

**«ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КОНЦЕПЦИЯСЫ ЖӘНЕ
«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ»
«ФИЛОСОФСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ АЛЬ-ФАРАБИ И
ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»**

**Ақылбеков Мәди Ақылбекұлы,
философия мамандығының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: филос.ғыл.докт.,
профессор Алтаев Жақыпбек Алтайұлы**

Әл-Фарабидің әлеуметтік философиясы

X ғасырдан бастап исламның саяси ілімі шеңберінде мемлекет пен саясатты зерттеу — оны нормативті-құқықтық және этикалы-философиялық тұрғыда қалыптастырды. Нормативті-құқықтық бағыт мұсылмандық-құқықтық теорияға сүйенді және басқа ілімдердің ықпалын сезінбеді. Философиялық-этикалық бағытта зерттеушілер гректің саяси философиясының дәстүрлеріне сүйенді және оны мұсылман мемлекеті — Араб халифатының ерекшеліктеріне қарай бейімдеп пайдаланды. Қазақтың бірінші фәлсафашысы, әлеуметтанушысы, математигі, физигі, астрономы, ботанигі, логика және тіл маманы, музыка зерттеушісі Әбу Насыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фараби 870-950 жылдары өмір кешті. Ол Арыс өзенінің сырдарияға құяр жерінде орналасқан Фараб (кейінгі Отырар) қаласында туды. Жасында сонда оқу-тәрбие алып, кейін Бұхара, Александрия, Каир, Дамаск, Бағдат қалаларында тұрып, білімін ұштап, қызмет атқарды. Оны әріптестері көзі тірісінде-ақ «екінші Аристотель» деп атаған болатын.

Бабамыз ғылымның сан саласы бойынша 160-тан астам трактаттар жазып, артына мол мұра қалдырды. Саясаттануға байланысты «Қайырымды қала тұрғындары көзқарастары туралы», «Азаматтық саятсат», «Бақытқа жету жолдары», «Саясат туралы» деген еңбектері бар.

Әбу Насыр әл-Фарабидің (870—950 жж.) еңбектерінде орта ғасырлық араб философиясында саясат, мемлекет және билік пен құқық туралы ойлар жан-жақты талқыланды. Саясат, мемлекет және билік арасындағы айырмашылықтарға көңіл бөлмеген араб философтары бұл ұғымдарды синонимдер ретінде бағалап саясат пен саяси ілімнің басқа варианттарын (нұсқаларын) ұсынды. Саяси мәселелерді қарастыруда араб-мұсылман философиясы көп жағдайда ежелгі грек философиясына, әсіресе Платон, Аристотельдің көзқарастарына сүйенді. Саясат, олардың көпшілігі үшін өздері «қайырымды қала» деп ат қойған идеалды мемлекет істері туралы ғылым болып саналды. Мұндай қалалар ретінде олар бірге тұрған, мақсаттары бір, бір басшылыққа бағынған шағын қауымнан бастап Араб халифатына дейінгі адамдар қауымдастығын түсінді. Грек дәстүрлерін мұсылманның саяси өмірімен байланыстыру араб-мұсылман философиясының барлық тармағында өз белгісін қалдырды.

Араб саяси философиясының атасы атанған әл-Фараби саяси теория қайырымды басқаруды сақтау мен оны ұйымдастырудың тәсілдерін, қала тұрғындарына қайырымдылық пен игіліктің қалай келетіндігін және бұл нәтижеге қандай жолмен жетуге болатындығын оқытып үйретеді деп атап көрсетті. Өзінің саяси көзқарастарын ол «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Мемлекеттік

билеушінің нақыл сөздері» және «Азаматтық саясат» трактаттарында кеңірек баяндайды.

«Бақыт — әрбір адам ұмтылатын ұлы мақсат» екендігін атап көрсеткен әл-Фараби бақытқа білім мен игілік нәтижесінде ғана жетуге болады, ал ондай мүмкіндік қайырымды қала тұрғындарында көбірек болатындығын дәлелдейді. Әл-Фараби басқаруды қайырлы және қайырсыз деп екіге бөлді. Қайырлы, білімді, мәдениетті басқару халықты бақытқа бастайды, олардың іс-әрекетін, ерік-қасиетін осы жолға бағыттайды. Ол үшін басқару заң күшіне, игі тәжірибеге негізделуі тиіс. Ал қайырымсыз, надан басқаруда теріс әрекеттер мен жаман қасиеттер бой алады. Сондықтан ол надан адам басқарған, озбырлыққа сүйенген, қайырымсыз, қатал мемлекеттік тәртіпті өткір сынайды. Ол мінсіз мемлекетті уағыздайды.

«Бақытқа жету» еңбегінде ол «бақыт дегеніміз игіліктердің ішіндегі ең қадірлісі, ең үлкені және ең жетілгені» деп атап көрсетеді және әр адамның оған толық құқығы бар дейді. Ал ондай құқыққа ие болуға қайырымды қала тұрғындарының ғана мүмкіндігі бар, сондықтан да қайырымды билеушілер билеген қала тұрғындары ғана бақытқа жете алатындығын айтады. Мұндай қалалардың басқа қалалардан басты айырмашылығы және негізгі белгісі жоғары тәртіп пен оның тұрғындарының мәдениеттілігі, сыпайыгершілігі және билеушілерінің қайырымдылығы, ақыл-парасаты. Сондықтан, әл-Фараби бұндай қалалардың өмір сүруі өзінің білгірлігі мен ұстамдылығына толық жауап бере алатын билеушіге тікелей байланысты деп тұжырымдайды.

Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы» трактатында қала тұрғындарын бес топқа бөледі. Оның ойынша, «қайырымды қала бес түрлі адамдар тобынан құралады: ең құрметті адамдардан, шешендерден, өлшеушілерден, жауынгерлерден және байлардан». Әл-Фараби ең құрметті адамдарға ақылдыларды, пайымдағыш адамдарды, маңызды істерде беделге ие болғандарды жатқызады. Екінші топтағы шешендерге — діни қызметкерлерді, ақындарды, музыканттарды, хатшыларды сол сияқты шығармашылық жұмыспен айналысатындарды, ал өлшеушілерге-есепшілерді, дәрігерлерді, астрологтарды, математиканы оқытушыларды қосады. Әл-Фараби бойынша, байлар дегеніміз — қалада байлық табатын-дар, егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер, қол өнершілер.

Әл-Фараби қайырымды қала басшысында алты түрлі қасиет болу керек деп есептейді. Олар: даналық, асқан пайымдылық, сенімділік, ойлау қабілетінің жоғары болуы, соғыс өнерін жетік білуі, денсаулығының мықты болуы. «Осының бәрін өз бойында ұштастыратын адам барлық уақытта кімге еліктеу керек екенін, кімнің айтқан сөзі мен ақылына құлақ қою керек екенін көрсететін үлгі болады. Мұндай адам мемлекетті өзінің қалауынша басқара алады».

Әл-Фараби қаланы билеудің алқалық түрін де жоққа шығармайды. Биліктің бұл түрі туралы ол былай деп жазады: «Жақсы қасиеттердің бәрін өз бойында ұштастыратын адам болмаса, бірақ бұл қасиеттер бір топ адамдардың арасында жеке-дара дарыған болса, онда бұл топтың мүшелері бірлесе отырып, әкімнің орнына ие болады, оларды жұрт жақсы басшылар және қадірлі адамдар деп атайды, ал олардың басқаруы қадірлі адамдардың басқармасы деп аталады».

Әл-Фараби қоғамды мемлекеттен бөліп қарамайды. Қоғамның өзі адамның ағзасы сияқты «Қайырымды қала» дене мүшелерінің бәрі де тіршілік иесінің өмірін сақтау, оны анағұрлым толыққанды ету үшін бір-бірін толықтырып тұратын адамның сау тәні секілді көрінеді. Өйткені, қоғам да оның толыққанды мүшелерінен тұрады және олар да бір-бірін қажетсінеді. Адамдардың әлеуметтік теңсіздігі туралы айтқан әл-Фараби «адамдардың әуелден тоқымашы немесе хатшы болып тумайтыны сияқты қайырымдылық пен жаман әрекеттер де әуел бастан жаратылысынан дарымайды»

олар адамдардың бір-біріне деген үстемдік құруға ұмтылысынан пайда болған деген ой түйеді.

«Қайырымды қала» трактатында әл-Фараби әлеуметтік әділеттілік пен еркіндікті орнықтыратын — ізгілікті қоғам туралы ой қозғайды. Мұндай қоғамды ұлы ойшыл «әрбір адам екінші адамның өмір сүруіне қажетті үлесін беретін, бір-біріне көмектесетін адамдарды біріктіру арқылы ғана адам өз табиғатына сай жету дәрежесіне ие болатын» қоғам түрінде елестетеді. Халықтың аз қамтамасыз етілген топтарын мемлекеттік қолдау туралы бұдан мың жылдан астам бұрын айтылған ғұлама идеясы бүгінгі күні де мемлекеттің ішкі саясатындағы басты міндеттердің бірінен саналады. Осындай «жетілдірілген қоғамда, әл-Фарабидің айтуынша бір-бірімен қарым-қатынас жасау, көмектесу, қолдау, ұжымдасу адамдардың өмірлік қажетіне айналады» . Әл-Фараби мұндай қоғамды тумысынан табиғат берген он екі қасиеті бар ақылды, білімді, сабырлы, рухани билікті ізгілікті билікпен ұштастыратын, адам қасиеттерін бағалауға қабілетті адам басқаруы керек дейді.

Әрбір отбасын қоғамның кішкене бөлшегі ретінде қарастырған әл-Фараби оның өзінің жеке мақсаты болады, бірақ бұл мақсат қала белгілейтін ортақ мақсатқа қызмет етуі тиіс, яғни адамдар өзінің жеке мүдделерін қоғам мүдделеріне бағындыруы керек дегенді айтады. «Мемлекеттік билеушінің нақыл сөзінде» ол отбасы мүшелерін (Аристотель сияқты) бірнеше бөлікке бөледі. Олар ері мен әйелі, қожайыны мен қызметшісі, ата-ана мен балалары, мүлкі және оның иелері. Үйдің өзіне тән мақсатын қала белгілейтін ортақ мақсатқа жұмылдыруын әл-Фараби адамдардың адамгершілік қасиеттерінің көрінісі деп есептейді. Ал адамдардың көздеген мақсаттарына жетуі оның өзіне ғана байланысты, шын ақыл-парасатқа, ізгілікке, игілікке тек адам ғана қабілетті, бұл адамның қолы жете алатын ең биік бағыт деп ой қозғайды ұлы ойшыл.

Адамдардың рухани жетілуінде де дін мен философияны салыстырған әл-Фараби, философия дәлелдеуді, дін сенуді қажет етеді, бірақ екеуі де адамдардың ақиқатқа жету жолына көмек бере алады дейді. Философия мен дінді, әсіресе этиканы жақсылық пен жамандықты ажыратуға мүмкіндік беретін ғылым ретінде қараған ол, адам баласын жаратылыстың ең құндылығы, сондықтан да адамдар арасындағы өзара құрмет пен мейірбандықты, сыйластықты жоғары қояды.

Адамның шын бақытқа қол жеткізу тек осы дүниеде ғана мүмкін екендігіне назар аударған әл-Фараби, адамдар өзін-өзі жетілдіруі және қиындықтан қашпауы тиіс дейді. Оның айтуынша, адам өміріндегі «жақсылық» пен «жамандық» құдайдан емес, адамдардың күнделікті белсенді әрекетіне ғана байланысты. Адамның табиғи қабілеті жақсы әдетті де, жаман әдетті де істеуге бірдей мүмкіндік береді, ал оны таңдау адамның ізгілікті мінез-құлқына келіп тіреледі. Сондықтан да адамның жақсы істерге үйір болуы оның мінез-құлықтық жетілуіне де тәуелді.

Бүкіл араб саяси философиясында саясатқа көзқарас оның адамгершілік мазмұнымен сипатталады. Осы жағынан алып қарағанда саясат «саяси адамгершілік философиясы» ретінде көрінеді. Сондықтан әл-Фараби саясаттың басты мақсаты адамдарды бақытқа жеткізу, игілікпен жеткізу деп санайды.

Қайырымды қаланың орнығуында әл-Фараби мұсылман құқығының принциптерін талап етпейді, оны ақыл-парасаттың дамуы мен қайырымдылықтың нығаюымен байланыстырады. Ол тұжырымдаған жағдайдың бәрінде мұндай қала билеушілері моральдық-этикалық қалыпқа сай болып келеді, олардың ешқайсысының исламға тікелей қатысы жоқ. Бірақ Араб халифаты заманында өмір сүрген әл-Фараби өзінің зерттеулерінің тақырыптық шеңберінде саясатты мұсылман құқығы доктринасымен, діни догматикасымен бір қатарға қояды. Дегенмен, грек философиясының ықпалын терең сезінген ол бұл бағытта түбірлі бетбұрыс жасамайды.

Грек философиясын мұсылман құқығы, діні және құқықтық теориясымен байланыстырып, одан саясат туралы жалпы ілім жасауға талпыну бұл ілімнің діни-мұсылмандық сипатын білдірмейді. Әл-Фараби саясат туралы ілімді мұсылман құқығымен, догматикасымен салыстыру арқылы олардың құдайлық бастауы туралы ұқсастығын емес, бұл ілімдердің адам іс-әрекеті мен мінез-құлқындағы әртүрлі жақтарға тигізген әсерінің мәнін атап көрсетеді. Әл-Фарабидің саясат туралы айтқан құнды ойлары Араб шығысы мен Орта Азия елдерінде саяси-құқықтық ілімнің одан кейінгі дамуына өз ықпалын тигізе алды. Оның саяси-құқықтық идеялары орта ғасырлық және жаңа заман ойшылдарының еңбектерінде көрініс тапты.

Аманбек Малике
философия бөлімінің 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: саяси, ғыл.канд.,
доцент П.М.Сулейменов

МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

Түркістан халықтарының ХХ ғасырда жүріп өткен жолы мен тарихи тәжірибесінің қорыту ісінде Мұстафа Шоқай мұрасының алатын орны ерекше. Мұстафа Шоқай өзінің туған елі қазақ халқының тәуелсіздігін Түркістанда көне замандардан бері тұрып жатқан туыс өзбек, қырғыз, түрікмен және басқа халықтардың тәуелсіздігінен бөліп алып қараған емес.

Мұстафа Шоқайды қандастарымыз, көптеген өзге түрік тектес ұлт өкілдері қонысеткен Шығыс Түркістан мәселесі де бей-жай қалдырмаған. «Шығыс Түркістан мәселесі төңірегінде», «Қытайлар мен Кеңес үкіметінің Шығыс Түркістандағы достығы», «Шығыс Түркістан, сыртқы дүние және біздің міндеттеріміз» атты мақалаларда ол Шығыс Түркістандағы ұлт-азаттық күрестің барысы және оның сыртқы дүниемен байланысы, қарым-қатынасына арнайы тоқтап, Шығыс Түркістан халқының да, әлемнің басқа еркін, азат халықтары сияқты, өз тағдырын өзі айқындауын қалайды. Осы бір әділетті күресте көрсетіліп жатқан және көрсетілуі мүмкін кез келген көмекке шын жүректен ризашылығын танытады..

М.Шоқай өз төңірегінде болып жатқан оқиғаларға ғана зер салып қоймастан елінің, жерінің тағдырына қатысты халықаралық жағдайға да ерекше назар аударып, түркі тектес халықтардың тағдырына қатысты оқиғаларға да бүйрегі бұрылып отырған. Соның ішінде империялардың илеуіне түскен түркі халықтарының ұлт азаттық күресіне алаңдаушылықпен қарап келген. Әрі оған деген өзінің баға-көзғарастарын білдіріп, болашақ тағдырына тілектестікпен қарап отырған. Бұған Мұстафа Шоқайдың шетелде саяси қудалауда жүріп, аттың жалы, түйенің қомында шығарған «Жас Түркістан » (1929-1939жж) журналының беттерінде жарияланған мақалалары айғақ бола алады. Айталық, Шығыс Түркістандағы мұсылман халықтардың ХХ-ғасырдың 30-40 жылдарындағы Мон-Чжур-қытайлық отаршылдыққа қарсы көтеріліп, ұлттық тәуелсіздіктерін жеңіп алу жолындағы күресі жайлы мәліметтерді осы журналда жариялап, оған өзінің саяси көзқарасын білдіріп, тиісті бағасын беріп отырған.

Шығыс Түркістанда 30-жылдардың басында жергілікті мұсылман халықтардың қытайлық бодандықтан азат болу жолындағы көтерілісі басталып, ол Қытай империясының онсыз да нашарлай бастаған халықаралық жағдайын шиеленістіре түседі. Кеңес Одағының тікелей араласуымен болып жатқан Шығыс Түркістандағы бұл оқиғалар туралы М.Шоқай «Шығыс Түркістан көтерілісшілдері бұдан бұрынғы

көтерілісшілер сияқты атамекенін қытайлардан біржолата азат етуді көздеп отыр. Бұл мақсаттарына олар ішінара болса да қол жеткізгендей сыңайы бар» деп жазып, 1933 жылы Шығыс Түркістан Ислам Республикасының құрылуы туралы хабарды журнал бетінде мәлімдеді[1].

Мұстафа Шоқай Шығыс Түркістандағы оқиғаларға сараптама жасап, оған қатысты сан-алуан саяси пікірлерге өз көзқарасын білдіре отырып, Шығыс Түркістан Республикасына Англияның ұстанымы қандай болды деген сұраққа былай деп жауап береді: «ағылшындар да Шығыс Түркістан ұлт-азаттық қозғалысына көмек қолын соза қоятындай сыңай танытып отырған жоқ. Ағылшындар Шығыс Түркістан қозғалысының исламдық сипаты бар деп сескенеді...» «Панисламизм» десе ағылшындардың да басының «сақинасы» ұстайды. Сол себепті ағылшындар Шығыс Түркістан ұлт-азаттық қозғалысына аса сақтықпен қарайды» деп, Англияның ШТР Үкіметіне қолдау көрсетуінің негізсіздігін айтады[2]. Ал, бұл пікір шынында Кеңес өкіметінің өзімен бәсекелес ағылшындардан қауіптеніп, «солай болуы мүмкін-ау» деген ойынан шығу да ғажап емес. Мұстафа Шоқай осыны дәлелдейтіндей мынадай тағы бір мысал келтіреді: «Чинни Түркістан ауазы» ағылшындар Шығыс Түркістан ұлттық қозғалысына іш тартып болысып отыр деп жазады. Ал, шын мәнінде олай болып отырған жоқ. Біз осы газеттен ағылшындардың Үрімжідегі Қытай әкіміне қару-жарақ беріп көмектесіп отырған үкіметке қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалысын ағылшындардың қолдауы мүмкін бола қояр ма екен? Өкінішке қарай, ағылшындар Шығыс Түркістан ұлт-азаттық күресіне көмек көрсетуі былай тұрсын, оған сырттай жанашырлық та көрсетпейді» – дейді[3].

Шығыс Түркістанға Англия көмектесіп отыр дегендік Кеңес одағының «өсек-аяңы» болса керек. Кейінгі анықталған ақиқат М.Шоқайдың көзқарасындай болып отыр.

Шыңжанның билеушілеріне Кеңестік ықпалдың қаншалықты болғандығын Мұстафа Шоқай 1933 жылы «Яш Түркістанның» 46-нөмірінде былай деп жазды: «Тұрғындарының көпшілігі тарапынан, яғни түріктер тарапынан (бұл жерде ол жалпы түркі тектес халықтарды айтып отыр) ешқандай құрметке ие бола алмаған және ішкі Қытайдан тым шалғай, оқшау тұрған Шығыс Түркістанның билеушілері Кеңес өкіметінің жартылай ашық, жартылай астыртын көмегінің арқасында ғана өмір сүріп тұра алды. Шығыс Түркістандағы осы үкімет тұсында бұл өлкенің есігін емін-еркін ашып, қазыналарын қалауынша тонауға, экономикасын өз ықпалына біржола енгізуге мүмкіндік тапқан Мәскеу мұндай үкіметтің бұдан соң да өмір сүре беруіне шын мүдделі болатын. Большевиктер Шығыс Түркістанда тек экономикалық пайданы ғана емес, сонымен қатар саяси мақсаттарды көздейді.» [4] Ол 1933 жылы «Яш Түркістан» журналында Кеңес өкіметінің Шығыс Түркістан оқиғаларына қатысты саясаты туралы: «Шығыс Түркістан түріктері өздерінің ұлттық құқықтарын қорғау жолында орталық Қытай үкіметі, Дұңған күштері жән Кеңес өкіметі тәрізді дұшпандардың бірлескен одағымен бетпе-бет келіп, олар өздерінің ұлттық күресін еш бір сырт күштің көмегініңіз, тек өз күштеріне сүйеніп жүргізуде» деп жазды[4].

Кеңес өкіметінің Шыңжандағы мұсылман халықтардың ұлт-азаттық көтерілісіне ешқандай да іш тарта алмайтын себептерін Мұстафа Шоқай былай деп көрсетеді: «олар мұндай көтерілістер тек өздеріне зиян келтіретінін мемлекеттер де болып жатса ғана ондай мемлекеттердегі ұлттық көтерілістерді ұйымдастыруға және жәрдем етуге қатысып отырады. Шығыс Түркістандағы жағдай басқаша. Бұл жердегі ұлттық күрестің жеңісі Кеңес өкіметі мүдделеріне, оның жаңа отаршылдық саясатына қауіп тудыратын болды. Жапонияның Манжурия арқылы Моңғолстанға жақындасуы, бір жағынан, Англияның Тибетке саяси-экономикалық билік жүргізуі, екінші жағынан, большевиктерді Шығыс Түркістан мәселесінде барынша абай болуға мәжбүр ететін

факторлар. Оқиғалар мен жалпы саяси жағдай Шығыс Түркістандағы Қытайға қарсы ұлт-азаттық күрестер тек большевиктердің еркімен ғана болып жатыр деген пікірді теріске шығарады»[5].

Мұстафа Шоқай бұл пікірі арқылы Шығыс Түркістан Республикасының өмір сүруіне кеңестік саясаттың мүдделі емес екендігін көрсеткісі келді. Кеңес одағы Шығыс Түркістан Үкіметін Шэн Шиқай үкіметіне бағынып, тізе бұгуіне мәжбүр етті. Шығыс Түркістан Республикасы Мұстафа Шоқай айтқандай, оның жаулары — «Орталық Қытай Үкіметі, дұңған күштері және Кеңес өкіметі тәрізді дұшпандардың» қарсылығы нәтижесінде жеңіліске ұшырады. «Шығыс Түркістанның тәуелсіздігін Кеңес одағы ешқашан көргісі келген жоқ және көргісі де келмейді».

Шығыс Түркістан Республикасының төрағасы қызметін атқарған Қожанияз қажыға Кеңес өкіметі ақыл беріп, оның Қытай Үкіметіне берілуін талап етуін, тағы да Мұстафа Шоқайдың «Яш Түркістан» журналында 1935 жылы жарияланған мына мәліметінен көреміз: «Кейбіреулер «Шығыс Түркістан түріктерінің досы» деп жүрген Кеңестік Ресей Қожанияз ажимға ол Шығыс Түркістан Республикасының төрағасы болып тұрғанда көмектеспей, Республика туын түсіріп, Қытай Үкіметіне берілгеннен соң ғана және дәл осыны шарт ете отырып көмектесетінін білдірді және солай етті де». Мұстафа Шоқай Шыңжандағы мұсылман халықтардың азаттық күресін жаныштауға күш салған Кеңес Одағының саясатын батыл айыптап, ол туралы: «Шығыс Түркістанда Қытай отаршыл үстемдігін аударып тастап, тәуелсіз түрік мемлекетінің шаңырақ көтеруі қызыл орыс империализмінің Азиядағы мүдделеріне бүткілдей қайшы келетін. Сол себепті Кеңестік Ресей әу бастан-ақ Шығыс Түркістандағы ұлттық қозғалысқа қарсы бағыт ұстады» деген болатын. 30-жылдардағы Шыңжандағы Кеңестік саясатқа байланысты, ондағы жергілікті билеушілердің кеңестік ықпалға түсуінің себептерінің түркі әлемінің көрнекті қоғам қайраткері М.Шоқай 1935 жылы былай деп жазды: «...Үрімші губернаторы Шин Шиқай Кеңес өкіметімен тығыз достық қарым-қатынас орнатып, большевиктерден түрлі кәсіптегі мамандар мен қызметкерлерді шақырып, «Шығыс Түркістанның экономикалық дамуы» үшін олардан несие ала бастағанын мойындап отыр. Демек, Шың Шұрын (Изинь Шу-Жэнь) тәрізді бүгінгі Үрімші Үкіметі де Мәскеудің уысына түскені көрініп отыр. Олай дейтін себебіміз Мәскеу қызметкерлері, Мәскеу мамандары, Мәскеу қаржысы тек Мәскеудің мүддесі үшін ғана қызмет ететін болады. Оның үстіне Шығыс Түркістандағы Қытай Үкіметі Мәскеуге ешқандай бір шарт қоя алатын халде емес. Оған шамасы жетпейді. Шығыс Түркістандағы «Мәскеу мүддесі» дегеніміз, бұл өлке сөз жүзінде Қытайдікі, іс жүзінде Мәскеудікі дегеннен басқа ештеңе емес» [6].

Шығыс Түркістан халқының ұлт-азаттық күресіне Мұстафа Шоқай барлық түркі тектес халықтар мен әлемнің кез-келген халықтарының да қолдауын қалайды. Ол «Шығыс Түркістан халқы да әлемнің басқа еркін, азат халықтары сияқты өз тағдырын өзі айқындауын қалайды. «Осы бір әділетті күресте көрсетіліп жатқан және көрсетілуі мүмкін кез-келген көмекке біз шын жүректен алғыс айтамыз». Мұстафа Шоқай сол заманның қитұрқы саясатына сәйкес, ұлттық тәуелсіздік жолындағы күрестерге отаршыл мемлекеттердің қолданатын сан қилы арандатушылық әрекеттерін, ұлттық қозғалыс күштерінің арасына іріткі салу, ұлт көсемдері туралы түрлі жалалы қауәсет тарату сияқты әрекеттердің болып тұратынын ескерте келе былай дейді: «Ұлттық күрестің мүддесі осы күреске белсене қатысқан әрбір жеке адамның мүддесіне немқұрайлы қаралмауын талап етеді... Ұлттық қозғалыстың жаулары оның басшылары мен қосшылары хақында алуан түрлі өсек-аян таратады. Қазіргі жағдайда ұлттық қозғалыстарды басқарып, жетекшілік ететін жеке тұлғаларды қорғап қана қоймай олардың беделін арттыруға да күш салуымыз керек. Жауларымыздың оларға қастандық жасауына жол бермеуіміз тиіс. Шығыс Түркістан ұлт-азаттық

қозғалысының басшылары мен өкілдеріне сыртқы әлемнің назарын аудару, оларға халықаралық жұртшылықтың симпатиясын тудыру қазіргі кездегі біздің ең маңызды міндетіміз болып табылады. Ұлттық мүдделеріміз осы міндеттің толық орындалуын талап етеді»[7].

Мұстафа Шоқай Қытайға барлық жағынан жан-жақты көмектесіп отырған Кеңес Одағы туралы, өзіне ата жау санаған Кеңестік өкіметке деген жек көрінішті көзқарасын былайша көрсетеді: «Қытайдың тағы бір төртінші жан ашыры – Кеңестік Ресейге келсек, ол Моғолстан мен Шығыс Түркістанды Қытайдан бөліп алып өзіне тәуелді етуді көздейді. Кеңестік Ресей коммунизм идеяларын таратып, Қытай ұлттық төңкерісінің партиясы Гоминданды іштен ірітуге тырысты. Ол-ол ма, Кеңестік Ресей мұнымен де тынған жоқ. Қытайдың 20 млн тұрғыны бар аумағында Кеңес өкіметін құрып, бұл елді ұшы-қиыры көрінбейтін азамат соғысына сүйреп түсірді. Орыс большевиктері Қытай коммунизмінің орталығы – Кантон қаласын екінші Мәскеу деп атайды. Олар Қытай коммунистерімен бірге жүргізе отырып, Америка мен Еуропа капиталдарын Қытайдан, жалпы Азиядан ығыстыруда. Қытайға болысып жатқан достарының жай-күйі, міне, осындай».

Жалпы, М.Шоқайдың сол тұстағы көзқарасының көбінің даналықпен айтылғанын байқау қиын емес.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. 360 б.
2. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. 405 б.
3. Ә.Әлімжанов Түркістанның қилы тағдыры Алматы.,1991. 112 б.
4. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. 363б.
5. Шоқай М. Мария Шоқай Естеліктері – Алматы.,1998.106 б.
6. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. 361 б.
7. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. 446 бет

**Амангелді Мағжан Қамбарұлы,
ҚР ҰҚК Шекара Қызметі академиясының
4-курс курсанты
Ғылыми жетекшісі ҚР ҰҚК Шекара Қызметі
академиясының философия және әлеуметтік-
саяси пәндер кафедрасының профессоры,
философия ғылымдарының докторы
Молтобарова Күмісбала Ишанқызы**

Қазіргі таңдағы жастар және патриотизм

Ел боламын десең, бесігіңді түзе демекші қазіргі таңда жастардың тәрбиесі өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Сол себепті әрбір жастың бойына дұрыс тәрбие береміз десең, оған бесікте жатқан кезінен бастап құлағына сіңіріп , сүйіспеншіліктің нәріне бөлеп , елінің жан ашыр азаматы етіп өсіру біздің басты мақсаттарымыздың біріне айналуы керек.

Соның ішінде жастардың патриоттық сезімінің рөлі өте жағары. Осы тұрғыда патриот сөзінің мән-мағынасына ерекше назар аударайық. Жалпы елінің патриоты

болу дегеніміз туған жерін сүйу, Отанына деген ыстық ықыласын сезініп, жасаған ісімен білдіру.

Өзге елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол деп қазақ атам айтпақшы елінің патриоты болған азамат қана туған жердің көркеюіне үлкен үлес қосып, туған елдің биіктен көруіне, оның әрбір ұрпағының тәрбиесіне жақсы көңіл бөліп, ана тіліміздің өшіп-сөнуіне жол бермей, оның жандануына жол ашып, әрбір жеткен жетістігін, жеңісін халқына жан-тәнімен беріледі.

Патриот-тарихи құбылыс. Ол адамзаттың өркендеуінің белгілі кезеңінің жемісі.

Әркімнің өз ұлтын дәріптеуі, ұлағаттауы жақсы қасиет. Бұған қуануымыз керек. Осы қасиетті еліміздің әрбір азамтаның бойына енгізуіміз керек, бірақ бұл өзге халықтардан артықпыз, биікпіз деген астамдық сезімдермен көркемделмеуі керек. Мұндай әсіресе қызыл сезім басқалардың намысын қоздырып, жиіркенішін, өшпенділігін туғызуы ықтимал, әрі оның ешкімге де пайдасы жоқ. Одан ұлтың мәртебесі өспейді. Жадағай көтермес өз күйінде қалады.

Еліңнің ертеңі берік болсын десең, әрбір қазақ баласы, қазақ елінің патриоты да, халқының мақтан тұтар азаматы да, елін сүйгіш азаматы болуы қажет.

Байкадамова А.Е.

*Студентка 2 курса факультета географии и природопользования,
специальности землеустройство, КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель д.филос.н., проф. Едильбаева С.Ж.*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Ч. ВАЛИХАНОВА

В истории развития духовной культуры казахского народа вторая половина 19 века была переломной. Именно в это время возникла и получила развитие культура просвещения. И одним из главных ее представителей стал Ч. Валиханов.

Чокан Валиханов был прежде всего ученым-востоковедом, занимавшимся исследованием истории, географии, этнографии, лингвистики, искусства. У него не было трудов, посвященных специальным проблемам философии, социологии и религии, то есть мировоззрения вообще. Однако, занимаясь изучением различных сторон общественной жизни, он затрагивал также философские, религиозные, социальные вопросы. Толкование им этих проблем свидетельствует о глубине и оригинальности его мышления. Разумеется, нельзя характеризовать философские или социальные взгляды Валиханова, опираясь только на отдельные цитаты, извлеченные из различных его трудов. Для выяснения этой проблемы, следует рассмотреть некую последовательность становления его познаний, ход исследовательской жизни, научный метод и творчество в целом, а так же, перейти к изучению отдельных работ ученого, которые могут иллюстрировать или раскрыть общий склад его мысли, характер его воззрений.

Для определения сущности и характеристики философских взглядов Валиханова важное значение имеют, прежде всего, его труды и целый ряд его записок, теоретических выводов и высказываний по многим вопросам исследуемых им предметов. Они свидетельствуют, во-первых, о том, что казахский просветитель полностью и без колебаний стоял на почве науки и, был свободен от каких бы то ни было мистических взглядов. Так, например, основными причинами религиозной веры он считал невежество, доверчивость, легкомыслие и обман.

Говоря о хане Аблае, которому современники приписывали сверхъестественные свойства, Ч. Валиханов писал: «Обязанный своему возвышению только личным достоинствам, он умел заслужить уважение народа, легкомысленного и необузданного в своих страстях в такой степени, что уважение это имело какой-то мистический характер». Он рассматривал мир таким, какой он есть, без привнесения извне чуждых ему черт и свойств.

Характер его суждений мировоззренческого порядка показывает, что философские взгляды Валиханова формировались под определяющим влиянием материалистической философской мысли России и атеизма революционных демократов. Согласно Ч. Валиханову, даже легенды, сказки, на первый взгляд фантастически отражающие действительность, в той или иной степени имеют под собой реальную основу. Изучение произведений прогрессивной русской литературы, ознакомление с трудами выдающихся западноевропейских мыслителей помогло Валиханову подняться до уровня передовых для своей эпохи философских воззрений.

Так же, проанализировав произведения Валиханова, посвященных различным вопросам общественной жизни, можно сказать что, демократический характер его социально-политических убеждений, характеризует его как критика социальной несправедливости, как человека, упорно искавшего пути ее устранения. Валиханов критиковал многие пороки господствовавшего общественного строя, разоблачал колониальную политику ограбления и национальной дискриминации. Но критический дух его воззрений не носит действенного, революционного характера. Критикуя ислам, атеист Валиханов призывал русские власти к активным действиям, направленным к пресечению деятельности реакционного мусульманского духовенства среди казахского населения.

Но такой же решительности не доставало Ч. Валиханову в критике социально-политического строя. Осуждение социальной несправедливости чаще всего ограничивалось констатацией фактов, страдало созерцательностью, свойственной в целом домарксовским мыслителям. Это объясняется исторически обусловленной ограниченностью общественно-политических взглядов Валиханова, отсутствием в Казахстане того времени реальных предпосылок революционной борьбы против существовавшего строя.

Однако первый казахский просветитель все же был сыном своей эпохи, воплотившим в себе ее сильные и слабые стороны, противоречия социальной действительности. Он общался не только с прогрессивными людьми России, но и жил в отсталом Казахстане, в условиях царской колонии, сковывавшей деятельность ученого-просветителя.

Невозможность реализации передовых демократических идей и применения своих способностей явилась личной трагедией Валиханова, погибшего в расцвете яркого дарования. Но, как мне кажется, при всем этом его мировоззрение характеризуется глубокой научностью и отчетливо выраженной демократической направленностью.

Список использованной литературы:

1. Сегизбаев О.А. Казахская философия XV – начала XX века. Алматы, 1996
2. Миронов В.В. Философия: учебник. Москва, 1998
3. Атишев А.А. Социологические и государственно-правовые взгляды Валиханова. А-Ата, 1974.
4. Бейсембиев К.Б. Очерки истории общественно-политической и философской мысли Казахстана, Алма-Ата, 1974.

5. Сегизбаев О. А. Мироззрение Чокана Валиханова. А-Ата, 1959.
6. Чокан Чингисович Валиханов. Собр. соч. в пяти томах, Т.V. Гражданское наследие, А.-Ата, 1971.

Бекенова Ж.Н
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
филос.ғыл. канд., доцент
Рамазанова Ә.Х.

Толеранттылық- достық пен бірлік тұтастығы.

Толеранттылық ХХІ ғасырда экономикалық дамудың маңызды факторы және әлемдік экономиканы рецессия жағдайынан алып шығушы тұтқа болып отыр. Қазақстанда бұл тәсіл уақытпен тексеріліп, сынақтан өткізілген, сондай-ақ оның тиімділігі тарихпен дәлелденген. Қазақстан осында өмір сүріп жатқан әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың шынайы Отаны бола білді. Олардың жалпы тарихи тағдырлары ұқсас және біздің бәріміз үшін бейбітшілік пен достықты, ұлтаралық және конфессияаралық татулықты сақтау маңызды болып қала бермек. «Толеранттылық» ауыз толтырып айтарлықтай өзіндік тарихы бар көнеден келе жатқан сөз болса да, оның жаңа заман мәдениетінің сөздері қатарына қосуға болатын сияқты. [1.]

Бір айта кетерлігі, толеранттылық я төзімділік сөзі басқалардың пікірін алға шығарып өз пікірінді тосылып айта алмау, ұстанымдағы жігерсіздікті, күш көрсету мен озбырлыққа, әділетсіздікке, әлеуметтік теңсіздікке жол беру, ынжықтық дегенді білдірмейді. Ол кез кезген құбылысқа селқос қараушылықтан, енжарлықтан да алыс. Терроризм, экстремизм, нәсілшілдік пен әділетсіздіктің барлық түріне де жоламайды. Ол адам құқын құрметтеу, плюрализм мен демократияны, құқықтық тәртіпті жақтау, әр адамның жеке тумысынан ұлтқа, дінге, белгілі бір мәдениетке, ортаға тән болатынын ескеріп, олардың жынысына, нәсіліне, сеніміне, дүниетанымының өзгешелігіне қарамастан, жеке ерекшеліктерін сақтай отырып ортақ тіл табысып, бейбіт өмір сүре білу дағдысы.

Толеранттылық шексіз төзімділікті де білдірмесе керек. Социолог әрі философ Карл Поппер төзімділікті гуманистік әрі эгалитаристік этика ретінде қабылдай отырып, оның ұстанымын былай деп белгілеген: «төзімділік өзі төзімді әрі төзімсіздікті насихаттамайтындардың бәріне де қатысты». Толеранттылық – бұл жергілікті халықтың басқа ұлт өкілдеріне және басқа діндегі адамдарға түсіністікпен қарап, оларды қудаламауының белгісі. Жалпы толеранттылық өркениетті қоғамға тән құбылыс. Мұндай қасиет тұтас ұлттың басына бір күнде орнай салмайтыны белгілі. Бұл – халықтың сана-сезімінің, дәстүрінің, рухани байлығының кемелденгенінің айқын көрінісі. Осы тұрғыдан алып қарасақ, Қазақстандағы қоғамдық қарым-қатынастардың белгілі бір дәрежеге көтерілгенін байқаймыз. [2.]

Елімізде ұлтаралық татулықтың салтанат құруы – біз мемлекеттің негізін құрайтын қазақ халқының саяси мәдениетінің биік деңгейге көтерілгенінің белгісі. Біле білсек, толеранттылық – үлкен құндылық. Мұны тәуелсіздікке қол жеткізген 20 жылдағы маңызды жетістігіміз десек артық айтқандық болмас еді. Қазақстандағы полиэтникалық қоғамда негізінен екі мәдениеттің үстемдік құрып отырғаны белгілі. Біріншісі, сөз жоқ қазақ мәдениеті. Бұдан кейінгі орында орыс мәдениеті тұр. Дәл

қазір өзге ұлт өкілдерінің діні мен салт-дәстүрін жаңғыртуға барынша жағдай жасалған. Осындай ынтымақты тірлікке дүниежүзінің көптеген елдері қол жеткізе алмауда. Керек десеңіз, Қазақстан – Орталық Азияда ұлтаралық татулықты сақтап, алауыздыққа жол бермеген жалғыз ел. Толеранттылық мәселесін елбасымыз Н.Ә.Назарбаев халыққа жолдауында ерекше атап өтті: «Біз әркімнің ар-ұжданы, абыройы мен беделі қадірленетін, мәртебелі мораль, этикалық негіздер мен рухани құндылықтар ірге тепкен қоғам құруымыз», - деді. Және осы бағытта Қазақстан халықтарының ассамблеясында біршама игі істер атқару үстінде. [3.б.13.]

Біздің Тәуелсіздігіміз - сан ұрпақтың орындалмаған арманы, халқымыздың ерен еңбегінің, ерлігінің және ерік-жігерінің жемісі екендігін әрқайсымыз түсінуге тиіспіз. Тәуелсіздік пен мемлекеттігімізді дамыту - біздің басты құндылығымыз болып табылады» деп көрсетілген. Осы ұстаным тамыры тереңде жатқан, ел азаматтарын ұлы мемлекеттік мұраттарға бастайтын асқақ идеядан өрбиді. Сондай-ақ, тағы бір маңызды мәселе, қазақ халқының ішкі тұтастығы. Қазақ халқы ешқандай руға, жүзге, территориялық бөліністерге ұрынбай, ішкі тұтастығы мығым болуы шарт. Мәселен, Елбасы бұл мәселені былайша түйіндейді: «Біз бір атаның – Қазақ халқының ұлымыз». Демек, біз бір атаның баласы ретінде, бір ұлт, бір халық ретінде қалыптасуымыз қажет. Әрине, халық болғаннан кейін, құрамы әртүрлі болғаннан кейін сан алуан сұрақтың туындауы – заңдылық. Бірақ Қазақ мәселесі көтерілген сәтте Қазақстанның бүкіл халқы біртұтастық танытуы тиіс. [4]. Менінше, біз осы деңгейге жету жолында еңбек етуіміз керек. Президент: «Бәріміздің Туған жеріміз біреу. Ол – қасиетті қазақ даласы», - деді. Сірә, ұлттың, елдің тұтастығы дегеніміз осы шығар. Біздің бір ғана Отанымыз бар – тәуелсіз Қазақстан. Мүмкін жәй Қазақстан десе де болатын шығар. Бірақ Елбасының «тәуелсіз Қазақстан» деп баса айтуы тегін емес. Өйткені тәуелсіздік – біздің ұлттық идеологиямыздың алтын дінгегі. Ең бастысы, қандай қиын жағдай туындаса да, тәуелсіздік үшін қазақпен бірге бүкіл қазақстандық ауызбіршілік танытуы тиіс. Бұдан шығатын қорытынды, тек қазақ халқының ғана емес, Қазақстандағы барлық ұлт пен ұлыс өкілдері Қазақ ұлты деген идеяның төңірегіне топтасуы қажет. Жолдаудағы Президенттің баса назар аударған тағы бір мәселесі, ұлттық бірліктің негізіне қазақ халқы ұйытқы болуы тиіс. Кез келген мәселеде қазақ ұлты осы ұлттық бірлікті – мемлекеттік бірлікті сақтауға ден қоюы керек. Сонымен қатар мәңгі ел, мәңгілік мемлекет, мәңгі ұлт болу мақсатында атқарылуы тиіс мәселелер жайлы да ой өрбіткен Н.Назарбаев көне түркі заманынан бастау алатын мәңгі ел идеясын қозғаған болатын. Өкінішке қарай, мәңгі ел деңгейіне көп уақыт бойы біз қол жеткізе алмай келдік. Мәңгі елдің өзегі – бүкіл халықтың рухани бірлігі, пендешіліктерден бойды аулақ салып, ортақ мүдде төңірегіне шоғырлану..

Бүгінгі республикамыздағы діни конфессиялар мен ұлттар, ұлыстар арасындағы қарым-қатынастар отандас халықтардың шынайы достық пейілдерін паш етеді. Бір шаңырақ астында татулығы жарасып, ел тарихын жасасып жатқан жүз отыздан астам ұлт өкілдері қазіргі таңда өздерін «қазақстандықпыз» дегенді мақтанышпен айта алады. Дүниежүзінде көп ұлтты мемлекеттер баршылық. Алайда саяси-экономикалық өмір айнасындағы соңғы кездердегі дағдарыстардың салқыны көп ұлтты елдің береке-бірлігіне іріткі сала алмаған дәл Қазақстандай мемлекетті әлем бүгінде феномен ретінде қабылдайды. Қазақстан көпұлттық мәдениет пен бірлікті дамытуға бағытталған ішкі саясатты ұстанып келеді. Мұнда әр халықтың өз мәдениеті мен дәстүрін көркейтудің мүмкіншіліктер аясы кең. ҚР Президенті Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдауында: «Дамуымыздың маңызды алғышартына айналған Қазақстандық бірліктің өнегелі үлгісі ғаламшардағы мемлекет басшылары мен конфессия жетекшілерінен лайықты бағасын алды», - деген еді. Тәуелсіздік

жылдарында өзінің серпінді күш-қуатымен әлемдік интеграцияға бет алған Қазақстан өзге мемлекеттерді қол жеткізген жетістіктерімен таң қалдыруда. [5.б.18].

Бұдан түсінетініміз, басқалардың құқы мен еркіндігі төзімділік шегінен аспаған жағдайларда ғана толеранттылықтың аясына сыяды. Ал толеранттылыққа сыймаса ше? Бұл түсінікті ілгерілете берсек, «шексіз төзімділік таныту төзімділік қасиетін жояды» деген Платонға дейін барады. Яғни, төзімді адамдардың жағдайы, төзімді қоғамның күйі төзімсіздерден қорғала білуі де тиіс. Бұл турасында К. Поппер ойын жалғап былай дейді: «Біз қажет болса төзімсіздерді күшпен болса да баса білуіміз керек, өйткені олар біздің деңгейімізде болмағандықтан, барлық уәждерімізді жоққа шығаруы мүмкін. Сондықтан төзімсіздерге төзімді болмау керек деген құқықты жариялауымыз керек. Төзімсіздікке итермелейтін барлық әрекеттерді заңсыз деп тауып, тіпті төзімсіздікке айдап салатын істерді де тура кісі өлтіруге, бала ұрлауға немесе құл саудасын қайта тудыруға шақырған істер секілді қудалауымыз керек»

Кез келген мәселеде ұсақтық емес ірілік таныту, қазақы тілмен айтсақ, кісілік болу. Ағайын мен ағайын арасында, ұлт пен ұлттың, партия мен партияның арасында кикілжіндер туындауы мүмкін. Бірақ ұлттық мәселелерге қатысты дау туындай қалса, барлығы жұмыла жұдырық болып, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарғаны абзал. Яғни, мәңгі ел идеясына жетудің жолы – ұлттық бірлік. Соңғы кездері толеранттық т.б. терминдерді ойлап таптық қой. Бірақ айналып келгенде, олардың барлығы да береке-бірлігі, ынтымағы күшті болу деген мағынаны білдіреді. Бұл тұрғыдан алғанда, қазір Қазақстанда түйткілі шешілмеген мәселе жоқ. Бірақ біртұтас ұлт идеясын нығайтуда бір кісідей атсалысып, осы бағытта тынбай жұмыс істей беруіміз керек [6.б.121.].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Лосато Ф. Толерантность – важнейший принцип равноправия // Право и образование. 2000. - №1 (2).
2. Ирина Цепкова. Толерантность: история и сущность \\ Духовность и толерантность как основа стабильности общества. Международная научно теоретическая конференция, Алматы, 14 декабря 2007 года.
3. Нуржанов Б.Г., Ержанова А. М. Толерантность как духовная ценность // «Заманауи түркі әлемінің рухани құндылықтары» атты философия ғылымдарының докторы, профессор Жақыпбек Алтаевтың 65 жасқа толуына арналған дөңгелек үстел материалдары. Алматы, 23 сәуір, 2013 ж.
4. Қартбаева Ж.Ж. Толеранттылыққа баулудың философиялық негізі. Дереккөзі: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Psihologia/4_107513.doc.htm
5. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности. 2001. №1.
6. Медведев Н.П. Толерантность и образование: грани соприкосновения // Качество образования как социальная проблема: Материалы научной конференции. – Ставрополь, 2002. – С.307.

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН ЕҢБЕГІНДЕГІ БІЛІМ МЕН ЭТИКА МӘСЕЛЕСІ

Жүсіп Баласағұн – түрік жазба әдебиетінің негізін қалаушы және оның көрнекті, ғұлама өкілі. Қараханид мемлекеті сол кезеңде ислам дінін қабылдап жатса да зайырлы адамдар оған қоса философияға, ғылымға, поэзияға, саясатқа және жаратылыстануға деген қызығушылықтар танытты. Осындай даналардан кең білімді және өмірлік тәжірибелік әфсаналарды игерген Жүсіп Баласағұн Қашқар қаласына келіп, он жеті айдың ішінде өзінің «Құтты білік» поэмасын жазып шығарады. Жүсіп Баласағұн өзінің поэмасын қарапайым көшпелі қараханидтерге түсінікті болу үшін ана тілі – түркі тілінде жазған. Бұдан Жүсіп Баласағұнның бойындағы ана тіліне деген махаббаты мен отан сүйгіштік қасиетін байқауға болады. Бұл поэма - сол кездегі көшпелі қараханидтердің бойында өз тілін құрметтей білу мен Отанға деген үлкен махаббатты оята білді. [1].

Жүсіп Баласағұнның шығармасынан философияның әр саласы қарастыратын мәселелерді байқауға болады. Ең басты мәселе адам және оның қоғамдағы орны мен рөлі, адамның өмірінің мәні, оның бақытқа жету жолы. Осы дүниелердің мәнін терең ашу үшін Жүсіп Баласағұн поэмасының орталық идеясы ретінде төрт кейіпкерді, төрт үлкен және құдіретті ұғымдарды қарастырады: біріншісі – Күнтолды - Әділет; екіншісі – Айтолды – Бақыт; үшіншісі – Огдүлміш – Ақыл; төртіншісі – Одғұрмыш – Дәулет, байлық. Осы төрт кейіпкердің бойындағы қасиеттерді сипаттай отырып және олардың бір-бірімен қатынасын айқындаудың арқасында, Жүсіп Баласағұн адамды бақытқа апаратын жолын іздеді және төрт құдіретті ұғымдарға, төрт кейіпкерге мемлекет басынан қызмет бере отырып, олардың адам өмірінде алатын орны мен рөлін түсіндіруге тырысты [2].

Адам – жаратушының ең құдіретті туындысы. Сондықтан адам бойындағы қасиеттердің бірі туа біте қалыптасса, енді бірі жүре біте қалыптасады. Жүсіп Баласағұн бойынша әділет – ана сүтімен берілетін құдіретті қасиет, ал ақыл Алладан берілетін қасиет. Ол туралы былай дейді:

Жаратты адамды Алла керек етіп,
Ой, білім, ақыл берді зерек етіп.
Берді оған ақыл, ұят, өткір тілді,
Һәм қылық, таза пейіл бере білді.
Адамды биік қылар білім берді,
Берді ақыл шешетін не түйіндерді [3].

Ендеше, ақыл Алладан берілетін қасиет болса, бақыт, дәулет жүре бітетін қасиеттер. Жүсіп Баласағұн мемлекет мәселесін қарастырғанда идеалды мемлекет жасау үшін әділетті заң қажет деген болатын. Ал әділетті заң тек шынайы, таза білім арқылы ғана қалыптасады. Риясыз, шынайы білім алу үшін адам өзінің ақылын тек ізгі істерге жұмсауы керек және даналардың ақылды сөзі мен тіліне еруі керек. Өйткені ақыл жаманға да, жақсыға да бітеді. Жаман өзінің ақылын жаман іске жұмсаса, жақсы өзінің ақылын ізгі іске жұмсайды. Ақыл әрқашан ізгілікпен ұштасып жатады. Ізгілік ісі – ақылдылықтың көрінісі болып табылады.

Жүсіп Баласағұн білім мәселесін қозғағанда өз заманындағы көшпенді қараханидтердің өмір сүру салтын сынап қарастырады. Көшпелі қараханидтердің

мәдениеті, ғылымы, өнері дамыған отырықшы халықтардан үйренуіне, солармен бірігіп елді өркендетуге шақырады. Ал ел басшыларын халық еңбегін қанағанша, оларды білімге, ғылымға үйретуге шақырады. Әр адамға сана туа біте беріледі, ендеше сол сананы біліммен, ақылмен дамыту қажет [4].

Сол сияқты Жүсіп Баласағұн да өз поэмасында билеушілердің халқына баласындай ізет көрсетуін ұсынады. Оны мына өлең шумақтарынан байқауға болады:

Бала білім алсын десең басынан,

Бер оқуға балаларды жасынан.

Туа біте сана болса өзінде,

Жайлап білім үйрене жас кезінде.

Өнер, білім, қылық жайлы ойланар,

Үйренер де, ол әдетке айналар.

Адам не бір өнер, білім үйренер,

Жас ұлғайса бәрін білер күйге енер[5].

Халықтың «бала ұяда не көрсе, ұшқанда соны ілер» деген дана сөзінде айтылғандай, бала жасынан дұрыс білім алып, оны ізгі іске жұмсай алса, соны әдетке айналдырады және оларды өздерінің болашақ істерінде қолданады. Сондықтан өнерге, білімге, жақсы қылыққа үйренген адам ғана тек жақсы, ізгі істер жасауға ұмтылып отырады. Білім алу, үйрену жасты таңдамайды, білім алу ешқашан кеш емес, әр адам қандай жаста болмасын білім алуға, үйренуге ұмтылуы керек.

Білім деген ұғымды Жүсіп Баласағұн күнделікті өмір тәжірибесімен, қоғамдағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, рухани жағдайлармен байланыстырады. Білім – ол күнделікті өмірде көргенінді, естігенінді жинақтау, оқып үйрену, сөйлей білу, жинақтаған тәжірибенді халықпен бөлісу. Ежелгі Қытай ойшылы Мао-цзы айтып кеткендей «адамдар жалпыға бірдей махаббат принципімен өмір сүру керек». Ендеше, адамдар жинақтаған білімі мен тәжірибесін басқалармен бөлісу, бір-біріне жанашырлықпен, сүйіспеншілікпен қарау керек. Сол кезде ғана адам бақытқа жетеді. Ал Жүсіп Баласағұн бойынша бақытты болғысы келетін адам білімге деген қызығушылығын арттыруы керек және оның көмегі арқылы табиғат күштерін өзіне бағындыра алуы керек және оны дұрыс қолдана білуі қажет. Жүсіп Баласағұн үшін білім адамды қайырымдылыққа, ізгі істерге, жақсы қылықтарға үйрететін маңызды құрал. Тек білімнің көмегі арқылы ғана адамдар ұлы адамдар деңгейіне жете алады және өзінен кейін қайырымды атын қалдырады [6].

Адам емес, мәңгі өлмейтін жақсы ат қой,

Адам – ақыл-парасаты бар ерекше пенде, оны хайуаннан ажырататын қасиеті осы.

Ақыл – шырақ, қара түнді ашатын,

Білім – жарық, нұрын саған шашатын. – деп, Жүсіп Баласағұн адамның ақыл-парасатының құдіреттілігін көрсетеді. Адамның ақылы және білімі оны биік шыңдарға көтереді.

Жүсіп Баласағұн поэмасында елбасы Күнтолды Елік - әділет нышаны болып есептеледі. Ал әділет ананың ақ сүтімен берілетін қасиет. Бірақ ананың ақ сүтін ішіп, әділетті бола салмайды, ол анадан алған тәрбиеден қалыптасады. ананың айтқан ақылы, берген тәрбиесі, үйреткен істері, баланың бойына сіңірген білімі әділеттің түп негізі болып табылады. Жүсіп Баласағұн бойынша идеалды мемлекетті жасау үшін әділетті заң керек дейді. Ал әділетті заңды кім жасайды? Әділетті заңды тек білімді, ақылды, дана адам жасай алады.

Есі дұрыс, ісі үлгілі кісі енді,

Көтереді «ақыл» деген кісенді.

Ақыл – шырақ, жанып тұрған мандайдан.

Ақыл ылғи жақсылыққа саяды,

Ер білімнен өсіп, атып жаяды.

Ақыл, білім ұлы қылған адамды,

Солар басқан әділетке қадамды.– деп Жүсіп Баласағұн елбасы үшін, жалпы адам үшін ақылдың қажеттілігін сипаттайды. Әр адамның, соның ішінде елбасының істеген ісінде ақылдың, білімнің қажеттілігін және оның әділетке жеткізетінін айтады. Бір сөзінде Жүсіп Баласағұн ақыл жаманға да, жақсыға да бітеді деген. Жаман мен жақсының ақылы істеген ісімен және білімімен анықталады. Жүсіп Баласағұнның пікірінше, ақылды адамның қылығы дұрыс, қуанышы – мол, көркі – сұлу, құлқы – таза, әрқашан мейірімін төгіп тұрады, көзі – жылы, сөзі – жіті, құлығы – адал, істеген ісі өнеді, сөйлеген сөзінен гүл атады, ласты тазалап, бұзақыны түзетеді, жомарт болады.

Бек кісіге – керек ұят, ақыл, ар,

Зұлмат күш жоқ, ақыл – арды жапырар.

Ұяты бар адамдар пәк, момын да,

Ұятты іске тигізбейді қолын да.

Кімге тәңір берсе ұят, намысты[7].

Баласағұн шығармашылығына тән ерекшелік адам болмысының мәні және адамның әдебін ашатын ұғым ретінде ар-ұят алынады. Адамның адмгершілігін, оның тұлғасын ардақтайтын және көкке көтеретін – ар мен ұят. Адам бойындағы ар-ұят сезімі оны қайырымдылығын, бақытын, әділетті ұстанымын, парасат-пайымын қанағатшыл құлқын асқақтатады. «Баласағұн шығармашылығына тән бір ерекшелік –ақиқатты адамның қайырымдылық мұратынан іздеуі. Бірақ қайырымдылықтың өз төркіні болса керек қой, адам ар-ұяты арқылы өзінің кім екендігін танытады» [8].

Ар-ұят – бұл адамның көркем мінезділігінің, тәрбиелілігінің белгісі. Ар-ұят дегеніміз адам бойындағы кісілік пен кішіліктің, арлылық пен сыпайылықтың негізі. Жаратушыдан қорққан адам жамандыққа, арсыздыққа, рухсыздыққа, намыссыздыққа,көргенсіздікке алып баратын іс-әрекеттен сақтанып, тартынып жүреді. Қазақ халқының«Құдайдан қорықпағаннан қорық», Құдай деген құр қалмас» деуі бекер емес. Тағы бірде,дана халқымыздың «Жаным арымның, малым жанымның садақасы» деген өмір мәндік ұстанымы мен рухани құндылық тұғырының тамыры тереңде жатыр. Қазақы ділдің, рухтың әдеп пен ибаның, сыпайлық пен сыйластықтың қайнар көзі ислам ілімі мен мәдениетінен бастау алып, ұрпақтан-ұрпаққа берілген. Қазақы мінез, қазақы діл, қазақы дүниетаным, қазақы өмірлік ұстанымның тұғыры ислам мәдениеті мен әдебінде жатыр. «Құтты білік» дастанын тек қана әдеби мұра деп қарау біржақтылық болар еді. Оның жалпы түрік тілдес халықтар тарихындағы елтану, әдебиеттану, тілтану, мәдени – тарихи қатынастар саласындағы алатын орны, маңызы мен мәні ерекше. Бұл тұрғыда, қазақ халқының да рухани кәметтену жолының күретамыры Жүсіп Баласағұнның эстетикалық әлемінде жатыр [9]. Еңбекте отбасы тәрбиесі, онда ата-ананың алатын ролі туралы, баланың мінез – құлқын, психологиялық ерекшеліктерін қалыптастыру, отбасында ата – ананың бала тәрбиесіндегі алатын орнына ерекше мән береді. Бұл орайда көзге көрініп тұрған тағы бір жай – ақынның тәлім – тәрбиелік, ақылдылық, адамшылық пікірлері қазіргі біздің заманымыздың жағдаятына сай келуі, онда «барша адамзат қауымының ұстанатын мұраттардың» болуы.

Қай заманда болмасын адамзат атаулының алдында тұрған басты міндеттердің бірі – келешек өмірді жалғастыратын салауатты, саналы, өзінің ісін жетік білетін – тәрбиелі ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам, халық қамын ойлау екені даусыз. Педагогика ғылымында тәрбие заңдылықтарын тәрбие үрдісінде берік қайталанатын және маңызды байланыстар деп түсінсек,ендеше оларды іс жүзінде қолдану, жүзеге асыру жеке тұлғаны дамытуда, қалыптастыруда нәтижелі қорытындыларға жетелейді.

Халықтық тәлім – тәрбие дәстүрін он бірінші ғасыр шамасында түркі халықтарының қоғамдық, әлеуметтік, рухани, мәдени, әдеби өміріне енгізуші, гуманистік, адамгершілік, ағартушылық идеялар мұрасын жалғастырып уағыздаған Жүсіп Баласағұнның еңбектерімен жастарымызды таныстыру, бай мұрасынан нәр алдыру – бүгінгі ұрпақ алдындағы басты міндеттеріміздің бірі. Ертедегі ойшылдар тәрбие саласында қалыптасқан бай тәжірибелерді ескере отырып, өздерінің теориялық ілімдерін, идеяларын ұсынған. Зерделей келсек, Баласағұн, Қашғари, Яссауи, Әл-Фараби идеялары мен эстетикалық құнарының түп тамырлары ежелгі ойшылдар Сократ, Платон, Аристотель сияқты әлемдік алып тұлғалардың жүрегімен қанаттасып қатар соғатындай [10].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қасымжанов А.Х.;Қасымжанова С.А.Духовное наследие казахского народа. Алма-Ата – 1991–с.54
2. Орта ғасырдағы түркі ойшылдары жиырма томдық V-том. Астана:аударма, 2005 528 б. //Қ. Әлжан МахмұтҚашқари дүниетаным айшықтары204-бет.
3. Ж. Баласағұн. «Құтты білік». Аударған А. Егеубаев. – Астана, 2003. -128 б. 54-б..
4. М. С. Орынбеков.Жүсіп Баласағұнның«Құтты білік»дастанындағы философиялық ойлар//Қазақ халқының философиялық мұрасы. Ортағасырдағы түркі ойшылдары.20 томдық. -5-том.Астана: Аударма 2005. - 528 б. 365-б..
5. Ж. Баласағұн.«Құтты білік». Аударған А.Егеубаев.Астана:2003. - 128 б. 3-б.
6. М. С. Орынбеков. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік»дастанындағы философиялық ойлар// Қазақ халқының философиялық мұрасы. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 20 томдық. -5-том. - Астана: Аударма, 2005. - 528 б. 374 б..
7. Ж. Баласағұн.«Құтты білік». Алматы, 1986. 145-б.
- 8.Жүсіп Хас Хажыб Баласағұн. Құтты білік./ Көне түрік тілінен аударған, алғы сөзін жазған А.Егеубай. – Алматы, Өлке, 2006
9. Ж. Баласағұн. «Құтты білік». Аударған А. Егеубаев. – Астана, 2003. -128 б. 115-116-б..
10. М. С. Орынбеков.Жүсіп Баласағұнның«Құтты білік»дастанындағы философиялық ойлар//Қазақ халқыныңфилософиялық мұрасы. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 20томдық. -5-том. -Астана: Аударма 2005. - 528 б. 382-б.

**Биханов Назымбек Серікұлы,
ҚР ҰҚК Шекара Қызметі академиясының
4-курс курсанты
Ғылыми жетекшісі ҚР ҰҚК Шекара Қызметі
академиясының философия және әлеуметтік-
саяси пәндер кафедрасының профессоры,
философия ғылымдарының докторы
Молтобарова Күмісбала Ишанқызы**

Болашақ офицердің имиджі

Заманауи сұранысқа сай әскери қызметті атқаратын офицерлерге үлкен талап және жауапкершілік арттырылады. Сондықтан олардың имиджі қазіргі кезде өзекті мәселеге айналып отыр. Осы тұрғыда имидждің мән-мағынасын түсіну үшін бұл ұғымның түп нұсқасына назар аударайық. Алдымен имидж ұғымына анықтама

берейік. Имидж: бұл адамның санасында белгілі бір нақты тұлғаға немесе ұйымға катысты құрылатын синтетикалық образы.

Қазіргі кезде әр түрлі салада имидж түсінігі белсенді қолданылып жүр. Зерттеушілер бұл категорияны әр қалай анықтайды, бірақ негізгі мағынасы образ, кейіп, бейне, ұқсату болып табылады. Кейбір кезде имидж сөзі мақсатты түрде жиналынған немесе адамның санасында объектінің бейнесі болып ағымды пайда болған форма ретінде қарастырылады. Имидждің объектісі немесе тасымалы болып адам, адамдар тобы, ұйым т.б. болуы мүмкін. Имидж ол белгілі бір адамның, сондай-ақ тұтастай көпшіліктің санасына, эмоциясына, іс-қимылына және қылығына әсер етуге қабілетті.

Офицер имиджін зерттеу негізінде оның негізі, құралы және имиджді қалыптастырудағы шешімді факторы – офицердің кәсіби іс-қимылы болып табылады.

Ал, имиджі жоғары офицер тұлғасы төзімділікпен және ерінбей - жалықпай үйретіп, жаттықтырып, жауынгерлердің іс-қимылдарына ақыл-кеңестерімен, ескертулермен, жетекші сұрақтармен сенімділік ұялатып, көмекке өзінің қарамағындағы әскери қазметкерлердің шығармашылық күші мен ақыл ойын жұмылдырып, бастаманы, жауынгерлік тапқырлықты, айлакерлікті және басқа да жауынгерлік қасиеттерді дамытып, жетілдіреді.

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен шығатын қорытынды: жақсы имиджге ие болған офицер тұлғасы шығармашылық ақыл-ой мен іс-әрекетінің адамы болуға тиіс, оның офицерлік абыройы мен намысы да осыған байланысты. Оның офицерлік имиджі ерекшелігінің мәні - өзіндік дара басқару қасиетін бағыныштыларына деген сүйіспеншілігімен бөлісуі, өзі жеке үлгі-өнеге көрсету арқылы бағыныштыларының бойынан сол адамгершілік қасиеттерді, жауынгерлік рухтарын көтеру арқылы дамытып, түзу жолға салып дұрыс тәрбиелеуі және де оларға деген мейірімділігін, парасаттылығын көрсетуі, сондай-ақ Отанға деген сүйіспеншілігінің танытуы.

Бекенова Ж.Н
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
саясаттану.ғ.к., доцент Сүлейменов П.М.

Мәңгілік ел идеясы- Қазақстандық патриотизмнің түпқазығы

*«Біздің тағы бір аса маңызды
идеологиялық міндетіміз –
Қазақстандық отансүйгіштікке
тәрбиелеу, әрбір азаматтың
өзін-өзі айқын билеуін қалыптастыру»
(Қазақстан Республикасының
Президенті Н.Ә. Назарбаев)*

Патриотизм – (гректің *patre* – Отан) қоғамдық және адамгершілік принципі . Ресейлік ғалым В.В. Макаров: «Патриотизм кез келген саяси, әлеуметтік, этникалық топтық ғасырлар бойына тұтастығын қамтитын құбылыс», - деп көрсеткен болатын. Патриотизм – азаматқа мінездеме беретін негізгі қасиеттерінің бірі болып табылады. Бұл әлеуметтік күрделі құбылыс тек қоғамдық сананын шегін ғана көрсетіп қана қоймай, қоғамның өмір сүруінің және дамуының негізгі қайнар көзі болып табылады.

Патриотизм азаматтардың ұлттық сана сезімінің жалпы және ажырамас бөлігі болып, қоғамның рухани құндылықтарының қалыптасуына негіз болады. Жалпы алғанда патриотизм бұл Отанына, туған жеріне деген асқақтаған, шынайы сүйіспеншілігі. Патриотизм көптеген ұлы жеңістердің және жетістіктердің себепшісі болған. Патриотизмді адам құндылықтарының ең жоғары сатысына қоятыны кездейсоқ емес. [1.]

Жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш – жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол ХХІ ғасырда Жаңа Қазақстанның – дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы керек. Қазақ халқының тәрбие жүйесінде жас ұрпақты, қоғам мүшелерін Отанға, халқына, елге, жерге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеп, мұны олардың бойына сіңіріп, қалыптастыру жетекші орын алады. Өйткені Отан, халық, ел, жер деген ұғым өте ауқымды. Ұлан-байтақ даласын «найзаның ұшымен, білектің күшімен» қорғаған ата-бабаларымыз сан ғасыр бойы қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмай аман сақтап келді. Құрып кету қауіпі төніп тұрған кезде бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып жауға қарсы тұру нағыз отансүйгіштік қасиет болып табылады. [2.]

Еліміздің әрбір азаматы «Мен- Қазақстандықпын» деп шынайы патриотизммен жауап бере ала ма? Патриоттық сезім- адами келбеті қалыптасқан, тілін, дінін қастерлейтін, әке-шеше, Отан алдындағы парызын жауапкершілікпен түсінетін азаматтардың бойында болатын отаншылдық сезім. Сондықтан да Отанға деген сүйіспеншілікті кешенді түрде қалыптастыру керек. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. [3.]

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев жастарға арнаған бір сөзінде: «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, адамзаттық намысың болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып-көркеюі жолында жан теріңді сығып жүріп, еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі өзің екеніңді ұмытпа!», – деген еді. Бұл сөздерді қайталап оқыған сайын біздегі жас ұрпақтың бойында отансүйгіштік қасиет қандай деңгейде екен деген заңды сұрақ туындайды. [4.]

Мұнайы шылқыған мемлекеттердің де құрдымға кетіп жатқанын көріп жүрміз. Құдайға шүкір делік, Тәуелсіздік алғанымызға 22 жылдан астам уақыт өтті. Елімізде тұрақтылық пен баяндылық салтанат құрып тұр. Енді осы Тәуелсіздікті баянды ету өз қолымызда. Әлемде бір ұлттан тұратын мемлекет жоқ. Мың сан ұлттың басы қосылған мемлекет үшін татулық пен достықтан қымбат ешнәрсе болмауы керек. Мемлекетіміздің дамуы барысында, осындай құндылықтарды қалыптастыру жолында талай кедергілерді бастан өткерді. Біздің даму жолымызда қандай кедергілер болды, солардың бәрінен сабақ алып алға жылжи беруге тиіспіз. Зайырлы мемлекет қандай болуы керек? «Адамдықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың», – дейді Абай атамыз. Міне, бұл осындай мемлекеттің басты қағидасына айналуы тиіс. Бәрімізді, жасымыз бен кәрімізді бірлікте, ынтымақта, достық пен татулықта ұстайтын – тек қана еңбек! Біз, әрқайсымыз өз саламызда аянбай, Абай атамыз айтқандай, адамдықтың қарызы үшін еңбек ете білсек, күрмеуі қиын көрінген көп мәселенің шешімі өз-өзінен табылады. Еліміз үлкен жерде үлкен соғысты көрді, талай қиындықты бастан өткерді, бірақ, ешқашан жетімі мен жесірін далаға тастаған жоқ. Бұл айтуға оңай сөз болғанымен, оның астары үлкен. Жетімі мен жесірін кім далаға тастамайды? Әрине, рухы жоғары, сана-сезімі биік ел. Біз осындай елдің ұрпағымыз. Мәңгілік елге барар жолда біз осындай рухымызды жоғалтпай, қайта күшейтіп, намысымызды да биіктете түскеніміз абзал. Әрбір командирдің тілейтіні жеңіс. Ал, ұлы еңбек жолында, жасампаздыққа жету жолында тер төгіледі. Әр

халықтың бақыт шекарасын анықтайтын сан түрлі өлшемдері бар. Ол бірінші қара түнектен алып шығар тілі, діні, ащысы мен тұщысы араласқан тарихы. Халқымыздың 42 пайызы ашаршылық жылдарында қырғынға ұшырады. Сан түрлі, сан тараулы соқпақтардан өтіп бүгінге жеткен қазақ ұлысы 70 пайызға көбейді. Алла тыныштығын берген елде білім мен өрлеу бар. Дегенмен, қиындықтар бар. Оны жоққа шығаруға болмайды. Қазақ атамыз «тәрбие тал бесіктен» деп отбасы тәрбиесіне баса мән берді ғой. Қазақстанның гүлденуі әрбір азаматтың өз болашағы мен ел келешегі үшін жауапкершілікті толық түсінуі, еңбекті сыйлау және еңбектенуге тырысу тікелей байланысты болып табылады. «Мәңгілік Ел» Жастар қозғалысы әрбір қазақстандықтың өз өмірі мен ұлттық идея – Қазақстан Республикасының әлемнің дамыған 30 елінің қатарына енуіне қол жеткізуге жауапкершілігін толық түсіне отырып, жалпы еңбек қоғамының толыққанды мүшесі екенін сезінетін азаматтық мәдениеттің қалыптасуы. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Бұл орайда әрине ата-ана тәрбиесіне ерекше тоқталған жөн. Арғы ата-бабаларымыз жас өренді елін, жерін сүйеге үндеп, ұлттық салт-дәстүрмен сусындатуды мақсат еткен. Сол рухани үндеу бүгінгі күнге жеткізді. Қорыта айтқанда, сапалы білім мен саналы тәрбие беру қай уақытта да өзінің өзектілігін жоймақ емес. [5.]

Тәуелсіз Қазақстанның нағыз патриоттарын тәрбиелеу ұстаздар қауымының жауапкершілігін арттыра түседі. Елбасымыз, Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай Қазақстанның болашағы – жас ұрпақтың қолында! Сондықтан да Біз – жастар, ерекше белсенділік танытып, біздің әрбір мақсат пен міндетке жетуде, яғни сапалы білім алып, білікті маман атануда аянбай еңбек етуіміз қажет. Мемлекеттік саясат екінің бірі, егіздің сыңарына белгілі, түсінікті дүние болмауы керек! Оның түбі Абылайдың ойындай терең де тұңғыық! Елбасының сара саясаты Қазақ Елін Мәңгілік Ел етуге бағытталғанына қазақтың көзі енді жетіп келеді. Қазақстандық патриотизмді, рухани-адамгершілік мәдениетті тәрбиелеу, ұлттық сәйкестікті қалыптастыру негізінде жүзеге асыруға болады деп есептеймін. [6.]

Отанымыздың негізгі алтын қоры – ол біздің ақыл мен парасатымыз. Туған еліміз – Қазақстан Республикасын тек бірегей біліммен ғана ешкім бағындырмаған биікке жеткізе аламыз. Біз бүгін әрқайсымыз болашағымыздың алдындағы үлкен жауапкершілікті терең сезінуге тиіспіз. Біз – нұрлы елдің жастары, сіздер берген тәлім-тәрбие, сапалы білімді Мәңгілік Еліміздің гүлденуіне, ақылды экономикасын іске асыруға, сонымен қатар еліміздің отансүйгіш патриоттары болуға, барлығымыз бірге Қазақстанды ең мәртебелі және дамыған мемлекет қатарына қосылу үшін, аянбай еңбек етейік! Мәңгілік Ел идеясы – патриотизмнің, отансүйгіштіктің қайнар бұлағы! [7.]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Слукин С.В. Патриотизм в социокультурном развитии советского патриотизма
2. Ғали Т. Ұлттық идея-Мәңгілік ел!
3. Серік Шалов «Егемен Қазақстан» газеті 19.08. 2009 ж. Отанға деген сүйіспеншілік неден басталады?
4. Байзақ Момынбаев. Ұлттың отрақ ұраны: Отан, Тәуелсіздік, тұрақты даму
5. 2006-2008 жылдарға арналған жастарға патриоттық тәрбие берудің мемлекеттік бағдарламасы
6. Ильин И.А. Путь духовного обновления\

7. Фазылбек Әбсәттарұлы. Қазақ үні газеті. Ұлттық патриотизм немесе Қазақпын деген қандай бақытты!

Берикова Сымбат
студентка 3 курса,
специальности «Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Лифанова Т. Ю.

ОДИНОЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН

Одиночество является одной из наиболее актуальных проблем современного общества. Это не только сложный феномен индивидуальной жизни человека, но и важнейшее общественное явление, требующее регулярного психологического, антропологического и социально-философского осмысления. Только при наличии широкого междисциплинарного подхода возможно точное понимание феномена одиночества, его трансформации в современном мире и прогнозирование воздействия на мир будущего. Ценность социально-философского осмысления одиночества заключается в акцентировании внимания на значимости данного феномена для человека и общества. Опасность понимания его только как индивидуального феномена заключается в том, что при этом игнорируются ситуации и причины, при которых одиночество возникает и ощущается человеком. Тем самым не учитывается множество динамических факторов, непосредственно связанных с сущностью одиночества как явления социального. С другой стороны, чрезмерное внимание к социальным проявлениям одиночества без учета его значимости для внутреннего мира человека может привести к недопониманию важнейших личностных функций одиночества. Большинство исследований одиночества в современной науке ограничено рамками социальной психологии и социологии. Поэтому одиночество традиционно понимается как негативное эмоциональное переживание в социальной изоляции от других людей, как социальное явление, распространяющееся с появлением мегаполисов, увеличением социальной мобильности населения, кризисом семейных отношений. Одиночество является понятием, жизненный смысл которого кажется доступным. Однако такая ясность обманчива, а понимание обыденно, поскольку феномен одиночества наполнен противоречивым философским содержанием, представляющим трудность для рационального анализа. В современном обществе практически отсутствует позитивное отношение к одиночеству. Сугубо психологическое понимание данного явления, как болезненного эмоционального состояния, привело к нивелированию ценности одиночества как индивидуального феномена, имеющего решающее значение для самосознания и самопознания личности, оказывающего влияние на формирование навыков конструктивного взаимодействия с обществом, влияющего на развитие способности к истинному общению, к истинному человеколюбию. Негативные социальные последствия переживания одиночества, такие как депрессия, суицид, агрессия, девиантное поведение и другие формы социальных деформаций, имеют своей причиной не собственно одиночество, а неспособность его переносить и использовать. Активное социальное взаимодействие в современном обществе не удовлетворяет потребность человека в близком общении, необходимом для преодоления негативных переживаний одиночества. Такие значимые индивидуальные потребности, как чтение, размышление, созерцание в массовом

сознании считаются редкостью, странностью. Современное общество стремится контролировать не только социальное поведение человека, но и его внутреннюю жизнь. Осуществляется это, в частности, с помощью ограничения возможности мыслить в одиночестве. Принятые способы поведения, готовые нравственные оценки, а, по сути, - отсутствие всяких нравственных ограничений, социальные стереотипы, транслируемые современным обществом, привели к формированию огромной массы людей одинаковых и легко управляемых в своей «одинаковости». Именно поэтому пребывание наедине с собой для многих представителей современного поколения не имеет смысла, а одиночество пугает. Социальные процессы, призванные оптимизировать и облегчить жизнь человека, в конечном итоге, приводят к нивелированию ценности отдельной личности. Индивидуальности стираются, снижается возможность «обмена» как обогащения при общении с другими людьми. Соответственно снижается ценность самого общения, качество заменяется количеством. Это приводит к социальной изоляции, аномии, отчуждению, причинами которых являются страх одиночества и стремление избежать его любым путем. Традиционно состояние одиночества связывают либо с внутренним рефлексивным разладом личности, либо с разрывом или нехваткой определенных социальных связей, либо и с тем, и с другим одновременно. Иными словами, состояние одиночества рассматривается, как правило, с двух позиций: с позиции внутреннего мира человека, испытывающего одиночество, и с позиции социального окружения одинокого человека. В первом случае перед исследователями встает вопрос: «Что именно есть в этом человеке, что позволяет ему ощущать себя одиноким?» В поисках ответа на данный вопрос анализу и детальному изучению подвергаются ментальные установки, образ мышления, модели поведения, самооценка, привычки, жизненный опыт человека - все то, что формируется в процессе воспитания, становления и развития конкретной личности. Во втором случае возникает вопрос: «Какие общественные реалии позволяют человеку или социальной группе переживать состояние одиночества?» И тогда объектом исследования становятся различные социальные процессы, явления, трансформации, влекущие за собой негативные перемены в образе жизни определенных социальных групп и, как следствие, стрессовые переживания представителями этих групп утраты стабильности, безопасности, защищенности; а также социальные процессы, явления, трансформации, являющиеся непосредственными причинами возникновения и усугубления состояния отчужденности и одиночества.

Известно, что проблема одиночества существовала во все времена. Степень актуальности данной проблемы всегда зависела от конкретных исторических условий, однако исследовательский интерес к теме одиночества не угасал никогда, именно поэтому проблема одиночества имеет не только индивидуально-психологические, социальные и философские, но и исторические корни.

В XX в. проблему одиночества Н.А. Бердяев считал уместным назвать «основной проблемой человеческой личности и философии человеческого существования» [1, с. 267- 283].

«Основная проблема «я», которая бросает свет на все его существование, – пишет Бердяев, – есть проблема одиночества, которая так мало исследована философски». Философию интересуют не особенности переживаний чувства одиночества у тех или иных индивидов, не случайные и преходящие причины данного явления, а те общие глубинные «бытийные» и духовные основания, из которых произрастают эти чувства.

В настоящее время, согласно различным научным исследованиям, одиночество становится поистине глобальной, общечеловеческой проблемой, затрагивающей самые разные слои населения как развитых, так и развивающихся стран. Интересен

еще и тот факт, что проблема одиночества не лежит на поверхности и что симптомы этой проблемы бесчисленны, вариативны, взаимосвязаны с множеством других личностных и социальных противоречий. Можно с уверенностью предположить, что одиночество как таковое является первопричиной целого ряда социальных проблем и бедствий. За аморальным, асоциальным либо девиантным поведением нередко скрывается неразрешенная проблема одиночества, побуждающая человека или группу людей действовать неосознанно, импульсивно и не всегда адекватно. Кроме того, согласно последним медицинским исследованиям, проблема одиночества сказывается не только на психо-эмоциональном состоянии, но и на физическом здоровье человека, а именно: провоцирует развитие серьезных заболеваний, распространение которых принимает в настоящее время массовый характер [2].

Современный образ жизни, характеризующийся низким уровнем осознанности и все возрастающей динамикой социальных модификаций, позволяет проблеме одиночества оставаться в тени, обнажая при этом те аспекты данной проблемы, которые воспринимаются и изучаются не в качестве компонентов одной системы, а как самостоятельные, не связанные друг с другом явления, имеющие различные источники и причины возникновения.

Проблема одиночества находится в тесной взаимосвязи с другой проблемой - проблемой счастья и благополучия, если понимать под «счастьем» и «благополучием» не только удовлетворенность отдельно взятого человека качеством своей жизни (здоровье, отношения, безопасность, финансовая стабильность, возможности для всестороннего развития), но и благосостояние всего общества в целом (высокий уровень экономического развития, социальная безопасность и защищенность, равный доступ к благам и т. д.).

Таким образом, проблема одиночества - это не проблема одного человека или группы населения, отчужденной по каким-то причинам от социальных благ или возможностей, а проблема всего современного общества в целом. Глобализация захватила не только экономическое и культурное пространство, она сделала единым и социальное пространство, а значит, объединила и социальные проблемы. Проблеме одиночества посвящено немало литературы, в основном это психологическая и социологическая литература западного происхождения (Европа, Северная Америка), а также художественная литература, в которой феномен одиночества описывается и анализируется, как правило, в тесной связи с целым рядом других философских проблем.

С точки зрения феноменологии одиночество вносит качественный разлад в систему жизненного мира человека: одиночество не разрушает саму систему, но оно оказывает существенное влияние на функционирование системы, на характер и упорядоченность субъективных переживаний. Жизненный мир человека, переживающего одиночество, становится более субъективным, более узким в социальном плане и, как следствие, менее динамичным, менее оперативным. Одиночество как переживание становится одиночеством как самосознанием. Что запускает этот процесс? В рамках феноменологического подхода изучается несколько аспектов жизненного мира человека, «уязвимых» с точки зрения проблемы одиночества.

Можно выделить следующие основные аспекты: уникальность жизненного пути каждого человека (этот аспект тесно связан с самоактуализацией и понятием «счастье творчества»), культурное пространство личности, внешнее окружение (социальная обстановка, социальное поле деятельности человека), ближайшее социальное окружение (этот аспект переплетается с понятиями «дружба», «любовь», «партнерство», «счастье человеческих отношений»). Вторгаясь в жизненный мир

человека, одиночество оборачивается стрессом. Этот стресс характеризуется крахом глубинных ожиданий личности относительно реализации того или иного аспекта. Как и ожидания, переживания стресса также индивидуальны. Если подобные переживания длятся долгое время, не разрешаются и не трансформируются, то они приобретают форму привычки, становятся неосознаваемым, но реальным фоном всей жизнедеятельности человека. С другой стороны, одиночество как непосредственный результат серьезных неудач в одной или нескольких сферах жизненного мира человека становится своего рода «проверкой на прочность», поскольку одиночество как таковое не ведет ни к деградации, ни к смерти [3].

В рамках феноменологического подхода одиночество рассматривается как комплексное явление, истоки которого находятся одновременно и внутри, и за пределами системы. Реакции на одиночество (сознательный выбор реакций), характер переживания одиночества (осознаваемый характер) есть новые возможности развития жизненного мира человека, новые вызовы, новые столкновения внешнего и внутреннего, результаты которых не могут определяться исключительно в пределах шкалы «плохо» - «хорошо». Данный взгляд на проблему одиночества расширяет смысловые границы самого термина «одиночества»; одиночество перестает пониматься как личностное явление, одиночество - это и форма самосознания, и надличностный процесс.

В связи с этим в феноменологии выделяют четыре грани одиночества: космическую, культурную, социальную и межличностную (интимную). О космической грани одиночества уместно говорить тогда, когда мы имеем дело со стрессовыми переживаниями, вызванными невозможностью или потерей внутренних и внешних связей человека с природой, с Богом, с тайнами мироздания (осознание подобных связей, их характер, а также степень их проявления и глубины определяются субъективными особенностями жизненного мира личности). Культурная грань одиночества характеризуется мнимым или реальным разрывом культурных связей, наличие которых давало человеку ощущения защищенности, определенности и стабильности. Социальная грань одиночества применима к определенным социальным группам, переживающим социальную изоляцию вследствие политических, экономических или иных причин. Межличностная грань определяется количеством и качеством тесных эмоциональных связей, отсутствие которых обычно считается самой распространенной и наиболее тягостной формой одиночества.

Как правило, опыт одиночества является многогранным и затрагивает сразу несколько аспектов жизненного мира человека: испытываемый при этом стресс не всегда явно указывает на наличие проблемы одиночества, и потому человек, борясь со стрессом, борется с последствиями, а не с причиной проблемы и, значит, не ищет решение, а лишь создает иллюзию поиска решения. Проблема одиночества, таким образом, указывает на другую проблему современного человека - на отсутствие осознанности, осознанного отношения к жизни.

Список использованных источников:

1. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Мысль, 1994. – 370 с.
2. Алейникова О.С. Одиночество: философско-культурологический анализ: Дис. канд. филос. наук: 24.00.01. – СПб., 2005. – 155 с.
3. Алнашев А. Прощай, одиночество. Семья зеркало Мироздания. – СПб.: Весь (ГИПК Лениздат), 2004. – 255 с.

Бердалин А.С.
студент 2 курса специальности
электроэнергетика,
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель
д.филос. н., профессор Едильбаева С.Ж.

ПРОБЛЕМА СМЫСЛА ЖИЗНИ

*«Вопрос о смысле жизни, я считаю самым
неотложным из всех вопросов»
Альбер Камю*

Слова Альбера Камю, точно отражают проблему существования человека. Ежедневно люди появляются на свет, некоторые из них обречены, прожить лишь несколько дней или недель, а затем быть трагически унесенными болезнью или другим несчастьем. Другим выпадает судьба дожить до столетней отметки или дальше и попробовать все, что жизнь способна предложить: триумф, отчаяние, радость, ненависть и любовь. Никто не в силах заглянуть в будущее. Но живем ли мы один день или век, основной вопрос неизменен: в чем смысл нашей жизни? Что придает ей значение?

Смысл человеческой жизни заключается в выборе и осуществлении стратегии жизненного пути, в поиске самореализации и осуществления свободы. Цель жизни человека может рассматриваться в трех возрастных изменениях:

1. ретроспекции (прошлое);
2. проспекции (будущее);
3. актуализации (настоящее).

Вопрос о смысле жизни человека принадлежит к числу вечных вопросов, на который люди издревле пытались дать ответ. В сущности, каждый человек рано или поздно ставит этот вопрос, прежде всего по отношению к самому себе, стараясь уразуметь, для чего он живет, в чем смысл его жизни. И ответ на этот вопрос отнюдь не есть только сугубо личное дело. Он существенным образом касается и интересов окружающих людей. Ибо от того, как понимает тот или иной человек смысл своей жизни, зависит его поведение, отношение к ближним и дальним, к семье, коллективу. В современную эпоху дискуссии о смысле существования человека и перспективах его развития приобрели особую актуальность. Со всей остротой встали вопросы, связанные с оценкой возможностей (и самой целесообразности) по преобразованию природы, общества и самого человека, позитивных и негативных последствий научно-технической революции, биотехнологических исследований генома человека. Осознание человеком смысла жизни невозможно без осознания себя в качестве личности. Осознание же своей личности происходит лишь в результате сравнения себя с себе подобными, т. е. в результате осознания идеи существования человеческого рода и своей принадлежности к нему. Идея такого рода является необходимой предпосылкой того, чтобы индивид мог мыслить свою собственную личность, свое «я». Сама постановка тем или иным индивидом вопроса о смысле жизни возможна лишь тогда, когда в нем пробуждается осознание своего «я», чувство человеческого достоинства, когда он начинает задумываться о реальной значимости своего существования. Без этого осознания вопрос о смысле жизни не всплывает, остается в тени. Определяя цели своей деятельности, смысл своей жизни, человек руководствуется не только общественными, но и индивидуальными побуждениями,

личными мотивами и интересами. Каждый индивид, будучи представителем человеческого рода, в то же время – неповторимая индивидуальность, которая не вечна и исчезает вместе со смертью данного индивида.

Вопрос о смысле жизни предполагает обоснование такой цели, которая оправдывала бы существование человека и придавала бы ему ценность и смысл. Но откуда берется цель, где искать ее источник: в Боге, природе, обществе, потребностях человека или еще где-то? В начале рассмотрим для сравнения вопрос о смысле окружающих человека природных вещей, о смысле явлений и процессов природного мира. Они обладают объективными качествами и свойствами, имеют определенную форму, цвет, движение и т. д. Но имеют ли они смысл сами по себе, безотносительно к человеку и человечеству?

Сегодня, очевидно, что верный ответ на этот вопрос может быть только отрицательным. Лишь человек может придавать смысл вещам и процессам. Природа, взятая вне человека, вне его преобразующей деятельности, не имеет смысла и цели. В ней проявляются лишь слепые, бесцельные силы, приводимые в движение естественными законами. Это относится и к органическому миру. На первый взгляд может показаться, что многие живые существа наделены смыслом, поскольку они выполняют определенные функции с таким совершенством, которое подчас еще недоступно для машин, конструируемых человеком. Тем самым создается впечатление, что в жизнедеятельность этих существ смысл привносится извне. Религиозно настроенный человек склонен объяснять целесообразность устройства и деятельности живых существ наличием определенного смысла, заложенного в них высшим творцом, сверхъестественной силой. Наука пока не дала исчерпывающий ответ на вопрос о природе целесообразности. Существует предположение, что целесообразность в живом мире есть результат длительного приспособления живых существ к окружающей среде и естественного отбора (вспомним, что многие вымершие животные отнюдь не были целесообразно устроены по своему телосложению, весу и т. д.). Поэтому бессмысленно говорить о «смысле природы», но вполне закономерна постановка вопроса о смысле жизни человека, о смысле человеческой истории.

Что порождает этот смысл? Или же он существует извечно как некая цель, заранее заданная Богом и к достижению которой направлена деятельность каждого человека и всего человечества? Если верно, как отмечалось выше, что смысл вещей и процессов в природе определяет только человек, то это тем более верно в отношении смысла жизни самого человека. Потребности человека реализуются лишь благодаря тому, что он делает их целью и программой своей деятельности. Иными словами, потребности осознаются в форме целей и интересов, в реализации которых человек видит свое предназначение. Конечно, цели эти могут быть различными: мелкими и большими, низменными и благородными, злыми и добрыми. Ясно, что, когда речь идет о выяснении подлинного смысла жизни человека, имеются в виду именно благородные цели. Если у человека нет такой цели, жизнь его лишена большого смысла, он просто существует.

В каждую историческую эпоху перед обществом встают определенные задачи, решение которых непосредственным образом влияет на понимание человеком смысла своей жизни. Поскольку изменялись материальные условия жизни людей, их социальные и культурные запросы, постольку изменялись и представления людей о смысле жизни. И тем не менее неистребимо желание людей определить некий вечный смысл жизни, однозначный для всех людей и для всех времен.

Однако попытки создать формулу, пригодную для всех людей во все исторические эпохи, т. е. некую «вечную формулу» смысла жизни, нельзя признать

успешными, ибо в различные исторические эпохи представления о смысле жизни видоизменялись. Речь не о том, что в каждую эпоху он совершенно новый, совершенно другой. В понимании смысла жизни существует преемственность, вытекающая из преемственности в развитии самого человечества, его истории, культуры. Но факт и то, что новое время привносит новые нюансы в понимание смысла жизни. В том числе и в рамках христианства, ислама, других религий, не говоря уже о философских концепциях. Широкую известность получила точка зрения, согласно которой смысл жизни заключен в самой жизни – ее сохранении, воспроизводстве и освобождении от страданий. Но, например, И. А. Ильин утверждал, что попытка видеть смысл жизни в самой жизни несостоятельна, ибо существуют ценности, стоящие выше самой жизни (например, самопожертвование). Человек есть существо духовное, поэтому высшими ценностями выступают духовные, и прежде всего религиозные, ценности.

Многие считают, что смысл жизни следует искать в заповеди любви и что любовь – это единственный путь отстоять смысл человеческого существования.

Идеи воспитания «аристократов духа» развивал и К. Ясперс. Высшие представители духовной элиты призваны служить мерилom, образцом для всех остальных. Самовоспитание «духовных аристократов» и их спасение от нивелирующего влияния масс он считал одной из важных задач человечества: «Проблемой человеческого благородства является теперь спасение деятельности лучших, которых немного».

Осознание человеком смысла жизни зависит от того, насколько он способен различать подлинные и ложные ценности, сознает бесплодность позиций индивидуализма, бессмысленность жизни лишь для самого себя. Поэтому многие считают, что человек поступает правильно тогда, когда стремление добиться личных успехов идет в русле общественных интересов, а личное счастье обретается в процессе деятельности на общее благо. Наиболее глубокий смысл жизни человека в том, чтобы всесторонне развивать свои способности посредством творческой деятельности. Именно такая деятельность получает признание со стороны общества, коллектива и в то же время приносит глубокое личное удовлетворение.

Но какой смысл имеет жизнь, если человек знает, что он смертен? По мнению некоторых людей, все стремления к общему благу, борьба за лучшее будущее, развитие науки, промышленности – все это оказывается ничтожным перед «загадкой смерти». Неутешительный взгляд на смысл жизни развивал английский философ XX в. Б. Рассел. Он говорил о тщете человеческих усилий, мечтаний и планов. Определяя человека как результат случайных комбинаций атомов, он утверждал, что человечество обречено на гибель вследствие грядущего коллапса солнечной системы.

Подчас можно услышать, что атеисты в вопросе о смысле жизни дают человеку «камень вместо хлеба», что только религия может ответить на этот вопрос, ибо она ставит нас лицом к лицу с реальностью – неизбежностью смерти в земной жизни и вытекающей из этого необходимостью веры в бессмертие души. Если бы не было этой надежды на спасение, говорят богословы, то жизнь человека не имела бы никакого смысла, ибо она всецело бы находилась под неумолимым гнетом неизбежности смерти как безысходного и безутешного конца всех человеческих начинаний, помыслов и надежд. По мнению духовных пастырей, если бы не было надежды на воскресение в потустороннем мире, то над всем царствовала бы смерть, пред которой ничтожны были бы понятия о радости, об истине, о добре, о самой жизни.

Осознание того, что человек живет на земле только один раз, что смерть неизбежна, в известной мере стимулирует активность человека, постоянно возвращает его к вопросу о смысле жизни, о возможностях и способах осуществления своих

способностей, своего призвания. Временные границы жизни человека заставляют его действовать, принимать решения уже сейчас, а не откладывать их до мнимой бесконечности или попусту растрачивать свои силы.

Однако человек действует отнюдь не потому, что предвидит неизбежную смерть. Движущая сила человеческих поступков коренится прежде всего в необходимости удовлетворять свои насущные потребности. Поэтому, хотя человек должен помнить о своей смертности, отсюда вовсе не следует, что перед лицом смерти жизнь его не имеет смысла. История развития человечества опровергает эту точку зрения. Ведь мудрость человека не в том, чтобы постоянно быть во власти мыслей о смерти, а в размышлениях о жизни.

Осознание человеком неизбежности своей смерти, скорбь по умершему содержат в себе, конечно, и трагические мотивы. Но этот трагизм может в какой-то мере смягчаться тем, что отдельный человек, будучи представителем человеческого рода, остается жить в роде посредством продуктов своего творчества. Если человек сознает, что его жизнь была прожита не бесцельно, что он оставил после себя добрые дела, нужные и полезные для других людей, то он не чувствует себя в одиночестве, покинутым, забытым, и проблема личной смерти не выдвигается на первый план, заслоняя все остальное, и отнюдь не исчерпывается фактом физической смерти. Такой человек осознает свою жизнь как часть развивающейся, устремленной в будущее истории общества, народа. Свое бессмертие он утверждает посредством бессмертия дел и подвигов, своего вклада в материальный и духовный прогресс человечества. Спешите делать добрые дела – такой вывод напрашивается из размышлений о жизни и смерти, из осознания неизбежности смерти.

Следует, однако, признать, что получившие широкое распространение ссылки многих философов, ученых, писателей и др. на принадлежность человека к роду как некий фактор, призванный снять трагизм смерти, все же недостаточны, ибо человек, как уже отмечалось, есть не только родовое, но и индивидуальное существо, нуждающееся в утешениях и надеждах. Этот индивидуальный аспект проблемы смерти требует специальных исследований в плане изучения процессов умирания и смерти – танатологии (по аналогии с геронтологией), с тем чтобы оказывать нравственно-терапевтическое воздействие на духовные силы личности.

Человек – единственное существо, знающее, что оно преходяще, и в то же время единственное существо, которое борется за вечность, за продление своей жизни, стремится к тому, чтобы оставить о себе добрую память в сознании последующих поколений. Продлению жизни человека способствуют прежде всего гуманные социально-экономические преобразования, развитие наук, усовершенствование медицины, борьба с загрязнением окружающей среды и т. д. Физическая смерть человека еще не означает духовной смерти его как личности. Если личность ставит перед собой социально значимые цели, вносит свой вклад в общее благо, то она как бы запечатлевает себя в создаваемых ею материальных и духовных ценностях, остается жить в этих ценностях, в памяти людей.

Призвание, назначение каждого человека в том, чтобы всесторонне развивать свои физические и духовные силы, все свои способности, в том числе способности мышления и любви. Содействуя созданию достойных человека условий жизни, в борьбе с многоликими формами зла формируется человек большой души и светлой мечты, преисполненный веры в значимость ценностей, ради которых стоит жить.

Список использованной литературы:

1. Виктор Франкл. Человек в поисках смысла. Москва, Прогресс, 1990 г.

2. Введение в философию: Учебник для вузов. Фролов И.Т. и др. – М.: 1997.
3. В поисках смысла. Мудрость тысячелетий. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003.
4. Основы философии: Учебное пособие для вузов/ Е.В.Попов.– М.: 1997.
5. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой. Мир философии. - М., 1991. -

Дүйсенбекқызы Зәуре
Философия бөлімінің 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: саяси ғыл.к.,
доцент П.М.Сулейменов

Жыраулық дәстүрдегі кісілік құндылықтар философиясы

Антропология ілімінде «кісі», «кісілік», «пенде», «адам», «тұлға» т.б қатар қолданылатын кең ауқымды категория. Ал, қазақ дүниетанымында әдептіліктің және адамгершіліктің баламасы ретінде қолданылып жүр. «Кісі» ұғымы адамның жақсы қасиеттерін бейнелеуде жиі қолданыс табады. Жүсіп Баласағұнның «Кісі болар баланың кісілерде ісі бар, кісі болмас баланың кісілерде несі бар» деген сөзін еске алайық. Семантикалық жағынан алғанда «адам» мен «кісі» синонимдер іспеттес және бұл қазақ дүниетанымына тән синкретизмнің көрінісі. «Адам» - мұсылмандық мәдениеттен келсе, «кісі» - түркілік атау. Өз бойына кісілік қасиеттерді қондырған, жетілген адам қазақ философиясында терең түп-тамырын тереңге жайған философиялық толғанысты ойға шомған тұлғамен байланыстырылады.

Ақын-жыраулар өз шығармашылығында кісілік мәселесі мен әдеп саласында бай философиялық мұра қалдырды. Олардың әдептік көзқарастары поэзиялық жанр түрінде баяндалды, әдеп пен моральдың әр түрлі қырларына қатысты айрықша орынды ойлары толып жатқан толғауларында айтылды. Ақын-жыраулар жырлаған кісіліктің басты белгілеріне жататындары: атамекен мен туған халқына деген сүйіспеншілік, ар-ұятты қастерлеу, намыстылық, мейірімділік, ізеттілік, ата-бабалар аруағы мен үлкендерді сыйлау, ата-аналық парыз бен балалық қарыз, әділдік, қанағатшылдық және т.б. Басқаша айтқанда, этностың басты ұғымдары кісіліктің төңірегінде топтасқан. Жыраулық дәстүрде әдеп ұстанымдары ерекше өзіндік бітімі бойынша тұжырымдалады. Біріншіден, кісілік қасиеттер ауызекі поэтикалық арнада көркем суреттемелер арқылы берілген. Екіншіден, әдеп нормалары қазақы руханиятта құқықтық діни, көркем өнерлік нормалармен синкретті байланыста болады. Үшіншіден, әдеп нормалары ақын-жырауларда ауызекі мәдениеттің көне үлгілерін қамти отыра жырланған. Айта кететін жайт, ақын-жыраулардың өнегелік әдептік көзқарастары олардың діни нанымдарымен өзара тығыз байланысты екендігі. Олар қоғамдағы әдет-ғұрыпты жетілдіруде исламға қайырылмайынша жүзеге асыру мүмкін емес деп тұжырымдады. Ақын-жыраулар өнегелілік пен жүгенсіздік жөніндегі өз ойларын тәңірдің, пайғамбарлардың атынан айтқан, бұл олардың қазақ қоғамындағы көзқарастарының беделін күшейте түсті. Бұл тұста жыраулардың өнегелік-әдептік көзқарастарының діни бастаулармен өзара тығыз байланысы адамның өзінің бұл мәселедегі рөлі мен орнына фаталистік нанымға, яғни жазмышқа тәуелділікке әкеп тіремейді. Тұтас алғанда, олардың бүкіл шығармашылығы, атап айтқанда, моральға көзқарастары адам мен оның ақыл-ой, парасатына ән-ұран, әрбір адамды өнегелілік тұрғысынан жетілдіре түсу әрекеті болып табылады. Бұл ұстанымның, жалпы алғанда, әдеп идеяларының мазмұны рухани өмір құбылыстарын антропологияландыруға, адам мәселелерін алдыңғы қатарға шығаруға ұмтылуды сипаттайды.

Жыраулық дәстүрде жиі қолданылатын кісілік құндылықтың бірі – тектілік. Бұл

ұғым-ұстаным ортағасырлық түркі философиясында да жан-жақты қарастырылған. Дәстүрлі қазақ мәдениетінде тектілік рулық және генетикалық қатынастардың басым мүдделігін білдіреді. Тектіліктің нақтылы тарихи формасына жеті аталық үрдіс жатады. Қазақтың «жеті атасының атын білген бала, жеті рулы елдің қамын жейді» деген нақыл сөзі бар. Т. Ғабитов жеті аталық үрдісті инцестке тыйым салудың дәйекті түрі десе, көптеген зерттеушілер жеті аталық үрдісті «туысқандық қоғамның» айқын көрінісі деп қарастырады [1]. Текті адам деп құрметті ата -бабалары бар кісі айтылады. Ақын-жырауларда тектілік бірнеше мағынада қолданылады. Оның біреуі – қауымнан, қалың бұқарадан өзінің қасиеттерімен бөлініп шыққан ерекше кісі. Текті адам «көпшіліктен» өзгеше жаралған тұлға. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы түсінік бойынша көпшілікті аталы (текті) кісі басқару қажет. Ақын-жыраулар шығармаларындағы текті адамның сипаты мынадай: бұл дүниеде толыққанды өмір сүріп, халық жадында өз ерлігі және елдігімен мәңгі қалу.

Жыраулық философияда кісілік құндылықтардың негізгі параметрлері ретінде жақсылық пен жамандық ұғымдары жан-жақты талқыланған. Бұл түсініктер таза поэзия аумағынан шығып, халық даналығы үлгілеріне, философиялық пайымдауларға айналған. «Жыраулық» жақсылық пен жамандық синкретті: әрі әдептік, әрі тәлімдік, әрі өнегелік категориялар ретінде баяндалады және олар кісілік қасиеттердің санатында жүзеге асу мүмкіндіктерімен анықталады.

Бүкіл жыраулық дәстүрдегі кісілік мәселесін жоғары көтерген жыраулар Бұқар мен Қабан жырау. Жыраулардың моральдық ғибрат, нақылдар, насихат, жолдау, арнау, сөйлеген сөз түріндегі күллі шығармашылығында парасаттылық пен жомарттық, достық пен топтасқандық, Отан және оған деген махаббат туралы, әйел, отбасы, балалар мен ата-аналардың қарым-қатынасы және т.с.с туралы жалпы адамзаттық идеялар көрініс тапқан. Бұқар жырау мен Қабан жыраудың әдеп жөніндегі көзқарастары мен дүниетанымы, тұтас алғанда, қазақ қоғамы өмірінің нақты тарихи жағдайларында қалыптасып, дамыды. Бұқар жырау өз заманындағы келеңсіздіктің басты себебі ретінде қоғамдық күйзелісті алады. Бұқар жырау тек замани келеңсіздікті сынап қана қоймай, олардан арылудың жолдарын көрсетуге тырысады: «әрекетсіз жақсылық жоқ, жақсы іссіз кісілік жоқ, кісіліксіз адам жоқ, адамсыз махаббат жоқ, махаббатсыз бақыт жоқ». Жыраудың көзқарасы бойынша, дүниеде бәрі өткінші, тек адамның жақсы істері мен аты мәңгіге қалады. Бұқар жырау мен Қабан жырау шығармаларындағы өзекті мәселелердің бірі – елдің бірлігі. Бұқар жырау жер қайысқан жауға қарсы тұра білу үшін халықты бірлікке шақырады, топтасуды уағыздайды. Оның өзінде қауіп қатер төнген кезде ғана емес, мәңгілікке бірігіп, топтасуға шақырады.

Өлетұғын тай үшін,

Қалатұғын сай үшін,

Қылмаңдар жанжал-ерегес , - [2]

деп, мал жан үшін, қоныс-қыстау үшін өзара бет жыртысып, бос қырқыспауға шақырады. Бұқар жырау мен Қабан жыраудың өз замандастары мен ұрпақтарының бойында халықпен етене бірлік, оның ісіне берілгендік сезімін тәрбиелеу жөніндегі идеяларының айрықша маңызы болды. Сондықтан да Қабан жырау былай жырлаған:

Елім, жұртым сізге айтам,

Бірлікті бол, шырақтар.

Бірлікті жерде рызық көп,

Ол адам елге тұрақтар.

Ауызбірлік бар жерде,

Жететұғын мұрат бар [3].

Біз бұл жыр үзінділерінен ақын-жыраулардың халықтың бірлігі мен

топтасқандығын насихаттау байқалады. Қабан жырау жарқын болашақты армандау арқылы халықтың достығы мен өзіне сенімділігі жағдайында оның орындалатынына сеніп, тек бірлікке, бейбіт өмірге шақырады. Бұқар жырау адам өмірінің шынайы мағынасы мен мақсатын халыққа қызмет ету деп білді. Ақын-жырау халыққа, туған жерге деген сүйіспеншілікті, олардың ар-намысы үшін өз өмірін қиюға даяр болуды жігіттің аса маңызды мұраты және оның қадір-қасиетінің өлшемі деп есептейді. Сондықтан жауынгерлік ерлік ізгі әрекет ретінде есептелініп, қорқақтық нашар қылық ретінде жазғырылады.

Бұқар жырау ар-намыс туралы түсінікті дамытумен қатар, оны жаңа мазмұнмен байыта түсті. Оның осы бағыттағы идеялары мен айтқандары бүкіл шығармашылығының өн бойынан байқалады. «Ар-намысты» маңызды әдептік өлшемі, адамның ізгілік қадір-қасиетінің мәнді өлшемі деп атай отырып, жырау ар-намысынан айрылған адамнан оның жаны да безіп кетеді деген ойды алға тартады. Осы ойды жалау еткен жырау адамгершілікке лайықты жігіттерді арсыздарға қарсы қойып көрсетеді. Ол өзінің жеке басын және өз мүдделерін өзгелерден - досынан, халқынан, Отанынан жоғары қоятындарды аяусыз сынап:

Іштен қыңыр туғанды,

Тезге салсаң түзелмес [4], - деп әшкереледі.

Қабан жырау да мінез-құлықтың барлық қырларына ықпал ететін «намыс» ұғымына зор көңіл бөлді. Жыраудың шығармашылығына зер сала отырып, адамдарды мазаламау, тіпті пасық адамдарды да жәбірлемеу, айналадағыларға құрметпен қарау секілді толып жатқан басқа да нормалар мен қағидалардың бәрін де намыс деп тұжырымдауға болады. Қабан жырауға тән намыстың ерекшелігі – бұл қазақтардың күллі мінез-құлқының ішкі өзегі ғана емес, сондай-ақ оның дүниені аңғаруының, қоғам мен табиғат туралы түсініктердің бүкіл жиынтығының басты белгісі. Бұқар жырау мен Қабан жыраудың ар-намыс пен арсыздық жөніндегі идеялары олардың адамгершілік философиясы секілді, қазақ халқының ізгі дәстүрлерін дамытып, байытуда зор маңызға ие болды. Халықтың ойын ұғына білу, оның өзіндік мұраттарын түсіну қазақтың дүниені сезінуінің тұтас көрінісін дұрыс байыптауға мүмкіндік береді, ал бұл сол дәуірдің дүниетанымдық идеяларының барлық саласын қамтиды.

Ақын-жыраулардың адамгершілік философиясында парыз санасы ұғымына көзқарастарына айтарлықтай көңіл бөлінді. Екі жыраудың көзқарастарына жалпы ортақ нәрсе- олар парызды екі тұрғыдан қарастырады: біріншіден, нақты мақсаттарға жету үшін адамның алдында тұрған және өзінің басты мұратына жетуге бағыттайтын қажеттілік ретінде, екіншіден, адамның өз іс-әрекеттерінде белгілі бір моральдық ұстанымдар мен нормаларды басшылыққа алу, басқа адамдармен, халықпен, Отанмен, отбасымен, достарымен қарым-қатынастарда белгілі бір мінез-құлық ережелерін сақтау міндеті ретінде қарастырады. Екі ойшыл-жырау да былай деп нақтылайды: адамның парызы – халықтың бүкіл таңдаулы ізгі дәстүрлеріне адал болып, оның қарапайым жалпыадамзаттық мінез-құлық нормалары мен ережелерін орындау. Мысалы, Қабан жырау әркімнің өзінен үлкендерге құрметпен қарауды, орынды кеңестерге құлақ асуды, қонақжайлы, өзгелермен қарым-қатынаста әділетті болуды, басқаның тағдырына немқұрайды қарамауды талап етті.

Сөзіме құлақ салыңыз,

Жақсыдан ғибрат алыңыз.

Аманатқа жарандар,

Қылмаңыздар қиянат [5], - дейді Қабан жырау.

Екі ақын-жыраудың шығармашылығынан адамның парызы діни тұрғыдан қарастырылатын тұстарды да кездестіреміз. Мәселен, Бұқар жырау да, Қабан жырау да құдайға сенуге, оған үміт артуға, «оның аманатын атқару үшін бес рет намаз оқуға» [6]

шақырады. Мұнда ойшылдар адамның құдай мен дін алдындағы міндеттерін, исламның барлық қағидалары мен талаптарын түсініп қана қоймастан, олар парыздың көзін өмірдің өзінен іздестірді, адамның парызын ең алдымен оның жер үстіндегі бақыты, ізгілігі мен қайырымдылығы, әділеттілік жолындағы күреске ұмтылуынан тапты.

Қазақтың ақын-жыраулары махаббат тақырыбына зор көңіл бөліп, ол арқылы өздерінің адамгершілік мұраттарын білдіріп отырғаны белгілі. Шынында да, махаббаттың өзі адамгершіліктің бір көрінісі. Ойшыл жыраулар ерлі-зайыптылардың өзара қарым-қатынасын және оны өзге адамдардың қарым-қатынастары арқылы да талдап, бұл тақырыпты аша білген, махаббаттың әлеуметтік-адамгершілік қырларын жан-жақты сипаттаған. Бұқар жырау мен Қабан жырау үшін бұл тұрғыдағы жалпы артық нәрсе: бір адамның басқа адамға махаббатының негізінде құдайға деген сүйіспеншілік жатады; мұның алғашқысы құндылық ретінде күштірек те, екіншісі – одан жоғары тұрады. Екі ойшыл да адам өз жаратылысының тұтастығы арқасында болмыс иерархиясының жоғары сатысында тұрады және одан Тәңірдің кемелдігі көрінеді. Адам кемелденудің нәтижесінде ғана құдайға деген сүйіспеншілігінен өз жаратылысын сезіне алады. Қабан жырау махаббат әлеуметтік-экономикалық игілік және мәртебелі адамгершілік құндылық ретінде адамды жетілдіре түседі деген ойды жан-жақты әрі терең жырлайды. Ол махаббатта адамды асқақтататын ұлы күш бар, жырау үшін махаббат – бақытқа бастайтын жол деп есептейді. Махаббатты жырлау арқылы ойшыл жырау оған терең әдептік мағына сіңіреді, одан адамды асқақтата түсетін ұлы күшті көре біледі.

Бұқар жырау мен Қабан жырау өздері тиісті әлеуметтік-адамгершілік мазмұнмен толықтырған әдептің бағалау санаттары мен ұғымдары арасында қайырымдылық пен зұлымдық санаттары аса маңызды еді. Ойшылдар әдебінде қайырымдылық пен зұлымдық «жақсылық» және «жамандық» деген екі ұғыммен бейнеленді. Бағалау сипатындағы бұл санаттар тиісті дәрежеде мораль ұстанымдары мен нормаларын көрсетіп, адам мінез-құлқының, оның қылықтарының оң-терістігін көрсетеді. Ақын-жыраулар қайырымдылықты ізгі істердің жүзеге асуы, халықты мұқтаждық пен азаптан құтқару, яғни адамға пайдалы әрекеттер ретінде түсінді, ал бұған қарама-қайшы келетіннің бәрі – зұлымдық деп есептелді. Олардың ұғымында қайырымдылық дегеніміз – бұл мемлекеттік құрылыстың әділ де дұрыс заңдары, адамдарға деген сүйіспеншілік, олардың өзара дұрыс қарым-қатынасы, рухани жағынан жетілуге мәңгілік ұмтылу. Екі ойшылдың көзқарастарындағы ортақтықты атап көрсету қажет, олар ешқандай жағдайда да зұлымдық жасауға жол берілмеуі тиіс, зұлымдыққа қайырымдылықпен жауап беру керек деп тұжырымдайды.

Бұқар жырау мен Қабан жыраудың адамгершілік-әдептік көзқарастары сан қырлы, олардың терең мазмұны бар. Шығармашылықтың негізгі нысаны – бұл адам. Олардың бар арманы мен талпынысы, кеңестері мен өсиеттері адамның тағдырымен және өмірімен ажырамастай тығыз байланысты. Бұқар жыраудың қайырымдылықты адамның жаратылысынан бөліп шығаруы оның әдептігіне табиғи рең беріп тұр. Адамның ақыл-парасаты қайырымдылыққа жетуде шешуші рөл атқарады. Ал, адамдарға жақсылық әкелмейтін шапқыншылықтың мағынасыздығы туралы айта отырып:

Жаулық жолын сүймеңіз,

Мынау жалған сұм дүние,

Өтпей қалмас деменіз [7], - дейді ол көршілес ханға.

Өзінің замандасы секілді, Қабан жырау да ізгі мақсаттар мен игі ниеттерді жоғары бағалап, олар адамның сәтті істері мен қылықтарына жол ашады деп есептейді. Адамның жеке басына, оның күш-жігеріне сенім артқан жырау оған сенімділік пен

мақсатқа жету сезімін ұялатады. Қайырымдылықты халықтың озық дәстүрлері қатарына жатқызған жырау оның сан ғасырлық терең тамырларына үңілу арқылы адамдарды рақымшыл болуға шақырды:

Момындарға күш етпе,

Жетеді оған әлім деп.

Ойланбай бұрын іс етпе,

Өзім білем бәрін деп [8] , - деген ақыл айтады.

Қабан жырау үшін қайырымдылық туралы мәселені шешу тікелей бақыт туралы мәселемен байланысып жататынын атап көрсеткен. Оның түсінігі бойынша, адамның жасайтын жақсылығы оның өмірінің басты адами құндылығын құрайды, ал адамның адамшылығы оның ізгі істерінен көрінеді. Жігіттерге қайырыла қарап:

Ешкімнің қақын жемендер,

Артында оның сұрақ бар.

Ісі адал адамға

Шығатұғын қырат бар [9] , - дейді жыр атасы – Қабан жырау.

Жалпы алғанда, бақыт және әділеттілік мәелесі қазақ халқының әдеп саласындағы ой-пікірлерінен басты орын алатынын айтуымыз керек. Ақын-жыраулар туындыларында әдеп жөніндегі ой-пікірлердің озық түрлері барынша толық ашылып, мазмұны жағынан байи түсті. Мәселен, Қабан жыраудың «Бақыт, қайда барасың?» , «Бақыт, қайдан келесің?» деген өлендерінде ең алдымен бақыт дегеніміз – бұл адамның құндылығы, кемелдену мұраты деп тұжырымдалады. Оның туындыларында моральдық ұстанымдар мен мұраттар бақыттың жалпылай маңызы бар объективті өлшемі рөлін атқарады.

Бұқар жырау туындыларында моральдық ойлар көрнекті орын алады, солай бола тұрса да, ақыл-ой, парасаттың рөлін мойындау, күллі адамгершілік мәселелерін шешу мүмкіндігін орынды дәлелдеу бақытқа ұмтылуда басым маңызға ие болады. Бұқар жыраудың пікірінше, білімсіз бақытқа жете алмайсың. Бұл жөнінде ол:

Әлемді түгел көрсе де,

Алтын үйге кірсе де,

Аспанда жұлдыз аралап,

Ай нұрын ұстап мінсе де -

Қызыққа тоймас адамзат [10] , - деп жырлайды.

Сонымен, жыраулар өз туындыларында жалпы адамзаттық құндылық ретінде бақыт және әділеттілік мәселелерін алға тарта отырып, қазақ халқының әдептік ой-толғамдарын айтарлықтай байыта түсті, оларды ілгері дамытты.

Жалпы кісілік құндылықтар санатына жататын өнегелік категорияларды тәлім-тәрбиеде кісілік өлшемдердің көрсеткіші деп санасақ, кісі бойына қуат берер осынау ізгі қасиеттерге баулуда жыраулық поэзиядан аларымыз өте кө

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы. А., 1998. 150б.
2. Байділдаев М., Мұхтар Мағауин. Бес ғасыр жырлайды. А., 1984, 105б.
3. Ораз Исмаилов. Қабан жырау. - Талдықорған: Офсет, 1993,27б.
4. Байділдаев М., Мұхтар Мағауин. Бес ғасыр жырлайды. А., 1984, 119б.
5. Сонда., (3.54б.)
6. Сонда., (4.92б.)
7. Сонда., (104б.)
8. О. Исмаилов. Жыр атасы – Қабан жырау: Өлең-жырлары мен айтыстары,

аңыздар мен кейінгі толқын ұрпақтарының ілтипаттары / 2-ші басылым
А., 2010,308б., 74б.

9. Сонда., (3. 28б.)
10. Сонда., (4. 121б.)

Жангужанова Айгерим
студентка 3 курса,
специальности
«Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Нигметова А.Т.

Феномен языка как средство понимания

Что есть язык? Какова его роль для нашего существования? Язык, в смысле интерпретации, понимания, читаемости любых средств «говорения»: жестов, поступков и даже молчания. Язык, как непрестанно функционирующий организм хранит в себе все, что выражает, или когда-либо выразит любая культура, эпоха. Любые изменения в окружающем нас мире, словно зеркало отражаются в языке. Сущность языка выявляется в его двуединой функции: служить средством общения и орудием мышления. Речь – это деятельность, сам процесс общения, обмена мыслями, чувствами, пожеланиями, целеполаганиями и т.п., который осуществляется с помощью языка, т.е. определенной системы средств общения. Язык это система содержательных, значимых форм: всякое слово, и не только слово светится лучами смыслов. Посредством языка мысли, эмоции отдельных людей превращаются из их личного достояния в общественное, в духовное богатство всего общества. Благодаря языку человек воспринимает мир не только своими органами чувств и думает не только своим мозгом, а органами чувств и мозгом всех людей, опыт которых он воспринял с помощью языка. Храня в себе духовные ценности общества, будучи материальной формой конденсации и хранения идеальных моментов человеческого сознания, язык выполняет роль механизма социальной наследственности. Обмен мыслями, переживаниями при помощи языка складывается из двух теснейшим образом связанных между собой процессов: выражения мыслей (и всего богатства духовного мира человека) говорящим или пишущим и восприятия, понимания этих мыслей, чувств слушающим или читающим. (Необходимо иметь в виду и индивидуальные особенности общающихся с помощью слова: читающие одно и то же вычитывают разное.)

Человек может выразить свои мысли самыми разнообразными средствами. Мысли и чувства, например, музыканта, выражаются в музыкальных звуках, художника в рисунках и красках, скульптора в формах, конструктора в чертежах, математика в формулах, геометрических фигурах и т.п. Мысли и чувства выражаются в действиях, поступках человека, в том, что и как человек делает. Какими бы иными средствами ни выражались мысли, они в конечном счете так или иначе переводятся на словесный язык универсальное средство среди используемых человеком знаковых систем, выполняющее роль всеобщего интерпретатора. Так, невозможно, минуя язык, "перевести" музыкальное произведение, скажем, в математическую форму. Это особое положение языка среди всех коммуникативных систем вызвано его связью с

мышлением, производящим содержание всех сообщений, переданных посредством любой знаковой системы.

Близость мышления и языка, их тесное родство приводит к тому, что свое адекватное (или наиболее приближенное к такому) выражение мысль получает именно в языке. Ясная по своему содержанию и стройная по форме мысль выражается в доходчивой и последовательной речи. "Кто ясно думает, тот ясно и говорит", гласит народная мудрость. По словам Вольтера, прекрасная мысль теряет свою цену, если дурно выражена, а если повторяется, то наводит скуку. Именно с помощью языка, письменной речи мысли людей передаются на огромные расстояния, по всему земному шару, переходят от одного поколения к другому.

Сознание и язык образуют единство: в своем существовании они предполагают друг друга, как внутреннее, логически оформленное идеальное содержание предполагает свою внешнюю материальную форму. Язык есть непосредственная деятельность мысли, сознания. Он участвует в процессе мыслительной деятельности как ее чувственная основа или орудие. Сознание не только выявляется, но и формируется с помощью языка. Наши мысли строятся в соответствии с нашим языком и должны ему соответствовать. Справедливо и обратное: мы организуем нашу речь в соответствии с логикой нашей мысли.

Образ языка, найденный Хайдеггером, привлекает своей мудростью, человеческой теплотой и богатством следствий: Язык есть дом бытия. В «Письме о гуманизме» (1947) эти слова не раз повторены автором – почти как поэтический рефрен. Есть повторы с вариациями, и глубина видения языка становится бездонной, почти мистической: «Язык – дом истины Бытия», «В жилище языка обитает человек», «Язык есть просветляюще-утаивающее явление самого Бытия», «Язык есть вместе дом бытия и жилище человеческого существа», «Язык есть язык бытия, как облака – облака в небе».[1]

Символическая природа человека проявляется в том, что любой процесс понимания и познания невозможен без осознания смыслов, без выраженности их в языке как способов знаковой упорядоченности опыта.

Язык и сознание образуют противоречивое единство. Язык влияет на сознание: его исторически сложившиеся нормы, специфичные у каждого народа, в одном и том же объекте оттеняют различные признаки. Например, стиль мышления в немецкой философской культуре иной, чем, скажем, во французской, что в известной мере зависит и от особенностей национальных языков этих народов. Однако зависимость мышления от языка не является абсолютной, как считают некоторые лингвисты: мышление детерминируется главным образом своими связями с действительностью, язык же может лишь частично модифицировать форму и стиль мышления.

Язык влияет на сознание, мышление и в том отношении, что он придает мысли некоторую принудительность, осуществляет своего рода "тиранию" над мыслью, направляет ее движение по каналам языковых форм, как бы вгоняя в их общие рамки постоянно переливающиеся, изменчивые, индивидуально неповторимые, эмоционально окрашенные мысли. Но не все выразимо с помощью языка. Тайны человеческой души настолько глубоки, что невыразимы обычным человеческим языком: здесь нужна и поэзия, и музыка, и весь арсенал символических средств.

И, следовательно, наряду с самим существованием языка, важно осознание феномена перевода, как один из способов представления проблемы языка и познания. Феномен перевода представляет собой одну из тех проблем, изучение которых позволяет, как выявить новые аспекты проблемы языка и познания, так и внести вклад в исследование интерпретации. При этом значение межъязыкового перевода состоит в том, что он выводит на первый план такие аспекты мышления и познания как язык,

интерсубъективность, интерпретация. При этом в собственно историко-философском плане, самостоятельный интерес представляет, прежде всего, вопрос о трактовке проблем философской герменевтики и вообще герменевтических аспектов межъязыкового перевода в различных парадигмах его изучения.

Наиболее важным и существенным для целей именно историко-философского исследования, пожалуй, является то обстоятельство, что любые концепции перевода всегда были вынуждены так или иначе учитывать и подвергать осмыслению, хотя бы и применительно к своему специфическому материалу, ряд весьма серьезных и широко обсуждавшихся проблем философской герменевтики. Такая необходимость обусловлена тем, что, будучи по самой своей природе ситуацией опосредованного общения разноязычных участников коммуникации, перевод может существовать лишь при том условии, что он обеспечивает этим участникам достижение взаимного понимания через барьеры языков и культур. В противном случае наступает обрыв коммуникации, и деятельность языкового посредника просто утрачивает всякий смысл. Уже отсюда становится вполне очевидным ключевое значение проблемы общезначимости, или достоверности, интерпретации, осуществляемой в процессе перевода языковым посредником.

Проблема межъязыкового понимания, тем более важна, что при заявке на компетенцию в том или ином вопросе, нужно учитывать знание трактовок различных авторов по этому поводу, независимо от культуры, времени, и соответственно языка. До настоящего времени существуют споры о том, о важности ознакомления с первоисточниками на том языке, на котором они впервые были изданы. Существуют философы, которые считают это бессмысленной тратой времени. По их мнению, философия – это константа с неизменными понятиями, на каком бы то ни было языке. Хотя неоспоримо существование той проблемы, что наличия слов в одном языке недостаточно для осуществления перевода на другой язык, следовательно, текст приобретает смысл, но не в полной мере его первоначального написания. С другой стороны, перевод должен осуществляться не просто как механический, «бездушный» обмен текста между языками.

Обращение к внутренним глубинам языка и мышления существенно и для концепции Н.С. Автономовой, в работе которой представлен авторский взгляд на понимание и перевод. Автор считает эти категории опорными для современной гуманитаристики. «С этой точки зрения диалог предстает как контекстуально значимое проблемное поле межличностного общения и коммуникации, в котором реально осуществляются понимание и перевод». Для автора-эпистемолога состыковку переводческих и познавательных практик можно выразить в формуле: «перевод как познание и познание как перевод». Понимание предполагает схватывание целостности, в этом смысле интуицию можно рассматривать как инструмент понимания. «Когда мы теперь размышляем о том, почему, собственно, в любом созерцании может содержаться нечто большее, нежели во всех формах теоретического сознания <...> мы понимаем, что в созерцании уже так или иначе представлены первичные формы человеческой деятельности, причем они там не только представлены, но и “проинтерпретированы”» [2].

Рассматриваемая философской герменевтикой проблема общезначимости (или достоверности) интерпретации применительно к области языкового посредничества конкретизируется, как проблема переводимости: для того, чтобы перевод вообще мог иметь место, как социально значимый акт, необходимо, чтобы в процедуре опосредованной межъязыковой коммуникации изначально присутствовала установка на достижение общезначимой интерпретации исходного текста, которая позволила бы

ему функционировать в обществе в качестве произведения автора оригинала, а не переводчика. Это обстоятельство имеет определенные последствия в историко-философском плане: ведь в этой связи возникает возможность по тому, как проблема переводимости трактуется в той или иной переводческой концепции, судить также и о том, из какого осмысления либо имплицитного понимания философской проблемы общезначимости исходит данная концепция, что, в свою очередь позволяет поместить ее - в качестве опыта осмысления этой и сопряженных с нею проблем философской герменевтики - в определенный историко-философский контекст. По тем же причинам трактовка проблемы переводимости может также служить критерием при сравнительном анализе парадигм изучения языкового посредничества в отношении присущей им трактовки данного комплекса герменевтических проблем.

Коммуникации в современной цивилизации все теснее связывают народы, идет интенсивный межкультурный диалог, в котором реально осуществляется познание себя и другого. Назрела настоятельная необходимость укрепить связи с культурологическими и этнопсихологическими направлениями исследований. Привычные категории знания, истины, образа, символа, понятия и прочих обретают новые смыслы, новые грани понимания. В каждой культуре находятся большие возможности, оставшиеся нераскрытыми, не осознанными и не использованными на протяжении всей жизни данной культуры. Эти "нереализованные возможности", хотя и забыты, но до сих пор, как указывал М. Хайдеггер, "живут" в языке, который есть

«дом

Бытия».

Только «вслушивание в язык (логос)», внимание к стертým или отодвинутым на периферию, но все еще живущим в нем содержаниям, и является возвращением человека к самому себе, к изначальному Бытию, ибо ни мышление, ни любые другие интеллектуальные акты не могут прорваться к Бытию (das Sein) сквозь сущее (das Seiende)-«чащи» (к искомому смыслу бытия нельзя прийти путем вопрошания сущего), а «застревают» в них, осозная, что все это только сущее (и что Бытие есть только как бытие всего сущего). Пользуясь языком, мы говорим о сущем, но не о Бытии.

Бытие раскрывает себя не через сущее, даже если это привилегированное Dasein («Здесь/Вот-Бытие») — «экзистирующий человек» (в то время как сущие скала, дерево, лошадь, ангел, бог существуют, но не экзистируют), а только по инициативе самого Бытия.[3]

И в заключение хотелось бы отметить, что наше функционирование в языке, должно осуществляться с позиции познания, понимания и развития. Именно сказ от языка, как и вслушивание в язык – неотъемлемые дополняющие друг друга элементы, для осуществления сказа – как показа мысли, диалога – как понимания.

Список использованных источников:

1. М.Хайдеггер: "Бытие и время". М.: "Республика", 1993
2. Российская академия наук, Институт философии. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. - 704 с. (Humanitas).
3. М. Хайдеггер: "Время и бытие. Статьи и выступления" – М.: "Республика", 1993. – С.32

Жарылкасын Толганай Сериковна
Факультет: Биологии и биотехнологии
2 курса
Руководитель:
к.ф.н., доцент
Джаамбаева Б.А.

Абу Наср аль –Фараби- выдающийся мыслитель Востока

Полное имя аль-Фараби - Абу НасырМуххамед Ибн Муххамед Ибн Узлаг Тархан аль-Фарабиат-Турки, отец его-Узлаг, прадед - Тархан. Место его рождения - древний казахский город Отрар - арабы называли Фараб, так его имя переводится, как Абу Насыр - выходец из Фараба (ныне территория Южно-Казахстанской области). Абу Насыр аль-Фараби - выходец из привилегированных слоев тюркского общества. Основу научных знаний Абу Насыр получил в Отраре, где он жил до 20-ти лет. В 9-10 вв. город Отрар являлся крупным политическим, культурным и торговым центром, узловым пунктом караванных дорог великого Шелкового Пути, который связывал средневековую Европу и Азию. Именно там аль-Фараби получил возможность ознакомиться с философскими и научными произведениями богатейшей по тем временам библиотеки, второй в мире по числу книг и рукописей после знаменитого Александрийского книгохранилища. Затем он учился и работал в Бухаре, Самарканде, многие годы прожил в Багдаде - культурном и политическом центре Арабского Халифата. Последующие годы аль-Фараби провел в Каире, Алеппо и Дамаске, пользуясь там большим уважением. Абу Насыру аль-Фараби посчастливилось очень рано познакомиться с произведениями Аристотеля, Платона и других древнегреческих философов. Он изучал эти произведения в подлинниках. Став одним из основоположников восточного перипатетизма, Абу Насыр аль-Фараби по праву носит имя “Второго Учителя” после Аристотеля. Он оставил после себя богатое научное наследие – около 200 трактатов, которые охватывают самые различные отрасли знаний.

Фараби прокомментировал “Категорию”, “Герменевтику”, “Топику”, “Категории”, “Аналитику” (1-ю и 2-ю), “Софистику”, “Риторику”, “Логику” и “Поэтику” Аристотеля, а также “Введение в философию” Порфирия и других древнегреческих мыслителей. Из оригинальных работ самого Фараби наиболее известны: трактат “Жемчужины премудрости”, “Трактат о взглядах жителей добродетельного города”, “Философские трактаты” и “Большая книга о музыке”, которая принесла ему известность в Европе того времени. Переводы трудов аль-Фараби на латынь и иврит осуществлялись в Европе с 12 века. А в 1930-1932 гг. в Париже был опубликован перевод на французский язык первой части одной “Большой книги о музыке”, осуществленный французским ученым Эрланже.

Именно аль-Фараби в эпоху средневековья своими оригинальными идеями оставил яркий неизгладимый след в области классификации наук, в логике, теории музыки, критике астрологии, теоретической медицине, математике, учении о государстве. Его взгляды были заимствованы последующими философами – такими, как ибн Сина и ибн Рушд – и в дальнейшем оказали значительное влияние на философию Спинозы, а через нее – и на французских философов.

Аль-Фараби, будучи основателем исламской философии, был не только философом, но и знатоком политики, работавшим в различных сферах науки. Самыми известными являются его труды по физике и геометрии. Помимо этого, Фараби является автором произведений, определяющих вопросы, необходимые для изучения философии и произведений, посвященных понятиям философии. Часть этих произведений сохранилась до сих пор, но часть, к сожалению, потеряна.

Согласно Фараби, если заниматься наукой, искусством и философией, можно достичь счастья. Делаящая человека человеком способность думать, равнозначна осознанию и обретению человеком самого себя. Для того, чтобы человек понял себя, необходимо **понять вселенную**, а для этого- понять ее причину и цель.

Важнейшие труды аль-Фараби, рукописи его произведений получили широкое распространение в мире. Они изучаются во многих странах, переведены на различные языки. Они хранятся в библиотеках Бейрута, Каира, Тегерана, Исфагана, Хайдарабада, Стамбула, Лондона, Берлина, Мадрида, Братиславы, Ташкента и т.д.

Первые систематические исследования творчества аль-Фараби появились в XI-XIII вв. на арабском языке. Самым древним источником является работа хорезмского философа Абдул Хасана Байхани. В его научных трудах приведены достоверные данные о жизни и философском творчестве аль-Фараби. К исследованиям Абдул Хасана Байхани примыкают книги Кифти, ИбкАбулУсайба (1269г.), в которых обосновывается не только глубокое проникновение Фараби в греческую философию и его крупный вклад в логику, математику и разработку классификации наук.

О мировом признании философа также свидетельствует тот факт, что в XIV-XV вв. о философии Фараби на персидском языке были созданы книги таких ученых, как АбдулгашпарКазвани и Мажбуди́н Мухаммед Хасайн.

В XIX и XX вв. философские и научные труды Фараби стали исследоваться особо интенсивно. В мире появилась целая плеяда крупных исследователей Фараби. Особо надо отметить труды ученых Египта, Сирии, Афганистана, Ирана, Турции.

Вклад аль-Фараби в музыковедение огромен. Больше он был не только крупнейшим теоретиком музыки, изобрел, по некоторым свидетельствам, новый музыкальный инструмент, был исполнителем-виртуозом, талантливым композитором. Есть сведения, что некоторые сочинения Абу Насыра до сих пор исполняют в Иране и других странах Востока.

В области теории музыки Фараби оставил ряд произведений, среди которых наибольшей популярностью пользуется «Большая книга по музыке». В ней он дает развернутое определение музыки, раскрывает ее основные категории и те элементы, из которых образуется музыкальное произведение.

В области логики Фараби также исходит из богатого античного наследия, особенно из логических сочинений Аристотеля, к которым предпослал подробные комментарии. Его комментарии к «Органону» Аристотеля были широко известны во всем мире.

Одной из главных работ Фараби является его проект государства утопии под названием «Мединет-ульФазыла» (Город Добродетели). Добродетельный город аль-Фараби – это общество людей, объединенных на основе взаимопомощи в целях достижения счастья, это город, где торжествует нравственность. Поэтому совершенное государство должно строиться не в соответствии с человеческим пониманием и человеческой целесообразностью, а в соответствии с божественным предначертанием. Поэтому человек с самого начала ориентирован на обучение некоторой предсуществующей мудрости. Граждане государства должны повиноваться божественным установлениям, справедливым с точки зрения божественного, а не с точки зрения человеческого установления, пусть даже эти установления были приняты наилучшими из людей. Они должны следовать и постигать высшую, разумную волю, объединяющую их в универсальном религиозном мироотношении.

Аль-Фараби оставил после себя огромное наследие, изучаемое исследователями на протяжении уже более чем одиннадцати веков. Однако особое значение его энциклопедическое наследие имеет на родине мыслителя - в Казахстане.

Исследование творческого наследия Абу Насра аль-Фараби в Казахстане началось в 1960-е гг. по инициативе известного в Казахстане ученого Акжана Машани аль-(Машани). Машани первым в казахстанской науке обратил внимание на изучение энциклопедического наследия средневекового мыслителя, которое для казахстанских исследователей олицетворяет собой

глубинные корни казахской культуры, ее тюркские и исламские истоки, духовно-нравственное содержание.

Список использованных источников:

1. Хайруллаев М.М. "Абу Наср аль-Фараби"
2. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1970
3. Аль-Фараби. Указание пути к счастью. // Аль-Фараби. Избранные трактаты. Алматы, 1994.

Жораева Г.Н

Әл - Фараби атындағы ҚазҰУ

3 курс студенті

Ғылыми жетекші:

Саяси ғыл. канд., доц.

Сүлейменов П.М.

Әл - Фараби іліміндегі ғылым мен тәрбиенің рөлі

Әл – Фараби - дүние жүзілік мәдениет пен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы атанған данышпан философ, энциклопедист – ғалым, әдебиетші – ақын , математик .

Фарабитану мәселесі бізде жаңадан қолға алынып отырған мәселелердің ең ауыры және құрметтісі деп атар өтер едім. Ауыр дейтінім, Фараби еңбектері әлі толығымен зерттеліп , қазақ тіліне аударылып болмаған . Құрметті дейтінім , Әбунасыр Әл – Фараби қазақ жерінен шыққан, аты әлемге тараған, шығыстың Аристотелі . Оның еңбектерін толығымен зерттеп, өз ана тілімізге аударып , халыққа таныту, ғылымда пайдалану құрметті жұмыс . Сондықтан Фараби жайлы алдағы уақытта да тың зерттеулер жүргізіліп, бұл саладағы ғылым жүйесіне көп жаңалықтар қосылады деп сенемін.

Ғылымның даму тарихында жинақталған білім қорларын сұрыптап , реттеп белгілі бір жүйеге салу тәртібі ежелден келеді . Мұндай әрекеттер бір жағынан , ғылымдағы бар жоқты айқын сезіп, оны кемелдендіруге, дамытып, толықтыруға итермелесе екіншіден ғылымның өзін түсінуді , түсіндіруде, пайдалануды жеңілдететін еді . Міне , осылай білімдердің белгілі бір жүйемен баяндалған жиынтығы – энциклопедиялар жасау дәстүрі пайда болған . Әбунасыр Әл – Фараби бұл тұрғыдан да қарап қалмай , өзінің ең атақты шығармаларының бірі « Ғылымдар энциклопедиясы » деп аталатын трактатын жазған . Фарабидің бұл еңбегінен ғылым тарихында алатын орны ерекше үлкен . Фараби трактатқа жазған кіріспесінде бұл еңбекті жазудағы мақсаты жөнінен былай дейді : « Бұл кітапта біз белгілі ғылымдардың әрқайсысын дара – дара саралап , мазмұнын толық баяндауды көздедік ; Сонымен қатар ол ғылымдардың бөліктері болса , оларды да атап , мазмұны келтірмекшіміз » . Бұл кітап негізінен мынадай алты тараудан тұрады [1].

Фараби қайырымдылықты үйретуге тәрбие мен оқудың маңызды рөл атқаратын айтып өтті . Жақсы мінез ақыл – оймен бірге қайырымдылықтың шарты болса , Фараби грек ақыл – ой иелері сияқты адамның қайырымды болуында оның сезімінің маңызды рөл атқаратынын атады . « Адам дүниеге келгенде таза мектеп тақтасындай болады , тақта бетіне әр адам өз қолжазбасын жазып қалдырғандай кішкене нәрестенінде таза санасына өсе келе әр нәрсе жазылады » - деді Фараби . Орташа іс –

қимылдарды Фараби адамның денсаулығы үшін пайдалы есептеді . Ол адамнан тәртіпті талап ететін шара сақтауға оқытты. Шара сақталмаса – деді философ , адам ешқашанда бақытты бола алмайды [2].

Бабамыз Фарабидің даналығы , ақылдығы , көрегендігі сонда , оның оқыту , тәрбие , білім беру туралы айтқан , жазып кеткен еңбектері осы күнге дейін маңызын жойған жоқ . Қайта оны қайта қарап , жаңартып пайдалануға болады . Ұлы ұстаздың тәлім – тәрбие жайлы қалдырған бай мұраларын мұқият зерттеп , терең тексеру арқылы осы күнгі педагогикалық практикада жүзеге асыру керек . Әл – Фараби ұстаздық ету туралы « Мұғалімдік – ұстаздық еткен адамның әдісі тым қатаң болмасын және тым асыра босаңсытқан да болмасын . Егер тым қатты , үнемі ызғармен болса , онда оқушылар мұғалімін жек көретін халге жетеді . Егер өте боса тып жіберген кішіпейілділік болса , онда оқушылар жағынан мұғалімді елемей , оның ғылымына селқос қарау қаупі туады . Ғылымды игеру үшін үнемі сол ғылымның жолында болу қажет және ғылымнан басқамен шұғылдануды азайту керек болады . Әр нәрседен шұғылдана беруден істе тәртіпсіздік пайда болады » деп жазған . Фараби оқытуда аса қатаңдықтан да , аса жұмсақтықтың да дұрыс болмайтынын сынап , ортаны шектей шықпауды ұсынып отыр . Бұл күні бүгінге дейін күшін жоймаған педагогикалық қағида . Ол ойды әр нәрсеге бөліп , жеңілтектікке салуында ғылым игерудің дұшпаны деп дұрыс көрсеткен . Мәселен , оқып үйрену жаттап алу дұрыс па , жоқ түсініп алу дұрыс бола деген сұраққа мүмкін емес , ал оларды белгілі бір байланыстары арқылы ойда топтастырып түсініп , тоқып алоған жөн дейді . Ұлы ұстаз ғылымдарды меңгерудің , үйренудің қажеттігін дәріптеп қана қоймай , бұл мақсатқа жетуге көмекші боларлықтай жетекші құралдар мен оқулықтар жасаумен де көп шұғылданған [3].

Қалай болғанда да Фарабидің ғылым жасау ісі орта ғасырдағы ең үлкен ғылыми табыстардың қатарына жатады . Бұл факт Фарабидің кемеңгерлігінің , ойшыл – білімпаздығының тағы бір жетістігін , оның ескерілмейтіндігін көрсетеді .

Ол тәрбие жүйесіндегі әсіресе , жастарды тәрбиелеуде бірінші орынға адамгершілік тәрбиесін қойды , және де оған қоса тәрбиенің басқа түрлерінде еңбек , дене тәрбиесі , эстетикалық , гуманитарлық , патриоттық тәрбиені қойды . Ғалымның педагогикалық жүйесінде озық дидактиканың негізгі принциптері , яғни ғылымилығы , көрнектілігі , жүйелілігі , оқыту арқылы тәрбиелеу орын алған [4].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А. Көбесов . Біздің ұлы жерлесіміз - Әбунасыр Әл - Фараби , « Білім және еңбек » №6 ,1961ж
2. М. М. Хайруллаев Әбу Насыр Әл – Фараби , М. 1982 ж.
3. А . Х. Қасымжанов . Әл – Фараби . Алматы . 1979 ж.
4. М. М. Хайруллаев « Фарабидің философия тарихындағы көзқарасымен оның маңызы » . Ташкент . 1967 ж.

Ахмед Иүгінекидің әлеуметтік-этикалық көзқарастары

Тарих сабақтастықпен өткенімізге оралу, оларды бүгінгі күннің кәдесіне жарату бұл үнемі дамуда болатын үдеріс. Түркі әлемінің орта ғасырдағы ойшылдары қатарында Ахмед Иүгінекидің өзіндік ерекше орны бар. Ахмед Иүгінекидің «Ақиқат сыйы» дастаны өз заманының көкейкесті мәселелерін – ақыл-парасатты, білімділікті, қарапайымдылықты, әдеппен сөйлеуді, кішіпейілділікті, сабырлықты, т.б. ізгі қасиеттерді этикалық-дидактикалық сарында жазылған көркем туынды[1]. «Ақиқат сыйы» дастанының мазмұнынан айқындалатын мынадай құндылықтар жүйесі бар. *Біріншіден*, Алла тағала – ол абсолютті құндылық, «Өліні тірі, тіріні өлі етеді». Бүкіл құдіреттің иесі ұлы бір Құдай. *Екіншіден*, бақыт жолы тек білім арқылы танылады. Құны жоқ бақыр мысқа теңелгенше, білім арқылы жоғары көтеріліп ғалым болуды үндейді. *Үшіншіден*, дүние соңында қанша жүгіруге болады? Байлық пен кедейлік тек Алланың ісі. «Күллі қатенің басы – дүниеқұмарлық». *Төртіншіден*, жомарттық пен сабырлыққа ұмтылу. «Алла сабырлықты сүйеді, өйткені әр қасіреттің соны қуаныш». «Жақсылықты үміт етсең, сабыр ет». *Бесіншіден*, қулық-сұмдық, сұмырайлық, жауыздық, арамдық пен қаныпезерлікті біріктіретін залымдықтан сақтану. Ақын ғалымның еңбек етуінен, оқымыстының би билеп, ән шырқауынан, тақуаның сиынуды қойғанынан қорықты. Бейбастықтарды тыятын адамдардың қалмағанын, олардың көбейгенін қынжыла айтты.

Ахмед Иүгінеки “Барлық нәрсе бір Алланың еркінде” екендігін және оның даралығын дәріптейді. Сол үшін де ақын мәңгілік өлім ұғымы жоқ, ол өмірмен алмасып отырады дейді: “Жоқ едім. Жараттың. Және жоқ қылып, екінші бар етерсің”. Ал тірліктің өлшемін білім арқылы белгілейді. Яғни, біліміден пайда бар, пайдалы нәрсе — тірі, ал пайдасыздық — бос, өлі нәрсе. Олай болса, білім арқылы мәңгілік өмірге қол жеткізуге болады, өйткені “білімдінің өзі өлуі” мүмкін, бірақ “аты өлмейді”. Ахмед Иүгінеки үшін білім — көп білу емес, таным, ақиқатты білу. Ал ақиқаттың негізі Аллада болса, оны да “білім арқылы тануға” болады. “Бақыт жолы білім арқылы білінеді”. Білім ойдан, ізденуден шықса, оның пішіні — сөз. Тіл — жаратушымен байланыстырушы құрал, адам “күн сайын ерте тұрып, тілге жүгіну арқылы құлшылық етеді”. Бірақ сөз адамға пайдасымен қатар зиянын да тигізуі мүмкін, ол тағы да адамның өзіне байланысты:

Не келсе де тілден келер бір басқа,

Содан – жақсы, жаман атақ бір басқа.

Тындашы: адам ерте тұрып күн сайын

Осы тілге табынбайды құр босқа,- деп Алланың жаратқандарының ішінде тіл арқылы қарым-қатынас жасайтыны адам болғандықтан Алла мен Адам, Адам мен Адам аралық өзара қатынаста тілді дұрыс пайдалану керектігін, маңызын атап көрсетеді.

Ахмед Иүгінеки пайдалы мен пайдасыздың, ақиқат пен жалғанның нарқын өкініш айыратындығын “Қандай іс істесе де білімсіздің еншісі — енші, оған одан басқа өкініш жоқ”, “Көп сөйлеген көп өкінеді”, “Ашкөздіктің соңы — өкініш, қайғы-қасірет” деген жолдары арқылы байқатады. Өкініш мұнда этикалық нормалардың аражігін ажыратушы ұғым. Осы ұғымға сүйене отырып, біз Ахмед Иүгінекидің этикалық көзқарастарын анықтай аламыз. Ахмед Иүгінеки үшін бұл дүниеде тұрақты ешнәрсе

жоқ, бәрі де өзгереді. “Жас қартайды, жаңа ескіреді”, “Барлық толған нәрсе азаяды, түгел кемиді”. Сол себепті бұл дүниенің қызығы да жалған, өткінші. Мұнда “менікі” деген жоқ. Өйткені “менікі дегенің ” ертең “өзгелердің еншісі” болып шығады. Сондықтан дүниеқорлық пен ашкөздік адамға бос бейнет әкеледі, ал оны ойлай берсең, ол сенің тек “уайым-қайғыңды көбейтеді, «одан да еңбек ет» деп тұжырымдайды. Кішіпейілділік пен жомарттықты, сабырлылық пен көнбістікті мадақтайды[2].

Мақаламда Ахмед Йүгінеки жазған «Ақиқат сыйы» еңбегінің ғылыми мұрасы адамзаттың саяси ойларының дамуына өз әсерін тигізгендігі және шығармадағы әлеуметтік-саяси көзқарастар туралы атап өтсем. А. Йүгінеки билік үшін күрескен, халықты басқаруға ұмтылған, оларға үстемдік жүргізгісі келген саясаткер емес. Ол өз дәуірінің ғылыми мәдениетіне тән ойы бар жоғарғы дәрежедегі интеллектуал ойшыл. «Егер өкіметке қолың жетсе, мақтанба», «Бастық болсаң, жайсаң бол, кәріге де, жасқа да құрмет көрсет», - деген пікірлері сол кезеңдегі басшыларға айтылған кеңесі секілді. Осыдан «Ақиқат сыйында» айтылатын лидерлік феноменіне қызығушылығымыз туындайды. Әлеуметтік процестегі басшы, лидердің орны мен ролі, тарихтағы объективті және субъективті факторлар диалектикасы мен қоғамдық өмір диалектикасын айқындау шығарманы оқу барысынан кейін орын алады. Қазіргі оқырман А. Йүгінекидің осы көзқарасы арқылы сол кезеңдегі басшылар үшін қажет ұстаным екенін айқындап, оның қазіргі күндегі негізгі биліктік ұғымдарға жат еместігін ұғынамыз. Осы түсінікке сипаттама беруде лидерлікті ұстап қалу және иеленудегі заңдылықтар А. Йүгінеки пікірінше жайсаңдылық пен құрмет етушіліктен ажырамайды. Ал оның ажырамас негізгі алғышарттары ретінде қазіргі қоғам саяси плюрализм, көппартиялық, партия ішілік және партияның сыртқы қызметін таниды. Еңбектегі «... дүниенің зұлымдық пен жамандыққа толуы, құлшылықтың риякерлікке айналуы, мұсылмандардың көр еліктеушілікке салынуы, мешіттердің қаңырап қалуы, шарапханалардың толып-тасуы, ғалымдардың амал-істен, захидтердің күнәдан, даналардың «ракс пен самадан» қолы тимеу, жамандық-індеттің жайылуы» сияқты наразылықтары мен жан айқайы сол дәуірдің саяси-әлеуметтік тұрақсыздығынан көрініс береді. Қазіргі қоғамда ынтымақтастықты қалыптастырудың негізгі факторы ретінде саяси тұрақтылықты атай аламыз. Сонымен бірге, Ахмедтің дүниеге көзқарасының бұқарашылық сипаты мына тұжырымдардан жақсы байқалады: «әкімдерге игі жұмсақ, ақ көңіл екен деп сеніп қалуға болмайды, олардан әрдайым сақтанып жүру керек, өйткені олардың қолында шексіз күшті билік бар: кейде тіпті қалжыңқойдың зілсіз, бейкүнә қалжыңының өзі оның басын жұтар болар, пайдасыз дау-шар мен қалжыңнан аулақ бол»[3].

Бұл шығарманың бүгінгі жастарды патриоттық сезімде тәрбиелеудегі маңызы зор деп атап өте аламыз. Өйткені, бүгінгі Қазақстанның даму шарттарында отансүйгіштікке тәрбиелеу маңызды шаруа болып табылмақ. Сондықтан «Ақиқат сыйы» еңбегінің Қазақстандағы патриотизмді тәрбиелеу мен қалыптастыруда құнды еңбек екенін атап өтуіміз қажет. Осыған байланысты қазіргі Қазақстандағы қоғамды біріктірудегі негізгі фактор және тұрақтылықты қамтамасыз ету мен мемлекеттілікті бекітуде патриотизмнің орны зор. Сондықтан бүгінгі күндегі патриоттық тәрбие қазақстандық азаматтардың саяси санасындағы ең негізгі мәселе болып табылмақ. Патриотизм түсінігінің негізгі мәні әр азаматтың ұлтын, Отанын сүюден туындайтын саяси принцип және әлеуметтік сезім. Патриотизм Отанының жетістіктері мен мәдениетінің ерекшеліктерін мақтан тұтып, оның құндылықтарын сақтаумен сипатталады. Оның тарихи қайнар көзі тіл мен дәстүрде бекітілген құндылықтарда жатыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылы Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде: «Ұлттың

бәсекеге қабілеттілігінің аса маңызды шарты – бұл әлемдік бәсекелестік үдерісінде табысқа жетуге мүмкіндік беретін күшті рух пен білім», - деп пайымдайды. Сонымен қатар, Елбасымыз қазақстандық патриотизм сияқты ұлт табысының маңызды құрамдасына тоқталып кетеді. «Бұл өз Отаның мен жеріңе деген сүйіспеншілік, оның тарихы мен мәдениетіне деген зор құрмет, әркімнің өз күш-жігеріне деген сенімі мен барша қоғамның топтасуы. Бұл бүгін тұрғызылып жатқан өз еліңнің тарихына қатыстылықтың және оның болашағы үшін жауаптылықтың жоғары сезімі. Бұл әрбір қазақстандықтың табыстары үшін мақтанш және қандай тұрғыда болғанына қарамастан өз салаңда табыстарға қол жеткізу ниеті. Патриотизмді, әсіресе жастардың арасында, біздің ұрпақтың бойында барша қоғамның ортақ күш-қуатымен қалыптастыру керек. Біздің әр азаматтың табысы және халықаралық тұрғыда мойындалуы – бұл баға жеткізгісіз капитал, барша қазақстандықтардың мақтанатын нәрсесі және байлығы екендігі сөзсіз. Осындай үлгілермен ұлттың рухын көтеру керек! Өз Отаныңның патриоты болу – бұл Қазақстанды өз жүрегінде ұялату. Мен сіздерді осыған шақырамын». Қорыта келе, қазіргі саяси ғылымдарды жаңа идеялармен толықтыруда Ахмед Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» еңбегін кең дәрежеде пайдалана аламыз және оның орны ерекше[4].

Ахмед Йүгінекидің тәрбиелік мәні зор дидактикалық дастанын талдай отырып, оның жан дүниесінің түбіне жеткендей дәрежеде боласың. Әдиб бабамыз қоғамның бүкіл мәселесін поэзия тілімен суреттеген сәтте, ақынның жасырынулы сырымен таныса түсесің. Данышпан ақын жер бетіндегі жалған дүниені өлең жолдары көмегімен мәңгілікке айналдыра білді. Ахмед Йүгінеки поэзиясында кез келген адамға айтылмайтын жасырын сыр жатқаны рас. Оны ұғыну біздің міндетіміз деп санаймыз. Сондықтан ғалымдардың жырау мен ақындардың шығармашылық жұмыстарына ерекше көңіл бөлгендері жөн деген пікірдемін. Себебі, әр ақынның ойында табиғаттың ақиқат пікірлері жарқырап тұрады.

Ахмед Йүгінеки гуманизмі діни этикалық қағидалармен қабысып жатады: “Біреу зәбір-жапа жасаса, қарымына рахат көрсет. Өйткені қанды қанмен қанша жусаң да тазармайды. Адамгершіліктің басы — осы”. Яғни, зұлымдық зұлымдықты тудырады деген қағиданы хадистерінің қазығы ете отырып, кешірімді болғанды хош көреді: “Бір айыпқа бола бас кесуші дүниеде тірі адамсыз қалады” дейді. Бірақ дүние мен адамдардың кемелсіздігіне орай айтылған “Мың досың болсын мейлі, біреуі де адал емес”, “Дүние бір қолмен бал, бір қолмен у ұстатады” немесе “Шырақ, сырың өзінде сақталып тұрмаса, досыңда сақтала ма?” деген сөздерінен үмітсіздік сарындар да аңғарылып қалады. Ахмет Йүгінекидің накыл сөздері түркі жұртында бүгінге дейін мақал-мәтел түрінде сақталып, айтылып келеді[5].

Ахмет Йүгінеки әрі қарай пайғамбар хадистерін негізге ала отырып, адамның жеке моральдық қасиеттерін тәрбиелеуге ден қояды. Ол бойынша адамның дүниеге қызығуы – күллі қателіктің басы екендігін шегелеп айтады. Сонымен қатар жомарт пен сараңды салыстыра отырып, жомарттың өз іс-әрекетінің, игі амалының жемісі ретінде жұмаққа кіретіндігін, ал сараңның жүрегінен мейірім-қайырымның сарқылып бітіп, қолы тарлығының салдарынан тамұққа кететіндігін сөз етеді. Дастанда адамның мінезін түзелуіне үлкен ықпал ететін қатты ашуды жеңу жайлы, Алланың жаратқан пенделеріне шапағатты болу керектігі турасында пікірлер айтылады. Ашуды ақылға жеңдіре білгендерге Алланың сыйы – ондай момынның жүрегін жақсы қасиетке толтырады. Ал, бұл уәде – Алланың сүйікті елшісінің хадисінде сипатталған. Сабырлылық жайында да біраз толғамдар айтылады. Ақынның айтуынша, сабырлылық – әр кезде де адамның жанынан табылуы қажет қасиет. «Ұлық болсаң, кішік бол», немесе «Барға – қанағат, жоққа – сабыр» ұстанымдары мінез ұлылығына бастар игі насихаттар. Демек, жақсылықтан үміті бардың үлес-сыбағасы – сабырлылық

болуы қажет. Дастанда дос пен дұшпан жайынан хабардар ететін жолдар да жетерлік. Ол бойынша достықтың адам өміріндегі маңызы ерекше. «Дінде жүріп дос ізде, дұшпан өзі-ақ табылады» деген нақылдың түп-төркіні де жаман дұшпаннан сақтану қажет екендігіне меңзейді[6].

Жалпы, «Ақиқат сыйы» дастанында қозғалған мәселелер осы төңіректелілерді қамтиды. Ғалым Д.Кенжетай айтқандай, олардың барлығы да адамды тәрбиелеуге қатысты жайттарды аят пен хадистер түрінде, соларды ашықтап-түсіндіру тәсілімен жеткізген. «Ақиқат сыйы» дастаны сюжетке құралған шығарма емес. Шығарманың әрбір тарауында белгілі бір мәселе жөнінде әңгіме болады, автор оқырманға тиісінше ақыл-кеңес беріп отырады. Бұл дастан өзінің көтерген тақырыбы мен идеялық мазмұны жағынан ақын өмір сүрген феодалдық қоғамдағы моральдық ұғымдар мен мінез-құлық нормаларының жиынтығы болып келеді. Адам қалай өмір сүру керек? Ақын осы сауалға өзінше жауап іздеп, дидактикалық сарында оқырманына өсиет-уағыз айтады. Мәселен, шығарманың авторы: адам адал өмір сүруі тиіс, сараң болмауы керек, жомарт жанды, білімді кісіні қадірлеу қажет, жақсыдан-шарапат, жаманнан кесілет деген сияқты ғибрат айтады.

Қазіргі жаһандану заманы руханият мәселесін жоғары көтеріп отыр. Өйткені, күн сайын кең тарап бара жатқан әлемдік сұрықсыздану, технократиялық бағдарлардың күшеюі жас ұрпақтың санасын улай түсуде. Руханияттан алыстаған сайын адамзат қайшылықтар мен қиындықтар әлеміне тап болады, нағыз өзінің мәндік негіздеріне алыстай түседі. Сондықтан бүгінгі өмірдің жалғасы, болашағы рухани дүниені дамытуда болып тұр. Сол себепті өз заманының көкейтесті мәселелерін жырға арқау еткен, көркемдік дәрежесі биік, дидактикалық сарында жазылған, бүгінгі түркі тілдес халықтардың бәріне бірдей ортақ әдеби мұра болып табылатын «Ақиқат сыйы» дастанының бұл мәселеде орны ерекше дер едім[7].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. К.М. Қоңырбаева «Заманауи түркі әлемінің рухани құндылықтары» атты дөңгелек үстел материалдары, А.Иүгінекидің этикалық құндылықтарды зерделеуі мақаласы, Алматы, 2013 ж;

2. Нысанбаев Ә., Кенжетай Д. Алғысөз: ислам философиясы туралы // «Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы» // Жиырма томдық: «Ислам философиясы». - Астана: Аударма, 2006. - 4т – 512б;

3. Ерғали І. «Ахмет Иүгінекидің философиясындағы адам мәселесі» // Ерғали И.Е. Философия как духовная деятельность / Под общей ред. А.С Серикбаева. – Астана, 2003. – 283 с;

4. Нысанбаев Ә. Тәуелсіз Қазақстанның құндылықтары. Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011. – 271 б;

5. Құрышжанов Ә. Кіріспе // Ахмед Иүгінеки. Ақиқат сыйы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 189 б;

6. Мұхаммед пайғамбарымыздың хадистері // аударған Н. Қазбеков. – Алматы: Жазушы, 1993. – 64 б;

7. Аймұратов С.Б. Ахмед Иүгінеки даналығы // Әл – Фараби. №2(6), 2004. – 77-78 б.

Әл-Фараби философиясындағы мемлекет және қоғам мәселелері

X ғасырдан бастап исламның саяси ілімі шеңберінде мемлекет пен саясатты зерттеу — оны нормативті-құқықтық және этикалық-философиялық тұрғыда қалыптастырды. Нормативті-құқықтық бағыт мұсылмандық-құқықтық теорияға (Ислам шариғатына) сүйенді және басқа ілімдердің ықпалын сезінбеді. Философиялық-этикалық бағытта зерттеушілер гректің саяси философиясының дәстүрлеріне сүйенді және оны мұсылман мемлекеті — Араб халифатының ерекшеліктеріне қарай бейімдеп пайдаланды. Сол уақыттағы көптеген мұсылман ғалымдары мен философтарының еңбектерінде мемлекетті басқару мәселесі, мемлекет басшысының қасиеттері, мемлекеттің, қоғамның құрылымы тағы сол сияқты саяси мәселелерге тоқталып, әр қайсысы өз бетінше пайым жасады. Солардың ішінде қазақтың бірінші фәлсафашысы, әлеуметтанушысы, математигі, физигі, астрономы, ботанигі, логика және тіл маманы, музыка зерттеушісі Әбу Насыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фарабидің ойлары ерекше маңызға ие болды.

Бабамыз ғылымның сан саласы бойынша 160-тан астам трактаттар жазып, артына мол мұра қалдырды. Саясаттануға байланысты «Қайырымды қала тұрғындары көзқарастары туралы», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жолдары», «Саясат туралы» деген еңбектері бар. Әл-Фарабидің пікірінше, қоғамдардың ең жетілген формасы — қала. Әл-Фараби қала деген терминді, әкімшілік территориялық бөлініс ретіндегі, осы заманғы ұғымдағы қаланы белгілеу үшін ғана емес, мемлекет-қаланы белгілеу үшін де, сондай-ақ феодалдық қоғамда ең көп болған әр түрлі әлеуметтік топтарды белгілеу үшін де қолданады. Ол туралы әл-Фараби "Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері еңбегінде" былай тоқталып өтеді: "Ертедегі адамдар "қала" және "үй" деп тек қана мекенді түсінген емес, сондай-ақ адамдар тұратын баспананы және баспананы күтетін адамдарды да түсінген... Үй белгілі бір бөлшектерден және бірлестіктерден құралады, солардың арқасында көркейеді. Бұлар саны жағынан төртеу, ері мен әйелі, қожайыны мен қызметшісі; әке-шешесі мен баласы, мүлкі мен мүлік иесі." [1].

Әл-Фараби қаланың саяси құрылымын ашып көрсетуде осындай аналогияны өте шебер пайдаланады. Ол қаланы адам организмімен ұқсастыра отырып, оның терең мәнін өте түсінікті тілде жеткізеді. Тән мүшелерінің иерархиясы мемлекеттің иерархиясына сәйкес келеді. Осындай аналогияны әлеуметтік-этикалық трактаттарының бірінде былай көрсетеді: "Қаланы да, үйді де адам тәнімен теңеуге болады. Тән жоғарғы және төменгі қатарға жататын белгілі бір мөлшерлі әр түрлі мүшелерден құралады, олар бір-бірімен белгілі тәртіппен қабысып, әрқайсысы жеке бір қызмет атқарады; олардың әрекеттерінің бәрі тәндегі мақсатқа жетуге бағытталған өзара көмек болып бірігеді." [2]

Қала — шын мәнінде адамдардың мемлекеттік ұйымы деген ұғым. Бұл адамдардың қандық туыстық немесе әскери одақ негізіндегі бірлестігі емес, бұл саяси өмірге адамдардың азаматтық қатысуына негізделген қоғам. Әл-Фараби шығармаларын талдаудағы шығатын қорытынды оның ұғымындағы "қала" — адамзат қоғамының өкілі ретіндегі мемлекет бейнесі.

Әл-Фараби антикалық классикалық дәстүрге жүгініп қана қоймайды, ортағасырлық кезеңдегі әлеуметтік таным дамуының заңдылығын көрсетеді. Бұл кезеңдегі қоғам өзін және өз дамуын түсінудің теориялық пайымдауларында мемлекеттен басқа жалпыға ортақ ұйымның формасын білмейді. Ол сол кезеңде қоғам мен мемлекет бір нәрсе емес екенін түсінетіндей даму деңгейіне жетпеген еді. Осы танымның әсерінен әл-Фарабидің өзінің зерттеу пәні ретінде мемлекетті белгілегенін оның әлеуметтік-философиялық көзқарастарын қарастырғанда аңғарамыз. Сонымен, әл-Фараби үшін қоғамдық құрылыстың мұраты — кемелденген мемлекеттік өмір, мемлекеттегі өмір мемлекеттің өзі.

Мемлекет — адамдардың бақытқа жету жолындағы өзара қарым-қатынастарының неғұрлым кемелденген көрінісінің формасы. “Осы пікірге сай Қайырымды қала дегеніміз тұрғындары бір-біріне соңғы кемелдікке, яғни жоғарғы бақытқа жету жолында көмектесетін қала”[3]. Жоғарғы бақыт пен кемелдікке “дамудың төменгі сатысында тұрған қоғам емес”, бірінші кезекте “қала” қол жеткізеді. Әл-Фараби үшін сондықтан, адамзат қоғамы дамуының неғұрлым жоғарғы сатысы — “қала”, сондай-ақ оның пікірінше, “табиғатында аң тектес адамдар қалалықтар бола алмайды және олардың қалалық бірлестіктері жоқ”.

Әл-Фарабидің қала туралы идеялары кейіннен атақты араб философтары — Ибн Синаның, Ибн Халдунның және Ибн Рошдтың еңбектерінде дамытылды.

Платон сияқты әл-Фарабиде қоғамның пайда болу және даму себептері адамдардың өздерінің материалдықжәне рухани мұқтаждарын қанағаттандыруда деп біледі. Бұлардың арасындағы бұл жөніндегі айырмашылық сол, Платонда «қоғам» деген ұғым «мемлекет» деген ұғыммен бірігіп кетеді, ал әл-Фараби бойынша қоғам мемлекеттен бұрын туады, қоғам мемлекетсіз де өмір сүре алады, ал мемлекеттің қоғамсыз өмір сүруі ақылға сиымсыз.

Адамдардың саяси бірлесуінің қажеттілігі тіршілік мұқтаждықтарын бірлесе табу мүмкіндіктеріне сай туындайды. “Міне сондықтан да, – дейді әл-Фараби, — әрбіреу басқаның тіршілігі үшін қажеттінің белгілі бір бөлігін қамтамасыз ететін, өзара көмектесетін көптеген адамдардың бірлесуінің арқасында, адам өз жаратылысына лайықты кемелдікке жете алады... Міне сондықтан да адамзат көбейіп, жер бетін мекеніне айналдырып, соның негізінде адамзат қоғамы пайда болды...”[4]

Адам қоғамы ұлы, орташа және шағын қоғамдарға бөлінеді:

Ұлы қоғам дегеніміз – бірімен бірі біріккен және біріне бірі көмек көрсететін көп халықтардың жиынтығы.

Орташа қоғам дегеніміз – бір халық. Шағын қоғам – бір қаланың төңірегінде топтасқан қоғам. Қоғамның осы үш түрі кәміл қоғам болып табылады. Қала жетілудің ең жоғарғы сатысында болады. Ауылдар, мөлтекаудандар, көшелер және үйлер толық емес қоғам болып табылады. Бұлардың ішінде ең жетілмегені – көше қоғамның құрамды бір бөлігі болып табылатын үй ішіндегі қоғам. Қөше қоғамы – мөлтекаудан қоғамының бір бөлігі. Міне осы қоғам қала қоғамының бір бөлігі. Мөлтекаудан қоғамы және ауыл қоғамы қалаға жатады, бірақ бұлардың айырмасы – мөлтекаудан қаланың бір бөлшегі, ауыл болса қала үшін қызмет атқарады.

Қалалық қоғам қайсыбір халықтың бір бөлігі. Халық қалаларға бөлінеді. Абсолюттік адамзат қоғамы халықтарға бөлінеді. Бір халықтың екінші халықтан үш табиғи айырмашылығы бар: табиғи жаратылысына, табиғи мінез-құлық белгілері және үшінші, адамдардың мінезіне негізделіп бөлінеді. Сондай-ақ, тіл айырмашылығы, яғни ойды білдірудің құралы болып табылатын сөз айырмашылығы.

Әл Фараби философиясындағы "қала" ұғымы қазіргі күнгі қала ұғымынан анағұрлым кең мағынаны қамтитынын біз жоғарыда келтірілген саяси ойлардан байқаймыз. Әл Фараби қалаларды классификациялаудың белгілі бір аспектілерге

сүйенген өте көп нұсқаларын ұсынды. Ол нұсқалардың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып өте көп уақытты талап етеді. Мен қазір осылардың ең кең тараған түріне қысқаша талдау жасап көремін. Әл Фараби жалпы жер бетіндегі қалаларды екі үлкен топқа бөліп қарастырған. Қайырымды және надан қалалар. Ғалым бұл қалаларды да әр түрлі топтарға бөліп, терең зерттеу жүргізген.

Әл-Фарабидің кемеліне келген қаласын «Қайырымды қала» терминімен (әл-мәдина аль-фадил) білдіреді. Бұл, Н.С.Қирабаев бойынша, әл-Фарабидің қоғамдық өмір мұратын сипаттайтын негізгі түсінік[5] Қайырымды қала адамның физикалық тіршілігі үшін ғана қажеттінің бәрін өндіруде ынтымақтасатын адамдардың бірлестігі емес; бұл – дәулеттілік пен байлыққа адамдардың өзіндік мақсаты ретінде ұмтылмайтын қала; ол адамдардың тән рахаттарына бола ынтымақтасуы ретінде ұйымдаспаған. Бұл – адамдар бір-біріне атақ-даңққа жету үшін ғана көмектесетін қала емес; ол басқаларды құлдану үшін өмір сүрмейді; бұл – басшылығы мен мақсатты бағытталған ынтымақтастығы жоқ анархиялық қоғам емес; бұл – ақиқат білімге ие болған адамдар оған сәйкес емес қылықтар жасайтын «өнегесіз қала» емес. Бұл, ең соңында – адамдардың бақыт туралы жалған түсініктері болып, оған сай қылықтар жасап, еш уақытта бақытқа жетпейтін қала емес. Қайырымды қала – бұл кемелденгендікпен толыққандылығы және молшылығымен сипатталатын адамдар қауымдастығы. Мен қайырымды қылы тақырыбына алда әлі тағыда тоқталып өтем. Ал бұл тарауда мен әл Фараби философиясындағы надан қалаларға тоқталдым.

Сонымен надан қала деген қандай қалалар? Әл Фараби надан қаланы былай түсіндіреді: "Надан қала дегеніміз — ешқашан да бақытты көріп-білмеген, оған талпыну ешқашан ойына да кіріп шықпаған тұрғындар қаласы. Олар мұны ешқашан бастан кешіріп те көрген емес, бұған ешқашан сенген де емес. Игілікті алатын болсақ, олар жұрттың ойынша игілік ретінде саналатын алдамшы нәрселерді ғана, жұрттың ойынша өмірлік мақсат болып көрінетін нәрселерді ғана біледі, мәселен, денсаулық, байлық, ләззат, құштарлыққа салыну бостандығы, құрмет пен даңқ осындай нәрселер. Осы игіліктердің әрқайсысы надан қаланың барлық тұрғындарының пікірінше бақыт болып табылады." [6]

Әл Фарабидің әділ қоғам, адамдар арасындағы түсінушілік пен қайырымдылық, бақытқа жету жолында бір-біріне жәрдем беру, тәлім мен тәрбие, бейбітшілік пен достық, жаман мінез бен соғысты сөгу идеялары әлемдік әлеуметтік-саяси теорияның біртұтас бөлігіне айналып кеткен. Әл-Фарабидің саясат туралы айтқан құнды ойлары Араб шығысы мен Орта Азия елдерінде саяси-құқықтық ілімнің одан кейінгі дамуына өз ықпалын тигізе алды. Оның саяси-құқықтық идеялары орта ғасырлық және жаңа заман ойшылдарының еңбектерінде көрініс тапты.

Қазіргі уақытта Әл Фарабидің мемлекетті басқару туралы саяси идеялары әлемнің көптеген елдерінің ұлттық құндылықтарына айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әлемдік философиялық мұра - Алматы 2005 - 4-том Әл Фараби мен ибн Сина философиясы, 163 бет
2. Сонда 163-164 бет
3. Аль Фараби социально-этические трактаты. С196-197
4. Аль Фараби. Философские трактаты Алматы, ө1975 с 303
5. Кирабаев Н.С Социальная философия мусульманского востока с 119
6. Әл Фараби. Таңдамалы трактаттар - Алматы "Арыс" 2009.

Жораева Г.Н

Әл - Фараби іліміндегі ғылым мен тәрбиенің рөлі

Әл – Фараби - дүние жүзілік мәдениет пен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы атанған данышпан философ, энциклопедист – ғалым, әдебиетші – акын , математик .

Фарабитану мәселесі бізде жаңадан қолға алынып отырған мәселелердің ең ауыры және құрметтісі деп атар өтер едім. Ауыр дейтінім, Фараби еңбектері әлі толығымен зерттеліп , қазақ тіліне аударылып болмаған . Құрметті дейтінім , Әбунасыр Әл – Фараби қазақ жерінен шыққан , аты әлемге тараған, шығыстың Аристотелі . Оның еңбектерін толығымен зерттеп, өз ана тілімізге аударып , халыққа таныту , ғылымда пайдалану құрметті жұмыс . Сондықтан Фараби жайлы алдағы уақытта да тың зерттеулер жүргізіліп, бұл саладағы ғылым жүйесіне көп жаңалықтар қосылады деп сенемін .

Ғылымның даму тарихында жинақталған білім қорларын сұрыптап , реттеп белгілі бір жүйеге салу тәртібі ежелден келеді . Мұндай әрекеттер бір жағынан , ғылымдағы бар жоқты айқын сезіп , оны кемелдендіруге , дамытып , толықтыруға итермелесе екіншіден ғылымның өзін түсінуді , түсіндіруде , пайдалануды жеңілдететін еді . Міне , осылай білімдердің белгілі бір жүйемен баяндалған жиынтығы – энциклопедиялар жасау дәстүрі пайда болған . Әбунасыр Әл – Фараби бұл тұрғыдан да қарап қалмай , өзінің ең атақты шығармаларының бірі « Ғылымдар энциклопедиясы » деп аталатын трактатын жазған . Фарабидің бұл еңбегінен ғылым тарихында алатын орны ерекше үлкен . Фараби трактатқа жазған кіріспесінде бұл еңбекті жазудағы мақсаты жөнінен былай дейді : « Бұл кітапта біз белгілі ғылымдардың әрқайсысын дара – дара саралап , мазмұнын толық баяндауды көздедік ; Сонымен қатар ол ғылымдардың бөліктері болса , оларды да атап , мазмұны келтірмекшіміз » . Бұл кітап негізінен мынадай алты тараудан тұрады [1].

Фараби қайырымдылықты үйретуге тәрбие мен оқудың маңызды рөл атқаратын айтып өтті . Жақсы мінез ақыл – оймен бірге қайырымдылықтың шарты болса , Фараби грек ақыл – ой иелері сияқты адамның қайырымды болуында оның сезімінің маңызды рөл атқаратынын атады . « Адам дүниеге келгенде таза мектеп тақтасындай болады , тақта бетіне әр адам өз қолжазбасын жазып қалдырғандай кішкене нәрестенінде таза санасына өсе келе әр нәрсе жазылады » - деді Фараби . Орташа іс – қимылдарды Фараби адамның денсаулығы үшін пайдалы есептеді . Ол адамнан тәртіпті талап ететін шара сақтауға оқытты . Шара сақталмаса – деді философ , адам ешқашанда бақытты бола алмайды [2].

Бабамыз Фарабидің даналығы , ақылдығы , көрегендігі сонда , оның оқыту , тәрбие , білім беру туралы айтқан , жазып кеткен еңбектері осы күнге дейін маңызын жойған жоқ . Қайта оны қайта қарап , жаңартып пайдалануға болады . Ұлы ұстаздың тәлім – тәрбие жайлы қалдырған бай мұраларын мұқият зерттеп , терең тексеру арқылы осы күнгі педагогикалық практикада жүзеге асыру керек . Әл – Фараби ұстаздық ету туралы « Мұғалімдік – ұстаздық еткен адамның әдісі тым қатаң болмасын және тым асыра босаңсытқан да болмасын . Егер тым қатты , үнемі ызғармен болса , онда оқушылар мұғалімін жек көретін халге жетеді . Егер өте боса тып жіберген кішіпейілділік болса , онда оқушылар жағынан мұғалімді елемей , оның ғылымына селқос қарау қаупі туады . Ғылымды игеру үшін үнемі сол ғылымның

жолында болу қажет және ғылымнан басқамен шұғылдануды азайту керек болады . Әр нәрседен шұғылдана беруден істе тәртіпсіздік пайда болады » деп жазған . Фараби оқытуда аса қатаңдықтан да , аса жұмсақтықтың да дұрыс болмайтынын сынап , ортаны шектей шықпауды ұсынып отыр . Бұл күні бүгінге дейін күшін жоймаған педагогикалық қағида . Ол ойды әр нәрсеге бөліп , жеңілтектікке салуында ғылым игерудің дұшпаны деп дұрыс көрсеткен . Мәселен , оқып үйрену жаттап алу дұрыс па , жоқ түсініп алу дұрыс бола деген сұраққа мүмкін емес , ал оларды белгілі бір байланыстары арқылы ойда топтастырып түсініп , тоқып алоған жөн дейді . Ұлы ұстаз ғылымдарды меңгерудің , үйренудің қажеттігін дәріптеп қана қоймай , бұл мақсатқа жетуге көмекші боларлықтай жетекші құралдар мен оқулықтар жасаумен де көп шұғылданған [3].

Қалай болғанда да Фарабидің ғылым жасау ісі орта ғасырдағы ең үлкен ғылыми табыстардың қатарына жатады . Бұл факт Фарабидің кемеңгерлігінің , ойшыл – білімпаздығының тағы бір жетістігін , оның ескерілмейтіндігін көрсетеді .

Ол тәрбие жүйесіндегі әсіресе , жастарды тәрбиелеуде бірінші орынға адамгершілік тәрбиесін қойды , және де оған қоса тәрбиенің басқа түрлерінде еңбек , дене тәрбиесі , эстетикалық , гуманитарлық , патриоттық тәрбиені қойды . Ғалымның педагогикалық жүйесінде озық дидактиканың негізгі принциптері , яғни ғылымилығы , көрнектілігі , жүйелілігі , оқыту арқылы тәрбиелеу орын алған [4].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А. Көбесов . Біздің ұлы жерлесіміз - Әбунасыр Әл - Фараби , « Білім және еңбек » №6 ,1961ж
2. М. М. Хайруллаев Әбу Насыр Әл – Фараби , М. 1982 ж.
3. А . Х. Қасымжанов . Әл – Фараби . Алматы . 1979 ж.
4. М. М. Хайруллаев « Фарабидің философия тарихындағы көзқарасымен оның маңызы » . Ташкент . 1967 ж.

Калмырзаев А.М.
философия мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі
фил. ғыл. кандидаты, доцент
Құранбек Ә.А.

Түркілер дүниетанымындағы қасиетті мекен ұғымы

Барлығымыз білетіндей, ұлан байтақ Азия даласында өмір сүрген, халықтардың географиялық орналасуын бірнеше рет ұлы көштерімен өзгерткен, қытай сынды ұлы халықты бірнеше рет бағындырып адамзат өнерінің қайталанбас кереметі Қытай қорғанының тұрғызылуына себеп болған байырғы түрік қауымдарының дүниетанымы еш күмәнсіз олардың дініне, тіліне, салт-дәстүріне әсер еткені рас.Түркілер сан ғасырлар бойы бүкіл Еуразия құрлығының жартысына жуығын өз қолында ұстап тұрған алып империя құрды. Осынау кең аймақта түркілер қасиет тұтып, ерекше қастерлейтін киелі жерлер аз болған жоқ. Алтай, Орхон, Енисей,Жиделі Байсын, Өтіккен тағы осы сияқты мекендер түркілер үшін кең сахараның алтын дінгектеріндей болды. Бұл жерлердің не үшін қасиетті саналғаны,бұл мекендердің түркі әлеміндегі алатын орны жайлы осы жұмысымда қысқаша баяндап өтемін.

Жоғарыда айтып өткенімдей ежелгі Түркілерде қасиетті деп санаған жерлері өте көп болды. Тіпті әр аймақтың, әр тайпаның өздері қастерлейтін мекендері болды. Ол белгілі бір оқиғаға байланысты сондай құрметке ие болған болуы мүмкін. Бірақ барлық түркі әлеміне ортақ қасиетті мекен - қиялдағы Жерұйық болды. Бұл турасында белгілі түркітанушы ғалым, Ахмет Ташағыл: «Жерұйық» – түркілер дүниетанымындағы тәуелсіздікпен байланысы бар құтты мекен. «Себебі, түркілердің тәуелсіздікке қол жеткізуі және оны жоғалтуы жайында Орхон жазба ескерткіштерінде барынша тәптіштеліп түсіндірілген. Онда тәуелсіздікті жоғалтудың халық үшін өліммен тең екені, тәуелсіздікті алудың қайта тірілумен, жанданумен бірдей болатындығы және халықтың осындай оқиғалардан сабақ алу керектігі баса айтылған» [1], — деп атап көрсетеді. Түркілер тәуелсіз мемлекетін сақтап қалу және оны дамыту үшін атадан жеткен асыл мұра – «Жерді» көзінің қарашығындай сақтаған. Көне түркілер дүниетанымында «мемлекет» — билеушінің жеке меншігі емес, Тәңір тарабынан берілген «құт» ретінде көрініс тапқан. Көне түркілер заманында ата-баба жерінің тәуелсіздігін сақтау және оны құтты қонысқа айналдыру – «Жерұйық» концепциясының архаикалық формасы болып табылады.

Әрбір халықтың өзіндік тұрмыс-салтын туындатқан дүниетаным мифологияда өзіндік болмыс-бітім қалыптастырады. Мифтер ғылыми білім санатына жетпесе де, көне дәуірлерде орын алып, артынан ешбір із қалдырмаған белгілі бір оқиғалардың бетпердесін ашуға қабілетті және ғылыми талдау үшін нақты дерек бола алатын фактілер санатына жатады. Миф белгілі бір қасиетті тарих туралы, бар болмыстың жаратылу себебі жайлы болып келеді. Мифте жаратылыстың бастауы, себебі, оның алғашқы құрылымы туралы негізгі ойлармен қатар жаратылыстың пайда болатын жері туралы да деректер өте көп кездеседі. Қазіргі уақытқа дейін бізге түркілердің қасиетті мекендері туралы өте қызықты мәліметтер бере алатын мифтер біршама.

Ежелгі көшпелілерде жер ең қасиетті байлық деп саналған. Ол ата-бабаларынан қалған ең үлкен, ең құнды мұра әрі аманат ретінде қаралған. Жер үшін кез келген адам жанын беруге дайын болған. Жердің көшпелілер үшін қандай қасиетті екенін көрсеткен көне ғұндардан жеткен бір аңызды мысалға келтіруге болады. Ол аңыз бойынша Мөде қағанға көрші жауласушы тайпалардан елші келіп оларға намысқа тиетіндей талаптар қояды. Бірінші рет келгенде елшілер қағанның ең жүйрік, ең жақсы көретін сәйгүлігін беруді талап етеді. Бірінші орынға елдің тыныштығын қойған қаған ол талапқа көніп, сәйгүлігін береді. Екінші жолы келгенде елшілер қағанның ең сұлу әйелін сұратады. Халқының бейбіт өмір сүруін бәрінен артық көрген қаған бұл маскара талапқа да көнеді. Әбден басынған елшілер үшінші жолы елдің шалғайында орналасқан бір батпақ жерді сұрап келеді. Бұған қатты ашуланған қаған елшілердің бәрін өлтіріп, жауласушы елге әскер бастап оларды жермен-жексен етеді. Бұл аңыздан түркілердің жерді қаншалықты қастерлегенін көруімізге болады.

Барлық түркілерге ерекше қастерлі, қасиетті боп саналатын жерлер аса көп емес. Сондай жерлердің бірі барлық түркілердің "алтын бесігі" саналатын Алтай өңірі. Алтай – ежелгі түркі халықтарының кіндік жұрты болып саналады. Ол тек түркі әлемінің ғана емес, Шығыс Азия мен Сібірдің арасын мекен еткен халықтардың отаны. Археологиялық зерттеулер мұны нақты дәлелдеп берді. Алтай төрт мемлекеттің шекарасымен шектесіп жатыр. Атап айтқанда, Қазақстан, Ресей, Моңғолия, Қытай мемлекеттері Алтайдың қазба байлық игілігін бірге көруде. Әйтсе де, Алтайдың ауқымды бөлігі қазақ жеріне тиесілі. Берел қорғаны орналасқан Төр Алтайдың түркі әлемі халықтары үшін алатын орны ерекше. Алтай қазіргі барлық түркілердің шыққан мекені ғана емес, адамзат өркениеті қалыптасқан ең көне мекендердің бірі. Алғашқы адамдар Африкада пайда болып, жер жүзіне тарады деген теория баршамазға белгілі. Алайда, археологиямен бірге генетика ғылымының дамуы бұл теорияны айтарлықтай

өзгеріске ұшыратты. Қазір заманауи теория бойынша адамның шығу тегі бойынша хомо сапиенстің африкалық, неандертальдық, ориенталистік қатарында, адамзат өркениетінің төртінші ошағы ретінде алтайлық хомо сапиенс енді деп айтуға болады. Біз осы адам пайда болған және жан-жаққа тараған алтын бесікте өмір сүрудеміз.

Ол Орхон жазбаларының мәтін мазмұны бойынша Тәңір және Ұмаймен бірлікте түркі халқына қамқорлық танытады.

Көне түркілердің діни-мифологиялық тағылымдарына тоқталар болсақ, Орхон руникалық жазбаларының мән мәтінінде Тәңір, Ұмай және Жер-Су наным-сенім ұғымдары берілген. Академик С.Г. Кляшторный Сібір-Орталық Азия мифологиясының негізінде сол кезеңдегі халықтық дүниетанымда өзіндік құдайлардың классификациялау жүйесі орын алғандығын алға тартады. Атап айтқанда, макрокосм ежелгі түркілерді Жоғары, Орта және Төменгі трихотомды әлемдерге бөлген, олардың арасында жанды заттар, құдайлар және перілер болған. Бұл трихотомды концепция әлемнің көлденең моделін тігінең суреттейтін моделімен толықтырды. Оның ойынша, Көк Тәңірі Жоғары әлемнің билеушісі және көне түркі пантеонының құдайы болды. Көк Тәңірі басқа құдайлармен бірлесе отырып, адамдардың тағдырын билеген. Тәңір қағандарға билік пен даналықты сыйлады. Жоғары әлемнің тағы бір құдайы Ұмай ана адамзат баласына өмір сыйлаған. Өлім көне түркі мифологиясы бойынша Эркилтің қолында. Түркі мифологиясы Орта әлемде «Жер-Суды» киелі санады. Бұлардан басқа, С.Г. Кляшторный Х ғ. «Ырқ бітіг» деп аталатын Дуньхуан үңгірінен табылған руникалық жазбадан «Жол Тәңірі» деген атқа ие бірі ала, бірі қара аттағы жолдың құдайын айқындайды. Жол Тәңірі бейнесі түркілердің мемлекеттік культімен тікелей байланысты деп дәлелдейді. Орталық әлем мен Жоғары әлемнің арасы ардайым байланыста болған. Аталған байланыс халықтың сыйыну тілегімен көрініс тапқан [3].

Ал VIII ғасырда өмір сүрген Феофилакт Симатта Күлтегін ескерткішінде көрініс тапқан «Жоғарыда көк тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған» деген сөз тіркесі бойынша мүлдем керісінше ой айтады. Ол өз заманында түркілер «жер мен аспанды жаратқан бір Құдайға табынады» деп, мәлімдейтін дерек қалдырған. Ғалымдар пікірінің тоғысқан жері Орта әлемде көне түркілер «Жер-Суды» киелі санағандығында. Ата-бабасынан мирасқа қалған жерді киелі санау, Жерұйығын қасиет тұту көне түркі мифологиясында нақты көрініс тапқан. Себебі, Жерұйық – ежелгі түркілік «ыдық йер-суб» мифтік кеңістігінің қыпшақ тілді ортадағы кейінгі өзгерген атауы. Көне түркілік ыдук – «қасиетті» сөзі «үйекке» айналып кеткен, яғни Жер-Ыдуктың көктүркілік «отты кеңістік» — Отұқ Кеңг – Ыдук Кеңг – Өтүкеннің соңғы өзгерісі, қазақ ұғымындағы сарқыншағы болып табылады. Дж. Клоссонның пікірінше, «Жер-Су» ұғымы Құдай емес, тәңірідей құрметтелген киелі ел, өлке, жер тараптың тұлғасы болған, яғни ол да Өтүкен, Ергенекон образдарының синонимі болған деп шамалауға болады. Бұл турасында Ахмет Ташағыл: «Отанға деген сүйіспеншілік Орхон жазба ескерткіштерінде анық сипатталған. Сонымен қатар орталық Өтүкен түріктер ұғымында қасиетті деп саналған. Себебі, көк түркілердің астанасы – Өтүкен», - деп атап көрсеткен. Түркілер мифологиясындағы «Жер-су» Орхон-Енисей ескерткіштерінде «Көк аспанға» оппозиция ретінде орын алған, жалпы, киелі деген мағынаны білдіретін терминологиялық ұғым болып табылады. «Жер-су» ұғымы ландшафты схема бойынша киелі тау шыңына пара-пар тігінен сипатталатын жазықтық немес кеңістік болып табылады. Оны С.Г. Кляшторный «священная Отюкенская чернь» [4], деп сипаттайды, бізше айтқанда «Жерұйығы» және көне түркі мифологиясы бойынша әлемнің кіндігін білдіреді, қағандар ордасын тіккен, түркі халқы мекен еткен, «төрт тарапқа» — «алға», «артқа», «оңға», «солға» жорыққа шыққан. Көне түркі түсінігінен

қалған мифтік абыз-ақынның образы Асан қайғы турасында ой қозғауға алып келеді. Атап айтқанда, «Асан – «аспан адамы», қайғы – «ақын, жырау, сазгер» деген туынды мағынаға ие екендігін, Асан қайғы – «аспан жыршысы» екендігін ғана айта аламыз»,[5] — деген С. Қондыбайдың зерттеушілік пікірі, Асан қайғының «киелі жерді іздеген Асан» және көктүркілік «халқын киелі жерден, атамекеннен шығарған Асянь-шадты» бір трафаретке еңгізілген образ деп көрсетеді.

Дүниетанымды табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынастық көзқарас тұрғысынан әлемді рухани түсіну, тану деп білсек, әр алуан маңызы бар адам бойындағы наным-сенім, сезім, көңіл-күй, талап дүниетанымға бірігіп, адамдардың әлемді түсіну, сол арқылы өзін түсіну, өзін қоршаған әлемде жайлы сезінудің біртұтас түсінігін қалыптастырады. ХХІ ғасырда қазақ халқының Жерұйығы – Тәуелсіз Қазақстан. «Тәуелсіз Қазақстан – Жерұйық Қазақстан» концепциясының бірлігі дұрыс екендігіне де толыққанды көз жеткіздік. Өйткені аталмыш концепция түркі әлем бірлігі мен бүгінгі қоғамдық тұтастықты көрсетеді. «Жерұйық» концепциясының тарихи, мифологиялық, философиялық мазмұны ұлттық рухымыздың түп-тамырынан сыр шертетіндігі, дүниетанымдық ерекшелігі – көне түркі мифологиялық бастауларынан қайнар алатындығы бүгінгі ізденісімізде толыққанды негізделді. Жаһандану заманында Қазақстан азаматы өзін ғылымға, саясатқа, мемлекеттік өмірге жеке қатыстымын сезіндіруге мүмкіндік беретін тәуелсіздікпен орныққан, ұлттар мен ұлыстардың қасиетті, құтты мекеніне айналған «Қазақстан – Жерұйық» ұлттық идеясының концептуалды мазмұнын түйіндейтін болсақ, «Жерұйық» концепциясының тұғырнамасы түркі дүниетанымында көрініс тапқан. Негізгі мағынасы тәуелсіздік құндылығын ұлықтанған, ұлттар мен ұлыстар үшін құтты мекен саналатын қоныс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Ахмет Ташағыл. Түрік қағанатындағы адами құндылықтар// Тарих – Адамзат ақыл-ойының қазынасы: Он томдық. – Астана: Фолиант, 2006. Т.10: Түркі халықтарының тарихи ойы. – 369 б.
- 2.Орынбеков М. «Ежелгі қазақтың дүниетанымы», Алматы- 1996,
- 3.Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964. С.103-114.
- 4.Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964 с.185
- 5.Қондыбай С. Қазақ мифологиясына кіріспе. Алматы.: Арыс., 2008.-207

Ким Виктория Игоревна

Факультет: географии и природопользования

2 курса

Руководитель:

к.ф.н.,доцент-

Джаамбаева Б.А.

Проблема достижения счастья в учениях аль-Фараби

Абу Наср Мухаммад ибн Мухаммад ибн Узлуг аль-Фараби – исламский философ, родом из казахстанской земли. Родился в 870 г. в городе Фараб в деревне

Весидж. Известно, что его отец занимал высокое социальное положение и служил командиром при правителе Самани. Первоначальное образование будущий ученый получил на родине, но жажда поисков, любознательность толкнули его к путешествию. Он посетил многие культурные центры своего времени: Хорасан, Багдад, Дамаск, Алеппо, Каир. Как сообщают источники, днем он работал там садовником, а ночью, под светом лампы ночного сторожа, читал философские книги.

Аль-Фараби до приезда в Багдад владел тюркским языком и некоторыми другими, но не знал арабского, к концу же жизни владел более чем семьюдесятью языками. Живя в Багдаде, аль-Фараби начал заниматься многими науками, прежде всего логикой. Здесь он изучает книги Аристотеля и Платона и пишет ряд собственных работ. Так, он написал комментарии к «Топике» и «Софистике». Ибн абу Усайба отмечает, что видел книгу Аристотеля «Китаб ан-нафс», где содержалась следующая запись, сделанная рукой аль-Фараби: «Эту книгу я прочитал сто раз». В другой версии говорится, что это была книга Аристотеля «Ас-сама' ат-табии'и», и что надпись гласила о том, что аль-Фараби прочитал ее сорок раз и все равно «чувствовал, что ее нужно перечитать снова». Говорят, что как-то у аль-Фараби спросили: «Кто самый знающий человек в этой области – ты или Аристотель?», на что философ ответил: «Если бы я жил в его время, то был бы главным его учеником»

А в это время в Багдаде наиболее популярным мыслителем был Абу-Бишр Матта бен-Йунис. Ряды его учеников пополнил и аль-Фараби. В этом городе аль-Фараби основательно пополняет свои знания, знакомится с видными учеными и довольно быстро становится самым авторитетным среди них.

На некоторое время аль-Фараби отправляется в Египет, затем - в Алеппо, где, несмотря на покровительство ему со стороны султана «стран Шама» и Алеппо Сейфудауля, предпочитает вести весьма аскетический образ жизни, каждый день ограничиваясь лишь четырьмя дирхемами. Умер аль-Фараби в 950 году в возрасте 80 лет.

До нас дошли – и это самое главное – основные произведения аль – Фараби. Они получили признание издавна, и их влияние на последующее развитие философской и научной мысли неоспоримо. Самыми известными среди них стали книги «'Ара'у ахль аль-мадина аль-фадыля» («Трактат о взглядах жителей добродетельного города»), «Ихса'у у'люм» («Слово о классификации наук»), «Тахсиль ас-саа'да» («Трактат о достижении счастья»), «Рисаля фи аль-а'кль» («Трактат о разуме»), «Китаб аль-хуруф» («Книга букв»).

Труды его переводили и публиковали с очень давнего времени (VIII-VII вв.). В XIX веке благодаря трудам М. Штейншнейдера, Фр. Дитерици были заложены прочные основы для критического изучения текстов рукописей аль – Фараби. В 1930-1932 гг. в Париже была издана на французском языке первая часть одного из самых капитальных трудов аль – Фараби – «Большая книга музыки», переведенная Эрланже. Большинство произведений аль-Фараби охватывает самые разнообразные вопросы. Скажем, в трактате «Взгляды жителей добродетельного города» социально-этическая проблематика занимает значительное место, но изучению общих принципов онтологии, теории познания и космологии уделено не меньше внимания.

Аль-Фараби в своих учениях особое внимание уделяет проблемам достижения счастья. Он задается вопросом, в чем же заключается смысл нашей жизни? В том, чтобы успешно окончить учебные заведения, получить дипломы, найти престижную работу, построить семью и так далее. Но, все – таки, что бы

человек ни делал, чем бы ни занимался, все его действия направлены на одно - найти это самое «счастье». Стоит просто подойти к прохожим на улице и спросить, действительно ли они счастливы и довольны своей жизнью, в ответ услышим только единицы положительных ответов. Так что же нужно для того, чтобы быть по-настоящему счастливым человеком? **Проблемы разума и счастья** являются, как известно, одним из главных объектов философии аль - Фараби. И его рассуждения и познания объединились в уникальном произведении философа – трактате «Указание пути к счастью». В оригинале это произведение озаглавлено «*Китаб ат-танбих'ала сабил ас-са'ада*» — «Указание пути к счастью».Трактат начинается со слов: «Счастье-это цель, к которой стремится каждый человек, ибо оно является неким совершенством. Разъяснение этого не нуждается в излишних словах, ибо это – предельно известная вещь».

Чтобы понять **суть счастья и пути его достижения**, аль – Фараби дает нам небольшую классификацию благ, а так же занимаемое счастьем место среди них. Он говорит, что существует два вида благ – первые, это те, которые мы постигаем с последующей целью или выгодой, вторые же – постигаются для них самих. «...Примером этому является знание. Иногда мы предпочитаем его ради него самого, а не с целью достичь чего – то другого, а иногда мы предпочитаем его для того, чтобы благодаря ему достичь богатства или чего – то другого из того, что мы можем достичь путем власти и знания. Поскольку мы видим, что достигнув счастья, мы совершенно не нуждаемся в том, чтобы стремиться к другой цели, постольку из этого явствует, что счастье предпочитается ради себя самого и никогда – ради чего-то другого. Отсюда ясно, что счастье является самым предпочтительным, самым большим и самым совершенным из благ...».

Но для каждого человека понятие «счастья» различно, для одних это богатство, а для других – здоровье близких ему людей. Но каждый человек убежден, что именно его понимание «счастья» является верным.

Но для достижения счастья человеку, как говорил аль - Фараби, необходимы определенные обстоятельства, «...которые влекут за собой и похвалу и порицание...».

Счастье же, в свою очередь, достигается, когда все наши действия, поступки правильны и прекрасны. То же самое должно происходить и с нашей душой и здравомыслием. В противном же случае, человека постигнет несчастье.

По словам аль – Фараби, человек с рождения наделен способностью от природы к правильному или неправильному поведению и мышлению. Здесь появляются такие понятия, как сила ума, слабоумие и глупость. «...Та разновидность, благодаря которой существуют прекрасные или безобразные действия и аффекты души, называется нравом. Благодаря нраву от человека исходят безобразные и прекрасные действия...». Но наш нрав образуется благодаря привычкам, которые складываются исходя из нашего круга общения, благодаря окружающим нас людям. «...действия, благодаря которым человек добивается совершенства своего нрава, подобны тем действиям, благодаря которым человек добивается своего здоровья. И как здоровье достигается только при соблюдении меры, точно так же хороший нрав достигается при умеренных действиях...».

Так же в этом произведении говорится о чувстве меры. Всему должна быть мера, везде должна быть так называемая «золотая середина». К примеру, «...храбрость это хорошее нравственное качество и достигается оно за счет умеренной смелости. Чрезмерная смелость приводит к безрассудству, а недостаток смелости приводит к трусости, а это уже плохое нравственное качество...». Так же

человек, подобно врачам, должен исследовать свои положительные и отрицательные нравы, стороны. И если присутствует избыток или недостаток, то мы должны максимально приблизить его к середине.

Это поистине уникальное творение, как и многие другие произведения аль-Фараби. В данном трактате ученый излагает цель или назначение человека, показывает пути и средства к достижению цели и приходит к выводу, что достижение счастья возможно через постижение человеком совершенства, которое осуществляется через познание истины. Данное произведение является актуальным и на сегодняшний день, поскольку содержит раскрытие современной проблемы общества. Нашему поколению повезло, ведь на руках мы имеем действительно ценные материалы, которые создавались на протяжении многих лет, путем долгих наблюдений и исследований. Нам остается всего лишь прислушаться к мыслям великого философа.

Поборник разума и просвещения, гуманист, протестовавший против войн и насилия, аль-Фараби близок и дорог всем людям. Рукописи Фараби рассыпаны по многим библиотекам мира. Столь же многочисленен отряд ученых, занятых изучением наследия Фараби. Свою лепту в фарабиеведение вносят отечественные ученые, предпринявшие шаги по изданию трудов Фараби на русском и казахском языках и изучению различных аспектов его поистине энциклопедического наследия. В 1975 г. в широком международном масштабе в Москве, Алматы и Багдаде отмечался юбилей 1100-летия со дня рождения аль-Фараби. В программе «Культурное наследие» издано два тома наследия аль-Фараби в серии «Философское наследие казахского народа с древнейших времен до наших дней» и один том, включающий трактаты аль-Фараби, в серии «Мировое философское наследие». В 1991 г. имя аль-Фараби было присвоено ведущему университету Казахстана – Казахскому Национальному Университету. Увековечить удивительного ученого в нашей памяти, разуме и в сердцах - это общий долг, который мы должны отплатить за его труды и знания, переданные потомкам.

Список литературы

1. Аль-Фараби. Социально - этические трактаты. Алма-Ата, 1978, издательство «Наука» Казахской ССР
2. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1970
3. Аль-Фараби. Указание пути к счастью.// Аль-Фараби. Избранные трактаты. Алматы, 1994.
4. Бурабаев М.С. Проблемы бытия и познания в философии Аль-Фараби /
5. М.С.Бурабаев, А.М.Кенесарин, Г.К.Курмангалиева. - Алма – Ата, Наука КазССР, 1988.
6. <http://biografia.kz/famous/950#ixzz2xXtsUXnN>

Койшибаев Е.Б.
студент 2 курса факультета
географии и природопользования,
специальности землеустройство,
КазНУ им. аль-Фараби.

ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ КУЛЬТУРЫ

Что же такое культура в ее философском понимании, то есть взятая в ее существенных связях, зависимостях?

Начнем с того, что сам термин «культура» латинского происхождения и первоначально означал возделывание почвы, ее «культивирование», то есть изменения в природном объекте под воздействием человека, его деятельности в отличие от тех изменений, которые вызваны естественными причинами. Уже в этом первоначальном содержании термина язык выразил очень важную особенность культуры — заложенное в ней человеческое начало, акцентировав внимание на единстве культуры, человека и его деятельности.

В дальнейшем слово «культура» получило более обобщенное значение и им стали все созданное человеком. В таком понимании культуры действительно отражаются ее существенные черты. Культура предстает как сотворенная человеком «вторая природа», надстроенная над природой естественной, как мир, созданный человеком, в отличие от девственной природы. Этим определением утверждается также принцип, что не следует искать особой «сферы культуры». Там, где есть человек, его деятельность, отношения между людьми, там имеется и культура. Нужно лишь различать материальную и духовную культуру, при этом не противопоставляя их друг другу.

Разделение культуры на материальную и духовную, одна из которых является продуктом материального, а другая духовного производства, кажется самоочевидным. Ясно и то, что предметы материальной и духовной культуры можно использовать по-разному. Орудия труда и произведения станковой живописи служат разным целям. Так что функциональное различие между материальной и духовной культурой действительно существует. Но вместе с тем и то и другое является культурой, несущей в себе материальное и духовное в их единстве.

В материальной культуре заключено формирующее ее духовное начало, поскольку она всегда есть воплощение идей, знаний, целей человека, что только и делает ее культурой; продукты же духовной культуры всегда облечены в материальную форму, ибо только таким образом они могут быть объективированы и стать фактом общественной жизни. Все это дает основание говорить о культуре как таковой, независимо от ее деления на материальную и духовную. Материалистический подход к культуре заключается не в различении материальной и духовной культуры, а в признании ее органичной связи с развитием всего общества.

Недостаток же определения культуры как всего созданного человеком в том, что, во-первых, культура при этом может восприниматься односторонне, лишь как нечто внешнее человеку, во-вторых, не проясняется природа самой культуры, соотношение общества и культуры.

Различие общества и культуры выявляет ее определение как совокупность созданных человеком ценностей. Мир культуры — это мир материальных и идеальных, духовных ценностей, то есть мир объектов материальных и идеальных, взятых в его отношении к человеку, мир, наполненный человеческими смыслами. Трактовка культуры как системы ценностей отграничивает культуру от природы и одновременно не позволяет отождествлять ее с обществом. При таком подходе культура выступает как определенный аспект общества, тем самым проясняется ее

социальная природа, но вместе с тем не снимается и важная проблема соотношения культуры и общества.

Однако при трактовке культуры как системы ценностей последняя предстает как совокупность готовых результатов человеческой деятельности, а процесс созидания культуры, ее динамики остается вне рассмотрения. Кроме того, подобное понимание культуры еще слишком общее и допускает различные интерпретации в зависимости от того, как понимается сама ценность. Так, неокантианцы, широко использовавшие понятие ценности, трактовали ее как нечто надисторическое и не подлежащее научному анализу и объяснению. Диалектико-материалистическое понимание ценностей, напротив, не противопоставляет научный и ценностный подходы к обществу и культуре, связывая последнюю со всей человеческой деятельностью, с трудом как источником культуры и его результатами.

Следовательно, определяя существо культуры, нужно исходить из того, что любое внешнее выражение культуры есть проявление степени развития самого человека. Взятое обособленно от человека, материализованное «тело культуры» лишается динамики, движения, жизненности. А реальная, живая культура неотделима от общественного человека — субъекта культуры, соотнесенного с созданным им объектным миром.

Сам человек формирует себя в процессе своей деятельности как культурно-историческое существо. Его человеческие качества есть результат усвоения им языка, приобщения к существующим в обществе ценностям, традициям, овладения присущими данной культуре приемами и навыками деятельности и т.д. Биологически же человеку дается лишь организм, обладающий определенным строением, задатками, функциями.

Поэтому не будет преувеличением сказать, что культура представляет собой меру человеческого в человеке, характеристику развития человека как общественного существа. Следовательно, культура существует в постоянном взаимодействии своего внешнего материализованного выражения с самим человеком. Это взаимодействие состоит в том, что человек усваивает созданную ранее культуру, распредмечивает ее, делая тем самым предпосылкой своей деятельности, и творит культуру, создавая новое, опредмечивая свои знания и ценности, умения и способности, свою родовую человеческую сущность.

Человек, конечно, воспринимает культуру избирательно под влиянием предпочтений, определяемых многими обстоятельствами. И лишь на основе этой усвоенной им культуры он оказывается способным развиваться дальше. Как субъект культуры он вносит в нее нечто новое. В соотношении освоения и творчества культуры заложена масса проблем и противоречий. Чтобы в них разобраться, надо хотя бы в самом общем виде проанализировать проблему развития культуры.

Список использованной литературы

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. Ч.1/ Под общ. ред. И.Т. Фролова. Ч.2/ Фролов И.Т., Араб-Оглы ЭА., Арефьева Г.С. и др. — М.: Политиздат, 1989.
2. Спиркин АТ. Основы философии: Учеб. пособие для вузов. — М.: Политиздат, 1988.
3. Смирнов И.Н., Титов В.Ф. Философия. В 2 т.- Учебник для студентов высших учебных заведений. - М.: Аревазун, 1996

Қазақстанда Ислам мәдениетінің қалыптасуы және даму ерекшеліктері

Қазақ халқының рухани мәдениетіндегі Ислам мәдениетінің алатын орны. Ежелгі заманнан еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізген уақыт аралығында ислам мәдениетінің даму кезеңдері. Халқымыздың өткенін зерттегенде, оның әл-ауқат деңгейін емес, рухани деңгейін зерттеп, қазақ рухын жаңғырту қажет екенін біз үшін рухани құндылықтарымызды, байлықтарымызды өзіміздің игеруіміз керек екендігі қарастырылды. Қазақ халқының рухани мәдениетінде ислам мәдениеті арқылы өсіп келе жатқан ұрпаққа мәдениетіміздің аса жоғарғы бағаланғанын көрсете аламыз. Осы тұрғыдан алғанда қазақ мәдениетін зерттеу методологиясында жаңа жүйе қалыптасқан деуге болады. Қазақ халқының рухани және материалдық мәдениеті археологиялық, этникалық зерттеу жүргізуде, тақырыптың мәдениеттану ғылымында алатын орны ерекше екенін көреміз. Негізінде, қазақ халқы мәдениеті мен тарихындағы ислам дінінің рөлін екі аспектіде қарастыруға болады. Бір жағынан алғанда, құлдырап бара жатқан нанымдардың орнына келген ислам діні адамдардың адамгершілік тұрғыдан биіктеуіне, интеллектуалды және мәдени ілгерілеуіне ықпал етті. Әсересе, бұл дін ұлттық сипаттағы ең үздік қасиеттердің қалыптасуына оң әсер етті. Келесі жағынан алғанда, исламнан нәр алған халық тарих белестерінде өзіндік орнын жоғалтпау үшін мәдени күреске ұмтылды. Өйткені, бұл кезеңде қазақ жұртына қиыр шығыстық және христиандық дәстүрлер пәрменді ықпалын тигізіп, тұрақты қысымға алып отыратын. Ал ислам діні осыларға қарсы қойылған «сауыт» қызметін атқарды, ұлттық «мәнді» сақтап қалуға мүмкіндік берді.

Қазақ халқы ислам дінін өз халқының діні ретінде ұстанғанына да мың жылдан аса уақыт өтіпті. Дәлірек айтқанда, VIII ғасырдан бастау алғанымен, X ғасырдың екінші жартысында арғы қазақ тайпалары тарихи шынайы таңдау жасап, ислам дінін қабылдады. Міне, осы кезеңнен бастап қазақ жері ислам өркениеті тараған аймаққа айналды. Сунниттік бағыттағы мұсылман діні қазақ халқы рухани байлығының ажырамас бір бөлігіне айналды. Негізінде, қазақ халқы мәдениеті мен тарихындағы ислам дінінің рөлін екі аспектіде қарастыруға болады. Бір жағынан алғанда, құлдырап бара жатқан нанымдардың орнына келген ислам діні адамдардың адамгершілік тұрғыдан биіктеуіне, интеллектуалды және мәдени ілгерілеуіне ықпал етті. Әсересе, бұл дін ұлттық сипаттағы ең үздік қасиеттердің қалыптасуына оң әсер етті. Келесі жағынан алғанда, исламнан нәр алған халық тарих белестерінде өзіндік орнын жоғалтпау үшін мәдени күреске ұмтылды. Өйткені, бұл кезеңде қазақ жұртына қиыр шығыстық және христиандық дәстүрлер пәрменді ықпалын тигізіп, тұрақты қысымға алып отыратын. Ал ислам діні осыларға қарсы қойылған «сауыт» қызметін атқарды, ұлттық «мәнді» сақтап қалуға мүмкіндік берді. Қазақ даласында «Құран», «пайғамбар», «шариғат», «ислам» сөздері үнемі айтылып жүрді. Араб-парсы классиктерінің шығармалары қазақ ұлттық мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналды. Өзінің бүкіл саналы ғұмырында қазақ халқы араб жазуын пайдаланып келді[1].

Соңынан мұны Ахмет Байтұрсынов реформалап, өзіндік «төте жазуға» айналдырды, оған қазақтың төл дыбыстарын білдіретін таңбалар ендірілді. Қазақ мәдениетінің майталмандары атанған ақын-жыраулар, күйшілер, билер қырдағы ислам өркениетінің көрнекті өкілдері атанды, олардың діни білімдері ерекше болды. Қожа Ахмет Ясауи мен Асан Қайғыдан бастап Шәкәрім мен Міржақып Дулатовқа дейінгі

қазақ мәдениетінің барлық өкілдері ислам руханиятының тасымалдаушыларына айналды. Қазақ зиялыларының барлық өкілдері мұсылмандықты ұлттық-мәдени өмірдің қажетті бөлігі деп санады. Олар осы діннің мәдени, гуманистік және ұйымдастырушы кезеңін өркендетуге ұмтылды. Міржақып Дулатовтың «исламға қалай жол ашамыз» деген жан айқайы осы дінге деген ерекше құрмет белгісін танытады. Сонымен, ислам дінінің қазақ даласында өркендеуінің алғышарттары қандай? Осы мәселеге тоқталайық.

Қазақтар көшпенді түркі халықтарының (ғұндар, орхон түріктері және т.б.) тікелей ұрпағы болып келеді. VI-VIII ғасырларда ұлы далада үстемдік құрған түркі тілдес тайпалар дәуірі қазақ халқының рухани тарихында ерекше орынға ие. Өйткені дәл осы кезеңде қазіргі Қазақстан аумағын мекендеген халықтың шаруашылық жүргізу әдістері, тілі, тұрмысы, ұлттық-мәдени және саяси дәстүрлері түпкілікті қалыптасып болды. Дала мәдениетінің өзіндік ерекшеліктері орын алды. Кейде «көшпенді мәдениет» пен «мұсылман мәдениеті» ұғымдарын шатастырып жатады, бұл екеуі дербес ұғым болып табылады. Өйткені, «көшпенді мәдениет» шаруашылық жүргізу және тұрмыстық салттарды, ал «мұсылман мәдениеті» дін аясында өмір сүруді білдіреді. Мәдениет (өркениет) рухани саламен, дінмен байланысты болады. Тарихи тәжірибенің көрсетуі бойынша сан ғасырлар бойы қалыптасқан көшпенділер мәдениеті ислам дінінен тыс қалыптасып үлгерген. Сондай-ақ оның шеңбері аясында өмір сүре алады. Ислам діні көшпенді мәдениеттен отырықшылыққа көшуге мәжбүрлемейді[2].

Мұның өзі қазақтардың ислам дінін қабылдауына да өзіндік әсерін тигізді. Ислам діні салт-дәстүрлердің рухани өзегіне айнала отырып, қазақ халқына ғылым, білім, діни-танымдық көзқарасты тарту етті. Ислам діні адамдардың не үшін өмір сүріп жатқандығынан, жақсы-жаман әрекеттері үшін Алланың алдында жауап беретіндігінен хабардар етті. «Дін құлдырай бастаса, адамның бүкіл руханиаты ауруға ұшырайды, ал егер өркендей түсетін болса, онда мәдени өсуге жол ашылады» дін дағдарысқа ұшыраған жағдайда, оған іргелес тұрған мәдениет те құлдырап, жойылуға айналады. Дін тарихи-мәдени таным ретінде өркениетке өмір сыйлайды. Олардың бірлескен өзара әрекетінен әлемдік тарихтың мазмұны құрылады. «Мәдениет» пен «өркениет» бастапқы жабайылықтан құтқарады, халықты адамиландырады, басқаша айтқанда, олар адамды түбегейлі өзгеріске ұшыратады. Араб халқының ұлы тарихшысы Ибн Халдун көшпенді халықтың ислам дінін қабылдауы туралы былай деп жазады: «Құдай түркілерді өз күдіреті арқылы мұсылман әлеміне топтап келіп енетіндей, бұрынғы әдеттерінен арылатындай етті» Халифа Мамун заманында өмір сүрген атақты ғұлама ғалым Әл-Жахиз түркілер туралы былай деп жазады: «Түркі жауынгер ат үстінде ұшыртып ойдан қырға, қырдан ойға құйылып, оңды-солды жауларына оқ атады. Хауариж жауынгері бір оқ атқанша түркі он оқ шығарады. Түркі жауынгерінің маңдайында екі көзі, желкесінде екі көзі бар». Ол кісі тағы да түркілер туралы былай деген: «Мұсылмандықты қабыл еткен түркілер бұрынғысынан да әруақтанып, айдынданып кетті, ал манихей дініне кірген түркілер жүнжіп жоқ болып кетті». «Түркі дүниесі халықтар мен мәдениеттер арасындағы байланыстырушы буын болып келді. Уақыт өте келе қазіргі түркі дүниесі өзінің мәдени әлеуетін біріктіре әрі дамыта отырып, зерттеушілер тарапынан «түркі-ислам өркениеті» деп аталуы да ықтимал. Ислам діні – мемлекеттік бірлік пен билікті нығайтушы, адамдарды жақындастарушы, қоғам тамырындағы қан айналымын реттеуші, бауырмалшылық пен ұйымшылдықты уағыздаушы дін.

Ислам діні адамдарды білімділікке, еңбек етуге, сабырлыққа, қайраттылыққа үндейді. Исламның басты мақсатының бірі – адам баласының ақылын, санасын, ойлау қабілетін қорғау, ұрпақ жалғастыру, айнала қоршаған ортаны (табиғатты) аялау.

Қожа Жүсіп Хамаданидің төртінші қалпесі – Қожа Абдулхалық Ғыждуани нәпсіні тәрбиелеумен айналысты. Шам өлкесінде көптеген мүридтері пайда болды. Олар өздері алқа ашып бір уақыт халықты дінге шақырып, шәкірттерін ақиқат жолына бастады. Ислам мәдениеті жолындағы өсиетнамаларын өзінің болашақ ұрпақтарына қалдырған. Ол еңбектің аты «Түрлі кереметтер» деп аталады. Ішінде көптеген пайдалы да түрлі аталы сөздер бар. Әр тарауы асыл мағыналы, қымбат қазыналы жауһар насихат пен өсиет сөздерге бай. Тарауынан бірнешеуін бүгінгі ұрпаққа насихат етіп, атап көрсететін болсақ, жан жақты білім алған өз ұлына былай дейді: «...өсиет етемін саған ей, ұлым, барлық уақытта білімді, әдепті, тақуалықты бірге ұста және салаф (алғашқылар) ізімен жүр, сүннәт пен жамағатты серік ет, фикх пен хадисті үйрен, надан сопылардан қашық бол, әр уақыт намазды жамағатпен оқы, өзің имам не азаншы болмау шартымен, әрқашан атақтан қаш, атақта апат бар. Бір мансапқа байланба, әрқашан қарапайым бол, құжаттарға атыңды жаздырма, соттарға барма, ешкімге кепіл болма, өзгелердің өсиетнамаларына тиіспе, патша мен ханзадалардың өкімдеріне қарсы келме. Әсем дауыстарды көп есітпе, көп тыңдау жүректі қарайтып, екі жүзділікті пайда қылады. Осылай екен деп әсем дауысты естуді мүлдем тастап кетпе. Өйткені оны тыңдаушылар да жоқ емес. Сөзіңді естушілер көп болғандықтан аз сөйле, аз же, аз ұйықта. Халықтан арыстаннан қашқандай қаш. Әр кез жалғыздықта бол. Жеңіл жүрісті қыздар мен әйелдердің маңына жолама. Байлар және қызметкерлермен сұхбат етпе, жегенің адал болсын, күмәндіден, шүбәдан сақтан. Ақыл тоқтатпай әйел алма, әйтпесе дүние іздеуші боласың, дүние іздеумен дініңе бәле табасың. Көп күлме, айқайлап күлуден сақтан, көп күлу жүректі қарайтады. Әркімге мейірімділік көзімен кара, адамдарды төмен санап, менсінбеушіліктен сақтан. Сыртыңды сыланып құлпырма, сырт көріністі сәндеу ішкі дүниенің бұзылғандығынан болады. Жұртпен тартыспа, біреуге қол жайып бір нәрсе сұраушы болма. Өз ісіңді өзің істеп, ешкімге жүк болма. Ұстаздарыңа мал-дүниеніңмен, жан-тәніңмен қызмет ет. Олардың іс-әрекеттеріне қарсы келме, оларға қарсы келгендер ешқашан жақсы болмаған. Дүние мен дүние иелеріне асқақтана тәкаппар кара, әйтпесе көп армандар сені науқас етеді, көзің соқыр болады. Солай еткенде ғана ісің шынайы болады. Дұғаны ынта-шынтаңмен істе. Кигенің ескі, жолдасың дәруіш, байлығың білім, үйің мешіт, серігің Хақ Тағала болсын. [3].

Қазақ хандығының көшпелі тұрмыс кешуіне байланысты, негізгі мәдениеті де, далалықтар үлгісінде түзілгені мәлім. Бұл тұрмыс салт өмірі жағынан орта ғасырдағы көшпелі Араб халқы мен ұқсасып жатады. Сондықтан көптеген әдет-ғұрыптардың түп-тамыры бір бұлақтың бастауынан таралады. Өмір сүру ерекшеліктерінің бұлай байланыстылығын осымен ғана шектеуге болмайды, қазақ тұрмысына елеулі ықпал еткен факторлардың бірі Ислам дінінің қағидалары еді. Біздің көптеген ғұрыптарымыздан, өмір сүру икемділігімізден исламдық факторды көруге болады. Сонымен қатар, исламға дейінгі кезеңдерде даламызда «ескі полетейстік сенімдердің, атап айтқанда шаманизм, анимизм, бурханизм, натурализм сынды ағымдар жайында жалпы түркі халықтарының наным-сенім дәстүрін зерттегенде Ш.Уәлиханов талдауларында көптеген деректерді айтылған акымдар турасында келтіреді. Табиғаттың дүлей күші алдындағы өзінің дәрменсіздігін сезінген көшпенділер оларға табынып «күдай», «тәңір» дәрежесіне жеткізген». Осыған байланысты қазақ халқында отқа, суға, тасқа табынушылық және әр түрлі әдет-ғұрыптар да болды. Ислам діні хұрафи сенімдердің кейбір түсінік қағидаларын жойғанымен, кейбір амалдары әлі күнге дейін біздің тұрмысымыздан көрініс тауып жүреді. Ол әсіресе біздің аға буынның санасында орнықты орналасқан секілді. Осындай жағымсыз стереотиптердің сақталуы дініміз исламның қоғамға қызметін белгілі бір деңгейде шектейді. Сол себепті, біздің мақсатымыз, қазақ тұрмысындағы көп жылдар бойына қалыптасқан

ұлттық құндылықтардың дініміз ислам негізінде жасалғандығын алға тарту, көрсету[4].

Ол кеңпейіл, дархандылығымен ұлтқа сипат берген мінездемелерде көп қырларының бірі ретінде осы жағымен де танылып жүр. Көптеген халық арасында тараған әңгімелерде оны растай түседі. Бірде әкесі балаларына енші бөліп беріп жатырғанда, есікте ілініп тұрған түйіншектің кімге екендігін сұраған балаларына, оның қонақ кәдесі екендігін айтқан. Бүгінгі түрлі ұлттық құрамда мемлекетке айналып, өзара ымырашыл тұрмыс құра білу сол қазақтың даласындай дархан мінезділігінен деп білеміз. Сол себепті бізде ауыз-екі тілімізде «Үш күн» қонақ деген ұғым қалыптасқан. Бұл ұғымның баламасын араб әдетінде де көре аламыз. Мысалы, «Араб әдетінде қонақ күтудің маңызды орны бар еді. Мейман болып келген адамға 3 күнге шейін «кімсің, қайдан келдің, бұйымтайың не?» сықылды сұраудың өзі ерсі саналушы еді. Арабтардың ішінде қонақ күтпесе мазасызданатұғын адамдар да бар еді. Сондайлардың бірі атақты Хатем-ет Тай (уаф 602) еді. Бұл кісі қазақ арасында Атымтай Жомарт деп танылған, қолы ашық жомарт кісі болатұғын. Оның жомарттығы туралы көп әңгімелер айтылады. Олардың бірі мынадай: Хатем-ет Тай қызметшісіне бұйрық беріп, түнде от жағуын сұрайды екен. Сонда оған былай дейді екен «Адамдар көретіндей етіп отты жақ. Мүмкін далада жолаушылап жүріп, ашығып қалған, панасы жоқ біреулер көрер! Егер сондай біреулер келіп қонағым болса, сені азат етемін!» Пайғамбарымыз осындай меймандостық, жомарттық әдетін мадақтап, өзінің үмбетіне де үгіт етіп қалдырған».

Барлық қазаққа рухани тірек болған Хакім Абайдың шығармашылығына хақ дін исламның әсері зор болғандығын көреміз. Сонымен қоса оны «Исламның ұлы уағыздаушысы» деп мақтанышпен айта аламыз. Ол өзінің отыз сегізінші қара сөзінде ислам, иман жайында, намаз жайында, Алла Та'аланың «бар» екені «бір» екені жайында айтады. Және отыз екінші қара сөзінде «Пайғамбарымыз хадис шарифінде айтыпты «Мен лә халһун уә лә иманун ләһу» деп, яғни «кімнің ұяты жоқ болса, оның иманы да жоқ» деген. Ал біздің қазақ халқында «ұят кімде болса, иман сонда» деген мақал бар. Қолданыстағы нақыл сөздерімізге мән беретін болсақ, олардың бастауын Құран Кәрімнен алып жатырғанын байқаймыз. Мәселен, «Жақсы сөз-жарым ырыс» деген мақалдың да Құраннан алынғандығын көре аламыз. Бұл сөз Құран Кәрімнің Исіра сүресінде 53 аятында «Пенделерімізге айт: «Жақсы сөз-жарым ырыс» де. Араларында сыпсыңдап шайтан жүретіні даусыз. Ал ол қашанда адамды аздыратын ашық дұшпан» делінген. Сонымен қатар «Дүние пәни, ахирет бақи». Ал, Хадид сүресінде «Көкті (жеті қат аспанды) және жерді Алла алты күнде жаратты. Содан соң ғарышты меңгерді. Ол жерге кіріп кететін нәрсені де, жерден шығатын нәрсені де біліп тұрады. Сендер қайда болсаңдар-Алла сендермен бірге. Сендердің істеп жатқандарыңның бәрін ол көріп тұрады[5]. Осы сүреге байланысты халқымызда «Баланың тілі-«тас» деген сөзге келмейінше тілі шықпайды» дейді. Арабша алты атауы «сат» яғни осы сөзді терісіне оқысақ «тас» деген сөз шығады. Демек, Алла Та'ала дүниені алты (сат) күнде жаратқан болса, сәбидің сол тасқа тілі келмейінше, яғни Алланың жаратқан дүниесін танымайынша тілі шықпайды деген сөз.«Ислам мәдениеті» деген терминде әу бастан-ақ қарама қайшылық бар, себебі мұсылмандар жердің әр бөлігінде өмір сүріп, олардың арасында үлкен айырмашылық байқалады. Негізінде мұсылман ғалымдары «мәдениет» деген ұғымды қоданбаған және бұл термин батыс философиясының әсерінен пайда болған. Қазіргі кезге шейін «Ислам мәдениеті» деген терминнің белгілі шектеуі мен анықтамасы жоқ. Кейбір ойшылдар бұл терминді «Ислам үмметінің халін бұрын және қазіргі таңда болып жатқан діни, тарихи, тілдік, мәдени қарым-қатынастары арқылы және алға қойған мақсаттары мен құндылықтары арқылы тану», — деп анықтама береді. Кейбіреулер Ислам мәдениеті

деп «мұсылман үмметі мен Ислам дінінің негіздерімен байланысты осы заман мәселелерін тану» — деп түсіндіреді. Басқалар «Исламның жүйесін, құндылықтарын, ойын жалпылай зерттейтін және осыларға әсер еткен адамдардың мұрасын жоққа шығаратын ғылым» — деп жалпы анықтама береді. Қазақстан территориясында исламның таралуы бірнеше жүз жылдарға созылды. Оңтүстік Қазақстандағы көшпенділер арасында исламның тарлуына үлкен үлес қосқан сопы орденін құрушы – Қожа Ахмет Йассауи. Оның өлеңдері құдайдың құдіретінің күшті екендігі жөнінде және оған мойынсұнудың қажеттігін уағыздайды. Ислам мұсылмандықты қабылдаған басқа халықтар сияқты қазақтарда да ислам діні пайда болғанға дейінгі әртүрлі салт-дәстүрлермен қоян-қолтық араласып кетті. Қазақтар өздерін мұсылманбыз деп сезініп, бұрынғы ата-бабаларынан қалған салт-дәстүрлерді мұсылмандық деп санады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ғабитов Т.Х., Мүтәліпов Ж.М., Құлсариева А.Т. Мәдениеттану; -Алматы; раритет 2006 .-415б-6б.
2. Әмірекүл Ергешұлы- <http://sunna.kz/>
3. ↑ «Ислам мәдениетін тану» — Alukah.net (ар.)
4. ↑ «Ислам мәдениетін тану» — Alukah.net (ар.)-2 бб
5. Қазақ мәдениеті – 03.02.2011ж info@mckr.kz

Құдайбергенова Г.Ж.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Зкурс студенті
Ғылыми жетекшісі:
филос.ғ.к., доцент Құранбек А.А.

Шаманизм философиясы және метафизикасы

Дүниетаным, халық арасындағы қолдануына байланысты жинақталған ақпарат қоры немесе ол адамның өмірге деген көзқарасы, бір жетістікке жету жолындағы іс-шара немесе ұстанған ұстанымы түрінде де түсіндіріледі. Дүниетаным дегеніміз не? Көптеген жазушылар әр түрлі түсініктемелер ұсынды. Мысалға алсақ, Джеймс Сайр дүниетанымды – әлемнің негізгі құрылымы жайында алған болжамдарымыз немесе пікірлеріміз дейді. Филипс пен Броун (Phillips and Brown) дүниетаным дегеніміз алдымен дүниенің анықтамасы мен ол жайындағы қалыптасқан пікірі, содан кейін бұл көзқарастың, өмірде қолданылуы дейді. Осындай пікірлерді саралай келе, дүниетаным дегеніміз, менің ойымша, дүниенің бір көрінісі мен біздің соған деген көзқарасымыз. Барлығымыз білетіндей, ұлан байтақ Азия даласында өмір сүрген, халықтардың географиялық орналасуын бірнеше рет ұлы көштерімен өзгерткен, қытай сынды ұлы халықты бірнеше рет бағындырып адамзат өнерінің қайталанбас кереметі Қытай қорғанының тұрғызылуына себеп болған байырғы түрік қауымдарының дүниетанымы еш күмәнсіз олардың дініне, тіліне, салт-дәстүріне әсер еткені рас. Енді бізге назар аударатын жайт, осы байырғы түріктердің діні қандай еді, өздерінің артында қалдырған жазба мұраларында осы жайлы айтылды ма, олардың дүниетанымы кейінгі өмір сүрген ұрпақтарында сақталды ма? Алдағы уақытта тарихшылардың зерттеулері мен ізденістерінде осы тақырыптың қаншалықты орын алғандығын қарастыратын боламыз. Ежелгі заманнан осы уақытқа дейінгі деректерге сүйене отырып, кез-келген

халықтың діні, наным-сенімдері мен дүниетанымы оның тарихына, рухани-мәдени, саяси өміріне үлкен әсер ететін фактор екендігін біле аламыз. [1]

Әлемдік діндердің бастау тегіне Тәңірлік діннің өзекті қағидалары арқау болған. Тәңірлік дін уақыт пен кеңістікті игеруге талпынған, қоршаған ортамен тіл табысуға ұмтылған адам баласының алғашқы таным түсінігі еді. Көне түркілер жерімен, Ұлы Жібек жолы арқылы қаншама діндер өтсе де, түркілердің негізгі сенімі Тәңірлік дін, аруаққа табыну болды. Вильгельм Рубрук түркі жұртын аралаған кезінде олар өздерінің Тәңірге табынатынын және оны таза рухани мән ретінде түсінетінін атап көрсеткен. Тек ислам діні ғана, уақыт өте келе көне түркі сенімдерімен іштей араласып, түркі жұртының рухани-мәдени ұстанымына айналды. Түріктердің дүниетанымының бастау бұлағы, қайнар көзі – табиғат. Бұл, табиғатпен біте қайнасып бірге өскен, соның өзгерісін, құбылысын жіті бақылайтын көшпелілер әулетінің қоршаған ортамен тығыз байланысты екенін білдіреді. Көптеген салт-дәстүрдегі наным, тыйымдар осы табиғатпен біте қайнарудан туындаған ұғымдар жиынтығы болып саналады. Осы табиғатты жаратушыны «тәңірі» деп танып, оның туындысы табиғатты аялау арқылы оған құрмет көрсетілген. Бұл үрдіс қазірге дейін осы халықтардың жалғасы боп саналатын көптеген халықтардың салт-дәстүрінде орын алған. Атап айтқанда:

- қазіргі моңғол, қазақ, қырғыз т.б. халықтардың дәстүріндегі қыстау, күзеу, жайлау ұғымдарының болуы;

- ағын суға кір жумауы, суды ұлықтауы;

- «Көк шөп жұлма», «Бастау басына ақтық байлау» сияқты ұғымдары;

- Аңның, малдың пірінің болуы (Көк бөрі, түйе атасы – Ойсыл қара, жылқы атасы- Қамбар Ата, Шопан Ата,...); Осындай түсініктермен тәңірінің жаратқан әрбір жаратылысына өзінше баға беріп құрметпен қараған. Ежелгі және байырғы түріктердің діні әлі де толық зерттеле қойған жоқ. Сақ, хунну, көк түріктердің дінін ол дәуірде қалай атаған, оның жүйесі қандай, дін бе әлде наным-сенім бе дегенге к үні бүгінге дейін толық жауап берілмей келеді. Байырғы түріктердің наным – сеніміне арнайы қалам тартқан ғалымдар саусақпен санарлықтай ғана.[2]

Бұл мәселеге ең алғаш арнайы назар қойып зерттеген ғалымдар француз Жан Пьер Ру, ресейлік И. В. Стеблева, С. Г. Кляшторныйлар болды. Орта және Орталық Азия халықтарының XX-XXI ғасырға дейін сақталып келген шаманизмнің тарамдары олардың байырғы түрік оңғындарымен тікілей сабақтасытығын Л.П.Потопов, Анохин, С. Д. Майнагашев, Ш.Ш.Уәлиханов, Н. Ы. Дыренкова, Г. Д. Санжаев, Н. А. Алексеев, О. Пүрэв, А. Т. Төлеубаев, С. М. Абромзон, П. Пельо, Г. П. Снесарев секілді ондаған ғТүріктердің сол кездегі наным-сенімдері тәңірлікпен тығыз байланысты екенін айтқан болатынбыз. Енді осы тәңірлік ұғымын кеңінен қарастырсақ. Исламға дейінгі қазақ халқының рухани мәдениетінде тәңірлік сенім мен шаманизм айрықша орын алады. Тәңірді зерттеушілердің тұжырымында еуроазиялық көшпелі шаруашылық – мәдени типтің қажеттіліктеріне икемді сенім жүйесі ретінде бейнеленеді, яғни ол көшпелілердің шындықтағы болмыс тәсілінен, дүние түйсінудінен туындаған. Академик Ғарифолла Есім “Хакім Абай” кітабында: тәңірге сыйыну – сенім емес, дін емес, ол Адам мен табиғаттың арасындағы үйлесімділікті мойындағандық деп тұжырымдаған. “Тәңірді мойындау адам еркін шектемейді. Тәңірге көзқарас өзіне қарама-қарсы түсінікті қажет етпеген. Себебі, тәңір – деген табиғат, ол өмір сүру үшін қажетті жағдай. Тәңір табиғаттың өзінен туған түсінік. Адамның табиғатқа табынуы, бір жағынан, натуралистік түсінік болса, екіншіден, өзінен тыс рухты іздеу, оны субъект ретінде қабылдау, дерексіз ойлаудың жемісі”, –дейді. Яғни, біздің арғы ата-бабаларымызға догматталған діни жүйелерге қарағанда, ашық дүниетаным тұрпатындағы сенім көбірек тән, жан дүниесі мен рухани ізденістеріне әлдеқайда

жақын. Барлық діни жүйелердегі тәрізді тәңірлік сенім де табиғат күштерін күдіреттендіруден, құпия тылсым тіршіліктің терең қатпарларынан тамыр алады. Алайда, Тәңірге табыну діни түсінік эволюциясындағы табиғат діндерінен кейінгі жоғары саты болды. Барлық халықтар рухани дамуында діни көзқарастар эволюциясын бастан өткізді. Әрине, оны бірінен соң бірі келетін діни жүйелер хронологиясы деп қарастыруға болмайды, шындық әрқашан теорияға қарағанда әлдеқайда күрделі, көпжақты болып келеді. «Тәңірлік» – әр түрлі наным-сенімдердің, көбіне табиғатқа, оның стихиялық күштеріне табынудың және оларды бұрмалап бейнелеудің біртіндеп дамуынан туған құбылыс. Тәңірліктің дүниетанымдық негізі дүниедегі заттар мен құбылыстар жанданған деп қарастырады, ол түптеп келгенде табиғатты құдай деп қарастыратын ұғымның негізін құрайды”, – деп жазады С.Н. Ақатаев. Тәңірлік діннің өзіне тән ерекшелігі – ол өзіне дейінгі діни наным-сенімдерді теріске шығармайды, қайта оларды бір жүйеге келтіруші рөл атқарады. Платон Карпини түркілердің бір құдайға иланатындығын айта келіп, “... оның үстіне олар күнге, айға және отқа, сонымен бірге таңертеңгілік тамақ жеудің немесе су ішердің алдында сол ас-дәмдерінен ауыз тидіретін сыбаға арнап, су мен жерге де құдай деп табынады”, – дейді. В.В. Бартольд: “Ежелгі түркілер дінінің негізі Көкке (Тәңір) және Жерге (жер-суға) сыйыну болды”, – деп жазады. Тәңірді түркілер барлықты жаратушы “объективті идея” ретінде қарастырса, жер-су – тіршіліктің тірегі. алымдар ғылыми еңбектерінің зерттеу объектісіне айналдырып келді Түріктердің мәдениетіне үлкен ықпалын тигізген келесі діни наным – шаманизм болды. Шамандық дінді жүйелі түрде, оны қалыптастырған мәдени жүйемен бірлікте, тұтастықта зерттеген ғалымдар Д. Банзаров пен Ш. Уәлиханов болды. “Шамандық дегеніміз, – дейді Шоқан, – әлемді, дүниені сүю, табиғатқа деген шексіз махаббат және өлеңдердің рухын қастерлеу, аруағын ардақтау. ... Шамандық сенім табиғатқа бас иеді”. Қоғамдағы шаман рөлін де қазақ ғалымы басқа тұрғыдан бағалайды: “Шамандар аспан Тәңірі мен рухтың жердегі қолдаушы адамдары ретінде саналған. Шаман сиқырлық қасиеттермен қоса білікті, талантты, басқалардан мәртебесі жоғары: ол ақын да, сәуегей және емші, сегіз қырлы, бір сырлы адам болған”. Қазақ халқының арасында шаман атауына қарағанда бақсы атауы кең таралды. Біздің пайымдауымызша, бақсылық шамандықтың инварианттылығы, яғни халық тұрмысына икемделген нұсқасы болып табылады. Бақсылар ислам діні таралғанға дейін ру-тайпалардың саяси-әлеуметтік өмірінде өте маңызды рөл атқарған. Олардың негізгі қызметі адам мен әлеумет өміріне қауіпті құбылыстарды залалсыздандыру, алдын алу болса керек. Бақсылар өз ойыны арқылы ұжымда қордаланып қалған жағымсыз психикалық қуатты бейтараптандырып, әлеумет өмірін үйлестіріп отырған. Орталық Азия мен Қазақстанда ислам діні таралу барысында шамандық көне наным- сенім ретінде шеттетіле бастайды. Енді олар жын-шайтандармен байланысқа түсе алатын адамдар ретінде қабылданады.

Қоғамда шамандарға қатысты екі ұшты ұстаным қалыптасады. Бір жағынан, олардан қорқады, өйткені олар адамға кесір келтіруі мүмкін. Сондықтан бақсылар ауылдың шетіне оңаша қоныстанады. Күнделікті тұрмыста мұқтаждықсыз оларға бара бермейді. Екінші жағынан, сыры беймәлім сырқатты тек бақсы ғана емдей алады деп саналады. Сондықтан бақсысыз аурудың алдын алу мүмкін емес. Ислам үстемдік еткен дәуірде шамандар қоғам өмірін үйлестіруші, реттеуші қызметінен айырылып, тек бақсы-балгерлік қызметін ғана сақтап қалады. Қазақ философиясының және дүниетанымының қалыптасуына түріктердің мифологиялық ертегілері, хайуанаттар жайындағы ертегілер; реалистік (тұрмыс салт) ертегілерінің де үлкен әсері болды. Бұл ертегілер өте ерте заманда адамның табиғат сыр-ын әлі толық түсініп болмаған кездерде туған. Табиғаттың тілсіз күштерін мифтік ойлаумен образдап, соған адам әрекеттің қарсы қоятын қиял-ғажайып аңыз-ертегілері осы ізде туған. Көшпенділердің

аңыздарының бір ерекшелігі оның жалпы халықтық мазмұндылығында ақиқат болғандығы. Қазақ аңыздарында көшпелі елдің төл ерекшелігі, белгілері бірден байқалады. Себебі олар тұрмыс-салтымыздың, болмысымыздың негізінде туған аңыздар. Осындай дала аңыздары ішінде халық арасында Қорқыт, Асан қайғы туралы толып жатқан аңыздар бар. Бұл тараған аңыздар Қорқыт асқан күйші, қобызшы болғандығын айта келіп, табиғаттың дүлей күшіне қарсы күрескен, өліммен алысқан алып жанды танытады. Қорқыт халық ұғымынша, болашақты көре білетін, өлімді өнермен жеңуге ұмтылған алып философ, ұлы қобызшы. Жалпы айтар болсақ, көне шығыс пен түркі мәдениетінен нәр алған қазақ аңыз ертегілерінің көшпелілер рухани болмысымен біте қайнасқан ауыз әдебиеті, фольклор, эпостық жырлар, сал серілер, ақын жыраулар шығармашылығы, халық даналығының қазақ философиясының қайнар көз, алғы бастауы болды деп айта аламыз. Түріктердің мифологиясына тағы да бір деректі мысалдармен тоқталып өтейін. Көне түркілер өз табиғатында тек тәндік қана емес, сонымен қатар руханилықтың бар екендігін ерте ұғынса керек және ол осы ұғымын мифологиялық тұрғыда бейнелеген. Мысалы, Өгізхан, Шыңғысхан туралы аңыздарда олар күн сәулесінен жаралған делінеді. Бұл аңыздарда хан қызы күн сәулесі түскеннен кейін жүкті болып, ұл туады. Аталған аңыздарда ел билеуші хандардың құдайлық табиғатын, яғни билігін заңды деп тану мағынасында қолдану кейінгі кездерде қалыптасқан, ал олардың бастапқы мәні адамның руханилығын негіздеу болып табылады. Көк аспанды, жұлдыздарды, күн нұрын — жан тұрағы деп қарастыру оларды құдіреттендіруге жол ашады.

Дамудың белгілі бір сатысында адам болмыс пен сананың, тән мен рухтың аражігін ажыратады және соңғысын жоғарғы әлеммен байланыстырады. Қазақтардың мифологиялық тарихи даму жолында генотиптік діни жүйелер басым болды. Бұл ұғымға Профессор Т.Ғабитов төмендегідей анықтама береді: “Генотиптік діни жүйе деп рулық-тайпалық қауымға тән ілкі ата текті қастерлеп, оларды жаратушы және қоғамдық өмірдің барлық салаларында шешуші күш ретінде қабылдайтын сенімдер мен нанымдардың бірлігін айтады. Генотиптік сенімнің орталық бейнесі – аруақ”. Ата-баба аруағын қастерлеу – сақтар заманынан осы күнге дейін жалғасқан дәстүр. Қазіргі күндері ел мен жерді жаудан жан аямай қорғап, ерлігімен, әділеттілігімен көзге түскен, сол арқылы халық жадында сақталған Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Райымбек сияқты батырларды, Төле, Қазыбек, Әйтекедей билерді қастерлеп, оларға атап ас беру – осы дәстүр көрінісі. Артында қалған ұрпағы о дүниелік болған адамның аруағын риза етуді парыз санаған. “Өлі риза болмай, тірі байымайды” деген халық даналығында аруаққа деген көзқарас айқын көрініс тапқан. Қазақтың ата тегінің еңбек эрекетімен, сан мың шақырымдық көш жолдарының белгілі бір күн мен айға байланысты басып өтілуін белгілеумен кеңістік ұғымы басталады. Кеңістік бет-бағдары ежелгі қазақтар есігінің шығысқа бағытталуымен ерекшелінеді. Ғұндар жайлы былай делінген: «Шаньюй ертемен күнге табыну үшін, кешке қарай айға табыну үшін шығады». Ғұндардан қалған бұл дәстүр түріктерге ауысты. Бұл ғұндардың алғашқы түріктер екендігі жайлы болжамды қуаттайды. Киіз үйлерінің есігі әрқашан оңтүстікке ашылған, Монғолиядан айырмашылығы осында. Таным бағдарында шығысты құрмет тұтушылық көне тас балбалдардан көрінеді. Тіптен, көне түрік тілінде Шығыс алдыңғы жоқ, батыс (кейінгі) арқа бет, ал оңтүстік-оң, солт-сол жақ болып саналады. Күлтегін ескерткішінде былай делінеді: «Ілгері-күншығыс, оңға-түстік, кейін-батыс, солға терістік». Бұл кеңістік орналасуының қатаң тәртібін бекітті. [3]

Қорытындылай келе, байырғы түріктердің дүниетанымының қалыптасуындағы географиялық орналасудың, өмір сүру шарттары мен уақытының, наным-сенімдерінің әсерлері қарастырыла келе олардың жазу-сызу өнеріндегі әсерінен сөз етілген болатын. Сөз соңында айтайын дегенім, түркі мәдениеті қазақ халқының ел, мемлекет

болып қалыптасуына тікелей әсер еткен, біздің шыққан тегіміздің көшпенділер екенін көрсететін ең негізгі фактор болып табылады. Қазақтардың ата-тегі болып табылатын ежелгі түркі елінің мифологиясы мен дүниетанымын зерттеп білу, әрбір иманды қазақтың парызы деп санаймын. Жоғарыда талдап өткеніміздей, тарихтың толқынында сан-қилы өзгерістерге ұшырап келген түркі дүниетанымы, қазіргі кездегі қазақтармен қоса бүкіл түркі халықтарының рухани және мәдени негізі болып табылатыны анық.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Н.Байтенова, Қ.Затов // Егемен Қазақстан. - 2006. - 5 тамыз(№185).
2. Эмпедокл и проблема греческого шаманизма / А. С. Егоров // Вопросы философии. – 2007
3. Тенгрианство, шаманизм в социокультурной системе доисламских тюрок Центральной Азии / Л. Г. Ерекешева // ҚазҰУ Хабаршысы

**Кудайбергенова Г.Ж.,
студентка 2 курса,
специальности
«Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Сулейменов П.М.**

Проблема идеального человека в философии аль-Фараби

Абу Наср Аль-Фараби родился в 870 году в одном из крупных политических, культурных, торговых центров, в городе Фараб (Отрар), который также являлся узловым пунктом караванных дорог Центральной Азии, одним из посредников между Русью, Персией и другими государствами. Здесь он получил основы научных знаний, познакомился с философскими и научными произведениями великих ученых древности. Впоследствии великий ученый-энциклопедист получил знания в таких культурных центрах Узбекистана, как Самарканд и Бухара. Последние годы своей жизни аль-Фараби провел в Каире, Алеппо и Дамаске. Он написал около 160 трактатов [1]. На формирование социальных, этических, философских взглядов ученого-энциклопедиста оказали большое влияние, прежде всего, оригинальная и самобытная культура народов Средней Азии, стран Среднего и Ближнего Востока, древнегреческая философия, в частности, наследие Аристотеля, а также идеологии того периода. Ученый, обладавший самостоятельным и оригинальным философским мышлением, создал целую энциклопедическую систему.

О значении трудов и важности деятельности Абу Насра аль-Фараби свидетельствует и то огромное, все усиливающееся внимание, которое уделяется изучению его богатого научного наследия.

Настоящая работа посвящена анализу этических воззрений в творчестве Абу Насра аль-Фараби, которое, способствует нахождению ответов на вопросы, возникающие в процессе воспитания личности, формирования гуманистических взглядов, а также развития его нравственных качеств.

Для понимания социально-этических взглядов аль-Фараби особый интерес представляет труд «Сущность «Законов» Платона», в котором философ проводит сопоставительный анализ и которое свидетельствует о своеобразном и критическом восприятии платоновского сочинения.

Фараби, основываясь на положении о том, что у новорожденного разум представляет собой чистую возможность, то есть находится в потенциальном состоянии, и, следовательно, не может осуществить выбор между добрым и злым действием, считал, что добродетели приобретаются человеком в процессе его жизни. Такое изначальное состояние человека он называет естественным, и, согласно ему, оно не есть ни добродетель, ни порок, хотя человек может быть предрасположенным к ним, как к писанию, чтению. Человек лишь по мере совершенствования своего разума способен выбрать между добром и злом, вследствие чего он, повторяя добрые и злые действия, приобретает определенный нрав. И хорошие, и плохие нравы благоприобретены, считает философ. Согласно мыслителю, человек не обречен на грех и порок, а становится таковым при том условии, если не будет стремиться к добродетели: «Тому, кто желает овладеть какой-либо добродетелью, следует приложить усилие к изгнанию пороков, которые противостоят добродетелям, поскольку добродетели достигаются редко и только после освобождения от пороков» [2]. Поэтому человеку необходимо закреплять в себе добродетели, превращая их в привычки.

Говоря о пути достижения нравственного совершенства, философ утверждает и то, что «если человек достигает искомой цели и становится абсолютно хорошим и достойным, но идет к этой цели непохвальным путем, то это порицается. Самое лучшее — это достичь цели красиво и достойно». Помимо этого, аль-Фараби подчеркивает: «В пути приобретения привычки к справедливости, целомудрию, храбрости и других, равно как в отрицании дурных поступков, необходимо, чтобы прошло время, в течение которого человек отказывается от плохих поступков. ...необходимо, чтобы была сильна надменность, с тем, чтобы сдерживать любовь от сладострастных желаний. В этом случае следует извлекать пользу от гнева, чтобы не дать своей душе всего того, что губит человека, а приучить его с самого начала к проявлению недовольства собой» [3].

Мощным средством формирования человека философ считает также воспитание и обучение, благодаря которым вырабатываются нравственные и интеллектуальные качества, необходимые для молодого человека. Так мыслитель из города Фараб пишет: «Воспитание — это способ надления народов этическими добродетелями и искусствами, основанными на знании» [2, с. 320]. Помимо этого, философ убежден в том, что воспитательный процесс порождает разумность и подчеркивает особую роль законом в этом процессе: «У кого отсутствует воспитанность, тот находит приятными пороки, а обладающий воспитанностью находит приятными только блага. Закон — это путь к благам, и, следовательно, законодателю следует приложить усилие в укреплении воспитания. Если привычки и характер человека не являются законными, прекрасными и удовлетворительными, то он всегда будет в состоянии низости, безобразности, он будет отступником всякий раз по мере того, как будет порицать закон» [4].

Мощным средством формирования человека философ считает также воспитание и обучение, благодаря которым вырабатываются нравственные и интеллектуальные качества, необходимые для молодого человека. Так мыслитель из города Фараб пишет: «Воспитание — это способ надления народов этическими добродетелями и искусствами, основанными на знании» Помимо этого, философ убежден в том, что воспитательный процесс порождает разумность и подчеркивает особую роль законом в этом процессе: «У кого отсутствует воспитанность, тот находит приятными пороки, а обладающий воспитанностью находит приятными только блага. Закон — это путь к благам, и, следовательно, законодателю следует приложить усилие в укреплении воспитания. Если привычки и характер человека не являются законными,

прекрасными и удовлетворительными, то он всегда будет в состоянии низости, безобразности, он будет отступником всякий раз по мере того, как будет порицать закон»

Основным и глубочайшим по своей сути произведением аль-Фараби является произведение «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», в котором он раскрыл сущность, структуру, развитие и процветание «идеального города». Составной частью проблемы «идеального города» Фараби является вопрос о различных нравственных категориях и воспитании совершенного человека. Говоря о совершенном человеке, Фараби имеет в виду главу государства. По его мнению, такой правитель должен быть причиной существования добродетельного государства, причиной формирования у его членов необходимых качеств. Философ уподобляет правление нравственно совершенного правителя искусству. Правитель, по Фараби, должен уметь образно передавать словами свои знания и направлять наилучшим способом людей к счастью. Великий мыслитель также обратился к врожденным качествам совершенного человека, таким, как любовь к правде, справедливости, ненависть ко лжи и лжецам, гордость души, честь, презрение к деньгам и другим атрибутам мирской жизни. «Пороки исчезают из городов либо когда добродетели укрепляются в душах людей, либо когда последние становятся воздержанными»

В добродетельном государстве воспитание и обучение осуществляется двумя методами: методом убеждения, который стоит на первом месте, и методом принуждения, который должен применяться по отношению «к бунтующим и непокорным горожанам и народам, которые не побуждаются добровольно, по собственному желанию к благоразумию».

В трактате «Сущность «Законов» Платона» философ из города Фараб соглашается с мнением Платона о чувстве умеренности, которое необходимо для совершенствования личности: «Воспитанным людям, говорит Платон, необходимо заставить свои души пренебречь тем, что выходит за рамки умеренности, подобно постоянной радости, чрезмерному смеху, сильной печали, чрезмерной скорби. Если человек питает надежду на приобретение божественных добродетелей, то жизнь его будет наименее приятной, а образ жизни — наименее прекрасным. А прекрасный образ жизни бывает прекрасным и у народа, и у богов» Как отмечает философ, глава государства, или «идеальный» человек, в процессе воспитания и нравственного совершенствования должны знать и определять идеальную меру воздействия, которое не должно быть ни чрезмерным, ни недостаточным. Аль-Фараби дает определение нравственным категориям, тем самым характеризуя понятие «середина». Храбрость, он определяет, как середину между безрассудством и трусостью, щедрость как — между скупостью и расточительством. Умеренность в действиях, согласно Фараби, полезна для здоровья человека. Плохой же нрав есть не что иное, как болезнь души, которую можно устранить, как и болезнь тела. Избыток или недостаток в нравах доводить до умеренного состояния, кое есть добродетель, искусным приемом, убеждал Фараби, предлагая в качестве приема самоанализ и самодисциплину. Вопрос о счастье, о нравственном совершенстве человека, о путях и способах его достижения был в эпоху великого ученого аль-Фараби одним из проблематичных вопросов. Сегодня этот вопрос не потерял своей актуальности. Счастье, согласно «Муаллимусу Сони», есть некое совершенство, к которому человек стремится инстинктивно. В частности, он пишет, что среди благ оно «является наибольшим благом и самой совершенной целью, к которой стремится человек, прежде всего» [5]. По Фараби, совершенство человека, становление его добродетелей — это процесс, длящийся всю его жизнь и прекращающийся со смертью. К нравственным качествам философ причисляет темперамент, мужество, великодушие, справедливость. Но Фараби утверждает, что

полного совершенства можно достичь при присутствии рациональных добродетелей. Таким образом, мыслитель подчеркивает связь этического и рационального, нравственности и разума, критикуя тех, кто ее не признает. Исходя из неразрывности этих понятий и их взаимообусловленности, он трактует гуманистические идеалы совершенного человека и добродетельного общества. Воплощение подлинного нравственного совершенства и знания, которые ведут к счастью, есть основная идея философии Фараби.

Список использованной литературы

1. Абдильдин Ж. М., Бурабаев М. С. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. Перевод с арабского. Алма-Ата: Наука, 1985.
2. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты.
3. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1970.
4. Хайруллаев М. Абу Наср аль-Фараби. М., 1982.
5. Аль-Фараби. Книга указания пути к счастью. Хайдарабад, 1927.

**Кудайбергенова Г.Ж.,
студентка 2 курса,
специальности
«Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Амиркулова Ж.А.**

Социальная антропология М. Шелера

Современная философская мысль вплотную подходит к реализации самой актуальной философской задачи, которую, согласно Макс Шелеру (1974-1928), срочно требуется решить в современную эпоху - созданию философской антропологии. В понимании Шелера это - фундаментальная наука о *сущности* и *сущностной структуре человека*.

Главный посыл шелеровской философии - своеобразная реабилитация человеческого Я, восстановление Я в правах на целостность, уникальность, восстановление личностного начала, которое Шелер производит с помощью феноменологического инструментария. Шелер, которого Дж. Реале и Д. Антисери называют «не просто гением, а гением-"вулканом"», выступает против традиционного западноевропейской философского понимания Я как некоей интеллигентной формы, диктуемой всеобщностью и необходимостью, и приводящей Я, по мнению немецкого мыслителя, к утрате целостности, самоценной уникальности и неповторимости. Установка только на опору в виде таящейся внутри каждого Я внутренней способности к постижению истины, унифицирует личность, полагает Шелер, утверждая, что необходимо опираться, прежде всего, на интуитивный дар человека постигать сущность. Человек может подлинно постичь сущность предметов и бытия лично, уникально, исходя из присущего каждому человеку сокровенному центру, средоточию духа и души - сердцу. В этом контексте актуальной оказывается проблема интенциональности, своеобразно представленная в философских трудах

Макса Шелера. По нашему мнению, интенциональность структурирует и организует феноменологическую топика как *внутри Я*, так и *вне* (за границы) Я, а также - к Другому "Я", в социальное пространство, в сферу трансцендентного. Это не только *интенциональность сознания*, *интенциональность экзистенциальная*, т.е. *интимно - лично и сущностно - человеко-бытийная*. Интенциональность - это не только всегда «сознание о» (Брентано, [Гуссерль](#)), трансфеноменальность сознания, это и «сознание *как*». Русский философ Иван Ильин замечал, что латинский глагол "*indendere*" означает «*натягивать*», «*напрягать*», и в то же время "*направлять*", «*метить*», и справедливо выделял в термине "*интенция*" два значения: *целевой направленности* и *напряженной сосредоточенности* [1]. Более точно говорить о *многовекторности интенциональности самой экзистенции*. Многовекторность проявляется в *темпоральности* (*временности*, нацеленной в прошлое, в будущее, в настоящее - особенно ярко это проявляется в проблеме смерти и бессмертия: жажда сохранения себя (т.е. *собственной памяти как памяти о себе*) в прошлом и будущем. Многовекторность также проявляется в *процессуальности* (*как осуществлению возможностей*) и выступает как одновременная "*привязанность*" - *и к бытию, и к ничто* и предполагает принципиальную незавершенность, динамизм, обусловленный латентной феноменологической рефлексивностью. Особый вклад в трактовку сущности интенциональности вносит Макс Шелер, чья антропологическая концепция оказывается наиболее близкой русской философии (Бердяев, Вышеславцев, Н.Лосский, Ильин), опирающейся на индивидуально-интимно личностные основы онтологические основания человеческого бытия. *Интенциональность* - это *направленность*, *векторность*. *Трансцендирование* (т.е. *интенция к трансцендентности*) - есть *возможное движение к бытию*. *Феноменологическая топика* структурна, в ней латентно присутствует, воспроизводится некая "*координатная сетка*" (*а экзистенция*, напротив, *имманентно не структурирована и не может быть таковой*). Предназначение феноменологической топика - быть *экзистенциальным, витальным, ментальным ориентиром для человека*. Человек с самого начала находится в поисках самостного центра (таким центром выступала с давних пор душа, а в ней располагался, согласно представлениям мировых религий, мистических и философских учений, *центр центра* - ум или сердце), и был увлечен строительством внутренней, феноменологической топологической иерархии. Эта иерархическая структура позволяла подняться над процедурами "*ощупывания*" собственного душевного пространства от границы до границы, от центра до краев. Наложение феноменологической топика «координатной сетки» укрепляет волевое удержание границ, способствует сохранению собственной экзистенциальной целостности, самостности.

Проблема границ, пределов феноменологической топика связана с процессом поиска идентичности Я, процессом идентификации. Феноменологическая топика является способом самопостижения - через очерчивание самостного "круга", проведение демаркационной линии "*здесь-Я*", а "*тут-не-Я*", и последующее наложение рефлексивных "*легал*" на объекты (так и Я выступает как "*объект*"). Изначальная маргинальность (социальная, психологическая, экзистенциальная) - есть исходная точка философствования, поскольку его условием является особый взгляд *со стороны, извне*. Но феноменологическая топика, экзистенциальное пространство всегда шире, *горизонтнее* этих топик, всегда сопротивляется теоретическим, мировоззренческим, идеологическим лекалам, не укладывается в прокрустово ложе. Философ (как всеобщий человек) *про-мысливает*, осмысляет собственное экзистенциальное пространство и за границами общепринятого теоретико-

мировоззренческого набора, и на обочине социального бытия, и в "чулане вселенной" (Б. Паскаль), и находясь в центре социальной иерархии (как Марк Аврелий), при этом, одновременно, existing в маргинальные пространства (Я находится в центре и на обочине; одиночество в толпе, одиночестве на вершине пирамиды). Феноменологическая топика может сгущаться, конденсироваться в маргинальных топиках (мировоззренческих, философских, теоретико-личностных) - плавающие центры смысла, содержательные узлы экзистенциально-мировоззренческих интенций.

Для построения нового варианта аксиологии (феноменологии ценностей), Макс Шелер обращается к давней - но оказавшейся маргинальной - традиции, отличающейся от западноевропейской рационалистической традиции, которая помещает в центр Ум, Рацио. М.Шелер продолжает линию, идущую от Августина Аврелия (Блаженного) к Блезю Паскалю, разрабатывавшему особую «логику сердца» (*L'ordre du coeur*). Шелер определяет человека как живое существо, имеющее внутри себя некий интенциональный центр, и поэтому человек - «вечный «Фауст», *bestia cupidissima rerum novarum*, никогда не успокаивающийся на окружающей действительности, всегда стремящийся прорвать пределы своего здесь-и-теперь-так-бытия и своего «окружающего мира», в том числе и наличную действительность собственного Я» [2].

Критикуя Канта за «формализм в этике», Шелер опирается на августиновский тезис, согласно которому ценности есть строго иерархические откровения Бога, а не нормы, конституированные чистым трансцендентальным сознанием (по Канту). Именно благодаря интенциональным по природе эмоциональным актам, человек, по мнению Шелера, приобщается к трансцендентным ценностям. Такими актами выступают непосредственное созерцание и переживания; и самым плодотворным и высшим актом оказывается любовь. Источником эмоциональной жизни является *сердце*, и в нем открывается начало, которое соединяет человека с трансцендентными ценностями и с самим Богом. Тем самым сердце и исходящие из него эмоции «очищаются» Шелером от психологизма (с чем неустанно боролась феноменология, начиная с [Э.Гуссерля](#)), и проявляются как космические и трансцендентные основания. Вот поэтому сердце имеет свою, независимую от рассудка, логику, в основании которой оказывается *любовь*.

Развивая идеи Паскаля, Шелер усиливает онтологическую весомость любви, и разрабатывает пролегомены учения о порядке любви (*ordo amoris*), который основывается на соответствии божественному порядку, и тем самым преодолевается «частность» сугубо человеческих характеристик. Приобщение к божественному в любви осуществляется органично, так как божественное начало изначально присутствует в его сердце, и это позволяет преодолевать собственное самоотчуждение и обретать изначальный смысл бытия. Но это обретение доступно только тогда, когда человек раскрывает себя в осуществлении своего собственного уникального *ordo amoris*. Один из пунктов несогласия Шелера с рационалистической концепцией является критический тезис о неспособности *рацио* «ухватить» индивидуальную специфику каждого человека, унификацию, таящуюся в идентификации, производимой рационалистическим познанием актов восприятия. (Здесь Шелер развивает критические аргументы, ярко заявленные Ф.Ницше). Индивидуальность человека проявляется в том, как (правильно или неправильно) осуществляется в нем порядок любви - как иерархизируются предметы, к которым интенцирована душа, и как они соответствуют объективной ценности предмета в божественной иерархии, т.е. насколько приближается он к Богу.

Шелер помещает экзистенциал любви в основание человеческого бытия, отвергая и волю, и рацио, предпочитая опираться на непосредственное переживание

"божественного единения", на любовь. Любовь как фундамент человеческого бытия не может быть ни интеллигибельной любовью к Богу, как у Б.Спинозы (*Amor intellectualis Dei*), ни актом воления - индивидуального (Ницше) или внеиндивидуального (Шопенгауэр), а только как целокупная «сердечная» любовь. Поэтому такая любовь у Шелера выступает самой интимной, сущностной, уникально-интуитивной, ценностно-утверждающей причиной, инициирующей в человеке стремление к познанию и волению, и поэтому «порядок любви» является онтологической «вертикалью» божественного миропорядка. Поэтому для описания фундамента бытия и самого человека необходимы ценности, прошедшие горнило любви, а не рациональные категории или описания иррациональных, имморальных волений.

Утверждение в онтологических правах любви позволяет Шелеру освободить Любовь, как экзистенциал с одной стороны, от суживающего и искажающего его суть традиционного психологизма (трактующего любовь как результат чувственных аффектов и страстей), и, с другой стороны, преодолеть излишний рационализм [гуссерлевской](#) феноменологии (возникающий в ходе преодоления психологизма), и тем более уйти от кантовского формального априоризма категорического императива в области практического разума.. Утвержденный в онтологических правах порядок любви позволяет представить человеческое бытие как историческое существование в индивидуальных, уникальных проявлениях каждого конкретного человека.

Проблема интенциональности оформляется у Шелера в теорию *идеирующей абстракции*, базирующейся на «прорывной» феноменологической редукции. Человек, опираясь на априорную способность к дереализации действительности, отрицанию земного бытия, трансцендированию, преодолению границ тут-бытия, дистанцированию проникает в сущностные смыслы бытия, и потому идеирующая абстракция выступает «окном в Абсолютное» (Гегель). При этом амбивалентный по сути человек соединяет в себе энергетически-витальный «порыв» (мощный, но слепой) и содержательно-смысловой «дух» (зрячий, но слабый), т.е. противоположность жизни и духа, в некоем «центре актов», обозначаемом понятием личности, отличающемся от других «душевных центров», и предстающем не как субстанция, а как «монархическое упорядочение актов, один из которых осуществляет руководство» [3].

Для нашего анализа важно то, как у Шелера происходит «переформатирование» феноменально-экзистенциального в трансцендентальное. М. Мерло-Понти писал, как происходит преобразование *феноменального поля в трансцендентальное поле*: психологическая рефлексия неизбежно выходит за собственные рамки, границы - поняв своеобразие феноменов в отношении к объективному миру (через них мы и познаем объективный мир) рефлексия вынуждена присовокуплять эти феномены к любому возможному объекту и пытается понять, как этот объект через них конституируется. Мир, открываемый множеством эмпирических «я», отыскивается в *трансцендентальном Я* (Единстве или Ценности) [4].

Шелер утверждает тождество структурного единства сознания мира, самосознания и сознания Бога и единства трансценденции предмета и самосознания в акте рефлексии. Вынося себя во-вне природы, и неустанно продвигаясь внутрь и вширь мировой сферы, интенция человека обретает укоренение «своего центра вне и по ту сторону мира» [5].

Человек как экзистенция устремлен к трансцендентности (о-смысленному бытию). Экзистенция "принципиально", фундаментально открыта для трансценденции. Шелер, вслед за Ницше, исходит из признания «смерти Бога», и

потому трансцендирование за пределы «жизни» у позднего Шелера не имеет персоналистского понимания Бога. Человек интенцируется за границы тут-бытия прежде всего для воплощения собственного сущностного начала, выступая при этом как партнер, «соавтор» того божественного, которое таится в человеке и воплощается в онтологизирующих актах.

По нашему мнению, трансцендирование (фундаментальное определение экзистенции) - предполагает интенцирование за пределы самого существования, устремленность экзистенции за собственные границы к трансценденции как к абсолютному бытию, к которому человек устремлен вовне самого себя, и постигаемому в экзистенциальном опыте. Экзистенция - это существование человека именно как человека во всей проблематичности, трагичности собственного бытия [6].

У М. Хайдеггера интенциональность предполагает движение *от ничто* (оторваться от ничто), у К. Ясперса - направление *к бытию* (прикрепиться к бытию), а у Н. Аббаньяно - путь *к самой экзистенции* (как вечно проблематичному отношению с бытием). Человек у Шелера - диалектическое единство бытия и не-бытия. Шелер, продолжая идеи Ницше, полагает, что в ситуации, когда «Бог мертв», человек становится сверхчеловеком, он уже не может опираться на что-либо вне себя, и, «чтобы внести в мировой процесс направленность, смысл, ценность, человек может опереться в своем мышлении, в своей воле только на ничто. В этом случае ничто есть сфера личности как максимума ответственной воли, личности, опирающейся на порядок сердца, в которой главным двигателем является любовь.

В отличие от Ницше, Шелер приветствует космополитическое «уравнивание» - «аполлонического» и «дионисийского» человека как типов, «кумуляцию» рас, народов, культур. Однако, как пророчески писал Шелер в 20-е годы прошлого века - эпохи выравнивания являются для человечества самыми опасными, самыми обильными на смерть и слезы

Список использованной литературы

1. М. [Человек и история](#) // Человек: образ и сущность: (Гуманитарные аспекты). Ежегодник. — М., 1991. — С. 133—159.
2. Шелер М. Формы знания и образование // Человек. Вып 4. — М., 1992. — С. 85-96.
3. Шелер М. Человек и история // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. — 1993.— Т. 1, № 3. — С. 132—154.
4. Роинашвили Д. И. Антропологическая революция Макса Шелера // Спектр антропологических учений. - 2011. - № 1.
5. Чёрная Л. А. «Новая философская антропология» Марка Шелера и история культуры // [Вопросы философии](#). — 1999. — № 7. — С. 127—139.

Курбанова Ильмира
студентка 4 курса,
специальности «Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Рамазанова А.Х.

Влияние средств массовой коммуникации на общество: социально-философский анализ

Бурное развитие информационных технологий заложило основу для формирования общества совершенно нового типа - информационного общества, где средства массовой коммуникации (СМК) оказывают значительное влияние на различные сферы общественной жизни и на каждого ее участника. Рост информации породил новую форму общения, которая свойственна урбанизированным территориям с большим скоплением людей - массовую коммуникацию.

Социальная коммуникация – это коммуникативная деятельность людей, организаций, масс-медиа, которая обусловлена совокупностью социально-значимых ценностей, оценок, конкретных ситуаций, коммуникативных норм общения, принятых в данном обществе. Она рассматривается как социально обусловленный процесс передачи и восприятия информации в массовом общении и включает два аспекта: коммуникативно-социальный и социально-психологический. Содержательной стороной того и другого выступает информация [1].

В данном контексте, информация— это содержание, которое передается в процессе коммуникации и, таким образом, является одним из ее элементов.

Социальная информация – это актуальная для общества и находящаяся в обращении часть знаний. Она включает в себя сведения, отражающие объективную и субъективную социальную реальность о процессах, мотивах, чувствах, настроениях, фактах, основанных на интересах и потребностях различных социальных групп.

Потоки информации, циркулирующие в обществе, обслуживают различные социальные образования (социальные институты, организации, группы).

Массовая коммуникация – систематическое распространение сообщений, информации с помощью средств массовой коммуникации среди численно больших и рассредоточенных аудиторий с целью информирования, утверждения духовных ценностей и оказания идеологического, политического, экономического, культурного давления на мысли, чувства и поведение людей.

Под средствами массовой коммуникации мы понимаем, различные технические средства, основной функцией которых является распространение информации на многочисленные аудитории.

Рассматривая средства массовой коммуникации как один из факторов социализации, надо учитывать, что непосредственным объектом воздействия потока их сообщений является не столько отдельный индивид (хотя и он тоже), сколько сознание и поведение больших групп людей, которые составляют аудиторию того или иного конкретного средства массовой коммуникации – читателей одной газеты, слушателей конкретной радиостанции, зрителей различных телеканалов, пользователей компьютерных сетей.

Понятие "массовая коммуникация (где коммуникация понимается как связь и общение)" появляется в 20-х годах в США как обобщение, в основном, опыта работы прессы в условиях рыночной конкуренции, когда правило "Клиент всегда прав" было переформулировано в правило "Давать то, что хочет публика". В этих условиях издателям газет и журналов необходимо было достаточно оперативно и точно знать предпочтения своей аудитории, что и заставляло их понимать свои издания как средство массовой коммуникации, то есть как средство воздействия на массу как конкретное множество людей, которые были, как правило, непосредственно не связаны друг с другом, но при этом имели общие интересы, побуждающие их

прибегать к помощи периодической печати. Как средство массовой коммуникации стали пониматься также кино и радио, а впоследствии телевидение и другие электронные средства коммуникации, воздействующие на массовое сознание. Массовая коммуникация предполагает производство сообщений, рассчитанных на массовое сознание, и их передачу соответствующими техническими средствами [2].

Впервые понятие сформулировал американский социолог Гарольд Лассуэлл, анализируя язык политической пропаганды. Он определил «три функции массовой коммуникации:

- 1) информационную функцию, или обозрение окружающего мира и выявление всего того, что могло бы поколебать систему ценностей социальной общности или ее частей;
- 2) преобразующую функцию, или воздействие на общество через обратную связь;
- 3) познавательно-культурологическую функцию, или передачу культурного наследия».

Дэннис МакКвейл (Амстердамский университет) предложил семь основных характеристик массовой коммуникации:

- 1) направленность на большие аудитории,
- 2) открытость, публичный характер;
- 3) сложная формальная организационная структура;
- 4) социально-культурная неоднородность аудитории, участвующей в процессе коммуникации;
- 5) коммуникант, как правило, обладает знанием о социальном статусе коммуникатора;
- 6) коммуникация выполняет функцию сплочения аудитории вокруг общей цели во имя решения общих задач;
- 7) одновременный контакт с большим числом людей, удаленных друг от друга и от коммуникатора [3].

Сегодня человечество живет в век высоких информационных технологий, благодаря чему информационная образованность и осведомленность общества становится повседневной, почти обыденной.

В информационную эпоху роль СМИ в формировании общественных ценностей, ориентаций и воззрений значительно возрастает. Медиа все глубже стали проникать в жизнь людей и оказывать динамичное и целенаправленное воздействие на массовое сознание. Человек каждый день получает массу новой информации, порой даже не задумываясь о ее источнике - телевидение, радио, печатная продукция, реклама, интернет - все это источник той или иной информации, которая ежедневно оказывает влияние на выбор человека - начиная от того, какой йогурт он съест на завтрак, заканчивая выбором главы государства.

Люди воспринимают информацию, которую предоставляет СМИ по-разному. Способность человека воспринимать, хранить, кодировать и декодировать информацию ограничена его психофизиологическими возможностями. Их можно развивать, тренировать, но есть «барьер» восприимчивости за который сам человек без помощи техники выйти не может. Восприятие информации человеком разных органов чувств различается. Информация на слух (радио) хуже воспринимается, чем зрительная информация (телевидение, интернет, пресса). Причем только небольшая часть информации передаваемая нам органами чувств может быть осмыслена. Это сравнимо с тем как на экране быстро мелькают кадры, а мы не в состоянии их рассмотреть.

В СМИ есть много плюсов. Главная функция СМИ – это информационная и просветительская. СМИ освещает актуальные общественные проблемы, этим влияет на мнение и поведение людей в обществе и каждого индивида отдельно. Благодаря

СМИ человек может приобрести весьма разнообразные знания фактически обо всём на свете (о различных странах, социальных слоях, о типах поведения людей и образе жизни и многое другое).

При помощи отдельных периодических изданий и других средств массовой коммуникации личность (личность - отдельный индивид в аспекте его социальных качеств, формирующихся в процессе исторически конкретных видов деятельности и общественных отношений) может повысить свой профессиональный уровень. Просмотр отдельных телепередач может расширить кругозор личности, повышая её уровень интеллекта. СМИ создают условия для развития (развитие - закономерное, направленное качественное изменение материальных и идеальных объектов одновременное наличие этих свойств отличает развитие от других изменений. В результате развития возникает новое качественное состояние объекта) человека, в частности обогащения словарного запаса, овладения широким кругом информации. Интернет может быть полезен для всестороннего развития личности, ведь при помощи интернета можно проще и дешевле общаться и получать полезную информацию. Через интернет можно заказывать хорошие и редкие книги, такие которых нет на прилавках магазина. Но проблема состоит в том, что интернет изобилует информацией с неточными данными, и даже на полезных сайтах можно увидеть много нежелательной рекламы (спам). Компьютерные игры (чаще онлайн-игры) приносят огромный вред современному человеку, так как отнимают у него большинство свободного времени, отвлекая от полезных занятий (таких как чтение и спорт, занятия искусством и др), вредя психическому здоровью.

Одним же из отрицательных воздействий СМИ является - пропаганда. Среди отрицательных воздействий на сознание путем пропаганды является метод дезинформации. Смысл в том, что в определенный момент СМИ дают информацию, зачастую являющуюся откровенной ложью. Как правило, дезинформация подается из разных источников и западает в подсознание человека, используется в момент принятия какого-либо важного решения, и когда будет известна правда - цель дезинформации уже будет достигнута. Таким образом, этот метод довольно эффективен, но неприкрыто груб и нечасто используется в современных СМИ, в отличие от влияния, связанного с методом ассоциациями.

Метод ассоциаций предполагает тщательный отбор и специальную компоновку понятий, вызывающих либо позитивные, либо негативные ассоциации, что позволяет влиять на восприятие информации. Поскольку метод основан на определенных ассоциациях, он позволяет легко повлиять на человека в силу его привычек и убеждений. Стереотипы эффективно управляют всем процессом восприятия информации. Процесс восприятия - это всего-навсего механическая подгонка еще неизвестного явления под устойчивую общую формулу (стереотип). Поэтому СМИ стандартизируют всю подаваемую информацию, т.е. особым образом "подводят" ее под стереотип, всеобщее мнение. Человек должен воспринимать сообщение без усилий и безоговорочно, без внутренней борьбы и критического анализа, думая что это единственный возможный верный путь восприятия реальности.

Стереотипы, как правило, формируются под воздействием двух факторов: бессознательной коллективной переработки и индивидуальной социокультурной среды, а также, безусловно, при целенаправленном идеологическом воздействии с помощью СМИ. При помощи стереотипов легко манипулировать сознанием человека, поскольку стереотип тесно связан с жизнедеятельностью общества в целом и конкретных групп людей в частности. Таким образом, большинство исследователей показывают тесную связь стереотипов с гигантским влиянием СМИ, формирующих отношение к миру, на поведение, воспроизводящее поступки "героев", созданных прессой, радио или телевидением. СМИ приучают человека мыслить стереотипами и снижают интеллектуальный уровень сообщений так, что превратились в инструмент оглушения. Этому послужил главный метод закрепления нужных стереотипов в сознании - повторение.

Таким образом, с помощью различных методов влияние СМИ крайне важно и велико. Можно сделать вывод что умело манипулируя общественным сознанием при помощи различных СМИ возможно не только создать направлять развитие культуры, сознания и поведения общества, но и прививать определенную роль каждому социальному классу и даже каждому человеку в отдельности [4].

В последнее время все чаще слышатся разговоры о возрастании влияния СМИ не только на поведение, но и на сознание, на психику. Для многих людей подрастающего, развивающегося поколения, детей интернета, выросших на мультиках и компьютерных играх происходит подмена реально существующей действительности на виртуальную. Молодые люди отдают много сил учебе, работе поэтому, придя домой, он, несомненно, стремится расслабиться и отдохнуть. Следует упомянуть, в каком психическом состоянии человек усаживается перед телевизором, компьютер или за газету или журнал - расслабленным, готовым к приему информации. Но информация, к сожалению не всегда позитивна. Все что в этот момент поглощает сознание человека записывается на подкорку и становится практически своей мыслью. В дальнейшем, эта информация может во многом повлиять на поведение человека дома, в обществ, на работе. А подобное поведение, стереотип которого получен в крайне уязвимом состоянии психики не всегда является правильным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. - М.: ВЛАДОС, 1994.
2. Брайант Д. Основы воздействия СМИ. -М: «Вильямс», 2004.
3. Суханов А.П. Информация в жизни человека, – М.: Политиздат, 1983. – 112с.
4. <http://videoforme.ru/>

Мурзатаева Салтанат Саматовна
Студентка 2 курса факультета
биологии и биотехнологии
Научный руководитель:
к.филол.н., доцент
Джаамбаева Б.А.

Научное наследие аль-Фараби в современном мире

Современный мир во многом нестабилен и зыбок. Все ярче наблюдается потребность человека, в обращении к духовному наследию своих предков. Стараясь отыскать какие-либо новые пути усовершенствования и развития, мы не всегда задумываемся о том, какая сокровищница человеческой мудрости, была заложена еще в далеком прошлом, нашими высоко образованными и глубоко одаренными мыслителями. Ярчайшим примером, эталоном мудрости и совершенства разума является Абу Насыр аль-Фараби–знаменитый ученый-энциклопедист, Второй (после Аристотеля) учитель, автор многочисленных трудов. Аль-Фараби –выдающаяся историческая личность, который был поистине человеком мирового уровня, он соединил в своем творчестве ценнейшие достижения арабской, персидской, греческой, индийской и тюркской культуры, реализовал исторический опыт синтеза идей Востока и Запада. Философия аль-Фараби представляет собою универсальный взгляд на человека и мир, в котором нет Запада и Востока в их противостоянии, а есть единое человечество, объединяющее людей на принципах гуманизма, взаимопомощи и согласия. Научное наследие аль-Фараби представляет собой свод знаний, объединивший в себе знания естественно-научной, математической, гуманитарных сфер. Унаследовав богатейшие традиции своих предшественников: Платона, Аристотеля, Плотина. Он внес вклад в развитие таких отраслей знаний, как: математика и физика, философия и логика, музыка и астрономия, поэзия и лингвистика. Аль-Фараби – символ великих открытий и достижений мировой культуры. Наследие, которое оставил после себя аль-Фараби представляет собой уникальную духовную опору для нынешнего и будущего поколения. Все наследие великого мыслителя воплотило в себе важнейшие ценности, собранные на основе изучения наук и постижения истины. Духовное наследие аль-Фараби отличается своим гуманистическим содержанием. Идеалами человечности, согласно аль-Фараби, являются такие качества как: гуманность и доброта. Аль-Фараби будучи основателем исламской философии, был не только философом, но и политиком высшего ранга. Аль-Фараби оставил после себя богатое научное наследие – около 200 трактатов, которые охватывают самые различные отрасли знаний. Из оригинальных работ Фараби наиболее известны: трактат “Жемчужины премудрости”, “Трактат о взглядах жителей добродетельного города”, “Философские трактаты” и “Большая книга о музыке”, которая принесла ему известность в Европе уже в те времена. Величайший мыслитель оставил неизгладимый след в области классификации наук, в логике, теории музыки, критике астрологии, теоретической медицине, математике, учении о государстве. Его взгляды и учение были заимствованы в дальнейшем философами – такими, как ибн Сина и ибн Рушд – и оказали значительное влияние на философию Спинозы, а через нее – и на французских философов. Можно с уверенностью утверждать, что философия аль-Фараби сыграла огромнейшую роль в развитии социально-философских идей не только на Ближнем и Среднем Востоке, но и в Западной Европе.

Одним из важных исследований и познаний аль-Фараби является познание общечеловеческих ценностей, проблемы единства человека и мира. Разум и счастье являются одними из главных предметов исследования философии.. Он был уверен в том, что разум покажет бессмысленность раздоров и войн, что он истинное мерило добра и зла, провозглашающее принципы справедливости и дружбы народов. Аль-Фараби говорил, что: "По природе своей каждый человек устроен так, что для собственного существования и достижения наивысшего совершенства он нуждается во многих вещах, которые он не может доставить себе один и для достижения которых он нуждается в некоем сообществе людей. Вот почему лишь через объединения многих помогающих друг другу людей, где каждый доставляет другому некоторую долю того, что необходимо для его существования, человек может обрести то совершенство, к которому он предназначен по своей природе." Политическая философия аль-Фараби актуальна в настоящее время. Одним из наиболее важных трактатов аль-Фараби является Трактат "О взглядах жителей добродетельного города". Согласно аль-Фараби индивид и государство в единой цели достижения счастья тесно взаимосвязаны друг с другом. Как в живом организме все органы взаимосвязаны друг с другом, так и в государстве все его члены помогают друг другу в достижении счастья, как цели и блага не только индивида, но и всего общества. Добродетельный город- это объединение людей, складывающееся на основе взаимоуважения и взаимопомощи в целях достижения счастья. Для построения такого города, по аль-Фараби важна прежде всего, нравственная сущность человека, как носителя добра и любви. Для аль-Фараби знание- нравственная добродетель. Аль-Фараби подчеркивал, какими качествами должен обладать глава добродетельного города (здоровье, понятливость, память, проницательность, ясная речь, любовь к познанию, воздержанность в еде и удовольствиях, любовь к правде и ненависть ко лжи, благородство души, презрение к мирскому, справедливость, решительность)."Так же, как в первую очередь должно существовать сердце, которое только потом уже служит причиной существования всех других органов тела...-точно так же как и глава города должен существовать в первую очередь, чтобы служить затем причиной существования городского объединения и его членов."

Мы видим, что человеческая личность рассматривается мыслителем как высшая ценность. Вера в разум человека, позволяет утверждать, что совершенство человека, его достоинство могут быть выработаны как в жизни отдельного индивида, так и в деятельности целого коллектива. "Хороший нрав и сила ума вместе являются совершенным человеческим достоинством." Столь пристальное и глубокое внимание к наследию аль-Фараби вызвано, прежде всего, тем, что в его философии акцент ставится на идеале совершенства- совершенного человека и совершенного общества, в котором все народы будут жить в мире и согласии и будут реализованы принципы добродетельного города. Знание истории национальной философии является необходимым условием исторического существования и будущего развития. Обширное и культурное наследие аль-Фараби актуально во все времена. В очередной раз все мы убедились в том, что необходимо сохранять и преумножать наследие, оставшееся за великим мыслителем аль-Фараби. Духовное и научное наследие аль-Фараби безусловно послужит фундаментом в формировании духовного потенциала казахстанцев нового тысячелетия...

Список использованных источников:

1.Хайруллаев М.М."Абу Наср аль-Фараби"

2. Нысанбаев А.Н. "Наследие Аль-Фараби и мировая культура" (Алматы 2001)
3. Аль-Фараби "Философские трактаты" (Алма-Ата 1972)
4. А.Л.Казибердов, С.А.Муталибов. "Абу Наср аль-Фараби-исследования и переводы"

**Ғазиза Мыңбаева,
Әл Фараби атындағы ҚазҰУ,
шығыстану факультеті 4 курс.
Ғылыми жетекші:
филос.ғ.к., доцент Ә.А. Құранбек**

ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЕУРОПА

Құранда ең алғашқы Мұхаммед пайғамбарға (с.а.с) түскен «Ғалақ» сүресінің ең алғашқы бес аяттыңда былай делінеді: «Оқы! Сондай жаратқан Раббыңның атымен оқы! (1) Ол, адам баласын ұйыған қаннан жаратқан. (2) Оқы! Ол Раббың аса ардақты. (3) Сондай қаламмен үйреткен. (4) Ол, адамзатқа білмеген нәрсесін үйреткен (5)» Сол себепті де мұсылман ғалымдарының ілімнің қай саласында болмасын алғашқы болып жаңалықтарды ашулары таңғаларлық жағдай емес. Раббыларының ең алғашқы аяты «Оқы» деп басталғандықтан, ғылымға өте мықты ыждаһаттылықпен ден қойып кірісіп, Құранда жазылған аяттардың көмегімен ғылымда жаңалық ашпаулары айыпты нәрсе болатыны сөзсіз еді. Мұсылман ғалымдары Раббыларының бұйрығын мүлт етпестен орындап, ғылымда көптеген жаңалықтарды ашты. Тек қана Азия елдерінде ғана емес, сонымен қатар Еуропа елдеріндегі ғалымдар да мұсылман ғалымдарының ашқан жаңалықтарын өз кәдесіне пайдалана білді, тіпті өз еншісіне иеленгендері де болып жатты. Кіріспе сөзімді осылай бастап, ендігі кезекте түрлі ғылым салаларында қызмет еткен мұсылман ғалымдарының еңбектерін келтіре отырып, жоғарыда айтылған сөздеріме нақтырақ дәлелдер келтіріп кетейін.

Әр ғылым салаларындағы мұсылман ғалымдарының еңбектеріне жеке тоқталып, медицина саласынан бастасақ: 1. Есімі күллі әлемге аян болған «медицинаның патшасы» болған Ибн Синаның (980-1037) «Әл-Канон» кітабы еуропалық университеттерде «медициналық Інжіл» қызметін 600 жыл бойы тапжылмастан атқарып келді. Одан бөлек медицинаны қосқанда, басқа да 29 ғылым салаларындағы жасампаздықтың авторы болды. 2. Рази (864-925) – білім дәрежесінің тереңдігі бойынша Ибн Синамен тең келетін дәрігер. Кейбір зерттеулердің қорытындысы бойынша, безгек және оспа ауруларын ең алғаш тауып, белгілерін ашып айтқан ғалым. 3. Фатих Сұлтан Мехмет Ахшамсаддин (1389-1459) – тәрбиеші және оқытушы, микробтардың өмір сүретіндігін тапқан ғалым. 4. Камбур Весим (1761 ж.) деген ғалым туберкулездың бактерияларын тапқан. 5. Ибраһим Жессар (1009 ш.) осыдан 1000 жыл бұрын алапес ауруын тауып, оған қолданатын емді ұсынған. 6. Ибн Хатиб (1313-1374) – холера ауруының инфекциялық сипаттамасының ғылыми болжалын ұсынды. 7. Ибн Рушд (1126-1198) көздік материалдың көз ұясындағы функциясын зерттеген ең алғаш ғалым болды. Али бин Исаның «Тазкира» деген еңбегі көптеген жылдар бойы көздің аурулары саласындағы жалғыз еңбек болды. 8. Аммар деген мұсылман ғалымы осыдан 9 ғасыр бұрын өзіне ғана белгілі әдіспен көзге хирургиялық операциялар жасай білген. 10. Әли бин Аббас (994 ж.) көзге хирургиялық операцияны қазіргі күнгі дамыған медицинаның дәрежесіне сай жасаған, оның «Китабул-Мәлики» деген медициналық энциклопедиясы әлі күнге дейін сұранысқа ие. 11. Ибнун-Нафис (1210-1288) еуропа ғалымдарынан 300 жылға озып, кіші қан айналым шеңберін дәл анықтап, Ибн Синаның «Канон» кітабына жазған ұсынысында сипаттап жазып кеткен. 12. Ең

алғашқы аурухана 707 ж. халиф Уалид бин Абдулмаликтің билігі кезінде салынды. Аурухананың барлық шығындарын мемлекет төлеп тұрған. Алапес ауруымен ауыратын кісілер мен зағип жандар тегін тамақпен қамтамасыз етіліп отырған. Дәл осы тұста, шығыс елдерінде осындай жағдайлар жасалынып жатқан кезде, Еуропада дәрігерлерді дүмшелер деп санап, ал ауруханаларды – сайтанның мекені деп есептеген. Хирургиялық операцияларды жасауға ниет білдірген дәрігерлерді қуғына ұшыратқан. Француз шығыстанушысы, тарихшысы, профессор өзінің «Арабтар тарихы» кітабында былай деген: «Орта ғасырларда мұсылмандар ғылымда, білімде және философия салаларында алдына жан салмайтын көшбасшы болды. Өз білімдерін аяқтары тиген жердің бәріне де жайып жүрді. Солар арқылы білім нәрі Еуропада да тарала бастады. Ренессанс пен Еуропаның дамуы мұсылмандардың арқасында болды». «Ислам мәдениетінде 9 және 13 ғасырлар әдебиеттің тез дамуымен есте қалды. Адамның ойлау қабілетінің белсенділік танытуының нәтижесінде ғылымда үлкен секіріс болды. Ислам әлемінде көптеген құнды жасампаздықтар мен ғылыми ашылулар пайда болды. Бұл өз кезегінде Еуропаның ғылым салаларының ары қарай дамуына көптеген ықпалын тигізді. Тіпті тигізген ықпалының көлемділігі сонша, мұсылман ғалымдарын біздің құрметті ұстаздарымыз деп айтуға лайықты».

Ендігі кезекте мұсылман ғалымдарының математика саласы бойынша сіңірген еңбектеріне тоқталайың. Математика саласындағы мұсылман ғалымдарының сіңірген еңбектерін жоққа шығару мүмкін емес. Мұсылман ғалымдарының жетістіктеріне қазіргі таңдағы ғалымдардың өздері тамсана құрметпен қарайды. Дәлел ретінде келтіретін болсақ, атақты батыс профессоры Жак Рислер айтқан: « Біздің қайта өрлеуіміздегі математиканың ұстаздары мұсылмандар болды». Француз ғалымы профессор Э.Ф. Гаутье таңғала, тамсана былай деген: «Еуропалық мәдениет тек ғана алгебраны ғана емес, сонымен қатар басқа да математиканың салаларында мұсылман ғалымдарының еңбектерін пайдаланып білім қорларын байытып алды; шынтуайтына келсек, батыстың заманауи математикалық ғылымы – исламдық математиканың жалғасы ғана болып табылады, басқа ештеңе де емес».

1. Алгебраның негізін салушы Хорезми (780-850) ең алғаш нөл санын қолданған. Ол алгебра туралы ең алғаш «әл-Жабр уәл-Муғабилә» деген кітап жазған. «Әл-Жабр» деген сөз кейінірек батыстың ғалымдарының айтылуынша бұрмаланып, ол сөз «алгебра» деп естіліп, солай естілуі бойынша айтылып кетті. 2. Беттани (858-929) – Еуропаға математика саласы бойынша үлгі болған мұсылман ғалымы. Жак Рислердің ойынша, дәл осы Беттани тригонометрияның негізін салушы ғалым. 3. Синус туралы түсінікті де мұсылман ғалымдары ашқан. Мұсылмандар «синус» сөзін «сейб» деп атаған еді, алайда батыс ғалымдарының айтылуы әсерінен өзгеріске ұшырап «синус» болып аталып айтылып кеткен. 4. Әбул-Вафа (940-998) тригонометрияға тангенс, косангенс және т.б. түсініктерді енгізді. Насреддин Туси (1201-1274) ең алғашқы болып жазған тригонометрия жайлы байыпты еңбектің авторы болды. Ал тригонометрияның ауыспалы формуласы туралы жаңалық Ибн Юнустың (1009 ж.) еншісіне тиесілі. 5. Ньютонның еңбегі деп танылған биноманың формуласын негізінен алгебраға Омар Хайям (1123 ж.). 6. Дифференциалдық санақты Ньютонға дейін біршама уақыт бұрын Сәбит бин Гурра (901 ж.) деген мұсылман ғалымы ашқан болатын. Және де алғаш болып геометриялық алгебраны математика ғылымының саласы ретінде, көпшілігі ойлағандай Декарт емес, Сабит бин Гурра енгізген болатын. 6. Ғиясаддин Жамшид (1429 ж.) алғашқы болып ондық санақты енгізіп, осы тақырыпқа байланысы ғылыми еңбек жазған. Және де алғашқы болып математикалық санақта үтір белгісін қолданған.

Астрономия саласындағы мұсылман ғалымдарының еңбектеріне тоқталайық. Астрономия ғылым саласы да мұсылман ғалымдарын ғасырлар бойы қызықтырып,

зерттеп келген дүниелері. Ірі-ірі деген барлық мұсылман қалаларында толық дерлік обсерваториялар болған. Обсерваторияларда ғалымдар жүздеген жылдар бойы ғылыми зерттеулер жүргізіп, осы салада көптеген жаңалық ашып, батыстық Джордано Бруно (1546-1601), Коперник (1473-1543), Галилей (1564-1642) деген сияқты атақты ғалымдардың ілім нәрін алатын бұлақ көзі болды. Париждегі Ислам университетінің профессоры Жак Рислер мұсылмандардың Батыстағы Қайта Өрлеуге тигізген ықпалы туралы былай сөз етеді: «Мұсылман астрономдары біздің Қайта Өрлеуге дәл математика-ғалымдары секілді ықпал етті».

1. Мұсылмандар кемелденді, тіпті астрономияны (устурлаб) – жұлдыздардың орналасқан жерлерін және олардың қашықтықтарын анықтайтын құралды басынан құрды десек те болады. Зеркали (1029-1087) сол заманға сәйкес нақта және дәл астрономияны ойлап тапты. 2. Мұсылман ғалымдары еуропалықтардан әлдеқашан бұрын Жердің шар тәріздес екенін және өз осынен айналатынын айтқан болатын. Бируни Жердің өз осынен және Күннің осынен айналатынын дәлелдеді. Үндістандағы Нандана қаласындағы өткізген зерттеулерінің нәтижесінде Жердің бетінің көлемін анықтай білді. Осы Жерді анықтау әдісін Еуропада «Бирунидің ережесі» деп атайды. 3. Мұса деген екі ағайында мұсылман ғалымдары Жер шарының ұзындығын IX-X ғасырлардың өзінде-ақ анықтап берді. 4. Ферғанидің астрономия саласындағы еңбектері 700 жыл бойы Еуропада оқулық ретінде қолданылып келді. Ферғани сонымен қатар Күнде дақтардың барын анықтады. 5. Ұлықбек (1394-1499) елді басқара отырып, Самарқанда үлкен обсерватория салғызып, өз заманының ұлы астрономы болды.

Осы орайда физика саласындағы мұсылман ғалымдарының еңбектерін ата өткен ләзім. Нью-Йорк университетінің профессоры Дрэйпер «Ғылым мен Дін арасындағы сөзталас» деген кітапта: «Егер біз мұсылман ғалымдарының жасаған орасан зор еңбектерінің тізімін жазатын болсақ, бір кітаптың аясына сыймас еді. Мұсылмандар ескі ғылымдарды өлшеусіз дамытты. Сонымен қатар ескі ғылымдарға белгісіз қаншама жаңа ғылым салаларын ашты» деп жазады.

1. Ахмед бин Мұса «Таңғажайып жүйелер» шығармашылығында автоматты жөндеу жүйесінің 1000-нан аса жоспарын сызды. 2. Абул-Изз Исмаил әл-Жазари (1206 ж.) «Китабул-Хиял» деген шығармасында кибернетиканың негізін салды. 3. Оптика ғылымының негізін салушы Ибн Хейсам (965-1051) өзінің ғылыми еңбегі «Көрініс кітабы» деген кітабында Роджер Бэкон (1214-1294), Кеплер (1571-1630) және Леонардо да Винчи (1452-1519) деген секілді батыстың ғалымдарының ғылыми еңбектенуіне серпіліс берді. «Көрініс кітабы» ғылым әлемінде негізгі кітап ретінде 600 жыл бойы есептеліп келді. Сфералық әйнектерде жарықтың механизмді көрінісі соның есімімен аталған – «Әл-Хазиннің мәселесі» деп. 4. Әл-Фараби (870-950) дыбыстың физикалық табиғатына талдау жасады. 5. Ибни Гераре (1100 ж.) ең алғаш токарлық станокты құрастырды.

Химия саласы бойынша мұсылман ғалымдарының жасаған еңбектеріне тоқтала кетейік. 1. Химия туралы сөз қозғалғанда, міндетті түрде есімізге Джабир бин Хайян түседі. Оның химия саласындағы еңбектері Пристлидің (1733-1804) және Лавуазеньяның (1743-1794) еңбектерінен басым түседі. Джордано оны әлемнің даңқты данышпандарының қатарына қосқан. Бірнеше ғасыр бұрын салған Джабирдың зертханасы көптеген қышқылдарды анықтауға мүмкіндік берді. 2. Рази тек дәрігер ғана емес, сонымен қатар химик ретінде де танылды. Рази күкіртті қышқыл мен таза спиртті анықтаған. 3. Мұсылман ғалымы Башир еуропалық Брантты біраз артқа қалдырып, фосфорды анықтады. 4. Дәл осы мұсылмандар дәрі мен зеңбіректі ойлап тапқан. Пневманиялық зеңбіректі Фатих Сұлтан Мехмет деген ғалым кісі ойлап тапты.

География саласындағы мұсылман ғалымдарының еңбектеріне тоқтала кетейік. География саласының ғылым ретінде қалыптасуында мұсылман ғалымдарының қосқан үлесі зор. 1.Эвлия Челебидің (1611-1682) жердің түкпірлерін зерттей келе жасаған жол жазбалары және Ибни Батуидің (1304-1369) барлық континенттер мен материктерді шарлай жазған жол жазбалары тарихи және географиялық тұрғыдан құнды қазына болып табылады. 2. Көптеген ғасырлар бұрын Бируни Американың бар екендігін жорамалдап айтып кеткен.Пири Райс (1465-1554) «Китаби-Бахрийя» деген кітапта Американың бар екендігін қозғаған. 3. Васко да Гамманың (1450-1554) саяхат жасау кезіндегі жол сілтеушісі теңізші-ғалым Ибни Меджид (XV ғ.) болды. 4. Идриси (1100-1166) осыдан 850 жыл бұрын қазіргі картаға сәйкес дүние жүзінің географиялық картасын құрған. Мурсеили деген ғалым Рири Раиска дейін 52 жыл бұрын қазіргі сипатына сәйкес Ақ теңізді карта бетіне түсірген.

Ботаника мен зоология ғылым салаларындағы мұсылман ғалымдарының еңбектеріне тоқталайық. 1.Орта ғасырларда мықты ботаник пен фармацевт атағына ие болған Ибн Байтар (1190-1248), өзінің кітабында дірілік шөптер мен өсімдіктердің 1400-ден астам түрлеріне сипаттама берген. Бұл жазылған дүние осы саладағы негізгі білім ретінде қолданылып келді. 2. Дамир (1349-1405) есімді ғалым « Хаятул-хаяван» деген кітабында жануарлар туралы көрсеткен нақты мағлұматы зоология саласының негізінің салуына ықпал етті. 3.Ибн Аввам (XII ғ.) орта ғасырларда өзінің ауылшаруашылық туралы жазған кітабы арқылы танымал болды.

Социология және архитектура ғылым салаларындағы мұсылман ғалымдарының қосқан үлесіне тоқталайық. 1. Ибн Халдун (1332-1406) беделді тарихшы ретінде танылып, социология саласының ғылыми сала ретінде қалануының негізін салды. Оның шығармалары көптеген батыстық ғалымдар үшін жол көрсетуші жарық жұлдыз болды. 2. Архитектура саласы туралы сөз қозғағанда өзінің шығармашылықтары арқылы мәңгі өшпестей із қалдырған сәулеткер Мемар Синан (1489-1588) есімізге түседі.

Өнеркәсіп саласы бойынша мұсылман ғалымдарының тигізген ықпалына тоқтала кетейік. 1. Ең алғашқы қағаз шығаратын зауытты 794 жылы Бағдатта Гаруна ар-Рашид деген уәзірдің Ибн Фазл деген ұлы Бағдатта салдырған болатын. Сол секілді зауыттар Египетте 800 жылы және Андалусиде 950 жылы салынған болатын. Еуропада ондай зауыттар кейінірек салына бастады. Византияда – 1100 жылы, Сицилияда- 1102 жылы, Германияда – 1228 жылы, Англияда тіпті 1309 жылы салынған болатын. Кітап шығарудағы қағаздың рөлі өте жоғары болғандықтан, осындай мүмкіндіктерді пайдалана отырып, ғылымның дамуының тездетуіне ықпалын тигізген.

Мұсылман ғалымдары болмаса... деген сұрақты батыстың әрбір көзі ашық көкірегі ояу ғалымдары өздеріне сауал ретінде қояды. Сауалдарына жауап тапқан батыстың Либри деген профессорының сөзін тыңдайық: «Тарих сахнасына мұсылмандар келмеген жағдайда, Еуропаның дамуы мен ілгерілеуі бірнеше ғасырларға артта қалатынына нық сенімдімін! Егер де мұсылмандарды тарих сахнасынан алып тастап қарайтын болсақ – біздің ғылымымыздың дамуы бірнеше жүздеген жылдарға артта қалып қойған болушы еді. Алты ғасыр бойы араб тіліндегі ғылыми еңбектерді аударып қолдану – Еуропа университеттерінде білім алудың бірден-бір болып келді. Тіпті, арабтар кейбір ғылым салаларында, мәселен медицина саласында, осы күнге дейін ықпал етуін тоқтатқан емес. Ибн Синаның кітабына сұранымдар өткен ғасырдың соңында жазылып бітті».

Әдебиет:

1. Монтгомери У. Уотт Влияние Ислама на средневековую Европу –М., 2005

2. Крымский А.Е. История мусульманства. – М.: Кучково Поле, 2003. – С. 220-237.

3. Нысанбаев А.Н. Аль-Фараби и развитие восточной философии. – Астана: Елорда, 2005. – 81-98 бб.

Нысанова Ботакоз Жалгасовна
2-курс, химия және химиялық
технологиялар факультеті
Ғылыми жетекші: доцент, филос.
ғыл. кандидаты Рамазанова А.Х.

«Мәңгілік Ел»- жасампаз Қазақстанның жаңа бейнесі.

Мәңгілік ел ұғымының мағынасы Жерұйық, Атамекен, Туған жер, Отан сияқты қасиетті түсініктермен ұштасып жатыр. Ежелден қазақ баласы бұл ұғымдардың мән-мағынасына терең бойлап, қадір тұтып қасық қаны қалғанша осы Жерұйықты қорғап қастерлеген. Сонау ежелгі Түркі заманынан бастау алып қазіргі күнге дейін жеткен қазақ халқының қалыптасып өмір сүруіндегі Жерұйықтың, Отан-Ананың орны ерекше. Ең алғаш қазақ даласында Жерұйықты іздеп талай жерді шарлаған қазақтан шыққан ең алғашқы философтардың бірі Асан қайғы Сәбитұлы болатын. Осы бір Мәңгілік ел идеясының кейбір көріністері Асан қайғының Жерұйық концепциясында кездеседі. Асан қайғының Жерұйық концепциясы бұл мемлекетті құрудың утопиялық идеясының бір түрі десек те болады. Бұлай айтуымыздың себебі Жерұйық дегеніміз- қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын тыныш, бірқалыпты, соғыссыз, бейбітшілік пен еркіндіктің туы желбіреген, халықтың бір жерде ұйып тіршілік ететін ата қонысы. Дәл осындай жерді іздеп табу Асан қайғының ақ арманы болатын. Сондай жерді тауып қазақ баласын бір тудың астында біріктіріп Мәңгілік Ел құру идеясы сол заманның өзінде-ақ басты міндеттердің бірі болды.

Шығыстың Ұлы ойшыл-философы әл-Фараби атамыздың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты еңбегінде осы Мәңгілік Ел құру идеясы бастауын тапты. Бұл идеяның негізінде қала тұрғындарының арасында бір-біріне деген сүйіспеншілік, түсінушілік, бейбіт өмір мен бақытты ел мәселелері жатыр. Жалпы, әл-Фарабидың бұл қоғамдық теориясы ежелгі грек философтары Аристотель мен Платонның «Идеалды мемлекет» концепциясымен тығыз байланысты. Өйткені әл-Фараби өзінің идеясын Батыс пен Шығыс елдерінің философиясын салыстыру арқылы жасаған деуге әбден болады. Әл-Фараби мемлекетті құрудағы елбасы мен ел азаматтарының міндеттері мен мүдделерін ажыратып берді. Соның ішінде мемлекеттің ішкі және сыртқы міндеттерін толық айқындады. Яғни, мемлекеттің сыртқы міндеттеріне оның тұрғындарын толық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету жатады. Ал ішкі міндеттеріне халықты білімге ұмтылдыру, қоғамда әділеттік пен теңдік орнату секілді міндеттер жатады. Әл-Фараби атамыздың осы идеясы қазіргі таңдағы Түркі тілдес елдер мен мемлекеттердің ел басқарудағы негізгі принциптеріне айналуда. Біздің Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың үстіміздегі жылғы Қазақстан халқына жолдаған жолдауында «Мәңгілік ел» идеясын ұсынды. Бұл жолдау егемен еліміздің жаңа белестерге адымдауы үшін қажетті жаңа міндеттер мен мақсаттарды айқындап берді. Сол мақсаттардың ең бастыларына еліміздің экономикалық жедел дамуы мен өркендеуі, әлеуметтік саладағы жеңілдіктермен қамтамасыз ету, халыққа білім беру саласын жаңа деңгейлер негізінде жүзеге асыру мен Қазақ елінің дүниежүзілік аренадағы бәсекеге қабілетті мемлекеттер қатарына қосылу жолындағы міндеттер

жатады. Жарты ғасырға жуық уақытқа жоспар жасау бұл Елбасының болашақ ұрпақ келешегі үшін жасап жатқан ізгі шараларының ең бір шыңы деп ойлаймын. Осы күнге дейін жасалған стратегиялық жобалар бос қиялдан шыққан жобалар емес. Бұл жобалар тұтас еліміздің елдігінің, ауызбіршілігінің, рухани азаттығының, біртұтастығының бірден-бір дәнекері десек қателеспейміз.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы осы жылғы жолдауында: «Қазақ Елінің ұлттық идеясы- Мәңгілік Ел»-деп айтқан болатын. Осыған орай Елбасымыз: «Мәңгілік Ел ата-бабамыздың сан мыңдаған жылдар бойғы асыл арманы екені баршамызға мәлім. Ол арман-әлем елдерімен терезесі тең, әлем қатынасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз атану еді, ол арман-тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз бұл армандарды ақиқатқа айналдырдық Мәңгілік елдің іргесін қаладық. Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек» деген сұрақтың жиі талқыланатынын естіп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстыра ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол- Мәңгілік Ел идеясы.»-деп мәлімдеді.[1] Осы идеяның негізінде келер жылдары Қазақстан азаматтарының адамгершілік, патриоттық, отансүйгіштік, ізгілік қасиеттерінің тәрбиеленуіне көңіл бөлінуі тиіс. Өйткені адами қасиеттері барлық дүниеден жоғары тұратын адамдарды тәрбиелеу мемлекеттің де дәл сондай дәрежеде өркендеуіне септігін тигізери айдан анық. Жаңа қазақтардың бойына гуманистік, адами қасиеттердің сіңірілуі ең басты мақсаттарымыздың бірі десек артық айтпаймыз. Осы мақсатқа жету жолында біз тағы да Аристотель философиясына сүйене аламыз. Аристотельдің мемлекет құру идеясында былай делінеді: «Адамның мінсіз болуы қоғамның сапасына байланысты, мінсіз адамдарды қалыптастыру үшін мінсіз азаматтарды тәрбиелеу керек, ал мінсіз азаматтарды тәрбиелеу үшін мінсіз мемлекетті болуы керек. Мемлекет тек қана өмір сүру үшін емес бақытты өмір сүру үшін қалыптасады.»[2] Міне, Мәңгілік Ел идеясының қайнар көздері қайда жатыр.

Жалпы, бұл идеяны түсіндіру үшін талай том тарихтың беттерін ақтарып тастадық. Сан ғасырлық тарихы бар Түркі әлемінің, жаңа замандағы жаңа Қазақстанның тарихына шолу жасадық. Жаңа міндеттер мен болашаққа деген сеніміміздің мән-мағынасын жете ұғынуға тырыстық. Ендігі міндетіміз осы жолдау негізінде жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанның, мәңгі Қазақстанның, жасампаз Қазақстанның бейнесін жасап шығару болып отыр. Осы міндетті орындау үшін әрбір қазақ баласының өз қосар үлесі болуы керек. Осы орайда қазақ жастарының да кез келген әлеуметтік шаралардағы еңбегі мен қоғамның дамуына қосатын үлесі өте маңызды орын алады. Осылайша, біздің де еліміздің өркендеп өсуіне тигізетін әсеріміздің ерекше екендігін түсінеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауы. «Мәңгілік Ел» стратегиясы.
2. Аристотель. Қоғам мен мемлекет туралы пікірлерінен.

Абай Құнанбаев философиясындағы адам мәселесі

«Адамзат баласының алдында үш айғақты зор міндет тұр: бірі - бейбітшілікті, екіншісі - руханиятты, үшіншісі - табиғатты қорғау һәм сақтап қалу. Бұлардың қай - қайсысы да біздің тіршілігіміздің басты бағдары. Бір -бірін толықтыратын ұғымдар. Осы үш бастауға Қазақстанның ғана емес, бүкіл әлемнің болашағы байлаулы» деп елбасымыз Н.Ә.Назарбаев*(« Егемен Қазақстан» республикалық газеті) айтпақшы адамзат баласының өмір сүруіне қажет деп танитын осы үш фактор. Мұның ішінде, әсіресе «руханият» ең маңыздысы. Себебі, адам баласы рухани азықсыз өмір сүре алмайды. Жалпы, әлемдегі кез - келген халықты алып қарасақ та ең алдымен тәлім - тәрбиеге, білімге, адамгершілікке үндейді, болашақ ұрпақтың өн бойына рухани азық сіңіруге тырысады. Өйткені тәлім - тәрбиенің, адамгершілік қасиеттердің адам өмірінде алар орны ерекше. Атақты ғұлама ғалым, әлемнің екінші ұстазы Әл Фарабидің де «Тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы» деген аталы сөзі бар. Осыдан - ақ тәрбиенің адам өміріндегі маңызын көруге болады. Осы тұрғыдан келгенде қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының өлеңдері мен қара сөздері халыққа ерекше тәрбие береді, адамгершілікке үндейді. Оңайдан қиынға қарай, жақыннан жыраққа қарай, қызықты, күлкілі жайдан үлкен толғаулы қорытындыға қарай біртіндеп жетектейді. Мұның барлығы адамзатты адамгершілікке жетелеу мақсатында еді. Енді ақынның бірнеше қара сөздеріне көңіл аударып көрелік. Абайдың толық жинағында 1890 жыл мен 1898 жыл арасында жазылған бір алуан шығармалары — «қарасөз» деп аталады. Жалпы саны қырық алты бөлек шығарма. Оның алты-жеті үлгісі қысқа келеді. Бұл қатарға қосылатындар Он алтыншы, Он сегізінші, Он тоғызыншы, Жиырмасыншы, Жиырма төртінші, Отыз бірінші, Қырық бесінші сөздері. Жалпы қарасөздерден мазмұн, тақырып жағынан өзгешерек тұратын-Қырық алтыншы сөз. Жалпы алғанда Абайдың осы барлық қарасөз дейтін мұралары көркем прозаның өзінше бір бөлек, бір алуаны боп саналады. Бұлар сюжетті шығармалар емес. Бұрынғы жазушылар қолданған естелік, мемуар да емес. Стилль, мазмұн жағынан алғанда, осы шығармалар Абайдың өзі тапқан бір алуан көркем сөздің түрі. Кейде бұлар сыншылдық, ойшылдық және көбінше адамгершілік, мораль мәселелеріне арналған өсиет, толғау тәрізді.

Абайдың қара сөздерінің кім үшін болса да, тәрбиелік мәні зор. Әйтсе де білімге ұмтылушы жастар үшін айрықша құнды. Өйткені ғылым да, өнер де жастар үшін. Адамның қолын бақытқа жеткізетін ілім - білімді игеру де жастардың ғана қолынан келетін іс. Қартайған адам қанша ұмтылса да, өндіреті аз болмақ. Сондықтан білімге ұмтылған жастар ұлы ақынның бұл айтқандарын берік есте сақтауы қажет. Абайдың «Алтыншы», «Сегізінші», «Он бірінші» сөздері жоғарғы ілім - білімге ұмтылуға бөгет жасайтын надандық, мақтаншақтық мінездерді шенеуге арналады. «Бірлік, тірлік» деген сөз ұғымдарының мәнін аша келіп, «Алтыншы сөзінде» Абай: «Бірлік - ақылға бірлік, малға бірлік емес», - десе, сол әңгімесінің екінші жерінде: «Ырыс - алды тірлік» дейді. Жанын қорғалап жаудан қашып, қорқақ атанып, еңбек қылудан, қызмет қылудан қашып, еріншек атанып, ез атанып, дүниеде әлгі айтылған ырысқа дұшпан болады...
«Кеселді жалқау, қылжақ бас,

Әзір тамақ, әзір ас,

Сыртың пысық, ішің нас,

Артын ойлап ұялмас, - болып жүріп, тірімін деме, онан да Алла жіберген ақ бұйрықты өлімнің өзі артық», - дейді. Ұлы ақын осы пікірін өзінің «Үшінші», «Он бірінші» сөздерінде де толықтырып, ұштай түседі. Мал үшін ар - намысын сату, біріннің үстінен бірі арыз беріп жала жабу, ауызбіршіліктің болмауы тәрізді мінездердің бәрі де надандықтан, мәдениетсіздіктен, жалқаулықтан, еңбексіздіктен келіп туатынын дәлелдей келе, ақын өзінің оқырмандарын бұл мінездерден қашық болуға тәрбиелейді. Бұл әңгімелердің идеялық мазмұны да, келешек ұрпақ үшін құндылығы да осында. Өзінің өлеңдеріндегі тәрізді қара сөздерінде де ұрлық, паракорлық, пәлекорлық, мансапқорлық, тағы басқалар елдің ел болуына зор бөгет екендігін айта келіп, «Қырық бірінші сөзінде» ұлы ақын екі нәрсені ұсынады: біріншісі – «Бек зор үкімет», екіншісі – қаржы. Үкіметтің күшімен қазақтың ұл, қыздарын еріксіз түрде мектепке беріп, оларды ғылымның әр саласынан мамандандырып, ой – санасын жаңаша тәрбиелеп, бұрынғылардан мүлде өзге психология, өзгеше наным – сенімдегі адамдар етіп тәрбиелесе, сонда ғана елдің түзелетіндігін айтқан.

Абайдың «Он жетінші сөзі» қайрат, ақыл, жүрек, ғылымға арналады. Алдыңғы үшеуі адам үшін өздерінің атқаратын жұмыстарын айта келіп, әр қайсысы өзін бірінші орынға қойып таласады да, ғылымға төрелікке жүгінеді. Ғылым үшеуінің де жақсылы, жаманды қасиеттерін дәл сипаттап, әділ сынайды. Жеке – жеке үшеуінде де кемшілік бар. «...Осы үшеуің басынды қос, оның ішінде жүрекке билет», - деп үкім шығарады. «Егер үшеуің ала болсаң, мен жүректі жақтаймын», - дейді оларға ғылым. Демек Абай жүректі, яғни адам – адамды сүю, адам үшін қызмет етуді бірінші орынға қояды. Бірақ ғылым бойынша да, Абайша да ең идеал нәрсе – осы үшеуінің бірлігі. «Осы үшеуі (ақыл, қайрат, жүрек) бір кісиде менің айтқанымдай табылса, табанының топырағын көзге сүртерлік қасиетті адам сол», - дейді.

Тап осы тәрізді, тағы бір үлкен адамгершілік мәселесін қозғайтын шығармасы – «Отыз алтыншы сөзі». Қара сөз ұят туралы. Өз кезегінде ұяттан, ардан безгендерді сынай келіп, ұят және оның түрлерін сөз етеді. Ұяттың бір түрі – адамның балалық дәуірінде болатын табиғи құбылыста, екіншісі – жасықтық, ынжықтықпен байланысты. «Ұялмас нәрседен ұялған ұялу – ақымақтық, жамандық», - дей келіп, шын мәніндегі ұят қандай болу керек деген сұраққа жауап береді. «Ұят деген – адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігінді ішіңнен өз мойныңа салып, сөгіп, қылған қылмысының аты. Ол уақытта тілге сөз де түспейді, көңілге ой да түспейді. Көздің жасын, мұрынның суын сүртіп алуға да қолың тимейді, бір ит боласың. Көзін кісі бетіне қарамақ түгіл, еш нәрсені көрмейді. Мұндайлыққа жетіп ұялған адамға өкпесі бар адам кешпесе, яки оның үстіне тағы аямай өртендіріп сөз айтқан кісінің өзінің де адамшылығы жоқ десе болар», - дейді. «Ұят кімде болса, иман сонда» деген қазақтың мақалынан да ұятқа үлкен мән бергенін көреміз. Сондықтан да ұлы ақынымыз Абай да бұл мәселеге аса көңіл бөліп, өскелең ұрпақтың ар – ұяттарын таза сақтауын арман еткен. Бұл қара сөздің бүгінгі таңда да тәрбиелік мәні зор.

Қорытындылай келе, біз ұлы ақынымыз Абай Құнанбайұлының дәуірінде айтып кеткен сөздерінің әлі күнге дейін өз өмірімізге қажеттілігін ұғындық. Оның адамгершілікке баулыған, тәрбиеге негізделген қара сөздері арқылы рухани азық алдық, адамдық сипатта бой түзеуге тырыстық. Демек, бұл ақынның халықпен бірге жасағандығы. Ақын мұрасы – халықтың сарқылмас асыл қазынасы. Әр қазақта тәлім алар ғибратты сөздер көп болғай..

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Құнанбаев: Библиографиялық көрсеткіш (екі тілде).
2. Құнантаева К., Халитова И. Абайдың қара сөздері - Алматы, 2001.
4. А. Омаров « Абайдың қара сөздері» - Алматы, 2004
5. « Егемен Қазақстан» республикалық газеті.
6. Abai.kz ақпараттық порталы
7. Madenimura.kz

Өмірбекова Ж.О.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Философия бөлімінің 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
филос.ғыл.канд., доцент
Рамазанова Ә.Х.

МӘҢГІЛІК ЕЛ – ТӘУЕЛСІЗДІК ТҰҒЫРЫ

«Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы, қазақ елінің ұлттық идеясы,» - деді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында.

Қазақ елінің ұлттық идеясы - Мәңгілік ел.

Ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан – 2050» стратегиясының түп қазығы етіп алынған Мәңгілік Ел ұғымының мәні өз бастауын тарихтың терең қойнауларынан алады. [4]

«Мәңгілік ел - ата-бабамыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы екенін барлығымыз білеміз. Ол арман әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз мемлекет атану еді. Ол арман тұрмысы бақуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз бұл армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік елдің іргесін қаладық. Біз үшін болашағымызға бағдар етіп ұлтты ұйыстыра ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол - мәңгілік ел идеясы. Тәуелсіздігімізбен бірге халқымыз мәңгілік мұраттарына қол жеткізді. Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі мәңгілік елордамызды тұрғыздық. Қазақтың мәңгілік ғұмыры ұрпақтың мәңгілік болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ - мәңгілік қазақтың перзенті. Ендеше, қазақ елінің ұлттық идеясы - Мәңгілік ел», - деді Президент. [3]

«Мен мәңгілік ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары, Қазақстан 2050 стратегиясының түпқазығы етіп алдым. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі оны ұстап тұру аса қиын екенін барлығымыз білеміз. Бұл әлем кеңістігінде ғұмыр кешкен талай халықтың басынан кешкен тарихи шындығы. Өзара алауыздықпен жан-жаққа тартқан берекесіздік талай елдің тағдырын құрдымға жібергенін де білеміз. Тіршілік тезіне төтеп бере алмай, жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама? Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуіміз керек. Ол сабақтың түйіні біреу ғана – «Мәңгілік ел» біздің өзіміздің қолымызда. Ол үшін өзімізді үнемі қамшылап, ұдайы алға ұмтылуымыз керек. Байлығымыз да, бақытымыз да болған мәңгілік тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек. «Қазақстан 2050» мәңгілік елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол. Осы жолдан айнамайық, сүйікті халқым! Әрбір күніміз мерекелі, әрбір ісіміз берекелі болсын. Дамуымыз

жедел, келешегіміз кемел болсын. Жарқын іспен күллі әлемді таң қылып, Жасай берсін елдігіміз мәңгілік!», - деп аяқтады өз Жолдауын Мемлекет басшысы. [4]

Бүкіл түркінің қара шаңырағы атанып отырған қара орман ел – Қазақстанның ежелгі ата-бабамыз – Көк түріктердің Мәңгілік Ел идеясын жаңғыртып қана қоймай, ұлттық идея – ұлы бағдар етіп алуы қай жағынан болсын қисынды әрі тарихи заңдылық.

«Мен – қазақпын, биікпін, байтақ елмін,
Қайта тудым, өмірге қайта келдім.
Мен мың да бір тірілдім мәңгі өлмеске –
Айта бергім келеді, айта бергім!»

-деп бұдан жарты ғасыр бұрын жар салған Жұбан ақын айтқандай, Тәуелсіздіктің арқасында мәңгі өлмеске тірілдік. Қазақтың аспан түстес Көк Туында Күннің бейнеленуі тегін емес. Күн – Мәңгілік! Көк Аспан – мәңгілік!

Ұлттық идеяның мән-мағынасын дәл қазіргі таңда "Қазақ елі. Азаттық. Бірлік" деген ұғым-түсініктер аша алады. [1]

Бұл ой түсінікті болу үшін әрбір сөзге тоқтала кетейік, қазақ - Қазақстан Республикасына атауын берген этнос, осы мемлекеттің, жердің иесі де, киесі де қазақтар. Ел – байырғы түркілер заманында қалыптасқан атау-термин, мемлекеттікті білдіреді. Орхон мұраларында "Түркі елі", "Мәңгі ел" деген сөз тіркестері бірнеше рет қайталанған. Ұлттық идеяның "Қазақ елі" ұғымымен басталуы өзекті екі міндетті шешуге мүмкіндік береді.

– Елбасының идеясымен «Мәңгілік Ел» мемлекеттің идеялық мұратына айналды. Президенттің бастамасымен «Мәңгілік ел» қақпасы орнатылды. «Мәңгілік ел» деген не өзі? Кезінде Түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк негізін қалаған идея. «Мәңгілік ел» идеясын халықтың санасына сіңіргені соншалық, бұл идея Көктүріктердің қол астындағы басқа этностардың санасына толық орнықты. «Моңғол» деген сөздің өзі ту баста «Мәңгі ел» идеясынан шыққан. Алғашында идеологияның атауы болған «Мәңгі ел» ұғымы кейін Шыңғыс хан империясының атына айналып, империя «Мәңгі ел» (моңғол) деп аталды. Себебі, Шыңғыс хан да өз мемлекетінің қол астына барлық Түрік тайпаларын топтағаны белгілі. Сарбаздарының тоқсан бес пайызы түркі тайпаларынан еді. Олардың мекендеген аймағы, шығысы Орхон, Керулен өзендерінен бастап, батыс жағы Қара теңізге дейін созылып жатты. Шыңғыс хан орнатқан мемлекетін «киіз туырлықтылардың империясы» деп атады. Ал кейінгі кезде империяның атауы болған «Мәңгі ел» заман өте этникалық терминге айналып кетті. Моңғол деген атау осыдан шықты. Міне, дүние осылай өзгереді, түсінік осылай ауысады. Осының бәрін біз түсіндіріп, айтуымыз керек. [4]

– «Мәңгілік ел» деген сөздің ұғымы аса терең. Әл-Фараби да өзінің «Ғажап ел» туралы кітабында егжейлі-тегжейлі жазып кеткен. Қысқаша айтқанда, «Мәңгілік ел» дегеніміз, бұл – ғұмыры мың жылға созылып, тұғыры таймаған алдыңғы қатарлы алпауыт ел деген сөз. Бірақ ол үшін ерекшеліктердің төмендегідей бес ұстанымы болуы шарт. Бірінші – діннің сақталуы. Екінші – нәпсі, жанның сақталуы. Үшінші – нәсілдің қорғалуы. Төртінші – мал-мүліктің қорғалуы. Бесінші – ақыл мен ой-сананың, оның ішінде, сана еркіндігінің сақталуы. Бұған қоса айтарым, «Мәңгілік ел» болу үшін билік пен халықтың арасында алынбас қамал, ешкім кіре алмайтын жабық қақпа болмауы тиіс. Яғни билік басқа әлемде, халық басқа бір әлемде ғұмыр кешпеуі қажет. Мұның басты белгісі – билік өзі үшін емес, өзгелер үшін, туған халқы үшін өмір сүруі керек. Егер биліктің қарапайым халыққа рақымы мен шапағаты, халықтың оларға деген бағыныш, құрмет және сүйіспеншілігі болса, онда мұндай ел сол құндылықтар жоғалғанға дейін «Мәңгілік ел» болып қала бермек! [5]

Мәңгі қазақ елі ретіндегі ұлттық идеяны біртұтас елдік санаға айналдырудың қажеттілігін Ғ.Есім былайша негіздейді: «Қазақ елі мәңгілік деген формула, отандық, ғылым жүйесіне тың тұжырымдар жасауды қажет етуде. Ол тың тұжырым елдік сана туралы болмақ».

«Ұлттық идея қоғамның дамуына қарай қалыптасады. Ұлттық идея турасында сөз қозғағанда мынадай мәселелерді ескеру қажет сияқты.

Біріншіден, ол ұлт бірлігі. Екіншіден, мықты бәсекеге қабілетті экономика. Бұл туралы біз осыған дейін де сөз қозғалған болатын. Мықты экономика тәуелсіздігімізді нығайтып, ойлаған істерімізді жүзеге асыру үшін қажет», деді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев. [4]

Сондай-ақ Мемлекет басшысының пікірінше, ұлттық идея интеллектуалды қоғам қалыптастырумен байланысты. «Егер біз өзгелермен бірге иық теңестіре отырып, жаһандық үдерістен аман шығамыз десек, интеллектуалды, бәсекеге қабілетті қоғам қалыптастыра білуіміз керек. Ол үшін елдің әрбір азаматы бәсекеге қабілетті болуы қажет. Сонда ғана ол қоғамның маңызды бөлігі бола алады. Сондай-ақ біз әлем қадір тұтып, құрметтейтін сыйлы мемлекет құруымыз қажет. Осы төрт талап орындалғанда ғана біз ойлаған мақсатымызға жетеміз», деді Н.Назарбаев. [2]

Президент пайымынан ұлттық идеяға қатысты екі ойтүйін туындап тұр. Бірі – ұлттық идея өзін-өзі таныған ұлт барда ғана дүниеге келеді. Өзін-өзі тану тарих толқынында шыңдалған ұлттардың ғана пешенесіне жазылған. Ұлттық «Меннің» асқар шыңы ұлттық мемлекет құру, ұлттық мемлекет – ұлттық «Меннің» қамал-қорғаны. Екіншісі – ұлттық идеяның мазмұны мен өзегін бүгінді кемел келешекпен жалғастыратын өміршең де қисынды арман құрайтыны. «Армансыз адам қанатсыз құспен тең» қағидатын халқымыз ұрпақтан ұрпаққа аманаттағанда, өсер елдің серігі – оптимизм екенін қапысыз таныған ғой. [2]

— Елбасымыздың биылғы Жолдауы — егемен еліміздің тұрақты дамуын қамтитын, мемлекетіміздің барлық саласына серпін беретін, халқымыздың игілігін көздейтін шынайы іс-жоспарға құрылған шын мәніндегі тарихи құжат, — деді ол, — Ең маңыздысы — 2050 жылы әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіріп, экономикасы қуатты, дамуы тұрақты елге айналу. Болашаққа көз тігіп, тәуелсіз жерді «Мәңгілік Ел» етудің Ұлы жолына түсу. Осы арқылы мақсаты айқын, мұраты мағыналы Ұлттық идея төңірегіне бірігудің абыройлы міндетін жүктеді. [4]

Біздер, қазақстандықтар – бір халықпыз!

Біз үшін ортақ тағдыр – бұл біздің Мәңгілік Ел, әрі ұлы Қазақстан! Мәңгілік Ел – жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Бабаларымыздың арманы.

Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы.

Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді.

Ол арман – тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты Ел болу еді.

Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық.

Бүгінгі қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрміз. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы. [3]

Тәуелсіздікпен бірге халқымыз Мәңгілік Мұраттарына қол жеткізді.

Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі – Мәңгілік Елордамызды тұрғыздық.

[1]

Қазақтың Мәңгілік Ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік Болашағын баянды етуге арналады.

Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел!

«Мен Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан-2050» Стратегиясының түп қазығы етіп алдым», - деді Н.Ә.Назарбаев. [4]

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі оны ұстап тұру әлдеқайда қиын.

Бұл – әлем кеңістігінде ғұмыр кешкен талай халықтың басынан өткен тарихи шындық. Өзара алауыздық пен жан-жаққа тартқан берекесіздік талай елдің тағдырын құрдымға жіберген. Тіршілік тезіне төтеп бере алмай, жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама.

Дәл қазіргі уақытта әлемдегі сыртқы саясат алпауыт елдердің өз мақсаттарына негізделген қан-төгістер болуда.

Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуге тиіспіз. Ол сабақтың түйіні біреу ғана – Мәңгілік Ел болу біздің өз қолымызда. Бұл үшін өзімізді үнемі қамшылап, ұдайы алға ұмтылуымыз керек.

Байлығымыз да, бақытымыз да болған Мәңгілік Тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек.

«Қазақстан-2050» – Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол. Әрбір күніміз мерекелі, әрбір ісіміз берекелі болсын! [3]

Қорыта айтқанда Қазақ елі – мәңгілік ұлттық идея. Мазмұнын ашуда тың түсініктер керек, олардың біразын атап айтсақ: өркениеттік өлшем, өркениеттік шешім, өркениеттік келісім, өркениеттік сана, өркениеттік тұрмыс, әлем халықтарының өркениеттік үрдістерін қабылдай білу және соған бейімделе отырып, елдік құндылықтарымызға жаңа сапалық өріс ашу, соның нәтижесінде президент Н.Назарбаев көрсеткендей, әлемдегі өркениетті елу елдің қатарына ену.

Мәңгілік ел- идеясы талай тарихты басынан өткеріп, заманның зардабын тарта жүріп, ата-бабамыздың күрескерлігімен бүгінге сүрінбей, Тәуелсіз елдің ұрпақтарына жеткен ұлы идея.

Дамуымыз жедел, келешегіміз кемел болсын! Жарқын іспен күллі әлемді таң қылып, Жасай берсін Елдігіміз Мәңгілік!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Төлепберген Б. Ұлттық идея – тәуелсіздік тұғыры. Алматы баспа үйі. 2011-240 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы. Атамұра, 1999-296 бет
3. Ұлттық идея – Мәңгілік ел. Ғали Т. // Айқын – 2014ж. 21 қаңтар.
4. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан жолы – 2050. 2014 ж 18 қаңтар.
5. А.Сейдімбеков, Х.Әбжанов және Қ.Салғараұлы бірлесіп жазған «Ұлттық идея: тарихи тағдыры мен болашағы» (Астана, «Фолиант» баспасы. -2012 ж., 248-б.)

Өмірбекова Ж.О.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Философия бөлімінің 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
филос.ғ.к., доцент
Құранбек Ә.А.

Бата - Түркі дәстүрінің тірегі

Әлем халықтарының сөз өнері мұралары – адамзат ұрпақтарының дүниетанымындағы рухани жан ділі болмысының көрінісі. Фольклор мұралары мен әдебиет шығармаларының ұрпақтар дүниетанымындағы адамгершілік-имандылық ұлағатын қалыптастыратын, дамытатын қызметі сөз өнеріндегі тәлім-тәрбиелік ықпалы қуатты мұралармен жүзеге асады. Түркі халықтарының наным-сенімдері, әдет-ғұрыптары, ырым-жоралары жинақталған тарихи-әдеби этнографиялық дүниетаным болмысы әртүрлі жанрлармен айқындалады. Халықтардың дүниетанымы сөз өнеріндегі жанрлар арқылы бейнеленіп, тіршілік қозғалысындағы жақсылыққа сүйіну, алғыс сезімін білдіру аясында болашақтың жақсылықтарын тілеу мағыналарымен өрілген. Халықтың жақсылық қасиеттерімен тәрбиеленіп қалыптасып өсуі, елге уағыз, насихат, үгіт, т.б. пәрменді, ықпалды сөз айта алатын танымал тұлғалар арқылы орындалған. Түркі халықтарының ғұрып фольклорында орын алған алғыс-бата-тілек сөздердің поэтикалық болмысынан ежелгі заманғы би-шешендер, ақын-жыраулар шығармашылығы арқылы жалғасқан көркемдік-эстетикалық көзқарастар жүйесі де айқындалады. Бұл орайда, сөз өнерін танымдық-эстетикалық ықпал құралы еткен, сол арқылы қазақ философияның негізін құрап тұрған тарихи тұлғалардың эстетикалық қызметіне берілген философиялық зерттеу пікірлерін назарға аламыз:

«Ақындар мен жыраулар, саясаткерлер мен батырлар, хандар мен қолбасшылар, айтыскерлер мен ертекшілер, билер мен серілер – бәрі де өздері өмір сүрген заманның объективті құбылыстарын тілге тиек етіп, жалпы алғанда жоғарылай даму тенденциясы шеңберінде қазақ халқының қоғамдық, саяси, мәдени, сайып келгенде, философиялық ойлау жүйесінің құрылымын жасады. Олар – анайы реализм, білімнің негізгі жақтары, еркін ойлау, адамгершілік, ізгілік, имандылық, зорлық-зомбылыққа қарсы күресу, құқтың саяси және философиялық жақтары, мемлекет, қоғам, жеке адам мәні, тағы басқалар еді». Бұл – түркі халықтарының философиялық дүниетанымы сипатын тануға бағдарлайтын пікір.

Түркі халықтарының фольклоры мен әдебиеті мұралары – ғасырлар бойы жинақталған ата-бабалар қалыптастырған және олардың ұрпақтары жалғастырған дүниетаным қазынасы. Түркі халықтарының адамзатқа, ұрпақтарға ризалық білдіруінің, жақсылық, бақыт, игілік тілеуінің поэтикалық мағыналы фразеологиялық оралымдармен өрнектелуі ел ортасындағы даналығымен, даралығымен танымал адамдардың айтуымен ғана ұғымды, үйлесімді ықпалын таныта алады. Түркі халықтарының сөз өнері мұраларында алғыс-бата-тілек сөздердің мағыналық тектестігі сақталған атаулары бар. Алғыс (алтайша – алқыш, алқыс сос, балқарша – алғыш, қарашайша – алғыш (алқышла), сахаша – алғыс, әзірбайжанша – алғыш, т.б.) – түркі халықтарының гуманистік-адамгершілік дүниетаным ұстанымының көрсеткіші.

«Алғыс – бата. Ризашылық, ықылас тілектердің жалпы атауы». Түркі халықтарының сөз өнері мұраларындағы алғыс-бата сөздердің қолданылуында тарихи-әлеуметтік, тұрмыстық ортаның қарым-қатынас, мәдениетіне байланысты ұлттық-

этнографиялық сипат ықпалы басты орын алады. Қазақтың бата-тілек сөздерінің саналуан ғұрыптық салт-жораларға, оқиғаларға байланысты айтылатыны ақиқат. Халықтың ортасында көркем кестелі мағыналы тіл өрнектерімен сөйлейтін үйлесімді өрілімдерімен тыңдаушыларының эстетикалық-дүниетанымына елеулі ықпал-әсер ететін көрнекті адамдар айтатын болған. Алғыстар-баталар халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерінің заңдылықтарына негізделген сипатымен ерекшеленеді. Бата-тілек сөздердің ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан, қалыптасқан рәсімдік оқиғалары мен шарттары қалыптасқан. Халықтың күнделікті тіршілік қозғалысында елеулі мәні бар бір жұмысты бастардың алдында халыққа танымал абыздардан, би-шешендерден, ел ақсақалдарынан, оқымысты дін-басылардан (имамдардан, ахундардан, молдалардан) бата-тілегі сұралған. Осы орайда, көрнекті тілтанушы ғалым Н. Уәлиұлының өзі құрастырған «Бата-тілектер» (1991) кітабындағы алғы сөзіндегі пікірін де назарға аламыз: «Бата сөз маңызды бір істі бастарда, сондай-ақ басталған іс нәтижелі аяқталғанда беріледі. Бата беру кезінде дәм-тұздың болуы шарт. Өйткені «Құр аяққа бата жүрмейді». Бата беруші адам, әдетте оны батагөй деп атайды, ел-жұртқа сыйлы, қарындасқа қадірлі, жолы үлкен адам болуға тиіс. Қазақта күйеуге бата бергізбейді. Ас-тағам желініп болып, дастарқан жиналар алдында батагөй қол жайып, өзінің жақсы ниетін айтып, бет сипайды. Бата сөзінің мазмұны ақ тілеу, адал ниетке мегзейді. Мұны ақ бата дейді. Ақ баталардың әралуан оқиғалар кезінде айтылуына орай мынадай түрлері халықтың тұрмыстық мәдени қарым-қатынастарында сақталып келеді: ас қайыру батасы, жол батасы, наурыз батасы, рамазан батасы, зират басында оқылатын дұғадан соң айтылатын бата.

Бата-тілек сөздер – түркі халықтарына кең таралған мағыналас-мәндес ой өрнектерінің ризалыққа-алғысқа, жақсы, игі ойлауға негізделген философиялық-дидактикалық ой өрілімдерінің көркем кестелі үлгілері. Аталған бата-тілектердің поэтикалық мағыналық сипатынан халықтың жан ділі болмысындағы меймандостықты, жомарттықты, отбасыларындағы молшылықты, татулықты, ағайындардың ауыз біршілігін, ынтымағын, т.б. – ойлаған туыстық қарым-қатынастар ұлағатының тағылымы қамтылады. Қуанышты оқиғаларға (балалы болу шілдеханасы, тұсаукесер, сүндеттеу, келін түсіру, қыз ұзату, т.б.) арналған дастарқан иелеріне, әулет шаңырағына алғыс, сезімі аясында берілетін бата-тілектер дәм-тұзды ардақтаудың жарқын көрінісі болып бағаланады.

Ас қайыру батасында үй иелерінің балаларының, немерелерінің, шөберелерінің өсіп-өнуіне, ағайындарының, достарының, жолдастарының аман-есен болуына, өзара араласқан, қауымдасқан тіршілік болмысының молшылығына, ұзақ өмірлі, дәулетті болуына жақын адамдарының бауырмалдық ықыласпен өмір сүруіне тілектер арналады.

Бата беру — адал ниет, жақсы тілек білдірудің ұлттық дәстүрі. Дастарқан басында, түрлі жиын-тойларда, т.б. адам өмірінде кездесер ірілі-ұсақты қуаныштар кезінде той, қуаныш иесіне арнап қол жайып, бата береді. Сондай-ақ, қиын сапар, алыс жолға аттанған азаматына ақ жол тілейтін халқымыздың ежелден келе жатқан, кең таралған дәстүрлерінің бірі. Бата беретіндер, көбіне, көпті көрген ақсақалдар мен кемеңгер де дуалы ауызды билер болып келеді. Батасыз, тілексіз өмір болмайды. “Батамен ер көгереді, жаңбырмен жер көгереді” деп халқымыз текке айтпаған. Батаның да қисыны, айтылатын, айтылмайтын жері болады, қуаныш пен тойдың ретіне қарай, соған лайық Бата тілегі болады.

Бата қазақ фольклорының дербес, шағын жанры ретінде қарастырылады. Ұйқасты, ырғақты болып келетін, тұрақты образдарға негізделетін бата халқымыздың жақсылық пен жамандық, адалдық пен арамдық, обал-сауап турасындағы моральдық-этикалық түсініктерінің айғағы іспетті.

Мағыналық тұрғыда екі түрге бөлінеді: ақ (оң) бата (алғыс), теріс бата (қарғыс). Қазақ халқының бата сөз үлгілеріне В.Радлов, Ш.Уәлиханов, А. Васильев, Г. Потанин, т.б. зерттеушілер назар аударып, жинап жариялаған.

Кейін батаға Ислам дінінің әсері тиген. Осы күнгі бата отбасына амандық, молшылық, жастарға өмір, бақыт, білім тілеу мазмұнында болып келеді.

Бата жақсылыққа жол ашады, ырыс-ынтымаққа шақырады.

Қазақ баталасуды – елдіктің, тектіліктің, азаматтық қасиеттің белгісі деп таниды. Бата беру – адал ниет, жақсы тілек білдірудің ұлттық дәстүрі. Данагөй бабаларымыз: «Жауынменен жер көгерер, батаменен ер көгерер», – деп айтып кеткен ғой. Халық ақ батадан рухани қуат алады, ол жақсылыққа жол ашады деп сенеді. Қазақ халқында бата берудің өзіндік орны мен жолы, жөні бар. Сондықтан халқымыз ежелден-ақ қадірлі қариялардан, атақты батыр, билерден, шашасына шаң жұқпайтын шешендер мен арқалы ақындардан бата алуға құштар болған. Қонақтар ішінде үлкен адам болмаса, көптің рұқсатымен, жас болса да бас боларлық жолы, жөні бар адам береді. Ерлер отырғанда әйел бата бермейді. Әйелдер арасында сөз білетін бір ер бала отырса, әуелі сол бата беруге тиісті. Батаның қысқасы да, ұзыны да болады. Түрлері де әр түрлі. Мұның бәрі бата берушінің шешендігіне, ақыл-ой, парасатының дәрежесіне тығыз байланысты.

Қазақ дәстүрінде, бата жасап, бас кескен қариялар, алдымен, бастың езіуінен бір кесіп алып өзі ауыз тиген соң, бастың оң жақ құлағын кесіп алып, үйдегі жасы ең кіші балалардың біріне: «мә, балам, құйма құлақ бол, сөз тыңда, үлкендердің лебізін жерге тастамайтын жақсы азамат бол!» деп береді. Бұл «Құлақ беру» деп аталады. Қариялардың балаларға құлақ кесіп беруінің үлкен тәлім-тәрбиелік мәні бар, яғни, жасынан қариялардың қолынан құлақ жеп, өсиеттерін тыңдап өскен бала үлкенді сыйлап, кішіні аялағыш, сөз тыңдағыш, сөз қадырын түсінгіш, ақылды, білімді азамат болып есейеді. Әдепті, ибалы болуға дағдыланады. Батаның негізгі түрлері:

Ақ бата – шын жүректен шыққан ізгі тілек, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан өсиетнамасы, қазақтың қасиетті тұмары, ата-бабаларымыздың өсиетнамасы, ұлтымыз үшін теңдесі жоқ асыл сөз. Ақ батаның негізгі мақсаты – ағайынның бір-біріне деген мейірім-шапағатын, сүйіспеншілігін білдіру, бірін-бірі ынтымақ-ырысқа, береке-бірлікке шақыру, келешекте жүзеге асырылатын мақсат, мүдделерді белгілеу. Ақ бата көбіне жаңа туған нәрестеге, өмір жолын жаңа бастаған ұл-қызға, жас отауға, алыс жолға шығушыларға, үлкен бір істі қолға алушыларға, жорық-шеруге аттанушы сарбаз-сардарларға, түрлі жақсылықтарға арнап жасалынған тойларға, жауын тілеген тасаттыққа, жиналған егінге, садақа, құрбандыққа, қонақасыға, күздік, соғымға сойылған малға, сойылған соғым басына, қонақасыға, Наурызға (Наурыз бата), мүшел жасқа, дастарқанға, Ораза ұстағандарға (Жарапазан бата) айтылады.

Теріс бата – қарғыстың қатты, жазаның өте ауыр түрі. Мұндай батаны әкешесі сенімін ақтамай, үлкен ұятқа қалдырып, әулетін, ата-тегін масқаралаған, өздеріне қолы, тілі тиген, дінін, тілін, Отанын сатқан, жауыздық, ауыр қылмыс, кешірілмес күнә жасаған баласына қолдарын теріс жайып тұрып берген. Батаның бұл түрі ел ішінде өте сирек қолданылады. Теріс бата ұрпақтан-ұрпаққа қара таңба болып қалып келген. Ата-анасының теріс батасын алғандарды халық жек көрген, оларға сенім артпаған, қонаққа шақырмаған, қыз беріп, қыз алыспаған, дос болмаған. Теріс батаны қайтару, қайтып алу үшін алқалы жұртты жинап, жаратушыдан теріс батаны өзгерту сұралып, жалбарыну рәсімдері жасалынған. Тірі болса, ата-анасы: «Теріс батамды қайтып алдым», – деп айтқан. Адамдар қаншама ашуланып, қорланып, намыстанса да, теріс бата беруге асықпағаны, теріс бата беруден сақ болғаны, теріс батаға мән бермей, айтып қалудан бойын аулақ ұстағаны абзал. Сол себепті «Жүйелі сөз жүйесін табады, жүйесіз сөз иесін табады» дегенді ұмытпаған жөн.

Серттесу батасы (Баталасу) – құдалықта, серт пен уәдеде, елшілікте, ел арасындағы маңызды үлкен шараларда жасалатын жол. Ол – хан, ақсақалдар, билер алдында, қол алысылып орындалатын ғұрып. Оны бұзу, яғни, «бата бұзу» – қарғыспен тең. Этнограф-жазушы С. Кенжеахметұлы баталасуға байланысты мынандай бір оқиғаны айтады: «Шақшақ қайтыс болғанда (XVII ғасыр) оның жас әйелі Сомалтынды жақын қайнысы Әйдеркеге қосады. Осы Сомалтынның Шақшақтан туған жас баласы Есназар мен Әйдеркеден туған Жылқыайдар екеуі енелес. Екі бала бірге өсіп, ер жеткеннен кейін елдің басты адамдары жиналып: «Сомалтын қасиетті, өнегелі ана болды. Бұдан былай одан туған Есназар мен Жылқыайдар бір ананың баласы болғандықтан, қанша ата өтсе де, бір-бірінен қыз алыспасын, өмір бойы туыс болып саналсын», – деп, қол жайып, баталасыпты. Міне, сол бата арада 400 жылдай уақыт өтіп, арасы 12 атаға толса да, әлі бұзылған жоқ».

Батагөйлік дегеніміз ол бата берген адамға рахмет айтылып мата немесе мал түрінде сыйлық беру. Тағы бір түрі тойда бата берген адамға өлең сыйлау.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ЗейнепАхметова: Ұлттық тәрбие – ұлттық рухтың негізі. Қыздар әліппесі.kz
2. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы”.
3. Сағынаева Г.О. "Баталар жинағына". 2012 ж.
4. <http://www.zharar.com/kz/bata>.
5. Ақ бата – ақ тілек /баталар жинағы/, Алматы.

Өтеу Перизат

2-курс, химия және химиялық

технология факультеті

Ғылыми жетекші: доцент, филос.

ғыл. кандидаты Рамазанова А.Х.

Тәуелсіздік - ел тірегі!!!

Тарих көшімен ілгері жылжыған «қазақ» деп аталатын қайсар халықтың тәуелсіздік туының тұғырына қонғанына жиырма жылдан асты. Жиырма жыл - тепсе темір үзетін, жастықтың жалыны лаулап тұрған жиырма жастағы жігіттің жасы, алда орда бұзар отыз бар,қамал алар қырық бар.Менің бүгінгі ой- толғанысым жиырма жыл ішіндегі Қазақстан елінің қол жеткізген табыстарымен тоғыспақ.

Қай халық үшін де тәуелсіздік - қастерлі ұғым, ұлы мұрат.Ұлтымыздың ұлы жеңістері оңайлықпен келген жоқ.Тәуелсіздік жолы қиындыққа толы болды.Елді қорғауда қан майдандар, ұлт - азаттық көтерілістері ұлтымыздың ұлыларының, ұл - қыздарының қайсарлығы, құрбандығы.

Егемендік - ғасырларға созылған күрестің жемісі.Осыған орай , ағылшын философы және саяси ойшылы Томас Гоббс айтқандай, қоғамдық келісім бір уақытта мемлекеттің және қоғамның пайда болуына әкеп соғады.Оның ойынша, жаратылыс зандары жеке адамдардың орындауларын талап ете алмайды. Шексіз мемлекеттік билік - бейбітшілік пен жаратылыс заңдарының орындалу кепілі. Яғни,біз Қазақ елі, ынтымақ пен бірліктің арқасында сол күрестерді жеңіп

шықтық. Бір елдің ішінде адамзат атаулыны алаламай, жікке бөлмей, бір тудың астына жиып, мемлекет құрылысындағы белгілі бір мақсат - мүдделерге бір халықтай жұмылдыра білген ел әлемдік тәжірибеде кемде - кем шығар. Осы жеңістердің басында ер Есім, Өз Тәуке, айбынды Абылай сынды хандарымыз, Қабанбай, Бөгенбай, Елшібек, Наурызбай, Қарасай бастаған даңқты батырларымыз, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер бастаған данагөйлер тұрды.

Тәй-тәй басқан қазақ елінің тұсауын кескен, аяғын нық басуына себепкер болып, еліміздің жарқын болашағының бастауы болған Елбасы - Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың осы уақытқа дейін ел басқару ісіндегі оң жетістігіне елі де, келер ұрпақ та риза. Елбасының ел басқару ісіндегі сара жолы жылдан - жылға серпіліске, тың жаңалыққа, қарышты қадамға толы болды. Оның куәсі - көптеген елдердің Қазақстан еліне таңырқай қарауы, қала берді, Қазақстан елінің экономикасының күрт көтерілуі. Бүгінгі Қазақстан - өзі орналасқан аймақтың ғана емес, бүкіл әлемдік проблемаларды талқылауда және шешуде ықпалды рөл атқаратын ел. Экономика нығайып, мәдени, рухани даму деңгейі жаңа белеске көтерілді. Елімізде қалыптасқан этносаралық және дінаралық келісім Тәуелсіздігіміздің берік тірегіне айналып отыр.

«Ел болашағы-білімді жастардың қолында» деген саясатты берік ұстанған Елбасы «білім аламын, еңбек етемін» деген жалынды жастарға барлық мүмкіндікті жасап отыр. Қазір бірнеше жүздеген қазақстандықтар АҚШ, Ұлы Британия, Франция, Германия, Оңтүстік Корея және басқа елдердің ең таңдаулы университетінде білім алуда. Елбасының «Елімізге ең алдыңғы қатарлы ғылым салаларында жұмыс істейтін талантты ғалымдар қажет, ғылымға барыңдар, құлшыныңдар, өздеріңнің зерттеу талаптарыңды жүзеге асырыңдар! Қазір Қазақстан үшін үлкен мүмкіндіктер бар», деген жастарға жігерлікке баулитын сөздері білім алып жатырған барша студенттердің жарқын болашағына бастау болары сөзсіз. Жиырма жылдан астам уақытты халқының мерейі үшін, елінің мәртебесі үшін күресіп келген Елбасымыз аман, халқымыз қуатты еліміз тыныш болса, бүгінгі қазақстандықтардың арманы - осы. Өйткені біз тәуелсіз елімізбен мақтана аламыз. Қазіргі тәуелсіз Қазақстан – ата-бабаның орындалған шұғылалы арманы, сарғайып күткен сағынышы. Тәуелсіздік таңын аңсаған ата-бабаларымыздың асқақ арманы орындалды десек қателеспейміз. Сондықтан да тәуелсіздік тарихы арнайы әңгімеге үздіксіз тиек боларлықтай ұлы тақырып екендігін қазіргі ұрпақ ешқашан естен шығармауы керек.

Раймханов Олжас
Студент 2 курса факультета
географии и природопользования,
специальности землеустройство,
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель
д.филос.н., проф. Едильбаева С.Ж.

ФИЛОСОФСКОЕ ПОНЯТИЕ ОБЩЕСТВА

Понятие «общность», «общество», «социальный» чрезвычайно распространены, хотя их смысл часто оказывается весьма многозначным и недостаточно ясным. Общность определяется как форма совместного бытия или взаимодействия людей, связанных общим происхождением, языком, судьбой и взглядом. Таковы семья и народ.

Общество понимается как продукт целенаправленной и разумно организованной совместной деятельности больших групп людей, объединенных не на основе общности, а на совместных интересах и договоре. Латинский глагол «социо» означает соединить, объединить, затевать совместный труд. Отсюда первоначальное значение понятия «общество» — общность, союз, сотрудничество. Но не всякая общность людей является обществом, однако любое общество — это так или иначе самоуправляющаяся общность.

Понятие «общество» следует отличать от понятий «народ», «нация» и «государство». Народ — это форма общности людей, связанных прежде всего языком и культурой, а также происхождением. Нация — это форма организации жизни одного народа (или нескольких близких), связанная с государственностью, экономическими, политическими и духовными отношениями людей. Государство — основанная на праве и законе форма организации жизни народов и наций, продукт исторического развития человеческой цивилизации. Разумеется, что все эти понятия взаимно пересекаются и обуславливают понимание друг друга.

Чтобы понять феномен общества, необходимо уяснить характер закономерностей, объединяющих людей в некое единое целое, в общественный «организм». В принципе можно выделить три основных подхода к объяснению этих связей: Первый может быть обозначен как натуралистический. Суть его в том, что человеческое общество рассматривается в качестве естественного продолжения закономерностей природы, мира животных и в конечном итоге — Космоса. Общество в этом случае предстает как высшее, но далеко не самое «удачное» и устойчивое образование. Предполагается, в частности, что оно может изменить форму своего бытия, «уйти» в Космос и там начать новый виток своей эволюции.

Другой подход может быть назван «идеалистическим». Здесь сущность связей, объединяющих людей в единое целое, усматривается в комплексе тех или иных идей, верований, мифов. История знала немало примеров существования теократических государств, где единство обеспечивается одной верой, которая тем самым становится государственной религией. Многие тоталитарные режимы основывались на единой государственной идеологии, которая выполняла роль скелета общественного устройства. Рупором этих идей выступал обычно религиозный лидер или «вождь» нации и народа, а те или иные исторические действия (войны, реформы и т. д.) зависели от воли этого человека, которая опиралась на данную идеологическую или религиозную систему. Третий подход объяснения общественного устройства связан с философским анализом межчеловеческих связей и отношений, которые возникают в соответствующих природных условиях и при наличии тех или иных верований, но имеют самодовлеющий, определяющий характер.

Все способы объяснения общества имеют нечто общее, а именно представление о системной организации данного феномена и закономерностях его саморазвития. Особую специфику социальной системе придает уникальность ее главного элемента — ЧЕЛОВЕКА, обладающего возможностью свободного выбора форм и способов своей деятельности, поведения. Это придает развитию общества большую степень неопределенности, а, следовательно, и непредсказуемости. По мере выявления философской мыслью сложности и многообразия общественной жизни философы все настойчивее стремились отыскать какое-то общее основание, общий знаменатель, к которому можно было бы свести это многообразие. После долгих дискуссий они в конце концов пришли к общему выводу: все внешне многообразные явления общественной жизни представляют в сущности ту или иную разновидность совместной деятельности людей. Это как бы скрытая, тайная сущность, первооснова, субстанция всего социального. Однако при всем исключительном значении феномена

человеческой деятельности в социальной жизни роль ее все же не следует преувеличивать, а тем более абсолютизировать. Потому что социальная жизнь, основываясь на человеческой деятельности, тем не менее не сводится к ней.

Наличие у социальной системы этой единой основы исключает представление о ее многомерности, сложности. Поэтому социальную систему можно понять не только как совокупность отдельных видов деятельности, но и как совокупность отдельных социальных групп или как структуру связывающих эти группы и организации отношений. Так, в качестве относительно самостоятельного предмета изучения может быть выделена исторически сложившаяся в ходе совместной деятельности людей структура социальных общностей (семья, род, племя, нация, класс, сословия, касты и т. п.).

Может быть также специально выделена и рассмотрена структура связей, зависимостей, отношений между людьми по крупным сферам жизнедеятельности общества, таким, как экономическая, политико-правовая, духовная, нравственная, религиозная, эстетическая. Могут рассматриваться как отношения между людьми внутри этих сфер, так и отношениями между самими этими сферами. Возможен и анализ общества с точки зрения существующих в нем многообразных институтов (различного рода производственные предприятия, учреждения культуры и здравоохранения, центральные и местные органы власти и др.), обеспечивающих устойчивость социальных отношений. Допустим и иной универсальный, синтетический подход к пониманию структуры общества как состоящей из отдельных личностей; из отдельных коллективов, малых групп; из больших социальных групп и их организаций; из отдельных народов, наций и государств; из международных, межгосударственных объединений и организаций. При таком подходе каждый представитель любого из рассматриваемых уровней выступает в качестве элемента более сложной структурной организации. Причем, каждый элемент структуры находится в системе многообразных связей друг с другом как вертикальных, так и горизонтальных.

Анализ перечисленных многообразных элементов социальной системы составляет, по сути дела, содержание социальной философии. Не пытаясь исчерпать все ее богатство, обратим особое внимание на субстанциональную основу этой системы, т. е. на совместную деятельность людей. Деятельность определяется как специфически человеческая форма активного отношения к окружающему миру. Содержание ее составляет целесообразное осмысление, изменение и преобразование данного мира. Оно имеется уже в простейшем индивидуальном социальном действии. Первый элемент, необходимый фактор всякой деятельности общества — человек, индивид, люди. Он ее активная сторона - субъект. Но потому люди являются субъектами, что их деятельность направлена на те или иные объекты. В качестве таковых могут оказаться и отдельные индивиды (деятельность врача, учителя, представители некоторых других профессий).

Однако чаще в этом качестве выступают объекты другого рода, четко разделяющиеся на две подгруппы: Первая подгруппа — вещи, орудия и средства производства, сюда же относятся и орудия духовного производства — карандаш, ручка, печатный станок и др. Иначе говоря, эта подгруппа состоит из вещей, с помощью которых человек изменяет и приспособливает окружающую среду к своим потребностям. Вторая подгруппа — средства, необходимые для человеческой деятельности, хотя и не имеющие вещественного характера: язык жестов, звуковая и письменная речь, информация, заключенная в ее различного рода носителях — магнитных лентах, дискетах, картинах, книгах и т. д. Они представляют собой, по определению философов, символы, знаки. Воздействуя на наше сознание, символы и

знаки обеспечивают целенаправленность индивидуальной и коллективной деятельности, ее согласованность. Они помогают человеку, иногда многократно, приспосабливаться к окружающей среде.

Но, кроме названных, имеется еще один элемент, необходимый для всякого социального действия. Это связи, отношения между указанными основными компонентами социального действия. Как показывает опыт, их механический набор не образует еще ни социального действия, ни социальной жизни в целом, если нет связи, взаимодействия между ними. Именно поэтому устойчивые, многократно повторяющиеся связи между людьми, вещами и символами, постепенно складывающиеся как на уровне индивидуального действия, так и на уровне социальных групп и всего общества, имеют исключительно важное значение для общественной жизни.

Таким образом, существуют четыре элемента всякой человеческой деятельности — люди, физические вещи, символы и связи между ними. Необходимость их постоянного воспроизводства порождает основные типы общественной деятельности, образующие базовую структуру в многоплановой общественной системе. Соответственно четырем основным элементам простейшего социального действия выделяются и четыре типа или сферы, области общественной деятельности: материальная, духовная, регулятивная, или управленческая, деятельность обслуживания, иногда именуемая гуманитарной, или социальной в узком смысле слова. Все они не только обеспечивают необходимые условия любой человеческой деятельности, но и одновременно создают предпосылки жизнеспособности общества в целом.

Список использованной литературы:

1. Голубинцев, В.О. Данцев А.А., Любченко В.С. Философия для технических вузов. - Ростов-на-Дону.: Феникс. - 2004.
2. Западная философия XX века. - М.: Интерпракс. - 2004.
3. Спиркин А.С. Философия. - М. - 2001
4. Пассмор Д. Сто лет философии. М.: Прогресс-Традиция. - 2006.

Рысбекова Ж.Р.
студентка 2 курса специальности
электроэнергетика,
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель
д.филос.н., проф. Едильбаева С.Ж.

ФИЛОСОФСКИЙ ПОДХОД К РАССМОТРЕНИЮ ЧЕЛОВЕКА

Как писал Н.А. Бердяев: «Антропология или, точнее, антропологическое сознание предшествует не только онтологии и космологии, но и гносеологии, и самой философии познания, предшествует всякой философии, всякому познанию. Человек предшествует философии, человек – предпосылка всякого философского познания, ибо философствует человек и для человека».

Внимание к проблеме человека в философии неуклонно растёт. Порой вся философия объявляется учением о человеке, т.е. становится полностью антропологической. Однако проблема человека в истории философии является

центральной с самого процесса возникновения самой философии. Вопросы о сущности и природе человека, смысле и целях его существования, свободе и творчестве, являются наиболее сложными и острыми мировоззренческими и онтологическими проблемами.

Современный иерусалимский философ, антрополог, религиозный мыслитель Мартин Бубер в работе «Проблема человека» пишет: «С незапамятных времен человек знает о себе, что он предмет, достойный пристального внимания. Но именно к этому предмету во всей его целостности, со всем, что в нем есть, он как раз и боится приступить»

История философии свидетельствует, что философия с начала своего существования была в Древней Индии синкретичной, в эпоху античности стала метафизикой, с XVII века превращалась в мета-науку, а затем и мета-философию. С конца XIX и весь XX век философия становится, да и то, частично, философской антропологией. В философских системах антропологическая проблематика, конечно, присутствовала, но подход к человеку в них определялся всем строем учения о сущем (бытии), потом о познании, а затем по другим вопросам: этического, психологического и культурологического характера.

Философская антропология раздел философии, в котором изучается человек как особый род сущего, осмысливаются проблемы человеческого существования, выявляется его место и возможности деятельности в мире.

Сократовский призыв “Познай самого себя” в полной мере и не реализован, несмотря на все достижения философии (в том числе логики и этики), биологии, медицины, психологии и других наук. Есть учёные, полагающие, что проблема человека вообще неразрешима. Скорее прав был Ф. М. Достоевский: “Человек есть тайна. Её надо разгадать, и ежели будешь разгадывать всю жизнь, то не говори, что потерял время...”»

Но И. Кант и Л. Фейербах и другие показали, что о человеке можно философствовать, не только отдельно, но и превращать эту проблему в основной, абсолютный предмет всего философского знания. Кант говорит в своей «Логике» о философии как о науке, решающей четыре важнейших вопроса: Что я могу знать? Что мне нужно делать? На что я могу надеяться? И что есть человек?

Ответ на главный вопрос философской антропологии и философии в целом – Что такое человек? – суммарно даёт Кантом в его «Антропологии с прагматической точки зрения». Прагматическая антропология предполагает человека как свободно действующее существо, как такое, каким он может стать в результате собственных усилий. В «Критике практического разума» подчёркивается первостепенное значение в жизни человека нравственности, долга. Всякая личность – самоцель и ни в коем случае не должна рассматриваться как средство для осуществления каких-либо задач. Этим Кант проводил идею абсолютной ценности каждой личности.

Гегель в отличие от Канта предпринял попытку «устранить» антропологический вопрос. Человек у него ценится не сам по себе, а как логический субъект или конкретнее, - как гражданин государства. Против гегелевского панлогизма решительно выступил Л. Фейербах. В «Основах философии будущего» он поставил в основу философствования идею целостного человека. Фейербах провозгласил человека единственным высшим предметом философии.

Маркс, вслед за атеистом Фейербахом, подчёркивал, что корнем, истиной и высшим существом для человека является не бог или что-то подобное, а сам человек.

Что же такое человек? Видимо, не все в человеке является собственно человеческим. Целесообразно отличать человеческое в человеке от того, что таковым не является, но тоже присутствует в человеке. Собственно, человеческое

располагается между животной и идеальной сторонами человека. Человек находится в постоянном процессе становления. Он может пасть ниже животного состояния, а может и возвыситься до высоких образцов благородства и духовности. В каждой точке своего бытия человек снова и снова стоит перед проблемой выбора. Человек есть существо незавершенное, он есть непрерывно становящийся и утверждающий себя дух. Свобода человека делает его отношения с миром и с самим собой исключительно сложными, подвижными и изменчивыми.

Также одним из важных вопросов философской антропологии является вопрос о соотношении биологического и социального в человеке. С одной стороны, для современного естествознания, очевидно, что человек является частью живой природы, он имеет свои биологические особенности: генетический код, пол, цвет кожи и т.д. и возник в процессе биологической эволюции. Но бесспорно и то, что человек существо социальное, и его неповторимость, уникальность обусловлена условиями общественной жизни.

В настоящее время утвердилось представление о биосоциальной природе человека, поскольку существует зависимость человека от природных изменений - магнитных бурь в атмосфере, солнечной активности, земных стихий и бедствий. В то же время, человека невозможно представить без общества, людей, ибо только в обществе он обретает навыки общения, трудовой деятельности, овладевает речью, развивает способность мышления, сотрудничества, взаимопомощи и т.д.

Если обратиться к истории философской мысли по проблемам человека, то можно обнаружить два принципиальных подхода к пониманию целостности человеческой природы: дуалистический и монистический.

Если дуалистический подход рассматривает человека как существо, состоящее из тела и независимой, самостоятельной души, которая управляет телом. То монистическая концепция человека, разделяемая большинством современных ученых, исходит из понимания психики человека, его чувств, мыслей, эмоций как результата жизнедеятельности нервных клеток головного мозга, который есть лишь часть человеческого организма. По этой причине, для сторонников монистического подхода, для объяснения природы психического нет необходимости выходить за пределы материальных процессов, происходящих в организме.

Поэтому в обсуждаемой проблеме речь не идет о том, является ли человек существом только биологическим или только социальным - он, несомненно, и то и другое - вопрос здесь в ином. Каково соотношение в человеке этих двух начал, доминирует ли одно над другим и, что определяет сущность человека? Сразу можно ответить, что окончательных, однозначных ответов на эти вопросы нет, более того, разные философы и философские школы дают на них множество различных ответов.

Так кто же он, человек? В чём его сущность? Действительно ли она непознаваема как "вещь в себе" (Кант) и универсальна как "мера всех вещей" (Протагор)? Что есть биологическая и социальная природа человека? Каковы его эволюционные истоки и жизненные силы, социальные идеалы и система ценностей? Где искать и как измерить подлинное богатство личности? Свободен ли человек от самого себя? Что важно, что первично: познать сущность человека или познать его проявления? Большинство представителей философской антропологии рассматривали человека с точки зрения не его сущности, а с точки зрения его проявлений.

По мнению М. Шелера, человек есть личность - чисто духовное образование, дух «есть единственное бытие, которое не может само стать предметом, и он есть чистая и беспримесная актуальность, его бытие состоит лишь в свободном осуществлении его актов.

Согласно А. Гелену, человек это животное, но животное особое в силу своего биологического и социального предназначения. Это животное, способное создавать совершенно особые творения. Поэтому человек отличается от других животных, и это свое отличие от них он ощущает как некоторую ущербность. Отсюда извечное недовольство человека своими творениями, будь то культура, наука и т. п. Человек вечно недоволен, он отчуждается от этих творений и в прямом смысле воюет с этими своими творениями.

Предпринятый краткий историко-философский экскурс в проблему человека показывает, что человек и уникален, и универсален. Он обладает способностью к мышлению, возвышенной духовной деятельности, но и способен проявлять низменные инстинкты, грубые поступки.

Сущность человека, конечно же, многогранна. Сам Шелер говорил, что человека невозможно познать, человек слишком широк.

Специфика философского подхода к постижению человека, согласно распространенному ныне пониманию, состоит в том, что философию интересует человек в его направленности к совершенствованию. Он рассматривается как существо, действующее в соответствии с идеалом, с представлением о том, как должно быть, каков совершенный способ или результат активности, идеальная модель поведения или образцовое изделие.

С одной стороны, человек существо телесное, биологическое, с другой - духовное. Человек - существо индивидуальное по-особому реагирующее на мир, окружающую действительность, но в то же время, он - существо социальное, возникающее, развивающееся, становящееся человеком только в обществе. Человек многообразен и вопрос постижения его сути остается актуальным.

Список использованной литературы

1. Кант И. Логика. Трактаты и письма. М. - 1980 г.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т.23. – М. -1990
3. Бердяев Н. Самопознание. М.: Мысль - 1990
4. Фейербах Л. Основы философии будущего. - М. - 1985 г.
5. Мир философии: книга для чтения (в 2-х ч.) М. - 1991.
6. Миголатьев А.А. Человек как объект философского знания //Социально-политический журнал. - №2, 3. - 1998.
7. Бубер М. Проблема человека. М. - 1980.
8. Барулин В.С. Социальная философия. - Ч.2. - М. - 1998.

Рысмахан Г. Б.

**Студентка 2 курса факультета географии и природопользования
специальности кадастр, КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель д.ф.н проф. Едильбаева С.Ж.**

КРИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И. КАНТА

В настоящее время для теории познания актуально рассмотрение критической философии И. Канта, направленной на обоснование первичности субъекта —

познающего и действующего Я.

И. Кант предпринял систематическое и критическое исследование способностей души, представив человека как творца собственного мира, осуществив тем самым коперниканский переворот философии от метафизических абсолютных первоначал к человеческому субъекту. Подобно Н. Копернику, представившему в движении не звезды, а позицию наблюдателя, И. Кант утверждает, что не субъект вращается вокруг объекта, а, наоборот, объект вокруг субъекта: наше сознание придает предмету ту форму всеобщего и необходимого знания, в какой он только и может познаваться.

Иммануил Кант родился в 1724г. в Кенигсберге. Здесь же учился, стал ректором университета, писал свои труды и умер в 1804. Он был не только философом, но также крупным ученым в области естествознания. Преподавал.

Философское развитие Канта делят на два периода. В первый докритический период (до начала 70-х гг. XVIII в.) пытался решать философскую проблему - бытия, философию природы, религии, этики, логики исходя из убеждения, что философия разработана и обоснована как умозрительная наука (без обращения к опытным данным). Рассмотрел новую, немеханическую картину вселенной. Все тела состоят из атомов, которые обладают присущим им силами притяжения и отталкивания. На основе этих сил строится космогоническая теория происхождения планет и звезд. Идея постоянного возникновения и уничтожения материи критического отношение к формальной логике, отрицавшей противоречия, если реальный мир ими полон. Разработал идею о замедлении суточного вращения Земли в результате приливов. Ввел различие между основанием логическим и реальным, ввел понятие отрицательных величин. Роль формально - дедуктивных методов ограничивается в пользу опыта.

Во второй период (критический) пытается строго отделить явления от вещей в себе. Последние не могут быть даны в опыте. Вещи непознаваемы. Мы познаем лишь явления или тот способ, которым эти вещи в себе действуют на нас. Это учение — агностицизм. Кант называл его «критикой разума». Это учение ограничивает разум, поскольку оно отказывает ему в познании сущности вещей. Развивая эту критику Кант пытался: выяснить источники различного вида знаний - научного и философского; на чем основывается достоверность знаний; исследовать формы и категории научного мышления... При исследовании вопроса о границах и формах человеческого познания заявляет, что мир сущностей должен быть предметом веры. Вещи в себе трансцендентны, потусторонни, вне времени и пространства. Отсюда его учение - трансцендентальный идеализм.

Учение "Критической философии" сформировалось к началу 80-х гг. Оно изложено в трактах «Критика чистого разума» (1781), «Критика практического разума» (1788) и «Критика способности суждения» (1790) (теория познания, этика и эстетика, учение о целесообразности в природе соответственно)

Познание начинается с того, что «вещи в себе» воздействуют на наши органы чувств и вызывают ощущения. Ни ощущения нашей чувственности, ни понятия и суждения нашего рассудка, ни понятия разума не могут дать нам теоретические знания о «вещах в себе». Достоверное знание существует - это математика и естествознание. Истины этих наук всеобщие и необходимые. Но это не есть знание о «вещах в себе», а только о свойствах вещей к которым приложимы формы нашего сознания. «Вещи в себе» принципиально непознаваемы.

Представляет интерес учение о знании. Делит знание на опытное (постаприорное) и доопытное (априорное). Первое выводится индуктивно, на основе обобщений опыта. В нем возможны заблуждения и ошибки. «Все лебеди белые». Но опыт никогда не заканчивается, поэтому всеобщее знание он дать не может. Всякое всеобщее знание есть априорное, внеопытное по своему принципу. Опирается на

теорию суждения. Знание всегда выражается в форме суждения, в которой мыслится связь между двумя понятиями - субъектами и предикатами суждения.

Существует два вида этой связи. В одних суждениях предикат не дает нового знания о предмете сравнительно с тем знанием, которое уже мыслится в субъекте. Это аналитические суждения. Пример: все тела имеют протяженность (предикат - имеют протяженность). Если предикат не выводится из субъекта, а соединяется с субъектом, то это синтетические суждения. Пример: некоторые тела тяжелы. Есть два класса синтетических суждений: связь предиката с суждением мыслится потому, что обнаруживается в опыте (некоторые лебеди черны) – апостериорные: эта связь не может основываться на опыте. Она мыслится как связь, предшествующая опыту и независимая от него - априорные суждения.(все, что случается имеет причину).

Априорным суждениям Кант придает большое значение. Вопрос об априорных суждениях он ставит в след форме: как возможны такие суждения в математике; как возможны они в теоретическом естествознании; возможны ли они в метафизике. Решение этих вопросов он связывает с исследованием трех основных способностей познания: чувственности, рассудка, разума.

Что такое чувственное познание по Канту? Вопрос о возможности суждений в математике Кант рассматривает в учении о формах чувственного познания. По Канту элементы математического знания - не понятия, а наглядные представления. В суждении математический синтез субъекта с предикатами основывается либо на чувственном созерцании пространства, либо времени. Пространство - априорная форма внешнего чувств созерцания (время - внутреннего).

У Канта пространство и время перестают быть формами сущности вещей. Они становятся априорными формами нашей чувственности.

Рассмотрим априорные формы рассудка по Канту. Рассудок есть возможность знания. Условием возможности априорного синтетического суждения в теоретическом естествознании являются категории. Это независимые от поставляемого опытом содержания понятия рассудка, под которые рассудок подводит всякое содержание, получаемое из опыта. Категории не формы бытия, а понятия рассудка. Категории априорны. По Канту ни ощущения ни понятия сами не дают знания. Ощущения без понятий - слепы, а понятия без ощущений - пусты. Знание есть синтез ощущений с понятиями.

Рассудок, наряду с категориями, мыслит предметы и явления на основе законов. На этих основах разработал ответ на вопрос о возможности теоретического естествознания. В основе всех суждений естественных наук лежат общие и необходимые законы. Научным знанием предметом и явления наук могут быть при условии, если рассудок мыслит предметы и явления как подчиненные трем законам: сохранения субстанции; причинности; взаимодействия субстанций. Наше сознание само строит предмет не в том смысле, что оно порождает его или дает ему бытие, а в том, что оно придает познаваемому предмету ту форму, под которой он только и может познаваться - форму всеобщего и необходимого знания.

Вещи сами по себе непознаваемы. Ни формы чувственности, ни категории рассудка, ни эти три закона не составляют определения самих вещей в себе. Природа как предмет всеобщего и необходимого знания строится самим сознанием. Сознание само создает предмет науки. Естествознание соединяет живое созерцание с рассудочной деятельностью. Ноумен - это не объект чувственного созерцания, а умопостигаемый объект.

Учение о разуме и антиномиях. Разум направлен на рассудок и с опытом совсем не связан. В разуме заложено стремление к высшему знанию, истекающее из высших этических законов. Под давлением этого человеческого рассудок стремится к решению

вопроса о границах или беспредельности мира в пространстве, о существовании неделимых элементов, о необходимости и случайности, о существовании бога как необходимого существа. Предмет метафизики есть предмет разума. Однако при попытке дать научное содержание сущности этих вопросов, разум впадает в противоречия. Выход в ограничении знания в пользу веры, в разделении сущностей и вещей в себе.

Антиномии: 1) Мир имеет начало во времени и ограничения в пространстве; (или бесконечен) 2) всякая структура составлена из простых элементов (в мире вообще не существует ничего простого, все сложно); 3) причинность по законам природы не есть единственная причинность, из которой выводятся все явления мира. Необходимо добавить свободную причинность (все детерминировано, свободы нет). 4) к миру принадлежит (или часть мира).

Хотя Кант первоначально был близок к Просвещению, однако в итоге его учение оказалось критикой просветительской концепции разума. Отличительной чертой Просвещения было убеждение в безграничных возможностях познания, а соответственно и общественного прогресса, поскольку последний мыслился как продукт развития науки. Отвергнув притязания науки на познание вещей самих по себе, указав человеческому рассудку его пределы, Кант, по его словам, ограничил знание, чтобы дать место вере. Именно вера в бессмертие души, свободу и Бога, рациональное доказательство существования которых Кант отвергает, составляет основание, которое должно освятить обращенное к человеку требование быть нравственным существом. Сфера нравственного действия оказалась, таким образом, отделенной от научного познания и поставленной выше него.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Основы философии /Учебное пособие Алматы, 2000
2. Философия / Под ред. В.Д. Губина. М., 1998 .
3. Философия / Под. Ред. Кохановского. – Р/Д., 1998.
4. Интернет ресурсы: www.philosophy.ru

Тулешева Аида
студентка 3 курса,
специальности «Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Лифанова Т.Ю.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕДИА В СОЦИУМЕ

Процесс активной информатизации всех сфер современного общества является основной характеристикой рубежа XIX и XX веков. Именно в этот период происходит бурный рост и увеличение значимости новых информационных технологий, особенно в области средств массовой информации, или масс-медиа.

Средства информации и электронная среда общения развиваются в тандеме, который обеспечивает трансформацию глобальной медиасистемы и влияет на расширение каналов коммуникации. В свою очередь, эти изменения оказывают

существенное влияние на развитие общества. Можно сказать, что вопрос информатизации общества – это философский вопрос, затрагивающий проблемы окружающего нас мира, проблемы ценностей, целей, идеалов и жизни человека.

Термин «медиа» (множественное число от латинского «medium» - средство, посредник, способ) обозначает – средства связи и передачи информации различных типов. Медиа изменяются вслед за трансформациями, происходящими в социальной сфере, что делает этот процесс бесконечным и динамичным. Роль и влияние медиа на общество растет невероятными темпами, поскольку они в первую очередь выступают в роли комплексного средства освоения человеком окружающего мира в его социальных, психологических и интеллектуальных аспектах.

Современные медиа оказывают как положительное, так и негативное влияние на общество путем воздействия на массовое сознание. Каждый человек нуждается в информационном контенте, который он желает получать регулярно. Более того, нам всем необходимо, чтобы этот контент характеризовался как подлинный и достоверный, но именно здесь возникает некоторая сложность. Современные медиа, в силу своей доступности, радиуса и скорости распространения, некоего привлекательного «интерфейса» оказывают «многотонное» давление и влияние на общественную жизнь. Это своеобразная технология, которая желает думать за нас, полностью владеть нашим сознанием и управлять нашими действиями. Гораздо лучше, если есть такая «станция», как масс-медиа, которое обработает информацию за нас заранее, а уже потом объяснит все нам – «простым смертным». Проблема в том, что подобные объяснения мы получаем искаженными, видим и слышим то, что нам дают видеть и слышать. Такая «призма медиа» очень выгодна руководителям, властям, общественным деятелям и представляет огромную угрозу для свободы и сознания человека как единицы общества. Люди могут перестать напрягать собственные голоса, перестают думать, осознавать и постепенно деградируют, превращаясь в серое большинство, которое пойдет туда, куда укажет, отправленная посредством масс-медиа, информация.

Для современного информационного общества характерны и обратные каналы связи, двухсторонняя коммуникация. Медиа выходят с нами на диалог, то есть, задавая нам вопрос или провокационную тему, они всегда ждут от нас ответа, и лучше, если он будет агрессивен и продолжителен. А мы с радостью отвечаем, потому что стремимся к информации и коммуникации с обществом. В это время, в нашем сознании уже заложены некоторые установки, помогающей медиа осуществлять дальнейшее влияние над нами. Например, «если сказал, А, говори Б», «начал дело - закончи» и тому подобное. Сделав первый шаг, мы пойдём дальше и дальше - в цепкие руки масс-медиа.

Также мы склонны доверять людям, которые уже добились славы, признания и авторитета. Мы осознанно приписываем им умение лучше разбираться в любых вопросах. Именно поэтому, для самых важных посланий, медиа используют уже в известных и весомых в обществе личностей, которые не пошатнут нашего доверия. В научной литературе этот феномен называют «Лидер мнения».

Каждому из нас хочется верить, что мы не подвластны этой медиа- системе. Но, увы, это не так. Находясь в социуме, слушая популярную музыку, - продолжать можно бесконечно, - но все это представляет собой огромный снежный ком, от которого мы если и хотим убежать, то у нас это никогда не получится. Нам кажется, что мы думаем, мыслим самостоятельно, взвешивая все свои решения и анализируя поступки. На самом деле мы, чаще всего, извлекаем готовые на все ответы из памяти.

Наша психика устроена так, что сознание запоминает то, что стало известно в первую или в последнюю очередь, а подсознание – то, что разместилось в средней части того или иного обращения. Получается, мы фильтруем информацию по принципу «

бутерброда». Хлеб мы видим сразу, а для того, чтобы распробовать начинку,- нам надо время.

Поскольку современные медиа- это своеобразная «толпа», то достаточно часто можно встретить способ влияния на чувственную составляющую подсознания. В толпе критичность восприятия информации снижена, и люди верят эмоциональному лидеру. Поэтому достаточно распространено воздействие через эпатажных, ярких и нестандартных личностей, которые непременно вызовут эмоции у каждого. Благодаря эмоциям, в наше подсознание, с помощью современных медиа, внедряются образы, некие кумиры и обязательные указания на те или иные действия, которые мы должны, нет, просто обязаны совершать.

Мы стремимся быть похожими на героев любимых сериалов, соотносим их поступки на экране с нашими- в реальной жизни, и мечтам измениться. На подсознательном уровне мы перенимаем стереотипы поведения, жесты, мимику, слова и дублируем то, что видим.

Существует огромное количество приемов, которыми воздействуют на наше подсознание. Одно дело, когда мы получаем полезную информацию, и –совсем другое, когда мы становимся марионетками в руках создателей контента. Будь- то покупка в магазине, навязанная нам грамотной рекламой, предвыборная кампания с идеальными текстами или примитивное навязывание ТВ- мнений,- мы искренне верим, что сами принимаем решения, тем самым, лишая себя свободы выбора.

«Может ли общество существовать без медиа?»-это, скорее, риторический вопрос. Все медиа–это огромное поле информации. В таком случае, уместно будет перефразировать: «Может ли общество существовать без информации?». Ответ очевиден. В каждодневной погоне за свежими новостями, жадным вчитыванием в последние газеты, бесконечным обновлением своего почтового ящика мы даже не задумываемся о жизни без всего этого потока информации.

Медиа позволяет нам почувствовать нам некую сопричастность к тому, что мы видим или слышим. Нам показывают дорогие автомобили, а мы, осознавая, что не в состоянии на них заработать, получаем хотя бы визуальное удовлетворение, тем самым приближая свою мечту. Более того, когда мы наблюдаем нечто такое что вызывает в нас безудержное желание этим обладать, мы начинаем искать пути достижения своего заветного желания, соответственно, как с этим примером,-меняем работу на более высокооплачиваемую, увеличиваем собственный рабочий день, сокращаем расходы и так далее.

«Общество платит носом и всеми другими органами чувств за каждый ресурс, придающий форму его жизни» (М. Маклюэн «Понимание медиа: Внешние расширения человека») [1].

Благодаря медиа общество достигает высокого уровня развития и стремится вперед. Но в это же время, общество перестает думать собственными головами, полагаясь на достоверность (зачастую ложную) медийного контента.

Безусловно, невозможно рассматривать медиа как нечто только отрицательно и однозначно плохо влияющее на общество. Медиа- это совокупность культурных аспектов, которые имеют высокую важность для формирования взглядов, ценностей и сознания человека.

Современные медиа помогают нам экономить время, силы, ресурсы и снижают затраты денежных средств. Важно только правильно и грамотно фильтровать затраты все то, что мы получаем с тоннами информации. Компьютерная индустрия подарила нам то, что не могла дать ни одна социальная революция. Перед нами открыты реальные перспективы освобождения человечества из тысячелетий плена информационного «идола» и построения гармонического информационного общества, в

которое единое и равнодоступное информационное пространство обеспечит личности истинную свободу, а людям-социальное равенство. Информационный прогресс с неизбежностью ведет к социальной гармонии, что тоже немаловажно и положительно.

В настоящее время многие информационные процессы характеризуются специалистами через понятие «война», которые совершаются на финансовых, культурных, цивилизационных, этнических, религиозных и прочего рода фронтах. Сегодня, если возникает мировоззренческий и идеологический «вакуум», то он активно заполняется чуждым национальному духу содержанием, что самым негативным образом сказывается на воспитании личности индивида. Мифология массового потребительства, эгоизма, развлечений, агрессивно насаждаемая масс-медиа, может разрушить духовный мир личности. На самом деле, общество не требует многого. Мы просто хотим понимать истинный смысл нашего существования, хотим думать и решать самостоятельно, без посторонней помощи и навязывания. Существует потребность выражать свои мысли свободно, не оборачиваясь и не думая: «а вдруг я выразился как-то не совсем политкорректно». Мы хотим существовать и взаимодействовать с современными медиа, а не зависеть от них и не поддаваться бессмысленному и слепому влиянию.

В социальной философской литературе существуют разнообразные концепции связывающие развитие общества с функционированием медиа. Рассматривая общественное развитие как «смену стадий». Например: сторонники теории информационного общества связывают его становление с доминированием «четвертого», информационного сектора экономики, следующего за сельским хозяйством, промышленностью и экономикой услуг. Концепция информационного общества является разновидностью теории постиндустриального общества, основу которой заложили Белл, Тоффлер. Корни этого подхода можно увидеть во взглядах Торонтской школы (Иннис, Маклюэн) - критическое культурное направление [2, с 149].

Иннис первый систематически исследовал связи между медиа и разными видами социальной структуры. В работах «Империя и коммуникации» и «Предвзятость в коммуникации» он доказывал, что первые империи Египта, Греции и Рима базировались на контролируемом элитой письменном слове (более ранние общественные устройства были основаны на устном слове). До того, как элита открыла письменное слово, превалирующей формой общественного дискурса был диалог, и политическая власть была более размытой. Постепенно письменное слово превратилось в основной способ общения власти с народом. Империи, опиравшиеся на письменное слово, расширялись, пока позволяла коммуникационная технология. И размеры империи определялись не столько мастерством генералов, сколько возможностями медиа использовавшимися для доставки указов из столиц. В дальнейшем, благодаря телефону и телеграфу, стал возможным эффективный контроль над наиболее обширными географическими районами [3].

Другой исследователь-Г.Маклюэн выделял устную, письменную и аудиовизуальную системы. Человечество преодолевает линейное, базирующееся на грамотности мышление и восходит к нелинейной электронной мысли. Ввел термин «глобальная деревня» - новая форма социальной организации, которая возникнет, когда сверхскоростные электронные медиа свяжут весь мир в одну огромную социальную систему. Объявил медиа «продолжением человека» и утверждал, что они буквально расширяли зрение, слух и осязание в пространстве и времени. Электронные медиа открывают новые горизонты для обычного человека и позволяют ему мгновенно быть повсюду. Концепция «горячих» и «холодных» медиа. Горячее средство расширяет одно чувство до степени наполненности данными. Характеризуется низкой степенью участия аудитории. ТВ-холодное медиа, пресс-горячее [4].

В заключение -возможно рассмотреть еще одну теорию раскрывающую механизм медиа в социуме». Теория «спираль молчания», была предложена в 1974 году немецким социологом и политологом Элизабет Ноэль-Нойман. Эта концепция была создана для того, чтобы объяснить возникающую в публичном пространстве диспропорцию мнений. Почему люди с непопулярными взглядами склонны не высказываться в публичном пространстве в отличие от тех, кто придерживается взглядов, распространенных в обществе? Ключевым для исследования Элизабет Ноэль-Нойман было изучить особенности поведения людей именно в рамках открытого публичного пространства, участники которого, как правило, осознают потенциал влияния своих слов. Э. Ноэль-Нойман определяет «спираль молчания» как индивидуальный опыт, во время которого определенная группа людей чувствует как ее точка зрения постепенно теряет авторитет. Чем глубже участники в этом убеждаются, тем активнее проявляет себя «спираль молчания». Неуверенность в себе и в собственной мировоззренческой позиции ведет к тому, что люди отказываются делиться своим мнением открыто, и выбирают тактику сознательного молчания. Наличие уверенности в своем мнении зависит в первую очередь от восприятия оценки окружающей среды. Масс-медиа во многом определяют взаимоотношения между человеком и его поведением в публичном пространстве. Уверенность в своей позиции падает, если доминирующим мнением является противоположная точка зрения, которая постоянно транслируется через СМИ. Масс-медиа создают сегодняшнюю картину дня, и если человек постоянно сталкивается с одной и той же позицией по ключевым вопросам и эта позиция расходится с его личной точкой зрения, то он будет менее склонен высказываться публично. Тенденция, которая начинается с того, что один человек начинает говорить, а остальные люди не решаются возразить ему, и ведет к тому, что в общественном сознании начинает доминировать одно конкретное мнение. Элизабет Ноэль-Нойман приходит к следующему выводу: общественное мнение определяется теми его участниками, которые отказываются высказывать свою позицию, тем самым подтверждая и соглашаясь на мнение большинства, и создавая условия, в которых развивается «спираль молчания». Э. Ноэль-Нойман также замечает, что человек сдерживающий свое мнение со временем начнет испытывать дискомфортное состояние самоизоляции из-за авторитарной, давящей природы мнения большинства. «Меньшинство», которое отказывается озвучивать свое мнение может составлять в реальности численное большинство в обществе, которое, однако, будет незаметно ни в пространстве общественного мнения, ни в масс-медиа, так как это большинство не станет нарушать своего молчания и будет продолжать чувствовать себя побежденным [5.]

Список использованных источников:

1. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека. - М.: Кучково поле, 2011. - 464 с.
2. Архангельская И.Б. «Теория коммуникации в трудах Х.А. Инниса и Г.М. Маклюэна» // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки, 2007, № 3 (8) с. 149 // URL: www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc.../24.pdf
3. Иннис Г.: Империя и коммуникации (Innis H. Empire and communications. – Toronto, 2007, p. 159)
4. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Становление человека печатающего. — М.: Академический проект: Фонд «Мир», 2005. — 496 с.

5. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания: Пер. с нем./Общ. ред. и предисл. Мансурова Н.С. — М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. — 352 с.: илл.

Уалиев Б.Д.
студент 3 курса, специальности философия,
Научный руководитель:
д. филос. н., профессор Карабаева А.Г.

Роль социальных ценностей в научном исследовании

Роль ценностей в научном знании в современности исследователи начинают рассматривать в более лояльном свете. Ценности изучаются не только как факторы, искажающие научное исследование, но и как установки, помогающие выбрать наиболее полезный путь научного познания, исследовать более значимые и актуальные проблемы.

Ценности в науке следует различать. Есть ценности отдельного ученого, есть ценности внутри самой науки, научного познания, есть ценности результатов научных исследований, когда полученные знания становятся ценностью для индивида и общества. В последнее время вновь актуальной и перспективной проблемой стали исследования аксиологической и этической составляющей результатов научного познания. Также рассматриваются взаимодействия и соотношения этих результатов с социальными и нравственными ценностями.

Достижения науки, научно-технической революции не столь однозначны, чтобы выносить окончательные оценки. К примеру, достижения в области компьютерной технологии позволяют увеличивать производительность, ускоряют математические, статистические расчеты, но человек не может проверить эти результаты, так как не способен на такой скорости делать операции с числами. Мы все больше становимся зависимы от техники, в любой момент она может прийти в негодность, что приводит к полной остановке различных процессов.

Исследование ценностей в науке ведутся под разными ракурсами, среди которых можно выделить:

1. Ценности в познании, как проявление эмоции, интересов, установок и предпочтении, которые обусловлены социокультурными факторами.
2. Ценности как методологические ориентиры, которые влияют на организацию и планирование научных исследований, критерии научности, методы доказательств, правила и нормы исследований.
3. Ценность самого знания, которая вырабатывает наука: теории, методы, принципы, законы и факты, гипотезы. Эти знания, при условии истинности и правильности, начинают играть большую роль в обществе, как при конструировании миропонимания, так и для представления о научной картине мира.

Являясь основой для мировоззрения, результаты науки (сейчас большую роль и значение приобретает социогуманитарное знание, как более понятное и близкое в повседневной жизни) становятся ценностью также для отдельной личности.

Интересен ценностно-нормативный комплекс Р.К. Мертон, который регулирует и направляет деятельность ученых на реализацию главной цели — получение достоверного знания.

Первая из них — универсализм — убеждение в том, что изучаемые наукой природные явления повсюду протекают одинаково и что истинность научных утверждений должна оцениваться независимо от возраста, пола, расы, авторитета, титулов и званий тех, кто их формулирует. Требование универсализма предполагает, в частности, что результаты маститого ученого должны подвергаться не менее строгой проверке и критике, чем результаты его молодого коллеги. Наряду с этим универсализм обуславливает интернациональность научных знаний. Нет и не может быть какой-то особой национальной науки, например немецкой или английской физики, т.е. по своему духу наука глубоко интернациональна.[1,с. 770-774]

Вторая ценность — общность, смысл которой в том, что научное знание должно свободно становиться общим достоянием. Тот, кто его впервые получил, не вправе монопольно владеть им. Публикуя результаты исследования, ученый не только утверждает свой приоритет и выносит полученный результат на суд критики, но и делает его открытым для дальнейшего использования всеми коллегами. «Императив коллективизма» предписывает ученому передавать результаты своих личных достижений в общее пользование. Тот, кто впервые получил новый результат, сделал новое открытие, не имеет права распоряжаться ими единолично. Взамен автор получает от своих коллег признание и уважение, существенно влияющие на его социальный статус в мире науки.[1,с. 775-777]

Третья ценность — бескорыстность, когда первичным стимулом деятельности ученого является поиск истины, свободный от соображений личной выгоды (обретения славы, получения денежного вознаграждения). Признание и вознаграждение должны рассматриваться как возможное следствие научных достижений, а не как цель, во имя которой проводятся исследования. «Императив бескорыстия» означает, что для ученого главным смыслом его деятельности является бескорыстный поиск истины, свободный от личной выгоды. Нарушение этого требования может привести к тому, что ученые будут трудиться ради собственного обогащения и произойдет деформация «научного этоса», и это чревато потерей наукой своей автономии и независимости. По мнению Мертон, человек науки, конечно же, достоин вознаграждения, но оценку его деятельности вправе давать только его коллеги.[1,с.778-780]

Четвертая ценность — организованный скептицизм: каждый ученый несет ответственность за оценку доброкачественности того, что сделано его коллегами, и за то, чтобы сама оценка стала достоянием гласности. При этом ученый, опирающийся в своей работе на неверные данные, заимствованные из работ его коллег, не освобождается от ответственности, коль скоро он сам не проверил точность используемых данных. Из этого требования следует, что в науке нельзя слепо доверяться авторитету предшественников, сколь бы высоким он ни был. В научной деятельности равно необходимы как уважение к тому, что сделали предшественники (Ньютон говорил, что достигнутое им стало возможно лишь постольку, поскольку он стоял «на плечах гигантов»), так и критическое отношение к их результатам. Более того, ученый должен не только мужественно и настойчиво отстаивать свои научные убеждения, используя все доступные ему средства логической и эмпирической аргументации, но и обладать мужеством отказаться от этих убеждений, коль скоро будет обнаружена их ошибочность. «Организованный скептицизм» предполагает возможность острой критики со стороны других ученых при обсуждении полученных результатов. В науке недопустимо преклонение перед каким-либо авторитетом. Ученый должен быть настроен скептически в отношении как своих собственных результатов, так и достижений своих коллег. Для науки не может быть абсолютного, раз и навсегда установленного знания. Деятельность любого ученого должна быть

открыта для критики. В то же время эта этическая норма направлена на то, чтобы ученый чувствовал ответственность за достигнутые им результаты, их обоснованность, достоверность и т.д. Но он должен уметь и отстаивать свои научные убеждения в дискуссиях и спорах с коллегами, если уверен в своей правоте, иметь мужество отказаться от этих убеждений, если будет доказана их ошибочность.[1,с.780-782]

Несмотря на то что предложенный Мертоном анализ ценностей и этических заповедей науки неоднократно подвергался критике за присущую ему абстрактность, идеализацию научной деятельности, тем не менее его концепция до сих пор считается одной из самых влиятельных в социологии науки и какой-то значимой альтернативы ей не выдвинуто. Поэтому его концепция научного этоса прочно вошла во все хрестоматии и учебные пособия по философии и социологии науки.

В последующих работах по социологии науки Мертон предпринимает попытку более строго и точно описать те нормативные требования, которым ученый подвержен в конкретной исследовательской практике. Эти нормы, по его мнению, являются амбивалентными, т.е. содержат в себе определенные двойственные полярные требования. Например:

- ученый должен стремиться к тому, чтобы как можно скорее передавать свои результаты коллегам, но он должен тщательно проверять их достоверность и потому не торопиться с публикациями;
- ему надлежит быть восприимчивым к новым идеям, но вместе с тем не поддаваться давлению научной моды;
- ученый должен быть эрудитом и хорошо знать все факты, относящиеся к области его работы, но широкий кругозор не должен ограничивать самостоятельность его мышления;
- человек науки должен выступать в защиту новых идей, но вместе с тем не поддерживать опрометчивые и необоснованные предложения;
- памятуя об универсальности знания, ученый не вправе забывать и о том, что сделанное им открытие является национальным достоянием и делает честь именно его стране и др.

Суть нормативных требований заключается в том, что ученый не должен догматически следовать принятым в науке нормативам, ему следует проявлять определенную гибкость, сообразуя свое поведение с реальной ситуацией. «Амбивалентность ученого» может быть объяснена также тем обстоятельством, что его деятельность не поддается жесткому регламентированию или однозначному шаблону.

Дальнейшие исследования в сфере социологии науки показали, что полное и всестороннее понимание механизмов функционирования социального института науки, его нормативной организации невозможно без привлечения данных из области историко-философских исследований. Дело в том, что в работах сугубо социологического плана, примером которых могут служить исследования Мертона и его многочисленных единомышленников, исследователи, как правило, отвлекались от содержательных, предметных особенностей деятельности ученого, полагая, что эта проблема относится к компетенции философов. Однако практика свидетельствует о том, что своеобразие деятельности как института науки в целом, так и отдельной группы ученых не может быть понято в отрыве от познавательных эпистемологических характеристик.[2]

Ценности по-разному проявляют себя в науке. Как отмечает Л.А. Микешина, одна из базовых форм проявления функции ценностей в науке — процедура выбора, осуществляемого учеными, выбора теорий и гипотез: выбор тематики и направлений

в фундаментальных и прикладных науках, в научно-техническом прогнозировании, морально-этические критерии выбора в науке и др. Соответствие теории эмпирическим фактам является необходимым условием выбора, но вместе с тем это не дает возможности полностью определиться. На выбор теории могут влиять различные факторы ценностного характера, мировоззренческие, психологические, идеологические и даже экономические моменты. Особую роль, в частности в выборе физической теории, играют методологические принципы соответствия, дополненности, инвариантности, наблюдаемости, простоты и др., выражающие интересы и предпочтения исследователей. Один из плодотворных способов содержательной конкретизации ценностей и ценностных ориентации в науке — это их интерпретация как исторически изменяющейся системы норм и идеалов познания.[3]

Социальные ценности воплощены в социальных институтах и укоренены в структуре общества и определенным образом имеют тенденцию проявляться в практике в реальных отношениях между субъектами социума. К носителям социальных ценностей можно отнести социальное положение, трудолюбие, богатство, работу, семью, единство, патриотизм, терпимость, дисциплина, порядок, предприимчивость, социальное равенство, равенство полов, способность к достижениям, личная независимость, профессионализм, активное участие в жизни общества, свобода самовыражения, право собственности, равноправие, стабильность, транспарентность [4].

Надо отметить, что ценности представляют собой один из важных моментов при выборе стратегий исследовательской деятельности. В основном эти ценности являются социальными, так как целью любой исследовательской работы, как правило должна быть принесение пользы, улучшение качества жизни общества.

Социальные ценности имеют приоритетное значение при выборе разного рода проектов, что является составной частью стратегии исследования, наряду с тактикой и методами, так как результаты и выводы исследования используются в принятии решения в области социальных, культурных, экономических, технических проблем, в таких злободневных проблемах как улучшение экологической сферы, развитие средств информатизации и коммуникации, биотехнологии, медицины, социальной защиты. Предложения по решениям этих проблем очень важны для общества, и тем самым эти проблемы пользуются поддержкой государственного финансирования, как осуществление государством своих социальных функций [4].

Список использованной литературы:

1. Мертон Р.: Социальная теория и социальная структура. - М.: Хранитель, 2006
2. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация». И.Т. Касавин. 2009.
3. Микешина Л. А. Эпистемология ценностей.— М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. -439 с. (Серия«Humanitas»).
4. Лэйси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / Под ред. В.А. Яковлева. - М.: Логос, 2001. - С. 65

Утемуратова Жанна Калижановна
2-курс, химия және химиялық
технология факультеті
Ғылыми жетекші: доцент, филос.
ғыл. кандидаты Рамазанова А.Х.

Философияның қазіргі замандағы өзектілігі

Тәуелсіз Қазақстанның ертеңгі болашағына өз үлесін қосар білікті маман, зерделі азамат болып, ел тағдырын шешуге, қоғам дамуының жауапкершілігін мойнына алуға ұмтылған әрбір жас үшін философия пәнін оқып-үйрену өте қажет.

Философияның басты ерекшелігі – әлемді, бүкіл дүниені тұтас қарастырады, оның ішкі байланысын, жалпы даму заңдылықтарын зерттейді. Яғни, ол – дүниетанымдық ғылыми жүйе болып табылады. Философия ерте заманнан бері дамып келе жатқан ғылымдардың бірі. «Философия» гректің «филео» және «софия» деген сөздерінен құралған. Яғни, қазақша мағынасы- даналыққа құштарлық. Философия пәнін игеру біз үшін өте маңызды. Себебі осы философия ғылымы арқылы біз қоршаған ортамызды, дүниені, жаратылысты, түрлі құбылыстарды танып білеміз. Ең бастысы, осы құбылыстардың ар жағындағы нәрсені, мәнділікті танимыз, одан әрі терең үңілеміз. Басқаша айтқанда осы философия ғылымы біздерге өзіміздің шеңберімізден тыс шығуға мүмкіндік береді. Философия ғылымын игері бұрын біз мән бермеген сұрақтарға мысалы, «мен не біле аламын», «мен не нәрсеге үміттенемін», «адам дегеніміз не» деген сұрақтарға терең үңілуге, жауабын табуға ынталандырады.

Енді «даналыққа құштарлық» деген сөз тіркесінің мағынасын ашайық. Дана деген ұғым ақылды деген ұғыммен бірдей секілді. Бірақ шын мәнінде алғанда екеуі екі түрлі мағына береді. Ақылды адам деп бірнеше өмір бойы оқыған, білімі мол адамды айтамыз. Ал дана адам ол көпті көрген, мектеп өмірінен өткен, өмірден тәжірибесі мол адамды айтамыз. Мысалы, қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев – дана. Себебі ол өскелең ұрпаққа өшпес мұралар, өсиеттер қалдырды. Абайдың қай қара сөзін алсақ та ғибратқа, үлгіге, өнегеге толы. Ол сан ғасырлық өмір тәжірибесінде жинақталған бар білімін ұрпаққа өсиет ретінде қылдырып кеткен. Демек, даналыққа құштарлық деп білмейтінді біліп, түсіну, ақиқатқа ұмтылу. Осының бәрі адамды рухани кемелдікке, данышпандыққа, данылыққа апаратын жол.

Кезінде француз философы Огюст Конт философияның дәуірі өтті деп, физика, математика, химия философияны керек етпейді. Олар барлық мәселелерде өздері шеше алады, олар «өздерінше философия» деп жазған. Егер де қазіргі кездегі кітапханада әр елдерден басылып шыққан жүздеген, мыңдаған философиялық кітаптар мен журналдарға көз жүгіртсек және жоғары және арнаулы оқу орындарында философияның оқытылатынын ескерсек бұл пікірмен келісе алмаймыз. Қазіргі заманда қаншама ғалымдар мен ғылым қайраткерлері, саясаткерлер философиялық еңбектерді қызығып оқуда және бұл қызығушылық өсе түсуде. Сондықтан болып жатқан құбылыстар Конттың пікіріне қарама-қайшы.

Физика пәні энергия түрінің екіншісіне ауысуына мүмкіндік береді, химия табиғатта жоқ нәрсені қалай синтездеуді үйретеді, техникалық ғылымдар жаңа транспорт құралдарын даярлайды, жаңа тұрмыстық техника жасап шығарады. Сөз жоқ, бұл ғылымдардың бәрі жиылып әлемді түсінуге өзінің септігін тигізеді, бірақ та философияның өмірді танудағы орнын баса алмайды. Осы ғылымдар мен философияның байланысын ағаш түрінде елестетейік. Сол кезде философияны ағаштың өзегі ретінде, ал қалған ғылымдарды оның қабыршағы ретінде елестете

аламыз. Себебі жеке ғылымдар дүниенің тек жеке үзінділерін ғана зерттейді., ал философия осы ғылымдардың даму бағытын қарап, олар жасаған қорытындыларды қоғамдық деңгейде жалпылап түсіндіріп отырады.

Қорыта келгенде, біз үшін философия пәнінің маңызы зор. Философия өмірдегі көп нәрсенің себептерін ұқтырады. Адамдардың өмірге деген белгілі бір көзқарасының қалыптасуына септігін тигізеді.

Хамит Х. Қ.

**Студент 2 курса факультета географии и природопользования,
специальности землеустройство, КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель д.филос.н., проф. Едильбаева С.Ж.**

ПРИРОДА И НАЗНАЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА

Вопрос о том, что такое человек, какова его сущность, всегда был и остается важнейшим в философии. Еще родоначальник немецкой классической философии И.Кант в работе «Критика чистого разума» писал, что существуют всего три вопроса, на которые философия призвана дать ответы: «1. Что я могу знать? 2. Что я должен делать? 3. На что я имею право надеяться?». В них, утверждает он, объединяются «все интересы моего разума (как спекулятивные, так и практические)», так как они направлены на выяснение самого главного предмета в мире, вопроса о том, что такое человек, каково его «полное назначение»[1, С. 449, 465].

Человек есть существо одновременно природное, социальное и духовное. Все эти три составляющие находятся в органическом единстве, и только в таком единстве, взаимодействии и взаимообусловленности они образуют и реализуют его родовую сущность.

Как природное существо человек - величайший итог и высший уровень длительной эволюции материи. Его генеалогическая программа обеспечивает рождение индивидов с универсальным неспециализированным мозгом, руками и гортанью, которые в комплексе создают готовность новорожденного к вхождению в систему общественных отношений и практической деятельности.

При наличии глубокого единства с природой человек, отделившись, стал радикально, качественно отличаться от нее. Это своеобразие его как существа социального заключается в следующем: человек умеет производить и производит, животное не производит; животное строит только подобно мерке своего вида, реализуя видовой опыт, человек же по мерке любого вида, ибо он универсален.

Он опирается также на законы красоты; деятельности человека свойственны целесообразность, целенаправленность. У него ценностно-ориентированное поведение. У животных же нет целей, нет мотивов и интересов. Вследствие этого жизнедеятельность человека выступает как сознательная деятельность; трудовая деятельность человека носит общественный характер: опредмечивая в продукте свои социальные и интеллектуальные силы, он тем самым создает объективные условия обмена результатами труда. Распредмечивание этого продукта другим субъектом устанавливает связь между людьми. Человек может производить и заниматься трудовой деятельностью, лишь вступая прямо или опосредованно в общественные отношения, совокупность которых и образует общество.

Человек одновременно существо духовное, умное, сознательное. Он - Homo sapiens («человек разумный»). Каждое его действие, поведенческий акт совершается с участием сознания. Он живет в очеловеченном мире, ноосфере, где все предметы,

процессы, явления наделены человеческим смыслом, значимостью, социальной функцией, целью. Продукты человеческой деятельности представляют собой культуру.

Овладевая в процессе социализации, общения, распредмечивание овеществленного в продуктах труда заложенными в них смыслом, содержанием, индивид осваивает очеловеченный мир, приобщается к бытию культуры, обретает способность разумно действовать с орудиями труда, различного рода символами, словами, языком информации, понятиями, со всей совокупностью социальных норм. У него вырабатывается широкий диапазон потребностей, интересов, целей и вместе с тем формируются механизмы самоконтроля, само регуляции, выражающиеся в способности волевыми усилиями подавлять или усиливать те или иные виды деятельности. Появляется долг, ответственность. Иначе говоря, индивид становится «человеком разумным».

Итак, человек есть существо, и природное (биологическое), и производящее, политическое (социальное), и разумное, культурное, нравственное (духовное). Он аккумулирует в себе весь комплекс общественных отношений и таким образом реализует свою социальную сущность. Он - дитя человеческой истории, результат развития общественного исторического процесса.

Слова К. Маркса о том, что сущность человека не есть абстракт, присущий отдельному индивиду. В своей действительности она есть совокупность всех общественных отношений, нельзя понимать как отрицание имманентной логики саморазвития человека, "растворение" человека в обществе, отождествление общества и общественного индивида. Их органическая взаимосвязь заключается в том, что, с одной стороны, общество есть продукт, результат человеческих отношений и деятельности людей, Продукт их совместного творчества, а с другой - человек является по своей сути продуктом конкретно-исторического типа общественных отношений, продуктом социализации. Вне деятельности, социальных отношений и общения человек просто не может стать человеком. Поэтому можно говорить о социально-деятельной сущности человека.

Человек - существо телесное. Природно-биологическая организация человека обуславливает с неизбежностью признания того очевидного факта, что он, как и все живое на Земле, смертен.

И религиозное и материалистическое мировоззрение признает неизбежность прекращения земной формы существования человека.

Поэтому возникает вопрос о смысле и назначении жизни. Если каждый человек смертен, ради чего он живет? Ради чего вообще стоит жить? Есть ли какой-то смысл человеческой жизни? Религиозные учения утверждают, что жизнь на Земле просто этап подготовки к вечной загробной жизни. Атеистические концепции утверждают, что смысл человеческой жизни в самой жизни. Эпикурейцы учили: живи, то есть удовлетворяй свои потребности, обеспечивай биологическое и духовное существование и радуйся. Но человеку, как правило, мало просто жить, ему хочется жить "для кого-то" и "во имя чего-то".

Следует отметить, что смысл жизни отличается от «жизненных впечатлений», поскольку в представлении о смысле жизни отражаются не переживания человека от собственной жизни и ожидания в отношении возможного благополучия и счастья. Смысл жизни отличается и от «объяснения» жизни, поскольку в объяснении устанавливаются причины происходящего, и достигается понимание жизни. В смысле жизни отражается образ не реально случившейся и осуществляющейся, но должной жизни.

Известный австрийский психиатр В. Франкл утверждал, что стремление к поиску

и реализации человеком смысла жизни, является врожденной мотивационной тенденцией, присущей всем людям, независимо от пола, возраста, интеллекта, образования, характера, среды и религиозных убеждений. «Даже самоубийца верит в смысл если не жизни, то смерти, в противном случае он не смог бы шевельнуть и пальцем для того, чтобы реализовать свой замысел» [1, С. 10].

Ответ на вопрос «есть ли в жизни смысл?», в значительной степени зависит от самого человека. Именно поэтому не следует ожидать, что вопрос о смысле нашей жизни кто – то может решить за нас. Не следует также ожидать, что ответ придет сам по себе, с течением времени, по достижении определенного социального статуса и т.п. Если мы сами не хотим, не готовы искать ответ на вопрос о смысле жизни, никто не будет искать этот ответ за нас. Лучше искать и ошибаться, чем не искать вообще!

На мой взгляд, человек должен прожить эту жизнь так, чтобы обеспечить себе достойное место в “иной жизни”, но он никогда не узнает до самого конца, до самого последнего мгновения своей жизни в этом мире, удалось ли ему действительно осуществить смысл своей жизни.

Список использованной литературы

1. Кант И. Критика чистого разума. СПб., - 1993.
2. Франкл В. Человек и поисках смысла. - М., 1990.
3. Философия. Учебник. изд. 2. Н.С. Савкин. Саранск. 2002 г.
4. Акулов В.Л. Философия, ее предмет, структура и место в системе наук. - Краснодар -1976г.
5. Введение в философию. т.1,т.2 - Москва - Издательство политической литературы - 1989г.
6. Ойзерман Т.И. Проблемы историко-философской науки. Л-М. Мысль 1969г.

Цой Любовь Вячеславовна
студентка 4 курса,
специальности «Философия»
Научный руководитель
доцент, к.филос.н.
Любаев А.В.

Виртуальная реальность как социальный феномен

Подумаешь, велика важность – виртуальная реальность!
Все сущее виртуально, надо только знать,
то делает этот мир реальным!
А. Зарубин

Основной характеристикой современного общества, которое принято именовать информационным, является бурное развитие компьютерных технологий. Революционное развитие микроэлектроники определяет возникновение качественно новых форм передачи и обработки данных. Расширение сферы применения компьютерных технологий и функционального диапазона использования компьютеров делает их практически универсальными. В результате создания нового

программного обеспечения становится возможным достижение все большего сходства между работой на компьютере и управлением реальными объектами, online-коммуникацией и общением в реальном пространстве и времени. Человек сегодня имеет дело не только с естественной природной и искусственно созданной культурной средой, но и со средой виртуальной, что предопределяет возникновение качественно новых отношений с окружающей действительностью. Таким образом, в результате компьютеризации, влекущей симуляцию реальных вещей и поступков, виртуальная реальность входит в обиход повседневной жизни.

На сегодняшний день, термин «виртуальная реальность» используется не только в физике, химии, кибернетике, но и в социально-гуманитарных дисциплинах, таких как психология, социология, философия. Как многие интенсивно изучаемые явления виртуальная реальность рассматривается с позиций различных дисциплин и, соответственно, имеет множество ракурсов осмысления, что неизбежно ведет к необходимости системного рассмотрения этого феномена, выявлению его инвариантного смысла. В настоящее время наблюдается стремительное распространение выражений содержащих термины, производные от слова «виртуальный»: виртуальный офис, технология, конференция, экономика, общение, состояние сознания и т.д. Это вносит еще большую путаницу в рассмотрение виртуальной реальности и свидетельствует об отсутствии устойчивого понятийного содержания данного термина.

Определяющей чертой виртуальной культуры является построенное по принципу мультимедийного гипертекста виртуальное пространство, т.е. специфическая организация информационных массивов, элементы которых связаны между собой ассоциативными отношениями. В силу специфики пространственной организации виртуальной реальности в виртуальной культуре формируется другая логика мышления: нелинейная, непоследовательная, недетерминистская, ассоциативная. Эти эффекты достигаются благодаря моделированию "другого социума" и "другого времени" (отличного от реального социального времени): неоднородного, обратимого, разнонаправленного и бесконечного (безотносительно к существованию человечества).

Интересной представляется также точка зрения философа У. Эко, который анализируя культурное пространство, выдвигает идею "отсутствующей структуры". По его мысли, человеческая деятельность связана с интерпретацией знаков и практически исчерпывается ею. Применительно к виртуальной культуре общества постмодерна можно говорить о том, что статус знака и статус объекта оказываются неразличимы.

Развитие коммуникационных и информационных технологий, а также их внедрение в повседневность современной реальности достигает космических масштабов, создавая информационные мосты через весь мир, мгновенно передавая огромные потоки информации в любую точку земного шара, преодолевая геополитические и пространственно-временные рубежи, что порождает особые формы понимания пространства и времени.

«Информационное пространство» - координация информационных потоков, т.е. движения информации по коммуникационным каналам от одного объекта к другому. Это сфера символов и образов, смыслов и значений, объективно существующих внутри цифровых сетей. Фактором, отличающим реальное пространство от информационного, является расстояние, т.е. эмпирическая удаленность объекта от субъекта, которая характеризуется такими понятиями как ближе – дальше, выше – ниже. Информационное пространство оперирует информацией, что исключает физическое расстояние, однако оно сохраняет функцию контроля за совместным

существованием и движением информационных потоков, что сближает его с пространством реальным, определяющим событие объектов. С развитием информационных технологий внутри коммуникационных сетей развивается киберпространство - цифровая среда, где образы приобретают свойства трехмерности и протяженности, характерные для реального пространства, создавая иллюзию действительности. Это связано с одинаковым качеством человеческого восприятия реальных объектов и их образов, симулякров, которые воспроизводятся информационными технологиями, т.е. симулякры, являясь по сути фантазмами, заменяют материальные предметы и приобретают объективную, суверенную форму существования, апеллируя к сознанию посредством визуально-аудиального контакта и вызывая те же представления и ощущения, что и вещественный мир.

Информация трансформирует и понимание времени, которое, в его классическом варианте, связано с продолжительностью существования объектов и процессов, а также их смены друг другом. Наиболее яркой особенностью «кибервремени», отличающей его от времени реального, является обратимость. Время в реальности - есть упорядоченность событий от прошлого через настоящее к будущему, эти события невозможно вернуть, исправить или просто снова пережить. Кибервремя можно останавливать, возвращать, менять последовательность событий, оно дает возможность даже побывать в «будущем» (увидеть себя в старости). Исчезает процессуальность смены состояний, когда скрадывается протекание действия, и налицо выявляется лишь цель и конечный результат, исчезает элемент ожидания, томления, предвкушения.

Совокупность киберпространства и времени создает виртуальную реальность, как форму предметно-социальной симуляции, воспроизводящей условия, близкие к реальности, с помощью которых возможно выполнение некоторых действий вне предметной действительности. Кроме всего этого, переживание в реальном времени экстремальных, фантастических ощущений и состояний, не доступных в обыденной жизни. Понимание виртуальной реальности сегодня неразрывно связано с компьютерными и информационными технологиями, в то же время более широкая трактовка виртуальной реальности может несколько отличаться от информационно-технологического аналога. Под виртуальностью можно понимать не только и не столько компьютерную симуляцию, но вымышленный, эфемерный мир, который выстроен согласно логике предметной реальности с небольшими изменениями в социальном устройстве, этико-аксиологическом содержании, индивидуальных особенностях человека и др. Таким образом, виртуальная реальность выступает как параллель существующей реальности, объединяя принципы действительного мира и результаты человеческого творчества, это возможность изменить то, что, согласно своему онтологическому статусу не подвергается реальному, объективному воздействию человеческого фактора. Мы видим, что компьютерная виртуальная реальность является результатом не только развития информационных технологий, но и социальной необходимостью, это социокультурный феномен, выходящий за рамки современности и компьютерных технологий, который позволяет человеку разнообразить повседневность в соответствии со своими желаниями. Важная особенность такой реальности — интерактивность, непосредственное участие потребителя в информационно-компьютерном континууме, благодаря чему она предстает как форма массового творчества, результаты которого более реальны, чем результаты воображения, это своеобразный перформанс, участником которого может стать любой желающий. Однако, в отличие от истинного творчества, виртуальный продукт не является результатом творческого усилия, он связан с моментом выбора из предложенных вариантов, ограниченных рамками компьютерных программ и

стандартов. Такая фантазийная жизнь, находящаяся вне временных и пространственных рамок, освобождающая от физического и интеллектуального напряжения, вполне соответствует ценностным потребительским ориентирам современности и заменяет творческое предметно-преобразующее деятельностное начало личности киберпротезом. Компьютерная виртуальная реальность предлагает не столько параллельный мир, сколько демонстрирует альтернативную сферу бытия, более привлекательную, чем объективная реальность, создавая новые варианты эскапизма и вызывая психологическую компьютерную зависимость.

Непосредственное влияние виртуальной реальности на современное общество, ее роль в жизни личности дает возможность нового онтологического измерения человека – информационного, в рамках которого располагается еще одна грань человеческого бытия, где происходит трансценденция его Я вовне, а также интеллектуально-информационное самоопределение и развитие. Жизнь человека протекает в двух мирах – в объективной реальности и в сети, в связи с чем трансформируется понимание основных антропологических категорий, таких как свобода, творчество, смысл жизни, душа, смерть, любовь и пр. Происходит раздвоение личного Я, его физическая составляющая лишается возможности реализации онтологического потенциала личности, она подменяется виртуальным образом, более успешно осуществляющим эту функцию. Успех этот предполагает, в первую очередь, скорость результатов, а с другой стороны – скудность усилий, физических затрат на достижение результатов и получение дивидендов. Несмотря на то, что достижения в виртуальной реальности – всего лишь иллюзия, они сопровождаются неподдельной эмоциональной эйфорией, что и привлекает индивида. Меняется человек, ограниченный рамками виртуального мира, не желающий принимать действительность, обусловленную нормами, правилами, возвращение в реальный мир с его кризисами, трудностями, ответственностью, становится для него все более тяжелым и непривлекательным. Это порождает новые экзистенциальные трудности современного общества, особенно отражаясь на молодежи и подростках, что требует особого внимания и исследований

Список использованной литературы

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. М.: 1994.
2. Винер Н. Кибернетика и общество. Творец и будущее. М., 2003.
3. Звягинцев В. А. Компьютерная революция: проблемы и задачи // Вопросы философии. 1987. — № 4
4. Урсул А. Д. Природа информации. Философский очерк. изд. 2-е Челябинск, 2010.
5. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. — М., 2004.
6. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. М., 1991.
7. Эко У. От интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст // Интернет. М., 2008.
8. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция // Философия эпохи постмодер-на. / Сб. переводов и рефератов. - Минск, 2006.

**Шаяхметов Айбек Талгатұлы,
ҚР ҰҚК Шекара Қызметі академиясының
4-курс курсанты
Ғылыми жетекшісі ҚР ҰҚК Шекара Қызметі
академиясының философия және әлеуметтік-
саяси пәндер кафедрасының профессоры,
философия ғылымдарының докторы
Молтобарова Күмісбала Ишанқызы**

Шешендік өнер-руханилықтың көрінісі

Қазіргі кезде рухани бастаулардың мәніне ерекше назар аудару керек. Өйткені рухани құндылық көне заманнан бастап адамның өнегелік империятивінің орталық тірегі болды. Сондықтан қазақ халқы ел боламын десе өзінің тарихи мәдени тамыр – тегіне сүйене отырып, әлде де тың болып жатқан ұлттық рухани құндылықтарды жаңғырту керек. Осы тұрғыда шешендік өнер де қазақ мәдениетінде ең негізгі құндылықтардың бірі болып саналады. Сондықтан шешендік өнер терминінің түпнұсқасына назар аударайық. Энциклопедиялық анықтамаға жүгінсек, «шешендік өнер - ол көркемдік өңдеуден өткен тірі тіл» [1, 931 б] деп анықтама беріледі. Сондай тірі тілге қазақ халқы ертеден ие болған. Шынтуайтына келгенде, қазақтың әрбір тарихи кездегі болмысының көрінісін білдіретін, оның айнасы іспеттес болған, бізге ауызекі тілмен жеткен мақал-мәтелдер, дастандар, жырлар мен шешендік сөздер. Мұның үлгісін қазақ топырағынан шыққан дала ойшылдарының шығармашылықтарынан да көруге болады. Солардың ішінде ерекше өзінің сөздік шеберлігімен әрбір жағдайға көзқарасын білдіріп отырған Әбу-Насыр әл-Фараби. Ол өзінің шешендік өнерімен адамдарды баурап алып, біресе күлдіріп, біресе жылатып, тіпті қалғытам десе қалғыта алатындай қасиетке ие болған. Қазақтың атын, затын сақтайық десек, тарихы тереңге жайылған елдің өнерін де, өнегесін де дамыту біздің басты мақсатымыз. Мысалы, сауық кешінің бірінде әл-Фараби Халифа сарайында патшаның мұрагерінің қойған жұмбақ сұрағына домбырамен сүйемелдеп, былай деп үн қатқан :

Иә, тақсыр, өмір майдан алмағайып,
Мархабат ғаділетті сізге ылайық.
Арасын араб-парсы табыстыр деп,
Тұранның жігіті тұр қолын жайып.

Ал әскери өмірде де:

Найзадан қол босаса қалам алдым,
Толғанып оқиғаны көп ойландым.

деп, ұлы батыр бабамыз Бауыржан Момышұлы сонау соғыс кезіндегі оқиғаларды өзінің шешендік өнерімен жеткізіп, бізге баға жетпес мұра қылып қалдырған. Сондықтан әлде де тың болып жатқан қазақ халқының осындай рухани құндылығын мәңгіге қалдырайық десек, ретіндегі осындай асыл сөздерді зерттеп, зерделеп сақтауымыз керек.

Ибрагимова Ф.К
студентка 3 курса,
университетат Астана
Научный руководитель: Турекулов А.Б.
к.ю.н.,
заведующий кафедрой
правовых
и экономических дисциплин
университета «Астана»

ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ

Человечество, перешагнувшее порог третьего тысячелетия, накопившее за свою долгую историю огромную сумму разносторонних и полезных знаний, к сожалению, не смогло использовать этот колоссальный багаж для создания надежного иммунитета против такой угрозы для мировой цивилизации как международный терроризм - феномен, в настоящее время превратившийся в глобальную проблему.

Отчего же терроризм сегодня перерос рамки национальной проблемы отдельных государств и приобрел мировые масштабы? Причин тому достаточно, назову лишь наиболее существенные.

Развитие средств транспорта и международных сообщений повысило мобильность участников террористической деятельности.

Совершенствование информационных технологий в последние годы расширяет возможности пропаганды идей терроризма, распространения современных тактических приемов организации и проведения акций терроризма, поиска меценатов этой деятельности. Так, террористические структуры широко используют возможности глобальной информационной компьютерной сети INTERNET.

Последние десятилетия характеризуются развитием связи между террористическими организациями различных стран в случае, когда декларируемые ими политические цели и идеологические платформы близки. Это позволяет им координировать свои действия, проводить согласованные по времени акции.

Трансформация терроризма из проблемы отдельных государств в международную происходит и за счет значительного повышения поражающего воздействия средств, используемых современными террористами в качестве орудий своей преступной деятельности.

Анализ современных тактических приемов террористов свидетельствует, что объектами их преступных посягательств все чаще становятся помещения и персонал международных организаций, транспортные средства, обеспечивающие международные перевозки, или дипломатические представительства с находящимися в них лицами, пользующимися международной защитой.

Терроризм становится все более глобальным явлением и в связи с активной, зачастую гипертрофированной реакцией на его проявления средств массовой информации.

Итак, терроризм в современных условиях превратился в проблему мирового сообщества. Под международным терроризмом понимают преступные посягательства на международный правопорядок или объекты, пользующиеся международной защитой, а также отдельные, индивидуально направленные террористические акции, которые распространяются на территорию более чем одного государства.

Таким образом, перерастание угрозы терроризма национальных границ, превращение ее в глобальную проблему заставляют международное сообщество искать пути эффективного противодействия этому масштабному и опасному социально-политическому явлению. Следовательно, в решении этой глобальной и многоаспектной проблемы должны принимать активное участие и политики, и социологи, и психологи, и, конечно же, правовые институты различных государств.

*Секция кафедры культурологии
и религиоведения*

**СЕКЦИЯ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ
«МӘНГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ РУХАНИ НЕГІЗІ
ДУХОВНЫЕ ОСНОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕИ «МӘНГІЛІК ЕЛ»**

**Абдухамитов Б. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану мамандығының 4 курс студенті
жетекші: ф.ғ.к., доцент Абжалов С.У.**

**ИСЛАМДАҒЫ МАЗҒАБТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ МАЗҒАБҚА
БӨЛІНУШІЛІК**

Мазһаб-жол, бағыт, көзқарас деген мағынаны білдіреді. Шарифатта арнайы тәсілдер, ережелер арқылы Құранмен сүннеттен шығарылған үкімдермен көзқарастар жиынтығына «мазһаб» делінеді.

Мазһаб дегеніміз ислам терминологиясында «жол, баратын жер» деген мағынаға келіп діннің негізгі (асл) немесе туынды (фер) үкімдерінің сүйенген негіздерін анықтап, бұларды түсіндіріп, жүйелеуде ғалым саналған тұлғалардың көзқарастарының жиынтығы немесе дүниетанымдық жүйесі болып табылады. Анықтамадағы негізгі (асл) үкімдер діннің сенім негіздерін, туынды үкімдер (фер) діннің ғибадаттар мен адамдар арасындағы қатынастарын білдіреді. Сенім негіздерін зерттейтін мазһабтарды иғтикади, қалғандарын фыкһ мазһабтары деп бөлеміз. Басқаша айтқанда діннің теориялық жағымен ақида (иғтикади) мазһабтары, практикалық жағымен фыкһ (құқықтық мектептер) мазһабтары айналысады.

Исламда мазһабқа бөлінушіліктің себептері туралы көптеген еңбектер жазылған. Ислам тарихында діни және саяси топтар қалыптасуы барысында «асхабул мақалат» деп айтылған. Мұның себебі кейбір ғалымдар қоғамдағы оқиғаларға қатысты шағын «мақалалар» жазып, өз көзқарастарын білдіріп отырған. Уақыт өте келе осы мақалалардың негізінде белгілі бір көзқарасты ұстанатын топтар қалыптаса бастайды. Оны жазған адам сол топтың көшбасшысы халіне келеді. Енді бұл топқа, яғни мазһабқа бөлінудің ең алғашқы белгілерінің бірі. Кейіннен «фирқа» деген атау топқа бөлінуді білдіретін ұғым ретінде алдымызға шығады. Мысалы исламның классик ғалымдарынан Наубахти, шииттік топтарға қатысты жазған еңбегін «Фиракуш-Шиа» (шииттік ағымдар), иғтикади және саяси топтарды зерттеген Абдулқадыр әл-Бағдади

кітабын «әл-Фарку байнал Фирақ (мазһабтар арасындағы ерекшеліктер)» деп атаған. Ислам географиясының кеңейе түсуі және басқа дін өкілдерімен бетпе-бет келуі нәтижесінде «милал» және «нихал» деген ұғымдар пайда болды. Милал «дін» мағынасындағы ұлттың, нихал «көзқарас, ұстаным және діни топ» мағынасындағы нихла деген сөздердің көпше түрдегі формасы. Бұл бойынша «әл-Милал вән-Нихал» атауы мазһабтар және діндер мағынасында қолданылған болып шығады. Бұған қоса «Хава» (негізсіз көзқарас) деген атаумен тұрақсыз, тиянақсыз ұстанымдағы топтардың аталғаны Ибн Хазмның «әл-Фасл фил милал вал Ахва ван-Нихалымен» Шахристанидің әл-Милал ван-Нихал атты еңбектерінде байқалады. Сенім мен саяси сипаттағы топтар классикалық дереккөздерде көбіне асхабул-мақалат, фирқа, нихла деп, фикһ, яғни құқықтық мектептер мазһаб деп аталғанымен соңғы уақыттарда барлығын әрі ұғымдық, әрі мазмұндық жағынан қамтыған, мазһаб сөзі кеңінен қолданылған. Сондықтан біз де мазһаб дегенімізде осы екі бағыттағы мектептерді білдіретін боламыз.

Құран-Кәрімде тікелей мазһаб деген айтылмайды. Фирқа, сөздік мағынасында бір аятта айтылған (Тәубе 9/122), нихал және мақалат та Құранда айтылмайды. Хадистерде де мазһаб сөзі кездеспейді. Хазіреті Мұхаммед пайғамбар өзінің үмметінің арасында болатын бөлінушілікті фирқа сөзімен білдірген. Классикалық әдебиеттерде де осы ұғым кеңінен қолданылған.

Мәселені тереңінен түсініп, тақырыптың байыбына бара білу үшін мазһабтардың шығуына байланысты басты себептерге тоқталып өту керекпіз. Мұсылмандар, исламның алғашқы жылдарында иман мәселесінде және әлеуметтік өмірде ешбір алауыздыққа түскен жоқ. Өйткені ол кезде қандай да бір мәселе туындаса пайғамбардан сұрап мәселені шешіп отыратын. Алғашқы іріткі Хз. Мұхаммед пайғамбардың өлім аузында жатқан кезінде басталды. Ислам тарихында «қалам-қағаз» мәселесі деген атпен аталатын бұл оқиға әр түрлі қырынан бағаланады.

Мысалы, ислам тарихшысы Х. Алгул (H. Algul) төрт томдық «Ислам тарихы» атты еңбегінде бұл оқиғаны былайша түсіндіреді: «өлім аузында жатқан Хз. Мұхаммед жазу үшін бір нәрсе сұрады. Бір өсиет жазып қалдырғысы келетінін айтуда еді. Хз. Омар «Аллаһ елшісінің науқасы ауырлап барады. Бізбен бірге Аллаһтың кітабы Құран бар, сол бізге көмектеседі» деді. Кейбіреулері «жазатын керек-жарақ әкелейік» деп тұрып алды. Жанжал болды. Мұны естіген Хз. Мұхаммед «Қане барлығыңыз кетіңіздер. Менің жанымда дауласқандырыңыз дұрыс емес. Мені жеке қалдырыңыздар. Менің мына жағдай үстіндегі халім (Аллаға қауышу) сіздердің дау-дамайларыңыздан әлде қайда абзал» деп кейіс білдірді. Осылайша сахабалар таралып, Хз. Мұхаммед қайтадан өсиет туралы сөз қозғамады және жаздырудан бас тартты».

Осы жағдай деректерде әр түрлі қырынан талқыға түседі. Шииттік деректер «Егер өтініш орындалғанда Хз. Мұхаммед пайғамбар өзінен кейін Алидің имам болуын жаздырар еді» десе, сахабалар және басқа мұсылмандар діннің негіздерінің толық түсіп біткенін білдіретін Маида 5/3 сүресін дәлел келтіріп пайғамбардың жазудан бас тартқан мәселесінің дінмен байланысы жоқ екенін алға тартады. Алайда осы мәселе тарих бойына Шииттер мен Суниттердің арасындағы жанжалдың себебі болды. Имамдық мәселесіндегі осы жанжал әлі күнге дейін жалғасып келеді.

Хз. Мұхаммед пайғамбардың өлімінен кейін ортаға шыққан алғашқы жанжал халифалықпен байланысты болды. Пайғамбардың қайтыс болғанын естіген ансарлардың кейбіреуі Бану Саида (дегеннің) шатырында Хазраж тайпасының көсемі Саъд ибн Убадені халифа тағайындамақ болып жинала бастайды. Жағдайдан құлағдар болған мухажирлерден Әбу Бәкір, Омар ибн Хаттаб және Әбу Убайда дереу жиналысқа барады. Мұсылмандардың арасындағы ең алғашқы келіспеушілік, тіпті жанжал осы басқосуда орын алды. Ансарлар халифаның өз араларынан біреуінің

болуын қалайды. Өйткені олар исламның қорғаушылары, пайғамбардың көмекшілері еді. Бұл орынға өздерінің исламға жасаған қызметтері тұрғысынан ансарлар әбден лайық еді.

Бұған мухажирлер, халифалыққа өздерінің лайықты екендерін айтып, дәлелдеп бағуға тырысты. Ислам бізден басталды және халифа да бізден, яғни құрайштардан болуы керек дегенді алға тартты. Ал, келесі бір топ халифалықтың Хашим әулетіне тиісті екенін айтты. Бұлар пайғамбарға жақын, соның отбасына қатысы бар адамдар еді. Алидің халифалыққа лайық екенін оның исламды алғашқы қабылдағандардан болғанын және дін жолындағы күрестерін, қызметін, сондай-ақ көпшілік тарапынан ерекше құрметке лайық екенін алға тарта отырып дәлелдеуге тырысты.

Бану Саиданың үйіндегі халифалыққа қатысты дау-дамай ұзаққа созылмады. Әбу Бәкір өзінің парасатты сөздерімен қарсы жақты тоқтамға келтіре білді. Әбу Бәкірдің айтқандары мынау болды: «Біз әмір, сіздер уәзірсіздер. Алланың елшісі имамдардың құрайыштан болатынын айтқан. Алла бізді «әс-Садикун», сіздерді «әл-Муфлихун» деп (Хашр 59/8-9) «Ей иман етушілер «Аллдан қорқыңдар және әс-Садикундармен бірге болыңдар» (Тәубә 9/119) аяты арқылы сіздердің бізбен бірлік пен тірлік ішінде болуларыңызды бұйырды .

Әбу Бәкірдің әсерлі сөздерінен кейін Омар ибн Хаттаб оны халифа ретінде мойындайтындығын және басқалардың да өзін қолдауын талап етуіне байланысты халифалық мәселесі шешілді. Әрине, қарсылары да болды. Мысалы ансарлардың көсемі Саъд ибн Убаде Әбу Бәкірдің халифалығын мойындамастан имамдықтың өздеріне тиісті екендігі пікірінде қалды. Шындығына келгенде ансарлардың билікке ұмтылу әрекеттері бір жағынан орынды болып көрінгенімен аймақтың мәдени, тарихи жағдайларын есепке алар болсақ бос әурешілік болып табылады. Өйткені арабтар салт-дәстүрге берік халық. Исламға дейін ол аймақта арабтың Құрайыш тайпасы басқа араб тайпаларынан үстем болды және айтқандары орындалып отырды. Басқа тайпалар да олардың бұл артықшылығын мойындап, қабылдаған. Құрайыштардың халифалыққа отыруы исламның одан әрідегі болашағы үшін маңызды еді.

Ансарлардың халифалық таластары ислам тарихында қандай да бір іріткінің көзіне айналған жоқ, дереу ұмытылып кетті. Ал халифалықтың Хз. Алиге, яғни Хз. Мұхаммед пайғамбардың отбасына тиісті екендігі туралы көзқарас үшінші халифа Османның тұсында қайтадан жаңғырды және үлкен дау-дамайлармен, соғыстарға, бөлінушіліктерге әкеліп соқты. Осы Осман халифтың (644-656жж.) тұсынан бастап мұсылмандар саяси, сенім тұрғысынан әртүрлі ағымдар мен мазһабтарға бөліне бастады.

Ислам тарихындағы оқиғаларға негіздей отырып мазһабтардың тарихын екіге бөліп қарастыруға болады. Біріншісі саяси мазһабтар, екіншісі иғтиқадиді мазһабтар.

Исламдағы ең алғашқы саяси мазһаб Харижилік болып табылады. Халифа Хз. Османның 656 жылы Мединеде, өз үйінде өлтірілуі ислам ойшылдығының, әсіресе харижилердің зерттеулерінде бастапқы нүкте әрі ыңғайлы кезең. Хз. Алиге халифа Хз. Османның өліміне қатысты адамдарды (бүлікшілерді) жазаламады деген сылтаумен өзіне бағынудан бас тартқан Муавия оған қарсы Сиффин деген жерде соғысады. Соғыстың нәтижесі Алидің пайдасына шешілгелі тұрғанда Муавия әскері найза ұшына Құран парақтарын іліп «арамызда Алланың кітабы төрелік етсін» деген келіссөзге шақырады. Бұл бір саяси айла еді. Али мұны білді және әскеріне алданбастан соғысты жалғастыра беруді бұйырды. Алайда әскерінің ішінде басымдықты құрайтын бір топ біз Алланың кітабына қарсы соғыспаймыз деп Алиді төрешілердің шешіміне көндіреді. Екі жақтан төрешілер сайланады. Бұл төрешілердің міндеті халифалыққа кімді сайлау керектігін анықтау болатын. Алидің тарапынан сайланған төреші қарсы жақтың алдауына түсіп қалады. Алынған шешім көпшіліктің алдында келісілгеннен

басқаша болып оқылады. Ол бойынша Муавия халифалыққа Алиден лайықты болып шығады. Осы шешім оқылған сәтте Тамим тайпасынан кейбір адамдар «Алланың еркіндегі мәселеде адамдардың еркіне жүгініп үкім бердіңдер. Үкім беру Аллаға тән. Алланың үкімімен үкім бермегендер кәпір»] деген ұранмен жоғарыда айтылған келіссөзге қарсы шығады. Басында осы келіссөзге Алиді еріксіз мәжбүрлеген бұл топ, енді қайтадан бұл келіссөзден оның бас тартуын талап етеді. Алиден қарсы жауап алғасын оның әскерінен бөлініп Харура деген аймаққа кетеді. Сандары он екі мыңның айналасында болған бұл топ өзараларында басшы сайлап алып пікірлерін тарата бастайды.

Харижилер халифа сайлау мұсылмандар үшін парыз емес, яғни мемлекет басшысыз да басқарыла береді дегенді алға тартады. Күнә жасаған мемлекет басшысын дереу төңкеріп тастау керек дейді. Ондай басшыға бағынуға болмайды. Бұл көзқарас ислам қоғамындағы анархияның алғашқы көрінісі еді. Тағы да бұл топ амалды иманның бір бөлігі деп санап, Алланың алдындағы міндетін (құлшылығын) орындамаған, күнә жасаған адамды мұсылман емес, кәпір деп санайды. Мұндай адамдарды өлтіру дін бойынша рұқсат етіледі деп, тарихта белгілі болғандай өз көзқарастарын қабылдамаған қара халықты қанға бөктірген. Жалпы харижилерге надан, сауатсыз адамдар ерген. Бұл мазһаб діннің үкімдерінің сыртқы жүзіне қарап, ішкі терең мәніне бойлай алмағандықтан жаңашылдыққа қарсы болған. Харижилер өз ішінде бірнеше топқа бөлініп кеткен. Ең бастылары мыналар: Мухаккима тул-ула, Азарика, Нежедат, Суфрия, Ажарида және Ибазия. Осылардан сунниттерге ең жақыны Ибазилер болып табылады. Ибазилер қазір Солтүстік Африка, Мадагаскар жақтарда азшылықта өмір сүреді .

Келесі бір саяси мазһаб Шииттер болып саналады. Хз. Алидің Муавиямен шайқасының нәтижесінде ислам үмметі екіге жарылады. Осы соғыстан кейін бір-біріне тәуелсіз екі ислам мемлекеті пайда болады. Харижилермен болған соғыстан соң Куфа қаласында Хз. Алиді кек алу мақсатында келген бір харижит намаз үстінде қанжарлап шейіт етеді. Хз. Алидің орнына халифалыққа оның үлкен ұлы Хасанды халық бірауыздан қолдап сайласа да ол биліктен бас тартады. Өзіне берілген халифалықты Муавияға береді. Ол бүкіл ислам әлемінің халифасы атанып Омейядтар мемлекетін құрады (661ж.) Муавия қайтыс боларынан бұрын өз орнына ұлы Язидті отырғызады. Бұл жағдай үлкен наразылықтарға жол ашады. Язидтің халифалығын мойындамаған Хз. Алидің екінші ұлы Хз. Хусейн Кербелада 680 жылы 10 қазанда жақтастарымен бірге зұлымдықпен өлтіріледі. Бұл оқиға қоғамда бітпейтін шиеленістерге жол ашып береді.

Үшінші халифа Хз. Османның тұсынан басталып Кербела оқиғасына дейін жалғасқан қайшылықтар уақыт өте келе халифалықтың яғни имамдықтың Хз. Али мен оның ұрпақтарына тән екендігі туралы көзқарасты қалыптастырып, бірнеше діни ағымдардың шығуына себеп болды.

«Шииттер» арабша бір сөз. Қазақша «жақтас» деген мағынаға келеді Хз. Алидің, Муавиямен шайқасында Алидің жағын алғандарға осы есім берілген. Халифалық мәселесінде Хз. Алиді қолдаған әркімді осы атаудың ішіне кіргіземіз. Жеке бір мазһаб ретінде қалыптасқан және қазіргі кезде де өмір сүріп отырған шииттікке былай анықтама беруге болады: «Хз. Алидің құран және сүннет, сондай-ақ әсиет арқылы халифа екендігін, халифалықтың тек қана соның ұрпақтарына тиісті екендігін, бұл мәселенің халықтың еркінде емес, діннің шарттарынан болып табылатынын қабылдайтындар.» [20]. Жалпы атауы Шииттер деп аталатын бұл мазһаб өз ішінде көптеген тармақтарға бөлініп кеткен. Ең бастылары мыналар: Кайсаниттер, Зейдиттер, Исмаилиттер, Имамия және Ғалие (шеткі шейттер).

Кайсаниттер өз атауын Әбу Амр Кайсаннан алады. Хз. Алидің Мұхаммед ибн Ханафия атты ұлын имам және ақырзаманда құтқаратын Махди деп қабылдайтын шектен шыққан шиит тобы болып табылады. Кайсаниттер Мұхаммед Ханафияның өлмегенін, «Жәбәли Радва» деген жерде жасырынып жүргенін алға тартып, алғашқы рет ғайып (жасырынған) имам сенімін ортаға шығарады. Бұл сенім кейін басқа да шииттік ағымдарға өтті. Реинкарнацияға сенеді, әрбір көрінген шындықтың екінші көрінбейтін көмескі беті бар екендігін қабылдайды. Бұл сенімдерінің негізін құрайды. VII ғасырдың орталарынан кейін тарих бетінен өше бастайды. Шамамен бір ғасырлық мерзімнен кейін түбегейлі жоқ болып кетеді.

Зейдиттер деп, Зейд ибн Зейнелабиннің және оның ұлы Яхияның имамдығын қабылдайтындарға айтылады. Омейядтарға қарсы 740 жылы Куфа қаласында көтеріліс бастаған Зейдтің жақтастары оны жалғыз тастап кетуіне байланысты өз мақсатына жете алмай өлтіріледі. Зейдиттер өздерінің діни дүниетанымдық жағынан суниттерге ең жақын шииттік ағым саналады. Олар Хз. Алидің имамдығын Хз. Мұхаммед тікелей емес, жанама тұрғыда білдіргенін, ең лайықты таңдау бар жерде лайықты болған біреудің халифалығы да қабылданатынын айтады. Осылайша Зейдиттер алғашқы халифа Хз. Әбу Бәкір мен Хз. Омардың халифалықтарын заңды деп есептейді. Имам Зейдтің көзқарастары мысырлық араб ғалымы Мұхаммед Әбу Захраның «Мазһабтар тарихы» атты еңбегінде кеңінен баяндалған .

Әдебиеттер:

1. Жолдыбайұлы Қ. «Дін мен діл»- Алматы, 2011- 288бет
2. Algul H. Islam Tarihi. – Istanbul, 1982. – С. 2. – S. 77.
3. Dogustan Gunumuze Buyuk Islam Tarihi. – Istanbul, 1992. – С. 2. – S. 238-245.
4. Akyol Taha. Haricilik ve Sia. – Istanbul, 1988. – S. 51.
5. Unlu Nuri. Islam Tarihi. – Istanbul, 1992. – С. 1. – S. 170-173.
6. Uludag Suleyman. Islamda Inanc Konulari ve Itikadi Mezhepler. – Istanbul, 1992. – S. 289-290.
7. Uludag Suleyman, Kavukcu Fuad. Kelam Dersleri. – Istanbul, 1974. – S. 86.
8. Neset Cagatay, Ibrahim Agah Cubukcu. Islam Mezhepler Tarihi. – Ankara, 1985. – S. 63-65.

**Абитбекова С. - студент 4 курса отделения
религиоведение КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Мейрбаева Б. Б.**

ВЛИЯНИЕ ИСЛАМА НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В СТЕПИ

Первые попытки склонить кочевников-тюрков к мусульманству предпринимались уже при халифе Хишаме (724-743), но серьезных результатов не принесли. В X в. известны отдельные группы кочевников, обратившихся в ислам. Так по сообщению Ибн-Хаукаля, в Сюткенте (город на левом берегу Сырдарьи) «есть мечеть и в ней собираются тюрки из разных племен гузов и карлуков, которые уже приняли ислам... Между Фарабом, Кенджида и Шашем хорошие пастбища, там около тысячи семей тюрков, которые уже приняли ислам». Но отдельные успехи ислама в кочевой среде не меняли общую картину. Этот период кочевники оставались верными своим прежним богам. «По представлению географов первой половины X в., границы распространения ислама на северо-востоке совпадали с границами саманидского государства. Турки везде противопоставляются мусульманам, за исключением тюрков

на Сырдарье, принявших ислам, и вместе с тем сделавшихся подданными Саманидов». Кроме того, в некоторых районах с исламом успешно конкурировало христианство. Несторианство, например, получило признание среди найманов, переселившихся в конце XII - начале XIII в. из Центральной Азии в Восточный Казахстан и Семиречье. Хан найманов Кучлук даже преследовал мусульман, потребовав от них, чтобы они «приняли или христианство, или буддизм, или по крайней мере внешним образом отказались от своей религии и носили китайскую одежду». Распространение ислама было замедлено монгольским завоеванием, принесшим в Среднюю Азию и Казахстан новые группы населения (тюрков и монголов) со своей традиционной религией. Однако в условиях Средней Азии монголы очень быстро утратили свой язык, сменив его на тюркский, и стали принимать традиции оседлой культуры, в том числе и религию. Уже правнук Чагатая, Мубарек-шах, правивший короткое время в 1266 г., был мусульманином. Его приемник, Борак-хан, в конце своей жизни также принял ислам. Правитель чагатайской державы Кебек (1318-1326 гг.) установил свое местопребывание в Мавераннахре, в долине Кашкадарьи. Здесь он выстроил себе дворец, что означало отход от степных традиций. Кебек не обратился в ислам, но был прославлен историками как покровитель мусульман. Его приемник Тармашарин (1326-1334 гг.) стал мусульманином и, говоря словами В.В. Бартольда, «окончательно установил господство ислама в монгольском среднеазиатском государстве».

В 1340-е годы чагатайская держава распалась на два самостоятельных государства. Западное, сохранившее за собой название Чагатай, включало в себе как основную часть Мавераннахр с древними центрами оседлой культуры; восточное, называвшееся Моголистаном, вошли Восточный Туркестан и степи к востоку от озера Балхаш. В Среднеазиатском Междуречье позиции ислама становились все более прочными. Незадолго до возвышения Тимура Хорезм обрел политическую самостоятельность; его правители опирались на ислам; монеты чеканились с надписью "власть принадлежит Богу". Правление Тимура ознаменовало окончательно избранную ориентацию кочевой знати Мавераннахра на центры оседлой жизни; Тимур, сделавший своей столицей Самарканд, последовательно поддерживал оседлую культуру мусульманского мира и ислам. Интересно, что Хорезм не признавал чагатаев настоящими мусульманами и этим обосновывал свой отказ подчиниться власти Тимура.

Кочевники отделившегося Моголистана, называвшиеся моголами, считали себя верными хранителями монгольских кочевых традиций. Несмотря на то, что правитель страны Туклук-Тимур (1348-1362 гг.) принял ислам, его подданные большей частью оставались неверными. Но в начале XV в. ислам победил и в Моголистане. Ставший в 1408 г. правителем Мухаммед-хан проявил себя как ревностный распространитель ислама в своих владениях: « все монголы должны были носить чалму; непослушным вбивали в голову гвозди». Во второй половине XV в. западные соседи нашли возможным признать обитателей Моголистана мусульманами.

В течении средневековья ислам неуклонно продвигался в кочевую степь, захватывая новые и новые группы населения. Укрепление позиций ислама среди кочевников, объясняется, прежде всего, влиянием среднеазиатских государств. Средняя Азия и Казахстан имели давние тесные политические, экономические и культурные связи с Передним Востоком. Когда, начиная с VII-VIII вв. Передний Восток стал центром мусульманского мира, у среднеазиатских государств фактически не оставалось выбора: не принять ислам значило противопоставить себя военной мощи мусульманских стран, подвергнуть риску сложившуюся торговлю с ними, оказаться в отрыве от блестящей цивилизации того времени. Кочевая степь в

значительной мере жила своей жизнью, но и у нее были с оазисами Средней Азии и Южного Казахстана разнообразные связи, которые способствовали проникновению ислама.

Другим источником воздействия ислама на обитателей степей были мусульманские государства Поволжья. Целенаправленная пропаганда ислама среди кочевников Дешт-и Кыпчака началась при золотоордынском хане Берке (1255-1266) и усилилась при хане Узбеке (1312-1340). Проповедники ислама шли в степи не только из Поволжья и Средней Азии, но и из стран Передней Азии – прежде всего, из Ирана. Среди миссионеров было немало представителей суфийского духовенства.

Казахское ханство было средневековым мусульманским государством, официальной религией идеологией которого выступал ислам. Духовная основа средневекового казахского общества представляла собой «тюрко-исламский тип культурной традиции, культурно-идеологический комплекс, где формообразующую роль исламская идеология».

Казахские ханы, следуя заветам великих предшественников, подражая таким героям тюркской истории, как Сатук-Богра-хан, Сельджук, Узбек, Джанибек, главной задачей руководства считали укрепление ее духовно-идеологических основ. Они поддерживали ходжей, открывали мусульманские школы, мечети, заботились о моральных устоях общества.

Как правило, внешняя политика государства является продолжением внутренней политики. В борьбе с джунгарами казахи во главе с Тауке неизменно опирались на идеи и идеалы мусульманства. В письме к правителю Ирана Надир-шаху Абулхаир говорит от имени казахов «мы, мусульмане». XVI—XVII века — особый период в истории Казахстана: время укрепления казахской государственности, активных политических, торговых и культурных отношений казахов с соседними странами и народами. Распространение ислама в этот период рассматривается нами, как фактор укрепления власти хана. В частности, шейхи Джуйбарии играли значительную роль в политической жизни казахского общества XVI—XVII веков и всячески оказывали поддержку казахским ханам во всех государственных делах. Значительное место в восточных источниках занимают известия об идеологии казахского общества XVI—XVII вв., наличии у казахов шаманистских воззрений и культов, о путях проникновения и насаждении ислама и деятельности среди казахов среднеазиатских суфийских орденов, о поисках среднеазиатскими шейхами убежища в кочевьях казахских ханов, о том, что казахи были давними мюридами среднеазиатских шейхов. Казахские ханы проводили активную политику, занимая лояльную позицию в отношении некоторых суфийских орденов, поддерживая их в противовес другим, опираясь на них и используя в своих целях. Известен даже религиозный деятель из среды казахов XVI в. — Маулана Мухаммад казах Рабатеги ("Сирадж ал-Салки-ман" Мухаммад Ракима).

Распространителями ислама выступали среднеазиатские суфийские пиры и их агенты, которые преследовали при этом цель - увеличение числа мюридов и размеров своих доходов.

В ряде агиографических сочинений содержится значительный материал, характеризующий быт народов Центральной Азии и Казахстана, их родоплеменную структуру, верования, политическую историю, рассказывающий о миссионерской деятельности ходжи Исхака, активно проповедовавшего суфийское учение ордена Нашбандийа среди казахов. Исламизация казахов способствовала укреплению на идеологической основе союза казахских правителей с духовными и светскими среднеазиатскими представителями. Известно, например, что в 1512 г. будущий знаменитый джуйбарский шейх Ислам бежал от Бабура и кызылбашей не куда-нибудь,

а к казахскому хану Касыму и довольно долго пользовался его гостеприимством. Однако после того как Бабур потерпел поражение, а остатки кызылбашей бежали из Мавераннахра, когда уже слухи о них стали затихать, Ходжа Ислам собрался возвратиться в Бухару. В это время от племянника Мухаммад-Шайбани-хана, победившего Бабура и кызылбашей, прибыли послы к Касыму сватать его дочь за своего хана, тогда утвердившегося правителем Бухары. Касым-хан согласился и под попечение Ходжи Ислама отдал отправляемую в Бухару дочь. Ходжа Ислам тогда и вернулся на родину.

Нельзя не отметить ту роль, какую сыграли в казахском обществе представители ходжей и сейидов. В "Убайдаллах-наме" сообщается, что Убай-далла хан, "пообещав звание накиба... двора Абу ар-Рахим-ходжа, брату Кара-Бахадура Сеид-ата-и, которого казахи признавали своим пиром и питали к нему полнейшее расположение, приказал ему ехать в Ташкент; казахским ханам и ташкентским ходжам с названным ходжою отправили милостивые (ханские) письма, халаты надлежащей ценности и арабских лошадей, дав срок двенадцать дней и обнадеживши ходжу своими (последующими) милостями".

Для более позднего времени имеет большое значение группа документов архива хивинских ханов, дающих полный материал, относящийся к землевладению и налоговому обложению казахов. В документах такого рода содержатся списки казахов, охватывающие 1200 хозяйств, данные об имущественном, социальном и родоплеменном составе налогоплательщиков; распределение населения по отдельным районам, его в целом комплексе источников сообщается о значительном влиянии в XVI в. на государственные дела джуйбарских шейхов. Они являлись и крупными землевладельцами, и богатыми купцами.

Особый интерес представляют вакуфные документы, характеризующие хозяйство джуйбарских шейхов XVI-XVII вв., которые показывают, что в руки определенных категорий служителей переходили районы с десятками селений, пахотных угодий, мельницами, караван-сараями, каналами и др. В "Раузат ар-ризван" Бадрад-Дин ал-Кашмири сообщается, что 900 джуфти гав земли находилось между Туркестаном и Хорасаном. Все это свидетельствует о том, что шейхи Джуйбари имели огромные земельные фонды в различных районах Центральной Азии.

В более поздний период, с образованием казахской народности в XVI в. внедрение ислама способствовало укреплению верховной власти ханов и слиянию различных казахских племен в единую этническую общность. Таким образом, дальнейшее проникновение ислама в регион и его влияние на политическую жизнь происходили в неразрывной связи с домусульманскими, а с приходом монгольских войск, и с монгольскими идеологиями. Эти процессы не были результатом борьбы идей, а скорее, гибкой аккультурации и адаптации различных идей. К тому времени казахи уже считали себя мусульманами-суннитами (ханифитского толка), то есть с определившейся религиозной идентичностью.

В то же время, унаследованный ими синкретизм исламской веры так и не был преодолен: сильные элементы анимизма, шаманизма, поклонения предкам по-прежнему входили в религиозные представления и обряды, распространенные в степи в форме народного ислама, включавшего в себя элементы доисламских верований. Соответственно, хотя и сложилась прослойка всеми признаваемых представителей ислама в лице имамов, кади, мулл, мударрисов и других, организационно оформленные структуры мусульманского духовенства были, все же развиты слабо.

В этой связи следует особо отметить, что казахи, этническое ядро которых составили кыпчакские племена, в XVI веке считались мусульманами-суннитами ханифитского толка. Но наряду с этим указывалось, что среди них распространены

некоторые "обычаи язычества", которые, по словам мусульманских ученых начала ХУІ века, выражались в трех видах. Во-первых, среди казахов были изображения идолов, которым они земно поклонялись. Во-вторых, казахи захваченных в плен мусульман превращали в рабов., не делая никакого различия между ними и рабами-неверными. В третьих, когда наступает пора весны и появляется кумыс, казахи, прежде чем налить кумыс в сосуд и выпить, "обращают свое лицо к Солнцу и выплескивают из сосуда небольшое количество напитка в сторону востока, а затем совершают земной поклон Солнцу. Наверное, это есть проявление благодарности Солнцу за то, что оно выращивает травы, которыми питается лошадь и появляется кумыс".

Литературы:

- 1.Нуртазина Н.Д. - Ислам в Казахском ханстве (XV-XVIII вв.). 2009
- 2.История Казахстана с древнейших времен до наших дней (очерк). Алматы. Дәуір, 1993
- 3.Берденова К.А. Общая и экономическая история Казахстана. Алматы. Экономика, 1997

**Бадагулова Ж . - студент 4 курса отделения
религиоведение КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Мейрбаева Б. Б.**

ПОЛОЖЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

В начале восемнадцатого века понятие толерантности (от лат. «tolerantia»), отождествляемое в то время с понятием «терпимость», было достаточно новым. До этого изначально латинское «tolerantia» имело то же значение, что и русское «терпение», как и соответствующие слова в европейских языках вплоть до шестнадцатого века. После же в силу социокультурных и политических факторов происходит лексическая эволюция, которая в течение одного-двух столетий приводит к утверждению особого понятия «терпимость» как понятия из лексикона гражданского общества.

Современные представления о толерантности упрочивающего гражданский мир и дающего защиту от несправедливости, было во многом подготовлено деятельностью философов семнадцатого века. Существенный вклад в разработку оформления и законодательного введения принципа свободы совести и веротерпимости внесли гуманисты эпохи Возрождения, деятели эпохи Просвещения, а также мыслители Немецкой классической философии.

Важную роль в развитии философии толерантности сыграл английский мыслитель Д. Локк (1632-1704) и его «Письма о веротерпимости» (1689, 1692) где философские и политические позиции определили его отношение к религии. Мыслитель выступает за самую широкую веротерпимость, а также за полное невмешательство государства и церкви в дела друг друга. Локк рассматривал естественное состояние общества как естественное состояние равенства. Люди в естественном состоянии «свободны, равны и независимы». Ограничивает свободу человека лишь естественный закон, который гласит: «Никто не имеет права ограничивать другого в его жизни, здоровье либо имуществе».

Более того, иная трактовка этнической толерантности представлена как позиция принятия других такими, какие они есть, и готовность взаимодействовать с ними без акцентирования внимания на ряд аспектов, существенно влияющих на взаимодействие разных этнических групп. Такое понимание мы находим в определениях Н.М.Лебедевой, В.Ю.Хотинца, М.Б.Ешича. Общая их суть представлена в словаре-справочнике «Этнология», где этническая толерантность – это «особое умонастроение, жизненно-психологическая установка, которая позволяет ценить другое национальное «они» равнозначно собственному «мы». Это внутреннее преодоление нетерпимости и невосприимчивости «чужого» на уровне собственного менталитета, признание существования «чужой национальной правды», иного подхода к национальным проблемам. ... Проявлять толерантность национальную – значит рассматривать «чужие культуры, обычаи, мировоззренческие, политические, этнические своеобразия как достойное, уважительное, ценностное. Толерантность национальная – это основа этнического разнообразия и одновременно политика компромисса, согласия, единства». Это определение имеет ярко выраженную психологическую компоненту, которую поддерживают ряд именитых ученых исследующих данный вопрос.

Кроме того, представляя политологическую точку зрения, мы определяем этническую толерантность как уважение и признание равноправия и свобод всех этносов. Её реализация возможна лишь в отдельных этносоциальных системах. Современная этнополитическая наука уже давно выделяет две основные модели развития взаимодействия социальных и этнических систем (этносов, этнических групп, национальных меньшинств) – демотическую (гражданскую) и этническую. Одним из оснований выделения таких моделей является определенный тип социальных образований – «демос» или «гражданская нация» (нация – это совокупность всех граждан государства, всё его население) и «этнос» (нация – это этнос). В современной политической практике нация-этнос со своей этнокультурной гомогенностью встречается редко. Примером может быть Япония, где девяносто восемь процентов населения составляет единая этническая группа. Наше государство не относится к этой модели.

В своё время американский социолог П. Сорокин писал: «Из всех связей, которые соединяют людей между собой, связи по местности являются самыми сильными. Одно и то же местожительство порождает в людях общность стремлений и интересов. Сходство в образе жизни, семейные связи, товарищеские отношения, созданные ещё с детства, придают им общий характер, создающий живую связь. В итоге образуется группа, отмеченная колоритом данного места. Таковы и казахи, ведь практически каждый казах идентифицирует себя с конкретным жузом, родом и подродовым отделением. В соответствии с этой ориентацией на самоидентификацию, современный казах говорит о себе, прежде всего как о наймане, кыпчаке, аргыне, адае, уйсуне, джалаире, и лишь после этого как о казахе. Несколько определяют себя от казахской этнической целостности представители рода торе (чингизиды, считающие себя прямыми потомками Чингисхана) и кожа (потомки первой волны арабских исламских миссионеров, пришедших в Центральную Азию в седьмом веке н. э.).

Гражданская нация способствует процессу формирования гражданской (надэтнической) идентичности человека, от которой зависит политическая стабильность казахстанского мультиэтнического государства и толерантное взаимодействие между различными этническими группами. По справедливому замечанию В. А. Тишкова, понятие «гражданской нации» более приемлемо для членов многоэтнических политических сообществ и менее конфликтно, чем понятие этнонации.

В пределах такой общности имеет место особый характер отношений между властью, управляющей элитой и населением, которые реализуются в оппозициях: личность-государство, социальная группа, слой, класс, региональная общность-государство, но не этническая группа-государство. Именно по отношению к таким субъектам В. А. Тишковым была предложена новая трактовка понятия «самоопределение», которое понимается им как «право на участие в более широком общественно-политическом процессе». Субъект самоопределения – это, прежде всего личность, гражданин, а на коллективном уровне – это не этнос, а демос, т. е. территориальное сообщество.

Идеология гражданской нации исключает из официальной практики этническую принадлежность, этничность как политический принцип, но допускает этнический и культурный плюрализм при условии сохранения целостности уже существующей социальной системы и территории национального государства. В Казахстане общность гражданского типа складывается в его границах и в силу этого его территориальные границы совпадают с границами нации. Они включают в свой состав этнические компоненты, которые в каждом конкретном случае определяют характер государства, придают им известную культурную, этнокультурную специфику и определенную «этническую окрашенность».

Для формирования гражданского общества необходимо воспитание гражданина – человека, обладающего соответствующими этому обществу ценностными ориентациями. Одним из важнейших качеств, присущих такому человеку, является этническая толерантность – умение терпимо, а главное – с пониманием относиться к людям других национальностей, к их обычаям, традициям, культуре, образцам поведения, образу жизни. Этническая толерантность или, напротив, этническая интолерантность во многом определяет характер межнациональных отношений.

Казахстанские ученые, к сожалению, в исследованиях вопросов толерантности отстают, хотя проблемы, связанные с формированием толерантности, не обходят стороной нашу страну, тем более, сегодня, когда страна начинает играть всё более важную и ответственную роль на мировой арене.

Литература:

1. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1, Пер. с англ.- М.: Вече, АСТ. 1999. – 544 с.
2. Религиоведение: учебное пособие/ Под ред. М.М. Шахнович – Спб: Питер. 2007.- 432 с
3. Гараджа В.И. Социология религии. МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, ИНФРА –М, 2007 – 344
4. Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А. Этносоциология. М., 1999
5. Тишков В. А. О феномене этничности. // ЭО. 1997
6. www.tolerance.ru
7. Мириманова М.С. Конфликтология М.: Издательский центр «Академия», 2003
8. Толерантность, в третьем значении // Большой Энциклопедический словарь
9. Декларация принципов терпимости принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года.
10. Лебедев С. Д. Социология: Толерантность в отношениях светской и религиозной культур // Известия науки
11. Рамазан Г. А. Этнополитология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, с. 182

ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев: «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында» атты Қазақстан халқына жасаған Жолдауында егеменді еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті озық елдердің қатарына кіру стратегиясының басым бағыттарының бірінде «... Біз Исламның, басқа да әлемдік және дәстүрлі дәстүрдің озық үрдістерін құрметтеп әрі дамыта отырып, заманғы зайырлы мемлекет орнатамыз» деп айрықша атап өткен болатын [1].

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт – дәстүрін, тілін, білімін меңгерген, мәдениетті, адами қасиеті мол шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу - өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Қазақстанда дін бөлек, мемлекет бөлек. Дегенмен, қазіргі кезеңде көбейіп кеткен. Діни ағымдар азаматтарымызды адастырып, қоғамдық тұтастыққа қауіп төндіруде. Көпұлтты мемлекетіміз көпдінді мемлекетке айналып, түрлі діни ағымдар мен секталар сайын далада жүгенсіз жүр. Әсіресе аймақтарда қаптап кеткен діни бірлестіктер жергілікті жастарды «жақын» тартып, ұлттық мәдениет пен мәдениеттің арасында іріткі салуда. Мұның зардабын тартқан ата-аналар Парламентке хат жолдап, мемлекеттен көмек сұрап отыр. Қазақстан бойынша 2010 жылы осындай ахуалдың салдарынан еліміздегі жастардың 15 пайызы осы ағымға ере бастаған. 2011 – 2012 жылдары бұл көрсеткіш 60 пайызға жеткен. Егер өңірлерге бөліп қарасақ, 10 000 адамның 7,5 мыңы «уаххабилер», оның ішінде 75 пайызы – 13 – 25 жас аралығындағы жасөспірімдер мен жастар [2, б. 108-109].

Осындай жоғарғы талаптар тұрғысынан алғанда жастарға діни тәлім – тәрбие беру мәселесі бүгінгі қоғам мен мемлекеттік деңгейде кеңінен қолдау тауып, әлеуметтік, мәдени маңызға ие болып, педагогика ғылымының өзекті бір мәселесіне айналып келеді. Қазіргі қазақ менталитетіне имандылық ұрығын сеуіп, көп қазақтың беті бұрылып жатқан кезінде жастарға ерте жастан, ең алдымен, мұсылманшылдықтың басты тұтқасы иман екендігін ұғындырудың маңызы өте зор.

Алайда, халық тағылымы осы кезге дейін ғылыми жүйеленіп дамымағандықтан, жұртымыздың жігері қажып, рухани азғындауының көріністерін жиі ұшыратамыз. Мысалы, қазіргі адамдардың арасында құқық бұзушылық, ата – ана мен бала арасындағы қайшылықтар, туған – туыстардың сыйластықтары кескіленіп бара жатқандай көрінеді. Осыншама қасіретке толы кереғар жағдайлардың ерекше көбеюін тек қазіргі әл – ауқаттың төмендеуінен, өндірістің құлдырап жұмыссыздықтың жаппай етек алуынан немесе қоғамдағы саяси формацияның ауысуынан ғана себеп іздемей, етек алып бара жатқан адам тәрбиесіндегі індеттің көзін түсінбей опық жеп қалмауды ойластыратын мезгіл жетті. Ол үшін ең алдымен шынайы «Халық педагогикасын» ғылым ретінде дамытып, оның этнографиялық жағына ғана тоқтала бермей адамның жан дүниесін жетілдіретін рухани көзіне көңіл аудармай болмайды [3, б. 200].

Иман – бұл адам жүрегінің тазалығы, адамгершілігі, тәубәшілдігі.

Дәл қазіргі уақытта зымиян ағымдар жастарды жолынан тайдырып жүргені де өкінішті – ақ. Соның ішінде ислам дінін теріс уағыздап жүрген алаяқтар да аз емес. Алланың атын жамылып, өздерінің қара ойларын жастар арқылы жүзеге асыруда. Мұхаммед пайғамбардың 251 – інші хадисінде былай деп жазылған екен: «Адамдарды нақақ жолдан тайдырушы имамдар тажалдан да қауіпті» [4, б. 36]. Шынында да, дінді уағыздап, жалған уәделер беріп, адамдарды азғыру – адами қасиетке жатпайды. Бізде

қазір намаз оқымайтын, діни істерге үш қайнаса сорпасы қосылмайтын, өзін - өзі «дінтанушы» деп діни мәселелер туралы ақпарат құралдарына өзінің шалапұтты ой – пікірлерін тықпалайтын кешегі атейстер де бар. Ал соңғы уақытта бұған өтірікті шындай, шынды Құдай ұрғандай майын тамызатын бірқатар сайттар қосылды. Олардың жұртқа Ислам діні, діни басқарма туралы теріс пікір қалыптастыруға тырысып жүргені өкінішті - ақ. Мұнысы түрлі секталар мен іріткі салушы ағымдардың дирменіне су құю деп есептейміз.

Кез – келген партиясының, саясы ұйымның, діни ұйымдар мен бірлестіктердің, конфессиялардың белгілі бір мүддесі болады. Шартты түрде діни секталардың іс - әрекетін екі түрге бөлуге болады:

1. Санаға шабуыл жасауды мақсат ететін діни секталар;
2. Белгілі бір мүдде үшін әрекет ететін діни секталар;

Діни ұйымдардың үгіт насихаттар жасап, жастарды өз арбауына, шырмауына түсіріп, санасын улауы, отбасының бұзылуына әкеп соқтырады. Бұл халықты араздастыру мен арандату болмағанда не ? Екіншіден, кейбір діни секталар мемлекеттің тұтастығы мен тұрақтылығына нұқсан келтіреді. Мысалы ХХ ғасырдың соңында пайда болған Ахмеди жамағаты мұсылмандарды тұтастай мұсылмандар емес, олар кәпірлер деп қарайды. Ал олардың іс - әрекеттерін кейбір газет – журналдар немесе бұқаралық ақпарат құралдары исламмен тікелей байланыстырады. Ал шын мәнінде, Ахмеди жамағатының іс - әрекеттері исламмен үш қайнаса сорпасы қосылмайды. Міне, олардың іс - әрекеттері нағыз ұлт араздығын тудыру, халықтардың берекесін кетіру болып табылады. Немесе, ХХ ғасырдың ортасында Палестинада пайда болған Хизб - ут – Тахрир (бостандық партиясы) партияның өзін діни, саяси партия атап, ислам халифатын құру идеясын үгіттеп, қарсыластырды дұшпан, кәпір деп атап, өзін жанкешті құрбан етуді жихад санауы да исламның қағидаларына қайшы әрекет. Себебі, ислам догматикасында дінде зорлық жоқ деп қарастырады. Ал, өзін - өзі өлтіру – үлкен күнә (айып іс) деп есептеледі. Осы үндеулер халықтардың берекесін көтеріп, қоғамға діни араздықты тудырып, ұлттардың ар – намысын қорлайтын белгілерді көруге болады. Біз, тілімізді, дінімізді, салт – дәстүрімізді мәңгі ұмытпауға, оны әрдайым есте сақтауға міндеттіміз. Басқа діни секталардың арбауына түсу - өз дінін, өз отанын сату деген сөз. Себебі дін – біздің рухани болмысымыз, бүгінгіміз бен ертеңіміз және болашағымыз. Біз түрімізбен қазақ емес, керсінше тілімізбен және салт – дәстүрімізбен қазақ болуымыз керек[5,б. 3-6].

Ислам – қазақ халқының рухани қазынасы, салт – санасы, әдет – ғұрпы, дәстүрі, білімі, мәдениеті және тілі мен біте қайнасқан дәстүрлі дін. Ал, саентология, благодать, Иегова куәгерлері, евангелистер, кришна секілді түрлі ағымдар – секта ретінде қалыптасқан. Олардың көздеген арманы, мақсат – мүддесі – қазақ халқының санасын улау, елдің бірлігін ыдыратып, жеріне ие болу,сөйтіп тәуелсіздігін жою.

«Барлық діндер мен діни бірлестіктер заң алдында бірдей. Ешбір дін немесе діни бірлестік басқаларға қарағанда ешқандай артықшылықтарды пайдаланбайды», дейді Заңның 4 – бабында. Заңның осы нормасы қазақ ұлтының намысына қатты тиеді[6].

Зайырлы мемлекет екенбіз деп осылай қазақ халқын, оның дәстүрі мен салт – санасын беріп, құрбан етуге де болмайды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылы ел тыныштығын ойлап қабылданған заңдық норманың 17 жылдан кейін Қазақстан аяғынан тік тұрған кезінде, бүкіл әлем мойындап құрметтеген Елбасы тұрған кезде және жат діннің ұлтымыздың рухани тұтастығына аса қауіпті екенін белгілі бола тұра өзгермеуі жақсылық емес. Соларға берген тендіктің салдарынан қазақ ұлтының бірлігіне бітпестей сызат.

«Мұсылман бауырлар», «Талибан» қозғалысы, «Боз Күрд», «Орталық Азия жаматты», «Лашкар – и - Тайба», «Әлеуметтік реформалар қоғамы», «Шығыс

Түркістандағы азат ету ұйымы», «Аум Сенрике» және «Хизб – ут – Тахрир - эл - Ислами» бар. Сондай – ақ ақша табу үшін тұрғындардың діни сауатсыздығын пайдаланып, исламның дәстүрлі ағымын бұрмалап жүрген «Ата жолы», «Ана жолы» сияқты оккульттық – мистикалық ағымдағы кішігірім секталар бар. Олар сонау мұхиттың арғы бетінен келіп, қазақтың қамын ойлап жатқан ештеңесі жоқ. Керсінше, қалай да қазақ халқын қанау, қазақ халқын адастырып, өзі 70 жыл атеизмнен кейін жаңа – жаңа өзінің ата – мұра дініне бет бұрған кезде, соған қол жеткізбей, қалай да өз дінінен қол үздіріп, әр түрлі ағымдарға кіргізіп, кейін болашақта туған – туыс, ағайын, бауырлар, әрқайсысы әр ағымда болып, бір – бірімен тіл табысы алмаса, мінекей, ағымдардың арасында осындай мақсаттарды көздегендері аз емес. Алайда, Ұлттық қауіпсіздік комитеті қызметкерлерінің тінту кезінде таңдайын қаққызған нәрсе – қоғамға жат діни әдебиеттен бөлек, саентологтардың сейфтерінде осы ұйымға мүше болған 8 мыңнан астам адамға қатысты жасырын сипаттағы ақпараттар сақталған мұрағат табылған екен. Яғни, зымиян секталардың арбауында жүрген азаматтарымыз да бірталай екендігі өкінішті. Хаббарт деген фантастың өзінің тастаған ұраны бар: «Егер байығың келсе, жаңа дін ойлап тап» деген. Міне соның ойлап тапқан саентология діни ағымы, қазіргі уақытта біздің Қазақстан жерінде де өзінің нәтижесін беріп жатыр. Яғни, қазақ халқының ішінде соған алданып, соған өзінің ақшасын салып жүрген адамдар аз емес. Мамандардың айтуынша, елімізде бұдан басқа да, қоғамға қауіп төндіріп жатқан жалған ұйымдар баршылық. Таяуда, Павлодар облысында, прокуратура қызметкерлері, экстремистік мазмұндағы уағыз тарататын «Таблиғи жамағат» пен «Хизб – ут -Тахрир» ұйымдарының заңсыз әрекеттерін әшкерелеген болатын. Десек те, мұндай ұйымдардың саны азаюдың орнына керсінше көбейіп барады. Салыстырып айтар болсақ, 2010 жылы Алматы қаласында 140 діни бірлестіктер тіркелсе, 2012 жылы олардың 260 – қа жеткен. Әрине мұндағы ең басты мақсат – пайда табу. Айналып келгенде бәрібір барлығы ақшаға тіреледі. Ал осы пайдалардың құрбаны болып көбінесе жасөспірімдер, немесе осы өмірде лайықты орнын таппаған жандар болады.

Ең қауіптісі, соңғы уақытта, түрлі секталар мен жалған діни бірлестіктер, арам ниетін жасыру мақсатында, өздерін қоғамдық ұйым не болмаса жауапкершілігі шектеулі серіктестік ретінде таныстыруда [7 б.13].

Секта десе ат тонын ала қашатын жастарды, торына алдап түсіру үшін, миссионерлер не бір айла тәсілдерге жүгінетін көрінеді. Мысалы, газетте басылған хабарлама арқылы, жұмыс іздеп барсаңыз, сектаның кеңесіне тап болуыңыз ғажап емес. Заң орындары, мұнда тәсілдің, әсіресе қаржы дағдарысы кезінде жиі қолданыла бастағанын ескертеді.

Қазіргі таңда әлемде болып жатқан келеңсіз көріністердің көбіне ислам діні басты себепкер ретінде сөз болып жүретіндігі бәрімізге мәлім. Алайда, осының қаншалықты дұрыс, қаншалықты бұрыс екендігін әркім өзінше пайымдап жатады. Бұл жерде батыстың бағыты белгілі сияқты. Мұндай көбіне өтірік жала жабушылық ислам елдерінің ұлттық сана – сезімін, ұлттық идеологиясына өз ықпалын тигізбей қоймас деген ой туындайды.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан -2030. Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Баркер А. Новые религиозные движения . –СПБ., 1997, 108-119 б.
3. Қазақстан Республикасының білім беру туралы заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. Алматы,Юрист,2006,200 б.
4. Мұхамед пайғамбардың хадистері. //№ 256, 63 б.

5. Жақыпова Г. Жасөспірімдерді кері ықпалдардан қорғау.// Тәрбие құралы 2008. №3, 3-6 б.
6. Махач В.Секта түрлері.// Интернет желісі.
7. Дуанбай Ж. Зымиян ағымдардың ықпалы.// Айқын 2009, №6, 136.

**Ерназаров Д. -эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Мұқан Нұрзат**

МҰСЫЛМАН ӘЛЕМІНДЕГІ ҒЫЛЫМНЫҢ ОРНЫ

Адамзаттың қазіргі биігінен көз салсақ, тарих көшінің бет алысын түзеп, әлемге ұлы өзгеріс енгізген ірі құбылыстарға куә боламыз. Соның бірі Ислам діні екені белгілі. Бақытқа бастаймыз деп ұрандатқан күллі идеологиялардың тоқырауға ұшырауы жаңа ізденістерге жол ашып, жыл өткен сайын Ислам діні әлемге кеңінен таралуда. Бүгінгідей жаһандану ғасырында мәдени-рухани фактор ретінде Ислам дінінің маңызы неліктен еселеп артуда? Ол адамзатқа не берді? Дамуға қандай үлес қосты? Құндылықтары не? Осы сауалдарға мүмкіндігінше жауап іздеп көрейік.

Алғашқы бұйрығы «Оқы!» деп келген Ислам діні ең әуелі адамзатты білімге, оқуға үндеді. Құранға үңілумен қатар мына алып ғалам кітабын да қоса зерделеуге шақырып, Ұлы Шебердің құдіретіне саналы түрде бас идірді. Қасиетті Құрандағы «Раббым, білімімді арттыра гөр!» («Таһа» сүресі, 11-аят) деген аяттары, сондай-ақ хадистерде «Ғалымдар - Пайғамбарлардың мирасқорлары» (Әбу Дауыд), «Тал бесіктен көр бесікке дейін білім іздендер» (Әл-Ажлуни) деген. Ғылым жайындағы аят-хадистерді көкейге түйген мұсылмандар ілім үйренуге талпынып, сауаттылықты барынша жаюға тырысқан. Пайғамбарымыз он мұсылманға оқу-жазу үйреткен тұтқындарды босатып, суффа сахабаларын мешітке жинап, тек қана іліммен шұғылдануға жұмылдырған. Алғашқы ілім ошағы әл-Мәжидул Нәбәуимен басталған.(1,2)

Білім-ғылымның орны ерекшеленді, мысалы: он шақты яһуди хазреті Әлиге (ғ.с.) келіп: «Ғылым артық па, әлде, дүние артық па?» - деп сұрақ қояды. Төртінші халифа бұл сұраққа былайша он түрлі жауап береді.

Бірінші, ғылым артық. Өйткені, ғылым – пайғамбарлардан қалған мирас, ал дүние – Перғауынның мирасы.

Екінші, ғылым сені сақтайды, ал дүниені сен сақтайсың.

Үшінші, ғылымның досы көп, ал дүниенің дұшпаны көп.

Төртінші, ғылымды жұмсасаң арта береді, дүниені жұмсасаң азая береді.

Бесінші, ғылым саған құрметті атақ береді, ал дүние сараң деген ат қалдырады.

Алтыншы, ғылым сені асыраса, ал дүниені сен асырайсың.

Жетінші, ғылым қиямет күні иесіне шапағат етеді, ал дүние иесіне есепсіз жауап бергізеді.

Сегізінші, ғылым тозбайды, жоғалмайды. Дүние болса, қолдың кірі, өледі, жоғалады.

Тоғызыншы, ғылым көңілді нұрландырады, ал дүние масаттандырады.

Оныншы, ғылым адамға ғибадат еткізеді, ал дүние иесінің көңіліне тәкәппарлық салады,-деп тапқырлық танытыпты.(7)

Мұсылмандар ислами ілімдермен қатар медицина, математика, астрономия, химия, философия, тарих, география секілді жаратылыс пәндерін де дамытқан. Тарихқа үңілсек, батыстықтардан бұрын көптеген ғылыми жаңалықтарды мұсылман ғалымдардың ашқанына куә боламыз. Айталық, алғаш күн сағатын ойлап тапқан

Жабир ибн Әфлаһ (орта ғасырда), атом бомбасы жайлы алғаш түсінік берген Жабир ибн Хайян (721-805), автоматтық жүйені алғаш ойлап тапқан Жәзари (1136-1206), зоологиялық энциклопедия кітабын жазған Мұхаммед ибн Муса (1349-1405), тригонометрияға тангенс, котангенс, синус және косинус заңдылықтарын қосқан Әбул Уәфа (940-998), алгебра кітабын жазған әл-Хорезми (780-850), агрономия саласында тұңғыш еңбек жазған Ибн Аууам (XII ғ.), алғашқы қағаз фабрикасын құрған Ибн Фазыл (739-805), ішек, құрт микробын тапқан Камбур Уасим (?-1761), Жер шарының диаметрін алғаш өлшеген Мұхаммед ибн Мұса, алгебрадағы «Бином» формуласын тапқан Омар Хайям (?-1123), қазіргі дүниежүзі картасына өте жақын кейіпте дүниежүзі картасын сызған Пири Рейс (1465-1554), алғаш ұшақ жасаған Ибн Фирнас (?-888), тұңғыш рет компасты ойлап тапқан (Кабажаки XIII ғ.), тарих ғылымын алғаш жүйелеген Ибн Халдун (1332-1406), химия саласында Кантитаф тәсілін ашқан Әбул-Қасым әл-Каши (?-1436), 1000 жыл бұрын майда тамырларды тауып, алғаш рет рак ауруына операция жасаған Әли ибн Аббас (?-994) секілді жүздеген ғалымдар мұсылмандар еді.(4)

Ислам дінінің кең жайылып, өркендеу ғасырларында білім-ғылымның дамуына елеулі ықпал етті. Мұсылмандықтың қайнар көзі болған құран мен хадистерде білім-ғылымға ден қойылып, ғалымдардың дәрежесін жоғары қойған. Бірақ мұсылман әлеміндегі ғылымның орны тарихи процестерде әртүрлі ішкі және сыртқы факторлар нәтижесінде өркендеу шыңымен қатар құлдырап та отырды. Қазіргі гуманитарлық және жаратылыстану ғылымының алғашқы баспалдағы мұсылман ғалымдарының еңбектерінің жемістері екенін тарих көрсетіп отыр. Ислам әлеміндегі қай ғылым саласын алып қарасақ та, оның бастау бұлағы қасиетті құран кітабы болды.

Тарихта адамзат қоғамы түрлі өзгерістерге ұшырап отырды. Қандай мықты, аузын айға білеген империялардың, державалардың ешқайсысы да мәңгі жасаған жоқ. Сол сияқты мұсылман әлемі де уақыттың түрлі ағысын, толқынын бастан кешті. Білім мен ғылымның даму бағыты шығыстан батысқа қарай көшін түзеді. Адамзатқа исламның даналарын берген рухани әлемнің тоқырауы демесек те, шабан қимылды қанағат еткен дәуірлерді бастан кешіруі де сондықтан болар. Бүкіл әлемдік Ислам экономикалық форумына қатысушылар алдында сөйлеген сөзінде Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев жер жүзіндегі халықтың бестен бір бөлігін құрайтын мұсылман әлемі дамуының бүгінгі деңгейінің шындығын орынды атап өтті. Ғасырлар тоғысындағы жылдарда техника және жаратылыстану ғылымдары саласынан Нобель сыйлығының бірде-бір лауреаты шықпаған. Ислам әлеміндегі жаһандық технологиялық жаңалық жөнінде де ешкім ештеңе айта алмайды. Ал өткенге көз салсақ, ислам әлемінің ғылымдағы ғажайыптары мен рухани жауһарларының бүгінгі өркениетке жеткізген ғылыми жаңалықтардың түп қазығы, түбір бастауында тұрғанын байқаймыз. Мысалы, орта ғасырлардағы мұсылман даналары көптеген ғылымның негізін қалады. Медицинада Ибн Сина, алгебрада әл-Жабир ибн Хайян, химияда әл Хорезми, астрономияда Бируни, оптикада Ибн Хейсам, акустика мен музыкада Әбунасыр әл-Фараби, тригонометрияда Беттани, социологияда Ибн Халдун, кибернетикада әл-Жазаридің есімі алдымен аталады. Ал поэзия мен әдебиетте, өнерде, философияда ислам даналарының есімі күні бүгінге дейін жаңғыра естіледі. Алғашқы қағаз фабрикасын, алғашқы токарь станогын, алғашқы зеңбіректі, тағы басқа адамзат өркениетінде орны бар заттарды ойлап тапқан мұсылмандар болатын. Орта ғасырларда ислам әлеміне интеллектуалдық еркіндіктің ұрығын сепкен Еуропа емес, қайта ілім-білім-ғылым мұсылман шығысынан кәрі құрлыққа барды. Қазір көпшілік мұсылмандар Еуропа мен Америка Құрама Штаттарына қалай кіді қараса, бір кезде еуропалықтар мұсылман жұртына дәл солай үрке қарады. Оның

барлығы да қызғанышы атойлап тұратын қызығушылық болғанымен, олар іштей мұсылман әлемінің артықшылықтарын, басымдығын мойындайтын.(9)

Исламдағы алғашқы білім ошақтары. Осы күнгі Ислам әлеміндегі оқу орындарының негізі сонау пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) дәуіріндегі қарапайым Суффа мен медресеге дейінгі оқу ошақтарында және түрлі деңгейдегі медреселерде қаланды. Теңіз – тамшыдан құралғаны секілді, Ислам білімі мен ғылымы да, ғылымда терең, ойшыл, шоқтығы биік ғалымдардың еңбегімен қаланды. Исламнан бұрынғы арабтар шөлде өмір сүретіндіктен, тек шөл өміріне қажетті нәрселерді білетін. Сондықтан, ол кезде арабтарда бүгінгі түсініктегі ғылым, әрине, жоқ болатын. Оларда негізінен ауыз әдебиеті ғана дамып, кейбір ғылым салалары ғана болған. Ислам келген кезде дүние-жүзінде оқу-жазу білетіндер өте аз болатын. Меккеде 15-20 адам ғана сауатты болған. Бұлардың арасында Хз. Омар, Осман, Әлиді (р.а.) айтуға болады. Мәдинада одан да аз болатын. Халықтың көбі көшпенді. Әр күні кез-десетін қиыншылықтардан халықтың оқу-жазу үйренуге уақыты болмайтын.

Хижретке дейінгі оқу-ағарту шаралары: Асыры-сағадат (хазреті пай-ғамбар және оның төрт ізбаса-рының әмір құрған дәуірі) жаңа оқу-тәрбие жүйесін қалыптастырды. Негізі Құран, мұғалімі хз. Мұхаммед (с.ғ.с.), шәкірттері сахабалар болған бұл жүйе, аз уақытта мол табысқа жетті. Біз Мекке дәуірінде де Құран оқудың өте маңызды болғанын көреміз. Өйткені дінді жаю, Исламды және Құранды түсіну оқу-жазуға байланысты еді. Құран Кәрім әуелі жазылып, кейін оқуды білетіндер, білмейтіндерге оқып беретін. Хазреті Омардың (р.а.) мұсылман болуына себеп болған да осындай бір оқиға еді.

Хижреттен кейінгі оқу-ағарту жұмыстары: Құранның «Оқы!» әмірімен басталған ғылыми, мәдени шара-лар тез дамыды. Асыры-сағадатта мәдениеттің негізі саналған оқу-жазуды үйрету азаттық алумен тең қойылған. Бәдір соғысында тұтқынға түскендердің ішінде құн төлейтін ақшасы жоқ, бірақ сауаты барлар әрқайсысы он мұсылман балаға хат тануды үйрету шартымен босатылады. Бұл білім-ғылымды жаю жолын-дағы алғашқы қадам еді. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) дәуірінде діни сауатты болу жалпыға бірдей міндет болғанын көрсететін дәлелдер бар. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) былай дейді: «Дінде ілім иесі болу – барлық мұсылманға парыз. Үйреніңіз немесе үйретіңіз, ілім иесі болыңыз. Надан болып өлмеңіз». **Хазреті Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) дәуіріндегі оқу-ағарту орындары:** Оқу-үйрету ісінде ерекше орны бар үш құрылымға тоқталып өтсек.

Үйлер. Расулулла (с.ғ.с.) пайғамбарлықтың алғашқы жыл-дарында Исламды үйінде дағуат етіп, оқу орны ретінде үйін қолданған, алғашқы кезде парыз болған екі рәкат намазды адамдарға үйінде үйреткен. Пайғамбарлық-тың төртінші жылынан бастап Алла елшісі (с.ғ.с.) күндіз Әркамның үйіне барып, ол жерде жиналған мұсылмандарға Исламды үйрететін. Мәдинаға мұғалім етіліп жіберілген Мұсғаб ибн Умайр осы үйде сабақ алған. Мұнымен қоса Хз. Әбу Бәкірдің, Сайд ибн Зәйдтің үйі де білім ордасы ретінде пайдаланылған.

Мешіттер. Алла елшісі (с.ғ.с.) Мәдинаға көшкен соң, алдынан жаңа мәселелер шықты. Қатары көбейген мұсылмандардың құл-шылық етуі, білім алуы үшін бір орын керек еді. Осыны назарға алған ол (с.ғ.с.) Мәдинаға келген соң күнделікті намаз оқу және Исламды үйрету үшін жер сатып алып, мешіт салдырды. Бұл пайғамбар мешіті үш бөліктен тұратын: намаз оқитын үлкен зал, мектепке арналған Суффа және пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) отбасына арналған бірнеше кішкентай бөлмелер.

Бұл мешітте тек қана намаз оқылмайтын, ол көптеген істе қолданылатын. Осынау кешен құлшылық ететін мешіт, халық сабақ алатын мектеп, меймандарды күтетін қонақ үй де еді. Жамағат ол жерде қалағанынша отырып сұхбат құратын. Басқа жерден келгендер, Мәдинада танысы жоқтар хаз-реті Омар (р.а.) заманына дейін мешітте

түнейтін болған. Соғыс қарарлары соғысқа дайындық та осы жерде жаса-латын. Соғыста жараланғандар мешіт ауласында емделетін. Мешіт діни және саяси орталық еді. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) ол жерде уағыз айтатын, қоғамдық өмірге керекті ережелерді үйрететін. Мешіттің бұл міндеті ұзақ уақыт жалғасты. Суффа: Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) Мәдинаға хижретінен соң іле-шала салынған Мәсжидул-Нәбәуидің солтүстік бөлімінде жерден біраз биік, үсті құрма ағашымен жабылған Суффа бөлімі бар болатын. Бұл Исламдағы алғашқы университет еді. Суффа-ның салынуымен ислами оқу-ағарту ісінде жаңа дәуір басталды. Бұл жерде пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) өзі сабақ берді. Күндіз мұғалімдер Суффа шәкірттеріне дін принциптерін үйрететін. Убада ибн әс-Самит (р.а.) бұл жерде жазу сабағынан берген, Убай ибн Кағб, Абдулла ибн Мәсғуд және Муаз ибн Жәбал (р.а.) Құран үйреткен. Осылайша жүйелі оқытудың және Батыста көптеген ғасырдан кейін ғана пайда болған қоғамдық оқу орнының негізі қаланды.(2)

Ал, қазіргі таңда Ислам Ынтымақтастық Ұйымы форумының «Жаһандық экономикалық даму – өзара ынтымақтастық пен әріптестік» деп аталуы да әлемдегі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінен туған. Жаһандық үдерістер тек мұсылман елдерінде ғана емес, әлемде тұтас көптеген қиындықтарды алға тартып отыр. Соның салдарынан дүниенің қай шалғайында да экономикалық қиындықтар да жетіп артылады. Одан мұсылман жұрты да шет қалып отырған жоқ. Осыған орай форумда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың көтерген бірқатар бастамалары осы алқалы жиынға келген мұсылман лидерлерінің барлығының көңілінен шыққаны шындық. Оның ішінде Нұрсұлтан Әбішұлы Ислам әлемі елдерінің жетекші ғылыми-технологиялық үрдістерден қалып келе жатқанын ескеріп, Ислам Ынтымақтастық Ұйымының мүдделі елдері қатысуымен халықаралық инновация орталығын құруды ұсынды. Бұл ұсыныстың ғылымға да қатысы бар.

Сонымен ғылымның бастау алар бұлағы құран арқылы түскен хабарлар мен алғашқы ислам ғалымдарының еңбектерінің жемісі екенін көреміз. Ғылымның алғашқы баспалдығы Батыстан бұрын Шығыс мұсылман елдерінде қалыптаса бастағандығына тарих куә. Бірақ кейінгі ғасырларда ғылыми-техникалық даму үдерісінде мұсылман елдерінің батысқа қарағанда артта қалып отыр. Бұл жағдайға себеп болып отырған біршама факторларды атап өтуге болады. Біріншіден мұсылмандардың арасында қадария түсініктің басым болып кетуінде, яғни барлық құбылысты тағдырға ысырып салу. Екіншіден исламдық мәдениетке салғырттық таныту, үшіншіден жаңазаман дәуірінде мұсылман елдерінде саяси ахуалдың нашарлауы да осы мәселеге себеп бола алады. Ендігі жерде мұсылман елдері өткен қателіктерді түзетумен қатар, ғылыми өркендеу жолында еңбектенуі қажет. Мұсылман елдерінің қатарына еліміз Қазақстанның да жататыны белгілі. Себебі ата-дәстүріміз, діни дүниетанымымыз исламмен ұштасып жатыр. Сондықтан бұл мәселедегі таяқтың бір ұшы бізге де тиеді. Сол үшін Қазақстанның дамуына, ғылыми жетістіктерге жетуіне, мәңгілік Ел атануына еліміздің әрбір азаматының борышы болып қала бермек.

Әдебиеттер:

1. Құран Кәрім (қазақша мағына және түсінігі) аударған: Х. Алтай 1991ж
2. М. Исаұлы « Құран кімнің сөзі? » Алтын қалам баспасы . Алматы 2004ж
3. М. Бюкай « Библия Коран и наука » Киев «ансар фаундейшн» 2001ж
4. Харун Яхья «Коран указывает путь науке» Москва «ансар» 2002ж
5. Қ. Жолдыбайұлы «Ақиқат шуағы» Алтын қалам баспасы. Алматы 2004ж

6. Қ. Жолдыбайұлы «Күдікпен күрес» Көкжиек баспасы. Алматы 2006ж
7. Хейет «Мүсұлман илим өнжулери» Ыстамбұл, 2005ж. 98 б.
8. "Немуне" тәпсірі 6-шы том, 2003ж 202 б
9. Адем Якуп «Куран мужизелері». Несил Матбажылык, 2003ж.

**Әскенұлы Е. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
Дінтану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мұқан Нұрзат**

ДИНИ ЖҮЙЕДЕГІ ФАНАТТЫҚ САНА МЕН ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Бүгінгі таңда қоғамдық өмірде өзара түсіністік пен толлеранттық қағидалардың сақталуы ерекше маңызды рөл атқарады. Діни келісім мен тұрақтылықты сақтау жолындағы қадамдар өрісі діндегі шектен шығушылық(фанатизм) пен төзімсіздікті болдырмауға тырысады. Мен өз ғылыми мақаламда діни фанатизм мәселесін үш тұрғыдан қарастырмақпын: 1.Діни фанатизм ұғымына анықтама; 2. Жаңа діни ағымдардағы діни фанатты қалыптастыру жолдары; 3. Діни фанатизм терапиясы.

Фанатизм(лат. Fanatismus – фанатик[1]) – діни-философиялық, ұлттық немесе саяси саладағы белгілі бір көзқарастарға соқыр, сөзсіз сенім; қандай да бір идеяларға, сенімге немесе көзқарастарға бас ұру; өзге көзқарастар мен қағидаларға деген төзімсіздік. Фанатизмнің көптеген түрлері бар. Мәселен діни, саяси, спорттық, музыкалық және т.б. Мен өз мақаламда діни фанатизм ұғымына тоқталмақпын.

«Фанатизм» ұғымының астарынан діндарлықтың қандай да бір экстремалды формасы білінеді. Алғаш рет бұл ұғымды католик епископы, француз абсолютизмнің басты идеологтарының бірі Ж.Боссюэ (1627- 1704) енгізді. 1572 жылдың 24 тамызында апостол Варфоломей түнінде азаматтарды тек қана мессаға қатыспағаны үшін қырған париждық буржуалар Дэ Боссюэ үшін фанатик емес. Боссюэ үшін фанаттар дегеніміз – протестанттар. Олар өз сенімдерінде Құдайға ғана тәуелділігін, біреулердің бекіткен шіркеулік заңдары мен ережелік қағидалары маңызды еместігін жеткізеді. (Варфоломей түні –католиктіктердің өз көзқарастарымен келіспеген протестанттарды жаппай жазалауы) [2]

1764 жылы Женевада шыққан «Философиялық сөздігінде» Вольтер фанатизмге жаңаша анықтама берген. Кейіннен ол классикалық анықтамаға айналды. «Экстаздар мен елестерді, өз түстерін шынайы және қиялдарын пайғамбарлық ретінде қабылдайтындар энтузист, ал кім өз ақылсыздығын өлтіру арқылы қолдаса ол фанатик »[3],-дейді Вольтер. Вольтердің ойынша фанатизмнің мәні мынада. Өзі қабылдайтын ортодоксияны басқалардан талап ете отырып сенуші басқаларды өлтіруге, дарға асуға даяр. Соның ішінде ол анық күшке сүйенеді. Вольтер үшін «фанатизмнің жиіркенішті мысалы» Варфоломей түні. Ворфоломей түні – 1572 жылы 24 тамызының түнінде католиктердің француздық протестанттар - гугеноттарды жаппай қыруы. Әртүрлі деректерге қарағанда 30 мыңға жуық адам мерт болды[4].*(Францияны билеген Валуа династиясының соңғы кезеңінде(1562-1598) католиктер мен протестанттар арасында соғыс өршиді. Бұл кезеңді «Франциядағы діни соғыстар кезеңі» деп атайды. Бірінші, екінші, үшінші, төртінші, бесінші, алтыншы, жетінші соғыстар, «Үш Генрихтің» соғысы француз халқын екіге жарды. Католиктер де, протестанттар да бір-біріне деген шектен шыққан қатігездіктерімен көзге түсті. Қос тараптың қарсылығы Нанкт эдиктіне қол қойылумен аяқталды. Нанкт эдикті бойынша Франциядағы протестанттардың сенім бостандығына ерік берілді[5]* Дегенмен Вольтер оқырманының назарын

мынаған аудармады. Яғни фанатиктің (Кальвиннің Серветпен арақатынасы кезіндегідей) өз-өзін жоғары шындықтың иесі, Құдайдың қолындағы қару - sui generis деп есептейтінін ұмыт қалдырған.

Орыстың атақты философы Н.А.Бердяев өзінің «Фанатизм, ортодоксия және ақиқат жөнінде» атты мақаласында фанаттар мен ортодокстар өздерін өзгеше ойлайтындарды әшкерешілер, ақиқатты жақтаушылар ретінде санағанымен, олар «ақиқатты бостандықтан жоғары қояды» деп жазады. Философ сананың мұндай күйін «адасушылық» және «өзін-өзі алдау» деп есептейді. Осыған орай Н.Бердяев ойын былай жалғастырады:

«Ересьтерді іздеу мен әшкерелеуге, еретиктердің ізіне түсу мен шіркеуден қол үздіруге тырысқан адам, баяғыда-ақ Христоспен айыпталған және әшкереленген адам. Десе де ол мұны байқай бермейді»[6]. Бұл пікірді айта отырып Бердяев, фанатизмге бой алдырып, өзінен басқаларды адасқандар қатарына жатқызуға тырысқандарды дәстүрлі христиандықтың өзі де құптамайтынын жеткізіп отыр.

Діни фанатизм мен төзімсіздіктің басты себебі ретінде Бердяев қорқынышты атайды:

«Үлкен зұлымдықтар, күш көрсетулер мен қатыгездіктер жасаған фанаттар өздерін әрдайым қауіп-қатер қоршап тұрғандай сезінеді. Сондықтан да бойларын үрей билейді. Әрқашан да адам күш көрсетуді қорқыныш әсерінен жасайды. Қорқыныш аффекті фанатизм және төзімсіздікпен тығыз байланысты...»[6].

Фанатизмнің басты себептері:

Саяси себептер. Саясаткерлер халық арасындағы діни фанатизмді қоздыра отырып, діннің күшін өз билігін күшейту үшін пайдаланады немесе экспансияға негіз ретінде қолданады.

Психологиялық себептер. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей фанатизм тұлғаның рухани дүниесінің сәтсіз бейнесінің көрінісі. Жүйкесі тозған тұлғалар ішкі рухани жанжал мен одан шығатын агрессивтілікті, толыққандылықтың болмауы мен эгоизм тәрізді жайттарды фанатизм арқылы өз-өздерінен жасыруға тырысады.

Діни себептер. Кейбір діндердің фанатизмді міндетті ережелер нормалары дәрежесіне көтеріп, өзгелерге төзімсіздік танытады. Сондай-ақ діни қағидаларды дұрыс түсінбеу салдарынан сенушілер өз жақындарына шектен шыққан талаптар қояды. Ол талаптар орындалмаса отбасынан бас тартуы, қоғамнан жырақтауы мүмкін.

Діни фанатизмнің салдары адамдарға, қоғамға және діндердің өздеріне арқалай әсер етеді. Бұл әсер етулер жайында қысқаша баяндасақ:

1. Діни фанатизм сенушінің бойында рухани жеткіліксіздік сезімі мен кепілдендірілген құтқарылу иллюзиясын жасайды. Яғни тұлға белгілі бір діннің қағидаларына бағынып, өзіне осы бағытта көптеген міндеттер жүктейді.

2. Діни фанаттар әрбір тұлғаның бостандығын күшпен, қуғындаумен, қорқытумен, жазамен, күш көрсетумен тұншықтырады;

3. Діни фанатизм өз құрбандарын діни соғыстарда өзге адамдардың өмірлері мен өркениеттерін қиратуға итермелейді;

Діни фанатизм – белгілі бір діннің қағидаларына бас ұрып, соған тәуелді болуды білдіреді. Діни фанаттар шектен шыққан төзімсіз әрекеттерімен көзге түсіп жатады.

Дінге түсіністікпен қарайтын адамдар мен сенімі аздар арасында антипатия тудырып, атеизмге итермелейді. Олар, дінге түсіністікпен қарап жүрген адамдар дін байытушы емес, керісінше адамдардың арасында өшпенділік пен қанды қырғын тудырушы деп санайды. Діни фанатизм көбінше дәстүрлі емес жаңа діни ағымдарға тән. Ал дәстүрлі діни ұйымдар төзімділігімен және толлеранттылығымен ерекшеленеді. Дәстүрлі емес діни ағымдар өздеріне жаңа мүшелерді тарту ісіне келгенде барлық құралдарды пайдаланады. Тұлғаны өздеріне толықтай тәуелді ету –

олардың басты мақсаты. Дәстүрлі емес діни бірлестіктердегі лидердің басшылығымен өтетін экстаздық билер тұлғаның деиндивидуализациясына(тұлғалық сипаттардан арылу, өз-өзінді жоғалту) жеткізеді. Діни фанатиктер өз жақтастарының қоғамның қалған мүшелеріне билік жүргізгендерін, өз айтқандарының орындалғанын қалап тұрады. Фанаттық әрекеттердің аддиктивті мотивациясына топтық құпия, магиялық ғұрыптар, идеологиялық қызуқандылық та әсерін тигізіп, өмірдегі ақиқаттың бос орнын толтырады. Фанатиктер үшін өзгеше ойлайтындардың пікіріне төзбеушілік тән: «Кім бізбен бірге болмаса, ол бізге қарсы» дейді фанаттар.

Діни-мистикалық ұйымдардың құпиясы мынада. Олар әрбір адамның негізгі үш қажеттілігін көрсетеді: қоғамға мұқтаждылық, қоршаған орта үшін құрылымдық мән және маңыздылық мән. Діни ұйымдарға жаңадан қабылданған мүше төңірегіндегілердің махаббат оғының нысанасына ілігеді. Мұндай күтпеген мейірімділіктер мен назар аударулар жаңа мүше тарапынан жоғары бағаланады. Ол өмір бойы іздегенін енді тапқандай әсер алады. Культтің мүшелері өз отбасы мен бұрынғы достарымен қарым-қатынасты бұзуға талпынады. Культтер мен тоталитарлы секталар ұсынатын маңызды құралы – тіршіліктің мәнділігі, мағыналылығы. Әрбір культ өзіндік діни, саяси, мәдени жеке ақиқатына ие. Культтік жүйе әрдайым ақырғы ақиқатты иеленуге үміткер. «Сыртқы әлемде» өмір сүретіндер ақиқаттың құндылығын қабылдауға қауқары жоқ деп септеліп, олар адасқандар немесе "шайтанның құлдары" деп саналады. Топ ішінде «Мен» және «Біздер» деп екіге бөліну қалыптасқан. Деструктивті культтер үшін «біз» дегеніміз нағыз тұлғалар, ал «олар» дегеніміз адамдар қатарына жатпайды(жартылай адамдар, адамдыққа жетпегендер, «адасқандар», «шайтанның құлдары» және т.б.). Осыған байланысты деструктивті культтер үшін «қос стандарт» саясаты тән. Махаббат, шынайылық және ақиқаттық қасиеттерді «өзіндікілерге» ғана көрсете аласың. Ал «бөтендерді» алдауға, жалған сөйлеуге және тіпті физикалық күш көрсетуге рұқсат етіледі. «Құдайдың атымен тәңірдің жауларын алдауға болады», - дейді секталар. Бұл деструктивті ілімдерге тән ерекшелік. Әсіресе мунистерге, мормондарға, Иегова куәгерлеріне, кришнаиттерге, «Ақ ағайындыларға», саентологияға, сатанистерге және жүздеген танымал культтерге тән құбылыс. Сектаға қабылданған жаңа мүшелер арнайы дайындық орталығынан өтеді. Мұнда культке адам тартудың әдістері, байланысу жолдары үйретіледі. Культтің ілімі неофитке тәулік бойы оқытылатын пәндерде сіңіріледі. Адепт культтің терминологиясын, сөзін, метафорлық сөздігін қолдануды бастамайынша уағыздар үздіксіз айтылып, насихат тынымсыз жүргізіледі. Культ насихаттаған «өмір мәні» толығымен абсурдты болуы да мүмкін, бірақ ол ілімнің біз үшін маңызы жоқ. Жаңа ізбасарларды тарту үшін психологиялық ықпалдың түрлі әдістері қолданылады. Ф.Зимбардо және М.Лайпе «Қағидалардың психологиялық өзгерістері және әлеуметтік ықпал» атты еңбегінде деструктивті культтер мен тоталитарлы секталарға тән ерекше белгілерді айтады. "Step by step" технологиясы арбауға түскендер баратын кішігірім келісім түрі. Жол берулер санының үлесі барған сайын арта береді: «бізге кел – бізде тынығуға қал – апталық демалысқа қал – бізге өз ақшанды бер». Жаңа мүшенің қарсылық келтіруге немесе пікір таластыруға мүмкіндігі мүлде болмайды. Діни культтің басшылығы адептті түрлі іс-шаралармен, жаңа мәліметтермен баурауына байланысты адепттің өз бетінше ойлануға мүмкіндігі қалмайды. Егер адепт басшылық қалаған жауапты айтса, олардың көңілінен шықса мадақталады. Ал егер керісінше болса адепт шеттетіледі. Осындай жайлардан соң адепт қоршаған ортасына жағымды болу үшін өзін солардың ортасына лайық әрекеттер жасауы тиіс екенін түсінеді. Міне осыдан соң әлеуметтік психологияның заңдылығы сыртқы әрекеттердің ішкі қағидаларға айналуы заңдылыққа айналады. Діни секталар өз орталарына шақыратын адамдарды да іріктеп алады. Бір қарағанда культтердің көшбасшылары мен

жетекшілері ешкімнен бас тартпауға тиісті көрінуі мүмкін. Шын мәнінде олар өз уағызшыларын позитивті, арнайы таңдап алынған адамдарға жібереді. Осыған орай жаңа діни ағымдардың ескі мүшелерінің естеліктеріне жүгініп көрелік. «Біріккен шіркеудің» бұрынғы мүшесі былай деп жазады: «Біз идеалды жаңа мүшені» қармаққа түсіруге ұмтылдық. Ол мынандай сипаттарға ие болуы тиіс еді: он сегіз бен жиырма төрт жас аралығы, оптимист, идеалист, сенуші, денсаулығы мықты, өмірдің мағынасы мен ақиқатын іздеуші, мінезі ашық, үйленбеген, отбасымен байланысы жоқ, үй-жайы бар адам болуға тиіс еді. Бірақ біз өзге адамдарға да жақындадық. Мәселен қымбат қонақүйдегі байларға, іскер адамдарға да насихат жүргіздік». Ал бұрынғы саентолог бүй дейді: «Біз ешқашанда ауруларға, кедейлерге, қоғамның қалдықтарына жолаған жоқпыз. Олардың рухы сау емес. Сондықтан да олардың миссияны орындауға шамалары келмейді. Бізге осы сипаттағы адамдармен кейінірек жұмыс жүргізетініміз түсіндірілді. Ең алдымен энергиясы мол адамдар таңдалуы тиіс еді». Діни фанаттық топтарға өмірден өз мәнін таппаған тәуелді, өзіне жауап кершілік алуға дайын емес, мықты көшбасшы бастаған топта ғана өздерін сенімді ұстай алатын адамдар кіріп жатады. Мұндай тұлғалар психологиялық көшбасшылардың тұзағына оңай түсіп жатады. Мысалы Рон Хаббард және өзге де сайентологтар немесе Кашпировский тәрізділердің гипноздық сеанстарына т.б. нанған адамдар осының мысалы. Діни секталарға рухани ізденісте жүрген, «Абсолютті Ақиқатқа» ұмтылып жүрген тұлғалар оп-оңай мүше бола салады.

Өз-өзін жоғалтқан тұлғалардың теріс діни ағымдарға мүше болуы аса қауіпті. Мұндай тұлғалар лидердің айтқан әрбір сөзін ақиқат деп қабылдайды және бұйрығына шексіз бағынады. Жалпы экстремистік культтер үшін мына нәрселер тән: а) өздерін мессия немесе ерекше қабілет иесі деп жариялаған харизматикалық көшбасшылар; б) тоталитарлы басшылар; в) басқарудың тоталитарлық жүйесі; г) қауымның жарғысына сөзсіз бағыну; д) қауымның байлығына үлес қосу. Әдетте ұйым мүшелері өздеріне жаңадан қосылғандар үшін көп мәлімет бере алмайды. Жаңа мүшелерге «миды тазарту» операциясы жүргізіледі. Яғни индивидке өткенін ұмыттырып, өмірінен «жаңа парақ» ашқызады. Соның нәтижесінде тұлға толығымен өзгереді. Неофиттің толық өзгеруі бірнеше күннен бірнеше апталарға дейін созылып жатады. Және культтік топта өткізген 4-7 жыл мерзімнен соң бұл өзгерістер бойға әбден сіңіп кетеді. Теріс діни ағымдар тұлғаның мәңгірттенуін бірінші кезекке қояды. Американдық психиатр Роберт Лифтонның есептеуінше, сананы бақылау келесідей пункттерден тұрады:

1. Орта бақылауы. Бұл тұста тұлғаның діни ұйымдағы тіршілік ету ортасы және осы орта аясындағы қарым-қатынас меңзеліп отыр. Мұндағы қарым-қатынас аясы адамдардың бір-бірімен байланыс жасауымен ғана шектелмейді. Сондай-ақ діни лидерлер тарапынан, адамдар санасына сектаға ортақ көзқарастарды сіңіру де жолға қойылады. Бірте-бірте бұл көзқарастар тұлғаның шешім шығаруында басты орынға шығады.

2. Мистикалық манипуляция. «Кездейсоқтық» пен «тылсымдық» оқиғаларды бақылаудың арнайы технологиясы. Топ мүшелері ең жоғары мақсаттары үшін барлығын да бақылайды.

3. Тазалықты талап ету. Діни лидерлер тұлғаға жүріс-тұрыстың орындалмас стандарттарын бекітеді. Өз кезегінде бұл талаптар неофиттің өз-өзін кінәлі сезінуін арттырады. Қандай да бір мақсаттарға адам қол жеткізуге тырысқанымен, ол әрдайым сәтсіздікке ұшырайды. Неофит өзін нашармын деп сезінеді де, одан әрмен белсенді жұмыс жасайды.

4. Тәубеге келу культі. Топтық ережелерге сай келмейтін сезімдер мен әрекеттерге, әртүрлі ойларға алып келетін тұлғалық қасиеттердің шекарасын бұзу.

Мұндай сәттерде адепттен алынған мәліметтер ұмтылмайды, діни ұйым тарапынан неофитті бақылау мақсатында пайдаланылады.

5. Киелі ғылым. Діни топтың догмасының ғылыми және адамгершілік ақиқаттылығына сенім неофит үшін міндетті шара. Өз кезегінде бұл догмалар сұрақтарға, альтернативті көзқарастарға орын қалдырмайды.

6. Топтың ішкі тілі. Фразалар мен кілт сөздерді пайдалану. Осы арқылы топ мүшелерінің ойларын абсолютті, ақ-қара формулалармен шектеу мақсат тұтылады. Мұндай тіл киелі рәсімнен өткендер мен өзіндік сыни ойларын түзетушілерге ғана түсінікті болады.

7. Доктрина тұлға рөлінен жоғары. Тұлғаның тәжірбиесіне, ақыл-ойына және тұтастығына қайшы келетін сенімдерді оған таңу.

8. Тіршілік етуге бөліну. Топ мүшелері өмір сүруге құқылы. Ал диссиденттер мен өзгеше ойлайтындар құқылы емес. Мақсатқа жету жолындағы кез келген құрал ақталады. [7]

Осындай әрекеттердің ықпалымен культке дейінгі тұлға аддиктивті тұлғамен(белгілі бір іске деген жабысқақ қажеттілік) ығыстырылып шығарылады. Ол ендігі кезде діни топтың барлық мақсат-мүдделеріне бағынады. Культке мүше болған адепт өзінің бұрынғы мақсаттарынан бас тартады, маңызды байланыстарды үзеді, барлық уақытын топ үшін жұмсайды, діни ұйым үшін жарты тиынға бола жұмыс істеуге де даяр тұрады. Және мұндай сәтте адепттің бойынан күрделі өзгерістер байқалады. Ол тамақты аз ішеді, аз ұйықтайды, аурудың белгілерін ескермейді, медициналық және психологиялық көмектен бас тартады, дәрігерлердің кеңесін ескермейді. Сыртқы түр-әлпеті де өзгереді. Киім-киісі, шаш қою үлгісі, тамаққа тәбеті, салмағы бәрі-бәрі өзгереді. Сөз сөйлеу мәнері де өзгешеленеді. Өзіл-қалжыңға бейімділігі азаяды. Діни топқа кірген тұлғаның жүріс-тұрысы жұмбақ күйге түседі. Жалтақтыққа түсіп, қорғануға көп мән беретін болады. Ал өзінің отбасы мүшелеріне сыни көзқараспен қарайтын болады. Ол асқан фанаттықпен өзгелерді өз сеніміне тартуға тырысады. Отбасы мен дос-жарандары уағыз айтатын негізгі ортаға айналады. Себебі неофит оларды «құтқарылуға мұқтаж жандар» деп есептейді. Жеке бас қажеттіліктері мен топ үшін ақша алуға тырысады. Бара-бара отбасымен және достарымен байланысы жоғалады. Неофит отбасылық мәжілістерге қатыспайды, саяси және діни көзқарастары өзгереді, көп уақытын діни топқа арнайды. Фанатиктер өз «Менінен» «Бізге» баруға тырысады. Сол арқылы өзімен ойы бір адамдармен бірігіп, өз-өзін қауіпсіз сезінеді.

Діни фанатизм терапиясы. Діни сектаның ықпалынан арылу үшін тұлғаны қайта бағдарламалау(депрограммирование) жүзеге асырылады. Діни фанатты емдеу пациенттегі сыни, алғыр, шығармашыл және тәуелсіз ойлауды дамыту арқылы күшіне енеді. Осы кезең барысында тұлғаға діни ұйым келетін қауіп-қатерлерді біртіндеп жеткізген дұрыс. Аддиктте қайта бағдарламалау кезінде өз бойында не болып жатқанын түсінуге ынталылық артады. Мұның алдында аддикт кенеттен сөзге шорқақтанады. Тыныш және көпойланғыш болып кетеді, сандырақтау белгілері табылады. Бұдан кейін жүйкелік қалтырау, еңіреу мен үрейлі абыржу байқалады. Аддикт культпен арақатынасын үзуге шешім қабылдай бастайды. Кейіннен тұрақсыздық фазасы байқалып қалады. Кездейсоқ кездесулер мен телефон қоңыраулары аддикттің бойында рецидивке(өткенді қайталауға) әкеліп жатады. Қысқасы мұндай күйдегі адам аса ауыр психологиялық күйзелісте болады.

Сектаның ықпалынан адепттің жақындары мен достарынан құралған команда ғана құтқара алады. Олар ортақ күш жұмылдыру арқылы діни секта құрбанын бұрынғы өміріне қайта оралта алады. Және бұл командаға адепт сектаға мүше

болғанға дейін араласқан адамдары, осы тәрізді мәселері бар өзге де отбасылар, сектаның бұрынғы мүшелері де кіре алады.

Діни секта мүшесінің бойында байқалуы мүмкін рецидивтің алдын алу үшін мына жайларды ескеру қажет. Сектадан шыққаннан соң адептті туған-туыс пен дос-жаран, ел-жұрт алдындағы кінәсі мен ішкі ұяты мазалауы мүмкін. Мұндай сәтте, адепт жақындары алдындағы кінәсін жуып шаюдың орнына, сектада қалған достарын құтқарып алуға тырысады. Ал бұл өз кезегінде адептті кері қарай тартады. Мұндай сәтте адептке психологиялық және моральдық көмек көрсетудің маңызы зор. Адептті тыныштандыра отырып, оның кінәсі қаншалықты үлкен болғанымен асыра көрсетудің қажеті жоқ екенін ұқтыруға тиіспіз. Сектада қалған достары үшін жасай алатын жақсы нәрсе – өзінің шығармашыл жеке өмірімен көрсететін үлгі-өнеге. Адепт өмірге жаңаша көзқараспен қарап, белсенділік танытып жатса, бұл әрекетімен өзі тәрізді талай адамға жол көрсетете алатынын ұқтырған жөн.

Осы орайда діни фанатизм терапиясына қатысты өз тарапымнан бірнеше ұсыныстар білдіре кетсем.

Біріншіден, әр облыста сектадан зардап шеккендерге көмек көрсетуге арналған сенім телефондары мен интернет сайттарының болуын жолға қою. Қазіргі уақытта мұндай қызмет республикалық көлемде ғана көрсетіледі;

Екіншіден, сектадан зардап шеккендерге арналған арнайы республикалық орталық ашу. Ол орталық заманауи талаптарға сай болуы тиіс (қызмет көрсетудің ең жоғары үлгісі). Бұл орталық шипажай үлгісінде салынуы керек. Мұнда білікті дінтанушылар, психологтар т.б. мамандар қызмет етуі қажет. Олар адепттің әрбір әрекетіне бақылау жасап, уланған сананы толығымен тазарту жолында тынбай еңбек етуге міндетті;

Үшіншіден, тұлғаның деструктивті ұйымдарға мүше болуының алдын алу үшін құқықтық-ақпараттық шараларды жүзеге асыру. Сектадан зардап шеккендердің құқығы ҚР Конституциясы мен заңнамалары шеңберінде қорғалуы және жалған діни ағымдарды жауапкершілікке тартуға қол жеткізілуі тиіс. Ақпарат құралдарында дәстүрлі дінімізді насихаттау мен жаңа діни ағымдардың жалғандығы мен қауіп-қатеріне байланысты ақпараттар жиі-жиі берілгені жөн.

Қорыта айтқанда, діни фанатизм – қоғам өмірін бүлдіруші аса қауіпті кесел. Діни фанаттар әлем аумағында да, Қазақ елінде де белсенді қызмет етуде. Жер жаһанды қамтыған терактілер, діни соғыстар, қақтығыстар барлығы да діни фанаттардың ісі. Сөз соңын ҚР Президенті Н.Назарбаев «Қазақстан 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты ұзақ мерзімді стратегиялық жолдауындағы мына сөздермен аяқтасам деймін: *«Біз Жаратушыға деген кіршіксіз сенімнің агрессивалы және қырып-жойғыш фанатизммен алмасуына жол бермеуіміз керек.*

Соқыр фанатизм біздің бейбітсүйгіш халқымыздың психологиясы мен діліне мүлде жат. Ол Қазақстанның мұсылмандары ұстанатын ханафи мазһабына қарама-қайшы»[8].

Әдебиеттер:

1. Краткий словарь иностранных слов, Москва 1987
2. <http://www.lib.ru> Вольтер «Философский словарь»
3. В статье ЭСБЕ «Варфоломеевская ночь» говорится о 2000 погибших в Париже и еще около 30 тысяч по всей Франции
4. Религиозная война в Франции, уикипедия интернет энциклопедиясы
5. Религиозная война в Франции, уикипедия интернет энциклопедиясы
6. Бердяев Н.А. «О фанатизме, ортодоксии и истине», «Человек», № 9, 1997 ж.
7. <http://www.ca-c.org/datarus/namatov.shtml>

**Жорабек Ж. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекші: Қаңтарбаева Ж.У. – филос.ғ.к. аға оқытушы**

ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТҮСІНІГІ

Тәуелсіздікке қол жеткізгенімен қазақ халқының қалыптасу жолындағы сындарлы кезеңдері әлі де болса аяқтала қойған жоқ. Жаһандану үдерісінің шеңберінде кең тараған, батыстандыру легімен қазіргі қоғамда белең алған бұқаралық мәдениет бүгінгі күні қоғамдық санаға өз ықпалын тигізбей қоймады. Соның нәтижесі ретінде өзіндік санаға қайшы келетін, әлемдік стандартау мен біркелкілендіруге негізделген бұқаралық сана қазақ қоғамында белгілі бір әлеуметтік ықпалға ие бола бастады. Біркелкілікті, бірөлшемділікті меңзейтін бұл үдеріс бұқаралық санада өзіндік ойлау ерекшелігін, тілдік және ділдік өзіндік белгілер мен тарихи тағылымдарды толығымен өшіруге бағытталған.

XXI ғасыр қазіргі заманғы адамзат алдында бірқатар мүмкіншіліктер ашуымен бірге, жаңа қиындықтар да туғызып отыр. Сондықтан біздің міндетіміз – өткен ғасыр саясатындағы шешімдердің дұрысы мен бұрысын саралап, ескі қателіктерге бой алдырмауға талпыну. Жалпы, XX ғасыр көптеген қайшылықтарға толы, игілігі мен келеңсіздіктері қатар жүрген ғасыр болды. Бұл ғасырда қазақ қоғамы түбегейлі өзгерістерге ұшырап, жақсылықтар мен қиындықтарды бастан кешірді, яғни XX ғасыр қазақ халқы үшін сынақ ғасыры болды десек артық айтпаймыз. Себебі, бір жағынан, бодандық бұғауы мен тоталитарлық жүйенің қыспағына түстік. Санамыздың, тіліміздің, дініміздің бойкүйездік күйге түсуі соның салдары. Ал, екінші жағынан, қазіргі уақытта бодандықтан арылған қазақ халқы жаңа қиындықтармен де бетпе-бет келіп отыр. Бұл қазіргі әлемді қамтыған жаһандану үдерістерінен туындайтын қиыншылықтар, яғни қазақ ұлты мен Қазақстан қоғамының алдында жаһандық толқынымен келіп жатқан батыстандыруға, стандартталған унификацияланған бұқаралық мәдениетке, бірқалыпты ойлау мен бұқаралық санаға төтеп беру және осындай ықпалдарға қарамастан өзіндік ерекшелігін сақтап қалу міндеті тұр.

Қазіргі заманның қалалық өмірінде көрініс табатын қандай да бір жағдайлардың, көзқарастардың, оқиғалардың жоғары белсенді өзгермелілігі құндылықтардың тұрақсыздығына алып келеді және бұл заманауи үрдіс болып тұрғандығын мойындауымыз керек. Мысалы, бүгін аса сұранысқа ие болып тұрған әуен, сән үлгілері, тұтыну заттары ертең-ақ қоғаммен ұмытылып, басқаларымен алмастырылып кетеді. Өйткені бұқара – үнемі қозғалыста болатын, бейнесіз күш. Ол тұрақтылықтан гөрі өзгермелілікке негізделген. Бұқаралық сана көп жағдайда қоғамда болып жатқан белгілі бір экономикалық-саяси дағдарыс, рухани күйзеліс кезінде ерекше көрініс табады. Қоғамдағы болып отыратын белгілі бір уақыттағы тұрақтылық пен тұрақсыздық адам болмысының өзгерісіне алып келеді. Осындай жағдайлардағы адам алдына қоятын шешім қабылдау талаптары немесе жауапкершілік жүктері өте ауыр болады. Осындай сынаққа қарамастан өзіндік «Менін» сақтап қалатындар кемде-кем. Материалдық игіліктерге тәуелді қазіргі заман адамы асқақтықтан гөрі пендешілікке бой алдырып, жат мәдениеттің жаулауына еріксіз түсіп отырады. «Бұнда кез келген тұрақтылық күмәнді, негізділік ескі, тәртіптілік пен принципалдылық күлкілі болып саналады. Дүние құрылымы мен қоғамның релятивтілігі – міне, осылар бұқараның пайда болу сәтінен жасаған қоғамдық санадағы және дүниетанымдағы іргелі жетістігі

болып табылады» [1, 31 б.]. Егерде бұқаралық қоғам «басымдық танытатын бағдарлары мен ұстанымдары жалған құндылықтарды жоғары көтерсе, ауытқу (флуктация) жолына түссе, онда белгілі тарихи кезеңде көпшілік бұл құндылықтық жүйелердің шылауында болуы да мүмкін. Мәселен, біз қазір тұтынудың бағыты қоғамдық санадағы манипуляцияларға (жарнама, БАҚ-тың пайда іздеген қызметі, өнердің коммерциялануы) тәуелді болатын кезеңінде өмір сүріп отырмыз. Әсіресе бұл құбылыс жастардың дүниетанымына, ұстанымдарына барынша ықпалын тигізеді. Рухани қажеттіліктер бірқалыпты постмодерндік типте қалыптасып, талғам мен құндылық өзінің көркемдік әрқилылығын жоғалта бастады. Бұл кез келген ұлттық мәдениетке, азаматтық келбетке нұқсан келтіретін теріс үрдіс. Ал ол өз кезегінде бұқараның іс-әрекеті мен санасында релятивизмнің жүзеге асуына негіз болды. Тіпті бұл жерде релятивацияға барлығы түседі. З.Н. Исмағамбетованың пікірінше, «Медианың ықпалымен мәдени объектілердің трансформациясы, олардың симуляциялық, жасанды заттарға айналуы орын алып отырады, соңғылары индивидтер санасының трансформациясымен нәтижеленеді. Демек, релятивизмнің қалыптасуы қоғамның өзгеруі жағдайында, әлеуметтік-мәдени дағдарыс кездерінде, бұқаралық және ақпараттық феномендердің экспансиясы кезінде іске асады. Мұндай қызығушылықтары мен құндылықтары ығыстырылып жатқан жаңа мәдени кеңістікке кіру үдеріс индивид санасының “мутациясы” мәдени шок ретінде қабылданады» [2, 21 б.]. Демек, қазіргі қоғамда болып жатқан аса жоғары деңгейлі экономикалық, рухани, саяси, мәдени, сән өзгермелілігі болашаққа деген көзқарасқа күмән тудырып, құндылықтардың да тұрақсыздануымен ықпал етеді. Бұқаралық санада бүгінгі және қазіргі сәтпен рахат өмірін кешіп қалу пікірі орнайды.

Ғ.Ғ. Ақмамбетов былай деген еді: «...мораль арнайы әлеуметтік феномен ретінде қоғамдық болмыстың туындысы болып табылады және де қоғамның материалдық жағдайларының өзгеруіне байланысты оның адамгершіліктік санасы да өзгереді» [3, 52 б.]. Бұқара әлеуметтік институттарды, әлеуметтік қатынастарды және тіпті қоғамдық болмыстың негізін де толығымен өзгертуге қабілетті. Үнемі қозғалыста болатын, қайнап толқып қандай да бір өзгерісті қажет етіп тұратын бұқара дәстүр орныққан дәстүрлі қоғамды да өзгерте отырып, сол негіздің өзін ыдыратады, өзіндік құндылығынан айырады. Олар үшін тұрақтылықтан гөрі өзгермелілік, құндылықтардың замана талаптарына сай өзгеріп тұруы маңызды. Мұндай қоғамда барлығы салыстырмалы. Тіпті бұрын-сонды абсолютті болып есептелетін моральдық категориялар бүгінгі бұқаралық қоғамда салыстырмалы түрде қалады. Демек, құндылықтар да салыстырмалы-релятивтік өлшемдерге ие болуымен тұрақсыздықты сипаттайды.

Бұқаралық сана тарихи мұралар мен тарихи тағылымдарды ұмыт, жабулы қазан ретінде қалдыруға тырысады, өйткені онда қандай да бір ерекшеліктерді жоятын қалыпты, барлығына ортақ мәдениетті уағыздау орын алады. Қазіргі заманда мұндай «үлгілі» модель негізінде бұқаралық сана батыстық немесе америкалық мәдениеттер орныққан. Бұқаралық сананың қалыптастыратын, тарихи мирасы жойылған ізгі дәстүрлері мен құндылықтары жоғалған мәңгірттік типтегі адамдардың болашағы да бұлыңғыр. Тарихи тағылымның өшірілуі бұқаралық мәдениетке артылған міндет тәрізді. ««Үшінші әлем» атымен таңбаланған экономикалық саяси әлеуметтік ахуалы әлсіз мемлекеттердің қай аға мемлекеттің жетегіне еру керектігін, оны қай үстем мемлекет қолдап, қайсысы шет қалуы дұрыс екені ашықтан-ашық таласқа түсе бастаған. Әлсіз ұлтты түрлі жаңашыл, заманауи, рухани-мәдени төңкерістердің эволюциялық сатысынан өткеріп, өздері секілді “мықты ұлттардың” өкілін жіберіп, тезірек жаңа деңгейге көтеру үшін жасалынып жатқан іс-әрекеттер жеткілікті. Жаһанданудың теріс жақтарының бұқаралық санаға қалай ықпал ететінін бір

америкалық генералдың басқа халықтарды жаулаудың “икемді жолы” жоспарынан үзінді келтіре отырып, байқаймыз: «...Біз олардың ұлттық құндылықтарын жалған құндылықтарға байқатпай ауыстырып жібереміз. Осы жалған құндылықтарға сендіреміз. Қалайша? Әдебиет, кино, театр адамның ең лас сезімдерін жариялап көрсететін болады. Адам санасына – тән ләзаты, зорлық-зомбылық, екіжүзділік, тойымсыздық секілді теріс қылықтарды насихаттайтын өнер туындыларын қолдап, қорғаймыз. Арсыздық пен ұятсыздық, өтірік пен сұрқиялық, маскүнемдік пен нашақорлық, сатқындық, өзге ұлтты итін етінен жеккөрушілік сезімдерін өршітіп, өзінің сол ұлттың өкілі болғандығына намыстанып, бойында бірнеше ұлттың қаны бар ұлтсыз екеніне мақтанатындарды бірте-бірте байқатпай көтермелей түсеміз. Ал мұның адамдарды тұңғиыққа тартып әкететін иірім екенін сезген азшылықты көпшіліктің алдында масқаралап отырамыз»». Жан түршіктірер, қорқынышты жаулаудың бұл жоспары өкінішке орай икемді түрде жүзеге асуда және оған жол беретін ұлттық қазығы әлсіз, рухы сөнген халықтар көбейе түсуде. Себебі тарихи қазығы, өткені жоқ халықты басқару әрі манипуляциялау оңай. Ол белгілі бір көсемдер үшін я болмаса белгілі бір саяси мақсаттарды көздейтін басқа «өркениеті» дамып кеткен елдер үшін тиімді. Олардың икемді саясаты өткеннің қателіктерін бетке ұстай отырып, алдағы «жаңа, идеалды өмірді» уәде ететін қияли, мифтік сананы қалыптастыруды көздейді. Бұқаралық санада ұлттық ерекшелік те өшіріледі. Тұтас бір халықтың өзі де белгілі бір ықпалдың негізінде тобырға айналады» [4, 24 б.]. Манипуляцияға, я болмаса басқа жат қылықты мәдениеттің ықпалынан сақтайтын, иммунитет ретінде халықтық мәдениетті айтуға болады. Себебі, халықтық мәдениет ол тамыры тереңде жатқан мәдени үлгілерге, адамдардың мақсат-мұраттарына, табиғатпен, қоршаған ортамен үндестікке негізделген жоғары өнер түрлерінің жүзеге асуы болып табылады. Мысалы, қазақи ұлттық киімдерді алатын болсақ, қарағанда көз тоймайтын әсемдіктің, еңбектің көрінісі болып табылатын бұл киімдер жүректе бір жылу сезімін ұялататын, адамзатқа мейірімділікті туғызатын болса, батыстық үлгідегі киімдер, керісінше қатыгездік пен прагматикалықты көрсетіп тұрады. Сол себептен де ұрпақтар арасындағы түсініспеушілік те қазіргі қоғамның үлкен тауқыметіне айналып отыр. Бұрынғы тарихи негіздері бар ұлттық эстетикалық қабылдауға сүйенетін ересек адамдардың дүниені қабылдаулары мүлдем басқа, ал қазіргі батыс үлгілерімен жүретін жастардың дүниеге деген көзқарасы мүлдем өзгеше болып келеді. Қазіргі біздің қоғамда заманауи үлгілердің негізінде батыстық немесе америкалық мәдени ықпалдың көрінісі (киім үлгісі, шоу-бизнес, клиптік мәдениет) айқын байқалады. Ұлттық мәдениет рухани құндылықтарға иек артса, ал бұқаралық мәдениет нарықтық қатынастарға сүйенеді, яғни сатылмайтын нәрсенің ешқандай құны жоқ, ар, ұят, абырой, қайырымдылық сияқты категориялар кейінгі орынға ығыстырылып, оның орнын ақша, байлық, капитал басады. Сондықтан да халық әлемдік мәдениет құндылықтарын игеруге уақыт пен күш-қуатын жұмсағаннан гөрі, қазіргі техногендік өркениет ықпалындағы өзінің ыңғайлылығымен, қолайлылығымен, игеруге деген жеңілдігімен және тиімділігімен айқындалатын тұтынушылық шоу мәдениетімен қанағаттанады.

Сөйтіп, тұтынушылық қатынастар қазіргі қоғамда басты фактор ретінде орнығады. Яғни, қазіргі заманда нарықтық тауарларды, ойын-сауықты тұтыну адамдардың өздерін зат арқылы тануын білдіреді. Тұтыну немесе заттар фетишизациясы тек қана тұтынудың талғамдық және эстетикалық сұраныстарын анықтамайды, сонымен қатар қоғамдағы белгілі бір әлеуметтік иерархия мен қатынастарды орнатады. Ғ.Ғ. Ақмамбетов тұтынушылық қоғам мен тұтынушылық қатынасты былай сипаттаған еді: «Тұтынушылық қоғамның пайда болуымен бірге, тұтынушылық идеология да өсе түсті. Басқалардың мүдделері ескерілмейтін жеке пайда көру бұл идеологияның ең басты қағидасына айналды. Сондықтан

буржуазиялық индивид белгілі бір мұраттарды жүзеге асыруға бағытталмайды, керісінше, материалдылық тәуелділік жүйесіндегі идеалдар “ыңғайлы” немесе “ыңғайлы еместікті” реттеу тәуелділігіне айналатын белгілі бір игіліктерді алуға бағытталған» [3]. Бүгінгі күндегі ұлттық мәдениет туындылары мен құндылықтарын біз тек тұтыну факторы арқылы байқаймыз. Мысалы, ұлттық нақышта жасалған заттарды біз тек интерьер үшін қажетті сувенир (тіпті бұқаралық тұтынуға арналған кезекті таралым) ретінде танитынымыз тым өкінішті. Бұл заттардың өзіндік шынайы мақсаттылығы мен мәнділігін жоғалтып, симулякрлармен ауыстырылып жатқандығын білдіреді. Заттар не болмаса өз қызметтілігін жоғалтып, белгі қасиетіне ие болады, я болмаса тұтыну контекстіне еніп, аурасын жоғалтады, не болмаса өзін шынайылыққа емес, керісінше абстрактілі саналатын белгілер қатынасына негізделген жүйе шеңберінде тұтынушылық басты фактор ретінде орнығады. Бұл заманауи көрініс туралы Ғ.Ғ. Ақмамбетов: «Қазіргі капиталистік қоғам нәтижесінде тұлғаның адамгершіліксіздігіне алып келетін жалған моральға тартуға кірісті. Капитализмнің адамзат алдындағы ең қорқынышты қылмысы – оның тұлғаны ұсқынсыздандырып, стандарттап, шынайы адамдық қасиеттерінен айыруы. Буржуазиялық идеологияның барлық құралдары – өнерден бастап жарнамаға дейін – және, ең алдымен, болмыстың жағдайларының өзі осы адамгершілікке қарсы мақсатына бағытталуын шарттандырады», – деп жазады. [3, 51-52 бб.].

Шындығында, жаһандану толқынында адамның жекелігі, тіпті түгелдей бір ұлттың өзіндік ерекшелігі, даралығы батыстандырудың құралы болып табылатын бұқаралық мәдениеттің ықпалында жойылып кетеді, саясаттың немесе мақсаты бұлыңғыр қоғамның манипуляция объектісіне айналады. Әрине, бүгінгі таңда «Мәңгілік ел» ретінде қалыптасу стратегиясын жүзеге асыру мақсатында біз өзіміздің даму жолымызда батыстық экономикалық, мәдени, кәсіптік және саяси жолдарын негізге алатынымыз сөзсіз, әлемдік стандарт, әлемдік өркениет сияқты ғаламдық өзара әрекеттестік, қарым-қатынас негізінде мәдениеттердің бірі-біріне сіңісуі жүріп отырады, дегенмен «қазақстандық қоғамды түбегейлі өзгерту батыстың модернизациялану мен трансформациялану тәжірибесінен ойсыз көшіру негізінде жүзеге аспауы тиіс. Ол жаһандану кезеңіндегі Қазақстан дамуының нақты-тарихи жағдайлары негізінде жүзеге асуы керек. Сондықтан Қазақстандағы шығармашылық қабілеттерін аша түсетін өзіміздің кеңестік өткеніміздің оңды тұстары мен тарихымыздың дәстүрлі кезеңіндегі құндылықтардың жарамдысын қолдануға болады. Міне, солардың негізінде азаматтық қоғам институттарының консенсусы, қалыптасуы мен дамуы мүмкін» [5, 70 б.].

Әдебиеттер:

1. Надиров М.К. Социально-философское исследование феномена массовости: дисс... д-ра филос. наук: 09.00.11. – Бишкек, 2004. – 211 с.
2. Исмагамбетова З.Н. Ценностный релятивизм в контексте массовой культуры // Современный человек в поисках души: Материалы межд. науч. конф. – Алматы, 2006. – С. 210-213.
3. Ақмамбетов Ғ.Ғ. Проблемы нравственного развития личности. Алма-Ата. 1971. – 215 с.
4. Лебон Г. Психология народов и масс. – СПб., 1995. –232 с.
5. Т.К. Бурбаев, П.Т. Бурбаева. Қазақ рухының өзекті мәселелері // Қазақ философиясындағы антропологиялық дискурс және қазіргі заман: Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы, 2008. – 96-100 бб.

ИСЛАМ ЖӘНЕ ЖИҢАДИЗМ

Ислам діні баршаға белгілі әлемдегі ең кең ауқымды тараған діндердің бірі. Ислам діні мейірімділік пен ізгілік, туралық пен шыншылдық, тыныштық пен бейбітшілік діні. Ислам дінінде намаз оқу, зекет беру, қажылыққа бару және т.б діни парыздық терминдерден бөлек «жиһад» ұғымы ауқымды түрде қолданылады.

Негізінен, «жиһад» сөзі араб тілінде белгілі бір нәтижеге, мақсатқа жету үшін яки бір істі істеу үшін бар қажыр-қайратың мен ынта-жігеріңді төгу, тырысу, күресу деген сияқты мағыналарды білдіреді. Жиһад ұғымының аясы өте ауқымды. Құранда «жиһад» сөзі 35 жерде өткенімен төрт жерде ғана тікелей соғыс мағынасында келген. Құранда соғыс ұғымы «харб», «мухарабә», «мағрака», «қитал» терминдерімен білдірілген. Бірақ, жиһад сөзі соғысты да қамтығандықтан, көпшілік жиһад делінген кезде тікелей соғысты түсінеді. [1, 20 б]

Діни сауаты жоқ жастардың бүгінде Құрандағы «жиһад» терминін саясиландырып отырғандығын атап айту қажет.

Жиһадшылыққа жаңадан елігіп жүргендердің теориясына сәйкес, бүкіл әлем «ислам аумағы» (дәр әл-ислам) және «соғыс аумағы» (дәр әл-харб) болып бөлінген. Біріншісіне мұсылмандар билігіндегі елдер, екіншісіне – «дінсіз» билеушілер басқаратын елдер енеді. Терроршылардың сенімі бойынша «дәр әл-ислам» «дәр әл-харбпен» мәңгілік соғыс жағдайында болуы тиіс.

Сонымен қатар, радикалды көзқарастағы кейбір идеологтар «бейбіт келісімдегі аумақ» (дәр ас-сулх) деген санаттағы тағы бір аумақты бөліп көрсетеді. Бұл мұсылмандарға тиесілі емес жіне олар билік жүргізбейтін жерлер, бірақ оның билеушілері өздерін мұсылман мемлекеттерінің вассалы (боданы) санауға және сол үшін белгілі бір мөлшерде салық – «жиза» төлеуге міндетті.

Радикалдар, экстремистер мен террористердің түсінігінше, мұндай «жаһил» (надан) қоғаммен Қиямет қайымға дейін талмай күрес жүргізу керек. Осы үшін олар өздерінше түсіндірілген «жиһад» ұғымын қолданады.

Дегенмен, ислам дінінде «қасиетті соғыс» ұғымы жоқ екендігі белгілі. Ол – христиандық термин. Ал шарифат бойынша соғыс не әдәл (қорғаныстық сипатта), не әділетсіз (жаулап алу сипатында) болуы мүмкін.

Мұсылмандық діни әдебиеттерде «жиһад» ұғымы «дін үшін күрес» деген түсінікке ие және ол мынадай формаларда жүргізіледі:

«жүрек жиһады» немесе «нәпсіге қарсы жиһад» - адамның өз бойындағы кемшіліктерімен күресі;

«тіл жиһады» - «жақсылыққа шақыру және жамандықтан тыю»

«қол жиһады» - адамгершілік нормаларын бұзушыларға қатысты тиісті жаза қолдану.

«Жиһад» діни термині қасиетті Құранда төрт рет кездесетінін атап өтеміз.

1. «әт-Тәуба» сүресінің 24- аятында: «Оларға айт: «Егер әкелерің, балаларың, туыстарың, әйелдерің, ағайындарың, тапқан малдарың, тоқтап қалудан қорққан саудаларың, жақсы көрген үйлерің сендерге Алладан, оның жіберген Пайғамбарынан әрі оның жолында соғысудан артық көрінсе, Алланың әмірі келгенге дейін күтіңдер. Алла бұзық қауымды тура жолға салмайды» делінген.

2. «әл-Фурқан» сүресінің 52- аятында: «Енді кәпірлерге бағынба және олармен арқылы ұлы күрес жүргіз» деп айтылған.

3. «Қажылық» сүресінің 78- аятында: «Алла жолында шынайы түрде күресіндер. Енді намазды толық орындаңдар, зекет беріңдер және Алладан мықтап ұстаңыздар. Ол – сендердің Иелерің» делінеді.

Бұл аяттарда жүрек жиһады туралы айтылып отырғаны айдан анық. Мұхаммед пайғамбарымыз жиһад туралы айтқанда «жиһадтардың ең ұлысы – адамның өз нәпсісіне қарсы жиһады» деген. Бұл нағыз иманды адам ең алдымен өз жан дүниесіне үңіліп, кемшіліктерін көре білуі керек, содан кейін өзінің барлық емшіліктерін түзетуге ұмтылуы тиіс дегенді білдіреді.

«Тіл жиһады» мағынасын қазақ халқының ұлы ойшылы Абай өзінің «Ғылым таппай мақтанба» атты тамаша туындысында баршаға түсінікті тілде жеткізе білген.

4. «Мумтахина» сүресінің 1-аятында: «Әй, иман келтіргендер! Менің дұшпандарымды да, өз дұшпандарыңды да дос тұтпандар. Олар сендерге келген шындыққа қарсы келседе, оларға сүйіспеншілік көрсетудесіңдер. Олар Пайғамбарды да, сендерді де Жаратқан Иелерің – Аллаға иман келтірдіңдер деп жұрттан қуғындады. Сендер Менің жолымда ризалығымды іздеп, соғысқа шыққанда, оларға жасырын дос болмаңдар» делінеді. [2, 276]

Әрине, Құран мәтіндерін бірінші рет оқып отырған адамға «пұтқа табынушыларды» өлтіруге шақырып тұрғандай көрінуі мүмкін. Оның үстіне бұл аяттың мән-мазмұнын дұрыс түсіну үшін қасиетті Құрандағы «жиһад» тақырыбына арналған басқа аяттарды да білген жөн. Сонымен қатар аяттардың не себептен түскаендігін білуде абзал. Сондықтан, Құран аяттарын дұрыс түсіну және мағыналарына ой жүгірту үшін ол аяттардың қай уақытта және қандай жағдайларға байланысты Алла тағаладан Жебірейіл періште арқылы Мұхаммед пайғамбарымызға жеткізілгенін білу қажет. Бұл нақты оқиғаларға қатысты түсірілген аяттарды тым кең мағынада жорымау үшін, сонымен қатар оларға теріс немесе екіұшты мағынадағы түсініктер бермеу үшін қажет. Шын мәнінде Құранда «жиһадқа» қатысты аяттардың шығу төркінін зерттеу үшін ең алдымен Мұхаммед пайғамбардың Меккедегі өмірі мен қызметі туралы баяндайтын тарихи деректерге көз жүгірту қажет.

Сонымен, 613 жылы Мұхаммед пайғамбар Мекке тұрғындарын ислам дініне ашық шақырып, өз таныс достары мен туыстары және Меккенің өзге де тұрғындары арасынан көптеп жақтастар таба бастады. Олардың басым көпшілігі бас бостандығынан айырылған құлдар болатын. Ал исламның кең тарала бастауы Мекке билеушілеріне онша ұнамады, өйткені олар қағбаға тәу ететін араб тайпаларының қажылықтарынан түсетін пайдадан айырылып қалудан қорықты. Пұтқа табынушылардың бұл наразылықтары сол уақыттағы алғашқы мұсылмандарды қуғындауға ұласып, соның салдарынан 615 жылы бірқатар мұсылмандар Эфиопқа қоныс аударуға мәжбүр болды. Мұсылмандарға қиын қыстау кезеңде Алла тағала Мұхаммед пайғамбарға мыналарды әмір етті: «меккелік көпқұдайшылдармен» кикілжіңге түспей, оларды ақиқат дінге «даналықпен және жақсы насихатпен» шақыру.

Осы жағдайға байланысты «ән-Нахл» сүресінің 125-аятынд:»Адамдарды Жаратқан Иенің жолына даналыққа және жақсы насихатқа шақыр. Әрі олармен шынайы түрде сұхбаттас. Жаратқан Иенің ақиқат жолынан адасқандар кім екенін жақсы біледі. Әрі Ол тура жолды тапқандарды да жақсы біледі» делінген.

Ислам дұшпандарымен қорғаныс түрінде соғыс жүргізу.

«Бақара» сүресінің 190-аятында: «Өздеріңмен соғысқандармен Алла жолында шайқасындар да шектенр шықпандар. Негізінен Алла тағала шектен шығушыларды жақсы көрмейді» делінген.

Келтірілген аятта Алла тағала Мұхаммед пайғамбарға өзіне қарсы шыққандармен тек қорғану үшін күресуді бұйырады. Бұл «Бақара» сүресінің 192-193-аяттарында нақтылана түскен:

«Олармен райларынан қайтқанға дейін, әрі дін Аллаға тән болғанға дейін шайқасындар. Егер олар соғысуын қойса, Алла оларды жарылқайды, мейіріме алады. Жау жеңілгеннен кейін залымдармен ғана ымырасыз күресу керек».

Құранның осы аяттары қорғану және қорғансыздар мен әлсіздерді қорғау мақсатында ғана соғысу қажеттігін меңзейді. Онда да тек дінбұзар жаулармен және оның ашық одақтастарымен соғысуға рұқсат етілген. Сондықтан қарулы соғысқа тиым салынғанымен Мұхаммед пайғамбарға және оның жақтастарына туып өскен шаһары Меккеде соғыс жүргізуге тура келді. Мұндай жағдайда діншілдерге ыждаһатты болып, дін үшін күш-жігерін жұмсау бұйырылған. Алғашқы мұсылмандардың жоғарыда келтірілген аяттарға берген түсініктемелері оларды осылай түсіну керектігін меңзейді. Байқағанымыздай, «жиһад» сөзінің осы аяттағы мағынасы ең жинақталған мағынасы болып табылады. Әртүрлі кезеңдерде өмір сүрген Құран тәпсіршілері «жиһадтың» мағынасын «соғыс» деген түсінікпен шектемеген.

Бізге, яғни ХХІ ғасырда өмір сүріп жатқан мұсылмандарға үмбетіміздің алғашқы буыны исламды қалай түсінгенін білу жіне дәл сондай түсінікті ұстану қажет.

Бірде Мұхаммед пайғамбарға бір адам келіп, соғысқа баруға рұқсат алмақ болады. Мұхаммед пайғамбар одан: «Ата-аналарыңның біреуі тірі ме?» деп сұрайды. Әлгі кісі: «Екуі де тірі» деп жауап береді. Мұхаммед пайғамбар: «Сен Алланың сауабын іздеп жүрсіңбе?» деп сұрайды. «Иә» дейді ол. Сонда Мұхаммед пайғамбар: «Ата-анаңа бар да, оларға дұрыс қара» деп бұйырады.

Ол кезеңде Мұхаммед пайғамбардың өкімі бойынша әскер шайқастардан кәмелеттік жасқа толмағандар, әйелдер, қариялар, ақыл-есі толық еместер, науқастар мен әлсіздер, сондай-ақ шайқасқа қатысуға өз ата-анасынан рұқсат алмағандар босатылды. Сонымен қатар, басқыншы жауға тойтарыс беріп, майдан шебі дұшпанның жерінде болғанда, ол жерлердегі егін алқаптар мен бау-бақшаларды жоюға да тиым салынған болатын.

Негізінен Исламдағы «жиһад» сөзі көптеген жан жақты мағынаға ие. Жиһад «ұрыс жүргізу» және «қарсыласқа қару қолдану» мәнінде ғана түсінілмеуге тиіс. «Жиһад» ұғымын тек ұрыс жүргізумен шектеп, жиһадтың Алла жолында жасалатын басқа игі амалдарын ескермей тастау дұрыс емес. Мұндай қадам жалған жала мен орынсыз ойларға жетелейді. Жиһад Алла жолында жасалады және ол бүлікке айналмауы керек. Жиһад ізгі мән - мақсаты осында жатыр. Жиһад адамдардың ақиқатқа қарай тура жолмен жүруінің және Құдайға құлшылық етуінің маңызды құралы болып табылады.

Жиһадқа мұндай түсінік берілу себебі – бұдан бір жыл бұрын дін ғұламалары тарапынан арнайы тұжырымдама жасалып, оның мәні мен мазмұны жиһадты «жойқын жоба» немесе «кек алу жоспары» ретінде санамайтын мұсылман дінінің өркениеттік сипаты мен миссиясына сәйкестендірілгендігінде. Исламның өзі әділетсіздіктің кез келген көрінісіне жол бермейді. Жалпылай алғанда, жиһадты «адамдардың ақиқатқа қарай тура жолмен жүруінің және Құдайға құлшылық етуінің маңызды құралы» ретінде тану – оның ешбір жалған қоспасыз, шынайы сипатын білдіреді. [2, 48 б].

Қоғамымызда кеңінен таралған «жиһад» туралы жаңсақ түсініктің қасаң қателіктерін жоққа шығару үшін мынадай маңызды жайтқа да баса назар аударғым келеді.

Ислам терминологиясында «жихад» сөзі Алла жолындағы күрес, яғни, Алланың әміріне сәйкес өмір сүру үшін мұсылмандар тарапынан жасалатын іс – әрекет мәніндегі жалпыма мазмұнда қарастырылады.

Бұған Алла Тағаланың Құранда айтылған сөздері дәлел: «Шынайы Иман келтіргендер – шын мәнінде Аллаға және оның Елшісіне сенгендер, сосын күдіктенбей, Алла жолында мал – жанын сарп еткендер. Міне, солар – шыншылдар» («әл-Хұжырат» сүресінің 15-аяты).

Осындай алғышарттардың шынайылығы мен маңыздылығымен қатар Құранда да, ислами әдебиетте де араб тіліндегі «жиһад» сөзінің мағынасы «тырысу», «талпыну», «бар күшін салу», «мақсатқа жету жолындағы қиындықтарды табандылықпен көтере білу» дегенді білдіретінін, ал қазіргі заманауи түсінікте бұл ұғым мүлде басқа: «Алла жолында малы мен жаны аямау, Алла жолында тер төгіп, қызмет ету» секілді терең және ізгі ұғымға ие екенін атап айту керек.

Құранға сәйкес «жиһад» ұғымы адам өмірінің көптеген қырларына әртүрлі деңгейде қатысты болып табылады. Қазіргі таңда мұсылман әлемінде «жиһадты» әлеуметтік-экономикалық даму мен нақты мақсаттарға жету жолында барынша күш салу үрдісі ретінде кең мағынада түсіндіріледі.

Өкінішке орай, терроршылар «жиһад» тұжырымдамасын өздерінің көзқарастарын қолдамайтын жандарды өлтіруін ақтау мақсатында пайдаланады. Қылмыскерлердің осы тобы жиһадты мұсылманның бір парызындай қабылдап, Алла тағала белгілеп берген бес парызды алтауға шығарып жіберді. Басқаша айтқанда, бүгінгі таңда бұл жалған сенімді жасанды түрде енгізу радикалды ислам топтарында айқын көрініс беріп, мемлекет пен қоғамға қарсы қауіп-қатерлермен байланысты болып тұр. Осыған байланысты Елбасымыздың: «Ислам ізгілікке бастауға тиіс. Нағыз мұсылман сөзімен де, ісімен де ешкімге зиянын тигізбейді. Ислам жікшілдікке емес, бірлікке, тыныштық пен бейбітшілікке шақырады» деген сөзі дәлел.

Әдебиеттер:

1. Жиһад дегеніміз не? - Алматы: «Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры», 2011 ж. 20 бет.
2. «Мемлекет және дін» 2 (25) 2013 ж
3. «Ислам экстремизм мен терроризмге қарсы», «Жиһад» туралы не білесіз? «Көкжиек» 2012 ж
4. <http://e-islam.kz/kz/contents/view/1591>

**Мадалиева А . - студент 4 курса отделения
религиоведение КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Мейрбаев Б.Б.**

ПРОБЛЕМА ОСВЕЩЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЫ В СМИ.

Информация, как одно из непременных составляющих человеческой цивилизации и культуры, существует столько времени, сколько существует на земле человек. И первым ее, "техническим средством" стал человеческий язык. Поскольку язык представляет собой воплощение мысли, то информация является существенной частью человеческого мышления и одновременно способом передачи от личности к личности, от общества к обществу, от поколения к поколению многообразных сведений и разностороннего опыта, в том числе религиозного.

Средства массовой информации выражают и формируют общественное мнение, которое принято рассматривать как коллективное суждение людей, где отношение к событиям и явлениям проявляется в форме одобрения, осуждения или требования. Общественное мнение формируется в процессе движения информации в обществе, отражает человеческое бытие, общественную практику людей и выступает как регулятор деятельности. Она создается под влиянием обычного сознания (включая

социальную психологию), эмпирических знаний, даже предрассудков, а также науки, искусства, политики и, разумеется, всех источников массовой коммуникации.

Будучи состоянием общественного сознания, общественное мнение является будто посредницей между сознанием и практической деятельностью людей. Не подменяя ни одной из форм общественного сознания, не опираясь на организованную силу как закон, не определяя целей, как это делает программа, общественное мнение с помощью специфических средств, путем одобрения или осуждения, захват или пренебрежения, акцентирование интересов, рациональной и эмоциональной оценки людей и их поступков способствует трансформации тех или иных идей в конкретные поступки. Понимая всю сложность вычленение мотивов поведения людей, связанных с их потребностями и убеждениями, нельзя не согласиться с мнением ученого О. Уледова о том, что "состояние сознания (в том числе общественное мнение) составляют субъективную сторону реальных отношений и деятельности людей, выступая в роли движущей силы".

Итак, выражая и формируя общественное мнение, средства массовой информации, с одной стороны, аккумулируют опыт и волю миллионов, а с другой - влияют не только на сознание, но и на поступки, групповые действия людей. Тоталитарные режимы не считаются с общественным мнением. В демократическом обществе управления социальными процессами предусматривает изучение и влияние на общественное мнение. А в связи с этим действительно велика роль средств массовой информации. Они становятся важным компонентом демократических форм управления социальными процессами.

Средства массовой информации осуществляют свою политическую, управленческую роль в политической системе путем обсуждения, поддержки, критики и осуждения различных политических программ, платформ, идей и предложений отдельных лиц, общественных формирований, политических партий, фракций. Процесс перестройки, демократизации общества чрезвычайно активизировал средства массовой информации и в этом плане.

Сегодня в связи с распространением экстремизма и терроризма СМИ затрагивают и религиозную сферу, а некорректное информирование населения приводит к множеству проблем как у журналистов, так и у государства в целом.

Обращаясь к религиозной тематике, журналисты могут совершать две типичные ошибки: употреблять слова с негативной окраской в отношении представителей религиозных меньшинств и, доказывая преимущество одной конфессии над другими, принижать, а иногда и просто унижать их. В этом случае они, как правило, пользуются источниками, заинтересованными именно в принижении какого-либо прихода, священнослужителя, церкви или конфессии. И - что совершенно противоречит принципам журналистского профессионализма - не дают критикуемым возможности ответить, представить свою точку зрения в той самой статье, в которой они критикуются.

В качестве примера можно привести применение уничижительных терминов или приклеивание ярлыков. Чаще всего встречаются: "волчье логово", "зомби", "секта" и т.п. Как справедливо указывает профессор И. Кантеров:

"Не только в далеком прошлом, но и в наши дни причисление конкретной группы или организации верующих к категории, носящей негативный оттенок, порождает дискриминацию и даже преследование" [1].

В этих ситуациях вспоминается строфа из стихотворения Я. Козловского "Слово":

Призывом стать, и отзывом, и зовом
Способно слово, изменяя лад,

И проклинаят, и клянутся словом,
Напутствуют, и славят, и чернят.

К сожалению, последнее, то есть очернение через прессу, встречается все чаще и чаще. Публикация оскорбительных слов, непроверенных и надуманных фактов, выдаваемых за действительность, является наглядным подтверждением этого. Достаточно просто перелистать публикации на религиозную тему, чтобы понять, что позиция, которую занимает автор по отношению к описываемым событиям, видна бывает уже в самом начале статьи. Показателем этого являются термины, которые употребляет автор. Любую религиозную организацию и любое действие можно описать как хорошее или плохое в зависимости от выбора слов.

Например, обращение в религию - вербовка, последователь вероучения или прихожанин общины - адепт, пост - насильственное лишение пищи, миссионерская деятельность - экспансия, жертвенное служение - рабство, религиозная община - волчье логово, обращение в веру - промывка мозгов, пожертвование денежных средств на религиозную организацию - вымогательство и мошенничество. Употребляя подобные эмоционально окрашенные слова, авторы статей уходят от объективного освещения темы - одного из главных принципов профессиональной журналистики. Часто употребляемым в журналистском лексиконе словам относятся "секта", "сектантство", "сектант", "тоталитарная секта". Важно отметить, что эти слова не являются научными терминами, поскольку в силу отсутствия четких и устойчивых признаков не имеют ясного научного определения и научного смысла. По этой причине они отсутствуют как в международном, так и в казахстанском законодательстве.

Отсюда следует, что сегодня возникает надобность грамотного информирования населения во избежание религиозных и этнических конфликтов. И решением данной проблемы может стать внедрение отрасли «религиозная журналистика». Чем отличается «религиозная журналистика» от, скажем, журналистики политической? И вообще, отличаются ли они друг от друга? Разумеется, журналист, пишущий на религиозные темы, должен придерживаться тех же профессиональных правил и канонов, той же этики, что и его коллеги, специализирующиеся на освещении других сфер жизни. И он должен знать свой предмет, должен понимать, о чем он пишет. В этом смысле, конечно, различий нет. Но неточности и ошибки, которые может по незнанию допустить журналист, пишущий о религии – или на темы, имеющие отношение к религии, – могут оскорбить группы людей, причем эти группы могут быть большими. То есть от журналиста требуется особая деликатность, чтобы не задеть чувства верующих, для которых то, во что они верят, может оказаться важнее самой жизни. И надо понимать, что писать о религии, в первую очередь, означает писать о людях.

Основными темами, связанными с освещением религии являются:

- Конфликты между государством и религиозными организациями. Сюда попадут конфликты, связанные с регистрацией религиозных объединений, правами человека, действиями правоохранительных органов и судов, альтернативной воинской службой и так далее.

- Взаимоотношения между разными религиозными организациями, проблемы и конфликты, возникающие между ними.

- Трения, проблемы, скрытая или явная борьба за власть внутри самих организаций.

- Качество веры, то есть во что и как верят люди, и как это отражается на их жизни.

• Взаимоотношения политики и религии, попытки использовать религию и религиозность в политических целях, а также влияние религии на политику.

Конечно, этот список неполон. Но он показывает, как разнообразны темы, связанные с религией, и как много нужно знать журналисту, чтобы уметь разбираться в ситуациях, часто связанных с интригами и течениями внутри самих религиозных организаций. Во многих формах СМИ вопросами, связанными с религиозной проблематикой, часто занимаются репортеры из отдела новостей. Конечно, это не лучший вариант, поскольку правильнее, когда религиозную жизнь освещает один журналист, специализирующийся на этом и знающий свой предмет. А число таких журналистов не велико, и этому послужил ряд факторов. Не так много событий происходило в сфере религии до сегодняшних дней, но за последний десяток мы видим, как резко возрос интерес к этой сфере. Сегодня каждый, от ребенка до взрослого хочет знать о религии, и мы узнаем о ней из разных источников: пресса, радио, телевидение, интернет. Но правильно ли нас информируют? Насколько верно может журналист рассказать о той или иной конфессии, если он не знает о ней.

Таким образом, можно сделать вывод, что вопрос о внедрении религиозной журналистики в системе образования Казахстана является актуальным на сегодняшний день и поможет избежать многих конфликтов на фоне недопонимания и некорректного информирования. Кроме того, грамотная просветительская работа это еще один шаг к воспитанию религиозной толерантности у населения.

Литературы:

1. Кантеров И.Я. "Деструктивные", "тоталитарные"... и далее везде // Религия и право. 2002. [1].
2. Словарь иностранных слов. М., «Русский язык», 1985.
3. Политический словарь. М. 1998.
4. Религиоведение. Энциклопедический словарь. М., Академический проект, 2006.
5. Г.И. Козырев. Политическая конфликтология. М., 2008.
6. www.pravmir.ru

**Сәуірбай Д - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: филос.ғ.д., профессор Құрманалиева А.Д**

САЯСИ ИСЛАМ. ЭВОЛЮЦИЯ ЖӘНЕ ИДЕОЛОГТАРДЫҢ НЕГІЗГІ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ.

Алдыға тартылып отырған ғылыми жұмыстың негізгі тақырыбы қазіргі заманғы саяси Ислам мен Исламизмнің негізгі идеологиялық концепциялары болып табылады.

Әлемдік қауымдастықта биополиярлық жүйенің жойылуы мен СССР- дің құлауынан кейін постсоветтік кеңістіктегі көптеген халықтардың арасында өзіндік идентификация қажеттілігі туындады. Ежелгі әлемдік көзқарастар жойылып, жаңа көзқарастар алып келді. Постсоветтік елдердің көптеп дінге деген көзқарастарының өзгеруі ғалымдар арасында көптеген пікірлер тудырды. Олар бұл өзгерісті « Жалпы діни жанару феномені» деп қарастыра отырып жалпы қоғамға бұл Исламның жанаруы ма? әлде «Исламның шатасуы ма?» - деген сұрақтарды тудырды.

Саяси ислам қазіргі кездегі әлемдік саясатты алаңдатушы басты факторлардың бірі болып табылады. Олар өздері қазіргі көзқарастарында қатты принциптерге сүйене отырып, яғни мемлекетте мұсылман заңдарына сәйкес халифат орнату идеясы негізінде көптеген елдердің экономикасына, саясатына үлкен қауіп төндіруде.

Негізгі қарастырып отырған ғылыми жұмысымыз қазіргі кездегі саяси исламның негізгі идеологиясын қарастырады. Ол алдына бірнеше мақсаттарды қояды:

- Саяси исламның негізгі идеологиялық қайнар көздерімен танысу
- Саяси исламның идеологтарының пікірлерімен танысып, оларды сараптап негізгі идеяларын анықтау
- Олардың тарихи даму ерекшеліктеріне талдау жасай отырып, олардың қазіргі таңдағы көзқарастарын анықтау
- Исламдағы дін мен саясаттың ара қатынасын анықтау
- Исламдағы қазіргі кездегі жұмыс жүргізіп отырған саяси топтармен танысу
- Олардың қазіргі таңдағы негізгі мақсаттарын анықтау секілді негізгі мақсаттарды алға тартады.

Ислам дінін ұстанатын халықтары көпнесе ең бай мәдени соның ішінде әсіресе философиялық құндылығына мән береді.

Осы ғылыми жұмысымда саяси Ислам идеологтары мен ғалымдарының, Мыс: Маудуди, Шариати, Джемель және т.б еңбектерінің түпнұсқалары мен осы мәселедегі батыс зерттеушілерінің де еңбектері талқыға салынды.

Саяси ойлардың пайда болуы және даму тарихы. Мұсылмандық саяси концепциялар жалпы 11-14 ғасырларда мұсылмандық құқық ғылымының аясында дамып жетілді. Негізінен Исламның саясатқа ара қатынасы « мемлекет» ұғымының Құран мен Сүннетке және ислам ғалымдарының көзқарастарында да жоқ екенін анықтай аламыз. Біздің заманымыздың көрнекті Ислам философы Гейдар Джемельдың пікірінше: «...мемлекет дегеніміз бұл- тагут (Аллаһтан басқаға табыну) яғни жаһандану заманындағы басқарушы топтардың ойлап тауып жүйеге енгізген Исламға мүлде жат басып жаншушы аппарат. Аллаһ өзінің Құранында мемлекет туралы еш жерде айтпайды. Тек қана «даула» ұғымы айтылады, бірақ бұл жерде ол мемлекет мағынасында емес, керісінше жалпыға ортақ байлық мағынасында айтылады. Құран тек қауым туралы баяндай келе, мемлекет пен қауымдастық ұғымын бір- біріне қарама- қайшы құбылыс екендігін көрсетеді». Тіпті алғашқы мұсылмандық қауымда «мемлекет» термині мүлде кездеспейді. Тек алғашқы мұсылман мемлекеттігін анықтайтын «имамат» (дұғамен басқару) немесе «халифат» (мұрагерлік) терминдері қолданылды. Халифаттың негізгі функцияларын Паиғамбар Мұхаммед (с.ғ.с) қайтыс болғаннан кейін Құран мен Сүннетке сәйкес жүздеген жылдар өткеннен соң да сахабалары арқылы, одан кейінгі кезеңде мұсылман ғалымдарының ілімдеріне сәйкес бір жүйеге келтіріліп отырды.[1]

Ғасырлар туындатқан діни және саяси мәселелер мұсылмандық философ ғалымдары саяси сұрақтарды ғана емес, сонымен қатар мемлекет ұғымын зерттеуіне де алып келді.

Алғашқы болып ортағасырлар тарихында діни, саяси, билік мәселелерін ғалымдарымыз Әбу Насыр әл Фараби, Ибн Сина, Ибн Рушд секілді ғалымдар зерттеді.

Алғашқы исламдық- құқықтық категорияларын, соның ішіндегі сунниттіктегі халифалық ұғымын екі аспектіде қарастыруға болады :

- Мұсылмандық билік түрі
- Басқарудың спецификалы формасы ретінде қарастыруымызға болады.

Осы мәселеде халифат ұғымын көрнекті мемлекеттанушы Әл- Мавради еңбектерінен көруімізге болады. Оның пікірінше « Имамат дегеніміз жердегі өмірлік мәселелерді және сенімді сақтау үшін берілген пайғамбарлымыссияның мұрасы»-

делінеді. Осыған сүйене отырып қазіргі ғалымдар исламдаі халифат ұғымын белгілі бір адамның билік басына келіп халықты басқару емес, керісінше Ислам сенім жүйесін сақтау үшін құрылған саяси жүйе деп түсіндіреді. [2]

Ал көрнекті теолог. құқықтанушы ғалым Абдул Уаһабтың идеясының негізін қалыптастырушы Ибн- Таймияның пікірінше ол дін мен мемлекет ұғымын бірлестіре қарастыра отырып « күшті мемлекетсіз дін дами алмайды, ал шариятсыз мемлекет құрдымға кетеді». Осы пікірі арқылы ол Суннизмдегі Халифалық ұғымының пайдасыз екенін, жәнеде суннизмдегі бір адамды халифалыққа сайлауды жоққа шығарды.

Осындай ой пікірлердің ішінде ерекше көзқарасты ұсынған ғалым ретінде Ибн Халдунды айтуымызға болады, оның «Муккадим» трактатында философиялық және құқықтық жүйелердің мемлекетке ара қатынасын тарихи- әлеуметтік анализ ретінде дәлелдеп берді. Ибн Халдуын Халифат ұғымына діни тұрғыдан және дүниелік құндылық тұрғысынан да анықтап береді. Оның пікірінше «монархия» халықты қанау жүйесі десе, халифат – жоғарғы әділеттілік жүйесі делінеді, ал монарх яғни өз билігін мойындату үшін жұмыс атқаратын болса, халифат ол мұсылмандық құқықты тарату үшін қызмет атқарады деген пікір келтірді.

Бірақ ол «мемлекет теориясы» ислам әлемінде қалыптасқанымен, ислам құқықтанушылары түптеп келгенде «әділетті мұсылмандық басқару» жүйесін құруға ат салысты.

Бірақ оған қарамастан 11 ғасырдан бастап ислам жүйесіне қоғам емес, мемлекет теориясы кең етек алды. Оған себеп болған жағдай осы ғасырдағы «ижтиһадқа тиым салу» ұғымының пайда болуы еді, бұл ұғым мұсылмандық құқық жүйесінің юристік негізінде роционалды тұрғыдан дамуы себеп болған еді.

Осман сұлтандары соңғы халифты Стамбулға әкелгеннен соң бес ғасыр бойы халифат идеяларының дамуына тиым салды. Алғашқы халифаттық идеяларды ұстану түрік сұлтаны Абдул Азиздің кезінде жүзеге асты. Оның пікірінше Халифат ол ислам құндылықтарын дамыту үшін алғаш Абу Бакр Османға берілген институт деп саналды. Халиф- бұл құдайдың жердегі өкілі, оның бұйрықтарын жеткізуші. Барлық мұсылмандар оған бағынуы тиіс, оның қайырымдылығына рахметпен, қателесуіне кешіріммен қарау керек, тіпті ол құдай заңдарына қарсы шығуды бұйырса, оған Аллаһтан кешірім берілуін тілеу керек деп түсіндірілді. [3]

17-19 ғасырлар исламның саяси және діни тұрғыдан жаңа көзқарастардың туындауына алып келді. Оның ішінде пайда болған таза діни тұрғыда көзқарас қалыптастырған уаһаббилік ұғымын айтуымызға болады. Олар өз басшылығына бір саяси концепцияларды алған жоқ, Ибн Таимияның іліміне қағидалар енгізе отырып жаңа бір саяси көзқарасты дүниеге әкелді. Жалпы алғанда Ислам Мұхаммед пайғамбар қайтыс болғаннан, осы кезеңге дейінгі әр түрлі саяси, діни көзқарастарды қалыптастырды.

Исламдық саяси ойлардың шатасуы. 19-20 ғасырдағы исламдағы жаңа идеялардың қалыптасуын біз Джамаль Аддин Аль Афгани мен Мұхаммед Абдоның еңбектеріндегі көзқарастардан анықтай аламыз. Біл кісілердің ілімдеріне тоқталмас бұрын айта кету керек «адамзат ислам әлемінің өзгеруіне көп әсер етті, оның ішінде ұлттық және діни сезімдерді, европалық радикализмді енгізді».

Әл Афгани пікірінше Алтернативті деспотизм дегеніміз Құран принциптеріне негізделген консультативті басқару түрі екендігін айтады. Ол сонымен қатар батыстың билік үлгісін қолдануға мүлдем қарсылық білдіре отырып, европалы принциптерді егерде құран ілімдеріне қарсы келмейтін болса қолданылуға болатындығын атап көрсетті.

Сонымен қатар ол өзінің « Матералисттер мен құдайсыздарға арналған қарсылық» деген еңбегінде еуропалық социализм ұғымына, Құран мен халифалар

заманындағы шынайы «исламдық социализм» ұғымын енгізеді. Ол алғашқы еңбектерінде « кез келген социализм түрі рухына және негізіне байланысты исламдық социализмге қарсы тұрады» бұның аяғы тек «ұлы қырғынғы» алып келетінін айта келіп, ол өзінің өмірінің соңғы бөлігінде «көптеген еңбекетшілердің құқығын қорғаушы социализм дінге қарама қайшылық келтіріп қана қоймай, діннің өзі оның принциптерін ұсынады» құранда айтылған әділетті қоғамдақ негіздерді мыс: құрбан еті және кедейлерге көмектесу барлық умманың негізгі міндеті екенін атап өтеді.

Әл- Афганидың ең негізгі маңызды стратегиялық мақсаттарының бірі «Еуропаның колониалды ниет мақсатына қарсы тұратын, мұсылмандарды бір ту астына жинаған халифалық» құру болатын. «Мұсылмандық» альянстың жобаларын ол түрік сұлтаны Абдул Хамитке, иран шахы Насер ад- Динге, египеттік хедиф Исмаилге және судандық Махдиге бағыттаған болатын. Бұл ойы оны көптеген тарихшылар мен ғалымдарды, оны көптеген билеушілердің тыңшысы деген пікірге алып келді. « Мұсылмандық философия саласында білім жинаған ол, бүкіл ғұмырын қуатты исламды дамытуға жұмсады».

Шариат пен исламдық басқару жүйесіне саяси- құқықтық негізге реформаторлық тіл табуды жүзеге асырған ғалым Әл- Афганидың шәкірті Мұхаммед Абдоның еңбектерінде көрініс тапты. Шаруа отбасында дүниеге келіп Египет муфтиінің қолдауымен Каирдегі «аль- Азхар» университетінде білім алған ол, өз еңбектерінде исламды бастапқы негіздеріне негіздеп қайта реформациялауға түбегейлі қарсы болды. Оның пікірінше адам санасы өз жаратылысында шексіз бола отырып бұл қарсылық оған абсалютті болмағандақтан ол, тек Аллахқа ғана бағынған және шариғат ілімдеріне ғана тоқтайтынын дәлелдеді. Оның негізгі идеясы бойынша «шариғатисламдағы мемлекет ұғымының діни мінездемелерін қалыптастырмағандықтан, ол теократиялық деп атала алмайды. Ислам діни басқаруды қаламайды, керісінше оның негіздерінің бірі оны тұншықтырып жою.... Халифат саяси институтқа жатады.... Халиф барлық жағынан азаматтық басқарушы болып табылады» Абдоның пікірінше мұсылмандық құқықтық жүйелер еуропалық саяси концепциялармен қоян қолтық байланысты. Сонымен бірге әділетті биліктің негізінде негізгі үш бастауды атап көрсетеді. Олар:

- еркіндік
- исламдық ұстанымдар
- құқықтық заңдар

Абдоның келесі бір тоқталған мәселесі «аш- шура» ұғымы, ол оны демократизм ұғымымен синоним ретінде қолданады. Сондықтан да ол шариғат бұл институттың құрылымы туралы ештеңе қарастырмайтынына тоқтала келіп « Шура шариғатпен белгіленген негізгі исламдық міндеттемелер, алайда ол нақты бір тәжірибеге негізделмеген, керісінше осы негізде құқықтық рұқсат беру, келісу тарайды» - дей келк Шура Абдоның пікірінше басқарушы органның қасында құрылған билеушіге ақыл кеңес беруші, оны жаңсақ бұйрық шығаруын қадағалап отырушы орган ретінде қарастырады. Алайда Египеттік ғалым бұл институттың Египетте таралуына қарсылық білдірді және бұны белгілі бір элита өкілдері ғана қолданылуы керек деген пікірді ұстанды.

Шариғатты адамзаттың құқық жүйесі деп қарастыра отырып ол бастапқы шариғат негіздеріне баса назар аударды, ал кейіннен енгізілген (мыс: ол мұсылмандық құқық негізі ретінде «иджманы» мойындамады) өзгерістерді тек билік басындағылардың ақталуы мен жасырынуы деп түсіндірді. Ол алғашқы ғалымдардың осы салада тек сол кезеңдегі саяси билікке байланысты « Олар ең алдымен өз дәуірін анықтап, сол кезеңнің адмадары орындай алатын нормаларды енгізді»- деп жазады.

Египеттік ғалым исламдық шарифатта таклид ұғымын мойындамады және мұсылмандық құқықтың роционалды түрде дамуына қарсы болды және ол осы мәселеде Құран мен сүннеттен бөлек ижтхадтың ара жігін ажыратып берді. Олар заман өзгерісіне қарай өзгеріп тұрады делінді. Ал оның кейінгі трактаттарында бір мәселеде Құран мен суннаға негізделген және роционалды шешім туындағанда, екіншісін орындау дұрыс деп санады. Абдоның түсінігі бойынша адам шарифаттың қызметшісі бола отырып, оны танып түсіну нәтижесінде өз қызығушылығына қарай белгілі бір делделдарсыз өзіндік нормаларын орната алады және мұсылман қауымының кез келген ұрпағы бұны жалғастыруға құқығы бар.

Осындай бет бұрыс құдайлық құқықтық концепцияларды светтік құқықтық идеалармен байланысына алып келді. Абдоның ой пікірлері оның өз ұстазынан ерекшелігі оның сол кездегі ағылшын отарларының идеологиясымен санасу еді. Ол өз пәтуаларында « еуропалау» саясатын жүргізді, мұсылмандық құқықтық жүйеге еуропалық ілімдерді кіргізугі ат салыста. Дәл осы негізде қазіргі таңдағы сәләфиттерміз (Құран мен суннаға негізделген мемлекетті қалайтындар) деп атап жүрген уахаббистер және «еуропалықислам» атанып жүрген исламды батысқа сәйкестендіруші топтар осы Абдоның көзқарастарынан бастау алады.

Жалпы қорытындылай келгенде қазіргі саяси ислам аса радикалды және өте қарсылықты болып табылады. Оның ішінде қазіргі таңда әлемде террорлық ұйымдар ретінде және де араб мемлекеттері мен басқа да мұсылман елдерінде саяси партиялар ретінде құрылып мемлекеттің саясатында және әлеуметтік ортасында басты рольды атқарушы, исламдық салт дәстүрді таратуда басты принциптерді ұстанушы топтардың бірі болып табылады.Әлемде лаңкестікті, экстремизмді, соғысты жақтайтын бірде-бір дін жоқ. Ислам діні де солай. Оның жарқын жол көрсетушісі қасиетті Құран Кәрімде бір адамның өмірін қию бүкіл адамзатқа жасалынған қастандық ретінде бағаланады. Жалпы, қазақ даласындағы Ислам дәстүріне фанатизм әу бастан-ақ жат болған. Бізде еш уақытта да діннің зайырлы билікке қарсы тұруы да орын алып көрген жоқ. Бүгін «Ислам экстремизмге қарсы» деген та-қырыпта әңгіме қозғап отырғанымда Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Сындарлы он жыл» ат-ты еңбегінде Исламдық қауіп-қатер туралы айтқан парасатты ойлары менің есіме еріксіз оралады. Мемлекет басшысы бұл жөнінде өз кітабында: «Исламдық қауіп-қатер» деген ұғымды еріннің ұшымен айта салу оп-оңай болғанымен, оның үрейлі қанатының кеңге жайылып бара жатқаны соншалық, енді ислам тарапынан болатын мифті қауіп-қатер туралы емес, Исламның өзін нақтылы қорғаудың қажеттілігін сөз ететін кез келді» деп айтқан болатын.

Мен жалпы осы ғылыми жұмысымды қорытындылай келе Елбасымыздың сөзімен аяқтағым келеді "Қазақстан – біртұтас жер, біртұтас халық, біртұтас болашақ. Мен барша қазақстандықтарды ұлтаралық және конфессияаралық келісімді одан әрі нығайтуға шақырамын. Олар біздің мәңгілік құндылықтарымыз. Осынау бұлжымас ақиқатты сақтай отырып қана, біз мәңгілік халық, мәңгілік елорда және мәңгілік мемлекет туралы айта аламыз." [6]

Әдебиеттер:

1. Джемаль Г. Исламский проект: борьба за историю.// Исламская интеллектуальная инициатива XX века / под общ ред. Г.Д. Джемалья — М.: УММАН, 2005.
2. Левин З.И. О пределах радикальности «исламского социализма» (арабские страны) // Ислам:проблемы идеологии, права, политики и экономики. М, «Наука». — 1985.

3. Ежова А. «Борьба с нафсом» и великий джихад в исламе.// Исламская интеллектуальная инициатива XX века / под общ ред. Г.Д. Джемалы — М.: УММАН, 2005.

4. . Левин З.И. Реформа в исламе. Быть или не быть / З. И. Левин, — М.: ИВ РАН, Крафт, 2005.

5. Аль-Кавакиби Абд ар-Рахман. Природа деспотизма и гибельность порабощения / Абд ар-Рахман Аль-Кавакиби. — М., 1964.

6. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзі. 15.12.2011 ж.

**Суембай А. - студент 4 курса отделения
религиоведение КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: д.филос.н., профессор Бейсенов.Б.Б**

ВКЛАД РЕЛИГИОЗНЫХ ЛИДЕРОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Ислам во второй половине 8 века принес на территорию Казахстана и свою культуру и науку. В Арабском халифате для народа были открыты научный центр « Дар алхикма», в котором хранилось около миллиона книг, библиотека Куртубада (в Андалусии) с 400 – тысячным книжным фондом. При Халифе Харун ар – Рашиде в 8 веке начался перевод трудов древнегреческих авторов на арабский язык. Его сын аль – Мамун внес большой вклад в развитие исламской культуры, построив « Байт ал – Хикма» (Дом мудрости). Исламская культура, возникшая в средние века, привела к появлению в Средней Азии и средиземноморских странах знаменитых философов, ученых и деятелей искусства. До сегодняшних дней сохранились мусульманские мечети, медресе, центры культуры на юге Испании (в Андалусии). Здесь хранятся труды великих исламских мыслителей ибн – Туфейля, аль- Газали, на которые и ныне ссылаются мусульманские и западные ученые. В Средней Азии и Казахстане также развивается наука. Отсюда вышли знаменитые ученые, среди которых был математик аль – Хорезми, чей труд « Алмажисти» (на латинском « Альмагест»), был широко известен в Европе. Бессмертные труды писали знаменитые на весь мир великие мыслители и ученые Муса аль – Хорезми, Ахмад аль – Хорезми, Ахмад аль – Фергани, Абу Насыр аль – Фараби, Абу Али ибн Сина, Абу Райхан аль – Бируни [1].

Духовная практика ханафитского мазхаба с уважением относилась к национальной культуре и общечеловеческим ценностям, в основе такого понимания лежат исконно присущие исламу толерантность и открытость. В мечетях во время проповедей должны звучать не только призывы к вере, но и призывы молодежи к духовному развитию, образованию, самосовершенствованию, труду во благо общества. Но в наши дни, к сожалению, есть силы, которые противопоставляют религию и светскую жизнь. В действительности вера не должна отрывать наших граждан, в первую очередь, молодежь, от знаний, образования, семьи, народных обычаев и традиций. Посещение мечети не должно препятствовать молодым людям получать качественное образование, они должны развиваться и интеллектуально, и физически. Ислам не приемлет изоляцию и застой, он обращает верующих к общепризнанным гуманистическим ценностям [2]. Выступивший в прениях по докладу проректор ЖГУ Марат Мальтекбасов отметил: в нашем университете

проводится огромная работа по формированию религиозной культуры, общечеловеческих ценностей, духовному воспитанию. Это прежде всего, информационно – пропагандистская работа среди студентов, которая ставит целью укрепление межконфессионального согласия и единства в обществе. По инициативе ректора в университете организован и согласно разработанному плану стабильно функционирует религиозный центр. В перспективе планируется преподавание религиоведения в виде элективной дисциплины на всех факультетах. Работают центры психологической и правовой консультации студентов, где ставится задача систематизировать среди студентов работу по распространению информации о религиях. Это поможет получить молодым людям исчерпывающие сведения о различных религиозных течениях и предотвратить влияние на молодежь религиозных течений экстремистского толка, проводить социологический мониторинг религиозной культуры студентов, помогать социальной адаптации и самоидентификации студентов. В течение двенадцати лет готовим собственные кадры для духовных обителей республики, повышаем их квалификацию не только за границей, а в университете «Нур – Мубарак». До сегодняшнего дня учебную программу здесь закончили, получили соответствующий документ 1100 имамов. Еще функционируют 9 медресе, готовящих специалистов среднего звена. В работе региональной конференции «Религия и жизнь: вчера, сегодня, завтра» принимал участие и выступил заместитель акима Алматинской области Серик Муканов. Он дал полновесную информацию о ходе завершения в области кампании по регистрации и перерегистрации религиозных сообществ и объединений на основе Закона Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Если до этого их число составляло в регионе 4551, то теперь сократилось до 3088 – ми. Разветвленная сеть учебных заведений с курсами по изучению ислама, арабского языка тоже позволили бы достойно противостоять и выводить на чистую воду различных шарлатанов от религии, псевдочученых, нечестных миссионеров и авантюристов, прибывающих в нашу страну [3].

Сегодня в нашей стране активно развивается система духовного образования, на хорошем уровне осуществляется подготовка теологов. Так к примеру, в Казахстане на протяжении последних лет действует институт повышения квалификации имамов при Духовном управлении мусульман, Алматинское епархиальное духовное училище. Помимо этого, подготовку квалифицированных религиоведов осуществляет несколько учебных высших заведений. Сегодня на фоне перемен как в экономической, политической, так и в духовной жизни общества значительно возрос интерес к религии. Со дня создания агентства по делам религий очень часто взаимодействует с Министерством образования и науки в вопросах развития уровня образования духовных учебных заведений и религиозной грамотности в стране. В ближайшее время будут приняты четкие задачи по направлению повышения уровня и развития религиозного воспитания. Наряду с этим, огромное внимание будет уделено работе кафедр религиоведения, открывшихся в нескольких вузах, а также рассмотрена возможность открытия подобных кафедр заведениях страны. Пристального внимания заслуживает вопрос развития религиозного воспитания и в средних учебных заведениях. Так, в некоторых общеобразовательных школах страны для учащихся девятого классов был введен факультативный курс «Основы религиоведения». На подобных занятиях школьники учатся распознавать традиционные, нетрадиционные и деструктивные религиозные течения, получают больше информации о происхождении и эволюции религии, вероучении, культа и организации современных мировых и нетрадиционных религий. И если раньше факультативные курсы вели, как правило, педагоги – историки, то сейчас все чаще привлекаются специалисты религиоведы [4].

Также надо отметить, что для повышения религиозной грамотности в Уральске было создано пять информационно – пропагандистских групп городского и поселковых уровней. Они будут разъяснять закон РК « О религиозной деятельности и религиозных объединениях», пропагандировать традиционные религиозные ценности. В эти группы входят госслужащие, специалисты - теологи, имамы мечетей всех уровней, ветераны и представители интеллигенции. Для повышения религиозной грамотности молодежи и предотвращения деятельности деструктивных религиозных течений в Уральске реализуется комплексный план по профилактике религиозного экстремизма. Согласно утвержденному графику в общеобразовательных школах, вузах, ссузах, Уральска с молодежью проведено более 100 встреч, « круглых столов», флешмобов, конференций и семинаров, в которых приняли участие сотрудники органов национальной безопасности, внутренних дел, прокуратуры, акимата города, учителя религиоведения, школьные психологи и представители СМИ [5].

Выступая на 15 сессии Асамблеии народа Казахстана, Глава государства Нурсултан Назарбаев выдвинул идею создания Агенства по делам религий. Как подчеркнул Президент, формулируя задачи этой структуры, « наши ключевые конфессии в сотрудничестве с государственными органами могли бы активнее работать с верующей молодежью, помогать ей в получении истинных религиозных знаний». О современной религиозной ситуации в нашей стране, взаимоотношениях духовных конфесий с властью и между собой, о том, как не допустить проникновения в умы юного поколения убеждений деструктивных религиозных течений. Насколько известно из исторических сведений и художественной литературы, казахи растили своих дочерей в свободе, не заставляя покрывать волосы. Традиционные казахские имена говорят нам о том, что казахи придавали особое значение красоте волос: Сулушаш, Карашаш, Алтыншаш, Гулшаш. Желая красоты своим дочерям, они называли их Ботакоз, Ажар, Кыз – Жибек, Баян сулу, Кунсулу, Асем, Кырмызы. Девушки могли состязаться с джигитами в искусстве айтыса и участвовать в национальных играх « Кыз куу» и « Алтыбакан». В то же время в казахском обществе как мужчины, так и женщины носили традиционные головные уборы, как борик (с меховым околышем) или такыя (вид тюбетейки), украшенные вышивкой. Женщины использовали орамал в традиционном казахском стиле. Пожилые женщины надевали кимешек. Невесты украшали себя высоким головным убором, богато украшенным перьям, - сауекле. В Коране слово « хиджаб» упоминается только четыре раза. В 46 – м аяте суры « аль – Аграф»: « между ними (Раем и Адом) будет хиджаб (изгородь). В 5 – м аяте суры « Фуссылат»: Они (жители Мекки, которые еще не приняли ислам) говорят (Пророку Мухаммеду): « Наши сердца закрыты для того, к чему ты призываешь нас, наши уши поражены глухотой, а между нами и тобой – хиджаб (завеса). Трудись же, и мы будем трудиться». В 51 – м аяте суры « аш – Шура»: « Человек не достоин того, чтобы Аллах разговаривал с ним иначе, как посредством откровения или через хиджаб (завесу). Или же Он (Аллах) отправляет посланца, который с Его позволения внушает посредством откровения то. Что он желает».

В 53 – м аяте суры « аль – Ахзаб»: « О те, которые уверовали! Не входите в дома Пророка, если только вас не пригласят на трапезу, но не дожидайтесь ее приготовления (не приходите заранее). Если же Вас пригласят, то входите, а когда поедите, то расходитесь и не усаживайтесь для разговоров. Этим вы причиняете неудобство Пророку. Он стыдится вас, но Аллах не стыдится истины. Если вы просите у них (жен Пророка) какую – либо утварь, то просите у них через хиджаб (завесу)». Обобщая, хочу подчеркнуть, что нельзя слепо копировать чужие обычаи, следовать чужой культуре, в частности арабской. Следует всегда помнить, что казахский народ может сохранить свою сплоченность, согласие и единство, только следуя обычаям и

традиционной религии своих предков [6]. Говоря о молодежи хотелось бы отметить, что сегодня удельный вес молодежи в Казахстане в возрасте от 14 до 29 лет составляет 27,8% (более 4,5 миллионов человек) от общей численности населения. Из них более 700 тысяч являются студентами. При этом молодежь, проживающая в городах, незначительно превалирует, составляя 56 %, над сельской частью, которая составляет 46 %. По некоторым данным в мировом масштабе молодежь составляет около 18 % населения, из них 85 % молодежи планеты живут в развивающихся странах. По данным ООН предполагается, что к концу следующего столетия лица в возрасте до 30 лет составят половину и более населения земного шара. Именно на молодой возраст приходятся основные социальные демографические жизненные циклы человека: получение образования и знаний, выбор профессии и социализация в обществе, формирование основного круга общения, формирование духовных принципов и ориентиров. Так, например, нас не может не волновать то обстоятельство, что такие экстремистские и террористические организации, как: « Хизбут - Тахрир», « Джамагат моджахедов Центральной Азии», « Джунд аль – Халифат», « Таблиги Джамагат» в основном состоят из молодежи. Относительно « Таблиги джамагат» хотелось бы отметить, что 29 марта совместно с акимом Жамбылской области была проведена конференция, на которой состоялся большой и серьезный разговор об этой организации и ее деструктивной сущности. Поэтому мы должны развивать собственную систему духовного образования. Сейчас в стране мусульманское образование дают: Казахстанско – египетский исламский университет «Нур» в Алматы, Институт повышения квалификации ДУМК и 9 медресе. Пользуясь случаем, призываю молодежь нашей страны быть предельно внимательными и осторожными в выборе духовных наставников. Не принимайте слепо призывы лжепроповедников, взвешенно и рационально обдумывайте каждые свои действия и шаги, преломляйте их через призму законности и установленных в обществе норм поведения и морал

Литературы.

1. Кенжетаяев Д., Новикова Г., Сайлыбаев А., Туякбаев О., Религиоведение. Астана. 2010 год. Арман Пв. С. - 123 – 125.
2. Жанна Даулеткызы. «Огни Алатау». «Религиозный экстремизм враг истинной веры» 20.10.2012.
3. Сатай турсынбек. «Огни Алатау». «Религия и жизнь: вчера, сегодня, завтра». 11.12.2012.
4. Данат жапахов. «Огни Алатау». «Нельзя политизировать религиозную ситуацию в казахстане». 15.10.2011
5. Аврора Браунинг. Уральск. 27.02.2014. «Бог есть закон».
6. Магзум султангалиев. Газета « Огни Алатау». «Ислам – религия единства, мира и добра». 13.08.2011.

**Төрөбай А.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: филос.ғ.д., профессор Борбасова Қ.М**

XXI-ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНДЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРМЕН ҚАЙШЫЛЫҒЫ

Көптүрліліктің, көпұлттылықтың және көпконфессиялықтың толерантты дамуы – ғаламдық бейбітшілік пен келісімнің кепілі. Жаһандану заманында ғасырдан ғасырға

ауысып келген этномәдени алуантүрлілік болмысты бір мәдениет пен бір танымның туының астына енгізуге талпыныс күшеюде. Сондықтан да мультикультуралық тіршілік пен диалог мәселелері қазіргі заманғы қоғам үшін аса өзекті болып табылады.

Жаһандану заманында әлемнің көптеген елдерінде өзгенің қаңсығын таңсық көру, этномәдениетінен жеріп, «ескіліктің қалдығы» санау – «жоғары мәдениеттіліктің», «уақытынан озып туғандықтың» белгісі сияқты қабылдануда.

Мұның ақыры бір мемлекетте бейбіт қатар өмір сүріп жатқан азаматтардың сыртқы әсердің ықпалымен жікке бөлінуіне, тұтастық пен ынтымақтың бұзылуына апарып соғу қаупін туғызады. Бұл орайда ұлттық ерекшелік, салт дәстүр, тарихи этномәдениет дегенді тәрк ететіндер – діни фанаттар. Олар діни сенім-нанымдағы адам факторын мүлде жоққа шығарып, соқыр бас ұрушылыққа бой алдырады. «Бұл осылай болуға тиіс, және басқаша болуы мүмкін емес» деген төзімсіз көзқарас ұстанып, адамзатты ұстанған дініне, нәсіліне, салт-дәстүр ерекшелігіне қарай дос және дұшпан деп екіге бөледі. Пікірін бөліспегендерді күшпен көндіруге, тіптен жойып жіберуге күш салады. Бұған баяғы заманнан бері тарихтан белгілі діни соғыстар мен террористік әрекеттер, нәсілдік кемсітушіліктен туындаған көтерілістер мен асыл текті ұлт құруға деген қанды қырғындар мысал. Бүгінгі сананың дамып, надандықты білім мен ғылым жетістіктері жоя бастаған өркениет заманында әртүрлілікті дау-жанжалдың нысаны емес, құрметтеуге тұрарлық Жаратушы сыйы ретінде қабылдау бейбіт өмірге бастамақ.

Олардың міндеттеріне Қазақстан халқының ұлттық мәдениетін, тілдері мен дәстүрлерін өркендету, сақтау және дамытудан бөлек қоғамдағы экстремизмнің және радикализмнің көріністері мен адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қысым жасауға бағытталған әрекеттерге қарсы тұруда мемлекеттік органдарға жәрдемдесу де кіреді. Қазақстанда ұлтаралық және конфессияаралық келісімге төнетін қауіп-қатердің бірі-құрамына жаңа дәстүрлі емес діни қозғалыстар керетін деструктивті діни бірлестіктер.

Посткеңестік қоғамның идеологиясыздандырылуы коммунистік идеологияның күйреуінен кейін орын алған діни қайта өрлеудің, жаңа діни немесе жалған діни қозғалыстардың пайда болуына әкелді. Осы дәстүрлі емес діни қозғалыстардың негізінде жалған пайғамбарлар және жаңа шыққан мессиялардың діни білім беруді және оқуды, жаңа ақиқат пен шындықты насихаттайтын, өзгертетін, сақтап қалуға тырысатын т.б. жалған ілім жатыр. Жаңа діни қозғалыстар, әдетте, әртүрлі қоғамдық бірлестіктердің, қауымдастықтардың, қайырымдылық қорларының, университеттердің, ағылшын тілі курстарының, психологиялық тренингілер мен сауықтыру орталықтарының атын жамылып әрекет жасайды. Олар өздерінің іс-әрекетін бүркемелеп, алдына қойған шынайы мақсаттарын жасырады.

Жаңа діни қозғалыстар нақты қандай мақсатты көздейді? Мұндай діни ұйымды ұстаз немесе лидер өзінің бас мүддесін қанағаттандырып ақша алу үшін, ықпалға ие болу арқылы шексіз билікке қол жеткізу мақсатында құрады. Ұйым жетекшісі мен оның айналасындағылардың мөлшерсіз байлыққа ие болуы қатардағы мүшелердің өз жеке меншігі мен мүліктерін ұйымның меншігіне аударып, оларды пайдаланудан бас тартуы арқылы жүзеге асырылады. Сектаның бүкіл іс-әрекеті адамның өздігінше ойлауын тоқтатуға, тәлімгеріне сөзсіз және мүлтіксіз бағынуына бағытталады. Осылайша, кез келген адамға оның еркінен тыс әрекет жасатып, қолшоқпарға айналдыруға болады. Діни жаңа ұйымдар тоталитарлық, деструктивті культ немесе секта бола отырып, жеке тұлғаға және қоғамға, ұлттық қауіпсіздікке, оның әртүрлі салаларына қауіп-қатер төндіреді [1].

Діни

қозғалыстардың адам денсаулығына келтіретін қаупі оның адам психикасына

жасайтын ықпалынан көрінеді. Адам психикалық дабылдардың әсерінен өз көзқарастарын, пікірлерін, сезімдері мен мақсаттарын басқаша түрде қайтадан құрады. Жалған діни қауымда мұндай ықпалға түскен адам кінәлі, әлденеге мазасызданған, топқа тәуелді, сәби тәрізді қауқарсыз кейіпте болады. Қауымның жаңа мүшесі (неофит) дербестігін, өзбетінше шешім қабылдау және сыни пікірлер айтып, өз көзқарасын білдіру қабілетін мүлдем жоғалтады. Оның үстіне, мұндай тәуелділіктегі адамның бойында есалаңдық, шизофрения, өзіне-өзі қол жұмсап, зорлық жасауға бейімділік сияқты қасиеттері пайда болады. Мұндай психикалық әсер ету немесе адамды мәңгүртке айналдыру, бағдарлау, адамдардың «миын айналдыру», қоғамдық сананы басқарып, жетекшілік ету жаңа діни ұйымды басқарудың әдісі және ұйымға билікті жүзеге асырудың тәсілі болып саналады. Түңілгендік, шарасыздық, мазасыздықты басынан кешірген кез келген адам деструктивті культтің потенциалды құрбаны болуы мүмкін. Адастан адамдар сектадан кәдуілгі өмірде өздері жоғалтып алған, айрылған нәрселерін тапқысы келеді: жақындары тарапынан түсіністік және қолдау, сенімділікке ие болып, перспективасының анықтығын білу, сонымен қатар бойындағы тәуелділік пен қорқыныш, сондай-ақ жауапкершілік және кінәлілік сезімінен арылуды жаңа діни қозғалыс мүшелері көп жағдайда ақиқатты тану ретінде, діни үйлесімділік ретінде қабылдайды.

Діни қозғалыстар іс-әрекетінің адамның өміріне, денсаулығына келтіретін қауіп жалған сауықтыру, жалған медициналық ілімдер арқылы, оккультті, эзотерикалық (Күн сәулесімен емдеуді насихаттайтын «Аллы-аят», Фархат ата, сонымен қатар рұқсат қағазы немесе тиісті медициналық білімі жоқ бола тұрса да емдік сеанстарын жүргізетін «Ақ жол» және оның «Ата жол» атты тармағы) жолдар арқылы жүзеге асырылады. «Иегова куәларының» сенушілері қан құйғызудан бас тартса, сатанистер ритуалдық өлтіру тәжірибесін қолданады, «Радостея» діни бірлестігі әртүрлі ырғақ, ритмдердің көмегімен адамға өзінің өмірін басқаруға, оны бағдарлауға т.б. үйретеді.

Экономикалық қауіпсіздік саласында мұндай діни қозғалыстар адамдардың материалдық игілігіне, олардың мүліктеріне қол сұғады, яғни олардың іс-әрекеті шын мәнінде халықтың ақша қаражатына ие болуына, алаяқтыққа келіп тіреледі. Діни қозғалыстар басшыларының баюның кең тараған әдістерінің бірі — әртүрлі оқыту курстары мен семинар-тренингілер ұйымдастыру болып табылады. Мысалы, Францияда Сайентология шіркеуінің өкілдері алаяқтықпен, жасырын фармацевтикалық тәжірибемен айналысқаны үшін айыпқа тартылып, сотқа берілді. Бұл іске сайентологтармен танысып, солардың ұйымында тұлғалық тестілеуден өткен, ұйымнан кітап, дәрі-дәрмек сатып алуға, сондай-ақ әртүрлі курстар мен тәжірибеден өту ақысы ретінде бірнеше айдың ішінде 140 мың франк жұмсаған әйелдің шағымы негіздеме болған [2].

Құқықтық жағынан алып қарастырғанда, жаңа діни қозғалыстардың мәні адамның бостандығын, ар-намысын қорлау, тұлғаның құқықтарын аяққа басып, таптау әрекетінен байқалады. Мұндай қозғалыстар еліміздің Конституциясына, қолданыстағы заңнамасына, оның ішінде дін және мемлекеттің өзара қарым-қатынасына қатысты теріс көзқарас, пікірде болып, құқыққа қарсы әрекет жасап, тіпті қылмыстық әрекетке дейін барады. Қозғалыстардың ілімі мен практикасы қоғамның адамгершілік бастаулары тұрғысынан қарастырғанда, дәстүрлі этникалық, ұлттық мораль, отбасы құндылықтарының бұзылуына, сондай-ақ барлық нәрсені жасауға рұқсат етілуі, шектен шыққан арсыздыққа, адамгершілікке жат (кәмелетке жасы толмағандарды зорлау, зәбірлеу, жезөкшелік) және т.б. теріс қылықтарға әкеліп соғады. Дәстүрлі емес діни ұйымдардың діни ілімдері қатаң бір жүйеге келтірілмегендіктен, эклектикалық негізде болғандықтан, табынушылық ғұрыптары жетілдірілмегендіктен белгілі бір топқа бөліп жіктеу қиын. Олардың арасында шекара жойылып кеткен. Дегенмен де,

діни іліміне, догмалық ерекшелігіне, культ ерекшелігіне, мақсат міндеттері мен қолданатын әдістеріне қарай дәстүрлі емес діни ұйымдардың негізгі деген бағыттары зерттеу әдебиеттерінде былай көрсетілген:

1. Христиандық бағыттағы қозғалыстар «бірлестік Шіркеуі» немесе «Құдайдың балалары», «Христос Шіркеуі» т.б. Бұл бірлестіктер дәстүрлі христиандық сенімге сүйенеді. Солай бола тұра олар Библияны өздерінше түсіндіріп, дін туралы басқа да деректерге өзгерістер енгізеді. Олар негізгі басымдықты эсхатология (ақыр заман туралы ілім) мен messiандыққа бере отырып, басшылары Құдайдың жіберген елшісінің деңгейіндегі пайғамбарларға саналады.

2. Ориенталистік бағыттағы ағымдар (қозғалыстар) «Кришна санасының қоғамы», «Құдайлық Сәуленің миссиясы», «Трансцендентальдық медитация», «Вайшнав-тар» т.б. Бұл ұйымдардың негізіне шығыстық діни-философиялық жүйелер – индуизм, кришнаизм, буддизм, конфуцишылдық т.б. жатады. Олардың ілімдерінің мазмұны – медитация. Олардың медитациялық тәжірибесі «жанды құтқаруға» арналған. Мұнда медитациялық тәжірибені орындауда белгілі-бір сөздер айтып, дыбыстар шығарып оларға мистикалық маңыз береді.

3. Сатанистік, оккультты-мистикалық ағымдар (қозғалыстар) христиандық ілімге қарсылық ретінде пайда болды. Бұл ағымның өкілдері саналы түрде зұлымдық пен жауыздықты ұлықтап, Сатана, шайтан сияқты зұлымдықтың көздерімен мистикалық байланысқа түсуге шақырады. Бұл ағымның белді өкіліне «Сатана Шіркеуі» жатады.

5. Сцентистік бағыттығы ұйымға «Саентология Шіркеуі» жатады. Аталған бағыттың өкілдері әртүрлі белгісіз мистикалық құбылыстарға назар аудара отырып, ол адамның физикалық, психикалық табиғатына әсер етеді деп түсіндіреді. Ұйымдарына жаңадан кіргізгісі келген адамның психикасына агрессивті түрде шабуыл жасайды. «Жаңа ғасыр» ағымы мектептер мен үйірмелер, қауымдастықтарға атын беріп көне өркениеттерге баса назар аударады (Атлантида, Гипербория). Олар бұл өркениеттерге балама тарих ретінде өздерінше сипат беріп әртүрлі теорияларды, құпия ұйымдар туралы ілімді ойлап тауып бір кездері осы өркениеттерді басқарамыз деген ойларын білдіреді. Жалғанпсихологиялық және парамедициналық ұйымдар психотерапевтикалық, дәстүрлі емес халықтық емдеу әдісі арқылы емшілікпен айналысады. Олардың ішінде көп тарағаны «Әлла-Аят» (фархатшылар), «Ата жолы», т.б.

6. Мемлекеттің идеологиялық қауіпсіздігі тұрғысынан алғанда, жалған діни ілімдердің прозелитизмі (адамдарды бір діннен екінші дінге ауысуға иландыру) қоғамға тән емес көзқарас, пікірді таңады, қазақстандықтардың мәдени пара-парлық, ұқсастығы мен теңдігін бұзып, шайқалтады, қазақстандық патриотизм сезімін жояды. Жаңа діни қозғалыстардың іс-әрекеті еліміздің тұтастығына, мызғымайтын бөлінбестігіне нұқсан келтіріп, қоғамның «біз» және «олар», «өзіміз» және «дұшпандар» тәрізді бөлініп, жіктің пайда болуына әсерін тигізеді, идеологиялық қарама-қарсы тұруға, фанатизмді тудыруға, басқаларға төзімсіз болу және басқа сенім-наным өкілдеріне дұшпандық қарым-қатынастың тууына себеп болады (мысалы, «Аллы-аят» әдептерінің дәстүрлі діндердің қасиетті кітаптарын отқа жағып, өртеуге шақыруы) [3].

Жаңа культтер мемлекеттің ішкі өміріне де араласады. Шетелдердің, халықаралық құқық қорғау ұйымдарының Қазақстан Республикасының бүкіл посткеңестік кеңістікте ең либералды, ымырашыл болып табылатын «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заңына өзгертулер енгізуге қарсы болуда белсенділік танытуы осыған куә. Діни қозғалыстар арқылы жүргізілетін кең діни экспансия кез келген мемлекеттің тарихи сипатын өзгерту тәсілі, оған ықпал етіп, өзінің стратегиялық ұлттық мүдделерін жүргізіп, іске асыру болып табылады. Діни

идеологиялық экспансия әсіресе өтпелі кезеңде, қоғамның ішкі жүйесіндегі дағдарыс кезінде белсенді болады.

Елдің саяси қауіпсіздігіне де айтарлықтай қауіп төндіреді, олар конституциялық құрылысты бұзуға, зайырлы мемлекетті шайқалтуға, діни теократтық билік орнатуға шақырады, діни және ұлттық араздықты қоздырып, мемлекетке адал емес, теріс ниетті, пиғылды қарым-қатынасты білдіреді. Мысалы, «Иегова куәлары» пұтқа табынудан бас тартуды уағыздайды. Олардың пікірінше, мемлекеттік рәміздерді – мемлекеттік ту, елтаңба, әнұран, мемлекеттік мейрамдарды құрметтеу – бұл да пұтқа табынудың бір көрінісі. «Иегова куәлары» патриотизмді, азаматтық парызды – елімізді жаулап алушылардан қорғау қажеттілігін жоққа шығарады, олар тек қана өздерінің ұйымдарының мүдделерін қорғайды. «Иегова куәлары» бірлестігінің әдептері жергілікті және орталық билік өкілдерін сайлауға қатыспайды, олар ешқандай билікті мойындамайды, олар үшін өз діни бірлестігінің билігін атайтынындай, құдай билігі ғана бар. Мұндай бағыт қазіргі уақыттағы көптеген дәстүрлі емес діндердің іс-әрекетінен байқалады. Қазақстанда қоғамдағы жасампаздық пен келісім жағдайын және тұрақтылықты қамтамасыз ететін этностар мен діндердің өзара әрекеттесуінің тұрақты моделі қалыптасты. Президент Нұрсұлтан Назарбаев атап өткендей, «біздің этносаралық және дінаралық келісімнің моделі – ол әр түрлі конфессиялардың өзара әрекеттесуінің бүкіл әлемдік процессіне Қазақстанның қосқан шынайы үлесі». Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері еліміздегі дінаралық қатынас саласында мемлекеттік сарабал саясат жүргізіліп келеді.

Қазақстан Республикасындағы дін және дінаралық қатынас саласындағы ахуал соңғы екі онжылдықта айтарлықтай өзгерістерге ие болды. Қоғамдағы діннің орны нақтыланып, мәртебесі көтеріліп, қызмет аясы кеңіп, соның нәтижесінде діндарлар мен діни бірлестіктер саны артуда. Қазақстан халқы көптеген этностар мен ондаған діни конфессиялардан тұрады. Түрлі наным, сенімді ұстанатын Қазақстан халқының келісімі мен ынтымақтастығы, оның саяси тұрақтылығының нығаюына, экономика мен әлеуметтік жағдайдың кемелденуіне бастайтын жағдайлар.

2009 ж. жалпыұлттық санағының нәтижесіне сәйкес халықтың 70,2 %-ы өздерін мұсылмандармыз, 26 %-ы – христиандармыз, 0,03 %-ы – иудеилерміз, 0,1 %-ы – буддистерміз, 0,2 %-ы – басқа діндерді ұстанушылармыз деп атады. Сонын ішінде ешқандай дінді ұстанбаймыз деп – 2,8 %-ы, жауап берсе, 0,5 %-ы жауап беруден бас тартты [4].

Қазақстанда этносаралық және дінаралық келісімнің тұрақты моделі қалыптасқанымен, ол мемлекет, азаматтық қоғам, оның ішінде діни бірлестіктер тарапынан үздіксіз қолдау көрсетіп отыруды қажет етеді. Осы сала ахуалына қызығушылық танытатын барлық тараптар біріге отырып, үнемі талдау жасап отырғаны жөн.

Осы арада, Қазақстанда дінаралық қатынас орнатудың негізгі ұстанымдарын атап өту керек.

1. Елдің Конституциясы мен заңдары ар-ождан бостандығы мен діни сенімді қорғауға кепіл береді.

Конституция діни, этникалық және басқа тұрғыдағы кемсітушіліктерге тыйым салады. Қазақстан Республикасының 2011 ж. қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы діни бірлестіктердің қызмет атқару аясын құқықтық негізде жүзеге асыруға және қорғауға мүмкіндік береді. Ел маңызды халықаралық келісімге және адам құқығына қатысты шарттарға, оның ішінде БҰҰ-ның негізгі халықаралық келісіміне (пакт) қосылды.

2. Мемлекет конфессиялардың өз қызметтерін жүзеге асыруы үшін тең және қолайлы жағдай жасайды.

Қазақстан халқының басым көпшілігі өздерін мұсылман санағанымен, басқа діни сенім иелерінің толыққанды іс-әрекет жасауына кедергі келтірмейді. Тәуелсіздік алғаннан бері православиелік, католиктік және протестанттық қауым саны біршамаға артты. Сондай-ақ иудейлер мен буддистердің ұйымдары да қызмет жасайды.

3. Мемлекет саясатының маңызды бағыты ретінде дінаралық диалогты атауға болады. Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен Қазақстан халқы Ассамблеясы секілді ұлтаралық және дінаралық диалогтың теңдессіз институты құрылды.

Дін саласындағы мемлекеттік саясатты өз уәкілеттігіне қарай органдардың бір қатары жүзеге асырады. 2006 жылы Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі құрамындағы өкілетті орган – Дін істері жөніндегі комитет құрылды. 2010 жылы Дін істері жөніндегі комитет Мәдениет министрлігі қарауына берілді.

2011 жылдың мамырында Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен Дін істері жөніндегі комитет Қазақстан Республикасының Дін істері агенттігіне ауыстырылып, Мәдениет министрлігі қарамағынан шығарылды. Осыған орай, Агенттікке конфессияаралық келісім, азаматтардың сенім бостандығына және діни бірлестіктермен өзара әрекеттесуге құқықтарын қамтамасыз ету қызметтері мен уәкілеті берілді.

Бұл шешім еліміздің басшылығы дін саласындағы мәселелерге көп көңіл бөлетіндігінің куәсі. Үкіметтің құрамына енді тікелей енетін уәкілетті органның статусын көтеру пайда болатын жағдайларды шұғыл әрі тез шешуге мүмкін береді.

Қазақстан Республикасының Дін істері агенттігі азаматтардың сенім бостандығына құқығын қамтамасыз ету, әр түрлі сенімді ұстанушылардың діни бірлестіктері арасындағы өзара түсінушілік пен төзімділікті нығайту, олардың мемлекетпен өзара әрекеттесуі саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру бойынша жұмыстар атқарады.

2000 жылдан бастап Үкімет жанында консультациялық-кеңестік орган – Діни бірлестіктермен байланыс жөніндегі Кеңес жұмысын атқаруда. Мемлекеттік органдармен ұдайы негізде конфессияаралық келісімді нығайту мен діни экстремизмнің алдын алуға бағытталған ақпараттық-насихаттау жұмысы атқарылады, конфессияаралық қарым қатынастарды үйлестіру мен нығайту мәселелері бойынша республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциялар және семинарлар өткізіледі.

Дін саласындағы жүйелі ғылыми зерттеулерді жүргізу, мониторинг пен талдау жасау мақсатында 2007 жылы дін мәселелері жөніндегі Ғылыми-зерттеу және талдау орталығы ашылды.

Осылайша, Қазақстанда уақыт тезінен өткен этносаралық және дінаралық келісім моделі қалыптасты. Біздің еліміздегі түрлі конфессиялардың өзара әрекеттестігі тәжірибесін халықаралық аренадағы БҰҰ, ЮНЕСКО, ЕҚЫҰ секілді халықаралық ұйымдар үлгі тұтады.

Қазақстанда тәуелсіздіктің екі онжылдығы барысында діни институттардың сан жағынан да, сапа жағынан мәнді өсуі болды. Діни бірлестіктер саны ұлғайып, рухани дәстүрлер қайта өрлей бастады, жаңа ғибадатханалар салынуда – мешіттер, шіркеулер, ғибадат үйлері, синагогалар салынды. Халықтың діндарлығының деңгейі өсті. Сарапшылардың бағалары бойынша, діндарлардың саны 80-жылдардың ортасымен салыстырғанда 20-25-тен 90-95 % дейін өсті. Бұл үдерістер еліміздегі азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді сақтау мен нығайту, ар-ұждан бостандығын, рухани жаңаруын қамтамасыз етуге бағытталған жүргізіліп жатқан саясаттың нәтижесінде орын алды.

Мұсылман және православие христиандарының діни бірлестіктері жалпы діндарлардың 90-нан аса пайызын құрайды. Аталмыш діндердің тарихи және мәдени

ерекшелігі ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңның преамбуласында көрсетілген.

2012 жылы аталмыш Заң шеңберінде елдегі діни бірлестіктер мемлекеттік қайта тіркеуден өтті. Нәтижесінде, 4551 деп көрсетілген діни бірлестіктер саны, 3088-ге өзгерді. Сонымен қатар елімізде тараған конфессияларды жіктеу жүйесіне көңіл бөлініп, бұрын конфессия қатарына жатқызылған діни бағыттарды талдау арқылы, діни конфессиялардың нақты саны 46 емес, 17 екені анықталғандығын атап өткен жөн.

Діни бірлестіктердің мемлекеттік қайта тіркеуден кейінгі жалпы санында келесілер бар: ислам – 2229, орыс православ шіркеуінің митрополиялық округінде 9 епархия, 261 приходтары, Армян-апостол шіркеуі мен 8 Көне әдет-ғұрыптар шіркеулері тіркелді. Рим-католик шіркеуінің 79 бірлестігі, иудейлердің 4 қауымы, 2 буддистік бірлестіктер тіркеуден өтті.

Елде 15 діни білім беру мекемелері қызмет атқарады. Жекелей алғанда, 9 медреселер, 1 имамдардың біліктілігін арттыру орталығы, 2 қарилар дайындау орталықтары, 1 епархиялық жоғары діни семинариясы, 1 епархиялық рухани училищесі және 1 ислам дін мамандарын дайындайтын «Нұр-Мұбарак» университеті бар. Сондай-ақ ірі мешіттер жанынан ашылған курстар мен шіркеу жанынан ашылған жексенбілік мектептер қызмет атқарады. Бүгінгі күні республикада 400-ден астам миссионерлер заң аясында жұмыс жасауда [5].

Алайда, әлемнің түрлі бөліктеріндегі, соның ішінде кейбір көрші елдердегі этно-діни қайшылықтардың күшеюі. Қазақстанға сырттан этно-діни экстремизм мен радикализмнің әртүрлі нысандарының кіруі әлеуетті қауіп туғызады. Қоғамда орын алып отырған әлеуметтік және тұрмыстық жергілікті проблемалар да этностық рең алып кетуі мүмкін. Жас ұрпақты тәрбиелеу жұмысында жіберілген қателіктер көпэтностық Қазақстан халқының этносаралық және мәдениетаралық төзімділік дәстүріндегі сабақтастықтың бұзылуына қауіп туғызуы мүмкін.

Осы және өзге аспектілер мемлекеттің де, сондай-ақ бүкіл қоғамның да тарапынан жіті назар аударуды талап етеді.

Діндердің бейбіт өмір сүруі, экстремизмнің таралуына қарсы әрекет – Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының басты мәселелері.

Жаһандану және халықаралық байланыстың ары қарайғы дамуы жағдайында ғаламдық геосаяси тенденциялар, сондай-ақ көрші аймақтардағы, әсіресе ТМД, Орталық Азия және Таяу Шығыстағы оқиғалар Қазақстанның ахуалына (жағдайына) әсерін тигізетіндігі айқын болды. Кейбір көрші елдерде әлеуметтік-экономикалық қиындықтар туындап жатқанын ескере отырып, дінаралық қатынастар саласындағы саясатты құру кезінде аталған факторға көңіл аударып, экстремистер мен лаңкестердің елімізге енуіне жол бермейтіндей шаралар мемлекет пен қоғам тарапынан үнемі жүргізіліп отыруы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Жұманова Г.. Жаңа діни қозғалыстар – ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан. // “Қоғам және дәуір” - №2, 2010. – 42 б.
- 2 Дианетика и фармацевтика // Литер, - 2008. 10 қыркүйек.
- 3 Курятов В. Сон разума, или пробуждение чудовищ // Казахстанская правда, 2008. 15 шілде.
- 4 Этносаралық және дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісі // <http://zhamagat-kyzylorda.kz/kaz/content/model>
- 5 Қазіргі Қазақстандағы конфессиялық жағдай // <http://www.mckr.kz/kz/religions-of-kazakhstan/religions-situation>

ИСЛАМ ДІНІНДЕГІ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ МӘСЕЛЕСІ

Қазақ халқында «Жалғыздық тек Құдайға жарасады» деген сөз бар. Яғни, кез келген жаратылыстың өзіне тән өзінің жұбы болады. Адамдар үшін бұл өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Себебі бұл Адам ата мен Хауа анамыздан келе жатқан табиғи құбылыс.

Пайғамбарымыздың Мұхаммед (саллалаһу аләйһи уә сәллам) бір хадисінде: «Уа, жастар, араларыңдағы үйленуге шамасы жететіндер үйленсін. Себебі, көз зинасынан да, іс-әрекетпен жасалатын зинадан да ең күшті сақтану жолы – үйлену. Бұған шамасы жетпегендер ораза ұстасын. Себебі, ораза ол үшін қорған» деп келеді. (Бұхари, Никаһ, 1) [1.8-бет.] Бойдақ кезде өз еріктерімен жүріп үйреніп қалған жастар тұрмыс құрғаннан кейін олардың жауапкершіліктері де артады. Олардың үлкенге құрметпен, кішіге ізетпен қарап, өздеріне берілген барлық жауапкершіліктерді көтере білген екі жас өмірде бақытты да баянды өмір сүре алады деп ойлаймын.

Статистика бойынша мұсылман елдерінде ерлі-зайыптылардың ажырасуы өте төмен. Бұл жағдай мұсылмандардың әдет-ғұрыптарының Ислам дәстүріне негізделетініне байланысты болғандықтан орын алып отыр. Өйткені Исламда неке қию және той жасау рәсімдері әрқашанда киелі, игі және даналық дәстүр болып саналған.

Неке қию (араб тілінде - "никаһ") адамның Аллаһ, қоғам және өзінің алдында үлкен жауапкершілікке бой ұсынуы. Бір-бірін сүйетін ер мен әйелдің өзара түсіністік, адалдық пен сабырлылық принциптерін ұстана отырып, махаббат пен тыныштықты сақтап, бір-біріне қамқорлық етуге, өмірлерін жайлы жасауға және осы махаббат пен мейірімділік ортасында өз балаларын тәрбиелеп, бақытты да берекелі отбасын құруға бағытталған жауапкершіліктің бір түрі.

Мұсылман жігіт өз қалыңдығын таңдағанда тек сұлулығына ғана қарамай, біріншіден оның дінге деген көзқарасына, ақылына және тақуалығына назар аударғаны абзал. Бірақ осымен қатар мінез-құлықтық ерекшеліктерін ескере отырып, қыздың сұлулығы да негізгі шарттардың біріне жататынын жоққа шығармаған.

Үйленерде атастыру рәсімі өтеді. Атастыру рәсімі шарифатқа сәйкес – үйленетін жігіт пен қызды бір-біріне таныстыру болып табылады. Бұл рәсім Сүннет болып саналады және неке қиғанға дейін орын алады. Атастыру кезінде қыздың және қамқоршысының пікірлері, қыз күйеуге тиюге келісімін береді немесе жоқ па деген сұрақтар анықталады. Екі жақтың келісімі Ислам шарттары бойынша міндетті түрде болу керек.

Некелік келісім шарт – Аллаһ алдындағы екі жақ арасында жасасқан қасиетті келісімшарт. Келісіп жатқан тараптар өзіне Исламның барлық міндеттерін орындауға жауапкершіліктерін алатынын белгілейді.

Белгілі болғандай, Ислам неке қию рәсіміне ерекше назар аударады. Егерде неке қию шарттарының біреуі бұзылатын болса, неке рәсімі дұрыс орындалмаған болып есептеледі. Егерде төрт шарттың барлығы орындалатын болса, неке дұрыс қиылған болады. Бұл шарттар келесідей:

1. Қамқоршының (арабшадан - уәли) болуы және оның неке қиюға келісім беруі. (уәли ретінде қалыңдықтың әкесі, атасы, ағасы, ағасының ер баласы, әкесінің ағасы және т.б. болуы мүмкін).

2. Қыздың келісімі.

3. Куәгерлердің болуы. Кем дегенде екі куәгердің болуы тиіс. Бұл мәселеде пайғамбардың (саллалаһу аләйһи уә сәллам) айтқан сөзі бар: "Неке тек уәлидің болуымен және келісімімен және кем дегенде екі әділ куәгердің болуымен орындалады".

4. Белгілі шарттардың ескерілуімен некелік келісімшарттың орындалуы. Неке қию рәсімін кез келген тілде өткізуге рұқсат берілген, бірақ бір шартты ескеру керек, ол: куәгерлер айтылып жатқан сөздерді ұғу қажеттілігі.

Неке қиюдың алдында жігіт әйеліне махр береді (тікелей аударғанда - төлем). Қазақ халқының дәстүрінде барлығымыз білетіндей «қалын мал» деп аталады. Махрді көлемі аз болса да, неке кезінде белгілеу Сүннет болып саналады.

Осыдан бастап некелі түрде ерлі-зайыпты болады. Бұдан кейін екі жастың басты міндеті осы өмірде өз ұрпақтарын қалдыру болып табылады. Қамшының сабындай қысқа жалғанда өзіне өмірлік серікті табу бір бақыт деп алсақ, екеуін бір-біріне одан әрі жалғаушы сәбидің дүниеге келуі Аллаһ тағаланың үлкен бір екінші сыйы деп түсінуге болады. Себебі сәби – ұрпақ жалғастырушы, қоғамның ертеңгі бір батыры я болмаса көркіне ақылы сай бойжеткені. «Ата-анана не істесең, алдыңа сол келеді» демекші, баласын жақсылыққа шақырғанда ата-ана сол жақсылықты алдымен өздері жасап, жамандықтан тыйғанда, алдымен сол жамандықтан өздері тыйылып, ата-анасына деген үлкен құрметін көрсетіп үлгі көрсетуі тиіс. Пайғамбарымыз (саллалаһу аләйһи уә сәллам) осы туралы бір хадисінде былай дейді: «Бәрің де жауаптысыңдар және жауапкершіліктеріңдегі нәрселерден сұраласыңдар. Патша өз қол астындағылар үшін жауапты және солар үшін сұралады. Отағасы жанұясына жауапты, солар үшін сұралады. Әйел күйеуінің шаңырағына жауапты, сол үшін сұралады. Қызметші қожайының мал-мүлкіне жауапты, сол үшін сұралады. Бәрің де жауапкерсіңдер, бәрің де жауапкершіліктеріңдегі нәрселерден сұраласыңдар» (Бұхари, Жұма, 11) [1, 9 б.]

Негізінен қазақ халқы ежелден ұл бала мен қыз баланың тәрбиесін бөліп қараған. Ұлды мал бағуға, отын шабуға, қолөнер шеберлігіне, мал табуға, отбасын асырауға, ал қыз баланы ас пісіруге, кесте тігуге, өрмек тоқу сияқты үй ішінің ішкі жұмыстарына үйрету арқылы экономикалық тәрбиенің көзі болып табылатын үнемшілдікке, тәуекелшілдікке үндеп, сараңдыққа салынып кетуден жирендіріп отырған.

Сонымен қатар қазақ отбасында баланың ерте есеюіне де көп көңіл бөлген. Оны жүзеге асыруда олар үлгі-өнеге көрсету, жауапкершілікке арту әдістерін шебер пайдаланған. Баланы ерте жастан-ақ жауапты іс-әрекетке тартып отырған. Мысалы, бес жасында атқа мінгізіп, бәйгеге қосу, қозы баққызу, үлкендердің арасындағы дауды шешу, келіссөз жүргізу т.с.с. істерге бірге ертіп жүрген. Сондай-ақ қазақ отбасы тәрбиесінде ғасырлар бойы қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан отбасы мүшелерінің қатынасының маңызы зор. Қазақ халқының отбасы тәрбиесіндегі өзіне тән жарасымдылықтың бір ұшы олардың жасы кішісінің үлкеніне «сен» деп сөйлемеуі, алдын кесіп өтпеуі, үлкен тұрып кішінің, әке тұрып ұлдың, шеше тұрып қыздың орынсыз сөйлемеуінде деп есептемейміз. Және қазақ отбасындағы бала тәрбиесін ұл тәрбиесі, қыз тәрбиесі деп жеке-жеке мән беріп қарастыруда оның өзіндік ерекшеліктерінің ішіндегі маңыздысының бірі.

Егер жапон халқы басқалар үшін тұйық халық болса, онда ағылшын халқы басқаларды қойып, өз ішінде тұйық халық. Олардың отбасындағы әр адам жеке өмірінің құпия болғанын қалайды. Бір сөзбен айтсақ, ағылшындықтардың жаны-өз үйінен де жақын, яғни берік қамалмен тең. Басқа халықтар үшін жанұя қиыншылық пен қуанышты бірге бөлісетін ең басты байлық болса, ағылшын халқы қиыншылық

кезінде жақындарынан көмек күте қоймайды. Тіпті жақындарына көмек көрсетуді өз жауапкер-шіліктеріне алмайды.

Ағылшын халқында ең алғашқы сәби дүниеге келісімен (бай болса да) отбасындағы бар байлық тек сол балаға ғана мұраға беріледі. Оның басқа іні, сіңлілері болғанымен оларға ештеңе берілмейді олар өз тірліктерін өздері жасайды. Француздар мен немістерге қарағанда ағылшындар қыз баланың жасауына да аз көңіл бөлген. Олар баланың өмірін қамтамасыз еткеннен гөрі, олар талпынған сәтте ұядан итеруге әрекет етіп, өздіктерінен ұшуға жағдай жасайды.

Отбасында баланы халықтық педагогика негізінде баулу үшін тәрбие мазмұнын қайта құру, демократияландыру, ізгілендіру, ғылым жетістіктерін пайдалану, ата-анаға педагогикалық, психологиялық білім беру мамандары аспалы даярлауды, қайта даярлауды, іске асыру қажет. “Қазақ халқының ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиесіне мұра болып келе жатқан ұлттық дәстүріне, тұрмыс – салтына, әдет – ғұрпына, жөн – жоралғасына, әдебиетіне, өнеріне лайықтап қайта құру”, қайта құрылған білім – тәрбие негізінде балаларды ана тілінде сөйлеуге үйретіп, ойлау, қабылдау, сезу процестерін дамыту керектігі атап көрсетілген [3,846].

Жас ұрпақты осы тұрғыдан тәрбиелеуде отбасы маңызды орын алады. Отбасы – адамзат бесігін тербеткен ұя болса, “Баланың бас ұстазы ата – ана”. Бұлар балаға отбасылық өмірдің алуан түрлі қыры мен сырын, дүние жұмбақтарын танытып, тағлым – тағлымға, әдептілікке баулиды. Себебі отбасы – таным бесігі, отбасы өркениет ошағы, отбасы – үлгі өнеге бастауы. Ата-ана күнделікті өмір тіршілігінде еңбегі, адамдық бейнелері, жақсы мінез – құлқы, дұрыс қарым – қатынасы арқылы балаға үлгі. “Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі”, “Әкеден ақыл, анадан мейрім” алады. Отбасына “Әке-асқар тау, ана бауырындағы – бұлақ, бала – жағасындағы құрақ” болып есептеледі, ата-анаға баладан жақын ешкім жоқ. Сондықтан да баласының әдепті, арлы азамат болып қалыптасуын армандайды. “Атадан жақсы ұл туса, елінің қамын жейді, атадан жаман ұл туса, елінің малын жейді”. Бірлігі мен тыныштығын, қамқорлыққа, мейрімділікке, сүйіспеншілікке негіздеп құрып, сақтап, жанұя мүшелерінің көтеріңкі көңіл – күйде болуын қамтамасыз етіп отыру керек. Осылайша, жанұя мүшелерінің бір-біріне деген сенімі, сүйіспеншілігі, достық қатынастары нығая түседі, “Жанұяға қарап бала өседі, қарағайға қарап тал өседі”, - деп тегін айтылмаған.

Ата – ана баланың күнделікті еңбегін дұрыс ұйымдастырып, көмектесіп, кездескен қиыншылықтарды жеңуге қол ұшын беріп отыру арқылы еңбек дағдысының беки түсуіне ықпал етеді, ұқыптылыққа, жауапкершілікке, ойшылдыққа үйренеді. Олар баланың өзін-өзі тәрбиеленуіне басшылық етіп, айналасындағы адамдардың жағдайымен, талап – тілегімен санасуға үйретеді, отбасында баламен жеке – дара тәрбие жұмыстарын (әңгіме, үгіт – насихат, түсіндіру, т.б.) [2,576].

Халықта “Тәрбие табалдырықтан басталады” деген нақыл сөз бар. Әр отбасындағы ата – аналардың алдында тұрған басты міндет өзінің ісін өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелуде дей отырып, “адам ұрпағымен мың жасайды” – деген тұжырымды үлгі тұту. Ұзақ жылдар бойы ата – баба жалын халықтың мұра мақал – мәтелдер, шешендік сөз бен жыр маржанын “ ескіліктің қалдығы”, “өзімнен кейін дүниені топан су қаптасада” демей, өскелең ұрпақтың тәлім – тәрбиесіне баса назар аудару ата – ананың борышы. Онсыз елде болашақ жоқ. Орта ғасырдағы шығыстың әйгілі ойшылы, ұлы ғалым Әл-Фарабидің күрделі еңбектерінде тікелей орын алған мәселелерінің бірі, адамның ой – сезімін, мінез – құлқын тәрбиелеу, жетілдіру арқылы оны бақыт жолына салуды көрсету болған. Бала тәрбиесі ең алдымен отбасындағы ата – анасының ықпалымен жүзеге асып, қоғамдық тәрбиемен ұштасып жатады. Қазақтың мақал сөздері өмірден келтірілген:

“сүтпен біткен мінез сүйекпен кетеді”. Ана тілінде, ана сүтіне уызынан жарытып Абайдың туған анасы Ұлжанның бауырына басып, адамдықтың алғашқы әліппесін үйреткен әжесі Зеренің тілінде “Әлди, әлди, ақ бөпем, ақ бесікке жат бөпем” – дегеннің өзі санасына сыйымды емес пе. Бесік жырында жас нәрестені әлпештеген анасы оны әлемдегі ең асылы нәрсеге теңейді, оның жүрегін жарып шыққан мұң мен сыр: қуанышы мен ренішіне, жұмсақ үн мен жыры, атты леп пен ойлы сөз бала санасына шымшымдап сіңе береді. Сонымен, қатар тек қана сүйіспеншілігі мен жалынды махаббатын білдіріп қана қоймай ұрпағына артатын үмітін, сенімін жырлайды. Өз халқына, отанына қызмет ете отырып қамын ойлауға тәрбиелейді. Халықта “бесік жырын естімегеннен не адамшылық күтесің”. “Бесіксіз үйде береке жоқ” дейтін содан болар. [2,69б.].

Қазіргі кездегі жанұя тәрбиесінің проблемасы – ананың жанұя тұрмысынан қолы босамауы. Ананың уақыты жетпеуі көбінесе насихат, жазғыру, ұрсу сияқты тәрбиелік ықпалдың нәтижесіз әдістерін пайдалануға мәжбүр болады.

Микроклиматы жағымсыз, жанұя өмірі ұрыс – керіске, ата – ананың бір-біріне, балаларына деген шағымдарына, айқай – шуға, қорлық сөздер мен іс – әрекеттерге өте маңызды тәрбие проблемалары туындайды. Елдегі түбегейлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге, жекеменшіктің пайда болуына, жеке адамның баю мүмкіндігінің тууына байланысты материалдық жағынан ауқатты жанұялар пайда бола бастады. Мұндай жанұяларда тәрбие белгілі бір проблемаға кездеседі. Көбінесе бұндай жанұядағы бала балалық ұжымдардан алшақ болады, оның ерекшелік сезімі қалыптасып, қоршаған адамдарға деген жөнсіз наразылық өзімшілдігі тууы мүмкін. Жанұяның жоғары материалдық ауқаттылығы (материалдық жағдайының төмен болуы да) жанұя жұмысын ұйымдастыруда қолаңсыз жағдайлар туғызады. Мектеп жанұя әдістерін нақтылап, оның кемшіліктерін түзете отырып, бұл проблемаларды жеңуге тырысу [2, 122б.].

Қорыта айтқанда, ғалымдардың зерттеуіне үңілсек, ата-бабамыз бала тәрбиесінде 7 түрлі мәселені қамтыған: ең алдымен әдептілікке үйреткен, «Әдепті бол» деп міндеттеген; екінші, мейірімді, иманды болуға; үшіншіден тілалғыш, елгезек болуға үйреткен; төртінші, өнегесі көп қариялар сөзін бойына сіңірген; бесінші, ата-ананы сыйлауды, құрметтеуді үйреткен; алтыншы, біреуге орынсыз тиіспеуге, аманатқа қиянат жасамауға үйреткен; жетінші, ел қорғаған батыр болып, халық алдында адал қызмет етуге үйреткен. Егер бір сәт ойланып көрсек, біздің өмірімізде осы аталғандар бар ма? Біз қазақ халқы рухы биік халықпыз, пейіліміз кең, қонақжайлылығымыз бір төбе, басқаның қайғысына ортақтаса кететін текті халықтың ұрпағы есімізді жиятын кез келген сияқты...!

Әдебиеттер:

1. Ш. Әділбаева. Исламдағы жанұя. «Көкжиек-Б» баспасы, Алматы – 2012.
2. А.Макаренко. Ата-аналар кітабы. «Мектеп» баспасы Алматы – 1986.
3. Н.В.Савин. Педагогика. Москва – 1986.

**Хусаинова А. - студент 4 курса отделения
религиоведение КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: д.филос.н., профессор Борбасова К.М.**

СПЕЦИФИКА ПРОВЕДЕНИЯ РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ

Религиоведческая экспертиза – это вид судебной экспертизы, основывающийся на позициях, отвечающих за право человека на свободу религии и относящихся к

принципам и нормам, прописанным в законодательстве и правах различных культовых организаций.

Религиоведческая экспертиза направлена в сторону централизованных и местных организаций религиозного направления. Под экспертизу попадают и многочисленные деструктивные религиозные организации, отделившиеся от основного вероисповедания общины, пропагандирующие свои собственные утверждения и обряды. Они являются обособленными, замкнутыми и якобы притязают на собственную исключительность.

Деструктивные религиозные организации делятся на такие, которые имеют или не имеют право существовать и проводить культовую деятельность. К таким, которые имеют право на бытие, относятся деструктивные религиозные организации, где никто не посягает на свободу или имущество членов, и не причиняет вреда их здоровью.

Проведение религиоведческой экспертизы ставит перед собой определенные задачи, а именно:

1. Установить религиозный характер организации, исходя из учредительных документов, получить информацию относительно основ ее вероучения.

2. Проверить достоверность сведений, предоставляемых организацией, касающихся основ вероучения.

3. Проверить соответствуют ли заявленные формы и методы фактической работе культовой организации.

4. Проведение религиоведческой экспертизы требует полномочий и знания определенных тонкостей работы, а также ответственного и профессионального подхода к решению этой задачи.

Это связано с тем, что некоторые организации религиозной направленности несут отнюдь не созидательный характер и представляют угрозу жизни и здоровью верующих. Также подобные организации могут использовать культ религии в качестве прикрытия незаконной деятельности.

Религиоведческая экспертиза также может проводиться над текстами, которые распространяют последователи культа. В таком случае экспертиза должна дать ответ на такие вопросы:

Какова идеология текста определенной группы или деструктивной организации?

Религиозный ли характер носит текст, подверженный экспертизе?

Какими являются истинные вероучения религиозной группы, которая исследуется?

Есть ли в распространяемых текстах предпосылки противозаконной деятельности, которые направлены на разжоривание конфликтов разного рода.

Существуют ли негативные элементы в культе религиозной организации?

Религиоведческая экспертиза – это принцип соблюдения прав на свободу совести и свободу вероисповедания, прав и свобод человека и гражданина согласно общепринятым принципам и нормам международного права в соответствии с законом и Конституцией Республики Казахстан.

Религиоведческая экспертиза является одним из наиболее актуальных правовых норм, позволяющих регулировать как межобщественные отношения, так и отношения между обществом и государством.

В широком смысле под экспертизой (франц. expertise, от лат. expertus - опытный) понимается исследование экспертом каких-либо вопросов, решение которых требует специальных познаний в области науки, техники, искусства и другие. [2]

По мнению К.И. Плетнев экспертиза - это основанное на использовании накопленных человеческих знаний и опыта изучение каких-либо вопросов, проводимое по определенным правилам, специально отобранным

высококвалифицированными специалистами и экспертами с целью обеспечения принятия решений по данным вопросам наиболее полным объемом необходимой и достаточной для этого информации. [3]

Религиоведческая экспертиза проводится в отношении централизованных, а также местных религиозных организаций. Религиоведческая экспертиза, проводится как при регистрации религиозных объединений, так и при анализе содержания распространяемой религиозной продукции.

Основной целью религиоведческой экспертизы является, выявить в анализируемом материале наличие либо отсутствие определенных объективных признаков, которые могут быть впоследствии, послужить основанием для принятия уполномоченными государственными органами решения о нежелательности распространения той или иной религиозной продукции, либо об отказе на регистрацию той или иной религиозной организации.

Надо отметить, что выявляемые признаки должны иметь юридический значимый характер в контексте светского законодательства Республики Казахстан.

При проведении религиоведческой экспертизы необходимо иметь достаточно высокий уровень квалификации, глубокое знание особенностей конкретной конфессии или религиозного течения, к которому относится исследуемый материал. Помимо всех вопросов, которые являются общими для религиоведческой экспертизы по всем конфессиям и религиозным течениям, представляется целесообразным выделить ряд критериев, которые следует использовать при оценке материалов, относящихся к религиозным организациям:

Корректность перевода текстов. Данный критерий важен именно для экспертизы религиозных материалов, особенно печатной продукции, по следующим причинам: во-первых, значительная часть религиозных текстов – а именно, все без исключения канонические тексты, а также значительная часть современных материалов, написанных зарубежными авторами, - являются так или иначе переводными; во-вторых, представители деструктивных течений в целях пропаганды своих идей нередко прибегают к сознательному искажению смысла соответствующих текстов при переводе; в-третьих, указание на некорректность перевода в качестве основания для отрицательного экспертного заключения по тому или иному материалу позволяет избегать углубления в сугубо теологические аспекты его содержания, что противоречило бы светскому, научному характеру религиоведческой экспертизы.

Проведение религиоведческих экспертиз, показывает, что именно представители деструктивных течений, действующих от имени традиционных религии, чаще других прибегают к подменам такого рода. Квалификационное соответствие содержания материала особенностям его потенциальной аудитории. На основании несоответствия данному критерию может делаться отрицательное экспертное заключение, например, по материалам, которые адресованы широкой читательской аудитории, однако при этом рассматривают вопросы, относящиеся к области высшей теологии, и традиционно не выносимые на широкое публичное обсуждение. Все эти критерий полностью соответствует принципу светскости и научности экспертизы, поскольку он принципиально не оценивает исследуемый материал с точки зрения «правильности» или «неправильности» излагаемой в нем теологической позиции.

Все указанные выше параметры необходимо учитывать при проведении религиоведческой экспертизы религиозных материалов. [1]

Оказывает ли группа давление на своих последователей, преследуя цели завладения материальными благами или имуществом?

Есть ли в распространяемых материалах информация, которая не соответствует деятельности организации и нормативным документам?

Как становится ясным из всего вышесказанного, религиозная экспертиза достаточно трудоемкое и серьезное дело, результаты которой могут прямым образом сказаться на обстановке в обществе. Именно поэтому такого рода экспертизой занимаются специалисты частных экспертных организаций или специально подобранные экспертные советы. Дополнительно могут привлекаться в качестве консультантов эксперты со стороны, а также представители религиозных групп.

Итогом религиозной экспертизы становится существенное и всестороннее заключение о деятельности религиозной организации. В конечном результате это заключение будет являться всего лишь рекомендацией к действиям, но обращение к специалистам экономит значительную часть времени и сил, необходимых для прохождения обязательных бюрократических этапов.

Процедура религиозной экспертизы начинается с проверки всех документов материалов и литератур, необходимых для регистрации или легализации культовой общины. Регистрирующий орган, подающий запрос на проверку должен обосновать необходимость проведения исследования.

По результатам религиозной экспертизы исследовательская организация принимает заключение. В нем должны содержаться выводы, относящиеся к возможности либо невозможности признать религиозную организацию и ее вероучения такими, которые соответствуют законодательным и этическим нормам. А также выводы о достоверности предоставленной информации относительно работы деструктивных организации и учредительных документов.

Религиозная экспертиза проводится в течение 90 дней с момента поступления документов в экспертную организацию. Ее специалисты при необходимости могут запрашивать дополнительную информацию или документы по правительственным дипломатическим каналам. Если ответ о репутации религиозной организации задерживается, экспертная проверка может быть продлена еще на месяц. А если религиозная организация не соответствует определенным нормам, то эксперты вправе запретить их распространению на территории Республики Казахстан.

Для получения сертифицированных исследований, надо обращаться к специалистам, работающим в Агентстве Республики Казахстан по делам религий. Часто исследовательские работы центра и религиозные экспертизы проводятся при поддержке следственных органов, что еще раз подчеркивает профессионализм экспертов этой некоммерческой организации.

В Агентство Республики Казахстан по делам религий можно адресовать запрос для решения вопросов, связанных с такой сферой исследования, как религиозная экспертиза. Также можно получить полную информацию от специалистов организации, которые занимаются этой отраслью.

Таким образом, можно видеть, что мировое сообщество уделяет огромное внимание обеспечению законодательной базы борьбы с терроризмом и экстремизмом. Так как терроризм приобрел международный характер, то и борьба должна с ним проводиться на международном уровне - только так можно устранить. На этом пути имеются трудности, связанные, прежде всего, со спецификой национальных норм - поэтому стоит задача определенной унификации этих норм. Можно с удовлетворением отметить, что подавляющее большинство стран понимают это и идут на сближение своих законодательств в этой сфере, что, в сочетании с иными формами борьбы с терроризмом, способно снизить уровень этой всеобщей угрозы.

Литературы:

1. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1988. С. 1019;
2. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М., 1984. С. 1930;
3. Краткий словарь иностранных слов / Сост. С.М. Локшина. 3-е изд. М., 1971. С. 956;
4. Современный словарь иностранных слов. М., 1992. С. 1279. [2]
5. Плетнев К.И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути. М.: Изд-во РАГС, 2006. С. 10[3]
6. Иванов В.А. Правовые и религиоведческие аспекты идентификации новых религиозных объединений в Казахстане. «Религия и право». 2004.
7. Трофимов Я.Ф. Религиозные объединения Казахстана, действующие под видом общественных организаций // Сборник материалов Первого форума религиоведов Казахстана. Астана, 2011, с. 53-55.
8. Филимонов Э.Г. Церковь саентологии // Религии народов России: Словарь / Отв.ред. Мчедлов М. П. — 2-е изд. — М.: Республика, 2002. — 624 с. - С. 555.
9. Лапин Е. Судебно-религиоведческая экспертиза// Российская юстиция. № 5. 2001г. Справочная правовая система «ГАРАНТ»
10. Жеребятьев М.А. Институт государственной религиоведческой экспертизы: проблемы и перспективы // /expert/mneniyayui/.

СЕКЦИЯ КУЛЬТУРОЛОГИИ
««МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТТАНУЛЫҚ
АСПЕКТІЛЕРІ»
«КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕИ«МӘҢГІЛІК ЕЛ»

Алиева Л. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекші: Өмірбекова А.Ө. - филос.ғ.к., доцент

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАЖАЙЛАР МӘДЕНИЕТІ.

Мұражай табиғат және адам қолымен жасалған өнер туындылары мен көне заман ескерткіштерін, үлгі-нұсқаларын зерттеп жинаушы, сақтаушы, әрі бұл мұраларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізе отырып солардың негізінде қоғам мүшелеріне тәлім-тәрбие беретін ғылыми-мәдени мекеме. Мұражайлардың қоғамдық-әлеуметтік институт ретінде қалыптасуы ежелгі Греция храмдарында жинақталған жәдігерлер коллекциясы мен Египет пирамидаларынан бастау алғанын аңғарамыз. Мұражай ісі теориясын зерттеп жүрген ғалымдардың пайымдауынша мұражайлардың қалыптасуын «адамдардың заттарды жинақтауға деген сұранысынан туындаған», – дейді. Осыған орай, «мұражай» ұғымының ежелгі Грекиядан бастау алуы да заңдылық болар. Грек ақсүйектерінің ерекше салтанатпен безендіріліп, жиын жасауға арналған сәнді ғимараттары антика дәуірінде «мусейон» немесе «музалар храмы» деп аталған [2, 636 б.].

Қазіргі қалыптасқан «мұражай» ұғымына келетін музейлер мәдени ошақ ретінде XVI-XVII ғасырларда Еуропа елдерінде ашылған. Әртүрлі коллекциялар қойылған көрмелерді «кабинет» немесе «камера» деп атаған. Өз коллекциясын қалыптастырып, кабинет ашу адамның әлеуметтік деңгейінің көтерілуіне әсерін тигізді. Мұндай орындар алғаш Италия, Франция, Англия мемлекеттерінде пайда болған. Кабинеттер – мұражайлардың даму тарихындағы маңызды құбылыс. Мұражай қызметіне тән музейлік құндылығы бар бұйымдардың ғылыми анықтамаларын, сипаттамаларын беріп, жүйелендіру сияқты белгілер де осы кезде қалыптасты. Бұл орындардың басым көпшілігі халыққа ашық қызмет көрсетіп отырды [3, с. 20]. Ресейде кабинеттер XVII ғасырдың аяғында пайда болды. Бүгінгі таңда әлемге танымал Санкт-Петербург қаласындағы Кунсткамера (Ресейдің антропология және этнология музейі) алғашқылардың бірі. I Петр патшаның бұйымдары алғашқы музейдің коллекциялық қорының негізін қалады. 1718-1719 жылдары құнды бұйымдарды музей қорына өткізгендерге патша қазынасынан сыйақы беру жөнінде шыққан жарлықтардың нәтижесінде көптеген елдердің тарихын бейнелейтін бұйымдар Кунсткамераға жиналған еді. Осы уақыттан бастап Ресей империясының түпкір-түпкірінде әр түрлі бағыттағы музейлер бой көтеріп, Қазақстан жерінде де музейлердің ашылуына әсерін тигізді [4, 310 б.].

Қазақ халқының бойына біткен ерекше қасиеттері ата-баба мұрасына ерекше құрметпен қарап, салт-дәстүрін сақтап, өсіп келе жатқан ұрпақтарына тәлім-тәрбие және үлгі-өнеге көрсетуге ерекше көңіл бөлуден аңғаруға болады. Тәлім-тәрбие тек атадан қалған нақыл сөздермен, шебер әрі орынды айтылған ақыл-кеңеспен немесе жағымсыз қылықтарға тыйым салып отырумен шектелмейтіні белгілі. Халқымыз өз ұрпаған тәрбиелеуде, оларды өмір ағымына бейімді етуде көрнекілікті де, яғни ата-бабадан мұра болып келе жатқан түрлі заттарды шебер пайдалана білген. Атап айтсақ, қашаннан кез-келген қазақтың шаңырағын ата-бабасынан естелік ретінде сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа ардақтап, мұра етіп қалдырып келе жатқан сан-алуан бұйымдарды кездестіруге болады. Олардың арасында тарихта белгілі тұлғалардың жеке заттары, халқымыздың жаугершілік замандарда қолданған қару-жарақтары, қолөнер туындылары бар. Қазақ ертеден өз ұясының ең қастерлі бұрышын қазіргі тілмен айтқанда шағын музей ретінде пайдаланды десек қателеспейміз. Сонымен, қазақ даласында музей және ол жайындағы түсінік патшалық Ресейдің отаршылдық саясаты нәтижесінде ғана пайда бола бастады деген тұжырымның еш негізсіз екені айқын.

Алғашқы музейлер қазақ даласында XIX ғасырдан бастап қалыптаса бастады. Зерттеу барысында Қазақстан территориясында музей ашудың алғашқы қадамдарының болғандығын 1823-1845 жылдар аралығында Ішкі Бөкей Ордасының ханы Жәңгірден басталғандығын анықтадық. Жәңгір хан Нарын құмының жиегіндегі Жасқұс елді мекенінен 1826 жылы қала салудан бастап, кейін бұл өңірде сауда-саттық жәрмеңке, қаржы-қаражат сақтайтын орын ретінде банк, мешіттер, емдеу орнын және алғашқы орыс-қазақ мектебінің ашылуына ықпал етті. Жәңгір ханның елдің мәдени өміріне енгізген маңызды жаңалықтарының бірі өлкеде тұңғыш музей құрылысының алғашқы қадамдарының жасалғандығын дәлелдейтін қару-жарақ жинақ коллекциясын ерекше айта кетуге болады. Жәңгір хан жинақтаған құнды жәдігерлер қазақ халқы үшін баға жетпес мұра болғандықтан музей құрылысының алғашқы қадамы деуге негіз бар. Бірақ бұл ресми түрде музей деңгейіне жетпей хан Ордасының бір бөлмесін безендірген заттардың жинағы ретінде қалып қойды. Дегенмен, бұл қадам алдағы уақытта өлкеде музей құрылысының жандануына негіз болғандығына күмән жоқ. Қару-жарақ коллекциясын жинақтау туралы ой Жәңгір ханға 1826 жылы I Николай патшаның ұлықтау рәсімін күтіп Санкт-Петербург қаласында келген. Қаланың әсем жерлерін аралай жүріп, назары музейдегі қару-жарақ коллекциясына түсіп, қатты

ұнатты. Ордасына келе сала көргенін өз жерінде жүзеге асыру мақсатында, үйінің 23 бөлмесінің біреуін қару-жарақ жинауға бөліп, ұйымдастыру шараларына кірісті. Туған-туысқандарынан отбасылық-династиялық және тарихи құндылықтарды беру туралы өтініш хат жіберді. Нәтижесінде 1828 жылы арнайы бөлінген бөлмеге қылыш, жатаған, шоқпар, шашка, пистолет, сауыт сынды қарудың түрлері өте бай әрі құнды жәдігерлер жинақталып ханның қару-жарақ палатасының құрылуына негіз болды. Шыныланған сөрелердің ішіне негізінен әскери сауыт-саймандар мен қару-жарақтар қойылды. Құнды жәдігерлердің арасында Ресей билеушілерінің кезінде Әбілқайыр және Нұралы хандарға берген сыйлықтары да болды. 1846 жылы Нарын құмындағы хан Ордасында болған орыс саяхатшысы және этнографы А. Евреинов өзінің «Ішкі немесе Бөкей, қырғыз-қазақ Ордасы» деген еңбегінде мынадай мәліметті келтіреді: «...Менің бүкіл назарымды аударған қару-жарақ бөлмесі болды. Бұл бөлмеде қабырғаға төбеден еденге дейін тығыз ілінген қару-жарақ, ат әбзелдері және әскери сауыттардан басқа ештеңе болған жоқ. Олардың көпшілігінің көнелігінен және түрлі-түсті тастармен безендірілуінен құндылығы байқалады. Жәңгір хан сирек әрі құнды туындылардың білгірі ретінде, жәдігерлерді жинақтауда қаражатты аямаған. Олардың ішінде 1742 және 1749 жылдары патшайым Елизавета, 1775 жылы Екатерина, 1802, 1812, 1823 жылдары Александр патша сыйлаған қылыштар бар» [5]. Келесі Ресей зерттеушісі В. Терещенко «Москвитянин» журналында жариялаған өзінің «Дешті-Қыпшақ ізі және Ішкі Қырғыз-Қайсақ Ордасы» атты мақаласында Жәңгір хан коллекциясының кей заттарына төмендегідей сипаттама береді: «Шығыс қаруларының ішінде орыс патшасы Михаил Федорович сыйлаған қылыш сақталған. Қылыштың екі жағы алтын араб әріптерімен өрнектеліп жазылған». Басқа мемлекеттердің билеушілері сыйлаған мұндай қарулар ханның жинағында көп болған. Бұл бөлмеде хан қонақтарын қабылдап, олармен өзінің бабалары туралы әңгіме айтуды ұнатқан.

Бүгінгі күнге дейін жеткен мәліметтерге қарағанда Жәңгір хан жинақтарының арасынан басқа да құнды заттарды кездестіруге болады. Мәселен, хан қайтыс болғаннан кейін оның мүлкінің тізімін жасаған комиссия мәліметтерінде, күміс ыдыстар, алтын медальдер, жұбайы Фатима ханымның асыл тастармен безендірілген зергерлік әшекейлері және бағалы киімдері айтылған. Мұрағат деректерінде Фатима ханымның алтынмен өрнектелген барқыт бешпеті және көйлегі кейін Орынбор музейіне (қазіргі ҚР Орталық Мемлекеттік музейі) тапсырылғандығы туралы мәліметтер сақталған [6].

Жоғарыда айтылған А. Евреиновтың мәліметтеріне жүгінсек 1851 жылы Ордада болғанда Жәңгір ханның коллекциялық жинағы сол қалпында сақталған екен. Революциядан кейін бүкіл құнды жинақ Орынбор шекаралық комиссиясының Уақытша кеңесінің құзырына берілген. Кейін бүкіл коллекция із-түзсіз жоғалып кеткен. Тек бүгін баға жетпес құнды коллекцияның кейбір жәдігерлері Мәскеу және Санкт-Петербург музейлерінің қорынан табылуда.

Революцияға дейінгі музейлер тарихын зерттеген А.Е. Қайназарованың еңбегінде бұл коллекциялық қор туралы және Орал тарихи-өлкетану музейі жайлы ешқандай мәлімет келтірілмейді. Ресми жинақтарда XX ғасыр басына дейінгі отар өлкеде 3 музей болғаны айтылады. Біздің зерттеуімізше, Қазақстан жерінде революцияға дейін төрт музей болғандығы анықталды. Орынбор, Семей, Жетісу тарихи-өлкетану музейлерімен қоса 1859 жылы Батыс Қазақстан облысында Орал жаратылыстану-тарихи музейі ресми түрде ашылған [7]. Музей негізінің қалануына Орал әскери училищесінің оқытушысы М.К. Курилин елеулі үлес қосқан. Музейдің алғашқы коллекциялық қорын аталмыш әскери училище музейінің жәдігерлері құрады. Коллекциялық жәдігерлер қорының қалыптасуына Орал өңіріне келген белгілі саяхатшылар мен ғалымдардың қосқан үлесі көп. Мәселен, Орал қаласына бірнеше рет

қызмет бабымен келген В.И. Даль, Орталық Азия мен Сібірді зерттеуші ғалым Г.Н. Потанин өз жазбаларында музей туралы ақпарат береді. Саяхатшы және натуралист Г.С. Карелин музейдің жаратылыстану бөлімін жәдігерлермен жабдықтай отыра, былай дейді: «Әскери училищеде орналасқан музей қорында өзен жағалауларынан табылған керемет заттар, мамонт, бұғы, марал және басқа да аңдардың сүйек қалдықтары қойылған» [5]. Демек, Қазан төңкерісіне дейін Қазақстан жерінде ресми төрт музей ашылып, қызмет атқарғандығын деректік материалдар дәлелдеп отыр.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келетін болсақ, ХІХ ғасырдан бастау алып Қазақстан жерінде құрылған алғашқы музейлер өлкенің археологиялық, тарихи және рухани құндылықтарын жинақтап, зерделеуде маңызды рөл атқарды. Отарланған өлкеде музей ісін дамытуға көзі ашық, көкірегі ояу жергілікті халық өкілдермен бірге орыс зиялыларының да үлесі зор болды. Ғимарат, қаржы, маман тапшылығына карамастан тарихты, этнографияны және табиғи байлықтарды зерттеуде музейлердің қызметі ғылыми-зерттеу және мәдени-ағарту бағытында өріс алып революцияға дейінгі Қазақстанның маңызды мәдени ошақтарына айналуға ықпал етті.

Қазіргі қоғамдық өзгерістерге байланысты музейлерге деген сұраныстар өсуде. Кешегі келмеске кеткен кеңес қоғамының кемшіліктерін әшкерелейтін, ұлт тарихындағы «ақтандақтарды» жоюға септігін тигізетін нарықтық қатынастарға бейімделген, жаңа тұрпаттағы музейлер шаңырақ көтеруде. Олардың мазмұндық деңгейі, құрылымдық жүйесі мүлдем өзгеше. Мәселен, музейлендірілген ашық аспан аясындағы қорық-музейлер, экомузейлер, саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған музейлер, Президенттік музей, қоғамдық немесе антропологиялық музейлердің бой көтеруіне байланысты туристік-экскурстік бағыттар музейлер үшін ерекше орын алуда.

Бүгінгі таңда еліміздің жаңа астанасында жаңа музейлер бой көтерді және олардың құрылымдық жағы бұрынғы музейлерден мүлдем өзгеше болды. Қазақстан Республикасы Президентінің 1997 жылғы 10 желтоқсаннан бастап Ақмола қаласы Қазақстан Республикасының астанасы болып жарияланған күннен бастап аз уақыт ішінде Қазақстанның ірі қоғамдық-саяси, ғылыми, мәдени және іскер орталығына айналды. Өсіп келе жатқан жаңа қаланың мәдени-рухани реңкін кіргізіп тұрған ғимараттардың ішінен музей мекемелері өзіндік орын алады. Жоғарыда айтылған Ұлттық музей ашу идеясының аясы кеңіп, жаңа типтегі кешенді орталықтың дүниеге келуімен байланысты болды. Бұл 2000 жылы негізі қаланған Қазақстан Республикасының Президенттік мәдениет орталығы. Мекеме Қазақстан Республикасы Үкіметінің, ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің жекеленген мемлекеттік мекемелерін қайта ұйымдастыру туралы 2000 жылғы 17 қазан № 1620 қаулысы негізінде ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің Астанадағы «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік музейі» мемлекеттік мекемесін қайта құру арқылы және «Сәкен Сейфуллин атындағы республикалық көпшілік кітапханасы» республикалық мемлекеттік мекемесін «Қазақстан Республикасының Президенттік мәдениет орталығы» мемлекеттік мекемесіне қосу жолымен құрылды. Осы қаулының негізінде жасалған Президенттік мәдениет орталығының 2001 жылы бекітілген Жарғысында музей, кітапхана, концерт залы құрылымдарының алдына қоятын негізгі мақсаттары көрсетілді. Президенттік мәдениет орталығы басқа мекемелерге қарағанда күрделі мекеме, онда үш түрлі функционалды құрылымдарды (музей, кітапхана, концерт залы), үйлестіре отырып жұмысты ұйымдастыру, жоспарлау, іске асырумен ерекшеленеді [5].

Тәуелсіздік тұсында дүниеге келген музейлердің қатарына саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған музейлер жатады. Кеңестік әкімшіл-әміршіл тоталитарлық жүйенің сорақы саясатының бірі 1937-38 жылдардағы репрессия. «Халық жауы» деген

айыппен талай азаматтар нақақтан-нақақ террордың құрбандары болды. Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Шоқай, М. Дулатов, С. Сейфуллин, Б. Майлин, М. Жұмабаевтар елім, жерім, халқым деп еңіреген ерлер қас-қағым сәтте құрбан болып кете барды. Міне, тәуелсіздіктің жұлдызы жанған шақта бұл аяулы есімдерді қайтару ұрпақтарының парызы. Осыған орай, республика көлемінде саяси қуғын-сүргін құрбандарына тағзым ету мақсатында музейлер ашылуда. Музейлердің ашылуына негіз болған 1993 жылы «Жалпы саяси қуғындардың құрбандарын ақтау туралы» ҚР Заңы және 1997 жылы 31 мамыр «Саяси қуғындар мен тоталитаризм құрбандарын еске алу туралы» ҚР Президентінің Жарлығы негіз болды. Саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған тұңғыш музей Алматы қаласында ашылды. Бүгінгі күні Орталық музейдің бөлімшесі ретінде жұмыс атқаруда [65].

Бұл игі бастаманың заңды жалғасы 2007 жылы 31 мамырда Ақмола облысы Целиноград ауданы Ақмол селосында Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың қатысуымен саяси қуғын-сүргін құрбандарының «АЛЖИР» музей кешені ашылды. Елбасы музейдің ашылуында сөйлеген сөзінде: «XX ғасырдағы саяси қуғын-сүргін – мыңдаған жазықсыз адамдардың қаны мен көз жасына суарылған тарихымыздың шерлі беттерінің бірі болып саналды. Әкімшілік-жазалаушы жүйе еңбектеген сәбиді де, еңкейген кәріні де, болмысы нәзік әйелді де аяған жоқ. Біздің ендігі жердегі борышымыз – осы қанқұйлы жылдардың оқиғасын, оның жазықсыз құрбаны болған азаматтардың есімін ұмытпау, оларды мәңгі есте сақтау.

Әдебиеттер:

1. Оразбаева Н. Прикладное народно-декоративное искусство казахов.–Л.: Аврора, 1970
2. Әбжанов Х.М. Қазақстан: тарих, тіл, ұлт. – Астана: Ана тіл-Ата тарих, 2007.
3. Қазақстан Республикасындағы музейлер қызметі туралы // Статистикалық бюллетень. – Алматы, 2003.
4. Жәкіш З. Мұражайлар – тарих айнасы // Столичное обозрение. – 1998. - 15 мамыр.
5. Ибрагимов Ұ. Қазақстан Республикасының Президенттік мәдениет орталығындағы ғылыми-зерттеу және мәдени-ағарту жұмыстарын ұйымдастыру жөнінде // Қазақстан музейлері. – Астана, 2002.
6. Қазақстан музейлері. – 2002. – № 1(1).
7. Әбжанов Х.М. «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу мен іске асырудағы Президенттің рөлі // Тарихтағы тұлғаның рөлі: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Астана, 2007.

**Амангелдіқызы Т. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 2курс студенті,
ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

«НҮРЛЫ ҚАЛАШЫҚ»: ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Бір ақиқат... Қай заманада болмасын білім мен мәдениет кез келген кемелі толысқан елдің бет ажары, алыс жақын қарымын мөлшерлейтін таразысы бола білген.

Иә, дәл солай, елдің жарқын болашағының кепілді формуласын санасы толысқан білімді ұрпақ, мәдениетті қоғам бірлігінен қорытуымызға әбден болады Осы толқынның ағысынан жаңылмай ескегін тең ұстап келе жатқандардың бірі-менің Елім. ҚазҰУ-ым соның дәлелі...

Әл-Фараби бабамыз «елдің келешегін білімді жастарының жолынан ізде», - дейді. Білімді де білікті ұрпақ қалыптастыруда Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің алар орны ерек.

Киелі білім ордасының 80-жылдық аса бай тарихы Қазақстанның академиялық ғылымы мен жоғары мектебінің дамуы және қалыптасуымен түгелдей пара-пар десек қателескеніміз емес.

Жылдар бойы сан сынақтан өтіп, шыңдалған білім ордасы еліміздің білім беру жүйесінің тірегі, мемлекетіміздің болашақ элиталарын қалыптастыратын бірден бір мектеп деуге толық негіз бар.

«Қазақстан-2050» стратегиясында Президент ел алдына мықты мемлекет, дамыған экономика мен жалпыға ортақ еңбекке негізделген берекелі қоғам құру міндетін айқындап берді. Елбасы білімді арқау еткен экономика саласына баса назар аударып отырғаны белгілі. Осы орайда университеттер басты рөлде тұр. Жетекші университет ретінде Өзіне жүктелген міндеттің жауапкершілігін сезіне отырып, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті осы бағытта қарқынды жұмыс жасап келеді. Оның ең негізгі дәлелі-«Al-Farabi university smart city» ғылыми-инновациялық жобасы.

Түп негізіне келгенде «smart» - ақылды, қайырымды, нұрлы , «city» - қала, яғни «smart city» - нұрлы қала ұғымын білдіреді.

Бұл жаңа үлгі ұлы ойшыл әл-Фарабидің қайырымды қала ойларына негізделген. Ғұлама ғалым өзінің трактаттарында әділ және ізгілікті қоғамды көрсетуге тырысып, оны қайырымды қала деп атады. Оның маңызды белгілері әмбебап рухани құндылықтарды және ізгілікті өмірдегі әріптестік жетістіктерді, ұрпақ өресін өрістетер өнегелікті сипаттайды.

Бұған заманауи тұрғыдан қарастыратын болсақ: ХХІ ғасырда университет қалаларының аймақтық жағдайы үздік инфрақұрылымдармен, қаржылық және материалдық ресурстармен ғана анықталмайды. Заманауи университеттер жоғары рухани және адамгершілік деңгейді меңгерулері қажет. «Al-Farabi university smart city» жобасы технологиялық және рухани-адамгершілік тұжырымдардың біртұтастығы негізінде ғылыми, білім беру және әлеуметтік мәселелерді шешудің жаңа заманауи тәсілін ұсына отырып, университеттің жаңа ұрпақ дайындауына негіз болады.

Біз «Нұрлы қаламыздың» негізін қаладық. Ендігі жерде осы қаламыздың өркендеп өсуі мен ұзақ ғұмырлы болуы үшін не істеп жатырмыз және қолымыздан тағы не келеді?

Нұрсұлтан Назарбаев: “Бүгінгі таңда әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті тәуелсіз Қазақстанның кадрлар дайындайтын негізгі орталығының бірі деуге әбден болады”, - деп үлкен үміт артып, арқамызға жауапты міндет асқан болатын. Сондықтан Іргелі де ірі оқу орнымыз әлемдегі заманауи зерттеу университеттері сияқты Вильгельм фон Гумбольдттың: «Оқыта – зертте, зерттей – оқыт» басты қағидасына сүйенеді. Яғни қазіргі таңда университетімізде ғылыми-технологиялық парк жұмыс жасап жатыр. Онда көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстарының жобасын жасайтын 30 шақты ғылыми-зерттеу институты мен орталық бар. Бұл ғылыми парктің басты міндеті жас ғалымдардың өнеркәсіп-техникалық әлеуетінің көтерілуіне жол ашып, ғылыммен шұғылдануына мүмкіндіктер туғызу болып табылады. Сонымен қатар осы жобаны бірлесе дамытуға көптеген шетелдік алдыңғы қатарлы университетер құлықты болып отыр. Мұның бір дәлелі «Hewlett-Packard», «Cisco», «Konica minolta», «Microsoft» компанияларының оқу-ғылыми орталықтары мен зертханаларының бізде ашылуы дер едім. Мұндай бағыттағы орталықтар мен зертханалардың жұмыс істей бастауы алдағы уақытта оқу бағдарламасына әлемдік деңгейдегі жаңаша оқыту технологияларын енгізуге, білім

мен бизнесті үйлестіруге мықты қозғаушы күш болмақ. Сондықтан да ғылыми парктың келешекте университетіміздің толықтай ғылыми-зерттеу институтына айналуына қосар үлесі телегей теңіз десек асыра сілтегеніміз емес.

Жоғары рухани-адамгершілік орта қалыптастыруға «Айналанды нұрландыр!», «Саламатты және мәдениетті дене», «100 кітап», «ҚазҰУ-Гринкампус» сияқты кең көлемді инновациялық әлеуметтік жобалар септігін тигізуде. Бұлардың барлығы студенттер мен оқытушы-профессорлар құрамының жаңа әлемдік көзқарасының мықты интеллектуалды тұғырнамасын дамытқан «өсу нүктесіне» айналды. Сол үшін университетте студенттік бизнес-инкубатор қарқынды қызмет етіп келеді. ҚазҰУ студенттері алғаш рет «UNIFORM Project» халықаралық консорциумы аясында Токио университетімен бірге бірінші қазақстандық наноспутникті жасауды іске асыруға кірісті. Бұл жұмыс өзге де жобалармен бірге ЭКСПО-2017 көрмесінде ұсынылатын болады.

Айта берсек ауыз толтырып айтарлықтай жетістігіміз жетерлік. Оқу ордамыз «Ұлттық Университет» деген киелі атқа сай болып қала беруі үшін алдағы уақытта да ұлттық инновациялық ойларымыздың кемелін төл құндылықтарымызбен астастыра байыту арқылы заманауи қоғам қажеттіліктерін қамтамасыз етуіміз шарт.

Қазіргі таңда еліміздің алдында тұрған басты меже – қуатты дамыған әлемнің 30 елінің қатарынан ойып тұрып орын алу. Бұл межеге жетуге ат салысуға барлығымыз мүдделіміз. Университетімізді осы мақсаттар жолында қыруар жұмыстар күтіп тұр. Әл-Фараби бабамыз салып кеткен ізді жалғастырып ҚазҰУ-мызды «Нұрлы қалашыққа» айналдыру соның бастауы. Сондықтан еліміздің жарқын болашағына жол ашылуы үшін, біз, студент жастар бойында күш-жігері тасып тұрған шағында ерінбей шынайы шығармашылық еңбекпен шұғылдануымыз шарт. Не ексең, соны орасың демей ме қазақ даналығы. «Қайырымды қала тұрғындарының» санасы ояу, көкірегі ашық болуы, басшысы көреген, халқы мейірімді, еңбекқор болуы шарт делінген. Ендеше, біздің де «Нұрлы қалашықтың тұрғындарының» бойынан осы қасиеттер көрініс табуы ләзім. Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған осындай бейбіт заманда, тәуелсіздігі тұғырлы елде жастардың басты мақсат-міндеті біліммен, еңбекпен шұғылданып, елінің мерейін үстету болуы керек «Жастық жігер бойында Алға қарай адымда», - демекші ҚазҰУ жастары киелі Қазақ елінің жеті құрлыққа теңдей мәшһүр болуына өз үлесін қоса беретіндігін сеніммен айта аламын.

**Ахметсапанова Ж.А. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ТІЛ МЕН МӘДЕНИЕТ ҰЛТЫМЫЗДЫҢ БЕТ-БЕЙНЕСІ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арналған дәстүрлі жолдауын тәуелсіздік күні қарсаңында жария етті. Ел басшысы өз сөзін «Біз бәріміз бір атаның - Қазақ халқының ұлымыз. Бәріміздің де туған жеріміз біреу - қасиетті Қазақ даласы. Бұл дүниеде біздің бір ғана Отанымыз бар, ол – тәуелсіз Қазақстан. Біз болашаққа көз тігіп, тәуелсіз елімізді «Мәңгілік Ел» етуді мұрат қылдық. «Қазақстан-2050» Стратегиясы осынау мәңгілік жолдағы буындар бірлігінің, ұрпақтар сабақтастығының көрінісі. Бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік Ел» боламыз» деп қорытындылады.

Халықтың, яғни этностың шын мәніндегі болмысы мен дүниетанымы оның тілінде ғана сақталады. Қазақстан - бірегей ел. Біздің қоғамда әртүрлі мәдени элементтер бір-бірімен біріккен және бірін-бірі толықтырып тұрады, біріне-бірі нәр беріп тұрады. Сондықтан қазақтың бірлігі - елдігіміздің кілті, ең басты мәселесі. Қазақстанның елдігі асқан, ерлігі тасқан, кемел де келісті елге айналуына бізден - қазақтардан артық мүдделі кім бар?! «Қазақстан – біздің қасиетті мекеніміз. Кейінгі ұрпақ осынау қасиетті мекенде өмір сүріп, өркен жайды. Қазақ жеріне тағдырдың жазуымен алуан түрлі ұлт өкілдері қоныс аударды. Біз оларға құшағымызды ашып, қазақи қонақжайлылықпен қарсы алдық. Олар біздің елімізде өсіп-өніп, бауырларымызға айналды. Қазір біз көпұлтты сипаты бар біртұтас елміз. Мынау жаһандану дәуірі – көпұлтты мемлекеттер дәуірі болмақ. Әр түрлі заттың, құбылыстың аты-жөні, сыр-сипаты, қоғамдық қатынастар, әдет-ғұрып, салт-сана мен дәстүрлер жайлы мағлұматтардың бәрі де кейінгі буындарға тек тіл фактілері арқылы ғана, яғни тілдегі сөздер мен сөз тіркестері, фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер, аңыз-ертегілер арқылы жетіп келуі мүмкін» деген пікірлері де дәлел бола алады. Алайда тіл мен мәдениеттің өзара етене байланысы, өзара тәуелділігі ғылыми тұрғыда тек ХХ ғасырдан бастап қана ғылыми түрде зерттеле бастады.

Тіл мәдениетіне тәрбиелеуде қойылатын мақсат – ана тілінің мәні, тарихы мен бүгіні, шешендік өнердің алуан түрлі сипаттары туралы мағлұматтар бере отырып, оқушылардың сөз мәдениетін жетілдіру, тілді әлеуметтік қызметіне сай орынды жұмсай білуге үйрету, интеллектуалдық қабілеттерін арттыру. Тіл – халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан асыл қазынасы, рухани құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа сақтап жеткізуші формасы десек, белгілі бір тілдің тарихын сол тілді жасаушы, қолданушы және оның иесі – халықтың тарихынан алшақ қарауға болмайды. Ал тіл – тарихи тұрғыдан пайда болған практикалық білім жүйесі. Оның құрамдас бөліктер болып табылатын сөздерде, сөз тіркестерінде, мәтіндерде белгілі бір мәдени сананың семантикалық потенциалы және адамның қоршаған орта туралы таным түсінігі мен білімдер жиынтығының өзіндік ерекшеліктері беркіген. Тіл мен мәдениеттің өзара байланысын дәлелдейтін тағы бір жайт – дүниетаным, дәстүр және әдет-ғұрып тілдік белгілерде көрініс таба отырып, тілдік дүние суретін ұрайды.

Адамзат баласының ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік төл мәдениетімен ұштасып, ұлт болмысының тікелей көрінісі болып табылатын қымбат дүниесі – оның тілі. Әрбір тіл адам баласының қатынас құралы болуымен қатар, сол халықтың мәдениетін, өркениетін, әлеуметтік күйін, дүниетанымын бейнелеуде маңызды және шешуші рөл атқарады. Әр тілдің сөз байлығы халықтың рухани өмірін, тарихын, ұлттық нақышты, дүниенің тілдік бейнесін сипаттау құралы болып табылады. Ұлт – тарихтың жемісі. Оның пайда болуы, қалыптасуы тарихи қажеттіліктен туған, экономикалық тұтастық, территория ортақтығы, тіл, мәдениет бірлігі, психология ұқсастығы ұлттың қалыптасуының алғышартын құрайды. Бұл алғышарттар толып, пісіп жетілгенде ұлттық қауымдасу дүниеге келеді. Тарих сахнасына шыққан халықтардың бәрі ұлт болып қалыптаса алмайды, көбі ассимиляцияға ұшырап, үлкен халықтардың құрамына кіріп, жұтылып кетті, біразы күшейіп, үлкен әулетке ие болып, жаңа ұлт ретінде тарих сахнасына шықты. Бұл процесс қалыптасқан хал-ахуалға, саяси объективті түрде жалғасып жатты. М.Шаханов «Өз ана тілінде сөйлемеу мен ойламаудың залалы және космополиттік ағым» атты рухани - проблемалық трактатында дүниенің тілдік бейнесі әр тілде әрқалай екендігін нақтылай түседі. Бұл дегеніңіз, ұлт өз мінезін қалай көрсетіп, қоршаған ортаға қалай таныта алса, әлемдік таным сол деңгейде қабылдайды. Ұлт рухы жоғары тұрып, сезімі күшейіп, қара күші артып, намысы алауласа – халық үшін ең құдіретті бақыт жоқ. Тәуелсіздік қазақ халқына ең басты игілік – еркін өмір сүру

азаттығын берді. Нағыз қазақи өмір сүру үшін сол ұлтқа етене жақын, қаны мен жанынан сіңіскен ұлттық өмір салтын – қазақша өмір дәстүрін жалғастыру керек. Шын мәнінде қазақ үшін өмірдің әлеуметтік-философиялық мазмұн-мәні дәл осы ұғымға келіп тіреледі. Бірақ, нағыз қазақша өмір сүрудің өзіндік шарттары бар, оның ең бастысы – ұлттық менталитеті, ұлттық болмысымызды игеруімізде жатыр. Аты қазақ, заты басқалар қазақ болып жарытпайды, қазақы өмір сүру – еріксіз, дағдылы, өздігінен туындайтын жәйт болуы тиіс, өйткені ол басқаша өмір сүре алмайды, ал солай өмір сүргізуге зорлап көндірсең – оның өмірі жұмақ емес, тозаққа айналып кетуі мүмкін. Өйткені қазақтың өзіне ғана тән мінез-құлық, жүріс-тұрыс, салт-сана, дәстүр, өмір болмысы кешендері бар, оны ғалымдар қазақтың өзіндік болмысы, менталитеті, ділі деп атайды.

Ұлтжандылық – халықтың тәлім-тәрбиелік дәстүрде жүргізілген ұлттық тәрбие негізінде қалыптасып, тектілікке жеткізер рухани құндылық күш, адам мен қоғамның алға қойған ортақ мақсаттарына қол жеткізер киелі қасиет. Адамның өзін басқаға танытқызып, өзгемен табыстыратын қасиеттері - әрі киелі, әрі кісілікке лайық құндылық. Олай болса, ұлтжандылықты сол ұлтаралық жарасымдық түрі, ұлттық болмысымыздың басты арнасы деу орынды. Себебі ұлтжандылық ұлтаралық мәселелерде жеке адамның және қоғамның өлшемдерін үйлестіріп, рухани адамгершілікке деген сенімді жоғалтпауға, өзгемен терезесі тең, иықтас болудың жолын ұштастыруға бастайтын өнегелі қасиет. М.Шаханов ағамыз айтқандай, әр халықтың өзіндік тілдік ерекшеліктері бар, сондықтан да дүниелік болмыстың мазмұны әр қилы суреттеледі. Олай болса, ұлт тірегі болған ана тілімізге қамқор көзбен қарайық. Қай мемлекеттің, қай ұлттың тілі болсын, болмыс бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі-халықтың тілі мен мәдениеті. Демек, тіл мен мәдениет – ұлтымыздың бет бейнесі, рухани болмысы, ақыл-ойы мен парасаты екендігін естен шығармайық, достар. Біз қазақпыз, өз тіліміз бен мәдениетімізді аялайық, бағалайық, келешек ұрпаққа бағалы етіп жеткізейік.

Еліміз егемендік алғалы ана тіліміз мемлекеттік мәртебеге ие болып, қолданыс өрісі кеңейді. Белгілі бір тілдің мемлекеттік мәртебеге ие болуы оңай бола қалатын іс емес. Себебі ол тіл сол мемлекеттің иесі болып отырған халықтың мүддесінен шығып, барлық саладағы мұқтаждықты өтей алатын дәрежеде болуы шарт. Яғни, ол өнер, әдебиет, мәдениет, баспасөз, радио, теледидар, дипломатиялық қарым-қатынас, ғылым, өндіріс, ресми іс қағаздар, т.б. салаларға дейін қызмет ететін қоғамның қажетті құралына айналуы керек. Есеп-қисап, қаржылық және техникалық құжаттамалар да осы тілде жүргізілуге тиіс. Сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары, Қарулы Күштер, ғылым және білім беру салалары, халықаралық қызмет те осы талаптарға толық жауап беруге міндетті.

Тілдерді дамыту - еліміздегі мемлекеттік саясаттың аса маңызды бағыттарының бірі. Тіл проблемаларын оңтайлы шешу — ұлтаралық, қатынастар үйлесімділігінің, халықтардың топтасуы мен қоғамдық келісімді нығайтудың алғышарты. Жиырмамыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдарындағы жанартау болған жұрт жүрегінің жалыны бүгінде де бәсеңдеген жоқ. Ұлтының тілін ұлықтаған ұрпақтың ұмтылысы ұдайы ұрандаудан тұрмайтыны хақ. Бұған сол жылдардағы жағдай мен қазіргі күйді салыстыра қарасақ, көзіміз жетеді. Әрине, әлі де алаңдатып отырған мәселе аз емес, алайда ауызды қу шөппен сүртуге де болмайды. Қоғамда тіл тағдырына деген түсіністік орныға бастады. Бұл осы уақытқа дейін барлық мүмкін болар оңды-солды жағдайды жете бағамдай отырып жүргізілген мемлекеттік тіл саясатының нәтижесі. 1989 жылғы тұңғыш Тіл туралы заң, алғашқы Конституция қабылданар тұстардағы талас-тартыс, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесінің бекітілуі, мұны нығайта түсу үшін 1997 жылы тіл туралы жаңа заң қабылдау қандай

жағдайларда жүзеге асты? «Ауру батпандап кіріп, мысқалдап шығады» деген мәтелді халық тіршілік заңдылықтарына сүйене отырып айтқан. Тілдің даму процесінің өзі табиғи құбылыс. Оған жанды дүниенің өсуіне қажет жағдайдың ешқайсысы жат емес. Сондай-ақ адам алақаны табиғатқа аялылық таныта бермейтіні де анық. Меніңше, мәселе осында. Тіл тағдырына деген жеке адам ретінде жанашырлығымыз бен немқұрайлығымыз өз ықпалын қатты тигізіп отыр. Қазақстан патриотизмінің іргетасы – барлық азаматтардың тең құқылығы және олардың Отан алдындағы жалпы жауапкершілігі. Болашаққа деген сенім болмаса, мықты мемлекет құруға болмайды. Мемлекет пен азаматтың мақсаттары барлық бағыттар бойынша сәйкес келуі өмірлік тұрғыдан маңызды. Мемлекеттің басты міндеті де осы. Азаматтар мемлекетке даму үшін, жеке және кәсіби тұрғыдан өсу үшін мүмкіндіктер болса ғана сенім артады. Мемлекет және халық мұны сезініп, бірлесіп жұмыс істеуге міндетті. Өз санамызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз қажет. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады. 2050 жылға қарай біз Қазақстанның кез келген азаматы ертеңгі күнге, болашаққа өте сенімді болатындай саяси жүйе құруымыз керек. Біздің қазіргі жастарымыз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс. Жаңа қазақстандық патриотизм барлық қоғамды, барлық этностық әркелкіліктерді біріктіреді. Тіл туралы жауапкершілігі жоғары саясат біздің қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін басты фактор болуға тиіс. Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады.

Қорытындылай келгенде, осы айтылғандардың барлығы еліміздің болашағы үшін және осы Бағдарлама Отанымыздың гүлденуіне қызмет етеді деген сенімдемін. Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың "Қазақстан-2050" стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауы ұлттық білім жүйесінің даму жолдары мен жастардың болашағын айқындайтын құқықтық құжат. Сондықтан, мұндай Президент Жолдауының дәстүрлі сипат алуы бізді қуантарлық жайт деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Егемен Қазақстан газеті Сенбі, 22 желтоқсан, 2012 ж. №842-846 (27917) Шығар күндей шындық. Әлібек АСҚАРОВ Қазақстан Республикасы Ұлттық академиялық кітапханасы

2. Кемел келешектің кілті Жандос БАЗАРТАЙ

3. Жөні бөлек Жолдау Жұмахан МЫРХАЛЫҚОВ, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ректоры, техника ғылымдарының докторы, профессор. www.baq.kz/news/20841.16.

4. <http://www.islam-orkeniet.kz/?p=3813>

5. Егемен Қазақстан газеті. 22 ақпан 2014ж басылым

**Ахметова Н. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ПАТРИОТИЗМ – МӘҢГІЛІК ЕЛ КЕПШІ

Халқымыздың патриотизмге бай тарихи тәжірибелерін, жауынгер, ер буындарға жеткізу, соған еліктеудің тың жолдарын іздестіру қажеттілігі туындап отыр. Бқл ретте аттары аңызға айналған Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Наурызбай, Қарасай батыр сынды т.б. ерлеріміздің орны бөлек.

“Патриотизм” (гректің “патриотес”-отандас, қазақшасы отансүйгіштік, деген сөзінен алынған) – отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы күш-қуатын, білімін Отан игілігі иен мүддесіне жұмсау. Туған жерін, ана тілін, елдің әдеп-ғұрпы мен дәстүрін құрмет тұту. Патриотизм элементтері ерте заманнан бастап қалаптаса бастайды [1.170 бет].

Патриоттық сезімнің айнасы мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны – табиғат, олардың байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Оның адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдері ұялатын ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы [2.9 бет].

Ұлттық рух пен ұлттық патриотизм- бұл ұлттың ішіндегі жеке адамның асыл белгісі мен қасиеті-өз халқына деген сүйіспеншілігі, жеке адам өз халқымен қан жағынан да және шыққан тегі, территориясы, тілі, тұрмыс-тіршілігі, мінез-құлық, психологиялық және этнографиялық ерешеліетері, қалыптасқан тарихи, дәстүрлі ерекшеліктерімен де байланысты [4.49бет].

Отан туралы ұғым, арқауы “ұлттық патриотизм” және “ұлттық патриотизм” – міндетті – туған жерін көркейту үшін жан аямай еңбек етуге шама-шарқына қарата үлес қосуға, күнделікті өмірде ұлттық салт дәстүрді ұстану, отанымыздың рәміздеріне құрметпен қарау, басқа ұлттарға үлгі өнеге көрсете білуге тәрбиелеу керек. Ұлттық патриотизм жеке адамның белгілі бір ұлтқа тән екендігін түсініп сезіну, өз ұлтының қасиеттерін бойына сіңіруі және оны қастерлеп қадір тұтып, қорғап дайын болуы.

Қазақ жастарын патриотизмге тәрбиелеу үрдісі Елбасы Н.Назарбаевтың “Қазақстан - 2030” жолдауында: “Оқушыларды ұлттық патриотизмге, шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастан ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптасуымыз керек”-делінген.

Отан сүю, патриотизм деген ұғымдар мектепке, үйге, жақынына, туған қаласына деген сүйіспеншіліктен басталады.

Қазақ жастарының келбетін тәрбиелеу дегеніміз- бұл мұғалім мен жастардың оқу-тәрбие үрдісінде, өзін-өзі тәрбиелеуде, өздігінен білім алуда іске асатын ата-ананың көмегімен, жастардың жеке көз қарасы, адамгершілік нормасы, жалпы мәдени кәсіптік қабілетінің жасалуына бағытталған мектеп ұжымының іс-әрекеті арқасында іске асады деп білеміз.

Бұл арқылы жастарды өзін-өзі тәрбиелеуге алға қойған мақсатын орындауда осы үлгілерді тиімді қолдансақ жеке тұлға бойында адамгершілікке тәрбиелеу барысында, Отанды сүю, кішіпейілділік, жаман әдеттен аулақ болуға тәрбиелейміз. “Елдің елдігін оның тарихы, әдебиеті, салт-дәстүрі сақтайды” деген ұғымды бастау етіп алатын болсақ, патриотизмге тәрбиелеу үрдісін шартты түрде мынадай іс-шараларға бөлуге болады:

- тілді құрметтеу;

- ұлттық салт-дәстүрді зерделеу;
- елдің тарихы мен мәдениетін оқып зерттеу;
- ата-бабалар өсиетін орындау;
- жер байлығы мен табиғатты қасиеттеу.

Қазақстан ғаламдық гуманистік ойлау жүйесіне енді. Сондықтан, ондағы әрекеті адами гуманистік мақсат-мүддеге қайшы болмауы қажет. Бұл ретте, Қазақстанның көп ұлтты құрамы ескерілгені жөн. Аталған ерекшеліктерге байланысты, қазіргі тәрбие жұмысын төмендегі тәртіпте қарастыруға мүмкіндік бар:

1. Болашақ мамандардың халқының салт-дәстүрін жетіле білуі патриоттық тәрбиенің нәтижесі бүгінгі өмір талабына сай болу.

2. Жастардың Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерін білуін қамтамасыз ету, оларды құрметтеу сезімін қалыптастыру.

3. Қазақ халқының озық гуманистік құндылықтарын басшылыққа ала отырып, жалпы ұлттық патриотизмге, отан сүйгіштікке тәрбиелеу.

4. Болашақ мамандарды өз пікірлерін ашық айтуға, сөз бостандығына, басқалардың пікірін құрметтеуге тәрбиелеу.

Патриоттық сезімінің нысаны мен азаматтық парызы өтелер өлшемі-Отан. Оны таратып айтсақ, бұл – туған жер оның табиғат байлықтары, ұлттың тілі, дәстүрі, мәдени ескерткіштері, тарихы жасалған өлкедегі киелі орындары. Олардың адам санасына жылулық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің бастауына айналуы- патриотизмге тәрбиелеудің арқауы. Адам бойына патриоттық сезімнің қалыптасуына отбасы тәрбиесі әсер етеді. [3.156-169]

“Ел болам десен, бесігіңді түзе”-дейді ұлы жазушы М.Әуезов біздің халқымыздың тәрбие тәсілдерімен тәжірибелері көп. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүр әдет-ғұрып үлгілері мен өнегелері соның айғағы. Елін сүйген адам сол елдің салт-санасын, мәдени мұрасын қастерлеп, өнеге тұтуы тиіс.

Қандай мемлекеттің де ертеңі еңселі, бала-шағаның баянды болуы жастардың тағдырының қалай қалыптасқанына басты міндеті- ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды игеруге қабілетті, ғылым мен тәжірибие жүзінде терең білім ала отырып, жеке тұлға болып қалыптасуға дайын ұрпақ тәрбиелеу.

Ұлттық патриотизм қанмен, текпен туа бітетін, тәлім-тәрбие арқылы өсіп жетілгенін ұлттық сипаттағы саналы іс-әрекет пен мінез-құлық.

Ұлттық патриотизм қазақ мемлекетін Отаным деп сезіну, басқа ұлтардың қазақ халқына сый-құрметпен қарауы, әрқилтың құқықтық еркіндігін қуаттай отырып, туған жерін көркейтуге және оны қорғауға дайын болу.

Өскелең ұрпақты, жастарды, болашақ мамандарды кез-келген жағдайда ерлік, отаншылдық істерге баруы үшін, оған алдымен рухани жағынан дайын болуы керек. отаншылдыққа тәрбиелеу ұлттық ерлік дәстүрлерге сүйене отырып, жастардың ішкі жан дүниесі- ой-санасы мен сеземін дамытып, қалыптастыруға бағытталуы керек.

Жастардың патриоттық іс-әрекетін ұйымдастыру және өзін-өзі тәрбиелеуін, не істесе де Отаны, ұлты, халқының мүддесін ккздеу деп санаймыз. Өз мүддесін көздеп орындарған жұмыстарының саналы болуының әркімнің санасына сіңірген күнде ғана біз нағыз патриотты тәрбиелей аламыз. Жастарымыздың бойына елжандылық, азаматтық, жоғары ізгілік пен адамгершілік сезімдерді жан-жақты жетілгенде ғана Ұлттық патриотизм сезім асқақтай түседі.

Жастардың ұлттық қасиеттері: меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздылық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі т.б қасиеттері арқылы ерекшелінеді.

Осыған орай мұғалім(жетекші, ата-ана) қазақ жастарының келбетін қалыптастыруда мектеп, ЖОО тәрбие жұмысында төмендегідей қасиеттерді қалыптастыру керек:

- өзгеніп жатқан өмір жағдайларына бейімделе білу;
- әлеуметтік-саяси жағдайда, өз көзқарасы мен сеніміне, идеалына және ізгіліктік құндылықтарға сүйене отырып мақсат қоя білуі керек;
- ұлттық санасы, азаматтық отангерлік қасиеттері болып елінің экономикалық және мәдени дамыған, әлемдік қоғамда сай орны бар зиялы мемлекет болып қалыптасуына қатысуға талаптануы керек;
- заңды сыйлап және әлеуметтік жауапкершілікті болуы қажет, азаматтық ерлігі, ішкі еркіндігі мен өзіндік ар-намыс болуы керек;
- өзін объективті бағалайтын және өзін дамытатын қабілеті болып, өз потенциалын сезініп,оны шеше білуі керек, оны іске асыра білуі керек, алдына мақсат қойып қажет және не нәрсенің алдын ала білуі қажет;
- өмірде бар жағынан жоғарғы әлеуметтік белсенді болуы керек, жағаны іздеуге өмірлік және кәсіптік мәселелердің стандартты емес шешімдерін табуға, әлеуметтік-экономикалық жағдайда бәсекелестікке қабілетті болуы керек;
- жанашыр, өнегелі, парасатты, басқа ұлтты, басқа діндегі, басқаша ойлайтын адамға шыдамсыздық пен жауапкершілік көрсетпейтін қабілеттері болуы керек;
- өз денсаулығын қалпына келмейтін өмірлік ресурс ретінде бағалау.

Жан-жақты жарасымды дамыған, көркіне ақылы сай, адамгершілігі мол жігіттің сұлтаны, асыл ару тәрбиелеу халық арманы. Жан жақты дамыған нағыз ер-азамат тәрбиелеу қазақ мектебінің басты мақсаты болуы керек екенін әр ұстах есінен сақтау қажет.

Әдебиеттер:

1. Қазақ совет энциклопедиясы Алма-Ата, 1976 жыл, Т-9.
2. Шермаханова Р. Ұлт тағылымы 2004 жыл
3. Айталы А. Ұлттану (Оқу құралы) – Алматы: Арыс баспасы, 2000 жыл
4. Қазақ совет энциклопедиясы Алма-Ата, 1974 жыл, Т-5.

Әділханов Ж. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті, ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А. филос.ғ.к., аға оқытушы

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДА ПАЙДА БОЛҒАН АЛҒАШҚЫ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАР

Қазақ қашанда той думанның қызығынан кенде болған емес. Ұлдары мен қыздарының өмірінің әрбір сәтін қуаныш пен шаттыққа кенелтіп өсіргенді қалай. Мұны қазақтың қанына сіңген құбылыс деп айтпасқа амалың жоқ. Бала дүниеге келген күннен бастап өмірінің әрбір маңызды кезеңінен әнмен әрлеп, күймен көмкеріп, көңіл көтеру, болып жатқан оқиғаны ерекше мәнді ету әдетке айналған. Шілдехана, тұсаукесер, атқа мінгізу, сүндетке отырғызу, қыздардың құлағына алғашқы сырғасын тағу, болашақ қалыңдыққа құда түсіп, сырға салу, келін түсіру, қыз айттыру, ұлыстың ұлы күні, Ораза айт, Құрбан айт секілді мейрамдардың барлығы да музыкасыз болмаған. Музыка өнерінің адамның сезім әлеміне әсерін ежелгі дәуірде-ақ халық жақсы біліп, оны тұрмыста пайдаланған. Музыканың алғашқы туындысы сөзді

дыбыстаудағы әуезділік болса, оны бір сәт ұзағырақ уақыт аралығында дыбыстап соза түскенде әуен пайда болады. Сөз бен әуеннің осы түйіскен тұсын алдымен малды шақырғанда, мысалы, сиырды аухаулағанда, түйені көс-көстегенде, жылқыны құру-құрулағанда, қойды түшәйттеген де. Ал табиғат қойнауында адасқан екі адам бірін-бірі шақырғанда айқайлап қатты дыбыстаған. Бұларды музыкалық дыбыстардың алғашқы элементтері деуге болады.

Музыкалық дыбыстардың әлеуметтік мәнін ашатын бесік жырдың, санамақ, «Бас бармақ, балаң үйрек». «Бақа, бақа, бақ, бақ» секілді басқа да ойын өлеңдері – дүние есігін ашқан жас баланы әлеуметтендірудің басты құралдарының бірі. Осы қысқа да әуезді үндерді айта отырып, анасы баланы өзінің дене мүшелерімен таныстырса, тағы бір жақтан, оның әуені құлағына дыбыстардың айтылуын сөз құрамын есту арқылы пайымдауға баулиды. Балаларды алғаш жәндіктермен таныстырғанда айтылатын «Бақа, бақа, бақ, бақ» өлеңінің әуені де созылыңқы, ұғынықты. Осы және басқа да балаларға арналған өлеңдерді ертеде ешкім әдейілеп жаттамаған, ол бала кезден естіп, тыңдап өскендіктен өзінен-өзі құлаққа «сіңіп» қалатын. Мұның әлеуметтік мәні, алдымен, бала ана тілінің дыбысталуы және туған халық әуендерінің алғашқы әуезділігімен таныса бастайды. Осыдан барып баланың «Жүрек түбінде» алдымен ата-анасына, әлгі әуендерді айтып отырған туысқандарына сүйіспеншілік пайда болады. Өсе келе бұл сәби кезінде естігендерінің үстіне ойын үлгілерінің әуені мен сөздері қосылады. Осындай ойын өлеңдері «Ақ терек, көк терек», «Ақ сандық, көк сандық» сияқты балалар есейгенде, мысалы, 8-9 жасқа келгеннен бастап ойнағанда айтатын өлеңдер. Халқымыз ғасырлар бойы рулық, туысқандық, отбасылық қауымдастық түрінде өмір кешкен. Бұл ойындар сол кезде балалар арасында туысқандық байланысты нығайту, өзара қамқорлық, бір істі орындауда ұжымдасу, бірлесіп өзара көмектесу, тұтастыру секілді міндеттерді атқарған. Өйткені ойын кезінде балалар өлеңнің әуенін барлығы бірге үндесіп айтады, бірін-бірі қолынан ұстап келе жатқан қарсы жақтың өкіліне тосқауылды мықтап қоюға әрекеттенеді. [1]. Әлгі ойын балалары есейіп бойжеткенде, бозбала жасына қадам басқанда бұл өлеңдер ғашықтық әндеріне, терме, толғаулар, жыр, дастан, қиссалар мен домбыра және қобыз күйлеріне ауысады.

Музыкалық дыбыстарды адамның жан дүниесіндегі құбылыстарды білдірудің бір түрі деуге болады. Мысалы, ұзатылып бара жатқан қыз айтатын «Сыңсу» кеше ғана еркелеп, ата-анасының төрінде отырған қыздың жат жұртқа кетіп бара жатқандағы көңіліндегі мұңды білдіреді. Ол сөзбен қосылғанда ерекше мағыналы. Қазақтар ұрпақ тазалығы үшін қыздарын өздерімен қан араласы болмаған, туысқандық байланысы, сүйекшатысы жоқ, жат елге ұзатқан. Ол кезде бір елден екіншісіне бару үшін айлап жүру керек еді. Ұзатылған қыз ұзақ жылдар елін, ағайын-туысын бір көруге зар өмір кешкен. Олар сынсуда барған жеріндегі хал-жағдайының қалай боларын білмегені себепті мұңын шағады.

Қыз ұзату тойы, одан ары қарай «Жар-жар», оған қарсы айтылатын «Ау-жар» өлеңдерімен жалғасады. Онда ұзатылып бара жатқан қыздың мұңын сейілтіп, тойды ойын-сауықпен көмкеру, халықтың көңілін көтеру көзделеді. Сол себепті «Жар-жар» мен «Ау-жар» қалжың аралас, қайым айтыс сипатына ие. Бұл туралы «Жар-жардың» тәрбиелік мәні – қалыңдық құдай жазған шын жұрты, ұзатылып барған жері екендігін санасына сіңіре беру» делінген «Қазақтың тәлімдік ойлары антологиясында» [2].

Ұзатылып бара жатқан қыз ол жерде ешкімді танымайды, тіпті өз күйеуін де әрең ғана біледі. Сондықтан әуезді де әуенді «Жар-жар» мен «Ау-жар» оның санасына «ол жақта да ата-енен, ағайын-туысың бар» дегенді орнықтырып, қысқа уақыт аралығында әлеуметтенуіне, басқаша айтқанда, оларды жатсынбай араласып кетуіне, туысқандық қарым-қатынас орнатуына алғышарт болады. Немесе әлеуметтік ортаға бейімделуіне ыңғайланады.

Қыз ұзатып, келін түсіру сәніне келтіретін тағы бір өлең – «Беташар». Мұнда жас келінге тәлім боларлық көптеген ақыл-кеңестер айтылады.

Бөтен жұртқа жаңа түскен жас келінге, оның бетін ашушы «бетінді, келін, ашқаным, жаңа жұртқа қосқаным...» деп, өзінің міндетімен қоса келген жеріне таныстыра отырып, келінге осы ортамен араласып, «сіңісіп» кетуі үшін осы сөздер айтылады.

Егер «Сыңсудың» әуені сызылған, назға толы мұңмен астарласа, «Жар-жар» көңілді сергітетін, жылжамдата, үдете айтылатын – тығыз ырғақты, қысқа-қысқа қайырымдар мен әуезді, сазды, речитатив (сөзді әндетіп айту) түріндегі әуенмен көмкерілген. Қисынды да ұйқасты сөзбен әуен қосылып, айтылған ақыл-кеңестердің есте сақталуына ықпал етеді.

Қазақтың әдет-ғұрып әндері өзінің құрамы мен образдық құрылысына қарай тұрмыстық, өндірістік болып бөлінеді. Оларда халықтың қоғамдық – еңбек әрекеттері бейнеленген.

Еңбек жылындағы айтулы сәттерді атап өтетін «Наурыз әндер» жаңа жылды қарсы алатын күндері (мұсылман күнтізбегі бойынша 22 наурызда) орындалған. Әдет-ғұрыптар арқылы халық өзінің табиғатқа, айнала қоршаған дүниеге көзқарасын, қарым-қатынасын білдіріп отырған. Әнмен, ойынмен, бимен, көңілді мейрамдармен қат-қабат жүретін алуан түрлі күнтізбелік әдеттер мен ғұрыптар және оларға байланысты сенімді өте көне заманда, адам баласы қарабайыр аңшылықтан жер өңдеушілікке және мал өсірумен айналыса бастаған кезде, яғни біздің дәуірімізге дейінгі V-IV мыңжылдықтарда, кейбір жерлерде одан да кейін III-II мыңжылдықтарда пайда болған.

Қазақтың әдет-ғұрып мәдениетінде жарапазан, жарамазан тәрізді өзгеше құттықтау әндері өздеріне назар аудартады, тыңдаушының ынта-ықыласын тудырады хақ. Бұл әндер көне заманнан бері Орта Азия халықтары арасында орындалып келген, жарапазан мұсылман мерекесі – Рамазан уақытында орындалатын болған. Бір топ жас жарапазан айтып үй-үйді аралаған, үй иелерін құттықтаған, олардан сыйлық алған. Әнді орындаушыларды жарапазаншылар, жарамазаншылар деп атаған. «Жарапазан» әндерінде үй иелеріне аман-саулық, оты мол жайылым, мал-жаннның көп болуы және т.б. тілеген.

Малшылардың бәдік тәрізді әдет-ғұрып әндерінде де алуан түрлі тақырыптар бар. Солардың бірі – «бәдік» деп аталатын әндер. Қазіргі кезде қазақ халқының тұрмыс-салтынан мұндай әндерді кездестіру қиын. Арбау-байлау әндерінің ішінде «Бәдік», «Күләпсан» сияқты әндер кездеседі. «Бәдік» малдан ауру-сырқатты қашыру үшін айтылатын болған.

«Күләпсан» дейтін ән арбау-байлау әндерінің, емдеу әндерінің қатарына жатады. Бұл әндерді айту арқылы магиялық-сиқырлық жолмен мал мен адам денесінен ауруды, сырқатты, кінәратты қууға болады, жазуға болады деп есептеген. Қазақ халқы өлеңмен, әнмен, арбау, бәдік айту, жырлау жолымен табиғаттың дүлей күшін бағындыруға, сиқырлауға болады, құрғақшылық кезінде жауын жаудыруға, апаттан құтылуға болады деп сенген.

Қазақ халқының тұрмыс-салт жырларының ішіндегі қалың да шұрайлы қабаттардың тағы бірі – той және өлік шығару, жоқтау, көңіл айту, естірту өлеңдері. Бұл өлеңдер белгілі бір жүйемен топтасқан. Олардағы әрбір «ұя» әдет-ғұрып, дәстүр, дағды ережелері мен заңдарының тұтас кешенін байланыстырушы буын ретінде бой көрсетіп тұрады. Тойбастар, жар-жар, сыңсу, қоштасу-көрісу сияқты той өлеңдері барынша икемді де әсерлі көріністерге ие. Қоштасу мен көрісу сыңсу әніне ұқсас, тек бұл өлеңді қалыңдықтың жақын туыстары ғана айтқан. Қыз ұзату тойы әндерінің бірнеше мақсаты болған. Біріншіден, ол қыздың өз туыстарымен қоштасу кезіндегі

зарын білдірсе, екіншіден, сарын тойдағы импровизациялық ән қайым бейнесінде жырланған. Ш.Уәлиханов қайым туралы қыз ұзату тойы әндерінің бір жанры деп жазған.

Жоқтау, жырлау сияқты өлеңдер жақын, туыс адамға қайтыс болғанда айтылған. Жоқтау-жылау өлеңдері жүрек толқытарлық сезімдер мен көңіл-күйдің тұтас та терең дүниесі деуге болады. Жылау өлеңдерінің қатарына естірту, көңіл айту өлеңдері жатады. Мысалы: Жылау өлеңдерінің қатарына мағына–мазмұндары жағынан жақын, әдет-ғұрып өлеңдерінің зар, зар-мұң, қайғы-қасірет, күйініш әндер сияқты бір топ түрлерін де жатқызуға болады.

Тұрмыс-салт өлең-әндерінің ішінде қазақ халқының бесік жырлары, балалар ермегі дейтін ән-жырлар ерекше тартымды. Бұл әндер ерекше өмір қуанышына қайталанбас образдарға толы, жарқын да ойнақы.

Қазақ халқының тұрмыс-салт әндерінің ішіндегі тақырыбы жағынан сан-салаларының тағы бірі – шытырман оқиғалы сюжеті бар, бояуы қанық бейнелі ән – ертегілер, сондай-ақ ойнақы, көңіл сергітетін, ойды өрбітетін «Жұмбақ өлең», «Жіптер өлең» сияқты ойын-сауық ән-жырлары.

Қазақтың әдет-ғұрып, тұрмыс-салт ән-жырлары көптеген әдет-ғұрыптармен, салт-дәстүрлермен шектеліп тұжырымдалған, реттелген, сөйтіп, ұлттық образда әрі музыкалық ойлауда көрініс тапқан иерархиялық өзара қарым-қатынастардың тұтас бір дүниесін бейнелеп көрсетеді.

Әдет-ғұрып әндерінің қатарына жататын қыз ұзату, үйлену тойындағы әндер де кеңінен әрі сан-салалы келтірілген. Олар тойбастар, жар-жар, аужар түрінде топтастырылған. Сондай-ақ сипаты жағынан жар-жарға, түрі жағынан үйлену тойындағы айтыс өлең-жырларына ұқсас қайым әндеріне де кең орын берілген; қыз сыңсуы, той үстіндегі айтыс әндері сарын, көрісу, қоштасу, яғни қалыңдықтың ұзатыларда ата-анасымен, туған-туыстарымен қоштасу әндері де бар, бұл әндерді қалыңдықтың өзі ғана емес, туған-туыстары да орындайтын болған [3.45].

Қыз ұзату, үйлену тойында айтылатын жар-жарға тоқталсақ, «Жар-жарды» жеке-жеке айтқаннан кейін жастар оны көңілді де ойнақы әуезбен кезек-кезек – біресе жігіт, біресе қыз айтқан, ал жар-жардың қайырмасын бәрі бірігіп шырқаған. Ән айтысқа ұласқан. Жігіт әзіліне қыз да тапқырлықпен жауап қайтарған. Жиналған қонақтарды одан әрі көңілдендіріп, күлдіре түсу мақсатымен ділмәр жігіттердің бірі әйелше киініп алған немесе басына орамал байлап алатын болған. Ол әнші жігіт пен қызға күйеу жігіттің туған-туыстары туралы көңілге онша ауыр тимейтін өлең мәтіндерін сыбырлап айтып тұрған. Кейде бұл айтыс күйеу жігіт пен қалыңдық арасындағы әзіл-оспақ диалогқа да айналып келетін болған.

Кең тараған халық әндері мен күйлері адамдарға қатты әсер етіп, оларды өмір ауыртпалығын бір сәт естен шығаруға мәжбүр етеді, өйткені олардың бойына мейірім шуағын ұялатып, қуаныш сезімін тудырады. Оның үстіне қазақ халқының музыкалық шығармашылығында жастарға бағышталған өнеге-тәлім жатады. Олардан тәрбие идеясын көреміз. Мысалы, 1723 жылдар қазақ-қалмақ соғысының нәтижесінде «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» өткен тарихылық қайғысы, мұны, зары қазақтың музыкалық шығармашылығында ұмытылмас өрнегін қалдырды. Бұған дарынды өнер иесі, қобыздың атасы Қорқыт атамыздың қалдырған күйлері, Әбу Насыр Әл-Фараби ғалымымыздың зерттеген «Музыкалық трактаттары», Құрманғазы, Дина күйлері мен Жамбыл, Кененнің жыры, толғауы, термесі, айтыстары дәлел емес пе? [4].

Күй мен тілдің табиғи құрылысы бір болғандықтан, тіліміздің ең сұлу сыр-сипаты күйдің бойында сақталған. Ұлы күйшілер сол кездегі заманымыздың қоғамдық-әлеуметтік қайшылықтарға, зорлық-зомбылыққа қарсы, еркіндікті аңсаған

ел мен ерлік бейнесін, адамның жабырқаған көңілін, жан дүниесін, ішкі сезімін, табиғат құрылысын айқын суреттеп берген.

Музыка өнері – әр ұлттың ертеден келе жатқан мәдени толғамының бір арнаға құйылып, әрбір асқақты күйімен дамып отыратын көптеген ғасырлық үнінің жемісі. Жалпы өмірдің, бүкіл дүниенің қимыл, іс-әрекетін нақты бейнелейтін, диалектикалық құбылыстарды адами сезіммен қабыстырып, өмір қайшылықтарын әсерлі дыбыстардың ұйқаса үндесуінің әуезді жиынтығы. Әлемде тіршілік ететін адамзаттың не адамдар игілігіне қызмет жасайтын бүкіл өмір мен оның құбылыстарының өзара қарым-қатынаста сырласа үндесуін сезімге жеткізіп отыратын құрал. Ол – адам қоғамымен бірге дамып, қоғамдық формацияларды басынан кешіріп келе жатқан тарихи құбылысының бірі, адамзаттың рухани азығы, жан серігі және тілмен жеткізе алмайтын ұшқыр қиялы, нәзік сезімі. Эстетикалық тәрбие беру құралдарының бірі. Өмірдің басқа түрлері сияқты ол да өмірдегі әсемдікті, табиғат сұлулығын бағалауға және адамдар арасындағы жағдайларды түсініп білуге үйретеді.

Адамзат дамуының философиялық, эстетикалық заңдылықтарына сүйенсек, жеке тұлғаның рухани дамуына көркемөнер мен мәдениеттің ықпалы туралы мағлұматтар сонау ерте заманнан бастау алады. Қазақ даласындағы ұлы ғұламалар (Әл-Фараби, Ибн-Сина, Дәруиш Әли, т.б.) музыка өнерінің теориялық және тәжірибелік негіздерін дамытуда маңызды еңбектер қалдырған. [5].

Қазақстанның музыка өнері ғажап әрі көп жанрлы. Өз еліміз бен шетел тыңдаушыларының құрметі мен ықыласына бөленген керемет сазгерлері мен орындаушыларын халық лайықты мақтан етеді. Осы жетістіктер ғасырлар бойы сақталып, қазақ халқының ұрпақтан ұрпаққа жеткізген бай рухани мұрасының нәтижесінде келген еді.

Қазақтың дәстүрлі музыка өнерінің негізінде тәрбиеленген жас жеткіншектің жүрегінде имандылық сезімі ұялап, ұлтына, еліне, туған жеріне, табиғатқа деген сүйіспеншілігі арта түседі, музыканың көркемдік жағын түсіне отырып, танымдылығы, талғамдылығы, орындаушылық, шығармашылық қабілеттілігі дами түседі, халқымыздың салт-дәстүрлеріне байланысты ән-күйді салыстырып, олардың музыкамен өзара байланысы, шығу тарихы жайлы білімі артады, халық музыкасы мен сазгерлердің шығармаларын ажырата алатын қабілеті дамиды, ұлтымыздың басынан кешкен ауыр кезеңдерді естен шығармауға баулиды. Сондай-ақ жыр-дастан, термелер арқылы ақыл-ой дамып, шешендік шеберлігі жетіле түседі, әсемдікті, сұлулықты сезініп, түсініп, қоршаған ортаны қорғауға тәрбиелейді. Ең бастысы, ата-бабаларымыз келешек ұрпаққа қалдырып кеткен бай рухани мұрасын құрметтеп қастерлеуге, отаншыл, таза болып өсуіне жетелейді және сұлулыққа деген көзқарасы дамып, эстетикалық талғамының бай көзқарасы дамып, эстетикалық талғамның жоғары болуына тәрбиелейді.

Бүгінгі таңда қазақ халқының жаңа салт-дәстүрі өмірге келіп, даму үстінде. Мұнда достық тұрғысындағы музыкалық сайыс түрінде халықтың өмірі мен тарихындағы дәуірлік оқиғалар айтылып, батырлар мадақталады, еңбек ерлігімен қол жеткен табыстарға музыкалық тарту жасалады, әнмен, музыкамен жастардың үйлену тойларын, өмірге келген нәрестелерді тіркеу қуанышы, төлқұжаттарды салтанатты түрде тапсыру, әскер қатарына шығарып салу, т.б. мерекелер өткізіледі.

Оқушылар өз халқының музыкалық мұрасын тереңірек үйренсе, онда оларда музыка мәдениетінің іргетасы табысты қаланады. Ұлттық музыканың түрлі жанрлары соның айғағы болып табылады.

Ата-бабаларымыздың өмірден екшеп қалдырған халықтық жоғары қасиет болып табылатын бауырмалдық, қайырымдылық, үлкеннің алдынан кесе өтпейтін әдептілік, елге, жерге деген сүйіспеншілікті жастарымыз күнделікті тұрмыс-тіршілікте үйреніп,

бойына сіңіріп өсуі керек. Мұнда ұлттық музыканың ұрпақты тәрбиелеудегі рөлі аса зор.

Әдебиеттер:

1. Марғұлан Ә. «Қорқыт ата өмірі мен эфсоналары», «Жұлдыз», 1983. №3. 143-б
2. Қазақтың тәлімдік ойлары антологиясы. Алматы: Ғылым, 1998.
3. Қазақ халқының әдет-ғұрып әндері. Алматы: Рауан, 2002.
4. Қазақ әдебиеті, 2004. 1-қаңтар.
5. Марғұлан Ә. «Ежелгі әдебиет куәлары». Алматы, 1966.

**Бақытжанқызы Б. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

СУИЦИД ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Адам өмірінің құндылығын таразылайтын өлім – адам ғұмырының антропологиялық мәнін ашатын, әрі онымен бірге қарастырылатын күрделі ұғым. Ол қоғам дамуының дәрежесіне орай түрлі мәселелерді қамтиды. Мысалы, қоғамда қарбалас саясат, адамдардың әлеуметтік жағдайының қиындауы, адамдар арасындағы этикалық құндылықтардың бұзылып, қарым – қатынас мәселесінің әлсіреуі секілді шешімін табуда кезек күттірмейтін актуалды мәселелер көбіне адамдардың өз еркімен өмірден кетуіне себеп болып отыр.

Өзін – өзі өлтіруге адамдардың қатыгездік пен өзіне қол жұмсауын жатқызамыз. Мұның барлығы өмірлік мәнің жоқтығынан пайда болады. Қазақ дүниетанымында өзін–өзі өлтіруге кері көзқарас қалыптасқан. Ол бойынша адамға өмір беріп, жан бітіруші де, жанды қайтарып алып, тіршілік айналымын үзуші де – жаратушы Алла. Адамның жанын тек Алланың өзі қалаған уақытында алады. Ал адамның өз өмірін өзі тоқтатып, өзін - өзі өлтіруі ислам қағидаларына түбегейлі қайшы келеді. Біздің дінде өмірдің мәнсіздігінен өзін–өзі өлтіріп құтылған адамдар дозақ отына күйеді деген сенім бар. Десек те, қазіргі біздің қоғамымызда өз–өзіне қол жұмсап, ерікті өлімге бас ұрып жатқандар аз емес. Бұл жағдай кез – келген қоғамда болып жататын кәдімгі антропологиялық мәселе ретінде қарастырылғанымен, астарында шешімін таппаған адам өміріне қатысты мәңгі сұрақтар жатыр. Атақты батыс философы Альбер Камью философияның нағыз қарастыратын объектісі өзін – өзі өлтіру мәселесі деп ескерткені бар. Жалықтырған жалғыздық, өзекті өртеген өкініш, өмірден түңіліп, тіршілік етуден жалығу т.б. рухани ғаріптікке апарып соғатын сезімдер адамның ішкі сана–сезімін улап, әлсіретеді. Мұндай жан осынау қиыншылықтан біржола құтылудың жолын іздеп пессимистік көзқарасқа ұрынады. Бұл жерде жоғарыда аты аталған зерттеуші Н. Құнқожаевтың «мұндай өлім шын мәнінде ерсі, оны біз әділетсіздік деп қабылдаймыз, ол табиғатқа қарсы қолданылған жауыздық, күш – қиянат» деген пікірімен толық келісеміз. Дегенмен, рухани жан дүниесі азып–тозған тұлға үшін өзін – өзі өлтіру – мәнсіз өмірден құтылу жолы болып табылады. Өзіне қол жұмсап, өмірін үзу тіршіліктің біткендігін, оның түсініксіздігін өзінің өмірден жеңілгендігін, пендешілік әлсіздігін, яғни «өмір оны сүруге тұрмайды» дегенге мойынсұну болып табылады. Әрине, өмір сүру оңай емес, тіршілік ету барысында жантүршігерлік қатыгездіктерге, қиянаттарға, шешімі қиын мәселелерге кездесіп отыратынымыз хақ. бұл өмір талабы. Мұнда мағынасыздықтың да орын алуы ғажап емес. Жалпы, өзін – өзі өлтірушілерді өмірдің көңілсіз, мағынасыз сәтінде қиыншылықтан шығудың жолын таба алмаған, әрі

өкініш, қайғыру, жалығу секілді рухани керітартпа сезімдердің жетегінде кететін рухани жан-дүниесі әлсіз адамдар десек болады.

Латын тілінен аударғанда «суицид» сөзі «өзін-өзі өлтіру» деген мағынаны білдіреді. «Өзін-өзі өлтіру» деген түсінікке XIX ғасырда «Самоубийство: Социологический этюд» деген еңбегінде француз социологы Эмилем Дюркгейм классикалық тұрғыда анықтама берді. Өзінің осы түсінік туралы пікірінде, тікелей немесе жанама болса да, оң немесе теріс қылықтардың нәтижесі болып табылатын әрбір өлім жағдайын жәбірленушінің өз жасаса, және ол оның нәтижесі туралы білсе, онда ол өзін-өзі өлтіру әрекеті болып табылады дейді. Суицид дегеніміз – (қатты қажыған, күйзелген кезіндегі өмірдің ең жоғарғы бақыт деген ұғымын жоғалтып, саналы түрде өмірден кетуі.

Ежелгі Үндістанда XIX ғасырдың орта шеніне дейін өз өмірінің соңын тосу, ұят деп есептелген. Ежелгі үнділіктер адамның жасы немесе ауру келген кезде өзін өртеуін аса бір мәртебе ретінде таныған. Дәл осындай жағдай, артында қалған әйелдеріне қатысты болған. Оған мысал ретінде, 1817 жылғы жалғыз ғана Бенгал провинциясындағы 716 жесірлердің, ал 1821 жылы бүкіл Үнді территориясындағы 2366 осындай адамдардың өз өмірлерін қиюын айтуға болады.

Орта ғасырлық Жапонияда да егер бір адам екінші адамнан жәбірленсе және оған қанмен жуып жауап бермесе, «сэппуку» - деген ғұрыппен өзін - өзі өлтірген. Жәбір көрген самурай, өз жауына қолы жетпесе өз қарнын өзі жарып өлген. Яғни, «харакири» жасаған. Оның көмекшісі бейшараны азаптан құтқару үшін оның басын шапқан. Жапон жазушысы Юкио Мисима 1970 жылы сәтсіз әскери төңкерістен кейін осылай дүниеден өткен.

Дүние жүзілік денсаулық сақтау қоғамының 1983 жылғы мәліметі бойынша, бес жүз мыңнан астам адам өзін - өзі өлтірген, ал он бес жылдан кейін, 1998 жылы 820 мың адамды құраған. Оның жиырма пайызы жастар болған.

Өз - өзіне қол жұмсау мінез - құлқын ертеден зерттеуде. Бірақ, осы күннің өзінде де неліктен адам өзіне - өзі қол жұмсайтыны туралы дәл түсініктеме жоқ. Қазіргі кездегі келісім бойынша, суицидтік мінез – құлыққа байланысты үш концепция белгілі:

1. Психопатологиялық;
2. Психологиялық;
3. Әлеуметтік.

Психопатологиялық концепция бойынша, барлық өзін - өзі өлтіруші адамдар – есінен ауысқан ауру адамдар.

Психологиялық концепцияға сәйкес, суицидке психологиялық факторлар әсер етеді делінген. Зигмунд Фрейд өзін - өзі өлтіруді ажал инстинктімен байланыстырып, ол өзіне қастандық жасау және жеке жағдайда – аутоагрессия деп білеміз деп жазған. Тағы бір түсінік бойынша, өзіне - өзі қол жұмсау махаббат немесе сүйіспеншілдіктен туады деп түсінген.

Ал, әлеуметтік концепцияның негізін салушы француз социологы Эмиль Дюркгейм суицидтік мінез - құлықтың басты себебі ретінде - әлеуметтік факторларды атап көрсеткен.

Үшінші мыңжылдыққа адамзат үлкен жетістіктермен аяқ басса да, барлық өркениетті елдерде өзін - өзі өлтіру оқиғалары көптеп, жиі кездеседі. Суицид тақырыбы отызыншы жылдарға дейін құпия саналып, кенже дамыған ғылымдардың бірі болып келді. Бұл тақырып адамдарға жаңалық емес, көнеден келе жатқан Ригведе, Авеста қолжазбаларында адамдардың өзін - өзі өлтіруі, өмірден өз еркімен кету себебі толық суреттеледі. Республика бойынша суицид оқиғалары ең көп кездесетін

қалалардың бірі – миллионнан астам тұрғыны бар Алматы қаласы болып табылады.

Алматы қаласы бойынша 1991 – 1999 жылдардағы суицид оқиғаларына байланысты деректерді сараптайтын болсақ, бұрынғыға қарағанда күрт өскен. Егер 1991 жылы ақша айырбастау кезінде және тұтынушылық тауарлар қымбаттағанда қайтыс болғандар 57,1% - ды құраса, 1992 жылы коммуналдық төлемақы көтеріліп, тауарлар бағасы еркіне жіберілгенде 39 адам қайтыс болды. 1993 жылы ұлттық валюта айналымға түсіп, инфляция болған уақытта өзін - өзі өлтірушілердің саны 24%- ға жеткен, ал 1994 жылдан коммуналдық төлем ақы бағасы көтерілгенде суицидтің саны 100000 адамға шаққанда 283 ер адам, 111 әйелге жеткен. Суицид өлімі көбінесе депрессия салдарынан болатыны ғылыми түрде дәлелденген. 1996 жылдары Алматы қаласында коммуналдық төлемақы тағы жоғарлады, сол кезде 34 адам өлімі тіркелсе, 1997 жылы зейнетақыны ұзақ берілмеу салдарынан 206 ер адам , 292 әйел адам қайтыс болған.

Ресей Федерациясының Денсаулық сақтау Министрлігінің, Москвадағы ғылыми зерттеу институтының зерттеулері нәтижесінде өз - өзіне қол жұмсау , өмірден саналы түрде кету деген қорытындыға келген.

Суицидтік ішкі формаға ойлау, күйзеліс әсерінен іштей тыну - содан бір шешімге келуді айтады. Суицидтік шешімге келуге әсер етуші жағдайлар: өмір сүрмейсің, жай өмір сүруге мәжбүрсің, өмір сүрудің қажеті жоқ – деген ойлар келтіреді.

Сыртқы форма 3 түрлі сатыдан тұрады:

1) Тек ойлар. Өз өлімі туралы ойлау, бірақ оны орындамау.

2) Суицидтік ойлар өлімнің түрі, уақыты және жері туралы жоспарлау;

3) Суицидтік шешімдер, өлім туралы ойға енді шешім, тоқтау не орындау қосылады. Суицидтік ойдан оны орындауға көшуді суицидке дайындық деп атайды.

Дайындық екі түрге бөлінеді:

- Аффекті – толғаныс, өлімді ойлаудан, оны орындауға дейінгі уақыт.

- Аффекті - редуциривтік, бұған алдын - ала болжап өлімге дайындалу. Еріксіз өлімге бой ұсыну.

Көптеген ғалымдар, социологтар мен әлеуметтік психологтар, оның ішінде А.Г.Амбрумова мен Б.А.Тихоненко суицид түрін екіге бөледі:

1) Шынайы (өлімге бой ұсыну)

2) Демонстративті (шантаж).

Демонстративті түрінің негізгі мақсаты - өлем деп байбалам салып, өз пайдасын келтіру немесе өзіне керекті шешімді шығарып алу. Демонстративті өлім жолын таңдағанда жеке тұлға мынаны ескереді: өмірге қауіпсіз емес жолды (өмірге зиянды емес дәрілерді қабылдап, вена тамырын жай, еппен, аздап кесу және т.б.) немесе жәбірлеушінің көзінше қоқан - лоқы жасап қорқыту, қасында тұрған адамдардың көмегіне сеніп қорқыту.

Суицид жасауға, мұндай қадамға баруға не итермелейтінін немесе қандай себеп негіз екенін түсіну өте қиын. Өзіне - өзі қол жұмсап өлген адамдардың туыстары, өлген адамның не себептен өлгенін, қалай болғанын айта бермейді. Олар тек оған әсер еткен, анадағы оқиға ғой немесе ана себеп, мына себеп – деп, өздерінен әрмән итере салады. Бірақ, осы жағдайларға анализдеу және зерттеулер, осы суицидтің алдын-алу немесе болдырмауға әкеледі деген тұжырымға тіреледі. Суицидтік істерге итермелеу себептері

1. Жеке отбасылық конфликттер (ұрыс-жанжал):

- туыстар мен ортаның адамға дұрыс қарамауы, теріс көзқарас ;

- қызғану, ерлі - зайыптылардың бір - бірінің көзіне шөп салу, айырылысу;

- қимас досты жоғалту;
  - өзіне керекті затты ала алмау немесе бір істі істей алмау;
  - өзі жоғары тұтқан адамдарға көңілі қалғанда;
  - жалғыздық ;
  - бақытсыз махаббат;
  - сырттағылардан көңілі толмау ;
  - жыныстық қатынасқа бара алмауы.
2. Психикалық денсаулық жағдайлары:
- дені сау адамдардың күйзелуі
  - кембағал болу.
3. Соматикалық аурулар(қатты күйзелу), паталогиялық жағдайлар (психикалық күйзелістен ауру).
4. Өз - өзіне қол жұмсаушының қоғамға қарсы шығуынан болған жағдайлар:
- сот шешімімен келіспеу немесе сот шешімінен қорқу;
  - жауап беруден немесе масқара болудан қорқу;
  - теріс қылығынан қорлану.
5. Мамандық бойынша немесе оқу кезіндегі жағдай:
- жұмыстағы қиындықтар, жұмысты істей алмау немесе оқуда оқи алмау, абыройының төмендеуі, түсуі.
  - өз мамандығы бойынша емес іске итеру немесе оқыту.
6. Тұрмыстық күнделікті қиындықтар .
7. Және басқа жағдайлар мен себептер.

Қорыта келгенде, баланың мінез-құлқының дұрыс қалыптасуына отбасының әлеуметтік жағдайы мен отбасындағы тәрбиенің маңызы зор. «Ұяда нені көрсен, ұшқанда соны ілесің» - демей ме дана халқымыз. Ендеше, бала тәрбиесіне ең алдымен ата-ана толық жауап беру керек. Ата-ана өз баласына уақытын бөліп, тәлім-тәрбие беріп, оның әрбір сұрағына түсінікті жауап беріп, келешектегі өміріне жағдай туғызып отырса, ондай бала келешекте өзі де тәртіпті, ынталы болып өседі. Ата-ана мен мектептің алдында бүгінгі күні үлкен тәрбие мәселесі тұр.

Әдебиеттер:

1. Жасөспірімдер арасындағы өзіне – өзі қол жұмсаушылық әрекеттерінің алдын алу / Алтын ұя 2009ж
2. Жасөспірімдердің мінез –құлықтарының ауытқушылықтың сипаты / Эврика 2009 ж
3. Суицидтік мінез – құлық психологиясының ерекшелігі / Сыныптағы тәрбие 2009 ж
4. Жасөспірімдік кезеңдегі суицидтік әрекеттің себептері / Тәрбие құралы 2008ж

**Bakytova Leila - Student of the 4th course
Candidate of Philosophy Sciences,
Senior lecturer Muhanbet Assem**

THE ROLE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION IN SOCIETY IN CULTURAL CONTEXT

Nowadays, it is no doubt that everybody interact with each other and this is inevitable phenomenon in contemporary life. In addition gathering economical and geopolitical position the prime among of countries have been allowing to reduce the distance between

people of different cultures and societies. Developing the cutting-edge technologies enable to improving telecommunication system as well as it influences on human's perception and insight it properly. The last geopolitical unions potentiate to mass migration, travelling, exchange education all over the world, also it encounters interaction between people of different races, nationalities and ethnics.

At the down of the twenty-first century, Wyndham Lewis wrote about a Global Village in his book titled *America and Cosmic man*, than several years after Marshal McLuhan used this term for describing modern technological advanced society. His idea about global village arisen from technological and sociopolitical changes which have made the world smaller planet to inhabit. For example, telecommunication systems and supersonic jets. Furthermore, mass migrations and exchange programs at work, education system force interaction between people of different races, nationalities, and ethnicities. As well as conflicts unavoidable if people do not treat tolerantly and peacefully. In order to build the new and competent interaction we need to know some delicate issues about this or other culture fluently and insight it entirely.

Human communication – that is, the ability to symbolize and use language – separates humans from animals. Communication with others is the essence of what it means to be human. Communication has profound effects of human. Through communication people maintain their lives, they define themselves. Communication is equipment by which people initiate, conduct and terminate their relationship [1, 9].

By contrast, communication is unavoidable action; people can afford to communicate on verbal, non-verbal, par verbal, via internet and a state-of- the art technical devices, nowadays. Due to its ubiquitous nature communication is difficult to define it obviously. Thirty-five years ago, Frank Dance compiled a list of 98 different definitions of communication [2, 24]. A few years later, Dance and Carl Larson presented a listing of over 125 definitions of communication [3,3].

In the worldwide advertising practice had been one hazard between Brazils and Americans which arisen owing to incorrect translation the words. Of the more comical was Ford's introduction of the 'Pinto' in Brazil. After seeing sales fail, they soon realised that this was due to the fact that Brazilians did not want to be seen driving a car meaning 'tiny male genitals'.

Language must also be analysed for its cultural suitability. For example, the slogan employed by the computer games manufacturer, EA Sports, "Challenge Everything" raises grumbles of disapproval in religious or hierarchical societies where harmonious relationships are maintained through the values of respect and non-confrontation.[3]

Culture also has a dramatic effect on nonverbal communication. Nonverbal symbols, gestures, perception of personal space and time apprehension different too. As well as it can lead misunderstanding between cultures, for example, people from Saudi Arabia greet and talk very closely and it is the symbol of trust, while for Western cultures keep their space is important for feeling independence[4, 25]

Culture one of the important aspect of human communication, it wrapped in shroud of symbols, perceptions, point of view. Correct communication prevents misunderstanding and feeds a healthy interaction in global world.

Secondly, communication does not have any static or have a rest, every time it improves or get worse, but it cannot stay in one point. It means that although individual verbal messages have definite beginning and ending points, the overall process of communication does not. For example, Jose and Juan meet in the hallway and greet each other. Jose says, "What's up, Juan?" and Juan says, "Not much, man." Both of them have finished their verbal conversation, however the non-verbal communication keeps going, and it is virtually impossible[5, 11].

“Communication theory reflects a process point of view... you cannot talk about the beginning or the end of communication”, says D.K.Berlo. in general, process is something that continues to develop or change; it cannot stop nor it reverse itself. Communication is irreversible, it affects or effects future communication[2, 20].

If communication is considered as process, it would be dynamic too, the terms dynamic and process related closely as well. Communication every time in a process, but dynamic is unclear part of this, because it does not see and touch, it will influence on quality of conversation. Arthur M. Shelisinger, Jr. cited that communication is a dynamic process, and it is impossible to capture its essence in a written definition or graphic model[1, 3]. Hence, “communication is a transaction among symbol users in which meanings are dynamic, changing as a function of earlier usages and of changes in perceptions and metaperceptions.

The next aspect of communication is a symbolic and it is the noticeable element of culture. It classifies as verbal and non-verbal. Verbal communication seems to recognize easier than non-verbal, every country have a dominant verbal code. For example, in the US is English, whereas the dominant verbal code in Russia is Russian. But although two cultures can share the same verbal code, they may have dramatically different styles in conversation. Most White Americans use a very direct, instrumental, personal style when speaking English while many native Americans who also speak English use indirect, impersonal style and may prefer the use of silence as opposed to words[6, 23].

Nonverbal code also significant as verbal and it includes: body language, gestures, facial expressions, voice, smell, personal and geographical space, time and artifacts. E.Hall described about time and space bounds, according to him everybody has personal, social, intimate and public distances and it depends on how far communication with somebody. Time perception is significant factor for understanding, for example, Mexicans use their time more unclearly than Americans who turn up their time pedantically. If Americans meeting up with Mexican counterparts, the lasts will ask about arrangement time : “your time or American time?”. Trinidad people claim that “other time is Trinidad time”, and they able to come to arrangement or work later for 1-2 hours.

Social psychologist Robert V Levine says ‘One of the beauties of studying time is that it is a wonderful window on culture. Levine with his colleagues have conducted so-called pace-of-life studies in 31 countries. In A Geography of time, publishes in 1997, Levine describes how he ranked the countries by measuring three things: walking speed on urban sidewalks, how quickly postal clerks could fitful a request for a common stamp, and accuracy of public clocks. From the data he collected, he concluded that the five fastest-paced countries are Switzerland, Ireland, Germany, Japan and Italy, the five slowest are Syria, El Salvador, Brazil, Mexico and Indonesia[7, 190] In general, symbol is not only sign of culture, but it is also one of the significant aspects of communication. Without symbols people cannot interact and explain their ideas totally. “All symbols of the mind, together with the means of conveying them though space and preserving then in time”.

Finally, communication has one especially aspect as ubiquity, because this is everywhere and nobody can stop this process or force to stop, it is done by everyone, and all the time, particularly in recent time due to technology development, economic and political unions and progresses. In fact that some scholars in the field of communication argue that it is impossible to not communicate. Paul Watzlawick, Janet Beavin, Don Jackson have argued that one cannot communicate. The logic of their argument is that:

1. Behavior has no opposite; one cannot behave;
2. In an interactional setting, all behavior has informational value/ message value; it is informative;
3. Since behavior is informative, it is communicative;

4. If behavior is informative, it is communicative, and one cannot not behave then one cannot not communicate

In order to understand clearly when cross-cultural communication has become important as these days, it might be gone through by some facts about history of development intercultural communication. Moreover, at the dawn XX century this issue prompted unprecedented interest among American scholars and scientists, and approaching to this question had two types of foundations: philosophical and historical. According to the philosophical foundation it began after II World War whenever US increasingly came to dominate the world stage. At this time number of exchange workers due to developed communication have rose, but they were prepare only language skills, as a result, it was insufficiently for interaction with other cultures. What is more, the government decided to investigate cultures entirely, and preparing workers by special training for learn.

The first association who was responsible for this was Foreign Service Institute which established in 1946, hired E. Hall. The staff who worked at FSI were interested in practical usage of their discovering. He did not investigate just language differences, but he and his colleagues emphasized on nonverbal communication as it was described above. The staff who worked at FSI were interested in practical usage of their discovering for avoiding conflicts.[7, 45]

This time due to globalism and all processes captured into this, intercultural communication as discipline is well-known all over the world, and it has practical necessity for international relationship. We live in information society as well as access to new technology, last mode of communication have made possible to communicate everywhere and with everybody. Despite people literacy, high education, experiences and knowledge, this issue cannot avoid. Between nationalities, ethnics, races might burn the conflict fire, even if they have learnt languages.

In some countries the scholars who interested in this issue organize a training courses for mental overcome of cultural shock, some symptoms related with this. Some courses are learned via sites(**Kwintessential**), some of them are organized by Government apparatus such as Embassy as well as other organizations(**Communicaid Global Communication, International Orientation Resources (IOR) Global Services, People Going Global**) and universities(**Intercultural Management Institute, American University**).[8]

As you communicate with people from different cultures you learn more about them and lifestyle, including their values, history, and habits, and the substance of their personality. As your relationship develops you start to understand them better, perhaps empathizing with them. One of the things you will learn is that although your cultures are different, you have much in common.

References:

1. Neuliep, "The necessity of intercultural communication : a contextual approach", Houghton Mifflin Co., 2000;
2. Berlo D.K. "The process communication", NY,1960 .
3. Bowers J.W. & Bradac J.J. "Issues in Communication theory: A metatheoretical analysis", Burgoon (Ed.) Communication Yearbook 5.
4. <http://www.kwintessential.co.uk/cultural-services/articles/cross-cultural-advertising.html>
5. [Edward Twitchell Hall](#), Doubleday, 1966, 201
6. Journal of cross-cultural communication, March 1999 vol. 30 no. 2 178-205.
7. [Judith N. Martin](#), [Thomas K. Nakayama](#), Intercultural communication in the context/ Mayfield Publishing Company, 2000, 364
8. <http://www.state.gov/m/fsi/tc/79756.htm>

А. СЕЙДІМБЕКТИҢ ЭТНОМӘДЕНИЕТТАНУ САЛАСЫНДА ҚАЛДЫРҒАН ІЗІ

Бүгінгі жаһанданған әлем шеңберінде мемлекеттер, этностар түрлі кейіп алуға. Батыс өркениетінің әсері мен оған еліктеушілік көп халықтардың ұлттық болмысы мен мүддесіне зақым келтіруде. Сондықтан, бүгінгі және болашақта заманда ұлттық болмысты сақтап қалу, ұлттық салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты сақтау, ана тіл мен менталитетімізді көздің қарашығындай қорғау аса өзекті мәселе.

Онымен қоса, ұлттық болмысты насихаттайтын этнография ғылымы да өз дәрежесінде ұлт мүддесіне қызмет ете алмай жүр. Жаһанның басты басымдылығына ие болған жаратылыстану-математика бағыты қоғамның таңдаулысына айналып, гуманитарлық ғылымды шегеруде. Осы басымдылықтың астында этнографияда қалып отыр. Сол себептен, қазақ этнографиясының жандануына серпін болған, оның негізін қалаушылардың қатарына қосарлық тұлға Ақселеу Сейдімбектің атқарған қоғамдық-мәдени, ғылыми мұрасын өз дәрежесінде көрсету бүгінгі ұрпақтың міндеті.

«Найман тайпасы туралы»: Ақселеу Сейдімбектің сөзімен айтқанда: «Біртұтас көшпелілер әлемін судай сапырылысқан ру-тайпалардың жеке-жеке тарихы сияқты қарастыру үрдісі әлі де тоқтамай келеді. Мұндай жансақ методологиялық әдеттен құтылу үшін көшпелілердің әлеуметтік-этникалық құрамындағы екі қасиетке назар аудару керек. Біріншіден – көшпелілердің өз ішінен саралануы (этнодифференцирующие), екіншіден – кірігу (этноинтегрирующие) қасиеті. Мәселен, кез-келген ру-тайпа ішіндегі жеті атаға толған әулеттер өз алдына ұраны мен таңбасын белгілеп, ұдайы оқшау ру болып шығады.

Жеке рулар шежіресіне ден қойғанда, олардың ұзына тарихындағы талай рет енші болып сараланған немесе талай рет қайта кіріккен жағдайын ескерер болсақ, кез-келген руды бір ғана кіндіктен өрбіген ұрпақ деп елестетудің еш қисыны жоқ. Демек, рулы елді тұтастандырған қандас туыстықтан да бұрын, олардың әлеуметтік тағдырының ортақтастығы деуге негіз мол.

Мұндай ойдың жосығы Азияның апайтесін ерте заманнан қоныс еткен Найман тайпасына да тікелей қатысты». Осы мақалада Наймандардың қоныс-мекені, уақыты, құрамы сияқты маңызды деректер жайлы жазылған. Байырғы түркі тілдес тайпалардың бірі- Наймандар, қуатты тайпалардың бірі болғандығы, моңғол империясының құрамында үлкен рөл атқарғандығы, сонау заманнан бері келе жатқан ірі тайпа екендігі туралы сөз қозғалады [1, 5 б].

Күй-шежіре: Қазақ даласында сонау VIII ғасырдың өзінде-ақ музыкалық мәдениет ән түрінде (вокалды музыка) және күй түрінде (аспапты музыка) көрініс тауып үлгерді. Бүгінгі күнімізге Қорқыттан жиырма шақты күй жетсе, одан бергі ғасырлардан жеткен күйлер үзілмей жалғасады.

Музыкалық дәстүр, оның бастау тегі дегенде негізгі айғақ ретінде палеолит, неолит заманынан жеткен мың сан полиграфтық бейнелер назар аудартады. Мың сан петроглифтердің ішінен садқтың небір үлгілері сол кездің ең кен тараған құралы ретінде бейнеленеді. Ұлатау төңірегіндегі тас мүсіндер ішінде аса қазақтысының бірі- бақсының тас мүсіні. Ол Жаңғабыл өзенінің бойында, Төртқара тамының оңтүстік жақ алдында 3 километр жерде тұр...

«Бұл екі нәрсе – кобыз бен қоңырау – ертедегі бақсы-жыраулардың аспабы болған» - деп жазады академик Әлкей Марғұлан.

Музыкалық дәстүріміз туралы, оның ішінде музыкалық аспаптар туралы мол мағлұмат, қызықты деректер Батыс, Шығыстық тарихшы-жиханкездері қалдырған жазба мұралардан кездеседі. Қытай шежірелерінде көшпелі түркілердің музыкасы туралы небір ғанданысқа толы дерек бар.

Музыкалық дәстүр туралы, тіптен бүгінгі күнімізге дейін жеткен музыкалық аспаптар турал мол деректерді орта ғасырларда жазылған тарихи-ғылыми және әдеби еңбектерден кездестіреміз. Бұл орайда Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білік» (XI ғ.), Махмұд Қашқаридің «Түркі тілдерінің сөздігі» (XI ғ.), Ахмет Йүгіникидің «Ақиқат сыйы» (XII ғ.), сондай-ақ XIV ғасырда Мысыр елінде жарық көрген «Түркі тілі (қыпшақ тілі) туралы тамаша тарту» сияқты еңбектерді атауға болады. Бұл еңбектерде сыбызғы, сырнай, керней, абырға, бырғу, шаң, дабыл, қобыз, домбыра аспаптары аталса, олардың дені қазақтың бүгінгі күнге жеткен музыкалық аспаптары. Тіліміздегі «шаң-шұн», «асай-мүсей», «ернейлетіп-сырнайлатып», «аңғұр-дүңгір» деп келетін сөз тіркестері музыкалық аспаптардың атауына немесе дыбыстық қасиеттеріне еліктеуден шығып, жаңа мән-мағынға ие болған.

Наным-сенімнің ізі байырғы күйлеріміз бен оның аңыз-әңгімелерінде айқын сақталған. Әсіресе, жан-жануарларға арналған күй аңыздары тәңірлік наным-сенімді таза күйінде жеткізгенін аңғару қиын емес. Көне ұғым-түсінік бойынша ең ұшқыр самұрық құс-алғырлықтың, алапат күштің иесі, аш баланң алдынан шыңатын киелі аққу – мейірімнің, сұлулықтың иесі; көк өгіз, тарғыл бұқа болса, тіршіліктің тірегі ретінде бейнеленеді. Ал, қасқырды пір тұту, оны құпия күш санау – қазақ арасында бертін келгенше сақталған.

Оғыз-қыпшақ кезеңінің күйлері. Бұған Қорқыт атаның сарындары, «Абыз-толғауы», «Саймақтың сары өзені», «Малжыңгер» сияқты күйлер жатады. Бұл кезең Орта Азия алабындағы жауынгер тайпалардың өмір салты, тарихи тағдыры ортақтасқан, жан-жағынан анталаған Табңаш (Қытай), Қызылбас (Иран), Ұрым (Визинтия), Сияқты іргелі елдердің қомағай ниетіне қасқайып қарсы тұра бастаған сыны мол шақ еді. Соған орай туған музыкалық мұралардың айрықша сипаты, сарын-сазы аңғарылды. Елдің бірлігі, ердің табандылығы, өмірдің мәні, бақыттың баяндылығы (Қорқыттың мәңгілік өмірді іздеуі) сияқты алапат-асқақ тақырыптар күйге арқау болып отырады. Сондықтан да, «Қорқыт», «Алпамыс», «Алдар көсе» сияқты айтулы образдар өзге өңірлерге қарағанда Қазақстан даласында айқын сақталған», - деп жазды Әлкей Марғұлан.

Елдің өзін-өзі тұтастыққа тану санасы мейлінше шындалғанын, бір рудың іргесінен жау көрінсе тұтас ел болып ерсуілдейтін, әсіресе, фольклорымыздан айқын аңғарамыз. Бір сәт зер салып көрелік. «Ер Төстік», «Жиренше шешен», «Алдар көсе» сияқты ертегі-аңыздар; «Алпамыс», «Қобыланды батыр», «Ер Қосай», «Ер Сайын», «Ер Жабай», «Ер Шора», «Орақ-Мамай» сияқты эпикалық жырлар, Сыпыра жырау, Асан Қайғы, Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Жиренше шешен сияқты жыраулар, тапқыр шешендер бәрі-бәрі сол ноғайлы заманына қатысты. Ертегі, эпос, жырларымыз да, жырау-шешендеріміз де, дәулескер күйшілеріміз де ноғайлының мұңын мұңдап, жоғын жоқтайды.

Жоңғар шапқыншылығы кезіндегі күйлер. XVI ғасырдың алғашқы жартысынан бастап қазақтар мен ойрат феодалдарының арасындағы бәсекелестік осы екі халықтың екі ғасыр бітпес дауына, бітіспес шайқасына ұласты. Міне, осынау екі ғасырға созылған аласапыран халықтың сан сала рухани мұрасында шыншылдықпен, тарихи деректілікпен орын алды. Аңыз-әңгіме, жыр-дастан, толғау-термелерімізден бастап ән-күйлерімізге дейін халықтың азатшыл рухы асты-көк көрініс тауып отырды.

Күй аңыздары. М.Әуезов күй аңызын музыкалық фольклордың әдемі айшығы дей отырып, ауызша фольклордың көркем әңгіме, новелла түріндегі оқшау жанры ретінде қарайды.

Күй аңызының оқшау жанр ретіндегі өзіндік ерекшелігі, дара қасиеті бар. Атап айтқанда:

1. Күйдің шығарушысы болса, сол күйші туралы толық мақлұмат алдымен айтылад. Яғни, күйшінің өмір сүрген заманы, ортасы, шыққан тегі, өмір салты, күйшілік жолға қалай түскені, ұстаздары мен шәкірттері шығарған күйлері сөз болады.

2. Тартылатын күйдің шығу себебі айтылады, музыкалық ерекшелігі ашылады.

3. Күйдің кімдер арқылы жеткені, қай күйші қандай ерекшелік дарытып тартатыны сөз болады.

4. Күй қандай елулі бас қосуларда тартылғаны, қандай композитордың шығармаларына арқау болғаны айтылады.

5. Күй туралы белгілі адамдар айықан пікір-тұжырымдар келтіріледі.

Күй аңыздардың тақырып бойынша саралап, жүйелесе оның мән-мағынасы ашыла түсетіні анық. Рас, қазақ күйлерінің қамтитын тақырыбы өмірдің өзіндей шексіз болғандықтан ондай жүйелеудің белгілі дәрежеде шарттылығын ескеру қажет. Дегенмен, күй аңыздарын мына сияқты тақырыптар бойынша жүйелеп ден қоюға болады:

1. Тарихи оқиғаларға арналған күй аңыздары.

2. Күйші-композиторлар өміріне қатысты күй аңыздары.

3. Қоршаған орта, табиғат туралы күй аңыздары.

4. Тұрмыс-салтқа байланысты туған күй аңыздары. Мәселен, ойын-сауық, бәйге, аңшылық-саятшылық, айтыс-бәсеке, жөн-кәде, т.б.

5. Арнау күйлердің аңыз-әңгімелері. Мәселен, ардақты ана, сүйген жар, кимас дос, асыл азамат, іштен шыққан бала туралы.

6. Жан-жануарлар туралы күй аңыздары [2, 7 б].

Байырғы түріктердің қару-жарағы. Байырғы түріктердің қару-жарағы туралы бүгінгі күнге дейін жеткен дерек көздері көл-көсір. Олар: қабырдан табылған қару-жарақтар, сын тастар мен балбал тастар, жартас суреттері, көшпелілердің сүйекке салған оймалары, қытай жібегіне түскен суреттер, будда ғибадатханаларының қабырға суреттері, қытай керамикасындағы бейнелер, Соғды ғимараттарының қабырға суреттері, ұрымдық және парсылық металл шекімелердегі (чеканка) бедер бейнелер т.б. Түрік Қағанатының құрамында көшпелі жауынгерлер туралы мол деректі қытайдың, ұрымның, грузиннің, армянның, арабтың және парсының жазба мұраларынан мол-мол ұшыратуға болады.

Байырғы түріктердің тотемі қасқыр болғандықтан, көбінесе алтынмен қапталған қасқыр бейнелі ту көтеріп жүру дәстүрі болған. Басы қасқыр бейнелі болғанмен, бөксесі айдаһарша шұбатылып, ат үстінде алып жүргенде жан біткендей бұлғақтап, оның үстіне қасқыр бейнесінің көмейіндегі арнайы жасалған қуыс өзекше гуілдеп дабыс шығарып отырған. Мұның өзі түрік жауынгерлерінің мерейін тасытса, жауының құтын қашырған. Жалпы, римдіктерде, дақтарда, парфиялықтарда, германдықтарда болған «айдаһарлы-тулар» көшпелілерден жұғысты болған деп топшылауға негіз мол.

Түріктердің тарих сахнасына темір қорытушылар ретінде шыққаны белгілі. Содан да болар, олардың қару-жарағына металл мейлінше шебер пайдаланылған.

Түрік жауынгерлерінің негізгі бөлігін құрайтын жеңіл салт атты көшпелілер. Киімі жеңіл, шалт қимылға қолайлы. Бір назар аударатыны – кісе салпыншақтары. Байырғы түріктердің дәстүрінде, ер адамның қоғамдағы орынын оның кісесіндегі салпыншақтар саны және олардың үлгі-өрнегі мен асыл әшекейі аңғаратын болған.

Жеңіл салт аттылардың негізгі қаруы садақ болғандықтан, олар бұл қарудың мейлінше шыңдалуына айрықша мән берген. Мәселен, VIII ғасырдағы садақтардың жағын мүйізден, сүйіктен, қайыңның қабығынан салынатын қатпар тілшілер арқылы серпінді етудің нәтижесінде көлемі 110-120 сантиметрге дейін кішірейген.

Ауыр жаракты салт атты жауынгерлер көбінесе қан майданның бел ортасында жүріп ұрыс салатын болған. Бұған олардың мейлінше мұқият ойластырылған қорған-сауыттары мен қоян-қолтық ұрысқа ұрымтал қылыш, семсер, қанжар, айбалта, найза сияқты қарулары айғақ. Мұндай сауыт-сайман мен қару-жарақ сол замандағы соғыс өнерінің ең озық үлгісі еді, сондықтан да жеңіске кепіл болып, Еуразия қос-құрлығында көшпелілердің мерейін үстем етті. Бұл ретте, итальян ғалымы Ф.Кардинидің: «Жаяу солдаттарды жою үшін құдай далалық өңірден шыққан» деуінде ащы шындық бар [3, 4 б].

Қазақ қоғамының өмірбаяны түркі тілдес халықтардың этногенездік, саяси-әлеуметтік және рухани тұтастығының сабақтастығы мен біртектілігінен бастау алады. Ресейдің озбырлық саясатының кесірінен сорақылық тек қана тарих пәнінің еншісі болып қоймай, сонымен бірге көркем әдебиет, кино, театр, бейнелеу өнері сияқты рухани баршасына улы тамырын жая орнықты. Мұның өзі түркі тілдес халықтардың ортақ мұрасын бөлшектеуге немесе сол ортақ мұраны жатсынуға себепші болды. Мың сан археологиялық дерек түрінде, тарихи жазбалар нұсқасында, этнографиялық сәйкестік күйінде, нәсілдік бітім, тілдік үйлесім тұрғысында – зер сала білсек берісі қазақ халқының, әрісі даланы мекен еткен көшпелілер әулетінің ғасырлар қойнауынан бері қарай үзілмей жалғасқан сабақтастығын көруге болады.

Өзіміздің бай фольклорымыз тарихи дерек көзі ретінде қанағаттанарлық деңгейде зерттелмей жатыр. «Неге, қазақтың ең бай циклды қисса-дастандарды «Қырымның қырық батыры» немесе «Ноғайлы жыры» деп аталады? Неге, дана Қорқыттың есімін иісі түркі халықтары өздерінің рухани әкесіндей қастерлеп, ұрпақтан-ұрпақтың құлағына құйып келе жатыр? Неге, башқұрт пен қазақ арасында отызға тарта қисса-дастандар ортақ? Неге, осы кезге дейін Орта Азия мен Қазақстандағы, Кавказ бен Азау (Азов) маңындағы түркі тілдес халықтардың біразы өздерінің деректі әдебиетін Асанқайғы(XV ғ.), Қазтуғаннан (XV ғ.) бастайды? Неге, әйгілі «Манас» эпосында иісі түркі халықтарына ортақ батырлар негізгі кейіпкерлер болып жүр? Ал, «Қорқыт», «Ақсақ құлан», «Ел айырылған» сияқты күйлердің қазақта да, қырғызда да, қарақалпақта да, түрікменде де тартылатынын бүгінгі ұрпаққа қалай түсіндіріп берер едік?..» - жазады Ақселеу Сейдімбек. Қысқасы, бүгінгі таңда түркологияның «ол былайынан» гөрі «неге бұлайы» басым екені аяқ аттаған сайын беттесіп отырған ақиқат [4].

Қорыта келгенде, Ақселеу Сейдімбектің қазақ халқының этномәдениет саласындағы атқарған жұмысы таудай биік. Халқымыздың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тарихы терең зерттелгеніне көзіміз жетті. Ағамыздың совет үкіметіне дейінгі қазақ халқының мәдени байлығын қайтадан ашып көрсетіп, бүгінгі халыққа жеткізуге көп жұмыс атқарды. Бұл өз нәтижесінде қазақ этнографиясының дамуында үлкен жетістікке айналды.

Тақырыбымызды ашып зерттеу үшін, Ақселеу Сейдімбектің еңбектеріне жүгіндік. Ондағы құнды деректер бүкіл жұмысымызға үлкен серпін болды.

Ақселеу Сейдімбектің еңбектері қазақ халқының этномәдениеттану саласындағы қалдырған ізі шексіз мол деуге болады. Бұны үшінші тарауда аңғаруға болады. Қазақ халқының әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тарихы терең зерттелгеніне көзіміз жетті. Мысалы, «Найман тайпасы туралы» атты еңбегінде біз білетін наймандар туралы қосымша мәлімет ұсынылған; «Күй шежіре» еңбегі күйдің қалай шыққаны, халық арасында таралуы, біздің заманымызға қалай және кім арқылы жеткені туралы; «Қазақ

қоғамының өмірбаяны түркі тілдес халықтардың этногенездік, саяси-әлеуметтік және рухани тұтастығының сабақтастығы мен біртектілігінен бастау алады» атты жұмысы автордың өзінің жеке пікірі қалыптаса отырып, анализ түрінде жасалды.

Халыққа игі жұмыс атқарған алаш ұлдарымыздың бірі – Ақселеу Сейдімбек туралы көптеген белгілі ғалымдар, журналисттер, қоғам қайраткерлері, тіпті Елбасы Н.Ә.Назарбаевтің пікірлері баршылық. Бұл пікірлерде А.Сейдімбектің жұмысы жоғары бағаланған. Бұл - ағамыздың атқарған осынау жұмысының берген әділ бағасы.

Біздің пікірімізше, қазақ халқының этномәдени саласын зерттеп, халыққа танытқан ең ірі ғалымдардың бірі – А.Сейдімбек. Оның жұмыстары қазіргі кезде үлкен маңызға ие. Совет кезіндегі ұмытылған салт-дәстүрімізді жаңғыртқан ағамыздың еңбегін бағалап, жалғастыру – біздің парызымыз.

Әдебиеттер:

1. Ана тілі газеті, 1992 ж.
2. Ана тілі газеті. 2000 ж.
3. Қазақ тарихы мен мәдениетінің оқулығына қосымша. Қолжазба.
4. Аудитория №4. 2001.
5. Қазақ қоғамының өмірбаяны... Қолжазба.

**Даулетова Г. О. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 1 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Бияздықова К.А. филос.ғ.к., аға оқытушы**

АЛМАТЫДАҒЫ АЛЫП ШАҒАРҒА 80 ЖЫЛ.

Алматыдай алып шаһарға ат басын бұрған кез-келген адам Алатауға бір көз салмай өте алмайды. Ал қазіргі әңгіме Алатау жайлы емес, сол Алатаудың қанатының астындағы ҚазҰУ жайлы болмақ. Өзім білім нәрімен сусындап келе жатқан, бүгінде екінші үйіме айналған ҚазҰУ-ым биыл 80 жаста! Бір адамның ғұмырына саятын осынау уақыт аралығында ҚазҰУ-дан түлеп ұшып, өз ұлтына өшпес өнеге мен білім нәрін сеуіп кеткен нар тұлғалар аз болған жоқ. Олардың осындай дәрежеге жетуіне, алдымен Алла, одан кейін осы ҚазҰУ себепші болды десек әбестік болмас. Қазақстандағы кез-келген талапкердің осы университетте білім алуды армандайтыны жасырын емес. Бұл біз үшін үлкен қуаныш.

Университет негізі 1934 жылдың 15 қаңтар айында қаланды. Биыл 80 жыл! «Елу жылда ел жаңа» деген халқымыздың керемет мақалы бар. Зымырап өткен уақыттың ырқына бағынбай, сол дәуірдегі абыройына дақ түсірмей, тиісінше күн санап дамып келе жатқан университеттердің қатарында ҚазҰУ да бар. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті атына заты сай ғажап университет. Біз оны қай жағынан болсын, кеудені керіп тұрып мақтан ете аламыз. Университет бүгінде жан-жақты даму процесін басынан өткізіп жатыр. Олай дейтін себебіміз, қазір бұл университетте өзгерістер орын алып, жаңа құрылыс нысандары пайда болуда. Әрине, ол студенттердің игілігіне қызмет етуге бағытталған. Ондағы білім процесінде де бірқатар өзгерістер орын алуда. Мәселен, ректор Ғалымқайыр Мұтанұлы Мұтановтың бастамасымен жүзеге асып жатқан «Айналанды нұрландыр», «Жүз кітап» бағдарламалары студенттердің кітапқа деген құлшынысын арттырып, олардың тәрбиесіне игі әсерін тигізгені анық. Университетте 14 факультет болса, солардың барлығы да бір кісідей жұмылып, осы игі іс-шараларға ат салысуда. Университет халықаралық жарыстардан алдыңғы қатарда екендігі бізді қуантады. Жалпы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың ауыз толтырып айтатын жетістіктері өте көп.

Бұл жерде оқитын әрбір студенттің өз білім ордасына деген құрметі шексіз. Оны бір сөзбен жеткізу оңай емес. Тек қана студент жастардың атынан, бар ықыласпен «ҚазҰУ-ымызды 80 жылдық мерейтойымен құттықтаймыз!» дегіміз келеді.

Еліміздің тұңғыш университеті Әл-Фараби атындағы білім ордасының құрылғанына 80 жыл толды. Осы кезеңде ҚазҰУ Қазақстан экономикасының, мәдениетінің, ғылымы мен білім саласының қалыптасуы мен дамуына үлкен үлес қосып, Отанымыздың барлық жоғары мектеп жүйесінің тірегіне, барлық ортаазиялық аймақ бойынша кадрлардың ірі ұстаханасына айналды. Жоғары білім сапасы, халықаралық танымалдылық, ғылыми және зерттеу қызметтерінің, инновацияның белсенділігі, мықты оқытушы-профессорлар құрамы және талантты түлектер – бүгінде, ҚазҰУ-дың мақтанышына айналды.

Университет тарихы – бұл біздің еліміздің тарихы. Осы жылдар аралығында Отанымыздың жоғары мектебі жолбасшысының дамуы Қазақстан мемлекетінің елеулі кезеңімен, жан-жақты әрекет, түбегейлі өзгеріспен үздіксіз байланыста болды. ХХ ғасырдың күрделі 30-жылдарының басында Қазақстанның халық шаруашылығына ұлттық кадрлар дайындау мәселесі тұрғанда Халық Комиссарлар кеңесі Алматы қаласында Қазақ мемлекеттік университеті – ҚазМУ-ды ұйымдастыру туралы шешім шығарады. Нәтижесінде 1934 жылдың 15 қаңтарында оқытушы-профессорлар құрамы туралы және алғашқы 54 студентті физика-математикалық және биологиялық факультеттерге қабылдауға бұйрық қабылданды. Артынан химия, шет тілдері және филология факультеттері ашылып, қазақ жастары үшін дайындау бөлімдері ұйымдастырылады. Осы күрделі кезеңдерде басшылықта болған тұңғыш директор Федот Трофимович Оликов өзін жоғары мектептің талантты ұйымдастырушы ретінде танытты.

Ұлы Отан соғысы жылдарында университетке қысқартылған бағдарламалар бойынша жұмыс істеуге тура келді. Ең алдымен, майдан үшін – мейірбикелер, дәрігерлер, радист-операторлар, рентгенологтар, аудармашылар және басқа да мамандар дайындау қажет болды. Майданға кеткен оқытушылар мен студенттердің көбісі ұрыс майданынан оралмады. Ерлігі мен қаһармандығы үшін білім ордасының білімгерлері мен қызметкерлері ордендермен және медальдармен марапатталды. Ал университет түлегі Александр Поповқа Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Сол соғыс жылдары ҚазҰУ-ға Ресейдің, Украинаның, Белоруссияның үздік ғылыми-зерттеу институттары және зертханалары орналастырылды. Жетекші ғылыми мектептерді басқаратын академиктер және көрнекті ғылым докторлары келді. Зерттеулер ауқымы кеңейді. Мәселен, химия факультетінде көптеген техникалық мекеме мен әскери бөлімшелердің кеңес беру орталығы болған әскери химияның ғылыми мектебі дамыды. Сондай-ақ, осынау күрделі кезеңде астрономия, физика, тарих, тіл білімі бойынша қазақстандық ғылыми мектептер негізі қаланды.

Сұрапыл соғыстан соң факультеттердің саны артты, аспирантураға қабылдау саны өсті. Жаңа оқу ғимараттары салынып, биостанса, биологиялық мұражай құрылды. ҚазҰУ республиканың экономика және қоғамдық-саяси өмірінің барлық саласына білікті кадрлар дайындайтын жетекші орталық болды. Жетекші кафедраларды академик, профессорлар Әбікен Бектұров, Ісмет Кеңесбаев, Сергей Покровский, Константин Персидский, тағы басқалар басқарды. Қазақстандық ғылымның іргетасын қалаған жұлдызды академиктер Мұхтар Әуезов пен Қаныш Сәтбаев дәріс оқыды. Әрине, университеттің дамуында оның ректорлары, мемлекет және қоғам қайраткерлері, жетекші ғалымдар – Иван Лукьянец, Төлеген Тәжібаев, Асқар Зақарин, Темірбай Дарқанбаев еңбектері өте маңызды. Олардың есімдері ҚазҰУ шежіресінде алтын әріптермен жазылған.

XX ғасырдың 1960-1980 жылдары білім ордасы заманауи және үздік оқу-әдістемелік, ғылыми-зерттеу және университеттік әлеуметтік инфрақұрылымын құрумен қатар, оның халықаралық білім беру жүйесіндегі тығыз қарым-қатынасын орнықтыруды бастады. ҚазҰУ республикаға ғана емес, шетелдер үшін де кадрлар дайындай бастады. Университет ғалымдары еліміздің азық-түлік бағдарламасы, қоршаған ортаны қорғау және табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, есептеу техникасын құру, басқа да салалардың өзекті мәселелері бойынша теориялық және эксперименттік зерттеу жұмыстарын жасады. Осы қиын да күрделі жұмыстарды атқаруда ҚазҰУ-дың білім мен ғылымның көшбасшысы болып тұруында оның мықты оқытушы-профессорлар құрамы, сонымен бірге, ректорлар: Асқар Закариннің, Өмірбек Жолдасбековтің, Еділ Ерғожиннің ұйымдастырушылық таланттары ерекше орында тұрды. Танымал ғалым және бірегей басшы Ө.Жолдасбеков жетекшілігі кезеңінде, ең алдымен, бүгінде әлемнің жетекші университеттерінен кем түспейтін «ҚазҰУ қалашығы» керемет оқу-ғылыми және тұрғын кешені құрылысының жүргендігін айтып өту әділдік болар.

Түбегейлі тарихи жандану 80-90 жылдар аралығында орын алды. Бұл уақыттағы саяси және әлеуметтік-экономикалық үдерістердің күрделі кезеңі Қазақстанға егемендік әперді, жаңа мемлекет, ашық экономика және заманауи әлеуметтік орта жасауға алып келді. Университет тәуелсіздіктен кейін Қазақстан Республикасында бұрынғыша жоғары білімнің көшбасшысы ретінде тарихтың жаңа парақтарын ашты. Бұл жерде Қазақстанның әлемдік қауымдастықта теңқұқылы мүше ретінде қалыптасуы басты фактор еді, осындай шарттарда таңдау біреу ғана болды. Ол – әлемдік білім беру жүйесіне сатылай көтерілу, маман даярлауда халықаралық стандарттарға өту. Университет дәрежесі де айтарлықтай өзгере бастады. 1991 жылдан бастап университет ұлы ойшыл Әбу Насыр ибн әл-Фараби есімімен атала бастады. 1993 жылы университет дербес мемлекеттік жоғары оқу орны дәрежесін иеленді, кейін Президент Жарлығымен Қазақстандағы бірінші оқу орнына маңызды ұлттық университет дәрежесі берілді. Кадрларды дайындауда халықаралық талаптарды енгізудің және ғылыми-инновациялық инфрақұрылым құрудың, маман дайындаудың екі сатылы «бакалавриат-магистратура» жүйесіне ауысудың, сонымен бірге, университет құрамында ҒЗИ жүйесін және технологиялық парк құрудың алғашқы қадамдары жасалды. Университет ректорлары, отандық білім мен ғылымның көрнекті қайраткерлері Мейірхан Әбділдин мен Көпжасар Нәрібаев университет дамуына зор үлес қосты.

2003 жылдың қыркүйегінде Болонья қаласында (Италия) ҚазҰУ университеттер Ұлы Хартиясына қол қойды. Сол арқылы Қазақстан жоғары оқу орындары және Орталық Азия елдері арасынан бірінші болып еуропалық білім беру кеңістігіне енді. 2006 жылы сапа саласындағы жетістіктері үшін ел тарихында бірінші болып Қазақстан Республикасы Президенті сыйлығының лауреаты атанды. Бұл еліміздің барша жоғары білім беру ісіне, маман даярлауға берілген жоғары баға еді. Ғылыми мектептер қызметтерінің және бағыттарының кеңеюі жалғасып, жаратылыстану мамандықтары бағдарламаларына халықаралық сертификаттау жүргізіліп, ҚазҰУ жоғары оқу орындары арасында алғашқы болып әлемдік рейтингке кірді. Елбасының үлкен қолдауымен оқу орны қалашығының екінші кезектегі құрылысы басталып, жаңа оқу ғимараттары пайдалануға берілді. Осылардың іске асуында академиктер, университет басқарған басшылар Төлеген Қожамқұлов пен Бақытжан Жұмағұловтың еңбектері елеулі. 2009 жылы қазанда Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев ҚазҰУ-де оқыған дәрісінде біздің университетті «Жаңа Қазақстанның білімі мен ғылымының алтын діңгегі» деп атаған болатын. Осы жеткен жетістіктерде, университет алдында уақыт талабы қойған міндеттерді іске асыруда барлық ректорлардың, қызмет еткен барша оқытушы-

профессорлар құрамының, сондай-ақ, өз еңбектерін төл университеттерін және туған елін өркендетуге қосып жүрген түлектердің еңбегі жатыр.

ҚазҰУ-дың заманауи даму кезеңі Елбасының Қазақстанды 2020 жылға дейін дамытудың стратегиялық жоспарымен, «Қазақстан-2050» Стратегиясында қойған жаңа міндеттермен тығыз байланысты. Мемлекет басшысы атап көрсеткендей, білікті мамандарды дайындау елдің инновациялық-индустриялық дамуымен сәйкес келуі керек. Жоғары білім беру сапасы халықаралық ең жоғары талаптарға жауап беруі қажет. Барлық жоғары оқу орындары әлемнің үздік университеттері рейтингіне еруге талаптануы тиіс. Еліміздің жетекші жоғары оқу орны ретінде, ҚазҰУ Елбасы қойған міндеттерді орындауға белсене кірісіп, классикалық университеттен әлемдік деңгейдегі заманауи зерттеу университетіне айналудың кең көлемді бағдарламасын іске асыру жұмысын бастады. 2011 жылы университеттің кешенді құрылымдық модернизациясы жасалып, кластерлік әдіс негізінде факультеттер дамып, кафедралар ірілендірілді. Нәтижеге негізделген басқару жүйесі белсенді қолға алынып келеді, ғылым мен инновацияның дамуына, материалдық және ғылыми-зертханалық негіздерге, білім беруге қажет жағдай жасалуда. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жоғары халықаралық стандарттарға және әлемнің жетекші жоғары оқу орындарының оқу-білім бағдарламаларына сай негізделген экспериментальді білім беру бағдарламаларын жасау базасына айналды. Маман даярлау үдерісі пәнаралық оқыту білікті тәсілдеме негізінде құрылды. Әлемдік білім беру жүйесінде қабылданған талаптарға жақындай түсу біздің білім беру бағдарламаларымызға AQUIN және ASIN жетекші шетелдік агенттіктерден халықаралық аккредиттеу алуға мүмкіндік берді. Халықаралық деңгейде мойындалуымыздың бір көрінісі ол қосдипломдық білім беру бағдарламасының іске асуы болды. Бүгінде ҚазҰУ дипломы бірнеше мамандықтар бойынша әлемдегі беделді университеттер деңгейіне жетті. Мысалы, Лотарингия университеті, Страсбург менеджмент мектебі, Валенсия политехникалық, Ланьчжоу және т.б. шетелдік университеттер. Жыл сайын халықаралық жүйедегі жоғары оқу орындары – Шанхай ынтымақтастық ұйымы университеті мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы университетіне магистратураға қабылдау жүргізіледі. Студенттердің академиялық ұтқырлығы белсенді дамып келеді. Соның аясында әлемнің жетекші жоғары оқу орындарында тек магистранттар мен докторанттар ғана емес, бакалавриаттағы студенттер де барып білім ала алады. Соңғы үш жыл ішінде шетелдік ЖОО-ларда университетіміздің 3,5 мың студенттері оқу тағылымдамасынан өтті.

Іргелі де ірі оқу орны әлемдегі заманауи зерттеу университеттері сияқты Вильгельм фон Гумбольдттың: «Оқыта – зертте, зерттей – оқыт» басты қағидасына сүйенеді. Мұнда еліміздегі өзге университеттерде әлі орныға қоймаған бірегей ғылыми-технологиялық инфрақұрылым жұмыс істейді. Мықты ғылыми-технологиялық парк құрылды. Онда көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстарының жобасын жасайтын 30 шақты ғылыми-зерттеу институты мен орталық бар. Еуропалық одақ жоғары рангы сарапшылары бағалауынша, ҚазҰУ ғылыми-техникалық және инновациялық әлеуеті Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында теңдессіз көшбасшы делінеді. Соңғы екі жылда ҚазҰУ-дың ғылыми-зерттеу және құрастырмалы-тәжірибе дайындау, өндеуді қаржыландыру көлемі 3,8 есеге өсіп, бүгінде 4,5 млрд. теңгені құрайды. Біздің ғалымдарымыздың дәйектемелік индексі еуропалық көрсеткіштерге шықты. Оған 20-дан жоғары импакт-фактор қазір қалыпты жағдайға айналды. Университетіміздің халықаралық ғылыми мүмкіндігінің мойындалуының бір белгісі әлемге танымал «Hewlett-Packard», «Cisco», «Konica minolta», «Microsoft» компанияларының оқу-ғылыми орталықтары мен зертханаларының бізде ашылуы дер едім. Мұндай бағыттағы орталықтар мен зертханалардың жұмыс істей бастауы алдағы уақытта оқу бағдарламасына әлемдік

деңгейдегі жаңаша оқыту технологияларын енгізуге, білім мен бизнесті үйлестіруге мықты қозғаушы күш болмақ.

Оқу-зерттеу және студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының үйлесімділік жүйесі негізінде жасалуы бітіруші түлектердің, магистранттар жұмысының тақырып аясын кеңейтуге мүмкіндік берді. Ғылыми жұмыспен айналысатындардың белсенділігін арттыруға студенттерді ғылыми жұмыстарға ынталандыруға бөлінетін гранттық қаржы сомасы 10%-ды құрайды. Мұның бәрі ертең студент диплом алып шыққанда жұмыс іздеп жүрмей, кіші инновациялық кәсіпорын ашып, жұмыс берушіге айналуы үшін жасалуда. Сол үшін университетте студенттік бизнес-инкубатор қарқынды қызмет етіп келеді. ҚазҰУ студенттері алғаш рет «UNIFORM Project» халықаралық консорциумы аясында Токио университетімен бірге бірінші қазақстандық наноспутникті жасауды іске асыруға кірісті. Бұл жұмыс өзге де жобалармен бірге ЭКСПО-2017 көрмесінде ұсынылатын болады.

Жұмыс берушілер тарапынан түлектердің кәсіби құзыреттілігіне деген үлкен бағасы ҚазҰУ-дың үлкен мақтанышы. Түлектердің сұранысқа ие болуы және жетістігі университет қызметінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Университет түлектері өндірісте, ғылымда, бизнесте жетекші рөл атқарады. Олардың көбісі бүгінде әлеуметтік серіктестік қағидасы негізінде түлектер қауымдастығы жұмысына тартылған.

ҚазҰУ Орталық Азиядағы Халықаралық ЖОО-лар қауымдастығы құрамына енген және Қазақстандағы университеттер арасынан БҰҰ «Академиялық ықпал» бағдарламасына кірген жалғыз университет десек, бұл халықаралық жоғары деңгейде мойындалғандығының бір көрсеткіші болып табылады.

ҚазҰУ Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың еліміздің энергия экологиялық стратегиясын және «Жасыл көпір» бастамасын қолдау бойынша «Рио+20» тұрақты даму бойынша БҰҰ Жаһандық саммитінде өзінің секциясын ашқан ТМД елдері ЖОО-лары арасындағы жалғыз университет. Соңғы екі жылда жаңа 270 жұмыс орны ашылды, университеттің 127 қызметкері мен оқытушылары «Ақкент» тұрғын үй кешенінен жаңа пәтер кілттерін алды. Жыл сайын талантты студенттерді қолдауға 30 млн. теңгеден жоғары көлемде атаулы демеушілік шәкіртақы беріледі. Ұжымдық мәдениет кодексінің қабылданғанына орай, ұжымдағы адамгершілік-психологиялық ахуал көтерілді. Кураторлар институты даму үстінде, соның аясында студенттік топтарға оқытушылар педагогикалық тәлімгерлік жасайды. Бізде әлемнің үздік университеттерінде кең таралған әрі қолдау тапқан студенттермен клубтық жұмыс формасы да қолға алынып жатыр. ҚазҰУ үш маусым қатарынан еліміздегі жоғары оқу орындары арасында жазғы универсиадада жеңімпаз атанып, студенттік спортта ешкімге дес бермей келеді. Бірінші рет университеттің 11 студент-спортшы-жастары Лондондағы Олимпия ойындарына қатысса, олардың арасынан Светлана Подобедова ауыр атлетика бойынша Олимпиада чемпионы атағын жеңіп алды. Жоғары рухани-адамгершілік орта қалыптастыруға «Айналанды нұрландыр!», «Саламатты және мәдениетті дене», «100 кітап», «ҚазҰУ-Гринкампус» сияқты кең көлемді инновациялық әлеуметтік жобалар септігін тигізуде. Бұлардың барлығы студенттер мен оқытушы-профессорлар құрамының жаңа әлемдік көзқарасының мықты интеллектуалды тұғырнамасын дамытқан «өсу нүктесіне» айналды.

Университеттің қарқынды дамуын жаңа инфрақұрылыс нысандарының бой көтеруінен де байқауға болады. Орталық Азияда теңдесі жоқ жаңа әл-Фараби ғылыми кітапханасы ашылды. Жуық арада «Керемет» жастар ресурстық орталығының тұсауы кесіледі. Жаңа сапалық ұстаным негізінде мұнда «Бір терезе» қағидасымен студенттер барлық қажет қызмет түрлеріне қол жеткізе алады. Жаңа 500 орындық ыңғайлы жатақхана тұрғызылды. Магистранттар мен докторанттарға арналған жас ғалымдар үйінің, заманауи жүзу бассейнінің құрылысы басталды. Ағымдағы жылы әлемдік

стандарттық сапаға сай қызмет көрсететін медициналық диагностикалық орталық қолдануға беріледі. Әлемдік тәжірибе негізінде университетті дүниежүзілік деңгейге көтеретін инновациялық және биомедициналық екі ірі кластер жасалуда. Бұған мемлекеттік, жекеменшік серіктестік қағидасы нарықтық әдісін пайдаланып, инновациялық және биомедициналық кластер құруға Оңтүстік Кореяның, Гонконг және Сингапурдың жетекші компаниялары тарапынан жарты миллиард АҚШ доллары көлемінде инвестиция тартылып жатыр.

Соңғы жылдардағы менеджмент жүйесіне, оқу-тәрбие үдерісіне және ғылыми-зерттеуге енгізілген инновациялар халықаралық рейтингіде секіріс жасауға мүмкіндік берді. Біздің университет 2013 жылы Орталық Азия және Қазақстан жоғары оқу орындары арасында бірінші болып QS World University Rankings халықаралық рейтингісіне еніп, дүние жүзіне мойындалған 800 университет арасында 299-орынды бағындырып, әлемнің үздік топ – 300 университеттері құрамына енді. Бұл топқа ТМД елдері ЖОО-лары арасында тек – М.Ломоносов атындағы ММУ, Санкт-Петербург университеті және әл-Фараби университеті ғана енді.

«Қазақстан-2050» Стратегиясында Президент білімге негізделген экономика құру мәселесіне зор көңіл аударады. Бұл үдерісте басты рөл университеттерге жүктеледі. Еліміздің инновациялық жүйесінде үштік тұтастық «университет-бизнес-мемлекет» құруда қазақстандық ЖОО-лар өзінің интеллектуалдық орнын анықтауы қажет және біздің елімізді дамудың жаңа сапалы деңгейіне бастайтын қабілетті жаңа рухани-интеллектуалды элитаны тәрбиелеуі керек. ҚазҰУ өзінің көп қырлы қызметін әлемнің жетекші университеттерінің халықаралық тәжірибесін, сондай-ақ, «Назарбаев Университетінің» үлгісін негізге алады. Университет ұжымы жанарудың белсенді субъектісі ретінде ұлттық зерттеу университетінің мәртебесін, сонымен бірге, дербес университетке айналдыруға байланысты жауапкершілікті қабылдауға дайын. Бұл оқу орнына экономикалық қатынасқа өздігінше қатысуға мүмкіндік беріп қана қоймай, ҚазҰУ-ға шетелдік стандартқа жақын келетін жағдайда қызмет етуге, өз кезегінде халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

«Алатау» инновациялық технологиясының үшінші даму кезеңін 2014 жылдан бастап ҚазҰУ базасында жүзеге асыру шешімі үлкен маңызға ие. Аталған инновациялық кластерді құрудың сапалы нәтижесінің негізінде ғалымдардың және ғылыми ұйымдардың тиянақты еңбектерін өндіріске енгізу, шағын кәсіпкерліктің инновациялық аймағын дамыту күтілуде. Ғылыми өзін-өзі басқару және экономикалық жеткіліктілік қағидаларын назарға алған жаңа кластер білімге негізделген экономиканың «өсу нүктесін» құруға жол ашады. Жақында ЮНЕСКО шешімімен ортаазиялық аймақ бойынша тұрақты даму хабын ҚазҰУ базасында құру шешімінің қабылдануы университет қызметіне жаңа мүмкіндіктер береді. ЮНЕСКО-ның аймақтық хабы жобасын жүзеге асыру университетке Орталық Азия бойынша аталған бағытта көшбасшы атануға мүмкіндік береді.

Университеттің жаңа формациясын жасау мақсатында ҚазҰУ биыл «Al-Farabi university smart city» ғылыми-инновациялық жобасын іске қосты. Жаңа үлгі ұлы ойшыл әл-Фарабидің ерекше қала ойларына негізделген. Ғұлама ғалым өзінің трактаттарында әділ және ізгілікті қоғамды көрсетуге тырысып, оны қайырымды қала деп атады. Оның маңызды белгілері әмбебап рухани құндылықтарды және ізгілікті өмірдегі әріптестік жетістіктерді сипаттайды. Бұған заманауи тұрғыдан қарастыратын болсақ: ХХІ ғасырда университет қалаларының аймақтық жағдайы үздік инфрақұрылымдармен, қаржылық және материалдық ресурстармен ғана анықталмайды. Заманауи университеттер жоғары рухани және адамгершілік деңгейді меңгерулері қажет. «Al-Farabi university smart city» жобасы технологиялық және рухани-адамгершілік тұжырымдардың біртұтастығы негізінде ғылыми, білім беру

және әлеуметтік мәселелерді шешудің жаңа заманауи тәсілін ұсына отырып, университеттің жаңа ұрпақ дайындауына негіз болады. Smart-университеттер – бұл нәтижесінде Smart-Қазақстанды құратын біздің еліміздегі Smart-қалалардың негізі болмақ. 2020 жылдарға қарай еліміздің кемінде, екі жоғары оқу орны әлемнің үздік топ университеттері рейтингінің қатарына енуі қажет. «Al-Farabi university smart city» жобасы ел Президенті алға қойған осы мемлекеттік маңызды тапсырманы жүзеге асырудың методологиялық негізі болады. Мерейтойлық жыл қара шаңырақ үшін әлемдік деңгейдегі маңызды оқиғамен ерекшеленіп отыр. Осы жылдың мамыр айында ҚазҰУ базасында Азия аймағы елдері университеттері ректорларының III форумы өтеді. Бұл университеттің халықаралық деңгейдегі беделінің, менеджмент тиімділігінің және дамудың стратегиялық курсының дұрыстылығының көрсеткіші болып табылады. Осы форумның, сондай-ақ, Жоғары білім беру бойынша еуразиялық форумның және басқа да мерейтойлық іс-шараларды өткізу университеттің үдемелі дамуының жаңа белесі, жаңа жетістіктерге жетудің мықты қозғаушы күші болмақ. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ұжымы Елбасының «Қазақстан-2050» Стратегиясы алға қойып отырған жаңа міндеттерді бар күш-жігерімен орындап, Қазақстанды әлемнің ең дамыған 30 елі қатарына қосуға өз үлестерін қосады.

**Датқа Ж.Д. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мұханбет А.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ӘЛ-ФАРАБИДЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Қасиетті қазақ даласы талай ұлы ғұламаларды дүниеге алып келді. Қазақ топырағынан көкірегі ояу, көзі ашық ойшыл азаматтарымыз бүкіл шығыс араб-парсы мәдениетін меңгеріп, өз шығармаларын көпке ортақ тілде жаза біліп, кейінгі ұрпақтарына мұра етіп қалдыра білді. Олардың ішінде аты әлемге танылғандары да аз емес. Солардың бірі — бәрімізге танымал ұлы ғұлама ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби.

Әл-Фараби түрік тайпасының дәулетті бір ортасынан шыққаны бізге мәлім, бұған дәлел оның толық аты -жөнінде "Тархан" деген атаудың болуы. Әл-Фараби 870 жылы Сыр бойындағы Арыс өзені Сырға барып құятын өңірдегі, Фараб қаласында дүниеге келді. Фарабидің толық аты-жөні Әбу-Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Ұзлағ ибн Тархан Әл-Фараби, яғни әкесі Ұзлағ, арғы атасы Тархан. Туған жері қазақтың ежелгі қаласы Отырарды арабтар Барба-Фараб деп атап кеткен, осыдан барып ол Әбунасыр Фараби, яғни Фарабтан шыққан Әбунасыр атанған. Бұл қаланың орны қазіргі Шәуілдір ауданы, Шымкент облысының территориясында. Сол тұста өмір сүргендердің қалдырған нұсқаларына қарағанда, Отырар қаласы IX ғасырда тарихи қатынастар мен сауда жолдарының торабындағы аса ірі мәдениет орталығы болған /1/.

Білім негіздерін меңгеруші шәкірт пен ғылым жолын қуған жас талап үшін Фарабидің өз басы да теңдесі жоқ өнеге. Өзінің рухани ұстазы Аристотель еңбектерін ол қандай мұқияттылықпен, керемет бейнетқорлықпен оқып үйренді десеңізші! Мәселен, ол Аристотельдің «Жан туралы» трактатын жүз қайтара, «Табиғат үйлесімділігі» дейтін еңбегін – қырық рет, «Риторикасын» екі жүз қайтара оқып шыққан. Қартайған шағының өзінде 70-тен аса тіл білген, адам баласына қажетті нәрсенің бәрін –бәрін бойына дарытқан. Тұрмыста жұпыны тұрған, мал – мүлік, дүние – жиһаз жинамай, үнемі кедей –кепшікке жәрдем көрсетіп, қолындағы барын солармен бөлісе ішіп- жеген. Ұлық болуды да, олардың алдында иіліп- бүгілуді де ұнатпаған. Бар саналы өмірін бір мақсатқа – ғылымға арналған. Ол өзінің туған

жұртын, кіндік кескен кең даласын жанындай жақсы көріп, барынша қастерлеп өткен нағыз патриот ғалым еді /2/.

Фараби еңбектерінде эстетикалық, дене, адамдар, халықтар достығы, ынтымақтастығы — интернационалдық, гуманистік тәрбие мәселелері де қарастырылады. Оның өзі адамдарды нәсіліне, ұлтына, дініне еш ажыратпаған. Мәселен, ол шәкірт кезінде арабтардан да, христиандардан және басқа миллеттегі, діндегі оқымыстылардан да үйренуден қашпаған. Мәселен, медицина мен логиканы христиан оқымыстысы Юханна ибн Хайланнан, ал жаратылыстану ғылымдары мен грек тілін атақты аудармашы Әбу Башар Маттадан (сириялық насрани) үйренеді. Оның шәкірттері арасында сан халықтың өкілдері болған.

Фараби өзінің ғылым өнері саласындағы ең көрнекті еңбегі "Музыканың ұлы кітабын" жазу үстіндегі ежелгі грек музыка білімпаздарының барлық еңбектерін қайта қарап шығуға мәжбүр болғанын айта келіп, олардың ғылыми парасатына үлкен баға береді, ұстаз тұтады: "Ерте заманда талантты ірі ғұламалар көп болған, олар ғылымды дамытуды өздерінің алдына бірден-бір мақсат етіп қойған. Ақыл-парасаты мол, сезімтал ғалымдар дүниеге бірінен кейін бірі келіп, алдағылардың мұрасын игеріп, ісін үйреніп, оны әрі қарай жалғастырып отырған". Бұл еңбегінде ғұлама шәкірттеріне араб мемлекетіне біріккен және одан тысқары халықтар туралы интернационалдық бағытта, рухта деректер келтіреді. Фарабидің ілімі бойынша халықтар мәдениеті олардың нәсіліне, туысына байланысты болмайды, географиялық жағдайында, күнкөріс дәрежесіне тікелей тәуелді болады.

Ғұламаның ғылыми-педагогикалық шығармаларында әдемілік, әсемдік пен үйлесімдік, гармония сезімдерін тәрбиелеуге ерекше мән беріледі. Олар эстетика-этикамен, қылықтылықпен тығыз байланыста. Фарабидің педагогикасында музыкалық тәрбие көп орын алады. Музыканың эстетика жағынан, басқа адамның жаны мен тән күйіне әсері жоғары бағаланады, өйткені бұл өнер асқақтардың арынын басатындығы, кемеліне келмегендерді кемелдендіретіндігі және өз шамасын білетіндерді өз дәрежесінде сақтайтындығы жағынан алғанда өте пайдалы болып табылады. Ол денсаулық үшін де пайдалы, себебі тән ауырғанда жан да ауырады, тән азап шеккенде жан да күйзеледі. Сондықтан да жағымды дыбыс көңілді көтеріп, жанды жадыратады, субстанцияға (асылына) лайықты күш тудырып, тәнді кеселден арылтады.

Әл-Фарабидің Шығыс және Батыс оқымыстылары бірауыздан адамзаттың Аристотель данышпаннан кейінгі "Екінші ұстазы" деген атақ беруінің өзі оның педагогика саласындағы аса үлкен тұлға болғандығын дәлелдейді. Шынында Әл-Фараби өзінің трактаттарының басым көпшілігін халықты, әсересе жас ұрпақты тәрбиелеу, білімдар ету, ағарту мақсатына арнаған. Бұлардың қатарына "Ізгі кала тұрғындарының көзқарастары", "Бақытқа жету жолдары". "Ғылымдар тізбегі" немесе "Ғылымдар энциклопедиясы", "Музыканың ұлы кітабы", "Философияны оқып-үйрену үшін алдын-ала не білу қажеттігі туралы", "Евклидке түсініктеме", "Птоломейдің "Алмәгесіне" түсініктеме", "Жұлдыз бойынша болжаулардың дұрысы мен терісі жөнінде", "Химия ғылымының қажеттігі жөнінде", "Философиялық сауалдар және оған жауаптар", "Геометриялық салулар" т.б. көптеген трактаттарын жатқызуға болады. Фараби шәкірттері ақыл және теориялық тәрбиені біріктіретін рухани тәрбиелеу проблемасына ерекше мән берген. Бұл тұрғыда толыққанды, пайдасы, берері мол шынайы ғылыми білімдерді игерудің шешуші мәні бар. Мұндай білімдер математика, физика, метафизика салаларын қамтитын жалпы философия болып табылады. Философияны, яғни барлық білім бағыттарын дұрыс түсініп, пайымдаудан логика, грамматика, риторика тәріздес оқытушы ғылымдар бірінші орында тұрады.

Рухани және ақылы тәрбие беруде Фараби арифметика, геометрия, астрономия және музыка ғылымдарының тәлім-тәрбиелік жақтарын оқытуға көп көңіл бөледі,

өйткені олар шәкірттерді нәзіктікке, зеректікке баулиды және басқа ғылымдарды игеруге төте жол көрсетеді.

Фарабидің философиялық еңбектерінде "мінез-құлық", "адамгершілік", "еңбек ету", "оқу", "білім", "таным", т.б. педагогикалық пікірлер кездеседі. Бұл пікірлер ғылыми немесе классикалық педагогиканың "Тәрбие теориясы" мен "Оқыту теориясына" тікелей қатысты пікірлер екендігін және педагогика ғылымы философияның бір бөлімі ретінде дамығандығын айқындайды /3/. Фарабидің ілімі бойынша математиканы оқу кезінде ой қозғалысы дерексізден деректіге, абстрактылыдан нақтылыққа бағытталуы, яғни арифметикадан геометрияға, геометриядан оптикаға, содан кейін астрономияға, музыкаға, статикаға, айла-әрекеттер жайлы ғылымға көшуі қажет. Мұнда ғұлама бұл ғылымдардың негізгі бастамаларын, іргетасын түсіну әдістерінің оңай-қиындығын еске алған болу керек. Ол былай деп жазады: "Өмірдегі заттардың зерттелетін, адам ақыл-ойының ауытқуы мен абыржуынан күтқаратын бірінші тегі-сан мен шама. Сан мен шамаларды қамтитын ғылым -математика. Ең алдымен біз саннан бастаймыз. Оқушының сан жөніндегі білім - мағлұматы бар, осының нәтижесінде есептеу жүргізіледі, сонымен қатар есептеуге, санаулыға тиісті басқа шамалардың қалай есептелетіндігі жөнінде білім алынады. Онан соң ол шама, кескін, жағдай, реттілік, үйлесімділікпен жүйелілік жөнінде білім алынады, ол саны бар шамаларды оқып-зерттейді, санның арқасында болатын барлық қасиеттер тұрғысынан осы шамаларды: аумалығын, реттілігін, үйлесімдігін, жүйелілігін қарастырады. Аумактылық, реттілік, үйлесімділік және жүйелілік қасиетін ол екі тұрғыдан: олардың шамалар ретінде шамаларға жататындығы тұрғысынан (яғни геометриялық тұрғыдан) және сан ретінде шамаларға жататындығы тұрғысынан анықтайды. Мұнан соң ол шамалық сипаты бар басқа заттарды қарастырып, бұларға шамалап ретіндегі шамаларға тән кескін, жағдай, аумақ, реттілік, үйлесімін жүйе сияқты қасиеттерді де, сондай-ақ әрі сан, әрі шамалар ретіндегі қасиеттерді де телиді. Бұдан екі тектегі нәрселер мен шамалар ретіндегі осы заттар жатқызылатын өмірдегі нәрсе біткенді қамту мақсаты көзделеді. Қарастырылып отырған текте математикалық бастамалары болып табылатын барлық нәрселерді оқушы сан мен шама түрінде алады да, жоғарыда айтылған ретпен орналастырады, сонан осы өнердің негіздерін тұжырымдауға жеткілікті білім алғанша осылай ете береді" /4/.

Математикадан кейін Фараби физиканы, сонан соң метафизиканы оқып-үйренуді ұсынды. Мұнда ол математикалық білімдерге арқа сүйеу қажет болатынын ескертеді. Сонымен Фарабидің физикасы бүкіл жаратылыстануды қамтиды, ол денелер мен заттардың құрылысын, олардың қасиеттерін, қозғалысы мен өзгеру процестерін зерттейді, минерологияны, ботаниканы, зоологияны, анатомияны және физиологияны қамтиды. Мұнан кейін Фараби метафизика ғылымын оқу тәртібіне негіздейді, одан соң "адамдар туралы ғылым", яғни азаматтық ғылымдарға көшеді (этика, педагогика, саясат, дін ғылымы, заң ғылымы) мәселелерін қамтыған үлкен кіріспе тарауын беруі болып табылады. Кіріспенің алғы сөзінде ғылымды жасаудың, оны баяндаудың методы егжей-тегжейлі әңгіме болды. Оқулыққа, оқу құралдарына қысқа да келте емес, толық та терең кіріспе жазу қажеттілігі қазіргі педагогика талаптарына да сай келеді.

Фарабидің педагогикалық системасындағы бір ерекшелік ол методология мен методика мәселелерін тығыз байланыстырып, тұтастырып отырады. Мұндағы оның ұстанған дидактикалық кредосы: "білімнің бастамасы-болмыстың бастамасына сай келу" туралы қағида. Бұл қағида оны логикалық ойлау әдістерімен бірігіп теориялық білім жасауда, оны дидактикалық түрде орналастыруда жаңа ғылыми педагогикалық әдіске әкеледі. Бұл метод бойынша ол музыка сияқты күрделі пәнді методикалық тұрғыда дұрыс баяндау үшін оның негізгі принциптерін - бастамаларын ашып беруді

бірінші кезекке қояды. Оның пікірі бойынша ол бастамалар үш топқа бөлінеді. Олар: халықтың музыкалық практикасынан туындайтын принциптер: басқа ғылымдардан (физика, математика т.б.) ауысатын принциптер; эксперимент, тікелей тәжірибеден алынатын принциптер. Бұл принциптердің бірсыпырасын ол индукция әдісін қолданып шығарады. Олардан қорытындылар, салдарлар шығарып алу үшін дедукция әдісі керек болады. Бұл екі әдіс жеке-дара қолданылмайды, теорияны жасау, баяндау барысында қосарлана жүреді /5/.

Ұлы ғұлама музыка теориясының мазмұнын баяндауда анализ бен синтез әдістерін ұштастырып шебер пайдаланғаны екінші тарауда оның ғылым жасау әдісімен байланысты айтылды. "Музыканың ұлы кітабында" күні бүгінге дейін мәні, бағасы кемімеген бірсыпыра дидактикалық жаңалықтар бар. Солардың бірі — оқыту процесінде жүйелілік және қайталап отыру қажеттілігі. Бұған музыка өнерін музыка шығаруда қалай меңгеру жөніндегі ұсынған әдісі мен нұсқауы айқын дәлел бола алады /6/.

Фараби ғылымдар қатарында математиканың алатын орнын дұрыс бағалаған алғашқы оқымыстылар қатарына жатады. Ол өзінің еңбектерінде математикалық ғылымдардың методологиялық және методикалық мәселелеріне көп көңіл бөледі. /4,5/. Ол ғылыми еңбектер, оқулықтар, оқу құралдарын, әдістемелік нұсқаулар жазғанда (өзі ұсынған) жүйелілік принципінен ауытқымаған. Сонымен бірге оқу материалдарын жүйелі қайталап отырудың маңызын жоғары бағалаған.

Дидактиканың негізгі принциптерінің бірі-теория мен практиканың бірлігі. Әл-Фараби бұл принципті өзінің «Музыканың ұлы кітабы» атты трактатында тікелей іске асырған. Бұған дәлел осы кітабының бірінші бөлімі (теориялық және практикалық музыка мәселелерін қамтыған) «Музыка ғылымына кіріспе» деп аталады. Әл-Фарабидің он тоғызыншы ғасырдың 40- жылдарында ұсынған оқыту әдістері, принциптері 21-ғасырдағы ғылыми педагогиканың жүйесінде көрініс тауып отыр.

Әдебиеттер:

1. Көбесов А. Музыканың ұлы кітабының тағылымдары. // Жұлдыз.- 1990.-№4. 176-182б
2. Бейсенов А. Әл – Фарабидің тұжырымдары // Ақиқат. – 2006. - № 6. -70 -73б
3. Көбесов А. Араб философиясы және Әл- Фараби // Қазақ тарихы. – 1995. №1. -20б.
4. Кенжебаев Т. Әбу Насыр Әл Фараби дидактика туралы // Ұлт тағлымы. -2002 ж. -№ 1 28 бет
5. Машанов А. Әл – Фараби 870-1970. – кітапта: тарихи деректер. 1971. -75-95б
6. Әбу Насыр Әл – фараби // Алдаспан. – 2003. - № 1-2.- 7 бет.

Даулетова Г. О. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің мәдениеттану мамандығының 1 курс студенті, ғылыми жетекшісі: Бияздықова К. А. - филос.ғ.к., аға оқытушы

ОТАНСҮЙГІШТІК ҚАСИЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫНЫҢ БІРІ - ЭТНОМӘДЕНИЕТ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Адамзат тарихының беттерін ақтара отырып, әлем құрлықтарында өмір кешкен халықтар, ғасырлар бойы тәуелсіздік үшін күресіп келгенін білеміз. Еліміздің дербес, толық қанды ел, егеменді мемлекет болуы, халқымыздың ертеден бергі еркіндік үшін, туған жері – Отаны үшін күресінің жемісі. Бүгінгі таңдағы еліміздің әлемдік өркениет шеңберінде өз орны мен статусын алуға ұмтылысы заңды құбылыс. Өйткені, әр елдің,

халықтың өзіндік болмысына тән мақсат – мұраты бар. Мұрат – алға жетелейтін, болашақтан қол бұлғап шақыратын, халықтың арманы, мақсаты. Ал мақсат немесе мұрат – ол, болашақта қол жеткізуге жетелейтін қоғамдық-рухани сананың көрсеткіші – идеал.

Осы тұрғыдан, Қазақстан халқының мұраты: еркін халық болу; өзгелермен терезесі тең мемлекет болу; өз ішінде береке-бірлік пен ынтымақ орнаған халық болу. Бұл мұратты жүзеге асырудың негізгі шарты – әрбір Қазақстан азаматының қатардағы қоғам мүшесі деңгейінен мемлекеттің саналы әрі белсенді азаматы әрі өз Отанының, халқының нағыз патриоты дәрежесіне көтерілуі.

Отансүйгіштік - азаматтық санамен қалыптасатын қасиет. «Азаматтық сана» – біліммен қаруланған, аға ұрпақтың қалдырған мәдени-тәлім мұраларынан сусындаған, туған жері мен елінің рухани-материалдық, мәдени құндылықтарын бойына сіңіре білген, ақыл мен парасаттылығы жетілген, жеке мүдде мен болашақ үшін жауапкершілікті өткен мен келешек ұрпақ алдындағы парызбен ұштастыра білетін, ұлтжанды саналы азаматы болуды талап ететін құбылыс. Қазақстан Республикасы этномәдени білім беру тұжырымдамасында «Бізге қажетті - жаны да, қаны да қазақы халықтың тілі мен дінін, тарихы мен салт-дәстүрін бойына ана сүтімен бірге сіңірген, егеменді елінің еңсесін көтеруді азаматтық парызым деп ұғатын ұрпақ тәрбиелеу» - деп атап көрсеткендей, еліміздің елдігі мен бірлігін сақтайтын ұрпақ тәрбиелеу, білім берудің барлық салаларының алдындағы негізгі міндеттердің бірі.

Сонымен, этномәдениет мазмұны нені қамтиды және ол мазмұнның жастарды ұлтжанды, Отансүйгіштік қасиеттерін тәрбиелеудегі құралы не?

Әр халықтың өзіне тән, тарихи-әлеуметтік даму ерекшеліктері мен өмір-тіршілігіне, тұрмыс-салтына, дәстүрлеріне байланысты дүниетанымдық, рухани-материалдық, мәдени құндылықтары қалыптасады. Қазақ халқы бай тарихтың иесі. Қазақ даласы әлемге «Екінші ұстаз» атанған Әл Фарабиді, Ж.Баласағұн, Ахмет Иассауи, М.Қашқари, Қадырғали Жалаири сияқты ғұламаларды берді. Олардың еңбектері, ортағасырдағы Орта Азиялық ренессанс кезеңінің мәдени өміріне зор үлес қосқан, асылдары болып табылады. Әсіресе, Әл-Фарабидің сан-салалы ғылыми еңбектері тек Таяу немесе Орта шығыс ғұламалары: Ибн-Сина, Бируни, Хорезми, Омар Хайям, Хафиз т.б сияқты ғұламаларының ой-пірлеріне ғана емес, сонымен бірге Европа ғылымына да ықпал етті.

Тарих тұңғығынан Қазақстанның мәдени қазыналарын тауып, бүгінгі ұрпақтың ол байлықты сақтауына, танып білуіне, рухани-мәдениет саласындағы білімін дамытуға ұсынған еліміздің ғұлама ғалымдарының қажырлы еңбектері – жастардың патриоттық тәрбиесінің асыл арналары.

Есік қаласынан табылған «Алтын адам» ескерткішінен бастап, Орхон-Енисей тас жазулары, кең байтақ жеріміздің әр аймағынан табылып жатқан ежелгі мәдениет жәдігерлері, көне сәулеттік ескерткіштер, халық шеберлерінің қолөнер туындыларының үлгілері – осының бәрі Қазақстан мәдениетінің қазынасын байыта түсті әрі бүгінгі ұрпақтың рухани білім көзіне айналды.

Еліміздің егемендігімен бірге, халықтық тәлім-тәрбие қазыналарын жинақтап, оны этнопедагогиканың негізі мазмұнына енгізсек, сол мазмұнды жүзеге асырудың басты құралы – этномәдениет қазыналары.

Қазақ халқы ұрпағының «Сегіз қырлы-бір сырлы» азамат болып дамуын, ғасырлар бойы қалыптасқан рухани мәдениет құндылықтарының тәлімдік мүмкіндіктерін тиімді пайдалана отырып жүзеге асырып келді. Ол құндылықтардың негізін, халқымыздың - әдеби, музыкалық, кәсіби, тұрмыстық фольклорлары құрайды.

Халқымыздың ауыз әдебиеті шығармашылығы ұрпақ тәрбиелеуге өлшеусіз үлес қосты және әлі де үлес қосып келеді. Қазақ фольклоры тілінің бейнелілігімен, көптеген

мақал-мәтелдерінің мәнділігімен, мазмұндық өткірлігімен аса құнды қазына. «Өнер алды - қызыл тіл» деп, «Тоқсан ауыз сөздің, тобықтай түйінін» шешкен ата-бабаларымыз, халықтың өмірі мен тұрмыс-тіршілігінің алуан түрлі жақтарын қамтитын өзінше бір жылнама болатын, ұрпақтарға тәлім болатын асыл мұра қалдырған. Сол бай құндылықтардың ішінде, патриотизмді дәріптейтін мұра - батырлық дастандар. «Алпамыс», «Қобыланды», «Қамбар батыр», «Едіге», «Сырым батыр» т.б., «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» кезіндегі елін, жерін сырт даулардан қорғаған Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай сияқты мыңдаған қазақ батырларына арналған көптеген дастандар, өз халқының мүддесі, арман-тілегі, туған жері үшін жан аямаған батырларға деген халықтың сүйіспеншілігі, азаматтарының рухани жан дүниесінің беріктігі, ерлігі мен патриоттық қасиетін баяндайтын, сол сияқты «Қыз Жібек», «Айман-Шолпан», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» және т.б. лиро-эпостық жырлар мазмұны, рухани тазалықты, адамгершілік пен махаббатті паш ететін, халқымыздың этномәдениетінің асыл қазыналары.

Қазақ халқының музыкалық және поэтикалық шығармашылығында жырлаған халықтың Отан-анаға, туған жерге, көз жетпейтін ұлан-байтақ қазақ даласына, оның табиғат байлығына деген сүйіспеншілігі музыкалық және эстетикалық тәрбие құралы болды. Сондықтан да қай кезде болмасын жыршылар, күйшілер, өлеңші-әншілер қазақ халқының музыка мәдениетін сақтау мен байытуда, жастардың эстетикалық талғамдарын, көзқарастарын тәрбиелеуде айрықша маңызды роль атқарады. Олар өздерінің дидактикалық әндерінде халықты Отансүйгіштікке, ұлтына деген адалдыққа, әділетке шақырып, жақсылықтың жеңіп шығатынына сенуге, жамандықпен күресе білуге, жақсы атаулыға ұмтылуға дәріптеп отырды. Бұл ретте, музыка теориясын зерттеген, ноталық жазуды дүниеге әкелген Әл Фрабиді, күй атасы Қорқыттан бастап Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Дина т.б. күйші композиторларымызды, әнші-композиторларымызды (Біржан, Мұхит, Абай, Жаяу Мұса, Майра, Кенен және Әміре т.б.); қазақтың музыка өнері саласындағы мәдениетінің эстафетасын жоғары көтеріп, бүкіл әлемге паш еткен: К.Байсейітова мен Қ.Байсейітовтер, Н.Тілендиев, Е.Серкебаев, Р.Бағланова, Б.Төлегенова, Нақыпбековалар, М.Бейсенғалиев, А.Мұсахожаева, Г.Мырзабекова, Р.Ырымбаева, Ә.Дінішев сияқты өнер тарландарын мақтан тұтамыз.

Қазақтың музыкалық құндылықтары, өткен ғасырларда Қазақстанда болған шетел ғалымдары мен саяхатшыларын (П.Паллас, Г.Клапорт, В.Радлов, А.Левшин, А.Янушкевич, А.Алекперов т.б.) таң қалдырғаны белгілі. Олардың, қазақтың рухани мәдениеті туралы, өткен ғасырларда жариаланған еңбектері «Қазақтар А. Алекторов: «Әнші ... домбырасының шегін қаға бастады. ... домбыраның күмбірлеген қайғылы дыбысы маған ерекше бір әсер етті. ... қарапайым әнге - қарапайым музыкаға қанша поэзия сыйып жатыр. Қос шекті домбырада мұндай нәзік, мұндай әсем дыбысты шығады дегенге мен еш уақытта сенбеген болар едім» деп ағынан жарылады. Қазақ халқының музыкалық фольклорының қазыналары еуропалық музыка зерттеушілердің ғылыми-зерттеу, шығармашылық еңбектеріне арқау болды. Бұған дәлел ретінде тек Затаевичтің «Қазақтың 500 әні», «Қазақтың 1000 әні» еңбектерін, Ерзаковичтың, Брусилковскийдің шығармашылығын айтсақ та жеткілікті.

Қазақтың этномәдениеті құндылықтарының бір саласы - халықтың кәсіби және тұрмыстық фольклоры. Халқымыздың тарихи-шаруашылық, тұрмыс-тіршілік болмысына байланысты: аңшылығы, саятшылығы, ағаш, тері, жүн өңдеуге қатысты қолөнері, зергерлік өнері т.б. сан-алуан өнерлері. Әсіресе, халық данышпандығының бар асылын бойына жинаған сәндік-қолданбалы өнері – халқымыздың қоршаған өмір шындығын музыкалық, поэтикалық және басқа эстетикалық дәстүрлер аясындағы эмоциялық сезімдері мен эстетикалық талғамдарын қалыптастырған этномәдениетінің

қайнар көзі. Бұл саладағы өткенгі және қазіргі қолөнер бұйымдары, халқымыздың көркем-шығармашылық дәстүрлері мен рухани-материалдық мәдениетінің құндылықтарын сақтауға, игере отырып байыта түсуге жетелейді. Халқымыздың кәсіби және тұрмыстық фольклорын жан-жақты зерттеген: Ә.Марғұлан, К.Ақышев, Х.Арғынбаев, Т.Басенов, Б.Байжігітов, Ө.Жәнібеков, С.Қасиманов, Ә.Масанов, т.б. еңбектерінде, ұлттық қолөнер түрлерінің дамуы, философиялық, тарихи, этнографиялық, мәдениеттанымдық аспектілері, рухани-материалдық құндылық ретіндегі әлемдік мәдениет аясындағы алатын орны және тәлімдік маңызы бағаланған.

Міне, сол құндылықтарды туған жерімізде өмір сүре отырып игеруге, кезіндегі кеңестік ұлт саясаты кедергі жасап келді. «Тұтас кеңестік бір ұлттық» саясат пен оның негізгі тірегі кеңес үкіметінің тоқырауы, біртіндеп келмеске кетуі, қазақ жастарының азаматтық санасына ықпал еткен, олардың ұлттық намысын көтерген - 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісінен басталды. Міне бұл, қоғам азаматының патриоттық сана-сезімінің оянғаны. Бүгінгі еліміздің егемендігі, оның саяси-әлеуметтік, экономикалық, рухани-мәдениет саласында, әлемдік іргелі елдердің қатарынан орын алуы, сол азаматтық сананың жемісі. Ата Заңымыздың мазмұнындағы мемлекет ретіндегі белгіленген басты идеал «Еркіндік, теңдік, татулық» - халқымыздың ғасырлар бойы аңсаған, ерлікпен қол жеткізген және қорғаған асылы. Бұл үш түсініктің аясында, мемлекетіміздің басты мұраты, Қазақстан Республикасы этномәдени білім беру тұжырымдамасының мазмұнында: «Бізге қажетті - жаны да, қаны да қазақы халықтың тілі мен дінін, тарихы мен салт-дәстүрін бойына ана сүтімен бірге сіңірген, егеменді елінің еңсесін көтеруді азаматтық парызым деп ұғатын ұрпақ тәрбиелеу» - деп көрсеткендей, еліміздің елдігі мен бірлігін сақтайтын, Отаны, халқы алдындағы парызын жауапкершілікпен өтейтін, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеу міндеті тұр.

Қорыта айтсақ, халқымыздың ғасырлар бойы жасаған рухани-материалдық мәдениетінің бай мұралары, қазіргі «Этномәдениет тәрбиесі» негізінде жастардың Отансүйгіштік тәрбиесі міндеттерін жүзеге асыруда пайдаланатын тәлімдік құрал болып саналады.

**Ежембекова Сымбат - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мұханбет А.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ЖАҒАНДАНУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ІСКЕРЛІК МӘДЕНИЕТТІҢ ОРНЫ

Жаңа ақпараттық қоғамында мәдениет ұғымын «әлеуметтік институттар горизонтында құндылықтар байланысын орнату» ретінде ой елегінен өткізуімізге болады. Бүгінгі таңда заманауи іскерлік мәдениеті сондай-ақ, іскерлік этикасы мен этикеті, іскерлік лексионы, телефон этикеті, хаттама және іскерлік мәдениеттің басқа да формалары бүгінгі таңда мінез-құлық стереотиптерінің араласуын көрсетіп отырады. Топтық-әкімшілік жүйенің қалдықтары батыс-еуропалық бизнес-этикасы мен ресей іскерлік қатынасының нормалары формаға келтірілген спецификалық өзара қатынасын білдіріп отырады. Жаһандану жағдайындағы заманауи удерістер контекстінде және бизнестің интернационалдануының неғұрлым көп бөлігі өздерінің операцияларын бір уақытта көптеген елдерге жүргізе алады және сол немесе басқа формада шетел сауда орталықтарында өздерінің бизнестерін жүргізе отырып оны қалыптастырып отырады. Компаниялардың алдында тұрған ең көп таралған мәселелерінің бірі болып, интернационализациялау қызметін іске асыру онымен терең танысып әрі өзара қарым-қатынас жасайтын іскерлік мәдениетке көңіл бөлінуі тиіс.

Шетел филиалдарының қызметін және ішкі экономикалық қызметтер бөлімін басқара отырып, басқа ел кәсіпкерлерімен келісімшарттар жасау, шетелдік қызметкерлерді жұмысқа қабылдау.

Бизнесті жүргізуге әсер ететін әртүрлі мәдени өзгерістер интеграциясы компанияның мақсатына жетуге тікелей ұйым мәдениетіне қатысты сұрақтарды құру және адам капиталын басқаруына қатысты болып келеді. Кішігірім фирмалар мен үлкен корпорациялар табысты даму үшін ең алдымен, мол ғылымға және творчестволық потенциалға ие жоғары квалификацияланған персоналды сонымен қатар, жұмысқа жауапкершілікпен қызмет ететін, олардың өздеріне және әлеуметке табыс әкелетін нағыз маман командасын талап етеді.

Заманауи HR- менеджменттің бұл қызмет түрі, соңғы он жылда едәуір өзгерістерді басынан өткерген: «бөлім кадрынан» бастап, қызметкерлердің интеллектуалды капиталын басқару жүйесіне дейін. Мысалы: білімді басқару, индексацияны қарайтын, маңызды мәселелерді шешу үшін интеллектуалды капиталды инвентаризациялау және реструктуризациялау. Бүгінгі таңда бұл мәселе әрбір сол немесе басқа ұйым шеңберінде не болмаса басқа жерде қызмет атқаратын маман үшін актуалды болып отыр. Алайда компанияның ішкі мәдениетін ұлттық ерекшеліктерін функционалдау және қалыптастыру және оның ішкі құрылымына әсерін, бағасын және ұйымдастырылған немесе персоналды тип интеллектуалды капиталды басқару әрі толықтай меңгерілген жоқ. Интеллектуалды капиталды мәдениеттердің өзара қатынасын реттеп тұратын құрал ретінде ауыстырып тұру үшін, осы концепцияның негізгі мәдени-тарихи анализі қажет, оның батыстық түсіндірмесі, ресейдің оны келешекте енгізуге деген және оның қажетті құзіретті қолдануын үйренуін реттеп тұруы керек. Бизнесіте және басқа да сферада әр елдердің адамдары арасында ұлттық мәдениет спецификасы жөнінде абстрактылы ақпарат нақты қолданылатын білім шарттарын ойлап табу керек.

Заманауи ішкі және сыртқы экономикалық қатынас жалпыға ортақ іскерлік қарым-қатынас, этикет, этикалық нормаларды сақтап тұруды талап етеді. Заманауи іскерлік мәдениет стандартының әлемдегі мәдениетпен сәйкес келмей қалуы ресей кәсіпкерінің имиджіне және жалпы ресейлік бизнес репутациясына елеулі залалын тигізеді.

Жағымсыз тенденциялардың дамып отыруын экономикалық заңнаманы жетілдіру арқылы, әлеуметтік-саяси жағдайды жақсарту арқылы, мақсаттық бағытталған жұмыс істеуін тәжірибелік іс-шарада кәсіпкердің іскерлік мәдениетіне жататын жүйесін қалыптастыру, сонымен қатар, мамандарға, орта және жоғарғы таптағы менеджерлерге комплекстік білім беру іскерлік мәдениетте және этикетте негізгі орын алады. Бүгінгі таңда мұндай білім беру жүйесі тәжірибе жүзінде жоқ және заманауи іскерлік мәдениетті біздің кәсіпкерлер материалды түрде қалай меңгерсе, моральды-психологиялық тұрғыда тура солай етіп ұстанады. Кесек ақпараттар құралын әлі іскерлік мәдениеттің сұрақтары алаңдатады. Бизнесік білім беру сферасында іскерлік мәдениет жөнінде комплексті курстар жоқтың қасы. Отандық, ресей спецификасын ескеретін оқу құралдары өте аз және сенімді әрі тиімді тәжірибелік ұсынысқа мамандандырылған ғылыми зерттеулер жүргізу үшін қолданылатын құралдар өте аз. Осы жағдайдың өзгерісіне байланысты бүгінгі таңда актуалды талап қалыптасты. Іскерлік мәдениет әрі қарай мақсатты бағытсыз немесе жүйесіз дами алмайды.

Мысалы, заманауи ресей кәсіпкерлерінің іскерлік мәдениеттегі жалпы параметрі «Ресейдегі іс жүргізудің 12 принципіне» негізделген.

1. Табыс бәрінен де маңызды бірақ, абырой табыстан да маңыздырақ

2. Ортақ істе қатысушыларды құрметте – бұл олармен қатынастың негізі және өзінді құрметтегенің

3. Зорлық көрсету немесе қорқытып-үркіту арқылы іскерлік мақсатқа жетуден өзінді тый

4. Істі әрдайым есеппен яғни ойланып жүргіз.

5. Сенімді дәлелде себебі онда кәсіпкерліктің және жетістікке жетудің кілті бар. Білікті, тыянақты әрі шыншыл серіктестің репутациясын жаулап алуға тырыс. Өзіңнің ең жақсы серіктесіңді қалай көргің келсе өзің де сондай болуға тырыс.

6. Лайықты бәсекелес бол. Келісімде жеңіске жететін адам ол ең күшті серіктес.

7. Заңды билікке бағын және заңды бұзба.

8. Билікке және заңшығарушылыққа заңды түрде әсер ету үшін осы принциптер негізінде пікірлес адаммен бірігіп жұмыс жаса

9. Қоғамның сені танып-білуін талап етпестен адамдарға жақсылық істе.

10. Істі жүргізу барысында табиғатқа еш зиян келмеуін қадағала.

11. Қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұратындай өз бойыңнан күш тап. Ол барлығына да берекесіз болатындай тәсіл тап.

12. Кәсіпкерлердің басқа мәдениетіне, сеніміне және еліне төзімділік таныт.

Кәсіпкер мәдениетінің жалпы жүйесінде ең басты орында оның іскерлік мәдениеті тұрады.

Этикет - адамдардың қоғамдағы коммуникация үрдісін қалыптастыратын және міндетті іс-әрекетін көрсетіп отыратын заңдар мен нормалардың жиынтығы. «этикет» сөзі ең алғаш бүгінгі таңдағы мағынасымен Король Франциі Людовик XIV (1638-1715) тұсында қолданылған болатын. Алайда, адамдардың тәрбиеге қатысты жалпы іс әрекеті бұрыннан қалыптасқан болатын.

XVIII ғасырдан бастап этикетті оқу білім берудің негізгі бағдарламасына кіреді. Әйелдер пансионында оқытудың негізгі элементі ретінде этикет тұратын, әйелдер дүниелік өмірді сахнада қойғанда және әртүрлі іс-әрекетпен түрлі жағдайларды репетиция жасағанда; қонақты қалай күту, мазурка биіне қалай келісім беру керек немесе қалай әдепті түрді бастарту керек, туысқандарыңнан үлкен адаммен қалай кездесу керек т.с.с. сонымен қатар жоғарғы тап адамдары үшін этикетті болып табылатын жазылмаған заңдылықтар бар болатын. Вронский Лев Толстойдың романындағы батыр Анна Каренина заңдар жинағына қарайды: «бұл заңдылықтар алаяққа ақы төлеу керек ал, тігіншіге ақы төлемеу керек, ер адамдарға өтірік айтудың қажеті жоқ ал әйел адамдарға рұқсат, қорлағанды кешіруге болмайды бірақ қорлауға болады т.с.с. анықтады» .

Өзін мәдениетті деп санайтын әрбір адам білуі тиіс этикеттің жалпы заңдары: кешікпеу, сөзінде тұру, еденге түкірмеу, адамдар арасында қасынбау, негативті эмоцияларын тыйып ұстап, позитивтісін майдалап жеткізу, қатты күлмеу, барлығын лайықты істеу, әбігерсіз, дауысыңды бәсеңдету, шаңқылдамау, мыңқылдамай сөздің жалғауын жеп қоймай түсінікті сөйлеу, паразиттердің сөзін қолданбау, адамға сөйлегенде сыпайы сөздерді қолдану, адамға қолайсыздық тудырғанда кешірім сұрау, адамға бедірейіп қарамау, адамның өзі жоқ кезде ол туралы жаман айтпау, таныс емес адамға «сіз» деп сөйлеу, ер адам әйел адамды бірінші өткізіп жіберу, ұқыпты киіну т.с.с.

Заманауи бизнес қоғамында іскерлік этикет заңдарын білу бұрынғыдан қалған салт емес міндетті талап болып табылады. Стандартты емес жағдайда да сіз осындай этикетті сақтайтын болсаңыз сікзің бизнес қызметіңіздің қорытындысы да іскерлік байланыста сапалы болып табылады. сондай – ақ бизнес ортаңыз ылғи да қиындықтарға ұшырап отырады әрбір қызмет түрінің рәсімімен, нормаларымен спецификалық тұрғыда өсіп отырады сондықтан да өз біліміңді адекватты түрде

пайдалана білу керек. Жетістік – бұл бір нәрсеге жету ғана емес, сонымен қатар, өзіңнің тәртібің ретінде қабылдау.

Дәл осы уақытта іскерлік этикетті сақтау:

- Егер ол көрнекті серіктестермен және клиенттермен жұмыс істесе, әрбір өзін құрметтейтін компания үшін міндетті болып табылады

- Келісімшарт жасағанда компания үшін де игі жағын тигізеді

- Ықпалды адамдар мен компанияны жаққсы қатынаспен қамтамасыз етеді.

- Іскерлік хаттама мен бизнес этикасына үйренудің қажеттілігі:

- Хаттаманы сауатты түрде жасау және этикалық норманы қадағалау

компанияның жоғарғы имиджін қалыптастырады және жоғары дәрежеде келісімшарттар жасалып қолайлы орта қалыптастырады.

- Іскерлік этикетті білу түрлі қолайсыз жағдайға ұшыраудан сақтайды

- Сыпайы айла-шарғы жасаудан және эффективті келісімшарттар мен кездесулер ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Кәсіби этика – белгілі қызмет аясындағы адамдардың өзара қарым – қатынастарының өзіндік шарты негізінде әрекет ететін моральдық нормалар мен принциптердің жүйесін зерттейтін этикалық ғылымның саласы. Құқық қоғау органдары қызметкерлерінің кәсіби этикасы басқа кәсіптерден өзінің деонтологиялық белгісімен ерекшеленеді.

Әдебиеттер:

1. Н.Әліпбеков, Ж.Ералы, Р.Дәулетова, Г.Молдабекова «Бизнесті ұйымдастыру»
2. Садирова К. «Риторика. Іскерлік келіссөздер»
3. Брайн Трейси «21 секрет успеха миллионеров»
4. Темирбеков С.Т. Введение в культурологию. – Алматы, 1996.
5. Моральные ценности и личность. - М., 1994

**Жамбыл Ә. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Бияздықова К.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНЫ – КӨКПАР ТАРТУДЫҢ НАҚЫШТАРЫ

Көкпар көшпенделердің байырғы заманнан бері келе жатқан ғұрыптық ойыны. Бұл тек үлкенді-кішілі той-томалақтарда, қуанышты сәттер мен күндерде өткізілетін ойын түрі болғандықтан, кейбір ас беру, марқұм болған адамды еске алып жылдығын өткізу сияқты рәсімдер кезінде ойналатын ұлттық ойын деп ойлағандар қателеседі. Бұған көкпар ойынның шығу төркіні жайлы зерттеуші Ә.Қалиұлы пікірі дәлел бола алады – «қазіргі көкпар тарту әуелде әлеуметтік мәні бар әскери машықтың қажетінен туған. Түркі қағандығы кезіндегі «дербес жасақты» осындай жаттығудан өтіп, сыналған жауынгерлерден жасақтаған. Әскери машықтың бұл түрі бейбіт күндерде көкпар тарту ойынына ұласып отырған»[1], – дейді.

Біздің көкпар тартуды ұлттық ойын немесе спорт деп атасақ та болады. Жастардың дене бітімі мен денсаулығы үшін өте пайдалы жағын ескерсек, жас өспірім қазақ балалары мен жастарына үлкен дене тәрбиесінің баспалдағы ретінде қолдануға болады.

Расында, көшпенділердің өмір сүру салтында, жауынгерлік өнердің маңызы зор. Егер де, ат үсті сайыста дайындықсыз сарбаз ажал құшуы мүмкін. Сол себепті, көкпар сияқты ұлттық ойын түрлерін жетілдіру арқылы әскери-жауынгерлік дайындыққа мән берген. Айталық, қырғын шайқас кезінде жараланған жолдасын жау қолына тастап

кетпес үшін, оның денесін іліп алып, майдан ортасынан алып шығу керек. Бұл іс көкпар тартып әбден машықтанған сарбаз үшін қиынға соқпайды. Демек, көкпар дегеніміз – жауынгерлік өнер. Жауынгерлік өнер ата-бабаларымыздың өмір-салтында үлкен мәнге ие болғанын тарихтан белгілі. Қазіргі заманда жауынгерлік өнер – Қарулы Күштер қатарында қызмет ететін адам қалпында қалып отырғаны белгілі. Заман өзгергенімен адам дене пішіні, психологиясы, жаны сол қалпында екенін көріп жүрміз. Сондықтан көкпар ұлттық ойынын дамыта білу мен соны әлемдік спорт деңгейіне көтеру міндеті біздің алдымызда тұр. Осыған сәйкес, елімізде өтіп жатқан көкпардың көптеген жарыстарын үлкен (әлем көретін арнаға) эрандарға көрсетуге қол жеткізу керек деп есептейміз.

Жауынгерлік өнер көкпарды тарту үшін сойылған ешкі түлігін қолданады. Алтай қазақтары көкпарға көк түсті ешкіні (лақ, серке) тартатын болғандықтан ол өңірде көкпарды «*көксерке*» немесе «*көклақ*» деп те атай береді екен. Көкпарға лақ немесе үлкен серкенің таңдалуында өзіндік ерекшелігі бар. Лақты жас балалар тайға мініп тартса, серкені сақа жігіттер тартады.

Көкпар – ұлттық ат спорты ойындарының бірі. Ойынның атауы «көк бөрте» (лақ) сөзінен шыққан.

Дәстүрлі қазақ қоғамында Көкпарға жасқа толған серкенің семізі таңдалған. Семіз серке терісі жыртылмайды. Орташа салмағы 20-30 кг-дай келеді. Басқа малдың терісі жыртылғыш болғандықтан Көкпарға тартпайды.

Көкпар – Орталық Азия халықтары арасында кең тараған ойын түрі. Ол қырғыз, өзбек тілінде «Улак тартыш», тәжік тілінде «бузкаши» деп аталады. Көкпар тарту сияқты ұлттық ат спорты ойындары басқа да Шығыс елдерінде де бар. Ауғанстанда кең тараған «бузавиш» ойыны Көкпарға өте ұқсас. Сондай-ақ, Аргентина халқының да Көкпарға ұқсас ат спорты ойыны болған.

Көкпар жігіттердің күш-жігерін, төзімділігін, батылдығы мен ептілігін, ат үстінде мығым отыруын қалыптастырады. Сонымен қатар Көкпар – аттың қалай бапталып үйретілгенін, жүйріктігін де сынайтын спорт. Көкпар жаппай және дода тартыс болып екіге бөлінеді. Жаппай тартыста әркім Көкпарды өзі иелік етуге тырысады. Дода тартыста құрамы бірдей екі топ сынға түседі. Мұны кейде марта тарту деп те атайды [2].

Қазіргі уақытта жастардың көпшілігінде бойында төзімділік, ептілік, батылдық сезімдерінің әлсіз болып бара жатқанын көз көріп, құлақ есітіп жүр. Сондықтан осының алдын алуға тікелей септігін тигізетін ұлттық ойын түрі.

Қазақстанда 1949 ж. Көкпар жарысының жаңа ережесі бекітілді. Осыған сәйкес Көкпар жарысын арнаулы алаңда, командалық сипатта өткізу белгіленді. Ал 1958 жылдан Көкпар бәйге алаңдарда (ипподромдарда) өткізіліп келеді. Алаң көлемі қатысушылар санына байланысты. Егер әр команда 5 адамнан болса, ұзындығы 300 м, ені 100 м, 10 адам болса – 500x200 м, 15 адамнан болса – 700x300 м, 20 адамнан болса – 1000x500 м болады. Алаңның әр бұрышына қызыл жалаушалар ілініп, ал оның екі жағында диаметрі 10 м-лік шеңбер («отау») сызылады. Алаң ортасында диаметрі 6 м-лік шеңбердің дәл ортасына Көкпар қойылады. Жарыс басталар сәтте командалар орталық шеңбердің сыртында тұрады. Жарыс алаңындағы төрешінің хабары бойынша басталады. Көкпар тарту қатысушылардың санына байланысты 8-15 мин аралығында өтеді. Көкпаршылардың мақсаты – орталық шеңберде жатқан Көкпарды өз командасының «отауына» жеткізу. Көкпар «отауға» жеткізілгеннен кейін, ойын алаң ортасынан қайта басталады. Белгіленген уақыт ішінде қай команда Көкпарды өз «отауына» көп жеткізсе, сол жеңіске жетеді [3]. Көкпар тартудың ата-бабаларымыздың тартқан көкпарына өзгертулер мен толықтырулар енгізгенімен, баяғы көкпар сол

көкпар. Тек ережелері ғана жаңартылғаны болмаса, қалғаны баяғыша сол қалпында қалып отыр.

Этнографтардың айтуынша, «көкпар» сөзінің әуелгі атауы «көк бөрі» сөзінен шыққан. Мал баққан көшпелі халықтар көк бөріні соғып алып, оны ат үстінде жүріп бір-бірінен ала қашып, мәз-мейрам болған. Кейін ол ұлттық ойынға айналыпты-мыс. Көкпар – тек қана қазақтар емес, Орта Азия халықтары арасында да кең тараған ойын түрі. Ол қырғыз, өзбек тілінде «Улак тартыш», тәжік тілінде «бузкаши» деп аталады екен. Ал Ауғанстандағы «бузавиш» ойыны көкпарға өте ұқсас болса, Аргентина халқының да осы тәрізді ат спорты ойындары бар[4]. Осыған қарап халқымыз даналығына тәнті боламыз. Яғни көкпар сөзінің этимологиясында жатыр оның мағынасы аңғарған адамға.

Зерттеуші Ахмет Жүнісовтың айтуынша – «Өзге халықтар сияқты қазақтың да ертеден қалыптасқан, атадан – балаға мұра болып жалғасып келе жатқан ұлттық ойын-сауық түрлері бар. Зер салып байқап отырсақ, ол ойын-сауықтар қазақтың ұлттық ерекшелігіне, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне тығыз байланысты туған екен және адамға жастайынан дене тәрбиесін беруге, оны батылдыққа, ептілікке, тапқырлыққа, күштілікке, төзімділікке т.б. әдемі адамгершілік қасиеттерге баулуға бағытталған екен». Ал енді, «Қазақстан. Ұлттық энциклопедия» кітабында қазақтың ұлттық ойындарының мән-маңызы туралы былай деп жазылған: «Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған»[5, 26-35]. Зерттеуші Ахмет Жүнісовтың пірікі негізінде халқымыз ұрпақ тәрбиесін әрдайым ойлағанын байқауымызға болады. Себебі, ата-бабаларымыздың өмірлік ұстанымында бала тәрбиелеп өсіру бірінші орында болған.

Ана тілі газеті тілшісі Анар Дүйсенбайқызы тұжырымдауынша –Этнограф ғалымдар қазақтың ұлттық ойындарының қай-қайсысы болмасын жай ермек үшін ойдан шығарылмаған деген тұжырымды айтады. Рас, ұлттық ойындар тек баланың сымбатын қалыптастырып, денсаулығын нығайтып қана қоймай, оған ұлттық тәрбие беруде де үлкен рөл атқарады. Сондықтан да халық ойынды тәрбие құралы деп таныған. Ойын арқылы бала жан-жағын, қоршаған ортаны өз бетінше зерделеуге тырысады. Сол себепті ойын халықтық педагогиканың ең көне әрі тиімді де пайдалы құралдарының біріне жатады. Халық ойындарын меңгеріп, соны ойнап өскен әр бала өзінің өмірден байқағандарын іске асырып, айналасындағы адамдардың іс-әрекетіне еліктейді. Өзі көрген жағдайлардың нәтижесінде отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ», т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады, қай нәрседен де, қандай жағдайда да жетістікке жетуге ұмтылдырады. Халық ойындарында халықтың өмір сүру әдісі, тұрмыс-тіршілік еңбегі, ұлттық дәстүрлері, батырлық-батылдық туралы түсінігі, адалдыққа, күштілікке ұмтылуы, шыдамдылық, икемділік, дәлдік сынды, т.б. құндылықтарға мән берілуі себепті оларды ойнаған бала, біріншіден, ата-баба тарихынан хабардар болады, екіншіден, батылдыққа бейім болады, үшіншіден, қиындыққа төзе білгіш, шыдамдылығы шыңдалады, төртіншіден, ойындағы өлеңдер арқылы бала бабаларының бай ауыз әдебиетінің бір ұшығынан болса да хабардар болады. Сонымен бірге халық ойындары әділдік пен адамгершіліктің жоғарғы принциптеріне негізделген, онда тәрбиелік мәнге ие ұлттық көптеген этнопедагогикалық элементтері де жетерлік. Мысалы, бір ойын шеберлік пен ептілікке, бір ойын талғампаздыққа, ал енді бірі қиын-қыстау кезеңде тез шешім қабылдап, оңтайлы жол таба білуге баулиды. Оның үстіне ұлттық ойындардан спорт

пен патриоттық тәрбие айқын аңғарылады. Мұның өзі қазақтың ұлттық ойындарының тәрбие берудің таптырмас құралы екендігін тағы бір мәрте дәлелдейді. [6, 11]

Жоғарыдағы ғалымдардың пікірлері негізінде көкпар жайлы ақпараттарыннан жас ұрпақтың түйері көп деп ойлаймыз. Сонымен қатар көкпар туралы кейбір ағаларымыз зерттеумен, жазумен және өлеңін арнайтын ақын ағаларымыз да баршылық соның бірі әрі бірегейі **Ахмет Кендірбекұлы. Ендеше «Көкпар» өлеңінің мәтіні төмендегідей:**

Суырылып шықты көк дөнен,
Ат емес кейде бап шабар.
Көкпарға мен де төнген ем,
Жалт беріп кетті-ау, бәтшағар.
Көзімнің алдын жас қаптап,
Тамаққа өксік бөгелді.
Қайыра салсам қашқақтап,
Сал қара ат, саған не болды?
Додаға түсіп топ бұзар,
Көкпарға керек жарамды ат.
Кеттің ғой, шіркін, босқа ұзап,
Арам қат, қара ат, арам қат.
Үргедектене үркеді,
Тәңір-ау неткен сорлылық.
Дом неме құртты діңкені,
Додаға кірмей болдырып.
Келдім мен сонда тоқтамға,
Адамдар бар-ау досым-ай.
Түскенде өмір – көкпарға,
Жалт беріп кетер осылай. [7, 56]

Сонымен «Көкпар» өлеңінің мәнісі егер көкпар шабатын ат мықты болмаса нәтиже болмайтынын астарлап келтіреді.

Көкпаршы жігіттердің білек қарымының сыртында астындағы аты өте көп рөл ойнайды. Көкпарға мінетін аттың ерекшелігі: еті мығым, сүйегі мықты, кеуделі, омыраулау екпіні қатты, жылдым һәм жүйрік, көкпарды жерден іліп алуға икемделгіш, ақылды текті жылқы таңдап алынады. Жануарды (жылқыны) көкпар үшін арнайы баптап, үйретеді және көкпардың алдында етін қатырып жаратады. Төрт аяғын таймайтын бүршікті жеңіл тағамен тағалайды. Семір немесе арық ат көкпарға жарамайды. Семіз жылқы додаға түскенде қызылмайланып, еті жінігіп кетеді де, алқынып тұрып қалады. Арық ат тез болдырады. *Көкпарға қосатын атты қырық күн мінбей, баптайды. Бір ай бойы атқа бидай береді. Алғашқы күннен бастап бидайдың мөлшерін жылқының жегеніне байланысты бірте-бірте көбейтіп, кейін керісінше азайтады. Ат әбден қоңданып, жілігі майға толғаннан кейін далаға шығарып аунатып, мінбей жүргізеді. Бұдан соң атты суытып, іш майын қатырады.* Бабы қанған аттың күші көп болады. *Бұндай атқа мінген жігіт тартыста серкені оңай іліп әкетеді. Жалпы көкпардың аттын баптауды көкпаршылар білгені жөн. Өйткені атты баптау жануарға бір уыс шөп пен жем беру емес, бұл – бар ынта-жігермен атқарылатын іс. Егер бабы келіспесе, жылқының бағы байланады.*

Қорытындылай келе қазақтың қанында бар ұлттық спорт түрі – көкпар тартуды қолға алғалы жақсы күй кешуде қазақ елі. Сонымен қатар біздің ендігі мақсат осы ұлттық ойынды әлемдік деңгейге көтеру болуға тиіс деп есептейміз. Ол үшін көкпар ойынының әлемдік деңгейде көрсетілетін арналарға ұсына отырып, сол арнадан әлем назары ауатындай деңгейдегі көкпар ойынын экран арқылы ат пен көкпаршының

шеберлігін көрсету керек. Егер осыған қол жеткізсек, әлемдегі көрермені көп спорт түріне айналып, болашақта олимпиада ойындарына кіргізуі ғажап емес. Сондықтан еліміздің имиджін көтеруге де септігін тигізері сөзсіз. Қазақ аман болса, ұлттық ойын көкпар да аман болады деген сенейік, алаш елі.

Әдебиеттер:

1. Қазақ ұлттық спорт түрлері қауымдастығы ресми сайты: <http://ulttyqsport.kz/?p=553>
2. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 [ISBN 5-89800-123-9](https://www.isbn-international.org/product/9789965822573)
3. Қазақстан - спортшылар елі. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: Сөздік-Словарь. ISBN 9965-822-57-3
4. Massaget.kz ресми сайты: <http://dev.massaget.kz/22-nauryz/1014>
5. Жүнісов А. Фәниден бақиға дейін: Қазақтың байырғы тұрмыс-салт,әдет-ғұрыптары,- Алматы: Қайнар, 1994 : 127 б.
6. Дүйсенбайқызы А. Ұлттық ойындар ұмытылып барады // Ана тілі.- 2012.- 5-11 шілде (№ 27).-11 б.
7. **А.Кендірбекұлы** Көкпар: Өлеңдер / Ред.А.Естен.- Алматы: Жазушы, 1996.- 104 бет,

**Жүсіпбеков Ш.Б. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Исмагамбетова З.Н. - филос.ғ.д., профессор**

ЕЛІМІЗДЕГІ ЖАСТАР ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Кез-келген мемлекет өзінің болашағы жайында терең ойланып, оның барынша жарқын болуын қалайды. Сол елдің болшағының қандай да бір дәрежеде, белгілі бір бағытта болуына қазіргі қазақ жастарының орнына ерекше екендігін ешкім жоққа шығара алмасы шындық. Өйткені қоғам жастар арқылы өзін биологиялық бүтін организм ретінде ғана емес, сонымен бірге, әлеуметтік толық жүйе ретінде сақтап және дами алады. Сонымен жастардың тәлім-тәрбие мен өздерін қалыптастыратын ұйымдар мен топтар қалыптасқалы еліміздегі жастардың белсенділігі мен қоғамдағы алдыңғы қатарлы азаматтар қалыптасып өсіп келе жатқанын көру қиындық тудырмайды. Елімнің тәуелсіздік алғалы бері, жастар ұйымдары мен қозғалыстары көбейіп келеді десек артық айтқандық емес.

Қазіргі уақытта, тек Алматы қаласында ғана емес, барлық Республика бойынша, жастар ұйымдары қызметтерінің активтендірілуі байқалады. Ол бір қатар факторлар мен жағдайларға байланысты:

1. Жастар ортасында сана-сезімнің арттырылуы байланысты, жұмысқа деген жауапкершілік құндылықтары, бастамашылық пен парыз сезіміне мән беруге тырысады;

2. Мемлекеттік емес сектор, саяси партиялар және мемлекеттік құрылым жақтарынан әлеуметті пайдалы қызметке жас адамдарды тартуы белсенді жүргізіледі.

Еліміздегі жастар ұйымдарының әлеуметтік-мәдени құндылықтары әр-түрлі болып келеді. Жастар ұйымдарының әлеуметтік-мәдени құндылықтарының әр-түрлі болып келуі олардың мақсаттары мен атқаратын міндеттеріне байланысты, сонымен қатар жастар ұйымдарының қоғамның дамыту бағыты мен қызметіне тікелей

байланысты болып келеді. Ең алдымен, жастар ұйымдары жайлы жастар ұйымы туралы анықтамаларға мән беріп қарастырайық.

Жастар ұйымдары – жастар ұйымдары тізіміне кіретін, қауымдастықтарға тіркелген, жастармен жұмыс жасауды сезінетін, жастар бастамасын іс жүзінде жүзеге асыру мақсатын көздейтін жарғылар мен қоғам өміріне қатыса отырып шешімдер қабылдайтын қоғамдастық топ деген көзқарас қоғамда қалыптасқан.

Ал Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы заңында жастар ұйымдары жайлы былай делінген:

– **Жастар ұйымы** – негізгі мақсаты әлеуметтік, мәдени, білім беру міндеттерін және жастардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғауға бағытталған өзге де міндеттерді шешу, рухани және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылатын, мүшелері (қатысушылары) жастар өкілдері болып табылатын заңды тұлғалар қауымдастығы (одағы), қор, сондай-ақ қоғамдық бірлестік нысанында құрылған коммерциялық емес, мемлекеттік емес ұйым [1].

Қоғамдық жастар ұйымдары бірлесе амал, әрекет жасау үшін халықаралық, жалпымемлекеттік, аймақтық, ұлттық, жергілікті көлемде ресми және бейресми сипаттағы ұйымдарға, халықаралық ұйымдарға бірігуі мүмкін.

Қоғамдық жастар ұйымдары әр түрлі құрылымы мен функциясы тұрғысынан әр түрлі боып келеді. Оған жастар ұйымдары, студенттік өзін-өзі басқару ұйымдары, шығармашылық бірлестіктер (творчествалық), әр түрлі ерікті қоғамдық жастар қозғалыстар (ғылыми, ғылыми-техникалық, мәдени –ағарту, спорттық, қорғаныс және т.б) жатады. Жастар ұйымдарында жастардың патриоттық, рухани-адамгершілік тәрбиеленуіне, мемлекеттік тілді насихаттауға, мәдени бос уақытты ұйымдастыруға және жас адамның толық бағалы тұлғасын өздігінен іске асыруға және ұйымдастырушылыққа жастарды үйрету мен болашақ маман болып қалыптастыруға дағдыландыру болып табылады. Қоғамдық жастар ұйымдары арқылы мыңдаған жастар бір-бірімен қарым-қатынас жасап, қоғамдағы адамдар мен жұмысшы жастарды басқару қабілетін арттыру мен дамытуға болады. Жастар болашақта маман болып қалыптасуға өте маңызды құндылық болып табылады.

Жастар ұйымдарының қызметі мен қоғамдағы маңызын білу үшін, олардың елдегі қызметі мен жұмыстарының нәтижесін көз жеткізген кезде ғана болады. Сонымен жастар ұйымдарының мақсаты мен міндеттерін атап өтейік.

«Жастар таңдауы» қоғамдық бірлестік «Жастар таңдауы» республикалық қоғамдық бірлестігі, жас адамның әртүрлі әлеуметтік және кәсіби салаларында өзін-өзі іске асыру үшін механизмін құрумен айналысады. Ұйымның мақсаты:

- Жас кәсіпкерлер, сәулетшілер үшін әр түрлі жоба мен байқауларды іске асыру арқылы жастардың қоғамдағы статусын көтеру;
- Құқықтық пен кәсіптік сауаттылық деңгейін дамыту;
- Білімдік бағдарламалар, семинарлар мен тренингтарды іске асыру;
- Әр түрлі музыкалық және спорт байқаулар мен бұқаралық жастар акцияларын өткізу.

Жұмыс нәтижелері:

- 2013 жылы Ұлы Отан Соғысы ардагерлеріне көмек көрсету бойынша акция өткізген, «Тимур» көмегі атты акцияда 120-дан астам ардагерлер отбасына ақшалай және үй жұмыстарына көмек көрсетілген;

- Бірнеше экологиялық акциялар мен спорт жарыстары өткізген;
- «Бәрін білгім келеді!» атты жоба аясында білім тренингтері, тілдік курстар мен семинарлар ұйымдастырылған [2].

• «Қайсар» республикалық қозғалысы «Қайсар» республикалық жастардың қоғамдық-саяси қозғалысы өз қатарында жастар ортасының лидерлары мен белсенді жас адамдарды біріктіреді. «Қайсар» қозғалысының негізгі мақсаты, қаланың (елдің) қоғамдық-саяси өмірінде жастардың қатысуына жағдай жасау, Қазақстанның әрі қарай тұрақты демократиялық дамуына жолданған жас адамдардың неше түрлі бастамасын қолдау болады.

Қозғалыс міндеттері:

- жастардың құқықтарын қорғау;
- азаматтық жауапкершілік пен патриоттық сезімді дамыту;
- түлектердің жұмысқа орналасуына жәрдемдесу;
- сапалы жоғары білім алу үшін тең мүмкіндіктерге жету;
- ауыл жастарын қолдау және бейімдеу үшін жағдайлар жасау;
- мәдени білім деңгейін арттыру.

«Қазақстан Студенттер Альянсы» республикалық қозғалысы Қазақстан студенттер Альянсы белсенді жастар ұйымы болады, оның негізгі қызметі студент жастары проблемаларын анықтауға және шешуге, студенттерге әр түрлі қолдау көрсетуге, студенттерді белсенді қоғамдық өмірге тартуға

жолданған. Ұйым, жастарды белсенді қоғамдық қызметке тарту, салауатты өмір үлгісін насихаттау, патриоттық сезімді дамыту, студенттік жастар проблемалары бойынша неше түрлі конкурстар мен дөнгелек үстелдерді өткізу, студенттікті өз мәселелерін өздеріне дербес шешу және өз құқықтарына берік болу жөнінде ылғи неше түрлі іс-шаралар өткізеді.

Соңғы кезде, студенттер Альянсы халықтың қорғалмаған тобын қолдау бойынша қайырымдылық акцияларға жастарды тартады (ҰОС ардагерлері, сәтсіз нашар отбасыларының балалары, және мүгедектердің балалары). «Қазақстан жастары конгресі» құрылу тарихы 2001 жылы Ақтау қаласы сапарында қазақстандық жастар құруды елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен құрылған болатын. Арадан бір жыл өтіп 2002 жылы «Қазақстандық жастарын Конгресі» Қауымдастығы түрінде заңды тұлғалардың Бірлестігін құру туралы шешім қабылданды.

Бүкіл Қазақстандық жастар ұйымдары мен жастары елдің қоғамдық, экономикалық және мәдени өміріне белсенді қатыстыру үшін жағдайлар жасап, жастардың мүдделерін мемлекет пен жастар арасындағы сұрақтарды талқылап және ұсыныстар білдіріп отыруды мақсат етіп қойған болатын. Сонымен қатар жастар Конгресі жастар үшін әлеуметті маңызды жобаларды әзірлейді және жүзеге асырады, сонымен бірге жастар бастамашылдықтарын қолдайды.

«Қазақстандық жастар Конгресі» қауымдастығы мынадай жобаларды жүзеге асыруда. Олардың тізімі мынадай:

1. [Құрылыс және еңбек отрядтары](#)
2. [«Қазақстан жастар конгресінің мемлекеттік қызмет мектебі»](#)
3. [«Жас Отау»](#)
4. [«Жасыл ел» еңбек отрядтары](#)
5. [«Ұлттық дельфийлік комитет»](#)
6. [«Есірткісіз болашақ» Корпоративтік қоры](#)[3].

Сорос-Қазақстан Қоры (СҚҚ) – 1995 жылы «Ашық қоғам» институтымен құрылған үкіметтік емес қайырымдылық қоры.

Қор миссиясы – Қазақстанда ашық қоғам қағидаларын жылжыту.

Сорос-Қазақстан қоры бағдарламалар қызметі аясында келесі мәселелерге қолдау көрсетеді:

- теңдік, әділдік, адам құқықтарын сақтау және заң үстемдігі қағидаларын жылжыту;
- бюджеттің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету;
- толеранттылықты және азаматтық белсенділікті арттыру.

Қазақстанда өз қызметін бастаған уақыттан бері СҚҚ ВИЧ/СПИД індеттерінің алдын алу, шетелде оқуға бағытталған стипендиалық бағдарламалар, дебат, сыни тұрғыдан ойлау бойынша білім беру бағдарламалары, мәдениет пен өнерді қолдау сынды кең ауқымды бағдарламаларды жүзеге асыру үшін шамамен 70 миллионнан астам АҚШ доллары мөлшерінде гранттық қаражат бөлді.

Жастар бағдарламасы мақсаты: Қазақстанда әділ, толерантты және азаматтық тұрғыдан белсенді қоғамды дамыту процесінде жастарды қолдау.

2014 жылғы қызмет бағыттары:

1. Жергілікті қауымдастықтарды дамытуға бағытталған азаматтық бастамаларды қолдау, жастар арасында әлеуметтік әділдік және кемсітпеу қағидаларын жылжыту;
2. Ашық қоғам құндылықтарын жылжыту және ауыл жастары мен аймақтық жастар арасында адам құқықтарын қорғау, адвокати, әлеуметтік зерттеулер саласында білім беру бастамаларын қолдау;
3. Әлеуметтік жаңалық және әлеуметтік өнер саласында жастар бастамаларын қолдау [4].

Қазақстан студенттер Альянсы – бұл студенттердің құқықтары мен қызығушылықтарын қорғайтын республикалық студенттік қозғалыс. ҚСА жұмысының негізгі мақсаты: Студент жастардың құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және тұрмыстық мәселелерін нақты шешетін және тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуына белсенді түрде қатысатын ұйым ретінде қоғамдық танымалдылығын қалыптастыру.

Алға қойылған мақсатқа жету барысында келесі бағыттар бойынша жұмыс атқарады:

1. Студент жастардың құқықтарын және қызығушылықтарын қорғауды қамтамасыз ету;
2. Студенттердің бойында патриоттық сезімдерін қалыптастыру және дамыту;
3. Студент жастар арасында жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру;
4. Студенттік жастардың интеллектуалды потенциалын дамыту;
5. Студенттер арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру;
6. ҚСА-ның ішкі және сыртқы қарым-қатынасын ұйымдастыруды жақсарту[5].

«Өмірді жақсылыққа жетелеу»- қозғалысы, деп өздерін осылай SIFE мүшелі атайды, Халықаралық студенттік қозғалыс, дүниежүзі бойынша 60 елді қамтиды, 1995 жылдан бастап бұл қатарда Қазақстан студенттері де белсене ат салысуда.

SIFE мүшелерінің басты міндеті-«студенттердің жеке тұлға», болып қалыптасуларына жәрдемдесу, команда қатарында жұмыс қабылетін арттыру, еркін кәсіпкерлік пен экономикаға қабылеттіліктерін арттыру болып табылады.

Халықаралық студенттік қозғалыс (бағдарлама) - SIFE Қаланың жастары арасында, 1995 жылдан Орталық Азия аймағында жұмыс істейтін, Халықаралық студенттік қозғалысы- SIFE өте әйгілі. SIFE қызметі, Жоғары оқу орындарында, рынок экономикасының принциптеріне оқыту және ағарту мақсатында, студенттік командаларды құруға жолданды. Кәсіпкерлік қызметтің дағдысына ие болған, еркін кәсіпкерлік идеясын тарату үшін, қозғалыс мүшелері білім және бизнес жобаларын әзірлейді және олардың іске асырылуына айналадағыларды қатыстырады. Сонымен бірге кәсіпкерлікпен айналысады. SIFE Қозғалысының Қазақстандық бұтағы

Алматы қаласының және Республиканың барлық ірі Жоғары оқу орындарында жұмыс істейді[6].

Қорытындалай айтқанда жастар ұйымдарының еліміздің экономикалық, әлеуметтік хал-ахуалды жақсарту мен дамытуда өз үлестерін белсенді түрде жүргізіп келеді. Сонымен қатар озық тәжірибелер мен жобаларды қолдана отырып жастардың жағдайларын жақсартуда нәтижелері баршылық. Дегенмен жастар ұйымдарының көшбасшылары мен белсенді мүшелері арасында кемшіліктері де кездесіп жатады, атап айтқанда ұйымдастырушылық, көшбасшылық қабілеттері жеткіліксіз болып жүргенін мерекелік іс-шараларының аңғару қиын емес. Алайда жастардың болашақта бұл қателіктерді жастар ұйымдарының көшбасшылары мен белсенді мүшелері жеңеді деп сенеміз.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 7 шілдедегі N 581 Заңы "Егемен Қазақстан" 2004 жылғы 14 шілде N 176. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2004 ж., N 16, 95-құжат
2. Балалар үйі ресми сайты: <http://www.balazan.kz/kz/teen/ho4y/detail.php?ID=1691>
3. «Қазақстан жастары конгресі» қауымдастығы Астана қаласы Астана қ., Ирченко көш. 31, 10 кеңсе мәлімет электронды почта арқылы алынды: kmk_kaz@list.ru
4. Сорос-Қазақстан Қоры ресми сайты: http://www.soros.kz/about_us/soros_foundation_kazakhstan
5. М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті ресми сайты: http://www.tarsu.kz/kaz/index.php?option=com_content&view=article&catid=148:2011-03-17-11-09-35&id=681:2011-04-01-03-37-25
6. Central Kazakhstan academy Science and Educational Centre: <http://www.lingua.kz/kz/-/enactus>

**Жұмахан Қ.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Бияздықова К.А. филос.ғ.к., аға оқытушы**

ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ КІСІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Кісілік қасиеттер әл-Фарабидің «Қайырымды қала» ілімінде арнаулы қарастырылады. Оның пікірінше, кісілік белгілер, әсіресе, елбасыға тән болуы қажет. Осындай кісіге қойылатын талаптар: «Біріншіден, бұл кісінің мүшелері мүлдем мінсіз болуға тиіс: жаратылысынан өзіне айтылғаның бәрін жете түсінетін және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек, алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болуы шарт; өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан-анық айтып бере алатын ділмар болуы шарт; өнер-білімге құштар болуы, оқып-үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болуы керек; тағамға, ішімдік ішуге, сұхбат құруға келгенде қанағатшыл болуы керек; шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көруі керек; жаны асқақ және арнамысын ардақтайтын болуы шарт; оның жаны жаратылысынан пысық істердің бәрінен жоғары болып, игі істерге ынтазар болуға тиіс; дирхем, динар атаулыға, жалған дүниенің басқа да атрибуттарына жирене қарауы керек; жаратылыстан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлықты жек көру керек; қыңыр болмау керек; өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанда шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ер жүрек болуы

керек», – дейді. Сонымен, «кісі» шығыстық мәдениетте инабатты адам мағынасына жақын қолданылатын адамдық келбет болып табылады.

Халқымыздың Отандық философиясында адам мәселесінің қалыптасуын қарастыра отырып, Ұлы жерлесіміз, бүкіл Шығыс ғалымдары Аристотельден кейінгі екінші ұстазымыз деп таныған әбу-Насыр әл-Фараби теориясын зерделей отырсақ, онда оның сол кездегі жаратылыстану ғылымдары саласындағы үлкен жаңалықтарға, білімге сүйенгендігін көреміз. Адам табиғат эволюциясының жемісі. Таным теориясының өзегі – адамның іс-әрекеті. Бұл жерде біздің байқайтынымыз: әл-Фараби теориясында адамды ақыл субъектісі ретінде қарастырылатындығы. Оның пайымдауынша, табиғат адамға дейін пайда болған. Көріп отырғанымыздай, әл-Фарабидің теориясы Платонның «еске алу» теориясына мүлдем қайшы.

Ал әл-Фараби бұл мәселені «Мұрат қоғамды» ұйымдастырумен байланыстырады. Әл-Фараби бақыт мәселесіне, ең алдымен адамның осы дүниеде бақытты өмір сүруінің жолдарын іздестіруге өзінің философиясын бағыттады. әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында философияның рөлін жоғары көтеріп, былай деп жазды: «Дұрыс анықтама философия өнеріне сәйкес және оның жеке жағдайларынан индукция арқылы шығарылады. Мысалы, ғылымдардың объектілері оның тек қана метафизикалық, физикалық, логикалық, математикалық немесе саясаттық жақтарында болады, ол философия осылардың бәрінен қорытынды шығарады және оны дүние жүзінде философияның қатысы болмайтын ешбір болмыста бар нәрсе қалмайтындай етіп шығарады. Философияның алға қоятын мақсаты – адам қабілетінің шама жеткенінше тану мақсаты – оның осы анықтамасынан туады» [1, 45 б.]. Сондықтан, әрбір жеке адамның жетілуіне ақыл-ойдың, парасаттылық пен білімнің рөлін ерекше жоғары бағалады.

Сонымен қатар, әл-Фараби өз заманының тынысын өте нәзік сезінген адам. Ол адамдар қызметінде ақыл парасаттың рөлін өте жоғары көтеріп, халықтар арасындағы түсініспеушілік, тартыс-ұрыстардың орынсыз мағынасыз нәрсе екенін айта келіп, «...адамдар өз ақыл-парасатының арқасында келісімге келіп, жер бетінде тыныштық, бақытқа тек ақыл-парасат арқылы ғана жетуге болады, ненің жақсы, ненің жаман екенін адам парасаттылығы арқылы ғана шешуге болады», – деп адамдардың мүмкіндігін, күш-жігерін өте жоғары бағалады. «Шын бақытқа жету үшін адам өзін үнемі жетілдіріп отыруы тиіс, тек ізденіс білімнің арқасында ғана адамдар шын бақытқа ие бола алады» [1, 8-9 бб.], – деп өте орынды өсиеттер жазып қалдырған. Бабамыздың ұлы сөздері бүгінгі таңда да біздің өмірімізбен үндесіп, адамдар үшін өз мәнін жойған жоқ.

Халқымыздың Отандық философиясында адам мәселесінің қалыптасуын қарастыра отырып, Ұлы жерлесіміз, бүкіл Шығыс ғалымдары Аристотельден кейінгі екінші ұстазымыз деп таныған әбу-Насыр әл-Фараби теориясын зерделей отырсақ, онда оның сол кездегі жаратылыстану ғылымдары саласындағы үлкен жаңалықтарға, білімге сүйенгендігін көреміз. Адам табиғат эволюциясының жемісі. Таным теориясының өзегі – адамның іс-әрекеті. Бұл жерде біздің байқайтынымыз: әл-Фараби теориясында адамды ақыл субъектісі ретінде қарастырылатындығы. Оның пайымдауынша, табиғат адамға дейін пайда болған. Көріп отырғанымыздай, әл-Фарабидің теориясы Платонның «еске алу» теориясына мүлдем қайшы.

Әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында философияның рөлін жоғары көтеріп, былай деп жазды: «Дұрыс анықтама философия өнеріне сәйкес және оның жеке жағдайларынан индукция арқылы шығарылады. Мысалы, ғылымдардың объектілері оның тек қана метафизикалық, физикалық, логикалық, математикалық немесе саясаттық жақтарында болады, ол философия осылардың бәрінен қорытынды шығарады және оны дүние жүзінде философияның қатысы болмайтын ешбір

болмыста бар нәрсе қалмайтындай етіп шығарады. Философияның алға қоятын мақсаты – адам қабілетінің шама жеткенінше тану мақсаты – оның осы анықтамасынан туады» [1, 45 б.].

Әл-Фараби бұл жерде адамның танымдық қабілетін өте жоғары бағалап, адам танымына ешқандай шек қоюға болмайтындығын, философия дүниені тану, сезіну екендігін, оның бар ғылым саласына қатысы бар екендігін дәлелдеп отыр. Әл-Фараби философиясының ең құнды жақтарының біріне парасат жайындағы ілім жатады. Ол парасаттылық, парасатты адам дегенде, мұны интеллект, интеллекция әктісі деп түсінеді. «Парасаттылыққа сенім керек», ал сенім дегеніміз – қайырымдылық. Парасатты деп қайырымды адамды, жақсылыққа асық, жамандыққа қашық адамды айтады. Оның ойынша, пайымдауынша, қайырымды, ақылды, тапқыр адам өзінің бұл қасиеттерін мадақтауға тұрарлық деп саналады. Парасатты адам осындай.

Осыны қалай түсінетіндігіне қарай адамдар екі топқа бөлінеді: оның бірі наным жоқ адам парасатты бола алмайды, ал жаман адам, егер ол өзінің тапқырлығымен жамандықты ойлап шығару қабілетіне жеткен болса, онда ол парасатты деп аталуға лайықты бола алмайды деген пікірге өзінен-өзі келіп отыр.

Екінші топтағылар тегі не істесе де тапқырлық көрсетсе болғаны, оны парасатты адам деп атайды. «Ал Аристотельдің түсінігінше ұғыну дегеніміз қажет, кезінде және ыңғайы келгенде лайықты іс істеуге тапқырлық жасау деген сөз. Демек, парасатты адам сонымен бірге қайырымды адам болып табылады» [1, 19-20 бб.], – деп атап көрсетеді философ.

Адамның қоғамдағы орнын белгілей келе, әл-Фараби адам саяси бірлестіктерге енгенде өзінің «саяси» немесе «азаматтық» орнын белгілеп алғанда ғана өзінің алдына қойған мақсатына жету мүмкін дейді. Адам ақыл-парасатының, әрекетінің, қабілетінің, жоғары дәрежеге көтерілген жағдайында ғана ақыл-парасаттың биік сатысына көтеріле алады.

«Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғылымдар мен өнерлерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады. Осының көмегімен ол нені істеу, нені істемеу керек екенін пайымдап, сонымен бірге пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздығы айырмасын танытын болады» [1, 51-52 бб.], – деп ұлы ғалым адамдарды білімге, ақыл-парасаттылыққа, адамгершілікке шақырады. Ұлы ғұлама адам ақыл-ойының жан-жақты дамып, табиғат пен қоғам сырын толық біліп алуына мүмкіндігі бар екенін айта келіп, адамзат қоғамдағы барлық мәселелерді шешуде, танып білуде қабілетті ең басты ақыл-күш парасаты деп білді.

Адамдардың бір-бірінен айырмашылығы олардың интеллектуалдылығында. Сондықтан кейбір өмір салаларында зерделілігімен ой тұжырымы әбден жетілген адамдар істердің сол салалары бойынша үлкен беделге ие болады. Беделді дегеніміз: адам бір мәселе жайында пікір айтса да, оның пікірі даусыз қабылданады және тексеруді қажет етпейді. Адам бұл қасиетке тек ұлғая келе ие болады, өйткені жанның бір бөлігі ұзақ тәжірибені керек етеді, ал тәжірибе тек ұзақ уақыт бойында жинақталады және ол адамда ілгеріде айтылған ой қорытындыларымен нығая түседі.

Әл-Фараби философиясы – өзгеше сипаттағы философия. Әл-Фарабидің ғылымдар тарихына қосқан үлесін жоғары бағалай келіп, белгілі фарабитанушы ғалым М. С. Бурабаев былай дейді: «әл-Фарабидің ғылыми мұрасы ерекше кең ауқымды әртүрлі болып келеді. Ол ғылымның бар саласы бойынша еңбектер жазып, өз дәуірінің рухани мәдени мұраларының жетістіктеріне тұжырым жасады. Сөйтіп, әлеуметтік-философиялық, этика-эстетикалық және жаратылыстану ғылымдары саласына өзінің өте құнды үлесін қосты» [2, 7 б.].

Әл-Фараби қарастырған «кәмелетті адам» концепциясы (әл-инсаний әл-камили) кейінгі қазақ философиясындағы «толық адам» немесе «кісі» ұғымдарында жалғасын таба білді деп айтуға негіз бар. Өйткені, бұл ұғымдар адам мен қоғамдағы үйлестіру талпыныстарынан туады. Осы мәселеге әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатын арнаған.

«Адам, – дейді әл-Фараби, – қаншама кісілік қасиеттерді бойына қондырғанымен – қоғамның ажырамас бір бөлшегі. Ол қоғамнан тыс өмір сүре алмайды, өйткені белгілі бір топтың мүшесі. Адам өмір сүру үшін көптеген нәрсеге мұқтаж болады. Мұның бәрін ол жалғыз өзі жасай алмайды, сондықтан да ол басқалармен қарым-қатынасқа түсуі қажет. Адам өсіп-өне келіп, түрлі топтарға, қоғамдастыққа бірігеді. Осындай қоғамдардың бірі толық, екіншісі толымсыз, яғни толық емес қоғам деп аталады. Толық қоғамның өзі үшке бөлінеді. Олар: үлкен, орта және кіші қоғам. Үлкен қоғам – жер бетін мекендеуші барлық адамдардың қауымдастығы. Орта қоғамға белгілі бір халық, тайпалар бірігеді. Ал кіші, шағын қоғамға жекелеген қалалардың тұрғындары, ондағы көшелер мен жеке үй тұрғындары кіреді. Мұндай қоғамның ең шағын түріне отбасы жатады» – дейді [3, 26 б.].

Әл-Фарабидің пікірі бойынша, нағыз кісі тек «ізгілік қаласында» өмір сүре алады. «Адамдар, – деп жазды Фараби, – бақытты болу үшін біріне-бірі көмектесіп отыру мақсатымен бірлескен қала ізгі қала болады. Халқы бақытқа жету үшін өзара көмектесіп отырған қоғам да ізгі қоғам болады. Қалалардың бәрі бақытқа жету жолында біріне-бірі көмектесіп тұратын халық ізгі халық болады. Сол сияқты халықтардың бәрі бақытқа ұмтылып, біріне-бірі көмектесіп отырса, бүкіл жер жүзі ізгі болар еді» [3, 356-358 бб].

Өз бойына кісілік қасиеттерді қондырған, жетілген адам мәселесі қазақ мәдениетінде терең түп-тамыры бар және кең тараған философиялық тақырып және басқа да ұлттық философиялармен байланысты келеді. Осы ілімдерге терең мән беру міндетіміз.

Жалпы кісілік құндылықтарды қорытатын болсақ адам бойынан табылатын аброй, ар-ұят, мақсат, тектілік, ізгілік, борыш, имандылық, салауттылық, әдептілік, намыс сезімдерін қалаптастыруды, ұлттық және адами намысты қорғай білуді, алға талпыну ісін қолдауды көздейді. Біз осы дәстүріміздің жалғасы кісілік қасиеттерді дамыта беруге міндеттіміз.

Әдебиеттер:

- 1 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1997. – 446 б.
- 2 Қазақ халқының философиясы мұрасы // Қазақ этикасы мен эстетикасы. – Астана: Аударма, 2007. – XII том. – 480 б.
- 3 Қазақ даласының ойшылдары. ред. / Нысанбаев Ә.Н. – Алматы: ФСИ, 2001. – 2-ші кітап. – 283 б.

**Замзинова Н. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Өмірбекова А.Ө. - филос.ғ.к., доцент**

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ГАЛЕРЕЯЛАРЫ

Галерея ұғымы алғашында бір жақ қабырғасы түгелдей бағаналардан тұратын, төбесі жабық ғимарат деген мағынаны білдірген. Кейінірек галерея деп көркемсурет музейін немесе соның бөлімшесін атайтын болды. Галерея – бетон немесе темірбетон бөгет денесінде қалдырылатын қуыс. Бөгет бетонының

ахуалын бақылау, сүзілген суды жинау және алып кету, бөгет денесінің кәрізденуін тазалау мен жұмысын бақылау, тігістерді цементтеуді және жарықтарды бітеу мақсатында бетондауды жүргізу, түрлі коммуникациялар салу және бақылау-өлшеу аппаратураларын орналастыру үшін жасалады. Галерея горизонталь және көлбеу, ұзына бой, көлденең болып келеді.

Галерея (итал. galleria) – ғимараттың жеке бөлмелерін, сол сияқты театрдің жоғары ярустарын өзара жалғастыратын ұзын да еңсіз, жабық қылөт, дәліз, үңгір [1, 20 б].

Көркемөнер галереясы- шығармашылық өнерді адамдарға көрсетуге арналған кеңістік. Әдетте адамдар назарына ұсынылған шығармашылық жұмыстар сатылымға қойылады. Кей кездері көркемөнер галереясын көркемөнер музейі деп атайды. Қазіргі таңда Қазақстанда көркемөнер галерея түсінігі кеңінен қолданылады, бірақ бұл термин әр түрлі көріністерге байланысты қолданылуы мүмкін. Мысалға көркемөнер галереясы деп белгілі авторлардың жұмысын сатылымға қоятын интертен-магазиндерді айтсақ болады [2, 45 бет].

Қазіргі таңда Алматы қаласында бірнеше көркемөнер галереясы дамып келе жатыр. Солардың ішінде елге танымалы ARVEST көркемөнер галереясы. ARVEST көркемөнер галереясы алматы қаласында 2007 жыдың басында ашылды. Бұл кезеңде көптеген өз алдына жеке жұмыс жасайтын көркемөнер галереялары көрме орындарына байланысты қиындықтарды бастарынан кешіп жатты, кейбірі өз жұмыстарын тоқтатқанда болатын. Осы кездегі қуанышты хабар қала орталығынан ашылған жаңа галерея еді. Жұмыстарын жақсы бастаған галереяда әр ай сайын жаңа көрме жобалары өткізіліп отырды. Соның арқасында қарапайым халық арасында жақсы көзқарас қалыптасып, танымал болды. Басшысы белгілі кәсіпкер леди Римма Цаканян болды. Шығармашылық өнер оның қызығатын жұмыстарының бірі болған. Цаканян ханымның кәсіппен айналысуы оның Қазақстандық көркемөнер өмірінен хабардар болуға кедергі болмады. Арт-рынок, галерея жұмыстарымен қызыққан. Қоғамның белсенді мүшесі бола отырып, тіпті белгілі кәсіпкердің өзі рухани дүниесі кең, кәсіби және эмоционалды өмірді бір қалыпты алып жүре алуы қажет екенін жақсы түсінді. Суретшілермен сөйлесе отырып, өзінің кәсіпбі мен өнерге деген қызығушылықтарын қоса алатынан түсінді. Галерея ашу идеясы бірнеше жыл бойы іске асып, кейіннен шындыққа айналды. Галерея түсінігі Римма Цаканянда өзгелерге ұқсамаған. Ол галерея ұғымын тек суретші мен суреттердің байланысы ғана емес, ол шығармашылық жұмыстардың кеңістігі деп түсінген. Сол себепті де басшысы дизайн интерьері мен галерея экстерьерасы мәселесіне үлкен назар аударды. Алғашында галерея атауын «Леонарда» деп алмақшы болған. Кейінен Arvest ұғымы пайда болады. Славян тілінен аударған бұл сөз «өнер, білім» деген мағынаны білдіреді. Қазақстандық көрермендер бүгінгі күннің өзінде Армения суретшілерінің жұмыстарымен, Испандық Расима Михаэлидің және грузиялық Александр Антатзенің жұмыстарымен таныс алады. 2008 жылдың көктемінде осы галереяда «Бақылау, Көру, Қабылдау: Орталық Азия байлығы» атты халықаралық фото көрме болып өтті. Өз жұмыстарын әлемнің әр елінен әйел қауымы ұсынды. Соның ішінде Германия, Ирландия, Қазақстан, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Польша, АҚШ, Франция. Олардың ішіндегі көбісі- Халықаралық әйелдер және Алматы қаласының Дипломатиялық клубының мүшелері. Олардың ойынша өздері көрген әдемілік тек олардың ойында қалып қана қоймай сонымен қатар өзгелерге де бақыт сыйлауы керек дейді. Көрмеден түскен қаражаттарды қайырымдылыққа жұмсаған. Жеке көрмелер мен қатар мүсінші Кармине Барбаро және Владимир Гвоздовтың, керамист Александр Львовиятың, апалы –сіңілі Құсайыновалардың гротографиясы көрермендер назарына ұсынылды. Галереисттің негізгі міндеті жаңа авторларды табу, олардың жұмыстарын көрермендер

назарына ұсыну коммерциялық жұмыс жасау. Галереисттің көзқарасы өнертанушының көзқарасына ұқсамайды. Ол суреттердің техникасына, сыртқы келбетіне қарап бағаламайды. Ол сырттай көрермен ретінде суреттерге баға береді. Бірақ кәсіби таңдауы мен білімінің болуы арқасында ол көрермендер назарына ұсынылатын суретті таңдайды. Сол себептіде Римма Цаканянның көпшілік назарына ұсынған қуанышты хабарларының бірі Жамбыл елінің суретшісі Баймахан Шеримовтың жұмыстарын халық назарына ұсыну еді [3, 120бет].

"Arvest" галереясы қызметінің негізгі бағыттары:

- Топтық немесе персоналдық көркемөнер көрмесін өткізу
- Кескіндеме, графика және мүсіндік шығармаларды жасау
- Қолданбалы-декоративті өнер, зергерлік жұмыстар және түрлі сувенирлік жұмыстар жасау

- Мастер класс өткізу және ұйымдастыру
- Мәдениет және өнер саласында кеңес және жарнама қызметін жасау
- Фирмалардың, банктердің тізімін және жеке жинлыстар ұйымдастыру, көрсету
- Кеңселік ғимараттардың интерьерін көркемдік әрлеу
- Картиналарды багеттік профильмен әрлеу [4,12 бет].

Алматыдағы заманауи өнер галереясы – бұл тек комерциялық институт емес, сонымен қатар ағартушылық қызметтермен қатар әртүрлі әлеуметтік, коммерциялық емес, қайырымдылық жобаламен айналысатын ұйым. Олардың қызмет сферасы географиялық тұрғыдан кеңейіп келеді. Заманауи өнер галереясы- ағылшынның *contemporary art* түсінігінен шығады, 90 жылдар аясында көпшілік арасында « актуальды өнер» түсінігі қолданылған. Немесе 20 ғасырдың екінші жартысында пайда болған суретшілер қауымы. Көп жағдайда заманауи өнер деп модернизмге жақын немесе осы мағынаға қарсы өнерді айтады. Сол себептіде Museums of Contemporary Art (Актуальды өнер музейі) және Museums of Modern Art (Заманауи өнер галереясы) көрмелерінде бірдей авторлардың еңбектері тұрады. Сондай заманауи өнер галереясына СОРОСАны жатқызсақ болады. Негізгі міндеті Қазақстан және Орталық Азияның мәдениетін өзге елдерге таныстыру. СОРОСА бүгінгі таңда өзгеде елдерге танымал өнер галереясы болып табылады. Галереяда өткізілген жобалар: «Біз Қазақстан халқымыз» (2006), [Выставка «United Colors Of Revolution» \(2005\)](#), «Видеобірлік» фестивальдері. [5,123-126 бет]

Әдебиеттер:

1. Әбжанов Х.М. «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу мен іске асырудағы Президенттің рөлі // Тарихтағы тұлғаның рөлі: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Астана, 2007.
2. Барабанов Д. «Феномен московских галерей»
3. Боровский А. «Зов галерей // Новый мир искусства»
4. Северюхин Д. «Выставочная проза»
5. Созидание художественного пространства. Журнал Nomad. № 6, 2008

**Қабылбаева Н.Қ. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мұханбет.Ә.Ә. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ЕХРО -2017 МӘДЕНИ САЯСАТТЫҢ НЕГІЗІ

Қазақ елі Тәуелсіздігін алғаннан бері қуатты мемлекет ретінде қалыптасып, әлемнің алдыңғы қатарлы еліне айналу жолында талай белестерді бағындырды, тамыры тереңде жатқан төл тарихымыздың жаңа беттері ашылды. Осы қысқа ғана уақыт ішінде экономикалық және әлеуметтік маңызы зор жобаларды қолға алып, әлемдік деңгейдегі іс-шаралардың өтуіне ұйытқы бола білдік. Жаһандық мәселелер талқыға түскен кешегі ЕҚЫҰ-ның саммиті, Астана экономикалық форумы, Инвестициялық форум, Дүниежүзілік ислам экономикалық форумы жас мемлекетіміздің мерейін үстем етіп, абыройын асқақтатты. Ең бастысы, даму бағытын айқындап берді. Осындай көшелі істердің жалғасы ретінде Қазақстан, 166 жылдық тарихы бар ЕХРО-2017 көрмесін өткізу құқығына ие болды.

ЕХРО-2017 халықаралық көрмесін өткізуге ниетті Қазақстан әлемдік қауымдастыққа «Болашақ энергиясы» тақырыбын ұсынғаны белгілі. Қалай дегенде де, ЕХРО сияқты халықаралық көрмелерге қатысу қай елдің болса да әлеуетін дүниежүзіне паш етуге берілген тамаша мүмкіндік деуге болады. Оның үстіне, әлем алдында өзінің даму деңгейінді іс жүзінде дәлелдей отырып, шараны жоғары жауапкершілікпен өткізу - өте зор құрмет. Өйткені елдерді достастыру, ауызбірлікке шақыру, инфрақұрылымдарды лайықты деңгейде дамыту - жоғары дәрежеде өтетін кез келген іс-шараның мақтанышы. Әрине, бұл оңай шаруа емес. Астанада ЕХРО өткізуге арналған тақырып кездейсоқ таңдап алынбаса керек. Жерінде табиғи байлықтың мол қоры бола тұра Қазақстан баламалы энергетика мәселесін қозғауы тегін емес, әрине. Өйткені, шикізат көзіне айналып отырған еліміз оның түбінде бір түгесілетінін жақсы түсінеді. Сондықтан да тұрақты энергияны, баламалы энергетиканы пайдалану және табиғи ресурстарды сақтау барлық энергетикалық саланы дамытудың басым бағытының бірі болып табылады. «Болашақ энергиясы» - жел, күн, су, ғарыш баламалы энергетика, биомасса энергиясы, атмосфераға CO₂ қалдықтарын төмендету мәселелерін терең қозғайтын өте ауқымды түсінік. Әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттері ғылымдағы өзінің соңғы жаңалықтарын ұсынатын бұл халықаралық көрмені өткізу идеясы неден туындап отыр? Жасыратыны жоқ, бүгінде елімізде баламалы көздерден қуат алу мәселесі әлі де болса шешілмеген. Ал әлем дамудың жаңа, экологиялық тұрғыдан қауіпсіз жолдарын қажетсінеді. Міне, сондықтан да Қазақстан «Жасыл экономикаға» бет бұрды. Миллиондарды толғандыратын болашақ энергиясы тақырыбын талқылау адамзат тарихындағы кең ауқымды пікірталастардың бірі болып қалмақ. Оны әлемдік қауымдастық та жете түсініп отыр. Астананың игі бастамасына көрші, бауырлас елдерді айтпағанда, дамыған еуропа мемлекеттерінің көбісі қолдау білдіруде.

ЕХРО -бұл тек технологиялық жетістіктердің көрмесі мен болашақ технологияларды көру талпынысы ғана емес, сонымен қатар шараның қонақтарына арналған аумақты мәдени саяси бағдарлама. ЕХРО -ның мәдениетпен байланысы 1937 жылы Парижде өткен көрмеден басталды. Сол кезде суретші Пабло Пикассо неміс әскери-әуе күштерінің басқ халқына жасаған шабуылын еске алған «Герника» атты туындысын жұртшылық алдына шығарған болатын. Бұл қорқынышты әрі сәуегейлік еске алу болды. Ал Фернан Леже сол жерде «Энергия тасымалы» атты монументалды декоративтік қабырға жасады -элетртасымал дiңгектері мен трансформаторларды мадақтайтын, жаңа технологиялардың нағыз әнұраны болды. Содан бері көрмелердің шеңберінде әрқашан көптеген мәдени шаралар өткізіледі: концерттер, қойылымдар, оған қоса ЕХРО -ның басталуы салтанатты ашылу рәсімімен атап өтіледі. ЕХРО -2017 өткізу кезінде Қазақстанда шамамен 3 мың мәдени шаралар болады. ЕХРО көрмелері әлем елдерінің экономикалық, ғылыми, технологиялық және мәдени жетістіктерімен танысуға тамаша мүмкіндік беретін оқиға ретінде кеңінен танылды және тарихи тәжірибе айнасы, инновациялық идеялармен алмасу, бірігу мен келешекке деген

ұжымдық көзқарасты танытатын шара болды. Одан бері 161 жыл өтсе де ЕХРО көрмелері өз маңыздылығы мен мәртебесін жоғалтқан жоқ. Керісінше әлемдегі ең беделді көрме алаңы болып табылады. ЕХРО көрмелерін миллиондаған туристер келіп көреді, сондықтан әр ел ұлттық мәдениет ерекшелігі мен өз экономикалық, технологиялық даму деңгейін әлемге танытатын бірегей павильонын жасауға ұмтылады. Осының нәтижесінде келушілер павильондардың ғажайып сәулеттік бейнесімен бірге ең жаңа ғылыми жетістіктер негізінде жасалған экспонаттарды көруге мүмкіндік алады. Астанадағы ЕХРО-2017 Орталық Азия аймағы мен ТМД елдерінде өткізілгелі отырған алғашқы халықаралық көрме болмақ. Астанадағы ЕХРО көрмесі 3 айға - 2017 жылғы 10 маусымнан 10 қыркүйекке дейін созылады. Оған әлемнің 100-ге тарта елі және 10-ға жуық халықаралық ұйымдар қатысады деп күтілуде. Көрмеге 5 миллионнан астам адам келеді.

Бұл Қазақстанның халықаралық ілгері жылжуы жолындағы үлкен қадам болмақ. ЕХРО-2017-ні өткізу елорданың, сондай-ақ тұтастай алғанда республиканың экономикалық және инфрақұрылымдық дамуын қосымша ынталандыруға қызмет ететін болады. Елорданың және оның маңындағы аймақтардың шағын және орта бизнесінің дамуы ерекше серпін алады, ең алдымен, халыққа қызмет көрсету, қонақ үй бизнесі және ішкі туризм салаларының ұтары мол. Бұл шара елорданың көрме нысандары мен инфрақұрылымы құрылысына елеулі көлемде жеке инвестициялар тартуға, оларға қызмет көрсетуге ондаған мың жұмыс орындарын құруға, ішкі туризмді дамытуға және елге шетелдік туристер ағынын ұлғайтуға, Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік ресурстарын шоғырландыруға мүмкіндік береді. Көрмелер нысандары құрылысына инвестициялар тартудан басқа күтілетін экономикалық тиімділік мынада: ЕХРО ауқымында салынатын нысандар болашақта Қазақстанды және оның астанасын ірі халықаралық көрме және ақпараттық-таныстырылымдық алаң ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Көрме әлемді қазақстандықтардың көпұлтты мәдениетімен, ежелгі тарихымен, өнерімен, дәстүрлерімен, қонақжайлылығымен таныстырады, әлемдік қоғамдастықтың алдында Қазақстанның туристік тартымдылығын және танымалдығын арттырады. Елорданың мәдени дамуының да маңызы зор. ЕХРО өткізу кезінде Астанада әлемнің түпкір-түпкірінен әртүрлі мәдениеттер үні шырқалады. Көрме аумағында күн сайын концерттер, ұлттық күндер және басқа да ойын-сауық шаралары өткізіледі. ЕХРО-2017 ірі коммерциялық емес жоба, ол аймақтың және тұтастай алғанда елдің дамуының қуатты катализаторы болмақ. Құрылысқа, туристік инфрақұрылымға, қонақ үй бизнесіне салынатын инвестициядан түсетін кірісті былай қойғанда, көрменің зияткерлік мұрасы Қазақстанды жаңа деңгейге көтеретін болады. Әсем Астананың одан әрі қарыштап өсуіне және бұрынғыдан да өршіл мақсаттарын жүзеге асыруға жаңа серпін алады. Ал қазақстандықтар өз күштеріне және өз елінің мүмкіндіктеріне тағы да көз жеткізе алады. Сол жылда Қазақстан Кореяда, Есу қаласына өткен ЕХРО-2012 көрмесінде жалпы ауданы 774 шаршы метр павильонда өз экспозицияларын көпшіліктің назарына ұсынды. 28 шілдеде Оңтүстік Кореяның Ёсу қаласында «Жанды мұхит пен жағалаудағы аймақ» тақырыбында ұйымдастырылған ЕХРО 2012 Халықаралық әмбебап көрмесінде Қазақстанның Ұлттық күнінің салтанатты ашылу рәсімі өткізілді. Қазақстан делегациясын Қазақстан Республикасы Экономикалық даму және сауда министрі Бақытжан Сағынтаев бастап барды. Экспозицияның тұжырымдамасы - мәдениет пен ғылым, бизнес пен туризмдегі дәстүрлер мен инновациялар бір-бірімен түйісіп, еліміздің тарихы мен салт-дәстүрлері, оның заманауи өмірі әрі болашағы жайлы баяндай отырып, «Жанды мұхит пен жағалаудағы аймақ» тақырыбы төңірегінде көрініс тапқан. Айрықша орынға 2017 жылы ЕХРО көрмесін өткізуге үміткер Астана кандидатурасы ие. «Қазақстан үшін ЕХРО 2012

көрмесіне қатысудың мәні зор, бұл - түрлі ел азаматтарына ой-пікір, жаңа идеялармен алмасуға, су ресурстарын сақтау саласындағы мәселелерді шешу әдістері мен жобаларды талқылауға бірегей мүмкіндік беретін маңызды алаң. Сонымен қатар біз мұнда бүкіл әлемді Астана қаласы мен ЕХРО 2017 Халықаралық көрмесін өткізу бойынша қазақстандық өтінім туралы хабардар ете аламыз», - деп атап өткен Экономикалық даму және сауда министрі Бақытжан Сағынтаев. Біздің экспозиция қонақтарды ауқымымен инновациялық технологиялармен, интерактивті ойындармен қызықтыра алды. Павильон 6 шартты аймаққа бөлінген, келушілер интерактивті шоу бағдарламасын көріп қана қоймай, оған қатысу мүмкіндігіне ие болды, сондай-ақ Астана қаласына, ЕХРО қалашығына саяхат жасап, Қазақстан туралы көптеген мәліметтер ала алды. Су ресурстарын үнемдеу мен сақтау Қазақстан үшін аса маңызды экологиялық проблемалардың бірі болып табылады. Арал теңізін құтқару бойынша және Арал өңірін сауықтыру бағытындағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің іске асырған шаралары павильонда жақсы көрініс тапқан. Сонымен бірге мұнда Каспий теңізінің экологиялық жүйесі мен оның жағалауын сақтау жобасы да көрсетілген. Қазақстан Ұлттық күнді атап өту үшін есте қаларлықтай бағдарлама дайындады. Мереке күні мемлекеттік әнұран әуендері мен ұлттық туды көтеру рәсімінен басталып ресми бөлімімен жалғасады. Ұлттық күн бағдарламасында павильонда экскурсия жүргізіліп мерекелік шара гала-концертпен аяқталады. Бұл Қазақстанның халықаралық деңгейде алға жылжуында үлкен қадам болмақ. Қазақстан төрт рет ЕХРО Бүкіләлемдік әмбебап көрмесінде өз павильонын орнатты. Қазақстан өз павильонын мәдениет пен ғылымдағы, бизнес пен туризмдегі дәстүрлерге және инновацияларға сәйкес құрды. Павильон су тақырыбына арналып, Қазақстан тарихы мен дәстүрлері, оның заманауи өмірі және болашақ перспективалары туралы әңгімеледі. Біздің павильон 6 аймақтан тұрды. Келушілер бүкіл павильондар бойынша көрсетілген интерактивтік шоуды тамашалады және оған қатысты. Қазақстан павильоны ол кезде «Болашақ энергиясы» тақырыбы бойынша ЕХРО-2017 көрмесін өткізуге үміткер қала Астанаға ерекше назар аударды. «ЕХРО көрмесінің» өзі бір спектакль, мәдени және шығармашылық оқиғалар ретінде орын алып жатқан «әлемдік деңгейдегі театр сахнасы» іспетті. Келушілерге Бүкіләлемдік көрмелердің мұрасы мен тарихы ұсынылды. Олар көңіл көтерудің жаңа нысандарының пайда болуымен байланысты ғажайып және қызықты оқиғаларға толы болатын: Ауа шарымен, дирижабльмен саяхат, кинематографтағы алғашқы қадамда. Көрермен Бүкіләлемдік көрмелерге ғылыми сабақ және жаңа білім алуға емес, көңіл көтерудің жаңа түрлерімен танысуға, ғажайып заттарды тамашалауға деген құлшыныспен келетін. Осылай XIX ғасырдың соңғы үшінші бөлігінде қазіргі аттракциондардың алғашқы нұсқалары пайда болды.

ЕХРО-2017 өткізу елорданың да, тұтас республиканың да экономикалық және инфрақұрылымдық дамуы үшін қосымша ынталандыру болады. Астанадағы және оның маңындағы кіші және шағын бизнес, ең алдымен қызмет көрсету саласы, қонақ үй бизнесі мен ішкі туризм дамуға елеулі дүмпу алады. Бұл шара көрме нысандары мен астананың инфрақұрылымын салуға жеке инвестицияның елеулі көлемін тартуға мүмкіндік береді. Көрме әлемді қазақстандықтардың көпұлтты мәдениетімен, көне тарихымен, өнерімен, дәстүрлері мен қонақжай мінезімен таныстырды, Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтағы танымалдылығы мен тартымдылығын жоғарылатады. Елорданың мәдени дамуы да маңызды іс. ЕХРО өткізу кезінде Астана қаласы дүниенің әр бұрышынан келген әр түрлі мәдениет үндеріне толады. Күн сайын көрме аумағында концерттер, шоу, Ұлттық Күндер және басқа ойын-сауық шаралары өтетін болады. Туристтер мен көрмеге қатысушылардың көп саны оларға қызмет көрсетуші жеке қызметтердің белсенді дамуына жол ашады. Өйткені келушілерге тұратын орын,

сапалы тамақ, аудармашылар, экскурсиялар мен ойын-сауық қажет болады. Сондықтан қосымша жұмыс орындары мен табыс табу мүмкіндіктері пайда болады. Кіші және орта бизнес иелері үшін Астанадағы ЕХРО-2017 көрмесін өткізу жаңа энергия сақтағыш технологиялармен танысуға және кейіннен оларды енгізуге, инвесторлар мен бизнесті одан әрі дамытуға идеялар іздеуге тамаша мүмкіндік болады. Студенттар мен жоғары сынып оқушылары үшін бұл көрме өзге тілдерді үйренудегі тіл жаттықтыруға, жетекші әлемдік ғылыми мектептермен танысып, бұдан былайғы кәсіби өсу үшін идеялар табу мүмкіндіктерін бермек.

ЕХРО көрмесінде қазақтың ұлттық мәдениеті жаңғыртылмақ. Бұл дегеніміз көрменің зиянынан пайдасы көп демекпін. Себебі мәдениетімізге тигізетін зор мүмкіндіктері, яғни әрбір салынған ғимараттар еліміздің көркеюіне алып келсе ал төл мәдениетімізді жаңғырту мақсатында, есімі түркі дүниесіне ортақ, ойшыл Қорқыт атаның мемориалдық кешені сонымен қатар өзгеде тарихи мұраларды таныстыру жоспарлануда. Осы мұралардың арқасында бүкіл әлем қазақ мәдениетімен танысып оның кең етек жаюына бірден бір мүмкіндік бермек. ЕХРО көрмесін өткізу кезінде Қазақстанның астанасы әлемнің түкпір-түкпірінен келген түрлі мәдениеттер үніне толады. Көрменің аумағында күн сайын концерттер, шоу, ұлттық күндер және өзге де ойын-сауық іс-шаралары өтетін болады. Н. Назарбаев ЕХРО көрмесін өткізу нәтижесін барынша игілікке жарату, ең алдымен мәдениет пен туризмді дамытуға пайдалану мәселесіне назар аударды.

Қорыта келсек, «ЕХРО көрмесі тек өсіп келе жатқан мемлекетте болады, артта қалған мемлекетте болуы мүмкін емес»-демекші қырғыз елінің профессоры Топчубек Тургуналиев, ия, бұл қуаныш қазақтардікі. Әсіресе қазақ жастарыныкі. Өйткені, бұл дүниежүзілік көрме, өсіп келе жатқан жас толқынның жаңа өміріне жаңа серпіліс бермек. ЕХРО көрмесінде қазақтың ұлттық мәдениеті жаңғыртылмақ. Бұл дегеніміз көрменің зиянынан пайдасы көп демекпін. Себебі мәдениетімізге тигізетін зор мүмкіндіктері, яғни әрбір салынған ғимараттар еліміздің көркеюіне алып келсе ал төл мәдениетімізді жаңғырту мақсатында, есімі түркі дүниесіне ортақ, ойшыл Қорқыт атаның мемориалдық кешені сонымен қатар өзгеде тарихи мұраларды таныстыру жоспарлануда. Осы мұралардың арқасында бүкіл әлем қазақ мәдениетімен танысып оның кең етек жаюына бірден бір мүмкіндік бермек. Көрмені көру оңай, құру қиын болмақ. Таңдап алынған "Болашақ энергиясы", барлық адамзат үшін біркелкі болып, экологиялық қауіптің, энергия тапшылығы секілді глобалды проблемаларын шешудегі бірден-бір жол болып табылатынына сенімім зор. Күннен күнге дамып жатқан заманауи технологияларды тиімді пайдалану үкіметтік деңгейде қолға алынса, біздің дәстүрлі энергия көздеріне тәуелділігімізді айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік туар еді. Сонда біз қоршаған ортаны зиянды қалдықтардан қорғап қана қоймай, көптеген жұмыс орнын құрып, сатып алу қабілеттілігін арттыра аламыз. ЕХРО көрмелерін миллиондаған туристер келіп көреді, әр ел ұлттық мәдениет ерекшелігі мен өз экономикалық, технологиялық даму деңгейін әлемге танытатын бірегей павильонын жасауға ұмтылады. Осының нәтижесінде келушілер павильондардың ғажайып сәулеттік бейнесімен бірге ең жаңа ғылыми жетістіктер негізінде жасалған экспонаттарды көруге мүмкіндік алады. Бұл дегеніміз шет елдерден келетін әрбір адам, біздің жеріміздегі көрмені тамашалап ғана қоймай сонымен қатар мәдениетіміз бен дәстүрімізді, ұлттық киіміміз бен тағамдарымызбен таныс болады. Сондықтан да біздің Тәуелсіз жас мемлекетіміз үшін ЕХРО-2017 көрмесін өткізудің маңызы өте зор. Астана ЕХРО-2017 көрменің бүкіл әлемдік деңгейде өтетініне, оның жаңа идеялар мен олардың жүзеге асуына бірден бір септігі тиетініне және де Қазақстанымыздың дамыған әлем елдерімен терезесі теңдей болатынына сенімім зор!

Әдебиеттер:

1. «Қазақ үні» газеті.29 қараша 2012ж басылым
2. «Егемен Қазақстан» газеті.22 ақпан 2014ж басылым
- 3.Астана ЕХРО-2017 көрмесінің ресми сайты <http://www.expo2017astana.com>

**Қайроллаев Н.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекші: Өмірбекова А.Ө. - филос.ғ.к., доцент**

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СПОРТ МӘДЕНИЕТІ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Спорт (фр. *desport* — жалқу) — белгілі ережелер немесе дәстүрлерге сай көбінесе жарыс күйінде өтетін әрекет. Спорт жалпы алғанда физикалық мығымдығы өте маңызды болатын (жеңіске немесе жеңіліске әкелетін) әрекетті сипаттағанымен, ақыл-ой немесе құрал-жабдық сапасы да маңызды рөл атқаратын ақыл-ой спорты және мотор спортына қатысты айтылады. Адам баласы спортпен денсаулығын жақсарту, моральді және затты қанағаттану үшін, өзін-өзі дамыту үшін шұғылданады. Спорттың даму тарихына зер салсақ қоғамдағы өзгерістер мен қатар спорттың мән-мағынасын да түсінуге болады. Бүгінгі күнге белгілі үлгір өнерінің көп үлгілерінде дәстүрлі ырымдық ритуалдыр көріністері бейнеленген. Осы бейнеленген көріністерді сенімді түрде қазіргі мағынадағы спортқа жатқызуға болмағанымен сол кездің өзінде спортқа жақын әрекеттердің орын алғаны хақында байлам жасауға болады. Франция, Африка, және Аустралияда орналасқан бейнелердің осыдан 30 000 жыл бұрын жасалғанын айта кеткен жөн. Қытай жерінде біздің дәуірден 4000 жыл бұрын қазіргі спорт мағынасына жақын әрекеттің болғанын айтатын заттар мен құралыстар бар. Гимнастика ежелгі Қытайдағы кең тараған спорт түрі болған. Перғауындар мазарларындағы бейнелер мен заттар бірнеше ғасырлар бұрын да спорттың әр түрі болғандығынан хабардар етеді, оның ішінде жүзу мен балық аулауды айта кетуге болады.

Ежелгі Персияда поло және атты рыцарлардың найзамен жарысы негіздері қаланды. Ежелгі Грекия өзінде алуан түрлі спорт болған. Ең дамыған түрлері — күрес, жүгіру, диск лақтыру және арба жарысы. Осы тізімге қарағанда Ежелгі Грекияда(жалғыз ол жерде ғана емес т.б. жерлерде) әскери мәдениет пен әскери өнер спортқа тікелей қатысты болған. Сол жерде әр төрт жыл сайын Пелопонессе атты ауылда Олимпия деп аталған Олимпиада ойындары өтіп тұрған. Осы күндері адамзаттың даму деңгейіне сәйкес, әсіресе БАҚ пен жаһандық байланыс жүйелерінің пайда болуымен спортпен шұғылдануға көпшіліктің мүмкіндігі өсуде. Спорт кәсіпқой спортқа айналып одан әрі адамзатты қызықтыруда.

Спорт мәдениеті – позитивті құндылықтардың субъектісінің спортқа деген қатынасының тарихи өзгерісі ретінде қарастырылады. Мәселен, жеке индивидтің, әлеуметтік топтардың немесе жалпылай қоғамның спортқа қарым-қатынасы. Аталмыш топтардың спортқа байланысы нәтижесіндегі пайда болатын құндылықтар тізбегі мыналар: өзін-өзі басқаруы, символдардың, ойлардың, әлеуметтік идеалдардың көкте желбіреуін атай аламыз. Осындай түсініктен кейін спорт мәдениеті әлеуметтік өзгерістер енгізеді:

- Адамның қабілеті;
- Эмоционалды реакциясы;
- Білімі, қызығушылығы, қажеттілігі;
- Қызметінің түрлілігі;

- Оның механизмі және нәтижесі;
- Әлеуметтік институттар, қарым-қатынас түрлері және т.б.

Спорт мәдениеті, жалпы мәдениет ретінде нақты субъектінің, мәселен адамның немесе қоғамның мәдениеті болып саналады. Осыдан жеке тұлғаның немесе әлеуметтік топтың, қоғамның спорттық мәдениеті бөлініп шығады. Спорт мәдениетінің негізін адамның спортқа деген ішкі қалауы, қызығушылығы, жалпы ішкі әлемі қалыптастырады. Спорт мәдениетінің құрылымы өте ауқымды келеді. Ол бірнеше «блоктардан», яғни бөліктерден құралады.

1. Алғышарттық (бастапқы) компонент. Бұл бөлікке білімі, біліктілігі енеді.

- Спорт туралы бастапқы білімі, оның құрылымы, түрлері, басқа құндылықтардан айырмашылығы жайлы мағлұматы болуы;

- Спорт түрлері жайында нақты білімі, әр түрлілігін ажырата алуы;

- Адам кез-келген спорт түріне еркін еніп, бейімделуі үшін басқа спорт түрлерінен бір-бірін ажырата алуы қажеттілігі талап етіледі.

Осы аталмыш білімдердің барлығы спортты толықтай нақтылай тани түсуге баса назар аударады.

2. Бағалау компоненттері. Спорт мәдениеті позитивті сараптаманы мақұлдайды: мәселен, субъектінің спортқа баға беруі, оның түрлілігінің айырмашылығын аңғарып, пайдалы немесе пайдасыз тұстарын ажыратуы қарастырылады.

- Спорт жайында позитивті жеке ойлары, сыни пікірлері – рационалды компонент;

- Спортпен байланысты оның жетістіктерінен туындайтын көңіл-күй, эмоциялық реакциялар, т.б – эмоционалды компонент;

- Спортқа деген қызығушылық, мысалы, спорттық жаттығулар, сайыстар, іс-шаралар, бағдарламалар, кітап-журналдар, коллекциялық заттар, т.б – мотивациялық компонент;

- Спортпен шынайы түрде байланыста болу, яғни белгілі бір спорт түрімен айналысу, жаттығулар жасау, жетістіктерге жету – тұлғалық компонент.

3. Рефлексті-аналитикалық компонент. Спортқа берілген нақты бағаның шынайылығы, әділдігін ой торабынан өткізу. Позитивті құндылық ішінде субъектінің спортқа деген қарым-қатынасында маңызды «блок» ретінде аталмыш компонент саналады. Позитивті бағалауды ой торабынан өткізу келесі мүмкіндіктерге жол ашады:

- Спорттық іс-шараның нақты қай мақсатта, қандай құндылықтар аясында өткізілгені;

- Спорттың атқарар қызметінің басқа қырларына әлеуметтік немесе жеке тұлғалық мән беретінін;

- Спорттың шынайылығын айқындайды.

4. Қорытынды нәтиже беруші компонент. Спорттың адам өмірінде, қоғам өміріндегі маңыздылығын айқындайды.

Жалпы, осыдан спорттың адам өміріндегі маңыздылығы айқындалған сияқты. Ендігі кезекте, осы спорттың мәдениеті, оның қай деңгейде екендігі қарастырылады. Жоғарыда атап өткенімдей, спорттың түрлілігін аңғардық. Кез-келген адам спортпен кәсіби түрде немесе тек жеке бас денсаулығы үшін, салауатты өмір салты үшін айналысуы мүмкін. Мәдениет нақты дүниеде болатындығын жақсы білеміз. Олай болса спорт мәдениеті нақты кәсіби спортқа тән болып келеді. Қазақстандағы спорт мәдениетінің қалыптасуы қазақ халқының ұлттық спорт түрлерінің негізі пайда бола бастағаннан бастау алады. Ол, көшпелі қауымның өмірі мен тұрмыс салтына ыңғайластырылған дене тәрбиесі жүйесі. Жолда кездесетін қауіп қатерлер мен қиыншылықтар жеңуге бағытталған жартылай жауынгерлік тұрмыс көшпелілерден өте

жоғары дене дайындығын талап еткен. Олар үнемі жаттығу мен сайысқа түсудің әскери қақтығыстар кезінде табысқа жеткізетінін жақсы білген. Ерте дүние тарихшысы Страбон олар туралы: «Жебені тек ұрыс кезінде ғана емес, аң аулауда да, сонымен қатар күнделікті жаттығу кезінде де пайдаланады» - деп жазады. Ал, Геродоттың жазуынша: «5 жастан бастап 25 жасқа дейінгі балаларды үш қасиетке: атқа шабуға, садақ тартуға және шындықты сөйлеуге тәрбиелеген». Осы тұстан қазақ спортының мәдениетінің бастауын көреміз. Енді бүгінгі Қазақстандағы спорт мәдениетінің деңгейіне, хал күйіне тоқталсам. Мәдениет кез-келген елдің айнасы. Спортпен кәсіби айналысатын, ірілі ұсақты, ел ішілік немесе халықаралық аренада өтетін спорттық іс-шаралар, жарыстар, сайыстар кезіндегі біздің спортшыларымыздың өз-өзін ұстауы, спортқа деген құрметі қаншалықты жоғары деңгейде?! Оған түрлі факторлар әсер етеді. Мәселен, жаттығу кезіндегі ортасы, ұстазы немесе ішкі рухани байлығы. Біздің елде өте жақсы дамыған олимпиадалық спорт түрлеріне енетін бокс, күрес, ауыр атлетика сынды спорт түрлері нәтижеге жетуді көздейді. Сол аралықта тек жаттығуға көп көңіл бөлінеді де, рухани саулыққа, мәдениеттілікте аз уақыт бөлінеді. Нәтижесі төмен қаратарлықтай жағдайларға соқтырып жатады. Ал, өз басым білетін, кәсіби түрде айналысатын шығыс жекпе-жек өнері, кекушинкай каратэ спортында тәртіп пен мәдениет алдыңғы орында, ең әуелгі талап саналады. Ол спортқа деген, ұстазға деген құрмет, өзіңмен қатар айналысушыларға деген ізет болып табылады. Одан кейін өзіңнің жеке бас тазалығың мен жаттығатын орыныңның тазалығы. Жаттығу соңында ұстазымызбен рухани әңгіме өрбітеміз. Жалпы, бұл ретте айтқым келгені аталмыш спорт түрі күншығыс елінен енген. Мәдениеті дамыған Жапон елінің төл спорты саналады. Одан егер көпжылдық тәжірибеден өткен пайдалы мәдениетті игеріп, біздің дүниетанымымызға сай келетіндей етіп икемдесек артықтық етпес еді. Әрине, көпке топырақ шашып бөле жарғаным емес. Салыстырмалы түрде туындаған ой қорытынды. Атап өткенімдей мәдениеті қарыштап дамыған алпауыт елдердің спорт мәдениеті мен біздің елдің спорт мәдениетін салыстыруға келе қоймас. Сын түзелмей мін түзелмес. Біздің спорттағы, спортшыларымыздағы мәдениеттің кемшін түсетін тұстары жоқ емес. Оны өткізілетін іс-шаралардан аңғаруға, салыстырмалы түрде көз жеткізуге болады. Кез-келген мемлекеттің дамуы, әлемдік аренадан өзіндік орын алуы оның өнері мен спортына тікелей байланысты. Яғни, ол дегеніміз – мәдениет. Дегенмен де, кей олқылықтардың орын алуы спортшының табиғатына да тікелей қатысты. Темпераментіне, тәрбиесіне байланысты. Оны зерттеу нәтижесінде талай мәрте байқадым, көз жеткіздім. Бұны кәсіби спортшы ретінде нық сеніммен айта аламын. Әрине, спортымыз дамуда. Мемлекет тарапынан үлкен қолдау көрсетілуде. Бокс пенен күрестің, әсіресе қазақ күресінің жұлдызы жарық. Алайда, бұл күндегендік емес. Керісінше, еліміздің дамуы үшін, әлемге әйгілі болуы үшін оның мәдениеті қарыштауы қажет. Ал, бұған спорт толықтай үлес қоса алады. Демек, спорт пен спортшының мәдениетінің дамуы назардан тыс қалмауы қажет. Оны көрсетуші спортшы екені айдан анық.

Қорытындылай келе, осы ретте кәсіби спортшы ретінде қоя кетер ұсынысым бар. Қазақстандағы спорт түрлері ішіне шығыс жекпе-жектері де енеді. Ал, олардың бүгінгі хал-ахуалы салыстырмалы түрде нашар. Мемлекет тарапынан қолдау болмай жатады. Көпшіліктің айналысуы үшін өткізілетін жаттығу орындарының бағасының қымбаттығы. Жеңіске жеткен спортшыларға тағайындалатын сыйақылардың көңіл көншітпейтіндігі бар. Менің айтар ұсынысым: стратегиялық жоба ретінде енді шығыс жекпе-жек өнерлеріне көңіл бөлінсе. Мектеп бағдарламасына қосымша пән ретінде енгізілсе, бастауыш сыныптан бастап ЖОО-да аталмыш өнерге баулыса спортымызбен қатар мәдениетіміз де еліміз де қарыштап дамиды еді. Олай дейтін себебім, аталмыш спорт түрінде (кекушинкай каратэ) адамды мәдениеттілікке

тәрбиелейтін факторлар молынан жетерлік. Ал, осы спортты пән ретінде оқыған бүлдіршін өсе келе бойына жүйеленген тәрбиені, мәдениетті қалыптастырып үлгереді. Нәтижесінде, аталмыш спортымызбен әлемдік додаларда топ жарып, көк байрағымызды көкте желбірете отырып, әлемді аузымызға қаратып, саяси аренадан да өзіндік орынымызды айшықтар едік.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан спортшылар елі – анықтамалық энциклопедия
2. Столяров В.И. (2007г). Концепция олимпийского образования (многолетний опыт разработки и внедрения в практику) // Наука в олимпийском спорте. Междунар. научно-теоретический журнал. – № 2. – С. 30–35.
3. Столяров В.И. (2009а). Аналитический обзор основных направлений модернизации физического воспитания и физкультурно-спортивной работы в школе // Столяров В.И., Бальсевич В.К., Моченов В.П., Лубышева Л.И. Модернизация физического воспитания в общеобразовательной школе. – М.: Научно-издательский центр «Теория и практика физической культуры». – С. 11–125.
4. Щетинина С.Ю. (2007). К проблеме определения понятий «физическая культура», «физическое воспитание», «физкультурное образование» в системе общего образования // Доклады первого междунар. конгресса «Термины и понятия в сфере физической культуры», 20–22 декабря 2006 года, Россия, Санкт-Петербург. – СПб. – С.416–419.

**Мырзабеков Р. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Бияздықова К.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ КҮЙ ӨНЕРІНІҢ ДАМУЫ

Күй-музыкалық көне ұғым.ертеде күй деген, сірә аспаптық, және де дауыстық музыка шығармаларына берілген ат болуы әбден мүмкін. Кейбір түркі тілдес халықтарда қазырдың өзінде күй деп аспаптық музыканы да, әнді де атай береді. Ен далада күн кешкен елдің аузынан шыққан «күй» деген сөздің аспаптық музыкаға тән атау екенін,оның түп тамыры одан да арғы замандарда жатқан ол төртінші ғасырдан бері белгілі. Басқаны соз етпей, халық басына қара заман боп орнаған XXIII –XVI ғасырдың тарихый оқиғаларын баяндайтын шығармаларды алсақ та жеткілікті. Оларда музыкалық тілдің терендігі асқан шеберлікті керк ететін ойнау әдіс-амалының молдығы, аңыз хикаяларды сипаттаудағы программалық жүйесі Қазақстан жерінде аспаптық музыка өнері аса жоғарғы дәрежеде ертеде-ақ дамығанының айғағы осы. Қазақ халқының тұрмыс–әрекетімен, өмір- тіршілігімен әрқашанда тығыз байланысты болатын күй –жүздеген жылдардан бері қанат жайып өркендеп келе жатқан музыкалық жаныр. Халқымыздың музыкалық қазынасында сары алтындай сандалкер күйлер жүздеп саналады. Оларды хатқа түсіретін нота мәдениеті жоқ болса да, сыры мен сымбатын жоғалтпай, қайта ажарлана, әрлене түсіп, ауыздан -ауызға көшіп, атадан балаға мирас болып қала берді. Әлбетте құм басқан қалалардай, бізге жетпей, уақыт шаңының астында есепсіз көміліп қалғаны есепсіз екені және даусыз. Санын сөз етсеңізде, сапасын сөз етсеңіз де, екі ішектен есілген күй мақтануға тұрарлық қымбат дүниеміз ата бабаларымыздан сақталып келе жатқан мәдени мұра. Қазақ халқының көз көрмеген бүгінгі күнге жарқын өмірімізге дейінгі небір тар жол тайғақты басымыздан кештік. Бұл жолда жат ел жаулап алушыларының езгісіне тап болып өзінің даму тарихында үлкен өзгеріске ұшырады, соның әсерінен халқымыз тоз-тоз

болып көшпенді тұрмысқа көшті; жергілікті шынжыр балақ, шұбар төстер мен патша әкімшілігінің қанауына да көнді.

Жалпы Қазақ мәдениеті өте ауқымды кей тұстары әлі толық қарастырылмаған. Алғаш қазақ күйін зерттеген қағаз бетіне түсірген қазақ ғалымдарының бірі ол А Жұбанов, сонымен қатар сол заманның майталмандары сондықтан сан алуан болып келеді ал осы мәдениеттегі өнерге келер болсақ . Өнер де қазақ даласында тәңірінен дарыған өнер турлері жетіп артылады сол тек қана қазаққа тән құндылықтар ешбір ұлтта не болмаса елде кездескен емес. Ал қазақ музыкасына келер болсақ мұнда бізге ең алғаш болып күй есімізге түседі. «Нағыз қазақ қазақ емес нағыз қазақ домбыра» демекші қазақ музыкасында төрдегі орындарда жайғасқан осы күй өнері. Ал күй өнері ше? Күй жанры бар халық – әлемдегі ең бір сезімі сергек, ойы ұшқыр, жан дүниесі өте бай халық. Қарапайым ғана өзімізге өте таныс жалпыға бірдей таныс күй ол «Ақсақ темір күйі осы қойылымның өзінде терең ой жатыр Ханның баласының қазасын домбырымен орындаған күймен бейнелеп көрсеткен. Осыған қарап-ақ өз атабабамыздың ұлы, дана, жан дүниесі өте бай халық екенімізді байқауымызға болады.

Күй өнері – қазақ халқының ең басты рухани байлығының, жан дүние байлығының ең бір киелі, қасиетті түрі. Бұрынырақта ауылдардағы ірілі-уақты той-томалақтарда, шал-шауқанның басы қосылып бір үйде мәслихат, мәжіліс құрып отырғанда солар ортаға ауылдың бір күйшісін алдыртып, күй тыңдайтын. Бұл аймақта екінің бірі дерлік не домбырамен ән салып, не күй тартатын. Сонда сол шалдардың ішіндегі ең бір әу деп ән салмайтыны, дың еткізіп домбыра тартпайтынының өзі (домбырада ойнайды емес) әлгі күйдің ырғағына беріліп, көзін тарс жұмып алып, анда-санда «беу, дүния-ай» деп қойып, енді бірде екпіндеткен, дауылдатқан, жауға қарсы аттандаған ереуіл күйлерге еліріп, отырған орнынан қопандап түрегеп кете жаздайтынын талай көргенбіз. Оның сырын енді ғана түсініп жүрміз. Сөйтсек, күй дегеніңіз қазақтың бүкіл тарихының шежіресі, жүрек лүпілінің жазбасы (кардиограммасы), жабырқаса мұндасы, жадыраса сырласы.

Күй – қосыла алмай шерменде боп өткен қос жүректің өкініш пен өксікке толы үздіккен үні, қайғы-қасіретке душар болса, зары мен мұңының, азаттық пен еркіндік (тәуелсіздік, егемендік емес) үшін қан кешіп, жан беріп, жан алысқан арпалысқа толы сәттерінің ең шебер, ең бір сырлы шежірешісі . Сол замандағы қазақ халқымыздың қазыргы тілмен айтқанда бар басынан кешкенін таспаға түсіріп осы күнге дейін сақтап ұрпақтан ұрпаққа жеткізген осы қасиетті күй.

Қазір небір ұлы ой-сана мен ұшан-теңіз ұлағатқа толы, өне бойы махаббаттың мөлдірлігінен, адамзат атаулымен бірге туып, бірге өлетін зар мен мұңнан тұратын, шабыттанса шартарапқа шадыман шаттықтың шуағы мен шұғыласын шашып, әр алуан күйге түсіретін осынау ұлы өнердің өз еліндегі жағдайына қарап отырғанда ұрпағына өкпелі данагөй қария көз алдыңызға келеді. Өйткені күй-атаңыз бүгінде өзінің ең жақын сырласы, жанын ұғар ең жақын мұндасы қазақ деп аталатын басты тыңдарманынан айырылып барады. Оның ең басты себебінің бірі – бүгінде Қазақстанның бүкіл өнер сахнасын «ерінбеген етікші боладының» керіне келтіру болып отыр. Қазір төңірегіміз Батыс Еуропа елдерінің, Американың ың-жың, у-шу, даңғыр-дұңғырынан құлақ тұндырып тұр. Ол аз болғандай, Қазақстан телеарналарында көрсетіліп жатқан «Екі жұлдыз», «Бір жарым жұлдыз» сияқтыларға қарап отырып, қазақ өзінің ұлттық өнерінен, ұлттық мәдениетінен, ұлттық санасынан, тілінен мүлде ажырап бара жатқан жоқ па екен деген де ойға кетесің. Оларды өнер туралы көрсетілім – ток-шоу дегеннен гөрі қазақ өнеріне жасалып жатқан қиянат деуге болады. Бұлар туралы әңгіме өз алдына. Әңгіме қазақ ұлтының басқалардан өзгешелігін паш етіп, небір халықаралық ұлы думандарда Құрманғазы атындағы

оркестр үнімен аспан астын дүбірге толтыратын күй құдіретінің орнын теледидарда, радиода қазақтың жан дүниесіне, ұғымына, тәрбиесіне жат музыка басып бара жатқаны туралы.

Айтпақшы, осы оркестр бұрын қазақтың Құрманғазы атындағы ұлт аспаптар оркестрі деп аталатын, қай адамның ойлап тапқанын кім білсін, ол қазір халық аспаптары оркестрі деп аталады. Қазіргі уақытта қазақтың ұлы мәдени мұрасы – күй өнерінен алыстап бара жатқанымыз замана шындығына айналып отыр. Егер қазақ ұлты өзінің ататегінен қанына сіңген күй өнерінен бұдан әрі осылай алшақтап, бұдан әрі Батыстың нәзік сезімнен, ордалы ойдан жұрдай даңғаза, дабыра өнерін теледидар, радио арқылы әлі де шырқата берсе мәңгүрт ұлтқа айналады. Радио мен теледидар арқылы әртүрлі мерекелерде, той-томалақта «Сарыарқаны», «Көңілашар» мен «Адайды» бір-екі рет оркестрмен дүбірлетіп өте шығу өнерді насихаттау емес. Ол қазақты алдарқату ғана, әрі кетсе, экзотикалық бір сәттік көрініс қана. Яғни қазақтың ұлттық мәдени мұрасын ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, сол ұрпақтың қазақы жан дүниесін басқамен былғамаудың бір жолы күй өнерін кеңінен насихаттау болуы керек. Жүздеген, мыңдаған жылдар бойы, тіпті беріректен бастағанның өзінде Қорқыт баба ғұмыр кешкен дәуірден бермен қазақтың жансерігі болып, әрбір қуанышы мен ренішінің, арманы мен мүддесінің, жүрек лүпілінің жазбасындай болып келе жатқан қобызбен, домбырамен тартылатын әр күйдің шығу тарихы бар екенін де бүгінгі екі қазақтың бірі біле бермейді. Оны айтамыз-ау, бүгінгі қазақтар домбыра тартады, қобыз тартады демей, домбырада, қобызда ойнайды деп орысшадан тұп-тура тәржімелеп сөйлейтін масқараға ұшырады. Мысалы, «Балбырауын» деген күйді Құрманғазы Браун деген әлде графтың, әлде дворянның балына арнап шығарған екен деген сорақы «тарихты» таратып жүргендер де – осындай өзі де, сөзі де будандастырылып кеткен қазақтар. Шындығында, ол кәдімгі «балбырау», «балбырату» дегенді ғана білдіреді. Құрманғазының әр күйінің дерлік тарихы, кейіпкері бар. Мысалы, «Көбік шашқанды» күй атасы алғаш рет Каспий теңізін (Хазар теңізі) көргенде шығарғаны туралы дерек бар. Ал «Қайран шешем» мен «Аман бол, шешем, аман бол» орыс сарбаздары қол-аяғын кісендеп алып бара жатқан сәттегі «сені осындай күйге салып қойдым-ау» деген анасына деген аяушылықтан туса, бір жағынан, «мына кәпірлердің алдында неге көз жасыңды көрсетесің?»— деп жағынан шапалақтан тартып жіберген анасының қажырлылығына, намысқойлығына деген зор ризашылықтан туған екен.

Ал көкірегінде жарық түсетін сызаты бар пенде тыңдап отырғанда ара-тұра бір күрсініп қалмай тыңдай алмайтын «Нар идірген» күйін біреулер халықтыкі, біреулер Естөренікі дейді. Бұл күй туралы кезінде жазушы Тахауи Ахтанов аңыз ізімен әңгіме жазған. Бұл күйдегі ботасыз қалған, сүті суалған, өзі де суалып, тірі тулаққа айналған қара нардың шерлі құсасы, шынымен жауқазындай желбіреген жастық шағым мына қаусаған күйші шалдың астында жаншылмақ па деп күйге иіген нардың емшегін қысып, сүтін шығармай тұрған қыздың қара бұлттай қайғы-қасіреті, ақырында шалдың қолынан домбыраны алып, жас жігіттің күйді жалғастыра жөнелгенін көрген қыздың саусағының арасынан сүттің сауылдай жөнелуі – бәрі-бәрі қолмен салған суреттей көз алдыңнан өтіп жатады. Және күйшілер заманында өзі тартып отырған күйдің әр сәтін әңгімелеп те отыратын болған. Мысалы, Арал, Шалқар өңірінде марқұм Бақыт Басығараев, Мергенбай Науанов деген күйшілер осылай насихаттаған. Әсіресе, «Жем суының тасуы», «Шыныаяқ тастар», «Адай» күйлерін тартып отырып: «Міне, толқын жағалаудағы жарлауытқа соғып жатыр, міне, бір уыс топырақ суға шолп етіп құлап түсті» немесе «Адайдың» үшінші бөліміне келгенде «ал енді адайлар мен орыс әскерлері қырылысып жатыр» деп ара-тұра айтып қалып отыратын еді.

Иә, күйді қазақтың екінші тілі десе де болады. Күй – махаббат, күй құлдықтың зары мен мұңы, азаттықтың, еркіндіктің жаршысы. Күй бірде «Сарыжайлаудың»

салқын сабат, жасыл жазирасы болып көсілсе, бірде «Сылқылдақ» болып үкісі бұлғандаған бұранбел бойжеткендей сылаң қағып шыға келеді. Ал небір от ауызды, орақ тілді шешен, ділмарлар, Шыңғыс ханға баласы Жошының өлімін естіруге тілі жетпегенде «ақсақ құлан шошыған, хан ием-ау, хан ием, түсінбейсің бе осыған» деп естіртіп берген де «Ақсақ құлан» күйі еді ғой. Қазанғаптың «Шыныаяқ тастар» деген күйінде, Қазекем бір үйде мейман болып, дастарқан басында күй тартып отырады. Шай құйып отырған келіншектің күйге әбден елтігені сондай, күйшінің кесесіне шай құюды ұмытып, домбыраға телміріп отыра береді. Сонда домбырашы күйден жаңылып қалмайын деп алақанын дастарқанның үстіне қойып, «шай құй» дегенді ымдап түсіндіріпті. Ол қашан қолын дастарқанға қойып, қайтып әкеп ішектерді қағысын жалғастырғанға дейін домбыраның үні үзілмей, күйді перне үстіндегі саусақтары жалғастыра берген екен. Күй содан «Шыныаяқ тастар» аталыпты.

«Ерінбеген – етікші, ұялмаған – өлеңші» болған мына заманда мен күйшімін деп сахнаға шыққандардың көпшілігі әр күйдің орындалу ерекшелігі бар екенін ескермей, нотаға түскен, сірескен күйінде орындап шығады да, күйдің реңі бұзылып, шырайы шықпай қалады. Орындалу ерекшелігі дегеніміз күйші күйдің әр бөлімін, әр сәтін жүрепкен, бүкіл жан сезімімен түсініп, іліп қағатын жерде іліп, күреп қағатын жерде күреп алып, қажет жерінде су жорғаны сипай қамшылағандай қолы шанаққа тиер-тимес қып, қысқасы, күйдің әр тұсын соған сәйкес алуан-алуан қағыспен орындар болар еді. Қазіргі күйшілерге қарап отырсаң, оның бірі жоқ. Жаппай сабалау, шанақтың бетін өші бардай сокқылау, тырналау. Бұл, әсіресе, ДЭКОшыларға тән. Кейбір консерватория бітірген домбырашылардың өзі «Көкіл» мен «Домалатпайды» сабалап, тырналап тартып отырғанын көргенде әлде күйшіге, әлде олардың ұстазына, әлде нотасы түспегірге ренжірінді білмей қаласың. Әділін айтсаңыз, бұл екі күй «Адай», «Сарыарқа», «Жекпе-жек» сияқты едіреңдеп тұрған күйлер емес. Бұл екеуі – тыңдаған жанның жүрегін сыздатып, сай-сүйегін сырқыратып, қайдағы-жайдағысын қозғайтын, өте сыршыл, өте мұңды, небір арманшыл кеудені аһ ұрғызатын терең ойға құрылған сырбаз күйлер. Екіншіден, бүгінгі күйшілер күйдің бұрынғы өз атауын әлде әдейі, әлде білместікпен бұрмалап атайтын болды. Мысалы, Қазанғаптың «Торы аттың бөгелек қағуын» олар «Боз жорғаның бөгелек қағуы» деп жұрттың құлағына сіңіріп жіберді. Ал «Қыз Жібек» фильміндегі Н.Тілендиевтікі делініп жүрген «Жекпе-жек» деп аталып жүрген күй – біз білетін «Күй шақырыс» деген күйдің сәл өзгертілген түрі.

Айта берсек, күй тарихы, күй тағдыры туралы әңгіменің шет-шегі жоқ. Бір ғана Дина Нұрпейісованың күйлерін осы төңіректе түгендеп шығу үшін талай-талай ғылыми да, көркем де дүниелер жазылуы мүмкін. Ал Қазанғаптың 62 «Ақжелеңі» – тұтас бір тарих.

Жастайымыздан домбыра тартып, ел ішіндегі күйшілердің әңгімелерін тыңдап, бір-екі оркестрге қатысқанымыз болмаса, біз білікті музыка маманы емеспіз. Біздің айтпағымыз, бүгінде қазақтың ұлттық, яғни дәстүрлі өнерінің, оның ішінде күй өнерінің қадірі кетіп бара жатқанын жұртшылықтың, өнер адамдарының қаперіне салу ғана. Оның басты себебінің бірі Қазақ елі Ресейден азаттық алған он тоғыз жылдан бері заманымыздың теледидар, радио сияқты ең қуатты ақпарат құралдарында негізінен орыс және еуропалық өнер туындылары насихатталып, ұлттық өнер тек экзотиканың бір көрінісі ретінде қалып бара жатқандығынан болса керек. Ал Құрманғазы атындағы мемлекеттік консерваториядан бастап, музыка мектептеріне дейін көбіне-көп скрипка, фортепьяно сияқты батыстық музыка аспаптарына күйден гөрі көбірек көңіл бөлінетіні – жасыруға келмейтін жайт. Жапонияда ана тілін білмейтін адам жапон деп есептелмейді. Ал біз қазір қазақша білмейтін қазаққа мұның қалай десек, экстремист, сепаратист атанып кетеміз бе деп қорқатын болдық. Мұны

айтып отырған себебіміз, бұрын күйді қазақша білмейтін орыстілді қазақтар түсінбейтін еді.

Ал бүгінгі жас өрендеріміз ұлттық дәстүрлі мәдениеттен алшақтап, бірыңғай даңғаз, батыстық, орыстық үлгідегі музыкаға ғана ден қойып, күй атаулыға мұрын шүйіре, тіпті жатырқап қарайтыны – өте қорқынышты жағдаят. Өйткені жастайынан қазақы дәстүрлі ән мен күйдің кәусарынан сусындамай, шетелдің даңғыр-дұңғырын тыңдап өскен жастарды қазақ халқының болашағы деу – үлкен қате. Олардан өз ұлтын, өз елін сүйетін шынайы ұлтшыл, отаншыл азаматтар шықпайды. Және мәдениет атаулының бәрі бірдей пайдалы, мәдениет бірін-бірі байытады деу – барып тұрған жымьсықы саясат. Себебі қай халық көп, қай мемлекет күшті болса, сол халықтың, сол мемлекеттің мәдениеті өзі келген екінші бір мемлекеттің мәдениетін жұтып қояды. Біз түгіл, алпауыт Американың өзінде өзге бір елдің мәдениетін уағыздау, насихаттау мемлекеттік сатқындық деп есептеледі.

Сондықтан да парасаттылық қасиетінің негізі, түсінудің жолдарын ойластыруды қарастырады. Күйдің қоңыр сазымен әлемдік тұтастықты сезінуі, сонымен қатар дүниені тану және адамзат тіршілігінің негізі өмірдің мәні екенін ұғындырады. Адам өмірінің мәні ұрпақтар сабақтастығы яғни өсу, өну арқылы әлемдік үйлесімділіктер негізін жетілдіре отырып, адамзат тіршілігінің негізгі мақсатын ұғынуға алып келеді. Мұндай таным үрдістер адам өмірінің мәніне айналып, әрбір адамның әлем алдындағы жауапкершілігін сезіндіреді.

Әдебиеттер:

1. Нұрғали А. Қазақ ілкі тектерінің дәстүрлі мәдениеті . – Алматы, 2000. – 456 б.
2. Нәжімеденов Ж. Қоңыр және домбыра. – Алматы, 2005. –567 б.
3. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. – Астана, 2002. – 187 б.
4. Бекенов У. Күй көтерер көңілдің көкжиегін. – Алматы, 1975. – 320 б

**Наресбай Ш. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекші: Мұханбет Ә.А.- филос.ғ.к., аға оқытушы**

БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ӨНІМДЕРІ ТАУАР РЕТІНДЕ

Бұқаралық мәдениет дегеніміз – қарапайым бұқара халықтың, тобырдың талғамына сәйкес қалыптасқан мәдениет. Бұл ең алдымен өмірді рақат алу өрісі, сауықтық өмір салты ретінде қабылдайтын өзінің талап-тілектері мен қажеттіліктерін бәрінен жоғары қоятын және оны қоғам мен мемлекет қанағаттандыруға міндетті деп ойлайтын, өзінің әсемдік пен адамгершілік мұраттары туралы пікірлерін абсалютті түрде қарастыратын бұқаралық адамдардың мәдениеті. Жалпы, бұл мәдениетті ғалымдар ХІХ ғасырдың ортасынан бастап қарастырып және осы мәдениетті құрайтын бұқаралық қоғам, бұқаралық адам, бұқаралық сана ұғымдарын жеке-жеке талдай бастады.

Бұқаралық қоғам дегеніміз – адамгершілік құндылықтарының бәрінен айырылған, басты құндылығы индустриалды даму болып табылатын тоталдық жүйе. Бұл қоғам- саналы ойлайтын ,саналы әрекет ететін адамдардың орнына бейсаналы адамдар тобырын қалыптастырады. Бұқаралық қоғамды басқаша «бір өлшемді қоғам» деп атасақта болады. Себебі бұқаралық қоғамның ойлауы да, әрекеті де бірдей. Бір өлшемді қоғамның қауіптілігі – ол белгілі бір мемлекеттік құрылымдарға тәуелді бір өлшемді адам, яғни бұқаралық адамды тудырады.

Психоанализ өкілдерінің бірі Эрих Фроммның пікірінше, бұқаралық адам - үлкен машинаның автоматтандырылған бөлшегі. Бұқаралық адамды өз-өзінен бас тартқандығы, өзіндік менінен бас тартып отырғандығы толғандырмайды, өйткені бұқараға қосылған индивид өзіндік бір сенімге ие болып, өзінің бір топқа жататынын мақтан етеді. «Бұқаралық адам» ұғымын ғылымға енгізіп, ең алғаш 1930 ж жазылған «Восстание масс» еңбегінде қолданған испан философы Хассе Ортега Гассет болатын. Ол бұқаралық адамды антииндивид деп атады. Себебі антииндивидтер – ештеңе айта алмайтын, айтқысыда келмейтін, көптің түсінігімен жүретін, өзіндік ойлауы жоқ адам және ол өзіне жол көрсететін лидердің болғанын қалайды. Бұқара адамы -ол өзінің бір ерекшелігімен анықталады: ол басқаларға тек өзінің қайталануы болуына мүмкіндік береді. Оның достары болмайды, тек әріптестері болады. Олардың куәші санында. Бұқара адамы болу үшін бойында ерекше құндылықтардың болуы міндетті емес және ол қарапайым орта табы бола алады. Гассеттің пікірі бойынша қазіргі заманғы бұқаралық адамдар бойында мынадай белгілер бар: сұраныстың шексіздігі; өз табиғатына қанаушылық; өзін қоршаған ортаға деген қанағатсыздық. Бұқараны соқыр еліктеушілік манипуляцияға тез еритін қарабайыр тобыр ретінде қарастырады.

Ал бұқаралық сана дегеніміз – ойлаудың шектеулілігі, біреуге тәуелділілігі. Бұқаралық сананың бірнеше тобыр көріністері бар:

1. Адамдардың уақытша ассоциативтік жиынтығы, яғни бұған қайыршыларды жатқызамыз;

2. Ақыл-естен адасқандар, белгілі бір кумирлер үшін жанын қиюға дайын фонатиктер;

3. Қылмыскерлер тобыры, кез-келген қылмыс тобырда оңай жасалады. Бұқаралық мәдениетті қалыптастыратын ұғымдарды толығымен қарастырдық. Ендеше, бұқаралық мәдениет түсінігіне оралайық. Бұқаралық мәдениет менің түсінігімде былай көрініс тапты: ол, сапалы өнерден гөрі сапасыз өнерді халыққа дәріптейді. Неге? Себебі, бұқаралық мәдениет қарапайым халықтың сұранысы мен талғамын қанағаттандыруға бағытталған. Ал бұқараның сұранысының басым көпшілігі атыс-шабыс, қорқынышты фильмдер, ойындар, сапасыз тәрбиелік мәні жоқ бағдарламалар және тағы сондай сияқтылар. Бұлар халыққа жақсы тәрбие бермейді, керісінше олардың санасын улап, жауыздыққа тәрбиелейді. Осы орайда Франк-фурт мектебінің өкілі В.Беньяминнің көзқарасы есіме түсіп отыр: «бұқаралық мәдениетке жоғарғы өнерге тән болатын аура жетіспейді. Өнер шығармаларының тынысы бұл уақыт пен кеңістікте ерекше тіршілік ету. Механикалық қайта өндіруде өнер туындыларын көбейту мәдениеттің құлдырауына әкеледі. Бұқаралық мәдениеттің кең таралуы дәстүрлі келе жатқан ұлттық мәдениеттерді жоюға алып келеді». Мен бұл пікірге толықтай келісемін.

Қазіргі ХХ-ХХІ ғасырлар жаһандану заманында технологиялардың жылдам дамып, ақпараттың тез таралуы бұқаралық мәдениеттің көптеп таралуына мүмкіндік беріп отыр. Мәдени өнімдерді тарату, көбейту, өңдеудің жаңа жағдайларында (баспа-көбейту техникаларының жаңаруы, радионың пайда болуы, кинематографияның дамуы, телехабарлардың таралуы, үн және бейне жазушы техникалық құралдардың жетілдірілуі) ақпараттық-желілік жүйелердің даму қарқындылығы және өзара іс-әрекет принциптері ғылыми-техникалық қайта құрулардың түбегейлі өзгеруімен, технология саласында күшті дамуымен сипатталады (компьютерлік желілердің құрылуы, спутниктік таралым, онлайндық тораптардың және Интернеттің пайда болуы). Постиндустриалды қоғам мәдениеті бұқаралық сипат алады. Бұқаралық мәдениет біртұтас емес, ол көпқырлы. Ең күштісі - маргиналдық қабат, одан кейін танымал, жастардың субмәдениеті және т.б. жатады. Қазіргі жаһандану процесі жағдайында бұқаралық мәдениет трансұлттық мәдениеттің болашақ үлгісі ретінде

қабылданады, басқа қырынан этникалық құндылықтарға және этномәдени өзіндікке қарсы тұратын мәдениет ретінде түсіндіріледі. Мәдени құндылықтарды конвейерлік тәсілмен өндіру олардың тұлғалық шығармашылық мазмұнын кемітіп, адамдық жатсынудың жаңа формаларын қалыптастырады. Тек пайдалы көздеу ұлттық дәстүрлі мәдениетке жат әсіре сексуалдық, зорлық-зомбылықты, нәпсіқұмарлықты, арсыздықты, руханисыздықты дәріп-теуге әкеп соғады және бұл сұрықсыз, сапасы төмен мәдениеттің қалыптасуына алып келеді. Қазіргі таңда ұлттық би, музыка, кино өнерлерін телидидар, радиоларда дәріптеу азайып барады, тіптен жоқтың қасы. Оның орнын батыстық үлгідегі кинолар, музыка және ойындар басуда. Сол себептен де өндірушілерге пайда әкелмейтін ұлттық өнерімізді насихаттаудан гөрі, халыққа тез өтімді, табыс әкелетін өнерді насихаттауды дұрыс деп есептейді. Ағылшын ғалымы А.Понти былай деген екен: «Егер кино өтімсіз болса, онда ол нағыз сапалы өнер. Ал керісінше тез өтімді болса, онда оны өнер деуге келмес, ол жай ғана табыс әкелер дүние». Осыдан келіп, «Ұлттық мәдениет өнімі – туынды, бұқаралық мәдениет өнімі – тауар» десек арттық айтпаған болармыз.

**Оралов Е. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығы 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Бияздықова К.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

ҚАЗІРГІ ЗАМАН ҚОҒАМЫНДА АРТ – МЕНЕДЖМЕНТТІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Қазіргі заманда «заманауи арт-менеджмент сыртқы орта мен арнайы ішкі шығармашылықты әсер ету арасында пайда болған ...» деп айту оңай болатын шығар[1. 12 б.]. Алайда, негізгі әртістілік пен публика арасындағы қатынас 2000 жыл бұрын басталып кеткен, және арт менеджменттің академикалық пән ретінде қалыптасуын және оның ХХ ғасырдың екінші жартысында пайда болғанын Солтүстік Америка мен Еуропадан сол замандағы оның әлеуметтік ролінің ерекше болуынан байқауға болады. Ал кәсіби өнер саласының ұйымдарының және бұқаралық өнер агенттіктерінің таралуы және мамандану деңгейінің өсуін соңғы 35 жыл аралығында қарқынды дамығандығын көруімізге болады. Арт-менеджментті жалпы кәсіби табыс көзі емес не мәдени ұйым деп түсінуге болады. Бірнеше жылдар ерте, арт-менеджерлер сандаған табысты көздемеген не нон-профитті және табыс көзіне бағытталған не профитті ұйымдарға музыка, театр, би, мұражайлар, әдебиет, өнер/адамзат кеңес беру, ұйымдар көрстеілімі, қызметтік ұйымдар, тақырыптық парктер, радио-телеканалдық медиа, фильм индустриясында және дыбыс жазу индустрияда жұмысқа қабылданға болатын [2. 1, 25 бб.]. Осындай кәсіби мамандардың арт-менеджментте қажеттілігі олардың осы салада мәдени сектордың ішінде қарқынды дамуына және сала ретінде өз орнын орнықтандыруға алып келді. Сайкс айтпақшы, «арт ұйымдастырушылары егер олар мәдениет индустриясында екендігін түсінсе ғана жоғары табысқа кенеледі» деп өз пікірін айтқан болатын [3, 92 б.].

Арт-менеджмент – өнер саласындағы бақсару; өнер саласындағы кәсіпкерлік мүмкіншіліктерлі қағидалар, әдістер мен оны іске асыру құралдары жиынтығы. Оның шығу тегі терең, ол ежелгі Мысыр, Грекия өнерінде байқалады. Ал эстрада елді шар айналып жүрген скоморохтар (Ресей), шпильмандар (Германия), жонглерлер (Франция), т.б. айтуға болады. Франциядағы трубадурлар қозғалысы (ХІғ.) жаңа қоғамдық идеяны насихаттаушы ретінде танылды. Оның ерекшелігі – музыканы тапсырыс бойынша жазу, әндердің сюжеттеріне байланысты көптеген түрлерге бөлінуі, оның махаббат лирикасынан бастап әскери мадақтауларға дейін болуы оның

айырықша іс болғандығының айғағы. Музыкалық шығарманың елге таралуын жалдамалы әншілер мен кезбе әртістер іске асырды.

Қалалық тұрмыс пен өнегеге сатира, саяси тақырыпқа қалжыңдау, билікке байланысты сыни көзқарас, өлең шәмақтары, комикалық сценалар, музыкалық эксцентрика болашақ эстраданың пайда болуына алып келеді, олар өзалдымен карнавалды шулы және аулалық жиындардан пайда болды. Өз тауарларын сату үшін базарда түрлі өлеңдерді, арнайы күлкілі шумақтар, әзіл-сықақ қолданылды, ол да конференстың шығу тегі саналады. Ол бұқаралық және табысты сипатта келді, ол қазіргі таңда арт-менеджменттің нысанасының бірі. Ол заманда ең негізгісі миниатюра болды, оның театрлан ерекшелігі, барлығын біріктіретін элементтер болды. Әртістер біреудің атынан сөйлемей, өз атынан көрерменмен сөз жарыстырған. Қазіргі таңда арт-менеджменттің бір саласы шоу-бизнестің көзі болды.

Бірнеше заманнан кейін (XVIII ғ. соңы) шет елде түрлі еліктіруші ұйымдар пайда болды - мюзик-холлы, варьете, кабаре, министрел-шоулар – барлық жәрменкелік және карнавалды көрсетілімдер тәжірбиесін жинап замануи түрлі көрсетілім ұйымдардың шығу тегі саналады. Көптеген көшелік жанрлардың жабық кеңістікке жиналуы басқа шығармашылық өнердің қалыптасуына алып келді, оған жаңа талаптар қойылды, соның ішінде: көрермен жағынан назар салудың жоғары санатта болуы жатты. 19 ғасырдың екінші жартысында пайда болған кафе - шантандар, кафе – концерттер үлкен көрермен санына арналып жасалуы лирикалық ән шырқау, конференс, сольді би, эксцентрика секілді камерлік жанрдың дамуына өз әсерін берді. Ондай кафелердің табыс мөлшерінің ұлғаюы және бұқара арасында өте атақты болуы одан да үлкен «Амбассадор», «Эльдорадо», т.б. кафе-концерттердің салынуына алып келді.

Осындай көрстелімдерге ашықтық, лаконизм, импровизация, салтанаттық, көзге тартылымдық секілді сипаттар тән келеді. Осы уақытта Францияда мәдени-ойын-сауық орталықтар статусына ие болған ұйымдар пайда болады. «Театр Монтасье» (варьете) – өз бойына театрлық, музыкалды, цирктік өнерді қарастырды. 1792 жылы «Водевиль» театры атаққа ие болады. Сонымен қатар кабаре (думанды көңіл шаттыққа арналған би жанрындағы ұйымдар) және оперетта да үлкен беделге ие болады. Ұлыбританияда XVIII ғ. мюзик-холлдар мен кабаренің ашылуы да бұл саланың беделді боғанының бір айғағы ретінде көрсетуге болады.

Америка XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басына қарай мәдени-ойын-сауық орталықтардың ошағына айналады. Ең биік шыңға жеткен өнердің бірі джаз, ол бір жағынан клубтардың бір бөлігіне айналады, концерт залдарының ерекше дизайны, бірінші афишалар, үн-қағаздар, «жұлдыздар» фотосуреттері осы заманға тән. Джаздық музыка капиталистік заманға тән болып және табыс жағынан аз қаражат алып келгеніне қарамастан, ол бәріне ортақ әлеуметтік-мәдени заманауи феномен ретінде танылды.

Жаңа Орлеан қаласы, джаздың қалыптасуына үлкен рол ойнайды, сонымен қатар, XIX ғасырдың соңынан бастап ол Луизиана штатының клубтық өмір орталығына айналуына айырықша орын алды. Клубтар әлеуметтік институттар ретінде маңызға ие болды, ол бірнеше топ адамдарын әлеуметтік және этникалық ерекшеліктеріне қарамастан, түрлі қызығушылықтар мен қажеттіліктерін бір ортақ істе жалпылануына, тек қызығушылар ретінде ғана емес, кәсіби ретінде музыка жазуына алып келді.

Соған байланысты арт-менеджмент жүйесі де қалыптаса бастады (джаз музыкасы аймағында), сонымен қатар, джаз-агенттіктері мен музыкалық биржалар да пайда болды. Джаздық өнердің клубтық сауық ұйымдарында пайда болуы АҚШ-тағы және Еуропадағы мемлекеттің дәрежеде арнайы музыкалық білім беру жүйесінің білім беру ордаларында қалыптасуына алып келеді. Арнайы музыкалық импровизацияға зер салынған факультеттер консерватория, университеттер, музыкалық колледждер мен

нәзік өнер академияларында ашылады. Джаз ерекше әлеуметтік-мәдени феномен ретінде мәдениеттану, мәдениет әлеуметтануы, өнертану факультеттерінде зерттеле басталады.

Осындай оқу орындары ретінде Ұлыбританиядағы Манчестер өнер, мәдениет және тіл мектебін, АҚШ-тағы Франклин Пиерс Университеті, Вашингтон, Нью-Йорк мектептері, Италиядағы Боскони менеджмент мектебі, Ресейде Өнер институтын алуға болады. Ол курстардың барлығы жергілікті өнер саласының дамуына байланысты жұмысқа қабылдану туралы хабар береді. Мысалы, АҚШ-тағы Франклин Пиерс Университеті мәліметтері бойынша арт-менеджерлер осы салада, яғни түрлі мәдени іс-шараларды іске асыру барысында нон-профитті ұйымдарда 28000\$-85000\$, ал профитті ұйымдарда 35000\$-95000\$ табыс көзіне жетуге болады дейді [4. 4 б.].

Осындай прогрессивті құбылыс арқылы клубтар мен концерттік музыкалық жанрлар секілді қызмет түрі таралады. Кейін ХХ ғасырда джаз орнына рок-музыка беделге ие болады. Сонымен қатар, кинематографтың да дамуы, оның кейін әлемде кең масштабта даңққа ие болуына алып келеді.

Солтүстік Америкада арт-менеджмент, арт әкімшілігі және мәдени менеджмент бір мағына береді. Еуропалықтар осы мағынада мәдени менеджмент деп ағылшыннан аударылған терминді жиі қолданады. Арт администраторлары ұлттық ерекшеліктерге байланысты арт менеджмент туралы кең білімді және мәдени әкімшілікті толықтай құра отырып, көрсем өнерге ең басты көңілін аударады (яғни, «жоғары», нон-профитті, мұра, бұқаралық мәдени секторы) және оның ішіне ойын-сұуық кешендері: өнер түрлері, медиа, қызығушылар үйірмелері жатады. Сонымен, көркем өнердегі менеджмент мәдени полиция және администрация контекстінде толықтай мағынасына ие болады.

Сонымен қатар, осындай мәдениет феноменінің Солтүстік Америка және Еуропада пайда болып, кең таралуын келесідей алғышарттар арқылы да топтастырып қарастыруға болады:

- a) Әлемдік жүйенің өзгерісі;
- b) Өнер саласының өзгерісі;
- c) Мәдени полиция жүйесінің өзгерісі;
- d) Мәдени қор жүйесінің өзгерісі.

Біріншісі бойынша, қазіргі замандағы жаһандану үрдісін алып қарастыруымызға болады, себебі, мәдени әкімшілікпен айналысушылар бұл үрдісті гомогендік және гетерогендік, жаһанды және локалді деген ұғымдар арасында бір ортақ нәтижеге жетуге болатынын көрсетті. Сонымен қатар, Томлинсон пікірінше, жаһандану байланыстар кешені деп түсінуге де болады «байланысаралық және дербестік аралық қарқынды даму және әркімге қол жетерлік торды заманауи әлеуметтік өмір сипаты» деп қарастырамыз.

Визомирский жаһандану үрдісі арқылы мәдени сектор және өнер саласында б мүмкін шығу жолының траекторияларын көрстекен болатын: Американизациялану, гомогенезация, жаһандану, қайтадан плюризацияға түсу(реплюреализм), тауарлану(коммодификация), глокализм(жаһанды және локалды). Американизация, гомогенезация және коммодификацияның теріс әсеріннен құтылу үшін әркім өзіне тән мақсаттар мен мүдделерді сыртқы мәдени әсердің бейімделуіне байланысты алуы мүмкін.

Мәдени сектордағы жаһандануды жаһанды поп-мәдениет, Американизация, Вестренизация секілді көріністерден байқауымызға болады. Оның негізгі мәні бірнеше жаһанды-локалді мәдениеттердің жағымды балансқа түсіуін гибридік тәсіл арқылы, яғни «бұл жолда бірнеше қызықты тәжірбие мен жаңа тәжірбие ішіндегі араласудан пайда болатын жолдар» деп түсінуге болады [5. 101 б.]. Жаһанды және локалді әсерді

біріктіру не оның арасында ымыралануды глокализм не жаһанды интеркультурализм деп атаймыз. Оның басты мәні, бұқараның таңдау жауапкершілігін елеусіз қалдырмау, жаһанды әлемдік жүйе бір санаққа алыну қажет. Жақын арада трансұлттық актерлер мен нормалар айырмашылықтарына қарамау, мәдени ортаға, ұйымдарға, жарыстарға, бұқаралық таңдауға қайшы әсерін тигізуі мүмкін болғандықтан, тек қана жергілікті ортаны қорғауға назарын бөлу қолға алынады.

Екіншісі, адамзаттың шығармашылығы қашан да болмасын гүлденуші, өркендеуші және динамикалық мәдени секторға айналып отырды. Чербо және Визомский пайымдауынша «нақты өнер формалары әр ғасырда ерекше орын алды; өнер қызметінде көптеген мағына және сол саладан алынатын құндылықтар да жатты; өнер жасалды, қорғалды және түрлі жолдармен тарады; өнер түрлерінің деңгейі және халық арасында уақыт пен кеңістікте биік беделге ие болуы, оның мемлекет пен билікті артынан ергізіп, және білім әрдайым ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырды» [6. 3,4 б.]. Мәдениет және өнер түрлері әлемдік дамыған экономика саласында тіршілік етуге қабілетті, ол ақпарат беруші қызметінен шығармашылық таныту жүйесіне ауысты. Оны біз келесі кесте арқылы көруімізге болады:

Кесте 1. Көркем өнер, коммерциялық, қолөнер, өнер мұралары [7. 47 б.].

Өнер түрі	Мәні	Өнер адамдарының статусы	Ұйым беделі
Жоғары өнер (Көркемөнер)	Өнер өнер үшін Өнер түрлерінің бұқараға арналып жасалуы	Кәсіби мамандар	Нон-профитті не бұқара секторы
Коммерциялық өнер (Ойын-сауық)	Табыс көзі үшін өнер жасау	Кәсіби мамандар	Табыс көзі үшін
Қолөнер (Индустриалды дизайн) (Сәулет өнері)	Табыс мөлшерін көбейтуге арналған өнер түрі	Кәсіби мамандар	Табыс көзі үшін не бұқара секторы
Қызығушыларға арналған өнер (белгілі бір ұйымға жатпайды)	Өзін-өзі дамытуға арналған	Қызығушылар	Волонтерлер
Өнер мұралары	Бұқара мүддесін көздейді	Қызығушылар Кәсіби мамандар	Табыс көзі үшін не бұқара секторы Нон-профитті Волонтерлер

Мәдени полиция жүйесінің өзгерісі «полиция саласында жоғары, поп және ұйымда тұрмайтын өнерге бет бұруы, ал нон-профитті не коммерциялық өнер түрлері түрлі өнер дисциплиналарына айналып, бірнеше федералды департаменттер мен агенттіктер, мемлекет деңгейлерімен қаражатталып отырғанынан байқауға болады» [6, 13 б.]. Бұл арт-менеджерлерінің қызметі ұлттық және ұлтаралық полиция қолжазбалары арқылы өтетіндігі және мәдени мұраға бірдей тек арт-менеджерлер ғана емес, мәдениет полицейлері де өз септігін тигізетіндігінің белгісі. Америкадағы мәдениет полициясы туралы парадигма мұра, мұраның сақталуы, мәдениетаралық дипломатия, ұлтаралық турлар мен көрсетілімдер, парасатты меншіктердің дамуы дұрыс жолда тұрғандығының айғағы.

АҚШ-тағы және шет елдегі мәдениет полициясы парадигмасының қалыптасуы әлі алда белгісіз болғанына қарамастан, осы парадигма қарамағында ұйымдастыру әкімшілігінің, ұлттық полицияның және ұлтаралық дипломатияның жиналуы ол саланың белсенділігін көрсетеді.

Және соңғысы, өнер түрлері және мәдениеттің заңды және қоғамдағы пайда алып келуші элемент ретінде танылуы, сонымен қатар, басқа секторлар секілді мемлекеттік қамқорлыққа бөлену, ХХ ғасырда дамушы индустриялды мемлекеттер арасындағы өнерге көңіл бөлінуіне алып келді. Мемлекет атынан 1960-1970 жж. Солтүстік Америка мен Еуропа елдерінде өнерге әлеуметтік бағдарлама ретінде қаржылай көмек көрсетілді. 1980 жылдары қаржыландыру саны азайтылса, ал 1990 жылдары ол қайдан жаңарады, бірақ оны мемлекет тарапынан емес, америкалық нон-профитті өнер ұйымдары қолға алады. Жалпы АҚШ-та санақ бойынша табыс мөлшері 1995 жылы \$10 миллион болса, ал 1999 жылы ол \$11,7 миллионға артады. 1990 жылы Еуропада өнер ұйымдары жеке меншікке алынуына байланысты және орталық полицияның бөлінуіне байланысты мемлекеттік емес мекемелер, кіші корпорациялық қорлардан гранттың бөлінуі байқалды [8. 191б.].

Жаңа өнер саласындағы қор көзінің өзгеруі экономикалық болжамдар мен нәтижелерін толықтай өзгеріске алып келді. Жаңа қаржыландыру жүйесі және сол санаққа жататын өнер құралдарының да құндылығына басқашалай көзқарас көрсетуіне де әсер етті.

Сонымен, арт-менеджмент жаңа кәсіби сала емес, түбі терең тарихтан құралған кәсіп түрі. Қазіргі кездегі өнер және мәдениет саласының әлеуметтік өмірдегі роліне байланысты басты назар аударылу, сонымен қатар, бұл сала енді тек адамды еліктіру ғана емес басқа экономикалық қызметті ала жүруіне және үлкен қаржы алып келуіне байланысты өнер туралы жалпы көзқарастың өзгерісін алып келді. Тамырын АҚШ пен Еуропадан жайған арт-менеджмент бүкіл әлемге таралып, қазіргі кезде арнайы курстар университеттерде де оқытылып жатыр.

Әдебиеттер:

1. Bendixen, P. "Skills and Roles: Concepts of Modern Art Management" /International Journal of Art Management, 2000, Vol. 2, no. 3
2. Evard, Y., & Colbert, F. "Arts Management: A New Discipline Entering the Millennium?" /International Journal of Art Management, 2000, Vol. 2, no. 2
3. Sikes, M. "Higher Education Training in Arts Administration: A Millennial and Metaphoric Reappraisal". The Journal of Arts Management, Law, and Society, Vol. 30, no. 2
4. http://www.franklinpierce.edu/academics/gradstudies/programs_of_study/MBA%20Overview%20Page.htm
5. Pieterse, J. N. "Globalization as Hybridization", in the Globalization Reader, 1995/2000/F. J. Lechner & J. Boli, eds. Malden, MA: Blackwell Publishers

6. Chebro, J. M. & Wyszomirski. M. J. “Mapping the Public Life of the Arts in America”, 2000/ In the Public Life of the Arts in America, Chebro, J. M. & Wyszomirski. M. J., eds. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press
7. Chartand, H. H. & McCaughey, C. “The Arm’s Length Principle and in Arts: An International Perspective – Past, Present and Future”, 1989/ In Who’s to pay for the Arts? The International Search for Models of Arts Support, M. C. Schuster, eds. NY: ACA Books.
8. Wyszomirski. M. J., “Arts and Culture” 2002/ In the State of Nonprofit America, L.M. Salamon, ed. Washington, DC: Brooking Institution Press.

**Сейдаханова Н. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Көбекова Б. аға оқытушы**

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҚАЛАНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ӘЛЕУЕТІ

Мәдениет (арабша “*маданият*” – қала, қалалық; латынша – *өңдеу, өсіру* деген ұғымдарды білдіреді) – 1) белгілі бір халықтың қол жеткізген табыстары мен шығармашылығының жиынтығы; 2) адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері (палеолит мәдениеті, крит-микен мәдениеті, т.б.); 3) адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, еңбек мәдениеті, құқық мәдениеті, т.б.); 4) агро-мәдениет (дәнді өсімдіктер мәдениеті, цитрустық мәдениет, т.б.). Мәдениет¹ – адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан – мәдениет саласының өрісі кең. Мәдениет – тарихи құбылыс. Оның дәрежесі мен сипаты қоғамдық өмірдің жағдайларына байланысты өзгеріп отырады. Тарихи дәуірлердің алмасуы мәдениеттің мазмұны мен формаларына сөзсіз терең өзгерістер енгізеді. Мәдениетті тұлғалық сипатта қарастырғанда, бірнеше елеулі түсініктерге тоқтала кету қажет, олардың ішіндегі маңыздылары: мәдени әрекет, мәдени орта, мәдени игіліктер мен қажеттіліктер және мәдени ұйымдар мен ұжымдар. Бұлардың арасында ең түбегейлісі – мәдени әрекет. Әрекеттену – жалпы адам мен қоғамның өмір сүру тәсілі, тіршіліктің тірегі. Мәдени әрекет деп, әдетте, мәдениет игіліктерін өндіруге, таратуға, тұтынуға бағытталған мақсатқа сәйкес әлеуметтік іс-қимылдарды атайды. Мәдени игіліктерді толассыз жасау нәтижесінде адам өзінің де мәдени деңгейін көтереді. Осы әрекеттің қайнары, түпкі қозғаушы күші ретінде ғылым адамның талап-мұқтаждарын, мәдени қажеттіліктерді бөліп қарастырады. Осылардың қатарына біз мынандай адамдық қажеттіліктерді жатқызамыз: өмірдің мәні мен мағынасын іздеу, өмірден өз орнын табуға ұмтылу, шығармашылыққа талпыныс, альтруизм, гумандылық және тағы басқалары. Мәдени орта ұғымы мәдениеттің коммуникациялық (қатынастық) табиғатымен тығыз байланысты. Мәдени орта заттық-материалдық, әлеуметтік ұйымдар мен ұжымдардан, рухани қызмет орындарынан тұрады. Оларға техника мен құрал-жабдықтардың даму деңгейі, тұрмыстық мәдени дәрежесі, адамдардың білімділігі, кәсіптік шеберлігі, рухани мәдениетті сақтау және насихаттау ұйымдары (мұрағаттар, мұражайлар, кітапханалар, клубтар және тағы басқалар) жатады. Қайсыбір ұлттық мәдениетті алсақ та, ондағы салт-дәстүрлер жүйесіне бірден назарымыз ауады. «Салт-дәстүр, – дейді белгілі философ Гердер, – тіл мен мәдениет бастауларының анасы». Мәдениет өзінің кең мағынасында бір ұрпақтың келесі ұрпаққа жолдаған өмір сүру тәсілі болғандықтан, осы жалғастықты, мұрагерлікті жүзеге асыратын салт-дәстүрлер жүйесі

мәдениет өзегін құрастырады. Әсіресе, жазу-сызу болмаған ерте заманда мәдениет ырымдар мен сәуегейлікке, сенім-нанымдарға, дәстүрлі түсініктерге иек артқан. Ал салт-дәстүрлерге Ғұзыхан Ақпанбет мынандай баға береді: «Олар – терең философиялық ойдың, ғасырлар бойы жинақталған тәжірибенің сұрыпталған тұжырымы, негізгі нәрі, қысқа да көркем бейнесі». Ғасырлар бойы күнделікті іс-тәжірибе негізінде сұрыпталған жазу-сызу мен азаматтық қоғам өлі жоқ кезде қалыптасқан салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар мәдени мирасқорлықтың жалғыз мүмкіндігі болды. Ескі ырымдар мен әдет-ғұрыптардан надандық, анайылықты емес, қазіргі ұлттық мәдениеттердің архетипін аңғарған жөн. Кез келген ұлттық мәдениеттің негізі мен ділін, ондағы адамгершілік қасиеттер мен дүниетанымды ұғыну үшін мәдениеттің тағы бір түп-тамыры дінге жүгіну қажет. Тоталитарлық жүйе ұлттық мәдениеттерді құрту мақсатында, дінді «апиын» деген марксизм қағидасын басшылыққа алып, ешқандай қасиетті тірліктері жоқ, шолақ белсенді мәңгүрттерді тәрбиелеуге тырысты. Ал шындығында діни [Ренессанс](#) мәдени дамуда орасан зор роль атқарды. [Дінге](#) дейінгі дүниетаным ретіндегі мифте табиғат қасиетті күштерге баланса, ұлттық немесе дүниежүзілік діндерде адам мен қоғамның құдіреттілігіне басты назар аударылады. Осының нәтижесінде өркениет қалыптасады. Жалпы алғанда, дінтанусыз мәдениеттану жоқ. Мәдениеттің өзекті бөлігі – [өнер](#).

Таңбалы тастағы кескіндер мен тағы адамдардың ырым-билерінен бастап, [Рафаэль](#) мен [Микеланджелонның](#) мәңгілік туындыларымен жалғасқан, халықтың шығармашылық рухынан туған талай сұлу дүниелерсіз, өнер әлемінсіз, қандай мәдениеттің болсын рухын сезіне алмаймыз. Шынында да, өнер мәдениеттің алтын қазынасы, адамның ұлылығын білдіретін ғажап көріністердің бірі – оның әсемдікке, сұлулыққа ұмтылуы. Осыған дейін қарастырылған анықтамалардан бір түйінді ой айтуға болады: мәдениет – адам әлемі. Мәдениет көріністерінде адамдық парасат, оқыл-ой, ізгілік пен әдемілік заттандырылып, игіліктер дүниесі құралған. Сонымен бірге мәдениет адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал. Әл-Фараби айтқандай, адам – «хайуани мадани», яғни, Мәдениетті жан. Адам – табиғат туындысы және ол үшін табиғи орта мәңгілік қажеттілік болып қалады. Мәдениет адамнан табиғатты бөліп алады деген пікір қанша рет айтылса да, адамның табиғи шығармашылықтың ең жоғары үлгісі екендігіне күмән жоқ. И. Гердердің тілімен айтқанда, адам – табиғаттың бірінші азаттық алған пендесі. Ғасырлар – адамның мәдени дамуының куәсі. Бірақ осы алға қарай жылжу Жер-Анаға әр уақытта жайлы бола бермеді. Адам қоршаған ортаны өзіне ыңғайлы тұраққа айналдыруға тырысты, алайда осы белсенділік көп жағдайда табиғатты күйзелтіп, құлдыратып жіберді. Мәдениет пен табиғатты қарама-қарсы қоюдың бір түрі адамның табиғи анти мәдениеттілігі жөніндегі ілімдер еді (киниктер, Ницше). Контрмәдениет атты ХХ ғасыр туындысы бұқаралық мәдениеттегі руханилықтың затқа, тауарға айналуына қарсы қозғалыс сипатында болды. Мәдениет пен табиғатты ұштастыруға тырысатын ілім – мәдени антропология. Оның негізін салушылардың бірі – Э. Уилсон. Әрине аталған ілімдер табиғи-биологиялық заңдылықтарды тым әсірелеп жібереді, әйткенмен оның қисыны бар сияқты. Өйткені, ХХ ғасыр мәдениет пен табиғат дилеммасының адам тағдыры үшін қауіпті екендігін көрсетіп, заман талабына сәйкес экологиялық мәдениет ілімін тудырды.

Қала құрылысы - қала салудың жоспарлы теориясы мен оның іске асуы; қоғам өмірінің материалдық ортасын ұйымдастыруға арналған архитектуралық қызметтің ғылыми-тәжірибелік түрі. Қала құрылысы белгілі бір елдің әлеуметтік, құрылысына, өндіргіш күштерді өсу дәрежесіне, ғылымы мен мәдениетіне, табиғи климаттық жағдайларын және ұлттық ерекшеліктеріне байланысты дамиды. Сонымен қатар ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық және эстетикалық талғамын да ескерді. Қала

құрылысының теориясы мен тәжірибесі негізгі екі міндетті шешелі; ескі қалаларды қайта салу мен дамыту және жаңа қала салу. Тұрғындардың неғұрлым жайлы тұрмысын қамтамасыз ету үшін қала аумақтары аймақтарға бөлініп, жобаланады. Қала құрылысының жобалары өнеркәсіптік, тұрғынжайлық аудандардың демалыс аймақтарымен үйлесімін есепке алып, санитарлық-тех. талаптарға сай, қала жолдарының ыңғайлы жүйесін, мәдени-тұрмыстық, медициналық, т.б. мекемелердің қолайлы орналасуын ескере отырып жасалады. Бай архитектура мұралары бар қалаларды қайта құруда тарихи көркемдік бейнесін сақтай отырып, жаңа құрылыстармен келісті үйлестіру ескеріледі. Қалалардың эстетикалық талғамға сай өзара келісті архитектуралық ансамбльдер құрап, жергілікті табиғи климаттық әртаның ерекшелігін ескеріп, мейлінше тиімді үйлесімді салынуы, оның біртұтас архитектуралық келбетін түзеді. Қалалардың жобалануы мен салынуы, олардың архитектуралық көркемдік келбеті ұзақ мерзім бойы архитекторлар мен құрылысшы инженерлердің ұжымдық еңбегі нәтижесінде қалыптасады.

Өндіріс, энергетика жүйесі, көлік, ғылымның дамуы қала түзілудің басты аса маңызды факторлары болып табылды. Сондықтан, қала құрылысының көп ғасырлық тарихы бар. Республика аумағынан ертедегі адамдардың палеолит, неолит, қола дәуіріндегі қоныстарын дәлелдейтін белгілер көп табылды. Батыс Қазақстанда біздің заманымыздан бұрынғы 2 мыңыншы жылдары Андронов мәдениетінің орталығы болған көне қоныстардың қалдығы сақталған. Біздің заманымыздан бұрынғы 5 ғасырдан бастап Қазақстан аумағында - Іле, Шу, Талас, Сырдария өзендері аңғарларында жылу жүйелері орнатылған үйлері бар алғашқы қалалардың жұрттары аршылды. Ол қалалар қалын қабырғалармен қоршалған.

VI-XII ғасырлар аралығында қала құрылысы ерекше дамып, ізденген. Түркі тектес халықтардың қала салу мәдениетіне ертеден қала құрылысы өнерінің бай дәстүрі бар соғдылықтардың қоныстануы көп әсер еткен. Қазақстандағы қалалардың құрылымы мен дамуы Орта Азия қалаларына тән сұлбалық типтен өзгеше болды. Орта Азия қалалары: аумақтық жағынан нақты шектелген цитадельден, жеке адамдарға тиісті шаһристаннан, қала маңы рабадтар мен зираттардан тұрса, Қазақстан қалаларында бұл үйлесімділік сақталмаған. Кейбір қалаларда үйлесімділік болмаған, енді біреулерінде (Отырар, Сығанақ, Құмкент, Талғар, Қойлық) шаһристан онша анық байқалмайды да, рабад басым болып келеді. Мұның өзі бұл қалалардағы халықтың жартылай көшпелі өмір сүргенін көрсетеді. Қазақстанда X ғасырда елді мекендердің мынандай негізгі түрлері қалыптасқан: қағаздардың қалалық мекендері - ордалары (Чигу, Ордакент, Сұяб, Қойлық, Баласағұн), керуен жолындағы қалалық мекендер (Исфиджаб, Тараз, Отырар), сауда-көпөнерлік қалалар (Сығанақ, Құмкент, Созақ), феодал-ақсүйектердің жекелеген қамал-қорғандары мен жекелеген мекендерді өзара байланыстыратын орындар ретінде керуен-сарайлар (Ақыртас, Баба ата, Ақ Сүйек, т.б.) және ауыл шаруашылығы қоныстары. Бұл кезеңде қала құрылысы 4 алшақта - Сырдария алқабында, Шу мен Талас аңғарларында, Солтүстік Шығыс Жетісу өлкесінде және Орталық Қазақстан өңірінде дамыған.

XIII ғасырда Қазақстанды моңғолдардың жаулап алуының салдарынан оңтүстік өлкедегі барлық қалалар талқандалды. XVII-XIX ғасырларда Гурьев (Атырау; 1640), Өскемен (1720), Петропавл (Қызылжар; 1752), Семей (Доржынкент; 1756), Орал (1813), Қызылорда (Ақмешіт; 1863), т.б. жаңа елді мекендер, әскери бекіністер пайда болды. Бұл қалалар тар көшелерден тұрды. Жоспарлы-сұлбалық құрылымы жағынан 3 бөліктен тұрады: орталық аудандарға ақсүйектердің тас үйі, орталыққа тақау орналасқан әскер басылары, сарай өкімдері, саудагерлер мен өнеркәсіпшілердің тұрақ-жайлары, үшінші бөлікке қала шетіндегі кедейлердің лашықтары кірді. 19 ғасырдан бастап отырықшылық күшейе

түсті. [Қарағанды](#), [Риддер \(Лениногорск\)](#), [Зырянов](#) секілді өндірісті қалалар пайдаболды. [Ақтөбе](#), [Көкшетау](#), [Ақмола \(Астана\)](#), [Қостанай](#), [Талдықорған](#), [Әулиеата \(Тараз\)](#), [Түркістан](#) тәрізді әскери бекіністер қалаға айналды. Қазақстанда 1925 жылдан бастап қала салу ісі бір орталыққа негізделген жоспарлы садаға айналды. 1930 жылы Қазақ мемлекеттік жоспарлау мекемесі құрылды. Халық аз орналасқан аймақ - Орталық Қазақстанда өндіргіш күштерді дамыту - Қарағанды, Балқаш қалаларын сатудан басталды. [Түркісіб - Мойынты - Шу](#) темір жолдары желілерін тарту Оңтүстік Қазақстанмен және Батыс Сібірмен байланыстыруға мүмкіндік берді және аймақтық табиғи байлықтарды игеруді тездетті. [2-дүниежүзілік соғыс](#) жылдары жаңа өнеркәсіп орындары бой көтерді, аз қабатты үй құрылысы басым болды. Қала құрылысының дамуы баяулады. Атырау қаласының маңындағы Мұнайшылар қалашығы сол кезеңнің архитектуралық келбетін айқындап берді. Қазақстан Халком кеңесінің 1945 жылы қабылданған "Қазақстанның облыс орталықтарын жобалау жоспарын жасау туралы" шешімінен кейін барлық облыстық орталықтары бас жоспармен қамтамасыз етілді. Республикадағы қалалардың бірыңғай топтық жүйесін: шахтерлер ([Қарағанды](#), [Екібастұз](#), [Абай](#), [Шахты](#), [Саран](#)), металлургтер ([Өскемен](#), [Балқаш](#), [Жезқазған](#), [Риддер](#), [Теміртау](#)), химиктер ([Шымкент](#), [Ақтөбе](#), [Тараз](#), [Қаратал](#), [Алға](#)), кеншілері ([Рудный](#), [Лисаковск](#), [Қаражат](#)), энергетиктер ([Ақсу](#), [Серебрянск](#)) қалалары құрайды. Соғыстан кейінгі жылдары [Ақтау](#), [Жаңатас](#), [Жанаөзен](#), т.б. жаңа қалалар бой көтерді. 1985 ж. республика қала саны 85-ке, қала типтес кенттер 197-ге, аудан орталығымен қосып есептегенде кеңшар кенттері 7000-ға жетті. Халықтың 60%-ы қалаларда тұрды. Ел орталығының [Алматыдан Астанаға](#) көшірілуі де қала құрылысының өсуіне зор ықпалын тигізуде. Қазіргі қала құрылысындағы басты жетістік жаңа тұрғын үйлердің талапқа сай салынуы. Үйлер қазіргі заманғы дизайын талаптарына сай болуымен ерекшелінеді.

Қоғамның экономикалық және әлеуметтік жағынан ілгерілеуі, адами капиталды дамыту - білім беру сапасын арттырудың басты факторы болып табылады. Елбасы Н.Ә. Назарбаев жыл сайын Қазақстан халқына Жолдауында «Экономика мен қоғамның ілгерілеуі қажеттілігіне сәйкес, бізге заманға сай білім беру жүйесі қажет», «Біз барлық елдер бойынша әлемдік стандарт деңгейінде білім берудің сапалы қызметін ұсынуға қол жеткізуіміз қажет» деп теңдестірілген білім беру жүйесінің маңыздылығын атап өтеді.

Даму Бағдарламасының басымдылық бағытына – білім мен тәрбиеге қол жеткізу мәселесі жатады. Білім берудің бүгінгі жүйесін құру тәрбие мен оқытуға деген дұрыс көзқарасты қалыптастыруды қажет етеді. Білім мен тәрбие өз деңгейінде берілмесе, болашаққа кері әсерін тигізеді сөзсіз.

Орта білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндетін шешу - ғимараттардың авариялық жағдайын жою, оқу мекемелеріне күрделі жөндеу жүргізу және олардың аумақтарын көріктендіру, материалдық-техникалық базаларын нығайту, одан әрі компьютерлендіру жөніндегі шараларды қабылдауды талап етеді.

Кейінгі жылдары мектеп «Қазақстанның мәдени мұрасы» жобасын іске асыру шеңберінде пәндерді үш тілде оқыту арқылы көп тілділікті енгізу жөніндегі жұмысын жалғастыруда.

Білім беруді дамытудың стратегиялық жоспарында 2010 жылға дейін білім сапасымен қамтамасыз ету бағыттары анықталды, жоспарды іске асырудың әр кезеңінде сапаға қол жеткізудің нысаналы индикаторлары түрінде бағалау көрсеткіштері әзірленді. Білім беру жүйесін одан әрі дамыту перспективасы мынадай соңғы нәтижеге бағытталған – тұлғаны үйлесімді дамыту, жоғары кәсіби және

құзырлы мамандарын қалыптастыру. Білім беру саласының және оқу-тәрбие үдерісінің әрбір деңгейіндегі сапа саясаты:

Материалдық-техникалық базаны жетілдіру, педагог кадрлардың сапалық құрамын жақсарту, 12 жылдық білім беруге көшуді есепке ала отыра кәсіби шеберлік деңгейін арттыру үшін жағдай жасау;

Сапалы білім беру, жеке шығармашылық тұлғаны қалыптастыру және әлеуметтендіру мақсатында балалық шақ ресурстарын тиімді пайдалану үшін жағдай жасау;

Оқушылар мен оқушы жастардың бойында бастамашылық өз еркімен ұйымдастырушылық, өз-өзін үнемі жетілдіруге талпыну, азаматтық ұстанымдарды қалыптастыруда оқу-тәрбие үдерісінің білім беру мүмкіндіктерін іске асыру;

Оқушылар мен мұғалімдердің құзырлығын АКТ арқылы қалыптастыру;

Денсаулық сақтау жағдайының сапасын арттыру;

Түрлі интеллектуалды және шығармашылық сайыстарда дарынды балалармен талантты жастарды анықтау, дамыту және әлеуметтік қолдаудың бірыңғай жүйесін құру үшін оңтайлы жағдай жасауды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер:

1. Қазақ Энциклопедиясы
2. И.Г. Гердер. Идеи к философии истории человечества. Москва, 1977, с. 252
3. Қазақтың дүниетанымы. Алматы, 1993, 36-бет
4. (С. Мырзалин, Ә. Әлпейісов. Қоғам және мәдениет. Алматы, 1992, 14-бет)
5. Ә. Наурызбаева, Н. Скалон. Диалогтың мүмкіндігі. «Шаһар», 1993, № 1, 8-бет

**Сейлханова Ә. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 2 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Мұханбет Ә.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

КӨШПЕНДІЛЕРГЕ ОРТАҚ МАТЕРИАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Осы ғылыми жұмысты жазу үшін тақырып таңдау барысында қазіргі қазақ халқының қалыптасып, құрылуына ұйытқы болған ертедегі көшпелі тайпалардың мәдениеті жайлы тақырып таңдауымның басты себебі - осы аталған тайпалар тарихында жаңалық ашу немесе оған бір өзгеріс енгізу емес, керісінше, біздің ата-бабаларымыз болып саналатын осы керемет көшпенділердің тарихын, мәдениеті мен өнерін, оның рухани байлығынан мұра болып қалған есерткіштерді оқып біліп, аз да болса білім нәрінен сусындау еді.

Қазақ халқының негізін құраған халық болып қалыптасуына, мәдени-рухани жаңғыруына жол салған тайпа, ұлыстардың арасында сақтар, ғұндар, үйсіндер мен қаңлылар, түркілер, қыпшақтар тағы басқа көшпенді тайпалардың орны бөлек. Солардың бірі сақтар туралы айтқанда, оның қазақ атауының шығуына да әсерін тигізгені көптеген еңбектерде көңілге қонымды келтіріледі. Мәселен тарихшы Мұсатай Ақынжанов «Қазақтың тегі туралы» деген еңбегінде «Қазақтар - түрік, моңғол тектес халықтардың екі бұтағынан (ғұн мен сақ тарауынан) құралған ежелгі халық» дей отыра, қазақ деген сөз «қас» (нағыз), «сақ» (сақ тайпасы) дегендердің қосылуынан шыққан деген болжам айтады. Сақтар әулеті біздің заманымызға дейінгі VII ғасырда тарих сахнасына шығып, біздің заманымыздың II - ғасырына дейін өмір сүрген. Оның іргесін қалап, шаңырағын көтерген Алып Ер Тұнға (Афрасияб), жайлаған жері, мекен-тұрағы Орта Азияның бүгінгі байтақ Қазақстанның далалары, Шығыс Түркістан өңірі болды. Оның шаруашылық-мәдени типінің негізі көшпелі,

жартылай көшпелі және отырықшылық болды. Негізінен қой, түйе, жылқы және ірі қара өсірген көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан сақтар Батыс және Орталық Қазақстан жерлерінде, шөл және шөлейт далаларда жыл бойы көшіп жүріп мал, жан бағып күнелтіс етті. Тянь-Шань, Алтай тауларының бауырайы, Жетісу, Шығыс Қазақстанның таулы-орманды, ашық-жазық алқаптарын мекендеген жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысатын сақтар малдарын қыста тұрақты қора жайларда, жазда жайлауда ұстады. Малдың қора жайларына жақын жерге ағаштан қиып, тастан қалап жылы тұрғын үйлер салып, өздері сонда тұрды. Отырықшы болып мал ұстап, егіншілік-диқаншылықпен айналысқан сақтар табиғи су қорлары мол, шабындық жайылымдық алқаптары көп Оңтүстік Қазақстан жерін, Сырдария, Шу, Талас, Арыс өзендерінің бойын мекен етті.

Қазіргі ұлан-байтақ Қазақстанның жерлерін жайлаған елдердің ертедегі тұрғындарынан кейінгіге мирас, мұра болып қалған баға жетпес асылы - киіз үй.

Ол оғыздар заманында пайда болған. Олардың әміршісі Оғыз-қағанды қазақтар Уызхан деп атаған. Қазақтың белгілі мәдениет қайраткері Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өзінің «Қазақ шежіресі» деген кітабында Уызханды арғы тегінен бастап таратып, қазақ соның тұқымы деген қорытынды жасайды. Киіз үйдің шығуы да соның тұсында іске асқан, ол осыған орай уыз үй дейді. Арғы аталардың шеберлігінің тамаша үлгісі болып табылатын киіз үйдің негізі айқыш-ұйқыш көктелген уықтардан құрастырылған керегеден тұрады. Керегелер жиылмалы қанаттарға біріктіріледі. Олардың жоғарғы жағы үй күмбезінің төбесі, әрі терезесі болып саналатын шаңырақпен ұштастырылып бекітіледі. Керегенің сыртынан әр алуан түске боялған жұмсақ жүн оралып, өрнектеліп тоқылған ши ұсталады. Киіз үйдің сықырлауық деп аталатын есігі, оның сыртынан ораулы шиден тоқылған, оюлы киіз қаптаған жаппасы болады. Киіз үйдің ішіндегі оң жақтағы төсекті әдетте шымылдықпен қоршап қояды. Оған жалғас орналасқан сүйекті жүкаяққа көрпе-жастық жиналады. Оның жанында сандық, әбдіре қойылады. Үй-ішіне түскиіз, кілем, алаша ұсталады. Еденге текемет, кілем төселеді. Ауқатты үйлерде кереге, уық сырланып жез, күміс алтынмен айшықталып ою-өрнектермен әсемделеді. Киіз үйлердің «қазақы киіз үй», «қалмақ киіз үй» деп аталатын үлгілері бар. Соңғысы шошақ болып келеді де, қазақ үйлер еңселі, иығы шығыңқы дөңгелек күмбезі болады. Олар жорық немесе көші-қоны үйі, тұрғын үй, қонақ үй немесе салтанат үйі болып қанаттарының санына қарай бөлінеді. Бұл үйлер сегіз қанаттан жоғары қарай салтанат үйі болып есептеледі. Алты қанат үй - ақ үй, сегіз қанат болса - ақ ала орда, он екі қанат - ақ орда, он сегіз қанат - ақ шаңқан, жиырма төрт қанат - алтын үзік, отыз қанат алтын орда деп аталады. Кейінгілерінің түндігін, шаңырағын көтеруіне биік баспалдақтар, аттылы жігіттер пайдаланылған. Мұның өзі бұл үйлердің қаншалықты биік және кең болатынын байқатады. Ауасы таза, күннің аптап ыстығынан, жауын шашыннан, қыстың қарлы боранынан сақтайтын, демалуға тұрмыс-тіршілікке ыңғайлы, қолайлы бұл үйлерді көшпелі халық тез жығып, жинап, барған жерінде аз уақыттың ішінде құрастырып, тіге салатын болған. Ықылым замандардан бері өзгеріссіз сақталып, өзінің мән маңызын, құндылығын жоймаған киіз үй далалықтардың даналығы өмірге әкелген өнер туындысы ретінде халқымыздың қаншалықты керемет мәртебелі материалдық мәдениеттің иесі болғанын күні бүгінге дейін күллі әлемге паш етуде.

Сәулетті сарайға айырбастамайтын қазақтың қасиетті киіз үйі халқымыздың қайталанбас рухани, мәдени, материалдық игілігі болып табылады.

Қазақ халқының «Қарыс қазы - балықта, қалың қазына - халықта» деген мақалы өнер молшылығынан туған деп айқын айта аламыз.

Киіз үйдің ұстыны (кереге, уыс, сықырлауық (есік), ши, шаңырақ) туралы айтып өтудің өзі бір дүние болса, ал сол үйге сән беріп, әр беріп тұрған киізден жасалған дүниелердің өзі бір үлкен ауқымды тақырып.

Ата-бабамыздан мирас болып қалған шын мәніндегі халық ескерткіштерінің ең қомақты бөлігі – қазақтың ұлттық өрнек өнері.

Мұндай ескерткіштерге тек қана қолданбалы өнер емес, сұлулық пен тарихтың тоғысып, өнерге құштар барлық халықтарымыздың мәдени мұралары жатады.

Көшпенділердің кәсіптік өндірісі негізінен мал өнімдерін өңдеу мен шаруашылықта тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған болатын. Мәселен, арбаны жасау үшін белгілі бір өндірістік білім қажет етілді. Ал бұл көшпенділерде кәсіпшіліктің, атап айтқанда ағаш өңдеу кәсібінің дамығандығын көрсетеді. Халық ағаш арбаның бөлшектерін жасаудан басқа, киіз үйдің ағаш бөлшектерін (кереге, уық, есіктер) дайындаумен, ер тоқымдардың ағаш бөлшекткрін бөлшектерін, ыдыстардың бір сыпыра бөлігін, қымыз құюға арналған ожау, ет тағамдарына арналған ыдыстар ман ағаш кеселерді жасаумен айналысқан.

Негізгі кәсіптік, өндіріс мал шаруашылығы өнімдерінен жасалған бұйымдарды өндіру және өңдеумен байланысты болды. Бұл арқандар, қайыс бұйымдар, жүннен жасалған бұйымдар, маталар. Тері мен жүннен киімдер (тондар, баскиім, малақай), аяқ киім, түрлі ыдыстар жасалынатын.

Оңтүстіктегі отырықшы-егіншілік оазистері халықтарға жақын орналасқан көшпенділерге керамикалық ыдыс жасау өндірісінің техникасы мәлім болуы мүмкін. Қазба жұмыстары нәтижесінде табылған бай ат жасақтары мен қарулары (үзеңгі, ауыздық және т.б.), сонымен қатар тұрмыстық сипаттағы металл бұйымдары көшпенділерде металл өңдеу және темір рудасын өндіру дәстүрінің болғандығы дау туғызбайды.

А.Х.Марғұлан осыған байланысты былай жазған: Орталық Қазақстанда сол кездегі бірнеше ежелгі кен орындары сақталған. Оларға Шығыс-Қарқаралы ауданының өңдеу орындары, атап айтқанда Кентөбе, Кенқазған, Қарашошақ, Қарасы, Жалпақ 1, Қарашұңқыр жатады. Дешті Қыпшақтың осы және басқа жерлерінде тау ісіне маманданған қыпшақ тайпаларының өкілдері темір рудасын өндіруі әбден мүмкін. Шығыс-Қарқаралы ауданында темір өндіру бойынша аймақтардың бірі Темірші таулары болды.

Темір ұсталары барлығын ағаш өңдейтін және басқа арнайы құралдардан бастап ат жасақтарының, қарулардың ұсақ заттарына дейін өндірді. Мәселен, 9 ғасырдағы автор ал-Джахиз былай айтқан: «Олар қару, садақтар, ер-тоқымдар, найзалар өндіреді». Мысалы, қыпшақтардың арасында арнайы қару-жарақ ұсталарының болуы туралы Дешті Қыпшақ тұрғындарымен қолдалынатын, ерте ғасырлардағы араб-қыпшақ сөздіктерінде сақталған терминдер дәлел болады: йачи-садақшы, окчы-оқ дайындайтын ұста, сунучи-найза дайындайтын адам. Кәсіпшіліктің кейбір түрлері мұрагерлік жолымен беріліп отырды. Белгілі бір уақыт аралығында, монғол шапқыншылығына дейін қыпшақтар мекендеген далаларда тас жасау ұсталары жұмыс істеген. Оңтүстік орыс далаларында қыпшақтардың тас балбалдарын арнайы зерттеумен айналысқан С.А Плетневаға сәйкес, көптеген мүсіндер суретке ұқсас келетін. Қазақстан жеріндегі бүкіл қорғандарда тұрғызылған тас балбалдары шығармашылық туынды болғаны сөзсіз. Оларды жасау үшін белгілі бір кәсіби білім мен шығармашылық көзқарас қажет етеді.

Қазылған қабірлерден алынған археологиялық олжалар көшпенділер тайпаларының материалдық мәдениетінің кейбір ерекшеліктерін сипаттауға мүмкіндік береді. Қабірлердегі құрал-саймандар қару, ат әбзелдері, тұрмыстық мақсаттағы заттар болып табылады. Сонымен қатар қабірлердегі қару-жарақ заттары ішінде бәрінен де

жебелердің ұштары жиі кездеседі. Аттың ер-тұрман әбзелдерінен темір ауыздықтар, үзеңгілер, әшекейленген жүгендер кездеседі.

Көшпенділерде кілем жасау кәсібі жақсы дамыған. Көшпенділер түрлі тоқыма және жүннен дайындалған кілемдер жасаған. Оларды дайындау техникасына, бояу таңдау, ою-өрнегіне қарай бірнеше топқа бөлуге болады. Олар жүннен текемет, сырмақ, түскиіз тәрізді кілемдер жасаған.

Текемет жасау үшін жартылай дайын ақ жүнге ылғал боялған жүннен оюлар салынады. Содан кейін жүнді орап, оны алдымен білекпен илейді. Содан соң ұзарту, булау процесі жүреді.

Көшпенділердің кілем жасау мәдениеті тек қазақтарда ғана емес, сонымен қатар ноғай, черкес, құмық сияқты Солтүстік Кавказ халықтарында сақталып қалған.

Шеберханалар, сірә, ашық аспан астында, ескерткіш-құлпытас жасауға қажетті нәрселерді алуға ыңғайлы жерлерге жақын орналастырылған. Осы жерлерден құмтастар, қызыл гранит, қатпар тастар қиылып алынып, ескерткіштер жасалынған. Мұндай шеберханалардың ескі орындары археологиялық қазбалар кезінде әруақыт кездесіп отырады.

Қорғандар мен құмбездер өте көп, әсіресе, дала жолдары мен өзендер жағалауларында сан мыңдаған балбал тастар бар. Қыпшақ заманында, тіпті бергі XII-ші ғасырға дейін олар дала көрінісінің тұрақты бір бөлігі, көркем өрнегі сияқты көрінетін.

Ал Л.Н. Гумилев "Көшпенділер мәдениеті өзінің 3000 жылдық ғұмырында Жерорта теңізі мен Қиыр шығыс елдеріне қарағанда творчестволық эволюцияны бастан өткерді",- деп санайды. Евразия сахарасындағы бұл көшпенділер өркениетін біздің дәуірімізге дейінгі XI ғасырдан бастап, біздің заманымыздың XVIII ғасырына дейін жеткізеді. Л.Н. Гумилев көшпенділерді дүниежүзілік өркениетке қомақты үлес қосты деп есептейді. Ол былай деп жазды: "нереально думать, что в кочевом обществе невозможен технический прогресс. Кочевники вообще, а хунны и тюрки в частности, изобрели такие вещи, которые ныне вошли в обиход человека как нечто само по себе подразумевающееся. Первое усовершенствование одежды – штаны – сделано еще в глубокой древности. Стремя появилось в центральной Азии между 200 и 400 гг. Первая кочевая повозка на деревянных обрубках заменилась сначала коляской, а потом вьюком, что позволило кочевникам форсировать горные, поросшие лесом хребты. Кочевниками были изобретены изогнутая сабля, вытеснившая прямой меч, и длинный составной лук, метавший стрелы на расстояние до 700 метров. Наконец, круглая юрта в те времена считалась наиболее совершенным видом жилища".

Жұмыр жердің тыныс-тіршілігін жіті бағып, оның бар асылы мен жасығын тарих таразысында зерделеген ұлы көш алға басып барады.

Уақыт көші, өмір көші – бұл. Осы дәуір көшінің әрбір дауылды, жауынды, алдамшы сағымды кезеңдерін бастан кешіре жүріп, халық күлімдеген күнді, еркіндік, тәуелсіздік күнін аңсаумен болды. Бабаларымыздың жүріп өткен жолы – бұған куә.

Аға ұрпақтың осынау ерлік жолы, өзінің ұлтын, салт-дәстүрін сақтаудағы әр заманда көрген қиыншылықтары мен азаптары – бүгінгі ұрпаққа үлкен сабақ.

Әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Оқу құралы. - Алматы: Санат, -1997. -30 б.
2. Стеблева И.В. К реконструкции древнетюркской религиозно - мифологической системы // В кн.: Тюркологический сборник. - М., -1972. -С.61.
3. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Евразия – космос кочевника, земледельца и орца. - М.: Институт ДИДИК, -1999. -С.97.

**Турсинханова А.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
мәдениеттану мамандығының 1 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Муханбет А.А. - филос.ғ.к., аға оқытушы**

РУХАНИ МӘДЕНИЕТТІҢ МАҒЫНАСЫ МЕН БАҒЫТТАРЫ

«Мәдениет дегеніміз не?» - деген сұраққа жауап беру үшін бұл сөздің этимологиясына, яғни осы бір күрделі ұғымды білдіретін сөздің шығу тегіне тоқталуды жөн көрдік. Қазақ тіліне бұл термин арабтың «маданият»-қала, қалалық деген сөзінен енген. Бұл ғасырлардағы мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптасқан түсінік пен байланысты. Мәдениетке берілген көптеген анықтамаларды альтернативтік (қарсы қоюшылық) деп айтуға болады. Бұл жерде алдымен көзге түсетіні- мәдениет пен табиғатты «культура мен натураны» қарсы қоюшылық. Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өңдеу» деген мағынаны берген. Кейінірек, дәлірек айтқанда, Цицеронның еңбектерінде «б.з.д. 45 ж) бұл сөздің мағынасы тереңдеп, «жанды жетілдіру» деген ұғымды білдірді. Уақыт өткен сайын еуропалық тілдерде мәдениет сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «құрметтеу» сияқты мағыналарға ие бола бастады. Қазіргі заманғы сөздіктерде мәдениетке төмендегідей анықтамалар берілген:

1. мәдениет – белгілі бір халықтың қол жеткен табыстары мен шығармашылығының жиынтығы.

2. мәдениет-адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері(полеолит мәдениеті, критмикен мәдениеті, қазақ мәдениеті және т.б.)

3. мәдениет-адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, құқық мәдениеті және т.б.)

4. агромәдениет (дәнді өсімдіктер мәдениеті, цитрустық мәдениет және т.б.) мәдениет ұғымы тарихи қалыптасудың ұзақ даму жолынан өтті, оны алғашқы рет ғылыми тұрғыдан анықтауға ұмтылған философтар болды. Бірақ, өкінішке орай, XVIII ғасырға, яғни ағартушылық дәуірі кезеңіне дейін, басты құндылық –адам мен оның ақыл ойы деген қағида жүзеге асқанға дейін «мәдениет» сөзі белгілі бір мойындалған термин ретінде қолданылмады, бар болғаны жаңа ұғымдардың синонимі ретінде ғана пайдаланды. Сөзіміз дәлелді болу үшін, «мәдениет» ұғымын талдауды көне заманнан бастаған жөн. Жоғарыда атап көрсеткендей, бұл терминнің алғашқы мағынасы жер-ана мен оны өңдеп баптаумен тығыз байланысты болды. Демек, «мәдениет» ұғымы жерді жырту, бау-бақшаны өңдеу, яғни өсімдіктер мен жануарлар дүниесімен, дәлірек айтқанда, егіншілік пен ауыл шаруашылығымен тығыз байланыста қарастырылды. Оған қоса бізге үйреншікті болып кеткен «мәдениет» ұғымының тәрбие мен біліммен байланыстылығының тамыры да сонау көне заманда жатыр. Біліміміз бен тәрбиеміз адам еш уақытта мәдениетті бола алмайтыны ақиқат, ендеше білім мен тәрбие барлық халықтар мәдениетінің қайнар бұлағы болып табылады. Сонымен бірге мәдениет сөзі «құрмет тұту, сыйлау, құрметтеу, табынушылық» деген мағыналарға да ие болды. Мәдениетті меңгере отырып, өткен және қазіргі ұрпақтардың жетістіктерімен таныса отырып, адам өзінің субъективтік бастамасын қалыптастырады. Адам о бастан қалыптасқан мәдениетпен таныс болғандықтан, ол оның бақылауына, өзінің қисынсыз эмоциясын және мағынасыз қылықтарын тежеу арқылы, көнуі қажет. Сол себептен мәдениет жеке адамның санасынан немесе оның еркінен тәуелсіз және белгілі бір жоғарғы бастауды(Құдайдың, Жоғарғы ақыл-естің, Дхарманның және т.б.) белгілейтін

өріс ретінде көрінеді. Бұл З. Фрейдтің, мәдениетті репрессивтік бастама деп айтуына негіз болды. Ол адам табиғатындағы мәдениет пен интенсивтік ұмтылыстардың келіспеушіліктерін суреттейді.

Сайып келгенде мәдениет жалпы қарекеттің (шоғырланған өндіріс сияқты), маңызды компоненті. Көркем мәдениетке байланысты үлкен бөліктің, мақсатталған өндіріске жатпайтындығына күман болмауы қажет.

Мәдениет негізінен материалдық және рухани болып 2-ге бөлінді. Мәдениетті материалдық және рухани деп бөлудің шартты екендігін ескере кеткен жөн. Кез келген рухани құбылыс пен оның заттандырылған түрі-адамдық тұтас әрекеттің екі жағы. Қоршаған ортаға адамның сәулесі түсіп тұр, ал оның сезімдері мен ақыл ойы әлемнен нәр алады. Осы тұтас мәдениет әлемін түсіну мақсатында ғылыми дәстүр бойынша әрқайсысы жеке талданады.

Соның ішіндегі рухани мәдениетке келейік. Рухани мәдениетке келмей тұрып, біз оның түбірі - Рухқа анықтама беріп кетейік – жан дүниесі кейде «жан» атауының баламасы ретінде қолданылады. Бұл атаулардың әрқайсысының мәні олардың өзара арақатынасы сияқты, белгілі бір ойшылдардың түсінігіне, сондай-ақ оларды қолдану түріне қарай өзгеріп отырады. Психология және психофизиология түсініктемеде мутакаллимдер, әдетте, бұл екі түсінікті адамның дене және сана еңбегінің тұтас көрінісі деп қарады, олар «жынды», Адам атаның жаратылуы туралы Құран аяттарын осы мағынада түсіндіреді. Фаласифтер Рухты өсімдік, жан-жануар және ең жоғарғы ақыл иесі деп өздері бөлген материалды дүниенің иесі деп есептеді, ал сопылар адам жанының осы ең жоғарғы қалпын «Жан дүниесі» (рух), қалған бөліктерін «Жан» (нафс) деп атады. Құран дәстүрін ұстаған мұсылман ғылымында періштелер мен перілерге «жан» атауы қолданылмайды. Періштелер мен перілер «жан иелері» деп аталады. Діни философиялық математикада «жан» және «рух» түсініктеріне онтологиялық-космологиялық мағына берілген.

Рух жайын тілге тиек еткенде ең алдымен бабалар айтқан мына бір өсиет ойымызға оралады: «рухани аштықтан даналық жолы ашылып, шындыққа сәуле шашылар. Шындықтың арты – мәңгілік қуанышқа бөленер. Ол мәңгілік қуаныш Тәңірді марапаттап, адам жанын мәңгі бақилыққа көтерер». Біздің қазіргі мақсатымыз тарихымызды түгендеп, намысымызды жанып, рухымызды ояту. Ұлттың рухы ояну үшін табанды тіреп тұратын негіз болуы шарт. Ол дегеніміз-білім, мәдениет. Рух дегеніміз мәдениет пен білім арқылы қалыптасып, санада оянатын текті қасиет. Атамыз қазақ «Санасызға сөз айтпа»-деген. Ұлт рухы өзінен өзі ұрандағаннан пайда болатын жалаулы, жайдақ дүние емес. Ол рухани қазыналарымыздан қаныққан санада, толысып-толығып барып, бұр жаруынан бұлқына оянатын үлкен мағына. Осыдан келе **Руханилық** – адам танымы мен дүниеге көзқарасының адамаралық қарым-қатынастағы биік адамгершілік қағидасы. Рухани мәдениетінің құнарлана түсуіне, іргетасы бекуіне ықпал етеді. Рухтан алшақ мәдениеттер мен өркениеттер іштей құрылымдық ыдырауға ұшырайды. Осы есептен әлемде көптеген империялар бірте-бірте күйреді. Себебі адамаралық қатынастарда басымдылық танытқан жалған бағдарлар мен моральдық нормалар жалпы жүйенің ыдырауына әкеліп соқтырады. Сондықтан руханилық жеке адамға да, үлкен әлеуметтік топтарға да ауадай қажет құбылыс ретінде кез келген мәдениетті жаңғырта түсетін, болашаққа жылжуына іргетас болатын ішкі мәндік заңдылықтар жиынтығы. Руханилық бар жерде адамдардың бір-біріне құрметі, ізгілік қатынастары қалыптасады. әр-түрлі салаларда кәсіби деңгейі жоғары кез-келген шебердің туындысы руханилық негізде жасалуы жалпы қоғамның әлеуметтік дамуы мен рухани жетілу жолына түсу үшін қажет. Ондай іс-әрекеттің нәтижелері қомақты дүниелерге айналып, рухани мұра ретінде қызмет атқарады. Мәселен, Қорқыттың, Құрманғазының күйлері, Абайдың өлеңдері

мен қара сөздері, қазақ билерінің шешендік сөздері руханилықтың тарихи үлгілері болып табылады. Халық армандаған тұлғалық бейнелері фольклорда, аңыз әңгімелерде руханилық кемелденген кейіпкерлер түрінде көрініс беріп отырған. Мәселен, Аяз би бейнесі нағыз руханилықтың үлгісі. Ол кішіпейілділік пен адалдықтың, сабырлылық пен ақниеттіліктің үлгісін танытты. Ал өзі аңқау, ақкөңіл кешірімді кейіпкер Қожанасырдың бейнесі де руханилық образы болып табылады. Қожанасыр үнемі күлкілі жағдайларға ұшырасады да, ешқашан басқаның мүддесін аяққа таптамауға, өзін өзгелерден биік ұстамауға тырысады. Осылайша халық руханилық туралы түсініктерін әдебиетінде, тілінде, ділінде сомдай білген. Руханилықтың теориялық негіздемесін діннің қасиетті кітаптарынан табуға болады. Рухани негіздерін дамытпаған адам табиғи түйсіктер деңгейінде қалып қояды және ол өзінің өзінің шешендігінен шыға алмайды. Ал қоғамдағы пендешіліктің түпнегізі де осы процестердің сана мен ділде барынша тереңдеп кетуіне байланысты болады. Міне, осылардан келе **рухани мәдениет** пайда болады- адамның қоғам өміріндегі мәдени қызметінің нәтижесі. Өнер, дін, фольклор, философия, ғылым, құқық, саясат, мораль, т.б. құбылыстар рухани мәдениеттің өзегі болып саналады. Рухани мәдениет материалдық мәдениетпен астаса дамиды және олар тарихи дамуда көрініс берген жалпы мәдениеттің құрылымын түзейді. Ғасырлар бойы мәдени мұра ретінде қалыптасатын рухани мәдениет кез келген қоғамның өркениеттік деңгейін білдіреді және сапалық сипатын танытады. Ол бір-бірімен тығыз байланысты екі формада өмір сүреді:

1. Рухани өмірді туындатады мақсат еткен жеке адамдардың іс-әрекеттері мен даралығынан рухани әлемі түрінде:

2. Сол өнімдердің рухани құндылықтар деңгейінің бағалануы яғни олардың әлеуметтенуі жатады.

Адамзаттың рухани өндірісінде рухани мәдениет үлгісі боларлық биікке көтерілген дүниелер тарихы кезеңінде симай әлеуметтік этникалық кеңестік аясынан шығып жалпы халықтық асыл қазынаға айналып отыр. Сондықтан рухани мәдениет әлеуметтік немесе тарихи топтар үшін ғана емес, жер бетіндегі тұтастай адамзат үшін халықтарды біріктіру мен ынтымақтастыру үшін жасалған. Ал бұл өлшемге жауап бермейтін рухани өндірістің өнімдері тарих сынағынан өте алмайды. Мәселен, нәсілшілікті әсіресе ұлтшылдықты ту етіп көтерген идеялар ұлттық мәдениеттің кері кетуіне, құлдырауына себепкер болады. рухани мәдениетті тағы бір құлдырататын нәрсе оның барынша прогматистік принциптерге негізделуі, сауда мен табыс көзіне айналуы. Қазақ халқының ежелгі заманнан қордаланған рухани мәдениеті озық үлгілі рухани құндылықтарға толы. Қазақ халқының салт-дәстүріндегі үлкенді силау, әруаққа бас ию, қонақты құрметтеу, табиғаттың үйлесімділігін сақтау, сөз кәдірін білу, аталы сөзге тоқтау, рухани мәдениеттің ерекше үлгісі болып табылады. Атақты билердің айтқан әрбір әділ сөзі халықтың жадында ғасырлар бойы сақталып, оның діліне ұлтты іштей біріктіруші бағдар бола алды. Қазақ рухани мәдениетінің биігі ретінде қазақтың бас ақыны Абай мен ойшылы Шәкәрімнің терең руханилыққа толы шығармаларын, өмірлік тәжірибелерін атауға болады. XX ғасырда халықтың рухани мәдениеті жаңғырта түскен қазақ зиялыларының үлкен бір тобы пайда болды. Олар рухани мәдениеттің саясатпен, құқықпен байланысты тұстарын ұштай түсті. Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Шоқай т.б. қайраткерлер халықты еркіндікке шақыра отырып, рухани мәдениетті көтеруге білім мен ғылымның маңыздылығын жоғары бағалады. 1917 жылдан кейін кеңестік мәдениет социалистік сипат алып, ұлттық рухани мәдениеттерді идеялогиялық бірізділікке шақырумен ерекшеленеді. Нәтижесінде ұлттық мәдениеттің негізгі мазмұны таптық құрылымдардың шеңберімен, қисынымен шектелді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанның рухани мәдениеті демократиялық, ұлттық бағдардағы даму жолына түсті. Елде өмір сүріп

жатқан әрбір этнос өкілдерінің ұлттық мәдениетінің гүлдеп, өркендеуіне мүмкіндік берілді. Қазақ халқы да өзінің рухани мәдениетін жаңғырту жолына түсті. Қоғамның даму процесін материалистік тұрғыдан қарайтын көзқараста: «адам саясатпен, ғылыммен, философиямен шұғылданудан бұрын жеу, ішу, киіну, баспана соғу т.б. керек» - деген.

Ал, негізінен қандай да бір қоғамда болмасын адам ең алдымен дұрыс жеуді, ішуді, киінуді, өмір сүру үшін дүние табуды, адамдармен қатынасуды үйренуден бастайды. Бұл қызметтердің дерлік барлығы қоғамда қордаланған мәдениетті меңгерусіз және оны сақтаусыз іс жүзіне асуы мүмкін емес.

Кез-келген жинақталған өндіріс, рухани өндірістің мәнін қамтитын, рухани жағын қамтамасыз етуді талап етеді.

Дәл рухани өндіріс өрісінде мәдениет қалыптасады. Онсыз не шаруашылық, не саясат, әлеуметтік дәйекті функционалды өмір сүруі мүмкін емес. Сайып келгенде, мәдениет рухани өндірістің мазмұнын құрайды. Жалпылама және сағымдап келгенде, мәдениет бұл жағдай (процесс) және рухани өндірісті жасаудағы, сақтаудағы, таратудағы және рухани құндылықтардың нормаларын, білімдерін, түсініктерін, мәндерін, рәміздерін игерудегі өнімдердің жүйесі. Ол, қоғам мен адамның рухани өмірін қалыптастырады, жалпы қоғамдағы білім мен жөн табудың бөлшектенген жүйесін, қоғамдағы өмір сүретін қарекеттің түрлерін жүзеге асыра отырып, қамтамасыз етеді. Онда, қоғамның әркілі қарекеттерін реттеу үшін басшылыққа алатын идеялар, нормалар, мағыналар және мақсаттар шығарылады.

Қоғамның рухани өмірінде, әлеуметтік өмірдің дамуына әртүрлі бағыт беретін, ерекше қасиеттерден тұратын құрылымдылық элементтер бар. Олар: әдет-ғұрып, нормалар, құндылықтар, білім және мағыналар.

*Секция кафедры
социологии и социальной работы*

**СЕКЦИЯ СОЦИОЛОГИИ
«ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ»
«СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ НАСЛЕДИЯ АЛЬ-ФАРАБИ»**

**СЕКЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ
«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРЫНЫҢ
ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЫ»
«ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ
КАЗАХСТАНА»**

Әлдибай И.Қ.

*КазНУ имени аль-Фараби , студент факультета Факультет философии и политологии, кафедра социологии и социальной работы, Научный руководитель:
д.социол.н., проф. Шеденова Н.У.*

ДВИЖЕНИЕ ЖЕНЩИН В КАЗАХСТАНЕ

Понятия "женские организации", "феминизм", "дискриминация", "гендер" вошли в нашу жизнь достаточно давно. Точную дату назвать невозможно, но произошло это около десяти лет назад усилиями нового для суверенного Казахстана

явления - женского движения.

Если к середине 1994 г. в Казахстане было зарегистрировано всего 6 женских неправительственных организаций (Акмолинский комитет солдатских матерей, Союз женщин Казахстана, Лига женщин-мусульманок, Союз многодетных семей Республики Казахстан, Феминистская Лига, Казахстанская ассоциация женщин-инвалидов, имеющих на иждивении детей), то в 1997 г. их насчитывалось уже 30, а к началу 2003 г. - около 200[1].

В различных формациях угнетение женщин проявлялось по-разному, но основные черты были общими: женщины подвергались эксплуатации вместе со всеми трудящимися, были закрепощены в семье, находились в экономической зависимости от родителей и мужа, были неравноправны с мужчинами в юридическом отношении и подвергались дискриминации в общественном сознании.

К. Цеткин говорит, что, обобщая положение тружениц Востока, В.И. Ленин сказал о них: это «самые порабощенные из порабощенных, самые угнетенные из угнетенных»[2].

В конце XIX века в рабочем движении, возник женский вопрос – вопрос о том, как повысить активность женщин в борьбе за интересы рабочего класса в целом, как добиться равных прав женщин с мужчинами в экономической, общественно-политической жизни и в семье, как организовать охрану женского труда и как обеспечить сочетание работы женщин вне семьи с функцией материнства.

Начало подлинного освобождения женщин, их гражданского становления неразрывно связано с Великой Октябрьской социалистической революцией, которая привела к ликвидации всех видов эксплуатации и угнетения человека человеком, обеспечила небывалый подъем материального благосостояния и культуры трудящихся.

По решению данной проблемы огромный вклад внесло исследование А.И. Нухрат. В данной книге рассмотрены основные формы работы женских клубов и других женских организаций, выявлены особенности привлечения тружениц Востока к участию в выборах в Советы, показано создание женских артелей промысловой кооперации.

В работе В.Л. Бильшай одна из глав, посвящена женскому вопросу в СССР в переходный период от капитализма к социализму. В этой книге впервые рассмотрено решение женского вопроса в восточных районах страны. Имеется некоторый материал о женотделах и делегатских собраниях. Тогда как в труде Е.Д. Емельяновой подробнее рассмотрена организация женотделов, делегатских собраний и женских конференций. В исследовании показана непосредственная работа партийных организаций в центральных губерниях России, но не исследована работа среди женщин в стране в целом.

В работе Шафиро Ш. освещению вопросов женского движения рассматривалось в отдельных номерах журнала «Трудовая жизнь». В журнале раскрывались наличие заметной прослойки женщин в пролетарских коллективах местных предприятий, активное участие работниц в Семипалатинской городской всеобщей стачке. Во втором номере «Трудовая жизнь» редакция поместила хроникерскую заметку о состоявшемся 22 марта 1907 г. общегородском собрании женщин «для обсуждения устава нарождавшегося общества трудящихся женщин». В третьем номере журнала помещена статья «Коренные причины и женский союз», посвященная первому женскому митингу в Семипалатинске, который состоялся 18 марта 1907 г.[3].

Сегодня женские организации по форме объединения представлены тремя группами:

- неправительственные (такие, как Кризисный центр "Подруги", Ассоциация одиноких матерей, Женский избирательный блок и т.д.)
- государственные (Национальная комиссия по делам семьи и женщин при Президенте РК)
- международные (ЮНИФЕМ - женский фонд ООН).

Неправительственные организации, существующие в Казахстане сегодня, имеют разные цели и обращены к самым разным аудиториям. Это и женские организации, имеющие отношение к образованию (Союз женщин Казахского государственного Национального Университета им. Аль-Фараби);

- материнские и детские (Ассоциация родителей детей-инвалидов, Союз многодетных семей Казахстана, Ассоциация матерей-одиночек "Мөлдір", Алатинский комитет солдатских матерей, другие);
- организации, связанные с проблемами по здоровью (Республиканское общество женщин-инвалидов, имеющих на иждивении детей "Биби-Ана", Республиканский центр охраны здоровья матери и ребенка);
- кризисные центры (Кризисный центр "Подруги", "Забота", "Незабудка");
- профессиональные (Лига женщин творческой инициативы, Ассоциация женщин-юристов);
- экологические (Международная экологическая ассоциация женщин Востока, Greenwomen);
- мусульманские (Лига мусульманских женщин) и другие.

Кроме того, в Казахстане существуют два Центра Гендерных Исследований (ЦГИ): в Алма-Ате (руководитель - Светлана Шакирова) и в Караганде (руководитель - Наталья Усачева). Есть две Феминистские Лиги: в Алма-Ате (президент - Евгения Козырева) и в Кокшетау (президент - Галина Морозова).

По численности это организации от фактически одного человека в активе до десятков. Сколько женщин работает в женском движении на сегодняшний день, сказать трудно, потому что их число постоянно изменяется - причем, в большую сторону[4].

В заключении хочу сказать что, женское движение оказало огромное влияние на положение женщины в современном обществе, отношение к ней со стороны мужчин и самой к себе. Теперь женщина более независима, самостоятельна и воспринимается в большей степени как субъект, а не как объект воздействия.

Само слово "пол" означает половину чего-либо, неполноценное, половину целого, и чтобы стать полноценным должны соединиться две половины. Следуя этой логике, мужчина и женщина являются половинками единого существа, единой системой, где два элемента тесно взаимосвязаны, взаимодействуют и дополняют друг друга. А с точки зрения прав человека можно сказать, что равенство мужчин и женщин – это вопрос равенства человеческого существования. Недопустима дискриминация между мужчинами и женщинами. В связи с этим можно вспомнить, что древняя восточная мудрость рассматривает взаимоотношения полов как "Инь" и "Янь", черное и белое, соединенные воедино в идеальный круг:

Исторический опыт требует относиться ко всем, как к людям, соблюдать права человека безотносительно пола. Такой подход к пониманию ролей мужчины и женщины в цивилизации, вероятно и будет определяющим в их отношениях в 21 веке.

Литература:

1. Электронный ресурс: <http://articles.gazeta.kz>
2. Цеткин К. Заветы Ленина женщинам всего мира. М., 1958.

3. Чирков П.М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.). М.: Мысль, 1978, 255 с.
4. Отчет о положении женщин. Республика Казахстан, 1997. Алматы, 1997

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Әлеуметтану» мамандығының
2 курс студенті Әліпбай Мадина
Ғылыми жетекшісі:
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының оқытушысы
Шнарбекова М.К.*

ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЛСЕНДІЛІГІ-ӘЛЕУМЕТТІК КӨҢІЛ- КҮЙДІҢ ИНТЕГРАЛДЫҚ ИНДИКАТОРЫ РЕТІНДЕ (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ КазҰУ студенттері негізінде)

Қазіргі таңда жастардың әлеуметтік белсенділігі ең маңызды мәселелер қатарында. Себебі қоғамның жағдайының одан әрі жақсара түсуі жастардың қолында.

Білікті де, білімді жастарды тәрбиелеуде мектептердің, әсіресе университеттердің рөлі аса маңызды. Мұны Мағжан Жұмабаевтың мына сөздерінен де байқасақ болады: «Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, берік һәм өз жанымызға /қазақ жанына/ үйлесетін негізде құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады.» Сол білім ордаларын білімге толтырып, бізге сол білімдерді беретін ұстаздарымыз жайында Ж.Ж.Руссо былай деген екен: «Ұстаз болу - өз уақытын аямау, өзгенің бақытын аялау.»

ҚазҰУ-дың жастар саясаты тұжырымдамасы Қазақстан Респубикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының Жастар саясаты туралы заңына және ҚазҰУ-дың 2009-2011 жылдарға арналған Даму стратегиясына сәйкес қабылданған.

Алайда, жоғарғы білім беру жүйесінің ең басты міндеттерінің бірі «құлттық ителлекттың ұйытқысын» жасау, халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті мамандарды дайындау. Бәсекеге қабілетті маманның маңызды қасиеттерінің қатарында жасампаз ой, алған білімді іске жарату, жаңа шешімдер қабылдау, технологиялар мен инновациялар болуы шарт. Аталған қасиеттерді жетілдіру ең алдымен университет түлектерін инновациялық ғылыми, экономикалық, әлеуметтік және мәдени салаға тартудың, студенттердің академиялық, ғылыми-зерттеу жұмыстарының интеграциясының, оқу процесін сабақтан бос уақытпен үйлестірудің, студенттердің шығармашылық дарындарын анықтаудың алғышарттарын жасауды талап етеді [1]. Осы мүмкіндіктерді пайдалана алатын, өзін-өзі дамыта алатын, қабілетті де, бәсекеге лайықты маман болу үшін ең алдымен жастардың белсенділік деңгейіне көңіл бөлгеніміз дұрыс.

Мәселен, ежелгі грек оқымыстылары: Сократ, Платон, Аристотель баланың белсенді және өз бетімен білім алуының маңыздылығын, өз бетімен білім алудағы жетістіктері өзін-өзі тәрбиелеуде маңызды екендігін, жан-жақты жетілудің әрі объекті, әрі субъекті екендігін жан-жақты негіздеген. Олардың пікірінше, белсенді ойлау адамның заттық, тәжірибелік іс-әрекетінің алғышарты болып табылады және ойлай отырып оқушы іздену арқылы өз бетімен білім алады. Өзіндік іс-әрекеті нәтижесінде балада қанағаттану, қуаныш сезімі оянып, білімді игеруде белсенділігі артады деген пікірде болды.

Бұл пікірлер көптеген ғасырлар бойы педагогтардың талдау нысанасы болып келді. Ол Мишель Монтень, Томас Мор, Томаззо Компанелла еңбектерінде жалғасын тапты. Енді баланы өз бетінше әрекет ететін, саналы, ойлы, сыншыл азамат тәрбиелеу талабы туындады. Ол үшін жаңа білімді игеруде өз бетінше жұмыс жасап, өзі таным жолына бет бұрып, таным өрісінің жаңа шеңберіне жету жолын дұрыс таңдап алуы қажет болды.

Я.А. Коменский еңбектерінен бастау алады. Оның «Ұлы дидактика» еңбегінде жазылған дидактикалық принциптерін ұсына келіп, оқушылар өз бетінше істейтін белсенді әрекетін ұйымдастыру және оқыту, мұғалім мен оқушының әрекетін талдау мәселелерін қарастырады. Бұл бағыт бірнеше ғасырлар бойы жалғасын тауып, одан әрі дамыды. Бұл Ж.Ж. Руссоның, И.Г. Песталоццидің, А. Дистервергтің еңбектерінде дами түсті. К.Д. Ушинский танымдық әрекет мәселесіне мән беріп, "өзіндік жұмыс - оқытуды жетістікке жеткізудің бірден-бір жолы" деп есептеді [2].

Сонымен қатар азаматтық белсенділікке де назар аударған жөн. Азаматтық немесе тұлға белсенділігі адамның шығармашылықтағы, іс-әрекеттегі, қоғамдағы, қарым-қатынастағы тегеурінділігі. Бұл адамның әлеуметтік өзгерістерге араласуынан байқататын қасиет. Тұлға белсенділігі оның идеялық принциптілігі мен өз көзқарасынан таймауынан, сөзі мен ісінің бірлігінен көрінетін адамның белсенді өмірлік позициясы ретінде сипатталады; ситуацияға үстем белсенділік - субъектінің ситуациялық алаптардың деңгейінен биік болу қабілеті. Ситуацияға үстем белсенділік арқылы субъект іс-әрекеттің ішкі және сыртқы кедергілерін (мысалы, енжарлық самарқаулық селқостық, т.б.) жеңеді белсенділіктің бұл түрі шығармашылық жағдайларда, танымдық белсенділікте риясыз бас тігуде және шектен асқан белсенділікте көрінеді; іздену белсенділігі болашағы беймәлім ситуацияны өзгертуге бағытталатын мінез. Іздену белсенділігі - мінез-құлықтың көп типтерінің бірі болып табылады. Оның психикалық көріністері - жоспарлау, қиялдау, т.б.; шектен асқан белсенділік нәтижелі іс-әрекетті сипаттайтын, істің жоғары нәтижелілігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі.

Әлеуметтік белсенділік - мәселелерді шешуге саналы түрде бағытталған іс-әрекет. Әлеуметтік белсенділік арқылы жеке адамның мәдени дәрежесіне, білім деңгейі мен икемділігіне, қоршаған ортамен қарым-қатынасына беруге болады. Әлеуметтік белсенділіктің төмендегі адамдардың қоғамдық ортақ іс-әрекеттерден тыс қалғандығын, білімсіздігін және жігерсіздігін көрсетеді. Қоғамдағы өзгерістер адамдардың әлеуметтік белсенділігіне тікелей байланысты болып келеді. Әлеуметтік белсенділік — адамның әлеуметтік позициялық көрінісі. Әлеуметтік белсенділіктің өндірістік, қоғамдық-саяси, мәдени-танымдық, тұрмыстық, т.б. түрлері бар. Әлеуметтік белсенділіктің кең тарап, нығаюына қоғамдағы басқарудың әкімшіл-әміршіл жүйесі, іс-әрекетті шектен тыс бақылау, т.б. кері әсер етеді. Әлеуметтік белсенділік қоғамның өтпелі кезеңінде жаңа объективті жағдайлар қалыптасып, оны жүзеге асыру бағдарламасы анықталғанда халықтық сипат алады [3]. Мүмкін жастарымыз ішімдікке, темекіге, қылмысқа белсенді шығар. Белсенділіктің түрлерін білу және ажырата алу арқылы біз жастардың әлеуметтік көңіл күйін анықтай аламыз.

ҚазҰУ жастарының азаматтық белсенділігінің даму деңгейін зерттеу атты әлеуметтік зерттеуді қорытындыламақшымын. Зерттеу объектісі ҚазҰУ жастары болғандықтан, іріктелген жиынтық бойынша ҚазҰУ студенттеріне зерттеу жүргізілді. Зерттеу 18 сұрақтан құралған анкеталық сұрау негізінде жүзеге асты.

Студенттердің азаматтық белсенділігін анықтау үшін олардың қайда тұратынын анықтап алынды. Себебі бұл зерттеудің ең маңызды критеріі еді.

Қазіргі таңда жастардың азаматтық белсенділігіне әсер етуші маңызды фактор болып табылады. Зерттеу бойынша зерттеу бойынша жастардың 30% жатаханада

тұрса, 50% пайызы қала тұрғындары, 12,5% пайызы жалдап тұрады, 2,5% пайызы туысқандаймен тұрса, 5% пайызы қала шетіндегі ауылды аймақтардан келеді екен. Яғни ҚазҰУ жастарының 50% пайызы қала тұрғындары, 50% пайызы шеттен келетіндер екен.

Зерттеу нәтижесінен көріп отырғандай студенттердің 12,5% пайызы іс-шараларды білмей қалады. Яғни студенттердің барлығы факультетке барады, бірақ олардың тек 30% ғана факультеттен біледі, бұл студенттердің жартысынада жетпейді деген сөз. Ал 30% жатаханада тұратын студенттердің тек 7% ғана университеттегі іс-шаралардан хабардар болады екен, бұл жарнамаланудың әлсіздігі. Ал достарынан еститіндер, яғни өсек көздері арқылы білетіндер 42,5% , ал достары белсенді болмаса олар бәрінен тыс қала береді екен.

Белсенділікті ҚазҰУ студенттерінің 45% «Қоғамға белсене атсалысу» деп түсінсе, 10% «өз ұмтылысымды көрсету, талантымды көрсету» деп түсінеді 7,5% «Кез-келген конкурстарға қатысу» десе, 5% пайызда: «Студенттік қызығушылықтың бір түрі», «Сабақ пен қоғамдық жұмыстарға қатысу», «Әр түрлік жедел белсенді болып, жұмыстарға қатысу», «Қызығатын нәрсемен көппенбірге айналасу», «Университет өміріне белсенді қатысу» деген түрлі пікірлер айтылды. 2,5% пайыз: «Жақсы», «Қандай бір ортада, бір проблеманы шешу», «Белсенді азаттық ұстанымда болу, қоғамдық өмірге қызығушылықпен араласу», кейбіреулері жауабында білмейді. Бұдан белсенділік жайлы түсініктің дұрыс бағытта жастар санасында қалыптаспай жатқанын көруге болады.

Жастардың белсенді болуына 30% достары әсер етеді, іс-шараларды 42,5% достарынан еститіннен болғандықтан болар. 20% ата-анасынан естиді, 17,5% оқу орны әсер етеді екен, факультеттен 30% ғана хабардар болуының нәтижесі болар, сонымен қатар 15% ұстаздары, 12,5% өздері әсер етеді екен.

Жастардың қоғамдық ұйымдарға деген белсенділік деңгейін орташа 50%, нашар 20%, өте нашар мен жақсы 15% бағалады. Зерттеу болжамында да дәл осы нәтижелер күтілген болатын, яғни бұл белсенділіктің дұрыс дамымай жатқанының бейнесі.

Университеттегі қоғамдық ұйымдардың жұмыс істеуі орташа 47,5%, жақсы 40%, нашар 7,5%, өте нашар 5%. Университеттің белсенділікке аса назар аудармайтынын көруге болады. Университеттегі жақсы жұмыс істеп, таныла білген Сұңқар 60%, Көмек 15%, Сенат 5%.

Жастардың көбі белсенділікті тек универ көлемінде болу керек деп түсінеді екен, 2,5% қалалыққа мүше, 25% факультеттік, 7,5% университеттікте, мүше, ең өкініштісі 62,5% мүше емес, бұл жартысының көбі ешбір ұйымға белсенділік танытпайтынының дәлелі.

52,5% ұжымда жұмыс жасауға көмектеседі, 20% таныстырады көбейтеді, 15% белсенділікті арттырады, 10% уақытты тиімді пайдаландырады,

Зерттеу нәтижесінен көріп отырғандай студенттер көбі қалада тұрады. Ал 12,5 пайызы іс-шараларды білмей қалады. Жастардың 30 пайызы жатаханада тұрса, олар қоғамдық ұйымдар жайлы 7,5 пайыз ғана хабардар болады, бұл жарнамаланудың әлсіздігі. Ал достарынан еститіндер, яғни өсек көздері арқылы білетіндер 42,5 пайыз, ал достары белсенді болмаған жағдай болса, білмей қалатындар 12,5 болады екен.

Қорытындылай келе, жастарымыздың белсенділік деңгейі қазіргі күнде нашар көрсеткіште екеніне көз жеткіздік. Бұл жастардың әлеуметтік көңіл күйіне елеулі әсер етеді. Сонда жастарымыз қоғамдық ұйымдарда өздерін дамытып, қабілеттерін ашпаса, психологиялық жағынан күйзеліске ұшырайды, яғни әлеуметтік көңіл-күйлері де нашар болмақ. Сонымен қатар белсенділік танытып, қоғамдық іс-шараларға қатыспаса, бос уақыттарын құр жоғалту нәтижесінде, жастарымыз өмірлік бағытын

білмей, мақсатқа жету жолдарын айқын көре алмаса іштей дағдарысқа түсіп, түрлі жаман әрекеттерге барады. Мәселен, жасбар арасындағы өзін-өзі өлтірудің көбейіп жатуы, ұрлыққа баруы, девианттық мінез-құлықтың жастар арасында кең көрініс тауып жайқанын айта аламыз. Ең бастысы елдің ертеңі жастарымыздың бойынан ұлтжандылық қасиеттің жойылып бара жатуы, ел болашағына күмәнмен қарауға итермелейді. Қазірден жастардың белсенділігін дамытатын болсақ, көптеген жетістіктерге жететініміз сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер

1. <http://www.kaznu.kz/kz/11514>(әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың жастар саясаты тұжырымдамасы)
2. <http://kaz.docdat.com/docs/index-94458.html> (Оқушылардың танымдық белсенділігі ұғымының теориялық негізі және мәні.)
3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: сөздік-словарь, 2007. — 344 бет. [isbn 9965-822-10-7](http://www.isbn9965-822-10-7)

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
әлеуметтану мамандығының
2 курс студенті Алданғарқызы Ә.
Ғылыми жетекші: соц.ғ.к., доцент Маульшариф М.*

ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ СТУДЕНТ: ҚИЫЛЫСУ НҮКТЕСІНДЕ

«Ғылым» деп – адамның білім алуын, жүйелеу және тексеру бағытындағы қызметінің түрін айтамыз. Білімнің бәрі ғылыми білімге жатпайды, олардың жақсы тексерілгендері мен негізделгендері ғана жатады. Ғылыми білім кәдімгі карапайым білімді теріске шығармайды, олардың екеуі де керек. Білім дамудың жоғары деңгейіне жеткенде ғана ғылыми білімге айналады. Ғылым - адамның табиғат, қоғам және өзінің танымы туралы білім алуға бағытталған рухани қызметінің ерекше формасы. Ғылымның негізгі мақсаты ақиқатқа жету және табиғат, қоғам, ойлау заңдылықтары, танымның өзі туралы нағыздықтың объективтік заңдылықтарын ашу.

XXI ғасырдың алғашқы жылдары адамзат өмірінде көптеген күтпеген оқиғаларға толы болды. Өмір сүруге тырысып жүрген адамдардың ойына бұрын сонды болмаған жаңа мәселелер келді. Ал, оларға дұрыс жауап беріп, артынан оларды ақылмен және тиімді шеше алатын, тек қазіргі заманғы біліммен қамтылған адам. Тек білім, соның ішінде ғылыми білім XXI ғасырдың адамдарына қазіргі әлем дамуының қажетті есігі мен әдістерін және ондағы адамзаттың тағдыры аша алатын кілтін береді. Ғылыми білім – қазіргі қоғамда кең таралған, ғылыми жетістіктерді бағындыруға негізделген білім беру жүйесі. Бүгінгі күні, ғылым қоғамның экономикалық, саяси, мәдени, білім беру, денсаулық сақтау сияқты барлық салалардың дамушы күші және негізгі ортасы болу керек десек, артық айтқандық емес. Ғылымға осындай орын беруіміздің бірден бір себебі адамдарға өмірінің барлық салаларында шынайы объективті білім беруші күшінде.

Ғылым мен жаңа технологиялар қоғам дамуының бірізділігін қамтамасыз етуде үлкен рөлге ие. Қоғамның күнделікті өмірі ғылым мен технологияға тәуелді болады және сонымен қоса өмірдің негізгі қажеттіліктерін өзгертті. Ғылыми білімнің объективтілігі мен нақтылығы әлеуметтік даму мен қоғамдық бақылау саласына жүйелі түрде ауысты. Осының негізінде ғылыми бағыт пен ғылыми көзқарасты білімге ендіру күшті ағым болды. Ғылыми білімнің интеграциясы – ғылымның өзара әрекеттесуін көрсетудің бірі ретінде. Жетекші рөлді әртүрлі ғылым алуы мүмкін.

Бірақ, көп ғасырлар бойы бұл қызметті философия атқарып келеді, себебі Рене Декарт оны бұтақтарымен физика ағашы және осы бұтақтардан таралған басқа ғылымдар ретінде көрсеткен. Сонымен қатар, білім берудің қазіргі заманғы мәселелерін зерттеуде таза философиялық бағытты қолдану жеткіліксіз. Білім саласындағы басқа да теориялық мәндерді педагогика, психология, эконономикалық теория және әлеуметтану сынды ғылымдар толықтыруда. Сондықтан да, пәнаралық бағыттың негізінде ғылымдардың интеграциялануын қамтамасыз ету қажет. Сол кезде көшбасшы қандай да бір ғылыми пән немесе оның жаңа бағыттары бола алады [1].

Ғылым ұлттық экономиканың шынайы секторы талап ететін қызметтердің, технологияның бастауы болу керек, олай болмаған жағдайда Қазақстан өзінің ғылыми әлеуетін, ал экономика – ғылым мен инновацияның тірегінсіз, бәсекеге қабілеттілікті сақтай алмайды.

Әлемнің кез-келген елінде жастар – белсенді қоғамдық күш, яғни қоғам мен мемлекет дамуының стратегиялық ресурсы, сондықтан жағымсыз тенденцияларды жеңу және ғылым мен білімдегі мәселелерді шешу үшін жас ғылымдарға баса назар аудару қажет. Жас ғалымдардың құндылығын, мемлекет дамуындағы олардың алға жылжуға итермелеуші күш ретіндегі рөлінің маңыздылығын ұғыну болашақта сол мемлекетті тұрақты прогреске жетелейді және мәдени жандануға жол ашады.

Қазіргі замандағы жастар өздерінің кәсіби болашағын бюджеттік мекемелерде емес, қаржыландырумен, көтерме саудамен айналысатын коммерциялық фирмаларда, шетелдік компанияларда қалыптастырғысы келеді. Ғылым жолы өмір деңгейінің төмендігімен, әлеуметтік аз қамтылу мәселесімен ассоциацияланады. Ал, ғылым жолындағы жастар еркіндікті, өз шығармашылықтарының жүзеге асуын жоғары бағалайды. Дегенмен, жас ғалымдар шығармашылығы ғылыми емес мәселелерді шешуге бағытталған, мысалы, жұмыс жағдайларына бейімделу.

Жарқын болашақты құру процесінде жас ғалымдардың рөлінің ерекше екенін билік басындағылардың түсінгені анық. Бұл жас ғалымдардың ғылыми, интеллектуалды әлеуетін көтеруге бағытталған іс-шаралардан көрініс табуда. Әйтсе де, жастардың ғылыми-педагогикалық қызметке келуіне қаржылық қолдаудан басқа тағы бір фактор – қоғамның білімге және ғылымға қызығушылығы ықпал етеді. 1990 жылда қоғамдық құндылықтар жүйесін күрделі өзгертіп, ғылым өз беделін жоғалтты. Ғылым мәртебесінің төмен болуы және нақты келешегі жоқ даму орын алған кезеңде дарынды жастарды білім мен ғылым саласында қалуға үгіттеу мүмкін емес. Мұндағы мәселе – тек жалақыға байланысты ғана деп есептеу қателік. Себебі, әлемде банк ісі немесе сақтандыру бизнесінен түсетін кіріс салыстырмалы түрде ғылымнан өте көп. Алайда, алдыңғы қатарлы инновациялық елдердің қоғамдық санасында ғылым – элитарлық позициясынан айырылған жоқ, сондақтан, дамыған елдерде ғылым нәтижесі қоғам игілігі үшін барлық салаларда кең қолданыс тапқан [2]. Сонымен қатар, қазақстандық ғалымдар да қоғамның дұрыс қызмет етуі үшін қоғамға жағымды қазіргі заман ғалымының келбетін қалыптастырулары қажет.

«Мемлекет пен жастардың басты капиталы – сапалы білім», - деп өз сөзінде елбасы Н.Ә.Назарбаев ерекше атап өтеді. Жалпы ғылым ресми үрдіс, осының негізінде қоғам құндылықтарды, білімді, тәжірбиені береді. Ғылым – бұл өзінің арнайы құрылымы бар әлеуметтік жүйе.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың ғылым және білім саласы жөнінде көтерген мәселесі қазіргі таңдағы күрделі мәселелердің бірі болып отыр. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын әрбір қадамын сенімді басқан мемлекетіміздің әлемдік қауымдастықтар қатарынан қалмай, болашақты оптимистік көзқараспен болжамдап, өзінің бәсекеге қабілеттілігін дәлелдей алатын, өркениетті даму

жолындағы жаңа бағыттарын айқындаудың жолы деп білеміз. Елбасы бұл Жолдауында мемлекетте білім алып, еңбек етіп жатқан азаматтарға ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруді міндет етіп жүктеп отыр. Әрине, біздің еліміз үдемелі индустриалды-инновациялық бағытта шарықтап, тез дамып келе жатқан елдердің қатарында. Елбасының осындай саясатын жете түсінген ел азаматы өзінің кәсіби біліктілігін үзбей жетілдіріп, озық технологияларды меңгеру жолында тынымсыз еңбек етуі тиіс. «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық», деп көрсеткен Елбасы Н.Назарбаев білім мен ғылымды жетілдіруде барлық мүмкіншіліктерді қарастырып, нақты шаралар мен бағдарламаларды жетілдіруді алға қойып отыр [3].

Қазақстан Республикасының 2011-2015 жылдардағы ғылымды дамыту бойынша салалық бағдарламалар:

- 1) Жылдамдатылған экономиканың дамуын қамтамасыз ететін ғылыми жүйенің дамуы;
- 2) Ғылым саласын қаржыландыру мен басқару жүйесін әбден жетілдіру;
- 3) Бір жылда 1000 қызметкерді шетелдерде оқыту, ғылыми сынақ мерзімінен өткізу, тіл үйрену дайындық курстарын ұйымдастыру жолымен кадрлардың ғылыми мамандығын көтеру;
- 4) Жоғары оқу орындары студенттерінің кемінде 10 %-ын ғалымдар мен оқытушылардың ассистенттері ретінде белсенді ғылыми қызметке тарту;
- 5) Болашағы бар студенттерді ғылыми-зерттеу жұмыстарына тарту үшін жағдайлар жасау [4].

Дүниежүзілік банкпен бірлесе «Жобаларды коммерциялау» жобасы іске қосылды. Өйткені әлемдік деңгейдегі зерттеулер мен әлемдік ғылым Қазақстанға келуі үшін бізге қайтсек те ғылыми ізденістерді коммерциялаудың тәжірибесі мен тетіктерін меңгеруге тура келеді, мұндай тәжірибе бізде әзірге аз.

Елбасының бастамасымен еліміздегі жетекші жоғары оқу орындарында құрылған ашық үлгідегі ұлттық зертханалар мен инженерлік зертханалар ғылыми инфрақұрылымның басты элементтерінің біріне айналу керек. Қазіргі таңда олар іске қосылғанымен, осы уақытқа дейін жөнді жұмыс істемей келді. Енді қабылданған «Ғылым туралы» заң олардың жұмысын ары қарай дамытады деген сенімдемиз.

Көптеген халықаралық сарапшылардың пікірінше, соңғы бес жылдан бері бүкіл әлемде ғылымға деген қызығушылық төмендеп келеді екен. Осынау үрдісті есептен шығармаған біздің Президент ғылым саласын басқарудың жаңа үлгісін ұсынды. Бұл үлгі Қазақстанда қайталануы мүмкін жаңағы әлемдік тенденцияның орнын толтырып қана қоймай, ғылымды елдің даму жүйесіне қосудың озық шараларын қабылдауға бағытталған. Әрі бұл тек ғылымға ғана қатысты емес, Елбасының болашаққа негізделген стратегиялық бастамалары Қазақстан өмірінің барлық салаларына қатысты. Өкінішке қарай, ғылым саласындағы осы шараларды жүзеге асыруда біз екі жылға кешігіп қалдық, енді оның есесін қайтаруға тура келеді. Екіншіден, бізде ғылым ұзақ жылдар бойы жасанды түрде жоғары білім жүйесінен бөлініп келді. Бұл - кеңестік жүйенің жұрнағы. Бірақ енді бұған көніп отыруға болмайды. Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, заманауи маман тәрбиелеп шығару үшін білім беру мен ғылым үдерістерін біріктіру керек. Шығармашылық ойлау қабілетін, жаңа білімді үйрену қабілетін арттыру үшін студенттер ғылыми зерттеулерге міндетті түрде қатысуы тиіс. Қазір Қазақстан ішкі ғана емес, сыртқы еңбек нарығында да бәсекеге қабілетті мамандар дайындауға бетбұрыс жасап отырғандықтан, жоғары білімнің халықаралық сапасына ұмтылыс жасап отырғандықтан, ғылымды жоғары мектептегі білім беру ісімен біріктіру мәселесіне баса мән берілгені қажет. Бұл - екінші міндетіміз. Сонымен қатар ғылымға өз жетістіктерін инновациялық үрдістер арқылы

нарыққа шығара алатындай мүмкіндік туғызуымыз керек. Бұл - үшінші міндет. Осы үш міндет тың тетіктерді, ең алдымен заңнамалық тетіктерді қажетсінеді. Ғылым саласындағы заңдарды түбегейлі жетілдірудің маңыздылығы да осыған келіп тіреледі [5].

Ғылымның қазіргі әлеуетіне келсек, ол басылымдардағы кейбір пікірлерде айтылатындай соншалықты төмен емес. Бізде математика, физика, химия, биология және өзге де бағыттарда өзін мойындатқан мықты ғылым мектептері бар. Шетелдерге танылған, ең беделді халықаралық сыйлықтарға қол жеткізген талантты ғалымдарымыз бар. Мысалы, сондай танымал сыйлықтардың бірі - америкалық математика қоғамдастығының сыйлығы.

Бүгінгі күнде ғылым күн сайын дамып, жаңарып отыр деуге болады. Оған басты себептердің бірі студенттердің ғылымға деген қызығушылықтарының артуы. Студент жастарымыз ғылым саласындағы қажырлы еңбектерінің арқасында, көптеген қызықты ғылыми жаңалықтар ойлап тауып, ғылыми ашулар енгізуде. Осындай студенттердің ғылымға енгізген бірнеше жаңалықтарын атап өтсек: Алматылық студенттердің ойлап шығарған жарылғыш затты залалсыздандыратын танк, Қазан ұлттық технологиялық зерттеу университетінің студенті ойлар тапқан экологиялық таза, суда бір күнде еріп кететін пакет, Түркістан қаласындағы Қ.А.Иасауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің студенті ойлап тапқан құбыр суының небәрі 2-3 минутта жылытатын құрылғы, Қазақ ұлттық университетінің студенттері ойлап шығарған қымыздан жасалған сабын, Аргентинадағы Кардова ұлттық университетінің студенттері ойлап шығарған тұщы су тапшылығын шешуге үлес қоспақ ниетте, электр қуатын аз жұмсайтын сусыз жұмыс істейтін кіржуғыш машина [6]. Ғылым жолы күрделі жол бола тұрса да, студенттер өз білімдері, ізденістері, ғылыми қызығушылықтары арқасында қоғамға, ғылымға бірнеше пайдалы жаңалықтар енгізіп, өз үлестерін қосып, ашқан ғылыми жаңалықтары жоғары дәрежеде бағаланып отыр.

Студенттің ғылымға, әлеуметтік қатынасына байланысты жүргізілген зерттеу нәтижесіне талдау жасай келе, қазіргі кездегі студенттердің ғылымға деген қызығушылықтары жоғары және ғылыми іс-шараларға белсенді түрде қатысады деуге болады. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, студенттердің басым көпшілігі 43 % факультетте, университетте немесе олардан да тыс болған ғылыми іс-шараларға қатыстым, маған өте ұнап қалды, болашақта тағы да қатыса беремін деп ойлаймын және студенттердің 24 % қатыспағанмын, бірақ ғылымға қабілетім бар, қатысқым келеді деп көрсеткен. Соынмен қатар студенттердің ішінде көпшілігі, әсіресе гендерлік ерекшеліктері бойынша әйел адамдардың, яғни 33 % болашақта ғалым болғылары келетіндерін аңғарып отырмыз. Сондай-ақ студенттердің 26,3 % ғылымды, ғылыми іс-әрекетті кіруге қорқынышты қалың орманмен, бірақ та кірсең міндетті түрде жарықты табуың керек деп жауап берсе, олардың басым көпшілігі, яғни 67,7 % еңбексүйгіш, өте қабілетті, шығармашыл адамдар деп көрсетіп отыр. Себебі, ғылымның өзі өте шығармашыл, қабілетті, еңбексүйгіш, ғылым жолында аянбай еңбек ететін адамдармен тығыз байланысты болып отыр.

Бүгінгі таңдағы ғылым саласындағы басты проблемалардың бірі техникалық мамандардың аз болуы. Қазіргі кезде заңгерлер және қаржыгерлер саны көбею үстінде, ал керісінше қарапайым электриктер, сантехниктер мамандары жоқтың қасы. Қазақстан Республикасының инновациялық дамуы үшін жоғары білікті, білімді мамандар ауадай қажет. Инновациялық даму үшін техникалық кадр, орта кәсіптік маман дайындау стратегиялық маңызды болып отыр. Сол үшін де кадрлар дайындау жүйесін реформалау қажет [7]. Осы арқылы елдің экономикалық қуатын, ғылыми жетістігін арттыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бабосов Е.М. Социология науки. – Минск: Харвест, 2009.
2. Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане. – Алматы, 2013.
3. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
4. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2011 - 2015 жылдарға арналған стратегиялық жоспары. <http://adilet.zan.kz/.htm>
5. Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане. – Алматы, 2013.
6. Ғылым жолындағы студенттердің жаңалықтары мен жетістіктері. <http://news.nur.kz/266200.html>
7. Ғылым саласындағы проблемалар. <http://refik.ucoz.kz/ .htm>

*4 курс студенті Ашимова М.Т.
соц.ғ.к., аға оқытушы Сарыбаева И.С.*

АУТИЗММЕН АУЫРАТЫН БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІЕК ЖҰМЫС

«Аутизм» терминін швецария психиатры және психологы Э.Блейлор (1857-1939жж.) ұсынған. Ауто-грекше-өзім, яғни адамның сыртқы дүниеден оқшауланып, өзімен-өзі болып, іштей сары уайымға салынған кездегі көңіл-күй деген мағынаны білдіреді. Баланың ерте аутизмін (БЕА) 1943 жылы АҚШ психиатрі - Лео Каннер жеке клиникалық синдром ретінде бөліп көрсеткен болатын. Бүгінгі уақытта аутизм баланың О.Ж.Ж. (Ц.Н.С.) биологиялық дефицитарлығына себептелген психикалық дамуының ауытқуы ретінде қарастырылады. Аутизм, ол баланың ересектермен және қатарластарымен қарым-қатынасының төмендеуімен және өзінің ішкі дүниесінің тұңғығына «еніп» кететіндігімен сипатталады.

Көптеген зерттеушілер бала аутизмін бірнеше топтарын айқындайды: аутизмдегі психопатия, органикалық аутизмдегі психопатия, олигофрениедегі аутизм синдромы, аутизм типіндегі адамның аутизмнің реакциясы және патологиялық дамуы және т.б.

Аутизммен ауыратын әр топтағы балалардың зиялылық (интеллектуалды) дамуы әр қалай өтеді. Д.Векслер тесті бойынша IQ (зиялылық коэффициенті) аутизм балаларда өте төмен де (олигофрение жағдайында), сол сияқты өте жоғары да (психопатия жағдайында) болуы мүмкін. Ресейлік авторлардың көбісі, БЕА-ны шизофренианың алғашқы сатысы деп немесе, бұл әрине сирегірек кездеседі, шизоидты психопатияның бір түрі деп те қарастырады.

Аутизммен зардап шегуші балаларда көз көрмеуі, есту қабілетінің төмендеуі, тері аурулары, буын және сүйек қызметтерінің бұзылуы, маңдай тұсының, ми және мишық діңінің дисфункциясы болуы мүмкін.

Жалпы аутизмнің негізгі клиникалық белгілеріне тоқталып өтетін болсақ:

1. Коммуникациядағы (қарым-қатыныстағы) қиындықтар;
2. Сенсорлы тітіркеніштерге деген реакциялары;
3. Сөйлеу қабілетінің дамуындағы бұзылулар;
4. Мінез-құлықтың стереотиптілігі (таптауырындылығы);
5. Әлеуметтік әсерлер;

БЕА балалардың ерте балалық шақтарында өздеріне өздері қызмет жасауының сылбырлығы, өздерін тек есімдерімен ғана атауы, «сен» немесе «ол» деген сөздерді түсінбеуі, сөйлеген сөздерінің мәнсіздігі жиі кездеседі. Мектепке дейінгі шақтарында

оларда «кездейсоқ» қызығулықтары пайда болады. Мысалы, жол белгілерімен, баспа жарнамалары, су құбырлары мен крандары, телефон нөмірлері, неше алуан шартты белгілерімен, шетел сөздерімен қатты айналысатын кездері болады. Сонымен қоса көп қиялға беріледі.

Аутизмнің көріну және кейбір ерекшеліктерінің біліну деңгейі әр балада әр түрлі орын алады. Балада аутизмнің көптеген белгілері белгіленген жағдайда - классикалық аутизм болып табылады. Жалпы білім беретін мекемелерде аутизмнің кейбір белгілері ғана болатын балалар да кездеседі. Өкінішке орай кейбір ұстаздар арнайы білімдері болмағандықтан, мұндай балалармен жұмыс жасай отырып, оларды өздерінше тәртіпсіз, тәрбиесіз, ашу-ызалы, жетесіз деп бағалайды. Соңғы жылдары осындай балалардың көбеюіне орай жалпы білім беретін және мектепке дейінгі мекемелердегі ұстаздар мен тәрбиешілерді арнайы білімдерін жетілдіру қажет деген ой туады.

Аутизм балалармен коррекциялық жұмыс невропотолог, психолог, дефектолог, педагог және әлеуметтік жұмыс мамандарынан құрылған топпен кешенді түрде жұмыс жүргізілуі тиіс.

Соның ішінде О.С.Никольскийдің (1995ж) айтуы бойынша, тіпті өте қиын болған күнде де, адекватты жағдай жасай отырып баланы үйретуге болады. Ертеректе басқа адамдармен қарым-қатынас жасай алмаған тәсілдеріне үйренуі, тұрмысқа бейімделіп, басқа да оқу амалдарын меңгере алатын дәрежеге жетуі мүмкін.

Қазіргі уақытта БЕА симптомының байқалу деңгейінің сипатына байланысты О.С.Никольский 4 топты ұсынған.

I-топ. Бұл топтың балалары сыртқы ортадан мүлдем алшақта, басқалармен қарым-қатынас жасау ниеті жоқ, оларға тән қасиет-патологияға дейін баратын агрессия болып табылады. Бұл балалар өздерін қамтамасыз ете алмайды, оларға үнемі ата-анасының көмегі қажет болып отырады. Олар дамудың өте нашар жолында деп болжам айтуға болады.

II-топ. Бұл топтағы балаларда сыртқы ортаны қабылдамаушылық сипатталады. Оларда көптеген нәрселерде қорқу, таптауырынды (стереотипті) қимылдар, серпімділік, мәнерлілік, анасымен симбиотты (әтүрлі екі организмнің ұзақ тығыз байланыста болуы) байланыста болады. Олардың сөйлеген сөзі бір жақты күрделі болып келеді. Аутизммен зардап шегуші балалардың мұндай топтағы түрлері көптеп кездеседі. Оларды даму жағынан жақсырақ деп болжам жасауға болады: ұзақ уақыт жасалынған коррекциялық жұмыстардан кейін олар тіпті жалпы білім беретін мектептерде оқи алатындығы анықталған.

III-топ. Осы топтағы балаларға тән қасиет өздерінің таңдап алған фантазиялары мен қиялдары, қызығушылықтары бар. Олардың сөйлеген сөздері түсініктірек, сонымен қатар когнитивті даму деңгейі жоғарырақ. Олар анасынан кішкене де болса тәуелсіздеу және ересектердің үнемі бақылауын онша талап ете бермейді. Даму жағынан болжамға келетін болсақ, салыстырмалы түрде жақсырақ: жақсы жетістіктердегі коррекциялық жұмыстардан соң олар білім алатын мектептерде оқи алады.

IV-топ. Бұл топтағы балалардың алатын сипаты жоғары тежелу болып табылады. Ереже бойынша олар сылбыр, әсіресе қарым-қатынаста қорқақтық танытады, сонымен қатар сенімсіздіктерін жиі байқауға болды. Ұйымда жеңіл бейімделу үшін өздерінше іс-әрекеттің жиынтығын белсенді үйренуге тырысады. Олар анасымен эмоциялық тәуелділікте болады және балалар жиі парциальді талантты болып келеді. Олардың сөздерінде белгілі таңбамен сөздер аз кездеседі және сөйлегенде «дөрекі» сөйлейді. Олардың даму жағынан болжамдайтын болсақ, басқаларына қарағанда едәуір жақсырақ. Олар сонымен қатар, жалпы білім беретін мектептерде арнайы дайындықсыз да оқи алады [1, 52-55б].

Қазіргі таңда аутизм ауыруын зерттеуші ғалымдар аутизмның келесі типтерін көрсетеді:

- Каннердің ерте балалық шақтағы аутизм синдромы (Каннер аутизмі) – балаларда кездесетін аутизмнің классикалық түрі. Бұл балаларда жиі кездесетін әрі жетік көңіл бөлуді талап ететін аутизмның ауыр түрі. Ең басты сипаттамасы: баланың тым кеш сөйлеуі және басқа да белгілеріне тоқталатын болсақ: жалғыздықты ұнатуы, күнделікті өмірдегі тәртіптің өзгеруіне қарсы өте сезімталдығы, ешкімге еліктемеуі, үнемі бір қимылды қайталауы, қасындағы адамдардың сезімін түсінбеуі, сөйлегенде бірде айғайлап, бірде сыбырлап сөйлеуі мүмкін. Туған туыстарымен сөйлеспейді тіпті мүлдем байланысқа түспейді. Бұл аутизмнің белгілері үш жасынан бастап (кейде одан да ерте) байқалады.

- Аспергер синдромы - аутистикалық психопатия. Бұл алдыңғысымен салыстырғанда, аутизмның жеңілдеу түрі. Белгілері каннер синдромына ұқсас, алайда, балалардың интеллекті айтарлықтай жоғары. Әдетте белгілі бір салаға жоғары қызығушылық танытып, сол саланы жетік меңгере алады. Логикалық ойлау қабілеті дамыған, сөйлей алады, бірақ адамдармен байланысқа түсуі қиын және болашақта бір саланың шебері болуы әбден мүмкін.

- Ретта синдромы. Аутизмның ең сирек әрі тек қыздарда кездесетін түрі. Әдетте қыздар екі жасқа дейін қалыпты дамып келеді де, бірден барлық қабілеттерінен айрыла бастайды. Мәселен, өздігінен киіне алмайды, бірте-бірте сөйлей алмай қалады, қолында заттарды ұстай алмайды және бұлшық еттер тонусы жоғалады. Психикалық күйреудің салдарынан жиі ұстамалар болады. Аутизмның бұл түрі жетік зерттелмеген, сол себепті аурудың соңы өлімге алып келуі мүмкін.

- А типті аутизм - шезофрениядан кейін пайда болатын немесе процессуалды аутизм. Аутизмның бұл түрі ер балаларда жиі кездеседі. Олар 3-5 жасына дейін жақсы дамып, белгісіз себептермен бірден түрлі қабілітін жоғалта бастайды. Әрі қарай Каннер синдромының белгілері байқалады.

Жоғарыда аталған аутизм ауруының түрлері қазіргі таңда тұлғаның аутистикалық ауытқуында әлеуметтік қарым-қатынас сферасында сапалы бұзылыстары, қарым-қатынасқа түсудің, қабылдаудың сапалы бұзылысы, бала тәртібінің, қызығуының және іс-әрекет түрлерінің қайталануы және шектелуі сияқты өзгерістер байқалады [2,12-13б].

Аутизмі бар балалар өз жақындарын таниды, алайда ұзақ эмоционалды іс-әрекет жасамайды, еркелетуге әртүрлі қарайды, кейде немқұрайлы немесе жақтырмай, кейде ұнатса да тез жалығады. Мысалы, тамақ ішу уақыты бұзылса мазасызданады немесе немқұрайлық білдіреді. Жақын адаммен қарым-қатынаста болуы да әртүрлі, кейде оны қажет етеді, кейде қарым қатынастан қашады, әдетте күрделі жағдайда немқұрайлы мәнсіз қарайды.

Немқұрайлылық ойындарда да пайда болады, бір іс-әрекетті бірнеше рет қайталап мәнсіз ойнайды. Мысалы, бос шөлмекті айналдырады, саусақтар арасынан жіп өткізеді. Ойыншықтармен ойнаса да мәнсіз ойнайды. Аутизмі бар балалар бір ыдыстан екінші ыдысқа суды құйғанды немесе құмды ыдыстарға құйып ойнағанды ұнатады, бірақ ойындары мәнсіз, құммен ойнағанда оны төгіп отырады, ешнәрсе жасамайды, құрастырмайды.

Аутизмге шалдыққан балалармен оқу-тәрбие жұмысында зейіннің маңызы зор. Сондықтан да, оқу жұмысында осы психикалық үрдісті дұрыс ұйымдастырып, дамытып отыру қажет. Зейін-таным процесінің басты факторы. Аутизмге шалдыққан балалармен жұмыс барысындағы ең күрделі мәселе оның зейінін аудару және зейіннің тұрақтылығын қадағалау болып табылады.

Аутизмге шалдыққан балаларда зейіннің үйреншікті зейін де дұрыс қалыптаспаған. Зейінді дамытуға арт-терапиясын, соның ішінде ойын терапиясы тиімді ықпал етеді. Әлеуметтік әлсіз топтармен әлеуметтік жұмыста жиі қолданылатын ойын терапиясы баланың көптеген сұраныстарын қанағаттандырады. Бұл баланың танымдық және ерік көңіл-күй сферасын дамытуға бағытталған, дәлелденген әдіс. Аутизмге шалдыққан баланың зейінді зерттеу әдістері ретінде мыналар қолданады: «Өз ойыншығыңды тап!», «Менің жанұям», «Допты домалат», «Сиқырлы жіп», «Мұндай бар ма?», «Үй салайық!», «Сыңарыңда тап!», «Бағдаршам», «Аяқта!» және басқалары [3,37-38б.]. Ойын терапиясы арқылы баланың қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсу қабілетін қалыптастырып, психологиялық көңіл-күйіне жағымды ықпал етеді.

Аутизм ауруына шалдыққан балалардың бойында одан басқа да асқазан-ішек жолдарының бұзылуы орын алуы мүмкін. Гарвард университетінің және Бостондағы Орталық қоғамдық аурухананың гастроэнтерологы Тим Буи 1000-нан аса аутизмі бар балаларға эндоскопия жасаған. Нәтижесінде ол 400 баланың гастроэнтерологиялық мәселелері бар екендігін анықтады, мұндай проблемалар өзге балаларға қарағанда аутизмі бар балаларда жиі кездеседі [4, 24-26 б.].

Сонымен қатар, аутизммен бірге болатын аурулардың негізгі түрлеріне ішінің өтуі, ұйқының бұзылуы, сіңірдің тартылуы және т.б түрлерін атауға болады.

Аутизмге шалдыққан балалармен әлеуметтік жұмысты ең біріншіден олардың ата-аналарымен тығыз байланысты орнату арқылы ұйымдастыру қажет.

Аутизм балалардың қандайда бір іс-әрекеттерді (киіну, заттарын жинау) жасаудың төмендеуі немесе мотивациясының болмауына байланысты, баламен өте сенімділік қарым-қатынасты жасап алған дұрыс. Бала ересектер оны қазір қандай болса сол қалпында қабылдайтындығын сезіп, ешқандай қауіп-қатер жоқ екендігін түйсінгенде ғана ол қарым-қатынасқа баруы мүмкін. Бала өзіне үнемі визуалды қолдауды қажет ететіндіктен, әдеттерді дағдыға айналдыруда, пооперациялық карточкаларды да қолданған жөн [5, 57 б.].

Аутизм ауруына шалдыққандарды емдеудің ең басты жолы - кешіктірмей тексеріліп, емделу терапиясын ертерек бастаған дұрыс. Себебі терапияны бала кішкентай кезінде бастаса, нәтижелі жетістікке жетуге болады. Аутизмге ұшыраған адамдардың әрқайсысының белгілері әр түрлі және әр адамға тек өзіне тән ем түрі жүргізілуі керек. Аутизмді емдеу үшін науқас адамның мінезі мен жүріс-тұрысына қарай терапия қолданылады. Бұл терапия баланың дұрыс тәртібі үшін арнайы сый береді, осылай бала айналасымен араласып, байланысқа түседі.

Әлеуметтік жұмыста баланың ерекшелігіне қарай физикалық және сөйлеу терапиялары қолданылуы мүмкін. Баланың бөлектенуін, мақсатсыз қозғалуын және қорқыныш сезімін жою үшін анималотерапияның (арнайы үйретілген иттер, аттар және дельфиндер) көмегі өте тиімді болып табылады. Қазіргі таңда аутизммен ауыратын балалармен әлеуметтік жұмыста дельфинотерапия қолданылады. Бұл терапиямен емдегенде дельфиндерден бөлінетін жоғары жиілікті сонарлардың әсерінен баладан бақыт гормондары бөлінеді. Бұл гормондар ми қызметіне әсер етіп, баланың көңіл-күйін жақсартатындығы анықталған [6, 18 б.].

Қорытындылай келе, аутизмі бар балаларға қоғамның дұрыс қабылдауын қалыптастыруымыз қажет. Біздің негізгі мақсатымыз – қоғамның аутизмге деген теріс көзқарасын өзгерту. Осындай бала тәрбиелеп отырған ата-аналарды мәліметтермен қамту, қоғамдағы аутизм дертіне шалдыққан адамдардың мәселелері туралы ақпараттың таралуын арттыру, сонымен қатар аутизм диагнозы қойылған және тілі шықпай жүрген балаларды жалпы білім беру жүйесіне кіргізу әдістемесінің тиімділігін көрсету. Оларды мүгедек деп бөлмей, балаларға басқалар секілді балабақшаға, мектеп-

ке баруына мүмкіндік туғызуымыз керек. Өйткені бала ең бірінші балабақшада әлеуметтік қарым-қатынасқа түседі. Қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсу арқылы, аутизммен ауыратын балалардың ауруын жеңілдету мен олардың қоғамда орын алуына мүмкіндік жасаймыз. Сондай жағдайда ғана аутизммен ауыратын балалар мен олардың ата-аналары өздерінің әлеуметтік қорғалғандығын сезінеді және өмір сүруге ұмтылысы мен қарым-қатынасқа түсу қабілеті артады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. К.Ғ. Елшібаева «Балаларға өзара тиімді әсер етудің жолдары: (кешенді бағдарлама)» - Алматы: Нур-Тринт, - 2010ж.
2. Д.Бименова Аутизм немесе «өзгеше баланы» ортамызға қалай қосамыз? // Оңтүстік Қазақстан, - 2011ж. - 23 сәуір.
3. Ә.Бақытқызы Аутизм дерті алаңтады // Айқын. - 2012 6 сәуір
4. Н.Есенғазы «Бала аутизмі» // Отбасы және денсаулық. -2013, №10
5. А.У.Глеубекова «Аутизмге шалдыққан балалардың коммуникативтік дағдыларын түзіте-дамыту» // Дефектология. - 2012ж. - №4
6. Н.Әбдіманапқызы «Аутизм атты ауру бар» // Парасат. - 2007.№ 12

*Балтабаева А., студентка 4 курса
кафедры социологии и социальной работы
ФФиП КазНУ им. аль-Фараби
Пузиков М.Ф., д.истор.н., профессор кафедры
социологии и социальной работы
КазНУ им. аль-Фараби*

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ И ГЕНИАЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

Творчество — продуктивная деятельность по обновлению бытия в культуре. Именно, в процессе творчества происходит саморазвитие и самореализация личности. В истории философии и в теории культуры творчество рассматривается, во-первых, как глубинный, истинно человеческий, «божественный» процесс, не поддающийся рациональному объяснению; во-вторых, как результат развития общества, искусства, науки и техники, результат нарастания требований в создании чего-то нового.

Сущность творчества заключена в сотворчестве, в совместной деятельности людей по обновлению жизни, в понимании ответственности перед обществом и в самоотдаче личности. Творческий процесс в культуре определенного периода в истории человечества зависит от: социального заказа на новацию; наличия определенных форм культуры для осуществления новаций; особенностей социальной или профессиональной группы, в которой рождается творческая личность; системы воспитания и условий для социального творчества в обществе. По мнению современных ученых, человек, который не творит – это затратный тип, ибо именно посредством творчества прослеживаются доминантные проявления индивидуальности личности, поскольку творчество – это борьба со всем болезненным, это его просветление и душевное очищение, это катарсис.

Таким образом, личность – это незапрограммированная машина, это – разумное существо, наделенное глубоким умом, сознанием, стремлением к росту и самосовершенствованию в духовной, профессиональной и других сферах жизни, а также внутренней потребностью постоянного движения вперед. Творчество способно

приобретать различные формы – от открытия новых законов природы до изобретения новых средств и тактики в ходе военных действий. Одно и то же открытие может быть использовано и во благо, и во вред людям. Творчество – это то, что личность может осуществлять свою свободу, связь с миром и своей глубокой сущностью.

Что касается гениальной личности, то она проявляет себя таковой не только благодаря врожденных качеств, но и приобретенных свойств в результате неумолимого творческого труда избранного ею, как специалиста, обладающего незаурядными способностями.

Дамысбек Ж.

3-курс, әлеуметтану мамандығы

Омарова Ә.Т.

*Әлеуметтану және әлеуметтік
жұмыс кафедрасының аға оқытушысы*

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ӨМІРЛІК СТРАТЕГИЯСЫН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың «Еліміздің келешегі жастардың қолында» деген сөзі жастарымызға қандай жауапкершілік жүктеп отырғанын айқын көрсетеді. Ел ертеңі - бүгінгі ұрпақ болғандықтан, болашақ ұрпақтың алға қойған өмірлік мақсаттары, құндылық-бағдарлары, мақсат-мүдделері мемлекет үшін маңызды. Жас ұрпақтың алдарына талапты да тапқыр, талғампаз да терең ойлы, төзімді де табанды стратегиялар қоюы мемлекеттің болашағы болып табылады.

Өмірлік стратегия – адамның жеке өмірін мақсатты түрде ұйымдастыру болып табылады. Өмірлік стратегияға адамның жеке мүмкіндіктерін және ресурстарын мақсаттарын жүзеге асыруды жатқызуға болады. Гуманитарлық ғылымдарда «өмірлік стратегия» деген түсінік «өмірлік бағдар», «өмірлік жоспар», «өмірлік талаптар», «өмірлік сәттілік», «өмірлік жол», «өмірлік сценарий», «өмірлік орнатылым» және басқа да түсініктермен байланыстырылады. «Өмірлік стратегия – бұл негізгі өмір жолы, индивидтің өзінің өмірлік мәні, құндылықтары мен болашағының үлгісі, сонымен қатар -өзінің ресурстары мен мүмкіндіктерін бағалауынан шыққан тандауы» [1].

Жастар қоғамда ерекше құрылған өмірлік стратегияларымен ерекшеленеді. Жастардың өмірлік стратегияларының дұрыс бағытта құрылуы қоғам қажеттілігі. Мемлекеттің болашағы жастармен байланысты. Болашақ жастардың қолында болғандықтан, жастардың өмірлік стратегияларын зерттеп, талдау талап етіледі. Өмірлік стратегияның құрылуын зерттеп, жастарға өмірлік жоспар құруға бағыт-бағдар беру керек.

Жастар әлеуметтенуі – бұл жас адамның қоғамның мәдени құндылықтарын белсенді қабылдауы, әлеуметтік өмірге қатысты білімдер мен тәжірибелерді толықтыру процесі [2]. Жастар әлеуметтену барысында қоғамның құндылықтарын қабылдай отырып, өмірлік жоспарларын, стратегияларын құрады.

Бүгінгі күні жастардың өмірлік идеалдары қандай, жастар үшін «жақсы өмір» сүру дегенміз не сұрақтары әр уақытта өзіне назар аудартады және аудартып келеді. Өмірлік стратегия түсінігі жастардың болашағымен тығыз байланысты. Жастардың өмірлік стратегияларын құруы қоғам, мемлекет үшін маңызды. Жастардың өмірлік стратегиясы өзектілігін жоғалтпайтын тақырып. Қоғамдағы өзгерістер, әлеуметтенуге дәстүрлі институттардың әсерінің төмендеуі, қоғамдық құндылықтардың өзгеруі,

тұлға мен қоғам арасындағы қарым-қатынастың өзгеруі жастардың өмірлік стратегияларының өзгеруіне әкелуде. Бұл өзгеріс өз кезегінде жастардың өмірлік стратегияларын зерттеуді талап етуде.

Жастардың өмірлік стратегияларын зерттеу әлеуметтік ғылым үшін күмәнсіз маңызды, пайдалы. Қазіргі жастардың барлығы бірдей ойлау деңгейінде емес, сондықтан жастардың барлығы үшін өмірлік стратегия басымдылықта емес. Осыған байланысты ғылыми жағдайда жастардың бағыты мен жоспарын, өмірлік ұстанымдарын, олардың алға қойған талап-тілектері мен армандарын зерттей отырып, аталған мәселені жүйелік не жалпылама жүзеге асыру керек. Өмірлік стратегиялық білімдер негізінде жастар әлеуметтік және тарихи жағдайларды ескере отырып, табысты және тиісті түрде болашақ әлеуметтік стратегияларын жоспарлап, сол арқылы өсіп, өркендеп, әлеуметтендіріліп іске көшеді.

Қазақстан қоғамындағы студент жастардың өмірлік стратегияларын білу мақсатында 2014 жылдың қаңтар-ақпан айларында әл-Фараби атындағы қазақ Ұлттық университеттеріне социологиялық зерттеу жүргізілді. Зерттеу кезінде 17-ден 24 жас аралығындағы студенттерден анкеталық сауалнама алынды. Барлық респонденттердің саны 100, оның ішінде 50-і ер адам, 50-і әйел адам.

Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар, нормалар мен мән-мағыналар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Құндылықтар адам мүддесінің объектісі бола тұра, әлеуметтік, заттық ортадағы күнделікті тіршілікте бағыт беру ролін атқарады. Адам өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтар арқылы бағалайды. Оның шынайы өмірге құндылықтық қатынасы тек сана негізінде болуы мүмкін. Құндылықтық сана заттың біз үшін қаншалықты бағалы, оның құндылығы неде екенін зерттейді.

Жастардың құндылықтық бағдарларын қалыптастыру кезінде демократиялық өзгерістердің жастардың өмірлік түсініктерінің құрылымданған жүйесіне, құндылықты бағдарларына ықпал етеді, ол жастардың тіршілік әрекетіндегі практикалық мінез-құлқы (ұстаным) мен сапалық өзіндік ерекшелігінде байқалады. Осы тұрғыда жастардың –құндылықтық бағдарларының қалыптасуындағы өзгерістер мен үрдістер, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктер аңғарылады [3].

«Сіз үшін өмірлік құндылықтардың қайсысы маңызды?» деген сұрағымызға респонденттердің 62%-ы отбасының маңыздылығын айтқан. Отбасы – адам үшін ең жақын әлеуметтік орта. Сол себепті, жастар үшін отбасы маңызды құндылықтардың қатарына жатады. Екінші орында денсаулық - 59%. Келесі маңызды құндылық ретінде ата-ананы тыңдауды (39%) жатқызған. Яғни, бұдан байқайтынымыз студент жастардың басым көпшілігі ата-анасына құрметпен қарап, ата-ананы тыңдауды өмірдің маңызды құндылықтарына жатқызады. Ата-ананы құрметтеу қазақ жастары үшін жауапкершілік, борыштылық болып табылады.

Студент жастар үшін **өмірдегі ең маңыздысы:** жақсы отбасын құру және бала өсіру (77%) мен денсаулық (71%). Ал, үшінші орында мейірімділік, әдемілік және әділдік (37%) болса, жақсы білім (30%) осы үш маңызды құндылықтардан кейін қояды. Материалдық қамтамасыз ету жағынан тәуелсіз болуды жастардың 23%-ы, карьераны 19%-ы маңызды деп есептеген.

Салыстырмалы түрде Ресей әлеуметтанушыларының зерттеулерін алсақ, ресей жастарының 10-20 жылдағы жеткісі келетін негізгі мақсаттарына материалдық қамтамасыз ету (61,4%), кәсіби табыс (52,0%), отбасын құру (45,9%) жатады. Өмірлік стратегияның даму механизмі білім алу (67,6%), өзінің жеке бизнесін құру (19,1%), әлеуметтік мәртебеге жету (14,1%) ресми байланыстардың болуы(14,1%) деп есептейді [24].

Ал, біздің респонденттер арасында жақын арадағы 10-20 жылда жеке өмірде бақыт, отбасы, балаға қол жеткізгісі келетіндер - 82%, өз-өзін жетілдіріп, өмірде өз орныны тауып, өзіммен мақтанғысы келетіндер - 51%, жақсы, жоғары лауазымды, қызықты жұмысты қалайтындар - 46%, білім алу, кәсіби шеберлікті өз мақсаты деп есептейтіндер - 34%.

Кесте 1

Жақын арадағы 10-20 жылда қандай негізгі мақсаттарға жеткіңіз келеді?

Жауап нұсқалары	Жауап бергендер %
Жеке өмірдегі бақыт, отбасы, бала	82
Жақсы, жоғары лауазымды, қызықты жұмыс	46
Өз-өзімді жетілдіру, өмірде өз орнымды табу, өзіммен мақтану	51
Материалдық қамтамасыз етілу	14
Жақсы карьера, жоғары міндет	20
Қоғамда құрметке ие болу	20
Білім алу, кәсіби шеберлік	34
Денсаулық және жақындарымның денсаулығы	9
Тәуелсіздік, өз-өзіңмен жүру	0
Елге, қоғамға, адамдарға пайда тигізу	4
Билікке ие болу	1
Жеке кәсіпкерлік	1

Жастар айқын мақсаты бар, биік асуларға ұмытылған әлеуметтік- демографиялық топ. Жастардың мақсаттарына жетуіне не көмектесе алатынын білу маңызды.

«Сіздің көздеген мақсатыңызға жетуге не көмектеседі деп ойлайсыз?» деген сауалымызға жастардың көпшілігі алдына қойған мақсатына жетуге жоғары білімнің (80%) қажеттілігі деп көрсеткен. Ал 56% жастар тұлғалық қасиеттердің болуы қажеттілігін көрсетсе, 49% жастарымыз Құдайға деген сенім екенін білдірген. Жауап берушілердің 44%-ы көздеген мақсаттарына жетуді ұжымда жұмыс істей білумен, 19%-ы жеке және туысқандық байланыстардың болуымен, 18%-ы ақшамен байланыстырған.

Жастар белгілі мақсаттар қойып, сол мақсаттарына жету үшін кедергілерге тап болады. Жастардың алға қойған өмірлік стратегияларына кедергі болатын жағдайларды анықтап, кедергілерді жоюдың жолын қарастыру қажет. Соған байланысты, студент жастардан «Сіздің пікіріңізше, өмірлік мақсаттарға жетуге кедергі келтіретін себептер, жағдайлар бар ма?» деген сауал қойылды. Дегенмен, студенттердің басым көпшілігі өмірлік мақсаттарға жетуге ешқандай кедергі көріп тұрған жоқтығын (49%) айтады. Ал 24%-ы алынған жоғары білімнің практикамен байланысының аздығы, 18%-ы жинақылық пен мақсаттылықтың жоқтығы, 14%-ы мамандыққа қызығушылықтың жоқтығы, 13%-ы материалдық тұрмыстық жағдайдың нашарлығы өмірлік мақсаттарға кедергі болады деп есептейді.

Жастар кез келген мемлекеттің кешенді дамуы үшін стратегиялық ресурс болып табылады. Студент жастардың пікірлерін зерттеу, олардың алға қойған мақсаттарына жету үшін қандай қиындықтарға төзуге дайын екендіктерін білу мемлекет үшін өте маңызды. Жастардың 60%-ы мақсаттарына жету үшін жоғары жауапкершілікті жұмыс істеуге дайын. Ал, 44%-ы жұмыс үшін бос, демалыстағы уақытты бөлу жауабын белгілеген. 17%-ы отбасыдан көп уақытқа жырақта жұмыс істеуге, 12%-ы қызықсыз, әрі жалақысы аз жұмыс істеуге, 10%-ы қызықсыз жұмыс істеуге, 9%-ы

белгіленген мақсатқа жету үшін отбасын құрмауға да дайын екендіктерін көрсеткен. Жастардың 8%-ы өз мақсаттарына жету үшін қауіпті жұмыс істеуге, 5%-ы суық климатқа төзуге болады деп есептейді.

Қуантарлық жайт жастардың көп бөлігі болашаққа оптимистік және сеніммен (75%), сабырмен (48%) қарайды. Тек аз бөлігінде болашаққа деген сенімсіздік (6%), қорқыныш (5%) бар. 3% жастар бұл туралы ойламайтынын бір күнмен ғана өмір сүретінін айтуда.

Білім өмірлік стратегияда маңызды орындардың қатарына жатады. Бұлай деп респонденттер де, эксперттер де есептейді. Көптеген жастар жоғары білім алуға ұмтылады. Жастар жоғары білім арқылы сапалы білім алуға, болашақта кәсіби табысқа және жоғары табысқа жетуге болатынын біледі.

«Қандай білімді өзіңізге жеткілікті деп ойлайсыз?» деген сұрағымызға сұралған респонденттердің 3% бакалавр, 13% шет елден білім алғысы келсе, 15% екі немесе одан да көп мамандықты армандайды. 20% болашақта PhD докторы дәрежесіне жетуге ұмтылады. Студенттердің 49%-ы магистратураны өздеріне жеткілікті білім деп есептейді.

Ал ресей жастарының көзқарастарын келетін болсақ, 67,6% жоғары білім, оның ішінде: 28,8 % бакалавр, 28,5 магистратура, 9,1 шет елде білім алғысы келсе, 1,2 екі немесе одан да көп жоғары білім алғысы келеді екен. Ал 6,5% ғылым кандидаты болуды қалайды [4].

65% респонденттер өз кәсібіне жоғары білім арқылы табысты өсуге болатындығына сенеді. Респонденттердің 46%-ы тұлғалық қасиеттердің болуы, 13%-ы ақшаның болуы, 9% жеке және туысқандық байланыстардың болуы қызмет бойынша табысты кәсіби өсуге қажет деп есептейді.

Бізге белгілі болғандай қайта білім беру нәтижесінде, қазіргі қоғамда осымен он бес жылға созылып бара жатқан адамдардың әлеуметтік мәдени жағдайларымен өмірге деген шартты айтарлықтай түбегейлі өзгеріп келеді. Қоғамдық жаңаша институттар қалыптасып, әлеуметтік теңсіздік күшейіп келеді. Соның ішінде сол қоғамдағы әлеуметтік ауқымды өзгеріске үлес қосқан және өзгерткен жастар .

Атап айтқанда, жастар қоғамның бірден–бір құндылығы, байлығы. Өмірдегі өзін-өзі танудағы мәселелерді жастар өздері шешеді. Жас буын алдына қандай мақсат қояды, қандай бағыт-бағдар ұстанады соған сәйкес қоғам дамуы анықталады. Сондықтан өмір сүру стратегияларын зерттеу және жастардың мақсат жоспарларын анықтау өзекті.

Зерттеу барысында анықталған және алынған ақпарат негізінде төмендегідей шешімдер қабылдауға болады.

Қазіргі жас өзі тұрған қоғамның құндылығына қарай бағытталады. Жастардың өмір сүру стратегиялары соңғы он жылдықта түбегейлі өзгерістерге шыдап берді. Оларға мыналар қалып тұр: материалдық жағдай тілегі; өз кәсібі саласында жастың табысқа ұмтылуы; арнайы мамандық иесі атану және мықты, бақытты отбасын құру . Бұл өмірлік бағыттар асар үшін өте маңызды.

Сол арқылы жоғарыда біз атап өткен, негізгі өмір сүру стратегиялары жастар үшін көптеген жылдардан бері, жастар үшін бірден бір және бірегейлі негіздер болып отыр. Қазіргі жастардың маңызды өмірлік стратегияларына мыналар жатқызылады: кәсіби табыстылық, беделді жұмыс; қаржылық қолжетімділік, жағдайының жақсы болуымен бақытты отбасын құруы. Аталған мақсаттар қорыта келгенде қазіргі жастардың өзін-өзі танытуымен сенімділігіне жеке тұлға ретінде өсуін қамтамасыз ететін факторлар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Резник Ю.М., Смирнов Е.А. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа). - М.: Институт человека РАН, Независимый институт гражданского общества, 2002. С. 118.
2. Әбдікєрова Г.О. Әлеуметтану. Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 158б.
3. Г.С. Әбдірайымова Жастар социологиясы. Алматы: Қазақ университеті, 2012. - 53б
4. <http://www.utmn.ru/docs/5233.pdf>

*Джусипбекова Д.Е.
әлеуметтік жұмыс 4 курс студенті
Ғылым жетекшісі а.ғ.д., профессор Жаназарова З.Ж.*

ЦЕРЕБРАЛДЫ ПАРАЛИЧ АУРУЫНА ШАЛДЫҚҚАН МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ФУНКЦИЯЛАРЫНА КОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР ЖҮРГІЗУ

Қазіргі таңда кең таралған аурулардың бірі балалар церебралды паралич (БЦП) болып отыр. Балалар церебралды паралич ауруы шала дамудың немесе онтогенезде мидың зақымдануынан пайда болады. Ол ерікті қозғалыстың орталық жүйке жүйесінің аз бақылануымен немесе мүлдем бақылаусыз болуымен сипатталады. Психологиялық және сөйлеу ауытқулары қимыл қозғалыстардың бұзылуы сияқты әртүрлі болады. Мысалы, қимыл қозғалыстардың өте күрделі бұзылуында психологиялық және сөйлеу бұзылуы болмауы мүмкін. Қимыл қозғалыс бұзылуы басты дефект болып, еректі коррекциясыз психологиялық, сөйлеу қызметтеріне қолайсыз әсер етеді.

БЦП 1853 жылдан бастап зерттеле бастады. Балалар церебралды паралич ауруын зерттеудің негізін салушы ағылшын дәрігері, хирург-ортопед В.Литтл болып саналады. Ол XIX ғасырдың соңында аурудың клиникалық көрінісін сипаттап, оны туу кезіндегі қиындықтармен және нәрестенің дүниеге шала келуімен байланыстырды. В.Литтл аяқтың бұлшықеттерінің тонустарының жоғарылығына зейін аударды. Соңынан қолдың бұлшықеттерінің гипертониясының жағдайына сипаттама берді. Жүктілік және туу кезіндегі зиянды факторларға көңіл ерекше бөлінді. Зиянды факторлардың ықпалымен церебралды паралич ауруының пайда болуы арасындағы біржақты байланысты анықтау әрдайым мүмкін болмайды.

Классификация бойынша БЦП-ның 5 клиникалық формасын көрсетеді:

1. Екіреттік гемиплегия;
2. Спастикалық диплегия;
3. Гемипаретикалық форма;
4. Гиперкинетикалық форма;
5. Антоника-астотикалық форма.

БЦП ауруына шалдыққан балалардың қимыл функциясының бұзылуына: баланың басын ұстауының күрделілігі, отыруы, жүруі қиынға соғады. Қимылдың зақымдануы психикалық және сөйлеу функцияларына теріс әсер етеді.

Осы аурулардың специфика бойынша әртүрлі қимыл қозғалыстардың бұзылуы бірнеше факторларға байланысты. БЦП ауруында бұлшық еттерінің тонустың бұзылуында спастикалық, ригидті, гипотония, дистония типтері көрінеді. Бұлшық еттерінің тонусы ол рефлекс деп аталады, адамның өзіндік сезінуінің бұлшық еттерінің жауабы. Бұлшық еттерінің реттелуі жүйке жүйесі арқылы қызметтеледі. БЦП

ауруларында спастикалық типінде жиі бұлшық еттерінің тонусы көтеріңкі болып байқалады. Бұлшық еттері кернелі БЦП балалардың кол-аяқтары тырысқан. Ригидті - ол бұлшық еттері өте көрнелі, тонусы өте көтеріңкі. Гипотанияда бұлшық еттері әлсіз. Дистонияда бұлшық еттерінің тонусы ауыспалы мінездемеде болады.

Егер церебралды паралич ауруымен 100 бала ауырса, оның 30-ы құрсақта, 60-ы туу кезінде, 10-ы дүниеге келгеннен кейінгі кезеңде пайда болады. (Л.О.Бодалян, Л.Т.Журба, Н.М.Всеволожская).

Тірек – қимыл қозғалысындағы жарақаттар және туа біткен немесе жүре пайда болған аурулар 5-7% балаларда байқалады. Олардың негізгі тобын церебралды паралич ауруымен ауыратын балалар (89%) құрайды, ол балалар қимылындағы кемістік психикалық және сөйлеу тіліндегі ауытқушылықтармен үйлеседі [1].

БЦП ауруына шалдыққан баларда:

1) Бас миының зақымдануы дамуының ерте кезеңдерінде пайда болды;

2) Айнала туралы түсінігінің және аз белсендігі.

Ол бірнеше себептерден болады:

а) өріксіз изоляция, баланың құрдастарымен, үлкендер қатынастауы, жүре алмағандықтан.

б)заттық – практикалық әрекетің процісінде айналамен тануыстыруының қиыншылығы, қозғалыстарының бұзылуының әсері.

в) сенсорлық қызметтерінің бұзылуы.

БЦП-інде балалардың көруі, естуі қиынға түседі. 20-25% балаларда есту мүшесінің бұзылуы көрінеді. Ол гиперкитетикалық формада болады. Балалардың қолмен қимылдауы және сезу мүшелері оларға қиынға соғады. Олардың денелері, келбеті сау адамға қарағанда кейін дамиды. БЦП балалардың дефект құрылысында манызды орынды сөйлеу бұзылуы алады, олда мидың локомдық бұзылуына байланысты. Керекті бас мидың қыртыстарының дамымауы баланың сөйлеу , психикалық әрекет дамуына әсер етеді. Көп қателіктерді ата-аналар жібереді, олар баланың сезін дамытпай, өздері алдынала жасайды, сонымен бала сөйлеу қатынасынан айырылады.

Кейбір балалардың көрнекті ойлау формалары дамиды, басқаларында керсінше көрнекті әрекеттің ойы бұзылады да сонда логикалық ойлауы дамиды.

Психоорганикалық құбылыстарының анықталуы – аяулауы, психикалық процестерінің төмендеуі, басқа әрекеттерге ауысуы, ықылас концентрациясының толық еместігі, механикалық есінің төмендеуі көп балалардың танымдылық белсенділігі төмен, сондықтан оқуға деген қызығушылығы жоқ, баяулауы, ұқыптылығы және басқа психикалық процестерге ауысуы жоқ. Бала тез шаршайды.

БЦП балалар интеллект бойынша әртүрлі топтан құрылады: біреулер әдеттегі және әдеттегіге жақын болады, басқалары психикалық дамуы шектелген, кейбіреулер олигофрения ауытқымен ауырған.

БЦП ауруының пайда болу себебі:

- Анасының емделмейтін ауруына шалдығуы;

- Вирустық, инфекциялық ауруымен ауыруы;

- Аяқ ауыр кезіндегі анасының жарақат алуы;

- Акушерлік жарақат;

- Егер нәресте туылғаннан бастап алғашқы 5 минутта жылай бастамаса;

- Инкубаторда 4 немесе одан да көп күн жатса, БЦП ауруына шалдығуы мүмкін.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында церебралды паралич ауруымен ауыратын балаларға арналған көптеген ауруханалар мен орталықтар бар.

Түзете-дамыту жұмысының мақсаты дер кезіндегі тілдік және танымдық даму, баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен қоғамда бейімделуін қамтамасыз ететін

іс-әрекеттер жүйесін бірізділікпен дамыту және түзету, қолдың ұсақ моторикасын қалыптастыру болып табылады.

Церебралды салдығымен зардап шегетін балалар үшін түзете-дамыту жұмысының ерте басталғаны дұрыс, себебі қимылдық бұзылыстар басқа да қызметтердің екіншілік тежелуіне әкелетіндіктен, өмірінің алғашқы аптасынан және айынан бастау керек [2].

Түзете-дамыту жұмыстары бұзылған және сау сақталған қызметтерді толығымен зерттеп білу негізінде ғппп жүзеге асады.

БЦП балаларда диартрияның қай түрі болмасын фонетикалық-фонематикалық жетіспеушілік кездесетіндігі мәлім, артикуляциялық моториканың бұзылуы сөйлеу тілінің дыбыс айту жағын ғана емес, сонымен қатар фонематикалық қабылдауын өзгеріске ұшыратады. Бұл баланың дыбыстық талдау және жинақтау дағдысының дұрыс қалыптасуына, сөздің дыбыстық-буындық құрылымын бұрмалануына соқтырады [3].

БЦП ауруының шығу себебі біздің заманымызға дейін әлі де зерттелуде. БЦП ауруына шалдыққан 3 жасқа толмаған балаларға диагностика жүргізу қажет. Әр баланың симптомдары әртүрлі болады. Бірақ ұқсас симптомдары да бар:

- Жүріс-тұрыстың нервті болуы;
- Бұлшықет спастикасы – спазм немесе бұлшық еттің шиеленістілігі;
- Атаксия – қобалжу кезіндегі қозғалыстардың бұзылуы [4].

Түзете-дамыту жұмыстары бұзылған және сау сақталған қызметтерді толығымен зерттеп білу негізінде ғана жүзеге асады. Сабақ кезіндегі дифференциалды ыңғай баладағы мүмкіндіктерді ескеру мен «оның жақын даму аймағында» орналасқан жаттығулар жүйесін құруды ескереді.

Фонематикалық қабылдауын тексеру:

- Буындар қатарын қайталау (СА-СА, ША-ША...)
- Ұсынылған дыбысқа байланысты суреттерді көрсету (Ш, Р, Ж...) шана, лак, алма, жылан;
- Белгілі бір дыбысқа қатысты суреттерді екі топқа бөліп жинақтау.

Ұсақ моториканың қалпын анықтауда балаға келесі жаттығуларды орындау ұсынылады:

- 2-ші және 3-ші саусақтарды көрсет, бірінші оң қолдағы, екінші сол қолдағы, екі қолдағыны бірге көрсет;
- Саусақтарды бас бармақпен түйістіру.

Келесі балаға арналған жаттығуды орындау ұсынылады: ауызды кең ашу, жабу. Төменгі жақты оңға, солға қозғалту; Жымыю, ерінді түтікше жасау; тілге арналған артикуляциялық қалыптарды рындауды күрекше, ине, кесе, таңдай қағу, сағат; ауызда ашып «А» дыбысын қатты екпінмен айту, ауызды кең ашып есінеу [1].

Баланы ерте кездінен бастап емделуі басын ұстау, денесін ұстау, қолмен қимылдау іс-қимылдары баланың болашақта өзіне қарауына алып келуі мүмкін. БЦП ауруын емдеуге дене шынықтыру көмек береді. Дене шынықтыру көмегімен:

- Әлсіз бұлшық еттің мықты болуына;
- Өзінің денесін ұстауға;
- Дене бітімінің дұрыс дамуына, жүруге;
- Өзіне қарау үйретуге болады.

Баланың дене шынықтыруы дұрыс орындалуы тиіс: Басынан басталады, одан қол, дене аяқтардың қимылдауына үйрету.

Физикалық реабилитацияға массаж, физикалық жаттығулар, физиотерапия, иппотерапия, ортопедия (ғарыш киім «Адели», ортопедиялық аяқ киімде жүру) жатады.

Негізгі қимылдардың дамуының коррекциялық мақсаттарға:

- А) іштің бетімен жату, төрт аяқтап жүруге;
- Б) тізе буынында тұру, аяқты түзетіп тұру кіреді.

Арнайы коррекциялық мақсаттар:

- а) сөйлеу;
- б) негізгі материалдық таныстыру.

Церебралды салдығы бар балалардың аталған ерекшеліктерін ескере отырып, оларға жиі кездесетін ойыншықтардан гөрі сыртқы түрі, түсі, пішіні, көлемі, материалы бойынша ерекшеленетін өте ашық түсті ойыншықтардың атауын есте сақтау ұсынылады.

Церебралды салдығы бар балалардың ойыншықтарды көрсетуінің ерекшеліктері бар:

1. Оқыту сабақтарында ойыншықтарды көрсетіп, оның атауын білдіретін сөздер айтылады;

2. Сөздер баланың көз қарасы ойыншыққа тоқтаған кездерде айтылады, немесе ойыншықтар баланың көру аймағында орналасады;

3. Айтылайын деп отырған сөз баяу, әуенделіп, әртүрлі интонациялармен айтылады.

4. Балада сөздерді түсінуді қалыптастыру барысында, есту, көру және тері-бұлшықеттік талдағыштар жұмысын белсендіреді.

5. Ойыншықты оның бастапқы орнынан және баладан 2 метр қашықтықтан аспайтын жерге ауыстырып отырады.

6. Балаларға ойыншықты іздеуді үйрету енжар бұрылуда кинестетикалық сезіну жолымен жүзеге асады, бұл кезде баланың басы ойыншық жаққа қарай бұрылуы керек.

7. Баланың сөзді түсінгенін тексеру кезінде, ол интонация жағынан басқа интонациялық қарапайым фразалық сөздерге қарағанда ерекшеленіп тұрады.

8. Ойыншық атауын түсінгенін, оның сол ойыншықта көз қарасын тоқтатуын және ойыншық жаққа қарай басының бұрылуы бойынша анықтауға болады.

9. Бала бір ойыншық атауын есте сақтағаннан кейін, бірінші ойыншықтан алыста тұрған басқа ойыншық атауын түсінуді қалыптастыруға көшеді.

10. Баланың өзі білетін заттармен әрекет жасауды үйрету, қажет болса, көмек көрсету.

Көптеген балаларда графикалық қызметтің негізгі тәсілдерін меңгеруі ең төменгі деңгейде болады. Жазу дағдысын меңгеру үшін моторлық және психологиялық қорды қалыптастыру келесідей міндеттер шешіледі:

- Жазушы қолдың бұлшықет тонусының қалыпқа келуі немесе гиперкинездердің төмендеуі;

- Жазушы қолдың иық, шынтақ буындарында мүмкіндік бойынша дұрыс, әрі жоғары амплитудада қимылдарды белгілеу мен жүзеге асыру іскерлігін қалыптастыру;

- Патологиялық рефлексдерді ығыстыра отырып, балаларды бір қолмен, кейін екіншісімен оқшауланған қимылдарды жүзеге асыруға үйрету;

- Әртүрлі дифференциалданған заттарды ұстап тұруға үйрету;

- Дұрыс ұстап тұру және қаламды ұстауды қалыптастыру;

қағаз бетінің жазықтығында кеңістік бағдарлануды қалыптастыру.

Қолдың қимылдарын дамытуға графикалық дағдыларды үйрету міндеттеріне мыналар жатады.

- Ауада және жазықтықта пішін тудыратын қозғалыстарды үйрету;

- Саусақтармен «жазуға» үйрету;

- Түзу сызықтар мен әртүрлі конфигурациялы сызықтар бойымен жүргізу дағдыларының автоматизациясы;

- Әріптердің негізгі элементтерін меңгеру;
- Көру-моторлық координацияны дамыту;
- Әріптік гнозистің қалыптасуы [5].

Түрлі буындарды, жай және күрделі сөздерді, суретте бейнеленген заттарды айтқызу арқылы тексеруге болады.

Сөйлеу тілінің просодикалық жағының қалпы:

- Сөйлеу жылдамдығы (баяу, жылдам, қалыпты);
- Сөйлеу ырғағы (бір сырынды, қалыпты);
- Сөз арасында үзіліс жасауы;
- Түрлі интонацияда сөйлей білуі [1].

Соңғы кездері балалар церебралды паралич ауруында кортексин препаратын қолданады. Кортексин препараты бала миының белсенділігін артады, ауруды неврологиялық симптомдарын және клиникалық жағдайын жақсартады, еске алу жағдайын, күндегі белсенділігін артады [3].

Осындай тапсырмалар мен жаттығу жұмыстарының жүйесін пайдалану церебралды параличы бар балалардың әртүрлі формасы үшін, олардың сенсомоторлық, психикалық үрдістерін есепке алып отырып жүргізілетін түзету жұмыстары жазудың барлық компоненттерін зор септігін тигізеді. Жұмыстың нәтижелігі балалармен орындалатын графикалық жаттығуларды оқуға дейінгі және кейінгі нәтижелерін бір-бірімен салыстыру жолымен жүзеге асады.

БЦП бар балалар қолдарының манипулятивті мүмкіндіктері мен ұсақ моторикасын дамытуды ерте жастан бастап және бала өмірінің мектепке дейінгі кезеңінде әрдайым жүргізіліп отыруы тиіс, ал графикалық дағдыларды қалыптастыру бойынша түзету сабақтарын мақсатты түрде 5 жастан кейін бастаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Балалар церебралды сал ауруы кезінде сөйлеу тілінің фонетикалық-фонематикалық жақтарын анықтау//Дефектология журналы,-2013жыл,-№4, - 13-14б.

2 Медицинский аспект в работе с детьми с детским церебральным параличом//Дефектология журналы,-2013 жыл,-№6,-12-13 б

3 Ляпидевский С.С. Невропатология.-М., Владос, 2000 жыл,-145 б.

4 Детский церебральный паралич//Терапевтический вестник,-2012жыл,-№12,-71-72б.

5 Церебралды салдануы бар балалардың графомоторлық дағдыларының қалыптасу ерекшеліктері//Дефектология журналы,-2012 жыл,-№6,- 4б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті

Қазақ филологиясы мамандығының 2 курс студенті

Еселбаева Динара

Ғылыми жетекшісі: әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы Нұран Д.Н.

ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ

«Ел боламын десең, бесігіңді түзе!»—деп ұлы жазушы М.Әуезов айтпақшы ел іргесі ошақ басынан басталса керек. Алайда қазіргі қоғамда, бесігің жалғыз тербетіп

отырған аналар, яғни «жалғызбасты аналар» проблемасы қоғамдық індетке айналған секілді.

Жалпы, жалғызбасты ана деген кім? Бұл сұраққа да оңай жауап беретіндей деңгейге жеттік: жесір қалған, күйеуінен ажырасқан және оң жақта отырып бала тапқандар. Бұл «жалғызбасты ана» тақырыбы қоғам дамуының қай кезеңінде де бар болған және бола бермек құбылыс. Дегенмен бар болған құбылыс деп қол қусырып отырғанда, қаншама ана жалғыздықта жапа шегіп, қаншама бала толыққанды тәрбие ала алмай, қатарынан бой жазып қалып жатыр.

Қазақ «Жалғыздық бір аллаға жарасқан» десіп, ағайындарының келісімімен жесір әйелді мейлінше жалғыз қалдырмаған, не қайнына, не қайнағасына қосып, жетімін жылатпаған, жесірін қаңғытпаған» [1]. Сонда біз қалайша осындай дәстүрлі салтымыздан көз жазып қалдық? Міне, қазіргі қоғамның да жауап іздеп, емін тауып жүрген дертті сауалдың өзі осы.

Ері қайтыс болған әйелдерді, мақұл деп, ол алланың бір бұйрығы деп көнеміз. Ал күйеуінен ажырасқан, оң жақта отырып бала тапқан әйелдердің жағдайын қалайша түсіндіруге болады? Оған да даңқты жауабымыз бар – тағдырдың жазмышы. Біз емес, өмір солай қалады. Қашанғы өмір-өмір деп, тағдырға бар проблеманы жаба саламыз? Тағдыр дегеніміз өзіңнің тандағаныңның жолы емес пе? Жалпы неге деп іштей қынжылтатын сұрақ өз алдына жіпке тізліген моншақтай төгіле береді. Одан да сол сұрақтарға өзімізше жауап бергеніміз әлдеқайда дұрыс болар.

Сонымен, ажырасушылық пен оң жақтан бала табушылық біздің дәстүрлік ділімізге жат құбылыс. Батысқа еліктейтін бір жақсы қасиетімізден арыла алмай, солардан алған өнегеміз бе? Қалай болған күннің өзінде, батысқа еліктейміз деп балшығына батып отырған жайымыз бар. Десе де жалғызбасты аналарға кінә тағу ол тағы дұрыс емес. Себебі бұл қоғамды жасаушы тек қана әйел емес, ерлер де, сіздер мен біздер де [2].

Белгілі демограф Мақаш Тәтімұлының сөзіне қарағанда, қазір елімізде әрбір 7 некенің бірі ажырасады екен. 25 жастан 55 жасқа дейінгі 75 сұрбойдақ жігіт, 20 жастан 50 жас аралығында 350 мың кәрі қыз бар екені анықталған [1]. Жалғызбасты аналардың көбеюі тек бізде ғана емес, алыс-жақын шет елдерде де жиі кездесетін жағдайда. Мәселен, АҚШ-та соңғы 20 жылда жалғызбасты аналарға көптеген жеңілдіктер жасалған. Оның қатарында баспанадан бастап, жұмысқа орналастыру, оқыту, азық-түлікпен тіпті, киіммен қатамасыз ету бар. Осындай «қамқорлықтың арқасында жалғызбасты аналардың саны күрт өскен. Өйткені, олар үшін жалғызбасты ана болған тиімді [3].

Ал, біздің елімізде жалғызбасты аналардың көбеюіне не түрткі болып отыр? Бұл мәселеге біржақты көзқарас қалыптасып келе жатқан сияқты. Ол–көптеген ер-азаматтарымыздың ішкілікке жақындығы. «Тұрақты жұмыс істемейді, отбасына қомақты табыс түсіріп жатқан жоқ» деген сылтау табылып тұр. Біздің пікірімізше, бұл тақырып төңірегіндегі ең үлкен мәселе–біздің қыздарымыздың отбасын құруға дайын еместігі. Онымен қоса ажырасушылықтың етексіз белең алуы. Махаббат сезімімен үрленіп, ерте шаңырақ көтерушілік, бірін-бірі жете танымай жатып, отбасы құрушылық, қиыншылыққа төзе алмай, «мен-мендік» категориясын ұстанып, басқа қайғы салса, бірге сол қайғыны көтере алмаушылық, бірін-бірі түсінуге ұмтылмаушылық, әйтеуір, жеке бас бостандығын қалау секілді факторларды жатқызамыз. Жалпы адам қай уақытта да эгоист. Бірақ үйленем деп, күйеуге тиемін деп бел байлаған екенсің, сол шаңырақтың киесі үшін, арада тәрбиеленіп отырған ұрпақ үшін төзу керек – отбасы болудың да басты кілті сол емес пе. Тағы бір қоздырғыш фактор, сырттағылардың қыспағы, әсіресе, кейінгі жылдар кезеңінде біздің халықта қызбаланы ата-анасы тұрмысқа бергенде міндетті түрде барған үйінің қожасы, биі ретінде көргісі келеді. Ал,

ұл өсіріп отырған отбасы келіннің ықпалында кетіп қалмай, тізгінді өзі ұстаса екен дейді. Осындай тәрбиеден қайраудан кейін жаңа отбасын құрған жастардың бір-біріне бағынбаушылығы, іштей қарсылығы пайда болады. Бұл да дұрыс емес.

Жалғызбасты аналар делініп жүрген әйелдердің қатарында оң жақта отырып бала тапқандарды айтып жүрміз. Жасы отызға таяған не асқан бойжеткендердің кейбірі қартайғанда жалғыз қалмау «ниетімен» «өзі үшін» бала туып алу үрдісі қалыптасып келеді. Кешеге дейін мансап қуып, үй жайын реттеп, көлігін алып, жағдайын түзеткен бойжеткендер, уақытқа көз тастап, өмірдің кең мәні артында қалатын ұрпағында екенін кештеу түсінеді. Сосын ар-ұятты жиып қойып, өз көңілі қалаған бірақ, отбасылы ер азаматтан бала көтереді. Кейбір әкелер өз қаны, ұрпағы үшін әлгі әйелге материалдық көрсетіп тұруы мүмкін, кейбірінің ондайға шамасы да келмейді. Бұл–әрине, алаңдайтындай ахуал. Өкініштісі, психологтар жалғыз басты анаалардың тәрбиесінде болған балалардың көпшілік ортаға бірден сіңісіп, үйренісіп кетуі қиын екендігін айтады

Тағы бір мәселе–өз ажарына, сыртқы түр-тұлғасының келісімді екендігіне сенетін бойжеткендер «қалталылармен» байланыс жасап, керемет жағдайымды жасап аламын деп ойлайды да, артынан өкінішке ұрынып, бармағын тістеп жатады [3]. Ондайлардың көбі жалғызбасты аналардың қатарын толықтырып жатады. Және сирек, алайда қатарға қосуға болатын жай–қыз баланың балалық шағынан бастап тұрмыс құруға жиіркеніші. Әкесінің анасына көрсеткен қорлығын көріп (таяққа жығу, балағаттау, балаларын ұрып-соғу) «өскенде күйеуге шықпаймын. Анам сияқты қорлық көргім келмейді» деп шорт кесіп айтуы. Және өкініштісі де әке қыспағынан соң, барлық ер адамға деген көзқарастың өзгеруі. Оң жақтан бала тауып, ер адамға деген сүйенішінің жоқ болуы. Яғни, жоғарыда аталған бұл факторлар жалғызбасты ана атанудың жолдарындағы себептер.

Ал енді екі ортада дәнекер, зардап шегуші кім? – Әрине, бала. Сонда ата-ана өзара келісе алмай ажырасады, әйел жалғыз қалмау үшін, оң жақтан өз қамы үшін бала табады немесе әйел жастық шағында алданып, махаббат отына күйеді, бірақ баланың не кінәсі бар еді? Бар ауыртпалық осы жерде балаға түспек. Жарайды, жоғарыда аталған себептер еріккеннен жасалған тірлік емес, десе де, «за грехи родителей, расплачиваются дети» дейтін орыстың дана сөзі осы орайда дөп басып айтылғандай. Әлбетте, Е.Қойшыбайұлы айтқандай: «Әйел еркек істейтін нәрселердің бәрін істей алады. Оған дау жоқ. Әйелдер соғыса алады, ғарышқа да ұша алады. Керек десең штанг көтеріп, рингте де төбелеседі. Бірақ, әйелдердің о бастағы міндеті ол емес еді ғой. Олардың міндеті ана болып, өмірге сәби әкелу ғой. Ал еркек болса бала туа алмайды, әйел атқаратын істі еркек атқара алмайды. Міне, әйелдердің артықшылығы сол болса керек. Әйел бақыты–ана болу» [1]. Дей тұрсақ та, әкесіз бала тауып, оны «өз бетімен жетілдірем» деп «ерлік» істеген аналардың тірлігі де құптарлық емес. Шынымен де әйел адамның атақарар функциясы бір басқа, ер адамның функциясы бір басқа. Алайда, қазір сол функциялар өзара алмасып жүргенге ұқсайды. Бұл–көңілге кірбің саларлық жайт.

Иә, ана баласын жерге тастамайды, өліп-тірілсе де бағып-қағады (балаларын тастап кеткендерді санамағанда), барын береді. Әйел адам үшін баланы жалғыз өсіру–үлкен сын. Дегенмен ананың өз ұрпағына деген жауапкершілігі ерлерге қарағанда жоғары. Бірақ, отбасы әйел мен еркектен құрылу керек болды ма, демек, ер адамның отбасындағы орны мүлде бөлек. Бала толыққанды тәрбе алу қажет. Әке тәрбиесін көрген бала басқаша боп өседі. Ол әке тірегін сезініп өседі. Қоғамдағы әйел мен ер адамның ара-жігін ажыратып, бой түзейді.

Оң босағада отырып бала тапқан қыздың іс-әрекеті қазақы менталиттке жат екені мәлім. Яғни, сүйекке салынған таңба. Сондықтан, оларды кешіру де қиын жарылқау

боп есептеледі. Десе де, жалғызбасты аналар да қоғамды жасаушы бір топ қой. Жалғызбасты екен деп елден қуып шықпайтын болармыз. «Өз басына сақина тіліген өзің деп» бір көлеңкеге ысырып қою опасыздық. Әрқайсысының жағдайы әртүрлі. Әлбетте олардың жартысынан көбі мемлекет тарапынан көмекке мұқтаж. Осыдан соң жалғызбасты аналардың жағдайын ойлайтын біреу бар ма? Оларға қол ұшын кім созады? деген ой туындайды. Сөйтсе, мұндай жандардың жайын ойлайтындар да бар екен. Мәселен, Алматы қаласында «Мөлдір» деп аталатын ассоциацияны айтуға болады. Үкіеттік емес бұл ұйым еліміздегі жалғызбасты аналар мәселелерімен біраз жылдан бері айналысып келеді. Аталған ұйым тек жалғызбасты аналарға ғана емес, жалпы әйелдер қауымына қол ұшын береді. Қысқасы, бұдан қоғамның соңғы жылдары жалғызбасты әйелдерге оң көзқараспен қарай бастағанын аңғаруға болады [4].

Алайда, бұл дүниеге некесіз бала әкелуді қуаттағандықты білдірмейді. Жоғарыда айтқанымыздай, некелі отбасыларында дүниеге келген бала мен некесіз туған баланың арасында үлкен айырмашылық бар. Бала жан-жақты тәрбие алуы үшін толыққанды отбасы болуы шарт. Сондықтан әрбір ана болашақ ұрпағының кім көрінгенге көзтүрткі болмағанын қаласа, өмірге ұрпақ әкелместен бұрын осы жайтты ойланғаны дұрыс болар еді.

Материалдар арасында көзге ілінген бір жай– Нұржамал Тоқтарбекова дейтін сатушының газет бетіне берген сұхбаты: «Өмірде адамның басынан не өтпейді. Осындай жайттар әркімнің-ақ басында болуы мүмкін ғой. «Басқа түссе, баспақшыл» деп, басына түссе бәріне көнесің. Мен мұны, жесір қалған, күйеуінен ажырасқан аналарға қатысты айтып отырмын. Ал, аналардың үшінші тобы, яғни, некесіз бала туып алғандар, бұндай жағдайды саналы түрде өздері қалап алған. Сондықтан, олар үшін басымды ауыртқым келмейді.

Әрине, жалғызбасты аналардың қай-қайсысына да өмірге әкелген сәбилерін жетілдіру оңайға түспесі анық. Жолдасым екеуіміз кейде бір айдың жалақысынан екінші айдың жалақысына жеткенше қиналып қаламыз. Сонда жалғыз ананың жарытусыз жалақысын қалай жеткізетінін түсінбеймін. Ал, некесіз бала туып жатқандар өз жағдайына қарап әрекет ететін шығар. Әйтпесе, кім көрінген мұндай қадамға бара бермейді ғой. Біріншіден, мұндайды ұят деп есептесе, екіншіден, өз басына қиындық тілеп алғысы келмейді. Мұндай әрекетке саналы түрде баратындар көбінесе тұрмысқа шыпай қалған қыздар болар деп ойлаймын. Өмірде жалғыз өтпеудің жайын ойлап, ен болмаса өмірге бала әкелуді жөн санайды да, әлгіндей әрекетке барады. Мұндай жағдайға да түсіністікпен қарауға болады. Өйткені, жұбайлық өмірді маңдайына жазбаса, ол адам өмірден жалғыз өтуі керек пе? Ен болмаса дүниеге бала әкеліп, аналық парызын өтегеннің несі айып? «ит үреді, керуен көшеді» дегендей сыртынан сөйлер де қалар. Есесіне ол бала сүйеу бақытына ие болады», - дегені бар [4]. Сөзінің де жаны бар секілді. Әркім өзінше бақытты болғысы келеді, бақытқа әрқалай талпынады. Ол адамның көрегендігі мен тәжірибиесінен жинақталады. Нұржамал ханымға айтар қарсы пікір жоқ, себебі ол да әйел, ол да бала тәрбиелеп отырған ана. Десе де ана дүниеге сәби әкеліп бақытты болып жатса, баланың әкесіз өсіп, бақытты болып жатқанына кім кепіл?

Солайша, «жалғызбасты ана» тақырыбы қоғамның күрделі, шешу жолын таба қоймаған ауыр дерттерінің бірі. Өзекті, талқыға салуды жөн көретін, басы піспеген проблемалардың бірі. Ақ қағаз бетіне қара сияны еріккеннен боятып жатқанымыз жоқ. Құр сөйлеп қана қойғаннан жалғызбасты аналарға көмек тимейді. Мүлде жойып тастау ешкімнің құдыреті келер іс емес. Алайда бір шешімін табу–қоғамның парызы.

Не себепті жалғызбасты аналардың тым көбейіп кеткендігін жоғарыда тәптіштеп айтқандаймыз. Шаңырақты ерте құруға құмарлық, мезгілсіз жүктілік, махаббат отымен ойнаушылық, бір-бірінің арасындағы дәм-тұзының жараспағандық, «мен-

мендік» іспетті себептерді –ішкі факторларға жатқызсақ, сырттан қысым көрсетушілік, мәселен ата-аналардың өз баларын барған жерінің патшасы боп отырғанын көздеп, араға жік салуы, қаржының үнемі жетіспеушілігінен туындайтын ұрыс-керістер, стрестік ахуалдар, ішімдікке салынып, арақ қуалау, көрсеқұмарлықпен нәпсіні тыймай зина жасау–сыртқы факторлар деп қорыттық.

Қорыта айтқанда, жалғызбасты аналардың тағдыры қызығарлық жай емес, күлетін де жай емес. Керісінше, емін табатын жай. Сонда не істеуіміз керек? Баланың болашақтағы жағдайы қалай болмақ? Отбасы институтының ендігі күн көрісі қалай болмақ деген сауалдарға тарам-тарам, үзік-үзік жауап қажет емес. Нақты бір байланған шешім керек. Біздіңше, әркім өзінен бастау алсын. «Өзіңнің қатеннен емес, өзгенің қатесінен түзел» демекші, сол аналарға қарай отырып, өз бетімізше қорытынды шығарғанымыз жөн. Ал жалғызбасты аналарға айтпағымыз, ендігі мәселе бала тәрбиесі, өздері жасаған қателіктерге балаларын ұшыратпау.

Шынымен-ақ, ешкімнің бақытсыз болғысы келмейді. Ешкім алдында не күтіп тұрғанын да білмейді. Әркімге тағдыр әрқалай жолығады. Десе де бұл жұбату емес. Қоғам капиталын құрушы сіз бен біздің әр басқан қадамымыз, жеке бас мүддемізге түскен жайт қана емес. Қоғам тақтасына жазылған індет пен міндеттердің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұқамәдиқызы Е. Қоғамдық індет, қолға алу міндет// Қазақ.-2010.-14 қараша.
2. Рахатқызы М. Аналар жалғыз қалмасын!!! Ақтөбе.-2011.-27 қазан.
3. Шайынғазин Д. Жалғызбасты ана қайдан шығады? // Заң газеті.-2009.-30 қыркүйек.
4. Құрбанова Ш. Некесіз бала, жалғызбасты ана//Алтын орда.-2009.-10-16 желтоқсан.

Жарменова А.Қ.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әлеуметтік жұмыс бөлімінің 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі:

Әлеу.ғыл.докт, Әл-Фараби ат.ҚазҰУ профессоры

Шеденова Н. У.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ГЕНДЕРЛІК АРАҚАТЫНАСЫ

Тіршіліктегі басты құндылық – адамның өмірі. Бір күннің ішінде қаншама адам өмірге келіп жатса, сол секілді соншама адам дүниеден озады. Бүкіл әлемді аландатып отырған осы мәселе соңғы жылдары көбейіп келеді. Бүгінгі күні соғыс пен қанды қылмыстарға карағанда, әлемде өз-өзіне қол жұмсау салдарынан өмірден өтетіндер көп екен. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымдарының зерттеулері нәтижесіне сүйенсек, өзін-өзі өлтіру жөнінен Қазақстан үшінші орынға, Орталық Азия елдері бойынша бірінші орында тұр екен. Осыған сәйкес, жалпы әлемде әрбір 40 секунд сайын, елімізде әр сағат бір адам өз-өзіне қол жұмсайды екен.

«*Суицид*» латын тілінен алынған «қасақана өзін-өзі өлтіру» деген мағынаны білдіретін сөз. Өкінішке орай, бұл термин қазір көп қолданатын сөзімізге айналды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) жақында таратқан мәліметтеріне сүйенсек, жылына миллионнан астам адам өзін-өзі өлтіреді екен. Бұл қайғылы құбылыс 2020 жылдарға қарай бір жарым есеге артады дейді мамандар. Қысқасы, өзіне-өзі қол жұмсаған адамдардың саны соғыста өлгендерден әлдеқайда асып түспек.

Ең көп адам құрбан болатын Жапония елі өткен жылы осы мәселе бойынша мемлекет қазынасынан 32 миллиард АҚШ долларын бөліпті. Себебі, 2003 жылы бұл елде 34 мыңнан аса адам өзін-өзі мерт еткен. Алла сақтасын, Қазақстанның ортаңқол ауданының халқы. Бірақ нәтиже шамалы. [1] Психологтардың сөзіне қарағанда, өз-өзін өлтіру оқиғалары әйелдерге қарағанда ер адамдар арасында жиі ұшырасады келеді. Ер адам өз-өзіне қол саламын деп шешсе, онда олар өз ісін аяғына дейін жеткізуге тырысады. Ал әйелдер әдетте өлуді емес, өзіне назар аудартуды көздейді. Сол себепті, статистикада өз-өзіне қол жұмсап өмірін қиған ер адамның 1 оқиғасына әйелдердің өз-өзіне қол жұмсауға талпынған 5 фактісі сәйкес келеді екен.

Статистикалық мәліметтер көрсеткендей, суицидке барған жандардың қатарында жоғары білімі жоқ жалғызбасты ер жігіттер және психикалық ауытқуға шалдыққан әйелдер көп. Олардың өмірмен қоштасуына басты себеп болған жайт - жұмыссыздық дейді зерттеушілер. Жалпы, суицидке барған жандардың ішінде ер азаматтардың саны әйелдерден үш есеге көп болып отыр.

Сонымен қатар, сала мамандары мынадай фактіні де анықтап отыр: өз-өзіне қол жұмсаған әрбір үшінші әйел мен еркектердің 20 пайызы өлерінен екі аптадай бұрын дәрігерге барып көрінген. Сондай-ақ, суицид жасаған әйелдердің 57 пайызы және ерлердің 45 пайызы оқиғадан 13 апта бұрын медицина маманының көмегіне жүгініпті. Зерттеушілер осылайша дәрігерлер тарапынан психологиялық жұмыстардың дұрыс жүргізілмейтіндігін анықтады.

Соңғы жылдары «Жасөспірімдер суицидi» деген ұғым өз алдына бөлек отау тікті. Бұл дерт өмірдің балдай дәмін енді ғана татып келе жатқан жас балапандарды да баудай түсіріп, қыра бастады. Таяуда шведтердің «өзін-өзі өлтіру ісін» зерттеу орталығы 15 пен 19 жас аралығындағы жастардың өзіне қол жұмсауы жағынан Ресей дүниежүзі бойынша бірінші орынға шықты деп хабарлады. Ресейде жыл сайын шамамен 2500 кәмелетке толмаған бала өзіне қол жұмсайды. Екінші орынды АҚШ (1800 бала) тұр. Ал, жан басына шаққандағы көрсеткіш бойынша бірінші орында Шри-Ланка (46,55), екінші орынды Қазақстан иеленген (24,02).

Суицидальді мінез құлықтың белгілі бір формасы, тәсілі, даму стадиясы, тәуекел факторлары болады. Суицидальді мінез-құлыққа адамның жас ерекшелігі, жынысы, кәсіби ерекшелігі, өмірлік жолының ерекшелігі де әсер етеді.

Әр бір жас кезеңдеріне сай суицидальді белсенділік тән болады.

- Балалық шақ – 12 жасқа дейін;
- Жеткіншектік кезең – 12-17 жас;
- Жастар арасы - 17-29 жас;
- Ересектер арасы – 30-35 жас;
- Қарттық кезең – 55-70 жас.

5 жасқа дейінгі балаларда өзін-өзі өлтіру әрекетіне бару өте сирек кездеседі. Жанұялық қақтығыстарға байланысты 9 жасқа дейін 2,5%, ал 9 жастан кейін 80% өзін-өзі өлтіру әрекетіне барады екен. Жеткіншек кезеңінде суицидалды әрекеттің себебі болып ата-анасымен мұғалімдерімен қақтығысқа бару салдары болып табылады. Жастар арасында әсіресе қыздар арасында әсіресе қыздарда өздерінің жігітеріне байланысты суицидальді әрекеттерге баратыны анықталды.[2]

Суицидтың ең жиі кездесетін кезі 15-24 жас аралығы. Өзін-өзі өлтіруге бармас бұрын, суициденттердің көбі дайындық кезеңі – суицидалды кезеңінен өтеді, ол адамның бейімделу қабілетінің төмендеуімен сипатталады. Ол қызығушылық деңгейінің төмендеуі, қарым-қатынастың шектелуі, мазасызданғыш, эмоционалды тұрақсыз болуы т.б.

Мамандар жасөспірімдер арасында суицид оқиғаларының жиілеуіне көбінесе, отбасылық және қоғамдық тәрбиенің жоқтығы, зорлық-зомбылық, есірткі қолдану, әртүрлі компьютерлік ойындар, атыс-шабыс,

кәнтөгіске толы фильмдердің тікелей әсері бар дейді. Ғалымдар бұл абыройсыз өлім көбінесе өмірдегі таршылық, материалдық тапшылықтан, одан қалса ақыл-есі кемдіктен болады деген болжам айтып келеді. Алайда, бай немесе мансапты адамдардың өзін-өзі өлтіруін қалай түсінеміз. Мысалы, америкалық ірі қаржы компаниясының қожасы миллионер Картик Раджарам өзінің әйелі мен екі баласын өлтіріп, соңынан өзін опат қылды. Алпауыт консалтингтік компанияның негізін қалаушы атақты бай Тьерри де ля Виллюше де жарық дүниемен өздігінен қош айтысқан. Жылжымайтын мүлік сататын әлемге әйгілі бай Стивен Гуд бұл жалғаннан пана таппай, өзін-өзі мерт етіп тынды. Танымал неміс миллиардері, Қазақстанда да цемент өндірісін орнатып үлгерген магнаттардың бірі Адольф Меркле пойыздың астына түсіп өлді. Ал, мансаптыларға келсек: 2007 жылы Жапонияның ауыл шаруашылығы министрі пәтерінде асылып қалды. Кеңес үкіметі кезінде министр болған жалғыз әйел Екатерина Фурцева да өз өмірін өзінің қолымен қиды. Атақты композитор Родион Шедрин ол жөнінде: «Фурцеваның өзіне-өзі қол жұмсағанына таң қалмаймын. Ол мансабынан айырылатыны туралы қауіпті сезінсе, өзін өлтіруге даяр тұратын, аса тәкаппар әйел еді», депті. [4] Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтеріне жүгінсек, Қазақстан әлем бойынша 100 мың тұрғынға шаққанда 53-і өзіне қол салу оқиғасы көрсеткішімен алдыңғы орындардың бірінде. Қазақстан бұл көрсеткіш бойынша «тұрақты лидерлер» саналатын – Венгрия (88) мен Литвадан (96-99) сәл төмен тұр. Ал кейбір деректер бойынша, Қазақстан Ресей мен Латвиямен бір қатарда көрінеді.

Мамандардың айтуынша, Қазақстанда 2007 жылы 342 суицид фактісі тіркелген. Оның 2/3-і ер азаматтар.

Қазіргі кездегі жастардың суицидке бару себебі, олардың өмір тәжірибелерінің болмауына, олардың алдарына қойған мақсаттарына жете алмау себептеріне байланысты және өмір қиындықтарына шыдамауына байланысты болады.[3]

И.П. Павлов өзін-өзі өлтіруді «мақсат рефлексін» жоғалту деп түсіндірген. Осыған байланысты ол: «Мақсат рефлексі әр адамның өмір мәні және энергия көзі. Өмір қызығы бір мақсатқа жетуге талпыну, егер сол мақсатқа жете алмаса басқа мақсатты көздеп соған қол жеткізу, қызығу, ұмтылу. Соған байланысты біздің өміріміз гүлденеді және мәндене түседі. Егер адамның өмірінде мақсат жоғалса оның өмірі мәнсіз болады. Сол себепке байланысты біз өлген адамдар артынан қалған қағаздардан, олардың өмірлерінің мәні жоғалғанына байланысты олар өз-өздерін өлтіруге мәжбүр болғандарын ұғынамыз. Бірақ адам өміріндегі мақсаттар саны шексіз...» Тек И.П. Павлов суицидке барған адамдардың ешқайсысында психикалық ауытқуы жоқ деген.

Суицидальді

мінез-құлықтың 5 типі бар:

- 1) Протест.
- 2) Жанашырлыққа шақыру.
- 3) Қайғыдан қашу.
- 4) Өзін-өзі жазалау.
- 5) Өмірден бас тарту.

Суицидальді мінез-құлық соматикалық, психикалық ауытқуы бар, тіпті сау адамдарда да кездеседі. Сондықтан өзін-өзі өлтіретін адамдардың барлығының психикасында ауытқуы бар деуге болмайды. Медициналық статистикаға байланысты адамдардың бір жартысын ақыл-ойы кеміс адамдар, бірін жүйке-жүйесі тозған адамдар, бірін мазасыз адамдар десе, енді бірін өз эмоцияларын басқара алмайтын адамдар құраса, қалған бөлігін ешқандай психикалық ауытқуы жоқ адамдар құрайды екен. Суицидальді мінез-құлық тағыда балалар үйінде және толыққанды емес отбасында өскен балалар арасында жиі кездеседі. Сонымен қатар отбасы аралық

қақтығыс, әке-шешесінің айырылысуына да байланысты болады. Көктем, жаз жыл мезгілдерінде сейсенбі күні суицид жасалу күні жоғары болады. Күз, қыс мезгілдерінде сәрсенбі, бейсенбі күндері суицидтің жасалуы төмен болады деп қарастырады.

Суицидальді мінез-құлық көбінесе депрессия кезінде, алкогольдік токсикомания, психопатия және аффект кезінде жиі кездеседі. Өзін-өзі өлтіруге көбінесе индивидуалды проблемалар итермелейді. Қазіргі кезде жастар өздерінің өмірлерін бағалай алмайды. Егер бір проблеманы шеше алмай жатса, олар өз өмірлерін қиюға даяр болады, өйткені олардың ойларынша олар тек осылай ғана тыныштық, уайым-қайғысыз өмір және махаббат табатын сияқты. Көбінесе жасөспірімдер мен балалар жерлеу рәсімін көз алдарына елестетіп, ата-аналарының жылағандарын елестетіп, олардан өш алмақ болады. [1]

Адам өліміне әлеуметтік жағдайлар, жалғыздық та үлкен әсерін тигізеді. Бірақ кей біреулер ұрсысып өзін-өзі өлтіретін болса, енді біреулері түрмеде отырып бостандықты аңсайды. Сондықтан қоғамда өмір нашарлаған сайын суицидте көбейе түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі (топтама); Заңтану топтамасы. -Алматы "Мектеп" 2002 жыл"
2. <http://www.namys.kz/?p=2338>
3. <http://bigox.kz/suicid-aleumettik-masele-retinde/>
4. <http://baq.kz/news/30159>

*Жумашева А.М., 4 курс, специальность «Социальная работа»
научный руководитель: Жаназарова З.Ж., д.социол.н.*

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Тезис

Дети с нарушениями слуха, а в особенности выпускники специализированных школ, в системе образования находятся в наименее квалифицированной социально-профессиональной группе, они занимают низкий статус в профессиональной среде, которые не требуют качественного обучения или способностей, приносят низкий доход и имеют низкий престиж.

Серьезная жизненная проблема, с которой сталкиваются воспитанники коррекционных интернатных учреждений и детских домов, - это выбор будущей профессии. Вопрос «Кем я буду?» задает себе каждый молодой человек. Профессиональное самоопределение представляет собой сложный, длительный и динамический процесс формирования личностью системы своих основополагающих отношений к профессионально-трудовой среде, развития и самореализации духовных и физических возможностей, формирования адекватных им профессиональных планов и намерений, реалистического образа себя как профессионала. Правильно сделанный подростком выбор - это начало пути к успеху, к самореализации, к психологическому и материальному благополучию в будущем.

Профориентационная работа должна помочь свести к минимуму элементов, препятствующих достижению профессиональной востребованности лиц с недостатками слуха. Создание такой системы профориентационной работы в специальной коррекционной школе для детей с нарушениями слуха должно способствовать успешной послешкольной профессионально-трудовой деятельности глухих и слабослышащих. В соответствии с задачами профессионального

самоопределения профессиональная ориентация включает профессиональную информацию (профессиональное просвещение), профессиональную консультацию, профессиональную диагностику, профессиональный отбор и профессиональную адаптацию. Каждый из этих компонентов имеет свои задачи, содержание и методику.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Димскис Л.С. Изучаем жестовый язык: Учеб. Пособие для студ. Дефектол. фак. высш. пед. учеб. заведений / Л.С. Димскис. - М.: Издательский центр «Академия», 2002.
2. Сурдопедагогика: учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений / И.Г. Багрова, Т.Г. Богданова, Е.А. Большакова и др.; под ред. Е.Г. Речицкой. - М.: Владос, 2004.

*Жауынбай Таңшолпан Луттайқызы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
әлеуметтік жұмыс бөлімінің
3курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
Әлеу. ғыл. канд., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ профессоры
Шеденова Н. У.*

ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ

Гендерлік тәрбие дегеніміз – өмір құндылықтарының барлық саласына қатысты ер мен әйел арасында теңдік орнатуға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық іс-әрекеттерді атқару барысында, ортақ сананы қалыптастыру.

Қазіргі күні педагогика саласының басым көпшілігін әйел азаматтары құрап отыр. Ертең елдің тұтқасын ұстайды деген ер балаларды балабақшадан бастап кәмелетке толғанша нәзік жандардың тәрбиелеуі, өмірде қиыншылыққа онша төзе бермейтін жігіттеріміздің пайда болуына ықпал тигізіп жатқан жоқ па деген ой еріксіз келеді.

Сондықтан да, қазір Білім және ғылым министрлігінің педагогикалық оқуларға ер азаматтарды көбірек тарту туралы қойған саясаты құптарлықтай. Сондай-ақ бұл қоғамда орын алып жатқан көрініс, гендерлік тәрбиеге бөлініп жатқан оқиғалар желіі екеніне көз жүгірту қиын емес.

Институттың жасаған диагностикасына сүйенсек, жалпы қауымды былай қойғанда, елдің авангарды деп танылатын ұстаздардың көпшілік бөлігі үшін де бұл мәселе таңсық. Елдің сана-сезімі гендерлік көзқараста шарт бөлініп, бір түйінге келе алмай отыр. Ол заңды да. [1]

Бірақ білім саласы, қазіргі заманның қауырт мәселелерінің бірі болып отырған бұл жана саясатты қолдауда әлі талай мүмкіндіктерді іске асыратынына кәміл сенеміз. Осындай ортақ мақсатқа жету жолын отбасынан бастаған дұрыс па деп ойлаймын. Отбасы адам баласының түп қазағы, алтын ұясы. Себебі, адам баласы шыр етіп дүниеге келген күннен бастап, сол ортаның ыстық-суығына бейімделіп, ықпалына көніп, осында ер жетеді. Кәмілеттік жасқа толғаннан кейін де өзі отбасын құрып бөлек шықпайынша, туған ата-анасының қол астында, қамқорлығында болмақ.

Демек, отбасы – негізгі қамқорлық мектебі.

Отбасын “дербес мектеп, әлеуметтік институт” деп қарастыратын болсақ, әке – шеше сол орданың ұстаздары, ал ата – әже профессорлар іспеттес. Белгілі оқу орнында оқып диплом алған педогог – мамандардың да ұрпақ тәрбиесі үшін

үнемі ізденіс үстінде болатындығы, әдістемелік көмек күтетіндігі қажеттілік болса, ата-ананың да баласының алдында міндеттерін түсінуі, оның болашағы үшін өз білімін көтеруі, арнайы мамандардың кеңестеріне құлақ тұруі де уақыт талабы деп түсінеміз.

Осы тұрғыда педогогика ғылымына енген жаңаша бағыт - гендерлік білім мен гендерлік тәрбиені қазақтың тіліне, тарихына, ұлттық мұраттар мен құндылықтарына салыстырмалы түрде қабылдау қажет.

Қазақ отбасында әлімсақтан қалыптасқан өзіндік ерекшеліктер мен отбасы мүшелеріне қойылатын талаптар бар.

Әке – шаңырақ иесі. Отбасы мүшелерінің жауапкершілігі толығымен ер-азаматқа жүктеледі. «Отағасы» деп аталуының себебі де осында болса керек. Үйге табыс кіргізу, жанбасы мен мал басының қамқорлығы, өз балаларын өсіріп – тәрбиелеуге мүмкіндік жасау, ағайын-туыс арасындағы байланыс ер адамның басшылығымен жүзеге асырылуы тиіс.

Әйел – отбасының ұйтқысы, өмірге бала әкелуден бастап, бағып-қағып, өсіріп тәрбиелеу – әйел-ананың тікелей міндеті. Үй-ішінің, отбасы мүшелерінің тазалығы, тамақ дайындау, үй-іші тірліктерін ұқсату, туған-туыстармен әлеуметтік қарым-қатынастар орнату сияқты көптеген мәселелер әйелдердің араласуымен атқарылады.

Әке мен шеше – отбасында баланы әлеуметтендіретін басты тұлғалар. Өз перзенттерінің заманға лайық білім алып, тәрбиеленуіне жағдай жасайды. Барлық істе өздері үлгі болады. Шын жанашырлық та туған ата-ананың көңілінен табылады.

Қазір отбасында тәрбиеге мейлінше ықпалды ата мен әже рөлдері. Ата беделі жағынан әкеден жоғары, өмірлік тәжірибесі бай, эмоциялық-мейірімділік тұрғыда тәрбие беруді меңгерген, отбасының тірегі. Әже-жанұядағы қарым-қатынасты реттейтін, балаларды өмірге бейімдеудің қарапайым түрлерін мейірім арқылы жеткізе білетін ақылшы, отбасының алтын қазығы.

Ата мен әже педагогикасы арқылы отбасында тәлім алған, өмірлік дағдылары қалыптасқан баланың жан-жақты әлеуметтенгендігі мен әлеуметтік рөлдерге бейімделгендігі адамгершілік сипаттармен көрініс береді. Бұл бір жағы тәжірибелілік нәтижесі болса, екінші жағынан, тұрақты да ерінбей-жалықпай мейірім арқылы берілген тәрбиенің жемісі.

Отбасындағы ер баланың рөлі үйде басқа балалардың болуына байланысты ата-ананың талабына сай жүктеледі. Ұлдың үлкені отбасындағы балаларға жаппай қамқорлық жасайды. Ұлдың кенжесі – «қара шаңырақ» иесі. Ата-анаға жақын өседі, себебі, өскенде ата-анамен бірге тұратын - кенже ұл. Үйдегі жалғыз ұл анасынан әлпештеу көргенімен, әкесінің бірден-бір сенімді көмекшісі болуға тиіс.

Сырттың жұмыстары: отын-су әкелу, малға қарау, жем-шөп дайындау, қора-қопсы, аула тазалықтарын реттеу жүктеледі. Егер үйде қыз бала болмаған жағдайда анасының да үй-ішіндегі жүгін жеңілдетуге тырысады. Базарға, дүкенге барып азық-түлік әкелу, тұрмыстық заттарды қозғау сияқты жұмыстарға, сынған жеңіл-желпі заттарды шегелеу, жалғау, бекіту тәрізді істерді атқаруға үйренеді. Үйде ешкім болмаған жағдайда өзіне-өзі қызмет ете білетіндей (ас пісіріп ішу, кірін жуып, үтіктеу, ине ұстап, түйме қадау т.с.с) дағдылар қалыптасса айып, емес.

Қыз бала табиғатынан – ақ отбасылық жұмыстарды атқаруға бейім болып келеді. Сәби жасынан қуыршақпен ойнаудың маңызы зор. Өз ыдысын жинап үйренгеннен бастап-ақ, дастарханға не қойылу қажеттігін, қандай ыдыстарға не салыну керектігін білу арқылы үстел жасау, кір жуу, шаң сүрту, гүл өсіру, үй

тазалығы сияқты жұмыстарды бірте-бірте меңгеруі тиіс. 12-13жастан бастап тамақ даярлауды үйреткен дұрыс. Іс тігу, үй-ішін көңілге қонымды үйлестіре қою сықылды жұмыстардың қыз балаға тікелей қатысты екендігін түсіндіру қажет. [2]

Қыз балаға өмірде жүктелетін жауапкершілік аз емес. Отбасындағы басқа балаларға көмекші болып, болысып жүреді. Қызы бар үйдің өзіндік қызығы бар. Сезімталдық пен мейірімділікті отбасындағы өз рөлін меңгеруге негіз ету керек. Отбасындағы келіннің рөлі өзінің келген ортасын сыйлау, құрметтеу арқылы үй-ішінің тірліктерін атқаруды меңгерумен басталып, отбасылық қарым-қатынастың реттелуі келіннің іс-әрекетінен көрініс табады. Қайын жұрттың атын атамау, ат тергеу, үлкенге құрмет көрсетіп, бата алу, сәлем жасап, алғыс алу сияқты сыйластықтың кілті келін де болуы тиіс.

Қазақ отбасында күйеу бала рөлін алып жүрудің өзіндік қырлары бар. Күйеу балаға ғана қатысты қайын жұрттың үлкенінен кішісіне дейін тіл табысу, көңілінен шығу-қудалық қарым-қатынасты реттеудің бастысы, оның қайырымдылығына сай жүктеледі. «Күйеу атымен күл тасы» деген мәтел күйеу баланың қандай тұрмыстық жұмыстарға дейін көмектесетіндігін көрсетсе, оның сыйласымға ие болуын «әкенің жақсылығы жездедей-ақ» деп бағалаған. Қазақтың тұрмыстық өміріндегі әлеуметтік рөлдер осылайша ерекшелене түседі. Туыстық жақындықтарға байланысты қазақы этноәлеуметтік рөлдер өз сипаттарын заманға сай жақсарта отырып, ұлттық ерекшеліктерді де жоғалтпауға, құндылықтарын бағалауға, оның тәрбиелік маңызын арттыруға үлес қосады. [3]

Қазақстан Республикасын мызғымас, біртұтас мемлекет ретінде көру мұратымыз болса, онда бақытты отбасылық өмірге жасөспірімдерді баулу да басты мақсат болатыны сөзсіз. Қазақ халқының өзіне сай ұлттық құндылықтарын дәріптеу арқылы тәрбиелеу ұлт ұрпағын жаһандану кезеңіне өз ерекшелігімен жетіліп, кемелденіп жетеді деген мүддені алуға ұмтылғанымыз жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Гендерлік қатынастар — Уикипедия, Қазақша Ашық Энциклопедия kk.wikipedia.org
2. «Бізге еуропалық үлгідегі гендерлік саясаттың түк қажеті жоқ» | [Otyrar.KZ](http://Otyrar.KZ.kz.otyrar.kz) [kz.otyrar.kz](http://Otyrar.KZ.kz.otyrar.kz)>2013/11/bizge-europalyk-ylgidegi-...
3. Қоғамдағы әйелдерге қатысты гендерлік мәселелер [kk.convdocs.org](http://kk.convdocs.org/docs/index-3130.html)>docs/index-3130.html...

Жолдасханова М.Б.

***Әл-Фараби атынд. Қазақ Ұлттық университеті
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының 3 курс студенті***

Шеденова Н.У.

***Әлеуметтану ғылымдарының докторы,
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының профессоры***

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ РӨЛІ

Қазақ әйелі туралы сөз қозғау үлкен жауапкершілікті талап етеді. Өйткені әйел – біздің анамыз, ақ жаулықты әжеміз, әпке-сіңіліміз. Ол бізге тоғыз ай, он күн толғатып, «тар құрсағын кеңейтіп, тас емшегін жібітіп» өмір сыйлаған жан. Қазақ әйелі дәстүрлі мәдениеттің бесігін тербетіп, әйелдіктен даналыққа, отбасы, ошақ қасы тірлігінен

рулы елдің қамын жейтін ел анасы деңгейіне көтеріле білген. Ал бүгінгі нәзік жандылардың қоғамдағы рөлі қандай?

Мемлекет басшысының: «...тәуелсіз Қазақстан әйелдерінің саяси және экономикалық мәртебесін арттыру – уақыт талабы, бұл мақсатқа жету менің ұдайы назарымда» деген сөзі бар. Президент сөзінің өмірдегі көрінісі – елімізде өз Жарлығымен әйелдердің жағдайын жақсарту, оларды елдің қоғамдық-саяси өміріне белсене араластыру мақсатында түрлі бағдарламаларға жол ашқандығы.

Әлем тарихында құрсаңға жауға қарсы қол бастап жауға шапқан не болмаса мемлекет басқарып, сол елдің азаттығы жолында арыстандай алысқан әйел адамдар аз емес. Өз ұлтымыздың арғы-бергі тарихында да сақтың Томирис және Зарина сияқты жебе толы қорамсақ асынып, айқайлап жауды қашырған батыр қыздары баршылық. Олар даналығы аңыз болып, ерлігі артында өшпес із қалдырды [1].

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйелдер мен ерлердің әрқайсысының өз рөлдері болған. Көшпенділер мәдениетінде ерлер мен әйелдердің міндеттері бөлінді. Әйелдердің рөлі бала тәрбиелеумен, үй шаруашылығын жүргізумен қатаң шектелген. Мысалы, неке дәстүрінде әйелдердің күйеу таңдауға мүмкіндігі болмаған. Күйеуі өлсе, басқа күйеуге шыға алмаған, ол марқұмның інісіне немесе ағасына қосылуға міндетті болған. Көшпелі мәдениеттің дағдарысқа ұшырауына байланысты XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Қазақстанда жаңа қоғамдық қозғалыс пайда болды. Ұлтшыл Алаш қозғалысы Қазақстанның қоғамдық өмірінде өшпестей із қалдырды. 1917 жылы Орынборда өткен Алаш Орданың конференциясы әйелдердің қоғамдағы өмірі туралы шешім қабылдап, мынадай тұжырымдарға келді:

- әйелдер мен ерлердің саяси құқықтары тең болуы керек;
- әйелдер өздеріне серігін таңдауға ерікті;
- некеге тұру жасы 16-ға дейін ұзартылуы;
- молданың 16-ға толмаған қыздың, 18-ге толмаған жігіттің некесін қиюға құқығы жоқ;
- неке екі жақтың келісуімен қиылады;
- жесір әйелдерді күйеуінің туыскандарына зорлап қосуға болмайды;
- бірінші әйелі келісім бермесе, екінші әйел алуға болмайды.

Осы конференцияда ұсынылған идеялар ол заманда әйелдердің тығырықтан шығатын басқа жолы болғандығын көрсетеді. Ескі салт-сана мен әдет-ғұрыптың күйрей бастағаны, әйел рөлінің өзгергені көрінді. Осы конференция қазақ еліндегі әйел мен ер теңдігінің бастамасы болды [2]. Халқымыз бір қолымен бесігін, екінші қолымен әлемді тербеткен ананы ерекше сыйлап, құрмет көрсеткен. Қазіргі таңда әйелдер саясатта, бизнесте, экономиканың барлық салаларында ер азаматтармен қатар еңбекке белсене араласып, өздерінің біліктілігімен, қабілет дарынымен, іскерлігімен көзге түсіп жатыр. Олар мемлекетіміздің өсіп-өркендеуіне лайықты үлестерін қосуда. Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Қоғамның даму барысын өмірде – нәзік, көңілде – биік, ал істе – мығым әйелдер қауымынсыз көзге елестету мүмкін емес» деген болатын. Мемлекет Басшысы жалпы еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бері гендерлік саясат мәселесін назардан тыс қалдырған емес.

Ал қазірде мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар мен ұжымдарды тап-тұйнақтай етіп басқарып жүрген қыз-келіншектер аз емес. Денсаулық, білім, экономика, мәдениет саласының жілік-жілігін шағып, тізгінін түзу ұстап жүрген әйелдердің қай-қайсысы да өз қызметтерін лайықты атқаруда. Олар үйде берекелі ана, сүйікті жар болса, саясат пен билікте абыройлы басшы, шебер маман.

Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ қоғамы әйелдер мәселесін жаңа заман талабына орай жаңаша қырынан көтере бастады. Нәтижесінде саяси, қоғамдық және экономикалық жағдайлардың ерекшелігі ескеріле отырып, 1998 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан кеңесші орган – Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның құрылғаны белгілі. Осы комиссия аясында мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Жарлығымен қабылданып және іске асып жатқан игі шаралар ұшан-теңіз. Демек, қазақ әйелінің тағдыры мемлекет назарынан қалыс қалмайды. Ұлттық комиссияның төрайымы Гүлшара Әбдіқалықова 2016 жылы елімізде биліктегі әйелдер саны 30 пайызға жететінін айтады. Қазіргі таңда бұл көрсеткіш 10,3-ақ пайызды құрайды. «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдері туралы» ҚР Заңын іске асыру тетіктері» тақырыбындағы дөңгелек үстел барысында айтылған ақпаратқа сәйкес, елімізде 2020 жылға дейін қабылданған «Гендерлік теңдік стратегиясы» аясында әйелдердің қоғамға белсене араласуына зор мән берілмек. «Стратегиядағы жоспарлар бойынша әйелдердің жалақысын еркектердің жалақысы деңгейіне жеткізу де көзделген. Қазіргі кезде әйелдер еркектердің орташа жалақысының 64 пайызы көлемінде айлық алады. 2020 жылы бұл көрсеткіш 80 пайызға жеткізіледі», дейді ұлттық комиссия қызметкерлері.

Сонымен қатар еліміздегі гендерлік саясаттың табысты әрі нәтижелі түрде дамып келе жатқандығының тағы бір көрінісі ол – Қазақстанның гендерлік теңдік пен әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту мәселесі бойынша БҰҰ-ның Атқарушы комитетіне мүше болып сайланғандығы. Бұл еліміздегі гендерлік саясаттың әлемдік деңгейдегі бағасының жоғары екенін көрсетіп отыр [3].

Қазіргі таңда әйелдер қауымы мемлекеттік және қоғамдық істерге белсене араласып, түрлі салада табысты еңбек етуде. Олар ер азаматтармен бірдей мемлекеттік мекемелерде, заң шығарушы органдарда, министрліктерде, ұйымдар мен партияларда, кәсіпорындар мен қоғамдық мекемелерде қызмет атқарып келеді [4].

Сонымен қатар, жұмыссыздардың 80%-ы әйелдер екенін атап өту керек. Жұмысбастылық пен әлеуметтік бағдарламалар басқармасының басшысының орынбасары Айгүл Қалықова 2012 жылы жұмысбастылықтың аймақтық басқармаларына 6,5 мыңнан астам келді, олардың ішінде 4 мыңнан астамы – әйелдер екендігін атап өтті. Жұмыссыз әйелдер қатарында жоғары немесе орта-арнайы білімі бар әйелдер бар және олардың саны өткен жылмен салыстырғанда 10%-ға жоғарылағанын айқындап кетті. Әйелдер арасындағы жұмыссыздық ерлерге қарағанда екі тармаққа жоғары тұрады. Мұның да объективті себептері баршылық. Мәселен, әйелдердің басым бөлігі «отбасы-ошақ қасындағы» шаруаларға таңулы. Бала тәрбиесіне де аналар көбірек мән береді. Ал олардың жұмысқа орналасуына келетін болсақ, әрине, іскерлік әлемінде де, басқа да салаларда әйелдерден гөрі, ерлерге жұмысқа жылдам орналасуға мүмкіншіліктер бар. Дегенмен, қазіргі кезеңде әйелдер тіркелмейтін секторда оңайырақ жұмыс таба алады. Мәселен, «өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық» деп аталатындардың қатарында негізінен әйелдер басым. Сонымен бірге, өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдердің үлесі әсіресе аграрлық секторда жоғары, мұнда аталған көрсеткіш 60%-ға жетеді [5].

Қазір Қазақстан гендерлік тең құқықтық бойынша жаһандану рейтингінде 135 елдің арасында 31-ші орыннан көрініп отыр. Бұл – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың салиқалы саясатының өте маңызды нәтижесі. Алайда, қоғамдық-саяси саладағы гендерлік теңдікке қол жеткізу жөніндегі мәселелерді шешуді, соның ішінде әйелдердің саяси, экономикалық және мемлекеттің қоғамдық жұмысқа белсенді араласуын БАҚ-тарда насихаттау қарастырылып жүр.

Жақында Қазақстан Республикасының Парламент Мәжілісіне депутат болып 26 нәзік жанды сайланды. Сайлауда алғырлығымен оза шапқан әйел депутаттардың әрқайсысы бүгінде еліміз үшін аса маңызды шешімдерді қабылдауда белсенділік танытуда. Кәсіпті нәсіп етіп, тоқтау мен тоқырауға ұшыраған заводтар мен фабрикалар, цехтар мен компаниялардың жұмысын болашағы бұлыңғыр болса да тәуекелшілдікпен түрлі шешімдер қабылдауының арқасында жандандырып, дүрілдетіп әкеткен әйелдер де баршылық.

Бүгінде Қазақстандағы әйелдердің қоғамдағы рөлі аса маңызды. Әйелдер саяси биліктегілердің 10,3 пайызын құраса, мемлекеттік қызметтегілердің 58 пайызы нәзік жандылардың үлесінде.

Ресми дерек бойынша Қазақстанда 100 ер адамға 108 әйелден келеді. Мемлекеттік қызмет-тегі орталық және жергілікті атқарушы орындарда жұмыс істейтіндердің 58 пайызы әйелдерден тұрады. Парламент депутаттарының 21-і, яғни 14 пайызы әйел. Барлық деңгейдегі мәслихаттарда орта есеппен 17 пайызы депутат әйел бар. Үкіметте екі министр, бір агенттік төрайымы, министрліктерде төрт жауапты хатшы және бес вице-министр, орталық атқарушы органдарда төрт жауапты хатшы қызметінде әйел қауымы. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдарда билікте 3-4 пайыз ғана әйел болса, қазіргі күні 14 пайыз. Бұл Қазақстан дамуының индикаторы болып саналса керек [2].

Елбасы қоғамымыздағы тұрақтылық пен еліміздің қалыпты дамуындағы әйелдер рөлінің жоғары екенін атап өткен болатын. Демек, гендерлік саясаттың түпкілікті мақсаты да еліміздің ынтымағын арттырып, жарқын келешегіміздің негізін қалау деп білеміз.

Әдебиеттер

1. Майра Кенжебек. Әлем және әйел - <http://kultobe.kz/>
2. Динара Скабаева. Қазіргі қазақ әйелі қалай өзгерді?//Алаш айнасы.-2011, 26 наурыз - <http://alashainasy.kz/>;
3. Қабдешова Гүлзияш. Гендерлік саясат - 15 Шілде 2013 -<http://sand.akmol.kz/>;
4. Қабдешова Гүлзияш. Әйелдің қоғамдағы рөлі//Өрлеу.- 2013,13 шілде;
5. САДЫРОВА М.С, ШНАРБЕКОВА М.К. ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЛСЕНДІЛІГІ - <http://www.businesswomen.kz/pubikacii-i-stati/ebek-naryynday-yelderd-leumettk-belsendlg.html?lang=ru>

*Кемелбекова Ф.Р.
әлеуметтану мамандығының
4 курс студенті,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Нурбекова Ж.А.
әлеуметтану ғылымдарының докторы,
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ МЕН ҚАЙТА ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ КЛАССИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ

Жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол ХХІ

ғасырда Жаңа Қазақстанның - дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет. Жастар — еліміздің болашағы болса, онда елдің болашағы үшін жағдай жасалып, ауылымыз да, қаламыз да сол жастардың күшімен көркейуі тиіс. Студенттік жасқа әлеуметтік тұрғыдан жетілу кезеңі сәйкес келеді. Бұл кезеңнің белгісі білім алудың аяқталу кезеңі, еңбекке деген белсенділік, қоғамдық жұмыстар, заң алдындағы жауапкершілік, жанұя құру, бала тәрбиесі болып келеді. Қазіргі таңда студент қоғамдағы сан жағынан алғанда алдыңғы орындардың бірінде. Студенттер - қоғамның ірі интеллектуалдық потенциалы. Студенттердің әлеуметтік құрылымы негізінен біздің қоғамымызды әлеуметтік құрылымын айқындайды. Қазіргі кезде ғылым мен тәжірибеде әлеуметтену және қайта әлеуметтену түсініктері студенттердің дайындығының тиімділігін жоғарлату әдісін өңдеумен айналысады. Студенттердің бейімделуі білім берудің фундаменталді сурақтарының қатарына жатады. Демек, бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау жеке тұлғаның дамуы, мамандандыру, студенттердің әлеуметтенуі. Жоғары оқу орнына студенттердің бейімделуінің сәтті болуынан студенттің мамандануы жақсы қалыптасады және қоғамдық ортада дамуы жүзеге асады. Кез-келген қоғамдық жағдайдың ерекшелігі халықтың көшіп-қонуымен көрінеді. Яғни жаңа ортаға қоныстанған жеке тұлғаның әлеуметтенуі арқашан да өзекті мәселе болып табылады.

Қалалық және ауылдық қоғамның арасындағы ерекшеліктер арқашан байқалады. Демек, ауылдан қалаға келген студент жаңа ортаға келгенде бөтен қаланың өзіндік ережелерімен, құндылықтарымен, талаптарымен танысып, жаңа қоғаммен қарым-қатынасқа түсу олардың көз-қарасына, дүние-танымына өзара әсерін тигізеді. Және де ауылдан қалаға оқуға келген студенттерде бірінші курста түрлі өзгерістер байқалады. Бейімделу кезеңінде жаңа қоғам олардың жүйке-жүйесіне, мінез-құлқына әсерін тигізеді. Сондықтан да мұндай жағдайда студент бірінші курсқа келгенде жаңа ортада жаңа ақпараттарды қабылдауы мен қоғаммен қарым-қатынасқа түсуі төмен көрсеткішті көрсетуі мүмкін. Студенттің білімді меңгеруі мен білім алуға деген қызығушылығы және оның үлгерімінің жоғары дәрежеде болуына оның жаңа қоғамдық ортадағы студенттермен, оқытушылармен, жоғары оқу орнының әкімшілігімен өзара қарым-қатынасының жақсы болуы үлкен әсер етеді. Сондықтан профессор-оқытушылар құрамының студенттермен жұмыс жасау жағдайы олардың бейімделуіне үлкен әсерін тигізеді. Жастар өз ортасынан түрлі себептерге байланысты өзгертіп отырады. Мысалы: білім деңгейін көтеру мақсатында ЖОО-на түсу немесе жұмыссыздық әсерінен ауылдан қалаға келіп қаржы табу және т.б. Осындай түрлі себептермен келген ауыл жастары екінші ортаға қайта әлеуметтенуге тура келеді. Сонымен, әлеуметтену - жеке адамдарға қоғам мен оның құрылымдары тарапынан үнемі әсер ету процесі. Соның нәтижесінде адамдар белгілі бір білімдерді, құндылықтар мен нормаларды игеріп, нақты қоғамда, әлеуметтік топтар мен ұйымдарда өмір сүру тәжірибесін жинақтайды әрі тұлғаға, сол қоғамның тең құқылы мүшесіне айналады [1].

«Әлеуметтену» деген ұғымды ХІХ ғ. Аяғында Америка әлеуметтанушысы Ф.Гидденс және француз әлеуметтанушысы және психологі Г.Тар ғылыми айналымға енгізді. Әлеуметтену — қысқа мерзімді, бір мәртелік емес, іс жүзінде жеке адамның бүкіл ғұмырын қамтитын ұзаққа созылатын көп қырлы құбылыс. Соның арқасында жеке адам қоғамдық өмірге араласып қана қоймайды, сондай-ақ өзінің әлеуметтік статусы мен рөлін иелене және өзгерте алады. өйткені, әрбір жеке тұлға тиісті құқылар мен міндеттерді иелене отырып, қоғамдағы өзіне лайықты орынды еншілейді және нақты қызмет міндеттерін атқарады, яғни әлдебір әлеуметтік статусқа ие болады. Ол жеке тұлғаның жағдайын жан-жақты, әрі жинақтай бейнелейтін сипаттамаларды:

мамандығын, кәсіби білігін, атқарып жүрген жұмыстарының сипатын, лауазымын, материалдық әл-ахуалын, саяси ықпалын, партияға және кәсіподаққа мүшелілігін, іскерлік байланыстарын, туыстық тарамдарын т.б. қамтиды. Бұлардың барлығын белгілі социолог Р. Мертон “статустық жиым” деп атаған. Оның өзі туа бітті (немесе маңдайға жазылған), яки субъектіге тәуелсіз күйде, көбінесе жаратылысынан дамиды (мысалы, жынысы, жасы, ұлты, туыстары) статустар және қол жеткен (немесе қолы жететін), яғни жеке тұлғаның өзінің күш-жігерін жұмсауы арқылы алған статустары болып бөлінеді [2].

Әлеуметтену дегеніміз – үздіксіз жүретін әлеуметтік үрдіс. Адам туылғаннан бастап, өмірден өткенге дейін жүреді. Қоғамға қалыпты бейімделген, қалыптасқан немесе жаңа әлеуметтік нормаларды игерген адам қоғамда тұлғалық дамуға, жүйелі өмір сүруге қол жеткізеді. Әлеуметтену алғашқы реттік, және екінші реттік болып бөлінеді. Алғашқы реттік әлеуметтену отбасыда жүреді. Одан кейінгі әлеуметтену бала-бақша, мектеп, әлеуметтік агенттеріне отбасы, білім, неке сияқты әлеуметтік институттардың әсері мол. Отбасыда алған – тәрбие, білім беру мекемелерінде алған – білімі және тағы басқа институттардан алған түрлі оң құндылықтар адамның өмір бойы дұрыс, сапалы өмір сүруінің кепілі болады. Дегенмен, бұл – әлеуметтенудің қалыпты түрі. Ал қоғамда отбасыда туылмаған, отбасы институтынан тыс адамдар да бар (жетім балалар, көше адамдары, т.б.). Немесе белгілі бір объективті, субъективті факторларға байланысты білім беру институттарынан тыс қалғандар да бар (орта немесе жоғарғы білімі жоқ азаматтар). Сондықтан да қоғамда адамдардың әлеуметтену үдерісі өте күрделі және өзекті мәселелердің біріне жатады. Жастардың әлеуметтік мәселелері - әлеуметтік ересектіктің қалыптасуын, ересектер әлеміне енуі, оған бейімделуді және оны болашақ жаңартуды басынан кешіріп жатқан әлеуметтік демографиялық топтың мәселелер қатары [3]. Жаһанданудың қарқынды ықпалынан жастар арасындағы қылмыс, нашақорлық, алкогольизм, суицид, жұмыссыздық көлемінің артуы мен жастардың рухани құндылықтарының төмендеуі немесе еңбекке қатысты жастар қатынасының деформациясы, нигилизмнің етек алуы көрініс тауып отыр. Бүгінгі таңда жастардың құндылықты бағдарлануының көптеген мәселелері бар. Жастардың жеке өмірге бағдарлануында құндылықтар жүйесінде – ақша, материалдық сәттілік бірінші орында тұрғандығы білінген. Сонымен қатар, мансап жасау, жұмыстағы сәттілік секілді бүгінгі жастардың бойында индивидуалистік қасиеттер басым[4]. Ал, ресоциализация латын тілінен аударғанда ре – қайталану, социализация –қоғам дегенді білдіреді. Бұл дегеніміз индивидтің барлық өміріне қайта әлеуметтену. Яғни, ресоциализация қайта әлеуметтену деген мағынаны білдіреді. Ресоциализация индивидтің өмірлік құндылықтарында және нормасында, мақсат – бағдарында өзгерістердің пайда болуы.

Адамның өмірлік цикл биографиясы –бұл өмірлік кезең, әрбір ғасырда адамдар бір –біріне ұқсамайтын, бөлек болып келеді: Жоғарғы оқу орнына түсу (студенттік өмір циклі), отбасы құру (жанұялық өмір) және т.б. Әлеуметтік рөлдерге қатысты, жаңа беделдің болуы, бұрынғы әдеттерден арылу, қоршаған орта, достық қатынастар әдеттегі өмір бейнесін өзгертеді. Әрбір жаңа сатыға көтерілген сайын, жаңа циклдер пайда бола бастайды, осындай өзгерістерге байланысты адамға көптеген нәрселерге үйренуге тура келеді. Бұл процесс екі сатыға бөліне отырып, үлкен атқа ие болады.

Өзінің қоғамдағы рөлдерінен және нормаларынан, құндылықтарынан қорқу және мұндағы мінез –құлық қырларынан қорқу десоциализация деп аталады. Яғни десоциализация дегеніміз –қоғамға әлеуметтену алмау немесе бейімделе алмау дегенді білдіреді. Келесі сатыда, өмірлік құндылықтарына және қоғамдағы рөлдеріне, нормаларына қайтадан бейімделу немесе бұрынғы мінез –құлықтарына айырбас жасау ресоциализация деп аталады.

Десоциализация және ресоциализация – бір процестің екі жағы, әсіресе әлеуметтік өсу. Кішкентай балаларда немесе жеткіншектерде, индивид жанұяда, мектепте тәрбиеленеді де оларда дереу өзгерістер болмайды, кейбір адамдар төтенше жағдайға тап болғанда, десoциализация өте тереңге бойлап алады. Ол қайта қоғамға келгенде қоғамдағы рөлiн және нормаларын, құндылықтарын, байлықтарын қайтарып алуға қабілетсіз болып келеді. Дәл осындай жағдайлармен соқтығысып қалатындардың көбі, түрмеде отырғандар, психиатриялық ауруханаға түскендер және әскери борыштарын өтеп жатқандардың ішінде де болуы мүмкін. Ресоциализация өте терең болу мүмкін. Бұрынғы өмірден жаңа өмір тәжірибесіне көшу көптеген қиындықтар туғызады.

О.А. Пучков жазған әрбір адам автономды, адамдардың «сыртқы қозғалысы» заң шығарушылардың ойларына кіріп шықпайды, адамды әлеуметтендіру үшін жан – жақты қарастыруымыз керек деген: а) адамның ішкі негіздері «материалдың» болуы; б) адамдардың тұтастықтары мен жалпы арнайы қасиеттері; в) қоғамдағы институттардың және әлеуметтік құрылымдарын арнайы адамдар қатынасымен сипаттылуы. Мысалы: сотталғандардың әлеуметтену мәселесіне көшетін болсақ, қылмысты –орындаушы заңдардың көзқарастары бойынша антропологиялық сараптамаға байланысты ешқандай сындарды көтере алмайды. Осы уақытқа дейін қылмысты –орындаушы заңдар, адамның әлеуметтенуіне арнайы мақсатты қызығушылықтар көрсетпей отыр. Қазіргі жағдайда барлық жүйе бойынша, түзету мекемелерінде ресоциализация мақсат ретінде қалып отыр деп айтуымызға болады. Яғни, сотталғандардың қайта әлеуметтенуіне, оның қоғамдағы рөлдерге арнайы түрде қайта бейімделуін жатқызымыз [5].

Ресоциализация екі түсінікте қаралады біріншісі ресоциализация әлеуметтік нормадағы интернализация: әлеуметтік құқық индивидтің ішінде пайда болады, көбінде бұл адамның өзінің қалауымен «Мен» бейнесінде болуында. Екіншісі әлеуметтік өзара әрекеттестік элементі ретінде қарастырады, бұл дегеніміз адамның қандай да бір жағдайға байланысты, қоғамға қайта әлеуметтенуі. Қайта әлеуметтену жағдайын қарастыруда бірнеше кезеңге бөлуге болады. Социализация деген сөздің алдына «ре» деген сөздің қосылуының бірнеше мағынасы бар: а) әрекеттің қайталануы; б) кері жағымды әрекет немесе кері әрекет; в) біріншіге сәйкес қайталану деген мағынаны білдіреді.

Ресоциализация түсінігі қазіргі біздің қоғамда өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Дегенмен ресоциализация түсінігі өте күрделі түсінікті талап етпейді. Ресоциализация адамның қоғамдағы өмір жағдайына бейімделе алуын айтамыз. Жастардың мәдени әлеуметтенуі мен құндылықтарының қалыптасуында анықтаушы рөлді заманауи жағдайда айтарлықтай өзгерісті басынан кешірген білім беру институттары алады. Алдыңғы ұрпақтың рухани және мәдени тәжірибесін жалғастыру мен жастардың өздерінің өмірлік құндылықтарын, бекітулерін, көзқарастарын жасау және өздерінің қызығушылықтарын ұғыну көбінесе білім беру үрдісінде жүреді. Оқитын жастар мәдениетінің ерекшелендіруші өзгешелігі инновациялық потенциал болады [6]. Білім берушілік әлеуметтік институттардың дамуының глобалды векторының арнаулылығы мен әмбебаптылығының қарама-қайшылығы жас адамдардың кәсіби ынтасының, бағдарының және бекітулерінің динамикасын анықтайды. Сондықтан бүгін білім беру мекемелері аймағындағы мәдени үрдістер мен мәдениеттің қалыптасу үрдістерінің ұстанымды жаңа тұғыры қалыптасуда. Ол орталыққа тұлғаның индивидуалды өмірлік жоспар мен өмірлік әрекеттілік стилін санала таңдау мақсатындағы өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тануға тұрақты ұмтылу мәселесін қояды. Осыдан шығатыны, мәдени әлеуметтенудің мақсат жас индивидті қоғамдық-мәдени қатынастар жүйесіне ендіру, сол сияқты бар

элеуметтік құрылымға кіріктіру болып табылады, яғни әрбір жеке адамда ізгіліктік пен мәдениетті тәрбиелеу. Бұған адамды қоғамдық үрдіске қосу мен базалық рухани құндылықтарды қалыптастыру жолы арқылы қол жеткізіледі. Тұлғаның мәдени элеуметтенуі және мәдениет үрдістер мен құбылыстарды зерттеудің мәдени тұғыры бір мәнді емес. Ол ғылыми мектептердің, тұжырымдамалардың, теориялардың әртүрлілігімен шартталған көптеген бағыттарды өзіне кіріктіреді. Әдіснамалық тұғыр берілген нысанды рефлексивті, өзін-өзі ұйымдастыратын индивидуалды үрдіс пен элеуметтік интеграцияның нәтижесі ретінде талдауға мүмкіндік беретін мәдени элеуметтену мәселесіне концептуалдық тұғырлардың ашық диалогына бағдарланған. Екінші жағынан алғанда, кез-келген зерттеуші субъективті, және оның ғылыми теориялары тәуелді: біріншіден, қоғамда объективті қалыптасқан жағдайларға; екіншіден, жеке элеуметтік көзқарастар, бекітулер, құндылықтық бағдарларға; үшіншіден, жақын элеуметтік қоршаған ортаның әсеріне және ол үшін қоғамдық қызығушылық тудыратын қоғамдық-саяси күштерге. Қоғам мен индивидтің қызмет етуі үшін мәдениет қаншалықты маңызды болғанына қарап, мәдени элеуметтенуге ілінбеген адамдардың жүріс-тұрысын айтуға болады. Н.Б. Крыловтың пікірі бойынша, мәдениет жүріс-тұрыс пен ойлау тәсілі ретінде кез-келген іс-әрекеттің сапалы жағы ретінде көрінеді. Оның үстіне ол белгілі бір материалдық және рухани құндылықтарды көрсетеді. Шынайы өмірде олар қосылған, бірақ айырмашылықтар да бар. Материалдық мәдениет, ереже бойынша, пәндік, сезіледі. Рухани құндылықтар тек қана пәндік-заттық кейіпте емес, сонымен қатар шығармашылық іс-әрекет актісінде де көінеді». Мәдени элеуметтенудің реттелген арнаулылығы мынада: ол өздігінше атақты құндылықтарды көрсетеді, сонымен қатар қоғамдық өмірдің әртүрлі құндылықтарын сипаттайды. Қоғамның әрбір кезеңі белгілі бір мәдени-тарихи арнаулығымен ерекшеленеді. Бұл ерекшеліктер көп: өмір сүру ережелері мен нормаларына, ұстанымдар жүйесіне әсер ететін рух мәдениеті, адам мәдениеті мен мәдениет заттары, мәдени іс-әрекеттің әртүрлі түрлері арасындағы байланыс, алдыңғы ұрпақтың тәжірибесін игеру және түсіну, жинақталған мәдениет пәндері мен оларды жасау саны. Мәдениет – қоғамдық өмір ғимаратының цементі.

Қорыта айтқанда, бір адамнан екінші адамға элеуметтену үрдісінде және басқа мәдениеттермен байланысқа түскенде жаңа қасиеттер беріледі, сонымен қатар адамдарда белгілі бір топқа жату сезімін қалыптастырады. Бір мәдени топтың мүшелері бөтендерге қарағанда бір-біріне сенеді, ортақтасады, өзара түсінікті сезеді. Өмір сүру ережелері, құндылықтық сезімдері өзгереді, пайда болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Гидденс Э. Социология. - М.: Эдиториал УРСС, 1999.
2. М.М Аженов, С.И Утешов «Общая социология» Алматы, 2001.
3. Абдикерова Г.О. Социализация современной личности А., 2005.
4. Абдраймова Г.С. Социология молодежи. Социология молодежи, Учебное пособие. – А., 2008.
5. А. И. Икенов, А. Д. Жүсіпова «Әлеуметтану негіздері» Алматы, 2004.
6. Д. Г. Шорманбаева «Әлеуметтану негіздері» Қарағанды, 2011.

Косжанова С.С.
әлеуметтану мамандығының 3-курс студенті
Чинасилова А.М.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒДАРЛАНУЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУ-БАСҚАРУШЫЛЫҚ АСПЕКТ

Елбасы Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің саяси бағыты" атты жолдауының "Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдарының" 4-бөлімінде: "Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек",-деп атап өткен. Ал студент жастардың сауаттылық деңгейінің жоғары болуы оқып жатырған мамандығына қатысты білімі мен біліктілігіне байланысты [1].

Экономиканың интенсивті дамуы адамдардың кәсіби мобильділігі мен бәсекеге қабілеттілік қажеттілігін шарттандырады. Бұл өзгерістер кәсіби өмірде көптеген мәселелерді тудырды, өйткені бұрынғы кәсіби бағдарлар көп жағдайда шынайы өмірге сәйкес келмейді, ал жаналары әлі қалыптаспады. Студенттер белгісіздік, өз кәсіби болашағына деген сенімсіздік жағдайында қалды. Сол себепті де кәсіби бағдарлану процесіне басшылық жасау қазіргі әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени жаңарулар жағдайында өзекті болып отыр [2].

Зерттеу 2014 жылдың ақпан айында жүргізілді.

Анкеталық сұрау Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің 1-4-курс аралығындағы студенттерді қамтыды. Іріктеу жиынтығы 80 студент.

Студент жастар өздерінің өмірлік мақсаттары белгілі-бір деңгейде қалыптасқан саналы тұлғалар десек болады. **"Сіздің ЖОО-да таңдаған мамандығыңыз бойынша оқуыңыздағы мақсатыңыз не?"** деген сұраққа респонденттердің 52,5 % білім және кәсіби дағдыларды алу, 22,5 % әлеуметтік мобильділік үшін үлкен мүмкіндіктерді тудыратын престижді диплом алу, 15 % жоғары білім туралы құжат алу деп жауап берсе, басқа жауабын студенттердің 10 % таңдады. Сонда сұралған студент жастардың жартысынан астамы кәсібіне байланысты білімді, кәсіби дағдыларды алуды көздейді екен. Басқа деген жауапты белгілеген респонденттер мақсаты ретінде шетелде оқуды, мамандығы бойынша биік белестерді бағындыруды көрсеткен.

Студенттік өзін-өзі басқару ұйымдары әр заманда әр қоғамда өзінің игі істерін атқарған. Университет аясындағы осындай ұйымдар студенттердің уақытын тиімді жұмсауға, қоғамдағы тәрбиелік мәселелерді шешуге көмектеседі. Сұралған студенттердің **44,8 %-ы** төменде аталған ешқандай негізгі студенттік өзін-өзі басқару ұйымдарының құрамында жоқ екендіктерін көрсеткен. Бұл қазіргі кездегі студент жастардың қоғамдық жұмыстарда пассивті позициясын көрсетеді.

ҚазҰУ-дағы студенттік өзін-өзі басқару ұйымдарының мүшелері саны бойынша алатын орындарын белгілеп көрсетсек:

Университеттік деңгейдегі ұйымдардағы студенттердің үлесі (%-бен)

Алатын орны	Атауы	%
№1	Сұңқар	19,5%

№2	Студенттік Сенат	13,8%
№3	Студенттік Кеңес	12,6%
№4	Көмек	5,7%
№5	НСББП	3,4%
Барлығы		55,2%

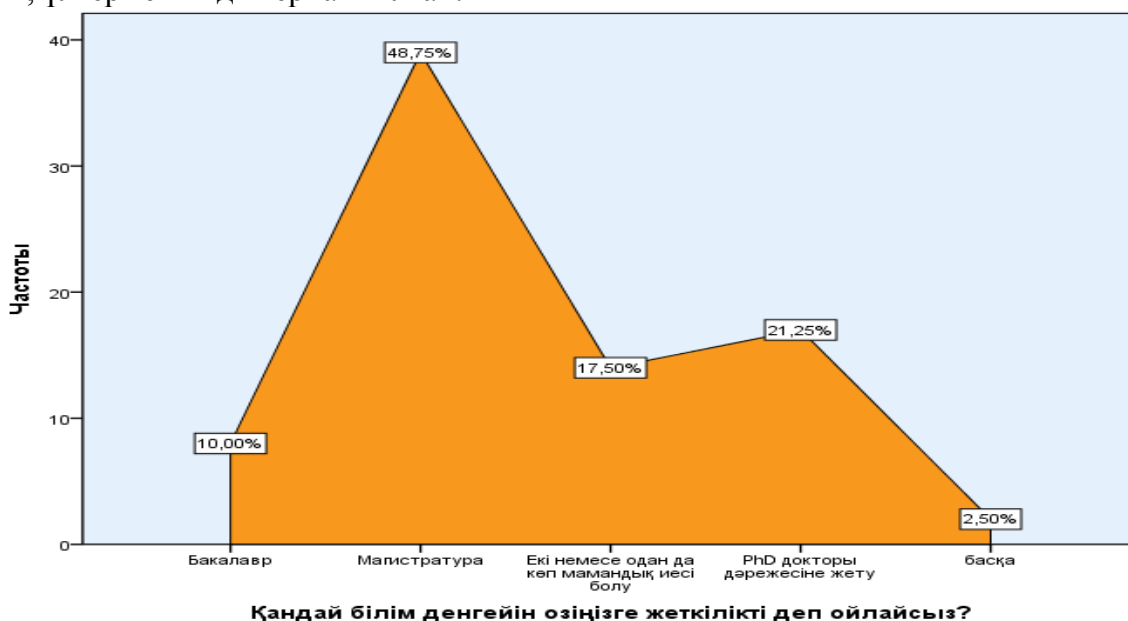
Яғни 44,8%-ы ешқайсысында мүше емеспіз десе, 55,2%-ы жоғарыда аталған ұйымдарға кіреді.

Бұл ұйымдардың құрамында болудың алғашқы себебі ретінде ұйымдардың құрамындағы көпшілік респонденттер (53,66 %) әр түрлі іс-шараларды ұйымдастыру, студенттерге көмек көрсету деп көрсеткен. Белсенді студенттердің айтарлықтай бөлігі (34,15%-ы немесе үштен бір бөлігі десек те болады) достарымен бірге жүру, студенттік шақты қызықты өткізу үшін жүреді екен. Азғантай ғана бөлігі, яғни 7,32%-ы мамандыққа қатысты тәжірибе жинау мақсатында сол ұйымдарда қызмет етеді екен. Ал 4,8% басқа жауабын белгілеп, белсенді студент болу үшін, балаларға көмек көрсету үшін деп айтқан.

Ұйымда қызмет ету кезінде қандай кедергілер кездеседі?

43,9 % респондент кедергілер кездеспейді деп көрсеткен.

1-ретте маңызды себеп ретінде сабақтан қалу, сабақ оқитын уақыттын болмауы деп көрсеткен (24,4 %); 2-ретте факультет, университет тарапынан қолдау көрсетпейтінін айтады (17,1%); 3-ретте ақшалай шығынның кету мәселесі тұр(12,2%); 4-ретте басқа себептерді (2,4%) көрсеткен, олардың қатарына өте көп уақыттын керектігі, үлгермейтіндіктері айтылған.

Қазіргі қоғамда білімнің жарқын болашаққа жол ашатын капитал ретіндегі маңызы одан әрі артуда. Мұны біз төменгі зерттеу нәтижесінен де көре аламыз.

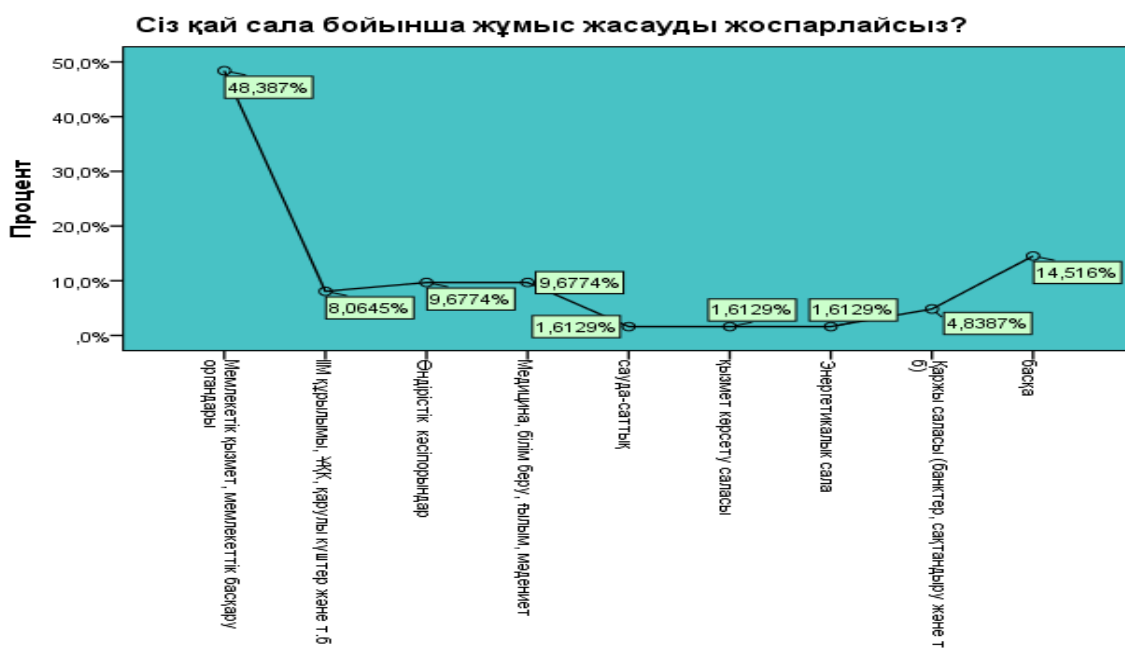
Сұралғандардың жартысына жуығы (48,75%) магистратуралық білім деңгейін өздеріне жеткілікті деп санаса, екінші орында PhD докторы дәрежесіне жету жауабы

тұр (21,25%). Екі немесе одан да көп мамандық иесі болғысы келетіндердің үлестік % айтарлықтай, яғни 17,5%. 10%-ы бакалаврмен шектелетінін айтады. Ал 2,5% әлі шешпегенін айтады.

Студенттердің өз мамандығын сәтті әрі толық игеру мотивациясы кімге, неге байланысты деп ойлайсыз?

№	Жауап	Белгілегендер саны	%
№	Өзіме байланысты	51	63,8%
№	Оқытушыға байланысты	11	13,8%
№	ЖОО-ң білім беру жүйесіне	15	18,8%
№	Басқа	3	3,8%
	Барлығы	80	100%

Басқа жауабын таңдап өз жауабын жазған археология мамандығында оқитын қыз бала мамандығы бойынша жұмыс жасауға кедергі келтіретін жағдай ретінде жаз кезіндегі ұзақ іс-сапардың отбасына кесірін тигізу мүмкіндігін атайды. Сонымен қатар өзге респондент жұмысқа орналасу үшін біраз қаржы төлеу керектігін айтады.

"Сіз қай сала бойынша жұмыс істеуді жоспарлайсыз?" сұрағын қарастырсақ. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару органдарының беделінің үлкен екенін көруге болады (48,4 жауап берді). Одан кейінгі көпшілік берген жауап "басқа". Оның ішінде диктор, А.Х.Марғұлан атындағы зерттеу академиясы, ҚР қорғаныс министрі, инженер технолог, аудармашы, химик-аналитик, өнер саласы. "Өндірістік кәсіпорындар" және "медицина, білім беру, ғылым, мәдениет" жауаптарын белгілегендердің саны бірдей, яғни әрқайсысы 9,7%-дан құрайды. Одан кейін 8,06% "ІІМ құрылымы, ҰҚК, қарулы күштер және т.с.с" салаларда жұмыс жасауды

жоспарлайды екен. "Қаржы саласын" 4,8% респонденттер таңдады. "Сауда-саттық", "қызмет көрсету саласы", "энергетикалық сала" жауаптарында әрқайсысында 1,6 % студент жауап берген екен.

"Егер ЖОО аясында кәсіби дайындықты тиімді жүргізу туралы ұсыныстарыңыз болса" деген ашық сұраққа респонденттердің 33,75%-ы өз жауаптарын жазған. Осы жерде жауап берген студенттердің көпшілігі *сабақ беру барысына* қатысты ұсыныстарын айтқан. Олар мынадай:

- қағазбастылықты азайту;
- жаңа технологиялар енгізу;
- студенттерге мотивация беру;
- сабақ уақытын ұзарту және оқулықпен көп жұмыс жасау;
- оқу әдістерін қайта қарастыру;
- оқу барысын, оқытушыларды қадағалау;
- мамандыққа қатысы жоқ пәндерді алып тастау;
- бакалаврға шетелде оқуға мүмкіндікті кеңейту;
- шетел профессорларын шақырту, тәжірибе алмасу;

Жауап берген студенттердің келесі үлкен тобы *практика* туралы ұсыныстар жасады:

- әлемдік нарық талаптарына сәйкес келетін кәсіпорындармен кәсіби маман даярлау мәселесін бірлесіп шешу;
- практикалық жұмыстарды көбейту, көбірек көңіл бөлу;
- практиканы оқумен қатар жүргізу;
- жергілікті халықаралық ұйымдарға практикаға жіберу;

Тағы да бірқатар студенттер ЖОО-ы аясында студенттердің кәсіби бағдарын тиімді жүргізу үшін студенттерді жұмыспен қамту мәселесін қарастыру, стипендияны көбейту керектігін айтады.

Сонымен, кәсіби бағдар - индивидтің өзін көрсете білгісі келетін еңбек түрін анықтау, еңбектің осы түріне байланысты өзінің қабілеттері мен икемін сезінуі және нақты белгілі-бір мамандықты игеру үшін қажетті білімді, біліктілікті, тәжірибені игеру процесі.

Қазіргі кездегі еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдай студент жастардың кәсіби бағдарлану процесі және кәсіби өзін-өзі айқындауға деген бағдарды айтарлықтай өзгертті. Оны біз жүргізілген әлеуметтанулық зерттеуден көреміз.

Зерттеу сұралған студенттердің жартысына жуығы ешқандай негізгі студенттік өзін-өзі басқару ұымдарының құрамында жоқ екендіктерін көрсеткен. Бұл қазіргі кездегі студент жастардың қоғамдық жұмыстарда пассивті позициясын көрсетеді. Студенттік шақта жастардың белсенді болуы кейінгі кезде, қызмет саласына кірісіп кеткен кезде тез бейімделуіне, жаңашыл бастамаларды енгізу мүмкіндігінің көп болуына әсер етеді. Белсенді студенттердің іс-әрекетіне кедергі келтіретін жағдайларды жоюда университет, факультет тарапынан көрсетілетін көмек өте зор. Осы тұрғыда менің ойымша, өзін-өзі басқару ұйымдардың белсенді студенттерін барынша материалдық жабдықтаумен қамтамасыз етіп, қаржылай ынталандырулар беріп тұру керек.

Байқалатын келесі тенденция - магистратура мен PhD докторы дәрежесіне жетуді көздейтіндер көп болғанымен, ғылыммен айналысқысы келетін студенттер саны өте аз болуы. Бұл нені көрсетеді? Бұл қазіргі қазақ қоғамында әр түрлі ғылыми дәрежелерді алу жалпы көзі ашық адам болумен тең және еңбек мобильділігін тиімді жүргізуде үлкен рөл атқарады. Осы тұрғыда бакалавр дәрежесі маңыздылығының жоқтың қасы екенін көрсек болады. Менің ойымша, осы жағдайларды ескере отырып, еліміздегі

білім жүйесінің негізін қалайтын американдық білім жүйесіндегі стандарттарды барынша сақтау үшін, магистрлар мен докторлардың лауазымдық маңыздылығын көбейтіп, осы орындарға іріктеуді барынша қатал әрі әділ жүргізу. Мұны қадағалайтын білім министрлігі аясында комитет құру артық етпейді.

Болашақта мамандық бойынша жұмыс жасауға кедергі келтіретін себептер ретінде көпшілігі алып жатырған білімнің практикамен байланысының аздығын көрсеткен. Студент жастардың соңғы сұрақта берген ұсыныстарын есепке ала отырып университет басшылығына тиісті шараларды жүргізу керек. Менің ойымша, университет пен жұмыс орындары арасында байланысты барынша нығайтып, ұсыныс пен сұраныс қажеттіліктерін тиімді қанағаттандырған дұрыс болады. Осы жұмыстар бойынша арнайы бөлімше құрып, мемлекет немесе университет тарапынан қаржыландыру болашақта орын алу мүмкін кадрлар дисбалансын белгілі-бір деңгейде жояды. Сонымен қатар мемлекет тарапынан студенттер оқуына бөлінетін қаржы тиімді игерілетіні анық.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай: "Қазақстанның жарқын болашағы жастар қолында. Тұғырлы елдің күші жастар, олардың білімі, күш -жігері". Сондықтан да мемлекет жастар саясатын, оның ішіндегі білім беру барысына қатысты саясатты тиімді әрі сапалы жүргізуге мүдделі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР Президентінің 2014 жылғы Халқына Жолдауы (www.akorda.kz)
2. "Қазақстандағы Жоғары білім: әлеуметтік тәжірибелер, субъектілер және қызығушылықтар" атты ғылыми-әдістемелік жинақ., Алматы 2011.
3. Статъя «О профессиональной ориентации молодежи» Информационно-методический и дидактический журнал «Имидж» N2, март 2002 год

*Кыдырмоллаева Э.К. студентка 3 курса
специальности «социальная работа»
Факультет Философии и политологии
КазНУ им.Аль-Фараби*

Руководитель: докт.соц.наук, профессор Шеденова Н.У.

РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В НАУКЕ

Наука - сфера человеческой деятельности, функции которой - выработка и теоретическая систематизация знаний о действительности. Ее непосредственные цели - описание, объяснение и предсказание процессов и явлений действительности, составляющих предмет ее изучения, на основе открываемых ею законов. Наука отличается своей объективностью, способностью проникать в сущность вещей и процессов. Поворотные вехи в развитии науки отмечаются не только великими открытиями, но и выдающимися именами их творцов. Женщина в научных исследованиях, вопреки утверждению некоторых ученых мужей, играла большую роль, хотя ее деятельность всегда была связана с определенным риском.

Еще в античные времена было немало женщин, проявлявших себя в науке. Это Гипатия из Александрии (370— 415 гг.), женщина — математик, астроном и философ-неоплатоник. Преподавала она в Александрийском музее, куда съезжались студенты со всего света, чтобы послушать ее лекции по математике, астрономии, механике, философии. Вместе с отцом-математиком и астрономом Теоном занималась пересмотром и совершенствованием евклидовой геометрии. Они впервые изобрели

устройство для дистилляции воды и измерения ее уровня. Гипатия стала жертвой религиозного фанатизма христиан и была растерзана толпой. На нее до сих пор ссылаются, как на единственного представителя "слабого пола" в истории математики. Первыми ботаниками были женщины. Они собирали травы, связывали созревание растений с астрономическими явлениями (сменами фаз Луны, появлением звезд).

Пифагор слыл философом-феминистом. В его школе среди преподавателей и студентов было около 30 женщин. Особенно известна космолог Теания (жена Пифагора), занимавшаяся математикой, физикой, медициной. В философскую школу Эпикура (Афины, около III в. до н.э.), в академию древнегреческого философа Платона женщинам был обеспечен равный с мужчинами доступ. В эпоху Средневековья было известно имя аббатисы Хильдегард (1098—1179). Она оставила описание 230 видов растений и 60 видов деревьев, птиц, рыб, камней, металлов; теологические трактаты, книги по медицине, энциклопедию. Как ни странно, но церковь причислила ее к лику святых. XVII в. — век научной революции, когда бурно растет всеобщий интерес к науке, в том числе у женщин. Появился первый женский периодический журнал в Англии "Female spectator" (1744 г.), который был подготовлен Элизой Хэйвуд. Издание было популярно не только в Англии, но и в Северной Америке. Выдающимися женщинами английского общества считались Анна Конвей, Маргарет Кавендиш и Мэри Монтегю. Герцогиня из Ньюкасла М. Кавендиш всю жизнь боролась за свое признание среди мужчин и наконец-то стала членом Лондонского королевского общества (1667 г.). Она была активным популяризатором наук. Анна Конвей занималась естественными науками и математикой. Мэри Монтегю ввела в практику вакцинацию населения против оспы в Британии. Потом это распространилось и в других странах. Постоянно одеваясь в мужское платье, Мэри закончила медицинскую школу в Эдинбурге и стала выдающимся хирургом. Работала на Мальте, в Крыму в 1857 г.

Аристократка Мартина де Бузолле — первая женщина-геолог. Она изучала математику, химию, механику, гидравлику. Каролина Гершель из Ганновера в 1783 г. открыла три новые туманности. Она помогала брату исследовать двойные звезды, а затем открыла сама несколько новых звезд и еще 14 туманностей. 1 августа 1786 г. она обнаружила новую комету, о чем информировала Лондонское королевское общество. В возрасте 75 лет завершила описание туманностей, за что в 1828 г. получила золотую медаль Королевского астрономического общества (Англия), почетным членом которого стала в 1835 г. Ада Лавлейс, дочь Байрона, была математиком. Вместе с мужем, графом Лавлейс, они создали механическую вычислительную машину — прообраз современного компьютера. Известны имена Ирен Жолио Кюри, Марии Склодовской-Кюри, работавших над проблемой радиоактивности. М. Склодовская-Кюри, вместе с мужем Пьером Кюри, открыли полоний и радий, исследовали радиоактивные излучения. М. Кюри открыла также радиоактивность тория. Немало было женщин, занимающихся наукой и в России. В XVIII в. во главе отечественной науки стояла Е. Р. Дашкова (1744—1810). Она была одновременно директором императорской Академии наук в Петербурге и президентом Российской Академии - научно-исследовательского центра гуманитарных наук по изучению русского языка, древнерусской словесности, отечественной истории. Е. Дашкова приобрела славу самой образованной женщины своего времени: организатор российской науки, писатель, педагог, натуралист, филолог, композитор, знаток живописи. Н. Добролюбов говорил о ней, как о своеобразном "двигателе" прогрессивных идей.

Софья Ковалевская (1850—1891) - математик, талантливая писательница, первая женщина - член-корреспондент Петербургской Академии наук. Она вела исследования в области математики, механики, астрономии и была удостоена премий

Парижской Академии наук и Академии наук Швеции. Из современных ученых особо выделяется Бехтерева Наталья Петровна (1924), работающая над проблемами физиологии психической деятельности, структурно-функциональной организации и биоэлектрической активности головного мозга в патологии. Итак, не только мужчины обеспечивали развитие науки, но и женщины внесли свой вклад в самые разнообразные ее отрасли. Однако на протяжении всей истории женщины-ученые не столь известны и прежде всего из-за господствующей патриархатной идеологии.¹

По данным института статистики ЮНЕСКО, в науке доминируют мужчины: женщины составляют лишь четверть международного научного сообщества. Среди университетских профессоров их около десяти процентов, а среди членов академий наук – менее пяти. Среди 528 ныне здравствующих академиков РАН только десять женщин, то есть всего около двух процентов. Для сравнения: из 2200 членов Национальной академии наук США (NAS) примерно 260 женщин. Это приблизительно 12 процентов.² Наука прежде всего должна быть объективной во всех отношениях, в том числе и в реальном отражении роли каждого из участников научных исследований и открытий. Наука основывается на деятельности людей с высокоразвитым интеллектом, глубокими знаниями и умением вести кропотливую научно-исследовательскую работу, и она не должна обходиться без женщин, которые, к сожалению, играют в ней чаще всего роль аутсайдеров, выполняя всю практическую исследовательскую работу. Женщинам присвоена репутация полезных рядовых в армии ученых, выполняющих рутинную работу, лишённую творчества. Немалое значение в таком положении женщины в науке имеет стереотип мужского мышления, поддержанный и структурами власти. Патриархатная точка зрения на роль женщины в обществе, как роль второстепенную, зависимую от мужской части общества, распространяется и на сферу научной деятельности. В РФ лишь 40\% от общего числа научных работников составляют женщины. Среди них 28\% имеют ученую степень кандидата наук, 13\% — доктора наук. Среди руководителей научных учреждений женщин всего 12\%. Чаще всего это лишь руководители лабораторий, заместители ректоров высших учебных заведений. Такая же картина наблюдается и в других странах. Американская ассоциация физической антропологии имеет соотношение мужчин и женщин — 3 : 7, а из общего количества докторов наук — женщин — 20\%. Из 1300 членов Американской национальной академии наук только 30 — женщин.

В главном Центре интеллектуального тестирования (США) уже не один год первое и второе места устойчиво занимают женщины. Словом, в последние десятилетия во всех развитых странах отмечается заметное интеллектуальное превосходство женщин. Один из показателей — образование. Только в МГСУ работают 40 академиков, 120 докторов и более 200 кандидатов наук². Среди них много женщин. Процесс "поумнения" женщин в США был замечен значительно раньше, чем в других странах. Социологи сформулировали эту проблему как "синдром исключительно умной женщины, которой не находится места в жизни". Сегодня в Америке женщины все увереннее занимают ключевые посты в политике, бизнесе, банковском деле. Достойное место они должны занять и в науке.² Как высказывался ведущий датский психолог Г. Ниборг (Nyborg, Н) ещё в 1983 году – воздействуя на мозг и центральную нервную систему, «в конечном итоге именно гормоны ответственны за специфические для каждого пола отличия интересов, предпочтений познавательных методов, а также за распределение половых ролей. Все эти характерные половые черты в своем развитии и становлении зависят от присутствия гормонов в нужном месте, в нужное время и в нужном количестве». Бостонский университет Джона Хопкинса начиная с 1972 года проводит отбор математически наиболее одарённых детей в возрасте от 11

до 13 лет. На основе тестирования появились такие статистические результаты: на уровне 420 до 500 очков из 800 возможных количество мальчиков превышает число девочек 1,5 к 1. От 500 до 600 очков – соотношение уже 2 к 1. От 600 до 700 очков – 4 к 1. И наконец на высочайшем уровне 700 очков и выше соотношение – 13 мальчиков к одной девочке. Мужские гормоны усиливают визуальные и пространственные навыки, женские – подавляют их. Последующие исследования показали, что различия в способностях проявляются у учеников до того, как происходит специализация и девочки традиционно, «под влиянием общественного мнения», предпочитают гуманитарные классы. Учёные пришли к выводу, что большинство мальчиков решают математические задачи, таким образом, как этого не делает большинство девочек. Они обладают способностью думать и воспринимать концепции и закономерности, находить взаимосвязь между различными отраслями знаний. Девочки в свою очередь склонны к изучению отдельно взятой области знаний, её освоению, а затем - переходу к другой изолированной задаче.

Существуют также данные о том, что девочки с повышенным содержанием мужских гормонов более успешны в академических дисциплинах. Синие чулки особенно хорошо справляются с пространственными задачами, где пальма первенства традиционно принадлежит мужчинам. Девочки-подростки, чьи матери принимали препараты с мужскими гормонами во время беременности обладают более высоким IQ, чем их сверстницы.

Для большинства из нас математические способности не особенно важны. Большинство из нас не математики, не физики, не архитекторы и не молекулярные биологи. Но не надо забывать, что мир математики и пространственного воображения не ограничивается академическими коридорами. Он напрямую влияет на нашу повседневную жизнь. Раз мужчинам интересна структура вещей, то это не значит, что им только и нужны – равнобедренные треугольники. Нет, им также нравятся новые машины. А раз в их природе интерес к изучению пространства, то, скорее всего, именно они будут подозревать, что сосед «залез» на их участок, когда ставил новый забор.³ Нобелевская премия считается наиболее желанной и известной премией в истории человечества, ею награждают за великие достижения и открытия в человеческой истории. Женщин, получивших данную премию достаточно много, они присутствуют во всех сферах награждения. Особенно стоит отметить, что многие женщины награждены за научные открытия в физике, медицине, химии, микробиологии и других науках, при этом не будучи дипломированными специалистами в этих областях (до середины прошлого столетия женщины не могли получить диплом). Вклад женщин в науку необычайно велик, многие из них заплатили своим здоровьем и жизнями за стремление и упорство в исследованиях. Премия по Литературе также несколько раз доставалась женщинам, которые оставили свой след в литературе благодаря своим бессмертным произведениям.⁴

Список использованной литературы

1. Зуйкова Е. М., Ерусланова Р. И. Феминология: Учебное пособие. — М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001. — 248 с.
2. «Женское лицо российской науки» 07.03.12 | Академическая наука: Академическая наука | Еникеева Альфия «НАУКА И ТЕХНОЛОГИИ РОССИИ — STRF.RU»
3. Anne Moir, David Jessel "Brain sex: the difference between men and woman" перевод М. Скороходов, Москва, 2007.
4. <http://www.nobelfemme.ru/> Нобелевская премия. Женщины-лауреаты.

Қағазшай Ә.Қ.
ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының 1 курс студенті
Айдарбекова А.С.
ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының оқытушысы

ТІЛДІК ҚҰНДЫЛЫҚ – ҚОҒАМДЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

«Қоршаған ортаны тану барысында адам өмірден өзіне керек бөліктерді, яғни не нәрсенің керек, керек еместігін, не нәрсенің маңызды, маңызды емес екендігін, белгілі-бір нәрсесіз өмірін елестете алу, алмайтынын немесе мүлде керек емес екендігін шешеді. Осының нәтижесінде ол өзінің өмірге деген өзіндік құнды көзқарасын қалыптастыра отырып, айналадағы заттар мен құбылыстардың мағыналылығы мен маңызын айқындайды, әрі өміріндегі мағыналық және маңыздылық заңдылықтарына сай бағалайды. Әрбір зат, құбылыс немесе идея өзінше бағаланады, осыған сәйкес оның белгілі-бір құндылықтары айқындалады. Бұл қоғамға деген көзқарастың қалыптасуына, маңыздылығына, мағынасына негізделеді».

Тілдік құндылық – мәдениет құндылығы. Әрбір халық құндылықты өздігінше түсінеді. Қазіргі заман тілі құндылықты жаңа қырынан сараптауға мүмкіндік береді. Кеңестік кезең кезінде қазақтардың және орыстардың тілдік санасында маңызды орын алған жайттар бүгінгі күні кейінгі орынға түсіп, маңыздылығы, өзектілігі мен мағыналылығына сай басқа құбылыстар басымдылық танытып, қазіргі таңда жаңаша сипат алуда. Құндылықтың адам өмірінде алатын орны оның мәдениетінің көрінісі. Адам өміріне әсер ететін құндылық, басымдылық, мағына мәдениетпен ұштасады. Кез-келген ұлт өкіліне жататын тұлға өзінің мәдениетіне тән ерекшеліктерді толық танып біле алмайды. Әрбір ұлт өкілі өз мәдениетінің ерекшеліктерін тану үшін басқа ұлттың мәдениетімен қақтығысқанда, қарым-қатынасқа түскенде ғана өзінің халықтық менталитетіне сай айшықтары айқындалады. Осы сәтте мәдени түсініспеушілік, мазасыздық, әлсіздік немесе дағдарыс туындайды. Түсініспеушілікті жою үшін тілдің мүмкіндіктеріне толық тоқталып, шынайылық пен сөйлеу мәдениетін, басқа тілдермен байланысын, мәдени маңызын, қазақ, орыс, ағылшын халықтарының тілдік ассоциациясына назар аудартады. Кез-келген халықтың этномәдени құндылықтары жеке тұлғаның өмірінде қандай рөл атқарса, қоғамдағы рөлі де орасан зор екендігі даусыз. Қоғамдағы әрбір тұлға арасында ақпараттар алмасады, сұрыпталады, қоршаған ортамен байланыс туындайды, эмоция, сезім, қарым-қатынастың түрлі жолдары қалыптасады.

«Адам санасында бір уақытта әрқилы мазмұндағы түрлі әрекеттер мен құндылықтар көрініс табады. Олар санада бір-бірімен байланыста жүйелі түрде белгілі бір тәртіппен орналасады. Әрбір құндылықтың мәдени ортадағы алатын орны ерекше, онда адамның табиғатпен, қоғаммен, ортамен байланысы бейнеленеді. Қоршаған ортаның құндылықтарын бағалай отырып, әр ұлт өкілі өзінің көне мәдениетіне, шежірелеріне, жәдігерлеріне, әдет-ғұрпына ерекше мән бере отырып, соның негізінде өз ұлтының негізгі құндылықтар жүйесін қалыптастыра отырып, оны өмірінің нұсқаулығы ретінде қолдануы қажет. Осыған орай әр мәдениеттің өзіндік құндылық жүйесі қалыптасады. Осы жүйеде мәдениеттің тылсым қырлары ашылып, ерекшеліктері айқындалады».

Тілдің тіл саясатының биік ұғымы, барлық мәні оның қолдануында. Тіл мәдениетінің деңгейі, оның зерттелуі әрі қоғамдық қызметі арқылы көрінеді.

Тіл — қоғам өмірінің объективті құбылысы, ол бүкіл халық үшін бірдей және адамдар білген құбылыстардың алуан түрін түгел қамтиды.

«Тіл — қоғамдық құбылыс» деген тезисті ұсынбағанмен, тілдің қоғам өмірімен байланыстылығы, қоғамдағы орны, рөлі деген мәселелермен XIX В.Гумбольдт еңбектері кейініректе туған лингвистикалық мектептердің тілдің әлеуметтік сипатына ерекше мән берулеріне түрткі болды. Бұл мәселеге Н.Я.Марр да ерекше мән берді. Жалпы тілді халықтың жан дүниесімен, ой-санасымен, тарихы мен мәдениетімен тығыз байланыста қарау В.Фон Гумбольдт, И.Гердер, Г.Пауль, В.Вундт, Г.Штейнталь, Э.Сепир, Б.Уорф, А.Потебня т.б. ғалымдардың есімдерімен байланыстырылады.

Қазақ зиялылары: А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Балақаев, К.Аханов, Т.Қордабаев, Ы.Маманов, Н.Уәлиев, Р.Сыздықова, А.Жапбаров, Ә.Болғанбаев, С.Исаев, А.Ысқақов, Р.Әміров, Қ.Жұбанов т.б. ғалымдардың еңбектерінде «тіл» ұғымының сан қырлы жағына тоқталады. Тіл табиғатының қыр-сырына терең жан-жақты үңілу – ғалым А.Байтұрсынұлынан бастау алып, Қ.Жұбанов зерттеулерімен өз жалғасын тапқан. Ал, «Мәдениет» деген түсінікке тоқталатын болсақ, мәдениет — деген ұғымға беті-қолын жуғаннан бастап, адамзат ақыл-ойының қазіргі жеткен ең соңғы биігіне дейінгі барлық ұғым енеді, — деп М.И.Калинин атап көрсетеді.

Тіл мәдениеті оқушылардың тілін ұстарту міндетін жүзеге асырудың амал-тәсілдерін көрсетеді. Тіл мәдениетіне тән нормалар оқушылардың таза, нақты, лайықты әдеби тілмен сөйлеуге, диалект сөздер мен дөрекі сөздерді қолданбауға, сөйлеген сөздері жатық, әсерлі, түсінікті болуын қадағалайды. Сонымен қатар, олардың мәнерлеп оқуын, сондай-ақ өз ойларын логикалық тұрғыдан байланыстыра, жүйелі жазу дағдыларын қалыптастыруға тиіс. Осы мәселені зерттеу тақырыбы ретінде ала отырып, алдымен тіл мәдениеті дегеніміз не деген сұраққа жауап іздедік. М.Балақаевтың жоғарыдағы мәдениет туралы айтқан анықтамасын ары қарай тіл мәдениетімен жалғастырсақ ол өз ойын былайша көрсетеді: «Тіл мәдениеті дегеніміз — тілдік тәсілдердің ширау, жетілу дәрежесі. Сонымен қатар, ол тіл жұмсаудағы ізеттілік, сауаттылық қана емес, тілдік тәсілдерді, фонетикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, морфологиялық, синтаксистік, стильдік құбылыстарды ұқыпты, дұрыс қолдану дағдысы».

Тіл – рухани барлық құндылықтың негізі болғандықтан, әлемдік мәдениет пен өркениеттің дамуынан тысқары қала алмайды. Белгілі бір ұлттың дамуы өзінің ұлттық тілін қазіргі жаһандану заманында сақтай отырып, оны одан әрі өркендетуге, қоғамдық қызметін сан сала бойынша кеңейтуге, сонымен қатар осы мақсаттағы іс-шараларының дұрыс ұйымдастырылып жүргізілуіне, демек мемлекеттік тілдік саясат пен бағдарламаларға тікелей байланысты. Тіл – ұлт болмысының көрінісі, ұлттық ой-сананың өлшемі. Сондықтан да ұлттық тіл мен ділдің бір-бірімен байланысы – өте күрделі. Бұл байланыстың қыр-сырын танып-білу, дұрыс түсіну, зерттеп-зерделеу қажырлы еңбек пен терең ізденісті қажет етеді. Тіл, ең алдымен, қоғамдық-әлеуметтік құбылыс. Әлеуметтік тіл білімі – тіліміздің қазіргі кездегі қоғамдық-әлеуметтік бағыттағы атқаратын қызметін зерттеп-зерделейтін қазақ тіл білімінің кейінгі кезде қолға алына бастаған саласы. Көптеген ұлт өкілдері тұрып, мекен етіп жатқан Қазақстан жағдайындағы қазақ-орыс тілінің, сондай-ақ қазақ тілінің еліміздегі басқа да тілдермен байланысы, олардың бір-біріне әсері мен ықпалы деген сияқты мәселелер – әлеуметтік лингвистиканың негізгі зерттеу нысаны болып саналады. Әлеуметтік тіл білімі, жоғарыда атап өткеніміздей, салааралық пән болғандықтан, негізінен, тілдің қоғамдық-әлеуметтік қызметін тіл және қоғам, белгілі жағдайға (қоғамдық, қызметтік т.б.) сәйкес сөйлеушілердің тілі ретінде қарастырады. Тіл әлеуметтануы – әлеуметтік ғылым, ол қоғамдағы өзекті мәселелерді шешуге бағытталған әлеуметтанудың саласы болып табылады. Мұндай өзекті мәселені зерттеуге біріншіден мемлекеттен

қаржылық қолдау керек болса, екіншіден елімізде кәсіби дайындалған мамандар қажет. Осындай жағдайда ғана қазақстандық тіл әлеуметтенуі әлемдік әлеуметтану деңгейіне сәйкестенеді. Қазіргі кезде мемлекеттік тілдің дамуына бірнеше жағдайлар жасалған:

1) қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде дамуының құқықтық базасы құрылған («Қазақстан Республикасының тілдер туралы Заңы», «Қазақстан Республикасының Конституциясы»);

2) мемлекеттік тілдің дамуының басымдылықтары айқындалған (2001-2010жж. «Тілдің дамуы мен қызметі туралы мемлекеттік бағдарламасы»);

3) лингвистикалық негізі құрылған және көптеген теоретикалық сұрақтары қарастырылған.

«Тіл туралы заң» барлық азаматтарға тіл таңдауда еркіндік береді және кез-келген этностың дамуына теңдей құқық жасайды. ҚР-да тілдің теңдігі барлық халықтың горманальді этномәдениетінің дамуына жағдай жасалынған. Заңды-құқықтық және нормативті-құқықтық заңдастыру ҚР-ның Парламенті және үкіметімен қабылданған тілдер саясатымен қадағаланып реттеледі және ҚР-ның парламентінде іс-қағаздарында жүзеге асады. Бұл – ҚР-ның «тіл туралы заң» және «2001-2010жж. «Тілдің дамуы мен қызметі туралы мемлекеттік бағдарламасы».

Заңның маңызды жақтары:

- азаматтық қоғам екенін бекіту, этносаралық және конфессия аралық келісім;
- азаматтық қоғам құру, адамның құқығын қорғау және демократияны дамыту;
- жас ұрпақты жалпы адамдық ретінде рухани тәрбиелеу;
- дарынды балалар мен талантты жастарға жан-жақты қолдай көрсету;
- халықаралық гуманитарлық серіктестікті арттыру, мәдени білім беру орталықтарын арттыру;
- ұлттық мәдениеттің жетістіктері туралы презентация;
- Қазақстан халқының ұлттық мәдениеті, тілі, құндылықтары мен дәстүрлерінің пайда болуы [1].

Қазақ тілінің мәртебесін қанша көтермелесекте, оны үйреніп-білуге мемлекет тарапынан барлық жағдай жасалсада, қазақ тілін білмейтін көптеген отандастарымыз баршылық. Осының барлығы ақпараттық кеңістіктегі орыс тілінің басымдығына байланысты. Сол себептенде Қазақстанда «Жас қазақ үні», «Айқын», «Жас алаш» сияқты ұлтшыл газеттер мен ұлттық телеарналардың санын көбейту керек. Басты кезекте бүкіл ұлтқа ортақ басылымдарды көбейтуді жолға қоюымыз қажет. Шындық деп шырылдаған тәуелсіз басылымдардың саны да көбейетін болса, қазақ тілінің дамуына қосылған үлкен бір үлес болары сөзсіз. Қазақ тілінде сапалы басылым шығару, түрлі телебағдарламаларды эфирге шығару қазір кезек күттірмейтін мәселе болуға тиіс. Өйткені мұның артында тілдің даму саясаты тұр емес пе? Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа белсене енуі, алыс-шетелмен байланыстардың күшеюі де тілдік ахуалға ықпал етуде. Тұрғындар арасында ағылшын тіліне бетбұрыс күшті. Алдағы уақытта да мектепке, ЖОО-да ағылшын тілін оқып үйрету үдейе түспек. Мұның өзі қазақ тілін одан әрі әлсіретеді деген қауіп бар. Демек, дағдарыстағы мемлекеттік тіл даму үшін ол орыс тілімен де, ағылшын тілімен де жарысқа түспек. Бұл екі тіл де - нарықтық қатынастармен модернизациялау жолына түскен қоғамға ыңғайланған тілдер. Олар әлеуметтік, экономикалық, қаржылық инфрақұрылымдарға үйлесімді [2]. «Тіл мәдениеті дегеніміз — сөйлеудегі, жазудағы сыпайылық, ізеттілік қана емес, сонымен қатар айқын ойлылық, сөзді дәл айыру шеберлігі, сөйлеу өнеріне шыныққандық», — деп анықтама береді Н.Уәлиев өзінің «Сөз мәдениеті» атты еңбегінде.

Ал тілші-ғалым Р. Сыздықова: «Тіл мәдениеті дегеніміз — сөздерді дұрыс орнымен қолдану (лексикалық), дұрыс құрастыру (синтаксистік), дұрыс қиюластыру

(морфологиялық), дұрыс дыбыстау (орфоэпиялық), сауатты жазу (орфографиялық), тілді әсерлі етіп жұмсау(лингвостилистикалық) нормаларын ұстану, орнықтыру, жетілдіру», — дейді .

«Тіл мәдениеті» негізінен «Сөз мәдениеті», «Сөзді орынды қолдану» деген ұғымды білдіреді. Өйткені, тіл мәдениетінің негізгі зерттейтін объектісі — сөз, сөздің дұрыс айтылуы, дұрыс жазылуы, дұрыс қолданылуы, сол арқылы ойдың айқын, әсерлі жетуі, екі ұштылықтың, күңгірттіктің болмауы. Соған орай тіл мәдениеті ғылымын үлкен екі салаға: ауызша сөйлеу мәдениеті, сөз қолдану мәдениеті деп бөлуге болады. Сондықтан сөйлеу мәдениетіне байланысты өтілетін практикалық сабақтарда ауызша сөйлеу тілінің ерекшеліктеріне көп көңіл бөлініп, қателерді тіл фактілері негізінде талдап, сырын ашып көрсетудің пайдасы зор.

Тіл байлығы — сөз байлығы. Ал сөз байлығы әр адамның лексикасындағы қолданылатын сөздердің санымен байланысты болғанымен, негізгі байлық – ой байлығы, сол сөздерді қиюластырып, әсем де әсерлі ой мұнарасын қалай білуде. Себебі сөзді көп біліп, бірақ оны орынды, ойлы, образды жұмсай алмасаң, одан не пайда? Ал сөзге көп мағына сыйғызып, әр сөздің парың, мән-мазмұнын, стильдік бояуын дөп басып беру ойлау қабілетімен, оның шығармашылық сипатымен ұштасып жатады. Ал ой байлығына жету үшін тіл дамуының кешегісі мен бүгінгісін, лексикалық қабаттын баю, толығу жолдарын, тілде пайда болған жаңа құбылыстардың өміршеңдігін, бір сөзбен айтқанда, тілдің ішкі, сыртқы мүмкіншілігін жақсы меңгеріп, оған қамқорлықпен, жанашыр көзбен қадағалап отыру керек.

Қандай адам болмасын, ой-өрісінің, білімінің, мәдениеті мен рухани дүниесінің қаншалықты екені оның жазған жазуынан, сөйлеген сөзінен де байқалды. «Кісіге қарап сөз алма, сөзіне қарап кісіні ал», — деп ұлы Абай тегін айтпаған. Ана тілінің мол байлығын игерген, құдіретіне түсінген, күшіне тағзым етіп, бас иген адам өзіне де, өзгеге де талап қоя алады, сөзді қалай болса солай қолдануға жол бермейді. Сөз мәдениеті мен өз мәдениетін қатар ұстап, екеуін бірге әлпештеп, қамқор болса, ана тіліне деген сүйіспеншілігі арта түсері даусыз. Біздің қазақ жастарын ұлттық тәрбиеге баулу, олардың бойына ұттық мінез-құлықты сіңірту сияқты мәселелер қазіргі қазақ қоғамының алдына қойылған мақсат болып отыр. Ұлттық тәрбие деп жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз [3].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Биекенов К.У., Садырова М.С., Садуакас С. Языковая социализация и формирование социального поведения личности. – Алматы: Қазақ университеті. 2007. - 392 с.
2. Сайын Борбасов «Қазақстандық ұлт» идеясының ар жағында қазақ ұлтын жойып жіберу мақсаты жасырынып тұр» //Жас қазақ үні. Ақпарат – 25 ақпан 2010 -1.
3. Бөлеев Қ. «Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау». - Алматы, 2004

Қайырханова А. О.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Әлеуметтік жұмыс бөлімінің 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
Әлеу.ғыл.докт, Әл-Фараби ат.ҚазҰУ профессоры
Шеденова Н. У.

ГЕНДЕР ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ТЕҢДІКТІҢ ҰЛТТЫҚ МЕХАНИЗМІ

Әйелдер мен ерлер арасындағы айырмашылық күрделі сипатқа ие. Қоғамда әйелдер мен ерлердің мәртебесі үнемі өзгеріп тұрады және бұл үрдіс сақталып қалады.

Теңсіздік теориясын зерттемес бұрын «гендер» ұғымына тоқталу қажет. Феминистік әдебиеттерде гендер ұғымының бірнеше концепциялары бар. Бұл гендерлік түсініктің жалпы ұғымның кеш қалыптасуына байланысты болуы мүмкін. Олардың барлығының негізі жыныс (sex) пен гендер (gender) түсінігін ажыратудан басталады. Жыныс – бұл адамдардың анатомиялық-биологиялық ерекшеліктерін анықтайтын ұғым, яғни оның негізінде адамдарды еркек және әйел деп бөледі. Гендер – бұл өте күрделі әлеуметтік – мәдени құрылым, яғни қоғам қалыптастыратын еркектер мен әйелдер арасындағы ролдер, іс-әрекеттер, мінез-құлықтар, менталдық, сезімдік сипаттамалар.

Осы жүйенің шеңберінде гендер ұғымы еркектер мен әйелдер арасындағы тұлғаралық байланысты, отбасындағы өзара іс - әрекетті ғана емес, қоғамның негізгі құрылымдары салаларындағы олардың әлеуметтік қатынастарын анықтайтын әлеуметтік байланыстардың ұйымдасқан үлгісі болып табылады. Осылайша гендер басқа да әлеуметтік – демографиялық және мәдени сипаттамаларымен (нәсіл, тап, жас) қатар әлеуметтік жүйені құрайтын қоғамның әлеуметтік құрылымының негізгі өлшемдерінің бірі болып табылады.

Гендер әлеуметтенудің, еңбек бөлінісінің және қоғамда қалыптасқан белгілі бір мәдени нормалар, рольдер, стереотиптердің белгілі бір жүйесі арқылы қалыптасады. Қоғамда қабылданған гендерлік нормалар белгілі бір тұрғыда адамдардың биологиялық жынысына қарай психологиялық сапасын, мүмкіндіктерін, іс-әрекетін, мамандығын анықтайды. Гендер түсінігі зат немесе нәрсені емес, қатынастар мен процестердің комплексті қиылысуын көрсетеді.

Феминдік пен маскулиндік түсінігі гендер ұғымын зерттеу барысында кең қолданыла бастады. Гендер (gender) 1. Еркек пен әйелдің анатомиялық жынысына қарай бөлінуі. 2. Анатомиялық жынысына қарай әлеуметтік бөлу. Антропологтар, мысалы Маргарет Мид,(1) психологтар мен әлеуметтанушылар гендерді биологиялық емес, әлеуметтік деп көрсетіп, мәдениет пен тарихқа қатыстылығын дәлелдеді. Оның мәні, араласуы, көрінуі іштей және мәдениеттер арасында өзгереді. Тап, жас, нәсіл, этнос – сияқты әлеуметтік таптар гендердің көрінуі және тәжірибесі болып табылады. (Маргарет Мид. Культура и мир детства. М.1988г.С.54) Гендерлік теңдік – бұл әйелдер мен еркектер арасындағы ұқсастық пен айырмашылықтарға қоғамның тең беретін бағасы. Еркектер мен әйелдер арасындағы теңдіктің мәнін түсіну үшін ең алдымен мынадай екі құрылымның маңызы зор:

1. жыныстың әлеуметтік құрылымы (әйелдік және еркектік)
2. жыныстар арасындағы қарым – қатынас.

Саясат пен қоғамдық - саяси құрылым өмір жағдайын үйлестіруде басты орын алады. Осылайша екі жыныстың да мәртебесінің сақталуы мен өңделуіне жағдай жасайды. Гендерлік әділеттілік – бұл әйелдер мен еркектерге деген бірдей көзқарас, яғни олардың бірдей позицияны ұстауға кедергі келтіретін тарихи және әлеуметтік себептерді жоюға бағытталған арнайы шараларды жүзеге асыру.

Сонымен қатар барлық әйелдер мен барлық еркектер бірдей емес, яғни, әлеуметтік стратификация әйелдер социумының ішінде еркектер мен әйелдер арасындағы айырмашылыққа қарағанда тереңдеу болуы мүмкін.

Көптеген уақыттар бойы стратификацияны зерттеушілер жыныстық әрүүлiлiктiң ролiн дұрыс түсiнбей келдi. Авторлар өз еңбектерiнде әйелдердi тiптi болмағандай немесе билiк, байлық, атақ-даңққа бөленудегi әйелдердiң ролiн жоққа шығарды. Бiрақ гендер стратификацияның ең жарқын мысалы болып табылады.

Қазiргi гендер мен стратификацияны зерттеушiлердiң алдындағы басты мәселелердiң бiрi таптық бөлiнуде гендерлiк айырмашылық қалай түсiндiрiледi? Гендерлiк айырмашылықтың терең тарихи тамыры бар: еркектер ежелгi аңшылар мен терiмшiлер кезiнде, яғни тапсыздық қоғамында да алдыңғы орында болды.

Қазiргi гендер мен стратификацияны зерттеушiлердiң алдындағы басты мәселелердiң бiрi таптық бөлiнуде гендерлiк айырмашылық қалай түсiндiрiледi? Гендерлiк айырмашылықтың терең тарихи тамыры бар: еркектер ежелгi аңшылар мен терiмшiлер кезiнде, яғни тапсыздық қоғамында да алдыңғы орында болды.

Әйелдердiң «жеке өмiрiн» шектелген салада көрсету орын алған, олардың үлесi – отбасы, үй және балалар. Бiр жағынан еркектер көп жағдайда «қоғамдық өмiрге» араласады деген түсiнiк бар. Олардың саласы – еңбек ету, өндiрiс, саясат. Көптеген әйелдер толық емес еңбек күнiн иеленедi және бала күтiмiне байланысты ұзақ уақытқа еңбектен қол үзiп қалады. Сонымен қатар көптеген әйелдер күйеуiне экономикалық тәуелдiлiкте болады да, оның таптық жағдайы күйеуiнiң таптық жағдайымен анықталады [1]. Тең мүмкiндiктер – құқықтар теңдiгiне iс жүзiнде қол жеткiзу үшiн қажеттi құралдар мен жағдайлардың жүйесi. Тең құқықтар – мемлекет кепiлдiк беретiн, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен басқа да заңнамалық актiлерiнде бекiтiлген, азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтiк, мәдени және басқа да құқықтарды жүзеге асырудың әйелдер мен ерлер үшiн тең құқығы. Ұрпақты болу құқықтары – азаматтардың ұрпақты болу денсаулығын сақтау, азаматтардың некеде немесе некеден тыс бала тууға немесе бала туудан бас тартуға, бойына бала бiтiру мен оларды туу әдiстерiне, балалардың санына, туатын уақыты мен жерiне, бала туу арасындағы уақыт аралығына қатысты шешiм қабылдау мен оны iске асыру, сондай-ақ осы салада медициналық-әлеуметтiк, ақпараттық және консультациялық көмек алу құқығы. Адамдарды саудалау – адамдарды пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын, күш жұмсау туралы қоқан-лоққы немесе күш қолдану немесе мәжбүрлеудiң басқа нысандарын қолдану, ұрлау, алаяқтық жасау, алдау, билiктi немесе бiреудiң осал жағдайын терiс пайдалану жолымен немесе бiр тұлғаны бақылайтын екiншi тұлғаның келiсiмiн алу үшiн оны төлем жасау немесе пайдалар түрiнде сатып алу жолымен адамдарды үгiттеп тарту, тасымалдау, табыстау, жасыру немесе қабылдап алуды бiлдiредi. Пайдалану ең аз дегенде, үшiншi бiр адамдардың жезөкшелiктi пайдалануын немесе нәпсiлiк пайдаланудың басқа нысандарын, мәжбүрлi еңбектi немесе қызметтердi, құлдықты немесе құлдыққа ұқсас салттарды, бас еркi жоқ жағдайды немесе ағзаларын алуын қамтиды.

Осы аталған түсiнiктердiң қоғамда дұрыс түсiндiрiлуi және жүргiзiлуi гендерлiк саясаттың қаншалықты дұрыс жүргiзiлiп отырғандығының көрсеткiшi болады. Бүгiнгi күнде ел басшылығы шынайы гендерлiк теңдiкке қол жеткiзуге белсендi түрде ықпал етуде. Осы салада атқарылып жатқан шаруа да аз емес. Атап айтсақ, экономиканың барған сайын өсе түсуi және халықтың әл-ауқатының артуы ерлер мен әйелдердiң өз құқықтарын iске асырудағы мүмкiндiктерiн ұлғайтуға үлес қосуда. Түрлi елдердiң гендерлiк проблемаларды шешу жөнiндегi тәжiрибесiн зерделеу үшiн жағдайлар жасалуда. Үкiметтiк емес ұйымдар өздерiнiң гендерлiк теңдiк проблемаларын шешу мәселелерi жөнiндегi қызметiн жандандыруда. Гендерлiк мәселелермен айналысатын

ұлттық, өңірлік және халықаралық ұйымдармен байланыстар орнатылуда.

Ал болашақта экономикада гендерлік теңдікке қол жеткізу бойынша:

1. Әйелдер жер, материалдық, қаржылық және басқа да ресурстарға ерлермен тең дәрежеде қол жеткізетін болады. Еңбек нарығындағы әйелдердің бәсекеге қабілеті артады. Кәсіпкерліктегі, соның ішінде шағын және орта бизнестегі әйелдердің саны артады. Әйелдерге тиесілі кәсіпорындар көбейеді.
2. Дәстүрлі түрде әйелдер еңбек ететін экономика салаларын (жеңіл, тігін, тағам өнеркәсібін және басқаларын) дамыту тетіктері әзірленетін болады.
3. Әйелдер ақпаратқа, білім алуға, кәсіби даярлыққа, кеңес алу көмегіне кеңінен қол жеткізе алатын болады. Олар үшін экономикалық білім берудің арнайы орталықтары, кредиттік желілер мен қорлар құрылатын болады.
4. Ата-аналардың еңбекке белсенділігін арттыру мақсатында мемлекеттік және мектепке дейінгі жекеше балалар мекемелерінің саны артады. Бала күтімімен және оларды тәрбиелеумен айналысатын әйелдер мен ерлерге қолдау көрсету жөнінде шаралар қолданылатын болады. Ерлерді бала күтіміне тартудың тетіктері әзірленетін болады.
5. Бала күтімі бойынша демалыста жүрген әйелдердің үздіксіз міндетті зейнетақы жинақтауларына құқықтары заңнамалық түрде бекітілетін болады. Ғылым мен жаңа технологиялар қарыштап дамыған біздің ғасырымызда халықаралық аренада әйелдердің саяси көшбасшылығы уақыт өткен сайын айқындалып келеді. Қоғам мен мемлекет тарапынан да нәзік жандылардың іскерлік белсенділіктері мен саяси ықпалдастықтарына деген сенім жоғары деңгейде көрініс табууда. Ал Қазақстан Республикасы дүниежүзілік қоғамдастыққа кірігуді өзінің сыртқы саясат саласындағы басымдығы ретінде айқындады.

Қазақстан қоғамындағы гендерлік теңдіктің ұлттық механизміне келсек, гендерлік теңдікке қол жеткізу саласындағы ұлттық тәжірибе әлем қауымдастығы елдерінің өркениеттік, діни және мәдени ерекшеліктерін жан-жақты және мұқият ескере отырып, ұлттық дүниетанымымызға тікелей бағытталған болуы керек [2].

Елімізде егемендік алып, адам құқықтары мен бостандықтары ескеріліп, адамдар жынысына, нәсіліне, ұлтына қарамастан тең саналып отырған бүгінгі таңда қоғамды демократияландыру процесінде әйел адамның алатын орны ерекше. Әрбір қоғамның, әрбір мемлекеттің жеткен биігі, мәдениетінің деңгейі, оның әйелге деген көзқарасымен өлшенеді. Бүгінде біздің еліміздің гендерлік теңдік мәселесінде жүргізіп отырған гендерлік саясаты осыған кепіл. Қазір әйелдер өмірдің әр саласына белсене араласып, қызмет етуде. Әйел адамның өмірдегі рөлі артып, ол отбасының, қоғамның негізіне айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Таңат А.С. «Гендер ұғымы және исламдағы әйелдің орны» http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2012/Psihologia/13_112797.doc.htm
2. Толысбай К. «Гендерлік стратегия және гендерлік теңдіктің ұлттық механизмдері» www.group-global.org/storage_manage/download_file/22255

ХАЛЫҚТЫҢ АЗ ҚАМТЫЛҒАН ЭТНИКАЛЫҚ ТОПТАРЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТТАМАСЫ

Жасөспірімдік кезең адам өзінің рефлексивті жаттығуларын бағалайтын кезең. Жасөспірім өзінің тұрақты рефлексиясы арқылы өзінің негізін, мәнін ашады. Ол нәзік жанды, тез уайымдауға, сәтсіздікке берілгіш болады. Қандай болмасын ерекше бөгде көзқарас, әсерлі сөз, ерекше әсерлі болып оны жолынан тайдыруы мүмкін. Л.Ф. Обухованың психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жаңа құрылымдардың түп тамыры, жеткіншектік шақта қалыптасып қойған туындысы болып табылады. Өзіндік жеке тұлғасына деген қызығушылықтың күшейуі, сыншылдықтың көрінуі – бұлардың барлығы ерте жеткіншектік шақта сақталады, бірақ, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді. Жасөспірімдердің негізгі мәнді өзгерісі - бұл тұлғаның өзіндік дамуы [1].

Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамудағы маңызды фаза. Жасөспірімнің өзіндік дамуының аса маңызды факторы – ауқымды әлеуметтік белсенділігі болып табылады. Ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, үлкендермен және жолдастарымен, ақырында өзінің жеке басы мен өзінің болашағын және ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерін жобалауға бағытталады.

Ст.Холлдың, Э.Шпрангердің айтқан тұжырымдарын бойынша, жасөспірімдердің даму деңгейі үш түрге бөлінеді:

1) Күрделі өзгеру - дағдарыстық уақытпен сипатталады. Ол қайта дүниеге келген адамдай уайым-қайғыға түседі, түп тамырында оның жаңа өзіндік «мені» пайда болады.

2) Өте баяу, ақырын, жайбасар тұлға. Жасөспірім ересектік өмірге өзінің жеке басына ешқандай өзгеріс енгізбей аяқ басумен сипатталады.

3) Жасөспірім белсенді және саналы түрде өзін тәрбиелейді, өзін-өзі қалыптастырады. Өзінің ерік-жігерінің күшімен ішкі дағдарыстары мен күйзелістерін, мазасыздығын жеңеді, бұл өзіндік бақылау мен өзіндік мінез-құлқы жоғары деңгейдегі адамға тән.

Осыған орай, Э. Шпрангердің көзқарасы бойынша жасөспірімдердің ең басты жаңа құрылымы – «өзіндік менінің» ашылуы сияқты рефлексияның пайда болуы, яғни өзінің жеке даралығына саналы түрде көз жеткізіп, тұлғаның өзіндік анықталуы [2].

Жасөспірімдер арасындағы дағдарыстық ахуалдардың пайда болуын детерминациялайтын және дербес немесе басқа да себептермен бірлесе психологиялық қауырттылықты күшейтетін жасерекшелік психологиялық факторлар туралы мәліметтер әлі де болса жеткіліксіз жағдайда. Жасөспірім өзінің «есейгендігін» көрсетуге деген қажеттілігін фрустрациялау, өзіндік сана сезімнің дамуы барысында «Мен-тұжырымдамасының» жағымсыз қалыптасуы, өзін-өзі жек көру, өзіне деген жағымсыз көзқарас, өзін-өзі төмен бағалау және өзін-өзі кемсіту сияқты әрекеттер жасерекшелік дағдарыстың патологиялық барысын детерминациялайды, яғни бұл суицидтік әрекеттің пайда болу қауіптілігінің елеулі факторы болып табылады. Жасерекшелік дағдарыстық патологиялық барысы алаңдау, мазасыздану, үрейлену, психозақымдаушы жағдайларға фиксациялану, өзіндік дәрменсіздік, күйзелу, жалғыздық, үмітсіздік, өзіндік тұлғаны пессимистік бағалау, болашақ өмірді және өзекті мәселені, яғни болашақты жоспарлау қиынға соғатын жағымсыз қарқынды

эмоциялармен сипатталатын дағдарыстық ахуалдардың пайда болуына жетелейді. Дағдарыстық ахуалдардың дамуы әлеуметтік-психологиялық дезбейімділіктің пайда болуына жетелейді. Дезбейімдеушілік жағдайлар жасөспірімдер арасындағы суицидті қоздырады, олар: психоэмоционалдық күйзелістерге деген төзімділіктің төмендеуі, ерекше интеллект (максимализм, өзгеше пайымдаулар, пікірлер, үзілді-кесілді ойлар), коммуникативті қабілеттердің жеткіліксіз дамуы, өзіне-өзі жағымсыз баға беру, дамымаған сындарлы копинг-стратегиялар және психологиялық қорғану, өмірдің құндылықтарын шала түсіну және т.б. Сонымен, әрекеттік девиациялардан көрініс табатын жасерекшелік дағдарыстан деструктивті шығудың жолы бірден-бір жолы - суицидтік әрекетке жетелейді. Туған-туыстармен туыстық қарым-қатынасты үзу, өнімді жұмысқа деген бейжайлық, салбырлық көрсету, өмірден түңілу, жанұяның, қоғамның, діни топтардың құндылықтарына жағымсыз көзқараспен қарау, сияқты әрекеттердің патологиялық қалыптасуы суицидтік әрекет пен дағдарыстық ахуалдардың пайда болуын шарттастыратын детерминациялаушы фактор негізінен, жеткіншектер қай жағынан болсын әлсіз сипатта болады, олардың бойында әлеуметтік маргинализм байқалады. Өйткені олар әлі де болса, есейіп үлгерген жоқ, жасөспірімдер немесе жеткіншектер көп жағдайды терең жағымды түсіне алмай, күйзеліске ұшырайды. Олардың бойында ұялшақтық пен агрессиялы мінез-құлық, жастық максимализм, шектен тыс мазасыздану, шамасы келмесе де «өзім білеміндікке» ұмтылу сияқты әрекеттер тән болады.

Жалпы, жасөспірімнің күйзеліске душар болып жүргенін мынандай әрекеттерден де анық аңғаруға болады:

1. Баланың мінез-құлқы өзгереді, тұйық бола бастайды, әңгімеден қашады, өте енжар, селқостық байқалады.

2. Мектепке бармаудың барлық амал-шарасын ойлап табады: «басым, ішім ауырып тұр, құсым келеді» деген сияқты сылтауларды көбейеді.

3. Мектепте болған жағдайлардан бас тартады, сабаққа барғысы келмей, әдейі ұйықтап қалады.

4. Әдеттегіден гөрі ақшаны жиі сұрай бастайды, сылтауы көбейеді, тіпті ата-анасының қалтасына түседі. Демек, ол қаржыны мектепте «мазасын алып жатқандарға» тасиды.

5. Кейбіреулері тіпті тұйықталып кетеді, ешкіммен сөйлеспейді, ал екіншілері өте ашуланшақ бола бастайды.

6. Оқу үлгерімі нашарлайды, зейінсіз болады.

Сонымен бірге егер бала зорлық-зомбылық көрсе, оны келесі жанама белгілерден де байқауға болады:

1. ұйқысы бұзылады;

2. ата-анамен, мұғалімдермен, құрбыларымен ерегесу әрекеттері мен агрессия байқалады;

3. апатия, күйзеліс;

4. достарын жиі ауыстырады;

А.А. Султанов жасөспірімдерде мінез-құлықтың өзгеру себебін зерттеуде факторлардың үш негізгі тобын көрсетті:

1) жасөспірімнің әлеуметтік ортадағы орны, оның жасерекшелігіне сай келмейтін әлеуметтенудің бұзылуына байланысты дезбейімделушілігі;

2) адами құндылықтардың жүйесіне қарсылығынан туындаған отбасымен жанжалдасу;

3) ішімдікке, нашақорлыққа бейімделу, яғни өзін-өзі күйрету үшін бастау алатын жол және оның қарқынды дамуының алғышарттары [2].

А.А.Реан пікірінше, агрессивті реакциялардың көрсеткіш деңгейі жасөспірімнің

өзін-өзі бағалауымен сабақтасады, яғни бұл дегеніміз: өз-өзін бағалау деңгейі неғұрлым жоғары болса, солғұрлым жалпы агрессия және оның түрлі біріктіруінің көрсеткіштері жоғары болады. Жасөспірімдік жас - жоғары қауіп-қатерлі топ болып табылады. Біріншіден, психогормональдық үрдістерден басталып, «Ментұжырымдамасының» қайта құрылуымен аяқталатын өтпелі жастағы ішкі қиындықтар топтамасы. Екіншіден, жастық шақтың әлеуметтік жағдайының шекаралығы мен белгісіз күйі. Үшіншіден, қарама-қайшылықтар, әлеуметтік бақылаудың тетіктерінің қайта құрылуы: сыртқы нормалардың орындалуы және ересектерді тыңдауға негізделген бала бақылау іс-әрекеттердің әсер етпеуі, яғни өзін-өзі бақылау және саналы тәртіпке жетелейтін ересектердің тәрбиелеу әдіс-тәсілдері әлсізденеді [3].

Дж. Райкустың көзқарасы бойынша, көптеген жасөспірімдер күшті эмоционалды сезімдерді сынауға мүмкіндік беретін айналасушылыққа тартады. Олар өздерінің тәжірибенің жоқтығынан, оған қоса өз күшін және дағдарыстық ахуалды жағымсыз қабылдау және өмірге қауіпті және ауыр зардаптардан пайда болатын қатерге бейімділігінен интенсивті эмоцияларын тежеуге немесе бақылауға сирек икемі болады [3].

Көптеген жасөспірімдерде өзіндік бағалаудың дамуы тұрақты немесе жағдайлық үрейлікпен қосарланады. Жасөспірімдердің өзідік бағалауының дұрыс дамуы барысында тұрақтылыққа, бағалау мен талаптардың дұрыстығына зарығады. Өз-өзін бағалау әлеуметтік-психологиялық бейімделу және тұлғаның дезбейімделушілік үрдісімен тікелей байланысқан, өйткені көзделген бейімделудің шарты әлемнің нақты түрі және мен кейіпі теңдестірілетін қызметтік динамикалық бірлік болып табылады. Бұл дегеніміз, жасөспірім этникалық топтың талаптарына өз күштерін мөлшерлеуге және өздігінен нақты мақсаттар және міндеттерді өз алдына қоюға мүмкіндік береді. Өзін-өзі бағалау жасөспірімнің әлеуметтік бейімделуін едәуір дәрежеде анықтайды, мінез-құлық және қызметтің реттеушісі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Возрастная психология /под ред.Л.Ф.Обуховой.-М.,1996
2. Юрьева Л. Н. Клиническая суицидология. - Днепропетровск: Пороги, 2006.
3. Зотов М.В. Суицидальное поведение: механизмы развития, диагностика, коррекция. — СПб.: Речь, 2006.

*Қалишабеков Н.С., Жанбиршина Н.Ж., 1 курс студенттері,
Халықаралық бизнес академиясының*

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ДІНИ ДҮНИЕТАНЫМЫН САПАЛЫҚ ЖЕТІЛДІРУ

Дін қоғамда елеулі орын алады, ол көптеген мың жылдар бұрын пайда болған және ол мәдениеттің бастамасындағы элемент ролін алады. Сол себепті көптеген адамдар дін мен мәдениетті бір деп ойлайды. Оған қазіргі уақыттағы діни ағым қоғам

мен мәдениетке көп ықпалын тигізуде. сол себепті дінді тек мәдениет ретінде қарамай оның мәдениет құраушы жүйе ретінде қараған жөн.

Діни дүние танымдық тек адамға белгілі бір жол ғана беріп отырмай, сонымен қатар өзіннің өмір мағынасын береді. Америка әлеуметтанушысы Р. Беллдің анықтамасы бойынша «дін – символдық жүйе. Ол өмірді толығымен қабылдаушы және дүниемен байланысты бір жүйге біріктіруші» ретінде айтқан. Егерде адам өмірінің мәні болмаса, онда ол өзін ешкімге қажетсіз, әлсіз, дәрменсіз, абыржыған күйде болады. Өз өмірінің мәнін білген адам өмірге құштарлығы болып, өмірдегі қиыншылықтарға төтеп бере алады. яғни бұл деңгейге адам тек рухани тұрғыда келеді, яғни дінің мақсаты өмірге деген құштарлықты рухани тұрғыдан ояту, әлеуметтік қарым-қатынастарды орнықтыру болып табылады. Бірақ бұл өзге діндер арасында қақтығыс туғызуы мүмкін. Мәселе мұсылмандар мен христиандар, католиктер мен православ арасындағы шиеленістің негізін қалап, бір жағынан қазіргі мәдениетке ықпалын тигізсе, екінші жағынан қоғамдағы қозғалыстарда орын алады[1].

Дін – (латынша religio – шараптылық, тақуалық, қасиеттілік, табыну құралы) сенім түріндегі тиісті тәртіп және ерекше әрекетке (табыну), өмірсүруші (бір немесе бірнеше) құдайларға, «қасиеттілікке» болмаса жоғары жаратушы өмір сүрушіге негізделген дүниеге көз қарас немесе дүние танымдылық. Адамдардың Жаратушыға сенім-нанымдарын білдіретін және сол Жаратушыны тануға арналған ілімдер жүйесі.

Кең тараған ұлттық діндер:

1) Синтоизм – Жапонияда кең тараған дін, табиғатты алғашқы қауымдық дәріптеуден туындаған рулық және тайпалық құдайларға табыну. Синтоизмде табиғатта өмір сүретін құдайлар мен рухтар бар. Осы рухтар кез келген қолдан жасалған затқа жан бітіруі мүмкін, сол зат табыну нысанына айналады. Қазіргі заманғы Жапонияда синтоизм өз ұстанымын белгілі бір деңгейде сақтаған, ал оның жаңа секталары ұлттық ділді қалыптастыруға белсене атсалысуда [2].

2) Индуизм – әлемдегі ірі діндердің бірі. Индуизм б.д. дейінгі бірінші мыңжылдықта пайда болды. Ол адамды рухани құтқарудың үш жолын ұсынды. Олар: қасиеттері істер жолы; таным жолы; адалдық жолы [3].

3) Яһудилық - еврей халқының ұлттық діні. Біздің дәуірімізге дейінгі II мың жылдықта Солтүстік Арабияның көшпелі еврей тайпаларының полиатеистік сенімдері мен ырымдарының негізінде пайда болды [4].

Кең тараған ұлттық діндер:

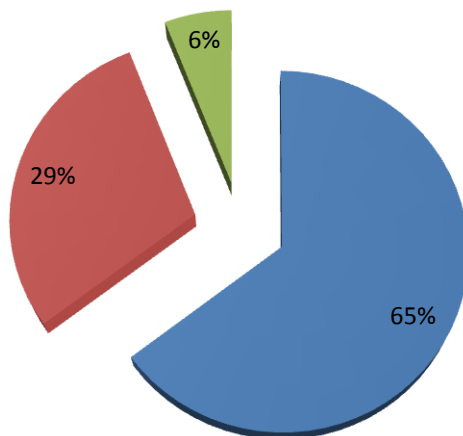
1) Буддизм - Б.з.б. V-VI Үндістанның бүгінгі Бихар штатында пайда болды. Буддизмнің негізін салушы Сиддхартта Гаутама деп есептеледі. Буддизм басқа ілім-танымдарды бойына оңай сіңірді және оның негізгі қағидасы жан иесіне жамандық жасамау болғандықтан, жер жүзіне соғыссыз тарайды. Қазіргі кезде Буддизм дінін 1 млрдқа жуық адам ұстанады [2].

2) Христиан діні — Христостың өмірі мен Жаңа Әсиет іліміне негізделген монотеистік дін. Әлем бойынша ең көп таралған дін. Шамамен 2.2млрд христиандар бар. Христиандардың басым бөлігі Исаның Құдайдың ұлы және Көне әсиетте айтылған адамзатты құтқарушы екеніне сенеді. Сондықтан христиандар Исаны Христ немесе Мессия көреді[4].

3) Ислам — әлемдік монотеисттік-ибраһимдік дін. Христиандықтан кейін дүниедегі ең көп таралған дін болып табылады. «Ислам» сөзі «бейбітшілік», (Аллахтың заңдарына) «мойынсыну, бағыну» болып табылады. Ал шарифат терминологиясында «ислам» — толық мойынсыну, Аллаһтың алдында парыздарды орындау, одан басқа құдайларға табынбау болып есептеледі. Ислам дінін ұстанушы жан мұсылман деп аталады. Мұсылмандардың негізгі діни кітабы Құран Кәрім— классикалық әдеби араб тілінде Аллаһ тарапынан түсірілген [5].

Қазақстандағы ұстанатын діндер

■ ислам діні ■ христиандық діні ■ атеистер

Сурет1-Қазақстандағы ұстанатын діндер

Қазақстан халқының саны 16,5млн адамнан жоғары. Соның ішінде ИПР әлеуметтанушылардың 2032 қазақстандықтар 16 облыстан сауалдамада жауап айтты. соның ішінде ислам дінің ұсанатындар 63,5% қазақстандықтар, 28,7% христиандықтар, 5,9% – өздерін атеистер қатарына қосады.

Мұсылмандардың қатарына кіретіндердің 94, 3% қазақтар, оның көбінесе тарған аумағы – батыс (84%) және оңтүстік (78,2%) елді мекендерінде орналасқан. Христиандық дінге 83,1% орыстар, соның ішінде солтүстікте (50,8%), орталықта (49,4%) кең тараған [6].

Дін жастарды тәрбиелеу ісінде жеке тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуына ықпал етіп, елеулі рөл атқарады. Сондықтан, Дін істері агенттігі жастар арасында құқықтық және діни ағарту ісіне бағытталған кешенді жұмысты жүргізуде. Өйткені шынайы діннен хабары жоқ жастар діни секталар мен экстремистердің шырмауына тез түсіп жатады. Осыған орай біз барлық діни бірлестіктер мен миссионерлерге есеп жүргізіп, олардың қызметіне мониторинг жүргізуде. Кез келген адамның өз өмірлік жолын таңдауға жеке құқығы бар, бірақ ол жалған діни ілімдердің артында не тұрғанын білуі тиіс. Жастарға теріс пиғылды діни ұйымдар туралы ақпарат беру олардың осы ұйымдардың қатарына кіруінің алдын алудың ең тиімді тәсілі болып саналады. Жастар мұндай ұйымдар туралы бәрін біліп, олардың өкілімен алғашқы сөйлескеннен кейін-ақ олардың шынайы бет-бейнесін бірден ажырата білуі тиіс. Сонымен қатар, мемлекет тарапынан жастардың пайдалы іспен шұғылдануын және салауатты демалуын ұйымдастырудың да маңызы зор. Елбасымыз айтып кеткендей, жастардың бар күш-жігерін дұрыс жолға бағыттау керек. Сондықтан, бүгінгі таңда жастармен жұмыс жасаудың маңызы зор. Оларды қоғамдық-пайдалы іс-шараларға қатыстыру, оларға дамуға, кәсіби маман болуға мүмкіндік беру қажет. Алдын алудың осындай кешенді жұмыстарын жүргізу теріс пиғылды діни ұйымдардың қатарына кірген жастардың санын азайтуға көмектеседі[7].

Бүгінгі таңда Қазақстанның жастарының арасында дінге байланысты көптеген бұрмалаушылықтар бар. Сонын бірі Сириядағы соғысқа Қазақстан жастары «Жиһад» деген атпен кетіп жатыр.

«Жиһад» сөзі араб тілінде белгілі бір нәтижеге, мақсатқа жету үшін яки бір істі істеу үшін бар қажыр-қайратың мен ынта-жігеріңді төгу, тырысу, күресу деген сияқты

мағыналарды білдіреді. «Жиһад» ұғымының аясы өте ауқымды. Бүгінгі таңда теріс бағыттағы ақпарат салдарынан көптеген адамдар жиһадты қару алып соғысу деп біржақты түсінеді. Әрине, мұндай түсінік жиһадтың мағынасын шектейді. Құранда «жиһад» сөзі 35 жерде өткенімен төрт жерде ғана тікелей соғыс мағынасында келген. Құранда соғыс ұғымы «харб», «мухарабә», «мағрака», «қитал» терминдерімен білдірілген. Бірақ, жиһад сөзі соғысты да қамтығандықтан, көпшілік жиһад делінген кезде тікелей соғысты түсінеді.

«Жиһад» – адамның Алла Тағаланы тануына кедергі келтіретін барлық тосқауылдарды жою. Жаратушы мен адамның арасындағы бөгеттерге сауатсыздық, әлеуметтік жағдайдың төмендігі, ерік-ойға, санаға жасалған шектеулер жатады. Жиһад – ең әуелі өзінді түзету. Ішкі дүниенді, жүрегінді тазарту. Болмысыңды қызғаншақтық, қанағатсыздық, сабырсыздық, жалқаулық, тәкаппарлық секілді күллі жаман қасиеттерден арылтып, олардың орнын көркем қасиеттермен толтыру.

Жиһад ұғымы адамға, қоғамға, жағдайға қарай түрленіп отырады. Бір дәрігердің өз саласында кәсіби деңгейге қол жеткізу үшін тынбай талпынуы мен ізденуі, экономика маманының мұсылмандардың әлеуметтік жағдайларының түзелуі үшін жұмсаған қажыр-қайраты, мұғалімнің сауатты түрде бала оқытуы – мұның бәрі жиһадқа жатады. Мұсылмандардың керекті қаржыны тірнектеп жинап, өздеріне мешіт, медресе тұрғызуы; жоқ-жітіктерге көмектесіп, жетім-жесірлерге қарайласқан қалталы азаматтардың бұл істері де Хақ жолындағы күреске – жиһадқа жатады.

Соғыс – дипломатиялық жолдар түгелдей іске аспаған жағдайларда ғана амалсыз барылатын ақырғы шара. Ал бейбітшілікке, келісімге қайтадан мүмкіншілік туған жерде соғысқа жол жоқ. Яғни, қарсы жақ соғысты тоқтатып, келіссөз сұраса, мұсылмандар да соғысты тоқтатып, келіссөзге жүгінулері абзал. «Егер олар келіссөзге, бейбітшілікке (ниет білдірсе) жақындаса, сен де жақында»

Исламда қарулы соғысқа тек мынандай жағдайларда ғана рұқсат етіледі:

1. Қорғану мақсатында. Шабуыл жасаған жауға қарсы соғысу. Құранда: «Сендермен соғысқандарға қарсы сендер де Алла жолында соғысыңдар. Бірақ шектен шықпандар. Алла Тағала шектен шыққандарды жақсы көрмейді» – делінеді.
2. Өзіңе шабуыл жасайтыны нақты анықталған дұшпанға соғыс тактикасы бойынша бірінші болып шабуыл жасауға рұқсат етіледі.
3. Жазалау мақсатында.
4. Түрлі зұлымдықтарға жол бермеу мақсатында [8].

Барлығымызға белгілі - ХХІ ғасыр індеттерінің бірі халықаралық лаңестік пен діни экстремизм екендігіне тоқтала келіп, бұл індеттің кейінгі кезде біздің республикамыздың да тыныштығына қауіп төндіріп отырғанын бірнеше фактілермен айғақтады. Осы тұрғыда қазіргі мақсат Қазақстан жастарының діни дүние танымының сапалық жетілдіру, дін мәселелері жөнінде біраз ғылыми-танымдық ақпарат беру екендігі болып табылады. Өз баяндамамызда діннің тек қана ғибадаттық ритуалдармен ғана өлшенбейтіндігін, оның ғылым мен адам өміріндегі моральдық-этикалық құндылықтармен тығыз байланысты екендігін атап көрсеткеніміз кедгені. Баяндамада дін құбылысының басты құндылығы адамды рухани тұрғыда жетілдіру, дінде адам санасының дамуын шектеу, оның қоғамда азамат болып қалыптасуына кері әсерін тигізетін факторлардың кездеспейтіндігі туралы мәліметтер.

Қазіргі уақытта дін деп насихатталып жүрген басқа өркениеттегі халықтардың мәдениеті екендігі және дәстүрлі қазақ мәдениетінің Ислам дінінен ешқандай алшақтығы жоқтығы, оның ғасырлар бойы Исламмен біте қайнасып кеткендігі жөнінде көрнекі құралдар арқылы түсіндірілді.

Мәселелерді шешу жолдары мен ұсыныстар:

1) Қызмет атқармайтын мешіттерді, іске қосылмаған ғимараттарды, күдік тудыратын мекемелер мен ұйымдарды анықтап, құжаттарын тиісті орындарға өткізу-ен өзекті мәселеге айналып отыр. Сонымен бірге ауданға қарасты кейбір мешіттерде имамның жоқтығын, имамдардың қаншалықты білім деңгейі барлығын, сондай-ақ, шет елдерде діни білім алушылар болса, толық тізімдері жасалу қажеттігіне айырықша тоқталды. Шетелге барып, діни сауаттылық алу тенденциясы төмендігін, ал, керісінше өзімізде жалпы діни сауат алу деңгейі өсіп отырғаны қуантады. Осы орайда ауыл мешіттері жанынан діни сауат ашу курстарын ұйымдастыру мүмкіндіктерінің бар екендігін қолдана отырып, бұл жұмыс жүйелі атқарылса деген ойымызды жеткізгіміз келіп отыр.

2) Жастармен жұмыс жасау, ауыл, аудан кітапханалары сөрелерінде тұрған діни кітаптарды, дискілерді тексеріп, анықтау жөнінде тиісті мамандарға тапсырма берілсе және аудан әкімшілігі тарапынан діни кітаптар сататын арнайы орын белгілеу керектігінің пайдалы жақтары түсіндірілгендігі, осы ұсыныстарды іске ішкі саясат бөлімі, денсаулық, білім, мәдениет саласындағы азаматтары бірлесе жұмыс жасаса, істің нәтижелі болуы деп ұғынуға болады.

3) Келесі бір ұсыныс қылмыстық-атқару мекемелерінде ақпараттық-насихаттау жұмыстарын жүргізу. Бас бостандығынан айырылған азаматтармен жұмыс жасап, оларға уағыз-насихат қылудағы істерге мұрындық болып, өз тараптарынан қолдау әрі көмек көрсетіп жүрген қылмыстық-атқару департаментіне осы бағыттағы жұмыстарды одан әрі дамыту қажет екендігіне тоқталды. Себебі Қостанай өңірінде осынау абақтылардың аз еместігін тағы бір ескерте кете, ондағы отырған кісілердің өз мерзімдерін өтеп шыққан соң, қоғамға істеген қылмыстарына өкінген күйде шығуылары үшін өте ыждағатты, ықыласты әрі бірлікпен жасалатын жұмысты қажет ететінгін ескертті.

4) Батыс мәдениеті мен дін мәселелері. Батыс елдеріндегі бір жынысты неке (яғни, әйел мен әйел, ер мен ер некесі) қазақ қоғамына әсер етпеуі және оларды шешу барысында діндегі ұстанымдарды ұстану.

5) Иегова куәгерлері мәселесі. «Сторожевая башня» журналдарын қайырымдылық тұрғыдан сатып, заңсыз ақша жинайды. Бұл мәселе Қазақстан экономикасына кері әсерін тигізеді.

Қолдалылған әдебиеттер:

1. Пархоменко И.Т., Радугин А.А. История мировой и отечественной культуры: курс лекций. Учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Центр, 2002. – 320 с.

2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007

3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007.

4. Қазақ энциклопедиясы, 2-10 том.

5. «Основы веры в свете Корана и Сунны»; Кулиев Эльмир.

6. http://umma.ua/ru/news/SNG/Bolee_63_kazahstantsev_isplayuyut_islam,_okolo_28_-_hristianstvo/2303

7. Дін және қазіргі қоғам 91 бет

8. <http://muslim.kz/kk/article/60-jihad-degen-ne.html>

МОЖЕТ ЛИ СПОРТ БЫТЬ «МУЖСКИМ» И «ЖЕНСКИМ»?

Спорт – это место высоких человеческих достижений, требующих силы, выносливости, упорства. Долгое время под спортсменом понимался только мужчина. Несмотря на это, и женщины во всем мире активно начали заниматься спортом и добиваться высоких результатов. В последние годы довольно популярна андрогенная теория спорта, суть которой заключается в следующем: спорт способствует проявлению общих для мужчин и женщин качеств, тем самым он уравнивает их в правах; даже подчеркивается, что спортсмен не имеет пола [1].

Отмечается, что у квалифицированных спортсменов происходит снижение половых различий даже на уровне физиологии. Однако в целом проблема гендерной дифференциации и ее специфики в рамках спорта изучена явно недостаточно. В то же время, ее исследование является актуальным с точки зрения того значения, которое приобретает гендерная проблематика в современном мире. Но до рассмотренной выше теории история спорта прошла много этапов, в том числе, гендерные и половые изменения в спортивной деятельности. «Женский спорт» является намного молодым и не таким распространенным понятием как «мужской спорт», поскольку спорт считался долгое время мужским занятием, и участие в этой деятельности женского пола строго ограничивалось стереотипами и предубеждениями общества.

В античных Олимпийских Играх женщины участия не принимали. Более того, им под страхом смерти запрещалось даже присутствовать на Играх. В своей книге "Описание Эллады" Павсаний пишет, что вблизи Олимпии, на берегу Алфея, высилась огромная скала, на которую должны были приводить женщин, пытавшихся проникнуть на священные Игры, и сбрасывать их оттуда. Павсаний, правда, при этом добавляет, что был один только случай, когда на празднике обнаружили женщину. То была легендарная Каллипатера, или, как ее многие называют, Ференика.

Легенда гласит, что эта женщина из известного семейства Диагоридов с острова Родос, давшего много олимпийских чемпионов, сама обучала сына своего Посейдора кулачному бою, готовя его к соревнованиям. Прибыв в Олимпию и не сомневаясь в том, что сын победит, Каллипатера хотела во что бы то ни стало быть свидетельницей его триумфа. Она надела мужское платье и проникла на стадион, смешавшись с группой педотрибов - тренеров. Когда ее сын Посейдор одного за другим победил пятерых соперников и стал олимпиоником, счастливая мать не выдержала: забыв обо всем, она перепрыгнула через барьер, бросилась к сыну, обняла его... но в стремительном беге мужской наряд слетел с нее. По закону ее должны были сбросить со скалы, но судьи не нашли в себе сил сделать это. И ее помиловали, так как эта женщина была дочерью чемпиона, сестрой чемпионов и, наконец, матерью чемпиона. Но дабы впредь не допускать повторения подобных случаев, было постановлено, чтобы педотрибы, находящиеся в непосредственной близости от участников состязаний, присутствовали на Играх обнаженными [2].

В античных Олимпийских играх женщины не участвовали, но спортивные состязания среди женщин проводились. До нас дошли описания спортивных сооружений и спортивной одежды соперниц. В Спарте физическая активность женщин поощрялась Ликургом, который учредил для женщин соревнования в быстроте и силе, будучи убежденным, что ребенок, родившийся от сильных отца и матери, также не

может быть несильным. В Древнем Риме Овидий советовал женщинам воздержаться от упражнений, предназначенных для мужчин. Женщины, по-видимому, больше занимались гимнастикой, играли в мяч и т. д.

Мрачное время Средневековья наложило запрет на спортивные зрелища. Христианство, устыдившись человеческого тела, возвеличенного греко-латинской культурой, восстало против самых элементарных принципов физической активности. О женском спорте речи вообще быть не могло, хотя женщины высшего света могли заниматься верховой ездой, ездить с мужчинами на охоту. Свои развлечения были и у женщин более низкого общественного положения. Историки свидетельствуют о достижениях некоторых физически сильных женщин в специфических провинциальных и сельских играх (борьба в Британии, метание ствола лиственницы в Савойе, поднятие камней на тейтильских играх в Шотландии), в которых они успешно соперничали с мужчинами. Так зарождался народный спорт. Только в эпоху Возрождения занятия женщин физическими упражнениями приобретают более регулярный характер. Несмотря на отдельные исключения, физические упражнения, тем не менее, долго оставались делом мужчин [3].

Много лет спустя, в 1922 г. в Париже были проведены первые женские Олимпийские игры, где женщины участвовали в соревнованиях по атлетическим видам спорта. В дальнейшем этот вид соревнований приобрел статус женских мировых игр, а программа Олимпиады постоянно пополнялась женскими видами спорта. В Олимпиаде 1924 г. в Париже участвовали 136 женщин, в 1928 г. в Амстердаме женщины впервые соревновались в легкой атлетике в 5 видах программы [4].

В индустриальную эпоху спорт становится отдельным профессиональным видом занятости. Мужчины и женщины успешно строят спортивную карьеру и зарабатывают на этом деньги, статус, знаменитость.

Спортивная деятельность превратилась в целую индустрию жизни. Каждый год проводятся тысячи спортивных мероприятий, состязаний, которые объединяют миллионы людей по всему миру. И наша страна не отстает от спортивной деятельности на мировом уровне. Развитие национального спорта с каждым годом повышает свою значимость. На последних летних Олимпийских играх в Лондоне спортсмены Казахстана завоевали 7 золотых, одну серебряную и 5 бронзовых медалей. На общем медальном зачете Казахстан занял 12-место. Золото в Лондоне выиграли: Александр Винокуров (велоспорт), Зульфия Чиншанло, Майя Манеза, Светлана Подобедова, Илья Ильин (все тяжелая атлетика), Ольга Рыпакова (легкая атлетика) и Серик Сапиев (бокс). Серебро выиграли боксеры Адильбек Ниязымбетов, бронза выиграли Даниял Гаджиев (греко-римская борьба), Гюзель Манюрова, Акжурек Танатаров (оба вольная борьба) и боксеры Иван Дычко, Марина Вольнова. На последней Олимпиаде после 12-летнего перерыва Елена Хрусталёва завоевала серебряную медаль по биатлону (в индивидуальной гонке на 15 км). На олимпиаде спортсмены Казахстана установили 4 мировых и 7 олимпийских рекордов. Делая итог результатам, невозможно не заметить достижения в спорте Казахстанских женщин [5].

В наши дни, как подчеркивают историки олимпийского движения, женщины почти сравнялись в количестве видов спорта в олимпийской программе с мужчинами. И уже невозможно представить себе Олимпиаду без женщин. В олимпийской программе женские дисциплины уже к 2000 г. составили 40 % и имеют тенденцию к увеличению. Главное, что половой диморфизм этому не препятствовал, а, напротив, придавал разным социокультурным полам свою, как говорится, «изюминку». Исследователи утверждают, что диморфические различия в разных видах спорта

неодинаковы: в тяжелой атлетике их в три раза больше, чем в плавании; в легкоатлетических прыжках их в два раза больше, чем в беге на короткие дистанции. Рассмотрение спортивных результатов с точки зрения полового диморфизма показывает, что у женщин темпы роста спортивного мастерства более высокие, чем у мужчин, они стремятся к абсолютным рекордам, установленным мужчинами, хотя пока не опережают их. Этот факт подтверждает целесообразность разработки специфической для женщин методики спортивной тренировки, его необходимо учитывать в разработке теоретических и методических основ спортивной тренировки женщин. И здесь мы вновь наблюдаем единство биологического и социокультурного начал в становлении женского спорта, так как дальнейший рост уровня спортивных результатов женщины обеспечивается освоением новой техники выполнения соревновательных упражнений, модернизацией спортивного инвентаря. Воздействие социокультурных факторов в тренировочном процессе позволяет уменьшить разрыв в спортивных достижениях мужчин и женщин, обусловленный половым диморфизмом [6].

История приобщения к спорту женщин наглядно убеждает в том, что в этом процессе преимущественную роль играют не только биологические, но и социокультурные факторы, а именно гендерные. Изучение этой истории позволяет формировать новое информационное поле, связанное с разработкой категории социокультурного пола на материале физической культуры и спорта.

Большим вопросом является классификация видов спорта по гендерным отличиям. Многие виды спорта изначально были придуманы для мужчин, и женщинам осталось только настроить их под себя, как футбол или бокс. Другие же виды были специально сформированы как поле женской деятельности, учитывая их способности, биологические данные, характер. Среди них художественная гимнастика, фигурное катание. Таким образом, определенная гендерная классификация в видах спортивной деятельности существует. Однако, сейчас в мировом спорте не допускается ставить границы и проявлять любые виды дискриминации, в том числе гендерные. Каждый спортсмен вправе свободно выбирать вид спорта независимо от пола.

Для сравнения, наиболее женским видом спорта по мнению многих людей является художественная гимнастика. Затем идет любительское катание на коньках и фигурное катание, но не конькобежный спорт. За эти видом спорта следует легкая атлетика. Спортивная ходьба, бег, прыжки через скакалку тоже считаются многими наиболее женским занятием, поскольку они не нагружают излишне хрупкий женский организм. В отношении командных игр наиболее женским специалисты называют волейбол. Волейбол является одним из самых популярных видов спорта в мире - около 800 миллионов человек играют в него в глобальном масштабе. Примерно 40% игроков составляют женщины. Это вид спорта для женщин с лидерскими замашками и активной жизненной позицией. Баскетбол и другие командные виды спорта идут немного дальше в оценках специалистов. Кроме того, женскими были названы такие виды спорта, как теннис, лыжи, спортивные и бальные танцы, аэробика.

Также интересно узнать, какие виды спорта попали в "черный список" как самые «антиженские». Если эти виды, согласно логике, менее рекомендуемые для женщин, они автоматическим способом становятся мужскими видами спорта. Среди них: тяжелая атлетика, футбол, бодибилдинг, марафон, единоборства. В принципе, этот список довольно предсказуем – женский вид спорта должен отвечать таким критериям, как безопасность и щадящие нагрузки для организма, и наоборот.

Женский спорт – одна из важнейших проблем современного спортивного движения. Стремление женщин к достижению высоких результатов во многих видах спорта и тот факт, что без успехов в развитии женского спорта ни одна страна не

сможет войти в группу лидеров мирового спорта и добиться серьезных успехов в программах Олимпийских игр, оказывают определяющее влияние на практику мирового спорта.

Приведенные мною в данной статье факты говорят о том, что приобщение женщин к спортивной деятельности зависит вовсе не от их природных биологических отличий от мужчин, отличий, которые за тысячелетия так и не изменились, а от социокультурной ситуации. Именно социокультурный пол, или, как его называют, гендер, определял и определяет судьбу женского спортивного движения.

Литература:

- 1 Родомтиова, С.С. Социально-педагогические проблемы гендерных отношений в спорте : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Родомтиова С.С. ; С.-Петерб. гос. ун-т физ. культуры им. П.Ф. Лесгафта. - СПб., 2008. - 25 с
- 2 Штейнбах В.Л. Большая олимпийская энциклопедия: определение «женский спорт» В 2 т. — М.: Олимпия Пресс, 2006.
- 3 Александра Леонидовна Ворожбитова > Гендер в спортивной деятельности: учебное пособие 250 стр. ISBN:978-5-9765-1031-9, 978-5-02-037342-6
- 4 Статья из журнала Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта, 10 (68) 2010, 08 ноября 2010, 35-39 стр
- 5 Электронный ресурс: [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Спорт_в_Казахстане](http://ru.wikipedia.org/wiki/Спорт_в_Казахстане)
- 6 Штейнбах В.Л. Женщины в олимпийской программе/ статья с электронного ресурса <http://lib.sportedu.ru/>

*Лисовская Камила
специальность социальная работа, 3-курс
научный руководитель: Маульшариф М., к.социол.н., доцент*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В сентябре 2000 года на Саммите тысячелетия ООН, лидеры большинства стран мира приняли Декларацию тысячелетия Организации Объединенных наций. Одной из восьми целей, определенных на Саммите, является поддержка гендерного равенства.

Слово «гендерный» произошло от английского «gender», что означает социальный пол, определяющий поведение человека в обществе и то, как это поведение воспринимается. В общественных науках данное слово имеет более узкое значение, обозначая «социальный пол», идентичности и сферы деятельности мужчин и женщин, зависящие не от биологических половых различий, а от социальной организации общества.

Сегодня во всем мире исторически сложившееся доминирование мужчин над женщинами претерпевает изменения. В развитых странах женщины практически полностью достигли равенства с мужчинами в вопросах своих прав и возможностей. Идея гендерного равенства впервые была закреплена в Программе ООН «Развитие женщин» (WID), основные положения которой основывались на том, что женщины – это неиспользованный ресурс человечества, способный сделать свой решающий внос в экономическое развитие мирового сообщества [1].

Основные принципы гендерной политики в Республике Казахстан устанавливают равные права мужчин и женщин, что гарантировано Конституцией РК. К задачам гендерной политики в Республике относятся: достижение сбалансированного участия мужчин и женщин во властных структурах, обеспечение

равных возможностей для экономической независимости, развития своего бизнеса и продвижения по службе, создание условий для равного осуществления прав и обязанностей в семье, свобода от насилия по признаку пола.

Концепция разработана на основе Конституции Республики Казахстан, Стратегии развития Казахстана до 2030 года, Национального плана действий по улучшению положения женщин в Республике Казахстан, Конвенции Организации Объединенных Наций «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», рекомендаций ООН по ее выполнению в Казахстане, других ратифицированных международных договоров и соглашений.

Последовательное институциональное развитие национального механизма по улучшению положения женщин идет с 1995 года, когда был создан консультативно-совещательный орган - Совет по проблемам семьи, женщин и демографической политике при Президенте Республики Казахстан. В 1998 создана Национальная комиссия по делам семьи и женщин при Президенте РК, а также определены 4 основных направлений ее деятельности. Одно из них – искоренение насилия в отношении женщин. В Казахстане, работе в этом направлении, уделяется большое внимание. Еще в 1999 году по инициативе Президента страны в структуре органов внутренних дел были созданы специальные подразделения по защите женщин от насилия. Реальную помощь женщинам в защите их права на жизнь без насилия оказывают кризисные центры для жертв бытового насилия.

Указом Президента Республики Казахстан в 2002 году учреждена должность Уполномоченного по правам человека, в аппарате которого есть специалист по гендерным вопросам. Приняты законы «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» и «О профилактике бытового насилия», которые являются непосредственной реализацией норм Основного Закона страны о всеобщем равенстве перед законом и судом.

Для наглядного отражения гендерных отношений в стране выпускается специальный ежегодный статистический сборник «Женщины и мужчины Казахстана». Для защиты интересов семьи, женщин и детей на законодательном уровне в Парламенте Республики Казахстан создана депутатская группа «Отбасы» («Семья»).

В республике идет последовательная, целенаправленная работа по повышению роли женщин в управлении государством. В Стратегии гендерного равенства на 2006-2016г.г. поставлена задача добиться 30-процентного представительства женщин среди руководителей государственных органов, данная задача еще не решена, но уже в 2012г. этот показатель составил 14% от общего числа депутатов.

В жизненно важных сферах республики в основном трудятся женщины. Они составляют около 80% всех педагогов, около 90% врачей и медицинского персонала также составляет слабый пол. Более 60% всех работников бюджетной сферы составляют женщины. За годы независимости республики более десятка женщин назначались министрами и руководителями государственных органов. Сотни избирались в Парламент и маслихаты.

В органах судебной власти женщины тоже заняли свое достойное место. Они ни в чем не уступают судьям-мужчинам. Более того, при разбирательстве дел, связанных с семьей (разводы, взыскание алиментов, раздел общего имущества супругов, определении места жительства детей и т.п.), предпочтительны женщины-судьи: они судят не только по закону, но и сердцем.

Многие казахстанские женщины прославляют своим талантом и достижениями нашу Родину. Бибигуль Тулегенова, Роза Рымбаева, Айман Мусаходжаева, Жания Аубакирова, Майра Мухамедкызы – эти имена знакомы далеко за пределами республики, их знает весь мир.

Поэтому необходимо проводить целенаправленную работу по формированию в общественном сознании необходимости социального равенства мужчин и женщин во всех сферах общественной жизни, искоренению гендерных стереотипов, связанных с идеей превосходства и доминирования одного пола над другим.

Список использованной литературы

1 Гендерная политика в *Республике* Казахстан. Электронный ресурс.

Режим доступа:

2 Гендерное равенство в Республике Казахстан. Электронный ресурс.

Режим доступа: http://karsmes.kz/?page_id=1042&lang=ru

*Сансызбаева А., 4 курс, специальность
«Социальная работа» КазНУ им.аль-Фараби*

ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА УСЫНОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ В РК

Согласно Посланию Президента Казахстанский путь – 2050:Единая цель, единые интересы, единое будущее, «Следует дать новые импульсы развитию всеказахстанской культуры. Следует разработать долгосрочную Концепцию культурной политики. В ней надо обозначить меры, направленные на формирование конкурентоспособной культурной ментальности казахстанцев, развитие современных культурных кластеров». Надо усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать безбарьерной зоной[1]. Следуя вышесказанному, формирование казахстанской культуры усыновления должно выйти на новый уровень развития, где усыновление является престижной формой развития общества.

Основным нормативным правовым актом, регулирующим вопросы усыновления в Казахстане, является Закон «О браке и семье»[2] (ЗоБС), который обеспечивает защиту прав и интересов семьи, определяя ее развитие приоритетным направлением государственной социальной политики. За 2012 год в 204 учреждениях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения, по данным Министерства образования и науки РК проживают и воспитываются 18198 детей, из которых 2105 детей- в домах ребенка системы здравоохранения , в 19 детских домах системы социальной защиты населения- 1294 ребенка, в 159 организациях системы образования -14799. На сегодняшний день в детских домах 80% детей- это социальные сироты(дети при живых родителях), но только 25,5% подлежат усыновлению, поскольку у остальных детей есть родители, которые временно не могут выполнять свои родительские обязанности(безвестно отсутствуют, находятся в тюрьмах и др.). Основными причинами увеличения детей-сирот при живых родителях является падение социального престижа семьи, ее материальные и жилищные трудности, рост внебрачной рождаемости, высокий процент родителей, ведущих асоциальный образ жизни. В этой связи защита прав и интересов детей, оставшихся без попечения родителей, приобретает в Казахстане крайне важное значение. Рост социального сиротства приводит к росту заболеваемости и смертности детей, их социальной и трудовой эксплуатации, росту детской преступности. Увеличивается рост отказа родителей от своих детей.[3]

В Казахстане международное усыновление стало устойчивой практикой с 1999 года. С этого времени наблюдается неуклонный рост числа казахстанских детей, обретших новых родителей и покинувших страну. За 13 лет из страны вывезено 8805 детей-сирот (более 44 тысяч было усыновлено нашими соотечественниками). С

критикой усыновления сирот иностранцами выступают и рядовые общественные деятели, и даже депутаты казахстанского парламента. Лейтмотив выступлений сводится к одному знаменателю: не позволим вывозить из страны своих сирот, иначе казахские сироты потеряют свою национальную идентичность, перейдут в другие религии, в иные культурные пространства[4, с. 57-58].

Негативный момент усыновления иностранцами- это несогласованность национального законодательства и законов стран усыновителей. К примеру, усыновленный гражданином США ребенок с момента прибытия на территорию этой страны автоматически получает американское гражданство. (Сторонники международного усыновления в качестве аргумента, обосновывающих их позицию говорят, что ребенок, вывезенный за пределы своей родины, не теряет своего гражданства, пока он не достигнет совершеннолетия). Под предлогом защиты права собственности и невмешательства в частную жизнь усыновитель вправе не допускать наших дипломатов даже за порог своего дома, и такие случаи имели место. Получается, что консульские работники лишены возможности осуществлять в полном объеме контроль, за усыновленными детьми[4,с.59].

При рассмотрении заявлений об усыновление (удочерении) ребенка некоторые суды, в целях окончательного выяснения позиции биологических родителей, привлекают их в качестве третьих лиц по конкретному гражданскому делу. Данные действия, прежде всего, обусловлены неоднозначным толкованием ст.93. В практике Специализированного межрайонного суда по делам несовершеннолетних Мангистауской области были случаи, когда в судебном заседании биологические родители усыновляемого ребенка отказывались от данного ими ранее согласия на усыновление ребенка, несмотря на то, что ребенок к моменту рассмотрения заявления об усыновлении уже продолжительное время фактически проживал с лицами, желающими его усыновить. Такие случаи обуславливают необходимость привлечения биологических родителей к судебному процессу, несмотря на имеющееся ранее выраженное согласие на усыновление. Другая коллизия связана со ст. 91 Кодекса. В соответствии со статьей 91 Кодекса лица, имеющие непогашенную или неснятую судимость за совершение умышленного преступления на момент усыновления, не вправе усыновлять детей. В случае усыновления ребенка одним из родителей, второй родитель согласно ст. 96 Кодекса обязан лишь дать свое согласие на усыновление. При этом законодателем не установлен запрет на усыновление одним из супругов при наличии согласия на усыновление другим супругом, имеющим непогашенную или неснятую судимость за совершение умышленного преступления на момент усыновления. Приведенный пример указывает на несправедливость законодательных ограничений для лиц, желающих стать усыновителями, и для лиц, дающих согласие на усыновление[5]. Вопросы усыновления казахстанских детей иностранными гражданами имеет существенное практическое значение. Подавляющее большинство усыновлений приходится на США, намного реже- Франции, Испании, Канады, Италии и других стран. В связи с такими обстоятельствами, американское законодательство пренебрегает представленными документами и не соблюдает формальные требования казахстанской стороны в исследование дел по усыновлению. Рекомендуется расширить перечень заболеваний, препятствующих усыновления, и исключение возможности усыновления лицами с любыми видами психических заболеваний, вне зависимости от признания их судом недееспособными или ограниченно дееспособными.

Однако сегодня имеют место случаи отказа наших граждан от усыновляемых ими детей. Это имеет место и в практике Таразского городского суда, куда после процесса усыновления обращаются несостоявшиеся «родители» с требованием об

отмене усыновления (удочерения). Причин этому бывает множество: это и психологическая несовместимость ребенка с родителями и другими членами семьи; заболевания ребенка, которые начинают проявляться у ребенка в процессе развития и воспитания, в том числе наследственные и т. д. Увы, несовершенная система усыновления позволяет новым родителям относиться к приемному ребенку буквально как к вещи, от которой в случае ненадобности можно легко избавиться. В США и странах Европы функционирует хорошая, грамотно выстроенная, пошаговая система подготовки, обучения приемных родителей. Она, кроме всего прочего, дает серьезный эффект самоотбора, когда человек в процессе обучения, познакомившись с теми трудностями, которые его ждут, сам решает, готов ли взять ребенка, или, может быть, готов, но не сейчас, или вовсе родитель приходит к мысли, что его представления об усыновлении не имеют никакого отношения к реальности, и он вообще не хочет никого усыновлять.

В ходе обучения люди не только получают необходимые знания, но и выполняют ряд практических заданий, упражнений. В процессе выполнения этих заданий их какие-то мечты и ожидания приобретают, я бы сказала, «плоть», рушатся розовые мифы об усыновлении. Хорошим результатом считается, когда приходят на тренинг 12 семей, а в ходе обучения половина самоотсеивается. В Казахстане до сих пор к процессу усыновления многие люди подходят с точки зрения: «взять ребенка». А цель на самом деле должна быть не взять, а вырастить. В развитых странах мира не приемные родители выбирают ребенка-сироту, а наоборот. Будущие усыновители проходят психологические тесты, сдают своеобразные экзамены на право воспитывать малыша. У нас этого, увы, нет. Процедура усыновления довольно проста. Для того чтобы собрать все нужные документы, достаточно и месяца. Причем нет никаких особых препятствий у потенциальных мам и пап ни по состоянию здоровья, ни по возрасту[6]. Сейчас в Казахстане действует интернет-портал www.usynovite.kz, который содержит банк данных детей-сирот, в котором собрана информация по различным формам устройства детей, оставшихся без попечения родителей, что искоренит неблагоприятные ситуации для ребенка и облегчит усыновление нашим гражданам.

Срок общения иностранцев с усыновленным ребенком составляет 4 недели, что предполагает не разборчивость интересов усыновленного и усыновителя в процессе знакомства. Дети, которых желают усыновить иностранные граждане должны проходить жесткую процедуру международного усыновления. Чтобы исключить нарушения прав детей. В соответствии со статьей 76 Закона Республики Казахстан «О браке и семье», допускается усыновление (удочерение) в отношении несовершеннолетних детей и только в их интересах. Дети, являющиеся гражданами Казахстана, могут быть переданы на усыновление (удочерение) иностранцам только в тех случаях, если не представляется возможным передать этих детей на воспитание гражданам Республики, постоянно проживающим на ее территории, либо родственникам детей, независимо от гражданства и места жительства[2].

Важную роль в защите прав и законных интересов усыновленных детей имеет постусыновительный контроль, в том числе контроль за социальной и психологической адаптацией, за условиями пребывания усыновленного в семье, изучение условий проживания и воспитания ребенка после усыновления, а также пересылка отчетов. Контроль в настоящее время осуществляется должностным лицом консульского учреждения. Отсутствие действенного механизма контроля за судьбой усыновленных детей на территории иностранного государства требует проведения конкретных мероприятий на международном уровне [7].

В Казахстане нет полноценной организованной службы социальных работников, нет института социальной помощи семье. Да, есть республиканские программы, направленные на улучшение положения женщин, предоставление адресной социальной помощи, профилактику правонарушений среди несовершеннолетних. Однако ни в одной из них не обозначена четкая цель-создание сети учреждений по предоставлению социальных услуг семьям и детям, попавшим в трудную жизненную ситуацию, или по ее профилактике. «Но решать нелегкие проблемы семьи и детства только силами государственных органов и общественных организаций очень трудно, необходимо привлечение общественности, гражданских инициатив» - говорит председатель правления ОО «Лига женщин творческой инициативы» Асия Хайрулина. Поэтому очень важно информировать общество о правах детей. Но главное – формирование общественного мнения о нравственной высоте семей, взявших в свое лоно сироту, понимающих и принимающих ответственность за судьбу усыновленного или воспитываемого ребенка. Одна из первостепенных ролей должна отводиться средствам массовой информации. СМИ следует более бережно относиться к распространяемой информации, исходя из принципов «не навреди». В числе основных причин, препятствующих решению проблемы сиротства, был назван низкий уровень психолого-педагогической подготовки родителей к воспитанию детей. Также мешает отсутствие единых критериев выявления семейного и детского неблагополучия. Недостаточная квалификация специалистов по опеке и попечительству, скудное методическое обеспечение по вопросам работы с родителями. Нет и механизма по защите имущественных прав несовершеннолетних, социально-экономических услуг опекунам и попечителям в получении пособий на содержание детей, оставшихся без попечения родителей[8].

Проблему профилактики и защиты детского сиротства нужно решать, устраняя первопричину проблемы. Это связано с тем, что институты социальных служб не взаимодействуют с образовательными учреждениями страны для эффективного функционирования общества. В КазНУ на факультете философии и политологии кафедре социологии и социальной работы выращиваются конкурентоспособные, креативные, стрессоустойчивые, профессионально подготовленные выпускники, которые проводят крупномасштабные исследовательские проекты, организуют круглые столы и участвуют в международных научных конференциях, что способствует социальной модернизации социальной работы. Критическое мышление студентов помогает находить решения в ситуации, которых раньше не было, что способствует оптимизации работы с людьми, попавшими в трудную жизненную ситуацию. В практической деятельности социальный работник должен руководствоваться высокими моральными ценностями, социальной ответственностью и профессиональными качествами, что подразумевает беспристрастное и этическое-моральное отношение к социально-уязвимым слоям населения. Развития усыновления в мировом сообществе переживало различные процессы- воспитательную, фасилитативную и адвокативную, которые между собой тесно переплетены. Воспитательная означает диагностику, моделирование и обратную связь поведения клиента, фасилитативная- психологическая, прогностическая и предупредительно-профилактическая, т.е. мобилизация внутренних ресурсов, адвокативная- правозащитная, организационная, социально-медицинская, социально-бытовая помощь, взаимодействие с общественными структурами. Данные процессы наглядно показывают уровень научной профессионализации социальной работы, которому казахстанская культура усыновления должна стремиться. В целом институционализация процесса усыновления в Казахстане только начинается. Это объясняется, во первых, тем, закономерности институционализации усыновления

обусловлены экономическими, политическими и культурными факторами. Во вторых, медленным развитием профессионализации социальной работы. А в третьих, социальная ценность социальной работы в постиндустриальном обществе. Необходима глубокая перестройка всей системы профилактики социального сиротства на этапе нахождения ребенка в семье и социальной помощи детям, оставшихся без попечения родителей.

Список литературы

1. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. //Послание Президента Р.К.
2. О Браке и семье: Закон Республики Казахстан от 17 декабря 1998 г.//Информационная система «Параграф».
3. Сулейменов Х.Ж. К вопросу о запрете международного усыновления и реализации принципа приоритета воспитания детей в Р.К.//Вестник ТарМУ им. М.Х.Дулати. Природопользования и проблемы антропосферы:- 2012.-№4-С. 57-61
4. Зكريянова Р.А. Усыновление (удочерение) как одна из форм устройства детей оставшихся без попечения родителей//Вестник Казахстано-Американского свободного университета.-2012.-№4.- С. 188-194
5. Тленов А. Степень истинного родства//Юридическая газета. -2013 -4 июля.-С.2
6. Касымов М. Усыновление по-казахстански: Сегодня имеют место случаи отказа наших граждан от усыновляемых ими детей// Юридическая газета.- 2012.- 18 апреля(№56).-с. 5
7. Абдуалиева А.Б. Международный аспект усыновления // Вестник Казахстанско-Американского свободного университета. -2011.- Вып.4.- с.191-197
8. Вержбицкая Н. Чтобы дети не стали обузой//Веч. Алматы. -2009.-10 февр.- С.9

*Сияз Г.Н. әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Мамытқанов Д.Қ.
әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Әл-
Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының
доценті*

ЕСТУ МҮШЕСІ БОЙЫНША МҮГЕДЕКТЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС

Есту - адам организмінің дыбыс толқындарын қабылдау қабілеті. Адам қоршаған ортадан көбіне биогенді (жануарлардың өздері шығаратын) дыбыстарды қабылдап, оған жауап қайтарады. Есту қабілеті адамдардың ерекшелігіне, жасына, физиологиялық, экологиялық жағдайына, т.б. байланысты болады.

Соңғы жылдары мүгедектердің саны соның ішінде есту мүшесі бойынша яғни саңырау адамдардың саны артуда. Қазіргі таңда БҰҰ-ның есебі бойынша мүгедектер дүние жүзі халықының 10%-ын құрайды екен. Қазақстанда ресми түрде мүгедектердің саны 570 мыңға жуық[1]. Соның ішінде 100 мыңнан астамы есту мүшесіне байланысты мүгедектер. Елімізде алғаш «Үміт саңырау, мүгедек балаларды қолдау ұйымы» 1997 жылы құрылды. 1999 жылдары құлағы естімейтін адамдардың саны 55 мыңнан астам болды. Ал, 2005 жылы 70 мыңды құраған. Құлағы естімейтін мүгедектердің саны жыл сайын үздіксіз артып келеді. Бұл экологиядан және тұқымқуалаушылықтан, дәрігерлердің білместігінен болатындығы дәлелденген. Қазіргі таңда туылып жатқан сәбилерде ғылыми түрде білінбейтін аурулар жиілеп

кетті. Бұл экологияның әсерінен. Соның ішінде құлағы естімейтін адамдар көп. Оның үстіне біздің ауамыз лас. Машинадан шығатын жаман жағымсыз иістер жүкті әйелдерге өз әсерін тигізбей қоймайды. Олардың ауыр металл қалдықтары қан қысымының төмен (внутри-черепное давление) болып туылып жатады. Ол ауруды емдеу үшін түрлі дәрі-дәрмектерді қолданады. Оның ішінде митциловый группаға пенцилин, ампетцелин және гентаметцин т.б. қолданылады да, баланың есту қабілетін өлтіріп тастайды. Ал, тұқымқуалаушылықтан пайда болатын мүгедектіктік жалпы саңыраулықтың 15%-ын құрайды.

Қазақстанда 2005-2006 жылдан бері Үкімет тарапынан баланың құлағына есту қабілетін жоғарлату үшін 30 мың АҚШ долларына арнайы чип орнату қолға алынды[2].

Қоғам көпсалалы объекті болғандықтан, оны қабылдау есту мүшесі арқылы жүзеге асады. Сол себепті де саңырау адамдар қарым-қатынасқа түсе алмай қоғамнан оқшауланып қалады. Статистикалық мәліметтер бойынша халықтың 1%-зы есту мүшесінің зақымдануынан зардап шегеді екен. Есту дегеніміз бұл-«іс-әрекеттердің дыбыстық формада көрніс табуы, сондай-ақ адамдардағы дыбысты қабылдау мен ажырата алу қабілеттілігі» [3;48]. Есту қабілеттінің бұзылуы туа пайда болған (25%), жүре пайда болған (75%) болып бөлінеді. Есту органы адам организмінде өте үлкен рөл атқарады. Адамның есту органы үш бөлімнен тұрады: сыртқы, ортаңғы және ішкі құлақ. Іштен туа біткен сыртқы құлақтың зақымдануы сирек кездеседі. Сыртқы құлақтың толық бітеліп қалуын «атрезия» дейді. Атрезия сыртқы дыбыс тесігінің қабынуынан болады. Сыртқы құлақтың зақымдануына сыртқы дыбыс тесігінде жиналып қалған құлық та жатады. Егер адамның құлағына құлық жиналып қалса, ол маман дәрігерге баруы тиіс. Ортаңғы құлаққа ауру қоздырғыштар енсе, ол ауыр зардаптарға әкеліп соқтырады. Бұл жағдайда ортаңғы құлақ қабынады. Ол әр түрлі себептерден болады, мысалы, ангина, грипп аурулары. Ішкі құлақтың зақымдалуы мына себептерге байланысты: қабыну процесінің ортаңғы құлақтан ішкі құлаққа енуі, инфекциялық аурулардың асқынуы, ми қабынуының құлаққа таралуы. Есту органының күшті бұзылуы бұл – өздігінен немесе емделудің нәтижесінде есту органының жақсармауы. Іштен туа біткен есту органының күшті бұзылуы сирек кездеседі. Жүре пайда болған себептер: ортаңғы құлақтың күшті қабынуы, мұрын және жұтқыншақ аурулары, ауыр инфекциялық аурулар (менингит, скарлатина, қызылша), туылу кезіндегі баланың алған жарақаттары.

Есту функциясының бұзылу дәрежесіне қарай есту жетіспеушілігі екіге бөлінеді: кереңдер және құлағының мүкісі бар адамдар. Кереңдік – есту қабілетінің толық жойылуы. Құлағының мүкісі бар адамдар – сөз-сөйлемді қабылдаған кезде түрлі қиыншылықтардың кездесуі. Сөз-сөйлемді қабылдағанда түрлі тәсілдер қолданылады (дауысты қатты шығару, дыбыс күшейткіш приборларды қолдану, нашар еститін адамның құлағына жақындап сөйлеу).

Есту жетіспеушілігінің түрлеріне байланысты адамдарды екі топқа бөледі: кереңдер және нашар еститіндер.

Кереңдердің өзі екі түрге бөлінеді:

1. Сөз сөйлеу қабілетінен айырылған кереңдер (керең-мылқаулар);
2. Сөз сөйлеу қабілеті бар кереңдер (есту қабілетінен кеш айырылғандар)[3;62].

Саңырау балалар арнайы мектеп-интернаттарда дактологиялық (дактильдік тіл қолдың саусақтарымен сөйлеу) білімдерді дефект түрінде игеру, бет-әлпетке қарап оқу (сөйлеп жатқан адамның мимикасына қарай қабылдау) және жазбаша түрде оқытылады. Естуді дамытуға арналған тренажерлар, есіту-вибротактильді қабылдаулар қолданылып, сабақтарды арнайы аппараттардың көмегімен жекелей және топпен өткізіледі.

Нашар естушілік жекелеген есту мүшелерінің кемшілігі мен есту аппараттарының көмегімен сөздік қорды сақтау мүмкіндігіне байланысты кереңдер болады.

Кереңдікті, есту мүшесінің зақымдануының күрделігіне қарай 4 деңгейге бөледі.

- 1) Жеңіл- сыбырды 3-6 метр мен ауызекі сөзді 6-12 метрден қабылдау;
- 2) Әрең- сыбырды 1-3 метр мен ауызекі сөзді 4-6 метрден қабылдау;
- 3) Едәуір- сыбырды 1 метрден жоғары, ауызекі сөзді 2-4 метрден қабылдау;
- 4) Қиын-сыбырды 1 метрден аз, ауызекі сөзді 2 метрден қабылдау[4;48];

Нашар естушілердегі есту мүшелерінің зақымдануы және тілдің даму деңгейі, уақытқа яғни есту дефектісінің пайда болуы мен адамның даму жағдайына байланысты.

Қазіргі кезде есту мүшесін жоғалтудың жалпыға ортақ бірмәнді анықтамасы жоқ. Есту мүшесінің дефектілерінің әр-түрлілігіне байланысты келесі төрт топқа классификациялайды.

- 1) Есту мүшесінің 26 дан 40 дБ төмендеуі (шу кезінде дыбыстың қайдан шығып жатқанын кім айтып жатқандығын түсінбеу);
- 2) Есту мүшесінің 41 ден 55 дБ төмендеуі (1,5 метр арақашықтағы дыбысты әрең түсіну, сондай-ақ транспорттың сингалдары мен есік телефон звоноктарын қиналып есіту);
- 3) Есту мүшесінің 56 ден 70 дБ төмендеуі (сөздерді ажырата алмаушылық, құлақтың түбіне келіп қатты дауыстап айтқанда ғана түсіну);
- 4) Есту мүшесінің 71 ден 120дБ төмендеуі, аурулық түрі толықтай саңыраулық [4;114];

Алғашқы үш топтағыларға есту аппараттарын қолдану жақсы нәтиже береді. Олар жалпы мектептерде оқып, кәдімдігі ұжымдарда жұмыс жасай алады. Сондай-ақ ести алатындар мен қарым-қатынас оларға айтарлықтай қиындық туғызбайды.

Соңғы топтағыларға қазіргі заманғы аппараттар көмек бермейді, олардың қоғамға бейімделуі үшін сурдоаудармашылар, субтитр мен қимылдарға негізделген кинофильмдер мен бағдарламалар, арнайы мектептер, сөйлеу тілін приборлардың көмегімен көре алу, телефон байланысына арналған арнайы аппараттар, электрондық «күтуші», түрлі-түсті будильниктер, есік звоноктары немесе вибрациялық индикациялар және т.б. керек болады.

Есту патологиясы бойынша мүгедектердің өмір сүруіндегі барлық шектеулердің маңыздысы қарым-қатынасқа түсе алмауы[5;233].

Қарым-қатынасқа қабілеттілікке келесілер кіреді:

- 1) Өзге адамды қабылдау қабілеттілігі (оның жеке, эмоционалдық, интеллектуалдық ерекшеліктерін қабылдай алу);
- 2) Өзге адамды түсіну қабілеттілігі (ойын оқу, іс-әрекеттерін, көзқарастарын, мақсатарын қабылдай алу);
- 3) Мәліметтерді бөлісу қабілеттілігі (қабылдау, өңдеу, сақтау, мәліметтерді жіберу)[6;29-30];

Сурдопедагогика – мылқау адамдарға білім және тәрбие беру проблемаларын зерттейді. Оған құлағы нашар және мүлде естімейтін адамдар кіреді. Оларға білім беру барысында қолмен сөйлеу құралы кіреді. Әріптерді қолмен көрсету түрі.

Қоғамның қазіргі заманғы дамуында, өсіп келе жатқан ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің гуманистік бағытына көп көңіл бөлінеді. Есту қабілеті зақымдалған балалардың өмір сүру сапасын жақсарту, интеграциялау мен әлеуметтендірудің қажеттілігі осы балаларға психологиялық-педагогикалық көмек көрсету мәселесі өзекті бола бастады. Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық - педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» заңында дамуында психофизикалық

ауытқуы бар балаларды медициналық түзету және оңалту міндеті бекітіліп көрсетілген. Осы заңға сүйене отырып қазіргі кезде елімізде арнайы ұйымдар жұмыс істейді және сурдологиялық кабинеттер ашылып, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қажетті техникалық көмек көрсетіліп жатыр [7].

Психологтардың зерттеулері барысында есту қабілеті зақымдалған балалардың ойлауының дамуына тән көптеген заңдылықтар анықталған. Солардың ішінде қалыпты еститін және есту қабілеті зақымдалған балаларға ортақ заңдылықтарды және есту қабілеті зақымдалған балаларға тән спецификалық заңдылықтарды бөліп көрсетуге болады. Ортақ заңдылыққа мынаны жатқызуға болады: есту қабілеті зақымдалған балалардың ойлауы еститін балалардікі сияқты кезеңдерден (көрнекі - әрекеттік, көрнекі - бейнелік, абстрактілі - ұғымдық) өтеді.

И.М. Соловьев атап кеткендей нашар еститін балалардың психикалық дамуы- қоршаған ортаны қабылдаудың ерекше жағдайы мен онымен өзара әрекет жасауында баланың жеке тұлғасының қалыптасуының өзіндік жолы болып табылады [8;16].

Естуін жоғалту баланың дамуына алғашқы күндерден бастап- ақ әсер етеді. Ол қоршаған ортаны көлемді кеңістікті қабылдай алмайды, тек көру аумағында және тактильді, вибрациялық сезінулерге ғана жауап береді.

Э.И. Леонгардтың айтуынша, есту қабілеті төмендеген балаларда толыққанды полисенсорлы қабылдаудың қалыптасуы қиындайды, яғни қалыпты дамудың бір шарты зақымдалады.

Кез-келген балалардың жағымды психикалық дамуындағы қажетті жағдай, сыртқы әсердің санының ерекшелігі, күрделілігі, жүйелі және маңыздылығы олардың сөйлеу арқылы жүзеге асатыны болып табылады. Бірақ, сыртқы әсердің көлемі, есту қабілеті зақымдалған балалар үшін өте тар, сөйлеу арқылы әсер ету шектелген, қоршаған ортамен әсері кедейленген, қоршаған адамдармен қатынасы қиындаған болады. Осыған байланысты бұл балалардың психикалық іс-әрекеті қарапайым болып келеді.

Есту патологиясы бойынша мүгедек адамдар қоғамда көптеген кедергілерге тап болады. Денсаулықтағы тума дефектілер, әлеуметтік шектеулердің нәтижесінде мінез-құлық комплексті сипат алып, оны түзету қиын болады. Бірінші кезекте физикалық шектеулер, қоғамнан оқшаулану яғни олар қоршаған ортада өз бетінше қозғала алмайтын және бағыттала алмайтын физикалық, интеллектуалдық-психологиялық кемшіліктер. Қоршаған орта факторлары индивидтің бойындағы кемшіліктерді одан күшті сезінуге немесе оларды түзетуге әсер етеді [9;35].

Екінші кедергі әлеуметтік шектеу- әлеуметтік оқшаулану. Индивид өзінің патологиясына байланысты жұмыс істеуге мүмкіндігінің аз болуы немесе мүлде болмауы. Әдетте есту патологиясы бар мүгедектер еңбекке жарамды болып табылады. Олар төменгі квалификациядағы төмен жалақыдағы жұмыс орында жұмыс істейді. Экономикалық тұрғыда жұмыс берушілер мүгедектерді жұмысқа алуды қолдай бермейді, олар үшін бұл тиімсіз болып табылады. Отандық және шет елдік эксперттердің мәліметтері бойынша барлық мүгедектердің 2/3 еңбекке қабілетті, тек олардың 17 %-ы ғана жұмыс істейді екен [10;4]. Бұл көрсеткіш арнайы жұмыс орнының жоқтығынан ғана емес, жәрдемақылар мен жеңілдіктер алумен байланысты. Өкінішке орай қазіргі біздің қоғамымызда көпшілік жағдайда мүгедектікке берілетін жәрдемақы күнкөрістің көзі ретінде яғни ол жалақыға қарағанда барлық жағдайда бірқалыпты төленіп отырылады.

Есту патологиясы бойынша мүгедектердің өміріндегі үшінші кедергі- азқамтылғандық. Олар еңбектегі шектелуге байланысты төмен жалақыға жұмыс істейді немес мемлекеттен берілетін жәрдемақымен күн көреді.

Қорытындылай келе, қазіргі таңда есту мүшесіне байланысты мүгедектіктің санының артуына байланысты олармен жұмыс жасауда әлеуметтік жұмыскерлерге қойылатын талаптармен, міндеттер күрделене түспек. Саңыраулар мен әлеуметтік жұмыста адамгершілік құндылыққа негізделген гуманистік процесті қалыптастыру мен олардың бостандығын қорғау және өзіндік құндылықтарынан бөлек, жеке қабілеттіліктерін қалыптастыру болып табылады. Есту мүшесіне байланысты мүгедектер әлеуметтік жұмыстың субъектісі ретінде саңырауларға ортақ қоғамдық стандарттар жасау мен әлеуметтік белсенділігін жоғарылату, өзін-өзі дамытуға талпындыру қажет. Әлеуметтік жұмыскер саңырау адамдардың өміріндегі негізгі сфералар: еңбектік, тұрмыстық, құқықтық қамсыздандырылуы мен қоғаммен қарым-қатынасын түзетуі керек болып табылады. Сондай-ақ әлеуметтік реабилитация: медико-әлеуметтік, кәсіби-еңбектік, әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-психикалық, әлеуметтік-құқықтық жұмыстарын жүргізу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Айқын республикалық саяси газет 25 қыркүйек 2013 жыл 5 бет
2. Электрондық ресурс <http://ulbolsyn.wordpress.com>
3. Выготский Л.С. //Проблема дефектологий. Просвещение, 2003 С 48,62
4. Международная номенклатура нарушений, ограничений жизнедеятельности и социальной недостаточности. РАМН, 2008. С.48,114
5. Холостова Е.И., Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация. М. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2002. С.233.
6. Критерии оценки ограничений жизнедеятельности в учреждениях МСЭ: Методические рекомендации / Сост. Д.И. Лаврова, Е.С. Либман, С.Н. Пузин. М.: ЦИЭТИН, 2005. С.29-30.
7. ҚР «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» Н.Ә.Назарбаев жолдауынан (2012)// Егемен Қазақстан газеті. Алматы, 2012ж.
8. Соловьев И.М., Шиф Ж.И. //Развитие образного мышления у слабослышащих и слышащих школьников младшего школьного. - В сб.: О психическо развитии глухих и нармольно слышащих детей. М., Изд - во АПН РСФСР, 2005. С 16
9. Преодолевая барьеры инвалидности. М. 2001, С.35.
10. Кавокин С.Н. //Профессиональная реабилитация и занятость населения. М. 2007 С.4

*әл - Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
Әлеуметтік жұмыс I курс студенті
Төленбай Айжамал
Ғылыми жетекші: оқытушы Болысбаева С.М.*

ЖАС ОТБАСЫ МӘСЕЛЕСІ – МЕМЛЕКЕТ МӘСЕЛЕСІ

Бүгінгі күні отбасы әлеуметтік институт ретінде, әлеуметтік мәдени өзгерістер ішінде маңызды орын алып отыр. Қоғам отбасының қарапайым түрде көбеюі мен жаңа ұрпағын әлеуметтендіру қызметін орындауы кезіндегі мұқтаждығын, мүдделігін білуі

қажет. Әлеуметтік институт ретінде тек отбасы ғана қоғамды еңбек ресурстарымен, әлеуметтік ролді орындаушылармен қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, қоғамдағы отбасының ең басты негізгі қызметтері болады. Олар: дүниеге адам әкелу, әлеуметтендіру, яғни балаларды осы қоғамда өмір сүруге әзірлеу. Отбасы қоғамның бір институты болғандықтан әрқашан үздіксіз қозғалыста болады. Сондықтан бұл маңызды салалардың бірі болып табылады. Отбасы өмірі рухани және материалдық процестермен анықталады. Отбасы арқылы адамдардың ұрпақтары жалғасып отырады. Отбасы, оның құрылымы мен қызметі тікелей қоғамның қатынастарына толығымен тәуелді.

Терең әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың нәтижесінде халықтың көптеген бөлігі кедейлік шекарасында қалып қойды. Адамдардың материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру құрылымында мағыналы деформация болды. Қазіргі таңда аз қамтылғандардың тобына көп балалы және толық емес, жұмыссыз отбасылар ғана емес, сонымен бірге жастардың, студенттердің отбасылары, кішкентай балалары бар отбасылар да кіруде. Ерекше көмекті қажет ететін отбасылар санатына бірінші орынға жас отбасы қойылған.

Жас отбасы дегеніміз – жастары 29-дан аспаған және некеге тұрғандарына 3 жылдан артық уақыт болмаған отбасы. Әлеуметтік қызметкерлер, сонымен бірге философтар, әлеуметтанушылар, психологтар әлеуметтік түсініктер туралы әдебиеттерде «отбасының» 70-ке жуық терминімен кездеседі. Дәл ғылыми тұрғыда «жас отбасы» деген терминнің анықтамасы жоқ. Әртүрлі авторлар некенің ұзақтығының шегі мен жас жұбайлардың жастарын әртүрлі көрсетеді. Дегенмен, көпшілігі жас отбасы бірге 3 жыл өмір сүрген, жұбайлардың жастары 29-дан аспаған және екеуі де бірінші рет некеге отырған жастар деп есептейді. Отбасылық өтіл 3 жылдың тандалуы зерттеушілердің дәл осы уақытта отбасылық қатынастардың дамуында отбасы жағдайы аса жоғары болып, осы уақытта айырылысу саны көп болатындығымен байланыстырады.

Ерекше көмекті қажет ететін отбасылар санатына біз бірінші орынға жас отбасыны қоямыз. Жаңарған қоғамда «жас отбасы» терминінің пайда болуы үшін көптеген уақыт пен күш жігер керек болды. Бұл отбасының ерекше түрінің қалыптасқандығын айтпайды. Оның мәселелері жаңашыл отбасының негізін құратын мәселелерге кіреді. Сондықтан да жас отбасыға деген қарым-қатынас толығымен отбасы институтына қатысты жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясатпен анықталады. Сонымен қатар, жас отбасының қоғам өміріндегі ерекше маңыздылығы мен ерекше қызметтерін де назарсыз қалдыруға болмайды. Оны біз оның инновациялық әлеуеттілігі, өмір сүру мен қызмет стилін анықтау кезінде түсініп, көруіміз тиіс. Жас отбасы мәселесін тек осы уақыттағы ғана емес, сонымен бірге болашақ қоғамның өмір сүру қызметінің барлық салаларында да қарастыруымыз керек.

Жас отбасы критерийі, ең алдымен неке кезектігі, біріншіде бірге тұрған кездің ұзақтығы, яғни үш жылға дейін және жұбайлардың жас шекаралары – 18-ден 30 жасқа дейін [1].

Өзінің құрылымы бойынша жаңа жас отбасы толық, типтік және әлеуметтік қауіпті отбасы болып бөлінеді. Ақырғы типтегі отбасыға толық емес, жалғыз және анасы кәмелетке толмаған отбасылар, яғни мұндай отбасыларға әкесі әскери борышын өтеп жатқан отбасы, студенттік отбасы, сонымен қоса отбасы мүшесінің біреуі мүгедек болған жағдайдағы отбасылар жатады. Осылардың ішіндегі ең көбі толық емес және студенттік отбасылар [2].

Көптеген ғылыми-зерттеулік орталықтардың жаңа жас отбасылардың жағдайына баға беруі қазіргі уақытта жас отбасы мен оның мүшелерінің мәселелері ішінде бірінші орынға – кедейлік пен аз қамтылғандық мәселесі, өмір сүру қызметінің

экономикалық шектелгендігі қойылған. Өзінің өзектілігіне қарамастан, жас отбасыға экономикалық мәселелер жалғыз мәселе болып келмейді. Әлеуметтік минимум кешеніне жан басына шаққандағы кіріс, тамақтанудың дәрежесі мен сапалылығы сияқты экономикалық көрсеткіштер ғана емес, сонымен бірге тұрғын-үймен қамтылуы, мәдениет пен ақпарат, білім беру мен денсаулық сақтау жүйелеріне қол жеткізудің мүмкіндіктері сияқты әлеуметтік көрсеткіштер де кіруі керек.

Жас адамдар отбасы құрған кезде, әрине, материалды және тұрғын-үй мәселелері туралы ойланады. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, отбасы тұрақтылығына материалды және тұрғын-үймен қамтылу факторлары ешқандай әсер етпейді. Бірақ та өмір сүрудің нашар материалды шарттары басқа себептерден туған қайшылықты жағдайларды күшейте түседі. Таңдаулы әлеуметтанулық зерттеулердің көрсетуінше, жас жұбайлардың 44 % ата-аналарымен тұрмақшы. Ал басқа жас жұбайлар жатақханаларда, жеке немесе жалдамалы пәтерлерде, коммуналды пәтерлердің бөлмелерінде тұрмақшы болған. Сонымен бірге үйленген қыздар мен жігіттердің 23% -ң жауаптары бір-біріне сәйкес келмеген. Жалпы алғанда қазіргі жастарға ата-аналарынан бөлек тұруға талпыныс тән болса да, жастардың ата-аналарынан тәуелділігі жоғары. Мысалы, некеге тұрушылардың 80%-ға жуығы материалды көмекті ата-аналарынан алатындығын айтқан, мұның өзі жастардың экономикалық және әлеуметтік тәуелділігін көрсетіп отыр [3].

Материалдық фундаментсіз отбасы құруға ұмтылған жас жұбайларға көп жағдайда әділ ескертулер естуге тура келеді. Сонда да мұндай отбасын құру міндетті түрдегі материалдық қамтылуды қолдайтындарға қарағанда көбірек рационалды негізі бар. Ережеге сай ұзақ уақыт жүргеннің салдары махаббаттық қатынастың құлдырауына алып келеді. Әлеуметтік қызметтердегі жастардың шынайы қажеттіліктерін зерттеу, олармен әлеуметтік жұмыс жүйесін қалыптастырудың негізгі элементі болып табылады. Зерттеулерге сүйенсек, ең алдымен жастар еңбек биржасын, құқықтық қорғау пункттері мен құқықтық кеңес беруді, сенім телефонының жұмыс істеуі, әрі қарай – сексологтың кеңесі, жас отбасыға кеңес беру орталығы, үйде қайшылықты жағдайға тап болған жасөспірімдерге арналған жатақхана приюттерін қажет етеді. Осының ішінде жас жұмысшылар құқықтық қорғау пункттері мен құқықтық кеңес беруді, жастардың еңбек биржасын, жас отбасыға кеңес беру орталықтарын қаласа, оқитын жастар - сенім телефонының, сексологтың кеңесі, еңбек биржасын қалайды.

Жастардың негізгі мәселелеріне жұмысқа тұру, жақсы жалақы мен қызықты жұмыс орны жатады. Нарыққа өту түбірлі түрде жас адамдардың экономикалық белсенділігінің мотивтері мен стимулдарын өзгертіп, жас ұрпақтың жаңа жағдайларды жұмыс істеуге қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастырады. Жастардың әр түрлі санатындағы еңбекке қатынасын зерттеу көптеген жастар үшін өмірде жақсы жұмыс орны, еңбек ұжымындағы жақсы қатынас, жақсы еңбек жағдайлары маңызды екендігін көрсетіп отыр. Осылай 67-ден 75% сұралғандар жауап берген.

Жас отбасына арналған әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыру барысында олардың міндеттерін нақты анықтап алуымыз керек. Мысалы, жасөспірімдерге арналған әлеуметтік реабилитациялық орталық: диагностика бөлімі, әлеуметтік реабилитация, күндізгі бөлім немесе стационардан құрылған.

Диагностика бөлімінің міндеттері дезадаптацияланған бала мен жасөспірімді анықтау, олар туралы мәліметтер базасын құру, әлеуметтік дезадаптация факторларын анықтап, оған талдау жасап, оның формасы мен сатысын көрсету, денсаулық жағдайын, тұлғалық даму ерекшелігі мен бала, жасөспірімнің мінез-құлығын зерттеу; жасөспіріммен әлеуметтік реабилитацияның қалыпты өмір қызметі үшін жағдай жасау

мен қиын жағдайдан шығуға бағытталған жеке бағдарламаны қолданатын шаралар кешенін жасаудан тұрады.

Әлеуметтік реабилитация бөлімінің негізгі міндеттеріне жасөспірімдердің әлеуметтік реабилитация бағдарламасын сатылай орындалуын ұйымдастыру; отбасы, отбасы ішіндегі мүшелермен жоғалтылған қарым-қатынасты орнату, жасөспірімнің тұлғааралық байланысын қалыптастыру, құрдастары ортасында оның әлеуметтік мәртебесін қайта қалпына келтіру, психотравмалық жағдайдан құтылуға көмектесу, адамгершілік нормалары негізінде құрдастары мен үлкен адамдармен қатынас жасауға үйрену, мамандық алуы мен жұмыс істеуге көмектесу, құқықтық және медициналық-психологиялық көмек кешенін көрсету.

Жас отбасы мәселесімен айналысып, оған әр түрлі қолдау көрсететін негізгі орган халыққа әлеуметтік қызмет көрсету мекемелер жүйесі болуы керек. Жалпы мағынада айтқанда, территориялық әлеуметтік мекемелер қызметтерінің мазмұны жас отбасына оның қызметін орындауы мен туындап отырған дисфункцияларды жоюға көмек көрсету болып табылады. Отбасылық өмірдің қалыптасуын жоятын себептер отбасының ішкі, сонымен бірге сыртқы жағдайларына негізделген.

Жас отбасы әлеуметтік күрделі және маңызды институт болып табылады. Оның маңыздылығын Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан – 2030» атты Жолдауында атап өткен болатын: «Жасқа байланысты құрылған саясатта біз жастарға және жас ұрпаққа, жас отбасыларына баса назар аударуымыз керек [4]. Сондықтан да осы бағытта жас отбасыларына қолдау көрсету мемлекет тарапынан жүргізіліп жатыр.

Бұл тұрғыда елімізде бірқатар істер атқарылуда. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың тікелей қолдауымен біздің елімізде жас отбасыларға қамқорлық пен көмек үздіксіз жалғасын табуда.

Жас отбасының мәселелерінің ішінде бірінші орында материалдық жағдай тұр. Қазақстандық жастардың құндылықтарының ішінде «материалдық жағынан қамтамасыз етілу» алдыңғы орында: республиканың 84,8 жас респонденттері бұл қажеттіліктерді басқа базалық және әлеуметтік қажеттіліктердің, соның ішінде «сүйікті адамды табу» (69,0%), «отбасын құру» (74,4%), «бала өсіру» (76,3%) сияқты қажеттіліктерден де бірінші орынға қояды екен [5].

Бұл мәліметтер мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім Министірлігі мен Қазақстан Республикасы агенттігінің бірігуімен «Қазақстан жастары-2010» жобасының шеңберінде жүргізілген статистикалық мәліметтерден алынған. Алынған мәліметтер бойынша, отбасын құру мәселесі елімізде қуантарлық жағдайда екендігін көрсетеді.

Жас отбасындағы материалдық мәселе мектеп жасына дейінгі мекемелердің санының қысқаруымен қиындап отыр. Егер де Қазақстандағы қайта құру басталғанға дейін мұндай мекемелер саны 3000-нан астам болса, жаңа мыңжылдықтың басында, ол – 1,3 мың болып қалған. Ал қазіргі таңда балаларды мектеп жасына дейінгі мекемелермен қамту тек 10% ғана құрап тұр.

Жас отбасының тағы бір өткір мәселесі – тұрғын-үй мәселесі. Жоғарыда аталған «Қазақстан жастары-2010» жобасы шеңберінде жүргізілген зерттеу мәселелерінің ішінде жастардың «тұрғын-үйінің жоқтығы» мәселесі «отбасын материалдық жағынан қамтамасыз ету қиын», «мамандығыма қарай жұмыс табу қиын» және «кәсіптік білім алудың мүмкіндігі жоқ» сияқты мәселелерден кейінгі төртінші орында тұрады.

Жас отбасын әлеуметтік қорғау шараларын жүргізудің басты бағыттарын анықтаған ғалымдардың пікірі бойынша, бұл шаралардың барлығын қызметтің үш негізгі бағытына топтауға болады: 1) экономикалық шаралар (жеңілдіктер, жәрдемақы, түрлі төлемдер), 2) әкімшілік-заңгерлік шаралар (заңнама жән оны

орындаушылардың тікелей жүзеге асыруы), 3) моральдық психологиялық шаралар (насихаттық, қоғамдық пікірдің қалыптасуы) [6].

Жас отбасы шын мәнінде көмекке зәру. Ол, ең алдымен, материалдық базасын (тұрғын үй жағдайын, табысын) нығайтуды қажет етеді, мұнда материалдық жайсыздық жас отбасының тұрақсыздығымен тығыз байланыстыру қажеттігі даусыз.

Біздің қоғамымыздың көп жылдық практикасында мемлекеттік көмектің негізгі түрі материалдық жәрдемақы мен жеңілдіктер беру деген пікір қалыптасқан. Еліміздің нақты экономикалық жағдайына баға бере келе, бұл салаға ірі материалдық салымдардың түсуін күту дұрыс еместігі айдан анық. Тұрғын үйі бар және тұрғын үйге зәру отбасылар арасында табыс деңгейі бойынша бөлгендегідей жайсыз некелер саны өзгермейтінін бақылау нәтижесі көрсетті. Мемлекет тарапынан жас отбасына тікелей ақшалай көмек беру отбасының материалдық мәселелерін шешуге көмектеспейтіні белгілі. Сонымен қатар бүгінгі таңда отбасының құқықтық базасы біршама алға жылжыған, бұл ерлі-зайыптыларға материалдық мәселелерін өз күштерімен шешуге мүмкіндік береді. Жас отбасының өндірістік қызметі рөлінің артуы жас отбасы мүшелерінің жеке еңбек қызметінің түрлерімен айналысуына байланысты, сондай-ақ, бұл отбасының материалдық тұрғыдан нығаюына нақты мүмкіндіктер береді.

Шоғырланған механизмдер әлі дамымаған жас қоғам, оның мәселелеріне назар аударуына байланысты болмақ: алғашқы бала туғанда қосымша жеңілдіктер мен көмек беру, жас отбасын ата-аналардың отбасынан тез арада бөлек шығуына мүмкіндіктер жасау және т.б. шаралар жас отбасының қалыптасып келе жатқан кезеңінде отбасылық жайсыздықтың қалыптасуының басты себептерін жоюға көмектесер еді. Көп жағдайда жас отбасыларында қосымша қиындықтары бар отбасылар кездеседі. Олар некеге тұрған сәтте өздерінің кәсіби даярлығын аяқтамаған және отбасы бола тұрып, оқуын жалғастыратын ерлі-зайыптылар тобы. Отбасылардың осы тобындағылар санының көптігі мен олардың нарықтық қарым-қатынастардың дамуы жағдайында олардың әлсіздігін ескере отырып, әлеуметтік көмектің белгілі бір шараларын тікелей студенттердің отбасына (колледждегілер, техникумдардағылар, жоғары оқу орындағылар) бағыттау керек.

Жас отбасыларды мемлекеттік қолдау аймақтық және салааралық бағдарламалармен айналасытын жерлердегі мемлекеттік органдар арқылы жүзеге асады. Бұл әрекеттердің барлығы жас отбасылардың мәселелерін шешуге бағытталған. Әрине, мемлекет жас отбасылардың мәселелерін шешуге барынша тырысып бағуда, бірақ алда әлі де шешілуін талап ететін міндеттер де көп.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т.В. Шеляг. Современная семья и социальная работа. – М.: Социально-технический институт, 1999.
2. А.Н. Агафонов, Қ.Н. Меңлібаев Жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстар: Оқу құралы. – Астана, 2005. -289 бет.
3. Технология социальной работы: учебник под общ. Ред. Проф. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФРА, 2001
4. О.Қауғабаев. Қалің қалай, қазақ отбасы ? // Заман Қазақстан. - 2009ж, 9 шілде, №5 (181) – 7 б.
5. Молодая семья. – Астана.: Статаистика, 2010.
6. Жас отбасын әлеуметтік қолдау // Астана ақшамы. – 2010ж, 28желтоқсан, №143 (2609) - 10 бет.

СЕКЦИЯ 1
«ҚАЗАҚСТАН - 2050: БІЛІМ БЕРУ - ҒЫЛЫМ - ИННОВАЦИЯЛАР»
«КАЗАХСТАН- 2050: ОБРАЗОВАНИЕ - НАУКА - ИННОВАЦИИ»

Жусупова А., Кудайбергенова К., Елеуова Г.- студенты 1 курса, специальности Педагогика и психология КазНУ им.аль-Фараби, научный руководитель: д.пс.н. профессор Мадалиева З.Б.

ИНТЕРНЕТ КАК МЕДИАСРЕДА И СРЕДА ОБИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Казахстанцы решительно и массово в течение последних четырех- пяти лет, согласно данным нашего интервью, вошли в интернет-пространство. Всемирная паутина стала частью нашей с вами жизни. «Всемирную паутину» создал в 1989 году сотрудник Европейского центра ядерных исследований (CERN), физик Тим Бернерс - Ли, выпускник Оксфордского университета. Он разработал метод доступа к электронным документам при помощи системы гипертекстов. Спустя два года Тим создал первый Интернет-браузер для работы с веб-страницами и первый Интернет-сервер. Система использовалась физиками для своих нужд. Ничего не предвещало того, что спустя всего лишь несколько лет назвали Интернет-революцией. Однако за несколько лет Паутина «опутала» весь земной шар. Задуманный как удобное средство для работы с электронными документами, Интернет внезапно стал приобретать функции «Всемирного разума», как его иногда называют.

Вхождение молодежи в интернет-пространство, согласно данным нашего интервью, изменило не только источники информации, медиасреду, но и весь их образ жизни. Молодежь не просто пользуется Интернетом, она живет посредством его. Это среда обитания, способ жизни при содействии информационных технологий. Интернет становится наиболее ярким символом, каналом межличностных коммуникаций у молодежи. Это повлекло за собой изменение многих психологических качеств личности молодежи. Это и определило выбор темы исследования.

Объектом исследования является молодежь в возрасте от 16 до 23 лет. Общее количество респондентов - 90 человек. Цель исследования: выявить отношение молодежи к сети Интернет. Нами был проведен анкетный опрос, содержащий 25 утверждений. В ходе проведения исследования были получены следующие результаты: на вопрос «Вы много времени проводите за компьютером?» - около 3 часов отметили 47 человек, не знаю, не слежу за временем - 32 человек, больше 6 часов – 11 человек.

По данным интервью интернет стал главным источником информации у 72 % опрошенных. В ходе исследования выяснилось, что респонденты «добывают» всю необходимую для себя информацию именно в интернете. Информация становится для них

релевантной зачастую лишь после совместного ее обсуждения в сети со сверстниками или важными для них взрослыми. Среди видов информации, за которой пользователи обращаются в сеть, преобладают новости 36%, информация из поисковых сервисов 31%, аудио и видео ролики, игры, доступные для скачивания и прослушивания 23%. Большинство опрошенных отметили, что Интернет просто необходим им для работы и учебы (68% ответивших на этот вопрос).

На вопрос «Вы смогли бы прожить день без электричества? Ответили: «нет, от этого зависит моя обычная жизнь» - 57, «да, запросто» - 18 человек, «нет, у меня будет нервное расстройство» - 15 человек.

Если бы у вас была возможность круглосуточного выхода в интернет, следующие результаты: 15 человек не упустили бы такой шанс. На вопрос «Вы смогли бы год прожить на острове, без интернета» были получены следующие ответы: «нет, это невозможно» - 35 человек, «не представляю, но можно было бы попробовать» - 28 человек, «я смогу, у меня крепкая сила воли» - 27 человек.

На вопросы, определяющие влияние интернета на состояние здоровья респондента, такие как: «Ваше зрение не испортилось за последнее время? были получены следующие ответы: «у меня отличное зрение» - 26 человек, «я стал(а) плохо видеть» - 9 человек, «чувствую усталость и покраснение глаз» – 5 человек, на вопрос «Вы испытываете головные боли?» отсутствие головной боли указали 9 человек, «часто болит голова» – 4 человека, «быстро затекает шея» у 27 человек.

На вопрос «Зависимы ли Вы от компьютера?» ответили: «Нет, я могу жить и без него» - 28 человек, 24 человек ответили: «Да, я очень зависима от компьютера» и 19 человек ответили: «я не фанатик, но зависимость есть».

Полученные результаты позволяют сделать следующие выводы: большая часть представителей молодого поколения использует сеть Интернет ежедневно по несколько часов в день. Основными причинами обращения к сети Интернет является возможность быстрого общения, поиска информации и проведения своего досуга. Для молодежи Интернет является неотъемлемой частью повседневной жизни. Это способ и возможность общаться, выражать свои мысли, занимать свое свободное время. При этом почти все опрошенные понимают, что существует Интернет зависимость, но только малая часть отдает себя отчет в том, что они действительно зависят от глобальной информационной сети. Получается, что современное молодое поколение уже точно не видит себя и своей повседневной жизни без обращения к сети Интернет. И именно информация, которая представлена там и доступна для ознакомления, в итоге формирует и оказывает прямое воздействие на нынешнее молодое поколение.

Список использованных источников

1. Мдивани М.О. Подросток в информационной среде. - М.: УМК «Психология», 1999.
2. Иванов Д.В. Виртуализация общества Версия 2.0 Санкт-Петербург, 2002.- с.28
3. Кадубец Т.П. Формирование личности школьника в виртуальной реальности // <http://edu.of.ru/attach/17/34449.doc>
4. Бондаренко С. В. Особенности символично-смысловых взаимодействий в рамках молодежной субкультуры мобильной коммуникации // <http://www.library.cjes.ru/online/id=754>

**Литвинова М., Даукен М.-
студенты 1 курса, специальности
Педагогика и психология КазНУ им.аль-
Фараби научный руководитель: д.пс.н.
профессор Мадалиева З.Б.**

ВЛИЯНИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПОЛОВУЮ ИДЕНТИФИКАЦИЮ МОЛОДЕЖИ

В последнее время возрос интерес к проблеме полоролевой идентификации, и обострилась полемика между представителями различных направлений. Многие исследователи считают, что в основе формирования половой идентичности лежит биологически заданный пол, и что формирование психологического пола является результатом воздействия на личность социальных условий и культурных традиций общества.

Учитывая это, следует рассмотреть, как понимают представители отдельных теорий механизмы полоролевой идентификации, особенности формирования полоролевых предпочтений и некоторых личностных характеристик, а также влияние на процесс полоролевого развития личности такого фактора, как средства массовой информации, а точнее, телевидение.

Телевидение – одно из существенных достижений человечества. На экране человек может посмотреть на всё, что увидеть в реальности не всегда является возможным: другие страны, культуры, события, происходящие в данную минуту на другом уголке планеты, познавательные и развлекательные передачи. Это также способ познания общества и себя, средство обучения и воспитания. Телевидение является источником влияния на людей, формирования ценностей и взглядов, образа жизни и личности, а также формирования полоролевых стереотипов у молодежи.

Рассмотрим механизмы полоролевой идентификации, начнем с традиционной психологической концепции З. Фрейда, как известно, он приписывает основную роль в половой дифференциации биологическому фактору и считает основным ее механизмом идентификации ребенка с родителями. Эта концепция весь процесс развития личности, в котором она основное внимание уделяла формированию поведения и представлений, обусловленных полом, связывала с сексуальной сферой. Традиционный психоанализ признает, что мужская и женская модели диаметрального противоположны по своим качествам, и если для типичного мужского поведения характерны активность, агрессивность, решительность, стремление к соревнованию и достижению, способности к творческой деятельности, рассудочность, то для женского – пассивность, нерешительность, зависимое поведение, а также большая эмоциональность и социальная неуравновешенность. З. Фрейд полагал, что личность тогда развивается гармонично, полноценно, когда она следует вышеописанным моделям, когда не нарушается ее половая идентификация.

Теория социального научения и близкая к ней теория моделирования, рассматривает механизмы формирования психологического пола и полоролевых стереотипов, модифицировали основной принцип бихевиоризма – принцип обуславливания. Представители этих теорий считают, что в развитии полоролевого поведения все зависит от родительских моделей, которым ребенок старается подражать, и от подкреплений, которые дают поведению ребенка родители.

Теория когнитивного развития утверждает, что хотя положительное и отрицательное подкрепления, идущего от взрослого, и идентификация с ним действительно играют определенную роль в половой социализации ребенка, но главное

в ней – это познавательная информация, которую ребенок получает от взрослого, а также понимание им своей половой принадлежности и того, что это свойство необратимо.

По мнению С. Бем и ее коллег, в противоположность традиционной психологии о том, что мужчины и женщины, чтобы быть приспособленными в жизни, должны иметь традиционно установленные соответствующие полу характеристики, показали малую приспособленность индивидов, обладающих только такими характеристиками; наиболее приспособленным к жизни оказался андрогенный тип, имеющий черты того и другого пола и самый распространенный. [1 с. 88-89]

Своеобразной революцией, произошедшей в психологии половых ролей, и возникновению «новой психологии пола», способствовало, три фундаментальных исследования, выводы которых отвергают основные положения традиционной теории. Это работы: 1) Е. Маккоби и К. Джеккли; 2) Дж. Мани и А. Эрхарда; 3) С. Бем, доказавшая несостоятельность противопоставления традиционной психологии маскулинности и феминности. [3.с.158-160].

Представители новой психологии пола, считают, что основную роль в формировании психологического пола и половой роли играет социальное ожидание общества, которые возникают в соответствие с конкретной социально - культурной матрицей и находят свое отражение в процессе воспитания Дж. Стоккард и М. Джонсон опираясь на основные положения теории социальных ожиданий, выдвигает важное утверждение о том, что пол биологический, т.е. пол врожденный, может лишь помочь определить потенциальное поведение человека, а главное – пол психологический, социальный, который усваивается прижизненно и на формирование которого оказывают больше влияние расово, классовые, этнические вариации половых ролей и соответствующие им социальные ожидания [3.с.157].

Рассмотрим влияние на процесс полоролевого развития личности телевидения. Оно вносит свой вклад в гендерную стереотипизацию. Н. Синьорелли провел анализ телевизионных программ, занимавших в течение 16 лет в эфире лучшее время. Семьдесят один процент появлявшихся на экране людей и 69% главных героев были мужчины. Тенденция к выравниванию появления мужчин и женщин проявилась за это время лишь незначительно. Женщины были моложе мужчин, обладали привлекательной внешностью и мягким характером; их чаще показывали дома, в кругу семьи или любовных сценах. Они же чаще оказывались в роли жертвы. Появлявшиеся на телеэкране мужчины, имели, как правило, уважаемую профессию либо выполняли специфически мужскую работу. [2,с.13-17].

Для того, чтобы узнать, сколько времени современная молодежь смотрит телевизор и что они предпочитают, нами был использован опросник телевизионных предпочтений Мдивани М.О. В экспериментальном исследовании приняло участие 86 представителей молодежи, из них: 18 юношей (14-17 лет), 24 юноши (18-20 лет), 4 юноши (21-23 лет), 11 девушек (14-17 лет), 20 девушек (18-20 лет), 9 девушек (21-23 лет).

Как показывают результаты опроса 52,5% девушек и 73,78% юношей смотрят телевизор ежедневно. Хотя девушки смотрят телевизор меньше дней в неделю, чем юноши, они тратят на просмотр больше часов в день. Всего лишь 2% от общего количества опрошенных вообще не смотрят телевизор. В основном юноши и девушки в возрасте до 19 лет смотрят телевизор в одиночку, а после 19 с друзьями или с семьей. С друзьями и юноши, и девушки смотрят телевизор на 47,67% реже, чем с родителями. Также можно отметить, что девушки всех возрастов (от 14 до 23 лет) предпочитают смотреть телесериалы, фильмы и новости. С годами у девушек резко

падает интерес к показам мод, спортивным передачам, телевизионным играм, а к мультфильмам и общественно-политическим передачам резко возрастает.

Юноши предпочитают смотреть фильмы, спортивные и общественно-политические передачи. С возрастом их интерес возрастает к телесериалам, новостям и мультфильмам. Совсем небольшой процент респондентов смотрит показ мод и музыкальные передачи.

Таким образом, юноши и девушки в своих предпочтениях схожи только в одном – просмотре фильмов. Можно заметить, что, чем старше становятся юноши, тем больше их интересуют телесериалы, а чем старше становятся девушки, тем больше они располагают к общественно-политическим передачам. У обоих полов с годами резко возрастает интерес к мультфильмам. Еще юноши с большим удовольствием, чем девушки, смотрят сводки происшествий и спортивные передачи, а вот с музыкальными передачами, телевизионными играми и показами мод, все с точностью наоборот.

Среди жанров фильмов, как и среди телевизионных программ и у юношей, и у девушек один фаворит – комедийные фильмы. Далее интересы среди юношей и девушек расходятся: на втором месте у девушек стоят мелодрамы, а у юношей – фантастика. Меньше всего и те, и другие предпочитают фильмы ужасов. В явных аутсайдерах у девушек - боевики, а у юношей - мелодрамы.

Бытующее мнение о том, что юноши смотрят в основном только боевики, а девушки мелодрамы и телесериалы, не подтвердилось. Можно заметить, что в семьях и юношей, и девушек большее влияние на выбор телевизионных программ имеют мужские члены семьи, в особенности папа т.е. мужское влияние в данном случае больше на 32,48%.

Выявлено, что девушки предпочитают обсуждать программы со сверстницами и семьей, а юноши имеют «размытые предпочтения» - и с семьей, и со сверстниками, и со сверстницами. Хотя юноши приблизительно одинаково обсуждают программы со всеми, кто их окружает, девушки уделяют этому большее количество времени.

Как показывают результаты лишь 50 % юношей предпочитают маскулинные фильмы феминным. Однако в предпочтении конкретных телевизионных передач получены другие результаты. 57% юношей предпочитают маскулинные передачи и лишь 34% - феминные, остальные не знали о каких передачах идет речь. Эти данные можно объяснить тем, что маскулинные передачи более динамичны, их сопровождает более агрессивный и привлекательный для юношей видеоряд. Для того чтобы оценить насколько предпочитаемы фильмы и программы транслируют зрителям полоролевые стереотипы поведения, был проведен контент-анализ телевизионных программ. Для проведения контент-анализа были разработаны специальные критерии по отношению к каждому типу телевизионных программ.

Таким образом, проведенное исследование позволило сделать следующие выводы о том, что, во-первых, молодежь предпочитает смотреть маскулинные телевизионные программы и нейтральные – комедии, во-вторых, телевидение оказывает влияние на осознание социальной желательности полоролевых качеств и тем самым влияет на полоролевую идентификацию.

Список использованных источников

1. Алексеев Б.Е. Полоролевое поведение и его акцентуации. – Санкт-Петербург 2006 -с.144

2. Ярская-Смирнова Е.Р. Социокультурная репрезентация гендерных отношений. Саратов, 2001.
3. Репина Т.А. Анализ теорий половой социализации в современной западной психологии. // Вопросы психологии 1987 № 2 – с.158-166.
4. Мдивани М.О. Подросток в информационной среде. - М.: УМК «Психология», 1999.

**Даутбаева Т. - студентка 3 курса
специальности Педагогика и психология
КазНУ им.аль-Фараби
научный руководитель: д.пс.н. профессор
Мадалиева З.Б.**

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА МОЛОДЕЖЬ

Выбор и актуальность темы исследования обусловлены стремительным развитием информационных технологий, которые затрагивают все сферы общественной и личной жизни. Прежде всего, представляет интерес отношение к сети Интернет среди молодежи. Большинство из них уже не помнят и не представляют своей жизни без компьютеров, мобильных телефонов и, конечно же, глобальной сети под названием Интернет. Поэтому тема взаимоотношения молодежи и глобальной информационной сети давно является актуальной. Интерес для изучения представляет тот факт, что информационные технологии глубоко интегрированы во все сферы жизни именно молодого поколения. Современная молодежь является наиболее активным пользователем сети Интернет, используют ее для общения, организации досуга, образования.

Предмет исследования - отношение молодежи к сети Интернет.

Цели исследования: выявить, как часто молодежь пользуется глобальной сетью Интернет, и выяснить их отношение к чтению электронных книг.

Объектом исследования является молодежь в возрасте от 16 до 23 лет. Общее количество респондентов - 90 человек.

В ходе проведения исследования были получены следующие результаты:

Молодежь представляет собой группу, которая наиболее активно пользуется сетью Интернет. Это подтвердили 88 % респондентов. По результатам анкетирования услугами сети Интернет ежедневно или несколько раз в неделю пользуются 83% опрошенных.

Среди поисковых сервисов наибольшей популярностью пользуются Yandex 63% и Google 26%. Больше половины опрошенных постоянно общаются в сети и используют систему мгновенного обмена сообщениями (58%). Наибольшее предпочтение отдают ISQ 30% Mail.ru, Agent (17%), Skype (15%).

Среди основных причин обращения к сервисам мгновенного обмена сообщениями преобладают следующие: «Это экономит время, можно быстро узнать необходимую информацию» 30%, «Нет возможности общаться в повседневной жизни» 20%, «Проще написать сообщение, чем спросить лично» 13%.

Молодежь отдает предпочтение социальным сетям. Самой известной социальной сетью респонденты считают сеть «В контакте» (80%). На втором месте со значительным отставанием держатся Одноклассники (13%). Также незначительное количество опрошенных указало на «многоязычные» сервисы иностранного

происхождения – крупнейшую в мире социальную сеть Facebook и систему микроблоггинга Twitter.

Большинство респондентов указали, что проводят в социальных сетях по несколько часов в день (53 %). 24 % опрошенных посвящают социальным сетям все свое свободное время, 27 % молодых людей заходят в сети несколько раз в неделю.

В социальных сетях молодежь общается на самые различные темы: обсуждают проблемы с учебой (21 %) и отношения между людьми (19%), философские проблемы (11%), экономические вопросы (6%) и вопросы культуры (14%). Но все же большинство респондентов отдали предпочтение варианту ответа «Ничего серьезного не обсуждаю, просто болтаю с друзьями и знакомыми» - 27%.

Объясняя причины, по которым социальные сети используются для решения личных проблем, молодые люди отмечали, что в социальных сетях легче сформулировать мысли 23% и скрыть свои эмоции 21%.

Приводились и другие аргументы в социальных сетях «есть возможность хорошо подумать перед ответом» (8%), «так проще общаться с людьми, которые сидят дома» (7%). 5 % респондентов считают, что «в виртуальности все проще и легче, чем в реальной жизни», по 4 % респондентов указали, что в социальных сетях «проще обмануть собеседника» и «можно пообщаться с человеком, которого не знаешь, который не знает всех твоих проблем». Для 3 % респондентов виртуальность оказалась единственным местом, где «можно побыть собой». Возможность легко «свести проблему к шутке» оценили 1% опрошенных.

Среди причин, по которым респонденты отдают предпочтение электронным книгам из сети Интернет, на первом месте – возможность получения книг бесплатно (28%). Также большое значение для опрошенных имеет мобильность электронных книг, возможность читать их в любом месте (18%). Оценили респонденты также «компактность» электронных книг (4%) и возможность найти в сети книгу, отсутствующую в библиотечном фонде (1%).

В качестве главных недостатков электронных книг, респонденты отметили: вредное воздействие на зрение 50%, неудобство восприятия информации 25% и платность некоторых изданий 23%. 82% опрошенных в целом согласны с фактом существования Интернет зависимости. Уверены в этом 58% респондентов, 24% склоняются в пользу положительного ответа, 7% - отрицательного. 11% опрошенной молодежи существование Интернет зависимости отрицают. При этом себя Интернет зависимыми считает 31% респондентов. Отрицательный ответ дали 44 % опрошенных, и еще 25% склоняются в пользу варианта «нет».

Исследование показало, что для молодежи Интернет не является предметом конфликта с семьей или друзьями. Ответы на вопрос о том, как родственники и друзья относятся к увлечению молодых людей Интернетом, распределились следующим образом. Большинство респондентов уверены, что их родным и близким не о чем беспокоиться – 53%. 18% опрошенных утверждают, что их увлечение одобряют, а 16% отметили, что родственникам и друзьям все равно. Об отрицательном отношении родственников к Интернету заявили лишь 13% опрошенных.

Таким образом, полученные результаты позволяют сделать следующие выводы: молодежь является активными пользователями столь популярных сейчас социальных сетей. Самой популярной сетью, которая отвечает интересам молодежи, является сайт «ВКонтакте». При помощи этой социальной сети молодежь ищет друзей, общается с ними, обсуждают интересующие их темы и вопросы. Преимущество такой формы общения заключается, прежде всего, в отсутствии прямого контакта с собеседником, что позволяет лучше формулировать мысли и скрывать свои эмоции. Помимо общения в социальных сетях молодежь использует сеть Интернет и для других целей. Таких

как: участие в сетевых играх, приобретение товаров и услуг, а также чтения электронных книг. Сетевые игры являются способом проведения свободного времени для половины опрошенных, которые тратят на это по несколько часов в день. А вот приобретение товаров или услуг через Интернет вызывает интерес у значительно меньшей группы опрошенных. Возможно, это связано с тем, что у молодого поколения, чаще всего, отсутствует свой источник доходов. А также с отсутствием возможности пользоваться некоторыми услугами из-за технических сложностей. Отдельного внимания требует отношение молодежи к чтению электронных книг. Часть опрошенных 27 респондентов соглашались с тем, что электронные книги читать удобно. В качестве главного преимущества называют бесплатность и мобильность. Причем, именно возможность скачать издание бесплатно - является основной причиной популярности и использования электронной книги. За плату читать и скачивать книги участники исследования не готовы. Следовательно, полученные результаты свидетельствуют, что молодежь является наиболее активным пользователем сети Интернет, используя ее для общения, организации досуга, образования.

Список использованных источников

1. Мдивани М.О. Подросток в информационной среде. - М.: УМК «Психология», 1999.
2. Иванов Д.В. Виртуализация общества Версия 2.0 Санкт-Петербург, 2002. - с.28
3. Кадубец Т.П. Формирование личности школьника в виртуальной реальности // <http://edu.of.ru/attach/17/34449.doc>
4. Бондаренко С. В. Особенности символично-смысловых взаимодействий в рамках молодежной субкультуры мобильной коммуникации // <http://www.library.cjes.ru/online/id=754>

**Гумерова А., Данике К., Серикова К. -
студенты 1 курса специальности Педагогика и
психология КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: д.п.н. профессор
Мадалиева З.Б.**

МЕСТО ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ

Социальная коммуникация занимает особое место в жизни современного общества и каждого человека. С ней прямо или опосредованно связаны практически все коммуникативные сферы. Традиционно выделяются внутриличностная, межличностная, групповая коммуникация, организационная, межкультурная, общественная и массовая коммуникация. Но особенно большой интерес в наши дни вызывает электронная коммуникация, опирающаяся на новые технологии и предоставляющая пользователям поистине уникальные возможности для общения, обучения, исследования, ведения бизнеса.

Сегодня сложно переоценить роль Интернета в организации течения потоков всевозможной информации, а также в организации общения, как одного из аспектов, непременно сопутствующего течению этих потоков. Ведь общение – есть способ взаимодействия людей друг с другом, а с появлением всемирной паутины это общение вышло за рамки одного дома, города и даже одной страны. Бесспорно, много лет существовали и другие средства передачи информации на расстояния (такие как почта,

телефон, телеграф), но те неудобства, с которыми часто сталкиваются участники такого общения, вынуждают многих из них перейти в ряды тех, людей, кто уже оценил преимущества нового мира цифровых технологий и в частности Интернета.

Следует согласиться с тем, что в настоящее время электронная почта, всевозможные форумы, организованные в сетевом пространстве, многочисленные Интернет - журналы и газеты, да и сам, собственно, Интернет для многих стали не менее важным аспектом повседневности, чем телевизор или телефон, а порой они и полностью вытесняют своих «отсталых» братьев. Интернет, служивший изначально исследовательским и учебным интересам, становится все более популярным в мире обычного общения. Большинство людей рассматривают Интернет как новый способ коммуникаций, виртуального общения. Во всемирной паутине люди знакомятся и находят старых друзей, родственников, ищут единомышленников и любимых. Однако у такого общения есть и обратная сторона. Это и определило выбор темы исследования. Определение роли или места виртуального общения в жизни молодежи явилось целью данного исследования. Объектом исследования является молодежь в возрасте от 16 до 23 лет. Общее количество респондентов - 90 человек.

Главная особенность виртуального общения связана с особыми отношениями, в которых находятся получатели и отправители сообщений - теми ролями, которые они на себя принимают. Общение посредством Интернета особенно важно для тех людей, чья реальная жизнь по тем или иным причинам стала скучной, однообразной. Такие люди используют всемирную сеть Интернет, как альтернативу своему непосредственному (реальному) окружению. Надо отметить, что около половины пользователей Интернета выходят на просторы Сети, для того чтобы расширить свой круг общения, так как опосредованная компьютером коммуникация создает иллюзию товарищеских отношений без требований дружбы.

Важное обстоятельство: контакты – виртуальны, общение происходит не в реальном мире. И чем больше человек общается в Сети, тем меньше у него возможностей и шансов общаться в реальной жизни. И не только по той простой причине, что на общение в реальной обывденной жизни не остается времени. Общение в Интернете менее обременительно, оно не требует такого напряжения, как общение в жизни, а имидж в Интернете, в отличие от реальности, человек выбирает сам. Игра - легче чем жизнь, Интернет – мир иллюзий, в котором человек может стать тем, кем захочет.

Приведем в качестве примеров ответы наших респондентов:

Респондент 1: «Я думаю, что Интернет может заменить реальный мир. Сама я каждый день пользуюсь Сетью. Я нахожусь в декретном отпуске, поэтому из дома слишком часто отлучаться не выходит. В основном сижу в социальных сетях, чаще – в «Одноклассниках». Но всё-таки реального общения в моей жизни больше».

Респондент 2: «На мой взгляд, виртуальное общение – это способ найти человека, с которым будешь общаться в реальной жизни. Я трачу на Интернет много времени. Общаюсь по скайпу, публикую информацию, скачиваю картинки. Конечно, лучше общаться с людьми в реальном мире».

Респондент 3: «В живом общении можно передать эмоции, чувства и увидеть их у другого человека. Интернетом пользуюсь в основном по работе и трачу на него не больше часа в день. Я зарегистрирована в «Одноклассниках», однако захожу на сайт один раз в неделю».

Респондент 4. «Я пользуюсь Интернетом, чтобы связаться с людьми, которых я не могу увидеть в жизни: мешает расстояние или занятость. Трачу на это 2-3 часа в день. Пробовала знакомиться с людьми в Интернете, но дальше экрана компьютера наше общение не заходило».

Респондент 5 «Через Интернет нельзя понять, какое у человека настроение, как он к тебе относится, даже с помощью смайлов. Поэтому полчаса в сутки посидеть в Интернете мне хватает. Таким образом я поддерживаю связь со своими знакомыми». На вопрос, насколько они часто используют программы виртуального общения (ICQ, Plurk, Вконтакте и другие), 69 человек ответили «да», нет-16, возможно-5 человек. На вопрос: «Считаете ли вы, что с человеком легче общаться при помощи сети Интернет, нежели лично» 45 человек ответили «да», 45 человек - «нет».

На вопрос: «Кажется ли вам, что общение посредством сети Интернет, не может заменить живого общения с человеком» выразили свое согласие -66 человек, несогласие - 21 человек, 3-оценили как возможное.

На какие же темы обычно общается молодежь в социальных сетях? Респонденты выделили следующие категории: «жизненные», «по учебе и личные темы», «разные, смотря с кем: одноклассники, друзья или родственники», «договариваюсь о встрече», «о компьютерных играх», «на любые темы», «политика», «музыка», «видео», «фильмы», «новости», «фото», «общение», «аниме» и др.

Таким образом, интернет играет колоссальную роль в организации виртуального общения. Молодежь не просто пользуется интернетом, она живет посредством него. Это среда обитания молодежи, их способ жизни при содействии информационных технологий, устойчивая тенденция развития подрастающего поколения для жизнедеятельности в коллективном диалоге. Для принятия решений используется коммуникация со сверстниками и взрослыми. Помимо реального общения – это интернет-коммуникация, которая у подавляющего большинства молодежи, как показал опрос и интервью, на первом месте. Молодежь, у которых есть техническая возможность, находятся в непрерывном интернет-контакте с друзьями. Однако результаты опроса показали, что виртуальное общение не может заменить реальное эмоциональное общение.

Список использованных источников

1. Иванов Д.В. Виртуализация общества Версия 2.0 Санкт-Петербург, 2002.- с.28
2. Кадубец Т.П.Формирование личности школьника в виртуальной реальности // <http://edu.of.ru/attach/17/34449.doc>
3. Бондаренко С. В. Особенности символично-смысловых взаимодействий в рамках молодежной субкультуры мобильной коммуникации // <http://www.library.cjes.ru/online/id=754>

**Төлеубаева Т.Т., Елеманова Э.У. -
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
Педагогика және психология
мамандығының 2 курс студенттері,
ғылыми жетекшісі: оқытушы З.У. Ельбаева**

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ РӨЛІ

Оқушыларға кәсіби бағдар беру және болашақ мамандығын анықтап алуға ықпал жасау мектеп алдында тұрған үлкен міндеттердің бірі десек болады. Сондықтан психология мен педагогикада осы мәселеге үлкен көңіл аударылады. Мамандық таңдау – жасөспірім жастағы ең маңызды шешімдердің бірі. Үлкен өмірге енді ғана аяқ

басқан жас ұланның алдында мыңдаған мамандықтан өзіне лайықты біреуін таңдау міндеті тұрады. Мамандық бұл адамнан арнаулы білім, еңбек дағдылары мен іскерлікті талап ететін еңбек іс-әрекетінің түрі. Мамандық таңдау дегеніміз өзің айналысқың келетін жұмысты таңдау ғана емес, өзің араласқың келетін ортаны да таңдау.

Абай атамыз «Адам өмірде екі нәрседен қателеспей керек: бірі – жар таңдау, ал екіншісі – мамандық таңдау» деп бекер айтпаған. Менің ойымша, әрбір адам мамандықты жүрегінің қалауы бойынша таңдау керек, өйткені әрбір адамның болашағы таңдаған мамандығына тікелей байланысты болмақ. Мамандықтың жаманы жоқ, бірақ кез келген мамандыққа икемділік қажет, бұл жай күн көріс, тамақ асыраудың ғана жолы емес, үлкен өнерді, зор шеберлікті қажет етеді. Көптеген жастар мамандықты қалай таңдау керек екенін білмегендіктен мүлде өзінің қызығушылығы жоқ мамандықтарды таңдап жататын кездері де болады. Осыдан барып өз мамандығына деген қызығушылық, қанағаттанбаушылық, өкініш сезімдері пайда болып, тіпті алдына жоспар да құрғысы келмей жатады. Жеке өмірге қадам басқан әрбір жас үшін мамандық таңдау мәселесі ең маңызды кезең болып табылады.

Қазіргі таңда мамандық таңдау оңай жұмыс емес. Бұл проблеманы зерттеушілер П.П. Блонский, Г.Н. Стычинский, В.А. Сухомлинский, Ю.П. Сокольников, А.П. Сейтешов, Г.А. Уманов, Л.К. Кермов және олардың шәкірттері баланы жас кезінен болашақ мамандығын саналы түрде анықтауға ата-аналар, психологтар мен педагогтар өз үлестерін қосу керек екенін атап көрсеткен [1].

Ал, психолог мамандардың айтуынша, кез келген жеке тұлға өзі қалаған және шұғылданғысы келетін мамандықты армандағаннан, алға өмірлік мақсат ретінде қойып жоспар құра білгендері жөн деп санайды. Мамандық таңдау – белгілі бір деңгейде моральдық мәселе. Сондықтан әр адам өзінің көңіл қалауына ерік беруі керек. Бірақ қазіргі таңда мамандық таңдауда жас түлек емес, ата-ананың таңдауы басым болуы үстінде. Өзі қай мамандықты қалайтынын да білмейтін жасөспірімдердің саны жеткілікті, осы сәтте өз ойларының әлі де қалыптаспағаны ма? деген сұрақ туындайды... Ал сондай мамандардың ертенгі күніне көз жүгіртер болсақ рухани даярланбаған маман болып шығатыны барімізге мәлім. Сол себепті жасөспірім кезінен бастап мамандыққа баулу және кәсіби бағдар беру кезеңдерінде ата – ана, педагог психологтар аянбай еңбектеніп, өз үлестерін қоса білсе ғана оқушының әр жасаған әрекеті шынайы әрі шын жүректен жасалатын болады. Сонда ғана оқушының мамандыққа деген құштарлығы мен сүйіспеншілігі арта түседі. Алайда мамандықтың түрі көбейген сайын оны таңдау да қиынға соғатыны тағы бар. Сондай-ақ енді-енді өзін тұлға ретінде сезіне бастаған адамға қоғамның өз заманына сай ұсынатын қызметтері бар. Міне, адамның мамандыққа, мамандықтың адамға сай болуы, қоғамның сұранысы, тұлғаның қабілеті, осы үш фактор мамандық таңдауда бірін-бірі толықтырады. Адамдар мамандықты жүрегінің қалауы бойынша таңдау керек, сол кезде ғана өз ісін жақсы көріп, үлкен жауапкершілікпен қарай алады. Ал жүрегі қаламай таңдаған мамандық иелері көп қиындықтарға кездеседі.

Мамандық – қызметкердің кәсіп шеніндегі қызметінің нақты саласы. Ол лауазымнан өзгеше түрде белгілі бір білімді және арнаулы түрде оқып-үйрену немесе жұмыс тәжірибесін жинақтау барысында алған еңбек машықтарын талап ететін еңбек қызметінің тегін сипаттайды. Лауазымдық міндеттердің шеңберін айқындайды. Мамандық қызметкер еңбегінің бүкіл шеңберін қамтығанда ғана ол кәсіп ұғымына сай келеді. Кез келген еңбек мамандық емес. Еңбектің мамандық деп аталуының өзіндік шарттары бар: бірі - маман атануыңыз үшін білім алып, қолыңызға сол саланың дипломын, куәлігін, аттестатын не сертификатын алуыңыз керек болса, екіншісі - еңбегіңізге ақының төленуінің қажеттілігі. Өз ісінің нағыз маманы атану үшін ең

алдымен мамандығыңызға деген махаббат керек. Мамандыққа деген махаббат, сол махаббатпен ары қарай істелген жұмыс қана нәтиже бермек.

Екінші сөзбен айтқанда, мамандығыңыз сіздің сүйікті ісіңізге айналуы қажет. Бұл жағдайда адам жұмысқа ерекше құлшыныспен кірісіп, жұмысынан ләззат алады. Өз жаныңызға жақын мамандықты іздеп табу да барынша күрделі жұмыс. Өз қалауыңызды білесіз, бірақ мамандығыңыздың қалай аталатынын білмейсіз. Бұндай жағдайда психолог-профконсультант (мектеп психологтары), мектеп мұғалімдері, оқу орындарының оқытушылары, ата-ананың, туған-туыстарыңыздың көмектеріне жүгінгендеріңіз жөн болар. Бүгінгі таңда қоғам алдына қойылған негізгі міндеттердің бірі жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Қазіргі жаңа кезеңдерде ғылымдар жүйесінде, кәсіби өзіндік анықталу мәселесін зерттеу өзектілігі қоғам талаптарына орай еңбек сипаты мен мазмұнының аумақты, жылдам өзгеруіне байланысты оқушыларға кәсіби бағдар мен мамандық таңдауға психологиялық дайындықты қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық өңдеулерін жүзеге асыру мәнді сұрақтардың бірі болып отыр. Кәсіби баулу мен мамандық таңдауға бағыттау педагог психологтар тарапынан үлкен жауапкершілікті қажет етуде. Алайда, кәсіби бағдарлану жүйесінің білімдер сферасында жетіспей жатқан жақтарының бірі оқушылардың ішкі әлемін, олардың қызығуын, білімділігін, қабілеттерін зерттеу және өзіндік бағалауларын, мамандық таңдауға байланысты зерттеу мәселелері әлі де жеткіліксіз. Кәсіби бағдарлау - әр адамның жекелік қасиеттеріне, қызығушылығына, қабілетіне, қоғамдық қажеттілікке байланысты мамандық таңдап алуына ықпал жасау. Мамандықты дұрыс таңдаудың әр адамның өз өмірінде табысты болуына және әлеуметтік ортада барлық қабілетін толық ашуға негіз болатындығын көптеген ғалымдар өз еңбектерінде дәлелдеп шыққан.

Кәсіби бағдарлаудың негізін құрушылар Ф.Гальтон, А.Кершенштейнер, Г.Мюнстерберг, П.П.Блонский, Ю.П.Сокольников, Т.Н.Мальковская, Г.А.Уманов т.б. ғалымдар әлеуметтік-кәсіби бағдарлау идеяларын қалыптастырды. Осы идеяларға сүйене отырып барлық ізгі ниетті мемлекеттер өз ұрпақтарын тәрбиелеу барысында оларға кәсіби бағдар беру, кәсіп беру мәселелерін өз халқында қалыптасқан дәстүрлерге сүйене отырып ғылыми негізде шешу жолдарын іздестіруде. Жалпы және кәсіби білім беру мектептерінің тұжырымдамасында оқушыларды қандай да бір іс-әрекет түріне баулу және әр баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін, қабілеті мен білімділігін анықтауға мүмкіндік беру қажет екені анықталған. Бұл мәселені шешу әр мектепте әр түрлі жолдармен жүргізіліп жатыр [2]. Психологиялық қызмет ұйымдастырылған мектептерде балалардың жекелік психикалық қасиеттерін анықтаумен шектелуде. Ал шын мәнінде бұл қызмет көпқырлы және көпсырлы болуға тиісті. Адамды әлеуметтік-кәсіби бағдарлау кезеңінде балаларға жалпы мамандық, мамандық бойынша қызмет атқару, табыс көзі, мамандық шеберлік және сондай жалпы мағлұматтар беріледі. Бұл кезеңнің міндеттері:

мамандық туралы жалпы ұғымды меңгерту, мамандықтар әлеміне саяхат жасау арқылы баланың мағлұматтылығын қалыптастыру;

шебер адамдардың құрметке бөленетінін, олар материалдық және рухани байлыққа өз шеберлігі арқылы жеткендіктерін көрсету;

мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму тенденциясына байланысты қандай мамандықтардың болашағы мол деп болжамдауға болатындығын көрсету;

туыстарының, таныстарының, достарының мамандықтарын, олардың перспективасын көрсету;

еңбектің шығармашылық сипатымен таныстыру;

еңбек романтикасы туралы мағлұмат беру;

еңбектің материалдық және рухани байлықтың көзі екенін көрсету.

Осылайша еңбек, кәсіби әрекеттің өзі құндылық екенін айқындап, әрбір жеке адамның мамандықты дұрыс тандап өмірдегі өз орнын табуға ұмтылылысы болғанда ғана олардың қызығушылығы одан әрі дамып, мәртебесі өсіп, жоғары мансаптық орынға ие болуына мүмкіндік туады. Мамандыққа қызығушылығы бар адамға оны толық және сапалы меңгеруге жол ашылады.

Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыруда құндылықтардың қалыптасуына үлкен әсерін тигізетін нәрсе -мотивтер екенін ескеру қажет. Мамандықтарды таңдау мотивтерін алты топқа бөлуге болады:

жалпы мотивировка;
мамандықтың романтикасы;
танымдық сипатындағы мотивтер;
қоғамдық мәні бар мамандық таңдау мотиві;
беделге, үлгіге сүйену;
мотивацияланбаған таңдау.

Барлық мотивтерді сипаты бойынша төрт топқа бөлеміз:
нақты еңбекке бағытталған, мақсаты анықталған, дәлелге негізделген мотивтер;
нақты емес, жеткіліксіз себептестірілген мотивациялар;
сенгісіз, негізсіз мотивациялар;
ешқандай негізі жоқ мотивациялар.

Мамандық таңдау мотивтерін анықтауға арналған көптеген әдістемелер бар. Оларды қолданып зерттеу жүргізу нәтижесінде балалардың мектеп бітіру шағында мотивациялық сферасы өте нашар көрініс беретіндігі анықталған. Бұл жағдай мектеп түлектерінің қалаулары анықталмастан, болашақ өмір жолын анықтауға өздері үлес қосуға шамасы келмейтіндігін көрсетіп отыр [3].

Жеке адамның басқа психикалық қасиеттері де өзара тығыз байланыста болады. Осы байланыстылықты былайша көрсетуге болады:

қажеттіліктер → қызығушылықтар → объективті құндылықтар → мотивтер → мақсат → таңдау.

Өзінің қажеттілігін қанағаттандыруға ұмтыла отырып, адам өз алдына нақты бір мақсат қояды, бірақ бұл мақсат өз бетімен жүрмейді, ол адамның бағыттылығымен тығыз байланысты жүреді де оның барлық іс-әрекеттерінің бағдарламасын болжамдайды. Қажеттіліктерді, қызығушылықтарды қанағаттандыру, мақсатын жүзеге асыру нақты бір мәселелерді шешусіз, сәйкесінше жұмысты орындаусыз мүмкін емес. Сондықтан әрбір жағдайда адам объект, құбылыс немесе іс-әрекет түрлерін таңдайды. Осылайша таңдау жеке адамның қажеттілігін өтейді [4].

Әлемде ізі қаламайтын мамандық иесі болып жүрген қаншама адам бар, өз жұмысын жанымен сүйіп істейтін адамдардың да саны аз емес. Ертеңгі болашағымыз бұлыңғыр болмас үшін мамандық таңдаудан жаңылмай, өз өміріңіздің әр кірпішін дұрыс қалай білейік. Сонда ғана әр қадамымызды нық басып, ертеңімізге алаңдамай, еліміздің тірегі, отанымыздың бетке ұстар азаматы бола аламыз.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев айтқандай «Отанның болашағы, мемлекеттің келешегі жастардың қолында, олардың өрісті ойы, өркенді ісі, табанды тіршілігі тек біліммен ұштасқан біліктің арқасында биік белестерге жетеді» дегеніндей мына біз жастарға үлкен үміт артып отырған сәтте осы үлкен де жауапты қадамға аяқ алмас бұрын ең алдымен жүрегіміздің үнін тыңдап дұрыс таңдау жасай билейік!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Чернявская И. Н. Психологическое консультирование
2. Шеврандин И. Н. Социальная психология в образовании.

3. Шербокова А.И. Проблемы возрастной психологии.

4. Отбасы және психологиялық кеңес А.А. Бадалева

**Отарбаева П.Г. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 1 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: оқытушы З.У. Ельбаева**

ТҮЛҒАНЫҢ РЕПРЕЗЕНТАТИВТІ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ КОГНИТИВТІ ТЕОРИЯЛАРЫ

Эволюциялық дамудың ең жоғарғы сатысына көтерілген тұлға психологиясы, тұлғаның сыртқы әлемді қабылдау каналдарының ерекшеліктері мәселесі ерте ғылым салаларының көкейтесті мәселелердің бірі болып табылғанымен, қазіргі таңға дейін өз өзектілігін жоғалтпаған. Керісінше тұлғаның психологиясы, олардың әлемді қабылдау ерекшеліктері мен мүмкіндіктері ғасырлар бойы философия, әлеуметтану, психологиясында қаншалықты терең зерттелгенімен қазіргі таңға дейін тұлғаның жасырын сырлары мен шексіз мүмкіндіктері толық ашылмаған.

Соңғы жылдары тұлғаның түйсіктен бастап қабылдауға дейінде танымдық процестерін психологияның жаңа және күрделі саласы когнитивті психология тереңнен зерделеп жүр. Когнитивтік психология түйсіктен қабылдауға дейінгі барлық психикалық процестер диапазонын қамтиды, нейроғылым зейін, сана, есте сақтау, түсініктің қалыптасуын, ойлау, қиял, тілі, интеллект, эмоция мен даму процестерінің поттернін зерттейді, ол жүріс тұрыстың барлық саласын қамтиды [1].

Танымал когнитивті психология ғылымының өкілі Р. Солсонің «Когнитивная психология» еңбегінде «тұлғаның әлемді қабылдау каналдарын анықтау және дамыту олардың осы кезге дейін ашылмаған психологиялық мүмкіндіктерін дамытуға негіз болады» деген идеясы, тұлға психологиясын зерттеудегі маңызды идея. Танымдық процестерді зерттеуге бағытталған жаңашыл ғылым саласы когнитивті психология тұлғаның репрезентативті жүйелерін зерттеуде жаңашыл амалдар ұсынуда [2].

Репрезентативті жүйе-ағылшын тілінен аударғанда «**Representativeness – елестету ,қайта жаңғырту**» - деген мағынаны береді нейролингвистикалық бағдарламалау түсінігі. Сыртқы ортадан ақпарат қабылдайтын ерекше тәсіл болып табылады. Ол адамның ішкі жеке тәжірибиесіне бағытталады.

Репрезентативті жүйе- бұл ойлау үшін өзіміздің сезім мүшелерімізді ішкі тәсіл арқылы қолдану. Тілдің оймен байланысын қарастырады.

Сезім мүшелерінің екі қолдану түрі болады. Олар сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Сыртқы жолы- қоршаған ортаны түсіну мен қабылдау үшін қажет болса. Ішкі жолы-естігенді, көргенді, тері арқылы сезінген іс әрекеттерді қайта елестету үшін қажет.

Бізді қоршаған ортадағы мәліметтерді қабылдаудың немесе қабылдау жолының негізгі бес арнасы бар. Олар: көру, есту, сезіну, дәм және иіс сезу каналдары. Осы бес арнаның ішінен ең негізгі үшеуін бөліп алуға болады-аудиалды, визуал, кинестетикалық арналар.

Американдық психологтар Джон Гриндер және Ричард Бендлэрдің көрсетуінше «Екі қалған сенсорлы арна-иіс және дәм сезу арналары арқылы қоршаған ақпараттарды қабылдау сирек кездеседі». Сондықтан бұларды кинестетикалық ақпарат қабылдау арнасына да қосады. Осыған ақпаратты қабылдаудың төртінші жолын қосамыз-логикалық немесе дискретті, оған адам миының жетістігі формула, схема,

эртүрлі логикалық дәлелдемелер түрінде кіреді. Ақпаратты қабылдау арналары көмегімен адам кез келген уақытта қайтадан өз ішінен болған оқиғаны басынан өткере алады, яғни көз алдына есестете алады. Егер қаласақ біз көзімізді жұмып визуалды көріністі есестетеміз-көз алдымызға иректі, сағат тіліне қарсы жәй қимылдап жатқан қара түсті фондағы күмісті немесе өзімізге өте жақсы таныс адамды елестете аламыз. Біз сондай ақ өзімізге денеміздегі ыстық оттан болатын тітіркенуді елестете аламыз. Жаңбырдың терезеге тамған дыбысын, алыстағы найзағай тарсылын, тас жолдағы дөңгелетің дыбысы арқылы аудиалды репрезентасияны шақыра аламыз. Яғни дыбыс арқылы.

Сонымен, біздің миымыздағы ақпараттарды алатын, сақтайтын, кодтайтын арналар-суреттер, дыбыстар, сезінулер, иісі және дәмдер репрезентативті жүйе ретіне белгілі. Барлық адамда осы арналар кездеседі. Бірақ, біреуі ғана жетекші болады. Ал осы арнаға сәйкес келетін жүйе бірінші репрезентативті жүйе болып саналады. Р.Солсо және көптеген когнитивті зерттеуші ғалымдарының идеяларын зерделеу, шартты түрде барлық адамдарды төрт топқа бөлемізге мүмкіндік берді. Олар: аудиал (шамамен 25% адамдар), визуал (шамамен 36 % адамдар), кинестетик(40%), дискретті.

Тұлғада сыртқы әлемді миында бейнелеудің көбіне екі канал негізінде қабылдайтыны айқындалған. Мысалы, «визуал-кинестетик», «аудиал-дискретті». Адамдарда үш репрезентативті жүйенің бірдей дамуы сирек кездеседі, дегенмен репрезентативті жүйелерін тиімді дамыта алатын кейбір адамдарда барлық төрт репрезентативті жүйенің бірдей жұмыс жасайтын кездері де кездеседі, бірақ ондай жағдайлар өте сирек [3]. Бұл жерде шынайы сұрақ туындайды «Қандай жолмен жетекші репрезентативті жүйе анықталады?» Жауап қарапайым, когнитивті психологиялық диагностикалық тесттер, сауалнамалар, бақылау және т.б. психологиялық зерттеу әдістері көмегі арқылы.

Кейбір адамдар эртүрлі алғашқы репрезентативті жүйемен бір- бірлерін түсінбей жатады, тіпті бір тілде сөйлеседе. Мәселе мынада, яғни тілдік жүйе сенсорлі жүйемен тығыз байланысқан, сондықтан адам өзінің жетекші репрезентативті жүйесінде бар сөзді таңдайды. Мұндай сөздер предикат (логикалық ұғым) деп аталады. Визуал көбіне «Мен көрдім», «Қарашы, қалай», «Келесі сөйлемге қараймыз» деп қолданса, аудиал адамдар «мен естідім», «тыңдашы», «сөйлемді тыңдаймыз» деген сөздерді қолданады.

Егер адам екінші бір адаммен қарым-қатынас құрғысы келе, ол өзінің предикаттармен келісетін оның предикаттарын таңдау керек. Олай болмаған жағдайда қарым-қатынаста репрезентативті барьер (кедергі) пайда болады. Сондықтан егерде эртүрлі жүйедегі адамдар бір командада болса олар әрқашан ұтылады. Бір бірін түсінбейді. Бір сұраққа ортақ жауап таба алмайды.

Сонымен репрезентативті жүйе коммуникативті жүйе ретінде бола алады, сондай ақ адамдар арасында дұрыс қарым-қатынас құруға көмектеседі. Сонымен бірге, бір репрезентативті жүйе түрі басым адамнан екінші бір репрезентативті жүйе түрі басым адамды артық деп санауға болмайды. Себебі кейбір репрезентативті жүйелер деректі тапсырмаларды орындағанда көбірек тиімді болуы мүмкін. Сондықтан бір топтағы адамдар бір репрезентативті жүйеде болғаны дұрыс, немесе репрезентативті жүйенің екі түрі қатар жұмыс істейтін адамдар бір топта болу керек. Ойын кезінде толық коммуникативті құрылымды алу үшін, соңғының рөлі бір предикатты екінші бір предикатқа ауыстырғанда қорытылады.

Ең алдымен адам үшін әлемді танудың қай жолы маңызды екенін біліп алу керек. Осыны білу арқылы жақсы үйлесетін сөзді немесе іс әрекетті қолданамыз. Мысалы аудиал адамды романтикалық кешпен қуанту үшін оған хош

иісті майшам мен бөлме толы раушан гүлдері аздық етеді-оған сүйікті әуенін қосу керек, ал егер оның не қалайтынын білмесеңіз өзіне әуенді таңдату керек немесе тіпті өзімен бірге әкелуін ұсыныңыз.

Аудиалдармен сөйлесу барысында әрбір сөзге мән беру керек, себебі ол әрбір сөзге көңіл аударып отырады. Кейбір жағдайларда сіздің есіңізге салып отырады.

Жетекші репрезентативті жүйені қалай танып білуге болады. Ең алдымен адамның өзі жайында және өзінің өміріндегі оқиғалары жайында қалай айтынына көңіл бөліңіз. Достарыңызға тәжірибие жасап көруіңізге де болады. Кезекті әңгімелесу барысында сөздерін мұқият тыңдаңыз және етістік, сын есім, үстеу сөздерінің қай категорияда барлығынан көп кездесетінін белгілеп отырыңыз.

Жетекші репрезентативті жүйені анықтаудың тағы бір жолы ол, адам бір нәрсені айту барысында оңға немесе сол жақ төменге қараса, яғни ол визуал адам. Ал оңға немесе сол жақ жанына немесе сол жақ төменге қараса –аудиал. Бұл көбінесе оңнақай адамдарда болады. Ал көзінің қарашығын оң жақ төменге бағыттаса кинестетик адам болғаны. Бір адамның жетекші репрезентативті жүйесін анықтауды үйреніп алған соң, осы жүйені басқа да адамдардан оңай байқауға болады. Сондай ақ осыны білу арқылы адамдармен дұрыс қарым-қатынасқа түсуге болады. Әрине бұл жерде мұндай адамдармен қалай қарым-қатынасқа түсеміз? Деген сұрақ туындайды. Бұл сұрақтың жауабына біз келесі екі жолды ұсынамыз: егер адам сізге жағымды болса онда сол адамға жақын жетекші репрезентативті жүйенің сөздерін қолданыңыз. Ал сіз үшін жағымсыз адам болса қарама-қарсы жүйенің сөздерін қолданыңыз. Сонда ол сіздің өзін түсінбей жатқаныңызға көзі жетеді. Мысалы, егер сіздің ұнамды әңгімелесушіңіз визуал болса, онда оның «Сіз мені түсініп тұрсызба?» деген сұрағына- сіз былайша жауап бере аласыз «иә керемет! Мен бұның болғанын өте анық көріп тұрмын».

Егер адамдар ішкі тәжірибенің қандай да бір түріне жүгіну жиілігіне зерттеу жүргізетін болсақ, онда әрбір адам қандай да түрге «маманданғанын» көруге болады. Қандай да бір оқиғаны еске түсіру біреуде – көрудің басымдылығымен, екіншісінде – негізінде есту, ал үшіншілерді – кинестетика арқылы жүзеге асады. Есту есі – аудиалды модальдылық және қозғалыс тәжірибесі, сипап сезу – кинестетикалық модальдылық деп аталады.

Жетекші модальдылық туралы мәліметті көз сигналдары арқылы ғана емес, айтылған сөздер арқылы алуға да болады. Сөздерді таңдау адамда жетекші модальдылықпен байланысты: егер ол «жарқын келер шақ, ашық болашақ, көзқарастар» жайлы сөйлесе, визуалды жүйеге сәйкес визуалды сөздерді таңдайды. Аудиалды модальдылыққа «монотонды, жаңғырықты, қаттырақ айтыңыз, келіңіз келісейік» сияқты сөздер сәйкес келеді. Кинестетикалық сөздер: «тиісу, жұмсақ, қатты, жылы, суық» және т.б. сөздер жатады. Адамның жетекші модальдылығын білдіретін сөздерді «предикат-сөздер» деп атайды. Сонымен бірге бірде-бір модальдылыққа жатпайтын сөздер бар: «білу, түсіну, ойлау» (оларды кейде тілдік қозғалыс модальдылығына жатқызады, бірақ бұл ұғым өте сирек қолданылады). Жетекші модальдылықтың әртүрлі адамдарда бөлінуінің кейбір заңдылықтары бар (бірақ нақты емес). Мысалы, әйелдер жиі жағдайда визуалдар, ал ерлер кинестетиктер. Аудиалды модальдылық жетекші ретінде өте сирек кездеседі: музыканттарда және кейбір басшыларда [4].

Сенсорлы белгілі сөздер мысалдары:

- **визуалды:** Қарау, картина, фокус, қиял, сахна, соқыр, визуалдау, болашақ, жарқырау, бейнелеу, түсіндіру, қарастыру, көз, алдын-ала көру, иллюзия, байқау, көрініс, көзқарас, көрсету, көріну, анонс, көру, шолу, байқау, қараңғылық.

- **аудиалды:** Сөйлеу, ұқсастық, қатты, тон, дыбыс, монотонды, қоңырау, екпін, түсінікті, есту, пікірталас, баяндау, ескерту жасау, тыңдау, сыңғырлау, үндемеу, сөзшең емес, вокалды, дауыс, айту, тыныштық, диссонанс, үйлесімді, тыныш, мылқау.

- **кинестетикалық:** Ұстап алу, беру, байланысқа түсу, итеру, үгу, қатты, жылы, суық, қатпар, өткізу, қысу, күш түсіру, сезіну, түйсіну, қысым, тығыз, жұмсақ, нәзік, ұстау, тигізу, ауыр, майда.

- **нейтралды:** Шешу, ойлау, еске сақтау, білу, медитациялау, төмендету, ниеттену, саналау, бағалау, оқыту, мотивациялау, өзгерту, саналы.

- **иіс сезу:** Жағымды, хош иісті, түтінді, жаңа, сасық.
- **дәм сезу:** Қышқыл, тұзды, тәтті, дәмді, шырынды, ащы, тұщы.

Репрезентативті жүйелерді дамыту жолдары адамдардың тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты түрлі когнитивті психологиялық әдіс-тәсілдер негізінде жүргізіледі. Адамның бойындағы нашар жұмыс істейтін репрезентативті дамытудың маңызы зор және қолданылып жүрген жүйемен байланыстыру қажет. Біз оларды байланыстырған кезде қоршаған ортаны түрлі түсті және анықырақ, дыбыстырақ қабылдаймыз. Бұл үрдіс адамда қалай жүретінін мысал ретінде көрсетсек.

Мылалы:

Визуалдар= «сиыр бұрыштан қарады»

Визуал+Аудиал= «сиыр дыбыстап бұрыштан қарады»

Визуал+Кинестетик= «Жылы сиыр бұрыштан қарады»

Визуал+Аудиал+Кинестетик= «Сиыр дыбыстап қатты қардың үстінде баяу келе жатр».

Күнделікті өмірде суреттер өте тез пайда болады және тез жоғалады. Егер кинестетиканы қосатын болсақ, сурет ұзаққа сақталады

Сонымен, барлық репрезентативті жүйелер адамда кездеседі. Бірақ біреуі басымырақ қызмет атқарады. Әрбір адам өзінің баяу қызмет атқаратын репрезентативті жүйесін дамытуға әрекетте жасағаны жөн. Оған жоғарыда көрсетілген методиканы қолдануға болады. Адамда барлық репрезентативті жүйелердің бірдей деңгейде жақсы жұмыс атқаруы қоршаған ортадағы ақпаратты дұрыс қабылдауға, және ұзақ уақытқа есте сақтап, қажет болған жағдайда болған іс-әрекетті толыққанды еске түсіруге көмектеседі.

Адам бойындағы репрезентативті жүйелердің ерекшеліктерін білу адамдар арасындағы қарым –қатынастың дұрыс өрбуіне де көмектеседі. Жетекші репрезентативті жүйені ажырату үшін адамның іс-әрекеті мен сөйлеген сөзіне жете мән берсеңіз жеткілікті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бұзаубақова К «өзіңді өзің тани біл!» педагогикалық тренингі № 10. 2006 жыл
2. Р. Солсо./Когнитивная психология — 6-е изд. — СПб.: Питер, 2006. — 120 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
3. Н. А. Бэддели «Ваша память», М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001.
4. М.: Ломоносовъ. «Когнитивная психология: история и современность. Хрестоматия», 2011- 58с.

**Өмешова Г. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Төлешова Ұ.Б. - пед.ғ.к.,
доц.**

МЕКТЕПТЕГІ МҰҒАЛІМДЕР МЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Егеменді еліміздің өсіп келе жатқан ұрпағын ойлы да іскер, жігерлі де батыл, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалдық деңгейі биік, дүниетанымы дұрыс қалыптасқан азамат етіп торбиелеуде мектептегі мұғалім мен оқушы арасындағы қарым - қатынастың алатын орны ерекше . Мектеп — қазіргі қоғамның дамуымен, әлеуметтік практикамен тығыз байланысты. Мектеп өмірі балаға жаңа әлемнің есігін ашып беріп, рухани дүниесінің қалыптасуына негіз салады.

Қарым-қатынас мәселесі бұл әлеуметтік психологияның негізгі проблемалары. Бірақ, қарым-қатынас проблемасымен тек психологтар, педагогтар айналысып қана қоймайды, оны философтар, социологтар, политологтар да жан-жақты зерттеуде. Мектеп оқушыларымен жұмыс істейтін мұғалімдер вербальді (сөз) және вербальді емес (ым не ишара) қарым-қатынастың түрін пайдаланады.

Қарым-қатынастың қай түрі болмасын ол мұғалімнің шеберлігіне, тәжірибесіне байланысты деп айтамыз. Психологтар педагогикалық қарым-қатынастың нәтижесі мұғалімнің баланы біліп-тануына және әр баламен диалогқа түсуіне байланысты деген.

Әрине, қанша тәжірибелі мұғалім болса да балалармен қарым-қатынас жасау, әр баланы білу, оларды тану, әр баланы іс-әрекетке кірістіру, оларды сөйлеттіру мұғалімдерге оңай жұмыс емес. Тәжірибеге сүйенсек, жалпы оқушылармен қарым-қатынасқа түсіп жүрген мектеп мұғалімдерін екі топқа (балалармен қарым-қатынас жасауы оңай және балалармен қарым-қатынас орнатуы қиын) бөлуге болады. Бірінші топтағы мұғалімдер қай жастағы оқушылармен болмасын қарым-қатынасқа оңай түседі.

Оның себептері:

- өз сыныбындағы әр баланың психологиясын өте жақсы білуінде;
- баланың ішкі жан дүниесін оятатындай жылы сөздер айтуында;
- мұғалімнің этикасы мен психологиясының дұрыс қалыптасуында;
- мұғалім сөзінің тәртіптілігінде, жүйелігінде, анықтығында, нақтылығында;
- оқу-тәрбие үрдісінде мұғалімнің бірнеше қарым-қатынас түрлерін пайдалана білуінде.

Екінші топ мұғалімдерінің оқушылармен қарым-қатынасқа түсуі қиын. Оның себептері бірінші топта көрсетілген себептерге қарама-қарсы. Дегенмен, біздің пікірімізше кейбір мұғалімдердің әр жастағы оқушылармен қарым-қатынасқа түсе алмауының және оқушымен қарым-қатынастарының өте қиын болу себептері:

- авторитарлық стильді пайдалануында;
- балаларға салқындық танытуы;
- балаларды әлеуметтік жағынан бөлуі;
- балалардың іс-әрекетін, ойын, сөзін әділ бағаламауы;
- бала бойынан үнемі кемшіліктер іздеуі, оны жариялауы дер едік. Әлеуметтік психология ғылымында «Мұғалім-оқушы», «Оқушы-мұғалім» және «Балалардың өзара қарым-қатынасы» және қарым-қатынас барысында болатын қиындықтар біршама зерттелінген. Қарым-қатынас қиындықтары эмоциональдық бағытта жиі кездеседі. Оқушылармен дұрыс қарым-қатынас жасауда кедергі келтіретін аталмыш қиындықтардың пайда болуының өзіндік себептері бар. Сондай негізгі себептердің бірі:

1.Қазіргі балалардың көпшілігі акселераттар. Психикасы тез дамыған балалар сұрақ қойғыш, тез қозғалғыш, бәрін білгісі келіп, қарым-қатынасқа тез түскісі келіп отырады. Бұндай топтың балаларын кейбір мұғалімдер тежейтіні жасырын емес.

Мысалы, «тыныш отыр», «немене, бәрін білесің бе?», «сен қашаннан бері білетін болдың?», «әуелі өзінді түзетіп ал, сосын айтасың» т.б. педагогикаға жатпайтын сөздер айтылады.

2. Оқу үрдісінде кейбір мұғалімдер тек өздері сөйлеуді ұнататындығы жасырын емес. Өйткені уақытты пайдаланам деп тек мұғалім өзі сөйлеп, баланың айтатын сөзіне кедергі келтіріп, оның ойымен, пікірімен санаспайды. Яғни оқу үрдісінде кейде диалогтың жоқ екені де жасырын емес.

3. Оқушылардың іс-әрекеттерін әділ бағаламау жиі кездесетін құбылыс. Осының негізінде қарым-қатынас барысында мұғалім мен оқушы арасында дау-жанжал болып жатады.

Қарым-қатынас барысында кездесетін осы және өзге қиындықтарды жоюдың бірден-бір жолы:

-әр жастағы оқушылардың өзіне тән психикалық ерекшеліктерін ескере отырып, қарым-қатынас орнату;

-мұғалім өзінің жағымсыз көңіл-күйінің болмауын қадағалау;

-қарым-қатынаста педагогикаға жатсөздер айтпау;

-бұйрық емес, өтініш деңгейінде қарым-қатынас жасау;

-қарым-қатынаста дау-жанжалға жол бермеу;

-сұхбаттасуда жеке оқушының пікірін сыйлау;

-қиын, қыңыр, қырсық оқушылармен жеке дара қарым-қатынас орнатып, олармен тіл табысу;

-қарым-қатынаста мұғалімнің – оқушыға, оқушының мұғалімге сенуі;

-сезімдік, әскерлік қарым-қатынаста болу.

Қарым-қатынаста кездесетін қиыншылықтарды осы және өзге де жолдар арқылы жеңе отырып, мұғалім қарым-қатынастың үш функциясын орындайды. 1. Мұғалім қарым-қатынаста оқушыны жеке тұлға ретінде дамытады. 2. Оқушыны қоғам мүшесі ретінде тәрбиелейді. 3. Қарым-қатынас тек адамдар арасында ғана емес ол қоршаған дүниемен, табиғатпен байланысты екенін оқушының санасына ұқтырады. Адамның өмірі адаммен, бірінсіз-бірінің күні жоқ. Адамдар арасындағы қарым-қатынас жақсы болса, көрер күндері қызықты болады. Жас кезінде бұзақы болған Б.Франклин уақыт оза келе адамдармен қарым-қатынас жасауда зор табыстарға қол жеткізіп, нәтижесінде Франциядағы америка елшісі болып тағайындалған екен. Мұның сырын ол былай түсіндіріпті: «Мен еш адам туралы жаман әңгіме айтпаймын, керісінше жақсы әңгімелерін ылғи айтып жүремін». Адамдар арасындағы қарым-қатынас, шын мәнінде, өте нәзік дүние. Өйткені қылт етсе сынып кетуі мүмкін көпір болады. Әркімнің қабағына қарау да оңайға соқпайды. Жоғарыда айтылғанды ескеріп, оқып-үйренгенде, яғни әр мұғалім психологиялық тұрғыдан білімді болғанда, жетістікке жетері анық. Қалай дегенмен де қарым-қатынастың жетістікке жеткізер жолдары болады:

1. Оқып үйрену

2. Тәжірибе алмасу.

3. Әдіс-тәсілдерді іс жүзінде қолдану.

4. Әр үйренген нәрсені қай жерде, қалай пайдалану керектігін білу.

5. Ерік жігерді талап ету.

6. Үлгі алу.

7. Көңілге ықыласпен тоқу

Педагогикалық процестегі мәдени қарым-қатынас - мұның өзі қиындықтарды жеңуде оқушыға мұғалім көмектескен сәттегі ұстаздың баламен ынтымақтастығы. Ал педагогикалық көмектің мәні неде? Жанама сұрақтарды түсіндіріп, оларды қоюда ма? Психологиялық әдебиетте ұстаздың балаға көмегі тек танымдық мәселелерді шешуге ғана байланыстырылады, сондықтан да аясы тарылып, педагогикалық кең мәнін

жоғалтады. Баланың дамуына нақтылы көмекті біз педагогикалық процесс бағытының, сипатының өзінен және адамның жеке басын қалыптастыру мен тәрбиелеуде олар шешкен міндеттерден көруіміз керек.

Егер ұстаз түсіндірсе, көрсетсе, тұспалдаса, қорытындыласа, объективтендірсе, ақыл берсе, кеңессе, сақтандырса, бірлесе қамықса, көтермелесе, ынталандырса, сенім ұялатса, қызықтырса. себептер берсе, жігерлендірсе, талапқа талпындыратын ықылас білдіріп, сыйласа, есеюге, еркін таңдап алуға деген қажеттілікті қанағаттандыруға көмектесе, оқушыны қарым-қатынас қуанышына бөлесе, тетелестері мен жақын адамдары арасында беделін нығайтса ғана ол балаға көмектеседі. Өзара байланысы, мүддесі біріккен осынау әрекеттердің мәні мен негізі балалар ұжымындағы әр баланың шат көңілді, мазмұнды, рухани бай өмірі үшін оптимистік-адамгершілік ахуал жасауға талпынуда. Мұндай педагогикалық жағдайларда, мұндай педагогикалық көмек пен балалар ұжымының мұндай рухани өмірі ахуалында әр бала қиындықтарды неғұрлым биік деңгейде жеңуде, өзінің іскерлігін мейлінше көрсетіп, аша білуге қабілетті әрі әзір болады. Міне, сондықтан да бала жастық шағының кез - келген кезеңінде не істей алатындығы туралы мәселе, бір жағынан, оның нақты мүмкіндіктерін ашуды көздесе, екінші жағынан, оның іскерлігі ашылатын оқу процесін ұйымдастырудың бағыты мен сипатын белгілеуді көздейді, бала өз өмірін ұдайы байыту, өзінің өсіп және барған сайын түрлене түскен танымдық және рухани талаптарын қанағаттандыру сезімін басынан кешіреді. Осындай жағдайларда мұғалім мен оқушы арасында қарым – қатынас берік және мәдениетті түрде орнай түспек.

Жан-жақты қабілетті, қарым-қатынас мәдениеті дамыған тұлғаны тәрбиелеп жетілдіру үшін адамзаттық мәдениеттің барлық түрлері: ақыл-ой, кәсіп, бағдарлы политехникалық еңбек, адамгершілік, саяси және құқықтық, эстетикалық, экологиялық және экономикалық, әскери патриоттық мәдени құндылықтар кешенді түрде оқушы бойына дарытылуы керек. Қоғамның тарихи даму тәжірибесіне сүйенсек, қарым-қатынас мәдениетінің проблемалары үнемі жаңа адам тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болып келгенін дәлелдейді. Ғасыр өткен сайын ұрпақ тәрбиесі туралы ойлар өз жалғасын тауып үнемі жаңа сапарларға ие болады.

Қарым-қатынас мәдениеті туралы ұғым қоғамның рухани мәдениетінің көрінісі ретінде адамдар арасындағы қарым-қатынаста туындайды. Қарым-қатынас мәдениеті үлкеннің кішіге, әке-шешенің балаға, баланың ата-анаға, бауыр-қарындасқа, елге, жерге, Отанға деген махаббатына негізделеді. Ол «ар», «ұят», «ождан», «парыз», «қарыз», «міндет», «борыш», «қадір-қасиет» сияқты моральдық түсініктерден тұрады. Адам бойындағы қасиеттерді психологтар - сезім, сана, сенім, қайрат, мінез-құлық дағдысы деп бөлген. Жеке адамның қалыптасу үрдісінде адамгершілік сезімдер ерекше орын алады. Ал, адамгершілік сенім адамгершілік сананы, адамгершілік талаптарды білу, түсіну және соған орай мәдени қарым-қатынаста қолдана білу болып табылады. Оқушылардың моральдық бейнесін қалыптастыруда адамгершілік дағдыларының атқаратын қызметі ерекше. Қарым-қатынас мәдениетінің дағдыларын қалыптастыру үрдісі оқушылардың сана-сезіміне ықпал ету, олардың бойына жақсы әдеп пен мінез-құлықтық қасиеттерді қалыптастыру арқылы орнайды. Қарым-қатынас мәдениеті туралы моральдық ұғым педагогика, психология, философия, этика, эстетика ғылымдарындағы арнайы категория. Сол үшін оның қандай факторлармен байланысты екенін талдау жасап алу керек. Ең бастысы қарым-қатынас мәдениеті адамгершілік пен әлеуметтік-экономикалық бағытпен байланысты. Бұдан қарым-қатынас мәдениетінің әлеуметтік негізін көруге болады.

Жалпы айтқанда «Қарым-қатынас мәдениеті дегеніміз – мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді, адамгершілік сезімді дарыту, немесе тәлім-тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдық сананы қалыптастыру, этикалық білімділікті, адамгершілік сезімді

дамытудың сара жолы» - делінген педагогикалық энциклопедияда. Ал, Т.А.Ильина болса, «Қарым-қатынас мәдениеті дегеніміз - оқушылардың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын және олардың өздерінің бір-біріне, отбасына, басқа адамдарға, мемлекетке, Отанға деген қатынасын анықтайтын мінез-құлықтық нормалары мен ережелерін дамыту жөніндегі тәрбиешілердің арнайы мақсат көздей жүргізетін қызметі» - деп қарастырады.

Мұғалім бала жанын сезе білуге түсінугі онымен үнемі бірге болуға қарым-қатынас жасаудан жалықпайтын және осындай қарым –қатынастан озіне сүйсіне алатын адам деп білем. Мұғалімнің балаға деген сүйіспеншілігі оның барлық бойындағы игі қасиеттерін жүзеге асырумен қатар қарым –қатынас мәдениетін арттыра түспек. Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелер міндет ауыр» деген болатын. Қазіргі заман Мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болуы емес, тарихи танымдық, педагогикалық-психологиялық сауаттылық, саяси экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқу мен тәрбие ісіне еніп, оқытудың қазіргі жаңа технологиясын шебер терең меңгерген болғанда ғана білігі мен білімі жоғары, жетекші тұлға ретінде ұлағатты саналады деп ойлаймын.

**Утарбаева А.Е. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Жолтаева К.Ж.- доцент**

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЛҚЫЛЫҚТАРЫ

Бүгінгі қоғамдағы күрделі мәселе кеше немесе бүгін пайда болған жоқ. Оның да өзінің тарихы бар. ХХ ғасырдың басында бихевиористер мінез-құлық – психологиялық ғылым пәні деп жариялағаннан кейін, адамның мінез-құлық туралы ғылыми түсініктер кең тарала бастады. Мінез-құлық психологиясының негізін салушылардың бірі – Джон Уотсон (1931ж) мінез-құлық туралы мынандай пікір айтқан: «мінез-құлық – жұмыртқаның ұрықтануы кезінде пайда болатын және ағзаның дамыған сайын күрделенетін үздіксіз белсенділік ағыны».

Мінез-құлықтағы қиындық және қиын балалар ұғымы 1920-30 жылдары пайда бола бастады. Бастапқыда ғылым саласында емес, күнделікті өмірде қолданылып жүрді. Біраз уақыт ұмытылып, 1950-60 жылдардың басында қайтадан қолданысқа енді. Қазір де бұл терминдер ғылыми сөздіктерде нақты орын алып отыр.

Бұл мәселе әрдайым психолог, юрист, дәрігер, педагог мамандарының зейінін өзіне аударып, оларды алаңдатып отыратын үлкен мәселе екенін айтып өту керек. Себебі қазіргі қоғамда, бұл айтылып жатқан мәселелер көбірек белең алуда.

Л.С.Славина «Дети с аффективным поведением» атты еңбегінде кіші мектеп жасындағы балалардың аффективті мінез-құлқына психологиялық талдау жасады. Мұндай балалардың мінез-құлқына келесі қасиеттер тән: өкпелегіштік, бұзықтық, бірбеткейлік, дөрекілік. Олар басқа балалармен үнемі ұрсысып, керісіп, ескертулерге тез ренжіп қалады. Автор мұндай мінез-құлық оның ұжымындағы дұрыс құрылмаған өзара қарым-қатынастардың салдарынан пайда болады деген қорытындыға келеді [1].

Психологиялық әдебиеттерінде балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез – құлықтың қалыптасуына әсер ететін факторларды көптеген авторлар бөліп

көрсеткен. Ол тұжырымдамаларға жүгінсек девиантты мінез-құлықты ортақ қылық – ол ата-аналардың қателіктері. Сондықтан да тәрбие жұмысын балалардың жасына, мінезіне қарай жүргізу отбасының басқа мүшелерінен үлкен ұстамдылықты талап етеді. Балалардың мінездері де әр түрлі, біреулері дәрежі, бірақ жүйке ауруларымен ауырмауы да мүмкін [2].

Девиантты мінез-құлықтың психологиялық аспектісі дәстүр бойынша, психология мен педагогика қиылысқан жерде қарастырылады. Психологиялық зерттеулердің педагогикалық зерттеулерден ерекшелігі, ол тек қана девианттылықты сипаттап қана қоймай (диагностика, коррекция), психикалық дамудың жағдайларын есекере отырып, тұлғаның нормадан ауытқыған мінез-құлыққа бейімділікті зерттей алады.

Психология басқа ғылымдарға қарағанда, адамның белсенділік деңгейін көрсету үшін іс-әрекет, қарым-қатынас, таным секілді ұғымдармен қатар «мінез-құлық» термині де кең қолданысқа ие. Сондықтан да кез келген мінез-құлыққа баға беру әрдайым қандай да бір нормамен салыстыруды қажет етеді. Осыған сәйкес, ауытқыған мінез-құлық табиғаты да әр түрлі болып келеді.

В.Д.Шадриков негативті мінез-құлық ерекшеліктері дұрыс құрылмаған тәрбиенің нәтижелі болуы мүмкін дейді. Автордың пікірінше бала бетінен қақпайтын ортада өссе, өз дегенін істесе, әрекеттері мен талап-тілектеріне шек келтірмесе, онда оларда өз мінез-құлықтарын еркінше басқару және ережелер мен мөлшерлерге бағыну қабілеттіліктері қалыптаспайтын болады [3]. Абрумова А.Г., Жезлова Л.Я. девиантты мінез-құлық түрлерінің, әлеуметтік психологиялық тәсілге негізделген, тұжырымын ұсынады. Олар балалар мен жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың негізгі төрт түрін бөліп көрсетеді;

1. Тәртіпке қарсы мінез-құлық;
2. Антиәлеуметтік (қоғамға қарсы);
3. Делинквентті мінез-құлық (құқыққа қайшы келетін);
4. Аутоагрессивті мінез-құлық.

Ал осыған қатысты, психикалық даму жағдайына негізделген, Л.С. Выготский ұсынған психологиялық ыңғай, салдар ретінде девиантты даму және девиантты мінез-құлық деп екіге бөліп қарастыруды жөн көреді.

Сондықтан да девиантты құбылыстардың себептерінің жиынтығын зерттеу пәнаралық ғылыми міндетті қамтиды. Ғылыми пәндер салаларының ешқайсысында да осы құбылыстарды түсіндіруге және олардың қоғамдық әрекеттерінің алдын алу шараларын даярлауға қажетті барлық ұғымдық құралдар жоқ. Тек қана жалпыға танымал ғылымдар тобы: әлеуметтану, психология, тарих, этнография, құқықтану, педагогика, психиатрия, генетика және т.б. девиантты құбылыстардың барлық «өлшемдерін» тұтас талдай және алынған мағлұматтарды ұйымдастыра алады. Осының барысында психология тұлға деңгейінде девиантты мінез-құлықтың нақты генезисін де («предевиантты синдромды» сипаттай отырып), қоғамдық санкциялардың басты амал-тәсілдерін де, соның ішінде емдеу мен ресоциализацияны да анықтап түсіндіреді.

Тұлға дамуында және балалар мен жеткіншектер мінез-құлықтары ауытқуларының алдын алуда оларды психологиялық иммунизациялау қажет, яғни мінез-құлықтың психогигиеналық дағдыларына, дұрыс таңдау жасай білуге үйрету. Бұл мәселелерді шешу үшін әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасауға бағытталған келеңсіз әсерлерді жоятын мектептік саясат жасау қажет. Олар келесі бағыттырдан тұруы мүмкін:

1) Балалар және жеткіншектер арасында мінез-құлық ауытқулары формаларының әртүрлі типтерінің таралуын көрсету, сонымен қатар білім беру және тәрбиелеуде оқушылар мен ата-аналар қажеттіліктерін зерттеу;

2) ата-аналар, оқушылар пікірлерін зерттеу, талдау жасау және солардың негізінде тұлға дамуындағы ауытқулардың алдын-алу және түзету бағдарламаларын құру;

3) тұлға дамуында және оқушылар мінез-құлықтарындағы ауытқулардың алдын-алу және түзету әдістерін, психотехникалық әдіс-тәсілдерді игерген педагогикалық кадрлерді даярлау;

4) мектепте психологиялық-педагогикалық жағдай жасау [4].

Қазіргі таңда еліміздің егемендік алуы экономикалық және мәдени дамуымызға байланысты көптеген өзгерістер енгізді. Яғни қоғамымыздың қарқынды әлеуметтік дамуы белсенді, тұлғаны қалыптастыруға жоғарланған талап қояды. Әсіресе білім беру жүйесін одан әрі жетілдіру, үздіксіз білім берудің бірыңғай жүйесін құру, оқу мен тәрбие үрдісінің сапасын жоғарлату мен білім беру үрдісінде оқушылардың тұлғалық сана-сезімдерінің дамыту болды.

«Сүтпен сіңген мінез сүйекпен кетеді» демекші бала қандай жағдайда болсын шыр етіп дүниеге келген күннен бастап әр сағат сайын оның өсіп – дамуына көп көңіл бөліп, жас ата - аналарға психологиялық, медициналық ақыл кеңес беріп, баланың дамуындағы олқылықтарды жойып, мінезін түзеп, қарым – қатынасқа қосып, өзін - өзі бағалауын сіз біз болып жоғарлатуымыз керек, бұл біздің келешек ұрпақ алдындағы міндетіміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Славина Л.С. « Дети с аффективным поведением » Воспитание трудного ребенка /Под ред. М.И.Рожкова М., «Владос» 2001

2. Қожақметова К.Ж., Демеуова Н.Е. Жалпы білім беретін мектептердің, кәсіптік мектептердің, лицейлердің, колледждердің оқушылары мен жоғары оқу орындары арасыда темекі шегудің, нашакорлықтың, ішімдікке салынудың алдын алуға аралған көпсатылы білім беру бағдарламасы. Алматы, 2003.

3. Шадриков В.Д. Происхождение человечности. М., 2001

4. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога.- М, 2003

**Наурызбайқызы Ж. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Маханова П.Ш.- п.ғ.к.,аға
оқытушы**

БІЛІМ БЕРУ ИДЕАЛЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Кіріспе

Идеал түсінігі философиялық, әлеуметтік-саяси, психологиялық және педагогикалық ғылыми әдебиеттерде кең қолданылады себебі адамның әлеуметтік өмірінде үлкен мәнге ие. Ол арқылы жақсылық пен жамандықтың, болуға тиіс пен қалаудың, дұрыс пен дұрыс еместің, шындық пен жалғанның мазмұны анықталады. Идеал базасы негізінде құндылықты бағдарлар мен ұстанымдар, өмірлік стратегиялар, жоспарлар мен бағдарламалар құрылады. Идеал тұлғаның өмірлік жолын және тұтастай алғанда бір мезетте іске аспайтын адамгершіліктің өмірлік стратегиясын анықтайды: бұл әрқашан жоспарлы түрде жүзеге асатын жылжымалы мақсат.

Ежелгі философтар көрсеткендей, *идеал*– бұл болашақ жетілдірілген қоғамның моделі; жетілген адам тұлғасының бейнесі; іс-әрекеттің ең соңғы жоғары мақсаты; адамдардың іс-әрекеті мен жүріс тұрысының әмбебап реттеушісі.

Көріп отырғандай, идеал– адамның рухани әлемінің компоненті сондай-ақ қызметіне кіретін көпфакторлы түсінік. Идеалдың келесідей қызметтерін көрсетуге болады: *мақсатты тұжырымдау, реттеушілік, танымдық, тәрбиелік, мобилизациялық, ұйымдастырушылық, қайта құрушылық, мотивациялық, бағыттаушылық, бағдарламалық, болжаушылық, бағалаушылық қызметтер.*

Тұлға дамуындағы ынталандырушы және мотивациялық қызметтердің байланысуымен идеал маңызды педагогикалық категорияға айналды. Бұл аспектіде ол тәрбиенің мақсаты, құралы, әдісі, тұлғаның тәрбиелілігінің критерийі, өзін-өзі тәрбиелеудің ықпалды түрткісі және негізгі себебі, адам мінез-құлқы мен іс-әрекетінің реттеушісі ретінде қарастырылды. Бұл жағдай нақтылауды талап етеді: идеалды тәрбиенің мақсаты, әдісі, құралы ретінде, тұлға тәрбиелілігінің критерийі ретінде танытып отыр [1].

Негізгі бөлім

Идеал мәселесінің кең ауқымды өңделуіне қарамастан оның жіктелуі туралы сұрақ әлі күнге түпкілікті шешілген жоқ. ХХ ғасырдағы отандық философия, психология, педагогика тарихынан көп болмаса да идеал жіктемесінің теориялық негіздемесін табуға болады.

Жалпылама түрде тұлға тәрбиесінің мақсаты гуманистикалық адамгершілік идеалы болып, ал кәсіби тәрбие мақсаты кәсіби идеал болып табылады. Ұйымдасқан оқу-тәрбие процесі тәрбиеленушілерге құндылықты бағдар мен идеалды оқытудан бастайтын болғандықтан оны жіктей білу керек. Идеалды жіктеу оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастыру мақсатындағы, тәрбиенің тактикасы мен стратегиясын дұрыс жасаудағы күтгірмейтін қажеттілік болып табылады.

В.Е.Давидович идеалды екі өлшем бойынша жіктеуді ұсынады: біріншіден, қызмет істеу саласы бойынша немесе ол қалай көрінеді; екіншіден, субъектіге қатыстылығы бойынша. Зерттеуші идеалды қоғамдық сана формасына сай келесідей бөледі: *білім идеалы(ақыл-ой, ғылым), әлеуметтік-экономикалық идеал, саяси идеал, діни сана идеалы, философиялық идеал, адамгершілік идеалы.*

В.Е.Давидовичтің көзқарасы бойынша идеал «құндылық және мақсат ретінде ұсынылған идея», «идеал...болашаққа ұмтылған іс-әрекет субъектісі назарының нүктесі, мақсаты. Бұл іс-әрекеттің бағыттылығын әмірлі түрде төмендететін, оған вектор беретін мақсат»[1, 33б]. В.Е.Давидович идеалды «бағаланған мақсат» және сол себепті жоғары құндылық деп санайды.

Білім беру идеалы мәселесінің мыңдаған жылдар бойы шет елде педагогика және философия ғылымдарында үлкен орын алғанына қарамастан, «білім беру идеалы» ұғымы осы күнге дейін жалпы қабылданған анықтамаға ие болмай отыр. Көптеген авторлар білім беру идеалы ұғымына назар аудара отырып, оны педагогикалық метафора «идеалды мағына» ретінде түсінді. Белгілі тарихшы, педагог В.О.Ключевский: «Мектептің идеясы барлық білім беру құралдары, дағдылары, ережесі бағытталған белгілі мақсаттан және тәрбие ортасынан шығады» – деп жазды [2]. Көріп отырғанымыздай, ғалым білім беру идеалын (автор түсінігіндегі «мектеп идеясы») мектеп мақсатын жинақтайтын, оның дидактикалық құралы және «тәрбие ортасы» ретіндегі негізгі ұғым ретінде анықтайды.

Идеалдың қалаған білімдік іс-әрекет нәтижесі ретінде шүбәсіз болашақтағы жеткіліксіз бейнесі ретіндегі белгілі анықтамаларына сүйене отырып, бұл ұғымның нормативтік сипатын белгілеуге болады. Э.Дюркгейм оны кездейсоқ «нормативті идеал» деп атаған жоқ, оның «білімге-қоғамдық қажеттілік» жүйесіндегі жанама рөлін

көрсетеді. Шындығында білім беру идеалы-тек мақсат емес, алайда анық мағынасында сапа өлшемі, білімнің тиімділігі, эталонға жақындағандықтың куәсі, сондай-ақ танымның, зерттеу мен педагогикалық болмысты қайта жасаудың құралы.

Көптеген елдің құжаттарында білім беру мақсаты мен міндетін тұжырымдау шын мәнінде білім беру идеалы сол елдің ұлттық идеясына байланысты екендігін түсіндіреді. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру идеалының төмендегідей түйінді сипаттамалары бейнеленеді: тұлғаның ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде қалыптасуы, дамуы және кәсіби орнығуы сондай-ақ тұлғаның интеллектуалдық, рухани, шығармашылық және физикалық мүмкіндіктерінің дамуы, адамгершілік және салауатты өмір салтының мықты негізінің қалыптасуы; Отанға деген махаббат пен патриотизмге, азаматтыққа тәрбиелеу; белсенді азаматтық көзқарас; ел тарихын оның дәстүрі мен мәдениетін білу; үш тілді меңгеру: қазақ, орыс, ағылшын [3]. Байқағанымыздай білім беру идеалы ресми нормативтік құжатта нақтылы, мақсатты түрде көрсетіліп отыр.

Білім беру идеалының нормативтік маңызын анықтай отырып, Қазақстандағы осы феноменді зерттеуші Г.К.Ахметова оның тарихи сипатын көрсетеді. «Білім беру идеалы пайда болады, өзгереді және оны туындатқан тарихи дәуірмен, қоғамның құрылымымен және ұйымдасқан педагогикалық бірлестіктің формасымен бірге жойылады – деп жазды, осылайша барлық тарихи өзгерістерде білім беру идеалы Рух пен дененің үйлесімді бірлігіне жетуге талпынатын, Рух көмегімен, жоғарғы құндылықтарды қабылдау негізіндегі оқыту мен тәрбие арқылы адамның қайта жасалуы кейбір бағдарлардан көрінді. Бұл мағынада білім беру идеалы ...адамгершілік, эстетикалық, ұлттық идеал жүйесіндегі ерекше құнды білім беру мүмкіндігі ретінде көрінеді» [4.15].

«Білім беру идеалы– бұл күрделі құрылымды білім беру(С.И.Гессен), нақты халықтың ұлттық педагогикалық сана-сезімінен туындайтын (П.Ф.Каптерев), тиісті этномәдениет белгілерін, қоғамдық өмір жағдайындағы саяси, әлеуметтік-экономикалық сипатты өз мойнына алатын (Гессен, Каптерев), жалпы өркениеттік және мәдени дамуға айналған (Гессен) білім берудің әлеуметтік-педагогикалық мақсатын, оның дидактикалық құралдарын және тұлғаның, әлеуметтің, қоғамдық-мемлекеттік құрылымның идеалды бейнесі түріндегі білімдік іс-әрекеттің мөлшерленген нәтижесін өзіне кіріктіруші, өзіне бағыттаушы(В.О.Ключевский, П.Ф.Каптерев)» [5].

Білім беру идеалына келтірілген сипаттамалардан ол өзіндік кеңістіктік-уақыттық беріктікке ие, яғни әр халықтың кеңістікте тіркелген әртүрлі білім беру идеалы жинақтаулы екендігі көрінеді. Алайда, әр халықта түрлі тарихи кезеңдерде білім беру идеалы түрленіп отырады.

Идеал нақты идея мен ұсыныс түрінде іске асқан шығармашылық іс-әрекеттің басты қозғаушысы. Кез-келген жаңалық алғаш идея– ойша, болашақ іс-әрекет нәтижесін идеалды елестету түрінде туындайды. Идея ойша ниетке айналады, ал ниеттен оның іске асуының жағдайы, механизмі мен нәтижесі туралы болжам яғни гипотеза туындайды. Гипотезаның жүзеге асыру мен тексеру үшін өзінше идеал болып табылатын болмысты қайта жасау моделі құрылады, осыдан соң ғана ол шынайы өнімге, жобаға, бағдарламаға, педагогикалық процесс пен оның нәтижесіне айналады, нақты іске асады. Атап айтқанда, осы қисын бойынша білім беру идеалы негізінде нақты кезеңдегі нақты педагогикалық бірлестіктің іс-әрекет тәсілдері ретіндегі білім беру парадигмасы қойылады. Анықталған парадигма шеңберінде білім беру концепциясы, принципі, оның мазмұнын қалыптастырудағы тұғыры және ұйымдастыру әдісі, тілекке сай нәтиже туралы елестетулер әр түрлі білім беру моделін ойша құрастыру мен білім беру процесін және оған қатысушылар қызметін бейнелі

нобайлауды қояды. Осылай, білім беру идеалы бір жағынан қоғамның қазіргі жағдайын бейнелей отырып, осы және басқа да шамада оның ары қарай жылжуына ықпал етеді. Әдеттегі өмірде ол білім беру процесінің оңтайлы нәтижесі болып көрінетін «жақсы білім беру» және «білімділік» ұғымында іске асатын көрініс болып табылады. Білімділік идеалы қоғамға спонтанды түрде қойыла отырып, қаншалықты мақсатқа бағытталуды көрсетсе де, толық түрде талданған модель болып есептелмейді. Ол білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін жалпы құндылықты бағдар рөлін атқарады, адами сапаларға қабылданған мәдениеттің мәнді құндылықтарын нақтылайды. Әлбетте, білім беру идеалы қоғамда қойылған тұлғалық сападағы білімділік туралы елестетуді толық нақтылы түрде іске асырады.

Идеалдың жалпылама деңгейі бойынша жіктеме оқушы жастардың адамгершілік идеалына қатынасы бойынша қолданыс тапқанын яғни онда идеалдың оң мазмұны туралы түсіндірілгенін айта кету керек. Адами идеал құрудың күрделілігін және оның тұлға дамуындағы басты рөлін есепке ала отырып, педагогикадағы идеалды келесі өлшем мен белгі бойынша мақсатқа сай жіктеуге болады:

- **субъект бойынша** (идеалды алып жүрушіге қатысты): 1) *тұлғалық* (жекеше); 2) *топтық* (бірлескен); 3) *көпшілік*: қоғамдық, ұлттық (этникалық), жалпы адамзаттық;
- **адамгершілік құндылықтарға қатысы бойынша**: 1) тұлғаның жалпы мәнді сапасын және ерекше рухани құндылығын құрайтын адамгершілік идеалы; 2) адамгершілік құндылықтарға бейтарап қатынасы бойынша идеал;
- **мазмұн көлемі бойынша**: 1) өзіне көптеген құндылықтар және оның түсіндірмесін қосатын көпқұндылықты идеал; 2) тек бір құндылық пен оның түсіндірмесін құрайтын бірқұндылықты идеал;
- **бағыттылығы бойынша**: 1) гуманистік яғни оны құраушы түрткілері басқа адамдардың қызығушылықтарымен байланысты идеал; 2) эгоистік яғни құрайтын тұлғалық сапалары айналадағыларға зиянын тигізетін және жеке бастың саулығы үшін тек қана материалдық құндылықтар мен түрткілерді өзіне қосатын идеал;
- **көріну формасы бойынша**: 1) идеал-мақсат, идеал-арман, идеал-ұран, идеал-ұстаным, идеал-ереже, идеал-принцип, идеал-бағдарлама, идеал-көзқарас; 2) идеал-бейне (үлгі): идеал-бейне нақты болуы мүмкін (шынайы бар немесе болған адам-тарихи немесе саяси қайраткер, мәдениет, ғылым, өнер қайраткері, айналадағы жақын адамдар (отбасы мүшелері, құрдас, ұстаз, таныс) немес кітап, кино, спектакль қаһарманы т.б.)
- **іс-әрекеттің басым түрі бойынша**: 1) танымдық идеал; 2) коммуникативті идеал; 3) эстетикалық идеал; 4) еңбек (кәсіби) идеал; 5) физикалық жетілу идеалы [6].

Кез-келген педагогикалық жүйеде идеалға талпыныс үнемі қарастырылады. Білім беру аймағындағы идеал антикалық дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін жан-жақты дамыған үйлесімді дамыған тұлғаның тәрбиесі болып табылды, дегенмен оның шынайы толысуы, түсіндірілуі дәуірге сай өзгеріп отыр. «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, – деп жазды Абай «Отыз жетінші сөзінде», – адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» [7, 109]. Даланың ұлы ойшылы адамның адамгершілік жетілу қажеттігі мен мүмкіндігі ағарту, білім беру және тәрбиелеу жолы болатындықтан заңдастырылған мораль күшіне сенді. «Он жетінші сөзінде» Абай Қайрат, Ақыл, Жүрекке назар аудара отырып, идеалды, үйлесімді адам ретіндегі тұтас әлем бейнесін суреттейді: «Егер осы үшеуін бір кісіде менің айтқанымдай табылсаңдар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам – сол» [7, 85].

Қорытынды

Қай заманда болмасын заманына қарай жеке тұлғаның болмысын қалыптастыру туралы ойлар мен пікірлер көпшілікті толғандырып келеді. Жеке тұлғаны қалыптастырудағы кемелділік, мінсіз адам бейнесі тәрбиенің ең жоғары көрсеткіші

ретінде қабылданып, қоғамда жоғары жауапты міндеттерді атқаруға лайық деп танылуда. Мұндай пайымдаулар мен ой-тұжырымдар сонау орта ғасырдағы көне түрік ғұламалары әл-Фараби, Қожа Ахмет Йассауи, Қорқыт ата көзқарастарынан бастау алады. Бүгінгі күнді алып қарасақ, елімізді өркениеттілікке жеткізетін, ел экономикасын дамытатын, сондай-ақ, Қазақстан Республикасын 50 дамыған елдер қатарына қосылуға мүмкіндік жасайтын жастарды тәрбиелеу немесе кемел адамды тәрбиелеу бүгінгі күннің еншісіндегі ұлы міндет болып отыр. Осындай қасиеттерді бойына жинақтаған жеке тұлға еліміз бен халқымызды бақытты болашаққа жетелейтіні анық.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Давидович В.Е. Теория идеала: -Ростов н/Д:Изд-во Ростовского унив-та, 1983.-С.33
  2. Ключевский В.О. Два воспитания – М: Мысль, 1990.
  3. Закон Республики Казахстан «Об образовании» // Казахстанская правда.– 15 августа, 2007.
  4. Ахметова Г.К. Образовательный идеал в теории и практике подготовки педагогических кадров. – А: Қазақ университеті, 2000.-С.15
  5. Новичков В. Образовательный идеал в контексте социокультурного развития России // <http://www.roditel.ru/news.php?n=18684&c=1485>
  6. Раскин Л.Е. О направленности личных идеалов учащихся // Советская педагогика.- 1948.-№2.-С.19-31
  7. Книга слов // Абай. Записки забытого // Шакарим; Пер. с каз.
- К. Серикбаевой, Р. Сейсенбаева. – Алма-Ата: Жазушы, 1992.-С.85-109

**Махсудова М. Н. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Г. К. Ахметова - п.ғ.д,
профессор**

ҰСТАЗ ҚАНДАЙ БОЛСА, ҚОҒАМ СОНДАЙ

Кезінде көне грек философы Платон былай : «Егер етік тігуші олақ болса, мемлекет бұдан көп зардап шеге қоймайды, бар болғаны азаматтар барынша нашар киінеді, ал егер шәкірт ұстазы өз міндетін нашар орындаса, онда елде жаман адамдар мен бұзақылар көбейіп кетеді», шәкірт тәрбиелеуші ұстаздарымызға үлкен талапты негіздеп айтып еді.[1] Адамзатты ежелден ойландырып, толғандырып келе жатқан, қоғамдық құрылыс өзгеріп жатса да, қажеттігін жоймайтын маңызды мәселе- жас ұрпақты өмір сүруге дайындау. Бұл қиынның-қиыны. Себебі әр адам-қайталанбас жеке тұлға. Әр адамның жан дүниесі өзінше бір әлем. Уақыт озған сайын қоғамдағы саяси-әлеуметтік қарым-қатынас дамыған сайын бүкіл дүние жүзінде ұстаздың қызметі қиындай түсуде.

Өсіп келе жатқан ұрпаққа тәлім-тәрбие беру, өмір ағысын әділдікпен жеңіп өтуге дайындау, оларды білімге баулу қазіргі қоғамымызда жауапты мәселе. Ол - жер бетіндегі адам пайда болғалы өзгеріп, жаңғырып келе жатқан күрделі процесс. Оның прогрессивті бағыт алуына сонау антикалық дәуірінің философтары, «этика» ұғымының негізін қалаушы Аристотельдің «Никомахова этикасы» және «Үлкен этика» еңбектері, Платон; Шығыс классиктерінің: Әл-Фараби, А.Фердауси, А.Рудаки, М.Саади, А.Науаи, Г.Низами, Мақтым ұлы ой-пікірлері, түркі әлемінің ойшылдарының; Қорқыт ата, М.Қашқари, Ж.Баласағұни, А.Жүйнеки, Кожахмет

Иасауи, М.Х. Дулати мұралары; Асан Қайғы, Бұхар, Сүйінбай, Балқы Базар, Махамбет сияқты суырып салма ақын-жыраулардың өлең-жырлары; Төле, Қазыбек, Әйтеке бастаған би-шешендердің даналық өнегелі сөздері; қазақ ағартушы ғұламалары: Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев еңбектері, қазақ этнопедагогикасының негізін салушылар: Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, Х.Досмұхамедов, М.Дулатов, Н.Құлжанова, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Әуезов, Ә.Марғұлан шығармалары; ХІХ ғасырдағы орыс педагогтары: В.Г.Белинскийді, Н.Г.Чернышевскийді, Н.А.Добролюбовты, А.И.Герциннің алтын идеялары ықпал еткен. Сонымен қоса мұғалім тұлғасының мәдениетінің сапалық жақтары В. С. Грехневтің, С. Т. Шатскийдің, Э. И. Шыныбекова, А. Жақыповтың, С. Ұзақбаеваның, Р.К. Төлеубекованың, В. А. Оразбекованың, Л. И. Рувинскийдің, В. А. Кан-Каликтің, Л. Н. Толстой, В. А. Сухомлинскийдің т.б. ғылыми еңбектерінде этикалық тәрбиенің аса маңызды факторлары ретінде қарастырылады.[1]

Қазақ халқының көрнекті педагогі Ы.Алтынсарин: «Халық мүдделері үшін ең керектісі- оқытушы. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілген инспекторлар бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды» - деп, мұғалімнің баланы оқыту мен тәрбиелеу ісіндегі жауапкершілік міндетін жоғары бағалаған.

Қай қоғамда болмасын шешуші фактор-адам және жеке тұлға болып қала бермек. Ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтарымызды, байлығымызды түгендеу, игеру, жас ұрпақ бойына игі қасиеттерді сіңіру-бүгінгі ұстаздардың басты борышы. Алдыңғы елдердің қатарына жету үшін басшылығымыз барлық жағдайлар жасап жатыр: жаңа технологияларымыз, көптеген білім реформалары, шетелге гранттық жолдамалар жеңілдігі барлығы осы ұрпақтың, жастардың алдыңғы қатарда жүруі үшін жасалып жатыр емеспе?. Дегенімен, көштен қалмаймыз деп жананың бәрін қабылдай беру дұрыс па, бұған дейін қол жеткізген табыстарымызбен іс-тәжірибемізді әрі қарай қалай ұштастырамыз деген ойлар да мазалауы мүмкін. Өткен күндердегі іс-тәжірибеге көз жіберсек, кешегі бүгінгіге, бүгінгі ертеңгіге ұқсамайды. Себебі ғылымның дамуы, білім мазмұнының өзгеруі, өмір талабы, оқушы талғамы үнемі өсуде.

Қазір, құдайға шүкір, көптен кіткен алдыңғы елдер қатарына қосылдық, оқыған адамның ешқашан жерде қалмайтынын, біліммен түбі бір жерден жарып шығып, биік белесі мен үлкен мақсатының кілтінің иесі болатынын білеміз. Білімді ұрпақ – жарқын болашақтың кепілі. Білімге көңіл бөлеміз деп, тәрбиеміз бен ұлттық рухымыздың жоғалуы мына заман ағысында әбден, мүмкін. Қанша жерден білімді бола тұра, бойында адмгершілігі жоқ, нәпсіге еріп дүние жинап, өз басының жағдайын ойлаған адамнан, халқын сүйетін патриот шығады деп айта алмаймыз. Әрине, бұл ұрпақтан күтетін үмітімізді мықтау үшін, алдымын соларға тәрбие беріп, үлгі болатын өзімізді тәрбиелеуіміз қажет.

Ғалым, психолог А. Г. Асмоловтың «Экономикалық дамуына көп көңіл бөліп, мұғалім мен бала мүдесін шеттететін мәдениеттің өрісі оңбайды. Бірақ, бәрінен де қауіптісі – адам баласының жан дүниесінің рухани дағдарысы. Мүмкін біз бір кезде ең бай, экономика жағынан барлықигілікке ие болармыз, бірақ оның қажеті не, егер этикалық жағынан ұлтымыз әлем дамуының жабайы деңгейінде қалса?

Ал тығырықтан шығатын жол қайда? Бұл тығырықтан шығатын жол тек қана жалпы адамзаттық нормаларды сақтау және бала әлемімен өз тілінде қарым-қатнас қалыптастыру арқылы ашылады» - деген пікірінің әрбір сөзі қанатты қоғамды қалыптастыратын жас ұрпақты тәрбиелеуші ұстаздарымызға келіп тіреледі.^[2]

Бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне ұмтылыстар, қоғам дамуындағы қалыптасып отырған жаңа жағдайлар, тыңнан туындаған мәселелер, өзгеріп жатқан

өмірге бейімделу қажеттігі туындап отыр. Қазіргі таңда адамзат қамы жақсы күн көру, бағалы киімдер мен бағалы машинада жүру. Адамның өмір сүруіне барлық қолайлықтар жасалып жатыр. Бірақ рухани байлығымыз соған жараса артқа қарай шегініп бара жатыр. Өмір сүру түрліленген сайын, өмір қиындап бара жатыр. Білім беру жүйесінде де дәл сондай прогресс. Білім беруді оңтайландыратын технологиялар да, жарғы, реформалар да жеткілікті. Білімді де болып жатыр жастарымыз, шетелдерге барып оқып келу қазіргі күнде түкте емес, гранттар саны жеткілікті. Дегенімен, қазіргі таңдағы балалардың, жалпы адамдардың, алысқа арқаламай, өзіміздің қоғамды айтар болсақ, физиологиялық тұрғыдан да, рухани тұрғыдан да әсіресе, жастарымыз әлсіреп баруда.

ҰБТ – дан өте алмаған жастарымыздың қаншамасы өздеріне қол жұмсап өмірден өтуде, ЖОО-на грант есебінде өздері қаламаған оқуда оқуы, түнімен жастарымыздың интернет клубтарынан шықпауы, екінші бірінде қымбат телефон, күнінің 80%-ы ғаламтордағы әлеуметтік желілерінде өтуі, оқуын бітіріп, диплом алып барған жұмыс орнында әділдікпен, яғни пара алмай жұмыс атқара алмауы, жетім балаларымыздың санының көбеюі, қарттар үйі санының асуы, ақша үшін жастарымыздың барлығына дайындығы, жыныстық қатнастардың беталды есепсіздігінің себебінен құрсақтан шыр етіп дүниеге келген нәрестелеріміздің түрлі жұқпалы аурулармен, мүгедек болып туылуы, жас отбасыларымыз көпке ұзамай ажырасулары, ер балдарымыз әскерде 2 жыл емес, 1 жылдық мерзімге төтеп бере алмауы, қыз балдарымыздың ерлермен жарыса темекі тартып, спирттік ішімдіктерді жарыса қолдануы, әйел адамды мәпелейтін ер азаматтарымыздың мардымсызданып баруы, үлкенді көргенде иіліп бас иетін қыз балдарымыз, үлкен кісінің алдын кесіп сәлемі жоқ, азаннан қара кешке дейін ақша үшін жұмысбасты кейіпке айналып бара жатқаны жүрегіміздегі болашаққа деген үмітімізге қара түнек қаптатады. Бұлардың баршасы әлсіздік емеспе?. Бұған жастарымыз кінәлі емес, оған әрине оларды еліктіретін қоғамымыз бен үлгі болып, өткенмен ұштастыра отырып тәрбие бере алмай жүрген, қоғамды шайқалтып отырған біз мұғалімдер кінәліміз. Өйткені, сіз бен бізді, бәрін мұғалімдер тәрбиелеген. Мемлекетті талан-таражға салып жатқан парақор, мансапқор шенеуніктерді де, қарақшы, нашақор, жезөкшелерді де, ұры-қарыларды – бәрін де мұғалім оқытып, тәрбиелеген. Бірақ оны мойындағымыз келмейді.

Мәжілістегі парламент сағатында депутат Дариға Назарбаева «Біз білікті кадрлардың тапшы, оқулықтар сапасының нашар, оқу бағдарламаларының тиімсіз екенін көріп отырмыз. Барлық материалдық базалары кемшін мектептердегі міндетті пәндердің саны жағынан біз чемпионбыз. Бізде қазір олардың саны 17 болса, дамыған елдерде 6-дан артық емес. Бұл білім берудің сапасы жаңағыдай болып тұрған біздің Еуропадағы дамыған елдерге қарағанда, оған шығынды анағұрлым көп жұмсайтынымызды білдіреді», – деп қоғамымыздағы білім беру саласының ақаулығын басып көрсетіп кетті.^[3] Бұл сабақтардың барлығы баланың миына ауырлық етпейдімекен деген ниетпен Д. Назарбаеваның айтқан өкпе сөзі еді. Шынында да, балдарымыз кезінде 7 жастан мектепке баратын болсақ, қазір балдарымыз мектепке 5 жастан баратын болған. Ол өсіп келе жатқан кішкентай балаға ауырлық етпейдіме?, мұғалімдеріміз, ол жайлы ата-аналарымыз ол жайлы ойламайды, олардың мақсаты үйдің тас-талқанын шығаратын балаларының бұзықшылықтарынан, олардың қайта-қайта мазалап қоя беретін сұрақтарының құтылу үшін мектепке ерте беріп жатады. Мектеп бітіруші түлектерімізге қахарлы аяз сияқты көрінетін ҰБТ дыңда қоғамымызға, жастарын білім деңгейін анықтауда шамалы ғана болып жүр.

Кезінде әл-Фараби атамыз «тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы», – деп текке айтпаса керек. Білім бізде, елімізде жақсы беріліп жатыр дейік, іздеген нәрсеңді минутқа жетпей ғаламтоға жазсаң шыға келеді, кез келген жерде оқуынды

оқи алатын электрондық оқулықтар, қашықтықтан оқыту, кредиттік технология, 12 жылдық білім беру реформамыз, шетелге шығуға мүмкіндіктердің ұлғаюы баршасы білім саласында алға жылжып жатқан жылжуды айқындайды. Бірақ елімізге деген, тілімізге деген, дінімізге деген, ұлттық мәдениетімізге деген құрмет, азаматтарымыздың отанға деген жанашуы жастар арасында азайып бара жатыр. Оның баршасы неден деп ойлаймыз? Себебі, аталы сөзді тыңдаған, аталы сөзге тоқтаған қазағымыздың аналары бесік жырын айтпайды, әжелеріміз шежіре еді, қазір ертегі де айтып бермейді. Қазақ телидидарында әлі де болса қазақша қойылымдар мен хабарлар сирек. Балаларды қызықтыратын қазақша газет – журналдардың таралымы аз. Болса да оқырманына жетпей қалады. Бала кезінде аулаға шығып асық, тоғызқұмалақ ойнап, алтыбақан тебетін жастарымыз, қазіргі таңда компьютерлерден басын алмай жадам баласын жауыздыққа тәрбиелейтін түрлі атыс ойындарын ойнайды. Көбіне басқа тілді дүниелер асып төгіліп жатады. Арзанқол дүние құған сырта жылтырауық іші қалтырауық қызығатын сөзжұмбақ шешетін, боз сөзді көсейтін, ойлы әдебиет қолына ұстамайтын ұрпақ өсіп келетіні жасырын емес. Өзінің рухани құндылықтарын сақтап, оны өркениетпен ұштастырып отырған мемлекеттердің үлкен жетістікпен игіліктерге қол жеткізіп отырғанын көзіміз көріп отыр. Қытайдың дана ойшылы Конфуций: «Ескіден қол үзбей, жаңаға қол жеткізгендер ғана мұғалім бола алады», - деп, ертеден келе жатқан мәдениетімізсіз, салт-дәстүрімізсіз біз болашағы биік қоғамды құра алмайтындығымыз жайлы айтып кеткен болатын. Өкінішке орай, қазіргі таңда өткеніміз біртіндеп, ұмыт болуда.

Кезінде М. Жұмабаев «... қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі... мектебімізді таза, берік һәм өз жанымызға (қазақ жанына) қабысатын, үйлесетін негізде құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады», деп, ел үмітін мектеп қабырғасын теңселтіп тұрған ұстаздарымызға жүктеп еді. Мектеп-ол әрбір адамның өмір бастайтын үйі. Ал, мектептің жүрегі - мұғалім. Жүрек қан арқылы тамырларға тіршілік беріп, жан бітіріп тұратын болса, мұғалімсіз ешқандай оқулық, кітап, әдістемелік құралдарға жан бітпейді, яғни олар мұғалімсіз – жансыз дүние болып қала береді. Еліміздің тірегі халық болса, ал, халықтың көзі өскелең ұрпақ, яғни, мектеп қабырғасында жүрген жас бүлдіршіндеріміз.

Қазіргі заман талабы – баланың жеке басын қалыптастыру, оның көкірек көзін оятып, ата-бабадан қалған асыл мұраны, әдет-ғұрып дәстүрді жеткіншектің санасына сіңіру. Ол үшін тәрбиеші педагогтың жан-жақты білімді, өз бетінше ізденгіш, ұлттық педагогиканы бойына сіңірген, баланың ішкі жан дүниесін түсінетін болуы тиіс. Қағазда осындай талап қойылады. Бірақ, бұл іс жүзінде аспай отыр. Өйткені мұғалім - көп, ұстаз – аз.

Мектептердің жақсы жағын мақтап, газет-журнал жазып, теледидарларда көрсетіп, халықты ренжітпейді. Ең жаманы қазіргі таңда тәжірибелі де білікті, білімді де беделді ұстаздарды мектеп директорлығына ұсына алмайды. Мектеп директорларын, білім бөлімінің басшыларын аудан, облыс әкімінің орынбасарлары, тамыр-таныстарын, жең ұшынан жалғасу арқылы шешеді. Әрине, бәсекелессіз, сынақсыз, таныс арқылы қойылған басшы, әрқашан жоғарыға қарап жалтақтайды. Өзбетінше ештеңе шешпейді. Қарсы пікір білдірсе, сол минутта орнынан айырылады. Таныспен болған басшы қасына да сондайларды жинайды. Олар білім, ғылым, өнегелі тәрбие жолдарын іздемейді. Керісінше, тамыр-таныстықпен жұмысқа алу, бір-бірінің көңілін табу және өз ой-пікірі бар «бұзықтардың» басқан ізін аңдып, тырнақ астынан кір іздейді. Мұндай білім ұжымынан шындықты таба алмайсыз. Өйткені, олардың ынтымағы күшті. Біру шашау шықса, отырса опак, тұрса сопақ болады. Шындықты айтқысы келсе де айта алмайды.

ЖОО-да пәнінен 3-ке, 4-ке әрең бітіріп келген мұғалімдердің сапасы мен кемшілігі мынадай: ЖОО-да ұлттық педагогика сабағы жүргізілмейді, ұлттық психология оқытылмайды, ешқандай әдепке үйретілмейді. Соңғы кездері жас мұғалім қыздар оқушылардың алдында барын көрсетіп жүрсе, мұғалім жігіттер оқушылармен темекі шегіп, сыра ішіп мәз болады. Білім тереңдігі жоқ, оқулық мәтінімен шектеледі де, басқа айтары жоқ, одан оқыған оқушы да сондай болып шығады. Өз беттерінше ізденіп, газет-журнал, кітап оқу дегенді білмейді, білімдері төмен болғандықтан, білім бөлімінің басшыларының, мектеп әкімшілігінің қате шешімдерін қолдап бас изей береді; оқушының әке-шешесіне қарап білімін бағалайды, нанынан айырылып қалмауы үшін жалғандыққа барады; мұғалімдікті ақша табу көзіне айналдырған; адырндылар мен дарынсыздарды бірдей етіп тұқыртып ұстайды; балалардың болашағын қаперіне де алмайды; кейбіреуінің оған тіпті өресі де жетпейді; 45 минуттық сабағын өткізіп, қағазбен «қатырып» қояды; өзіне қабылдаған сынды жаулық деп қабылдайды; мемлекеттік заңдардан хабарсыз, әрі оқушыға қандай беру керек екендігінде білмейді. Балаға білім нұрын құю, рухани азық нәрін ішкізу – көп еңбекті қажет етеді. Кез келген баланың жүрегіне жол табу – жүздің бірінің ғана қолынан келеді. Кез келген мұғалім оқушыға білім бере алмайды. Диплом алғанның бәрі білімді ұстаз емес. Білгенін оқушыға сіңіре білу нағыз талантты талап етеді»^[4] Бұл мәселе бақандай сегіз жыл алдын айтылған. Ал қазіргі таңда, ол нәрселер біз үшін, қоғам үшін үйреншікті мәдениетімізге айналып бара жатқан сияқты.

Бір елдің болашағын көргің келсе, сол елдің қазіргі жастарына қара - деген екен бір ғұлама. Қазіргі ұрпақ еліміздің жарқын болашағы, жанашыры және иесі. Ал ол жастарымызды аянбай тәрбиелеп білім нәрін беретін біздің мұғалімдеріміз, біздің мектебіміз. Осы сөздерден «Өмір-теңіз, мектеп-кеме болса, ал ондағы ескек - ұстаздарымыз», жастарымызды, өсіп келе жатқан бүлдіршіндерімізді теңізде қалай жүзу керектігін, жүзудің әдіс-тәсілдерін үйретіп отыратын, осы қоғамымыздың тәрбиешілері. Осы ұстаздық кәсіптің алтын орны мен оның жемісін ұлы демократ-ағартушымыз Абай оптимизмге толы, мәңгі өлмейтін мына өлең жолдарынан аңғарсақ болады: Ақырын жүріп анық бас, Еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпа, Үйретуден балаға.

Абай атамның өлең жолдарына айқындаушы ұлы педагогымыз В. А. Сухомлинскийдің мына түйініне тоқталсақ: «Жер жыртушы, тұқым себуші, астық басушы егіс даласында өсірілген бидай масағымен және бір уыс дәнге бірнеше айдан кейін қуанып мәз болады,... – мұғалім өз жасампаздығының жемісін көру үшін жылдар бойы еңбек ету керек болады»... деп ұстаз еңбегінің нәтижесін ұзақ жылдардан соң көргенімен жемісі тәтті болатындығын көрсетіп отыр [5].

Мұғалімнің кәсіптік қызметінің ақырғы нәтижелері оның еңбегін қалың жұртшылықтың, ата-аналардың бағасынан, оның тәрбиеленушілерінің құрметі мен алғысынан көрінетіні мәлім. Бірақ, адам үшін ең үлкен қуаныш, мұғалім үшін сіңірген күш-жігерге ең жоғары баға – балалар алдындағы кәсіптік парызыңды жақсы атқарудан туатын өзіңнің бақытты көңіл-күйің. Белгілі ақын Ғ. Қайырбеков ұстаз жайында былай деп орынды айтқан: Ұстаз болу - жүректің батырлығы, Ұстаз болу - сезімнің ақындығы. Ұстаз болу – мінездің күн шуағы, Азбайтұғын адамның алтындығы [5].

Дұрыс, біз қоғамда,ы барлық өзгерістерді ұстаздарымыздың арқасына онай ғана арта салдық, кейде оған біздің ұстаздарымыз наразы болып, мақалаларын шығарып жатады газет, жрналдарға. Қоғамдағы басты әлеуметтік ошақ отбасын кінәлайқ, жарайды, ондайда бір сурақ туындайды, ол отбасы мүшелері мектеп қабырғасында тәрбиеленіп, білім алды емеспе?! Сондықтан бізге тағылып жатқан сындардың бәрі де

орынды деп ойлаймын. Сонда біз болашақ ұстаздар үлгілі, мықты қоғам құруымыз үшін балаларымызды қалай тәрбиелеуіміз керек деген сұрақ, қазіргі қоғамымыздың басты жауабы бар, бірақ іске асырылмай жүрген мәселеміз болып тұр. Ұстаздарымызға мынадай талаптарды тоқтала кетсек:

Біріншіден, мұғалім жеке көзқарасы бар және соны қорғай білетін жігерлі тұлға және өз кәсібін сүйеіп орындайтын болуы қажет. Өз кәсібін сүйіспеншілікпен орындамаған адам, ол кәсіпке ешқашан балдарды баурай алмайтын болады, себебі өзіміз солай еліктеп өстік. А. С. Макаренко: «Балаларды сүймеген адам мұғалім болуы мүмкін емес», деп айтқан болатын. Балаға мейіріммен қарамаған ұстаз, баланы жауыз етіп өсіретін болады. Әр балаға өз баласындай қарау бала жанында мейірімділікті ұялататын болады.

Екіншіден, ұстаз қалай болса, қоғам солай, дегендей, егер, ұстазымыз әділ, кәсібіне адал қызымет ететін болса, қоғамымызда солай жарқын болады. Жеке басының қамын емес, қоғам қамын ойлай білетін тұлға болуы әбден керекті шарттардың бірі.

Үшіншіден, Конфуций айтқандай, қазіргі таңның талаптарын өткеннен қол үзбей орындай білу қажет. Өткен мәдениетімізсіз болашағы мықты қоғам құрыла алмайтындығын, әрбір ұстазымыз білуі қажет. Отанға деген жүрегінде жылуы бар адам ғана, оқушыларына сол жылуды бере алатын болады. Жастарымыздың барлығы білімді болып тұрып, ұлтымыздың тілі, ділін, мәдениетінен, әдет-ғұрыптарынан, салт-дәстүрінен алыста қалса, алған білімі мен үйренген тілінен елімізге келетін берекесі болмайды.

Төртіншіден, мұғалімнің кәсіби шеберлігі, шығармашылық қасиеті, сабырлылығы, жаңашылдығы мен талапшылдығы, әр баланың жанын түсіне алатын психологиялық білімі мен оларға жылу бере алатын, жүрек жылулығы міндетті талаптар болып табылады.

Бесіншіден, ең бастысы, әрбір мұғалім өзіне жүктелген жауапкершілікті сезініп, оларға сеніп отырған халықтың сенімін ақтауға тырысуы керек.

В. А. Сухомлинскийдің мына ұстаздық кәсіпті толық мейірімділікпен бейнелейтін мына сөздерімен түйіндегім келеді. «Өзім тәрбиелеп жүргендерге айтқандарымнан, үйреніп жүргендерімнен бас тартқанша, - деп жазды ол, - мен басымды кестіртуге дайынмын. Мен мұғалімнің ісі міндетті ісі менің әрбір тәрбиеленушім өз отанының азаматы, адал ұлы болып шығуында, өз отанының бостандығы, тәуелсіздігі, ұлылығы жолында жан пиде етуге даяр болуында, социалситік Отан оның жүрегінің қасиетті қазынасы болуында деп білемін... бірақ менің тәрбиеленшім әлі бала. Педагогтың мен үшін биік міндеті – бала бақытын жасаушы, балалардың жан-дүниесінің емшісі менсауықтырушысы бола білуінде, адам жүрегіне қайғы мен уайым ұяламауында... Мен осы іске өмірімді қидым» [6].

Баршамыз осылай білгенімізді, жастарымызға жүрек жылуымен, бар мейірімімізбен үйретер болсақ, және үйретуден шаршамайтындай күш-қайратымыз болса біз күн сүйіп нұрын шашатын қоғам болар едік.

Әдебиеттер тізімі

1. Өнер және этика: дәріс сабақтарына арналған әдістемелік нұсқау / құрастырушылар Сметова А.А., Ажіғалиева. Павлодар, 2007. 10,18б.
2. Кертаева Ғ. М. Ұстаз қызыметіндегі педагогикалық деонтология: оқулық. Алматы 2002. 4б

3. Ғаламтор желісі, Kapital.kz
4. Ана тілі 2006, 9-қараша № 45,106
5. Кертәева Ғ. М. Ұстаз қызыметіндегі педагогикалық деонтология: оқулық. Алматы 2002. 26-276
6. Шыныбекова Ә. И. Ұстаздық қызметтегі педагогтық этика. Алматы 1987. 366, 286

**Нурахунова Қ. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Анарбек Назгул - п.ғ.к.,
доцент**

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК БАРЬЕРДІҢ ТУЫНДАУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТҮСІНІГІ

Коммуникация өмірдегі ең маңызды, ең қажетті іс әрекеттің бірі. Өйткені коммуникация адамдардың бір бірімен ақпарат алмасуы. Ақпарат алмасу процесі болмаса бір бірімен жұмыс істеп, болашақты да құру мүмкін болмайды. Адам күні бойы уақытының 50% дан 90% ға дейін коммуникацияға жұмсайды екен. Ақпарат алмасу тек сөздік қормен ғана шектелмей, сандар, схема, сурет салу, хат арқылы жүзеге асып отырса, сондай-ақ, адамдардың бет әлпеті, жест, мимикасы, жүріс-тұрысында коммуникация барысында өте маңызды элементтер болып табылады екен.

Қарым-қатынас процесіндегі қиындықтардың позитивті және негативті функцияларын Маркова былай бөліп көрсетеді. Қиындықтардың позитивті функциясы (А.К. Маркова бойынша) «... екі мәнге ие: а) индикаторлық (мұғалімнің назарын аудару; мысалы, зейінді мұғалім өзінің қиындықтарын оқушыларының қателіктерінен көреді); б) ынталандырушы, жұмылдырушы (мұғалімнің іс-әрекетін қиындықтарды талдау мен оларды жеңуде белсендендіру, тәжірибе жинақтау)». Сонымен бірге, А.К. Маркова қиындықтардың негативті функцияларын да бөледі, олар да екі мәнге ие: «а) тежеуші (қиындықтарды жеңу жағдайының болмауы кезінде немесе өз-өзіне қанағаттанбау болған жағдайда мысалы, өзін-өзі бағалаудың төмен болуы) және б) деструктивті, қиратушы (қиындықтар іс-әрекеттің тоқталуына, ыдырауына, мектептен немесе кәсіптен бас тартуға әкеледі)» [1].

Сонымен қатар, Марковадан басқа кәсіптік педагогикалық қарым қатынас педагогикасымен, коммуникация ұғымы, қарым қатынас мәдениеті қарым қатынастағы қиындықтар мәселесімен айналысқан ғалымдар қатарына Кан Калик, Д.М. Джусубалиева, С.Т. Иманбаева, В.В. Шахгулари, Н.В.Кузьмина, А.А.Леонтьевті атауға болады [1].

Ақпарат алмасу барысында адамдар арасында өзіндік коммуникациялық барьерлер туындауы мүмкін. Барьерлер тұлғааралық коммуникация деңгейінде, сонымен бірге, топшілік, тұлғашіндік кедергілер кездеседі екен. Тіпті, қарым-қатынас серіктерінің жас ерекшеліктері де қиындықтар туғызуы мүмкін. Баланың мектепке дейін үлкендермен араласқанды қалайтыны белгілі; орта жеткіншек жасқа дейін балалардың жартысы құрбыластарымен араласуға басымдылық береді [1]. Кедергілер түрі әр алуан, бірі қоршаған орта жағдайынан болса, екіншісі адамның өзінің жеке психологиялық, әлеуметтік ерекшелігіне байланысты болмақ. Өйткені, коммуникатордың ақпарат жеткізуі мен коммуниканттың қабылдауына да байланысты болып жатады. Осы кедергілер салдарынан ақпарат алмасу процесі бұзылады, ал оның арты түсініспеушілік одан әрі кикілжіңге әкеп соқтыруы мүмкін.

Осыған байланысты ең алдымен бұл мәселені қарастырмас бұрын, қарым-қатынас, коммуникация, барьер ұғымдарының мәнін ашып алайық. Сонымен, қарым-қатынас – бұл әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ол адам өміріндегі көптеген рухани және материалдық құндылықтарды қамти отырып, оның өміріндегі ең жоғары қажеттіліктердің бірі [2].

Қарым-қатынас байланыс және жеке қарым қатынас ұғымдарынан тұрады. Коммуникация серіктестер арасындағы қарым-қатынас барысында өзара ақпарат алмасу процесі. Коммуникация бірнеше мағына береді. Біріншіден, хабарлама жолы, екіншіден, байланыс нысаны, үшіншіден, ақпаратты техникалыққұрал көмегімен көпшілік ақпарат құралымен хабарлау үрдісі, төртіншіден тұлға арасындағы байланыс, ақпаратты біреуден екінші біреуге хабарлау (В.В. Шахгулари) [3].

Қарым-қатынастағы қиындықтар мәселесіне келсек, ол (іс-әрекеттегі) – адамның болжанған (жоспарланған) қарым-қатынасты жүзеге асырудағы «іркiлiстi» субъективті бастан кешіру күйі, яғни қарым-қатынас серігінің оның әрекеттерін қабылдамауы салдарынан, мәтінді түсінбеу (хабарды), серігінің түсінбеуі, коммуникативтік ситуацияның, өзінің психикалық күйінің өзгеруі және т.б. салдарынан болатын «іркiлiстер» [1].

Барьер психологиялық феномен ретінде субъективтік-объективті категория. Сол себепті, адамдардың диалог кезіндегі ең қате ойы ол адамдардың тек өз ойын айту деп есептеуі және басқа адамдар оның ойын сол қалпында қабылдауы тиіс деп тұжырымдауы. Мұндай қателіктерді былайша түсіндіруге болады, мысалы, қандай да бір ақпарат екінші қабылдаушыға еш айна қатесіз, еш өзгеріссіз жетіп тұруы. Шындығына келсек, жағдай мүлде басқаша, барлық ақпарат қандайда бір кедергілер мен қиындықтар салдарынан өзгеріске ұшырауы мүмкін. Сондықтан коммуникацияның нәтижелілігі төмендейді. В. Шепель осыған сәйкес анық бірнеше барьерлерді көрсетеді:

- қоршаған ортаның қолайсыздығы, (ақпараттың қабылдану жағдайлары);
- инерциялық қосылулар (тыңдаушының ойы басқа мәселелерде болуы);
- басқалардың ойына антипатия білдіру;
- тілдік барьерлер сөздік қорының аздығы т.б. [4].

Ал психологиялық әдебиеттерде барьерлердің төрт түрін көрсетеді:

- фонетикалық - анық емес жылдам немесе баяу сөздер, жаңылтпаш түріндегі сөздер, акцент, т.б.;
- семантикалық - сөздер жүйесінің мағыналық айырмашылықтары;
- стилистикалық - коммуникатордың сөз стилінің сәйкессіздігі және қарым қатынас жағдайы немесе қарым қатынастағы серігінің психологиялық күйі.
- логикалық - күрделі, түсініксіз немесе дұрыс емес логикалық талдаулар. Коммуникация теориясында коммуникативті барьерлердің негізі классификациясын толығымен қоршаған орта көрсетеді. (сыртқа жағдай) [5].

Қарым-қатынас барысындағы мына кедергілердің түрлеріне тоқтала өтсек.

Түсініспеушілік кедергілері: 1) *Фонетикалық кедергі* адамдар әр түрлі тілде, диалектте, не сақауланып сөйлегенде пайда болады. Сөйлеушінің тілі реңкі жоқ, тез, жаңылтпаш, қажетсіз сөздерге толы болған кезде де, түсініспеушілік кедергісі туындайды. 2) *Семантикалық кедергілер* жаргон және слэнг мәселесімен тығыз байланысты. Ортақтасуға қатысушылардың өзіндік шағын мәдениеттерінде ұғымдармен құбылыстардың ерекше мән-мағынасы болады. Тұлғааралық коммуникацияны нәтижесіз, тиімсіз ететін кедергінің келесісі- стильдік тосқауыл. 3) *Стильдік кедергі* – коммуникатор мен реципиенттің тілдік стильдері бір-біріне не тілдің стилі ортақтасу жағдайына, реципиенттің көңіл-күйіне сәйкес келмеуі. Мысалы, балаларға, аспиранттарға лекция оқығанда бірдей тақырып болса да, екі түрлі

тіл стилі қажет болады. Қайғырып не қуанып тұрған адамға бір ақпаратты әр түрлі мәнерде айтуға тура келеді. Коммуникатор неғұрлым сезімтал болса, реципиенттің ахуалын, ортақтасу жағдайын ұқыпты назарға алса, соғұрлым оның мәлімдемесі реципиентке дұрыс дәрежеде жетеді. 4) *Логикалық кедергілер* – сөйлеуші мен тыңдаушының қабылдау логикасы, дәлелдеу жүйесі әртүрлі болғанда пайда болатын. Қоғамда логикалық жүйелер өте көп. Мысалы, балалар логикасы, әйелдер мен ерлер логикасы, басшы мен бағыныштылар логикасы [5].

Вербалды емес барьерлер: Вербалды емес қарым-қатынас формасы адам мимикасы, жест арқылы жүзеге асады. Кейбір деректерде вербалды қарым-қатынастың 7%- ақпарат, дауыс және интонация- 38%, жест, пантомима -55% құрайды екен.

Вербалды емес барьерлерге мыналар жатады:

- визуалды барьерлер (денебітімнің ерекшеліктері, жүрісі, қол қимылы, аяқ, визуалды контакт, тері әсері, психологиялық қашықтық.)
- акустикалық барьерлер (интонация, тембр, темп, дыбыстың жоғары болуы, сөздік үзілістер, т.б).
- тактильді сезімталдық (қол қысу, шапалақ, сүю, т.б).
- ольфакторлы барьерлер (иістер).

Кәсіптік-педагогикалық қарым-қатынастың табыстылық кедергісі (В.А. Кан-Калик). Қызметті жаңа бастаған мұғалімдердің тәжірибесін зерделеу, арнайы жүргізілген зерттеу кезінде педагог пен тәрбиеленуші арасындағы өзара іс-қимыл барысында қарым-қатынасқа кері әсер ететін кедергілер туындайтыны анықталған. Солардың бірқатары мыналыр:

- орнатудың келіспеушілік кедергісі;
- сыныптан қорқу кедергісі;
- байланыстың жоғалу кедергісі;
- қарым-қатынас қызметінің тарылу кедергісі;
- сыныпта қате пікір орнау кедергісі;
- бұрынғы қате тәжірибе кедергісі;
- педагогикалық қателіктерден қорқу кедергісі;
- еліктеу кедергісі.

Осы мәселені зерттеу барысында, біз коммуникативтік барьерлер теориясына сүйене отырып, педагогикалық үдерістегі жеткіншектердің коммуникативті барьерлерді меңгеру ерекшеліктері мәселесін зерттеуді алға қойып отырмыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Зимняя А.А. Педагогическая психология. – Москва: Наука, 2002. -С.45.
2. Тоқсанбаева Н.Қ. «Қарым-қатынас -бірлескен іс-әрекетті жүйелендіру факторы ретінде» Алматы-2009
3. Анарбек. Н. Қарым - қатынас педагогикасы Алматы 2012. – 146 бет
4. Основы теории коммуникации. / Сост. Ж.В.Николаева.- Улан-Удэ: ВСГТУ, 2004
5. Дейк Т.А. Ван. Язык, познание, коммуникация. Благовещенск, 2000.
http://knowledge.allbest.ru/psychology/2c0b65635a2bc68b4c53b89421216d36_0.html
6. Игенбаева Р.Т. Педагогикалық әр екеттестіктегі мағыналық кедергілер
<http://referats.allbest.ru/psychology/9000072117.html>

**Жұбатқанова Ж.Ғ.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Әлқожаева Н.С. - п.ғ.к.,
доцент**

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет «Әр баланың қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы жеке адамның дарындылығын таныту» сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі. Дарынды балаларға білім беруді әр ғылымның бүгінгі дәрежесіне сәйкес жүргізу бір жағынан қоғамға талантты мамандар даярлауда тиімді болса, екінші жағынан қоғамға ерекше дарынды балалардың тек өзінің интеллектуалдық дамуын қамтамасыз етеді.

Дарынды, талапты жастар – бүгінгі егемен еліміздің жарқын болашағы. Сондықтан да Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Бізге керегі – шын дарындылар. Нарық қол-аяғымызды қалай қыспасын мемлекет өзінің талантты ұлдары мен қыздарын, тарланбоз жүйріктерін қолдауға, қорғауға міндетті» деп дарынды жастарға үлкен мән беріп келеді [1].

Қазіргі қоғамда дарынды балалармен жұмыс мәселесі өте өзекті болып табылуда. Әр ата-ана өз баласының жақсы мектепте білім алғанын қалайды. Қоғам мен ата-аналар үшін «жақсы мектеп» дегеніміз не? «Жақсы мектеп» деп, оқушыларды барлық пәндер бойынша терең біліммен қаруландырып, мектепті аяқтағаннан кейін түлектері қалаған жоғары оқу орындарына оңай түсе алуы: жоғары білікті педагогтардың қызмет атқаруы; мектептің өзінің қалыптасқан дәстүрлерінің болуы; заман талабы сай білім беру құралдарымен жабдықталған; оқушымен жеке тұлға ретінде қарым-қатынас орнатып, тек сабақ үрдісіндегі жұмыспен шектелмей, қосымша білім беру жүйесінің орнауы т.б. Сондықтан, жоғарыда аталған талаптарға сай болудың негізгі шарты – «дарынды балалармен» жұмыстың негізгі бағыттарын анықтау, жұмысты жүйелі жүргізу [2].

Жас жеткіншектің бойындағы табиғат берген ерекше қабілетті, дарындылықты тани білу, оның одан әрі дамуына бағыт-бағдар бере білу – ерекше мәселе. Алайда, әр баланың жеке қабілетін анықтап, оны сол бағытта жетелеу – ұстаз парызы, мектеп міндеті деп ойлаймын.

Мектеп – өмір кеңістігі өзара тығыз байланысқан, мектеп міндеті: бала дарындылығын ашу, сақтау және дамыту, жан-жақты дербес ойлы, ұлттық сана-сезім қалыптасқан, білімділігі асқан, салауатты өмір салтын дағдыға айналдырған тұлға болуына жағдай жасау [3].

Дарынды балалармен жұмыс көбінесе «дарындылық», «дарынды бала» ұғымдарының мазмұнын дұрыс түсінуге байланысты. «Дарындылық» термині «Дарын» сөзінен шыққан. Дамудың ерекше қолайлы, ішкі алғышарттары дегенді білдіреді. Дарынды балаларды айрықша оқшауландыратын ерекшеліктер – ақыл-ой еңбегіне бейімділік, жоғары зерттеушілік қабілеті мен танымдық мотивация, білімді, жаңа хабарды ұдайы қабылдауға ұмтылыс, яғни танымдық қажеттігі [2].

Дарындылыққа педагогикалық энциклопедияда төмендегідей анықтама берілген: «Дарындылық – белгілі бір әрекет саласында ерекше жетістікке жеткізетін адам қабілеті дамуының жоғары деңгейі».

«Дарындылық» - бір немесе бірнеше іс-әрекеттерде ерекше жетістіктерге жетуге мүмкіндік беретін тұлға мүмкіндіктерінің өзіндік бірігуі арқылы анықталатын,

интеллектуалды және шығармашылық әлеуеттің ең жоғары деңгейінен көрінуіне әсер ететін интегралды-тұлғалық білім көрсеткіші.

Дарындылық мәселелері әлемдік және қазақстандық ғылымда көптеген ғалымдар мен психологтардың зерттеу тақырыбы болып келді. Бұл тақырыптың төңірегінде атақты философ пен ойшылдар: Сократ, Платон, Кант, Гегель, Дидро, Локк ойларын қозғаған болатын.

ТМД, Ресей ғалымдарының еңбектерін талдауда шығармашылық қабілет, креативтілік, дарындылық мәселелерінің психологиялық ерекшеліктері (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.М.Матюшкин, А.В.Берушлинский, В.В.Давыдов, А.В.Петровский, А.Н.Савенков т.б.); шығармашылық іс-әрекеттің мотивациялық сипаты (Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович, А.Н.Леонтьев, А.Маслоу, Ж.Пиаже т.б.) жөнінде зерттеулері орындалған. Қазіргі уақытта оқушылардың зияткерлік дарындылығын зерттеуде Н.С.Лейтес жас ерекшелік тұжырымдамасын ұсынды.

Елімізде дарынды балалармен жұмысты жетілдірудің мынадай бағыттары бойынша зерттеулер маңызды болып табылады: дарынды балалармен жұмысты ұйымдастырудың басқару аспектісі (Ү.Б.Жексенбаева, Л.И.Нарықбаева); математика пәнін оқытуда дарынды балалардың интеллектуалды әлеуетін дамыту (Г.С.Байтүреева, Ж.О.Үмбетова т.б.); мектепке дейінгі шақта балалардың дарындылығын дамыту (О.А.Жумадиллаева, т.б.); жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық процесінде дарындылықты дамыту шарттары (С.В.Кузнецова, С.И.Қалиева, Н.Н.Телепнова т.б.).

Батыс ғалымдарының ішінде дарындылық тақырыбына байланысты Ф.Гальтонның (Англия), Танненбаум Дж. Рензуллидің, Г.Мюллердің (АҚШ), В. Штерннің (Германия), Ф. Монкстың (Голландия), тб. еңбектері белгілі.

Дарынды балалардың ерекшелік сипаттамаларына осы және басқа да педагогикалық тұрғыдан қарастыруларды біріктіре отырып, зерттеушілер дарындылықтың типтері мен категорияларын классификациялайды. Мысалы, Н.С.Лейтес, дарындылықтың ақыл-ой теориясына байланысты дарынды балаларды үш санатқа бөледі:

- 1) кез-келген шарттардағы ерекше жоғары ақыл-ой дамуының деңгейіндегі балалар (мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағылар);
- 2) арнайы ақыл-ой дарындылығының белгілері байқалатын балалар (математика, әдеби, музыка т.б.) (орта жастағылар);
- 3) әлеует және «жасырын» дарындылыққа байланысты жарқын танымдық белсенділігі және ой-өрісі терең балалар (жоғары мектеп жасындағылар)

А.Холодная мұндай балаларды 6 типке бөлу керек деп ұсынды:

- 1) «тапқырлар»;
- 2) «зерек оқушылар»;
- 3) «креативтілер»;
- 4) «құзырлылар»;
- 5) «талантылар»;
- 6) «кемеңгерлер»

А.И.Савенков дарынды балаларды үш топқа бөледі:

- 1) жалпы дарындылық деңгейі бойынша ең жоғары көрсеткіші балалар;
- 2) белгілі бір әрекет шеңберінде жетістіктерге жеткен балалар;
- 3) мектепте озат оқитын балалар («академиялық дарындылық»).

Оқушы дарындылығының дамуы, қабілетінің ашылуы көбіне мұғалімнің кәсіби біліктілігіне және оның тұлғалық қасиетіне байланысты екендігіне көптеген ғалымдар, педагогтар еңбегінде айтып өткен [5].

Дарынды балалармен жұмыс мәселесінің қолға алынуына таланттылар мен дарынды балалар бойынша Дүниежүзілік кеңес құрылғанда ғана жоғары қызығушылық туды. Әр түрлі елдерде дарынды балаларға деген әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық көмек көрсетуге арналған арнайы бағдарламалар өңделуде. Біраз елдерде дарындылық орталықтары мен институттары табысты жұмыс жасауда. Бұл мәселені шешуде музыкалық мектептер, мектептен тыс мекемелер, әр түрлі пәндерді тереңдетіп оқытатын мектептер мен сыныптар өз үлестерін қосып, жұмыс атқарып келеді.

Дарынды оқушымен жұмыс істеудің негізгі мақсаты – олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады.

Дарынды балалармен жұмысқа дайындық:

- 1) дарынды оқушылар туралы мәлімет жиналып, қай бағытта екені анықталады. Сол бойынша пәнге бөлінеді;
- 2) оларға түрлі зерттеулер жүргізіліп, соның нәтижесінде мінездеме жасалады;
- 3) дарынды балалармен істелетін жұмыс жоспары жасалады;
- 4) әр сабақ сайын, сынып сағаттарында, үйірме және сыныптан тыс тәрбие жұмыстарында дамыта дайындау жұмысы жүргізіледі;
- 5) жоспарға сай жұмыс ұйымдастыру

Дарынды балалармен жұмыс:

- 1) оқу материалын толық игерту;
- 2) қосымша материалдармен, тестпен жұмыс;
- 3) мектепшілік, мектепаралық жарыстарға, олимпиадаға қатыстыру;
- 4) ғылыми жоба қорғау [4].

Дарынды балалармен жұмыс істегенде сол баланың жанындағы ортаның педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік жағдайына баса назар аударуымыз керек.

Жұмыс істеу барысында баланың осы орталарымен байланысын жете бақылап отыруымыз керек [2].

Қорытынды

Дарынды балалармен жұмыс істеу күрделі әрі қызықты. Олардың жоғары танымдық мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін дәстүрлі мектептерде іске асыру аса қиын, сондықтан дарынды балалар үшін оқытудың арнаулы жағдайы талап етіледі. Оларды оқыту мен тәрбиелеудің дұрыс жолын арнайы мектептер арқылы ғана дөп басып табуға болады, өйткені көптеген дарынды балалар ойлау қабілеті ерекшелігіне байланысты бұрынғы әдістер мен тәсілдерді қабылдай бермейді. Оларға жеке оқытатын сабақтар, арнайы курстар мен бағдарламалар қажет. Дарынды баланы оқыту мен тәрбиелеу дегеніміз оны барынша күрделі біліммен «тығындау» емес, жеке тұлғалық дамуының алдын алушылық.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Түсіпова М. Дарынды балалармен жұмыс бағыттары// Қазақстан мектебі. -2012. - №5. – С.7-8.
2. Рахимова С. Дарынды оқушы дайындау – парызымыз //Педагогикалық кеңес. - 2011. -№5. – С. 10-11.
3. Управление Развитие школы. Под. Редакцией М.М.Поташника и В.С.Лазарева
4. Базарбаева Н.А. Дарынды балалармен жұмыс// Педагогикалық кеңес.-2009. -№1. – С. 13-14.

5. Елеупаева Ж.К. Қазіргі мектептерде оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытудың педагогикалық шарттары: педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. –Түркістан. – 2008.

**Абуова М.- эл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Таубаева Ш.Т. - п.ғ.д.,
профессор**

ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ- ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі уақытта қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің барлық салаларындағы түбірлі қайта құруларға байланысты білім беру жүйесінде, оның мазмұны мен технологиясында да маңызды өзгерулер болып жатыр. Біздің ұрпақ болашақтың нұсқаларын шектеусіз таңдауға болатын кезеңде өмір сүріп жатыр. Қазіргі жоғары сынып оқушылары жаңа концепцияларды түсіну және қабылдау, дұрыс таңдау жасау, шешім қалдау, сонымен қатар оқи білуге және өзінің өмірі ағысындағы өзгерістерге бейімделе білуіне байланысты болатын әлемде өмір сүруі тиіс болады. Барлық әлемде негізгі капитал адам миының, білімінің күші және шығармашылық тәсіл болып отыр. Біздің балаларымыз өмірде табысты болуы үшін оларды оқытудың жаңа әдісі қажет. Мектептік білім берудің негізгі міндеттерінің бірі оқушыларды өмір шындығына дайындау болуы тиіс. Мектеп жүйесі алдында балаларды жаңаша оқыту міндеті тұр, оларды ойлана білуге үйрету, оқушы кез-келген жаста туындаған проблемаға төтеп бере алатындай етіп тәрбиелеу. Қазіргі адам таңдау жағдайында ойлана отырып әрекет етуі керек, мақсатты сауатты қоя біліп және оған жете білуі керек, жеке, білімдік және кәсіптік салада өнімді әрекет етуі тиіс. Қазақстан 12 жылдық мектепке көшуге дайындалуда. Жалпы орта білім берудің негізі мақсаты - шығармашыл, бәсекеге қабілетті және құзырлы тұлғаны дайындау. Құзырлы тұлғаны дамыту және қалыптастыру үшін зерттелетін нысандар мен шындық әлемнің құбылыстарын зерттеумен байланысты қайта білім берудегі қайта құру қызметі болып табылады. Шығармашылық қабілеттерді дамытудың жолдары мен құралдарының көп түрлілігі арасында ең тиімдісі баланың өз зерттеу практикасы болып табылады.

Негізгі бөлім

Зерттеу іс-әрекетінің жобалау мен конструктивтік іс-әрекеттерінен айырмашылығы. Зерттеу іс-әрекетінің негізгі нәтижесі зерттеу рәсімінің негізінде әртүрлі шындықты анықтайтын интеллектуалдық өнім болып табылады. Зерттеудің негізгі жетістігі – шындықты анықтау екенін баса көрсету қажет. Конкурстар мен конференцияларда практикалық мәні бар талаптар, зерттеу нәтижесін практикалық жағдайда қолдану мүмкіндігі, зерттеудің әлеуметтік мәні (мысалы табиғатты қорғаудың мәні) ғана айтылады. Мұндай іс-әрекет зерттеу іс-әрекетінің құралымен әлеуметтік-практикалық атқарымдарды іске асыруды көздейді.

Зерттеу мәселелерін іске асырудың ерекшеліктері. Зерттеу тақырыбына жастардың жасына, психологиясына байланысты белгілі бір талаптар қойылады. Жасөспірімдердің білім деңгейінің әлі де жеткіліксіздігіне, көзқарастың толық қалыптаспағанына, өзіндік талдау деңгейлерінің толық дамымауына байланысты оларға зерттеу саласында көп тапсырма беру олардың жалпы білім деңгейіне, дамуына нұқсан келтіруі мүмкін. Сондықтан ғылымның кейбір мәселелерін

зерттеуді мектептерде жүргізу тиімді болмауы да мүмкін. Мұндай ғылыми мәселелер оқушылардың жобалау, зерттеу жұмыстарын жүргізудің жалпы талаптарын қанағаттандыруы қажет [1].

Күрделігі бойынша мәселелерді жіктеу. Мұндай мәселелерге қойылатын талаптарға эксперименттік материалдардың көлемінің, математикалық аппараттардың, пәнаралық талдаудың шектеулігі жатады. Эксперименттік деректерді талдау күрделігі бойынша мәселелер практикалық, зерттеулік және ғылыми болып бөлінеді.

Практикалық мәселелер нақты құбылысты суреттеу үшін қолданылады. Бұл жағдайда нақты параметрдің (мысалы, температураның) өзгеруі, соған байланысты басқа параметрдің (мысалы көлемнің) өзгеруі зерттеледі. Егер, нәтиже тұрақты болса, онда талдауды қажет етпейді.

Зерттеу мәселелері білім беру ұйымдарында қолданылатын мәселелердің жиынтығын анықтайды. Оларда зерттелетін шама бірнеше қарапайым факторлардан тұрады (мысалы, жердің ластануының зауыт құбырына дейінгі ара қашықтыққа, метеожағдайға, желдің бағытына тәуелділігі). Факторлардың зерттеу нысанына әсері оқушылардың шамасы келетін талдауының жақсы мысалы бола алады.

Ғылыми мәселелерде зерттеу шамаларына әсер ететін факторлар көп және күрделі болады. Мұндай мәселелерді талдау кең білімді және ғылыми интуицияны қажет етеді, оларды білім процесінде қолдану аса қиындықты тудырады, сондықтан тиімді болмауы мүмкін.

Зерттеу нәтижесін көрсете білу. Қазіргі кезеңде зерттеу нәтижесін көрсете білудің маңызы барлық жұмыстар үшін аса зор. Зерттеу жұмысының нәтижесін көрсетудің бірнеше қалыпты көрсеткіштері бар: тезистер, ғылыми мақала, ауызша баяндама, диссертация, монография, мақала. Осы әр көрсеткіштің тілі, көлемі, құрылымы анықталған. Нәтижелерді көрсетуде жетекші мен оқушы алдын ала қай жанрда жұмыс істейтінін анықтап алулары керек, содан кейін сол жанрдың талаптарына сәйкес жұмыс істеулері тиіс. Қазіргі кездегі жастар конференцияларында қолданылатын жанрлар: тезистер, мақалалар, баяндамалар. Жанрлардың бұл түрінде зерттеу жұмыстарының нәтижелелері ғана емес, сонымен қатар рефераттар немесе сипаттау жұмыстары да берілуі мүмкін.

Жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар саласындағы оқушылардың шығармашылық жұмыстарының жіктелуі. Конференциялар мен конкурстарға берілген жұмыстарды мынадай түрлерге бөлуге болады:

- *проблемалық-реферативтік* — бірнеше әдебиет көздеріне негізделіп жазылған, әр көздердің деректерін салыстырып, қойылған мәселе бойынша өз көзқарасын қалыптастыратын шығармашылық жұмыстар;

- *эксперименттік* — ғылымда сипатталған және белгілі нәтижесі бар шығармашылық жұмыс. Көбінесе суреттеу түрінде беріледі және нәтиженің ерекшеліктеріне өзіндік түсініктеме бере алатын шығармашылық жұмыстар;

- *табиғи және суреттемелік* — белгілі бір құбылысты бақылауға және сапалы сипаттауға бағытталған шығармашылық жұмыстар. Ғылыми жаңалықтың элементтері болуы да, болмауы да мүмкін. Айырмашылық ерекшелігі зерттеудің әдістемесінің болмауы мүмкін. Табиғи жұмыстардың бірі ретінде қоғамдық-экологиялық бағыттағы жұмыстарды атауға болады. Соңғы кезде «экология» терминінің тағы бір лексикалық мағынасы пайда болды: қоршаған ортаның антропогендік ластануына қарсы қозғалыс экологиялық деп айтылатын болды. Бұл бағытта жасалған зерттеу жұмыстары, көбінесе, оларда ғылыми әдістің жоқтығын көрсетеді.

- *зерттеулік* — ғылыми тұрғыдан қарағанда нақты әдістемелік негізде жасалған және осы әдістеме бойынша алынған эксперименталдық материалдар бар және осы материалдар негізінде зерттеу құбылысы бойынша талдау және қорытынды жасалған шығармашылық жұмыстар. Мұндай жұмыстардың ерекшеліктері – зерттеу бойынша анықталатын нәтижелердің алдын-ала белгісіздігі.

Жалпы білім беру ұйымдарындағы ұйымдастырып оқыту – жалпы және қосымша білімнің интеграцияланған бағдарламалар шеңберінде жүргізілетін зерттеу іс-әрекеттері болып табылады. Бұл жағдайда зерттеулік іс-әрекет типтік оқу жоспарына кірген курстар (инварианттық компонент), мектеп компонентіндегі курстар; қосымша білімдегі курстар, теориялық және практикалық даярлық жүйесі, каникулярлық уақытта сыртқа шығатын ісшаралар (экскурсиялар, экспедициялар) кезіндегі өзіндік зерттеу жұмыстары негізінде жасалады. Зерттеулік іс-әрекеттер технологиясының негізінде бейіндік мектеп моделі жалпы мектеп немесе қосымша білім ұйымы мен жоғары оқу орындарының базасында іске асырылатын болады.

Оқушылардың зерттеу іс-әрекеті қосымша білім технологиясына ұқсас болып табылады, себебі оның қосымша білімге тән екі белгісі бар:

- жұмыс қойылған мәселенің ерекшелігіне байланысты нақты білім алушының икемділігіне қарай жасалады;

- педагог пен оқушының жеке жұмыс түрі ретінде топтық және жеке сабақтар мен консультациялар, семинарлар мен конференциялар есепке алынады.

Қазіргі кезде көптеген елдерде оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінуде. Мысалы, Мәскеу қаласында (РФ) оқушылардың зерттеу іс-әрекетін дамыту үшін жобалау-зерттеу мектептері салынуда. Онда оқушылардың зерттеу іс-әрекетін жүргізу дәстүрі және мәдениеті қалыптасқан білім беру ұйымдарының тобы (мектептер, балаларға қосымша білім беретін білім беру ұйымдары, ғылыми ұйымдар жанындағы балалар ұжымдары және т.б.) қызмет істейді. Осы топқа кіретін әр ұйымның белгілі бір тақырыптармен, немесе әдістемемен, немесе зерттеу жұмысын жүргізу орнымен ерекшеленетін өзіндік сипаттары бар. Оларды жобалау-зерттеу мектептері деп атайды және олар әртүрлі салаға маманданған. Жобалау-зерттеу мектептері арасындағы тығыз байланыс инновациялық желі арқылы жүзе асырылады, ол арқылы білім ортасындағы оқушылардың зерттеу іс-әрекеттерінің технологиялық моделі таратылады [2].

Білім беру процесіндегі әр қатысушы оқушылардың осы іс-әрекетін жоспарлауда және ұйымдастыруда өз жұмысын жақсы меңгеруі қажет.

Мұғалімнің:

- оқушылардың жобалау және зерттеу іс-әрекетін жүргізуі көзделген курстың оқу-тақырыптық жоспарын жасай білуі;

- оқу жобалау немесе зерттеу жұмысына оқушыны даярлай білуі;

- белгілі оқу жобасын немесе зерттеу тақырыбын өз сыныбына, білім беру ұйымына және нақты жағдайға бейімдей алуы;

- оқу жобасын жасай немесе зерттеу тақырыбын ала білуі;

- оқу жобалау немесе зерттеуді орындау нәтижесінде педагогикалық мәселелердің орындалуын бағалай білуі;

- оқу жобалау мен зерттеуді іске асыра және білім іс-әрекетінің түрлерін қолдана білуі;

- жобалау-зерттеу жұмысының мазмұны бойынша консультация жүргізе білуі қажет.

Бұл мәселені қарастыруда жарияланым материалдары, әдістемелік және ақпараттық сайттар көмегін тигізеді, сонымен қатар мұғалімдердің біліктілігін көтеру жүйесінде курстық және модульдік даярлықтан өтуі талап етіледі [3].

Осы бағыттағы жұмыстарды жүргізудегі мұғалімдердің ролі аса зор. Бар білімді, ақпаратты білетін тұлғадан гөрі мұғалім оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастырушыға, әртүрлі көздерден керекті білім мен ақпаратты таба білу бойынша консультантқа, әріптеске айналады. Оқу жобалау және зерттеу жұмыстары даусыз педагогиканы ұйымдастыруға, оқу процесін жалықтырғыш міндеттіліктен гөрі өнімді, шығармашылық жұмысқа айналдыруға мүмкіндік береді.

Оқушы көзімен қарағандағы оқу жобалау және зерттеу - өзінің шығармашылық әлеуетін толық ашу мүмкіндігіне ие болу деген сөз. Бұл іс-әрекет жеке және топта оқушылардың өзін көрсете білуіне, өз білімін қолдана білуіне, жария жағдайда қол жеткізілген нәтижені көрсете білуіне толық мүмкіндік береді. Ол жұмыс кей жағдайда оқушылардың өздері ойлап тапқан қызықты практикалық маңызы бар мәселелерді шешуге бағытталады,

Мұғалім тарапынан қарағанда оқу жобалау және зерттеу – оқушылардың жобалау және зерттеу іс-әрекеті бойынша арнай білімі мен дағдыларын қалыптастыратын және дамытатын оқыту және тәрбиелеудің интегративтік дидактикалық құралы болып табылады. Ол мыналарға үйретуді:

- проблемалық мәселелерді (проблемалардан туындаған мәселелерді қоя білу);
- мақсатты тұжырымдау және оқушының мазмұнды іс-әрекетін жоспарлауды;
- өзін-өзі талдауды және рефлексияны;
- өз іс-әрекетінің нәтижесін және жұмыс барысын көрсетуді;
- арнайы дайындалған жобалаудың өнімін әртүрлі жағдайда көрсетуді;
- маңызды ақпаратты іздеу және жинауды, қажетті білімді меңгеруді;
- мектептегі білімді әртүрлі жағдайда, оның ішінде типтік емес жағдайда, практикалық тұрғыда қолдана білуді;
- жобалау өнімін дайындаудың керекті технологиясын таңдай білу, қолдана білуді;
- зерттеу жүргізуді (талдау, жинақтау, болжам ұсыну, нақтылау және жалпылау) көздейді.

Білімнің барлық деңгейлерінде бағытталған жүйелі жұмыс ретінде білім беру ұйымдарында оқушылардың өзіндік жобалау және зерттеу іс-әрекетін меңгеру іске асырылуы тиіс.

Педагогикалық зерттеулердің нәтижесі білімді меңгеру төрт сатылы екенін көрсетті: түсіну, жаттау, ереже бойынша білімді қолдану және шығармашылық есептерді шығару. Білімді меңгерудің аталған сатылары белгілі бір іс-әрекеттерде: тани білу, қайталап қолдану, типтік есептерді шешу және білімді жаңа жағдайда, типтік емес есептерді шеше білуде анықталады. Сондықтан білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу оқытудың нәтижесі ретінде қаралады. Егер оқу бағдарламалары білімді шығармашылық тұрғыда қолдануды ескермеген жағдайда, білім беру процесі аяқталмаған деп санауға болады. Бұл қорытындының дидактикалық маңызы зор [4].

Қолданыстағы оқу бағдарламаларын талдау олардың көбінде шығармашылық (жобалық) тапсырмалардың аз берілетінін, сондықтан мұндай тапсырмаларды орындауда оқушылардың қиналатындарын көрсетті. Оның себептерінің бірі – оқушылардың алдыңғы оқылған пәндер бойынша да шығармашылық тәжірибесінің жоқтығы.

Қорытынды

Оқу-тәрбие процесінде, білім оқу бағдарламаларында зерттеу бағытында жұмыстар жүргізілетіндігі ескерілетін болады. Осыған байланысты оқу процесіне вариативтік: математикалық пәндермен, химиямен, тарихпен, географиямен және өлкетанумен интеграцияланған жобалау және зерттеу жұмыстарын жүргізу көзделген курстар еңгізу маңызды орын алады [5].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Исследовательская деятельность учащихся: научно-методический сборник. – М.: 2007. – С. 35–46.
2. Организация проектной учебно-исследовательской деятельности школьников. / Авт.-сост. И.И.Белова, С.М.Гетманцева, Ю.Н.Гребенникова, О.А.Гущина. – Великий Новгород, 2002. – 63 с.
3. Кайгородова О.В. Развитие процессов интеграции образовательных учреждений в системе педагогического образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Калининград, 2008. – 20 с.
4. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 142 с.
5. Жобалау және зерттеу қызметі негізінде 12 жылдық білім беру жағдайында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру: әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 45 б.

**Джамбозова А.К.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Қожахметова К.Ж.-
п.ғ.д., профессор**

ОҚУШЫЛАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ҚАЗАҚ КИНОФИЛЬМДЕРІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Білім мен тәрбие беру тарихының әртүрлі кезеңдерінде оқушыларға отансүйгіштік тәрбие беру мәселесі өз деңгейінде зерттелген. Патриотизм - ертеден зерттеліп келе жатқан өзекті тақырыптардың бірі.

Ұлттық энциклопедиялық сөздікте "патриотизм (грекше *patris* - Отан) - адамның Отанына, туған еліне, оның тіліне, салт-дәстүрі мен мәдениетіне деген сүйіспеншілік сезімі", - деп көрсетіледі⁽¹⁾.

Адамда өзін, ата-анасын, туыстарын жақсы көру туғаннан пайда болатын секілді, Отанды жақсы көру адам жүрегінде ерте кезден орын алып, жүректе мәңгі қалуы керек. Яғни, патриоттық сезім ұрпақтан ұрпаққа берілетін құндылық, өйткені патриотизм - өз Отаныңа, туған жеріңе, еліңе деген сүйіспеншілік, халқыңа берілгендік, халық мүдделері үшін құрбандық пен ерлік жолына дайын болу.

Аңыз болсын, тарихта болсын батырлардың ерлігі әрқашан да тәрбиелік мәнімен құнды болатыны хақ. Бұл жөнінде профессор Е.С.Нұрмұратов: "Қазіргі халқымыздың бойынан табылатын жақсы моральдық отансүйгіштік қасиеттердің түп негізі ғасырлар қойнауында қалыптасқан құндылықтар әлемінде. Олар әр түрлі эпостарда, фольклорда, мифтерде, айтыс өнерінде сақталып келеді. Мәселен, қазақтың қонақжайлығы, кеңпейілдігі, кішіпейілдігі, елін, Отанын сүйетіндігі, атамекенге деген құрметі өзге елдерден ерекше болып табылады. Тек сол рухани жетістіктерімізді,

құндылықтарымызды қадірлей білсек қана жаңа қалыптасып келе жатқан мемлекетіміздің шаңырағын шайқалтпаймыз", - деп келтіреді.⁽²⁾

Батырларымыздың ерліктері, адамгершілік қасиеттері жырларда, шығармаларда көркем суреттелген. Оның отансүйгіштік тәрбиеге әсері де аса жоғары. Осы негізде батырларымыз туралы түсірілген қазақ кинофильмдерінің де отансүйгіштік тәрбие беруде әсері мол. Себебі, жоғарыда көрсетілген батырлардың бойындағы қасиеттерді оқып қана қоймай, оны көгілдір экраннан көреді. Бұл оқушыларға екі есе әсерін береді.

Халқымыздың жауынгерлік және ерлік дәстүрлерінің мол тарихын ескере отырып, туған жерге сүйіспеншілікті қалыптастыруда, мектептің оқу-тәрбие жұмыстың патриоттық қаһармандық ерлік дәстүрлерінің негізгі элементтерін, оның ішінде отансүйгіштік тәрбиенің негізгі бағыттарының бірі ерлік және жауынгерлік тәрбие мазмұнының жан-жақты қарастыра отырып, кеңінен енгізу заман талабынан туындап отыр.

Зерттеуші ғалым Қ.Н.Меңлібаевтың пікірінше: "Әрбір ұлттың тәуелсіздікке қол жеткізуіне мүмкіндік беретін жоғары сезімі болған, мұндай сезім қазақ ұлтының ұлт боп ұюына негіз болды", - деп түсіндіреді.⁽³⁾

Мектеп оқушыларына отансүйгіштік үлгісін көрсеткен қайраткерлердің, батырлардың үлгі өнегесі, майдангер жазушылардың шығармалары арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу Б.С.Байменова, Е.Жұматаева, С.Т.Иманбаева, М.Ж.Құрманбаева, Д.С.Құсайынованың зерттеулерінің негізі ретінде алынған; жоғары сынып оқушыларында студенттерге отансүйгіштік тәрбиеберудің мазмұны, формалары мен әдіс-тәсілдері А.К.Қалимолдаева, Е.С.Салтанов және т.б. еңбектерінде зерттелген.

Зерттеулерді талдай отырып, отансүйгіштік тәрбиесінің адамгершілікпен тығыз байланыста екенін аңғарамыз. Сонымен қатар, отансүйгіштік тәрбиесін зерттеуші ғалымдар көп екеніне көз жеткіземіз. Отансүйгіштікке тәрбиелеуде әр түрлі құралдар басшылыққа алынған. Мысалы, жауынгерлік шығармалар, батырлардың ерлігі негізге алынады. Соның ішінде қазақ кинофильмдері арқылы тәрбиелеу деген тақырыпта таба алмадық. Кинофильмдер көркем шығарма негізінде түсіріледі. Сондықтан көркем шығармалар мен кинофильмдер тығыз байланыста деп айта аламыз.

Кино өнері - көпшілік ақпараттардың маңызды құралы, идеологиялық әсер ету, адамгершілік және эстетикалық тәрбиелеу. Кинематографияда маңызды орынды жастарды жан-жақты тәрбиелеу процесі әлеуметтік-психологиялық мүмкіндіктермен байланысының тұлғаға әсері негіз болады. Көрермендердің басты кейіпкерлердің орнына өздерін қою арқылы барлығын басты кейіпкер көзімен көруге мүмкіндік алады. Көрермен көрсетілімдегі өмірде өзін әсер етуші тұлға ретінде көруі, уайымдауы. Қорыта келе үдерісті талдай келе өзіндік тәжірибесін жетілдіреді. Сонымен, кино өнері үлкен мүмкіндіктерге ие. Ол жас адамда, оқушыларда өмірге, қоғамға деген көзқарасын, принциптерін, ұнатушылықпен мен сүйкімсіздік, т.б. ішкі үлгінің құрылуына себепкер болады, жүріс-тұрысты бағыттайды, осылардың барлығы болашақта оның идеялық-адамгершілік жүріс-тұрысына әсер ететін болады. Қазіргі таңда кино өнерінің оқушыларды тәрбиелеудегі орнына дұрыс баға берілмей жүр.

Қазақ кинофильмдері даму үстінде, көп жетістіктерге жетіп те жатыр. Отансүйгіштік тәрбие беруде кинофильмдерді педагогикалық құрал ретінде қолдану көптеген мүмкіндіктер береді. Шығармаларды оқып түсіндіру барысында мұғалімге сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес жағдайлар болады. Оны тек көрсету арқылы оқушыларға жеткізетін жағдайлар болып жатады.

Осы тұрғыдан Ресей зерттеушісі И.С. Левшина "Көркем фильмдер біздің педагогтардың өзінің оқушыларымен байланысында оларға тәрбиелеушілік әсерімен

назар аудартады. Фильм оқушыларға кең ауқымда проблемалық мәселелерді таңдауға, эмоциялық және қызықты болып келеді. Сонымен қатар, жақсы, мазмұнды фильмдер кездеседі, бірақ, оны оқытушы білім алушыларға экрансыз түсінікті, әсерлі етіп жеткізе алмайтын: батырлықты, саяхаттың қауіптілігін, ерлікті және соғыс жағдайларындағы өзін құрбан ету тұстарын, т.б."⁽⁴⁾, - деп кинофильмдердің тәрбиелеуде, білім беруде рөлін анықтап бергендей.

Жас ұрпақтың рухани дамуында маңызды рөлге әдебиет ие. Әдеби шығармалар сөз өнері ретінде оқырманға шығармашылық бейнеде әсер етеді. Адам оқып үйренуге міндетті, музыканы, театрды, көркем суретті қабылдағандай, кітапті де солай қабылдауы тиіс. Әдебиетті оқытуда оның спецификасына ғана мән бермей оның басқа өнерлермен өзара әрекеттестігі мен өзара кірігуіне, осы үдерістерді түсінуге, барлығын бір бағытқа бағындыра рухани бай және дамыған жеке тұлға қалыптастыруды ескеру керек. Адам өмірінде расында кітапті жақсы көретін болса, кино мен теледидар білім алудың, рухани дамудың құралы ретінде ғана қолданады. Белсенді оқырман телебағдарламаларға қатаң қарайды, өзіне пайдалы және қызықтысын ғана бөліп алады. Теледидар алдында көп отыратын оқушы механикалық түрде қабылдайды. Оған оқу қиын болып көрінеді. Оқуға деген қызығушылығын оятудың көптеген тәсілдері бар. Соның бірі - көркем шығарманы кинофильм нұсқасымен салыстыру. Оқытушымен бірге талдау, шығарманы терең түсінуге, оқудың маңыздылығы алға қойылады. Оқушылардың әдеби шығармаларды оқуға, тыңдауға қызығушылықтары арта түседі.

Кинофильмдерге назар аударма эпостық шығармаларды зерттеуде оқушылардың киноны жақсы және ынталана көретіндігімен түсіндіріледі. Әрине кинематографияға деген махаббатты қолдануға болады. Алайда, кино біздің жақтас немесе көмекші, немесе қарсыласымыз болуы мүмкін.⁽⁵⁾

Кино бізге көмектеспейді, көркем шығармаларды оқу кинофильмдермен ауыстырылса және әдеби шығарма мен оның фильмімен байланысы теңестірілсе. Анығы, экрандау - түсінік айту емес, иллюстрация емес, кітапті оқу, оның үлкен шығармашылық топпен талдануы.⁽⁵⁾

Кино - біздің жақтас және көмекші, эпостық шығармаларды зерттеу көркем шығарманы оқуды алмастыру үшін тартылмайды, шығарма мазмұнына тағы бір рет ойлану үшін, оның шығармашылық мағынасына мән беруге, қаһарманды елестету, екі өнер түрін салыстыра көру және жазушы шеберлігіне өзіндік баға беру. Қорыта келе, әдебиет пен кино бір-бірімен іштей де сырттай да өзара байланысты. Кино астарларында әдебиет жатады.⁽⁵⁾

Халқымыздың қаламгерлерінен тамған "Көшпенділер", "Қыз Жібек", "Біржан сал" әдеби шығарма әрі кинофильм. Екеуі бірін-бірі толықтырып, оқырманы мен көрерменін қызықтыра, адам жанын байыта түседі.

Қазіргі таңда кинофильмдердің қоғам мен адамға әсер етерлік әлеуеті зор. Белгілі бір жағдайда ол жас адамның өмірдегі бағытын таңдауына әсер етіп, сана-сезімінің өзгеруіне жол ашады. Киноны педагогика деп алуға болады, себебі педагогика адамды сәби кезінен бастап өмір бойы үздіксіз тәрбиелейді, кинофильм де дәл солай. Бірақ қанша дегенмен педагогиканың ауқымы киноға қарағанда әлдеқайда ауқымды. Кино тек педагогиканың бір бөлшегін ғана құрайды. Киноны педагогикадағы тәрбие құралының бірі ретінде қарастыруға болады. Адам дүниеге келісімен, анасының құрсағында жатқан кезден тәрбие үдерісі жүреді. Шыр етіп жаңа әлем есігін ашқан сәби тұлға болып қалыптасу үшін үлкен тәрбие керек. Тәрбие адамды ізгі қасиеттерге баулиды, өмірлік бағыт-бағдарын қалыптастырады. «Тәрбие - адамды қалыптастыратын және жетілдіретін үйлесімді процесс» деген Коменскийдің сөзі кинофильмнің тәрбиелік мәнін аша түскендей.⁽⁶⁾ Кинофильмдердің тәрбиелік мәнін біз

бірден байқамауымыз мүмкін, бірақ көргендеріміз бейсаналы түрде санамызда сақталады. Өмір ағысында көргенімізді қолданамыз, өз өмірімізге сәйкестендіреміз. Педагогика адамзатты жан-жақты үздіксіз тәрбиелейді. Ол тәрбиенің ішіне бәрі кіреді: адамгершілік тәрбиесі, патриоттық тәрбие, имандылық тәрбиесі, еңбек тәрбиесі т.б. Кинофильмдер де жанрлық бөлінулеріне қарай әртүрлі мән-мақсатқа ие. Сөзіміз дәлелді болу үшін "Қыз Жібек" фильм алайықшы, қазақ елінің салт-дәстүрі, өнері, ұлттық ойындары, достық, отансүйгіштік, ұл бала мен қыз баланың қарым-қатынасы, сыйластығы, адамгершілік қасиеттер суреттеледі. Айтылған көріністер адам ойына ой салып, өзімен салыстырып, басты кейіпкерлер орнына өздерін қойып, өз өміріне сабақ алып, тәжірибе жинақтайды.

Оқушыларға фильмдерді көрсетер алдында назар аударар тұстарға сұрақ қойып, мұқият қарап отыруға алдын ала сұрақтар қою арқылы оқушы назарын фильмге тартып және қызығушылығын оятуға болады. Фильм көрсетіліп болғаннан кейін мұғаліммен бірігіп фильмді жан-жақты талдау, кейіпкерлерге пікір айту, жақсы жаманды ажырату, басты кейіпкерлердің ерлік істерін талдауға салу оқушыларға оң әсер етеді. Көріп жүрген фильмді жаңа қырынан тануға мүмкіндік береді.

Қазақ киносы жастарымыздың дүниетанымын кеңейтіп, олардың Отанына деген махаббатын арттыруға септеспек. Ұлттық фильмдерде патриоттық рух даланың салқын самалындай еркін есіп тұрады. Келер ұрпақты патриот етіп тәрбиелеу үшін, сол желдің бағытын, ағысын анықтап, берік ұстануымыз керек. Қазақ халқының қай киносын алсаңыз да, Отанға деген махаббат, туған жерге деген ыстық сезім, сағыныш басым. Тарих пәні мен қазақ әдебиеті сабақтарында кино өнімдерін патриоттық шығармалармен байланыстырып, экраннан ескен ұлттық рухты оқушылардың жүрегіне жеткізе білуіміз керек.

Кинофильмдердің тәрбиелік мәні зор, өмірдегі шынайы көріністерді ашатын фильмдер қоғам және ондағы адамдар тіршілігімен тығыз байланысты. Осы арқылы адамдар өзіне қажетін алып отырады. Қазақ киносы ата-бабамыздың өмірін бейнелей отырып, бізді өткенді құрметтеуге шақырады. Ата-бабаларымыз бала тәрбиесіне, салт-дәстүрлерімізге, отбасы жағдайына, туған жерге, қарым-қатынасқа аса мән берген. Бізге қазіргі қоғам ағысын байланыстырып, дәстүрімізді жалғастырып, ұл-қыздарымызды инабатты, патриот, иманды етіп тәрбиелеуге ешқандай кедергі жоқ. Педагогтар қазіргі қоғам талабын ескере отырып, кино өнімдері арқылы жастарды тәрбиелеуге мән береді. Болашақ педагогтар жас мамандар тәрбиелеуде, оларға патриоттық тәрбие беруде тәрбие көзін алыстан іздемей, кинофильмдерді көріп, соларды сабақ барысында қолдана білгені құба-құп. Бала тәрбиесі қашанда бірінші орында тұруы керек. Себебі қоғамда бала жанын азғындыққа ұшыратар дүниелер аз емес.

Жас маман педагогтарымыз осыны түсінуі керек. Кино өнімдерін экономикалық жағынан ғана бағалай бермейік. Оларды жан азығы мен рухымызды көтерер құралға айналдыруымыз керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы. - Алматы, 2005. Т.7. - 218 б.
2. Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтардың қалыптасуы мен дамуы (әлеуметтік-философиялық талдау): филос. ғыл. канд. дисс.: 09.00.02. - Алматы, 2000. - 236 б.
3. Менлибаев К.Н. Роль национальных традиций в патриотическом воспитании (по материалам конкретно-социологических исследований молодежи Республики Казахстан): автореф. ... канд. филос. наук.:09.00.02. -Алматы: Институт философии НАН РК, 1995. – 19 с.

4. Левшина И.С. Воспитание школьников средствами художественного кино: Пед.ғыл.кан.дис...автореферат.: 13.00.01. - Москва, 1975. - 13 с.
5. Якушина Л.С. Использование экранных и звуковых средств на уроках литературы - М.: Просвещение, 1985. - 48 с.
6. Тәрбие теориясы., <http://www.kitaphana.kz/ru/downloads/referatu-na-kazakskom/236-pedagogika/3261-tarbie.html>

**Смайлова А. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Айтбаева. А. Б - п.ғ.к.,
доцент**

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰТЫНУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Тәуелсіздің кезеңі тіршілігіміздің алуан саласындағы жаңа да жарқын бет бұрыстарға, жаңғыруларға бастап отыр. Тәуелсіз Қазақстанды әлемдегі алдыңғы қатарлы елдермен терезесі тең іргелі мемлекетке айналдыру, әлемдік дәрежеге көтеру бүгінгі жастардың үлесіне тиетіні анық. Олай болса, біздің басты міндетімі жаңа заман үрдісіне сәйкес экономикалық әлеуетімізді молайту үшін қажымас қайрат көрсете білетін, ғылымның мол жетістіктерімен қаруланған, бейіндік қабілеті шындалған оқушы тәрбиелеу болып табылады.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев биылғы жолдауында және жуырда баспасөзде жарияланған «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламалық мақаласында адами капиталды жаңа сапаға көтерудің басты тетігі ретінде білім сапасын дамытуға жаңа серпін береді.[1] Президент білім беру жүйесін жаңарту бағытында алдымызға ұлан-ғайыр міндеттер қойды. Оқыту үрдісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу уақыт талабы екенін ұғынатын мезгіл жетті.

Бүкіл әлемдік нарықтық қоғамның дамуы адам баласына өзімен бірге ілесіп жүруді қажет етеді. Әлемдік нарыққа ену, бәсекеге қабілетті болу қазіргі қоғамның қойып отырған талаптары. Сол себептіде білім беру ісінде жасөспірімдерді әлеуметтік экономикалық сауаттылыққа үйрету өз бастауын мектеп табалдырығынан бастау керек. Оған дәлел ретінде Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту Тұжырымдамасы жобасында «орта білім беру мақсаты – жылдам өзгері отыратын дүние жағдайларында алынған терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін өзі іске асыруға, өзін өзі дамытуға жәе өз етінше дұрыс адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілеті жеке тұлғаны қалыптастыру» - деп көрсетілген.[2] Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында жаңа жоспарының бір бағыты ретінде «білім мен кәсіби машықты»[3] атап өтті. Бұл дегені Қазақстан жұрты жаһандағы білімі жоғары ұлтқа айналуы тиіс. Бұл рете жастар, дәл осы мәселенің қозғаушы күшіне айналуы керек.

Осы аталған объективті және субъективті факторлар еліміздің экономикасының алға басуына және соның арқасында халықтың әл ауқатының өсуіне үлкен мүмкіндіктер береді. Осы мүмкіндіктерді пайдалана отырып, нарық тұсында өмір сүріп, еңбек етуге өзін өзі бейімдей алатын адам тәрбиелеу міндеті қойылып отыр. Осыған байланысты жеткіншектерге қоғам талабына сай сапалы білім беру және

оларды бәсекеге қабілетті етіп тәрбиелеуге қатысты педагогикадағы жаңа ғылыми зерттеулер талап етілуде.

Білім мен тәрбиенің тығыз бірлігі адамның рухани қасиеттерін құрайды. Экономикалық мәдениеттің бастауы үнем, ұқыптылық жіне тұтыну. Бастапқыда балада бұл ұымдар жалпы түрде қалыптасады. Ол балаға берілген қаржыны үнемдеу жолдарын үйрету, сол қаржыны жұмсаудағы ұқыптылық және де сол қаражатқа келген тауарды, заттарды тұтыну мәдениетін қалыптастыру.

Тұтыну мәдениеті ұғымы қазіргі таңда жиі кездесетін ұғымдардың бірі десек болады. Себебі тиімді, жоспарлы экономикалық жұмыстың жүзеге асуы тұтынуға байланысты. Бастапқыда тұтыну ұғымына берілген анықтамаға тоқталар болсақ, экономикалық түсіндірме сөздігінде «өнімді қоғамдық қажеттердің қанағаттандырылуы үшін» тұтыну деген түсіндірме беріледі.

Еліміздің экономикалық дамуы нарық қатынасының дамуымен, қалыптасуымен сипатталады. Нарық қатынастарының дамуы жағдайында, қажеттілік, тұтынушы, айырбас, меншік, кәсіпкерлік сияқты экономикалық түсініктердің пайда болуы мектеп оқушыларына осы ұғымдарды жүйелі қалыптастыруды қажет етеді, яғни орта талабы оқушыларға экономикалық білім мәселесіне ерекше мән беруді талап етуде.[4] Қазіргі нарық заманында мектеп қабырғасында, оқу орындарында оқып жүрген өскелең ұрпаққа көптеген жаңа пәндер келіп қосылуда. Соның бірі экономика сабағы. Көптеген шет мемлекеттерге экономика сабағы балабақшадан басталса, ал елімізде бастауыш сыныптардан бастау алып келеді. Сондай ақ өмір сүріп отырған қоғамымызда басқаша экономикалық өзара қарым қатынас талап ететін меншіктің жаңа формалары пайда болуда. Соған байланысты еңбек деген қарым қатынастың қайнар көздеріне қайта орала отырып және жинақталған тәжірибеге сүйеніп, еңбекке деген адалдық, тұтыншылық мәдениетті қалыптастыру, үнедеушілікке, ұқыптылыққа тәрбиелеу элементерін пайдалануымыз қажет.

Мектеп білім алушыларына экономикалық білім беру қазіргі заман талабына сай құзыреттіліктерді қалыптастыруға мол мүмкіндік тудыруда.

Педагогика теориясы мен тарихында экономикалық білім беру мен тәрбиелеу мәселелері көптеген зерттеулерге негіз болып келеді. Олардың шешімі П.П.Блонский, С.Т.Шацкий, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский т.б. ғалым-педагогтардың еңбектерінен бастау алған. Бұл ғалымдар жастардың экономикалық дайындығын практикада жүзеге асыру жолдарын қарастырған. Экономикалық білім беруге қатысты зерттеулерге талдау жасай отырып, оларды бірнеше аспектіге бөліп қарастыруға болады.

Экономикалық тәрбиенің *философиялық аспектілері* ұлы ғұламаларымыз А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, М.Жұмабаевтардың еңбектерінде көрініс тауып, В.А.Ядов, И.Б.Иткин сияқты Ресей ғалымдардың еңбектерінде орын алған.

Ал экономикалық білім беру мен тәрбиелеудің *теориялық-әдіснамалық негіздері* А.Ф.Аменд, Б.П.Шемякин, А.Е.Эпштейн, А.Т.Шпак, И.А.Сасова т.б. ғалымдардың еңбектерінде атап өтіледі.

Әлеуметтік және психологиялық негіздерді Н.Д.Левитов, В.Д.Попов, К.Омаров, В.М.Соколинский т.б. еңбектерінен табуға болады.

Ғылымдар негіздерін игеру үрдісінде экономикалық білім беру мен тәрбиелеудің *ғылыми-әдістемелік жүйесін* Ю.К.Васильев, И.А.Мельничук, П.А.Хроменков т.б. ғалымдар жасады. Мәселен, еңбекке тәрбиелеу үдерісі негізінде экономикалық білім беру және тәрбиелеу мәселелері М.Л.Малышев, В.Б.Белова, К.Н.Катханов, А.Ф.Крючков т.б. еңбектерінде көтеріледі. Ауыл мектебі оқушыларының экономикалық тәрбиесі мәселелері А.С.Нисимчук, Н.М.Атоев еңбектерінде орын алған.

Экономикалық білім және тәрбие беру мәселелерімен генетикалық жағынан байланысқан *экономикалық мәдениетті қалыптастыру* саласында төмендегі зерттеулер орын алған: экономикалық мәдениет теориясы мен практикасын қалыптастыру әдіснамасы (Л.Н.Пономарев, В.И.Максакова), экономикалық мәдениеттің әлеуметтік тарамы (Л.П.Буева, Т.И.Заславская, М.И.Сергеев), экономикалық тәлім-тәрбиенің мәні, экономикалық ойлау мен сана ерекшеліктері (Л.И.Абалкин, В.С.Автономов, В.А.Семенов), бастауыш мектепте және қосымша білім беруде салық мәдениетін қалыптастыру (В.В.Антонов, А.П.Балакина, И.И.Бабленкова, Н.Д.Дмитракова, А.А.Мохонина және т.б.).

Соңғы кезде мектеп білім алушыларына экономикалық білім беру мен тәрбиелеу мәселесіне арналған қазақстандық ғалым-педагогтардың да зерттеулері кең өріс алып келеді. Экономикалық тәрбие мен білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздерін С.С.Сатыбалдин, Е.М.Арын, Қ.Ж.Аганина, А.А.Саипов; ал экономикалық тәрбиенің экологиялық, әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық мәселелерін М.Н.Сарыбеков, К.Жарықбаев, С.Қалиев, А.К.Нургалиева, Қ.А.Сарбасова; ғылыми-әдістемелік жүйесін К.З.Хамитова, М.Анарбаев, Э.И.Қалиева, М.З.Жанбөбекова, Р.А.Садвақасова, Г.Қошанова, А.Ө.Дәулетқұлова, Ш.Сырбаева, С.Б.Нугманова т.б. ғалымдар еңбектерінде зерттеп, ғылыми түрде негіздеген. Еңбекке баулу үдерісі кезінде оқушыларға экономикалық білім мен тәрбие беру мәселесіне Б.Абдиқаримов, Г.Т.Хайруллин, Б.К.Момынбаев, М.К.Қаламқалиев, К.А.Дүйсенбаев, А.Мүсілімов, Е.Есенжолов; ал экономикалық мәдениеттілікті қалыптастыру мәселесіне Ш.М.Жарылғапов, Р.С.Амандосова, Р.С.Уталиева; мұғалімдер, студенттер мен жоғары сынып оқушыларына кәсіптік бағдар беру мақсатымен экономикалық тәрбие беру мәселесіне А.К.Ахметов, А.Нақпаева, М.Ш.Қадыров, Р.О.Озгамбаева; ауыл мектебі оқушыларының экономикалық тәрбиесі мәселелері Ж.А.Жунисбекова, А.Б.Остаева сияқты ғалымдардың еңбектері арналған.

Білім беру жүйесінде экономикалық ойлауды қалыптастырудың маңызды факторы ретінде, мемлекеттік саяси білім мен тәрбие ісі ерекше бағыт алып отыр. Тәрбие жұмысы тәжірибесімен шаруашылық саласында экономикалық білім, экономикалық тәрбие, экономикалық мәдениет – деген ұғым жиі кездеседі. Экономикалық мәдениет адам бойында тәртіптілік, ұжымшылдық, ұқыптылық, іскерлік, еңбектегі шығармашылық т. б. қасиеттер дарытуға бағытталған[5]. Мәдениеттің ең өзекті мәселесі – білім негізінде жеке адамның ғылыми көзқарастарын қалыптастыру арқалы қоғамдық тұрмыстағы адамдардың өндірістегі қарым – қатынасын қалыптастыру. Экономикалық мәдениеттің негізі болып еңбек тәрбиесі саналады. Жастардың еңбекті қажетсінуін, еңбек сүйгіштігі, саналы еңбек тәртібін қалыптастыру экономикалық мәдениеттің алғы шарты болып табылады. Экономикалық мәдениет экономикалық білім негіздерімен қаруландыру, қоғамымыздың экономикалық заңдары туралы дұрыс түсінік беру, еліміздің экономикалық саясатын ұғындыру, негізі экономикалық қатынастарды (өндіріс, айырбас, бөлу, және тұтыну) тәжірибеде меңгерту. Соның негізінде тұтыну мәдениеті де үлкен орын алып отыр. Тұтынудың өзіне келер болсақ, тұтынудың өзіндік түрлері бар. Олар:

- *Өндірістік* өнімді (тауарларды, бұйымдарды) дайындау барысында өндіріс құрал жабдығын пайдалану.
- *Өндірістік емес* қоғамдық және жеке бастың тұтынуын қамтитын өндірістік емес саладағы тұтыну.
- *Қоғамдық* өндірістік емес саладағы мекемелер мен ұйымдар (білім беру, денсаулық сақтау, басқару, т.б.) тұтынатын материалдық игіліктер мен қызметтерді қамтиды.

- *Жеке бас* жеке бастың қажеттерін қанағаттандыру үшін халықтың алуан түрлі игіліктер мен қызметтерді пайдалану.

Тұтыну ұғымымен қатар тұтынушы ұғымы бірге жүреді. Тұтынушы тауарларды тұтынатын тұлға немесе ұйым. Тұтынушы көбінесе тауардың бағасына, пайдалылығына, қолайлылығына, сапасына баса назар аударады.

Тұтыну мәдениеті ұғымының толықтай анықтамасы болмағанымен, біз оны экономикалық және жалпы мәдениеттің жүйеішілік сабақтастығының негізінде қарастырамыз, тұтыну мәдениеті экономика және мәдениеттің байланысының негізінде келесі категориялармен жүзеге асырылады. Олар ойлау мәдениеті, мінез құлық, қарым қатынас және іс әрекет.

Тұтыну мәдениетінің негізіне «*қалау – істей алу – керек*» триадасы кіреді. «*Қалау*» дегеніміз адамның сол затқа ие болғысы келу және де оны тұтына алуы. «*Істей алу*» сол затқа ие болу және өзінің жеткендігі. «*Керек*» әлеуметтік даму негізінде өзіне керек және оны қолдана алу.

Тұтыну мәдениетінің келесідей кезеңдерін бөліп көрсетуге болады (таблица 1).

Тұтыну мәдениеті бір бірімен тығыз байланысты екі аспектіні қосады: материалдық және рухани: бірі-материалдық өндірістің, екіншісі-рухани өндірістің өнімі деп қаралады. Себебі материалдық және рухани мәдениеттің өнімдері – еңбек құралдары және көркем шығармалар әр түрлі мақсатта пайдаланылады. Олай болса материалдық және рухани мәдениеттің қызметтік ерекшеліктері бар екен. Сонымен қатар бұл екеуі – материалдық және рухани мәдениет тұтастыққа ие. Материалдық мәдениетті мәдениетке айналдырған адамның идеясы мен білімі, ал рухани мәдениеттің өнімі материалдық нысанда болады, соның нәтижесінде ол объектіге айналуы мүмкін және қоғамдық өмірдің факторы болып қалады. Материалдық және рухани құндылықтардың қанағаттануы тек идеал түрінде кездеседі, яғни үш триаданың тоғысуы.

Тұтыну мәдениеті – адам мен қоғам бірлестігі қажеттілігінің дамуының тарихи құралған деңгейі, адамның қажеттіліктерін сапалы қанағаттандыру соның негізінде үнемдеу, пайдалану әдебінің жиынтығы.

Қазіргі кезде болып жатқан жаңа әлеуметтік - экономикалық, қоғамдық саяси өзгерістер жағдайында еліміздің әрбір азаматы, әсіресе жас түлектер өмірдің дамуынан қалыспай өзінің Отандық парызын еш уақытта естен шығармауы керек. Сондықтан нарықтың экономикаға байланысты тәрбие және білім беру ісін басқару, оны жетілдірудің жолдарын іздестіру және де бүгінде әрбір жастардың жан - жақты дамуына қолайлы жағдай жасап, жеке қабілетін шыңдауға мүмкіндік беру керек. Сондықтан біздің мақсатымыз – тұтынуды стандарт ретінде, ал келешекте мәдениет ретінде қалыптастыру болуы керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам -"Егемен Қазақстан", 2012 ж. 10 шілде
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырыдамасы – 2004ж. 28 қаңтар
3. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы - <http://www.inform.kz/kaz/>
4. Жанбобекова. М. З. Мектеп оқушысының экономикалық тәрбиесінің педагогикалық негізі. Қазақстан мектебі. – 2001. - №10. – 19-20 бб.
5. Есенғалиева. Қ. С. Экономика негіздері: Оқу құралы. – Алматы,2011. – 1128 бет.
6. Симоненко. В. Д, Степченко. Т. А. Потребительская культура в содержании образования школьников. Педагогика. – 1999. - №4. – 45-49с.

**Қуанышбекова Б. Б. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Булатбаева А. Ә. - п.ғ.д.,
профессор**

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘСКЕРИ МАМАНДЫҚҚА МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУЫ МӘСЕЛЕСІ

Тәрбиені тал бесіктен бастаған дана халқымыз ұрпақ тәрбиелеу жолына ерекше көңіл бөледі. Әсіресе өсіріп, мектеп табалдырығын аттаған балаға ата анадан бөлек ұстаз тәлімі айрықша әсер етеді. Жастарды патриоттыққа тәрбиелеу мақсатында бүгінгі таңда түрлі мектеп бағдарламалары енгізіліп отыр. Мәселен жоғарғы сынып оқушыларына арналған алғашқы әскери дайындық сабағы. Бірнеше жылдан бері мектептерде қалыптасып келе жатқан бұл пән жастардың елге жерге деген махаббатын оятып келеді. Мұның өзін елбасымыздың стратегиясынан аңғаруға болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы «Қазақстан-2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына жолдауындағы «Жаңа Қазақстандық патриотизм біздің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамымыз табысының негізі» атты бөлімде Қазақстан патриотизмінің іргетасы-барлық азаматтардың тең құқығы және олардың Отан намысы алдындағы жалпы жауапкершілігі. Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады.

Егер мемлекет әр азаматтың өмір сапасына, қауіпсіздігіне, тең мүмкіндіктеріне және болашағына кепілдік беретін болса, біз елімізді сүйеміз, онымен мақтанамыз. Осындай тәсіл ғана патриотизмді және оны тәрбиелеу мәселесінде прагматикалық және шынайы көзқарасты оятады [1].

Мотивация – бұл сыртқы және ішкі қозғаушы күштердің жиынтығы, олар адамды белгілі бір қызметке итермелейді, шекараларға және қызмет формаларына сұрау қояды және осы қызметке белгілі бір мақсаттарға жетуде бағыт береді. Мотивация жеке бастың мінез-құлқы, іс-әрекеті мен белсенділігін реттейтін фактор ретінде қарастырылады. Ал жеке тұлғаның іс-әрекеттің қандайына болсын мотивациялық ерекшеліктерін ескермей әлеуметтік психологиялық тиімді өзара әрекет, қатынас жасау мүмкін еместігі белгілі. Қазіргі кездегі психология ғылымы мотив, мотивация ұғымдарына әр түрлі анықтамалар береді. Сондықтан бұл ұғымдарды бірегей анықтау белгілі ғылыми мәселе болып табылады [2]. Кейбір авторлар (В.В. Юрчук, М. Кордуэлл) мотив ұғымы арқылы психикалық құбылысты [3] сипаттаса, ал басқалары (А.К. Маркова, В.И. Ковалев) жеке тұлғаның қылықтары мен іс-әрекетті таңдау себептерін түсіндіреді [4; 5].

Мотивация мотив, мотивациялау т.б. ұғымдармен үнемі байланыста жүреді. Ал мотивациялау кез келген мәселеге ниет болу үшін не істеу керек екендігі туралы ғылым. Мәжбүрлеп емес, ынталандырып отыру туралы мәселені қарастырады. Мотивацияны қарастыру барысында біз қазіргі жас ұландарымыздың әскери мамандыққа мотивациясынын айта кетпеуіміз жөн емес. Әскери мамандыққа мотивациясы туралы сөз қозғалғанда ең бірінші патриотизм ұғымы санамызға келетіні анық. Патриотизм- адам бойындағы ең сапалы қасиеттерінің бірі.

Әскери мамандыққа мотивациясын дамыту бойынша біршама теориялық және тәжірибелік материалдарды қарастыратын болсақ, ғалымдарымыз әскери мамандыққа мотивациясының дамуына өз септігін тигізетін сапалық қасиеттер қатарына ұлттық

сана, ұлттық парыз, ұлттық намыс, ұлттық сенім, ұлттық салт-дәстүр, ұлттық әдет т.б. жатқызылған. Ал, Бауыржан Момышұлы өзінің еңбегінде ерлік, ұят, масқара болушылық сияқты жауынгер бойындағы сезімдерге, батылдық, айлакерлік, ептілік сияқты қасиеттерге ерекше назар аударып, жауынгерлердің психологиялық тұлғасын екі топқа бөлген:

Жоғарғы: парыз, ержүрек, адамгершілік, ерлік, батырлық, қаһармандық болса,

Төменгі: опасыздық, ұждандық, үрей, қорқыныш, шошу [6].

Жас ұландарымыздың әскери мамандыққа мотивациясын дамыту туралы сөз қозғалғанда ең бірінші ойымызға Отан, ел, жер түсінігі оралады. Ал, сол сезімдерді шынайы жүрегімен түсіне білген жасұлан ғана әскери мамандықтың қиыншылығына төтеп беруге әрқашан дайын екенін көрсетеді.

Әскери мамандыққа мотивациясын дамыту үшін арнайы жұмыс жасалып, әрекетке деген ішкі және сыртқы қажеттілігін, дайындығын, сол мәселеге байланысты білімдерін іс жүзінде қолдана білу икемділігін қалыптастыру қажет. Бұл тұлғаның әскери мамандыққа деген қызығушылығының мүмкіндіктерін ашып көрсетуге көмектесетін және жаңа жолдарын іздеуге жол ашады. Осындай мәселелердің бірқатары оң мотивацияның дамуына әкеп соғады, яғни өз Отан алдындағы борышын адал атқаруға деген қызығушылығы қалыптасады. Бұл жағдайларды жүзеге асыру әскери мамандыққа деген мотивациясы дамуының жаңа көрсеткіштерін қалыптастырады, олардың қазіргі заманға сәйкес келетін талаптарды басты орынға қояды.

Әскери мамандыққа деген мотивациясының дамуына мынадай ерекшеліктер қатары әсер ететіні белгілі болып отыр:

- Отан алдындағы азаматтық борышқа байланысты әлеуметтік мотивтердің қалыптасуы;
- Патриоттық сезімді дамытудың барлық формаларына деген қызығушылық;
- Әскери мамандыққа байланысты нақты мотивтер мен мақсаттарды таңдауы;
- Әскери мамандықты таңдаудағы өз мүмкіншіліктерін бағалауы, өмірлік позициясын түсінуі;
- Әскери мамандыққа мотивациясы дамуының теориялық негіздерін білуге деген қызығушылық.

Күн сайын өзгеріске ұшырап отыратын бүгінгі заманда Отан, ел тыныштығын қорғайтын ер азаматтарымыздың рухын оятып, оларды мотивациялау мәселесі ҚР Қарулы Күштерінің ең жоғарғы мақсаттарының бірі. Осы ретте қазіргі таңда елімізде егемендігі мен территориялық тұтастығын қорғайтын, соғысты болдырмаудың алдын-ала шараларын көздейтін әскери заңдар қабылданып жатыр. Республика басшысы Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына арналған Жолдауында: «Бізге Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жеке құрамын нығайту және оны оқыту жұмысын жақсарту түсуі қажет» деп атап көрсетті [7]. Осыған байланысты еркін елдің тыныштығы мен азаматтарымыздың Отан алдындағы борышының сабақтастығын сақтай отырып, заман сұранысына сай патриотты тұлға тәрбиелеу қажеттігі туындап отыр.

Сонымен қатар әскери мамандыққа мотивациясының дамыту мәселесін қарастырғанда ең маңызды, белгілі бір реттілікті реттеп, қарастырып отыратын басты құрал-тіл болып табылады. Ал ол нақты, анық, түсінікті, қысқа да нұсқа болуы керек. Біздің әскери мамандық туралы айтылатын сөзіміздің нақтылықты көрсетуінің өзі әскери саланың дамуына өз үлесін қосады. Алайда қазіргі таңда сонау кеңес үкіметі жасап кеткен озбырлығының күшін көріп отырғанымыз шындық. Бұл мәселені реттеу үшін әскери терминдеріміз бен сөздіктерімізді орыс тіліндегі сөздерді қазақ тіліне

аударуымыз қажет. Бұл жөнінде М. Алтынбаевтың «Қазақ тілінің түп төркіні мен таралу шеңбері, қолданыс аясы мен қызмет ауқымы жайында қазақ тілі іргелі-кішкене қырық шақты түркі тілдерінің ішіндегі қыпшақ тобына жататын ең ірісі болып саналады...Осы бай тілден әскери терминдерге дара бейне беретін «текті» сөздерді неге қарастырмасқа?»[8] деген сөзі ойымызда мәңгі тұруы қажет.

Әскери сала туралы ой зерделесек міндетті түрде ана тіліміз басты орынға шығады. Ал, болашақ жауынгерлеріміз Отанын қорғайтын қорған болатынына сенімді болса, ол міндетті түрде ана тілінде сөйлеп, жетік білуі қажет. Бұл тек жас ұландарымыздың міндеті емес, бүкіл қазақ баласының міндеті, борышы екенітайға таңба басқандай айқын. Ресми мәліметтерге назар аударсақ, әскери қызметкерлердің 70%-ы мемлекеттік тілді меңгергенін көрсетіп отыр[9], ал бұл жағдай тоқсаныншы жылдардағы мәліметтермен салыстырғанда едәуір жоғары көрсеткішті көрсетіп отыр. Тоқсаныншы жылдардың басында қазақ тілін білетін әскери қызметкер саны 5%-ды көрсеткен екен. Бұл жағдай әскери саладағы үлкен жетістік. Болашақта әскери қызметкерлердің ана тілімізді меңгеруі жүз пайызды көрсетіп, жасұландарымыз тек ана тілінде сөйлеп қана қоймай, әскери салада толық пайдаланатынына сеніміміз мол. Сонымен қатар тағы бір мәселе әскери терминдердің қазақ тіліндегі баламасының нақты тек бір нұсқасының болуы. Себебі қазіргі таңда бір терминге байланысты көптеген балаламалардың болуы да өз зардабын тигізіп отыр.

Ел тыныштығын қорғайтын жауынгерлеріміздің сөзі өз ана тілінде, мемлекеттік тілінде болуы ертеңгі ұрпақ пен болашақ жас ұландарымыздың әскери салаға деген қызығушылығың артуына бірден бір септігін тигізетіні анық. Еліміздің ертеңі үшін ұлтым деген ұл туылса нұр үстіне нұр болары белгілі. Халқымыздың шетін жау баспасын деп найзасына үкі таққан ұландарымыздың басты мақсаты халықтың тыныштығын күзету болса,ел болашағы жарқын.Жоғарыды айтылып кеткен психологиялық ой тұжырымдар сарбаздар санасына салмақты ой тастап,қиындық атаулыны ұмытырары анық.Елім деген ер болмаса,ерім деген ел болмас деп дана халқымыз жырлап кеткен болса,бүгінде сол айтылған даналықтың қаншалықты маңызды екенін сезінеміз.Олай болса елім деген сарбаздар саны арта берсін деген нұрлы ниет айтамыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы «Қазақстан-2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына жолдауы
2. К содержанию номера журнала: Вестник КАСУ №1 – 2005.
3. Акижанова М.М. Оқу мотивтерінің психологиялық негізі.
4. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. – М.: «Современное слово», 1998.
5. Маркова А.К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. – М.: Педагогика, 1983
6. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1998.
7. «Алтын орда» газеті 5шілде 2012
8. «Білім беру менеджменті» №1 2004
9. Әскери саптық бұйрықтар тілі: автореферат / Базарова Г.Б. - Алматы : Қазақ университеті, 2007. - 28 с.
10. Аманжолов К., Тасболатов А. Қазақстанның әскери тарихы.- Алматы: Білім, 1999.- 317 б.

**Жантеева А.Б. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Қожахметова К.Ж.-
п.ғ.д., профессор**

МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫҚ ФИЛЬМ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ: ЖАҒДАЙЫ, ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Отандық білім беру жүйесінің қазіргі күйін, тұлғаны гуманистік бағытта тәрбиелеуге, адамгершілік тәрбиесі мен адамгершілік нормалары сақталуын бақылауға бағдарланған деп сипаттасақ болады. Сондай-ақ, білім беру саясатының басты мақсатының бірі адам капиталын дамыту, қазақ елін интеллектуалдық ұлт ету болып отыр. Ал, ұлт болашағы – ұрпақтың қолында екенін ескерсек, қазіргі, санасы енді дамып келе жатқан балаларды адамгершіліктік, эмоционалдык, интеллектуалдық т.б. тұрғысынан дамыту қажеттілігі жаңаруда. Осыған байланысты, тәрбие мәселесі – ертеден келе жатқан, толық зерттелген мәселе емес, күннен күнге, өзектілігі артып отырған, бүгінгі және ертеңгі зерттеушілердің зерттеу жүргізуінің түрткісі, қоғамның басты қажеттілігі болып отыр.

Тарихтан білетініміздей, алғашқы қауымдық құрылыс кезінде, бала үлкендердің іс-әрекетін қайталаумен ғана шектелген. Дегенмен, қоғам дами келе, тәрбие жүйесі де күрделене түсті, тәрбие мақсаты өзгерді және оны іске асыратын әдіс-тәсілдер де өзгеріп отырды¹. Ал, бүгінгі таңда, жаһандану, технологияның өркендеуі секілді, заманның өзгерісі, тәрбие берудің соған сай өзгеруіне әкеліп соғуда. Өйткені, баланы тәрбиелейтін факторлар түрленіп, жаңа фактор – бұқаралық ақпарат құралдары, интернет желісі, кинолар мен мультфильмдердің әсері қарқынды түрде өсуде. Соның ішінде баланың назарын тез алып, қызықтыратын – мультипликациялық кинолар, яғни, мультфильмдер болып табылады.

Мультипликациялық кино (латынша, *multiplicatio* – көбею; французша, ағылшынша - жандандыру) – суреттердің (жазық нысандардың), қуыршақтардың (көлемді нысандар) қозғалысы фазаларын жеке кадрларға түсіріп, ретімен көрсетуден тұатын кино өнерінің бір түрі. Суретке жан бітуі, алғаш рет 1882 жылы, бельгиялық физик Ж.Платоның еңбегі болды. Мультипликациялық киноның негізін салушылардың бірі Уолт Дисней – балалар жүрегін баурап алар көптеген кейіпкерлерін (Микки Маус (тышқан), Дональд (үйрек) т.б.) қатыстыра отырып, бірнеше серияны құрайтын қойылымдардағы қимыл мен сөздің дәлдігі, музыка, шудың қозғалыспен қатар естілуі үйлесімін тауып², әлем балаларын идеологиялық тәрбие құралымен тәрбиелеп келеді. Кеңес дәуірінен бастау алып, бүгінгі күнге дейін құндылығын жоймаған, «Союзмультфильм» 1932 жылы құрылды. Ал, қазақ мультипликация өнерінің тұсау кесер мультфильмі «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» 1967 ж. қазақ ертегісінің негізінде түсірілді. Сценарий авторы, реж. және суретшісі Ә.Қайдаров болды². Қазақстан балаларының әлемді тануына, алғашқы тәрбие алуына осы аталған ірі студиялардың («Қазақ мультипликациясы», «Союзмультфильм», «Уолт Дисней» т.б.) бұрынғы еңбектерінің ықпалы орасан зор. Дегенмен, бүгінгі таңда, өзге елдерде киноиндустрияның, мультфильм өндірісінің қарқынды дамуы, елімізге сапасы жағынан төмен, біздің менталитетке сай келмейтін мультфильмдердің енуіне, оны халықтың күнделікті өмірде кеңінен тұтынуына әкеліп соғуда. Негізі мультфильмнен бастау алатын тәрбие деңгейі төмендеп барады. Ал, елімізде, мультфильмді ғылыми тұрғыдан зерттеу орталығының, әрі заңның жоқ

екенін ескерсек, білім мазмұны тұрғысынан, тәрбие идеясы тұрғысынан, еліміздің даму саясаты тұрғысынан, қай тұрғыдан алып қарасақ та, бұл мәселе тіпті ушығуда.

Соңғы жылдары туындаған, руханилықтың жоғалуы, құндылықтық вакуум, адамгершілікке бағыт алған жолдың адасуы, өскелең ұрпақтың адамгершіліктің негізгі белгілеріне деген түсінігінің өзгеруіне әкеліп соғуда. Ал, бұл факт, Е.Ю.Морозова, Е.В.Таранова, Т.В.Тилининаның зерттеулеріне сүйенсек, қазіргі балалардың адамгершілікті білімділік пен тәрбиелілік деңгейлерінің төмендеуіне жетелейді. Осыған байланысты, білім мазмұнын анықтауда, басым бағдар – балаларды адамгершілікке тәрбиелеу болып отыр³.

Көптеген зерттеулердің нәтижесі бойынша (Ю.А.Голубова, В.В.Зябкина, Э.И.Шарапова), мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде қолданылатын адамгершілік тәрбиесінің әдістері, көбіне, ізгілік, адамгершілік туралы белгілі бір түсінік, көзқарас қалыптастыруға бағытталғанын көрсетті. Дегенмен, Р.С.Буре, Е.О.Смирнова зерттеулерінде, адамгершілік нормаларын білу мен олардың орындалуында үйлесімділік жоқ екені дәлелденді⁴. 5-7жастағы балаларға, тек бұйрықпен ғана емес, қоршаған адамдарға құндылықтық қарым-қатынас негізінде өзінің іс-әрекетін бақылай алуға баулитын; түсіну, әділдік таныту, жан ашу, өзара көмектесу, қайырымды болуды т.б. ізгі қасиеттерді үйрететін адамгершілік тәрбиесін беру үдерісін құруға ғылыми-педагогикалық негіздерді қарастыру өзектілігі артуда.

Адамгершілік тәрбиесіне қатысты ғылыми еңбектерді сараптау барысында, біздің қарастырып отырған мәселеміз едәуір күрделі әрі кешенді екеніне көз жеткіземіз. Оны зерттеудің заманауи тұғырлары, қарым-қатынас (Е.В.Субботский), көркем әдебиетті оқу (Р.С.Буре), ойын (С.Н.Карпова, Л.Г.Лысюк, В.Н.Петрова) секілді түрлі құралдардың бірігуі арқылы жүзеге асатын тиімді жолды іздеумен сипатталады. Сондай-ақ, зерттеулер жүргізіліп жатқанымен, әлі де көптеген аспектілері толық қарастырылмаған күйде қалып отыр. Осыған байланысты, балаларға мультипликациялық фильмдер арқылы адамгершілік тәрбиесін беру мәселесі, қазіргі ғылымда жеткіліксіз зерттелген.

Мультфильмдерді, 5-7 жастағы балаларды адамгершілікке тәрбиелеу құралы ретінде пайдалану идеясы бірнеше зерттеулерді дәлелденгенімен (А.Ю.Арутюнян, И.В.Гундорова, А.А.Немирич және т.б.), тәжірибе бойынша, мектепке дейінгі мекемелерде жүзеге асуы мардымсыз. Себебі, қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде, анимациялық фильмдердің тәрбие беру мүмкіндігіне аса назар аударылмайды, кино өнерінің бұл түрінің балалардың тұлғасының қалыптасуына әсері бағаланбайды, мультфильм құралдары арқылы 5-7жастағы балаларды адамгершілікке тәрбиелеу әдістері құрастырылмаған. Осыған байланысты, зерттеуші М.С.Аромаштам: «Балалар өміріне ықпал етуші спецификалық құбылыс ретінде, байыппен жүргізілген психологиялық-педагогикалық сараптаудан өтуге ең лайықты -мультфильмдер», - дейді⁵.

Болжамымыз бойынша, мультфильмді мектеп жасына дейінгі балаларға, ерекше жағдай туғыза отырып көрсеткен кезде, пайда болған «эмоционалдық аймақ», балалардың адамгершілік қасиетінің қалыптасуына жақсы мүмкіндік береді. Психолог А.В.Запорожецтің айтуы бойынша, балалар үлкендермен бірге, ертегі тыңдай, мультфильм көре отырып, қандай жағдайда қуанып, қай кезде ашулану керек екенін үйренеді⁶.

Өнер туындыларының адамның адамгершілігіне әсер етуі жайлы көптеген зерттеушілер, өнердің элеуметтік-тәрбиелік қызметін бөле отырып зерттеген (Л.С.Выготский, Ю.Н.Давыдов, А.В.Запорожец, Е.П.Крупник, А.Б.Ладыгина, В.С.Мухина). Олардың зерттеулері көрсеткендей, өнердің адамгершілікке тәрбиелеу мүмкіндіктері мына ерекшеліктеріне байланысты: кешенді әсер етуі, адамгершілік

нормаларын жинақтап, көрсетуші бірден-бір мүмкіндігі болу, бейнелі-көрнекілігі, ашықтығы, айқындығы, әуенділігі, динамикалылығы, сюжеттік жағдаятқа баланың беріле енуіне мүмкіндік беруі – секілді, мектеп жасына дейінгі балалардың қабылдауына сай болатын сапалармен сипатталады. Сондай-ақ, тағы бір зерттеу нәтижесінен белгілі болғанындай, аудиовизуалдық орта (әсіресе, мультфильмдерді жатқызады), балалардың санасына, эмоционалдық сферасына маңызды ықпал ете отырып, сол немесе басқаша жағдаяттарда мінез-құлық моделін құрастыруға әсер етеді(И.В.Гундорова)⁷.

Аталып көрсетілген еңбектердің құндылығын айта отырып, бұл мәселенің арықарай тереңінен зерттелінуі қажеттігін айтамыз. Дәл қазіргі уақытта, мультипликациялық фильмдермен балаларды адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін теориялық тұрғыдан зерттеу өзектілігі артып отыр. Балалардың мультипликациялық фильм өнерімен таныстығы негізінде, адамгершілікке тәрбиелеу жағдайының деңгейлеп өрістеу әдістемесі мен педагогикалық шарттарын, мультфильмдердің психологиялық механизмдерін, тәрбиелік әлеуетін бағалау критерийін анықтау да көкейкестілігін арттыруда. Осыған байланысты, балаларды мультипликациялық фильм құралдары арқылы адамгершілікке тәрбиелеудің бүгінгі жағдайының көңіл көншітерлік емес екендігіне көз жеткіземіз.

Көпшілік сауалнама нәтижесінен, ата-аналар да, бала-бақшада білім беретін тәрбиешілер де, мультфильмді – уақыт өткізу, баланы тыныш отырғызу мақсатында қолданатыны белгілі болды. Өкініштісі, қандай мультфильм көріп отырғанына, көбіне назар салынбайды. Бала-бақшаға баратын 4-6 жас балаларынан сауалнама алғанда, басым көпшілігі қыздар желілік «Балапан» арнасынан берілетін мультфильмдерді атап өтті. Ұнайтын мультфильмдері «Феялар» секілді, қыз образы көзге тартымды мультфильмдер аталынды. Дегенмен, ұл балалардың басым бөлігі, «Балапан» арнасынан бөлек, «Nickelodeon», «Cartoon Network», «Jetix» арналарынан көретінін айтты. Сондай-ақ, бастауыш сыныбының 2-шісінде оқитын оқушылардан сұрағанда да, балалар осы арналарды атап өтті, талғамы жағынан да ұқсас. Ұл балалар «Бэн Тенді» сүйікті деп атаса, қыз балалар қыздардың сиқырлы күші бар мультфильмдерді атап өтті. Осы жастағы қыз балаларды(4-10), мультфильмдердегі кейіпкерлердің, әсіресе, киімдерінің әдемілігі қызықтыратыны, ал ұл балаларға кейіпкерлерінің төбелесуі мен үнемі жеңіп отыратыны үшін сүйікті екені белгілі болды. Сонымен қатар, балалардың көпшілігіне қазіргі кезде түсірілген мультфильмдер көбірек ұнайды. Ескі мультфильмдерді көп көре бермейді. Орыс тіліндегі мультфильмдерді бала-бақша балалары түсінбесе де көріп отыра береді, жақсылық пен жамандықты кейіпкер киімінен, түрінен, оның эмоциясынан біледі. Нақты бір ойланарлық іске байланысты кейіпкердің дұрыс-бұрыс шешімін, оны қабылдауының мәнін, неліктен ашуланып, неге төбелесіп жатқанының мәнін түсіне бермейді. Бұл жастағы балалар, нақты іске байланысты ғана тұжырым қабылдайды: мәселен, жаман образдағы жағымсыз кейіпкер жануарды қинайтын болса, оған – бұл «жаман» деп, құтқарса – «жақсы» деген баға береді. Бұл сауалнамадан белгілі болғанындай, бастауыш сыныбына дейінгі балалар мультфильмдердің нақты мәніне аса назар аудара бермейді. Адамгершілікке байланысты мультфильмдерді тек үлкендермен бірге көре отырып, еліктеу арқылы сараптауды үйрене алады. Бұл сауалнамадан тағы белгілі болатыны, қазіргі балалар, кейіпкердің нақты адамгершілігіне назар салмайды. Оны тек, ересек адамдармен көре отырып, оған нақты қандай қылықтары дұрыстығын түсіндіргенде ғана біле бастайды. Дегенмен де, бүгінгі балалар үшін адамгершілігі мол кейіпкер өзектілігін жойған. Өйткені, балаларды тәрбиелейтін емес, олардың есін алатын, еріксіз өзіне байлап қоятын мультфильмдер өте көп. Соның ішінде, «Маша и медведь»

мультфильмін алсақ болады. Бұл мультфильм, әсіресе, кішкентай қыз балалардың бойында шектен асқан еркеліктің пайда болуына апарып соғады.

4 және 5 жасар ұл мен қызға, 7 айдан бері жүргізілген зерттеу бойынша мультфильмдердің әсері, сондай-ақ, олардың тәрбиелік әлеуетін қолдану әсері анықталды. 4 жасар қызға жүргізілген зерттеу бойынша, мультфильм көрсетілгеннен кейін, басты кейіпкер «Машаның» қылықтары пайда болды, сондай-ақ, өзін сол кейіпкерге теңеді. Адамгершілік тұрғысынан, «Машаның» қылықтары дұрыс емес екенін, түсіндіріп айтқан кезден бастап, ол қыздың «Машаға» деген көзқарасы өзгерді, жағымсыз кейіпкер ретінде санасына сіңіріп алды.

Ал, 5 жасар ұл балаға, кішкентай кезінен, динозавр туралы мультфильмдер көрсетілген. Тіпті, нәтижесінде, ойыншықтары да алынған. Динозавр туралы мультфильмдердің өте көп көрсетілуі барысында, бала, динозаврлар туралы деректі фильмдерге қызықты. Сол арқылы, динозаврлар аттары мен олардың қалай жүретіні туралы ақпаратты меңгерді. Осы тұрғыдан алғанда, дамытушы мультфильмдердің әлеуетінің жоғары екеніне көз жеткіздік. Дегенмен, оған ең сүйікті кейіпкер, ең жауыз, әрі күшті «Тиранозавр» болып, онымен өзге жануарлардың ең жыртқыштарын салыстырады. Тиранозавр туралы көп көргендіктен, бұл балаға, әлсіздік емес, күштілік, жыртқыштық, аяусыздық басым мультфильмдер ерекше тартымды. Сауалнама алған кезде, балаға қандай мультфильмнің жақсы, ізгі екені, ал қандай мультфильмнің жаман екені жайлы түсіндіріліп, соңында тандау жасатқанда «жақсы» мультфильм көргісі келмейтінін айтты. Тағы, ерекше атап өтетініміз, зерттеу нәтижесінде, осы 2 баланың, өзінің сүйікті мультфильмдерінің баламасымен шыққан компьютерлік ойындар да өте қызықты болды, сол ойынды жай бақылаудың өзі назарын алып қойды, және де, мультфильмдердегі ерекше заттар («Бэн Теннің» сағаты т.б.) балалар үшін өте қадірлі. Мәселен, ұл балаға, «Тачки» мультфильміндегі кейіпкерлер, немесе «Бэн Тен» секілді суреттері бар заттар, киімдер ұнаса, қыз балалар, «Винкс» секілді феялар, принцессалардың суреттері бар заттар ерекше тартымды болады. «Рапунцельді» көрген 4 жасар қыз, шашын сол кейіпкердей өсірем десе, 5 жасар ұл бала «Халктай» мықты боламын деп тамақ жейді. Зерттеу нәтижесінде, мектепке дейінгі мекемелердегі балалар қазақ батырларынан, аруларынан хабарсыз, ұлттық менталитетіне сай тәрбие алуы төмен дәрежеде. Тек, бастауыш сыныптан бастап, өзінің ұлттық болмысына сай ертегі, аңыз-әңгімелер, ұлы тұлғалармен танысу арқылы тәрбие көздеріне қанығады. Сонымен қатар, қазіргі мультфильмдерде қазақ қыз балалары еліктейтіндей, ибалы, биязы, иманды қыз-әйел образы жоқ екеніне көз жеткіздік. Дегенмен, қазақша мультфильмдерде, ұлдарға үлгі боларлық кейіпкерлер көбейіп келеді (Толағай, Ер Төстік). Бірақ, балалар нені үлгі тұту керектігін білмегендіктен, әсіресе, батыстың, жапон елінің көзге батыр көрінер, ойдан шығарған батырларына сенеді, үлгі етеді.

Қорытындылай келгенде, балаларды мультипликациялық фильмдер арқылы адамгершілікке тәрбиелеудің тиімді екенін айтамыз. Ол үшін, ата-аналар мен тәрбиешілерге мультфильмдерді қай кезде көрсету керектігі жайында нұсқаулық берілуі керек. Әлеуеті жоғары мультфильмдерді қазақ тіліне аударып отырып, арналарда көптеп көрсету керек. Мультфильмдердің әсерінің маңызды екенін мемлекеттік тұрғыда көтеру керек. Ата-аналарды, тәрбиешілерді хабарландыру қажет. Мультфильм – идеологияны жүргізудің бір құралы болғандықтан, біздің менталитетімізге сай мультфильмдерді көбейте отырып, студенттер, жоғары сынып оқушыларының үлесімен, мемлекеттік деңгейде жұмыс жүргізілгені абзал. Себебі, шет елдің мультфильмдері қаржылық тұрғыдан бізге тиімсіз, әрі дұрыс тәрбие бермейді. Киім, тұрмыстық зат өнеркәсібінде де, қазақи ерекше кейіпкерлерді насихаттайтын болсақ, балалар да үлкен қызығушылық танытатын болады. Сондай-ақ, балалар

санасында адамгершілік қасиетін өзекті ету, жарнама, киімдер мен күнделікті құралдардағы сурет арқылы, қазақ кейіпкерінің жақсы қырларын насихаттау арқылы жүзеге асады. Біздің зерттеуіміз ары қарай жалғасын тауып, егер, ұсыныстар қолға алынса, елін сүйген, ұлтжан, әрі адамгершілігі мол ұрпақ өседі. Ал, тәрбиелі, өнегелі жастары бар елдің болашағы қашанда жарқын болмақ.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Педагогика, әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану тарихы: оқу құралы/ Ж.Р.Баширова, Р.К.Бекмағамбетова, Н.С.Әлқожаева, Н.С.Жұбаназарова, Ұ.Б.Төлешова. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 248б.
2. «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, 5 том.
3. Куниченко О.В. Проблема воспитания нравственного поведения детей 5-7 лет средствами мультипликационным фильмов//Социально-гуманитарный вестник Юга России. 2013 №2 с.60-63
4. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. Соотношение непосредственных побудителей нравственного поведения детей//Вопросы психологии. 2011, -№1. –с.27
5. Соколова М.В. Психологический анализ мультфильмов для детей дошкольного возраста//Психолог в детском саду. – 2011. -№1. –с91.
6. Гундорова И.В. Проблема «телевидение и дети» в вопросах и ответах//Детский сад от А до Я. – 2010. -№2. –с.138.
7. Таранова Е.В. Нравственное воспитание старших дошкольников средствами артпедагогика. –Ставрополь 2003 –с.13.

**Қыдырбаева Ж. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Маханова П.Ш. - п.ғ.к.,
аға оқытушы**

КРЕАТИВТІЛІК МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі кезде, дүниежүзінде білім сапасы – елдің экономикалық дамуының, қауіпсіздігінің, қоғамның тұрақты дамуының кепілі ретінде қарастырылуда. Қазақстан Республикасының білім беру саясаты білім беру жүйесін түбегейлі жаңартуға бағытталып, орта білім берудің 12 жылдық үлгісіне көшуді міндеттейді. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдар арналған Мемлекеттік бағдарламасында 12 жылдық білім берудің стандарты коммуникативтік дағдыларды, ақпараттар мен технологияларды басқара білуді, проблемаларды шешуді, іскерлік пен креативтілікті қалыптастыратын білімді алудағы тұлғаның дамуын, дербестігін қамтамасыз ететін нәтижеге бағытталатыны белгіленген [1].

Осыған орай адамның өзгермелі өмірлік жағдаяттарға жылдам бейімделе алуына мүмкіндік беретін креативтілік мәселесін және тұлғаның креативтілік сипатын зерттеу педагогика ғылымының негізгі міндеттерінің біріне айналып отыр. Креативтіліктуралы ғылыми түсініктердің қарама-қайшылығы мен көпқырлылығы, мәселені теориялық негіздеуді қажет етеді.

Креативтілік – ағылшынның “creativity” сөзінен аударғанда шығармашылық деген мағына береді. Креативтілік адамның жаңа идеяларды ойлап табуы, ерекше шешімдер қабылдауы мен дәстүрлі ойлау жүйесінен алшақтауы, бір сөзбен айтқанда

шығармашылыққа іс-әрекетке қабілеттілік ретінде түсіндіріледі. Креативтілікті зерттеуге байланысты теориялық және практикалық тұрғыдан белгілі бір нәтижелерге қол жеткізген материалдардың көптігіне қарамастан, осы уақытқа дейін оның көпшілік қабылдаған нақты анықтамасы берілмеген.

Тейлор ХХғ. 60-жылдарының өзінде креативтілікке 60 анықтама берілгенін анықтап, оларды алты түрге топтастырған: гештальттық, инновациялық, эстетикалық немесе экспрессивтік, психоаналитикалық немесе динамикалық, проблемалық және осы айтылғандарға кірмейтін анықтамалар [2].

М.А. Холодная креативтілікті кең және тар мағынада қарастырылатынын атап көрсеткен. Тар мағынада креативтілік – бір мәселеге қатысты бірнеше дұрыс идеяларды ұсынуға дайындығымен ерекшеленетін дивергенттік ойлау. Кең мағынада – шығармашылық интеллектілік қабілеттер, оның ішінде тәжірибеге жаңалық енгізу, жаңа проблемаларды қою және шешуде ерекше идеялар ұсынуға қабілеттілік, олқылықтар мен қарама-қайшылықтарды түсіну, гипотеза ұсыну, сонымен қатар стереотиптік ойлаудан бас тартуға қабілеттілік [3].

Шетелдік психологтар креативтілік мәселесін төрт аспектіде: креативті үдеріс, креативті өнім, креативті тұлға және креативті орта тұрғысынан қарастырғанын атап өткен орынды. Креативті орта деп шығармашылық өніміне қойылатын талаптарды қалыптастыратын құрылымды, әлеуметтік контексті түсінеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге жүргізілген талдау негізінде ғалымдардың зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне байланысты нақты ғылыми тұғыр аясында «креативтілік» ұғымына анықтама бергендерін байқауға болады. Тұлғалық-мотивациялық тұғыр авторлары (А. Адлер, Т. Амбайл, Р. Ассаджиоли, В.Н. Дружинин, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Н.В. Хазратова, К. Юнг және т.б.) креативтілікті тұлға, тұлғаның даму мотивациясы, өзін-өзі белсендіруге қажеттілігі аясында қарастырады; үдерістік-іс-әрекеттік тұғырды жақтаушылар (Д.Б. Богоявленская, Е. Вард, В.В. Давыдов, А.М. Матюшкин, Я.А. Пономарев және т.б.) – шығармашылық үдерістің механизмдері арқылы; әлеуметтік-мәдени тұғыр өкілдері (Д. Воллас, Л.С. Выготский, Х. Груббер, Дж. Накамура, М. Чиксентмихайи және т.б.) – әлеуметтік байланыстар және мәдени ортаға байланысты; психометриялық теорияны ұстанушылар (М. Воллах, Дж. Гилфорд, Н. Коган, Д. Лаверт, С. Медник, Р. Стернберг, Е. Торренс және т.б.) стандартты тестілер арқылы өлшеуге болатын шығармашылық әлеуеттің генетикалық негіздеріне сүйенеді [4].

Қазақстандық ғалым Б.Ә. Оспанова университетік білім беру жүйесінде болашақ маманның креативтілігін қалыптастырудың педагогикалық негіздерін зерттеген.

Шетелдік зерттеушілердің креативтілікке берген анықтамалары мен ұғымдарын талдай және жалпылай отырып, Р. Холлменн былай дейді: «Креативтілік жаңа тәсілмен жүзеге асырылған қабылдау ағыны (Маккеллар), жаңа байланыстар табу қабілеті (Кюби), жаңа қарым-қатынастардың пайда болуы (Роджерс), жаңа шығармалардың туындауы (Меррей), жаңалықтар ашуға және оларды білуге қабілеті (Лассуэль), жаңа шешімдерге әкелетін ақыл-ой іс-әрекеті (Жерар), жаңа ұғымға тәжірибені көшіру (Тейлор), жаңа констелляциялық мағыналардың елесі (Гизелин)» [5].

Бірақ көптеген зерттеушілер креативтіліктің анықтамасында тұлғаның ерекшелігіне немесе қасиетіне басты назар аударады. Дж. Гилфорд креативтілік пен шығармашылық потенциалды табысты шығармашылық ойлауға ықпал ететін қабілеттер мен басқа ерекшеліктерінің жиынтығы тәрізді анықталуы мүмкін деп есептейді.

Креативтілікті – жаңа өнім немесе шығармашылық ойлаудың қорытындысы деген пікірді ұстанған ғалымдар таласы әлі де жалғасуда (К. Тейлор, В.А. Терехов,

О.К. Тихомиров және т.б.). Басқа зерттеулерде жаңаны құруда шығармашылық процестің басымдығы көрінеді (Р. Арнгейм, А.В. Брушлинский, В.А. Моляко, В.Н. Пушкин, Р. Уоллес, П.М. Якобсон және т.б.). Бұл ұстаным әсіресе Р. Арнгеймнің еңбектерінде айқын көрінеді. Ол «Креативтілік – бұл білім, әрекет және тілектердің толық ашылуы», деген түсініктеме береді [6].

Психологиялық зерттеулерде креативтілік термині тұлғаның интеллектуалдық және өз бетінше мәселені көтеруі, ерекше идеяларды айтып, оларды өзгеше жолмен шешу ерекшеліктерінің кешенін білдіреді.

Креативтілік маңызды және ерекше феномен болып табылатын бұрынғы зерттеулер мен қазіргі зерттеулерде – тұлғаның интеллектуалдық және тұлғалық ерекшеліктері ретінде қарау беталысы айқындалады. Көптеген зерттеулерде психологиялық креативтілік механизмдері мен шығармашылық потенциалын, тұлғаның түрлі сандық және сапалық қасиеттерін анықтауға басты назар аударылады.

Сонымен, дәстүрлі психология мен педагогикада креативтілік тұлғалық категория ретінде қарастырылып, пікір-таластар негізінен түсініктемені айқындау жөнінде болды. Атап айтқанда креативтілік дивергенттік ойлау (Гилфорд, О.К. Тихомиров), интеллектуалдық белсенділік (Д.Б. Богоявленская, Л.Б. Ермолаева-Томина) немесе тұлғаның ықпалдастық сапасы (Я.А. Пономарев және т.б.) деп қарастырылады.

Т.А. Барышева, Ю.А. Жигалов креативтілікті жүйелі (көпдеңгейлі, көпөлшемді) психикалық құрылым, ол интеллектуалдық әлеуетпен қатар, мотивациямен, эстетикалық даму деңгейімен, экзистенциалдық, коммуникативтік көрсеткіштермен, құзыреттілікпен және т.б. байланысты деген тұжырым жасайды.

В.Г. Каменская мен И.Е. Мельникова креативтілікті жаңа материалдық және идеалдық өнім шығарудағы шығармашыл дарынды адамның тұлғалық ерекшеліктері ретінде түсінеді.

С.И. Макшанов және Н.Ю. Хрящева креативтілікке конструктивті, стандартты емес ойлау мен мінез-құлық, сондай-ақ өзінің тәжірибесін түсіну мен дамытуға қабілеттілік деген анықтама берген. Олар креативтілік қиялдың байлығы мен әзіл-оспақты түсіне білу, жоғары эстетикалық құндылықтарды ұстанушылықта көрініс табатынын атап өткен [2].

Көріп отырғанымыздай креативтілікке анықтама бергенде авторлар аз ғана өзгешеліктер қоса отырып, оған жаңа сапа беріп отыр. О.В. Буторина оларды мынадай ретте жүйелеуге талпыныс жасады:

- шығармашылыққа қабілеттілік;
- зияткерлік шығармашылық;
- айрықша, жаңа нәрсе;
- астарлы ассоциация;
- біртұтас жүйені қайта құрылымдау;
- ақпаратты ерекше кодтау;
- дивергенттік ойлау;
- тұлғашылық шиеленіс нәтижесі;
- қазіргі бар білімнің аясынан шығу;
- проблеманы, жағдаятты жылдам шешуге мүмкіндік беретін дәстүрлі емес ойлау

және т.б. Бұл тізім де толық емес.

Егер креативтілік сипатталған ұстанымдардың тек біреуі арқылы ғана түсіндірілсе, онда мәселе бір жақты ғана қарастырылады. Креативтілік тұлғаның білімнің жан-жақтылығымен емес, қабылдау, мәселелерге сезімталдығы, жаңа идеяларды қабылдауға икемділігі мен жаңаны құру мақсатында тұрақтап қалған

стереотиптерді өзгертіп, өмірлік проблемалардың күтпеген және кездейсоқ шешімін табумен айқындалады.

Әдебиеттерге жасалған талдау креативтілікті екі бағытта: психикалық үдеріс және өмірге шығармашылықпен қарау ретінде қарастыруға болатынын көрсетті.

Біз шығармашылықты ақпаратты конструктивті қайта құру және субъективті және объективті маңызды инновациялық нәтижелерді жасау үдерісі ретінде қарастыра отырып, креативтілік – шығармашылықтың субъективті детерминанты, жүйелі (көпөлшемді, көпдеңгейлі) психикалық құрылым деген анықтама береміз. Креативтілік адам өмірінің барлық саласында (таным, ойлау, қарым-қатынас, кәсіби іс-әрекет, өзін-өзі жетілдіру) және деңгейлерінде: тұлға – үдеріс – нәтиже ретінде көрініс табады. Шығармашылық үдерістің әртүрлі екі бағытты – жасауды және қиратуды біріктіретінін ескере отырып, тұлғаның креативті мінез-құлқын «жасампаз қирату» ретінде қарастыруға болады.

Креативтілік ұғымының мәні шығармашылық әлеуетке қарағанда кең, өйткені креативтілік феномені потенциалды және актуалды формада болады. Шығармашылық қабілеттер (интеллектуалдық, эстетикалық, коммуникативтік және т.б.) – креативтіліктің құрылымдық компоненттері.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдар арналған Мемлекеттік бағдарламасы // www.edu.gov.kz
2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 434 с.
3. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования // www.koob.ru
4. Кыштымова И.М. Креативность школьников: психосемотический подход: дис. ... докт. психол. наук. – Иркутск, 2009. – 529 с.
5. Чернилевский Д.В. Креативные аспекты становления образовательной системы. – М., 2003. – 438 с.
6. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. – М.: Педагогика, 1981. – 196 с.

**Таштауова Ж.Х. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранты,
ғылыми жетекшісі: Ахметова Г.К.п.ғ.д.,
профессор**

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Н.Ә.Назарбаев "Стратегия-2030" бағдарламасын баяндауда денсаулық, салауатты өмір салты сән мен киімнен, автомобиль және тұрмыстық техникадан, темекі шегу және алкогольді пайдалануға құмарлықтан қалып қойғандығын, жастардың арасында алкоголь және темекіні тұтынбайтындар өте аз екендігін өкінішпен жеткізді. Мемлекет басшысы салауатты өмір салтын сақтау және саналы бос уақыт сәтті оқу мен еңбектің кепілі екендігін, сондай-ақ өз өмірін дұрыс ұйымдастыру ең алдымен өзінен, отбасынан, өз еркімен, оқу орнынан, балалық шағынан басталу керек екендігі ерекше айтып өтті[1].

Қазіргі уақытта елімізде көптеген мәдени бос уақыттық бағдарламалар және жобалар жүзеге асырылады. Олардың ішінде психологиялық-педагогикалық, экономикалық, құқықтық бағдарламалар едәуір маңызды болып табылады. Мысалы, 2011-2015 ж.ж. арналған жазғы каникул кезеңінде балаларды сауықтыру демалысын, бос уақытын және жұмыспен қамтылуын ұйымдастыру туралы ҚР Премьер Министрінің 2011 жылғы 28 маусымдағы №86 Өкімі, балалардың құқықтарын қорғау комитеті «Қазақ психологтарының қауымдастығының» оқушылардың бос уақытындағы іс-әрекетін дамыту бағдарламасының аймақтық моделі т.б. жатады.

Өсіп келе жатқан жас ұрпақты әлеуметтік тәрбиелеу жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының бос уақытын ұйымдастыру, жеке қасиеттерін, көзқарастарын қалыптастыру маңызды орынға ие. Осы шақта баланың әлеуметтенуі жүзеге асып, өзінің белгілі бір мәдени орта мүшесі ретінде тани бастайды. Өмірлік құндылықтарды іздеу және өз қылықтарымен оларға бағдарлану, осыған сәйкес даралық қасиеттерін дағдыландыру баланың осы қоғамдағы позициясын анықтайды. Сондықтанда бастауыш сынып оқушыларының бос уақытын ұйымдастыру технологиясын атап өтуді жөн көрдік.

Бос уақытты тиімді қолдана білу үшін оқушылардың бос уақыттық тіршілік әрекетінің мазмұнына сәйкес бос уақытты ұйымдастыру формалары мен мазмұнын таңдауы және жүзеге асыруы қажет. Бұл жағдай жүзеге асырылмаса бос уақыт антиәлеуметтік және антимәдени әрекеттер үшін жағымды сфераға айналады.

Балалардың бос уақытына тән мәселелі жағдай ретінде, біріншіден білім беру институттары аясында баланың өзіндік жүзеге асыруына жағдай жасалынбағандығын, арнайы қарым-қатынас үшін орындардың жоқтығын атауға болады. Алдыңғы уақыттарда балаларды сауықтыру демалыстары, мектептен-тыс тәрбиелеу және мектепке дейінгі тегін тармақталған жүйе болған. Ұйымдастыру құрылымдарында өзіндік шығармашылығын дамыту мүмкіндігінің қиыншылығын көрген балалар, өзіндік жүзеге асыру жағдайының тапшылығын деструктивті, мәдениетті бүлдіруші, асоциалды және құқыққа қайшы әрекет түрлерімен толықтырып, алкогольді және никотинді құмарлық тұтқынына айналып, үйі жоқ кезбелер санын арттырады[2].

Екіншіден, балалардың бос уақытының дамуына қазіргі коммерциализация өзінің теріс әсерін тигізуде. Балалардың қызығушылығына сәйкес көптеген әртүрлі спорт секциялары, студиялар, бірлестіктер ақылы қызмет етуге өтті. Мәдени бос уақытты ұйымдастыру мекемелері коммерциялық негізге өтіп қызығушы көптеген балалардың қолы жетпейтін болды. Төменгі күн көріс деңгейіндегі отбасының балалары бос уақыттың бұл аумағынан тым шетте қалды.

Үшіншіден, қоғамның компьютерлендіруіде балаларға өзінің теріс әсерін тигізуде. Өз бос уақытын дұрыс ұйымдастыра алмауы қазіргі балаларды компьютерге бағыныштылыққа әкеліп соқтырды. Компьютердің алдында ұзақ отыру көру қабілетінің нашарлауын, мүсінінің бұзылуын, омыртқа жотасының ауруларын тудырды. Көп қозғалмайтын өмір бейнесі гиподинамия дамуын, тәбеттің жоғалуын, ұйқысыздықты қамтамасыз етеді. Баланың бойында енжарлық, ашушандық пайда болып, көңіл-күйі тез өзгеретін болады.

Төртіншіден, бос уақыттың тағы бір ең маңызды мәселесі баланың қарым-қатынас қажеттілігін қанағаттандыра алмауы болып табылады. Балалар ұжымнан тыс өмір сүре алмайды, баланың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына жолдастарының пікірлері үлкен әсерін тигізеді. Құрдастарымен тікелей қарым-қатынас мүмкіндігіне ие бола алмаған балалар, көшедегі және үй маңындағы қаңғыбас балалармен серіктес болады. Мұндай қауымдастықтарды біріктірушілердің құндылықтары әлеуметтік маңызды көзқарастарға сай келмейді[3].

Балалардың бос уақыты мақсатқа сай ұйымдастырылмағанда немесе мүлде ұйымдастырылмағанда, тиімсіз жүргізілгенде стихиялы болуы мүмкін.

Балалардың бос уақытын ұйымдастыруда отбасы, мектеп және мәдени мекемелердің бірлескен әрекеттерінің негізгі міндеттері төмендегідей болуы қажет:

- тұлғаның гармоникалық дамуын қалыптастыру;
- балалардың адамгершілік, эстетикалық және физикалық тұрғыдан толық жетілуі;
- балалардың рухани сұраныстарының қанағаттандырылуы және шығармашылық қабілеттерінің дамытылуы;

Бірақ, өкінішке орай көптеген зерттеу нәтижелері балалармен жүргізілетін мәдени акциялардың көпшілігі ойын-сауықтық сипатқа ие болып, мұндай міндеттерге бағытталмағандығын көрсетеді. Бос уақыттың мүмкіндігін толыққанды қолдану үшін баланы барынша ертерек әлеуметтік белсенді бос уақыт әрекеттеріне қосу қажет. Бұл жұмыс әртүрлі орындарда жүзеге асырылуы мүмкін:

- Әрекет ету орындары (мектеп, балаларға арналған мәдени бос уақыт мекемелері);
- Іс-әрекет мақсаты бойынша (оқу, демалыс, қоғамдық бастамалары);
- Жетекші іс-әрекет түріне байланысты (спорт, шығармашылық, ойын, еңбек);
- Ұжымдық құрамы бойынша (орталық, кіші топ, жасақ);
- Жыныстық құрамы бойынша (бір жыныстық, әр түрлі жыныстық);
- Жас ерекшелік құрамы бойынша (кұрдастар, әртүрлі жастағылар);

Әрбір құрылым кіші мектеп жасындағы балаларға қатысты өзіндік тәрбие міндеттерін атқарады. Әртүрлі іс-әрекет түрлеріне қатыса отырып оқуда, шығармашылықта, ойында қарым қатынас жасай отырып балалар өздерінің бос уақыттағы қажеттіліктерін жүзеге асырады. Балалардың бос уақыты көптеген қабілеттіліктерді дамыту үшін жақсы жағдай жасайды. Ең бастысы бос уақытты ұйымдастырушылар осы қабілеттіліктерді дамытуға өз септігін тигізетін міндеттер қатарын құруы қажет.

Педагогикалық үрдісті ұйымдастырудың қосалқы формаларына оқушылардың жан-жақты қызығушылығы мен қажеттігін қанағаттандыратын және олардың бейімділігіне сәйкес бағытталған формалары жатады. Олар:

- факультатив сабақтар
- үйірме сабақтары
- клуб жұмыстары.

Факультативтік сабақтардың негізгі міндеті білімді тереңдету мен кеңейту, оқушылардың қызығушылығы мен мүмкіндіктерін арттыру. Факультативтік сабақтардың нәтижесінде оқушылардың өз бетінше орындаған жұмыстарының/практикалық жұмыстар, рефераттар, топ бойынша пікірталас, жеке жұмыстарды орындау, оқушылардың баяндамаларын талқылау т.б сапасы айқындалады.

Үйірме және клубтардағы жұмыстары еріктілік ұстанымына, балалардың өз әрекеттері мен ықылыстарын арттырады.

Бүгінгі білім жүйесінің ең бастысы – сапалы білім мен саналы тәрбие беру барысында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, ақыл-ой белсенділігін дамыту.

Жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін байыту» делінген. Яғни мектеп әкімшілігінің алдында ХХІ ғасыр талабына сай азамат тәрбиелеудегі жауапкершілік тұр. Қазіргі қоғам шығармашылық қабілеті бар, талантты, іскер мамандарға мұқтаж[4].

Оқушылардың таным белсенділігін дамыту, шығармашылық ізденістерге баулу білім берудегі басты мәселе.

Оқушылардың шығармашылық қабілеті, оның ойлауы мен іс жүзінде әрекеттері арқылы дамиды.

Оқушылардың шығармашылығын қалыптастыру үшін әуелі қызықтыру жолдарын іздестіру керек.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, белсенділігін, қызығушылығын арттыруда қолданылатын әдіс - тәсілдер:

1. Тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау
2. Арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру
3. Логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу / Сөзжұмбақ, құрастырмалы ойындар/.
4. Берілген тапсырманы түсіндіру бағытындағы жұмыс/ Мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын әңгіме мәтінін құру т.б/
5. Әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу
6. Қиялдау арқылы сурет салғызу ролге бөліп оқыту
7. Ұнатқан кейіпкерлеріне мінездеме беру
8. Ой шапшандығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру.
9. Оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастырудың жолдары, шарттары мен қолданылатын жұмыс түрлері
10. Берілетін білім мазмұны мен оқушылардың жас ерекшелік ақыл – ой даму деңгейінің сәйкестігі
11. Берілетін білім мазмұнының қызықты болуы
12. Оқу әрекеті мотивінің, міндет мақсатының айқындылығы
13. Мұғалімнің кәсіби және мәдени құзырлығының жоғары деңгейлігі
14. Оқуға қолайлы жағдайлардың болуы
15. Оқушылардың мінез- құлық қабілеттерінің ерекшеліктерінің ескерілуі
16. Оқушылардың өз бетінше және шығармашылық жұмыстарының тиімді ұйымдастырылуы
17. Дидактикалық материалдың қолданылу тиімділігі
18. Оқытудың көрнекілікке, бақылау әрекетіне негізделіп жүргізілуі
19. Оқушылардың оқу мүмкіндігін, денсаулығын есепке ала оқыту.

Сыныптан тыс тәрбие жұмысы оқушылардың мүмкіндіктеріне сай бос уақытта /үзілісте сабақтан кейін, мейрам, сенбі жексенбі күндері, демалыстарында/ ұйымдастырылады[5].

Сонымен әлеуметтік мәдени аймақтағы өңірлік мекемелердің шынайы және ықтимал мүмкіндіктерін ескере отырып бос уақыттағы әрекет аумағында жаңа технологияларды өрістетуге және дамытуға көмек беріп, олардың дұрыс, сәтті жүзеге асуына жағдай жасау қажет.

Жалпы, бастауыш сынып оқушыларының бос уақытын ұйымдастыру формалары белсенді және енжар демалыс, ойын-сауық, мерекелер, ересектер мен балалар шығармашылығы, сондай-ақ ересектер жетекшілігімен жүргізілетін баланың өзіндік білім алуы болып табылады және балалардың агрессивтілігінің алдын-алуға өз септігін тигізеді деп қорытындылауға болады. Ересектердің қатысуымен, бақылауымен жүргізілген театрландырылған ойындар баланың жекелік өсуі мен дамуын қамтамасыз етеді. Баланың ойын барысындағы әрекеттерін бақылай отырып, ата-аналар оның айтылмаған ойларын, мәселелерін түсінуге дағдыланады.

Бос уақытты тиімді қолдана білу үшін оқушылардың бос уақыттық тіршілік әрекетінің мазмұнына сәйкес бос уақытты ұйымдастыру формалары мен мазмұнын

таңдауы және жүзеге асыруы қажет. Бұл жағдай жүзеге асырылмаса бос уақыт антиәлеуметтік және антимадени әрекеттер үшін жағымды сфераға айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан-2030. – Алматы: ЮРИСТ, 2001. – 96б.
2. Орлов В.И. Активность и самостоятельность учащихся //Педагогика. -1998. -№3. - С.44-48.
3. Добринская Е.М., Соколов Э.В. Свободное время и развитие личности. - Л.: Знание, - 1983, - 32с.
4. Абакумова Л.Н. Педагогическое руководство свободным временем школьников-подростков //Педагогический ВУЗ и школа. М., 1973.-С. 182-203.
5. Асқарбаева А. Сыныптан тыс оқыту методикасы. Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған Алматы – 1992. – 65-69б.

Бекенова Г.Қ. - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 2 курс магистранты ғылыми жетекшісі: Қожахметова К.Ж.- п.ғ.д., профессор

БОЛАШАҚ «ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНІ МҰҒАЛІМІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқыны ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктерімен тығыз байланысы, білім беру және ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады» - деп көрсетіледі [1]. Сондықтан да, жоғары білімді педагог маман ғана қоғам мен экономиканың, әлеуметтік және мәдени өркендеуіне үлес қосатын ұрпақ тәрбиелей алады.«Өзін-өзі тану» пәнінің негізгі мақсаты рухани-адамгершілік тәрбие бере отырып, жеке тұлға қалыптастыру. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Рухани-адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-зі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады. Осындай руханилықты дамытып, ізгілікке жетелеу қасиеттерін қазіргі таңдағы болашақ мұғалімдердің бойынан табылуы қажет.

Болашақ мұғалім –ол өзінің өмірінде мұғалімдік кәсіп мамандығын таңдаған, оқу үдерісінде сол мамандық бойынша арнайы кәсіби даярлауды қажет ететін білім алушы.

В.А.Сластениннің ойы бойынша, бүгінгі күндегі мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке кәсіби даярлығы бірқатар қасиеттермен және сипаттамалармен анықталады. Бұлар: психологиялық даярлық – мектептегі жұмысты мақсат еткен педагогикалық іс-әрекетке әртүрлі деңгеймен қалыптасқан бағыттылық; ғылыми-педагогикалық

даярлық – педагогикалық іс-әрекетке қажетті көлемдегі қоғамдық-саяси, психологиялық-педагогикалық және арнайы білімдер; практикалық даярлық – талап етілген деңгейдегі қалыптастырылған кәсіби-педагогикалық іскерліктер мен дағдылардың болуы; психофизиологиялық даярлық – белгілі мұғалімдік мамандықты игеруге және педагогикалық іс-әрекет үшін сәйкес алғышарттың болуы, кәсіби құнды жеке тұлғалық сапаның қалыптасқандығы; дене бітімі даярлығы – денсаулық жағдайының педагогикалық іс-әрекет талабымен дене бітімінің дамуы және кәсіби жұмыс жасау қабілеттілігі[2].

Алдымен мәдениет ұғымына тоқталып өтейік: Тар мағынада «мәдениет» ұғымы –«индивидтің өзі тарапынан құндылық ретінде қабылданған, саналанған тұлғалық жүйе және қоғамда бағаланатын, сонымен қатар тәрбие мен білім беру нәтижесінде қалыптасқан ақыл, мінез, қиял, ес сапалары, яғни «мәдениет» ұғымының бұл мағынасында адамгершілік, эстетикалық, саяси, тұрмыстық, кәсіби, гуманитарлық және ғылыми-техникалық мәдениет туралы тұжырымдалған. Кең мағынада мәдениет ұғымы – «функционалды пайдалы нормалар мен құндылықтармен ұйымдастырылған және қоғамдық тәжірибе мен қоғам санасында іс-әрекет формасы ретінде бекітілген ұйымдастырылған әлеуметтік жүйе» [3].

А. А. Радугин «Мәдениет – адамның ойлау арқылы, адамзат өмірінің мәні мен мағынасын ашуға, түсінуге және нақтылауға деген талпынысы арқылы өзін-өзі жүзеге асыруындағы әмбебап тәсіл. Мәдениет адам алдында адамдарды шабыттандыратын, оларды белгілі бір бірлестікке (ұлтқа, діни және кәсіби топтарға және т.б) топтастыратын мағыналық әлем ретінде көз алдына елестейді. Бұл мағыналық әлем ұрпақтан ұрпаққа беріліп, адамдардың тұрмыс-тіршілігінің тәсілі мен әлемді қабылдауды анықтайды»- деп мәдениетті «мағына» түсінігі арқылы сипаттап өтеді [4].

«Технология» (гректің *techne* – өнер, шеберлік и *logos* – іскерлік, ептілік) – адамдардың күрделі үдерістерінің салыстырмалы бірдей орындалатын ретті, өзара байланысты процедурасы, әрекет және операция жүйесіне бөлу жолымен жоспарланған нәтижелерге жетуді жүзеге асыру тәсілдері. Кез келген технология болжанады, жобаланады әрі жалпы және арнайы ғылыми принциптер негізінде жүзеге асырылады [5]

И.П. Раченко өз еңбегінде «кезкелген іс-әрекет бұл технология немесе өнер болуы мүмкін. Өнер бұл интуицияға, технология ғылымға негізделген. Барлығы өнерден басталып, технологияға аяқталады, содан кейін бәрі қайтадан басынан басталуы үшін» [6].

Н.А.Максимова «мұғалімнің технологиялық мәдениеті дегеніміз – мұғалімнің педагогикалық құндылықтарының, технологиялық іскерлік-терінің (педагогикалық техника мен педагогикалық технология) және шығар-машылық жеке тұлғасының динамикалық жүйесі» – деп түсіндіре келе, мұғалімнің технологиялық мәдениетінің төмендегідей компоненттерін бөліп көрсетеді:

1. Педагогикалық позиция және кәсіби-жеке тұлғалық сапа.
2. Технологиялық білім және педагогикалық ойлау мәдениеті.
3. Технологиялық іскерлік.
4. Педагогикалық технология [7].

В.Н.Князев өзінің диссертациялық жұмысында технология мен мәдениеттің қатынасын былайша қарастырады, «біріншіден, технология адам болмысы мен мәдениетінен тыс болуы мүмкін емес деген мағынада алғанда, технология мәдениеттің феномені болып шығады, әрі ол адамға тән бағыттылыққа ие болып, оның даму тәсілі ретінде көрінеді; екіншіден, егер мәдениет пен технология арасын бөлу керек болып, оны жүргізсек, олардың ықпал ету сфералары арасынан емес, оларды адамды

қалыптастыру функциясын жүзеге асыру тәсілі бойынша бөлген орынды болар еді» - деп көрсетеді [8].

И.В.Никишина оқытушының технологиялық мәдениеті ұғымы мен мәнін «Технологиялық мәдениет деп өзіне жеке тұлғаның кіріктірілген сапасын: педагогикалық іс-әрекетінің гуманистік бағыттылығын, кіріктірілген педагогикалық іскерліктерін анықтаушы, педагогикалық іс-әрекет технологиясын көрсететін және оны операциялық құрамнан технологиялық деңгейге ауыстыруға қабілетті педагогикалық үдерістің гуманистік құндылығын; кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің жеке дара тұжырымын және оның технологияда шығармашылықпен іске асырылуын ашып көрсететін педагогикалық іс-әрекеттің жеке тұлғалық-шығармашылық стилін біріктіру түсініледі» - деп сипаттай келе, «Заманауи педагогикалық технологияны және технологиялық мәдениетті меңгерген педагог оқытудың әдістері мен тәсілдерін пайдалану кезінде икемділік көрсетеді, өзінің жеке педагогикалық технологиясын әзірлеумен кәсіби әрекетін өзгерте алады» - деп түсіндіреді [9].

Болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімі пәнді жүргізудегі білімі мен біліктілігі, мәдениеті мен руханилығы, тәрбие беруде оның өзіндік жеке тұлғалық қасиеті ұштасқаны абзал. Оқушының жеке тұлғасын, рухани әлемін, ынта-ықыласын, қабілетін дамыту үшін мұғалімнің білімі, өнері оның әрбір сабағынан көрініп тұруы керек. Болашақ мұғалімнің маңызды міндеті— мәдениетті тұлғаны қалыптастыру және балаға жалпы білім негіздерін меңгерту. Демек мұғалім үнемі заманауи жаңалықтармен байып отыруы, қарқынды рухани өмір сүруі, жасампаз-шығармашыл болуы тиіс.

Біздің тұжырымдауымыз бойынша, болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімінің технологиялық мәдениеті —бүлкәсіби педагогикалық даярлауда болашақ педагогикалық іс-әрекетінде қолданылатын техникалармен, әдіс-тәсілдерді жетік меңгеріп, жеке тұлғаға бағыттай отырып, шеберлікпен қолдануды үйрену.

Біздің ойымызша, болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімінің технологиялық мәдениетін қалыптастыруға білім алушының жоғары оқу орнында оқытылған пәндердің ішінде өзін-өзі тану пәні бойынша алған барлық пәндер негіз бола отырып, тәжірибе жүзінде қолданылған әдістемелер, әдістер, техникалар технологиялық мәдениетті қалыптастыруға негіз бола алады. Себебі «өзін-өзі тану» пәнін жүргізу технологиясы, әдістемесі бар және өзгеше пән болып табылады. Сондықтан болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімінің технологиялық мәдениетін қалыптастыру үшін алған білімнің теориясы мен тәжірибесі ұштасқаны абзал. Сонымен қоса, болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімінің технологиялық мәдениетінің қалыптасуына келесідей алғышарттар негіз бола алады:

- Педагогикалық технологияларды меңгеру;
- Педагогикалық техникаларды қолдана білу;
- Әдістемелерді шебер қолдана білуді үйрену;
- Әдіс тәсілдерді түрлендіру;
- Технологиялық сауаттылықты үйрену.

Жоғарыда айтылған ойды қорытындылай келе болашақ «өзін-өзі тану» пәні мұғалімінің технологиялық мәдениетінің қалыптасуына білім алушының жоғары оқу орнында алған білім, біліктілігі, оқу барысында оқытушылардан көрген педагогикалық шеберліктері және меңгерген әдіс, тәсілдер, әдістемелерді өз ой елегінен өткізіп, оны өзіндік мәдениетпен жеткізе, қолдана білу қабілеттіктеріне үйрене білу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беріді дамыту тұжырымдамасы // Қазақстан мектебі. - 2004. -№2. – 4-16 бб.
2. Слостенин В.А. Комплексная программа “Учитель советской школы” //Советская педагогика. - 1986. - № 10. -С. 64-67.
3. Гвишиани Д.М. Краткий словарь по социологии. – М.:Политиздат,1989 – С. 73-74
4. Культурология: Учебное пособие / Составитель и отв.ред. А.А. Радугин. – М.: Центр, 2003. – С. 74
5. Профессиональная педагогика /Под ред. С.Я. Батышева. – М.: Ассоциация “Профессиональное образование”, 1999. – 904 с.
6. Раченко И.П. Технология развития педагогического творчества.- Пятигорск, 1998.
7. Максимова Н.А. Проектирование системы формирования технологической культуры учителя: дисс. ...канд.пед.наук: 13.00.01. –Смоленск, 2004. -207 с.
8. Князев В.Н. Технология как предмет социального философского исследования: дисс. ... док.фил.наук. – Киев, 1991. –С. 279.
9. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе: использование интерактивных форм и методов в процессе обучения учащихся и педагогов. – Волгоград: Учитель, 2007. – 91 с.

**Есімханова Ә.А. әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранты,
ғылыми жетекшісі: Н.С. Әлқожаева- п.ғ.к.,
доцент**

ЖОО-ДАҒЫ СТУДЕНТТІК ОТБАСЫНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңда біз үшінші мыңжылдықтың табалдырығын аттап, қарқынды өзгеріп тұратын қоғамда өмір сүріп отырмыз. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» Қазақстан Халқына Жолдауында: «Біз жергілікті деңгейде де отбасын, әйелдің жүкті кезін және балаларды тәрбиелеуді қолдаудың жаңа жолдарын табуымыз керек. Неке мен отбасы институтын нығайтудың жолдарын мұқият талдау қажет. Егер біз адамгершілігі жоғары қоғам болғымыз келсе, жұбайлардың бір-бірінің алдындағы, ал ең бастысы балаларының алдындағы жауапкершілігін күшейте түсуге тиіспіз. Ата-аналар балаларына, балалар өздерінің ата-аналарына қамқор болғанда, әйел отбасы мен қоғамда құрметке ие болғанда еліміз үшін алаңдамауға да болады. Бұл ұсыныстар Қазақстан халқына қашанда тән болған, оларды жандандырып, жан-жақты қорғау қажет. Жұртшылық мұнда дұрыс шешімді көрсетіп, ол отбасы туралы заңда бейнеленуге тиіс.

Жас шамасына қарай жүргізілетін саясатта біз жастар мен жеткіншек ұрпаққа, сондай-ақ жас отбасыларға көңіл бөлуді күшейтуге тиіспіз», - деп атап көрсетті [1].

Ендеше сол отбасылардың көпшілігі студенттік отбасылар. Студенттік отбасы – зерттеудің күрделі де аз зерттелген нысаны болып табылады. Бұл мәселені зерттеуге арналған әдебиеттер де көп емес, негізгі зерттеулер өткен ғасырдың 80-жылдарының аяғы мен 90-жылдардың басында жүргізіліп бастады. Біз өз зерттеуімізде студенттік отбасы деп екі жұбайдың да жоғары оқу орнының күндізгі бөлім студенттері болуына

назар аударамыз, яғни әйелі мен күйеуінің әлеуметтік жағдайы бойынша гомогендік (біркелкі) болуы. Бұл жұбайлардың жасы 28-ден аспаған, отбасылық өмір тәжірибесі 5 жылдан аспаған жас отбасы. Ал студенттік отбасындағы балалар мектепке дейінгі жас аралығын қамитыды.

Студенттік отбасылар ортақ заңдармен құрылып дамиды. Оларға қарапайым қазақстандық отбасының белгілері тән. Сондықтан да студенттік отбасылардың көптеген мәселелері қазіргі отбасының жалпы сипаттарына қарай қарастырылады.

Неке құрмақшы болған студенттерде кездесетін негізгі мәселенің бірі – материалдық-тұрмыстық мәселелер. Оған қаржы және тұрғын үй мәселелері жатады.

Қаржы мәселесі. Бюджет жалақысынан (жас маманның жалақысы, стипендия), балаға алатын жәрдемақыдан, тұрақсыз жұмыстан тапқан ақшадан, ата-ананың көмегінен құралады.

Жас аналар толығымен ата-анасының қарауында болады. Жас отбасылардың басым көпшілігінің табысы төмен болып келеді, ал көпшілігі кедейлік шегінде болады.

Студенттік отбасылардың басқа жас отбасылардан ерекшеліктерінің бірі олар экономикалық дербес емес. Студенттік отбасы қазіргі таңда күрделі материалдық жағдайда өмір сүреді. Көптеген жастар отбасылық өмірдің басында бұрын естіген, бірақ шешу қажеттілігі болмаған мәселелермен қақтығысады. Негізінен, жас отбасылардың мұндай кішкентай бюджеті шаруашылықты жүргізуде ерекше мұқияттылықты талап етеді және мұнда қарапайым білімдер мен біліктерді меңгеру қажет. Өйткені студенттік отбасының материалдық қиындықтары жастардың өз отбасылық бюджетін дұрыс бөле алмауына байланысты күрделене түседі.

Тұрғын үй мәселесі де студенттік отбасылардың аса маңызды мәселелерінің бірі болып есептеледі. Бұл тұрғын үй құрылысының қысқаруына, мемлекеттің тегін тұрғын үй беру тәжірибесінің қысқартылуына және еркін нарықтағы үйлердің қымбаттылығына байланысты.

Тұрғылықты мекендеудің бірнеше нұсқалары болуы мүмкін – мемлекеттік, кооперативтік, жеке пәтер, студенттік жатақхана. Жас отбасына жатақханадан бөлме беру жоғарғы оқу орнының материалдық қамтамасыз етуіне тікелей байланысты. Тек аз ғана жас отбасылар өздерінің жеке пәтерлеріне ие. Көптеген жағдайларда ең дұрыс нұсқасы – ата-анамен тұру. Бұл отбасының материалдық жағдайын жақсартады, балаларды тәрбиелеуге көмектеседі, жастар қосымша жұмыс істеуге, оқуға, бос уақытқа ие болады.

Осылайша, материалдық және тұрғын үймен қамтамасыздандыру отбасын бекітуде бірінші орында тұр. Жас отбасыларының тенденциясы – жеке тұру, олардың аз пайызы ғана әке-шешелерімен тұруды қалайды.

Жас маманның жұмысқа орналасу мәселесі, әсіресе бюджеттік салада жалақының төмендігі, қосымша ақша табуды қанағат тұтпау жастарды басқа қалалардан жұмыс іздеуге, тіпті шетелге кетуге мәжбүрлейді. Үйде аз уақыт болуды қажет ететін жұмыс отбасындағы психологиялық ахуалдың нашарлауына рухани келісім мен түсіністің төмендеуіне, сүйіспеншілікті қолдаудың жоғалуына әкеліп соғады.

Медициналық мәселелер. Жас отбасылардың некеге дайын болмауы, жыныстық тәрбиенің жеткіліксіздігі сырлас қатынастар мәдениетінің қалыптаспағандығынан, жастардың репродуктивтік мінез-құлыққа аңдаусыз қатынастарынан байқалады.

Репродуктивті кезеңде отбасы денсаулығын қорғау үлкен мәнге ие, себебі ол бала туу қызметін орындаудың тиімділігін анықтайды.

Неке құрмаған әйелдер толық отбасындағы тұрмыс құрған әйелдерге қарағанда созылмалы ауруларға жиірек шалдығады. Отбасылық тұрақсыздық, ерлік тіректің болмауы әйелдерде созылмалы аурулардың пайда болуына әкеліп соғады. Сәтсіз

отбасылық-психологиялық климат пен созылмалы аурулардың пайда болу тәуекелінің бір-бірімен байланысты екендігі анықталған.

Репродуктивті жүйедегі ауытқулардың көбі жастық шақта пайда болатынын ескерген жөн. Болашақ ана мен әкенің әлеуеттік мүмкіндіктері жастықтан бастап қалыптасады. Соңғы жылдары әрбір 10 нәрестенің бірі 20 жасқа толмаған анадан туылады. Жас аналарда анемия, токсикоздар, ерте босану дамиды.

Қазақстандық отбасын жоспарлау ассоциациясы контрацептивтік тәртіп, жыныстық тәрбие жөнінде кеңестер жүгізеді, әсіресе жасөспірімдерге жыныстық тәрбие беру бойынша арнайы сабақтар, медициналық мекемелерде баланы алып тастау, қорғану бойынша арнайы сөйлесулер өткізіледі, сондай-ақ жасанды қауіпсіз баланы алып тастау, жыныстық аурулардың және СПИД-тің алдын-алу бойынша білімді болуды қамтамасыз етеді. Ол сондай-ақ жұбайлардың, ата-аналардың және балалардың, балаларды тәрбиелеу қарым-қатынастарының мәселесіне оқытуды қамтамасыз етеді.

Психологиялық мәселелер. Оларға бірлескен эмоциялық қарым- қатынастар, психологиялық үйлесімдік, жұбайлардың өзгерген өмір салтына үйренуін жатқызуға болады. Жұбайларға бір-бірінің мінез-құлқына, қызығушылықтарына үйренуге тура келеді.

Жас отбасы үшін некенің алғашқы айлары ең бақыты кезең болады. Бұл кезде отбасы мерекелік атмосферада өмір сүруін жалғастырады. Уақыт өте материалдық-экономикалық және психологиялық мәселелерді бірлесіп шешу барысында алғашқы жанжалдар басталады, яғни қарым-қатынастардың рөлдік құрылымы, тұрмыстық міндеттерді бөлісу.

Жас отбасылар некелік қатынаста бірінші орынға түсінушілікті; екіншіге – эмоциялық қарым-қатынастарды; үшінші орынға – материалдық жетістікті; тек төртінші орынға – балаларды қояды.

Ерте ерлі-зайыптылықта отбасының біркелкі бағалық жүйесі қалыптасу үстінде болады, сәйкесінше бұл кезеңде бос уақытты бірге өткізу маңыздысы болып табылады. Жас отбасы бірге қонаққа баруды, демалысты бірге өткізуді, теледидар көруді, газеттер мен кітаптар оқуды ұнатады, соңғы орында спорт, туризм тұрады. Мұны объективті шарттармен түсіндіруге болады (ақылы қызметтермен).

Баланың тууымен отбасының дамуында жаңа кезең пайда болады. Байланыстардың қайта құрылуы және жұбайлар арасындағы қарым-қатынастар пайда болады. Жас жұбайлардың бос уақыты лезде азаяды, психологиялық жүк өседі (баланың денсаулығы мен өміріне қауіп төнеді, бір-біріне көңіл бөлу азаяды), ақшалай шығындар өседі. Алғашқы шынайы тұрмыстық қиыншылықтар оқудың жауапты кезеңімен қатарласады – мамандану, курстық және дипломдық жобалар, алғашқы ғылыми ізденіс және жұмыс бағытын таңдау.

Отбасының «балалық» кезеңге аяқ басуымен байланысты қиындықтар көптеген жас отбасылардың баланы тәрбиелеуге дайын еместігімен қиындай түседі. Қарапайым жағдайлардың жоқтығы жанжалдардың көбеюіне әкеледі. Балалар үшін, яғни оларға қарау бойынша жанжалдар жиі пайда болады [2].

Отбасындағы тұлғалық қарым-қатынастар, әсіресе, баланың дамуы үшін маңызды. Тілдесу барысында ол сөйлеу, ойлау, заттық әрекеттер, әлеуметтік тәжірибені меңгереді. Баланың дамуы тікелей отбасы мүшелерінің жеке әдептік ерекшеліктеріне тәуелді болады. Сондықтан да, ересектердің әрекеттері, ойлау қабілеті өте маңызды.

Отбасының әдептілік-эмоциялық климатында ата-аналар, жұбайлық қарым-қатынастардың үйлесімділігі қалыптасады. Теңдік пен серіктестікке негізделген отбасылар жоғары әлеуетке ие [3].

Келесі маңызды мәселенің бірі жанжалдар. Некелік бейімделу барысында жұбайлардың неке және отбасы туралы көзқарастары қалыптасады. Жас отбасындағы жанжалдар отбасы туралы бір-біріне қарама-қайшы пікірлердің бар болуынан пайда болады. Н.В.Гришинаның [4] анықтауы бойынша, жанжал - бұл биполярлық құбылыс, тараптардың белсенділігі кезінде пайда болады.

Жанжалдардың бағалығы жүйенің қатаюына жол бермейді, инновацияларға жол береді. Жанжал – бұл өзгерістерге деген талпыныс, шығармашылық реакцияны талап ететін шақыру. Жанжалда қарым- қатынастарды бұзу қаупі, дағдарысты анықтамау қауіптілігі бар, алайда сондай-ақ қарым-қатынастардың, өмірлік мүмкіндіктердің жаңа дәрежесіне шығу мүмкіндігі бар.

Американ психологы Дойч М. жанжалдардың төмендегідей түрлерін қарастырады:

1. Шынайы жанжал – объективті болатын және адекватты түрде қабылданатын жанжал (әйелі бос бөлмені қойма ретінде, ал күйеуі фотозертхана ретінде пайдаланғысы келеді).
2. Кездейсоқ немесе шартты жанжал – жеңіл шешілуі мүмкін және оны қатысушылар түсінбейді (жұбайлар басқа кеңістіктің барын есепке алмайды).
3. Аралас жанжал – «анық» жанжалды басқа нәрсе жасыратын болса (бос бөлме үшін ұрысса жұбайлар отбасындағы әйел орны туралы ұрысады).
4. Қате жанжал – әйелі өзінің берген тапсырмасы туралы ұмытып, күйеуімен ұрысады.
5. Латенттік (жасырын) жанжал – жұбайлар түсінбейтін қарама- қайшылыққа негізделеді.
6. Өтірік жанжал – объективті себептерсіз жұбайлардың қабылдауынан ғана болады.

Г.Навайтистің пікірінше, жас отбасыларың дағдарысқа төмендегі факторлардың жиынтығы әкеледі: тұрмыстық қиындықтар, жақын туыстармен ұрыстар, жыныстық қарым-қатынастарды қанағат тұтпау және т.с.с. қабылдануы мүмкін, алайда олардың жиынтығы жұбайлардың күйзеліске қарсы тұру мүмкіндігін жоғарылатады. Сондықтан да ұқсас мәселелерді шеше отырып, қарама-қайшылықтарды реттеу, психикалық қарсы тұруға үйрету, ортақ отбасылық демалысты ұйымдастыру [5].

Жанжалдардың сипаты мен жиілігін анықтайтын әсер және әйел- студенттің үй жұмысы мен балаға қарау міндеттерін бөлісу дәрежесін қанағат тұтуына да байланысты.

Студенттік отбасындағы жанжалға жастар ортасында көп мән берілетін жұбайлардың бос уақытты өткізуі де айтарлықтай әсер етеді. Отбасын құру жаңа міндеттерінің пайда болып, бос уақыттың азаюына әкеледі. Бос уақыттың мазмұны да өзгереді.

Жанжалдарға көзқарастардың бірлігі де, жұбайлардың оның қалай ұйымдасу керектігіне деген көзқарастары да әсерін тигізеді. Әйел- студенттердің некеде бірін-бірі сүю міндетті деп есептейтінін атап айтқан жөн. Ал студент ерлер ондай көзқарасты бөлісуді жөн санамайды[2].

Оқу және отбасы рөлдерін үйлестіру мәселесі. Студенттік отбасының мүшелері тек қана отбасылық рөлдерді меңгеріп қана қоймай жоғарғы оқу орнының студенттері екінші оқуды жалғастыру керектігін ұмытпаулары қажет. Сондықтан да біз студенттік отбасының жүйе бөлігі болып табылатын студенттік жастарды зерттеу қажет деп санаймыз.

Студенттер – бұл қоғамның түрлі қабаттарынан құралған және өмірдің, еңбек пен тұрмыстың ерекше жағдайларымен, белгілі бір әлеуметтік статусымен және адамгершіліктік-психологиялық қасиеттермен сипатталатын ерекше әлеуметтік топ,

студенттер үшін білім алу, кәсіби дайындық ең басты және көптеген жағдайда жалғыз ғана жұмыс болып табылады.

Студент ЖОО-ның орталық фигурасы, ал отбасылы студент ерекше категория болғандықтан, оқытушылар мен әкімшілік құрам студенттердің оқу, тәрбиелік және қоғамдық іс-әрекеттерін ұйымдастырушы және басқарушы болып табылады.

ЖОО-ның әкімшілік құрамының (ректор, проректорлар, декандар, кафедра меңгерушілері және т.б.) басты міндеті ЖОО-нында әрбір қызметкер, әрбір оқытушы және әрбір студент өзінің қызметтерін және міндеттерін тиімді орындағысы келетіндей және орындай алатындай жағдай жасау болып табылады.

Оқытушылар студенттерді олардың өзіндік іс-әрекеттерінің бағдарламаларымен, жоспарларымен, барлық қажетті ақпараттармен қамтамасыз етулері қажет, әрбір студенттің іс-әрекетінің нәтижесін, оның болашақ мамандыққа даярлығының жетістіктерін бақылап және бағалап отырулары қажет.

Сондықтан оқытушылар мен студенттердің мұндай өзара әрекеттестігі демократиялық, ЖОО-дағы оқытудың негізгі мақсаттарын іске асыруда іскерлік қатысқа бағытталған болуы қажет. Оқытушылар студенттердің психологиясын жақсы түсініп, олардың ерекшеліктерін біліп, оқыту барысында өзінің іс-әрекетін студенттерді тәрбиелеуге және дамытуға бағыттаулары қажет.

Жоғарыда көрсетілген мәселелерді шешудегі қиындықтар отбасында жанжалдарға, студенттік отбасылардың денсаулығының нашарлауына, туудың азаюына, жалғыз басты аналардың көбеюіне, балаларынан бас тарту санының жоғарылауына, яғни отбасының өзінің негізгі қызметтерін жоғалтуына алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайлардың алдын алу үшін қазіргі қоғамда студенттік отбасыларды әлеуметтік қолдаудың ұйымдастырылған және реттелген шаралар жүйесі қажет, оларға мемлекет тарапынан да, университеттің әкімшілігі тарапынан да, сондай-ақ қоғамдық ұйымдар тарапынан көмек көрсетілу керек. Студенттік отбасылардың өздері де маңызды рөл атқаруы қажет. Мәселелерді шешуге қызығушылық және ынта-ықылас таныту, өз тұрмысын жақсартуға тілек білдіру белгілі бір көлемде студенттік отбасының сәтті қызметіне септігін тигізеді.

Студенттік отбасы кешенді педагогикалық-психологиялық қолдауға мұқтаж, бірақ өкінішке орай ЖОО-да мұндай жұмыс жүргізілмейді.

Сонымен, қорыта келе педагогикалық-психологиялық қолдау көрсетудің негізгі мақсаты ЖОО аясында студенттік отбасының қолайлы дамуы үшін қажетті педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау болып табылады. Бұл мақсат студенттік отбасының және отбасы ішіндегі психологиялық жайлылықтың дамуы үшін белгілі бір жағдайлар жасау, сонымен қатар оқу іс-әрекетін жүзеге асыру үшін және ЖОО-ның мәдени-тынығу өміріне белсенді қатысу үшін мүмкіндіктер жасауды жобалайды.

Мақсат ЖОО-ның педагогикалық ұжымының мынадай міндеттерді жүйелі шешуі арқылы орындалады:

1. Қарым-қатынас және оқу процесінде, психикалық күйде пайда болатын мәселелердің дер кезінде алдын-алу және тиімді шешу мақсатында студенттік отбасының педагогикалық-психологиялық статусының ерекшеліктерін анықтау.

2. Студенттік отбасыны педагогикалық-психологиялық қолдау тек қана олардың ЖОО-да сәтті білім алуы үшін емес, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерін дамыту, олардың интеллектуалдық, мәдени және адамгершілік қызығушылықтарын қанағаттандыру, отбасының негізгі қызметтерін жүзеге асыру үшін қажет.

3. Түрлі педагогикалық-психологиялық мәселелері бар отбасылы студенттермен дамыту, түзету-қалыптастыру жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік беретін педагогикалық және әлеуметтік психологиялық жағдайлар жасау.

Сондай-ақ, педагогикалық-психологиялық қолдау көрсету жүйесі туралы сөз болғанда, ол белгілі бір ортада (берілген жағдайда университетте) студенттің сәтті білім алуына және дамуына септігін тигізетін педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасауға бағытталған іс-әрекет екендігі жайлы ерекше айта кету қажет.

Студенттік отбасыны педагогикалық-психологиялық қолдау бір-бірімен байланысты үш компоненттен тұрады: студенттік отбасыны зерттеу, студенттік отбасының дамуы және өзін-өзі анықтауы үшін педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау, және осы бойынша педагогикалық-психологиялық көмек көрсету.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан-2030. – Алматы: ЮРИСТ, 2001. – 104 б.
2. Говако Б.И. Студенческая семья. – М.: Мысль, 1988. – 158 с.
3. Зубкова Т.С. Организация и содержание работы по специальной защите женщин, детей и семьи: Учеб. пособие для студентов сред. проф. учеб. заведений / Т.С.Зубкова. Н.В.Тимошина. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 224 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2000.
5. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. М., Воронеж: Московский психолого-социальный институт. НПО «Модек», 1999.

**Манасова А.С." әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранты,
ғылыми жетекшісі: Толешова Ұ.Б. - п.ғ.к.,
доцент**

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ПӘНІНІҢ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУ

Оқу-әдістемелік жұмыс оқу процессінің негізгі элементі болып табылады. Сол себепті, оқу-әдістемелік жұмысты қарастыру үшін оқу процессі анықтамасынан бастауымыз қажет. Осы ретте, оқу процессін ұйымдастыратын оқу-әдістемелік жұмыстың жоғары оқу орыны деңгейіндегі функцияларын, пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмыстарды сатылай талдауымыз керек.

Оқу процессі – кез-келген жоғары оқу орны қызметінің негізі. Оқу процесін басқару оның барлық элементтерін байланыстыру мақсатын көздейді, өзара іс-әрекетін түзету, орнын анықтау, уақытын, мөлшерін және оқытушылар мен студенттердің жұмысының мазмұнын, оқу бағдарламаларды, аудиториялық фондты, техникалық амалдарды, әдістемелік материалдарды, оқыту технологиясы және т.б

Оқу процессі білім алушылардың тұлғасын толыққанды дамыту үшін, оларды қамтамасыз ете алатындай жағдайда ұйымдастырылуы қажет. Оқу қызметінің формаларын дұрыс ұйымдастыру, оқу процессінің қызықты, пайдалы, студенттер белсенді болып, алға қойған мәселерді жеке шеше алатындай жағдайда болады.

Оқу процессі және оның ұйымдастырылуы білім мазмұнының негізгі компоненттерін жүзеге асыруға бағытталған – білім, білік және дағды, шығармашылық қызметтің нәтежесі және тұлғалық қарым-қатынастар.

Жоғары оқу орынындағы оқу үрдісі сабақ беру кестесіне сәйкес жүргізілу қажет және өз бойына аудитория сабақтарын, студенттердің аудиториядан тыс жұмыстарын, сынақтар мен экзамендерін, курстық және зерттеу жұмыстарын қосады.

Жоғары оқу орнындағы оқу жұмысын ұйымдастыру төрт негізгі бағытты қамтамасыз етуді ескереді: студенттердің оқу үрдісі; ұйымдастырушылық-әдістемелік жұмыс; оқу-тәрбие жұмысы.

Әдістемелік жұмыс. Ғылыми-әдістемелік кеңесінің отырысында әдістемелік жұмысты дамыту мәселелері қарастырылады. Оқу-әдістемелік жұмыс бойынша факультет декандарының қадағалауымен ғылыми-әдістемелік кеңес шеңберінде әдістемелік секциялар жұмыс істейді.

Деканның бақылауына жататын, бағыттар мен мамандықтардың паспортына енетін негізгі әдістемелік материалдар. Жоғарғы оқу орынның факультет деңгейіндегі әдістемелік жұмыстың нәтижелері ғылыми-әдістемелік конференцияларда таныстырылады.

Ұйымдастырушылық – әдістемелік жұмыс іс қағаздарды ұйымдастыру, ЖОО жаспарлары мен есептерін жасау, факультет және кафедра жоспарлары мен есептерін рәсімдеу, кезекшілік кестесін құру және бақылау, мамандыққа бейімдеу жұмысын жүргізу, азаматтық қорғанысқа байланысты сабақтарды ұйымдастыру және т.б. мәселелерді қамтиді.

Жоғары оқу орнының оқу-әдістемелік жүйесі «Қазақстан Республикасы білім туралы» заңына, Қазақстан Республикасы үкіметінің жоғарғы оқу туралы үкіміне, жарғыға, ғылыми кеңестің шешіміне, ректордың бұйрығына, оқу жөніндегі проректордың қаулысына негізделеді.

Жоғары оқу орнындағы оқу-әдістемелік жұмыс оқу жөніндегі проректордың ғылыми кеңеспен, ғылыми-әдістемелік кеңеспен, білім берудің техникалық құралыдарын қамтамасыз ету бөлімдерімен, ғылыми-техникалық кітапханамен, ақпараттық-талдау орталығымен, редакциялық-шығармашылық басшылықпен, ЖОО дейінгі дайындық факультетімен тығыз байланыста жүзеге асырылады.

ЖОО негізгі оқу-әдістемелік жұмысының құрылымына кіретін құрылымдардың мақсаты мен міндеттерін қарастыруымыз қажет.

Оқу-әдістемелік басқару ЖОО оқу-әдістемелік жұмысты және оқу процессін жоспарлауды, ұйымдастыруды, бақылауды қамтамасыз етеді.

Жоғары оқу орынның оқу-әдістемелік жұмысын басқару жүйесінің негізгі міндеттері:

1. Институттың, деканаттың, кафедраның оқу процессін ұйымдастырудағы негізгі құжаттарды қамтамасыз ету;
  - Дайындау мамандығы мен бағыты бойынша жобалы оқу жоспарын дайындау;
  - Дайындау мамандығы мен бағыты бойынша жобалы оқу бағдарламасын дайындау;
  - ЖОО ғылыми кеңестің енгізуі бойынша жұмыс оқу бағдарламасын дайындау;
2. ЖОО студенттердің оқуы мен бітіруіне байланысты оқу құрылымдарының құжаттарды дайындауы:
  - Студенттік билеттерді, сынақ кітаптарын, академиялық анықтаманы, ЖОО бітіру туралы дипломдарды;
  - Студенттердің сабаққа қатысу туралы журналдарын, квалификациялық жұмыстарды қоғау және мемлекеттік емтихандарды тапсыру туралы емтихан кеңесінің отырысындағы протокол кітапшаларын дайындау;
  - Емтиханның нәтижесі туралы мәлімет жасау;
  - Біліктілік жұмыстарын қорғаудың нәтижесі туралы мәлімет жасау;
  - Мамандықтар мен пәндердің қалған білімдерін бақылау нәтижесі туралы мәлімет жасау;

- Кәсіби практиканы өткені туралы есеп пен күнделіктерді дайындау;
  - Студенттердің семестр бойынша және көрсетілген уақыт бойынша жүргізген өзіндік жұмыстарын, курстық проектiлерiн орындау бойынша оқу жоспарын құру;
  - Мамандықтардың паспортын және бағыттарын дайындау;
  - Оқу және семестрлік жоспарларды құру;
  - Институттардың және кафедралардың жоспарлары мен есептерiн дайындау;
  - ЖОО кафедраларының баспа iсiн жоспарлау;
  - Сабақтың, емтихандардың, диплом жұмыстарының күнтүзбесiн жасау;
3. Ақпараттық-талдау сипаты бар құжаттарды дайындау:
- Оқу жылындағы ЖОО iсi туралы анықтама құру;
  - Жоғары оқу орынның мемлекеттік акредитациясының көсеткіштері туралы мәліметтер;
  - Мемлекеттік атестация комиссиясы туралы есеп;
4. Оқытудың сапасын бақылау, басқару және жоспарлау құжаттарын дайындау:
- Мамандықтар мен салалардың оқу жоспарларының ЖОО мемлекеттік білім стандартына сәйкес болуы туралы шешім шығару;
  - Мамандықтардың қорытынды атестациялары мен бақылау сынағын өлшейтін материалдар комплектісін дайындау;
  - Өткізілетін оқу сабақтарының сапасын талдау нәтижелерін шығару;
  - Аймақтық, мемлекеттік, халықаралық деңгейдегі байқауларға қатысуды талдау нәтижелері;
5. Халықаралық әріптестік саласындағы құжаттарды дайындау:
- ҚР Білім және ғылым министрлігінің әріптестік және халықаралық әріптестік келсімдері, хаттамалары және жоспарларын құру;
  - Қазақ тілі және шетел тілдерін меңгеруге байланысты біліктілікті арттыру курстарының, және дайындық курстарының оқу жоспарларын дайындау;
  - Оқитын шетел азаматтардың жеке іс қағаздарын және оқу үрдісін қамтамасыз ету;
- [1]

Оқу-әдістемелік жұмысқа инновациялық әдістерді дайындауда ғылыми-әдістемелік орталықтың маңызы зор. Оның көмегімен әдістемелік қор құрылады. Осы қордың аясына: оқу-жұмыс жоспарын, мамандықтардың оқу-әдістемелік комплекстері, жұмыс оқу бағдарламалары жатады. Оқу-әдістемелік жұмыс бағыттары бойынша оқу-әдістемелік бақаруда ғылыми-әдістемелік кеңес жоғарғы рөлге ие. Ғылыми-әдістемелік кеңес ЖОО оқу-әдістемелік жүйені құрастырудың және оқытушыларың педагогикалық шеберлігін дамытудың жолдарын қарастырады. Сонымен қатар, оқу-әдістемелік конференцияларды өткізеді.

Оқу-әдістемелік жұмыстың көрсетілген міндеттердің ішінде - пәндерді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету болып табылады. Себебі пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмыс жалпы білім беру саясатындағы негізгі қағидалардың және оқыту процесстері мен әдістерінің үндесіп жүзеге асуын қамтамасыз етеді, яғни оқу үрдісін қажетті және тиімді ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Пән деңгейіндегі оқу әдістемелік жұмыс комплексті күйде орындалады. Оқу-әдістемелік жұмыстың негізін оқу бағдарламалары, жоспарлары, силлабус және т.б. құжаттар құрайды. Бұл құжаттар білім беру ісінің мазмұның анықтайды және сапасын көтереді. Осы құжаттар пәннің оқу-әдістемелік комплексі болып есептеледі. Пәннің оқу-әдістемелік комплексінде маманның біліктілік сипаты, пәннің жұмыс бағдарламасы, базалық оқулық, силлабус, авторлық лекция курсы, және пән бойынша студенттерге берілетін оқу-әдістемелік сілтемелер, басқада әдістемелік материалдар көрсетіледі.

Пән бойынша қорытынды бақылауды өткізу пәннің оқу-әдістемелік комплексіне семинар, практикалық, лабораториялық сабақтарға қойылатын сұрақтар, білімді

рейтингтік бағалау бақылау-өлшемдік материалдар, сынақ бойынша сұрақтар, емтихан билеттері, сынақ пен емтиханды өткізу туралы ережелердің кіруін міндеттейді.

Сонымен қатар, пәннің оқу-әдістемелік комплексіне оқытудың компьютерлік бағдарламалары, электронды кітаптар, лекциялық курстардың мультимедиалық қамтамасыз етілуі, студенттердің оқу әдебиеттермен қамтамасыз етілуі туралы мәліметтер кіруі қажет.

Осы құжаттардың дұрыс ұйымдастырылуы үлкен мәселені туғызып отыр. Бұл мәселелердің қатарына: білім сапасын арттыру, білім беру саясатына және нарық талаптарына сәйкес болуы, оқу процессін тиімді, ынғайлы, мобильді жүргізу, оқытушының кәсіби және жанжақты дамуы және т.б. [2]

Қазіргі уақытта көрсетілген мәселелер білім берудің сапасын көтеру аясында қарастырылады.

Жоғары білімнің сапасын көтеру туралы мәселе жаңалық болып саналмайды. Сапаны көтеру жөнінде келесі сұрақтар туындайды:

- қалай білім берудің сапалы және қолжетімді болуын қамтамасыз ету;
- нарық сұранысына білім берудің сәйкестігін және стандарттардың орындалуын бақылау мәселелері;
- жоғары білімді бағалау үшін жауапкершілікті кім өз бойына алады;
- қандай сипаттар деңгейінде білім беруді бағалау қажет және т.б. көптеген сұрақтар.

Сараптаушылардың ойынша білім берудің сапасын арттырудың тиімді жүйесі жоғары білімнің дамуына үлесін тигізеді. Сонымен қатар, білім беруді бюрократиялық бағалау мәдениетінен, яғни орталық деңгейде басқарудың бақылауы және жаза қолданудан сапаны көтерудің инициативті мәдениетін қамтамасыз етуге бағыттау қажеттілігі туындап жатыр. Бұл үшін сапалы қамтамасыз ету механизмдерін орталықсыздандырудың тиімді шараларын ойластыру және қолдану қажет. Осы жағдай жалпы оқу-әдістеме жұмысының сапаны қамтамасыз ететін механизмдерді енгізуді талап етеді.

Пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмыстың сапасын арттыру бойынша көп аспекті мәселелерді байқаймыз. Оқу процессін ұйымдастыратын нормативті құжаттардың білім беру саясатының міндеттерін және оқыту әдістерінің тиімді қағидаларын жүзеге асырудың сапасы, оқу-әдістемелік жұмысты тиімді және сапалы бағалау жүйесі және т.б.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері жоғарғы оқу орынныңдағы сапаны көбінесе мемлекеттік органдардың бюрократиялық бақылау механизмдерінен орталықты реттеудің төмендеуіне және автономиялықтың жоғарлауына қадам басты, яғни тікелей қадағалаудан жанама қадағалауға ауысты. Мысалы, тікелей қадағалаудың: әкімшілік басқару, әлсіз тәуелсіздік, жазалау ұғымдарынан оқытушылардың арасында бәсекелестік, рейтинг, мобильділік, нарық механизмдері арқылы басқару, сапаны қамтамасыз ету ұғымдары қалыптаса бастады.

Бірақ бұл процесс әлі толққанды барлық жоғарғы оқу орындарында жүзеге асып жатқан жоқ. Бұл жүйеде сапаны қадағалайдан сапаны бағалауға көшу қажеттілігінің мәселесі туындайды. Осы ретте жоғарғы оқу орындарына тәуелсіздікті қамтамасыз ету жолында және жоғарғы білім беру жүйесін реттеудің төмендетуімен қатар, мемлекет орталық деңгейде білім беруді толық қадағалауды сақтап қалды. Бұл жағдай, басқару тәртібін және коррупцияның болдырмауын қамтамасыз етеді. Мемлекет қадағалауды нормативті-құқықты базаны комплексті түрде құрастыру және сапаны мониторингтейтін орталықтарды құрды. Бірақ тәжірибе жүзінде мемлекет деңгейінде сапаны қадағалауды қайталайтын органдардың көбеюіне әкелді.

Сонымен қатар, мемлекет оқыту бағдарламалар мен жоспарлардың стандарттарын дайындайды. Батыс ғалымдарының ойынша, бұл стандарттар мақсаттар мен нәтижелерді анықтауға емес, тек нені үйрету қажеттігін сипаттайды. Оқу бағдарламасындағы 50% оқу жүктемесін мемлекеттік стандарт негізінде үкімет өзі белгілейді. Осы жағдай жоғарғы оқу орындарына стандартты модернизациялайға ынта келтірмейді. Сол себепті, жоғарғы оқу орындар стандарттың негізгі элементтерін өзгерте алмайды. Бұм мәселе пәндер арасында жүйелі оқу-әдістемелік жұмысын жүргізуге кедергісін тигізеді. Сонымен қатар, кейбір пәндердің жұмыс оқу бағдарламалары мен жооспарларын сапалы, мазмұнды, құруға нұқсан келтіреді. [3]

Пән деңгейіндегі сапаны көтерудің келесі мәселесі оқу-әдістемелік жұмыстағы модернизация материалды техникалық базамен сәйкес болмауы, оқулықтардың жетіспеушілігі.

Осыған байланысты оқу-әдістемелік жұмысындағы сапаны көтеру бойынша инновацияларды қолданудың технологияларын және оны басқарудың механизмдерін талдау қажеттігі туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Резник С.Д. управление высшим учебным заведением, Москва, изд. Инфра-м, 2010г., 770с.
2. Жубаев С.Д. университет оқытушыларының оқу-әдістемесін дамыту бойынша өткізілген семинардағы мақала тақырыбы: «кредиттік жүйе бойынша оқу бағдарламаларын жасау әдістерін жетілдіру», Астана, 2011, 110 б.
3. Обзор национальной политики в области образования, Высшее образование РК., Бишкек, изд. М Максима, 2010г., 256с.

Колдышева А.В.-
магистрант 2-го курса специальности
«Педагогика и психология»,
научный руководитель: К.п.н., доцент Касен Г.А.,

АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА ПО ПРОФИЛАКТИКЕ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

С начала 19 века наблюдается постоянное и равномерное возрастание самоубийств в мире. Согласно официальной статистике, самоубийство почти во всех странах мира занимает почетное третье место, сразу за смертью в результате болезни и за смертью от несчастного случая (обычно в ДТП - дорожно-транспортных происшествиях). Ежегодно убивают себя 1 100 000 человек. Число же тех, кто пытался себя убить, но у них не получилось, в 10 раз больше. Примерно 19 000 000 человек ежегодно совершают неудачные попытки самоубийства. Только один из четырех (24%) тех, кто совершил попытку самоубийства и остался жив, соприкасается с профессиональной системой здравоохранения [1].

Совершенно очевидно, что такая сложная проблема как самоубийство, не может решиться сама собой. Она требует тщательного изучения и разработки системы профилактики. Именно поэтому вопросы борьбы, профилактики суицидального и парасуицидального поведения в последнее десятилетие обсуждались в ООН (1996) и в ВОЗ (1992, 1993, 1996), во многих странах создаются и осуществляются национальные программы по данной проблематике, что отражает ее всемирный масштаб.

Сегодня существует Международная ассоциация по предотвращению самоубийств ([МАПС](#)) - интернациональная [организация](#) ставящая своей главной целью предотвращение [суицида](#) по всей [планете](#). Основателями Международной ассоциации по предотвращению самоубийств являются Эрвин Рингел и Норман Фарбер [2].

По рекомендации МАПС, во многих городах мира и нашей страны были созданы службы предупреждения самоубийств. Это новая форма организации медицинской и социально-психологической помощи людям, нуждающимся в квалифицированном совете или медикаментозном лечении. Службы ориентированы на широкие круги населения и, в первую очередь, на лиц, испытывающих состояние психологического кризиса, людей, подверженных влиянию стрессогенных факторов и являющихся потенциально суицидоопасными. Сотрудники ассоциации оказывают посильную помощь выжившим при попытке суицида, а также людям, так или иначе пострадавшим от суицидального поведения.

Одним из главных принципов деятельности служб является их анонимность. Сознание, что личные, мучительные для человека вопросы не получают огласку, делает пациента более раскованным, облегчает установление с ним контакта. Неукоснительно соблюдается еще один принцип, рекомендуемый международными суицидологическими организациями, - подразделение службы не должно располагаться на территории психиатрических учреждений. Это устраняет барьер, мешающий человеку обратиться к психотерапевту. Ведь нередко такому шагу препятствует страх прослыть психически больным, быть поставленным на психиатрический учет.

За пол века своего существования, организация накопила бесценный опыт в этой области и в настоящее время, Международная ассоциация по предотвращению самоубийств состоит из [профессионалов](#), [добровольцев](#) и [волонтеров](#) из более чем пятидесяти стран мира.

Главное преимущество службы состоит в том, что ее основные звенья действуют не автономно, а объединены в систему. Структурные подразделения - “телефон доверия”, кабинеты социально-психологической помощи, кризисные стационары - имеют преемственную связь и координируются центром.

Международная ассоциация по предотвращению самоубийств тесно сотрудничает со [Всемирной организацией здравоохранения](#) — [специальное учреждение Организации Объединённых Наций](#), состоящее из 193 государств-членов, основная функция которого лежит в решении международных проблем [здравоохранения](#) и охране здоровья населения мира [3].

ВОЗ признала важность проблемы самоубийств для общественного здоровья и обнародовала стратегию по повышению осознания ее масштабов властями, лицами, принимающими решения, профессионалами и населением в целом. Кроме того, используя собственные ресурсы и сеть центров, сотрудничающих с ВОЗ, а также отдельных экспертов, эта организация изъявила готовность обеспечить техническую помощь странам, желающим развивать программы и мероприятия по превенции самоубийств. В связи с тем, что большое число людей, сводящих счеты с жизнью, страдают психическими расстройствами, департамент психического здоровья и наркологической зависимости ВОЗ принял на себя руководство по координации действий, касающихся превенции самоубийств.

По инициативе Международной ассоциации по предотвращению самоубийств, при активной поддержке [Всемирной организации здравоохранения](#) и под патронажем [Организации Объединённых Наций](#), ежегодно по всей планете, [10 сентября](#), отмечается [Всемирный день предотвращения самоубийств](#) ([англ. World Suicide](#)

Prevention Day). Целью этой международной даты является укрепление приверженности и поощрение деятельности по предотвращению самоубийств во всем мире [4].

Во многих странах Европы, даже имеющих низкий уровень самоубийств, существуют государственные программы по профилактике суицидов, и на это выделяются значительные средства. Опыт Дании и Венгрии (стран – «суицидальных рекорсменов» 80-х годов XX века) показал высокую эффективность разработанных в этих странах программ предотвращения суицидов [5].

В развитых странах проблему роста самоубийств пытаются решить на государственном уровне. В Японии при правительстве организован штаб по предупреждению самоубийств, там разработан специальный сайт, адресованный тем, кто испытывает психологические затруднения, их семьям, друзьям и сослуживцам, и содержащий обучающий курс по улучшению атмосферы на рабочем месте и поддержке психологического здоровья японцев. На улицах японских городов активисты общественных организаций раздавали брошюры и листовки с рекомендациями по диагностике депрессивного состояния членов семьи.

В Финляндии, Норвегии, Швеции, Австралии и Новой Зеландии разработаны комплексные национальные стратегии, направленные на сокращение самоубийств, особенно успешные – в Нидерландах и Соединенном Королевстве [6].

В Эстонии, Франции, Канаде и США созданы менее глобальные национальные программы. Профилактика суицидов должна быть непрерывной и последовательной, поскольку психологические стрессы среди молодых людей, связанные с детскими невзгодами, отсутствием социальной поддержки, финансовыми трудностями, хроническими заболеваниями и высоким уровнем потребления алкоголя, часто весьма стойки [7].

Для стран с низким и средним уровнем дохода оказались неэффективными краткосрочные образовательные вмешательства и последующие контакты для предотвращения самоубийств в течение полутора лет после выписки подростков из отделения неотложной помощи в снижении последующих попыток самоубийства [8].

Эффективные меры молодежных программ многих стран затрагивают всех подростков [9]. При этом подросток рассматривается с различных точек зрения: психологического и физиологического благополучия, межличностных отношений, жизненной ситуации и планов на будущее, экономической ситуации, условий жизни, здорового образа жизни и проведения досуга [10].

Многие анализируемые профилактические программы могут привести к позитивным изменениям в психологических и поведенческих установках, успеваемости и способности к обучению, что в свою очередь способствует профилактике проблем с психическим здоровьем [11]. Однако практики отмечают, что среди программ по охране психического здоровья редко можно найти комплексные программы подготовки для осуществления контроля самоубийств [12].

В результате практической деятельности по предотвращению самоубийств в мире разработано большое количество эффективных программ и методик, которые помогли добиться существенных результатов во многих странах.

Информация о современной практике и эффективных мерах укрепления психического здоровья сгруппирована в интерактивном ресурсе для молодежи стран ЕС – Компас психического здоровья [13]. Компас психического здоровья включает в себя базу данных с алгоритмами современных практик [14], которая представляет собой структурированный выбор инструментов укрепления психического здоровья в различных условиях, в том числе в школе.

Многие мероприятия развитых стран направлены на улучшение жизненных или социальных навыков детей и подростков в целях справиться со стрессом и улучшить личные отношения с окружением. Этот вид вмешательства, в основном применяется в школах.

Программа «The Friends Programme» [15] используется в школах и медицинских учреждениях Австралии, Новой Зеландии, Канады, Великобритании, Ирландии, Германии, Финляндии, Нидерландов, США, Мексики, Норвегии и Португалии, она является одной из ведущих школьных программ профилактики тревоги, которая помогает детям в возрасте 7-11 и подросткам в возрасте 12-16 лет справиться с чувством страха, беспокойством и депрессией путем повышения устойчивости и самоуважения, обучения когнитивным и эмоциональным навыкам в простом, но четко структурированном формате. Когнитивно-поведенческая коррекция этой программы включает в себя десять сессий для ребенка и три сессии для родителей.

Очень интересен превентивный опыт Германии, немецкая тренинговая программа «Coolness training» [16] направлена на молодых людей, которые стали изгоями в своей социальной среде, имеют риск вовлечения в правонарушения с применением насилия и риск стать социальными маргиналами. Тренировки направлены на улучшение социальной компетенции (например, обучение способам урегулирования конфликтов), содействие деэскалации насилия и поощрение действий по предотвращению насилия другими лицами.

Финская программа «Time Out! Getting Life Back on Track» [17] является примером эффективной, целесообразной и перспективной всесторонней поддержки. Для юношей Программа предлагает личного советника, работающего в муниципальных учреждениях социальной и медицинской помощи, вместе с которым обсуждаются планы на будущее и текущую жизненную ситуацию, возникшие проблемы с психическим здоровьем, злоупотреблением психоактивными веществами и общее благополучие. Участвующие в Программе юноши получают поддержку и помощь. Советник также поощряет использование других социальных и медицинских услуг, когда это необходимо.

Программы, направленные на изменение поведения и обучение стратегиям решения проблем, приводят к снижению суицидальных тенденций среди школьников, улучшению идентификации эго и жизненных навыков. Программы, направленные на повышение уровня знаний и социальную поддержку, более эффективны в снижении факторов риска самоубийств и повышении защитных факторов среди студентов.

В ряде стран разработана специфическая процедура отслеживания необходимости суицидальной интервенции при Telefонах психологической помощи. В консультациях по телефону помимо консультанта участвуют супервизор службы, сотрудники полиции, телефонной компании и мобильной помощи. Постороннее вмешательство определяется необходимостью спасения жизни человека. В задачи консультанта входит оперативно получить сведения об адресе абонента, выяснить, не одинок ли он, есть ли желание получить помощь. Эти данные сообщаются супервизору службы, который информирует «Службу спасения» и полицию. Ее сотрудники связываются с местным отделением телефонной компании для определения номера абонента. На место суицида выезжает команда в составе полицейских и сотрудников службы мобильной кризисной помощи.

Разработан эффективный алгоритм компьютерного анализа возможности повторной попытки суицида на основе предсмертной записки, что поможет ускорить принятие решения об актуальных методах кризисной помощи в процессе беседы.

Ряд программ для молодежи работают с использованием сети Интернет, так как большинство детей и подростков предпочитают Интернет реальному общению. В

Швеции веб-тренеры предоставляют свою помощь молодым людям через Интернет [22].

В Словении интернет программа «THAT IS ME» [23] направлена на предоставление подросткам информации и оказание им помощи в решении проблем путем получения советов от постоянно доступной команды 30 экспертов.

За рубежом существует несколько центров поддержки интернет-аддиктов (лиц, подверженных компьютерной зависимости). В Рунете на сегодняшний день есть Служба Анонимной помощи пользователям Интернета, предлагающая психологическую поддержку он-лайн с помощью ICQ – сетевого аналога службы неотложной телефонной помощи и «Виртуальной психологической службы».

Во многих странах до недавнего времени ответственность за распознавание признаков и симптомов самоубийства было исключительной прерогативой специалистов в области психического здоровья. Последнее время были предприняты усилия для обучения других эффективно реагировать на суицидальное поведение, включая специалистов первичной медицинской помощи, операторов горячей линии, учителей и т.д.. Разработаны алгоритмы работы добровольцев с детьми, попавшими в кризисную ситуацию, определены требования к специалистам, оказывающим экспресс психологическую помощь людям, пережившим трагедию.

Многие программы, будучи направлены на улучшение психического здоровья детей и подростков, а также их воспитание, сосредоточены на всем населении. Было выявлено, что программы консультирования равных (сверстников, ровесников) улучшают знания учащихся о факторах суицидального риска, о том, как звонить в кризисный центр или горячую линию и как порекомендовать другу обратиться к консультанту. Несмотря на то, что только около четверти учащихся рассказывают взрослым, что у их друга возникла идея суицида, вовлечение родителей является действенной мерой профилактики.

Школьное обучение должно способствовать развитию у детей анитисуицидальных барьеров: выраженную эмоциональную привязанность к близким; родственные обязанности; чувство общественного долга, понятие о чести, дружеские привязанности; зависимость от общественного мнения, особенно от мнения товарищей; представление о трусости, позорности суицида; наличие планов, определяющих цель в жизни. Следует учитывать, что все эти факторы формируются годами, поэтому работа по выстраиванию анитисуицидальных барьеров должна вестись планомерно на протяжении всей сознательной жизни ребенка. Ведущая роль в этом направлении, безусловно, принадлежит родителям. Но их необходимо этому научить, что вполне по силам специалистам служб социально-психологического сопровождения образовательных учреждений.

Для развития конструктивного отношения к жизни все дети должны вовлекаться в творческую деятельность: заниматься в спортивных секциях, посещать музыкальные или художественные школы, культурно-исторические клубы и т.д.

По данным Росстата, в 2010 году в России 23,4 случая на 100 тысяч населения, а в 2012 году показатель смертности уменьшился до 20,8. Однако Россия все еще продолжает находиться в группе стран с высоким уровнем суицидов. Тем не менее в России и во многих развитых странах бывшего Союза, начиная со второй половины 90-х годов XX века, особое внимание уделяется профилактике детского и подросткового суицида.

Деятельность кризисной службы в этих странах определяется приказами о специализированной помощи лицам с кризисными состояниями и суицидальным поведением. Определены структура и взаимодействие структурных единиц специализированной суицидологической службы.

При этом в еще в 1980-х годах в России существовала следующая структура суицидологической службы. Первичное звено – врач-суицидолог при студенческой поликлинике и при городском (областном) психоневрологическом диспансере. Основная его задача – оказание консультативной и лечебно-диагностической помощи суицидентам и лицам, находящимся в состоянии психологического кризиса, суицидальной предрасположенности и осуществление преемственности с кабинетом социально-психологической помощи и кризисным стационаром. Основным недостатком – помощь только тем пациентам, которые сами обратились к специалистам.

Следующее звено - кабинет социально-психологической помощи. Он расположен вне стен психиатрических лечебных учреждений – традиционно при одной из поликлиник. В штат его входят: врач психиатр-психотерапевт, клинический (медицинский) психолог, социальный работник и медицинская сестра. Кабинет оказывает лечебно-диагностическую (психотерапевтическую, психокоррекционную), психопрофилактическую и социально-правовую помощь. В кабинет социально-психологической помощи суициденты обращаются самостоятельно, по направлению врача-суицидолога или сотрудников Телефона Доверия, что также позволяет охватить лишь малую часть из числа подростков, нуждающихся в социально-психологической помощи.

Третье звено - кризисный стационар, он как правило организуется на 20 коек (для городов с населением свыше 300 тыс. человек) и размещается на базе одной из соматических больниц. Основная задача – оказание стационарной лечебно-диагностической, психотерапевтической, социальной и правовой помощи суицидентам и лицам, находящимся в состоянии психологического кризиса или суицидальной предрасположенности. В кризисный стационар пациенты поступают по направлению врача-суицидолога, специалистов кабинета социально-психологической помощи или (реже) сотрудников Телефона Доверия. Но все же, по утверждению исследователей социальной сферы, силами сотрудников психологических и кризисных центров в России нельзя решить имеющиеся проблемы оказания квалифицированной помощи детям «группы риска». Телефон Доверия – наивысшее звено суицидологической службы. Он организуется в основном в городах с населением свыше 500 тыс. человек, работает круглосуточно. В штате врачи-психиатры, врачи-психотерапевты, клинические (медицинские) психологи. Задача Телефонов доверия – убедить позвонившего отложить свое намерение о самоубийстве и обратиться к психологу.

На практике работники служб психологической помощи по телефону часто выполняют и большее количество функций центров преодоления кризисов (образовательную), организует консультации специалистов для кризисных клиентов, проводят поственционную работу, участвуют в работе мобильных команд преодоления кризисов. Такая ситуация свидетельствует, что существующая организация кризисной службы в России не в достаточной мере отвечает потребностям общества. О недостаточном объеме социально-психологической помощи в России свидетельствует также статистический факт резкого снижения числа «телефонов доверия» в Центрах медицинской профилактики с 2977 в 2008 году до 320 в 2009 году при росте числа обращений населения по ним с 50771 до 61699 соответственно. Как итог – практически во всех материалах по фактам попыток несовершеннолетних покончить жизнь самоубийством отсутствуют какие-либо сведения о психологической реабилитации и помощи.

Первичным звеном в оказании психологической помощи во многих странах бывшего соцлагеря является школьная психологическая служба. В России она действует во взаимодействии с психолого-медико-педагогическими консультациями и

центрами социально-психологической и педагогической реабилитации Министерства образования России. Методологическая база оказания такой комплексной социально-психологической и социально - реабилитационной помощи разработана слабо. Число медицинских специалистов в этих учреждениях, ориентированных в социально-психиатрическом направлении, катастрофически мало.

Первичная антиалкогольная и антинаркотическая профилактическая работа сегодня сдвигается в более младшую возрастную группу, в школу и семью, что также не имеет достаточного методического обеспечения. Сегодня, по отметке исследователей, нужно развитие круглосуточной службы преодоления кризисов, в которой работают профессиональные специалисты психического здоровья (психиатры, психологи, психотерапевты, социальные работники) и добровольные консультанты (иногда называемые парапрофессионалами). Также исследователями отмечается необходимость изучения влияния клинических, социальных и этнокультурных факторов на аутоагрессивное (суицидальное) поведение детей в разных регионах России, создание областных антисуицидальных медико-психолого-социальных центров профилактической и реабилитационной направленности для детей школьного возраста.

В Республике Беларусь накоплен достаточный опыт по профилактике суицидов. Если с 1990 по 1995 год в Беларуси отмечалось 35,3% суицидов на 100000 населения, то с 1996 по 2010 г. в стране держится стойкая тенденция к снижению уровня суицидов (на 27,1%).

По поручению Совета Министров Республики Беларусь Министерством здравоохранения совместно с заинтересованными ведомствами был разработан Комплексный план по профилактике суицидального поведения на 2009-2012 годы. Мероприятия плана включали повышение эффективности взаимодействия государственных органов, общественных объединений и организаций различной межведомственной подчиненности по вопросам профилактики суицидов; мероприятия по повышению информированности населения о деятельности служб, подразделений государственных органов, общественных объединений, религиозных организаций, принимающих участие в оказании различной помощи лицам, попавшим в сложные жизненные ситуации; координацию деятельности психологических служб организаций Министерства образования, Министерства здравоохранения, Министерства труда и социальной защиты в выявлении психологических проблем среди всех возрастных групп населения и предоставлении своевременной помощи.

Как видим, накопленный за рубежом и на постсоветском пространстве опыт позволяет использовать положительные примеры и применять подходы, прошедшие тестирование в реальных условиях.

Список использованных источников

1. Сайт «Проект о жизни». Статистика самоубийств/
<http://lossofsoul.com/DEATH/suicide/statistic.htm>
2. Сайт международной ассоциации по предотвращению самоубийств//
<http://www.iasp.info/>
3. Сайт всемирной организации здравоохранения/Официальная статистика самоубийств в мире//<http://www.who.int/ru/>
4. Suicide prevention (SUPRE) // Сайт ВОЗ «Mental health» / <http://www.iasp.info/>
5. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна Г. Круга; пер. с англ. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2003. – 376 с.
6. Taylor S.J., Kingdom D., Jenkins R. How are nations trying to prevent suicide? An analysis

- of national suicide prevention strategies // Acta psychiatrica scandinavica. – 1997. – Vol. 95. – P. 457-463.
7. Kestilä L., Koskinen S., Kestilä L., Suvisaari J., Aalto-Setälä T. & Aro H. Nuorten aikuisten psyykkinen oireilu: riskitekijät ja terveystalvelujen käyttö. English summary: Psychological distress among young adults – risk factors and use of health care services] // Suomen Lääkärilehti [Finnish Medical Journal]. – 2007. – Vol. 43. –P. 3979-3986.
  8. Bertolote J.M., Fleischmann A., De Leo D., Phillips M.R., Botega N.J., Vijayakumar L., De Silva D., Schlebusch L., Nguyen V.T., Sisask M., Bolhari J., Wasserman D. Repetition of suicide attempts: data from emergency care settings in five culturally different low and middle-income countries participating in the WHO SUPRE–MISS Study // Crisis. – 2010. – Vol. 31(4). – P. 194-201.
  9. Hodgson R., Abbasi T. & Clarkson J. Effective mental health promotion: a literature review // Health Education Journal. – 1996. – № 1. – P. 55-74.
  10. Catalalano R., Hawkins D., Berglund L., Pollard J. & Arthur M. Prevention science and positive youth development: Competitive or cooperative frameworks? // Journal of Adolescent Health. – 2002. – Vol. 31. – P. 230-239.
  11. Flay B. Positive youth development requires comprehensive health promotion programs // American Journal of Health Behavior. – 2002. – № 6. – P. 407-424.
  12. Patel V., Thara R. Meeting the mental health needs of developing countries: NGO innovations in India. – New Delhi: Sage, 2003. – p.5.
  13. <http://www.medbookaide.ru/books/fold1002/book2109/p22.php>
  14. ProMenPol (<http://www.mentalhealthpromotion.net/?i=promenpol.en> // http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/mental/mental_health_compass_en.htm).
  15. Програма «The Friends Programme» // <http://www.friendsinfo.net/>
  16. Немецкая трениговая программа «Coolness training» // <http://www.coolness-training.de/>.
  17. Финская программа «Time Out! Getting Life Back on Track» // <http://info.stakes.fi/aikalisa/EN>.

**Есенаманова Қ.М. әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранты,
ғылыми жетекшісі: Толешова Ұ.Б.- п.ғ.к.,
доцент**

КӨП-МӘДЕНИЕТТІ ОРТАДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ АДАМГЕРШІЛІГІН ТӘРБИЕЛЕУ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанды демократияландырудың жаңа кезеңі – еркін демократиялық қоғамдағы жедел дамыту» атты Жолдауында: «Өзінің этностық құрамы бойынша бірегей мемлекетімізді және мен бұл туралы тұрақты айтып келемін, саяси жаңғыртудың маңызды шарты қоғамдық тұрақтылықты, ұлтаралық келісімді, халықтар достығын қамтамасыз ету болып табылады. Ол мемлекетте ұлттық саясатты жүзеге асырудың бірегей құралына айналды, оның негізіне ұлты мен дініне қарамастан барлық азаматтар мүмкіндіктерінің теңдігі қағидасы алынған. ...», - деп атап көрсетті.

Елдің ертеңі – бүгінгі жас ұрпақ десек, олардың білімді де, білікті, жан-жақты жетілген жоғары мәдениетті, парасат пайымы мол, саналы азамат болып жетілуі тәлім-тәрбие беретін ұстазға, ата-анаға байланысты екені сөзсіз. Сондықтан да білім саласын қазіргі заманның ұрпағын тәрбиелеуші орта ретінде оқушылардың бойына

арнайы полимәдениеттілік қасиеттерді қалыптастыру мен жандандырудың тәрбиелік жолдарын қарастыру қажет.

Ата-бабамыз өзінің ұрпағына «Жігіт болсаң жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ғылым біл»,- деген қағиданы бойына дарытып, санасына сіңіріп, талап қоя тәрбиелеген. Демек, бүгінгі ұрпақ та өз халқының осы бір рухани байлығын біліп, оны өзінен кейінгілерге үйретіп кетуі керек болса, осы сатыда әрбір оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына, оның жан-жақты үйлесімді дамуына жағдай туғызу, яғни өмірге бейімделген адами асыл қасиеттердің жиынтығы болып табылатын адамгершілік қасиетті тәрбиелеудегі мектептің алатын орны ерекше.

Оқушылардың өздерінің ұлттық ерекшеліктерімен санасуын, әрбір ұлттың өкілі ретінде өзімен қатарлас құрбы-құрдастарымен қарым-қатынасын, ұлт ретіндегі халықтық тарихи қалыптасуы мен дамуын есепке алуын, ұлттық сана-сезімінің және полиэтникалық қасиеттерінің даму дәрежесіне сәйкес елімізде өмір сүріп отырған ұлттар мен ұлыстардың ұрпақтарынан құралған оқушыларды ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеу оқушының бойында ізгілікке бағытталған іс-әрекетінің, қарым-қатынасының, жалпы алғанда адами тұрғыдан қалыптасу негізін қалайтын тәрбие болып табылады.

Еліміздегі ұлт өкілдеріне қамқорлық жасау Конституцияның бірқатар баптарында арнайы атап көрсетілген. Ұлтына, нәсіліне, діни сеніміне қарамастан қазақтар мен басқа ұлт өкілдері Қазақстан халқын құрайды. Қазақстан Республикасы әртүрлі діндердегі 100-ден астам ұлт пен ұлыстар өмір сүріп өркениеттер тоғысында тұрған ел болғандықтан ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, оны сақтау, дамыту әсіресе жас ұрпақтар арасындағы адамгершілік тәрбиесіне тікелей байланысты. Ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан адамгершілік қасиеттерді оқушылардың санасына сіңіру отбасынан, балабақшадан, мектептен, жалпы қоғамдық ортадан басталатыны белгілі. Ұлтты ұлт ретінде өзге халықтардан ерекшелік отыратын өзіндік тұрақты құндылықтар мен дәстүрлердің жүйесі, яғни, әр халықтың өзінің ұлттық салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті бар, әр халық ұлт ретінде осы құндылықтарымен асақ.

Республикадағы өзге халықтардың тілін біліп, мәдениетімен танысып, жақсы қасиеттері мен істерінен үйренер нәрсе аз емес. Мәдениет – адамның бүкіл әлеммен тығыз қарым-қатынасқа түсе отырып рухани дамуының сыртқы формасы болып табылады. Қазақстандық мәдениет үлгісі – бір мәдениетті басқа мәдениеттің мүддесіне қарай ығыстыру емес, оларды өзара байланыстырып, байытып, түрлі ұлттардың рухани мұраларын жинақтап интеграциялау арқылы мектеп оқушыларының бойына адамгершілік қасиеттерін дарытуға, дамытуға ерекше ықпал етеді..

Мектеп оқушылары көп ұлттың ұрпақтары бола отырып көп тілде сөйлесу арқылы түсінісуі, тіл арқылы бірін-бірі ұлт ретінде тануы арқылы өзінің ұлттық ерекшелігін байытатыны сөзсіз.

Республика мектептері елімізде тұратын басқа да ұлттар мен ұлыстардың ұрпақтарының сана-сезімін, жан дүниесін, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін танып білуге, жастар арасында мәдени - рухани кеңістікті қалыптастыру мақсатында да салт-дәстүрлері сан-алуан халықтардың бірлігін, олардың мәдениетін гүлдендірудің негізін қалауға лайықты үлестерін қосуда. Қазіргі уақытта жастардың өзіндік ұлттық сана-сезімі, өз ұлтының тарихын мен салт-дәстүрін, сонымен бірге өздері өмір сүріп отырған елінің тарихын терең танып-білуіне ерекше мән беріп отырғаны белгілі.

Оқушылардың елімізде тұратын әралуан ұлттар мен ұлыстардың сана-сезімін, жан дүниесін, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін танып білуіне бағытталған мәдени - рухани кеңістікті қалыптастыру мақсатындағы іс-шараларда әр ұлт өкілдері өздерінің

ана тілінде өлеңдер оқып, әндер орындап, салт-дәстүрінен көріністер көрсетуі халықтар арасындағы достық пен татулықты, бейбітшілік пен келісімді нығайтуға деген келелі істің бірі. Ұлттық мәдениетті насихаттау жұмыстарын Қазақстан Халықтарының Ассамблеясымен, көптеген ұлттық мәдени орталықтарымен, қоғамдармен, қауымдармен, діни бірлестіктермен тығыз қарым-қатынас арқылы жүзеге асыруды «Достық жолы - даму жолы», «Бірлік пен ынтымақ - елдіктің белгісі», «Бірлік қасиетті туымыз», Татулық - достықтың киелі бесігі», «Қазақстанның іргесі - достық пен бірлікте», «Басты байлығымыз - халықтар достығы», “Біз әртүрліміз, дегенмен, біз доспыз” және т.б. көптеген тақырыптарда әңгіме, кездесу кештері, дөңгелек үстел, пікірталас және т.б. шаралар оқушылардың бойындағы этникааралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеуге, оқушылардың өз ұлтының рухани әлемін тануына баулуға, Қазақстан Республикасындағы ұлттық саналуандылықты ашып көрсетуге, Қазақстан халықтарының тарихымен, салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен таныстыруға негіз болатын басты бағыттар болып табылмақ. Олай болса, еліміздегі түрлі ұлттық мәдени орталықтар, шет елдік елшіліктер, түрлі қоғамдық ұйымдар арқылы мәдени интеграциялық байланыстарды күшейту, жандандыру нәтижесінде оқушыларға көп мәдениеттіліктің мәнін сіңіру жолдарын жетілдіру шараларын түпкілікті қарастыру ең тиімді болар еді деп ойлаймын. Осы орайда мектептерде енгізіле бастаған «Көп тілді меңгерте оқыту» технологиясы кеңінен қолға алынса оң нәтижелерге жеткізері сөзсіз.

Тәрбие негізі - халықтың сан ғасырлар бойы жинаған ұлттық мұрасы жатыр. Өйткені, ұлттық тәрбиеде халық өзінің болашағына арнаған, жүрегіне сақтаған даналық шуақтарын, өзіне тән эталондық адамгершілік қасиеттерін пайдаланады. Осыған байланысты, жоғарыда аталған ұйымдармен бірлесіп мектеп оқушыларына тіл үйірмелерін, әр халықтың өзіне тән ұлттық салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, салт-санасын жетік меңгеруіне ықпал ететін әр түрлі тәрбиелік жұмыстарды жандандырудағы бір ізділік қажет сияқты.

Осы бағытта еліміздегі ұлттық саясатты іске асыру жөніндегі заң жобасын дайындауға, республикалық және аймақтық ұлттық мәдени орталықтарын құруға, ұлттық тілді, мәдениетті, дәстүрді және әдет-ғұрыпты дамытуға, ұлтаралық бірлік пен татулықтың сақталуына, дамуы мен нығаюына, адам құқын, бостандығын қорғауда өркениетті әлемдік қоғамдастықтың талаптарына сәйкес қызмет көрсетіп отырған Қазақстан Республикасы халықтары Ассамблеясының, Ассамблеяның 2007 жылға дейінгі Қазақстан - 2030 даму стратегиясы аясындағы орта мерзімді кезеңге арналған стратегиясының еліміздегі ұлттық сананың өсуіне, тарихи тамырластықты, тіл мен дінге деген қызығушылықты өрбітуге ұлттық мәдени орталықтар жанында жас ұрпақтың ана тілін оқып үйренуіне, ұлттардың тілі мен салт-дәстүрлерін дамытуға, жақсартуға бағытталған іс-шаралары еліміздің өркендеуіне қосқан үлестері болып табылады.

Қазақстанда Бұқаралық ақпарат құралдары – 11 тілде тұрақты түрде жұмыс жүргізеді, соның ішінде, украин, поляк, неміс, ағылшын, корей, ұйғыр, түрік, дүнген тілдерінде шығарылады, с.с. түрлі ұлттардың өз телеарналары мен баспасөз басылымдары бар. Тек еліміздің аумағындағы диаспоралардың өзіндік мәдениеті мен тарихына арналған «Біздің еліміз -Қазақстан» ағартушылық хабарлар циклі жүргізілсе, қазақ радиосындағы «Еуразия» халықаралық бағдарламасы жеті тілде беріледі.

XXI ғасыр - Қазақстан үшін әлемдік қауымдастықтан салмақты орынды иелену және республикада салауатты өмір салтын қалыптастыру ғасыры. Оқушыларды мектеп жасынан ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеуде оларға берілетін білім жүйесінің үлкен маңызды орын алады. Бір сөзбен айтқанда ұрпақ тәрбиесі –

Қазақстанда жүріп жатқан реформалар мен ғылыми-техникалық дамудың алғы шарттарының бірі. Мектеп оқушыларының бойына ұлттық мақтаныш пен патриоттық рухты, отаншылдық сезімді берік қалыптастыру үшін қуатты да айқын идеология қажет.

XXI ғасыр - өркениет дамуының кезеңі. Тәуелсіз еліміздің дамыған мемлекеттер қатарына қосылуы үшін ең әуелі халықтың білім деңгейін, оқыту мен тәрбиелеу сапасын бүгінгіден әлдеқайда биікке көтеру қажет екені сөзсіз. Өйткені білім - әрбір өркениетті елдің ең алдымен назар аударатын өзекті саласы. Оқу-білімді жүзеге асыратын білім саласының қызметкерлері екенін ескерсек, оларды педагогикалық, әлеуметтік жағынан жан-жақты қолдау, қорғау өте қажет. Қай уақытта, қай кезеңде болмасын білім саласының мамандары білімді де, кемелді болашақ ұрпақ тәрбиесін жіктеп келе жатқан аса ірі бұқаралық ұжымды құрап келеді. Айналасына білім шуағын шашып, ұрпақтың озық ойлы болып дамуына үлес қосатын ұстаздың әлеуметтік қорғанышы ең алдымен болашағымызды қорғау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстанды демократияландырудың жаңа кезеңі – еркін демократиялық қоғамды жедел дамыту: ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың ҚР Парламенті палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзі//Егемен Қазақстан. – 2007. – 17 мамыр. -2б.
2. Қазақстан Республикасы этникалық білім тұжырымдамасы. – Алматы: Қазақстан, 1996. –32 б.
3. Қазақстандағы полиэтникалық қоғамның қалыптасу процесі.- Өмір, 2005, N5, 20-21 - беттер.
4. Жаһанданудың жаңа үлгісі /Өмір, 2005, N2, 30-32 беттер.
5. Пафова М.Ф. Территориальные программы развития поликультурного образования. – Педагогика, 2005, N9, С.72-79.

**Аметова Б.А. - әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Педагогика және психология
мамандығының 2 курс магистранты,
ғылыми жетекшісі: Таубаева Ш.Т.-
п.ғ.д.профессор**

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ–ҚҰЛЫҚТЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН АДАМГЕРШІЛІКKE ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ПРАКТИКАСЫ

Қазақстан Республикасы Үздіксіз Білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасында *рухани-адамгершілік тәрбие* өзіндік сананы дамытуға жағдай жасауды, жеке тұлғаның әдеп ұстанымын, оның қоғам өмірінің нормалары мен дәстүрлерімен келістірілетін моральдық қасиеттерін және бағдарларын қалыптастыруды болжайды:

- рухани адамгершілік құндылықтар мен білім жүйесін дамытып қалыптастыру;
- кәсіптік және адамгершілік әдептерге байланысты білімдерді оқу, өндірістік және қоғамдық іс-әрекеттерде іске асыру;

Ал, *әлеуметтік-мәнді және жеке қасиеттерін қалыптастыру* тұлғалық қасиет (әлеуметтік бейімділік, әлеуметтік белсенділік, әлеуметтік тұрақтылық) әлеуметтік қарым-қатынас жүйесінде өзіне тән тәртіп стилі, шығармашылық пен дербестікті

дамытуға, қоғамдағы өзгерістерден дереу және тең әсер алу, белсенді өмір ұстанымында болуға ықпал жасайды деп көрсетеді [1].

Осы ретте біз зерттеуімізде девиантты мінез-құлықты оқушылардың құнды адамгершілік қасиет-сапаларын қалыптастыру мәселесіне ерекше мән бердік. Біздер жеке тұлғаны әлеуметтендіру мәселесіне қатысты ғылыми әдебиеттерді талдау барысында қазіргі жаңару қоғамының адамына өзін қоршаған орта, отбасы немесе белгілі топтың мәдениеті және қоғамның барлық ахуалы ықпал етумен шектелмейтінін, сонымен қатар бүкіл әлемдік қоғамдастықтың өмір сүру жағдайы, ерекшелігі, әлеуметтік ортасы да ықпал жасайтынын айқындадық.

Психолог, педагог ғалымдардың еңбектерінде адамның тұлғалық дамуының әр кезеңінде адамгершілік құндылықтарын меңгерудің өз өлшемі болатындығы, ол құндылықтар адамнан бөлінбейтін тұлғалық қасиеттерге айналатындығы дәлелденгенін көреміз. Біз осы ретте девиантты мінез-құлықты оқушылардың жас ерекшелік мүмкіндіктері мен дербес қабілеттерін сипаттауға жан-жақты тұтастықпен және өзара байланыстылықпен қарауды көздедік. Оның мәні бір жағынан жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайда осы жас кезеңдерде адамгершілікке тәрбиелеудің ерекшелігін айқындауға мүмкіндік берді. Екінші жағынан бұл мәселені ғылыми-педагогикалық зерттеу қазіргі мектепті өркениеттілік бағытында жетілдіру шараларының құрамды бөлігі болуымен байланысты деп есептейміз.

Зерттеу жұмысымызда көтеріліп отырған мәселе педагогикалық, әлеуметтік әдебиеттерде бүгінгі күнге дейін өз деңгейінде қарастырылмай отырғандықтан, жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайда мектептегі тәрбие жүйесінде мына болжамдар ескерілуі керек:

- адамгершілік тәрбиесінде ұлттық тәрбиенің басымдылығына мән берілуі тиіс;
- адамгершілік тәрбиесін шығармашылық негізде құру;
- әрбір оқушының ұлттық тұлғалық қалыптасуына мән беру;
- адамгершілік тәрбие жұмысының жаңа, тиімді әдіс, жолдарын пайдалану;
- адамгершілік тәрбиесін еркіндікке бағыттауда тұлғалық бағыттылық тұрғыдан қарастыру;
- адамгершілік тәрбиелік мәдени орта, тәрбиелік кеңістік құру;
- ұлттық тұлғаны тәрбиелеуде әр саладағы мекемелермен, ұйымдармен, бірлестіктермен педагогикалық, психологиялық байланыс орнату және шетел елшіліктерімен байланыс жасау;
- салауатты өмір сүру бағытында заң қызметкерлерімен, дәрігерлермен, ақпарат өкілдерімен, т.б. байланыс орнату;
- мұғалімнің оқушының ішкі жан дүниесін түсінетін, оған шыдамдылықпен қарайтын, үнемі қуаныш тудыра алатын, жігерлі жаңалыққа құмар тұлға болуға өзін-өзі тәрбиелеуі.

Адамгершілік тәрбиесі саласында орындалған еңбектерге жасаған талдау олардың мынадай бағыттарды зерделегенін көрсетеді:

- адамгершілік тәрбиесінің тарихи-педагогикалық аспектісі (Қ.Б.Бержанов, К.Қ.Құнантева, Ә.І.Сембаев, А.Сытдықов, Т.Т.Тәжібаев, Т.М.Храпченков, В.Г.Храпченков, А.Н.Илиясова, Ш.Ж.Жұматаева, т.б.) [2].;
- адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізі (Б.С.Гершунский, М.А.Данилов, А.Н.Сейтешев, Г.А.Уманов, К.Ж.Қожахметова, С.А.Ұзақбаева, т.б.) [3].;
- тұтас педагогикалық процесс негізінде оқушылардың адамгершілік тәрбиесінің әртүрлі аспектілеріне мұғалімдерді кәсіби тұрғыда тәрбиелеу теориясы (Н.Д.Хмель, А.В.Калюжный, Л.А.Ивахнова, Н.Н.Хан, К.С.Успанов, т.б.);
- пәнаралық байланыс негізінде білім беруді ізгілендірудің теориясы мен практикасы (А.А.Бейсенбаева, Г.Шолпанқұлова, В.Карипжанова, Б.Тойлыбаев т.б.);

- еңбек – жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие беруді жетілдірудің құралы (Г.Т.Хайруллин, А.П.Сейтешев, Б.К.Момынбаев, Б.И.Қожабаева, Р.А.Жаңабаева);

- мектеп оқушысының адамгершілік санасы мен мінез-құлқын дамытудағы адамгершілік тәрбие беру үдерісі (В.И.Петрова, В.Е.Гурин, Ұ.О.Асанова, Р.К.Төлеубекова т.б.) [4].;

- мектеп оқушыларына адамгершілік сенімді, көзқарасты қалыптастырудағы адамгершілік тәрбиесінің әлеуметтік негізі және тәрбиеге орта тұрғысынан келу (А.В.Мудрик, Б.Ы.Мұқанова, З.У. Кеңесарина, т.б.);

- оқушылардың өзара тұлғалық қарым-қатынастары арқылы адамгершілік тәрбие берудің теориясы (Н.И.Болдырев, Л.Ю.Гордин, Н.Е.Щуркова т.б.);

- оқушылардың адамгершілік тәрбие үдерісін, ұжымын басқару тұрғысында тәрбиенің мазмұнын, түрін, әдіс-тәсілдерін жетілдіру теориясы (В.М. Коротов, А.С.Макаренко, И.В.Харламов);

- этномәдениет құралдары негізінде адамгершіліктің мәнін, мазмұнын, құрылымын айқындаудың теориясы (Г.Н.Волков, А.Э.Измаилов, Қ.Б.Жарықбаев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова, т.б.);

- психологиялық, педагогикалық ғылымдар негізінде девиантты мінез-құлықты оқушыларға адамгершілік-құқықтық тәрбие беру мәселесі (Л.А.Байсеркеев, Г.А.Уманов, Л.К.Керімов, В.В.Трифонов, М.Б.Тленбаева, Э.И.Шыныбекова) [5].

Жоғарыда аталған ғалымдардың зерттеулеріне педагогикалық, психологиялық тұрғыдан талдау жасағанымызда, девиантты мінез-құлықты оқушыларға адамгершілік тәрбие беру мәселелерін шешу қоғам дамуының мақсатымен астарласып қарастырылатыны анықталды.

Зерттеуімізде адамгершілік тәрбиесі ұғымына педагогика ғылымында берілген анықтамаларға талдау жасау арқылы зерттеу мәселемізге қарай өз анықтамамызды беруге талпындық.

Анықтама беруде психолог-ғалым Б.Г.Ананьевтің жеке тұлғаның адамгершілік тұрғыда дамуы, адамның психологиялық даму деңгейіне сәйкестендіріліп, өзінің мінез-құлқы мен іс-әрекетін басқаруға бағытталуы керек деген ойына сүйендік. Біздің анықтауымызда, *адамгершілік тәрбиесі* дегеніміз – жаңа әлеуметтік-мәдени ортада, адамдармен қарым-қатынасында, іс-әрекетінде білімімен, мінез-құлқымен, адамгершілік сана-сезімімен ұлттық және жалпыадамзаттық құндылық қасиет-сапаларымен өзіндік «Мен» бейнесі арқылы субъект ретінде интеграцияланып танылу дағдысын тәрбиелеу.

Елімізде нарықтық қатынастар кезеңінде болашақта бүкіл әлемдік өркениет аренасында өз орны бар мемлекет деңгейінде дамуы халқымыздың ұлттық менталитетінің болмысына әсіресе, жаңа жас ұрпақтың сындарлы тәлім-тәрбиесіне тікелей байланысты.

Дегенмен, бүгінгі таңда ұлттық болмысымызға кереғар, келеңсіз құбылыстардың жастар арасында кең етек алуы жас ұрпаққа қажетті заман талабына сай тәлім-тәрбие жүйесін жаңартуға, ұстаздардың сонымен қатар, ата-аналардың алдына аса маңызды міндеттер қояды.

Мектептер мен отбасы жағдайларында кейбір жасөспірімдердің талап-тілектерімен келіспеу, ой-пікірлерімен санаспау, жеке-дара ерекшеліктері мен бейім қабілеттерін ескермеулеріне бұлар тарапынан қарсылық туғызса, оларға ұсынылған идеялар мен мұраттардың күйреуі, табиғи түрде жасөспірімдердің девиантты мінез-құлық жасауына апарады.

Девиация дегеніміз (deviate) латын тілінен аударғанда қалыпты жағдайдан ауытқу дегенді білдіреді.

Девиантты мінез–құлық екі үлкен категорияға бөлінеді. Біріншіден, бұл психологиялық денсаулық нормасынан ауытқу. Екіншіден, бұл қандайда бір әлеуметтік-мәдени нормаларды, әсіресе, құқықтық норманы бұзатын антиәлеуметтік іс-әрекет.

Девиантты мінез–құлық негізінде жалпы қоғамда қабылданған нормалар мен тәртіпті бұзу жатыр.

Девиантты мінез–құлыққа көбінесе жасөспірімдер бейім келеді. Себебі жасөспірім шақта балалардың қызығушылығы арта түседі, әлде бірденеге бейімделгіш келеді, мінезі ерекшеленіп, өзінің өмір жолына көз жіберіп, ой елегіне өткізуге тырысады, оқудың мәнін, мақсатын түсініп, ұжымдағы өз орнын білгісі келеді. Дәл осы кезеңде олардың арман тілектерімен келіспеу, жеке көзқарастарын мойындамау олар тарапынан ыза тудырады. Сондықтан, жасөспірімдер өздерінің қажеттіліктері қанағаттанбағандықтан оның орнын толтыру үшін жат әрекеттерге барады десек артық емес.

Жасөспірімдердің девиантты мінез–құлықтағы негізгі белгілер мен критериаларын зерттеушілер төмендегіше бөліп көрсетіледі:

1. Отбасының сәтсіздігі (баланың дамуы мен қалыптасуына әсер ететін отбасының ішкі қарым-қатынасының қалыптасуы);

2. Мінез-құлықтағы ауытқушылықты күрделендіретін жұмыстағы оқу және кәсіби мекемелердің жеткіліксіздігі, жасөспірімдермен жұмыс жасайтын мұғалімдердің кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі;

3. Жасөспірім тұлғасының тұлғалық компоненттері рухани қызығушылықтары мен сұраныстарының дамымай қалуы, қалыпты тәрбие әрекетіне кері көзқарасы, анатомо-физиологиялық және психологиялық дамуы жағынан құрдастарынан артта қалуы, денсаулығының әлсіреуі, парасаттылық сезімінің дамуының артта қалуы және тағы басқа.

4. Қарым-қатынастағы қолайсыздық (қарым-қатынас аясындағы бұзылу, құрдастарымен, мұғалімдерімен, үлкендермен қарым-қатынасындағы дөрекілік, жанжалдылық, формальды емес топпен қарым-қатынас жасауға деген ұмтылыс және тағы басқа).

Девиантты мінез–құлық ұғымы шетел әлеуметтанушыларындағы Э.Дюркгеймнің әлеуметтік ұйымдастыра алмаушылық теориясының дамуымен кең етек алды, онда ол девиантты мінез–құлықты жалпы қоғамда қабылданған нормалармен келіспейтін мінез-құлықты түсіндіреді.

Айта кететін жайт, шетел әлеуметтанушыларының қолданысы бойынша девиантты деп қоғамда қабылданған болмашы нәрседен бастап күрделіге жеткізетін әлеуметтік нормаларды бұзу. Тар мағынада алатын болсақ, қылмыстық кодекске әкелмейтін болмашы іс-әрекеттер.

Көптеген зерттеуші ғалымдардың тұжырымдамаларына жүгінсек, девиантты мінез–құлықты жасөспірімдерге тән ортақ қылық – ол ата-аналар мен ұстаздарға қыр көрсету, бір нәрсені өзінше жасау, үлкендердің тілін алмау, жағымсыз жандарға еліктеу, темекі тарту, біртіндеп ішкілікке үйрену, ұрлық жасау тағы сол сияқты болып табылады. Осындай жат қылықтарды елемей – жасөспірімдерді теріс жолға түсіріп, қылмыс жасауға итермелейді, адамгершілік ардан аластатып, бара-бара қоғамға сүйкімсіз, жеккөрінішті жандар қатарына қосары сөзсіз [6].

Әрбір девиантты мінез–құлықтағы жасөспірімнің өзіне ғана тән қайшылықтары болғандықтан, оны тәрбиелейтін мұғалімнен, ата-аналардан қол өнерінің шеберлігіндей ептілік емес, әлдеқайда сан-салалы тапқырлықты қолданатын, жан-жақты білімдер ұстаз болу талап етіледі. Ол педагогикалық ықпалды тікелей де, жанамалай да жасай біліп, өз ісіне шығармашылық жаңалық енгізе отырса,

шиеленістерді шешерде қашанғы бір қағидалардан жаңылмаймын демей, сәтті құбылыстарды еркін қолдана білсе ғана мұратқа жетпек.

Девиантты мінез–құлықтан жасөспірімдерді арылту үшін ата-аналар мен педагогтар мынадай үш бағытты ескергені жөн:

1. Отбасындағы бала тәрбиесіне өзгертулер енгізу.
  - Ата-аналар педагогикалық, психологиялық білімділік деңгейін, өзара қарым-қатынас мәдениетін көтеру;
  - Отбасында тәрбиеленуші жағдайды туғызу;
  - Ата-анаға баланың бойындағы кері сапаларды жоюға және жағымдыларын тәрбиелеуге көмектесу, жеке кеңес беру;
  - Бала үшін нақты тәртіптің ұйымдастырылуын бақылау, баланың қараусыз қалуын жою;
  - Баланың саналы әрекетін (ойын, еңбек, шығармашылық, қоршаған ортаны тану), оның отбасы қарым-қатынасын ұйымдастыру.
2. Сыныптағы тәрбие және білім беру жұмыстарын жан-жақты ету.
  - Педагогикалық үдерістегі оқытушы мен ата-ананың біріккен әрекеттестігі;
  - Сыныптағы тәрбие мен білім беру жұмыстарының іске асырылуы;
  - Оқушылар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасты адамгершілікті ету, баланың өзін эмоционалды жақсы ұстауы үшін жағымды психологиялық ортаны қалыптастыру.
3. Баланың тұлғалық өсуіне көмектесу.
  - Балаға қажетті психологиялық көмек көрсету;
  - Интеллектуалды, рухани, эмоционалды-еріктік саласындағы кемшіліктерді жою үшін жеке жұмыстар жүргізу;
  - Балалардың жағымды қызығушылықтары мен білімділіктерін ескере отырып, белсенді әрекетке араластыру;
  - Баланың мектеп бағдарламасын меңгерудегі жетістіктерін ұйымдастыру;
  - Жетістіктер мотивациясын қалыптастырудағы жұмыстар.

Мектептегі тәрбие жүйесіндегі девиантты мінез–құлықтың алдын алу жұмысы оқушыға ұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтарды игерту негізінде, олардың тұлғалық болмысының, санасы мен мінез-құлқының қоғамдық, әлеуметтік, мораль талаптарына сай мақсатты және жүйелі түрде қалыптасуын қамтамасыз ететін педагогикалық, психологиялық үдеріс.

Мектеп өмірінде оқушыларды қоғамдық пайдалы еңбек түрлеріне араластыру, шығармашылық істерге бағытталған сыныптан тыс үйірме жұмыстарына тарту, сол арқылы жинақталған білімді еңбек үрдісінде пайдалануға бағытталған іс-шаралардың, әсіресе, ауыл мектептерінде жүзеге асырылмауы, баланың өзіндік бос уақытын мақсатсыз өткізуіне әкеп соғады. Олардың рухани, мәдени, эстетикалық, дүниетанымдық еңбектерінің мәні мен адам, қоғам өміріндегі маңызы туралы түсініктердің қалыптасуына нұқсан келтіреді. Нәтижесінде олардың бейресми топтарға қосылуына, бірігіп жат мінез-қылыққа, тәртіпсіздікке ұрынуы мүмкін.

Девиантты мінез–қылықтан арылтуда тек қана бақылау – шек қоюмен ғана мәселені түп тамырымен жою мүмкін емес. Жасөспірімдерді нашақорлық пен ішімдіктен және т.с.с. жат қылықтардан аластата отырып, оларға осы жат қылықтар мен салауатты өмір салтының арасындағы өзіне керектісін саналы таңдауға мүмкіндік беру керек. Сонымен қатар, тәрбие жұмысын айтқанда оларда біліктіліктің қалыптасуын, өзінің бос уақытын тиімді пайдалануын, салауатты өмір салтын қалыптастыру, осы мәселелерге байланысты пікірталас ұйымдастыру сияқты мәселелерді қалыптастыру қажет.

Баланың тәрбиеленуі, білім алуы тек қана бүгінгі күнгі жағдайға ғана бағынуы мүмкін емес. Ол бала ертең өмір сүреді және бала өмір жағдайына дайын болуы қажет деген талаптан шығуы қажет.

Осы жағдайдан шығудың ең тиімді жолы алдын алу жұмыстарына орта мектепте және басқа да білім беру мекемелеріне әлеуметтік педагог пен психологтарды көптеп араластыру. Шынында да ата-анасынан және басқа да мамандардан күдерін үзген балалармен тиімді жұмысты үнемі балалармен жұмыс істеп жүрген, мінез-құлқын түсіне алатын адам ғана жұмыс жасай алады.

Сонымен қатар мектепте девиантты мінез-құлықтың алдын алу үшін оқу процесінде ақпараттандырылуы қажет:

1. Қандайда болмасын ағартушылық жұмыстары мектепте жұмыс істейтін арнайы оқытылған маман арқылы ғана жүргізілуі керек;

2. Ағартушылық жұмыстары бастауыш сыныптан бастап, оқу бітіргенге дейін жүргізілуі тиіс. Осы жұмыстардың жүргізілуі барысында оқушыларға (оның психологиясына, әлеуметтік және экономикалық жағдайына әсер ететін) девиантты мінез-құлық туралы нақты және толық ақпарат берілуі керек.

3. Ақпарат аудиториядағы адамдардың ерекшелігіне қарай берілуі керек (жынысы, жасы, сеніміне).

Ата-аналар мен басқа да бала өміріне үлкен беделге ие адамдар осы жат қылықтардың алдын алумен және ақпараттандырумен айналысуы керек. Сонымен қатар, жас ұрпақтың адамгершілік тәрбиесіне, өзіміздің ұлттық болмысымызға тән тәлім-тәрбиелік құндылықтарды игеруіне мүмкіндік жасайтын, балалардың танымдық ерекшелігін ескерген арнайы көркем эстетикалық сапалы бағдарламалардың ақпарат көздерінен орын алуы тиіс деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үздіксіз Білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы. Астана. 2009. – 25 б.
2. Храпченков Г.М., Храпченков В.Г. История школы и педагогической мысли Казахстана. Учебное пособие. – Алматы: Кайнар, 1998. – 168 с
3. Қожахметова К.Ж., Майғанова Ш. Жоғары оқу орны студенттерінің рухани-адамгершілік мәдениетін қалыптастыру. Әдістемелік нұсқау. Алматы «Қазақ университеті». 2012.
4. Төлеубекова Р.К. Халық педагогикасындағы адамгершілік тәрбиесі және оның қазіргі кездегі проблемасы. Оқу құралы. – Астана, 2002. – 160 б.
5. Керімов Л.К. «Қиын жасөспірімдерді жеке-дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы»- Алматы, 2003.-123 б.
6. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі педагогика және психология. Алматы «Мектеп» 2002.

**Сейлханова М.Е. - магистрант 1-го курса
специальности Педагогика и психология
КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: д.пед.н., проф. Таубаева Ш.Т.**

**ДАНИЛОВ МИХАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ КАК ДИДАКТ И МЕТОДОЛОГ
ПЕДАГОГИКИ
К 115- ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ**

В последние годы в связи с развитием педагогической науки особое значение придавалось методологии педагогики. В результате чего начали складываться научные школы академиков Я.С. Турбовского, В.М. Полонского, Н.Л. Селивановой, М.В. Богуславского, Г.Б. Корнетова, А.М. Новикова, В.И. Загвязинского, А.П. Сейтешева, К.К. Кунантаевой, Н.Д.Хмель, Б.К. Момынбаева и др. Одним из таких школ является научная школа профессора М.А. Данилова. Работы М.А. Данилова были одним из первых по методологии педагогики. До этого считалось, что методологией вообще и методологией педагогики в частности является лишь марксистско-ленинская философия. М.А. Данилов предложил следующее определение методологии педагогики: «Методология педагогики есть система знаний об основаниях и структуре педагогической теории, о принципах подхода и способах добывания знаний, отражающих педагогическую действительность» [1, 73]. Эта же научная идея была предметом исследования ученого В.В. Краевского, который принимая определение методологии педагогики, предложенное в свое время М.А. Даниловым, отмечает, что это определение верно по своей сути.

Данилов Михаил Александрович [13 (25). 4.1899, дер. Васильевщина Псковской обл., - 25.11.1973, Москва], педагог, ч.-к. АПН РСФСР (1959), доктор пед. наук (1960), проф. (1961). Окончил физ.-матем. ф-т Ленингр. педагогического института им. Н.А. Некрасова (1924) и АКВ им. Н.К. Крупской (1928). С 1918 учитель математики в Язвинской школе 2-й ступени Гдовского у. Петрогр. губ. С 1931 на научно-педагогической работе в вузах и научно-исследовательских учреждениях: в АКВ (1931-34), Смоленском пед. ин-те (1934-39), НИИ школ (1939-44), НИИ ОП АПН (1944-73). Разрабатывал проблемы методологии педагогики, пед. образования, методики педагогических исследований. Основное внимание уделял проблемам дидактики [11].

Создал концепцию начального образования, в основе которой идеи отбора знаний, стимулирования внутренних сил личности, организации учебного труда, требующего самостоятельности мысли и действия («Задачи и особенности начального образования», 1943; «Дидактич. Условия прочного усвоения знаний», 1945; «Роль начального обучения в умственном и нравственном развитии человека», 1947). Изучая и анализируя массовую практику и передовой педагогический опыт («Пути повышения качества знаний», 1948; «Сов. дидактика и творческий опыт учителей», 1948, и др.), показал, что главной причиной отставания учащихся является недостаточное влияние традиции процесса обучения на воспитание и развитие личности школьника. На основе многоаспектного анализа состояния проблемы стимулирования и мотивации учения в пед. науке и практике 40-60 х гг. Сформулировал ряд концептуальных положений, нашедших развитие в дидактических исследованиях 60-80-х гг.: направленность учебного процесса на воспитание у учащихся устойчивой познавательной потребности, обеспечение каждому ученику позиции субъекта учебно-познавательной деятельности и др. [2; 3; 4;].

С 1939 г. и до последних дней своей жизни М. А. Данилов вел большую научно-исследовательскую, организаторскую педагогическую работу в системе научно-исследовательских институтов, институтов усовершенствования учителей, высших учебных заведений. Он мыслил масштабно и глубоко, умел сплотить вокруг себя ученых-энтузиастов, передовых учителей, зарядить их энергией и оптимизмом, вести путем творческих поисков к реальным практическим результатам. Многие годы М.А.Данилов вел научно-методические семинары, участвовал в научно-практических конференциях, теоретически осмысливал передовой педагогический опыт. Он был постоянно связан с практическими работниками, умел использовать их опыт в исследовательской работе, и в свои очередь, обогащать их деятельность данными науки.

Исследовательскую школу М.А. Данилова успешно прошли 23 его аспиранта, многие из них - ныне доктора педагогических наук. В творческом общении с М. А.Даниловым проверял и оттачивал свои концептуальные позиции, свой исследовательский аппарат практически каждый ученый-дидакт 60-х годов.

Первая крупная проблема, разработку которой М.А.Данилов начал ещё в предвоенные годы, а затем продолжил в 40-50-ые годы, состояла в создании метода повышения качества знаний и предупреждения неуспеваемости в школе. Нетрадиционная формулировка проблемы обусловила новаторский характер исследования, высокий уровень теоретических обобщений и методических рекомендаций учителю.

М.А.Данилов исходил из того, что вся "здоровая масса" школьников может успешно учиться. Добиваются не полной успеваемости и высокого качества знаний передовые учителя. Задача ученого состоит в том, чтобы обнаружить в их работе закономерности "плодотворного учения" и условия, при которых эти закономерности проявляются. Ученый сосредоточил внимание на изучении и обобщении передового педагогического опыта как неиссякаемого источника творческих идей учителя, проверенных на практике. Большое значение придавал он изучению и анализу массовой практики, ибо здесь, как правило, выявляются трудности» причины пробелов в знаниях учащихся, "типичные ошибки" в деятельности учителя.

Написанные в это время работы "Задачи и особенности начального обучения", "Дидактические условия прочного усвоения знаний, "Роль начального обучения в умственном и нравственном развитии человека" и др. были результатом исследования вопросов теории и практики начального обучения как первого этапа развития личности в процессе школьного образования, наиболее благоприятного для первоначального формирования личностных качеств» определяющих отношение человека к труду, своим обязанностям, людям, обществу. Важнейшим условием плодотворного учения является уважение ребенка к знаниям, привычка и интерес к умственному труду. Процессу обучения должно сопутствовать развитие познавательных сил и способностей ребенка, знания надо связать с личным опытом, книгу с жизнью, слово с делом. В статьях, посвященных путям повышения качества знаний учащихся и предупреждения неуспеваемости в школе, М. А. Данилов убедительно показывает, что главной причиной неуспеваемости и второгодничества является "недостаточное формирующее влияние обучения" на всестороннее развитие личности школьника, на возбуждение у него потребности в знаниях и труде, на расширение индивидуальных интересов и способностей, воспитание научного мировоззрения, на формирование воли и характера. Изучение проблемы повышения качества знаний учащихся и предупреждение неуспеваемости на эмпирическом уровне потребовала фундаментальных дидактических исследований, создания теоретических основ процесса обучения, изложения советской дидактики как упорядоченной

совокупности научных знаний. М. А. Данилов смело и энергично включился в решение этих задач.

Важной вехой на пути формирования его дидактической концепции было изучение педагогического наследия К.Д. Ушинского. В монографии "Дидактика К.Д. Ушинского" Данилов проанализировал философские, физиологические, психологические основы дидактического учения русского педагога, понимание им сущности процесса обучения и оценил эту оригинальную систему как "надежное руководство к разумной постановке обучения". М.А. Данилов осуществил многоаспектный анализ современного состояния дидактических исследований, передового педагогического опыта с целью выявления сущностных характеристик процесса обучения в советской школе. Теоретическое обобщение результатов исследования, проблем содержания образования было сделано в книге "Дидактика", которую М.А. Данилов написал в соавторстве с Б.П. Есиповым. Этот фундаментальный труд восполнял серьезный пробел в представлениях о современном этапе развития советской дидактики, устранял разрыв между отражением состояния дидактической мысли в кратких и схематичных разделах пособий по педагогике и достижениями передового педагогического опыта 40-50 годов, богатством и разнообразием живой практической и научной деятельности, в этой области. Появление книги оценивалось как крупное событие в педагогической жизни.

Итогом длительного, масштабного, скрупулезного исследовательского труда явилась докторская диссертация "Процесс обучения в советской школе" (1958 г), на основе которой была подготовлена монография того же названия (1960 г.) удостоенная премии, имени К.Д. Ушинского. В ней представлен анализ учебного процесса в сочетании с «синтетическим обзором обучения в его основных структурных единицах» (урок система уроков, ступени обучения и пр.), раскрываются диалектика процесса обучения, его внутренние источники, движущие силы, противоречия и т.д.

Системный подход к обучению позволил М.А. Данилову выявить внутренние источники развития процесса и его движущие силы – противоречия, которые возникают в ходе обучения, рассмотреть условия их разрешения. Им была введена в научный оборот категория "логика учебного процесса", в которой реализуется единство преподавания и учения, усвоения знаний и умственного развития, формирования взглядов и убеждений, воли и характера, единство воспитания, образования и развития учащихся. В исследовании М. А. Данилова обоснованы идеи, нашедшие развитие в теории и практике 60-80-х годов: организация обучения как постановка и разрешение учебных проблем, соотношение исполнительской и творческой деятельности учащихся, роль умственных усилий в формировании самостоятельной творческой личности, овладение умениями и навыками рационального учебного труда и др.

Эти идеи имели принципиальное методологическое значение. Они обосновывали подход к обучению как «саморазвивающемуся» процессу, где таятся внутренние источники активности учения, самообразования, саморазвития, самовоспитания личности. Они нацеливали исследователей на возможно более полное выявление условий, при которых объективные возможности обучения могут превращаться в действительность, на учет этих условий в организации учебного процесса, ибо ни развивающие возможности учебного предмета, ни его воспитательный потенциал "автоматически не срабатывают". Немалую роль в дальнейшем развитии советской дидактики сыграла использованная М.А. Даниловым методика исследования.

Созданная им концепция процесса обучения в советской школе в последующий период обогащалась и углублялась, возрастало ее социальное значение» идея

"самодвижения обучения" отвечала тенденциям общественного развития в эпоху научно-технического и социального прогресса общества. Углублялись представления о диалектической, природе обучения с его изначально противоположными данными признаками: целенаправленностью, строгой последовательностью и непрерывным стимулированием активности, созданием простора для творческой деятельности; а нарастанием идеальных побуждений и самостоятельности мышления и действий учащихся и "убыванием" роли преподавания, в учении.

В трудах «Педагогический процесс и его диалектика» (1970), «Всеобщая методология науки и специальная методология педагогики в их взаимоотношениях» (1971) и др. обоснованы взгляды Данилова на создание методологии педагогики как самостоятельной отрасли пед.знания, разработку ее задач, предмета, структуры, связей со смежными науками и пр. Основной темой, над которой работал М.А.Данилов в области методологии, была проблема взаимоотношения всеобщей методологии науки и специальной методологии педагогики. Основным источником для ее решения он считал разработку истории теоретического освоения советской педагогикой марксистско-ленинского учения о воспитании. Исследуя процесс развития теоретически: основ советской педагогики, М.А.Данилов выявил "линию теоретических изысканий от материалистической диалектики к педагогике" ("Всеобщая методология науки и специальная методология в их взаимоотношениях". Он справедливо утверждал при этом, что далеко не все проблемы возможно решать путем "педагогического преломления диалектики", что общие законы диалектики преломляются в педагогических процессах в необычно тонких и сложных формах. Нужна специальная методология, которая исходит из всеобщей методологии науки, из анализа тенденции развития общества, пользуется общими и специфическими методами познания, адекватными задачам теоретического обоснования и построения педагогической теории. При этом особая значимость методологии педагогики усматривалась им в необычайной сложности предмета педагогической науки, взаимосвязей систем "воспитание и общество", "воспитание и формирование личности"[6; 7].

Трактовка М.А.Даниловым предмета педагогики требует специального изучения и освещения. Наиболее принципиальным представляется рассмотрение этой проблемы в "историческом развитии", отнесение теории коммунистического воспитания к педагогическим теориям, устремленным в будущее, являющимся важным средством преобразования общества.

Признавая решающую роль человека, его идеалов, стремлений, собственных усилий в развитии личности, М.А.Данилов подчеркивал, что "действительным воспитанием является то, которое последовательно вызывает к деятельности собственные силы, задатки и способности ребенка, подростка, юноши, формирует его идеалы и самостоятельность мышления, подготавливает его к той стадии всестороннего развития, когда... воспитание перерастает в самовоспитание" [4]. Именно на этом пути воспитание становится средством формирования личности самостоятельной, творческой, готовом к активной деятельности в условиях развивающегося, обновляющегося социалистического общества. Одним из первых осмыслил он исследовательский опыт педагогов в области теоретического обоснования проблемы исследования, разработки его гипотезы, логики, методов, рассмотрел процесс исследования в аспекте идеи его "саморазвития".

М. А. Данилов дал разностороннюю характеристику содержательных методов исследования в условиях "натиска" методов смежных с педагогикой наук, раскрыл их значимость как источника базы и основного содержания педагогической науки. Главный смысл их он видел в выявлении качественного своеобразия исследуемых

явлений и процессов, вскрытии, объективных связей между ними, в определении тех условия, в которых эти закономерные связи возникают и "работают". Возможности перехода к теоретическому уровню исследований М.А.Данилов видел в развитии исследований на эмпирическом уровне, которые осуществлялись целым рядом педагогов в конце 60-х начале 70-х годов[9; 10].

В одном из последних своих докладов М.А. Данилов выдвинул задачу и обосновал необходимость специального исследования процесса «строгого, научно обоснованного, своевременного и вместе с тем содержательного введения результатов» исследований в области педагогики, истории педагогики, педагогической психологии, возрастной физиологии, частных методик.

Основательная философская подготовка, богатейший опыт исследований на различных уровнях, смелость и глубина исследовательского поиска выдвинули М.А. Данилова в число ведущих, теоретиков советской педагогики. Его работы в области методологии педагогики и методики исследований стимулировали и направляли творческие поиски ученых, создавали для них серьезную научную основу.

В научно-педагогических кругах 40-х начала 70-х годов М.Данилов был авторитетом «первой величины». Он был инициатором острых дискуссий по важнейшим вопросам педагогики. Научная и педагогическая деятельность М.А.Данилова отмечена орденом "Знак почета", значком "Отличник народного просвещения", самыми почетными для ученого-педагога медалями имени Я.А. Коменского, К.Д. Ушинского, Н.К. Крупской. Его труды изданы в Венгрии и ГДР, Китае и Мексике, в Польше и Румынии, в Чехословакии и Югославии, в Японии и ФРГ.

Результаты теоретических поисков выдающегося ученого вошли в современную педагогическую теорию, служили, и будут служить перестройке школы на подлинно научных основах.

Многие идеи Данилова не были поддержаны его современниками, поскольку вступали в противоречие с традиц. Педагогикой, особенно в вопросах методологии исследования, трактовке диалектич. природы обучения, понимании сущности пед. руководства уч. процессом. Некоторые из его идей были реализованы лишь в современной школе, в частности идеи педагогики сотрудничества. Для того, чтобы в полной мере оценить теоретическое наследие ученого, необходимы специальные исследования.

Список литературы

1. Некоторые методологические вопросы педагогических исследований // Советская педагогика. 1965. – № 10. – С 3-22.
2. Основные проблемы методологии и методики педагогических исследований // Советская педагогика. – 1969. – № 5. – С. 70-87.
3. Ленинская теория познания и процесс обучения // Советская педагогика. 1968. – № 1. – С.84-104.
4. Всеобщая методология науки и специальная методология педагогики в их взаимоотношениях.- М., 1971. – 36 с.
5. Марксистская диалектика – методологическая основа педагогических исследований // Советская педагогика. 1970. – № 3. – С 72-82.
6. Взаимоотношение всеобщей методологии науки и специальной методологии педагогики. В сб. Проблемы социалистической педагогики //сост. М.Н. Кузьмин. – М.: Педагогика, 1973. с. 53-75.
7. Педагогический процесс и его диалектика // Советская педагогика. 1970. – № 7. – С 99-107.

8. Педагогический эксперимент, его теоретические основы и условия применения в исследовании, М., 1971.
9. Разработка методологических проблем педагогики. - М., 1971.
10. Теоретические основы и методы фундаментальных педагогических исследований. - М., 1972.
11. О нем: Вилькеев Д.М., А.Данилов // Советская педагогика.- 1980. №8; Степашко Л., М.А.Данилов (1899-1973). //Советская педагогика. -1989, №5.

СЕКЦИЯ 2 «СОЦИАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В СВЕТЕ ПРИНЯТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО АКТА «МЭНГЛІК ЕЛ»

**Кабиева М.Ж.- студент 4 курса специальности
«Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ имени аль-Фараби, научный
руководитель: к.п.н., доцент Касен Г.А.**

ПОНЯТИЕ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Обозначение актуальности, выбранной проблемы, состоит в том, что условия, в которых протекает жизнедеятельность [современного человека](#), часто [по праву](#) называют экстремальными и стимулирующими [развитие стресса](#).

Целесообразно отразить, что для совладания со стрессовыми [ситуациями человек](#) на протяжении своей жизни, вырабатывает так называемые копинг-стратегии - систему целенаправленного поведения по сознательному овладению [ситуацией](#) для уменьшения вредного влияния стресса.

Абсолютно каждый человек сталкивается с ситуациями, субъективно переживаемыми им, как трудные, нарушающие его точку комфорта. Очень часто переживание таких ситуаций меняет [восприятие](#) окружающего мира и, следовательно, отношение к нему.

Исходя из этого, на наш взгляд, свидетельствуют о целесообразности рассмотрения теории копинг-поведения в качестве научной основы первичной психолого-педагогической работы по формированию стрессоустойчивого поведения среди учащихся.

Известно, что наиболее актуальна проблема формирования социально-педагогической адаптации детей и подростков.

Процессы преодоления учащимися трудных жизненных событий в педагогической науке принято обозначать как совладающее или копинг-поведение.

Из анализа литературы мы видим, что Х. Хекхаузен пишет о том, что «особенности ситуации... в большей степени детерминируют поведение, чем диспозиции субъекта» [11].

Любая стрессовая ситуация оказывает на человека значительное влияние, а процесс воспитания и обучения не застрахован от них.

Л. И. Анцыферова в своих исследованиях указывает на то, что поведение во многом детерминировано не объективно заданной ситуацией, а ее субъективной оценкой и восприятием, однако нельзя недоучитывать и объективные показатели ситуации, которые отражаются в субъективной репрезентации детей подросткового возраста [3].

В настоящее время выделяют множество толкований понятия «копинг». Однако суть определения остается прежней. Копинг, копинг-стратегии – это, что делает человек, чтобы справиться со стрессом.

Необходимо отметить, что выбор стратегии копинга зависит от множества факторов. В первую очередь, от личности субъекта и особенностей ситуации, вызвавшей копинг-поведение. Кроме того, влияние оказывают половозрастные, социальные, культурные и другие особенности [5].

Проблема копинга как индивидуального способа взаимодействия личности с трудными жизненными ситуациями возникла в психологии во второй половине XX века. Термин «копинг» предложен А.Маслоу и происходит от английского слова «to cope» – совладать, преодолевать. В российской психологии его переводят как совладающее поведение или психологическое преодоление. Первоначально понятие «копинг-поведение» использовалось в психологии стресса, и было определено как сумма когнитивных и поведенческих усилий, затрачиваемых индивидом для ослабления влияния стресса. В настоящее время, по высказыванию С.К.Нартовой-Бочавер, «будучи свободно употребляемым в различных работах, понятие «coping» охватывает широкий спектр человеческой активности – от бессознательных психологических защит до целенаправленного преодоления кризисных ситуаций» [7, с.21].

Основные подходы к пониманию копинг-поведения преимущественно разработаны зарубежными исследователями (Lazarus R., Folkman S., Moos R., Billings A., Amirchan J., Nakano K., Carver C., Thoits P., Weber H., Petrovsky M. и др.).

В отечественной психологии изучению различных аспектов проблемы копинг-поведения посвящены работы В.Л.А.Китаева-Смык, В.А.Бодрова, С.К.Нартовой-Бочавер, С.А.Хазовой, Л.И.Анцыферовой, Н.А.Сирота, В.М.Ялтонского, Т.Л.Крюковой и др.

В Казахстане исследованием копинг-стратегий занимаются Е.И. Барабанова, Панькова А.А., Абдеева С.Б., Шмидт М.А., Корнеева А.Д., Дергачёва Е.В., Маршаева А.А.

В работах ряда Казахстанских исследователей приведены интересные данные.

Копинг – это индивидуальный способ взаимодействия с ситуацией согласно ее собственной логике, психологическими возможностями и ее значимостью в человеческой жизни. Главной задачей копинг – является поддержание и обеспечение благосостояния личности, психического и физического здоровья [1].

Под «копингом» подразумеваются когнитивные, эмоциональные и поведенческие попытки справиться со специфическими требованиями, которые оцениваются как напряжение или превышают ресурсы человека.

Классические, наиболее цитируемые определения копинг-поведения позволяют понимать его следующим образом: как постоянно изменяющиеся когнитивные и поведенческие усилия индивида с целью управления специфическими внешними и (или) внутренними требованиями, которые оцениваются им как подвергающие его испытанию или превышающие его ресурсы [13].; как индивидуальный способ взаимодействия с ситуацией в соответствии с ее собственной логикой, значимостью в жизни человека и его психологическими возможностями [7, с.21]; как социальное поведение или комплекс осознанных адаптивных действий (когнитивных, аффективных, поведенческих), помогающих человеку справляться с внутренним напряжением и дискомфортом способами, адекватными личностным особенностям и ситуации через осознанные стратегии действий [10].

Отличительным признаком современного понимания копинг-поведения является перенос рассмотрения проблемы совладания на более широкий круг

ситуаций, не только экстремальных, но и просто субъективно значимых. Так С.К.Нартова-Бочавер говорит о том, что «со временем понятие coping «оторвалось» от проблематики экстремальных условий и стало успешно применяться для описания поведения людей в поворотные жизненные моменты, а затем – в условиях хронических стрессоров и повседневной действительности» [7, с.22].

С педагогической точки зрения понятие «копинг» является новым и представляет собой целое направление новых исследований. Под ним понимается фрагмент, характерный для научной литературы психологопедагогического профиля

Активная разработка проблемы копинга начала разрабатываться в 1940-1950-х гг.

Педагогический контекст копинга, а именно специфика и особенности события, с которыми взаимодействует учащийся в процессе преодоления, способны влиять на процесс совладания. Значение ситуационных детерминант подчеркивается в ряде работ. Так, например, С. К. Нартова-Бочавер в своих исследованиях отмечает, что «...ситуация во многом определяет логику поведения человека и меру ответственности за результат его поступка» [7, с.22]

Копинг-стратегии необходимы, когда человек попадает в кризисную ситуацию. Любая кризисная ситуация предполагает наличие некоего объективного обстоятельства и определенного отношения к нему человека в зависимости от степени его значимости, которое сопровождается эмоционально-поведенческими реакциями различного характера и степени интенсивности [2, с. 7]

В условиях стресса психологическая адаптация человека происходит, главным образом, посредством двух механизмов:

- копинг-стратегий;
- механизмов психологической защиты [4].

Одни и те же события жизни могут иметь различные оценки.

Стрессовое событие начинается с оценки какого-либо внутреннего (например, мысль) или внешнего (например, упрек) стимула, в результате - возникает копинг-процесс. Копинг реакция срабатывает, когда сложность задачи превышает энергетическую мощность привычных реакций организма. Если требования ситуации оцениваются как непосильные, тогда преодоление может принимать форму психологической защиты.

Рядом авторов было предложено мнение, где копинг-механизмы играют компенсаторную функцию, а механизмы психологической защиты занимают последний уровень в системе адаптации - уровень декомпенсации. На нижеприведенной схеме (рис. 1) отображены два возможных стиля реагирования на негативные события.

Выделяют два стиля реагирования в проблемной ситуации:

1) Проблемно-ориентированный (problem-focused) стиль - это рациональный анализ проблемы, связанный с созданием и выполнением плана разрешения трудной ситуации, его проявление можно увидеть в таких реакциях как: самостоятельный анализ случившегося, обращение за помощью к другим, поиск дополнительной информации.

2) Субъективно-ориентированный (emotion-focused) стиль - следствие эмоционального реагирования на ситуацию. Он не сопровождается конкретными действиями, а проявляется в виде попыток не думать о проблеме, вовлечением других в свои переживания, желанием забыться во сне, растворить свои невзгоды в алкоголе, наркотиках или компенсировать отрицательные эмоции едой [6].

Исходя из стилей реагирования, можно описать два типа людей:

1. Люди, прибегающие к механизмам психологической защиты, воспринимающие мир как источник опасностей, характеризующиеся невысокой самооценкой, пессимистичностью.

2. Люди, использующие копинг-механизмы (совладание) - реалисты, оптимисты, характеризуются положительной самооценкой и сильно выраженной мотивацией достижения.

Отличия копинг-поведения и механизмов психологической защиты (МПЗ):

1. МПЗ действуют на бессознательном уровне, копинг – образование, формирующееся на сознательном уровне.

2. Действие МПЗ направлено на снятие эмоционального напряжения, а копинг действует в направлении восстановления нарушенных отношений между окружением и личностью.

3. МПЗ срабатывают мгновенно, сталкиваясь с проблемной ситуацией, копинг же формируется последовательно.

4. МПЗ искажают объективную ситуацию, копинг – нет [8].

Теории о механизмах психологической защиты и копинг-стратегий используются, непосредственно, во время планирования интервенции. При этом диагностируемые механизмы защит, свидетельствуют о наличии ригидности «Я-концепции», об огромном пласте психотерапевтической работы. Диагностируемая копинг-реакция же, в свою очередь, говорит о возможных вариантах совладания и тех ресурсах личности, которые, совместно с психотерапией, эффективно помогают преодолевать проблемную ситуацию.

Копинг-стратегии рассматриваются как актуальные ответы личности на воспринимаемую угрозу, как способ управления стрессором [9].

J.Amirkhan [12] считает, что все поведенческие стратегии, которые формируются у человека в процессе жизни, можно разделить на три большие группы: стратегия разрешения проблем (активная поведенческая стратегия, при которой человек старается использовать все имеющиеся у него личностные ресурсы для поиска возможных способов эффективного разрешения проблемы); стратегия поиска социальной поддержки (активная поведенческая стратегия, при которой человек для эффективного разрешения проблемы обращается за помощью и поддержкой к окружающим его членам семьи, друзьям, значимым другим); стратегия избегания (поведенческая стратегия, при которой человек старается избежать контакта с окружающей его действительностью, уйти от решения проблем).

Э.Хайм делит стратегии совладания со стрессом на продуктивные (помогающие быстро и успешно совладать со стрессом), относительно продуктивные (помогающие при некоторых ситуациях, например, не очень значимых или при небольшом стрессе) и непродуктивные (не устраняющие стрессовое состояние, а, напротив, способствующие его усилению). Автором выделено 26 вариантов когнитивных, эмоциональных и поведенческих копинг-стратегий разной степени продуктивности.

Таким образом, можно сделать вывод, что в науке существует целый арсенал выделенных на основании тех или иных критериев способов совладания с трудными жизненными ситуациями. Вместе с тем, можно согласиться с С.К.Нартовой-Бочавер, что создание удовлетворительной системной классификации видов психологического преодоления – дело будущего [7].

Современные психологические данные позволяют говорить о том, что нормально адаптированные люди чаще прибегают к более продуктивным, адаптивным копинг-стратегиям и меньше используют непродуктивные. Личности же с дезадаптивным поведением склонны к мало продуктивным стратегиям, таким как уход от проблем и трудностей, отрицание и изоляция.

Для того чтобы уяснить, копинг-стратегии представляют собой самостоятельные, отдельные способы реализации совладающего поведения, которые строятся на основе личностных и средовых копинг-ресурсов.

Разумеется, уровень развития копинг-ресурсов обеспечивает успешность адаптации к стрессам.

Обобщая сказанное в статье, подчеркнем, что рассмотренное понятие находится на стыке наук. Ее теоретическим фундаментом являются исследования по психологии. Существенную перспективу в развитии исследования способна осуществить педагогическая наука.

В настоящее время существуют две равно принятые модели (ни одна из них не считается достаточно подтвержденной эмпирически). Согласно первой, становление, развитие личности или индивидуация делают копинг-поведение более успешным, совершенствуя его стратегии.

Другая - феноменологическая, ситуационная модель - утверждает, что не бывает «хороших, зрелых» или «плохих, незрелых» копинг-стратегий. Они должны оцениваться исходя из контекста и требований стрессовой ситуации. Возраст может влиять на оценку стресса личностью и выбор копинг-стратегии, но взросление не является главной детерминантой адаптивного поведения и эффективного совладания со стрессом.

Из анализа теоретических данных, мы увидели, что неопределенность события для человека может являться следствием как объективно заданных параметров ситуации, так и его субъективной интерпретации, которая связана с личностными особенностями человека, отсутствием опыта или навыков в решении данного типа жизненных событий. На сегодняшний день, исследования копинга только начинают развиваться в различных прикладных аспектах педагогической науки. Однако уже сейчас ученые, занимающиеся проблемами преодолевающего поведения, должны уделять особое внимание поиску причин и выявлению механизмов оптимальных форм реагирования и преодоления ситуаций человеком в неопределенных условиях жизни.

Список использованной литературы

1. Абдеева С.Б., Шмидт М.А., Корнеева А.Д. Формирование эффективных копинг-стратегий у студентов. - Изд-во ЖГУ Республики Казахстан имени Жансугурова, Педагогика УДК 37.378
2. Абульханова-Славская, К.А. Типология активности личности [Текст]/К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. -1985. – Т. 6. – №5. – С. 3–19.
3. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия // Психологический журнал. 1993. № 2. С. 3-16.
4. Демина Л.Д., Ральникова И.А. Психическое здоровье и защитные механизмы личности. - Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – С. 38.
5. Дергачёва Е.В., Особенности копинг-стратегии субъектов профессиональной деятельности правоохранительных органов. - Изд-во Восточно-Казахстанского государственного университета им.С.Аманжолова.
6. Набиуллина Р.Р., Тухтарова И.В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом: Учебно-методическое пособие. - Казань, 2003. – С. 9.
7. Нартова-Бочавер С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. Том 18. – 1997. – № 5. – С. 20-30.
8. Перре М., Бауман У. Клиническая психология. – СПб.: Питер, 2007. – С. 9.

9. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Профилактика наркомании и алкоголизма. – М.: Академия, 2003.С. – 17.
10. Хазова С.А. Совладающее поведение одаренных старшеклассников // Психологический журнал. Том 25. – 2004. – №5. – с.59-69.
11. Хекхаузен Х. Личностные и ситуационные подходы к объяснению поведения // Психология социальных ситуаций: Хрестоматия / Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. СПб.: Питер. 2001. С. 58-91.
12. Amirkhan J.H. Factor analitically drived measure of coing: the strategy indicator // J. of Personality and Social Psychology. 1990, V. 59, P. 1066-1074.
13. Lasarus R.S., Folkman S. The Concept of Coping // Stress and Coping: an anthology. N.Y.: Columbia University Press, 1991. P. 210.

**Ногай Алёна - студент 4 курса специальности
«Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ имени аль-Фараби, научный
руководитель: к.п.н., доцент Касен Г.А.**

ЭЛЕМЕНТЫ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ САМОПОЗНАНИЯ

Мышление развивает человека, помогает ему проводить грань между теми или иными понятиями и явлениями окружающими его повсеместно. Однако в быстро меняющемся и растущем мире просто мыслить не достаточно. Мы говорим о мышлении не только как о необходимости психического процесса человека, а в первую очередь, как о возможности развития и совершенствования человека. Исходя из этого, мы все чаще говорим о творческом мышлении, логическом мышлении, критическом мышлении.

В современном мире образования критическое мышление является одной из наиболее используемых и значимых технологий, ориентированных на практическое использование теоретических знаний, умений и навыков. В своих работах Д. Дьюи говорил о важности формирования критического мышления, так как считал, что «в процессе именно его развития ученик путем экспериментирования, исследования открывает для себя новые истины» [1].

Существует несколько различных определений термина критическое мышление. Рассмотрим одно из наиболее понятных и простых его трактовок: критическое мышление — это использование когнитивных техник или стратегий, которые увеличивают вероятность получения желаемого конечного результата. [2]

Сегодня современная школа видит своей целью воспитание развитой и образованной личности, обладающей определенным опытом и навыками, способной применять их практически в жизни.

Перед учащимися школы ставится нелегкая задача, которая заключается в самостоятельной организации своей познавательной деятельности. Современные стандарты образования нацелены выстроить такую систему образования, при которой ученик сможет выйти на новый уровень развития, повысить свои навыки самостоятельного обучения, и развить умения мыслить критически, то есть произвести переход от информационно-объяснительного подхода к деятельностно - развивающему.

В связи с этой потребностью была разработана Технология Развития Критического Мышления. Данная технология представляет собой ряд конкретных

методических приемов, которые успешно используются на уроках с целью решения актуальных образовательных и воспитательных задач.

Основная идея технологии развития критического мышления заключается в том, что учащиеся самостоятельно получают знания, изучают, анализируют, синтезируют и переводят их в практический опыт через разнообразные методы, приемы и формы обучения. Учитель же только координирует работу своих подопечных.

Развитие критического мышления в школе открывает новые возможности образовательного процесса. Уроки, с применением технологии развития критического мышления, позволяют активизировать учащихся к учебному процессу, настроить их на совместную работу. Характер такого урока в корне меняется. Устанавливается атмосфера взаимопомощи и сотрудничества, обстановка такого урока позволяет ученикам чувствовать себя комфортно, спокойно и уверенно. Уроки протекают более насыщенно, благодаря многообразию приемов и технологий критического мышления. Они становятся более разнообразными и деятельными в эмоциональном и творческом плане.

Возможности, которые открывает развитие критического мышления в школе, достаточно весомы. Данная технология позволяет развить такие навыки учащихся как: умение классифицировать и оценивать полученную информацию, делать самостоятельные выводы и принимать продуманные, взвешенные решения, формируются коммуникативные навыки и способность к самостоятельной аналитической деятельности, повышается мотивация учащихся к обучению. Так же повышается общий уровень активности школьников в учебной деятельности, учащиеся учатся работать не только самостоятельно, но и взаимодействовать в парах и группах. Происходит развитие и совершенствование творческих навыков и способностей.

Самопознание является относительно молодой школьной дисциплиной. Программа курса нацелена на нравственно-духовное образование, ориентированное на максимальное раскрытие личностного потенциала человека. Предметная область самопознания предполагает организацию целенаправленного образовательного процесса, направленного на раскрытие каждым учеником своих природных способностей и творческого потенциала посредством создания своего внутреннего мира, осмысления своей неповторимой индивидуальности.

Задачи, которые ставит перед собой курс самопознания, непосредственно связаны с развитием критического мышления. К примеру, одной из его задач является развитие способности к критическому осмыслению и осознанию возможностей в саморегуляции своих поступков и поведения с точки зрения многообразия социальных позиций и ролей, а так же раскрытие способности применять знания, умения и навыки для сбора и анализа информации в заданном контексте; оценивать ситуацию; выражать свое отношение для принятия лично значимых решений, не противоречащих общечеловеческим и этнокультурным ценностям. Всё это может быть достигнуто во взаимодействии данного предмета с технологией развития критического мышления[3].

Самопознание представляет собой не только духовно-нравственный аспект, но и способность к самообразованию, то есть развитию критического рефлексивного мышления, которое способствует творческой самореализации учащегося, его умению соотносить свои способности и оценить возможности. Наряду с этим самопознание способствует гармоничному развитию личности, включающее самоопределение, самоактуализацию и самосовершенствование.

В свою очередь, технология развития критического мышления в образовании представляет собой урок, построенный по трём стадиям.

Самопознание дает возможность применять практически все приёмы данной технологии, поскольку основная цель курса и сущность технологии, во многом совпадают. Рассмотрим некоторые приёмы актуальные в преподавании самопознания.

На любом уроке, а в первую очередь, на самопознании большое значение играет стадия «вызова», поскольку именно её правильная организация способствует дальнейшему ходу урока.

На данной стадии, при преподавании самопознания уместным будет использование приёма графической организации материала. Одним из таких приёмов является **таблица «З-Х-У»** (знаю - хочу узнать - узнал).

Дополнительные части таблицы (категории информации, источники информации) предназначены для размышления, и могут быть продолжены как самостоятельная – домашняя работа.

Выделим основные правила работы с приемом "З – Х - У":

- вспомните, что вам известно по изучаемому вопросу, запишите эти сведения в первой графе таблицы;

- перечислите источники информации;

- попробуйте систематизировать имеющиеся сведения до работы с основной информацией, выделите категории информации;

- поставьте вопросы к изучаемой теме до ее изучения;

- познакомьтесь с текстом (фильмом, рассказом учителя);

- ответьте на вопросы, которые сами поставили, запишите свои ответы в третью графу таблицы;

- посмотрите, нельзя ли расширить список категории информации, включите в него новые категории;

- поработайте с третьей частью таблицы. Создайте новую таблицу, в ней столько граф, сколько категорий информации вы выделили. Заполните ее.

«Кластер». Данный приём применяется, как на стадии вызова так и на стадии рефлексии, он так же может выступать в качестве стратегии урока в целом. «Кластер» - это способ графической организации материала, позволяющий сделать наглядными те мыслительные процессы, которые происходят при погружении в ту или иную тему. Кластер является отражением нелинейной формы мышления. Иногда такой способ называют «наглядным мозговым штурмом». Составление кластера позволяет учащимся свободно и открыто думать по поводу какой-либо темы. Ученик записывает в центре листа ключевое понятие, а от него рисует стрелки-лучи в разные стороны, которые соединяют это слово с другими, от которых в свою очередь лучи расходятся далее и далее.

Последовательность действий проста и логична:

1. Посередине чистого листа (классной доски) написать ключевое слово или предложение, которое является «сердцем» идеи, темы.

2. Вокруг «накидать» слова или предложения, выражающие идеи, факты, образы, подходящие для данной темы.

3. По мере записи, появившиеся слова соединяются прямыми линиями с ключевым понятием. У каждого из «спутников» в свою очередь тоже появляются «спутники», устанавливаются новые логические связи.

В итоге получается структура, которая графически отображает наши размышления, определяет информационное поле данной теме.

В работе над кластерами необходимо соблюдать следующие правила:

1. Не бояться записывать все, что приходит на ум. Дать волю воображению и интуиции.

2. Продолжать работу, пока не кончится время или идеи не иссякнут.

3. Постараться построить как можно больше связей. Не следовать по заранее определенному плану.

Следующий приём технологии развития критического мышления используется довольно часто, и является универсальным к применению во многих дисциплинах. Данный приём может быть применен на уроке самопознания при работе с текстом или притчей. **«Инсерт»** - это маркировка текста значками, в ходе его чтения. Данный приём используется для эффективного чтения и размышления над текстом.

Приём «Инсерт» можно разделить на четыре этапа, каждый из которых соответствуют стадиям самой технологии, то есть вызов, осмысление, рефлексия.

На первом этапе учащимся предлагается система маркировки текста, для того чтобы систематизировать содержащуюся в нём информацию:

«v» — уже знал

«+» — новое

«-» — думал иначе

«?» — не понял, есть вопросы

Следующий этап предполагает, что во время прочтения текста учащиеся выделяют для себя соответствующими значками отдельные моменты текста.

На третьем этапе учащимся необходимо классифицировать информацию, опираясь на ранее сделанные пометки и перенести её в следующую таблицу.

Заключительным этапом приёма является последовательное обсуждение каждой графы таблицы, рассмотрение моментов требующих большего внимания [4].

При работе с текстом и притчей так же можно использовать такой приём технологии развития критического мышления, как «Чтение с остановками».

«Чтение с остановками»- методическая стратегия организации чтения текста, путем использования различных вопросов. Стратегию можно использовать, как при самостоятельном чтении, так и при восприятии на слух.

При использовании данной стратегии необходимо учитывать некоторые моменты работы с текстом:

✓ Используемый текст должен быть не знаком учащимся (в обратном случае смысл и логика стратегии теряет свою значимость);

✓ Текст необходимо заранее поделить на смысловые части, то есть отметить, где должны быть остановки: «первая остановка», «вторая остановка» и т.д.

✓ Вопросы и задания по тексту, так же должны быть заранее подготовлены учителем. Они должны быть направлены на развитие различных мыслительных навыков.

И.О.Загашев предлагает систематику вопросов по уровням познавательной деятельности.

- Простые вопросы. Это вопросы, часто используемые при традиционных формах контроля, таких как: зачет, тесты, проведение терминологического диктанта и т.д. ответы на такие вопросы должны называть факты, вспоминать и воспроизводить определенную информацию.

- Уточняющие вопросы. Цель данных вопросов в том, чтобы предоставить учащемуся возможность для обратной связи относительно того, что он только что озвучил. Так же эти вопросы задают с целью получения недостающей в сообщении информации, но подразумевающей её.

- Интерпретационные (объясняющие) вопросы. Этот тип вопросов направлен на установление причинно-следственных связей.

- Творческие вопросы. Такие вопросы выражают элементы условности, предположения, прогноза, и выражаются в наличии в них частицы «бы».

- Оценочные вопросы задаются с целью выявления критериев оценки тех или иных событий, явлений, фактов.
- Практические вопросы подразумевают установление взаимосвязи между теоретическим и практическим аспектом [5].

На уроках самопознания, при работе с цитатами можно использовать приём «дневник», который имеет две формы: двухчастный и трёхчастный. Этот приём помогает учащимся провести взаимосвязь между содержанием текста и накопленным опытом.

Процесс заполнения дневника выглядит следующим образом. В начале заполняется левая графа дневника. В ней учащиеся записывают наиболее значимые для них впечатления, те которые вызвали у них ассоциации с собственной жизнью, пробудили какие-то воспоминания, удивление или восторг, либо наоборот, вызвали вопросы, или несогласие. Колонка справа содержит комментарии к цитатам, объяснения, почему была отмечена и записана именно она.

Трёхчастный дневник дополнен еще одной графой «Вопросы (письма) к учителю». Тем самым данный приём позволяет учащимся и учителю совместно разбирать и обсуждать текст.

Предмет самопознание способствует развитию различных учебных умений, которые помогают учащимся самостоятельно получать информацию. Рассмотрим предложенную И.В.Муштавинской, систематизацию приемов технологии развития критического мышления, выстроенную по определенным учебным умениям учащихся [6].

Список использованных источников:

1. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. — М., 1999. — 192 с.
2. Халперн Д. Психология критического мышления. — М., 2000. — 512 с.
3. Сборник программ по самопознанию для организаций среднего образования. — Алматы, ННПООЦ «Бобек», Институт гармоничного развития человека, 2010 г. - с.
4. [С.И.Заир-Бек, И.В.Муштавинская. Развитие критического мышления на уроке. Пособие для учителя](#)
5. Загашев И. О. Умение задавать вопросы // Перемена. — 2001. — № 4.— С. 12—13.]
6. <https://docs.google.com>

**Есенкожа Е.М., студент
4 курса специальности "Социальная педагогика
и самопознание"
Научный руководитель: к.п.н., доцент Касен Г.А.**

МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК НОВЫЙ СТРУКТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ВЫПУСКНИКА

Современный мир и наше информационное общество трудно представить без медиа – средств массовой коммуникации (традиционно сюда принято включать печать, пресса, телевидение, кинематография, радио и систему интернет). Медиа одно из важнейших сфер в жизни людей всей планеты. На рубеже XXIвека без медиа не мыслимо социокультурное развитие нации, включая, разумеется образование. В настоящее время перед школами возникает необходимость формирования медиакомпетентности и информационной культуры школьников так как,

стремительное развитие потоков масс –медиа активно вовлекает всех детей любых возрастов в процессы дистанционного общения.

Молодежная массовая культура (в том числе – и экранная) оказывает неоднозначное воздействие на нравственное становление школьников. Не секрет, что масс-медиа нередко нарушают общепринятые нравственные нормы, используют различные манипулятивные технологии для воздействия на сознание зрителя, читателя. Говоря о влиянии масс-медиа на школьников, Ю.Н. Усов подчеркивал: «Мироощущение современных учащихся, их нравственные убеждения зависят от каждодневного, неуправляемого воспитателями воздействия массовой электронной культуры, вызывающие такие болезненные отклонения, как видеоклипизм, видеомания, видеофилия и т.д. Но и в это же время открывается перспектива использования благотворных и образовательных возможностей в развитии интеллекта и эмоций на основе аудиовизуальной медиакультуры: различных видов мышления, художественно-творческой деятельности, восприимчивости, навыков интерпретации, эстетической оценке многообразных медиатекстов»[1]

Если остановиться на отрицательных моментах влияния потоков масс-медиа, то их не мало, и именно поэтому выбранная нами тема нашей статьей становится актуальнейшей в наше время, и чтобы избежать отрицательного влияния потоков масс-медиа мы должны сформировать медиакомпетентного, медиаграмотного, медиаобразованного школьника, который мог бы критически анализировать потоки масс-медиа, рационально тратить время на медиа и перспективно использовать медиа в общем развитии.

В сегодняшнее время каждый школьник имеет доступ к телевидению, видео, радио, многие дети общаются с компьютером, играют в компьютерные игры, то есть имеют не ограниченный доступ к ресурсам, потокам масс-медиа. Давайте остановимся на отрицательных моментах влияния потоков масс-медиа на школьников:

- Современные произведения медиакультуры то и дело знакомят зрителей и читателей со случаями проявления агрессивности, насилия и жестокости среди школьников, вспышками криминальной активности в детской и подростковой среде. Например, многочисленные сцены насилия и жестокости ребенок практически ежедневно видит на экране телевизора, узнает о нем из криминальной хроники (которая, кстати, занимает второе место по количеству эфирного времени после рекламы)

- Школьники играют в многочисленные компьютерные игры, в котором он опять-таки сталкивается с многочисленными сценами насилия и жестокости. Известно, что опыт любого насилия в детстве чреват серьезными негативными последствиями для психологического самочувствия и общего развития ребенка: расстройствами эмоциональной сферы, необоснованными сменами настроения, тревожностью, депрессиями и т.д. Вследствие недоверия к миру у школьника появляются замкнутость, наблюдаются вспышки агрессии.

- Также все школьники имеют неограниченный доступ к интернету, а через интернет они имеют не ограниченный доступ к разным фильмам, порнофильмам, видеоклипам, различным роликам. И количество социальных сетей, тоже не ограниченное (вконтакте, мой мир, одноклассники, фэйсбук, твитер и т.д). Огромное количество времени проводят в социальных сетях. Как писала Л.С. Зазнобина, «старшеклассник уходит в свой информационный «кокон», не проявляет природной любознательности» [2].И все это негативно сказывается на учебно-познавательной деятельности, выражаясь в стремлении получить готовую информацию, так как полученная информация в виртуальном мире не требует особого анализа и все предстает перед подростком в готовом виде, и он не проявляет поисковых умений. В

учебной деятельности школьника, подростка (а зачастую – и студенты) подобная пассивность по отношению к информационным ресурсам приводит к трудностям, связанным с анализом полученной информации, необходимо аргументировано высказать свое отношение к изучаемому материалу.

И чтобы избежать этих всех отрицательных моментов влияния потоков масс-медиа мы должны формировать медиакомпетентного школьника. Для этого разберемся с самим понятием медиакомпетентности.

Под медиакомпетентностью понимается способность к «квалифицированному, самостоятельному, творческому и социально-ответственному действию по отношению к медиа» [3]. При всей привлекательности этого лаконичного определения, в нем, как нам кажется, не хватает конкретики. И если понимать медиакомпетентность как синоним медиаграмотности, то определение Р.Кьюби выглядит предпочтительнее: *медиакомпетентность/медиаграмотность (media competence/media literacy)* — «способность использовать, анализировать, оценивать и передавать сообщения (messages) в различных формах» [4].

Развитие медиакомпетентности аудитории основано на ряде компонентов. «Первый компонент — опыт. Чем больше у нас опыта контактов с медиа и с реальным миром, тем больше наш потенциал для развития более высокого уровня ... Второй компонент — активное приложение умений в сфере медиа. Третий компонент — созревание/готовность к самообразованию» [5]. Полагаем также, что стоит обратить внимание и на классификацию умений, необходимых для медиакомпетентности личности, выделенных известным американским медиапедагогом С.Дж.Бэрэном [6]:

- 1) «способность и готовность сделать усилие, чтобы воспринимать, понять содержание медиатекста и отфильтровывать «шум»;
- 2) понимание и уважение силы влияния медиатекстов;
- 3) способность различать эмоциональную и аргументированную реакцию при восприятии, чтобы действовать соответственно;
- 4) развитие компетентного предположения о содержании медиатекста;
- 5) знание условностей жанров и способность определять их синтез;
- 6) способность размышлять о медиатекстах критически, независимо от того, насколько влиятельны их источники;
- 7) знание специфики языка различных медиа и способность понимать их воздействия, независимо от сложности медиатекстов».

«Элементы медиаграмотности» предложенные одним из ведущих американских медиапедагогов/исследователей А.Силвэрблэтом [7]:

- способность критического мышления, которая дает возможность аудитории развить независимые суждения о содержании медиа;
- понимание процесса массовой коммуникации;
- понимание воздействия медиа на личность и общество;
- развитие умений анализировать и обсуждать медиатексты;
- рассмотрение содержания медиа как «текста», который обеспечивает понимание нашей современной культуры и нас самих;
- развитие способностей получать удовольствие, понимать, и оценивать медийное содержание;
- способность производить эффективные и ответственные медиатексты.

Характеристики высокого и низкого уровня развития медиакомпетентности/медиаграмотности личности разработанные Дж.Поттером [8]:

Характеристика высокого уровня развития медиакомпетентности:

- выделение главного смысла медиатекста;
- анализ: выявление основных элементов медиатекста;

- сравнение: определение похожих и уникальных фрагментов медиатекста;
- оценка ценности медиатекста или его фрагмента; суждение на основе сравнения согласно определенному критерию;
- реферирование: способность создавать краткое, ясное и точное описание медиатекста;
- обобщение;
- дедукция: использование общих принципов, чтобы объяснить отдельные сведения;
- индукция: выведение общих принципов из наблюдения отдельных сведений;
- синтез: способность повторно собирать элементы в новую структуру».

Характеристика низкого уровня развития медиакомпетентности:

- «слабый интеллект (в отношении решении проблемы и творческих способностей), предпочтение того, чтобы «все шло своим чередом»; слабая память, способная иногда запомнить только очень важные вещи (например, ночью перед экзаменом);
- тематическая зависимость, отсутствие проницательности, то есть непонимание того, что является важным в сообщениях; нужда в советчике, помощнике, справочнике, руководстве изучения;
- низкая терпимость к многозначности медиатекстов, неуверенность;
- слабое концептуальное дифференцирование при наличии немногих категорий для сообщений; отрицательное отношение к новым сообщениям, которые не соответствуют привычным категориям, или упрощение данного медиатекста — переброс его в самую легкую категорию.

Формирование медиакомпетентности, обучение «грамотному» чтению медиатекстов и их критическому осмыслению может способствовать адекватной оценке сцен насилия, свидетелями которых являются школьники на экране и в жизни, развитию их медийной культуры, избирательному отношению к потокам масс-медиа, умение критически оценивать медийную информацию предоставляет юной аудитории возможность получить новые знания, повышать свой интеллект, развивать свои творческие способности, и избежать отрицательных влияний потоков масс-медиа, которые я перечисляла в начале статьи.

Список использованной литературы

1. Усов Ю.Н. Основы экранной культуры // Искусство в школе. 2005. № 6. С. 73-78.
2. Зазнобина Л.С. Медиаобразование в школе: как же выжить в мире СМИ? 1996. www.mediaeducation.ru
3. Tulodziecki, G. (1997): Medien in Erziehung und Bildung. Grundlagen und Beispiele einer handlungs- und entwicklungsorientierten Medienpädagogik. Bad Heilbrunn, p.120.
4. Kubey, R. (1997). Media Education: Portraits of an Evolving Field. In: Kubey, R. (Ed.) Media Literacy in the Information Age. New Brunswick & London: Transaction Publishers, p.2.
5. Potter, W.J. (2001). Media Literacy. Thousand Oaks — London: Sage Publication, 423 p.
6. Федоров А.В. и др. Медиаобразование. Медиапедагогика. Медиажурналистика. CD. М.: Изд-во Программы ЮНЕСКО «Информация для всех», 2005.
7. Silverblatt, A. (2001). Media Literacy. Westport, Connecticut — London: Praeger, 449 p.
8. Potter, W.J. (2001). Media Literacy. Thousand Oaks — London: Sage Publication, 423 p.

**Ким М.В. - студент 3 курса специальности
«Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ имени аль-Фараби
научный руководитель: к.п.н., доцент Касен
Г.А.**

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АНИМАЦИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ

В последние годы в сфере культурного досуга формируется новое направление - анимация. Понятие "анимация" имеет латинское происхождение (anima - ветер, воздух, душа; animatus - одушевление) и означает воодушевление, одухотворение, стимулирование жизненных сил, вовлечение в активность. Термин "анимация" появился впервые в начале XX в. во Франции в связи с введением закона о создании различных ассоциаций и трактовался как деятельность, направленная на то, чтобы провоцировать и усиливать живой интерес к культуре, художественному творчеству [2, с. 12].

Педагогическая анимационная деятельность по Головановой Н.Ф. - это "синергетическое приключение" человека, при котором в самом человеке обнаруживаются скрытые установки (структуры-аттракторы) на благоприятное и здоровое будущее, которое становится способом увидеть мир по-другому, активно встроиться в этот мир, рассмотреть старые проблемы в новом свете, переформулировать вопросы, переконструировать проблемное поле [4, с. 38].

В своих исследованиях И.И. Шульга приводит анализ различных подходов к определению понятия «анимация»: «как социальное явление педагогическая анимация - это часть культурной и воспитательной системы общества, которая закреплена в виде особой модели организации различных видов социально-одобряемого досуга разных возрастных, социальных и национальных групп [3, с. 34].

В противоречие вступает мнение Курило Л.В. о том, что педагогическая анимация направлена на организацию досуговой деятельности в школе и во время каникулярного отдыха через использование театрализованных, игровых, тренинговых средств в обучении [1]. Ее основная цель - создание условий, при которых ребенок успешно развивается в сфере свободного времени, продвигаясь от отдыха и развлечений, предполагающих физическое и психоэмоциональное восстановление, к творчеству и социальной активности в указанной сфере, получая от этого удовольствие [1, с. 97]. Согласно данному мнению, необходимо прояснить понимание творческого потенциала, как результата педагогической анимации.

Творческий потенциал (лат. potentia — сила) - совокупность способностей индивида, необходимых для творческой деятельности, также это интегральное качество человека, ядро его сущностных сил, выражающих меру активности индивида в процессе его самореализации.

Чтобы человек достиг успехов в развитии творческого потенциала, он должен обладать некоторыми качествами, а именно – творческой активностью, оригинальностью, способностью и желанием к новизне, умением комбинировать идеи, использовать прошлый опыт, обладать развитым воображением, эмоциональной отзывчивостью. Необходимым условием для развития творческого потенциала у человека является свобода. Процесс творчества не может быть ни принудительным, ни обязательным, и связан лишь с интересами и желанием человека.

Эффективному развитию творческого потенциала способствует анимационная деятельность. На сегодняшний день очень много различных видов анимационной

деятельности. К ним можно отнести:

- Все виды терапий (арт-терапия, сказка-терапия, кукла-терапия, драма-терапия и др.);
- Лепка (пластилин, соленое тесто, полимерная глина);
- Квиллинг;
- Бисеро-плетение;
- Рисунки огнем по шелку;
- Hand made (хэнд мейд) идеи и др.

Первая функция всех видов терапий заключается в терапевтическом эффекте, раскрытии личности, снятия напряжения.

Арт-терапия в научно-педагогическом понимании - забота об эмоциональном самочувствии и психологическом здоровье личности, группы, коллектива средствами спонтанной художественной деятельности [5]. На сегодняшний день арт-терапия достаточно популярна. Она используется для развития творческих способностей, систематизации внутреннего мира, выражения чувств. Арт-терапия схожа с предметом изобразительного искусства в школе, но более глубже, содержательнее и эффективна в развитии творческого потенциала личности ребенка. Еще одним преимуществом арт-терапии является тот факт, что арт-терапия является средством развития творческого потенциала не только детей, но и взрослых.

Сказка-терапия способствует развитию актерских способностей, творческого воображения и креативного мышления детей [5].

Также эффективно способствует развитию творческого потенциала личности лепка из различных материалов, таких как соленое тесто, пластилин или очень популярная на сегодняшний день полимерная глина. Лепка способствует развитию мелкой моторики рук, что очень полезно для детей дошкольного и младшего школьного возраста, т.к. оно оказывает положительное влияние на развитие умственных способностей ребенка, на его речевое развитие, работоспособность и творческое воображение.

Квиллинг (бумагокручение, англ. quilling, от quill (птичье перо)) — рукодельное искусство изготовления художественных композиций из узких и длинных бумажных полос путем скручивания их в спирали [5]. Эффективность развития творческого потенциала посредством занятием квиллингом заключается в разработке художественной композиции, которая зависит от воображения личности, от ее креативного мышления.

Огнем по шелку «рисуют» в мире всего несколько человек, в Казахстане это Светлана Каратаева, которая с готовностью раскрывает технологические секреты. Их непосвященному человеку и слушать-то странно: выложить слои ткани (от 3 до 20), оплавить, высветить, убрать излишки теплостойкости, тогда образуется «многомного дырочек, через которые просвечиваются предыдущие слои». Технику сама мастер сравнивает с пуантилизмом- манерой письма отдельными мазками точечной или прямоугольной формы. Только вместо кисти в руках у Светланы паяльник. На каждую картину уходит несколько недель, а то и несколько месяцев. Работа очень сложная, кропотливая, требует особого терпения, но и творческая. В работе хорошо проявляется индивидуальное творческое и креативное мышление.

Hand made в настоящее время стал модным и популярным. Давайте разберемся, что это такое и каковы его признаки. Дословный перевод с английского – «руки делают», т. е. «сделано вручную» [6].

Hand made-ом мы называем все, что сотворили талантливые человеческие руки без помощи хитроумной производственной техники. Иногда без техники не обойтись (утюг, швейная машинка, клеевой пистолет) , но это то, что используется в быту и

требует специальных профессиональных знаний. Под производственной понимается техника, используемая в промышленном производстве для изготовления одежды, аксессуаров (чаще всего термин «hand made» применяется к этим категориям вещей), мебели, предметов интерьера. Ручная работа предполагает высокое качество. Hand made – это вовсе не означает непрофессионально. На изделие потрачено много времени и оно проработано до мелочей. К тому же вещью занимается один человек, который контролирует процесс от начала и до конца, что исключает погрешности и брак в работе. Hand made – это выражение неординарной идеи и таланта автора в материальном виде. Часто hand made-вещи рождаются только потому, что автор не может найти то, что ему нужно среди готовых изделий, предлагаемых магазинами. Однако желание выделиться из толпы, носить что-то яркое, необычное, красивое настолько сильно, что он создает такую вещь своими руками, реализуя свою фантазию и оригинальные замыслы. При попытке скопировать такую вещь другим человеком все равно не получится двух идентичных вещей, т. к. манера и техника исполнения у мастеров разные. Каждое изделие уникально, как уникален каждый человек. В этом заключается творческое и креативное развитие. В каждой вещи, сделанной человеком, живет частичка его души. И не важно, творит автор по собственному вдохновению или «на заказ» - в любом случае он делает свое дело с удовольствием, иначе бы не занимался этим. И чувства мастера, его состояние в момент создания изделия передаются самой вещи. Поэтому они несут тепло и любовь. А нам всем хочется тепла и любви – это один из факторов популярности hand made. Все, что сделано с любовью – красиво. Мастера создают вещи, реализуя свою потребность нести красоту в окружающий мир. Поэтому hand made, даже если необычен, обязательно по-своему прекрасен. Понятие hand made включает в себя не только созданные от начала и до конца изделия (сшитая, связанная одежда, сумки, аксессуары, игрушки и пр.) , но и переделанные или доработанные вещи. К примеру, расписанная вручную керамика, тарелки в технике декупажа, расшитые стразами и тесьмой джинсы. Все, к чему мы прикладываем наши руки с целью создания красивой, необычной, неповторимой вещи, можно смело называть hand made.

В нашей статье мы привели несколько примеров видов и направлений педагогической анимации как средства развития творческого потенциала личности. Мы предлагаем для развития творческого потенциала учащихся применять данные технологии в образовательных учреждениях. Использовать и применять технологии можно на уроках труда, ИЗО, на различных творческих кружках, в организации мероприятий, на основе индивидуальных творческих работ можно организовывать школьные выставки и ярмарки.

Список использованной литературы

1. Курило Л.В. Теория и практика анимации: Ч.1. Теоретические основы туристской анимации: Учебное пособие. - М.: Турист, 2009. - 195 с.
2. Кирсанов В.В. Классификация функций и подготовка кадров социокультурных аниматоров во французской культурологии досуга (60-90-ые годы) // Вестник Книжной палаты. - 2008. - № 5. - С. 12 - 18.
3. Шульга И.И. Педагогическая анимация в практике социального воспитания за рубежом // Школьные технологии. - 2008. - № 3. - С. 134 - 136.
4. Голованова Н.Ф. Подходы к воспитанию в современной отечественной педагогике // Педагогика. - 2009. - №10. - С. 38 - 47.

5. Электронный источник: сайт Самопознание.ру путеводитель по тренингам.
<http://samopoznanie.ru/>

6. Электронный журнал: Prohandmade, <http://www.prohandmade.ru/>

**Ахметова Н.Б. - студент 3 курса
специальности
«Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ имени аль-Фараби
научный руководитель: к.п.н., доцент Касен
Г.А.**

РЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЭКСТРЕМИЗМ КАК ФАКТОРЫ ТОРМОЖЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Терроризм и экстремизм в наше время носят все более жестокий характер. В следствие межполитических конфликтов гибнут невинные люди, разрушаются духовные и материальные ценности. Эта проблема на сегодняшний день является одной из острейших, т.к. засоряя сознание молодежи и отвлекая ее от насущных проблем человечества, религиозные экстремисты тормозят развитие общественного сознания. Т.к. общественное сознание — это сознание, всегда направленное на решение общих проблем устройства общественной жизни в целом и на изучение таких свойств окружающего мира, которые имеют общее значение, то представляется очень важным вопрос о том, чтобы молодежь обладала данной формой сознания - это в интересах будущего нашей страны.

В этом смысле общественное сознание как духовная жизнь общества, представляет собой знания, накопленные историей, политические и правовые идеи, достижения искусства, мораль, религию, общественную психологию (что является отражением общественного бытия), и оно на сегодняшний момент подвержено влиянию тормозящих его развитие факторов - религиозного терроризма и экстремизма.

Террористические акты все больше распространяются в Азии, что ведет к необходимости создания международной системы борьбы с ними. В научном журнале «Молодой ученый» автор М.Жалилов в статье «Терроризм как угроза стабильности в мире, актуальность борьбы с терроризмом» [1, С. 281] говорит о том, что для многих людей, групп, организаций, терроризм стал способом решения проблем: политических, религиозных, национальных. Терроризм относится к тем видам преступного насилия, жертвами которого могут стать невинные люди, каждый, кто не имеет никакого отношения к конфликту. Масштабность и жестокость проявления современного терроризма, необходимость непрерывной борьбы с ним, прежде всего правовыми методиками, по его мнению подтверждает актуальность выбранной темы [1, С. 282].

В толковом словаре В. И. Даля подчёркивается основной смысл, нацелённость терроризма - устрашать смертью, казнью, насилием [2].

Терроризм — это общественный феномен, заключающийся в противоправном использовании крайних форм насилия или угрозы насилием для устрашения противников с целью достижения конкретных политических целей.

Слово «террор» пришло из латинского языка (terror — страх, ужас). В словарях «террор» определяется как «физическое насилие, вплоть до физического уничтожения, по отношению к политическим противникам». Террор- это устрашение своих

политических противников, выражающееся в физическом насилии, вплоть до уничтожения [3, с. 1861].

Терроризм исследовали многие ученые, среди которых явно представлены исследователи Российской Федерации: Ю.А.Авдеев, Ю.М. Антонян, Н.Н. Афанасьев, В.С. Верешетин, Л.Д. Гаухман, А.И.Гуров, Ю.Н. Дерюгина, В.П.Емельянов, В.И. Замковой, М.З. Ильчиков, И.И.Карпец, М.П. Киреев, И.А.Кириллов, В.С.Комиссаров, Н.Б.Крылов, Н.Д.Литвинов, В.В. Лунеев, Е.Г. Ляхов, В.В. Мальцев, С.Ф. Милюков, Г.М. Миньковский, А.С. Михлин, Л.А. Моджарян, М.В. Назаркин, А.В. Наумов, Г.В. Овчинникова, В.С. Овчинский, В.Е. Петрищев, Э.Ф. Побегайло, В.П. Ревин, Ю.А. Решетов, Н.И. Сазонов, К.Н. Салимов, В.В. Смирнов, А.Н. Трайнин, О.М. Хлобустов, А.В. Щеглов, С.А.Эфиоров и др.

В Республике Казахстан недостаточно исследованы не только факторы и причины, посвященные уголовной ответственности за терроризм, но и пути работы с молодежью по профилактике религиозного терроризма и экстремизма. В основном доступны работы, связанные с оперативно-розыскной деятельностью правоохранительных и специальных органов, публикуемые под грифом «секретно». Отдельные аспекты терроризма и виды преступлений, связанные с террористической деятельностью, получили отражение в трудах отечественных ученых: С.К. Абсиметова, А.Н. Агыбаева, З.О. Ашитова, С.Е. Еркенова, А.А. Исаева, Е.И. Каиржанова, А.Д. Макуха, С.М. Рахметова, Г.Р. Рустемовой, Б.Х. Толеубековой, К.Ш. Уканова, Д.С.Чукмаитова и др.

Аналогичная ситуация с исследованием терроризма сложилась и в Кыргызской Республике. Некоторые проблемы борьбы с терроризмом затрагиваются в трудах кыргызских ученых К.И. Джаянбаева, К.Ш. Курманова, Л.Ч Садыковой и других.

Сходную точку зрения российский исследователь Е. Ихлов высказывает так: «Возникновение исламского тоталитарного радикализма (некоей формы анархобольшевизма - это реакция на вестернизацию мусульманского мира» [4, с. 49]. По его же мнению «...каждый глобальный социокультурный регион, каждая нация по-своему реагируют на цивилизационные кризисы, на вызов модернизации. Россия ответила сперва появлением протофашистского черносотенного движения, а затем - срывом в большевизм. Западная Европа - безумием национализма 1914 г., Германия - нацизмом, Италия и Испания - фашизмом, Китай - маоизмом, Латинская Америка - бурлящей революционностью 60-70-х гг. Когда той же критической стадии модернизации достиг Иран - началась революция Хомейни. Исламский радикализм - это, прежде всего, идеология среднего класса торговцев и молодых интеллектуалов. Это невротическая реакция не на бедность, а на растерянность, духовную "расколотость", неуверенность перед лицом западной либеральной идеи» [4, с. 49].

Современная политическая наука рассматривает терроризм как форму политического экстремизма. Основу терроризма составляет преступное посягательство на жизнь, здоровье и имущество граждан для достижения экономических или политических целей. Жертвами террористов оказываются и политические деятели, и бизнесмены, и рядовые граждане. От рук террористов в разные годы погибли такие политические деятели, как премьер-министр Швеции Улоф Пальме, премьер-министры Индии Индира и Раджиф Ганди, экс-премьер-министр Пакистана Беназир Бхутто и др. В последние годы получил распространение так называемый религиозный терроризм исламистского типа. Его особенность заключается в проявлениях особой жестокости, в массовых убийствах мирных жителей, в использовании смертников [5,с. 55].

Терроризм к концу XX века приобрел международный, глобальный характер, в 80–90 годы он стал универсальным феноменом. Глобализация и всё более широкая интернационализация терроризма — это неоспоримый факт, перед которым сегодня оказалось человечество. Современный терроризм — это мощные структуры с соответствующим их масштабам оснащением. Примеры Афганистана, Таджикистана, Косова, Чечни и стоящих за ними мощных покровителей и доноров показывают, что современный терроризм способен ввести диверсионно-террористическую войну, участвовать в масштабных вооружённых конфликтах.

Несмотря на то, что в Казахстане отсутствуют прямые предпосылки для появления террористических групп, угрозы терроризма и экстремизма, тем не менее, существуют в связи с такими факторами, как геополитическое положение республики, низкий уровень жизни определенной части населения, политизация этничности и религии, радикализация деятельности различных религиозных общин и сект и т.д. [6]

Сложность и неоднозначность ситуации в сфере противодействия угроз терроризма и экстремизма в Казахстане отражают результаты социологического исследования, проведенного Международным институтом региональных исследований «Открытое общество» в сентябре-октябре 2010 г. в рамках государственного социального заказа Управления внутренней политики г. Алматы. Выборочная совокупность опроса составила 1200 респондентов из числа алмаатинцев от 18 лет и старше [6].

В своем большинстве (61,5%) респонденты не беспокоятся относительно проявления и распространения экстремизма. Вместе с тем более трети опрошенных (38,5%) считают, что соответствующая угроза в определенной степени существует. А 5,9% респондентов отметили, что им лично приходилось сталкиваться с проявлениями религиозного экстремизма. Данное обстоятельство говорит о том, что потенциальная угроза активизации религиозных экстремистов на территории г. Алматы все же существует [6].

Среди различных направлений экстремизма в г. Алматы, по оценкам респондентов, имеют проявления в основном национального (38,8%) и религиозного (29,1%) экстремизма, причем преимущественно выражающегося в скрытой форме. Хотя, скорее всего, главным образом речь здесь идет о случаях, связанных с проявлениями этнической и религиозной нетерпимости [6].

Таким образом, результаты проведенного социологического исследования показали, что слабым звеном в деятельности государства по борьбе с экстремизмом и терроризмом является информационная и пропагандистская составляющая. В связи с этим рекомендуется усилить работу в данном направлении [6].

По мнению одного из крупнейших в мире исследователей ислама Б. Льюиса, основными катализаторами религиозного терроризма являются «суннитский ваххабизм и иранская революция у шиитов. Ваххабиты опираются на престиж, влияние и мощь саудовской королевской династии, контролирующей исламские святыни и огромные нефтяные богатства. А иранская революция - это революция в полном смысле слова, наподобие Великой французской или Октябрьской революций в России. Она оказала колоссальное влияние на соседние страны, точнее, на весь мусульманский мир» [5, С.55].

Главными рассадниками терроризма Е.М. Примаков называл «существующие ныне очаги международных конфликтов. Именно они толкают самоубийц на совершение подобных действий. Думать надо, прежде всего о снижении общего накала в мире и о лучшей координации политики всех государств по ликвидации этих конфликтов» [6].

Статистика показывает, что на одного убитого террориста приходится в среднем до двадцати сотрудников правоохранительных органов и мирных граждан. Велики и экономические потери от терактов - здесь и снижение инвестиционной активности в регионах с высокой террористической опасностью, и финансовые затраты государств на борьбу с терроризмом, которые теперь сопоставимы с военными расходами ведущих держав в период холодной войны.

Можно сказать, что опасность терроризма не оценена должным образом и некоторыми специалистами в области международных отношений. Например, З. Бжезинский никогда не считал эту проблему достаточно серьезной, а весь мусульманский мир называл отсталым и слабым в военном отношении [6].

Неудовлетворенная потребность людей в материальных благах рождает огромную энергию обладания, которая умело используется радикальными идеологами в своих политических целях. Американский философ Э. Хоффер весьма точно подметил, что «вещи, которых нет, на самом деле сильнее вещей, которые есть». Эта власть, в сущности, и является тем спусковым механизмом, который толкает самоубийц-смертников на нападения с целью либо получить денежное вознаграждение для своей семьи, либо попасть в «потусторонний рай». Убийства «чужаков» при этом не вызывают в общественном мнении никакой негативной реакции, так как считаются «законными» методами ведения «священной войны» [6].

Задумываясь о будущем нашего общества, специалисты сферы образования должны задуматься: Кого мы воспитываем? Террористов-смертников, идущих на все ради высшей религиозной псевда-идеи или патриотично настроенных и активных граждан Республики Казахстан?

Будущие социальные педагоги, для преодоления форм проявления терроризма и экстремизма должны в первую очередь создать в школе соответствующую общественную среду, насыщенную учебно-познавательными, социальными и досуговыми мероприятиями просветительского характера. Посредством буклетов донести до детей нужную информацию, которая помогла бы им в будущем справляться с попытками вовлечения их в террористические акты. Также нужно проводить мероприятия, посвященные профилактике религиозного терроризма и экстремизма.

Темы классных часов, мероприятий и акций могут быть следующие: «Сектанство и борьба с ним», «Мы вместе против терроризма», «Скажи «нет!» религиозному экстремизму», «Закон против террора», «Терроризм: его истоки и последствия». К примеру, группа студентов Студенческого научного общества «Логос» начала работу по подготовке общественной акции «Нет!» религиозному терроризму».

Помимо этого, нужно проводить беседы с родителями, чтобы те в свою очередь донесли до своих детей информацию, необходимую для борьбы с религиозным терроризмом и экстремизмом. Вместе с этим, нужно проводить психолого-педагогические тренинги на развитие умений противостояния религиозным поползновениям экстремистов, подверженности влияниям сект и др.

На наш взгляд должна быть разработана Глобальная программа борьбы с религиозным терроризмом и экстремизмом, в нашем видении она должна быть представлена 5 блоками:

1. Правоохранительный блок - разрушение сети террористических ячеек.
2. Социально-общественный блок - лишение террористов базиса в виде поддержки населения.
3. Блок действий научной общественности – религиозное и научное просвещение.

4. Психолого-педагогический блок – организация работы в школах и вузах по насыщению учебной, социальной и досуговой деятельности разнообразными мероприятиями.
5. Политико-пропагандистский блок – действия через разоблачения средствами массовой информации, общественно-политическими партиями, организациями и движениями.

Мы думаем, что если всеобщими усилиями попытаться решить эту проблему, то можно достичь высоких результатов в деле профилактики религиозного терроризма и экстремизма.

Список использованной литературы

1. Научный журнал «Молодой ученый». Жалилов М. Терроризм как угроза стабильности в мире, актуальность борьбы с терроризмом. 2013. — №7
2. Даль В. Толковый словарь живого русского языка. Том-4. Москва, 1955 г., 2716 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва 1989 г., 2152 с.
4. Малахов В. С. Скромное обаяние расизма // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. - М., 2002. - 147 с.
5. Современные международные отношения/ Сост. Хмылёв В.Л. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2010. – 210 с.
6. Статья «Терроризм в Казахстане не дремлет» zakon.kz.
<http://www.zakon.kz/196040-terrorizm-v-kazakhstane-ne-dremlet.html>

**Ли А.А.- студентка 3 курса специальности
«Социальная педагогика самопознание»
Каз НУ им. аль- Фараби
научный руководитель: д.п.н., профессор
Кожаметова К.Ж.**

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАЩИХСЯ 5-7 КЛАССОВ НА УРОКЕ САМОПОЗНАНИЯ

*Народ, приобретая свет знания, не наносит тем ущерба своим соседям.
Напротив, чем государства просвещеннее,
тем больше они сообщают друг другу идей и тем больше увеличиваются сила и
деятельность всемирного ума.*

Гельвеций Клод

В настоящее время проблема воспитания культуры межэтнического взаимодействия приобретает особую актуальность в современном казахстанском обществе. На данном этапе времени система образования требует, с одной стороны, учитывать в учебном процессе этнокультурный аспект, с другой - создать условия для гармоничного развития личности в поликультурной среде. В связи с происходящими изменениями, охватившие все сферы социально-экономической жизни республики, сопровождаются сложными процессами перемен в сознании людей, требуют приращения фундаментальных и универсальных знаний, их реализацию через систему образования. В этой связи в Концепции гуманитарного образования в Республике Казахстан (1994 г.): отмечено: «Поскольку прежняя система образования в республике

была ориентирована в основном на образцы научного знания прошлого, без должного учета природы человека, ее жизненных интересов и потребностей, истинных ценностей культуры, что привело к унификации образования и следованию единым постулатам и канонам, то необходимо критически пересмотреть данную ориентацию педагогики и, сохранив все ценное, реформировать ее в соответствии с этническими потребностями обучаемой аудитории».

В разработанных несколько лет назад Концепции гуманитарного образования в Республике Казахстан (1994), Концепции этнокультурного образования в Республике Казахстан (1996), утвержденных Национальным советом по государственной политике при Президенте Республики Казахстан, отмечалось, что необходимо пересмотреть прежнюю систему образования, которая была построена без должного учета многовековых традиций национальной культуры [1].

Таким образом, актуальность проблемы исследования заключается в том, чтобы помочь гармонично развивать у нового поколения культуру межэтнического взаимодействия в поликультурной среде современного мира.

Рост масштабов межэтнического и межкультурного взаимодействия как массового явления – существенная закономерность современного общества. Она обуславливает значимость проблемы культуры межнационального общения, этики и этикета этнического поведения индивидов. Несмотря на всю свою очевидную актуальность, эта тема остается одной из наименее разработанных научно-теоретических проблем национальных отношений. В ходе межнационального общения осуществляется коммуникативный процесс обмена информацией, опытом этносов [7]

Культура межэтнических отношений – это духовно-нравственное качество, которое предусматривает овладение личностью культурными ценностями собственного этноса, осознание полиэтничности общегосударственной украинской нации, взаимосвязь связи этнокультур в прошлом и будущем, общей для всех этносов судьбы и цели, уважение к их культуре, обычаям, традициям толерантное отношение к представителям других этносов, умение налаживать с ними эффективное общение и взаимодействие, способность предотвращать конфликты, а в случае возникновения конфликтных ситуаций следует конструктивно и ответственно решать их.

При характеристике культуры межэтнических отношений можно выделить следующие компоненты: когнитивный, эмоционально-оценочный, мотивационно-потребностный и поведенческий.

➤ Первый - когнитивный компонент - включает представления о межэтнических отношениях; о культуре межэтнического общения как сложной системе, включающей ряд содержательных элементов, соответствующих разным сторонам и формам самого общения между людьми различных национальностей; об истории и культуре своего народа, об особенностях других национальных культур (истории, языка, традиции, обычаев, психологии и др.) и проблемах их развития; общепринятых нормах и правилах поведения при взаимодействии людей разных национальностей; способности и умении общения в разноэтнических коллективах (учебных, трудовых и т.д.).

➤ Второй - эмоционально-оценочный компонент - включает эмоционально-нравственные характеристики личности, проявляющиеся в чувствах, убеждениях, оценочных суждениях и т.д. по отношению к своему и другим этносам. Отрицательные - равнодушие, замкнутость, упрямство, обидчивость, подозрительность, грубость, ненависть, жестокость и др. Положительные - любовь, доброжелательность, чуткость, вежливость, сочувствие, интерес, терпимость, уступчивость.

- Третий - мотивационно-потребностный компонент включает мотивации и потребности людей в освоении родной культуры и культуры народов-соседей, а также культуры межэтнических отношений.
- Четвертый - поведенческий компонент - включает проявление действий и поступков по отношению к людям другой национальности, характеризующихся, как правило, доброжелательством, тактичностью, формализмом, безучастием, пренебрежительностью. [5]

К содержанию культуры межэтнических отношений следует отнести: уважение к людям различных национальностей; соблюдение нравственного такта по отношению к языку, национальным обычаям и традициям других народов, проявление интереса к достижениям культуры и жизни других государств и народов; стремление развивать общечеловеческие ценности.

Педагогические условия формирования культуры межэтнического взаимодействия:

1. Обогащение учащихся знаниями, развитие их мышления, а так же чувств, связанных с культурой межнациональных отношений.
2. Что бы эффективно использовать содержание обучения для обогащения учащихся знаниями по вопросам межнациональных отношений, необходимо, что бы каждый учитель хорошо осознал тот конкретный материал по своему предмету, который следует использовать при решении этой проблемы.
3. Процесс выработки нравственных представлений в области культуры межнациональных отношений требует умелого учета возрастных особенностей учащихся.
4. Устойчивость и степень зрелости морального сознания достигается только тогда, когда знания учащихся по вопросам культуры межнациональных отношений приобретают форму личных взглядов и убеждений и выступают в качестве мотивов и установок поведения.
5. Включение учащихся в разнообразные формы дискуссионной работы, которая способствует углубленному осмыслению рассмотренного вопроса [3].

В качестве решение этих проблем, как уже было отмечено, связано со сферой образования, является реализация программы самопознания. Программа "Самопознание" имеет многоступенчатую структуру: детский сад - школа - суз - вуз. Новый нужный предмет ускорит процесс гуманизации и привнесет в систему образования струю духовности и нравственности, а результаты изучения "Самопознания" изменят сознание у людей разных возрастов, направленных на формирование культуры межэтнического взаимодействия.

«Самопознание» - это изучение личностью собственных психических и физических особенностей, осмысление самого себя. Оно начинается в младенчестве и продолжается всю жизнь. Формируется постепенно по мере отражения как внешнего мира, так и познания самого себя.

«Самопознание»-это предмет, который научил учащихся заниматься житнетворчеством, делать то, что они должны делать, творить свою собственную жизнь, осознавать свою жизненную позицию, ставить цели, уметь их добиваться, не теряться им в непростых жизненных ситуациях [5].

Преимущественные достоинства формирования культуры межэтнического взаимодействия путем реализации уроков программы «Самопознания»:

- Во-первых, программа, по духовно- нравственному просвещению, опирается на мировой опыт в области и выбирая в себе все лучшее, основана на знаниях казахской традиции, казахской культуры и менталитета наших людей.

- Во-вторых, подход к гармоничному развитию личности подрастающего поколения можно передать путем методик, основанными на деятельностном подходе.
- В-третьих, взаимодействие педагогов, детей и их родителей [7].

Чтобы определить уровень сформированности культуры межэтнического взаимодействия учащихся 5-7 классов, нами было проведено исследование данной проблемы, в результате чего был использован: Экспресс-опросник "Индекс толерантности" (Г.У.Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А.Шайгерова). Наши респонденты: учащиеся 5-7 классов сш имени аль- фараби. После проведения исследования на данном этапе школы имеются следующие результаты:

- Повысился интерес у учащихся к изучению этнической культуры своего и других народа .
- Отмечается динамика роста толерантного отношения между учащимися разных этнических принадлежностей.
- Повышение уровня адаптация учащихся к межэтнической среде.

Заключение. Феномен межэтнического взаимодействия является актуальным вопросом многих наук (этнопедагогике, политологии, культурологи, психологии) что доказывает значимость нашего исследования над проблемой формирования культуры межэтнического взаимодействия , в нашем случае — учащихся 5-7 классов. В результате реализации уроков самопознания на темы: «Жить в мире с людьми», «Традиции народов мира», «Мир человеческих взаимоотношений», нами наблюдалось позитивное взаимодействие учащихся, которое проявлялось в совместном деятельности (равенством позиций в общении между представителями различных этнических принадлежностей, умением принять его таким, какой он есть, отсутствием стереотипности в восприятии других), и приспособлении (проявления заботы, внимания к партнеру, оказания ему моральной поддержки и практической помощи). По результатам исследования нами рекомендуется. В ходе подготовки занятий сделать акцент на совместную деятельность учащихся, разных по этнической принадлежности, это поможет Вам сформировать высокий уровень культуры межэтнического взаимодействия. Формы, методы и упражнения организации уроков самопознания могут быть представлены преимущественно нестандартного характера. При изучении вопросов «личностных качеств, межличностных отношений, взглядов и убеждений» следует сделать акцент внимания учащихся на положительных и отрицательных сторонах , но при этом не конкретизировать ситуацию о каком народе идет речь, если даже преподавателю об этом известно.

Список использованной литературы

1. Распоряжение Президента от 15.07.1996 N 3058 * "О КОНЦЕПЦИИ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН"
2. "Декларация принципов терпимости"- Париже , 1995 Резолюцией 5.61 на 28-ой сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО – с.2
3. Фоменко Н.М. «Проблемы реализации концепции этнокультурного образования в учебно-воспитательном процессе образовательных учреждений.» - Школа-комплекс эстетического воспитания №8, г. Петропавловск, СКО, Казахстан.
4. Аккочкарова З.Н. "Формирование культуры межнациональных отношений в поликультурном пространстве" - Ставрополь, 2010.- с.2
5. Золотова Б.Х. «Культура межэтнического общения: сущность и содержание.»- Ставрополь , 2004

6. «Предмет «Самопознание» внедрен в учебный процесс.» Сергей Домнин, автор «Эксперт Казахстан.»
7. Календарные планы по самопознанию в 5-7 класс- <http://tak-to-ent.net/load/289>
8. Сметенова С.К. «Формирование этнической культуры школьников в условиях общеобразовательной школы» - республиканский научно- методический журнал «Воспитание школьника» №1, 2004г – с. 31
9. Баланенко А.Ю. «Педагогические условия формирования культуры межнациональных отношений у школьников»- <http://nsportal.ru/shkola/osnovy-bezopasnosti-zhiznedeyatelnosti/library/pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-kultury>

**Амантай Б., студент 4 курса специальности
«Социальная педагогика и самопознание»
КазНУ им. аль-Фараби
научный руководитель: д.п.н., доцент, зав.
кафедрой общей и этнической педагогики
Мынбаева А.К.**

ПРИНЦИПЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ: СРАВНЕНИЕ ЗАКОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

На сегодняшний день образование играет важнейшие роли в жизни и деятельности каждого из нас, так же оказывает влияние на развитие экономики и на формирование государственной политики страны. Сейчас образование выступает как целостный механизм, формирующая индивидуальность и формирующая личность и способствует всеобщей тенденции становления. Во многих странах образование рассматривается в первых рядах, оставаясь главной отраслью развития государства. Казахстан активно интегрируется в мировое образовательное пространство. В XXI веке, необходимо стремиться к прогнозируемой образовательной политике для устойчивого развития государства. Причем тренды развития должны находиться как в логике отечественной истории образования и ее традиций, так и в логике мирового развития. Сейчас в Казахстане осуществляется модернизация системы образования, это напрямую связано в потребности качественного и доступного образования всем гражданам республики, соответственно этот процесс охватывает и политику в области образования которую ведет наше государство. Инвестирования в данную сферу создают нам импульс к развитию всей страны и его экономики, поэтому развитие системы образования играет немаловажную роль в формировании светлого будущего нашей страны - наших потомков. За небольшой исторический период получения независимости Казахстан сделал большой рывок в экономике и других сферах жизнедеятельности, сливаясь в мировую цивилизацию, руководствуясь новейшими прогрессивными технологиями. В связи с этим увеличивается роль и значимость реформирования современной системы образования, преобразования человеческого капитала, составляющих фундамент своеобразного уровня жизни общества страны. Мы с вами конкретнее рассмотрим принципы образовательной политики и тщательно изучим Закон «об образовании» РК и его перемены.

Прежде чем рассмотреть принципы и сравнением законов РК об Образовании, давайте рассмотрим, что же такое образовательная политика. Итак, институт технологии образования дает нам следующее понятие: Образовательная политика - плацдарм различных интересов субъектов, работающих в образовательном пространстве, которые, с одной стороны, борются друг с другом за тот или иной

образовательный ресурс или за ту или иную позицию на этом плацдарме и, с другой стороны, согласно макиавеллевским представлениям о политике, делают все возможное, чтобы никто в этой борьбе не погиб. Наиболее ценным является свойство политичности, т.е. множественности разных позиций и интересов [Институт технологий образования (ИТО)].

Разобравшись в определении, мы рассмотрим принципы образовательной политики и принципы государственной политики в области образования. На сегодняшний день в принципах образовательной политики преобладают следующие принципы:

Автономность образовательных учреждений - предоставление самостоятельности образовательным учреждениям в разработке и утверждении учебного плана, порядка и периодичности промежуточной аттестации, системы оценок воспитанников.

Гуманистический характер образования - создание такой системы учебно-воспитательных учреждений и образовательных программ, которые смогут удовлетворить любые образовательные запросы различных групп населения без ущемления чьих-либо прав на получение образования любого желаемого уровня.

Демократизация образования - ликвидация монополии государства на образование и переход к общественно-государственной системе; четкое разграничение полномочий между центральными, региональными и местными органами управления с максимальной передачей управленческой функции на места; муниципализация образования (участие местной власти и местной общественности в управлении образованием через муниципальные органы и непосредственно в деятельности образовательных учреждений); самостоятельность образовательных учреждений в выборе целей, содержания, организации и методов работы, а также юридическая, экономическая и финансовая; право педагогов на творчество, свободу выбора концепций и технологий, учебников и учебных пособий, методов оценки деятельности учащихся, участие в управлении образовательным учреждением; право учащихся на выбор школы и профиля образования, на домашнее образование и обучение в негосударственных учебных заведениях, на ускоренное обучение и обучение по индивидуальным учебным планам, на участие в управлении образовательным учреждением.

Единство культурного и образовательного пространства - связь программы развития образования с национальными, региональными и муниципальными программами, учитывающими местные уровни социально-экономического и культурного развития, а также особенности местных образовательных систем.

Доступность - все типы учебных заведений доступны для обучения без ограничений по половым, расовым, национальным, религиозным.

Светский характер государственных, муниципальных образовательных учреждений - образовательные программы государственных и муниципальных образовательных учреждений носят безрелигиозный характер, ни одна из религиозных конфессий не может пропагандироваться в стенах государственных образовательных учреждений или подвергаться преследованию.

Свобода и плюрализм - предоставляется свобода выбора форм обучения по желанию детей, их родителей или заменяющих родителей лиц. Родители и дети могут по своему желанию выбрать для обучения государственную светскую школу или любое религиозное или частное учебное заведение [4].

Эти принципы являются наиболее общими для всех стран мира. Какие же принципы по законодательству актуальны для нашей страны. Для более ясного

понимания коррекции и изменения в законах РК в области образования, мы будем рассматривать принципы в хронологической цепочке.

В законе от 01.04.1993 выделялись такие принципы как:

- 1) равенство прав граждан РК на получение образования;
- 2) бесплатность образовательных услуг в пределах государственных стандартов образования;
- 3) разнообразие учреждений образования по видам собственности, направлениям деятельности, формам воспитания и обучения;
- 4) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его ступеней;
- 5) научный характер, правовая и экологическая направленность образования;
- 6) опережающее развитие образования;
- 7) демократизм управления в системе образования;
- 8) светский характер образования в государственных учреждениях образования;
- 9) независимость образования от политического и идеологического воздействия, препятствующего получению объективных знаний [1].

А в законе от 07.06.1999 в силу вошли такие принципы:

1. Основными принципами государственной политики в области образования являются:

- 1) равенство прав всех граждан Республики Казахстан на образование;
- 2) доступность образования всех уровней для населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого гражданина;
- 3) светский характер образования;
- 4) стимулирование образованности личности и развитие одаренности;
- 5) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его ступеней; единство обучения и воспитания;
- 6) разнообразие организаций образования по формам собственности, по формам обучения и воспитания, направлениям образования;
- 7) демократический характер управления образованием, расширение академических свобод и полномочий организаций образования;
- 8) гуманистический и развивающий характер образования;
- 9) интеграция образования, науки и производства;
- 10) профессиональная ориентация обучающихся;
- 11) информатизация системы образования.

2. В организациях образования создание и деятельность организационных структур политических партии и религиозных организаций (объединений) не допускаются [2].

В законе об образовании от 27.07.2007 и на сегодняшний день действуют следующие принципы:

1. Основными принципами государственной политики в области образования являются:

- 1) равенство прав всех на получение качественного образования;
- 2) приоритетность развития системы образования;
- 3) доступность образования всех уровней для населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого лица;
- 4) светский, гуманистический и развивающий характер образования, приоритет гражданских ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности;
- 5) уважение прав и свобод человека;

- 6) стимулирование образованности личности и развитие одаренности;
- 7) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его уровней;
- 8) единство обучения и воспитания;
- 9) демократический характер управления образованием, прозрачность деятельности системы образования;
- 10) разнообразие организаций образования по формам собственности, формам обучения и воспитания, направлениям образования.

2. Запрещается создание и деятельность организационных структур политических партий и религиозных организаций (объединений) в организациях образования [3].

Мы заметили, что есть неизменные принципы, например:

- 1) равенство прав граждан РК на получение образования;
- 2) разнообразие учреждений образования по видам собственности, направлениям деятельности, формам воспитания и обучения;

бесплатность образовательных услуг в пределах государственных стандартов образования;

- 3) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его ступеней;

- 4) демократический характер управления образованием, прозрачность деятельности системы образования;

5) светский характер образования в государственных учреждениях образования; гуманистический и развивающий характер образования, приоритет гражданских ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности.

В действующем законе отсутствуют следующие принципы:

- 1) опережающее развитие образования;
- 2) научный характер, правовая и экологическая направленность образования;
- 3) независимость образования от политического и идеологического воздействия, препятствующего получению объективных знаний.
- 4) интеграция образования, науки и производства;
- 5) профессиональная ориентация обучающихся;
- 6) информатизация системы образования.

И появились такие принципы как:

- 1) приоритетность развития системы образования;
- 2) доступность образования всех уровней для населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого лица;

- 3) уважение прав и свобод человека;

- 4) стимулирование образованности личности и развитие одаренности;

- 5) единство обучения и воспитания;

6) Запрещается создание и деятельность организационных структур политических партий и религиозных организаций (объединений) в организациях образования

Сравнив законы РК «Об образовании», мы пришли к следующим выводам. Если 1992 – 1993 г главными задачами выделяли: раскрытие духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности; воспитание гражданственности, осознания прав и обязанностей личности перед семьей, народом, обществом и государством, а так же потребности участвовать в культурной, общественной, экономической и политической жизни

Республики; развитие творческих способностей личности эстетического воспитания; создание условия для изучения культуры, обычаев и традиций казахского народа; предоставление жителям Республики возможностей для получения общего и профессионального образования. То 1999 – 2007 выделяют такие задачи: создание необходимых условий для получения качественного образования, направленного на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики; развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности; воспитание гражданственности и патриотизма, любви к своей Родине - Республике Казахстан, уважения к государственным символам и государственному языку, почитания народных традиций, нетерпимости к любым антиконституционным и антиобщественным проявлениям; воспитание личности с активной гражданской позицией, формирование потребностей участвовать в общественно-политической, экономической и культурной жизни республики, осознанного отношения личности к своим правам и обязанностям; приобщение к достижениям отечественной и мировой культуры; изучение истории, обычаев и традиций казахского и других народов республики; овладение государственным, русским, иностранным языками; обеспечение повышения социального статуса педагогических работников; расширение автономности, самостоятельности организаций образования, демократизация управления образованием; функционирование национальной системы оценки качества образования, отвечающей потребностям общества и экономики; внедрение и эффективное использование новых технологий обучения, в том числе кредитной, дистанционной, информационно-коммуникационных, способствующих быстрой адаптации профессионального образования к изменяющимся потребностям общества и рынка труда; развитие систем обучения в течение жизни, обеспечивающих взаимосвязь между общим обучением, обучением по месту работы и потребностями рынка труда и помогающих каждому максимально использовать свой личный потенциал в обществе, основанный на знании и компетентности; интеграция образования, науки и производства; обеспечение профессиональной мотивации обучающихся; обеспечение опережающего развития технического и профессионального образования путем активного взаимодействия с работодателями и другими социальными партнерами; создание специальных условий для получения образования лицами с ограниченными возможностями. В первую очередь задачи стали шире и немного иной направленности, в соответствии с изменением сознательности. Исходя из принципов мы наблюдаем следующее. В законе РК «Об образовании» от 1992-1993 выделяют такие принципы как: бесплатность образовательных услуг в пределах государственных стандартов образования; разнообразие учреждений образования по видам собственности, направлениям деятельности, формам воспитания и обучения; научный характер, правовая и экологическая направленность образования; опережающее развитие образования; независимость образования от политического и идеологического воздействия, препятствующего получению объективных знаний. В законе РК «Об образовании» от 1999 описывают такие принципы: гуманистический и развивающий характер образования; интеграция образования, науки и производства; профессиональная ориентация обучающихся; информатизация системы образования. В законе РК «Об образовании» от 2007 расписываются немного иные принципы: приоритетность развития системы образования; уважение прав и свобод человека; единство обучения и воспитания. Соответственно существуют и неизменные принципы. Так же стираются некоторые

статьи, которые не актуальны на сегодняшний день. Немного видоизменилась структура системы образования. В законе РК «Об образовании» от 1992-1993 рассматривали весь период становления личности: Семейное воспитание; Дошкольное воспитание; Общее среднее образование; Внешкольное воспитание и обучение; Профессионально-техническое образование; Среднее специальное образование; Высшее образование; Послевузовское образование (асперантура, доктарантура); Повышение квалификации и переподготовка кадров; Дополнительное образование. То в других рассматривают основные этапы. Немного поменялись права и обязанности субъектов образовательного процесса. Законы РК «Об образовании» от 1999 – 2007 появились новые главы, которые ранее не существовали. По рассмотрению законов РК «Об образовании» от 1992 по 2007 год мы раскрыли основные различия. Но ознакомившись подробно мы замечаем схожесть и суть законов одна, дать достойное образование преемникам государства. Тем не менее законы РК «Об образовании» от 1999 по 2007 носят современный характер, и в связи огромным информационным потоком стали рассматривать новые главы и положения.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 01.04.1993 N 2066-12/ "ОБ ОБРАЗОВАНИИ"/ Глава 1. Общие положения/ Ст.3. Принципы государственной политики в области образования.
2. Закон Республики Казахстан от 07.06.1999 N 389-1/ "ОБ ОБРАЗОВАНИИ"/ Глава 1. Общие положения/ Ст.3. Принципы государственной политики в области образования.
3. Закон Республики Казахстан от 27.07.2007 N 319-3/ Глава 1. Общие положения/ Ст.3. Принципы государственной политики в области образования.
4. <http://www.edu.ru/> ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

**Галимова Н.- студент 3 курса
специальности
«Социальная педагогика и
самопознание»
КазНУ имени аль-Фараби
Научный руководитель:
д.п.н., профессор Мынбаева А.К.**

ДИАГНОСТИКА КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

На сегодняшний день педагог обретает новый статус, который имеет высокую значимость, однако, с другими требованиями к педагогической деятельности. Главная цель его деятельности, кроме хорошей организации процесса обучения и воспитания, основанном на личностном подходе, заключается в умелой организации самостоятельной деятельности учащихся и развитии творческого потенциала. Для того, чтобы педагог мог развивать в учащихся творческий потенциал и побуждать их к творчеству, он, соответственно сам должен быть креативной личностью. Педагоги, имеющие высокий уровень креативности, которые могут самостоятельно разрешить любую педагогическую задачу творчески, умеющие выработать свой личный стиль творческого взаимодействия с учащимися, способны покорить вершины в профессионально-педагогической деятельности. В связи с этим, все больше и больше

уделяется внимание развитию креативности студентов педагогических специальностей. Развитие творческих способностей студентов будущих учителей обеспечивает становление многостороннего и конкурентноспособного специалиста, а главное педагога, который сделает педагогический процесс увлекательным и непринужденным. Поэтому особую актуальность приобретает диагностика креативности студентов педагогических специальностей.

Исследованием креативности занимались многие ученые Дж.Гилфорд, Э.П.Торренс, Дж. Брунер, Л.Б.Ермолаева-Томина, М. А. Холодная, Д.И Буинова, Д.Н. Боровинская, Е.П. Ильин и др. Отечественные исследователи креативности Б.А.Оспанова, А.К.Избасканова, Н.А.Михайлова, Е.Б. Фищук, Б.Г. Сарсенбаева, Б.А.Нурмагамбетова и др.

Впервые понятие креативности (от лат. *creatio* – созидание) было использовано Д. Симпсоном в 1922 году для определения способности человека отказываться от стереотипных способов мышления.[1]

Рассмотрим определения понятия «креативность» с точки зрения различных авторов.

Б.А.Оспанова предлагает рассматривать креативность как практико-ориентированную, профессионально-значимую категорию, обеспечивающую продуктивные преобразования в профессиональной деятельности.[2]

Л.Б.Ермолаева-Томина трактует креативность как личностное качество, которое базируется на потенциальных возможностях каждого человека, актуализации неосознаваемой потребности быть неповторимой индивидуальностью, свободной, но присоединяющейся к всеобщему через продукты своего творчества, гармонически сочетает индивидуальные и социально-значимые интересы.[2]

М. А. Холодная отмечает, что креативность рассматривается в узком и широком значении. Креативность в узком значении – это дивергентное мышление (точнее, операции дивергентной продуктивности, по Дж. Гилфорду), отличительной особенностью которого является готовность выдвигать множество в равной степени правильных идей относительно одного и того же объекта. Креативность в широком смысле слова – это творческие интеллектуальные способности, в том числе способность приносить нечто новое в опыт (Ф. Баррон), способность порождать оригинальные идеи в условиях разрешения и постановки новых проблем (М. Валлах), способность осознавать пробелы и противоречия, а также формулировать гипотезы относительно недостающих элементов ситуации (Е. Торренс), способность отказываться от стереотипных способов мышления (Дж. Гилфорд).[3]

Функцию креативности очень образно и полушутливо определил П.Торренс: «Креативность-это значит копать глубже, смотреть лучше, исправлять ошибки, беседовать с кошкой, нырять в глубину, проходить сквозь стены, зажигать солнце, строить замок на песке, приветствовать будущее».[4]

Необходимыми компонентами для проявления креативности можно считать наличие: а) творческой личности, б) творческого процесса, в) творческой среды (Рис 1).

Исходя из понятия социального интеллекта Дж. Гилфорда креативность можно разделить на интеллектуальную и социальную. Интеллектуальная креативность включает в себя когнитивную сферу, которая в свою очередь состоит из анализа (абстракции) и синтеза (обобщения). Способности к анализу и синтезу являются составляющими общего интеллекта.

Социальная креативность в свою очередь включает в себя креативность профессиональную, одной из разновидностей которой является педагогическая креативность.

Педагогическая креативность состоит из коммуникативной и дидактической. Коммуникативная креативность опирается на диалог и импровизацию. Дидактическая креативность включает в себя объем накопленных знаний и традиций, а также способность к новаторству. Целью дидактической способностью к новаторству.

Составляющие коммуникативной и дидактической креативности являются основой педагогических способностей. Педагогические способности влияют на способность к педагогическому творчеству, которая в свою очередь развивает интуицию. На стыке интуиции, способности к педагогическому творчеству и общего интеллекта рождаются творческие свершения.

Нами была проведена мини-диагностика креативности студентов педагогических специальностей. Исследование проводилось в рамках республиканского проекта "Психолого-педагогическая диагностика способностей молодежи исследовательского университета как фактор развития интеллектуального потенциала Казахстана".

Для диагностики креативности мы использовали 3 разработки тестовых заданий из книги Ильина Е. П. - Психология творчества, креативности, одаренности.

Проведенные исследования показывают, что у студентов с высоким уровнем креативности открытый, креативный подход к решению проблем. Они также способны поддерживать других в ходе решения проблем и воспользоваться каждым удобным случаем для того, чтобы создать дух предприимчивости и проблематизировать среду вокруг себя. Еще они обладают способностью побуждать к креативности других.

Подход к решению проблем у студентов со средним уровнем креативности иногда отличается ригидностью и может приводить к стандартным решениям, которые больше, чем следует, опираются на прошлые решения подобных проблем. Им необходимо попытаться освободиться от этого, и тогда креативность проявится. Их креативный потенциал достаточно развит, но не всегда проявляется, так как этому препятствуют некоторые особенности личности. Они должны научиться регулировать эмоциональные состояния, снижая напряжение. Это поможет уменьшить действие барьеров.

Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о высоком качестве получаемого студентами педагогических специальностей образования. Также говорит о формировании конкурентноспособных специалистов и эффективной деятельности преподавателей. Креативность педагогов является важнейшим условием педагогического процесса, объективной профессиональной необходимостью.

Проведенное исследование позволяет сформулировать совокупность практических рекомендаций, реализация которых могла бы способствовать дальнейшему развитию креативности студентов:

1. Вовлечение студентов в научную деятельность;
2. Частая организация различных видов арт-терапий;
3. Проведение конкурсов и выставок «Hand-made»;
4. Создание профориентационной группы студентов и выезды в школы.

Проведенная диагностика это всего лишь незначительная часть. Следует изучить и выявить уровень студентов педагогических специальностей всех вузов. И провести плодотворную работу в сфере развития креативности будущих учителей как главного условия успешного протекания педагогического процесса. Поэтому данное направление исследования остается актуальной и по сей день.

Список использованной литературы:

1. Д.И. Буинова. Креативность как фактор самореализации личности в профессиональной деятельности // Психология, социология и педагогика. – Январь 2013. - № 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://psychology.snauka.ru/2013/01/1534>
2. А.К. Избасканова. Исследование креативности учителя в современной педагогической теории//Менеджмент в образовании.- №2(49), 2008
3. Е.П. Ильин. Психология творчества, креативности, одаренности. - СПб. : Питер, 2009. - 448 с.
4. Н.А. Михайлова, Е.Б. Фищук. Креативность как личностная способность будущего учителя к творчеству // Вестник КазНПУ. Серия «Психология».- № 1(10), 2007
5. Е.Е. Щербакова. Формирование педагогической креативности студентов вуза в условиях профессиональной подготовки.

Архабаева А.Қ.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану мамандығының 4 курс студенті, ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Қожахметова К.Ж.

«ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНӘН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі білім беру саласындағы бәсеке міндеттердің бірі жас ұрпақты ғасырлар бойы жинақталған халық даналығының ұлттық құндылықтарын сіңіруге бағыттау болып табылады. Сондықтан еліміздің ертеңі – бүгінгі жас ұрпаққа саналы тәрбие беруде.

Құндылықтар әлемі - сөздің кең мағынасында мәдениет әлемі, адамның рухани әрекетінің саласы, тұлғаның рухани байлығының өлшемін білдіретін оның адамгершілік санасының, басымдылықтарының саласы. Әрбір мәдениеттің өз құндылықтар кешені бар. Құндылықтар адам болмысының әртүрлі формаларына деген қатынасты білдіретін адамзат мәдениеті болып табылады. Құндылықтар - өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адамгершілік насихаттарға, адам өмірінің мәніне деген бағалаушы қатынас. Құндылықтар - материалдық және рухани қажеттіліктерді өтеу процесіндегі қалыпты нәрселер. Қалыпты мәнге қайырымдылық, сұлулық, әділеттілік идеялары ие болуы мүмкін.

Ұлттық құндылық мәселесі әл-Фарабидің, Ж.Баласағұнидің, М.Қашғаридің еңбектерінен бастау алады. Ұлтымыздың ұлы тұлғалары түркі халықтарының тәрбиелік ерекшеліктеріне үлкен мән бере отырып, ұлттық тәрбие берудің әдіснамалық негізін жасады. Халқымыздың кемеңгер ағартушылары Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың, Ш.Құдайбердиевтің, М.Жұмабаевтің, А.Байтұрсыновтың, Ж.Аймауытовтың, М.Дулатовтың, Х.Досмұхамедовтың, т.б. педагогикалық мұрасында тұлғаның қалыптасуы мен дамуындағы ұлттық тәрбиенің маңыздылығы мен мазмұны ашып көрсетілді.

Ұлттық құндылық негізі халықтық педагогика мен этнопедагогика болып табылады. Көрнекті қазақстандық ғалымдар М.Х.Балтабаев, С.Ғаббасов, Р.Қ.Дүйсембінова, Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, К.Ж.Қожахметова, Ж.Ж.Наурызбай, Ә.Табылдыев, С.А.Ұзақбаева, Қ.Қ.Шалғынбаева, т.б. тың зерттеулер жүргізіп, өз еңбектерінде халықтық педагогиканың қалыптасуы мен дамуын, оның құралдарының ұрпақ тәрбиесіндегі мәнін, мектептің оқу-тәрбие процесінде алатын орны мен оларды пайдалану мүмкіндіктерін қарастырады.

Құндылық ұғымының мазмұнына қарай ғалымдар Л.М. Архангельский, М.С. Каган, В.П. Тугаринов және т.б. пікірінше құндылық қоғамдық сананың барлық түрлерінің мынадай белгілерін айқындайды: маңыздылығы, пайдалылығы, қажеттілігі, анық мақсатқа ие болуы. Сонымен бірге адамдар нені қастерлейді, соның бәрі құндылық деп анықтайды. Ол-зат, табиғат құбылыстары, қоғамдық процестер, адамның іс – әрекеттер, мәдени құбылыстары болуы мүмкін «Құндылық» ұғымының мағынасын көптеген ғалымдар В.П.Тугаринов, Л.М.Архангельский, А.Г.Здравомыслов, М.С.Каган, Н.Ломов, В.Н.Сагатовский, З.И.Чапавадзе, С.Е.Матушкин, В.А.Ядов, Г.Қ.Нұрғалиева, С.Қ.Қалиев, Р.К.Төлеубекова зерттеп, қоғамдық сананың барлық түрлеріне сай: маңыздылық, нормативтік, пайдалылық, қажеттілік, мақсаттылық деп сипаттайды. Құндылықтың пайда болуы, бір жағынан, адамның қоғам талабын қанағаттандыруға қабілетті заттармен, құбылыс пен олардың қасиеттеріне байланысты деп есептеледі. Екінші жағынан, құндылық – адамның, қоғамның бар заттармен құбылыстарға берген бағасына байланысты тұжырым ретінде қарастырылады. Құндылық субъект пен объект арасындағы айқын бір қатынасты көрсететін форма. Адамның қоғамдық өмірін объект-субъектілік қарым-қатынас аспектіінде қарастырғанда ғана, біз құндылық құбылысын байқаймыз.

Сонымен, педагогикалық құндылықты жеке тұлғаның дамуына, оның рухани қалыптасуындағы оқыту мен тәрбиеге байланысты қарастырамыз. Педагогикалық құндылыққа мыналарды жатқызуға болады: оқушыны оқыту мен тәрбиелеудегі мақсаты мен қорытындысы идеалы білім, қабілет пен дағдылар, оқу тәрбие процесінде мақсатқа жетудің негізі, еңбектегі, адамгершіліктегі, саясаттағы тәрбиенің жеке басындағы қасиетті, дүниетаным мен сендіру жеке тұлғаның мінез-құлқына байланысты болады.

Мектеп іс-тәжірибесін талдаудың барысында оқушының оқуға, білімге деген шығармашық іс-әрекетін талдаудың барысында құндылық бағдарының маңызы зор. Бүгінгі таңда құндылық бағдар мәселесімен құндылық теориясы – аксиология, құндылық философиясы, әлеуметтану, жалпы психология, философия және мәдениет антропологиясы, педагогика және психология ғылымдары айналысады.

Қазақ ұлттық энциклопедиясында бағдар-жүру бағытын анықтайға арналған белгі деп анықталған. Сонымен бағдар ұғымына оқушыларды білімділікке бағыттайтын көрсеткіш, іс-әрекеттің қандайда бір қызығушылыққа бағытталуы деп анықтама береміз.

Құндылық бағдары ішкі дүниетанымға негізделіп отырып төмендегідей белгілермен: құрылымдылық, жеке тәжірибелің, көңіл-күй жиынтығымен анықталады. Құндылық денег феномен бағдарының жиынтығы, жеке тұлғаның өзіне тән ой орталығының тұрақтылығы мен белгілі бір қабілеттерімен қамтамасыз етіледі И.С.Нарский.

Құндылықтар мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау, келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:

-құндылық, және құндылық бағдар, категориялары-бұл жалпы ғылыми категория;

-жақсылық, ақиқат, әдемілік және әділеттілік өз мәнділігіне қарай азамат үшін тұрақты сипатпен ерекшеленеді, тұрақтылыққа қатысты жоғары құндылықты категорияға кіруі мүмкін;

-педагогикалық құндылықтарға. Білім, біліктілік және дағды; жеке бас қасиеттері; оқу қызметінде қарым-қатынас мақсатына жету құралы ретінде; көзқарас жіне сенім жүйесі; жеке мінездердің жиынтығы жатады;

-құндылықтар бағдарының объектісі ретінде өзін-өзі бағалауға және жеке өміріндегі және қоғамдық өміріндегі жаңа құндылықтар мен қажеттіліктерді білуге, адамды тұрақтандыруға бейімдейді;

-тұлға қалыптасуында адамның сенімі мен идеалдары, қызуғушылығы, мақсаттары құндылық бағдарымен анықталып, басты рөл атқарады;

-құндылық бағдар жеке тұлғаның мақсаттық, үміткерлік, адалдық сапаларын, анықтайшы принциптер мен идеалдарды ерікті істерге қабілеттілікті арттырудың белгілі типінде қызығушылық қажеттілігіне қарай бағыттайды;

-құндылық бағдары күшіне жеке тұлғаны басқару, мотивациялау аймағы кіреді. Оқытудың мотивациясына саналы адамзатты ішкі және сыртқы қайта жасақтаудың нәтижесі және ең бірінші адамның бағалы құндылығы жатады;

Оқушылардың құндылық бағдары «бейбітшілікке – бейбітшілік» - «болашақтың бейнесі» деген ұстанымдарды да қамтиды. Ол білім, техника, тарихи, мәдени эпостар, педагогикалық міндеттер т.б. сияқты бағдардың көрінісін көруге мүмкіндік береді.

К.Қожахметова әр адамның бойына қуат беретін, жігерін жасытпай рухтандыратын ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарды ерекше бағалай келе төмендегідей түрде жіктейді:

Жалпы адамзаттық:

-отан, отбасы, тәрбие, білім, махаббат, достық, бейбітшілік, теңдік, бостандық, ана, дін, өнер, жауапкершілік, адалдық, отансүйгіштік, сенім, ерлік, азамттық, сыйластық, түсініспеншілік, мейірбандылық.

Ұлттық :

-ар, анмыс, ана тілі, діл, рух, тәубашылдық, ризашылық, Отанның тарихы, туған жер, ізеттілік, парасаттылық, рахымшылдық, қанағатшылық, ата салты, дәстүр, жеті атасы, шежіресі.

Педагог-ғалым К.Оразбекова ұлттық тәрбиенің негізгі тамыры арқылы ұлттық тұлғаны қалыптастырудың педагогикалық негіздерін жүйелей отырып, ерекше құнды қасиеттер ретінде ақыл мен парасатты атап айтады. Ол қазақ даналығындағы он қасиеттен тұратын адамгершілік құнды сапаларды адамдарға сезіммен қарау, өз ісінің дұрыс бұрысына баға беру, халқына қызмет ету, өз сырларын өзгеге шашпау, әр жағдайда сақ болу, артық сөйлемей, әдептілік сақтау, кішіпейіл болу, кешірімді болк, біркудің ісіне араласпау деп қарастырады. Бұл еңбек бойынша қарым-қатынас құндылықтарын меңгерудің мүмкіндігі мол.

Дегенмен, жас ұрпаққа әлеуметтік тұрғыда өмір бойы қолдау көрсету мүмкін емес. Сондықтан да баланың өміріне азық болар дұрыс тәрбие, сапалы білім беру заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Өйткені бала кез-келген ортада өзін еркін сезіне ме? Жастарымыздың ұялшақ, ынжық, немесе мейірімсіз болуының себептеріне терең үңіліп, оқу-тәрбие ісін жаңаша ізгілендіру мақсатында Сара Алпысқызы 2001 жылы «Өзін-өзі тану» жобасын ұсынды.

«Өзін-өзі тану» пәні сабақтарының мақсат, міндетін ашуға, сабақта берілетін құндылықтарды түсінуге, талдауға, ұғынуға, балалардың шығармашылық жұмысын ұйымдастыруға, олардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға, берілген тапсырманы орындау арқылы ойлануға, өз ойын түйіндеуге, рухани адамгершілік білімді меңгеріп, оқушының жан-жақты қалыптасуына және оқушының сабақ барысында өзіндік құрал ретінде қолдану үшін оқулық, мұғалімге арналған әдістемелік құрал, оқушы дәптері тағы басқа оқу құралдары ұсынылған.

«Өзін-өзі тану» пәнінің басқа пәндерден өзіндік ерекшелігі, әдіс-тәсілдері, шартты белгілері бар. Оқулықтағы шартты белгілер балаларға түсінікті болуы үшін берілген. Сонымен бірге әдіс-тәсілдері шарттық шеңберден басталады. Берілген әрбір тапсырма баланың ішкі әлеуетін оятуға негізделген. Демек, оқушы пән арқылы өмірге

шынайы қарауға тәрбиеленеді. Оның негізі адамгершілікке, махаббатқа, сүйіспеншілікке келіп тіреледі.

Қазіргі мұғалімнің басты кемшілігі сыныптағы 25-балаға бір деңгейде қарауында, олардың бір-біріне ұқсамайтын ерекше тұлға екенін түсінбеуінен болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім әр баланың ақыл-парасатын, білімін, мінез-құлқын, қабілетін, қызығушылығын, дарыны мен талантын терең зерттей білуі қажет.

«Өзін-өзі тану» пәнін оқытуды ұйымдастыруда мұғалім пәннің Қазақстан Республикасы жалпы орта білім беру мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын, барлық деңгейлерге арналған «өзін-өзі тану» пәні бойынша оқу бағдарламасын білуі қажет.

Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық(2-3 сыныптар) құндылық бағдарын қалыптастыруда өзін-өзі тану пәні факультативті курсы (17 сағат, аптасына 1 рет).

Қазақ халқы қай уақытта болмасын, ұрпақ тәрбиесін ұлттың тағдыры, ұлттың болашағы деп білген. Сондықтан тәрбие мәселесіне көңіл бөліп, оған тиімді әдіс-тәсілдерді қолданып, қарастыру әрбір ұжымның тапқырлығы мен іскерлігін, ізденімпаздығы мен шығармашылығын талап етеді. «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, тәрбиесіз берілген білім адамзатқа апат әкеледі» деген ғұлама ғалым Әбу Насыр Әл-Фараби ойын әрбір ұстаз, әрбір ата-ана өздеріне қағида ретінде ұстанса нұр үстіне нұр болар еді. Оқу мен тәрбие — бір-бірінен бөлек алынып қаралмайтын күрделі процесс. Жаңа заманның жаңашыл ұстазы осы екі үрдісті бірдей теңестіріп алып жүру оның шеберлігі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Қ.Бөлеев «Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау».-Алматы, 2004.

Кожухметова К.Ж. Казахская этнопедагогика; методология, теория, практика, - Алматы (ғылым) 1998г.

Кожухметова К.Ж. Этнопедагогика. Оқу құралы,-Алматы:Қарасай 2012.

Джонисова Г.К. «Бастауыш мектептің оқу-тәрбие үдерісінде оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыру

**Жалбагаева Э. Ж.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 4 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: аға оқытушы
Абдуллаева П.Т.**

ИНТЕРНЕТКЕ ТӘУЕЛДІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Интернет - кез келген компьютерлермен бүкіл әлем бойынша ақпарат алмасу мен беру мүмкіндігі, желілер жүйесі. Интернет - байланыс араларын өзара біріктіретін, тораптардың жиынтығы.

Интернет-тәуелділік феноменін психологиялық зерттеудің негізін қалаушы екі американдық клиникалық психолог К.Янг және психиатр И.Гольдберг. К.Янг 1994 жылы интернет-тәуелділікті анықтайтын арнайы сұрақша дайындап, оны веб-сайтта орналастырды. Нәтижесінде 500 сауалнама толтырылып, оның 400-ін аддиктілер

толтырылған. Өткен ғасырдың 90-шы жылдардың ортасында тәуелділік құбылысын анықтау үшін И.Гольдерг (1996) «Интернет-аддикция» терминін және тәуелділікті анықтауға көмектесетін диагностикалық көрсеткіштер жиынтығын ұсынды[1].

1998 жылғы М.Орзактың мәліметтерінде Интернет-тәуелділікке тән келесідей психологиялық және физиологиялық симптомдар бөліп көрсетілген:

1.Психологиялық симптомдар: көтеріңкі көңіл-күй және компьютердің алдындағы эйфория сезімі;тоқтаудың мүмкін еместігі;компьютер алдында өткізілетін уақыт көлемінің артуы;жанұя және жолдастарын елемеу; компьютерден алыс кездерде бос болу сезімі, депрессия, мөлшерден тыс қозу;өз қызметі жайлы қызметкерлеріне немесе жанұя мүшелеріне жалған айту;жұмыс немесе оқудағы мәселелер.

2.Физиологиялық симптомдар: карпальды канал синдромы (бұлшықеттің ұзақ күйзеліске ұшырау мен байланысты қолдың жүйкелік жолдарының туннельдік жолдарының зақымдануы);көз сұйық затының құрғауы;бас ауруы;омыртқа ауруы;уақытында тамақтанбау;жеке гигиенаны сақтамау;ұйқының бұзылуы.

К.Янг Интернет-тәуелділіктің 5 негізгі түрін сипаттайды:

- киберсексуалды тәуелділік – порносайттарға кіруге және киберсекспен айналысуға, чаттарда «ересектерге» арналған арнайы телеконференцияларда сексуалды тақырыпты талқылау.

- виртуалды танысуларға құмарлық – жанұямен, достармен шынайы қатынастардың орнына виртуалды кибер қатынастарды қалау.

- желіге деген тым жоғары қажеттілік – онлайндық құмар ойындар ойнау, үнемі аукциондарға қатысып сатып алулар жасау.

- тым көп ақпарат қабылдау (жабысқақ «веб-серфинг») – жүйедегі үнемі саяхаттаулар, ақпаратты мәліметтер базасы және іздеуші сайттарда іздеу.

- компьютерлік тәуелділік – компьютерлік ойындарға үнемі қатысу.

Ғалымдардың тұжырымдамалары бойынша, бірінші жақ [Нью-Йорктік](#) ғалым [Иван Голдбергтің](#) теориясы бойынша 1995 жылғы енгізген Интернетке тәуелділік терминін (internet addiction disorder, қысқаша IAD) жақтаушылар. Иван Голдбергтің теориясы бойынша мұндай тәуелділік психикалық проблема ретінде сипатталған.

Интернетті шамадан тыс көп пайдаланудың нәтижесі Интернетке тәуелділікті тудыратындығы тілге тиек етілген.

Ал екінші жақтың өкілдері Интернетке тәуелділікті ауру ретінде санауға нақты дәлелдер жоқ екендігін алға тартады, яғни, алдыңғылардың тұжырымдамаларына қанағаттанбайды. Себебі, ауруға тән ешқандай да синдром көрсетілмеген және Интернетке тәуелділік кезінде нендей жағдайлардың орын алатындығы да анық айтылмаған екен.

Қоғамдағы өсіп келе жатқан компьютеризация және «Интернетизациямен» байланысты шетелде 1980 жылдарда бастау алған Интернетті патологиялық пайдалану проблемесы өзекті бола бастады. Яғни «Интернет-тәуелділік» туралы айтылып отыр (синонимдері: интернет-аддикция, нетаголизм, виртуалды аддикция, Интернет әрекет-қылықтық тәуелділік, Интернетті артық (патологиялық) қолдану). Griffiths,1995 көсетуі бойынша Жоғары технологиялармен байланысты бейхимиялық (әрекет-қылықтық) аддикцияның жаңа формаларын белгілеу үшін М.Грифитс «технологиялық тәуелділіктер» терминін ұсынды, ол оны пассивті (Мысалы, теледидардан тәуелділік) және активті (Интернет-ойындар) деп бөлді.

Соңғы екі онжылдық ондаған миллион адамдардың кәсіби әрі күнделікті өмірінде Интернеттің кең түрде таралуымен ерекшеленеді. Интернет арқылы өмірдің барлық аспектілері жайлы ақпарат алынады, сауда, қарым-қатынас, сексуалдық және ойындық құмарлықтар жүзеге асырылады. Y.Amichai-Hamburger, E.Ben-Artzi

(2003) мәліметтерінде израильдік психологтар «өмір аспектілерінің ішінде Интернет тимей өткені жоқ» деп дәл айтқан болатын.

Қазіргі таңда [Еуропа](#) аумағында 100 000 астам адам осы тектес проблемаларға тап болып отырғанға ұқсайды. Көбі интернет атаулыға түгелдей тәуелді, не болмаса интернетте шамадан тыс уақыт жоғалтып қоятындары да болады [2].

Психолог мамандардың пікірінше, интернетке тәуелділіктен организмде айтарлықтай өзгеріс бола қоймайды, бірақ бұл адамды невроз жағдайына душар етуі ықтимал. Онда да, мысалы, тәуелділіктің дәстүрлі түрлері жылдар бойы қалыптасса, интернетке тәуелділік аяқ астынан және қарқынды түрде дамуы мүмкін. Бір анығы, оған тәуелділердің көпшілігі өзгелермен байланысқа түсу, қарым-қатынас жасау үшін интернет желісінде «өмір сүреді» және бұл дертті «жұқтырғандар» саны шынайы өмірдегі қарым-қатынас пен виртуалды байланыс арасындағы үлкен айырмашылық есебінен өсіп отырады. Ең бастысы, виртуалды әлемде кіммен, қалай байланыс жасасаң да, шын аты-жөнінді көрсетпеуіне болады. Мысалы, әдетте, жанындағылармен жақын сөйлесе алмайтын, ойын ашық жеткізуге қысылатын ұялшақ адамның өзі интернетте кіммен болсын, күні-түні еркін сөйлесіп, әркімдермен ой бөлісіп, өзін тамаша сезіне алады. Алайда, ең өкініштісі, маңайындағы жақын адамдарымен арасы ашылған үстіне ашыла береді. Әрине, интернетке жұмыс бабымен «байланған» адамның тірлігі – бір басқа, ал егер бұл «байлану» белгілі бір мақсаттан ада болса, онда арнайы мамандардың көмегіне жүгінуге тура келеді. Себебі интернетке тәуелділік түбі жақсылыққа апармайды.

Интернет жалпыға бірдей қолжетімді бола бастағаннан-ақ мектеп жасындағы балалары бар ата-аналар ерекше дабыл қаққан. Өйткені балалар шынайы өмірден гөрі, виртуалды әлемге ерекше бой ұра түскен. Мұны психологтар ата-аналардың өз перзенттеріне жеткілікті түрде көңіл бөлмейтіндігінің салдары ретінде түсіндіреді. Сол себепті де балалар бар қызықты интернеттен іздейді. Яғни ата-анасы тарапынан бос қалған кеңістікті бала интернеттің көмегімен толтыруға мәжбүр болады. Сондықтан жұмысы қаншалықты қауырт болса да, егер баласының болашағын шынымен ойласа, әрбір ата-ананың өз перзентіне көңіл бөлуге уақыт тапқаны абзал.

Майра Айсина, Парламент депутаты:

– Компьютерлік клубтарға баратын 12-13 жастағы мектеп оқушыларының 80 пайызында физиологиялық биоритмдердің бұзылуы байқалады, олардың 10 пайызында жүйке күйзелуі, әрбір бесіншісінде бас ауруы, ұйқының қалыпсыздығы, әрбір үшіншісінде көз көруінің нашарлауы бар... [3].

Қорыта келгенде, интернетке тәуелді балалардың психологиялық жағдайы өзгеріске тап болады, яғни бұл дегеніміз шынайы өмірге қызығушылықтың болмауы, виртуалды желіде өмір сүруі. Сонымен қатар баланың физиологиялық тұрғыда дұрыс жетілмеуі, арқа, көз т.б. ауруларына шалдығуы байқалады. Сондықтан баланы ерте жастан бастап шынайы өмірге қатыстыру, бірге ойнау, балаға көңіл бөлу үлкен сипатқа ие. Дені сау бала сіздің ұрпағыңыз, еліміздің болашағы!

Қолданылған әдебиеттер:

1. <http://kk.wikipedia.org/wiki>
2. Краснова С.В., Казарян Н.Р., Тундалева В.С., Быковская Е.В., Чапова О.Е., Носатова «Как справиться с компьютерной зависимостью»
3. «Ғаламторға тәуелділік жақсылыққа апармайды» Алаш айнасы газеті – 15 тамыз 2009 жыл.

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУ ЖОЛДАРЫ

Қоғамның ең өзекті мәселелерінің бірі – қылмыстың, құқық бұзушылықтың алдын алу. Бұны бүгінгі таңда барлық деңгейдегі шенеуніктерден бастап, құқық қорғау органдары қызметкерлері, ұстаздар -мен ата-аналар, азаматтар да түсінуде. Қоғамда тәртіп орнамаса, ол құлдырайды, яғни келешегі болмайды. Бұл бәрімізге белгілі және оны жақсы түсінеміз. Дегенмен, қоғамда қоғамдық тәртіпті бұзуға бейім азаматтар да кездеседі және бұл — құқық бұзушылықтың орын алуына әкеп соқтырады, сондықтан құқық бұзушылық — қоғам өміріне тән қауіпті дерт. Құқық бұзушылықтың себептеріне қатысты ықылым заманнан осы күнге дейін әр түрлі пікірлер айтылып келеді. Солардың ішінде құқықтық нормаларды бұзуына ең алдымен әлеуметтік және биологиялық жағдайлар әсер ететінін байқауға болады.

Жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтың алдын алуға, қоғамдық тәртіпті сақтауға, заңды жауапкершілікті сезінуге өз үлесін қосатын, атсалысатын субъектілердің бірі — оқу орындары болып табылады. Оқу орнында жасөспірімнің азаматтық, патриоттық, адамгершілік, салауаттық, құқықтық, мәдени, шығармашылық т.б. қасиеттерін дамыту және қалыптастыру процесі жүзеге асырылады. Бұл ұжым мүшелеріне үлкен жауапкершілік пен міндет жүктейді.

Құқық бұзушылық пен келеңсіз жағдайларды барынша болдырмау және алдын алу, оның зияндылығы мен қауіптілігін түсіндіруде — өскелең ұрпаққа құқықтық тәрбие беру, оның мақсат – міндеттерін дұрыс түсіндірудің маңызы ерекше. Құқықтық тәрбие беру жан — жақты тәрбиелеудің маңызды бір саласы. [1]

Құқық бұзушылық - Қоғамға зиян келтіретін және заң бойынша жазаланатын қоғамға қарсы әрекет. Құқық бұзушылық: азаматтық (жеке басқа, азаматтың немесе заңды тұлғаның мүлкіне зиян келтіру, азаматтың абыройы мен қадір-қасиетін қаралайтын мәліметтерді тарқату және т.б.), әкімшілік (ұсақ бұзақылық жол ережесі тәртібін бұзу), тәртіптік (жұмыстан кешігу, жұмысқа бармау және т.б.) теріс қылық және т.т. Құқық бұзушылықтың барынша қауіпті түрі қылмыс болып табылады.

Құқық бұзушылық өзіндік пайда бағу, даму және жойылу заңдылықтарына ие белгілі бір қоғамдық құбылыс ретінде көптеген жекелеген құқық бұзушылықтардан құралады, олардың барлығы да ортақ қасиетке ие болады. Белгілі бір әрекет немесе әрекетсіздік әлеуметтік табиғаты мен заңды нысанын бейнелейтін осындай қасиеттердің жиынтығы құқық бұзушылықтың түсінігін береді. Құқық бұзушылық — биологиялық, физиологиялық, технологиялық ерекшеліктерге сай, адамның іс-әрекетінің әлеуметтік көрінісі. Құқық бұзушылық — құқыққа, оның талаптарына қарсы бағытталған мінез — құлық. Демек, құқықты бұзған ат-үсті қарап, талаптарынан айналып өту деген сөз. Әрбір құқық бұзушылық — нақтылы құбылыс. Оны нақты адам, белгілі бір жерде, мезгілде, жағдайда жасайды. Ол құқық нормаларының қағидасына қайшы келеді және өзіне тән оның белгілері болады. Сонымен бірге жекелеген құқық бұзушылыққа тән жалпы белгілері де кездеседі.

Құқық бұзушылықтың түрлері: Барлық құқық бұзушылық қоғамға қауіптілігінің сипаты мен деңгейіне байланысты екі топқа бөлінеді. 1) Қылмыс. 2) Теріс қылық. Объектінің құндылығы, құқыққа қайшы әрекеттің мазмұны, жағдайы,

уақыты, әдісі, келтірілген зиянның көлемі мен сипаты, кінәнің нысаны құқыққа қайшы әрекеттің күшейе түскендігі, оның себебі, құқық бұзушының жеке мінездемесі арқылы анықталатын қоғамға зияндылықтың сипаты мен деңгейі негіз болады.

Әрекет-әрекетсіздікті құқыққа қайшы деп тануға ықпал етуші субъекті фактор негіз болады. [2] **Қылмыс**- қоғамға қауіпті және заңмен жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты әрекет-әрекетсіздік. Ол қоғамның қалыпты өмір немесе мемлекеттік құрылыс, шаруашылық жүйе, меншік және азаматтардың саяси, еңбектік, мүліктің және басқа да құқықтары. Қылмыстың заңды сипаты — оларға қылмыстық заңмен тыйым салу мен жазалау шараларын қолдану болып табылады. Қылмысты заңда көрсетілген, қылмыстың барлық нысандық белгілерін иеленуші құқық бұзушылық өзінің жеңіл мәнділігіне байланысты қоғамға қауіпті болмаса, қылмыс болып саналмайды.

Жасөспірімдер арасында құқық бұзушылық пен қылмысты болдырмау үшін әрбір сынып жетекшісі, әрбір мұғалім, әрбір мектеп басшысы оқушыларды жақсы тануы қажет. Ұлы педагог К.Д.Ушинский: «Егер педагог адамды барлық жағынан тәрбиелегісі келсе, онда ол ең алдымен, оны барлық жағынан білуі тиіс» деген екен.

Құқық

бұзушылық пен келеңсіз жағдайларды барынша болдырмау және алдын алу, оның зияндылығы мен қауіптілігін түсіндіруде – өскелең ұрпаққа құқықтық тәрбие беру, оның мақсат – міндеттерін дұрыс түсіндірудің маңызы ерекше.[3]

Теріс қылық дегеніміз - қылмыспен салыстырғанда қоғамға қауіптілігі біршама төмен және қоғамдағы құқықтық тәртіптің жекелеген жақтарына нұқсан келтіруші құқық бұзушылық.

Теріс қылық қоғамға зиян келтіргендіктен, әлеуметтік қауіпті болып табылады. Теріс қылық қоғам өмірінің қай саласында жасалуы, келтірген зиянының сипаты және тиісті құқықтық санкциясының ерекшеліктеріне байланысты әкімшілік, тәртіптік, азаматтық құқық бұзушылықтарға жіктелінеді.

Құқық бұзушылықтың себептері төңірегінде ежелден осы күнге дейін сан түрлі пікірлер айтылуда. Айтылған ойларды тұжырымдасақ, адамдардың құқықтық нормаларды бұзуына, ең алдымен әлеуметтік және биологиялық жағдайлар әсер ететінін байқаймыз. [4]*Жасөспірімдердің құқық бұзу себептерін үлкен үш топқа бөлуге болады:*

- Әлеуметтік фактор: қоғам және мәдениет құрылымдарының әсері;
- Психологиялық фактор: адамның мінезінің табиғатымен және қарым-қатынас ерекшелігі;
- Биологиялық фактор: физикалық және органикалық элементтерінің әсері.

Құқық бұзушылықты болдырмаудың бірден-бір шарты құқықтық және қоғамдық тәртібінің сақталуына келіп тірелмек. Қоғам құқықтық тәртібіне негізделіп, арқа сүйеп қалыптасып, өмір сүре алады деген сөз. Өйткені қоғамдағы толып жатқан қарым-қатынастың басым көпшілігі құқық арқылы басқарылып, құқықтық іс-әрекет арқылы реттеліп отырады. Яғни, әрбір азамат өз мүддесін, мақсатын, тәртіпке сәйкес дамытады. Сол арқылы іске асыруға тырысады. Осы шарт орындалғанда ғана қоғамда құқықтық тәртіп қалыптасып, нығаяды. Қоғамдық ұйымдардағы тәртіп те қоғам бірлестіктерінің нормаларымен қамтамасыз етіледі. Қоғамдық тәртіптің әрбір бөлігі өзіне тән ережелермен реттеле келіп, нәтижесінде толыққанды қоғамдық тәртіп орнап, құқық бұзушылыққа қарсы үлкен тосқауыл орнатады. Қазақстан Республикасының дамып келе жатқан елдердің қатарына қосылу мақсатында, қазіргі жасөспірімдердің саналы азамат болып, тұлға ретінде дамуына барлық жағдайларды жасайды. Өркениетті қоғам үшін қымбат қазына – жеке тұлға, оның даму, қалыптасуы мен өмірі десек, бүгінгі жас ұрпақтың осы қымбат қазынаны бағалай білуі аса маңызды. Жасөспірімдік жас тарихи тұрғыдан алғанда өте

кеш қалыптасатын кезең, оның қажет екендігі күрделенумен айтылып отырады, жекелеп айтқанда технологиялық, әлеуметтік өмірдің және қазіргі заманғы қоғамның жасөспірімдерге қоятын талаптарымен байланысты күрделенулер. Осының салдарынан жасөспірімдік жас толығымен тұрақтанған болып табылмайды, 15-17 жастағы адамдар бір елдің тұрғындары болса да, әрқайсысында дамудың әлеуметтік жағдайы әр түрліше өтуі мүмкін. Сонымен қатар физикалық, физиологиялық, психикалық және әлеуметтік толысулардың барлық адамда бір ағыммен жүрмейтінін ескерсек, адамдардың дамуындағы бұл маңызды этапты сипаттау және зерттеу қиынға түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Г.Искакова, Н.Ғазизова, А.Сембаева, Қазақстан Республикасындағы адам құқығы, оқу құралы, Астана, 2008 ж.
2. Ғ.Сапарғалиев, А.Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы», Алматы, 2007ж.
3. Бабаев С., Оңалбек Ж. «Жалпы педагогика», Алматы, 2005ж.
4. А.Ә.Маханбетова, Р.С.Егізбаева, «Кәмелетке толмағандарды құқықтық мәдениетке тәрбиелеу», Алматы, 2010 ж.

Ахтанбердиев А.-
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Әлеуметтік педагогика және
өзін-өзі тану бөлімінің
4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
пед.ғ.к., аға оқытушы
Оңалбеков Е.С.

ҒАЛАМТОР-ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘСЕР ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Бүгінгі күні Ғаламтор немесе жаһандық желі тек ақпаратты (мәліметті) жеткізу құралы ғана емес, сондай-ақ дүние әлеміндегі адамның бағыт-бағдарын айқындап отыратын маңызды құралдардың бірі болып саналады. Соған сәйкес адам өмірінің қарқынды ырғағына үнемі сәйкес болып отырады. Адам желі арқылы пайдалы ақпараттарды аша алады, өмірлік серігін, саяхатқа шығатын жолсерігін табады, ұтымды сатып алу, сату әрекеттері болады, жұмыс жасап пайда табады, әскери келіміс-шарт жасайды, әйгілі немесе танымал болады, қызығушылық мүдделері ортақ жандармен сұхбаттаса алады т.б. Адамның осылайша желілер әлеміне еніп, ықпалдасуы, тікелей қатыстылығы әртүрлі білім саласындағы зерттеушілердің қызығушылығын оятпай қоймады.

Қоғамның компьютерлендірілу процестерінің үдемелі пайдаланылуына байланысты, жаһанданған ақпаратталудың тұлғаға қандай ықпал ететініне қатысты мәселелердің маңызы артуда.

Аталмыш проблемалық саланың әрқилы аспектілерін педагог-психологтар салыстырмалы түрде бұрыннан қарастыруда. Атап айтқанда, психолог О.Т.Тихомиров және оның шәкірттері О.Н.Арестова, Л.Н.Бабанин, Ю.Д.Бабаева, А.Е.Войскунский және көптеген басқа да ғалымдар адамның, соның ішінде жасөспірімнің компьютермен және ғаламтормен өзара әрекеттестігінен психикалық іс-әрекетіндегі құрылымды және функционалды өзгерістерінің зерттеулері жасалынуда.

Сонымен бірге, педагог-психологтар О.Н.Черемисина, Б.Л.Бардиер, Ю.Ф.Фомичева, А.Г.Шмелев, И.В.Бурмистров мақалаларында ғаламтормен өткізілген уақыт бұл-жасөспірімдердің психикасына, мінез-құлқына зиянды әсерін тигізіп, көңіл көтерудің басқа түрлеріне ауыса алмау, айналасындағылардың алдында алданыш, артықшылық сезімі сияқты психопатологиялық симптомдарда көрініс беретін **тәуелділік** деген көзқарастарын айтады.

Ғаламтордың жасөспірімдерге педагогикалық әсер ету құралдарын атап өтсек:

1. Жасөспірімнің «ғаламторға» тәуелділігінің пайда болуы;
2. Жасөспірімнің дамуына «тежеуіш» қызметін атқарады;
3. Жасөспірімнің жауапкершілігіне кері әсерін тигізеді;
4. Ғаламторға деген әуестіліктің шексіздігі;
5. Әлеуметтік ортадан алшақтауы, ғаламторлық әлемі бойынша шынайы өмірді қиялдай бастауы.

Жасөспірімнің «ғаламторға» тәуелділігінің пайда болуы. Ғаламторлық (компьютерлік) тәуелділік-зақымдайтын, болжауға болмайтын, ұнамды немесе ұнамсыз адамдармен түрлі қатынастарды қалыптастыруды қажет ететін ақиқаттан қашудың бір түрі болып табылады. Сондықтан, ересек қатаң өмірде тіршілік етуге үйренбеген жасөспірім үшін ғаламтор, виртуалды өмір – ең жақсы шешім болып көрінеді.

Педагог-психолог ғалымдар компьютер мен ғаламторға тәуелді балаларда мынандай белгілердің болатындығын атап көрсетеді. Яғни бірнеше сағат бойына ғаламтордан шықпауы, ата-анасымен кикілжіңге бару, сабақ үлгерімінің нашарлауы, жиі сабақтан қалу, достарымен қарым-қатынасының азаюы, тек өзі сияқты компьютерге құмар балалармен қарым-қатынас ұстау, өз уәдесінде тұрмау, ашуланшақтық, мазасыздану мінездері пайда болады, сол сияқты ұйқының бұзылуы, зейін мен есте сақтау қабілетінің нашарлауы т.б.көрініс береді.

Жасөспірімнің дамуына «тежеуіш» қызметі. Ғаламторды кеңінен пайдаланып жүрген жасөспірімдер білім мен мағлұматтарды кітапханадан көптеген уақытты бөліп іздемей-ақ ғаламтор кеңістігінен бірден табыға болатындығын біледі. Ғаламтордан ешбір кедергісіз, ізденусіз түрлі тақырыптарға дайын жұмыстар мен есептертер және сұрақтарға жауап таба алады. Ғаламтор мағлұмат беруде осылайша көмектескенімен, жасөспірім сабақты орындау барысында туындайтын өзіндік шығармашыл инициативалардан айырылады, нәтижесінде интеллектуалды дамуын тежейді. Осылайша жасөспірім рефераттар мен баяндамаларды өзі ізденіп, өз пікірлерімен жазудың орнына, ғаламтор кеңістігінен дайынын аз уақытта алады және есептеріне де ешбір кедергісіз дайын жауаптарды алып, үй тапсырмалары орындалады.

Жасөспірімнің жауапкершілігіне кері әсерін тигізуі. Ғаламторға қол жеткізген жеткіншек бүкіл виртуалды әлемге, яғни виртуалды әңгімелесуші адамдар мен ойындарға да қол жеткізеді. Ғаламтор бүкіл әлем бойынша адамдармен әңгімелесуге, пікірін білдіруге, өзін-өзі танытуға, жана бейнелерді қолдануға, алдын ойына да келмеген тәжірибелерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін заманауи құрал деп айтар едім. Мысалы, түрлі ойындар, чаттар, әлеуметтік желілер. Сондай-ақ виртуалды әлеуметтік желілерде кіру арқылы әлдебір әлеуметтік статуска ие болу арқылы өзін-өзі таныту мүмкіндігі туындауда. Бұл әсіресе, шынайы өмірде өзі қалайтын әлеуметтік статуска қолы жетпеген адамдар үшін маңыздылығы зор фактор болып отыр.

Ғаламтор адамға анонимділікті ұсына алады. Шынайылыққа жанаспайтын өзіндік бейне ойлап табуға болады. Әсіресе жеткіншектер ғаламторда өзін екін ұстап, жауапкершілікті ұмыта бастайды. Осы факторлардан «ғаламторға әуестілік» және «ғаламторға тәуелділік» ұғымдары шыға бастайды.

Ғаламторға деген әуестілік. Ғаламторға деген әуестік бұл-жасөспірімдердің көңіл көтерудің басқа түрлеріне ауысуға қабілетсіздік, айналадағылардың алдында алдамшы артықшылық сезімі сияқты психопатологиялық симптомдарда анықталатын тәуелділік. Жасөспірімнің эмоциялы сферасының кедейленуі сияқты қауіп те бар. Осылайша жас өспірімдік шақ бұл-психикалық және физиологиялық қызметтердің қауырт дамуы, тұлғаның, өзімдіктің, өз әрекеттеріне деген жауапкершіліктің қалыптасуы, сондықтан бұл кезеңнің ерекшеліктері жасөспірімнің тұлғалық дамуында теріс көрініс беретін агрессивті мазасыз күйлер, ғаламтор мен технологиялар, ғаламтор ойындары сияқты түрлі жағымсыз ықпалдардың әсерінде қалыптасады.

Әлеуметтік ортадан алшақтауы, ғаламторлық әлемі бойынша шынайы өмірді қиялдай бастауы. Ғаламтор мен әлеуметтік желілер баланың тәрбиесімен қатар, психикасына да ықпал етеді. Ғалымдар ғаламтордың басқа да БАҚ іспеттес, бала тәрбиесінің негізгі құралына айналып жатқандығынан қауіптенеді. Ғаламтордағы жасөспірім көрінген жарнамаларға сыни көзқараспен қарауды және сынауды біле бермейді. Сондай-ақ ғаламторды өте жиі пайдаланытын жеткіншектер ғаламтор әлемі мен шынайы өмірдің арасындағы айырмашылығын ажырата алмай қалуы да әбден мүмкін.

Ғаламтордың таралу ауқымы кеңейген сайын оның қоғам мен мемлекетті қайта құру қауқары да артуда. Орта есеппен қазіргі таңда адамзаттың үштен бірі online-дамыз деп кесіп айта алады. Географиялық аймақтарға бөліп қараса, алдыңғы шептегі Европаның қамтылуы 65 пайыз төңірегінде, 100 пайыз қамтылған елдер бірден-саран. Түрлі есеп бойынша, Қазақстанның қамтылуы 30-35 пайыз аралығында. Қазіргі қарқынмен өсетін болса, алдағы 10 жылдың ішінде жер беті ғаламтормен толық қамтылмақшы. Бірақ ақпараттық тордың қазіргі тарау дәрежесінің өзі жер шарын жұдырықтай етіп, қоғам мен адам өміріндегі қауырт өзгерістерге себепші болды.

Сонымен қорыта келе, жаңа заман талабына сай ХХ ғасырдың аяғында ғылымның жедел дамуы компьютерлік технология мен ғаламтордың пайда болуына себепші болды. Қай салада болмасын компьютер мен ғаламтор кеңінен қолданылып адамдар тіпті онсыз өз өмірін елестете де алмайтындай дәрежеге жетті деуге әбден болады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Алексеева А., Лебедева М. Интернет - рождение новой реальности. Москва., 2007 г.
- 2.Боровиков А.М. «Модус контроля как фактор стрессоустойчивости при компьютеризации профессиональной деятельности». Психологический журнал т.21, №1, 2000г., стр.75-68.
- 3.Дроздова А.Ю. «Издержки «виртуального зазеркалья», или кое-что о феномене компьютерной агрессивности». Москва., 2007 г.
- 4.Вересаева О. «Психология и интернет на пороге XXI века».. М., 2009 г
- 5.Кудрявцев В. «Интернет, или «экологически чистый наркотик».М., 2010 г

Павел Н.М.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану мамандығының 3 курс студенті ғылыми жетекшісі: доцент Жолтаева К.Ж.

ӘЛ-ФАРАБИ ІЛІМІ – ШЫҒЫС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРІН ДАМУШЫ

Ертедегі түркілер педагогикалық ой-пікірін талдау, алғашқы педагогикалық ескерткіштер тікелей халық өмірінің, халық педагогикалық мәдениетінің ықпалымен пайда болғанын көрсетеді. Ғылымның кернекті өкілдері, орта ғасыр мәдениеті қайраткерлерінің отандастары жинақтаған аса бай тәрбие тәжірибесін есепке алмауы мүмкін емес болатын. "ӘЛ-ФАРАБИ трактаттарынан" бастап, "Түркі тіліндегі Гүлістанға" дейін халықтық педагогикалық ой даналығына үздіксіз назар аудару байқалады. Бұл өзара байланыс Х-ХІУ ғғ. шығармаларының маңызды белгілері болып табылады.[1]

Әбу Насыр Әл-Фараби — түркі ойшылдарының ең атақтысы, ең мәшһүрі, “Әлемнің 2-нші ұстазы” атанған ғұлама. Атақты ғұламаның пікірінше оқу, білім алу, ғылым адамы болу, адамгершілік және тәрбие мәселерімен тығыз байланысты. Мәселен, "Философияны үйрену үшін алдын ала нені білу қажет" деген еңбегінде Фараби бірінші алғы шарт етіп адамның жан тазалығын, ар тазалығын қойған: "Ғылым үйренуге кіріспекші кіснің жас, кішіпейіл, денсаулығы жақсы болуы қажет. Оның тәрбиелі, адамгершілігі мол, адал, кулық-сұмдықтан және басқа даағат мінез-құлықтан аулақ болуы керек".[2]

Әл-Фарабидің "Сөз ғылымдарының классификациясы туралы" деп аталатын трактаты 5 тараудан тұрады. Олар: "Тіл туралы ғылым", "Логика", "Математика", "Табиғат ғылымдары және тәңірілік ғылымдары", "Азаматтық ғылым, заң ғылымдары және догматикалық діни ілім" т.б. Тараулардың аттарынан-ақ белгілі болып отырғандай, Әл-Фараби бұл ғылым салаларынан түрлеріне ерекше мән беріп өзінше түсіндіруге тырысады. Осы трактаты туралы Әл-Фараби: "Бұл кітаптағының бәрі пайдалы, өйткені, егер адам осы ғылымдардың бірін қарастырып, зерттегісі келсе, онда ол неден бастаудың, атап айтқанда, нені зерттеу керек екенін, зерттеу үшін ненің жарамсыз екенін және өзінің оған қай дәрежеде қолы жете алатындығын білетін болады. Сөйтіп, оның ғылымға баратын жолы қараңғылық пен надандыққа емес, білім мен парасатқа негізделетін болады",- деп жазды. (Әл-Фараби, Философиялық трактаттар, Алматы, 1973, 115-116 беттер).[3]

Ғұламаның ғылыми-философиялық еңбектерін байыптап қайта қарау барысында оның педагогика тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі болғандығын көреміз. Ол — шығыс елдерінде тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы оқымысты.

Педагогика ғылымдарының негізін қалаушылардың бірі болып келетін ғұлама жас ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыру үшін үш нәрсенің ерекшелігін жүйелеп, дәйектеп алу шарттығын атап көрсетті. Олар:

Баланың ішкі ынта-ықыласы, құмарлығы;

Ұстаздың шеберлігі, ар тазалығы;

Сабақ процесінің алатын орны.

Фарабидің педагогикалық теориясында оқыту мен тәрбие өте тығыз да біртұтас байланыста қарастырылғанымен, олардың педагогикалық құрал ретінде ерекше, әрқайсысына ғана тән жақтары да ажыратылады. Оқыту адамдар мен

халықтарда теориялық қайырымдылық дарыту болады, ал тәрбие-білім-білікке негізделген өнер арқылы оларға этикалық қайырымдылық дарыту тәсілі. Оқыту сөз арқылы жүзеге асырылады, ал тәрбие кезінде адамдар мен халыққа белгілі қимыл-әрекет дағдысын егеді...".[5]

Былайша айтқанда, Фарабидің пайымдауы бойынша оқу — философия негіздерін, теориялық білімдерді игеру, ал тәрбие — ол мұғалімнің, тәлімгердің, адамға белгілі бір адамгершілік, құлық қалыптарын және практикалық өнерді игеру дағдыларын қалыптастыру бағытындағы іс-әрекеті, ол шәкірттерге белгілі бір оң қасиетті, сапаны дарыту үшін қалай болса солай емес, белгілі бір мақсатты көздеген, саналы тәрбие жұмысына басты мән береді. Ғұлама тәрбие кезінде тәрбиеленушінің ерекшелігін ескеріп, әрбіріне жеке әдіспен дара қатынас жасауды талап етеді.

Әлемнің екінші ұстазының пікірінше, тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. "Жаман қылық — ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек" — дейді ғұлама. Фарабидің "Бақытқа жету жолы" атты трактатында жастарды батырлық, жомарттық, қайырымдылық, қанағаттылық, шешендік, доспейілділік, т.б. қасиеттерді қалай тәрбиелеу қажеттігі жайлы нақты баяндайды

Дүниежүзілік ғылым мен мәдениеттің алтын қорына өлшеусіз үлес қосқан ұлы бабамыздың педагогикалық мұрасы да тілегей – теңіздей мол дүние. Данышпан ойшыл өз еңбектерінің көпшілігін ұстаздық тұрғыдан тәлім – тәрбиелік мақсатқа орайластыра жазған. Оның арифметика, геометрия, астрономия, музыка ғылымдарын педагогикалық, яғни тәрбиелік ғылымдар дейтін жүйеге жатқызуы да, сондай – ақ педагогика, методика мәселелері жөнінде арнаулы еңбектер жазуы да жоғарыда айтылғанымыздың айғағы. Оның оқу – білім, тәлім – тәрбие мәселелері жайлы айтқан пікірлерінің құятын үлкен бір арнасы адам атаулыны гуманистік, ізгілік қасиеттерге баулу мәселесіне келіп тіреледі. Адам деген ардақты атты лайықпен алып жүруден артық бақыттылық жоқ. Нағыз бақыт осы дүниеде ғана, оны басқа жерден іздестірудің қажеті жоқ. Әлемдегі жаман мен жақсыны адамның ақылы ғана ажыратады.[6]

Ақылды болу үшін ғылым меңгеру, өнерге жетілу қажет. Осы жолда өмір бойы еңбектеніп, әрекеттенген абзал, мұның өзі адамға зор бақыт. Бірақ дүниеде жалғыз жүріп бақытқа жетуге болмайды. Ол үшін бірлесіп, қоғамдасып әрекет ету керек. Адам алдымен ойлы, парасатты болуға, ақыл – ойының жан – жақты дамуына ерекше көңіл бөлуі қажет, парасаттылық адамға өзінен өзі келмейді. Ол ұлан – ғайыр еңбек етіп, ғылым-біліммен молынан сусындаған кісіге ғана қонады.[7]

Фараби жастарға ғылым – білімді қалайша меңгерту керектігі жөнінде көптеген ақыл – кеңес береді, ғалым адамның моральдық бейнесінің қандай болуы керектігі жайлы пікірін ортаға салады. Ғылым – білім үйренемін деген жас адамның ақыл – ойын айқын, ерік – жігері, тілек – мақсат тек ақиқат пен шындық жолында ғана болуы тиіс дейді. Онда ғылымнан жәй ляззат іздеу, нәпсіпқұмарлыққа ұқсас әрекет болмауы қажет. Адам көздеген мақсатына жетуі үшін бұған жетудің тәсілін, жүрер жолын жақсы білуі шарт. Сонан соң барып қана оны меңгеруге кірісуі қажет. Шын қызықтырған нәрсе ғана адамды өзіне ие етеді, бір кәсіпке, не өнерге талпыну үшін адамға бәрінен бұрын табандылық керек. Сонда ғана ол белгілі білім саласында сындарлы пікір айта алатындай жағдайға ие бола алады. Ғылымды ұғу үшін үнемі сол ғылымның жолында болу қажет... Ғылымнан басқамен шұғылдануды азайту керек болады. Әрбір нәрселермен шұғылдана беруде істе тәртіпсіздік пайда болады. Арада мың жыл өткеннен кейін дәл осындай пікірді өзінің отыз екінші сөзінде Абай да айтқан ғой. «Көңілің өзге нәрсеге болса, - деп жазды ол, - білім, ғылым

қонбайды.[11] Адамның көңілі шын мейірленсе, білім- ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі...

Фараби еңбектерінде ұстаз бен шәкірттің ара қатынасы, бұл екеуінің психологиялық қасиеттерінің қандай болуы керек екендігі жайлы де аз айтылмаған. Ұстаз өз шәкіртінен адалдық, сыпайылық, ізгілік, әділдік сияқты жақсы қасиеттерді көргісі келсе, онда оның өзінде де осы аталған қасиеттері болуы шарт. «Пәлсапаны үйрену үшін алдын – ала нені білуі қажет?» дейтін еңбегінде ол былай дейді: «Мұғалімдік (ұстаздық) еткен адамның өлшеуі (әдісі) тым өктем (қатаң) болмасын және тым асыра босаңсытқан төмендікпен де болмасын. Егер тым қатты, үнемі ызғарымен болса, онда оқушылар мұғалімді жек көретін халге жетеді. Егерде өте босатып жіберген кішіпейілділік болса, онда оқушылар жағынан мұғалімді кем санау, оның ғылымына жалқау қарау қаупі туады. Ұстаз ескерер тағы бір жәйт,- дейді Фараби, - бұл шәкірттің мінез – құлқындағы жағымсыз мінезді, ұнамсыз қылықты болдыртпау, онда жақсы сипаттардың қалыптасуына мүмкіндік беру». [8]

Мінезділік - бақытты болудың шарттарының бірі. Кейбір адамдар қолдағы бақытынан оп- оңай айырылып қалады, тіпті кейде бақытсыздыққа ұшырайды. Оны мұндай күйге түсіретін – сол адамның нашар мінезі. Сондықтан жастардың жаны мен тәнін тәрбиелеуді бесігінен бастаған абзал, ал оқу орындарында бұған ерекше назар аударып отырмаса тағы болмайды.

Ғұлама дидактика, методика мәселелеріне де ерекше мән берген. Шәкірттердің білім меңгеруі, олардың жақсы әдет мен қажетті дағдыларға, икемділік пен шеберлікке машықтануы біртіндеп қалыптастындығын айтқан. Жасөспірім, жеткіншек үшін ұстаздың дұрыс бағыт беретін әсерлі де өнегелі сөздері аса қажет. Фараби ғылым – білімді, белгілі мамандықты өз қалауымен меңгергендерге сөзбен әсер етудің жеткілікті болатынын, ал оқуға ықыласы төмен, қисық – қыныр адамдарға зорлау принципін қолдану керектігін де айтады. Ол жаратылыстану ғылымдарын меңгеруге ерекше мән бөледі. Мәселен, математикалық ғылымдардың ұғымдарын меңгеруде қарапайымнан күрделіге, яғни жекеден жалпыға көшу қажет, сезімге жақын нәрселерден бастау - шәкірт табиғатына сәйкес келді, - деп ол дидактикадағы (оқыту теорисы) көрнектілік принципіне тоқталады. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні ретінде ойшылдың «білу», «білім» сияқты негізгі педагогикалық ұғымдарына берген анықтамасына тоқтала кетсем, бұл жөніндегі «Музыканың ұлы кітабында» былай дейді: «Білу – бұл нәрсені түсіну-ұғу, оның болмысының себебін ұғыну, ол нәрсе басқаша емес, тек сондай болатынын түсіну деген сөз. Сондай –ақ «білім» бұл мағынада оны ұғынудың, түсінуді жеңілдететін және оған жол сілтейтін нәрселердің бәрін, мысалы, анықтамалар, ұғымдар, белгілер т.б. бір сөбен айтқанда, «Талдау кітабында» айтылған индукцияның барлық элементтерін қамтиды деп есептеймін. «Білім» (білу) деген сөз тек осы шарттарды қанағаттандырған жағдайда ғана ғылым дәрежесіне көтеріледі... Бір нәрсені білу – тек ілгеріде белгілі болған басқа нәрселерді білу негізінде ғана жүзеге асады деп қорытындылағым келеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1) Көбесов А. «Әл – Фараби» Алматы «Қазақстан », 1971
- 2) Көбесов Ауданбек «Әбу Насыр Әл – Фараби» Алматы – 2004
- 3) Бейсенов А. «Әл – Фарабидің тұжырымдары» // Ақиқат. – 2006. - № 6. -70 -73б
- 4) « Әбу Насыр Әл – фараби» // Алдаспан. – 2003. - № 1-2.- 7 бет.
- 5) Медетбаев Т.С. « Әл – Фарабидің әдеби - ғылыми мұрасы». Автореферат». – Алматы, 1998 ж.
- 6) Көбесов А. « Әл- Фарабидің педагогика – психологиялық пайымдаулары.» // Ұлағат. -1995. -№1

- 7) Көбесов А. «Әл – Фарабидің педогогикалық мұрасы. // Бастауыш мектеп. – 1995.-№1-2-36-44б
- 8) “ Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.ISBN 9965-26-096-6
- 9) Биоморфология терминдерінің түсіндірме сөздігі/ – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2009. ISBN 9965-822-54-9
- 10) Отырар. Энциклопедия. – Алматы. «Арыс» баспасы, 2005 ISBN: 9965-17-272-2
- 11) Машанов А. «Әл – Фараби және Абай» Алматы -1994

**Сейіткерім Б.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 3 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Қожахметова К.Ж.**

ТӘРТІБІ ҚИЫН ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ– ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОБЛЕМА.

Тәртібі қиын оқушыларды тәрбиелеу және оқыту қазіргі таңда әлеуметтік-педагогикалық проблема ретінде күн тәртібінен түспей отырғаны мәлім. Мұның өзі «қиын оқушылар» санының жылдан-жылға өсіп отыруымен байланысты болып табылады. Бір уақыттарда «қиын оқушыларға» көбіне жасөспірімдер жатқызылса, бүгінгі таңда бастауыш сынып оқушыларының арасында да осы категорияға жататындар аз емес. Сондықтан «қиын оқушыларды» ерте жастан - бастауыш мектеп кезеңінен бастап қолға алып, олардың сапалы білім мен саналы тәрбие алуларына мүмкіндік жасалуы қажет. «Тәртібі қиын оқушыларды» тәрбиелеу жүйесінде адамгершілік тәрбиесі аса маңызды орынға ие болады. Мораль нормаларына жауап беретін айналадағы болмысқа жеке адам көзқарастарының сан-салалығын ескере келгенде, адамгершілік тәрбиенің жеке тұлғаны қалыптастырудағы ролі өте зор.

Адамзат тарихында жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие берудің педагогикалық-психологиялық негіздері ерте заманнан-ақ ойшылдар, ғұламалардың назарында болғаны мәлім. Олардың құнды идеялары атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа беріліп, бүгінгі күнге жетіп отыр.

Қазақтың ғұламаларының ішінде әл–Фарабидің шығармаларында адам баласын ізгілікке, адамгершілікке баулу мәселесі кеңінен орын алғаны мәлім.

Әл–Фарабидің білуінше, «Жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі игілікті және қайырымды адам боламыз, біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» - деп ескертеді. Ғұламаның бұл пікірінен ұғатынымыз – адамның санасы мен мінез - құлқы оның адамгершілік сапаларын қалыптастырудың негізі болатындығы.

Ж.Баласағұни «Құтты білік» дастанында адамгершілік тәрбиесін адамның бойында кісілік, парасаттылық, имандылық, тектілік және ізгілік қасиеттерін қалыптастырумен байланыстырады. Оның «Адамшылық жаса адамға адам бол, Адам атын мақтаныш қып адал бол» деген ой-пікірлері әл-Фарабидің идеяларымен үндесіп жатыр.

Осы ой-пікірлер қазақ даласында тұңғыш мектеп ашып, болашаққа оқу- білім сәулесін таратқан халқымыздың ағартушы-педагогы Ыбырай Алтынсарин, ұлы ғұлама Абай Құнанбаев, көрнекті қоғам қайраткері, ғалым-ұстаз Ахмет Байтұрсынов, қазақ

жерінде тұңғыш ұлттық педагогика, психология пәндерінің негізін қалаған Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытовтардың шығармаларынан да орын тауып, кешегіні бүгінгімен жалғастырып келе жатқан игілігі мол қазына болып отыр.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық қызметінде мұғалімдердің бала тәрбиесінде адамгершілік мәселесін жоғары талап етіп көрсеткендігі байқалады. Оның өзінің досы Н.И.Ильминскийге 1861 жылы қаңтардың 19 жұлдызында жазған хатында: «Осы жылы қаңтардың 8 жұлдызы күні менің көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы кірді, бәрі де жақсы, есті балалар... Мен балаларды оқытуға, қойға шапқан аш қасқырдай өте қызу кірістім. Кейін паракор болып шықпаулары үшін оларға адамгершілік жағынан әсер етуге бар күшімді салып отырмын», - деп өзінің сүйікті ісіне белсене кіріскеннің зор қуанышпен хабарлады.

Сондай-ақ, 1882 жылы шілдеде Н.И.Ильминскийге жазған хатында:

«Халық мектептері үшін ең керектісі – оқытушы. Тамаша, жақсы педагогика құралы да, әбден мұқият жүргізілетін инспектор бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды, - деп жазды. Мұғалім өз шәкірттерін жан-тәнімен жақсы көрсе, оқу-тәрбие ісіне шексіз берілуі ғана емес, оның беделі тек шәкірт алдында ғана емес, бүкіл ата-аналар, жұртшылық алдында жоғары болатынын ескертіп былай дейді: «Мектеп бітіруші баланың болашағын болжай білу қабілеті, адамгершілік қасиеті ұстазға байланысты».

Ағартушы-педагогтың бұл пікірінен байқағанымыз, адамгершілікті – оқу-тәрбие үрдісінің арқауы ете отырып, бала тәрбиесінде мұғалімнің ролі айрықша екендігін түсіндіреді. Әрине, бұл мәселенің қазіргі таңда да көкейтестілігін жоймағандығы анық.

Ы.Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан да бүкіл әлемдік тәлім-тәрбиенің деңгейі гуманистік көзқарас, яғни шәкіртке жылы жүректі болу, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптерінің көрініс тапқанын көреміз. Ол өз еңбегінде «Мен балаларды жазалауды сүйетін қатал адам емеспін. Бірақ тентек етіп өсірсең, балалардың адамгершілік қасиетін бұзып аласың» деді.

Ұлы ойшыл Абай адамның өсіп жетілуіндегі тәрбиенің роліне ерекше тоқтала келе, адам баласы бір-бірінен ақыл, ғылым, ар-мінез арқылы озады. Онан басқа жолмен озамын демектің бәрі - ақымақтық дей келе, адамды тәрбиелеудегі қоғамдық ортаның ролінің ерекшелігін саралап көрсетіп берді. Адамның жақсы, жаман болуы, ақылды, ақылсыз болуы генетикалық негізге байланысты, ақсүйек тұқымынан шыққандар ақылды, алғыр болады дейтін теріс көзқарасқа қарама-қарсы Абай адам мінезінің қалыптасуы тәрбиеге байланысты екенін дәлелдеді. өзінің отыз жетінші сөзінде: «Мен егер заң қаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім-деді.

Ж.Аймауытов баланы саналы азамат етіп тәрбиелеуге байланысты құнды пікірлер айтқаны белгілі. Ол «Тәрбиенің негізгі мақсаты - мінезді түзеу, адамшылыққа қызмет ету, адал еңбек ете білуге тәрбиелеу» деген қағиданы қуаттай келіп, «баланы тәрбиелеу үшін әрбір тәрбиешінің өзі тәрбиелі болуы керек. Себебі, бала айтып ұқтырғаннан гөрі, көргеніне көп еліктегіш келеді. Солай болған соң балаға не жақсы мінез болсын, іспен көрсету керек»- дейді.

Тәлім-тәрбие ғылымының теориялық жағына тұңғыш терең үңілушілердің бірі Мағжан Жұмабаевтың пікірінше, тәрбие саласы тұтас бөлінеді. Олар дене, жан, ақыл тәрбиесі, сұлулық пен әдеп-құлық тәрбиесі. «Егер де адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны. Егер де ол жөпшенді ыстық, суық, аштық, жалаңаштық сықылды тұрмыста жиі ұшырайтын көріністерді елемейтін мықты, берік денелі болса, түзу ойлайтын, дұрыс шешетін, дәл табатын ақылды болса, сұлу сөз, сиқырлы әуен, әдемі түрден ләззат алып, жаны толқынданарлық болса, жамандықтан

жаны жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратын құлықты болса, міне осылай болғанда адам баласының дұрыс тәрбие алып, шын адам болғандығы. Балам адам болсын дейтін ата-ана осы төрт тәрбиені дұрыс орындасын...» , «Тәрбиеден мақсұт - баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, келешек өз заманына лайық қылып шығару ғой» деу арқылы М.Жұмабаев тәрбие мақсатын келер күн талабымен ұштастырғысы келеді.

Бірде бір адамзат қоғамы өзінен бұрынғы аға буынның ақыл-ойын, тәрбиелік тәжірибесін пайдаланбай өмір сүрген емес.

Қиын балаларды тәрбиелеу мәселесі ХХ ғасырдың 20-30 жылдарынан бастап, күні бүгінгі дейін педагогтардың, психологтардың және заңгерлердің зерттеулеріне арқау болып, әр қырынан қарастырылып келе жатыр.

Зерттеушілер В.И.Куфаев, И.А.Невский, Л.К.Керімов қиын оқушыларға тән ерекшеліктерді бөліп көрсетуге тырысты.

В.И.Куфаев өз еңбегінде «... өсіп, ер жету, әлеуметтік жағдайына байланысты, бетімен кету дәрежесіне қарай, әртүрлі себептерге байланысты» қиын оқушылардың әрқайсысына тән ерекшеліктері болатынын, сондықтан «мұндай балалар өздеріне ерекше тәсілмен қатынас жасауды және олармен тиісінше жұмыс жүргізуді талап етеді» - дей отырып, қиын оқушыларға мақсатқа бағытталған адамгершілік тәрбие беру мен мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру үшін мынадай мәселелердің шешімін табу қажеттілігін көрсетті:

- балалардың өз бетімен жүруіне қарсы күрес жүргізу мәселелері;
- оқу орындарын балалардың денсаулығына, әлеуметтік және педагогикалық бақылаусыз бетімен кетуіне және сонымен қатар тәрбиеленуі қиын балалармен жүргізілетін тәрбие жұмыстарының түрлері мен тәсілдеріне қарай айырып бөлу қажеттілігі;
- тәртібі қиын балаларға арналған мекемелер мен оқу орындарында жұмыс істейтін тәрбиешілердің арнайы білімі болуы;
- тәртібі қиын балаларға адамгершілік тәрбие беруді қоғамдық пайдалы еңбек барысында жүзеге асыруды белсендіру.

И.А.Невский тәрбиеленуі қиын оқушыларды топтарға бөліп, оны үш жағдаймен түсіндіреді:

- а) педагогикалық тәрбиесінің дұрыс болмауы;
- ә) әлеуметтік тәрбиесінің дұрыс болмауы;
- б) психикалық қалыпты нормадан ауытқуы.

Ал тәрбиеленуі қиын оқушыларға тән ерекшеліктерді мынадай үш топқа бөледі:

1. Білімі. Тәртібі қиын оқушылардың оқу және әлеуметтік-этикалық білімі өзінің өте кемдігімен, жүйесіздігімен және түсінігінің қателігімен ерекшеленеді.

2. Дамуы. «Қиын» оқушылар әдетте өзінің ақыл-ой қабілеттілігі, сана-сезімінің өсіп-жетілуі жағынан өз құрбыларынан артта қалып, жұмыс істеуге қабілеттілігі төмендеп, кейбір психикалық функцияларының өсіп-жетілуінде ауытқушылығы (қабылдауы, зейіні, есте сақтауы, ойлауы, елестетуі, еркі, сөйлеуі, сезімі, т.б.) байқалады. Кей жағдайларда олардың ақыл-ойы, психикалық қасиеттері өз деңгейінде дамыған да болып келеді, керісінше, теріс бағытта, яғни олардың өздері үшін маңызды жағдайларда аса қырағы, байқағыш, көреген болып келеді. Ал сабақта ерікті қабылдауы, зейін қойып тыңдауы нашар, әлсіз болады. Сондықтан мұндай оқушыларға қолайлы жағдай туғызып, тиімді тәрбие әдістерін қолдану арқылы оқуға, өзінің айналасындағыларға қатынасын өзгертіп, тәртібін жақсартуға болады.

3. Қатынасы. Тәртібі «қиын» оқушылардың өздеріне тән ерекшеліктері сабаққа, ақыл-ой еңбегі мен дене еңбегіне қабілетсіз болып келетіндіктері. Ал бұл жағдай олардың оқудан әр уақытта да үлгермеушіліктері, еңбек ету дағдыларының

жоқтығы, оқу пәндеріне, жалпы білімге, оның нәтижесіне қызықпаулары, еңбектенуге қабілетсіздігі және осыларға байланысты болатын жағымсыз жағдайларды олардың әр уақытта да уайымдауынан болады. Мұның барлығы да олардың басқалардың еңбегінің нәтижесін пайдалануға дағдылануынан, басқаның еңбегін қадірлемеуінен келіп шығады. Тәрбиеленуі қиындар кейде мектептің мүлкін алып кетеді, терезені, мектеп мүлкін қиратады, өсімдіктерді бүлдіреді. Олардың тек қана оқу пәндеріне, еңбектенуге, басқалардың еңбегінің пайдалы нәтижесіне қызықпаушылық қабілеттері ғана төмен емес, тіпті, кейде жалпы адамды рухани бай ететін, адамның адамгершілік қасиетін жақсартатын әдебиетке, өнерге, тарихқа, жаратылыстануға, табиғатқа деген қызығушылықтары да төмен болып келеді.

Қиын балаларды тәрбиелеу мәселесімен айналысқан қазақстандық белгілі ғалым **Л.Керімов** әлеуметтану мен заң ғылымдарында, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерге талдау жасай отырып, кәмілетке жасы толмаған құқық тәртібін бұзушылар, педагогикалық тәртібі нашар оқушылар, «қиын» балалар сияқты терминдік ұғымдарды анықтайды. Біріншісіне кәмілетке жасы толмаған құқық тәртібін бұзатындар небір жағымсыз жағдайларға байланысты дау-жанжал шығаратын, арақ-шарап ішіп, жеке меншік пен қоғамдық мүліктерге қол сұғатындарды жатқызады. Олардың мінез-құлықтарында, жүріс-тұрыстарында жалқаулық, қатыгездік, бастаған ісін аяғына дейін атқармау, әртүрлі ұрлықтар жасау, т.б. қылықтар кездесіп отырады.

Педагогикалық тәртібі нашар балаларға айналасымен қарым-қатынастарда жағымсыз қылықтар мен әдет-дағдылар көрсеткенімен, мұндай ерекшеліктер мінез-құлықтарында тиянақты қалыптаспағандар жатады. «Қиын» балалар қатарына психикалық дамуы уақытша баяулаған, тез ашуланшақ, уайымшыл, өзін төмен санайтын, мінез-құлқында психопатиялық формалар кездесетін, дәрі-дәрмек беру арқылы қозу күйін тежейтін балаларды жатқызады.

Сонымен қатар Л.Керімов қиын оқушылардың адамгершілік сапаларының төмендеуіне отбасы тәрбиесінде кеткен қателіктермен қатар, мұғалім мен олардың арасындағы қарым-қатынастар жүйесіндегі кемшіліктерді де бөліп көрсетеді:

1. Мораль белгілері мен заң ережелерін ұстамауға бейімділігі бар оқушыларды алдын-ала айқындай алмау.

Мұғалімдердің кейбіреулері оқушының дара ерекшеліктеріне, адамгершілік тәрбиесі нормасынан ауытқу себептеріне көңіл аудармаған. Мектеп ұжымы тәрбие жұмыстарын жоспарлы қадағаламаған.

2. Қиын оқушылармен тіл табыса алмай, яғни жеке психологиялық ықпалдар жасай алмаудан барып, этикаға жатпайтын тәсілдерді: ұрысу, әрбір «қылықтарын» талдауға алу, орынсыз жазалау, қандай да бір жөнсіз «әрекеттер» болсын оны сол балаға жабу, кемсіту т.б қолданған. Дұрыс қолданылмаған шара жас өспірімнің ызакегін туғызып, қарсылық көрсетеді.

3. Кейбір педагогтардың кәсіптік деңгейлерінің төмен болуы және психологиялық тұрғыдан балалармен жұмыс жүргізуге дайындығының жеткіліксіздігі, өз пәндерінен білімдерінің таяздығы, тәрбие жұмыстарын өткізу мен ұйымдастыруда әдістемелік шеберліктерінің төмен болуы себеп болған. Олар қиын балалардың денсаулық жағдайынан хабардар болмаған. Себебі, көптеген педагогтар жұқпалы аурулардың түрлерін, олардың барысын білмейтіндігі анықталды.

Сонымен адамгершілік - адамның рухани арқауы демекші, оны тәртібі қиын оқушылар тәрбиесінде қалыптастыруда ғалым - педагогтардың, қиын балаларды зерттеуші - ғалымдардың еңбектерін пайдалана отырып, жұмыс істеудің маңызы зор. Сөзімізді түйіндей келе айтарымыз, педагогтар тәртібі қиын балаларды адамгершілікке тәрбиелеу - әлеуметтік - педагогикалық проблема екендігін

түсіне отырып, балалармен, олардың ата - аналарымен , қоғамдық мекемелермен тығыз байланыста болып тәрбие жұмыстарын жүргізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Әл-Фараби. Философиялық трактаттар.-Алматы, 1973.
- 2.Аймауытұлы Ж. Психология.-Алматы: Рауан, 1993.
- 3.Жұмабаев М. Педагогика. -Алматы: Ана тілі,1992.
- 4.Невский И.А. Предупреждение и преодоление педагогической запущенности школьников Автореф.дис.докт.пед.наук.-М., 1982.
- 5.Керімов Л.К. «Қиын оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу Мәселелері».-Алматы,1991.

**Қапланбекқызы М.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 3 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: доцент Жолтаева
К.Ж.**

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰНЫҢ «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Көне дәуірдегі түркі халықтары мәдениетінің тербеліп өскен бесігі Шу мен Іле өзені аралығында ұлан байтақ өлкеде ХІ ғасырда аты әлемге әйгілі ақын, философ, қоғам қайраткері Жүсіп Хасаджиб Баласағұн музыкант отбасында дүниеге келген. Жүсіп туралы жазба деректер ақынның өз шығармасы «Құтты біліктен» ғана табамыз. Ақын дастанын жасы елуге келгенде он сегіз ай ішінде жазып бітірген. «Құтты білік дастаны» («Бақытқа жеткізуші білік») түркі тілді туысқан халықтарының бізге келіп жеткен дүниежүзілік мәнге ие бірден-бір жазба әдеби ескерткіші. ХІ ғасырға дейінгі жазба әдеби тілдің даму жолдарын білдіре алатын асыл мұраларының бірі.

Жүсіп өз заманындағы ғылым саласымен толық танысып кемелденген шағында «Құтты білік» тәрізді классикалық шығармасын жазуға бет алды. Араб, парсы тілдерін жақсы білумен бірге өз ана тілін де терең меңгеріп, бар байлығын бойына дарытқан Жүсіп ана тілінің көркемдік қуатын әлемге

таныту бағытын ұстады.«Құтты білік» - ХІ ғасырға дейінгі түркі тілді халықтардың қоғамдық ой санасында орын алған рухани құбылыстарды тұтас қамтыған энциклопедиялық қуатқа ие көркем туынды.

Абай шығармаларында жүйелі түрде мол таралатын мораль философиясы жайлы ой- толғаныстардың ішкі төркіндері әсіресе ондағы жуан мәрттілік жөнінде айтылатын пікірлермен іштей іліктестік табатын рухани қазына көздерінің бірі-ХІ ғасырда қазақ жерінде жазылып, дүниеге келген «Құтты білік» дастаны. «Құтты білік» дастанында кейіпкерлердің символикалық сипаттары арқылы берілген төрт жетекші педагогикалық идеялардан өрбитін тағылымдық құндылықтар тәрбие мақсатына қол жеткізудің көзі болып табылады. Олар: бірі — Әділ (Әділет), екіншісі — Дәулет (Бақыт, құт), үшіншісі — Ақыл, төртіншісі — Қанағат.

Музыкант отбасында туылғандықтан күй тартып, өлең айтып, нақышты музыка сазын тұла бойына толық дарытқан. Баласағұнның бізге жеткен ең ірі туындысы түркі тілінде жазылған 13 мың жолдың Ғибрат- өнеге поэмасы. «Құтты білік» дастаны 1069

жылы жазылған. Бұл-саясат, өнеге тәрбие жөнінде толғаныс тапқан, үлкен тәрбиелік мәні мен маңызы бар, тағылымы терең, философиялық трактат.

Ж.Баласағұнның ойынша бала бойына білімді дарыту, парасаттылыққа үйрету, мәдени құндылықтарды игерту, ізгі сапаларды, адамгершілік мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, рухани бай, қанағатшыл, қоғамдық өмірге сай және еңбекқор болуы үшін оған өнегелі тәрбие беру керек. Баласағұн бала тәрбиесінде ата-ананың, тәрбиешінің және қоршаған ортаның маңызды орын алады деп педагогикалық ой түйген. Баласағұн – философ ретінде және тәрбиелік тағылымға толы-педагог ретінде артына өшпес мұра, тәрбиелік дәстүр, өнеге қалдырған адам. Және қызбен ұлдың тәрбие ерекшеліктеріне баса назар аударғанын ғұламаның «Ұл-қыз туса, оларды қалай тәрбиелеу керек» деген 63 тарауындағы мына бір өлең жолдарынан көз жеткізе аламыз.

Ай маңдайлы ұл-қыз туса алдыңда,
Үйінде өсір, бөтен жерде қалдырма.
Тәрбиеші ал ізгілікті, көшелі,
Ұл-қыз жақсы, таза болып өседі.
Ұл-қызыңа әдеп үйрет, білім бер,
Қос жалғанда нәсіп көріп, күлімдер.
Әйел әпер — ұлға, қызды ерге бер,
Қайғы-мұңсыз тірлікке не тең келер!?
Ұлды үйрет күллі өнер-білімге,
Ол өнермен дүние табар түбінде.
Ұлыңды бақ, бекерге бос жүрмесін,
Бейбастақ боп кетер бекер жүргесін.
Әйелді үйден шығарма, жат кіргізбе,
Жолдан таяр, жаттың көзін тигізбе.
Қыз да бір ет, сақта, бапта қалайда,
Сақтамасаң, ет бұзылар, не пайда?!
Қадірле де, не қаласа — бер тауып,
Жуытпа еркек, жүр есікті бек жауып.

«Құтадғу біліг» дастаны ақылнама, ұлағатты өсиет сөз. Тұлғаның дамуы және адам қандай жетістікке жетсе де, оның бәрі тәрбиенің нәтижесі екендігін көрсетеді. Ж.Баласағұнның дастанында тұлға бойындағы асыл қасиеттерге жіті тоқталғанын аңғаруға болады. Ол тұлға бойындағы адамгершілік қасиеттерді және жақсы, жағымды мінез-құлықты жоғары бағалағанын мына бір толғауынан байқаймыз:

Адам ба, адам өз пайдасын күйттеген,
Адам нағыз — ел пайдасын діттеген.
Қайырымды ма өзін-өзі демеген,
Қайырымды сол — ел пайдасын елеген.
Ізгі адам дер, оған кімді теңерсің,
Ай, білгір бек, оны да айтып берерсің?
Жақсы кісі? Жақсы ер сол, бағыңа,
Дауа болса, қайғырғанда, жаныңа!
Ай, ақпейіл, ай білімді ер, мойында,
Бұл сөзіме ой жіберіп, пайымда.
Растығын сарапта, бұл сөздердің,
Рас десең, болма әуейі, тез келгін.

Ұзын сөздер зеріктіре жайылар...
Есті ерлер сөзді қысқа қайырар.
Сөздерінді азайт, енді есілме,
Ақыл, білім құнын сөзбен кетірме!

Ж. Баласағұн жақсы мінез-құлық, тәлім-тәрбие жөнінде небір даналық ойларын білдіріп, сонымен қатар, адам баласын қор қылатын үш қасиет бар екендігін, сол қасиеттерден бойды таза ұстау керектігін тілге тиек етеді. Осы үш қасиет тұлғаның ішкі рухани дүниесін надандыққа жетелейтінін айтады. Осы ғибратты толғауларын 48 тараудағы «Өгдүлміш сарайдағы қызметкерлермен қалай қарым-қатынас жасау туралы» өлең жолдарында жеткізеді:

Ұстамды боп һәм көзіңе қарағын,
Ұстамды — әзіз, ғаламда алар аларын!..»
Үш нәрседен алыс жүр, сақ, байқағын,
Бірі — қатты, қырсық болма, айтарым.
Бірі — жалған, сұғанақтық — үшінші,
Үшеуінің түбі қорлық, түсінші!
Кісі сөгіп, ұсақ сөзге берілме,
Тура сөйле, сөзді терме, тегінде!
Адал болғын, біл, адалдық — киелі,
Бектер — адал, адалдықты сүйеді!

«Құтты білік» дастанынанда тәрбиенің бірнеше бағыты баяндалған. Осы бағыттары бойынша ішкі және сыртқы дүниесі бір-біріне сай, рухани және дене әсемдігі өзара үйлескен жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеуге болады (бұл төмендегі кесте түрінде берілген). Бүгінгі педагогикалық тұрғыдан алғанда үлкен ұжым тәрбиелейтін, педагогиканың бала тәрбиесіндегі басты мақсаты мен міндетін айқындайтын әдіс, тәрбиесін ұйымдастырудың негізгі десе де болады. Сондай-ақ, бұл тәрбиенің педагогикалық негізгі теориясы және дидактикалық еңбек деп қарастыруға да болады. Сонымен, «Құтты білік» дастанының тәрбиелік мәні зор философиялық трактат. XI ғасырда жазылып әлі күнге дейін тәрбиелік құндылығын жоғалтпаған асыл мұра. Кітап беттеріне де көз жүгіртіп байқасақ — ұлы, биік, тұлға деген ұғымдар көкіректі кең жайлап қайта-қайта шыға береді. Өмірдің кез-келген қырынан байқалатын асыл қасиеттер мен құндылықтарды осы туындыдан таба аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Асқар Егеубай, Жүсіп Хас Қажыб Баласағұн «Құтты білік» Алматы Өлке баспасы 2006 ж.
2. Келімбетов Н. Көркемдік дәстүр жалғастығы: ежелгі түркі поэзиясы және қазақ әдебиеті бастаулары. Астана: Елорда, 2000.
3. Қорқыт ата кітабы аударған Ә. Қоңыратбаев Алматы, жазушы 1986 ж
4. Нысанбаев Ә Қазақстан Демократия Рухани жаңару Алматы, «Қазақстан энциклопедиясы» Алматы 1999 ж

**Тәжен Б.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-
нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі
тану мамандығының 3 курс студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент
Төлешова Ұ.Б.**

ГИПЕРБЕЛСЕНДІ БАЛАЛАРҒА МУЗЫКАТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ ӘСЕР ЕТУ

Қазіргі таңда гипербелсенді балалардың саны күн санап өсуде. Неліктен қазіргі балалар гипербелсенді болуда? Неден пайда болады? Гипербелсенділіктің пайда болуын нақты бір себеппен сипаттау мүмкін емес. Психолог және педагог мамандардың зерттеуіндегі мына жайттарға назар аударсақ: гипербелсенділік әдетте кесар тілігі арқылы дүниеге келген балаларда көп байқалады. Немесе босану кезінде қиындықтар болып, созылмалы, ұзақ босанулардан болады. Гипербелсенділік әдетте ұл балаларда жиі кездеседі. Қыз балаларының миының құрылысы өзгешелеу болып келгендіктен, олар қиындықтарға анағұрлым төзімді болып келеді. Гиперактивті бала – өте көп қимылдайтын (қозғалатын), шаршауды білмейтін, айтқанға көне бермейтін, басқа балалардан мінез-құлқы мен қимылы өзгеше бала. «Гипер» сөзі «шамадан тыс жоғары деңгейде» дегенді білдіреді. Кез-келген баланың өмірінде ашуланатын уақыттары болады. Мәселен, ұйықтайтын уақытта төсекте байбалам салады, дүкенде еркелеп, айтқанды тыңдамайды. Бұл баланың зеріккендігін білдіруі мүмкін, бірақ тек гипербелсенділіктің белгісі емес. Мұндай қылықтарды кез-келген бала істейді, мейлі күнде істемесе де, бұл барлық баланың істейтін бұзықтықтары. Себебі ол – бала. Оны алдап, ойынға айналдырып, болмаған жағдайда ұрсып болса да көндіруге болады. Бірақ ұрыспаған дұрыс, кез-келген мәселені жанжалсыз шешімін табуға болады, әсіресе балаға қатысты болса. Бұл ата-ананың жүйкесіне, тапқырлығы мен ақылына байланысты. Ал гипербелсенді бала мүлдем басқа болады.

Балалардың аса белсенді болу құбылысына психолог және психотерапевт мамандар Зейн жетіспеушілігі мен гипербелсенділік синдромы (Синдром дефицита внимания и гиперактивности, «СДВГ») деген атау қойды. Оның пайда болуы үш шартпен анықталады. Бұлар: алаңғасарлық, аса белсенділік және импульсивтілік. «Алаңғасарлық» сөзінің түсініктемесі мен белгілері:

- Әдетте бала заттарға мән бермейді, ойын жинақтай алмайды, сол себепті, кез-келген тапсырманы орындауда (мектепте, бала бақшада) көптеген қателіктер, жаңылысулар жасайды.
- Балаға қарап сөйлегенде, бала тыңдамайды, ол бұны әдейі істемесе де, айналасындағы адамдар айтқан сөздер мен ескертулерді аяққа басып, елемегендей көрініп тұрады.
- Бастаған жұмысын бала соңына дейін аяқтай алмайды. Көбінде бала бұл қылығымен істегісі келмеген жұмысқа қарсылығы мен наразылығын білдіріп тұрғандай көрінеді. Алайда бала берілген жұмыстың мән жайы мен тәртібін түсінгісі келсе де түсіне алмайды.
- Бала өзінің шығармашылығын пайдаланып бір жұмысты істеуде (төртбұрыштардан үй соғу, мектеп шығармалары) көптеген қиыншылықтар сезінеді.
- Бала ой өрістетіп, ойландыратын тапсырмалардан қашқақтай бастайды.

- Бала үнемі өзінің құрал жабдықтары мен заттарын жоғалтып жүреді, мейлі мектепте болсын, үйде немесе балабақшада болсын. Анасы алдын ала барлығын дайындап берсе де, мектепте өзінің қаламсабын, күнделігін немесе кітабын таба алмай отырады.

- Бала бөтен қызықтырушы заттарға тез көңілін айдарды.

- Бала үнемі барлығын ұмытып жүреді.

Балаға алаңғасарлық деген диагноз қою үшін жоғарыдағы белгілердің кем дегенде алтауы кездесуі керек, және бұл қылықтардың басталып, жалғасқанына алты айдан асқан болуы керек.

«Гипербелсенділік» сөзіне түсініктеме:

- Бала үнемі әбігерге салынып, еш тыныш отырмайды. Баланың көбінде себепсіз қолдарын, аяғын қимылдатып, үстелде отырғанда қисаңдап, жан-жағына қарап отырғанын байқауға болады.
- Бала бір орында ұзақ отыра алмайды, рұқсатсыз тұрып кетіп ары бері жүреді.
- Баланың қозғалыс белсенділігінің көзделген бағыты жоқ. Ол бекерден бекер жүгіріп, айналып, өрмелеп, жерге бір шығып жүреді, көбінде бұл қылықтары қауіпсіз бола бермейді.
- Бала тыныш ойындар ойнай алмайды, демалу, бір орында тыныш отыру, белгілі бір жұмыспен айналысу дегенді білмейді де олай істемейді.
- Бала үнемі қозғалыста болады.
- Көп сөйлейді.

«Импulsивті» сөзінің түсінігі:

- Бала өз кезегін күте алмайды, ол жағдайды түсінбейді.

- Бала айналасындағылардың әңгімесіне, ойынына араласып, басқаларға кедергі жасайды.

Баланы гипербелсенді деп тек жоғарыдағы жағдайдың кем дегенде алтауы кездесетін болса ғана және бұл қылықтардың жалғасып жатқанына алты айдан асқанда ғана айтуға болады.

Балада гипербелсенділіктің белгілерін, оның өмірінің бірінші күндерінен ақ байқауға болады. Мұндай балалар орап қойған жөргектен шығуға тырысып, құндақтағанға оңайлықпен көнбей жылайды. Олар кішкентай кезінен себепсіз әрі жиі құсатын болады. Бұл балалардың кішкене ғана лоқсып құсып жіберуі емес, жаңадан жегенінің барлығын бірден қайтып шығарып тастайды. Бұл жағдай жүйке жүйесінің бұзылғандығын көрсетеді.

Гипербелсенді балар бір жасына дейін нашар әрі аз ұйықтайды, әсіресе түнде. Ұйықтауы қиын, оянуы жылдам. Мұндай балалардың 2-4 жасында диспраксия пайда болады: қопалдық, қызықты ойыншық болса да, бар зейінін оған аудара алмауы, айтылған ертегілерді соңына дейін тыңдай алмайды. Гипербелсенділіктің белгілері бала бақшада айқын көріне бастайды. Себебі сол жақта бала шынайы өмірмен беттеседі. Тәрбиешілер мен мұғалімдер шағымдана бастайды. Бірақ баланың еш жазығы жоқ, себебі ол қанша түсінгісі келсе де түсіне алмайды, бұл кішкентай бүлдіршін үшін өте қиын кезең. Мәселені шешу үшін психолог немесе психотерапевт мамандарға барған дұрыс. Олардың айтуынша, баладағы артық күш-қуатты, энергияны азайту үшін, әртүрлі үйірмелерге (сурет салу, спорт түрлеріне) берген дұрыс. Гипербелсенді балалардың көбісінің басы жиі ауырады, ұйқы сұрап жүргендей болып жүреді және бұтына сиіп қояды, бұл тек түнде ғана емес, күндіз де болатын жағдай. Ең бастысы, ата-анасының шыдамдылығы. Себебі сіздің балаңызға өте қиын, сізбен салыстырғанда балаңыз әлде қайда көп, қатты қиналады. Оны ұрып, таяқтап тәртіпке саламын деушілік бекер нәрсе, ешқандай пайдасы жоқ. Баланың бойын кернеген артық энергия одан сайын тасқындана түспек. Ұрсып, қорқытып тәрбиелеу

олардың түсінігіне жат, оған мейлінше мол мейірім мен жылы сөз, түсіністік пен сіздің махаббатыңыз керек.

Осындай қауіпті жақтарын байқай тұра көптеген ата-аналар балаларының бойында гипербелсенділік синдромы бар дегенмен ешқашан келіспек емес. «Бала кезімде өзім де бұзық едім», «бала болған соң терезе сындырады, төбелеседі, көресіндер әлі, ертен ақылы кірген соң өзі-ақ қояды», «жуас, момын болғаннан бұзық болғаны жақсы емес пе?»,-деген ақталма сөздерді жиі естиміз. Баламыздың алдында компьютер, қолында ұялы телефон, үстінде қымбат марканың жейдесі болғанын барлығымыз қалаймыз, бірақ, бұлар баламыздың жақсы тәрбиесінің көрсеткіші бола алмайды.

Ал, екінші гипербелсенді баланың анасы психологтың алдында өзінің садизмнің шырмауында жүргенін білмей жыламсырап отыр: Баламның қыңырлығы мен бұзақылығын қалай тежеуге болады, күніне бірнеше мәрте таяқтасам да еш нәтиже жоқ. Ұрып-соғудан өзім шаршап қаламын, ал, балам одан бетер өршеленіп барады. Психологтың айтқанына сүйенсек, «ұрмасаң бала төбеңе шығады» деген тактика гипербелсенділерге мүлдем кереғар. Баланың бойын кернеген артық энергия одан сайын тасқындала түспек. Ұрып, қорқытып тәрбиелеу олардың түсінігіне жат, оған мейлінше мол мейірім мен жылы сөз керек.

Гипербелсенді баланың бойындағы өшпенділіктің (өз қатарластарын сабауы, айырағашпен құстарды атуы) алдын алмаса бұл әдетін есейгенде кең тұрғыда жасай бастауы ләзім. Бірақ, бұл дағдыны әлдебір қылмыскерлердің бойында гендік тұрғыда сақталып келген тирандық мінезбен әсте қатар қарастыруға болмайды, жүзге тарта адамның өліміне себепкер деп танылған Чикатилоның алтыншы атасы Корольдің жендеті болғанын ғалымдар дәлелдеп, адамзатты қинаудан рахат табатын жауыздық синдромы деп бағаласа, гипербелсенділіктің дауасы тек қана өзіне назар аударту мен жылы сөз, мейірім.

«СДВГ» диагнозы қойылған балалар көбіне-көп үздік оқушы, IQ деңгейі де жоғары болып келеді. Және тағы бір ескерерлігі мұндай балаларға қызыл түсті киім кигізуге болмайды, бұл онсызда ұшып-қонып, байыз таппай жүрген баланы одан әрмен шабыттандырып, шаршауын туындатады. Бұл тұста баланың ойыншықтарына да назар аударған дұрыс, қолында ай балтасы бар үндісті, иығына мылтық ілген американдық кавбойды, жер шарын жарып жібермекке бекінген роботтарды ойыншық салынған қапшықтан шығарып, орынын көңілді де, мейірімді (тым құрыса Тедди ойыншықтары) кейіпкерлермен толтырған жөн.

Сонымен қатар балалардың психологиялық жай күйін тұрақтандыру мақсатында музыка терапиясын қолдану тиімділігі жайлы көптеген ғалымдар айтып жатыр. Мысалы, музыкалық терапияның танымал әдіскері Нордофофа- Роббинстің кең көлемде қолданған әдісі- "вербалды емес коммуникация". Ол паталогиялық бұзылудан психозэмоционалдық мінездің агрессивті болуы бірден және оңай түрде музыкада білінетіндігін көрсеткен. Мұнда музыкалық қадам болып «тірі музыканы» коммуникация құралы ретінде пайдалану. Бұл әдіс кезінде ойынға қатты ерекшеленген аспаптар қолданылады. Ол аспаптарда ойнау үшін арнайы дайындықтың керегі жоқ. Музыкалық аспап арнайы ойластырылған ойға байланысты таңдалады, көбінесе барабан (ұрмалы аспаптар) алынады. Ол қол жетерлік аспап арнайы дағдылықты қажет етпейтін, сондай-ақ үлкен ырғақтық (ритмикалық) күші бар және түрлі эмоционалдық жағдайларды тартады. Бүгінгі музыкалық-педагогикалық, психологиялық ғылым салаларында музыкалық терапияны оқу үдерісінде қолдану, сол арқылы білім алушылардың шығармашылық ойлау әрекетін белсендіру мәселесі терең зерттеуді қажет етеді.

Әлемдік өнердің шынайы құндылықтары болып композитор-классиктер дәрежесіне жеткен авторлардың музыкалық шығармалары есептеледі. Нақ классикалық музыканы

(ұлттық қана емес, әлемдік мәдениетте құндылығы жоғары) функциялық музыка ретінде қолдануға болады. Баланың әр түрлі психологиялық күйлеріне немесе жалпы ісер арналған классикалық музыкаларды ұсынамын:

- Қорқыныш және өзін-өзіне сенімсіздікті азайту үшін – Шопен "Мазурка", Штраустың "Летушья мышь", «Весенний вальс», Рубинштейннің "Пьеса" (Фортепианоға арналған).
  - Эмоционалды шиеленісті шығару, жұбату үшін. Әлсіретуші әсерге флейта, скрипкада және фортепианода ойнау ие. Табиғат (көл, орман шуы) дыбыстары, вальстар, жұбататын эффектті тудырады. Классика: Вивальди, Бетховен «Симфония 6» – 2 бөлім, Брамс «Колыбельная», Шуберт «Аве Мария», Шопен «Ноктюрн соль-минор», Дебюсси «Свет луны».
  - Мазасыздық және сенімсіздік сезімін төмендету үшін. Мажорлы мелодиялар, ортадан төмен темп болу керек. Халықтық және балалар музыкасы уақытша қауіпсіздікті алуға көмектеседі. Жақсы әсерді этникалық композиция тудыруы мүмкін. Классика: Шопен «Мазурка» және «Прелюдия», Штраус «Вальстар», Рубинштейн «Мелодиялары».
  - Ашушаңдықты, жүйкелік қозуды төмендету. Классика: Бах «Кантата 2» және «Итальянский концерт», Гайдн «Симфония», Бетховен «Лунная соната» и «Симфония ля-минор».
  - Депрессивті көңіл-күйді шығару, көңіл-күйді көтеру үшін. Скрипкалық және шіркеулік музыка. Классика: Моцарт, Гендель «Менуэт», Бизе «Кармэн» - 3 бөлім туындылары.
  - Ұйқысыздықтан, қалыпты және қатты ұйқы үшін. Сибелиус «Грустный вальс», Шуман «Грезы», Глюк «Мелодия», сонымен қатар Чайковский пьесалары. Егер бала нашар ұйықтайтын болса, оған ұйықтап жатқан кезде баяу темп және айқын ритмде музыканы қойып қою керек. Әрине тек классикалық музыканы ғана емес, басқа да стильдегі музыканы таңдауға болады.
- Ашуланшақтықты, шаршағанды басу үшін – Бах, "Кантата №2", Бетховен "Лунная соната". «Прелюдия и fuga» ре минор (d moll, a moll).
- Жалпы тыныштандыру үшін – Бетховен "Симфония №6", 2 бөлім, Брамс "Колыбельная", «Венгерский танец 1,5,6» Шуберт "Аве Мария".
- Гипертония белгілері мен өзге адамдармен қарым-қатынастағы кернеулікті жою үшін – Бах. Скрипкаға арналған "Концерт ре-минор", соль минор, ля минор.
- Эмоциялық кернеулікпен байланысты бас ауруды азайту үшін – Моцарт "Дон Жуан", Лист "Венгерская рапсодия №1", Хачатурян "Сюита Маскарад".
- Қатігездікті, қызғаншақтықты жою үшін – Бах, "Итальянский концерт", Гайдн "Симфония".
- Зейінді шоғырландыру, тұрақтандыру үшін - Чайковский "Времена года", Дебюсси "Лунный свет", Мендельсон "Симфония №5".

Бұл шығармаларда адам эмоциялары мен сезімдерінің кең диапазоны қамтылған. Классикалық музыканың артықшылығы адамның эстетикалық және интеллектілік эмоцияларына күшті ықпал етуі болып табылады. Енді бір маңызды сәт балаларға жақсы таныс, таныс емес не болмаса аз таныс музыканың қайсысын ұсынған дұрыс деген сұрақ туындайды. Көбіне адамға жақсы таныс әуен ұнайды деген пікірді жиі естиміз. Бірақ музыка неғұрлым таныс болмаса, соғұрлым аз ассоциация тудырады. Себебі, ассоциациялар әр түрлі болуы мүмкін әрі жиі кедергі келтіріп жатады. Сондықтан да терапияға қажетті музыканы таңдаған кезде таныс емес немесе аз таныс материалды алу қажет. Музыканы алғашқы тыңдатқаннан кейін пайда болатын ассоциациялар қайталап тыңдатқанда ықпал ету дәрежесін күшейтуі мүмкін.

Гипербелсенді балалардың психологиялық жай күйіне әсер ететін музыканы таңдау өте күрделі процесс, өйткені бала терапия соңына жетпей жалығып, көңіл күйі төмендеп, шыдамы таусылып кетіп қалуы да мүмкін. Сондықтан музыка таңдамас бұрын оның элементтері мен әсер ету дәрежесін толық зерттеп білу керек. Музыканың жеке элементтері – ритмнің эмоционалды мәнділігі зерттелген. Үндестілік – тітіркендіргішке сәйкес күйді тудыратынын көрсетті: минорлы үндестілік депрессиялық эффектіні анықтайды, жылдам жүретін ритмдер қозушы әсер беріп және теріс эмоцияны тудыртады, жіңішке ритмдер жұбандырады, диссонанс қоздырады, консонанс сабырландырады.

Коррекциялық әсердің психологиялық механизмдері ретінде музыкотерапия мынаны көрсетеді:

- катарсис – эмоционалды разрядка, эмоционалды күйді реттеу;
- өзіндік бастан кешулерін саналауды жеңілдету;
- өмірлік мәселелерді конфронтациялау;
- эмоционалды экспрессияның жана тәсілдерін меңгеру

Сонымен, музыкатерапия – бұл музыканы коррекция тәсілі ретінде қолданылатын психотерапевтік әдіс. Музыкалық психология сферасында кәсіби шеберлікті меңгеруге, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылатын қазіргі тәжірибе психологтары ғылыми зерттеулердің перспективті бағыттарын білу керек, сонымен қатар музыкалық терапияның теориялық базаларын терең мағыналай отырып сол білімдерді өзінің жұмысында қолдана алуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мони́на Г. Б., Лютова-Робертс Е. К., Чутко Л. С. Гиперактивные дети: психолого-педагогическая Помощь. Монография. — СПб.: Речь, 2007. — 186 с.
2. Герасимович Г.И., Эйныш Е.А. Применение музыкотерапии в медицине // Медицинские новости, 1999, №7, с. 17-20.
3. Денер-Фойгт Г.Г. Введение в музыкотерапию. СПб.: ПИТЕР, 2003.
4. Ковтунович М.Г. Связь психоакустических и психоэмоциональных характеристик восприятия музыки // Мир психологии, 2003, №4, с. 184-195.
5. Петрушин В.И. Музыкальная психология. М.: Пассим, 1994.

Алиева С. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4 курс студенті ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент Әрінова Б.А.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ

Елбасының дәстүрлі әр жылғы Жолдауларында маңызды мәселелердің бірі ретінде қоғамның ең әлсіз қорғалған мүшелерінің, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі

балалардың өмірін лайықты қамтамасыз ету, оларға сапалы білім беруді қалыптастыру мәселесі назардан тыс қалмайды.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда әлеуметтік педагог әрбір өскелең жас адамға ақылшы, ұстаз, ұйымдастырушы, психолог, тәрбиеші, үлестіруші-әдіскер, олардың әлеуметтік құқықтарын қорғаушы болуға тиіс. Әлеуметтік педагог жоғары оқу орнында алған білімі мен машығы негізінде дербес жасампаз адамдарға, оқушы жастар мен олардың отбасыларын құқықтық әлеуметтік жағынан қорғай алатын, жеке адамның әлеуметтік ортада, оқу барысында, еңбек қызметінде және бос уақытында жан-жақты жарасымды дамуының мәселелерін іске асыра алатын әлеуметтік қызметкер ретінде оларға кәсіби педагогикалық - психологиялық жағынан көмек береді. Әлеуметтік педагогтің жұмыс объектілері оқушылар мен ата-аналар ғана емес, сонымен қатар, әртүрлі жастағы адамдар, клубтар, секциялар, топтар және қоғамдық бірлестіктер болып табылады. Мұндай ортада барлығы өздерін еркін ұстайды, тәуелсіз сезінеді. Сондықтан да бұл ортада жұмыс істеп, оқушының бос уақыттағы тәрбиесін дұрыс ұйымдастыру қиын да күрделі жұмыс.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде даму мүмкіндігі шектеулі балаларға айрықша орын бөлінген. Бұл балаларға қатысты біздің алдымызда тұрған негізгі міндет – олардың әлеуметтік ақталуы мен бейімделуіне, қоғамдағы толыққанды өмірге дайындалуына жағдай жасау және көмек көрсету. Мүмкіншіліктері шектеулі адамдардың әлеуметтік байланыс, қарым-қатынас құқықтары халықаралық заңдылықтармен бекітілген. Балаларға бірінші кезекте қамқорлық пен көмек көрсетілуі тиіс. Балалар құқығы (1959ж) Декларациясында былай дейді: «Барлық балалар нәсіліне, ақ-қаралығына, жынысына, тіліне, дініне, саяси және да түсінігіне, туған жері мен жағдайына қарамастан, төмендегі аты аталған мүмкіншіліктердің бәріне құқылы: Ерекше қамқорлықпен қорғалуға, сондай-ақ жақсы тамақ ішуге, баспана және медициналық қызметпен қамтамасыз етілуге, тәрбиелеуге, рухани және физикалық жағынана дамуға, денсаулығы әлсіз болса, емделуге, сырттан шектеу болса ерекше қамқорлыққа, ата-анасының және басқа да адамдардың сүйіспеншілігі мен түсіністігіне, егер ағайын туыстары жәрдемдесе алмаса, онда үкіметтің қарамағында қамқорлықта болуға құқылы...»[1]

Мүмкіндігі шектеулі балалармен әлеуметтік педагогтың жұмыс ерекшелігіне: - сәйкес келетін деңгейіне байланысты психофизиологиялық мүмкіндігін дамыту;

- артикулярлық аппаратын, фонематикалық есту қабілеті, қолының ұсақ бұлшық еттерінің дамуы, көру моторлық қозғалыст.б. дамыту;

- мектеп жағдайына тез бейімделуге қажет әлеуметтік – адамгершілік жағымды мінез-құлық қалыптастыру, оқуға қызығушылығын дамыту;

- жеке тұлғалық ерекшеліктерін дамыту (оқу белсендігі, өз бетімен жұмыс істеу т.б.) арқылы оқудағы негізгі қиындықтарды жою.

- жалпы интеллектуалдық біліктілігін жас ерекшелігіне қарай дамыту (салыстыру, қарым-қатынас, практикалық топ, ойлау т.б.)

- жалпы даму деңгейін көтеру және жеке дамуындағы ауытқушылықты түзету.

- өз жасына сәйкес баланың жалпы дамуын және белектілік дағдыларын нығайту үшін жағымды әлеуметтік орта қалыптастыру.

Жиырмамыншы ғасырдың басында неміс педагог-дефектологы П.Шуманның «Бала кемістігінің даму деңгейі неғұрлым төмен болса, соғұрлым мұғалімнің білім деңгейі жоғары болу керек» деген асыл сөзінен даму мүмкіндігі шектеулі баламен жұмыс істеу өте қиын екенін ұғынамыз. Дамуында әр түрлі кемшіліктері бар балаларды арнайы оқытуға деген сұраныс, әсіресе олардың танымдық процестерін психологиялық жағынан зерттеу қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр. [2]

Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Балалардың мектепке дейінгі сапалы тәрбие және оқытумен толық қамтылуын, олардың мектепке даярлауға арналған әрқилы мектепке дейінгі тәрбие және оқыту «инклюзивті білім беру жүйесін жетілдіруін» қамтамасыз ету көзделген. Қазіргі уақытта дамуында ақауы бар балалар саны артып отыр. Оларды оқыту кеңейіп, түзетіп қолдау технологиялары жетілдіруде. Инклюзивті білім беру ерекше балаға білім беру саясатының бір түрі болып табылады. 2015 жылға дейін инклюзивтік білім беру мен мүмкіндігі шектеулі балалардың 25 пайызын қамту көзделсе, инклюзивті білімге жағдай жасаған мектеп үлесі 30-ға жету керек.[3]

Білім берудің бұл түрінде мүмкіндігі шектеулі баланың өз-өзіне сенімі артады, ол маңайындағылар тарапынан өзіне қолдау бар екенін сезінеді, бұл баланың өзін –өзі бағалай білуіне, қоршаған ортасына сүйіспеншілікпен қарауына, өзін қоғамның толыққанды мүшесі сезуіне жол ашады, осы сенімділіктерін дамыта түсуде әлеуметтік педагогтың ролі зор. Оқытудың бұл түрі арқылы мүмкіндігі шектеулі бала өз қабілетіне сай, ата-анасынан алшақтамай, яғни арнайы мектеп – интернаттарда тұрып оқуға мәжбүр болмай, тұрғылықты жерде білім алып, қоғам біте қайнасып, әлеуметтік жағынан бейімделеді. Ата –анасы да баласының дамуы мен тәрбиесіне белсене қатысып, жеткіншек алдында жауапкершіліктері артады. Әлеуметтік педагог ата –анамен тікелей байланыста болып, баланың білім алуына үлес қосады.

Инклюзивті оқытудың негізгі принциптері:

1. Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады.
2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.
3. Әрбір адам қарым –қатынасқа құқылы
4. Барлық адам бір-біріне қажет
5. Білім шынайы қарым –қатынас шеңберінде жүзеге асады
6. Барлық адамдар құрбы –құрдастырының қолдауы мен достығын қажет етеді
7. Әрбір оқушы үшін жетістікке жету – өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру.

Әлеуметтік педагог – өсіп келе жатқан тұлғаның мүддесін, заңдық құқын қорғаушы. Әлеуметтік педагог-сырттан бақылаушы емес, ол балалар мен ересектердің бірлескен қызметінің тікелей қатысушысы, сонымен қатар – бұл қызметтің жетекші ұйымдастырушысы. Оның барлық күш жігері адамды әрекетке, әлеуметтік инициативаға қиын жағдайдан шығу жолын іздеуге оятуға бағытталады, адамдардың проблемасын өздері шеше алуына көмектеседі. Әлеуметтік педагогты рухани жетекші, тәлімгер десек те болады, себебі ол жылдар бойы баламен, оның отбасымен жұмыс жүргізеді, әлеуметтік, жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен бірге ол әлеуметтік терапевт-өзінің қамқорлығындағы адамдардың кикілжіңді жағдайын шешуге, соған сәйкес мамандарға көрінуіне көмектеседі. Әлеуметтік педагог әрқашан өзінің клиентінің құқын қорғайды, «әлеуметтік диагноз» қоюда эксперт ретінде қатыса алады.

Бұл мамандықтың иесі гуманист, діни рухани және жалпы мәдениеті педагог болуы тиіс, педагог және әлеуметтік қызыметкер бола білу, баланың білім алуына, тәрбиесіне бамуына байланысты оны қорғауда өзінің белсенді роль атқаратынын түсіне алу тиіс, тұрақты адамгершілік қағидасы ұстанымы болуы тиіс. В.А.Сластенин әлеуметтік педагогқа қойылатын талап ретінде төмендегіні көрсетеді: өзінің жұмыс нысаны болып табылатын тұлғаның жеке құндылығын, оның қайталанбас ерекшелігі мен шығармашылық мыңыздылығын түсіну; таңдалған мамандықты саналы түрде сезініп қабылдау; көптеген жүйкелік және психикалық шыңындардың болуын ескерту;

өзімен тұрақты жұмыс істеуді талап ететін кәсіби қызметініңшығармашылық табиғатын ұғыну қажет.

Қорыта айтқанда әлеуметтік педагогтің мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмысында оның педагогикалық кәсіби шеберлігімен қатар қарым-қатынас мәдениетін танытатын кәсіби этикалық сапаларының да педагогқа қойылатын талаптар мен сәйкес болуы керек.

Әдебиеттер:

1. «Балалар құқығы туралы конвенция» БҰҰ .1989 ж
2. «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» журналы № 2
3. Білім беруді дамытудың 2011-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
4. Әтемова Қ.Т Әлеуметтік педагогика.

Мамыр А.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану мамандығының 1 курс студенті ғылыми жетекшісі: оқытушы Ертарғынқызы Д.

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Ертегілер әрқашанда қазақ халқының өмірінде маңызды рөл атқарып келген. Себебі, ертегілердің мазмұнында халықтың тұрмыс тіршілігі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, бүкіл болмысы, адамдардың өзара қарым-қатынасы, мінез-құлқы т.б. бейнеленген. Ұрпақ тәрбиесінде ең тиімді тәрбие құралы ретінде ертегілер тілі жеңіл, түсінуі оңай болғандықтан, ертегілердің балаларға отансүйгіштік, еңбексүйгіштікке тәрбиелеуде ғана емес, олардың тілін дамытуда да атқарар қызметінің маңызы өте зор. Ертегілер бүлдіршіндердің ой-өрісін жетілдіріп, Отанын сүйуге, елін қорғауға, өнерді игеруге, жалпы адамгершілік құндылықтарды бойына сіңіруге септігін тигізеді. Сонымен қатар баланың сөздік қорын да молайтуда қызметі өте зор.

Ы. Алтынсариннің педагогикалық көзқарасында «Егер бала бірнәрсені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиіс емес, оларға түсіндіре алмаған өзін кінәлауға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде ашуланбай, шыдамдылық көрсетуі керек. Әрбір нәрестені ықыласпен, түсінікті етіп түсіндіруі, орынсыз термин қолданбауы керек, мұндай сөздер оқушыларға түсініксіз болады да, жалықтырып жібереді»- деп жазады. Ал осы баланы тәрбиелеуде, қиялын дамытуда ертегінің алар орны ерекше және де ертегінің тілі өте жеңіл, түсінуге оңай болып келеді [1].

А.Байтұрсынов «ертегінің қадірі қанша деп сұрағанда, керегіне қарай жауап беріледі» деп ой қорытады. Ертегі халықтың қиялынан пайда болған. Сондықтан оның авторы халық. Содан соң ауыздан – ауызға тарап, келешек ұрпаққа жетіп отырған. Ертегі туралы анықтаманы М.Әуезов былай деген: Ертегі деп баяғы замандағы елдің дүниеге көзқарасын білдіретін, я сол көзқарастың белгілі ізін көрсететін, онан соң елдің белгілі салтын білдіретін, арнаулы үлгі айтатын, жамандықты жерлеп, жақсылықты көтеріп айтқан, ойдан шығарған әңгімені айтады.

Ертегілердің негізгі тарихы адам баласының сөйлеу тілі, ойлау қабілеті пайда болғаннан басталады. Алғашқы уақытта өте ақылға сыймайтын ертегілер пайда болды.

Онда көбінесе жан–жануарлар тіршіліктің барлығында сөйлейді, ұғады деген адамдарда пікір қалыптасқан. Бұл ертегінің қиял ғажайып түрі. Одан кейін XV ғасырда қазақ хандығының құрылуымен тұспа – тұс келеді. Ертегілер батырлар мен небір шешен, ел билеген көсемдер жайлы өрбейді. Олардың халыққа тек еңбектері, қанаушы топ шонжарлар мен байлардың тепкісіне шыдамай қарсы әрекеттері, айламен түрлі тәсілдермен сабасына келтіріп отырған көріністері бейнеленеді.

Кейінгі жылдары XIX ғасырдан бастап халық білімге, ғылымға жол салды. Онда қазақ педагогтарының Ш.Уәлихановтың, Ы. Алтынсариннің, А.Байтұрсыновтың алар орны зор. Олар өз шығармашылығын бұхара халыққа арнады. Солардың тәрбиелілігін, ұғуға ынталылығын, адамгершілік қасиеттерін көрсетті [2].

Ертегілердің ең алғаш зерттелуі қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін жинаушы, әрі оны өзге халықтарға танытушы елге әлі есімі еленбеседе, еңбегі құнды Ә.Диваевтың есімімен тікелей байланысты. Ол 1883 жылы ертегілер жинауды бастаған. Оның ең алғаш аяқ аттап барып ертегілерді жинаған елі Әулиеата уезі болды. Кейін ол қызметіне байланысты ел аралап, Шымкент, Сыр бойында болып, көнеқұлақ карттардан ертегілер жинайды.

Әбубәкірдің, әсіресе көбірек аралап, материалды молырақ қамтыған жері- Шымкент уезінің Қазығұрт өңірі. Осы бір уездегі елдің өзінен Қалыбай Дәулетбаев, Бекболат Қылышбаев, Садық Толқымбаев, Сәлімгерей Омаров, Сапарбай Мырзабеков және де ондаған ертекті-орындаушылармен кездесіп, әңгімелер мен ертегілерді жазып алатын. Ол ерекше әдіс қолданған: бір ертегіні бірнеше елді мекеннен, бірнеше кісінің аузынан тыңдауды әдетке айландырып, сол шығарманың нағыз халықтық нұсқасын айқындауды мақсат еткен. Ең соңында нұсқаның толығырақ айтылған түрін баспа бетіне бірнеше рет құрастырып жазып алады да, соның толымды нұсқасын жасайды. Сөйтіп барып ол аңыз – ертегі жайлы ойын қорытындылайды.

Ә. Диваевтің тағы бір ерекшелігі ол ертегілерді жинауда сөзге мұқият қарап, баспа сөз бетінде жариялауда кейбір түсініксіз сөздерге коминтарийлер жазып, әрі сол ертегі, дастанның қанша варианты бар екендігінен мәлімет те беріп, отырған және ол материалдарды екі тілде яғни орыс, қазақ тілдерінде жариялауды принципке алған [3].

Ж.Аймауытов ең алдымен бала тәрбиесіндегі отбасының рөліне ерекше тоқталды. «Баланы бұзуға яки түзетуге себеп болатын бір шарт рас күнде көрген өнеге. Ол өнеге әке–шешенің тәрбиесі арқылы қалыптасады. Балаға қайырымдылықты, кішіпейілділікті, шыншылдықты, адамгершілікті беретін ата – ана». Баланың бойына сіңген мінезді қайта түзету қиындық келтіреді. Ол бала мінезін жас шыбыққа теңейді [4].

Жас кезде дұрыс тәрбие алмаған бала өскенде қисық ағаш сияқты өсетінін отбасында теріс тәрбиеленген баланы қайта тәрбиелеудің үлкен қиындық келтіретінін айтады. Бірақта ұлы Абайымыз айтқандай «Мен, егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім», яғни педагогикалық көзбен қарайтын болсақ та қиын балалардың мінезін өзгертуімізге болады. Ол үшін біз балаларға батырлар, салт-дәстүр ертегілерін насихаттауымыз керек. Мысалы: Ер төстік ертегісін оқыған бала ол алдында қандай асу, белес болмасын оны жеңбілу керектігін және балаларды ұйымшылдыққа үйретеді.

Атақты әдебиетші М. Әуезов ертегіні үш түрге бөліп қарастырған. Олар: қиял – ғажайып, тұрмыс – салт, шыншыл ертегілері болып табылады. Алайда қазіргі зерттеулер нәтижесіне қарағанда ертегіні төрт түрге бөледі. Олар: хайуанаттар жайындағы, қиял – ғажайып, батырлық, новеллалық және сатиралық деп бөледі.

М. Әуезовтың ертегі түрлерін талдасақ қиял – ғажайып ертегілерінде «Керқұла атты Кендебай», «Аңшы бай» «Ұшқыш кілем» жатады деп есептейді. Оқушы осындай ғажайып достарының көмегімен мейірімді, адал дос адамын ардақтайды, оның күшіне мол сенім білдіреді. Балалар барлық заттарға көзқарасы өзгеріп, кішіпейілдікке, мейірімділікке, дос болуға ішінен ой қорытады.

Бұл тектес ертегілер қазақ ертегілерінің ең көбі емес, бірақ баяғы заманнан келе жатқан ең көнесі, кәрісі болып келеді. Қиял-ғажайып ертегілеріндегі басты тақырып-сиқырлы заттардың көмегімен бас кейіпкердің неше түрлі қиындықтарды жеңіп, мұратына жетуі. Егер қаһарман бар күшін пайдаланып, керемет қиындықтарды жеңсе, ол батыр атағына ие болады да, мұндай кейіпкері бар ертегі өз ерекшелігімен дараланып, «Батырлық ертегі» деп аталады. Баланы батырлыққа, қиялының ұшқыр болуына тәрбиелейді [5].

Ертегінің тағы бір түрі хайуанаттар туралы ертегілер. Бұл ертегілер ескі заманнан келе жатқан ең көне түрлерінің бірі. Адамның өзінен өзге, жанды-жансақ дүниенің ішінде, ерте күннен ең көп араласатын ортасы осы жан-жануарлар ортасы. Хайуанаттар туралы ертегіде адамның мінездері жануарлар түрінде бинеленеді. Мысалы: қоян-қорқақтықты, түлкі-қулықты, аю-қопалдықты, арыстан-батылдықты бинелейді. Бала хайуанаттар туралы ертегіні оқи отырып жақсылық пен жамандықты айыра алады [6].

Шындығында, ертегі айту еріккеннің ермегі емес, жастарды сөз өнерінің қыры мен сырына жаттықтырып тәрбиелеу мектебі болып саналған. Мәселен, ертеде қазақ ауылына келген әр қонақтан «қонақ кәде» талап етіп, қонақтың өзі білетін ертегі, аңыз әңгімелерді қисынына келтіріп айтып беруін қалауы, ал оны ауылдың үлкен-кішілерінің кірпік қақпай тындап ләззат алуы, жастарды ауызекі сөз өнеріне тәрбиелеудің бірден-бір мектебі болған. Неше түрлі ғажайып уақиғаларға құрылған ертегілердің жігін келтіріп, тартымды етіп айтып беру, әр эпизодтың арасынан қыл өтпестей етіп байланыстыру, кейіпкерлеріне мінездеме беру, оларды тындаушының көз алдына елестетерліктей етіп бейнелеп бере білу, әр кейіпкердің мінез-құлқы мен іс-әрекетіне қарай сөз сараптау, тілдік сипаттау таба білу, ертегі айтушыдан мол өнерді, тіпті айтқыштық шешендікті, әрі дикторлық, әрі ораторлық шеберлікті талап етеді. Демек, ертегінің тартымды, қызықты, тындаушыға әсерлі болуы оны айтушыға байланысты. Жастарды ертегі айта білуге үйрету де халықтың сөз өнеріне тәрбиелеудегі өнеге мектебінің рөлін атқарады [7].

Ертегіні оқытуда балаларға ертегіні іштей түсініп оқып шығуды және онда қандай оқиғалардың баяндағандығына, қандай адамдардың бейнесі берілгендігіне көңіл бөлуді ескерту керек.

Баланы жетілдіре тәрбиелеуде көне уақыттан келе жатқан әдістер көп. Соның ішінде баланы қиял-ғажайып ертегілеріне әуестендірудің пайдасы өте зор. М.Жұмабаевтың айтуынша да: «Балада қиял ерте оянады. Бірақ оның жанында суреттеулер аз болғандықтан, қиялы да бай емес. Баланың түсінуінше дүниеде мүмкін емес нәрсе жоқ, бәрі мүмкін болатындай. Бала ертегінің бәрі шын деп ұғады, бала құрғақ ақылды ұқпайды, жандандырып, суреттеп алып келсең ұғады. Қысқасы, балаға ертегі тым қымбат нәрсе», - дейді.^[8]

Қорыта айтқанда ертегілердің тәрбиелік маңызы орасан зор. Ертегілерді оқу арқылы балалар қарапайымдылық, кішіпейілділік, кайырымдылық, адалдық сияқты қасиеттерді бойына сіңіреді. Ертегінің тілі түсінікті, қанатты сөздер мен бейнелі тіркестерге бай болып келеді.

Бүгінгі таңда қазақ отбасыларында адамгершілікке тәрбиелеудің қайнар көзі - ертегімен сусындауға жете көңіл бөлінбей келеді. Нарықтық заман талабына орай ата-аналар, ақ әжелердің бүлдіршіндерге ертегі айтып отыратын уақытысы жоқ. Есесіне

балақайлар ертеден кара кешке дейін теледидарға телміріп отырады. Көретіндері қазақ ертегілері емес, дәстүр, наным-сенімдерге жат орыс, қытай, шет елдік ұрыс-төбелеске толы мультфильмдер. Одан қала бере, мазасын ала берген баласының қолына ұялы телефонды ұстата салады немесе компьютерге отырғызып қояды. Олардан не тәрбие алып жатқаны бір күндік жан тыныштығын ойлаған ата-анаға маңызды емес. Қатыгез ұрпақ, қайырымсыз ұл мен қыз қайдан шығады деген сұрақ баршамыздың көкейімізде. Жауабын біліп тұрсақ та, жаһандану дәуірінде қолдан келер қайран аз.

Осы қазақ ертегілерін дәріптейтін қазақ анимациясы біршама дүниелерді жарыққа шығаруда. Мәселен; «Алдар көсе», «Қошқар мен теке», «Ер Төстік пен айдаһар» т.б. көрермен көзайымына айналып үлгерді. Алдағы уақытта халқымыздың тарихын, мәдениетін танытатын осындай дүниелер көп болса екен дегіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С. Қалиев Қазақ халқының тәлім-тәрбие тарихынан Алматы-1992ж.
2. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. — Алматы: «Мектеп», 1967ж.
3. Диваев Ә. Тарту. — Алматы: Ана-тілі, 1992.
4. Мұқанов С. Халық мұрасы. — Алматы: «Мектеп», 1980ж.
5. Хайуанаттар туралы қазақ ертегілері.—Алматы: «Ғылым», 1979ж.
6. Алпысбаев Т. Қазақ халық әдебиеті. Т.3; Ертегілер. — Алматы: «Жазушы» 1988ж.
7. Қалиев С. Халық ертегілері. — // Тәрбие құралы. — 2005. — №11. 3-76.
8. Жұмабаев М. Педагогика. — Алматы, 1994ж.

**Нақыпбек А.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін-өзі тану мамандығының 4 курс
студенті**

**ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., аға оқытушы
Шағырбаева М.Д.**

МЕКТЕПТЕГІ ОҚУШЫ ҚЫЗДАРДЫҢ ӨМІРДЕ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛДЕРІН АТҚАРУҒА ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі кезде жастардың бойында рухани-адамгершілік мәдениетін дамытудағы отбасының ешбір талас тудырмайтын рөлі жөніндегі зерттеулер ғылыми түрде дәлелденген. Адамның аса күрделі табиғаты оның қоғамдағы әр түрлі байланыс-қатынастары, қазіргі әлеуметтануда адамға, оның тұлғалық түріне байланысты, алуан түрлі модельдерді жасауға ықпал етті. Осылардың бірі – адамның бейнесіне (образын) әлеуметтік рөлдердің жиынтығы ретінде қарау. Мұны тұлғаның рөлдік тұжырымдамасы дейді. Бұл тұжырымдаманың мазмұны мынадай: қоғамдағы әрбір адам ондағы алуан түрлі әлеуметтік топтарға кіреді. Мысалы, отбасына, оқу тобына, достар компаниясына, өндіріс ұйымына. Әрбір топтағы адамның белгілі бір орны, өзінің көзқарасы, бағыты болады, яғни белгілі бір талап-тілектер қойылып, ол оны орындайды. Сонымен, нақтылы жағдайда бір адам бірде әке немесе шеше, екінші жағдайда осы адам дос, үшінші жағдайда бастық болады, яғни нақтылы адам әр жағдайда әр түрлі рөлдерде қызмет атқарады. Осындай қызметтердің маңызы, мәнді жақтары «әлеуметтік рөл», «әлеуметтік статус» ұғымдарын тудырады.

Әлеуметтік рөл қоғамдағы адамдардың белгілі бір алатын орнына, жағдайына, олардың басқалармен қарым-қатынастарына байланысты және қабылдаған ережелерге

сәйкес адамдардың атқаратын қызметтері. Басқаша айтқанда, әлеуметтік рөл дегеніміз, қоғамдағы адамдардың белгілі бір қызметін атқарған жағдайда белгілі бір тәртіп нормаларын сақтауын айтамыз. Ал, рөлдік жүйе дегеніміз, адамның қоғамдағы алатын орнына, жағдайына, тұрмысына сәйкес істейтін қызметінің жиынтығы. Адамдардың әлеуметтік рөлдері бойына сіңіріп, игеріп, меңгеруі тұлғаны әлеуметтендіру процесінің бір бөлігі, оның қоғамға, топқа толық енуінің негізгі қажетті шарты [1].

Әлеуметтік рөлдердің мысалы ретінде адамдардың мамандыққа байланысты рөлін айтуға болады. Әлеуметтік рөлдерді игеріп, меңгеруде адам әлеуметтік тәртіп стандартын игеріп, меңгереді, өзін өзі бағалап, бақылауды іске асырады. Сөйтсе де, адам өмірде бірнеше байланыс-қатынастарға еніп, әр түрлі рөлдегі іс-қызметтерді орындауға мәжбүр болады. Сондықтан адамға қойылатын талап-тілектер де қайшылықта болады. Осылардың салдарынан адам сыртқы дүниемен байланысында, өзінің тұтастығын, бүтіндігін, бір сөзбен айтқанда, «мендігін» сақтау үшін белгілі бір шартты қажет етеді. Бұл оның өзімен өзінің болуын және әр түрлі қызмет рөлдерін орындау үшін керек. Бұл тұрғыдан қарағанда тұлғаның өзі осындай шарт ретінде болады.

Осы тетік өзі орталық қызмет атқарушы орган болып, өзінің «мені» атқаратын қызметімен біріктіріледі, өзінің іс-әрекетіне адамгершілік баға беріп, оны іске асырады, өзінің орнын тек қана бір әлеуметтік топтан іздеп қоймай, сонымен қатар өмір сүрудің мақсатын білу үшін екінші бір құбылыстардың мәнін, мақсатын білуге ұмтылады.

Сонымен, жан-жақты дамыған тұлға өзінің рөлдік мінез-құлқын белгілі бір әлеуметтік ситуацияға байланысты пайдаланып оны бейімділік құралы ретінде қолданады. Басқаша айтқанда, рөлдік мінез-құлық дегеніміз, индивидтің (адамның) іс жүзіндегі мінез-құлқы.

Рөлдік мінез-құлықты рөлмен алмастыруға болмайды. Әлеуметтік рөлдің негізгі компоненттері сатылы жүйе ретінде құрылады.

Рөлдік тұжырымдама Американың әлеуметтік психологиясында ХХ ғасырдың 30-шы жылдары пайда болды. Оның ірі өкілдері Кули Чарльз Хортон (1864-1929ж.ж.), Мид Джордж Герберт (1863-1931ж.ж.), т.б. Кули Ч.Х. «шағын кіші» топтар теориясының негізін салушылардың бірі, оның «Зеркальное я», «Человеческая природа», «Социальный порядок» (1912ж.), «Социальная организация» (1909ж.), «Социальный процесс» (1918ж.), «Социологическая теория», «Социальное исследование» (1930ж.) деген еңбектері бар. Кулидің жалпы әлеуметтік теорияларының негізінде әлеуметтік ұйым және сананың әлеуметтік процестерді қалыптастырудағы шешуші рөлін мойындау жатыр. Тұлға туралы рөлдік теорияда адамның әлеуметтік мінез-құлқы негізінде екі ұғыммен түсіндіріледі: Олар: «әлеуметтік статус» және «әлеуметтік рөл». Мысалы, әрбір адам әлеуметтік жүйеде бірнеше қызметтерді атқарады. Осыны статус дейді. әрбір адамның бірнеше статусы болуы мүмкін, бірақ оның жағдайын бір ғана статус анықтайды. Бұл жалғыз статус басты немесе интегралды деп аталады. Ол басты немесе интегралды статус адамның қызметі (лауазымы) арқылы белгіленеді. Мысалы, директор, профессор сияқты әлеуметтік статус адамның сыртқы мінез-құлқы мен пішінінен (киімі, сөйлеу мәнері) және басқа әлеуметтік мамандық белгілер ең алдымен адамның алдына қойған өмірлік басты нысаналарынан, іс-әрекеттерінен, мақсаттарынан, т.б. байқалады.

Әлеуметтанушылар статустардың екі түрін бөліп көрсетеді. Біреуі – қоғамнан берілген (предписание), екіншісі адамның өз еңбегінің нәтижесінде қол жеткізген (пробретенный) статус. Қоғамнан берілген статус – тұлғаның этникалық шығу тегімен, туған жерімен, отбасымен байланысты. Еңбегі арқылы қол жеткізген статус адамның қажырлы еңбек етуіне байланысты. Мысалы, жазушы, ғалым, директор. Статустың

табиғи деген түрі болады. Тұлғаның табиғи статусы адамның мәнді, тұрақты сипатты белгілеріне байланысты (ер адам, әйел, бала, жасөспірім, қарт). Көбінесе, қызметіне (лауазым) байланысты статус – тұлғаның базистік (яғни, негізгі) статусы болып есептеледі. Ол ересек адамның интегралдық статусының негізі болады. Бұл статусқа адамның әлеуметтік, экономикалық, өндірістік салаларда қызметі, орны (мысалы, дәрігер, инженер, мұғалім, банкир) жатады.

Мектептегі оқушы қыздардың әлеуметтік рөлін атқаруға даярлығын қалыптастыру мақсатында жүргізілетін жұмыстағы жетекші педагогикалық идея: жеке тұлғаның өзіне тән құштарлықтарына сәйкес оның негізгі мүмкіндіктерін іске қосу үшін, жүзеге асыру үшін жағдай жасау, өз болашағының әлеуметтік — мәнділік жағынан анықтап алуы үшін көмектесу.

Бұл кезеңде тәрбиенің маңызды қызметі оқушының өз мамандығын таңдауына көмектесу, өзінің отбасын құруына дайындау және азаматтық көзқарасы тұрғысынан әлеуметтік, Отанға деген белсенділігін қалыптастыру болмақ.

Оқушылардың өз өмірінің келешегі мен жоспарлары, дүниетанымының негізі қалыптасады, өмірге деген өзіндік көзқарасы, өмірдегі өзінің орны айқындалады. Тәрбиешілер жүргізетін бұл кезеңдегі мақсатты тәрбие өзінің айқындаушылық қызметін атқаратын болса да, дәл осы кезде жеке тұлғаның өз белсенділігі, оның әртүрлі құбылыстарға баға беруі, әлеуметтік келеңсіздіктерге қарсы ықпал ете білуі айқын көрініс береді, тіршілік талап ететін және өзінің әлеуметтік байланыстары кеңеюіне орай міндетті түрде пайда болатын күрделі жағдайлардан шығудың дұрыс жолын таба біледі.

«Адам өзінің ыңғайымен, еркімен қызмет ететін зат. Іштен туғаннан-ақ белгілі бір өнерге, қызметке икемді болып туады. Басқаша айтқанда әр адамда бір нәрсе - талап, ыңғай, қабілет, яғни зеректік болады. Біреуі бала оқытуға, біреуі әкім болуға, біреуі дәрігерлікке берілуге, біреуі саудаға, біреуі сөзге ыңғайланып жаралады. « Кейде кім өзіне біткен ыңғайына қарай өз жолымен жүріп қызмет етсе, өз басына, әлеуметке де көп пайда келтірмек» - деген Ж.Аймауытовтың мұралы сөзі әлі күнге маңызын жойған емес.

Оқушылардың болашақта әлеуметтік рөлдерін атқаруға және кәсіби өзін табу бағдарына көптеген факторлар әсер етеді, соның ішіндегі ең маңыздылары [2]: мамандық және оның қажеттілігі туралы білу; бейімділіктер (қызығушылық, еңбек түрткісі, ынтасы); қабілеттер, денсаулық (ішкі мүмкіндіктер мен шектеулер); ықылас деңгейі мен өзін-өзі бағалау; ата-ананың, отбасының көзқарасы; құрбы-достарының көзқарасы; мұғалімдер мен мамандардың көзқарасы; жеке кәсіби жоспар – адамның кәсіби салада неге және қалай жету керектігі жөніндегі пайымдар жүйесі.

Оқушының өз қызығушылығын және кәсіби бағытын анықтау үшін төмендегідей зерттеу жұмыстарын жүргізуге болады [3]:

1) Оқушылардың кәсіби ой-ниетін анықтау. Мақсаты: Оқушылардың негізгі мектепті бітіргеннен кейінгі ой-ниетін анықтау, яғни ересектердің айтқан ақыл кеңесін, өзі таңдаған мамандығының мазмұны мен оның адамға қоятын талабы туралы не біледі, өзінің қабілеттерін қалай дамытады, жасаған жоспарын қалай жүзеге асырады, қосымша нұсқалары барма деген алуан түрлі сұрақтарға жауап іздеу.

2) Оқушылардың болашақта атқаратын қызмет түрлері туралы хабардарлығы. Мақсаты: оқушылардың жеке пікірі бойынша өзінің бойында дарындылықтың қандай түрі бар екендігі; өзі таңдаған кәсіпте игеруде қандай кедергілердің болуы мүмкін; адамның қандай кәсіби сипатын ерекше бағалайды; өзі таңдаған кәсібіне қандай талаптар қоятыны туралы анықтау.

3) Табандылықты зерттеу. Мақсаты: алға қойған мақсатқа жетуде байқалатын табандылық дәрежесін анықтау.

4) Кәсіби-тұлғалық типті бағалау. Мақсаты: тұлғаның әлеуметтік бағытын анықтау және кәсіби типін бағалау.

5) Оқушылардың кәсіби қызығушылығы мен бейімділігі. Мақсаты: оқушылардың кәсіби қызығушылығы мен бейімділігін анықтау.

6) Оқушылардың қызығушылығы. Мақсаты: оқушының түрлі қызмет аясындағы негізгі қызығушылықтарының бағытын анықтау.

7) Кәсіптік ынталануын зерттеу. Мақсаты: кәсіптік қызметтегі ынта, түрткілерін зерттеу.

Қорыта айтқанда мектептегі оқушы қыздардың өмірде әлеуметтік рөлдерін атқаруға даярлығын қалыптастыруда әлеуметтік рөлдерді игеріп, меңгеруде адам әлеуметтік тәртіп стандартын игеріп, меңгереді, өзін өзі бағалап, бақылауды іске асырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рахметов Қ.Ж., Болатова А.Н., Исмағамбетова З.Н. Социология, Алматы, 2005 ж.
- 2 Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар – 3-2011
3. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности : Автореф. дис... докт. психол. наук. М., 1985
4. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х кн. Кн.1. -М., 2002. 573 стр.

**АхметҰ.Ө.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-
нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі
тану мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент
Иманбекова Б.И.**

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘНДІ БЕЙНЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі жаһандану жағдайында елімізде тез өзгермелі қоғамның жаңа талаптарына сәйкес әр адамның қоғамда табысты әлеуметтенуіне, өзін тұлға ретінде толық қанды жүзеге асыруына, өз саласы бойынша бәсекеге қабілетті болуына ерекше мән берілуде. Дегенмен мектепте немесе отбасындағы қарым қатынаста, тәрбеде орын алып жатқан олқылықтардың себебінен пайда болған девиантты мінез құлықты балалар немесе көше балаларын әлеуметтендіру бойынша жұмыстың өз деңгейінде жүзеге аспауы, балалардың өз құқықтары мен міндеттерін жетік білмеуі, өздеріне әлеуметтік психологиялық көмек қажет кезде кімге жүгінерін білмеуі себептерінен қоғамымызда келеңсіз жағдайларға тап болатындар саны азаймай отыр. Мұндай жандар білікті де білімді әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік педагогтардың кәсіби көмегіне мұқтаж. Ондай көмек көрсететін адамдар тек аталмыш мамандық иесі ғана емес, сонымен қатар басқа адамдарға қажет кезінде қол ұшын беретін, олардың түрлі мәселелерін бірге шешетін, тиімді, дұрыс шешілу жолдарын сілтейтін кәсіби құзырлы, үлкен жүректі, адами қасиеттері мол жандар болуы тиіс.

Кез келген кәсіпті жетік игеру, оның белгілі бір бейнесін, имиджін қалыптастыру негізі болып табылады. Оны игеру бірқатар арнайы білім, білік, дағды мен қабілеттілікке байланысты болады. Біздердің қай-қайсымыз да бір кәсіп иесі ретінде ортақ немесе жеке бір бейнеге - имиджге танылғанбыз.

Имидж ағылшынның «image» сөзінен алынған, «образ», «түр», «келбет», «бейне» сөздерінен шыққан. [1]

Бұл кез келген нәрсенің, адамның эмоционалдық бейнесін, мінез-құлқын көрсетеді. «Имидж» түсінігі ХХ ғасырдың соңында қоғам назарының және ғылыми талдаудың пәні болды. 90 жылдардың ортасында имиджді қалыптастырудың психологиялық аспектілеріне арналған, имидж жайында алғашқы ғылыми зерттеулер Р.Ф.Ромашкина, Е.И.Манякина, Е.В.Гришунин, П.С.Гуревич, Ф.А.Кузин және т.б. еңбектерінде жарық көрді.

Бейне - белгілі бір адамда нақты қалыптасқан болса, пікір де сондай айқын болуы мүмкін: Бейне адамның тек сыртқы түріне қарап қалыптаспайды, сонымен бірге психикасына да тәуелді. Пікір бағалау негізінде, темперамент, мінез қасиеттерімен және алғашқы әсерден пайда болуы мүмкін. Сондықтан бұл терминдер «бейне», «пікір» мазмұны жағынан мағыналас. Бұлардың айырмашылығын келесіден көруге болады: «бейне» сөз тіркесінде дұрыс қолдану типі «адам бейнесі» (педагог-психолог, қорғаушы бейнесі) деп қолданылады, ал пікірді сөз тіркесінде «адам пікірі» деп пайдалану керек. Демек, өзінің бейнесін қалыптастыру немесе өзі туралы пікір қалыптастыру болып шығады. Басқаша айтқанда, бейне - бұл сізден, ал пікір - басқалардан. Бейне табиғаты, типтері, мазмұны мен түрлері, құрылымына тоқталсақ келесі нәрселерге мән беруіміз қажет. Біздің әр қайсысымыз белгілі бір бейнені жасаймыз. Бұл бейне – адам туралы қалыптасқан ұғым-түсінік. Мұғалім бейнесі олардың: сыртқы бейнесінен, әдетінен, сөйлеу мәнерінен, ұлттық және өзіндік санасынан, ұлттық менталитетінен іс-әрекетінен, мінез-құлқына қарап жасалған оны қоршаған әлеуметтік ортаның ой пікірінен құралады.[2]

Педагог бейнесі – әлеуметтік педагог, мұғалім, оқытушы бейнесінің тәрбиеленушілер, әріптестер және әлеуметтік жұртшылық санасында, бұқаралық санада қабылдануының стереотипі. Әлеуметтік педагог бейнесінің қалыптасуы нақты сапалармен тығыз байланыста болады. Бұл оқушының, студенттің, ата-аналардың, жұртшылықтың ол туралы ойынан қалыптасқан бейне. Қазіргі заман әлеуметтік педагогтың кәсіби іс - әрекетінің табысты болуы негізінен оның әлеуметтік кәсіби мәнді бейнесіне тікелей тәуелді екенін көрсетіп отыр.

Әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі қандай да бір мәселені шешуде үш қызметімен сипатталып, әлеуметтік педагог маманның кәсіби бейнесін бейнелейді.

- Тәрбиелік – мұғалім, кеңесші, сарапшы рөлінде.
- Фасилитативтік – қиындықтың және мәселенің алдын алудағы дем беруші және көмек көрсетуші, қолдаушы және келістіруші рөлінде. Әлеуметтік педагог клиенттің мінез-құлқын түсіндіреді, болған жағдайды түсіндіреді, клиенттің болашақтағы әрекетінің жоспарын ұсынады және талқылайды, ішкі ресурстарды табуға көмектеседі.
- Қорғаушылық – нақты клиент және клиенттер тобының және де өзінің құқығын өз беттерінше қорғай алатын адамдардың көмекшісі атынан қорғаушы ретінде. Мұндай түрдегі қызмет өзіне жеке адамдарға дәлелдерін ұсыну, құқықтық және заңды материалдарды таңдауда көмек көрсетуді қосады[4]

Ұстаздардың арасында айналасындағыларға өзі туралы жақсы әсер қалдыруды маңызды санамайтындар да бар. Тіпті, кейбір педагогтар бейненің маңыздылығына сенбейді.

Басқа мамандық иелеріне қарағанда мұғалім мамандығы ерекше, ол әрдайым үлкен аудитория ішінде және көпшілік назарында. Сондықтан бейне – ол бойыңыздағы талантыңыздың жарқырап ашылуы, өзіңіз туралы жақсы пікір қалыптастыру жолы. Әлемдік өркениеттің стандарттарын ұсынатын американдық психологтардың пікірінше, тамаша табыс феномені – адамның бейнесі мен оның мансабымен тікелей сабақтас. Егер олай болмаса, қолдан жасалған бейненің көмегі тимесі анық. Сондықтан да

кәсіби мамандығын жан - жақты меңгерген әлеуметтік педагог қана жоғары бағаланып, әріптестері мен шәкірттерінің ыстық ықыласына бөленбек. Жалпы, адамдардың 85%- ы бізбен танысқан алғашқы бес секундта қалдырған сыртқы әсер бойынша баға береді деп есептелінеді. Сол себепті әлеуметтік педагогқа өзін көрсете білу, ұнау, өзі туралы жақсы пікір қалдырудың маңызы зор.[3]

Әлеуметтік педагог өздерінің жеке құндылықтық әуестенушіліктерімен ерекшеленеді. Маңызды кәсіби құндылық болып маманның өзге адамдардың моралдық, саяси пікірлері мен талғамдарына қатысты толеранттылығы саналады. Икемділік – әрқайсысы жеке артықшылықтарға ие түрлі жақтармен келіссөздерде ымыраға келу және келісімге қол жеткізу үшін қажетті құнды қасеттерінің бірі. Әлеуметтік педагог өз клиенттерінің мәдени әртүрлілігіне шыдамды бола отырып, өз әріптестерінің ерекшеліктеріне де түсіністік, құрметпен қарауы тиіс. Туындаған қайшылықтар мен сұраныстарды өзара сыйластық және ашықтық жағдайында талқылау маңызды.

Сонымен, қорытындылай келе әлеуметтік педагог бейнесін қалыптастыру – өмір талабы. Рухани мәдениеті биік, кәсіби іскерлігі, қабілеті мен ақыл-парасаты жоғары, істің негізгі көзін білетін, жан-жақты жетілген әлеуметтік педагогтарды жетілдіру бүгінгі күнде өте маңызды мәселелердің бірі екендігі анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. Москва: Русс.яз. 1983. 816 с.
2. Калюжный А. А. Формирование имиджа учителя. – М: Владос, 2005, 220-222с.
3. Халитова І.Р. Әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері. - Алматы, 2006 ж,29б.
4. Ананьева С.Е. Формирование имиджа руководителя в государственной службе: Автореф. Дис. ... канд. социол. наук\ С.Е. Ананьева .- М., 1996.- 18 с.

**Темірханова Ә.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 4 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент
Иманбекова Б.И.**

КӘСІБИ МӘДЕНИЕТ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҒЫНАСЫ

Кәсіби мәдениет адамның кәсіби қызметін жоғары дәрежеде игеруге мүмкіндік беретін көрсеткіш. Үдерістерді жоғарғы оқу орнында студент құндылықтарды,иденгейлерді,ткәсіби мәдениеттің құрылымдық компоненттерін игере отырып кәіби мамандыққа дайыдалады. Кез келген кәсіп белгілі бір білім, білік, дағдыларды игере отырып, яғни маман алдында тұрған міндеттерді шешетін арнайы білімдер жүйесін құрайды. Ғалым И.В. Буян бойынша кәсіби мәдениет жіктелуі атрибуттық нақты құрылымы бойынша анықталған адамдар тобында кәсіби қызметтің кейбір түрлерін жекелеудегі еңбек бөлінісінің нәтижесі болып келеді. Демек, кәсіби мәдениетті ЖОО-да маман дайындаудағы базалық құрылым деуге толық негіз бар. [1]

Әлеуметтік педагогтың кәсіби мәдениетін қарастырмас бұрын ең алдымен мәдениет ұғымының категориялары мен тұғырларын анықтағанмыз жөн. Кең

мағынада алғанда мәдениет ол адамдардың өмір бойғы іс – әрекетінің жиынтығын құрайды. Адам өмірінің барлық кезеңі оның мәдени білімдері мен құндылықтарынан тұрады. Мәдениет тар мағынада – адам өмірінің рухани аймағы. Мәдениет адам қызметінің пәндік нәтижелері және адам іс – әрекетіндегі білім, білік, дағды, зияткерлік, болмыстық және эстетикалық дамуының деңгейін, көз қарасы, әдіс – тәсілдері мен қарым – қатынас құралын қамтиды. Сондай ақ адам болмысының тереңдігін және оның өлшемін білдіреді.

Мәдениет ұғымын әр кезеңдердегі ғалымдар әр қырынан зерттеген. Ең алғашқы және құнды анықтамаларды біз философиялық еңбектерден кездестіреміз. Белгілі ғалымдар А.И. Арнольд, Э.А. Баллер, Ю.Р. Вишневицкий, Н.С. Злобин, Л.Н. Коган мәдениетті шығармашылық іс – әрекет тұрғысында қарастырған, яғни адам өміріндегі шығармашылықтың орны мен бір мезгілде қатар дамитын оның туындаған қажеттіліктерінің жиынтығы деп көрсеткен. Ал Ф. Бэкон болса, адам өз «Менін» қалыптастырып, дұрыс өзгерту үшін өзін – өзі танудың қажеттілігін мойындайды, дейді. А. Гегель тұлға дамуындағы басты рөл ол адамның ішкі күш қуатын жүзеге асыратын және бағыттаушы қызмет деп есептейді. Көрнекті философ Л.Фейрбах, тұлғаның өзін іске асыруын адамдардың өздерінің өмірлік мақсаттарын жүзеге асыруға байланысты қарастырады.

Ал Н.С. Вдовин анықтамасы бойынша мәдениет шығармашылық қызмет ретінде деалектикалық қарым – қатынас пен оның нәтижелерін, яғни нормалар, құндылықтар, дәстүр, сандық және таңбалық жүйелерді меңгерген шығармашыл адамдарды, демек олардың тұлғалық байлықтарын өзінің кәсіби қызметінде пайдалануға бағыттаған адамның іс – әрекеттері деп түсіндіреді. [2]

Біз зерттеу жұмысымызда мәдениет ұғымын адам өмірінің ерекше тәсілі ретінде қарастырамыз. Көрнекті ғалымдар Д. Бэкерет, В.Е. Давидович, Ю.А. Жданов, М.С. Каган, Э.С. Маркарян және т.б. еңбектерінде мәдениет теориясының өзегі адам қызметі болып табылады. «Мәдениет» және «әрекет» өзара шартталған тарихи категория. Әрекетте ерекше маңыздысы адамның өз – өзіне немесе тек өзінің болашақ өмірі үшін ғана емес, сонымен қатар мәдениеттің бүтін және мәдени ортаны көрсететін бірнеше мәдени функциясын бөліп көрсетуге болады.

Мәдениет арабша «маданият» – қала, қалалық; латынша – өңдеу, өсіру деген ұғымдарды білдіреді. Бұл ортағасырлардағы мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптасқан түсінікпен байланысты.

Мәдениет – адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан – мәдениет саласының өрісі кең. Мәдениет – тарихи құбылыс. Оның дәрежесі мен сипаты қоғамдық өмірдің жағдайларына байланысты өзгеріп отырады.

Ғалымдар шығармашылықты тұлға дамуындағы қарсылық білдіретін рөлге байланысты десе, қазіргі таңда ғылымда мәдениеттің діни ,ойын, еңбек және іскерлік сияқты теорияларын бөліп көрсетеді. Біз өз зерттеуімізде мәдениет ұғымын түсіндіруде іскерлік теориясына сүйенеміз. Н.Л. Шеховская және т.б зерттеулеріне сәйкес әрекет процесінде мәдениет туындайды, сондай – ақ, әрекет мәдениеттің форма тудыратын және мағынасын толықтыратын акт болып табылады. Барлық кәсіби және интеллектуалдық әрекетке қарағанда (әлеуметтік педагогикалық және олардың түрлері) әсіресе педагогикалық қызмет тұлға дамуына және оның қалыптасуына зор ықпал етеді. Бұл қызмет рухани және осы қызметтің өзегі басқа тұлға жасап шығаратын тұлға туралы болады. Сонымен бірге әлеуметтік - педагогикалық қызмет негізінде тұлғаның дамуында жәрдемдесуді білдіретін бағдарлаушы, және қоғам мен оны жүзеге асыратын технологиялық қағидатқа сүйенетін үдеріс [3].

Кәсіби педагогикалық мәдениеттің теориялық негіздерін зерттеуші В.А.Сластенин педагогикалық мәдениетті «адамгершілік бағыт, педагогикалық шығармашылық ойлау, жаңа іс –әрекетке қабілеттілік, жоғары қоғамдық жауапкершілік сияқты тұлға сипаттамасы мен жеке тәжірибе, білім мен ойлау үйлесімділігі, сана –сезім, қарым –қатынас, мінез –құлық жиынтығының тұтас жүзеге асырылуы» - деп атайды.

Белгілі ғалымдар Л.А.Байкова, Л.К.Гребинкина өз еңбектерінде «кәсіби педагогикалық мәдениет - педагогикалық үдерісті тиімді ұйымдастыра білетін, педагогикалық ойлау үйлесімділігі, білімі, сезімі және кәсіби шығармашылық іс – әрекеті жоғары дамыған педагогикалық іс – әрекетпен шұғылданушы адамның кәсіби мәдениеті» дей отырып, педагогикалық мәдениеттің басты компоненттеріне педагогикалық ойлау, рухани адамгершілік және мінез- құлық, педагогикалық қарым – қатынас, сыртқы түр мәдениетін жатқызады.

Педагогика ғылымынды кәсіби мәдениетті қалыптастыру мәселелерінің алдыңғы орында тұрғандығы белгілі. Оны зерттеушілер еңбегінен айқын аңғаруға болады. Мәселен педагогикалық іс – әрекеттегі мәдениеттің ғылыми негіздері Н.Александров, В.Ильин, И.Огородников, А.Пискунов, И.Кузмина және т.б.зерттеулерінде орын алған. [4]

Кәсіби мәдениетті қалыптастыру мазмұны кәсіби оқыту, білім беру, дамыту мен тәрбиелеу аясында жүзеге асырылады. Егер мәдениет адамның өмір сүру әрекетін ұйымдастыру тәсілін айқындаушы жалпы ұғым болса, кәсіби мәдениет те мамандыққа қатысты іс-әрекет саласында осындай мағынаны білдіреді. Кәсіби мәдениет мазмұны адамның дамуы дегенді білдіреді. Кәсіби мәдениеттің негізін құраушы элементтер мәдениет пен мамандық болып табылады. Бұл – жеке тұлға, яғни кәсіби маманның жеке тұлғасы қалыптасатын үдерістің диалог пен полилог мәдениеті. Кәсіби мәдениет мазмұнын мамандар нақты кәсіп саласы бойынша өз ісінің шебері атануына ықпал ететін білім, білік, дағдылар кешені дейді. Кәсіби мәдениетті меңгеру деп кәсіби іс-әрекет субъектісінің жеке тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы мен кәсіби іс-әрекеттің білік, дағдылары деңгейіне қол жеткізуін түсінеді. Мамандық әлемін игеру – оның мәдениеті әлемін меңгеру болып табылады. Кәсіби мәдениет саласы жеке тұлға, сана және іс – әрекеттің тоғысқан тұсында кәсіби мәдениеттің қалыптасуын қамтамасыз ететін күш ретінде кәсіби құндылықтар, ұғым – түсініктерден құралған. Демек, кәсіби мәдениетті меңгеру әрқашан жеке тұлғаның ішкі және сыртқы өзгерістерімен, оның санасы мен іс-әрекетімен ілесе жүреді.

Кәсіби мәдениетті қалыптастыру – қоғамның әлеуметтік талаптарына сәйкес басқарылатын үдеріс, өйткені базалық мәдениет ұғымына сай әлеуметтік орта мен жағдай ғана адамды өзгертіп қоймайды, сонымен қатар кәсіби іс – әрекет арқылы кәсіби ортаны және қызмет ету шарттарын өзгерте отырып, өзі де өзгереді, әрі кәсіби тұрғыда дамиды. Кәсіби мәдениеттің жоғары деңгейде қалыптасуы адамға өзін –өзі дамытуды өмірлік құндылық ретінде, өзін-өзі жетілдіру шарты ретінде қарастыруға, өмірлік әрекет барысында өзін – өзі жүзеге асыруға, тануына, мәселені өзектендіруіне, кәсіби қызметте өз «Менің» шығармашылық тұрғыда жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, кәсіби мәдениет арқылы әр маман өзінің жігер – күшін таныта отырып, жетістіктерге ұмтылады. Сонымен қатар еңбекке деген талпынысын арттырады. Сол себепті жалпы мәдениет адамның күш жігерін дамыту көзі болып есептелсе, кәсіби мәдениет оның кәсіби тәжірибеде жүзеге асыруының нәтижесі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Винненкова Г.В. Формирование потребности в общении у первокурсников в процессе адаптации Новосибирск, 1981- С.39-47.
2. Исаев. И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: воспитательный аспект: Учебное пособие. / И.Ф. Исаев- М.-Белгород: Везелица, 1992.-102 с.\
3. Шмелева, Н.Б. Социальная работа: Личность и профессия. / Н.Б. Шмелева Ульяновск, 2002.
4. Білім берудегі менеджмент. - 2007. - №4. – 130 – 134 бет

**Ораз А.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану
мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент
Әлқожаева Н.С.**

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Еліміздің қоғамдық-әлеуметтік өміріне нарықтық қатынастардың енуіне байланысты өзгеріске түскен саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени, рухани жағдайлар жас ұрпақты тәрбиелеу мәселелерін жаңаша ойластыруды талап етеді. Осыған байланысты еліміздің даму стратегиясына сай жас ұрпақтың рухани байлығын одан әрі жетілдіруге, әлеуметтік қорғауға ерекше мән берілуде.

Қоғам жеке адамнан тұрады. Ал қоғамның дамуы, оның әрбір мүшесінің дамып, жетілуіне байланысты. Кез келген дамушы немесе дамыған мемлекет болсын ол ортада белгілі бір физикалық, психикалық, әлеуметтік дамуында мүмкіндігі шектелген балалар бар. Осындай мүмкіндігі шектелген балаларға көмек беріп, қолдау көрсету тек отбасы мен мектептің емес, бүкіл халықтың міндеті.

Әлеуметтік қорғауға қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі адамдар ерекше мұқтаж болып отыр. Мүгедек тіршілік әрекеті шектелгендіктен әлеуметтік қорғауды қажет ететін, тумысынан жарақат немесе ақау салдарынан сырқатқа ұшыраған, ағза қызметінің қалпы бұзылған, денсаулығында кемістігі бар тұлға.

Тіршілік әрекетінің шектелгендігі – тұлғаның өзіне-өзі қызмет көрсетуге, өз бетінше қозғалуға, жөн табуға, өтініш жасауға, тәртібін бақылауға, еңбек қызметімен айналысуға және оқуға қабілеттілігін толық немесе жартылай жоғалтуы.

Мүмкіндігі шектеулі балалар тобына: есту және сөйлеу қабілеті бұзылған, көзі нашар көретін немесе көрмейтін балалар, ақыл-ой мүмкіндігі шектеулі және тіл кемістігі бар оқушылар жатады. Мүгедектігі бар әрбір қазақстандық қоғамдық өмірдің белсенді мүшесіне айналуы тиіс. Бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі балалар қоғамның өзекті мәселесінің бірі болып табылады. Сондықтан оларға деген қамқорлық та ерекше болуға тиіс. Еліміздегі мүмкіндігі шектеулі балалар саны 2005 жылғы көрсеткіш бойынша 124 мың болса, ал 2009 жылы 149 мың, 2012 жылы 151 мыңға ұлғайып, 2013 жылда олардың саны 200 мыңнан асып кетті. Әрине бұл көңілге қаяу түсірерлік нәрсе. Бірақ үнемі мемлекет тарапында жүрген бұл балаларды қазіргі таңда елімізде 20 оңалту бөлмесі және 1462 мектеп инклюзивті білім беруді енгізген.

Жаңа мыңжылдықта мүмкіндігі шектеулі адам әлеуметтік-педагогикалық көмек пен қорғау объектісі ретінде ғана емес, сонымен қатар қоғамның белсенді

субъектісі ретінде де қарастырылу керек. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты мүмкіндігі шектеулі адамның қоғамда интеграциялануына және өзінің мүмкіндіктерін барынша өзін-өзі іске асыруға жағдай жасау болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар әлеуметтік қолдау мен қорғауға ерекше мұқтаж болғандықтан, олардың тәрбиесі үлкен жауапкершілік пен мұқияттылықты талап етеді. Еліміздегі экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуынан қазіргі таңда туа біткен, жүре пайда болған, тұқым қуалайтын аурулар жылдан-жылға артып келеді. Тіршілік әрекетінің шектелгендігі - тұлғаның өзіне-өзі қызмет көрсетуге, өз бетінше қимылдауға, өтініш жасауға, тәртібін бақылауға, еңбек әрекетімен айналысуға және оқуға деген мүмкіндігін толық және жартылай жоғалтуымен сипатталады.

Мүгедектік мәселесінің мәні мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың қоршаған ортамен құқықтық, экономикалық, коммуникативтік және психологиялық байланысымен анықталады. Ең күрделі аспектілері мүгедектер мен созылмалы аурулары бар адамдардың қоғам өміріне белсене араласуына мүмкіндік бермейтін көптеген әлеуметтік кедергілермен байланысты. Шындығына келгенде мүмкіндігі шектеулі тұлғалар әлеуметтік-мәдени жүйе қызметіне толықтай араласу мүмкіндігінен айырылған. Мұндай мүмкіндіктің жоқтығы әлеуметтік кедергілер салдарынан деп айтуға болады.

Әлеуметтік-психологиялық жағынан мүгедектік адам мен қоғамның алдына көптеген мәселер қояды, сондықтан да мүмкіндігі шектеулі жандармен жұмыстың әлеуметтік-психологиялық аспектілеріне басты назар аударған жөн.

Әрине, бізді ең бірінші кезекте мүгедек балалардың жағдайы толғандырады. Солардың денсаулығы жақсаруы үшін орталықты тек кешенді оңалтумен қамтамасыз ету бір бөлек те, оларға үлкен мейіріммен қарау, жан жылуын төгу басқа дүние. Сондықтан алдымыздағы үлкен міндет – мемлекеттің қолдауымен науқастардың әрбіріне шын ықыласпен көмек көрсету және осы жолда денсаулық сақтау саласының дамуына өз үлесімізді қосу. Осы міндет бізді алға жетелейді.

Бүгінгі таңдағы елімізде әрекет ететін әлеуметтік оңалту процесі жеткілікті түрде тиімді деп айта алмаймыз. Аталмыш процеске қатысушыларды оңалтудың тек «медициналық үлгіні» ғана негізге алуы, кешенді ыңғайдың болмауы сияқты мәселелер өте өзекті болып отыр. Бүгінде әлеуметтік оңалту бойынша бірегей ақпараттық өріс пен бұл процесі өткізу шараларын бақылау жоқтың қасы. Көптеген мүгедектер әлеуметтік оңалту процесі туралы ақпараттың жеткіліксіздігінен тиісті көмекті ала алмайды.

Мүгедектер әлеуметтік категория ретінде әлеуметтік қолдауды қажет етеді және олардың толыққанды әрі белсенді өмір сүруі үшін қоғамдық пайдалы іс-әрекеттерге тарту, қоршаған ортамен байланысын жетілдіру, бір сөзбен айтқанда оларды қоғамға әлеуметтік интеграциялау қажет. Бұл әлеуметтік оңалтуды ұйымдастырудағы әлеуметтік қызметкерлердің басты мақсаты. Әлеуметтік оңалту процесіндегі әлеуметтік қызметкерлердің рөлі өте маңызды болып келеді.

Әлеуметтік қызметкерлер мүгедектердің жас ерекшеліктерін, тұлғалық-сипаттамалық ерекшеліктерін, денсаулық жағдайын ескере отырып әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік-психологиялық бейімделуін ұйымдастырып, моральдық-психологиялық қолдау көрсетуі тиіс.

Қоғамның өзге де мүшелерімен қатар мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғам өміріне толыққанды араласуына мүмкіндік беретін жағдайлардың бірден-бірі маңыздысы болып қол жетімді ортаны қалыптастыру табылады.

Соңғы жылдар ішінде әлемде мүгедектік мәселесіне қатысты көптеген өзгерістер орын алды, мүгедектердің қоғамның өзге мүшелері сияқты тең құқықты

әрекет етуі, оларға қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қарау мәселелері белсенді түрде қарастырыла бастады, дегенмен әзірше бұл бастама материалды-техникалық, құқықтық базамен жеткілікті түрде қамтамасыз етілмеген.

Әдебиеттер тізімі:

1. Актуальные проблемы инвалидности. Сборник научных трудов / Под ред. Ярошенко М.: ЦИЭТИН, 1991.
2. Васильева Н.В., Социологические концепции исследования инвалидности // Социологический сборник, М., 2000.
3. Кальмет Х.Ю. Жилая среда для инвалида. М.: Строй-издат, 1990.

**Қилыбаева А.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін-өзі тану мамандығының 1 курс
студенті**

**ғылыми жетекшісі: оқытушы Рамазанова
С.А.**

ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ

«Тұлға - өз-өзіне тұтас дүниемен өзара қатынастарын үнемі баяндайтын және ойдағы әңгімелесушімен ішкі полемика барысында өзін-өзі анықтайтын, кінәлайтын, қорғайтын, өзін-өзі жетілдіріп, өзгертетін адам. Тұлға – дербес әрекет ететін субъект ретіндегі нақты жеке адам болмысының қайталанбас ерекше әдісі, адамның қоғамдық өмірінің дара нысаны. Тұлға әлеуметтік тіршілік ету әдісі жағынан дара болады, оның өзіндік дүниесі ерекше өмір жолын белгілейді және ол мазмұны жағынан әлеуметтік жағдайлармен анықталады.»- деп жазса.(1) Бұған қатысты Д.В.Ольшанский: “Тұлға дегеніміз – қарым-қатынастың, сонымен бірге адамдармен байланысудың толып жатқан басқа да түрлерінің нәтижесі”, - деген пікір білдірсе, Б.Г.Ананьев тұлғаның дамуының әлеуметтік мәселелеріне тоқтала келіп: “Тұлға – тарихи дамудың белгілі бір кезеңінде, белгілі бір қоғамдық-экономикалық формацияда, белгілі бір ұлттық құрамы бар елде қоғамның жеке адамға көптеген экономикалық, саяси, құқықтық, адамгершілік және т.б. әсерлерінің нысанасы”, - деген анықтама береді.

Шынында, әлеуметтік педагог пен өзін-өзі тану мұғалімдерінің қоғамдағы рөлі дұрыс айқындалмай отыр. Республикамыздың бірқатар жоғары оқу орындарында жұмыс істеп келе жатқан әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығы бойынша әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімдерін даярлау жүйесі қазіргі таңда ғылыми жаңа бағыт болып табылады. Сондықтан бұл екі мамандықтың, яғни әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімінің қажеттілік рөлі мен еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесіне сай анықталған тәжірибелерге, бүгінгі қоғамдық әлеуметтік мәні бар өзекті мәселелерді қамтитын мына төмендегі аса маңызды екі факторға сүйеніп айтар едім.

Иә, қараусыз қалған балаларды көзден таса қылмауға әркез мән беріліп келді. Алайда әртүрлі себептермен ата-анасынан айырылған немесе панасыз қалған балалар, мүмкіндігі шектеулі мүгедектер т.с.с жасөспірімдер мәселесін еліміз әсіресе Тәуелсіздік алған жылдардан бастап мықтап қолға алды. Осы мақсатта Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың: «Балалар үйінің жарғысы», «Мұқтаж азаматтарға олардың білім алу кезеңінде әлеуметтік көмектің мөлшері мен көздері туралы» Қазақстан

Республикасы Үкіметінің қаулысы, «Бөбек» республикалық қоры, Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы», Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы», ҚР «Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы», «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы», «Кәмелетке толмағандар арасында құқықбұзушылық профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз, панасыз қалуының алдын алу туралы» заңдары жарық көріп, түрлі бағдарламалар, тағы да басқа әлеуметтік маңызы бар шаралар жүзеге асып жатыр. Бұл қабылданған заңдардың тиімді жүзеге асырылуы нәтижесінде әлеуметтік педагог, өзін-өзі тану мұғалімдерінің қызметі дұрыс ұйымдастырылуда. Осы тұста айта кетейін, негізі, әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімі мамандарының кәсіби іс-әрекет саласына жоғарыда аталған мемлекеттік заңнамалар бағытталған білім беретін ұйымдар, арнайы білім ұйымдары, пенициатрлық типтегі мекемелер, сауықтыру орталықтарындағы әлеуметтендіруге арналған әлеуметтік-педагогикалық жұмыстар жатады. Ал қазіргі дайындалып жатқан болашақ әлеуметтік педагог мамандарының жұмыс істейтін орындарына мемлекеттік құрылымдар, яғни ҚР Білім және ғылым министрлігі балалар құқығын қорғау комитеті, әлеуметтік бағыттағы мекемелер мен әлеуметтік қамсыздандыру, атап айтсам, жұмыссыздарға, жағдайы жоқтарға, еңбекке жарамсыздарға, еңбек ету мүмкіндігі шектеулілерге, қарт-қарияларға қолдау көрсету мен көмектесу органдары, мемлекеттік және мемлекеттік емес білім беру мекемелері (мектепке дейінгі білім беру ұйымдары, мектептер, балалар үйі, интернаттар, арнайы білім беру мекемелері), қоғамдық ортада тәрбиелеу проблемаларымен, айналысатын мекемелер, сонымен қатар қоғамдық ұйымдар, балалар клубы, студиялар, сауықтыру лагерлері сияқты балалардың бос уақыттарын ұйымдастырумен, қолдаумен, толыққанды әлеуметтенуімен, дамуымен айналысатын мекемелер т.б әлеуметтік институттар жатады. Аталған әлеуметтік педагог жұмысының кәсіби іс-әрекет саласы мен жұмыс орны ҚР Білім және ғылым министрлігі жоғары оқу орындары үшін дайындалған ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында көрсетілген. Демек, бұл құжаттар әлеуметтік педагог мамандарын даярлау жүйесінде еліміздегі қажеттілік рөлін айқындайтын жоғарыда аталған маңызды факторлардың негізі болып табылады.

Енді өзін-өзі тану пәні бойынша мамандардың қажеттілік рөліне келсек, пән адамның рухани мүмкіндіктерін дамыту жағынан жалпыұлттық қазақстандық идеалдармен сәйкес келетін мәдениет пен әлеуметтік нормаларды қалыптастыру мақсатын көздейді.(2) Әрбір адам баласы материалдық және рухани өмірдің ортасында тіршілік етіп отырғандықтан, әлемде болып жатқан өзекті мәселе үшін өзінің әлеуметтік жауапкершілігін түсінуі қажет дейді. Осыған орай, республикада аталған тәрбие жүйесін құру мақсатында 2001 жылдан бері Сара Алпысқызының бастауымен «Өзін-өзі тану адамгершілік-рухани білім беру» бағдарламасы бойынша ашылған эксперименттік алаңдарда, нақтырақ айтқанда, мектепке дейінгі ұйымдарда, жалпы білім беретін мектептерде, жетім балаларға арналған мектеп-интернаттарда жұмыстар жүргізіліп, нәтижесінде 2010 оқу жылында республиканың мектептеріне өзін-өзі тану оқу пәні ретінде енгізілді.

Статистикалық мәліметтерге сүйенер болсам, егерде республикамыздың кейбір ЖОО-ларда осы сала бойынша маман даярлау жүйесі сонау 1992 жылдан бастау алғанын ескерсек, еліміздегі әлеуметтік педагог қызметі іс жүзінде өте баяу, тек теориялық тұрғыда ғана дамыды және бертінге дейін осы саласы үлгі елдердің тәжірибелерін жинақтаймыз деп ілдалдап қалдық десем, дұрысы сол.(3) Біздің қоғамда әлеуметтік педагогтың қызмет аясының кеңдігіне қарамастан, ол жұмыстың мәні, мәртебесі, рөлі туралы халық арасында дұрыс көзқарас қалыптаса қоймаған сияқты. Әлеуметтік педагог жұмысының қаншалықты деңгейде дамып отырғанын шетел

тәжірибелеріне салыстырмалы талдау жасау арқылы ғана көруге болады. Атап айтсақ, Ресей, Батыс елдерінде «әлеуметтік жұмыс» деген атаумен қабылданған әлеуметтік педагогтер білім беру ұйымдарына әлдеқашан енгізіліп, ол өміршеңдігін дәлелдеп қана қоймай, қоғамдық ортада әлеуметтік педагог мәртебесі кәсіби деңгейге көтерілген-ді. 2009 жылы Копенгаген (Дания) қаласында өткен әлеуметтік педагогтардың XVII-Халықаралық конгресс жұмысына әлемнің 42 мемлекетінен, соның ішінде Ресей Федерациясының да өкілдері қатысып, 2 қазан – Әлеуметтік педагогтардың халықаралық күні деп белгіленуі және шешім қабылдануы – осының бір айғағы. Мәселен, Ресейде 20 жыл ішінде әлеуметтік нысандарға кадрлер дайындайтын тәжірибелік алаңдар жұмыс істеп, онда жинақталған теориялық білімдер практикалық тәжірибеге ұласып, әлеуметтік педагог жұмысын дамыту мәселесін шешу нәтижелері нақтыланған. Сол сияқты Польшада 1920 жылдан бастап қоғамға енгізілген әлеуметтік қызметкерлер жүйесі тиімді әрекет етсе, АҚШ-та «Әлеуметтік жұмыс» бағдарламалары полицияның және кәмелетке толмағандардың ісі бойынша соттардың, сонымен қатар орта білім мекемелерінің базалық бағдарламалары бойынша құрылып, балаларға әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсетудің нәтижелі деңгейде мол тәжірибесі жинақтаған. Бұдан түйетін ойым мынаған саяды: сөз болып отырған елдерде әлеуметтік педагогтар мемлекет тарапынан мықты қолдау табуда, әлеуметтік іс-шаралар дұрыс жолға қойылып, оның дамуына барлық жағдай жасалуда, тіпті мемлекеттің өзі мүдделі болуда. Сол себепті де бұл саланың қоғамдағы рөлі сөз болған елдерде айрықша әрі сұраныстағы мамандық иелері қатарында.

Міне, осылардың барлығы әлеуметтік педагогтарға жүктелетін міндеттер. Қазір мемлекеттің әлеуметтік саяси рөлінің күннен-күнге арта бастағанын ескерсек, отандық ЖОО-лардағы әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығы бойынша даярланып жатқан жастар жоғарыда айтылған Елбасы қабылдаған бағдарламаның даму үдерістерін жүзеге асырушы кәсіби мамандар болмақ. Сондықтан да жоғары білім ошақтары мемлекеттің әлеуметтік саяси іс-әрекеттер жүйесін ұйымдастырушыларының бірі ретінде қоғамның әлеуметтік басымдықтарын, яғни экономикадағы осы мамандықтарға деген сұранысқа сай оқытудың кредиттік жүйесі негізінде білім беру, тәжірибе жинақтау мамандықты одан әрі ғылыми жетілдіруге бағыттайды. Бұл мамандарды даярлау сапасын арттыру мақсатында бекітілген оқу жоспарлары Қазақстан Республикасының білім беру аймақтарының бірлігін, әлеуметтік жұмыс сабақтастығын қамтамасыз етеді.

Қорыта айтқанда, әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімі мамандарын дайындау сапасының жүйесі әлемдік тәжірибелерге сай келетін білімдерге негізделіп ұйымдастырылады деген сөз. Сондықтан арнайы әзірлеген білім беру бағдарламалары студенттердің қажеттілігіне, қоғамның, еңбек нарығының сұранысына сәйкес құрылмаса болмайды. Сол себепті де қазір студенттердің мамандыққа сай жаңа пәндер циклдері бойынша білім алуларын көздеп отырмыз. Мәселен, әлеуметтік педагогика, отбасымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс, өзін-өзі тану, әлеуметтік-педагогикалық жұмыс технологиясы т.б. Тағы бір маңызды мәселе – бұл пәндерді оқыта отырып, студенттің осы мамандыққа деген қызығушылығын арттыру, машықтандыру мақсатында психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық, педагогикалық өндірістік тәжірибе түрлерін мейлінше арттыру. Неге? Өйткені студенттердің кәсіби дайындығы алған теориялық білімі мен практикалық біліктілігі арқылы анықталады. Әлеуметтік педагогтың теориялық дайындығының мазмұны оның әлеуметтік жұмысты жүргізуде сүйенетін заңнамалық, құқықтық актілер туралы біліктіліктерінің анықталуынан байқалса, практикалық дайындығының мазмұны әлеуметтік жұмыс жоспарларын іске асыру барысында әлеуметтік-терапевттік даму дәрежесімен айқындалады. Бұл - әлеуметтік педагог маманына нақты берілген теориялық білімді

белгілеуде әлеуметтік жұмыс технологиясын жүзеге асыру біліктілігінің бірлігі ретінде кіріктірілген сапалық ерекшеліктерін көрсетеді. Әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімін кәсіби қалыптастыру бірнеше кезеңнен тұратын үдеріс. Мәселен, әлеуметтік педагогикалық мамандыққа түскенге дейін кәсіби-педагогикалық дайындық кезінде және әлеуметтік маман ретінде өз бетінше жасаған жұмыс кезеңі деп. Бірақ осы кезеңдердің арасында маманды кәсіби әлеуметтік педагог тұлғасына дейін дамытатын әлеуметтік кәсіби іс-әрекет, яғни практика арасында өзара педагогикалық сабақтастық болуы шарт. Әлеуметтік педагог, бір жағынан, өмір сүріп отырған кезеңнің қажеттілігіне, әлеуметтік жағдайына, қоғамның нақты сұранысына қарай оқытылып тәрбиеленсе, екінші жағынан, қайырымдылық, ізгі іс-әрекет арқылы әлеуметтік маңызды идеяларды, дәстүрлерді қолдайтын, мәдениет жетістіктерін сақтаушы және оны халыққа жеткізуші маман ретінде қоғамға қызмет ететін болып дайындалуының да маңыздылығы зор. Қысқасы, маман дайындаудың сапасын жақсартудың механизмі–теориямен практиканы қатар алып жүру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Г.К.Ахметова, З.Ә.Исаева, Н.С.Әлқожаева. «Педагогика». Алматы: «Қазақ университеті», 2006 ж.
2. Ж.Р.Баширова, Р.К.Бекмағамбетова, Н.С.Әлқожаева, Н.С.Жұбаназарова, Ұ.Б.Төлешова «Педагогика, әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану тарихы» Алматы: «Қазақ университеті», 2012 ж.
3. www.google.kz «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану пәні»

**Сүлеймен М.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 1 курс
студенті**

**ғылыми жетекшісі: оқытушы Рамазанова
С.А.**

ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СУБМӘДЕНИЕТІ.

Бәлкім, кез келген ата – ана өзінің баласының жасөспірімдік шақта бұйрыққа бағынбай өзгергенін байқаған болар. Жақындары мен достарына деген ашулы қарым – қатынас, кенеттен жас төгіліп, бізге *түсініксіз қызығушылықтар* пайда болады. Кез – келген шешім табуға бағытталған әңгіме дауға айналады. Даудың соңы жазаға, жаза – өкпе мен сенімнің жоғалуымен жалғасады. Сондықтан да, бұл адам өміріндегі ең маңызды, балаға салған барлық тәрбиенің жоғалу қауіпін тудыратын кезең.

Әрине, бұл кезде кінәлілерді іздеу уақыт пен төзімнің заяға кетуіне әкелері анық. Тіпті, іздеудің керегі жоқ. Себебі, кінәлі – қоғам, бала, ал ең алдымен, ата – ананың өзі.

Бұл мәселе, әлі де өз шешімін таппай өсіп келе жатыр. Ал, бала тәрбиесіндегі туған кез – келген қиындық оның қамқоршысы мен ата – анасына тікелей байланысты екенін кейде өзіміз де ұмытып кетеміз.

Ата – аналар туралы толығырақ айтсақ. Олар қандай болады? Бірінші жағынан қарастыратын болсақ ата – аналар: егер баланы мадақтап, асқақтатып отырсаң, ол «басыңа шығады», сондықтан оны мейлінше жазалап, «сағын сындыру» қажет деп санайды. Олардың сөзі кез–келген жағдайда, кез–келген уақытта да соңында қалады. Ал, екінші жағынан ата – ана әр уақытта баласының әр аттаған қадамын санап

отырады, олар үшін, мейлі бала 20 – да, 30 – да болсын, ол әрқашан бала болып қала береді. Бұндай ата – ана баласын барлық жағынан қорғап, қолпаштап, ескертіп, тыйым салып отыруға бейім болады. Үшінші жағынан, бала тәрбиесіндегі кез – келген қиындыққа ата – ана : « Не істесең де, өзін біл. Тек соңында, өкпеңді айтпа. Бұл сенің өмірің », - деп қол бұлғап қоя салады. Алайда кез – келген ата – ана өз баласы үшін уайымдап, оларға бақыт тілері анық. Әйтсе де, барлығының қолынан өз баласымен тіл табысу келе бермейді. Кейде оған уақыт, ал кейде дұрыс тәрбие, сөз, ықылас, ал ең маңыздысы ниет жетпейді. Сондықтан да, қазіргі таңда біздің әлемде, сондай – ақ, Қазақстанда қараусыз қалған балалардың саны өсуде.

Қараусыз қалған бала деген кімдер? Жооқ!, олар жетімдер емес. Бірақ, олармен синоним дейді бұл балалардың өздері. Бұлай айтуларына да негіз бар, себебі, қараусыз қалған бала – ата – анасымен, бауыры, туыстарымен бір баспанада тұрып, олардың ықыласы мен нәзік сезімдерінен айырылған жандар. Ата – анасымен тікелей байланыста болмаған бұл балалар басқа балаларға қарағанда ішкі сезімінде үрей, қорқыныш және әлсіздікпен ерекшеленеді.

Соңғы кезде, жасөспірім балалардың ерекше қызығушылыққа әуестеніп, яғни жасөспірімдік субмәдениеттің қарқынының тоқтаусыз өсіп келе жатқанын жоғарыда айтыла келе, статистикаға сүйенер болсақ, мұндай қызығушылығы бар балалардың жартысынан көбі жақын адамдарының мейірімінен айырылған, яки қараусыз қалған балалар екен.

Оған дәлел, әртүрлі топтардың немесе ағымдағы балалардың әлеуметтік желіде жазған сөздері :

« Бүкіл, өмірімді менің тым сезімталдығым қинап келді, ешкіммен бөлісе алмайтын ойлар мазалап, түсінпеушіліктен қорықтым. Бір кездері жанымды мұң басқаны соншалық, тіпті өзіме қол жұмсағым келді. Көп оқып, менімен тағдырлас адамдар туралы мәліметтер жинай бастадым, ақырында түсіндім : готтық – менің философиям, гот – бұл мен. Қазірдің өзінде, өзімді кешегідей әлсіз санамаймын, өзімнің басқалардан күштірек екенімді түсіндім.»¹

Готтар әлемінде қоғамнан шет қалғандар немесе өздері айтқандай «қалғандар» көп, «Қазір адамдардың жаңа түрі пайда болды. Олар – ешкім емес, шын мәнінде жоқ адамдар», - бұл жас – готтың айтқан тағы бір сөзі. Готтар әлеміне барлық жастар өміріндегі «қара сызықтан» кейін келеді, жақындарынан алшақта немесе айырылудан кейін, өлім бұлар үшін өмірден артық саналады.²

Готтар әлеміне ата– анасынан алшақ қалған балалар келсе, эмолықтар скиндықтарды табыстыратын өкпе, жек көрушілік және ашулы көзқарастардан тығып қойған қорқыныш сезімі. Ал, эмолықтар өздерін «эмо-кидтар» деп атайды. Бұл ағылшын тілінен аударғанда, *бала сезімі* деген мағынаны береді. Кез–келген бала секілді, олар әлемді басқаша елестетеді, кез – келген заттан қуаныш тауып, кез – келген ұсақ түйіннен қайғыра алады. Эмо – кид бұл әлемді сезіне алатын, өзінің ішкі жан дүниесінен қорықпайтын адам.

Эмо – махаббат, эмо – кидтердің санасы бойынша жасыруға болмайтын мінсіз адал сезім. Сондықтан, егер жүрек қақ айырылып жатса онда эмолықтар өз сезімін жасырмауы керек. Эмолықтар жауапсыз махаббаттары мен әлемнің әділетсіздігі үшін үнемі қайғырып жүреді. Бос уақыттарында эмолықтар достарымен кездесіп, жаңалықтарымен бөлісіп отырады. Эмолықтардың басты қызығушылығы – музыка, поэзия. Олардың өзіндік шарттары да бар, олар мұнды, қайғылы, естелік, жауапсыз махаббат, тағдырдың азабы, әділетсіз қоғамға қарсылық туралы болу қажет.

---

¹ <http://imgoth.ru/>

² <http://imgoth.ru/>

Ең маңызды элементі киімдері, ерекше қызғылт, қара, біреуі күн, біреуі ай секілді сыланған, ұлдары да, қыздары да бірлестіктің мақсатына сай киім киеді.

Жастардың бұл өзгерісін зерттеуге асықпаған ғалым, жазылмаған кітаптар қалмаған болар. Алайда, бұл бірлестіктердің іс – қимылы адамның қызығушылығын тудырады анық. Бұл қызығушылық базардағы ешкімде жоқ сәнді көйлектің қалай жасалғанын білудегідей емес, бала психикасының мұндай өзгерісіне не түрткі болғанын анықтау. Бұл жер қалай пайда болды? -деген сұрақпен теңдесері анық.

Сонымен, психологияда, готтардың танымы – психологиялық өзін – өзі қорғау, өзі секілді ойлайтындарды біріктіріп, өзін жақсы сезіну. Өздерін ашулы көрсететін скиндықтар секілді готтар да – өмірдің қиындықтарымен күресе алмайтын балалар. Ия, балалар. Өздерінің ішкі сезімін көрсете алмайтын, жаны балалық шағында жараланған қараусыз қалған балалар. Оған мысал ретінде, эмолықтардың жеке парақшасындағы мына жолақшаларды келтірсем болады: «Өздеріңе қол жұмсамас бұрын барлығын толық жоспарлап алыңдар, барлығымен өз жоспарыңмен бөліс, барлығымен...».

Шынына келгенде, бұлар қорғансыз балалар. Жасөспірімдер өзі неден қорықса, соны ойынға айналдырады. Және үнемі жауды іздеуі – баланың балалық шағынан келе жатқан өз күшіне деген сенімсіздігі.

Меніңше, бұл балалық, яғни өз уақытында ата – анасына, қоғамға көрсете алмаған, аяқталмай қалған кезең. Мысал келтірейік, кішкентай 2 жасар бала әкесімен серуендеуге шықты, немесе ойыншықтар дүкеніне барды делік, бірінші жағдайда, бала аулада басқа балалармен құмда ойнап жатып, әкесінің көңіл аудармай қалғанын аңғарады, немесе анасының сөрелерден басқа ойыншықты, қалағанындағыдай емес ойыншықты алып жатқанын байқады. Бұл кездегі баланың әрекеті қандай? Әрине, бірінші жағдайда, әкесіне құм лақтырып, әкесінің қой дегенін тыңдамай, бірге ойнауға шақырады немесе басқа ойыншықты ұсынып сол жерде жылай бастайды. Екі жағдайда да, бала ата–анасының көңілін аудару үшін кері әрекет жасайды. Сол секілді, жасөспірімдер де қоғамның, ата – анасының, тым болмаса бір адамның көңілін аудару үшін өз имидждерін өзгерту арқылы көзге түскісі келеді. Киім тек беттің, әлеуметтік жағдайдың емес, ішкі жан дүниенің ажары. Алайда барлық балалар бір балабақшаға, мектепке, оқу орнына барады, барлығыда жас аралық дағдарыста болды, неге тек менің балам таңқаларлық өзгеріске ұшырады? деп талай ата–ана сұрақ қойып, жауапты іштей сезсе де, айтуға батылы жетпесі анық. Барлық ата – ана баласына тек жақсыны беріп, айқанын орындауға тырысатыны сөзсіз. Бірақ әр ата – ананың баланы тәрбиелеудің өзіндік әдісі, өзіндік ұстанымы болады. Мысалы, бір ата – ана өзінің ата – анасының тәрбиесіндей баласын тәрбиелегісі келсе, екіншісі мүлде басқа бағытты ұстанғысы келеді. Тіпті кезінде өзі спортпен шұғылданғысы келіп, ата – анасы рұқсат етпесе, міндетті түрде баламды спортқа беремін дейтіндері тағы бар. Алайда, бала тәрбиесінде ата – ананың емес, баланың қалауына аса назар аударған абзал. Баланың ата – анасының ығына көнбей, өзгеруіне *басты себеп* мынандай:

Назардың жетіспеуі. Балаға,өзіне қажет ата–ана назары жетіспейді. Ата– анаға үнемі баласымен ойнауға, күлуге, сөйлесуге, қыдыруға, жай үйде бірге тамақтануға уақыт жетпейді, алайда ұрысып, жазалауға уақыттары жеткілікті.

Өзін – өзі танумен күрес. Ата–анасына қарсы әрекет жасау арқылы бала ата–анаға *өзінің барын, өзінің таңдауының дұрыс екенін* көрсетуге асығады.

Кек қайтару. Кейде ата–ана қалай баланың сеніміне нұқсан келтіргенін байқамай қалады. *Сенім* бала мен ата–ананың, қарым–қатынастың *алтын қақпасы*, ал оған кезінде сөз беріп, *орындамай қойған іс–әрекеттер, ауыр айтылған сөздер* сенімнің жойылуына әкеліп соқтыратыны анық.

Өз күшіне деген сенімсіздік. Бұл ата-ана үнемі өз баласының қолынан түк келмейтінін қайталап, оны кемсіту кезінде пайда болады.³

Кез – келген баланың кері әрекеті, сіздің іс – әрекетіңізге тікелей байланысты. Егер сіз *ашулы болсаңыз* бала сіздің көңіліңізді аулауға тырысады, ал *өкпелі болсаңыз* - бала іштей кек сақтайды. Ал егер *шығарға жол таппасаңыз* балаңыз өзінің әлсіздігінен іштей қынжылады. Егер сіз өз балаңыздың сізді *көмекке шақырып, жылулығыңызды қажет етіп жатқанын түсінбей қалсаңыз*, онда балаңызды қайта тәрбиелеу мүмкіндігінен айырыласыз.

Сондықтан, қоғам жастардың өзгерісі жайлы кез – келген әлеуметтік желіге жазбай, мәселенің шешімін тауып, бала көңілін басқамен аулау керек. Кез – келген бала психикасының өзгерісіне қоршаған орта негізгі әсер етуші фактор болып табылады. Бала үшін маңызды фактор ол ата – ана. Қазіргі әлемге қауіп төндіретін адам, кешегі ата – анасының мейірімінен айырылған сәби. Бірінші сыныптың баласынан: «Сен неден қорқасың? », - деп сұрағанда, ол «анам менімен сөйлеспей қоюынан», - деп жауап берген екен. Сондықтан бала үшін ата – ана алтын, баға жетпес қазына. Кезінде Қорқыт атадан бір ата келіп баламның дүниеге келгеніне 5 күн болды, оның ұлы адам қылып тәрбиелегім келеді. Қалай тәрбиелесем болады деп сұрапты, сонда Қорқыт дана сен балаңды тәрбиеледен 5 күнге кешіктің деп жауап берген екен. Бұл бала тәрбиесінің қаншалықты жауапкершілікті қажет ететінінің бір дәлелі.

Балаға тәрбие құрсақтан берілу қажет екені рас, ата – ананың міндеті баланы дүниеге алып келіп, оны әдемі киіндіріп, тамақ беріп, қалтасына ақша салып, интернет желісін қосып, ойын ойнату емес, дұрыс тәрбие беру. Өзінің махаббатын, ата – ана жылуын біліп, сезіп, көріп өскен бала ешқашан өз әлемін өзгертуге тырыспайды. Және ешқашан қараусыз, назарсыз қалған бала деген атаққа ие болмайды.

Жалпы, жетімдер, қараусыз қалған балалар, т.б. атақты бала өзі қалап алмайды не таңдамайды. Оларға бұл атақты ата – ананың өзі береді, былайша айтсақ дүниеге келгені үшін сыйлық сыйлағандай көрінеді. Алайда, ата – ана баланы дүниеге алып келген соң, оның өміріне деген жауапкершілікті түсініп, оған барлық қамқорын көрсетуі керек. Бала психикасының өзгеруіне интернет, не 21 ғасырды, заманды кінәләудің қажеті жоқ. Балаға тәрбие беріп, оған дұрыс бағыт көрсететін ата – ана және педагогтар. Сондықтан кінәні темір мен схемалардан емес, ең алдымен, өзімізден іздейік...

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Wikipedia.org

2. Как мы создаем избалованность упрямяство и беспомощность детей.- Кардюмов,- Путь баспасы.-2006ж. - 76 б

3. Ребенок без проблем! Учебник для родителей.- А Луговская; М М Кравцова; О В Шейнина; - Эксмо баспасы. – 2008 ж – 5 бөлім

4. <http://imgoth.ru>

---

³ Ребенок без проблем! Решебник для родителей.-А Луговская; М М Кравцова; О В Шейнина;- Эксмо баспасы .- 2008 ж - 5 бөлім

Ауыт А.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану
мамандығының 3 курс студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Қожахметова К.Ж.

НЕМАТ КЕЛІМБЕТОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛ БАЛА ТӘРБИЕСІ

Немат Келімбетов – түрколог, ғалым, ұлағатты ұстаз, қарымды қаламгер, шебер аудармашы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы гуманитарлық ғылымдар академиясының академигі, Күлтегін атындағы сыйлықтың иегері.

«Ұлыма хат» эссесінің негізгі идеясы: қазіргі жас ұрпақты ата-бабаларымыз ту етіп көтерген отансүйгіштікке, рухани адамгершілікке, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу.

Н.Келімбетов «Ұлыма хат» эссесінде ұлына жазған хаттарында бүгінгі жастар үшін әсіресе ұл балаларға тәрбиелік мәні зор бір қатар моральдық-этикалық мәселелерді сөз етеді. Автор өзінің бір хатында: «Ұлым менің! Сен өз ата-тегіңді жақсы білесің бе? Біздің ата-бабаларымыз өздерінің шыққан тегін, арғы түбін, яғни ата-тегіңді жіпке тізбегіндей етіп баяндайтын шежіре-тарихын әкеден-балаға асыл мұра ретінде қалдырып, сан ғасырлар бойы осы игі дәстүрді жалғасытырып келді. Өйткені ата-текті білу руға жіктелу, тайпаға бөліну емес, керсінше қандас, тумалас, құдандалы адамдардың басын қосу арқылы бүкіл қазақты ынтымаққа шақыру, біріктіру болып табылады» - деп жазды. Қазақ баласы үшін жеті атасынбұлу бұл үлкен міндет және парыз. Қазақ халқы ата-тек ерекше мін беген. Жеті атасын бімеген ұзау баласы тексіз олып саналады. Автордың бұл хатында жас ұл балаға жеті атасын бұлуін атап өтеді.

Автордың хаттарынан әке мен баланың үзілмес, мықты байланысы жайлы сөз етіледі. Автор ежелгі үнді медицинасынан оған мысал келтіреді.

Ұлым менің!

«...Әкемнің маған берген тәрбиесін, мен саған толық бере алмаған шығармын. Кейде ол кісі маған бала бүркітті баулап жүрген саятшы секілді көрінетін. Мені қасынан тастамайтын. Жеміс ағаштарының жас көшеттерін отырғызып жатса да, қырға шығып шөп шапса да, арық қазып, көпір салып жатса да ұдайы мен әкемнің қалай кетпен шауып, қалай орақ орысып, қалай балға соғып жатқанын көріп өстім.

Осы айтқандарымның бәрін мықтап ойланып, тереңнен пайымдауыңды қалар едім. Өйткені әкемнің маған айтқан ақылын мен саған айтқым келіп тұрады. Сау-саламат бол, құлыным...». Әке бала көзінде ол данышпа ол батыр ол ержөрек қахарман ол еңбек қор адам. Әке баласына әрдайым жол көрсейіп, ақыл беріп тұрады. Ұл баланың ер болып өсуіне әкенің орны бөлек. Сондықтан болар қазақта айтады «Әке қарап ұл өседі, анаға қарап қыз өседі».

Немат Келімбетов еңбек, ерлік, отаншылдық, анаға жасалатын құрмет жайлы, әйел затына сыйластық, тектілік, махабат сезімін тәрбиелеу туралы ұлына хат арқылы жеткізгенін айтар едім.

Еңбек адамды нағыз адам етеді.

Нан бұл адамдың еңбегі, нан келешекті көрер көз.

Ұл баланың бірден бір қасиеті ол оның намысы. Ол сол намысқа тірісуі керек.

Нағыз азамат нағыз ер жігіт ұшқан ұясын ұмытпайды .Өйткені бұл ұяда оны бағып қағып өсірген жаны мейрімді екі ұлы адамзат бар олар әке мен шеше.Солардың үмітін ақтау ұл балаға парыз болып саналады деп ойлаймын.

Ұл қайсар мінезді ,ер жүрек, батыл болуы үшін бір сөйлейтін ,айтқанынан қайтпайтын ер азамат болуы тиіс.Бұл дүниеде бәріненде жаман ол тірі өлу болу.Көріп ойламау, жамандыққа жол беру , адалдықты талап етпеу міне бұның бәрінен ер бала алыс болуы керек.

Ұл бала айтқан сөзінен қайтпауы керек.Оның өз ойлары ,өз ұстанымы болу қажет және одан ешқашан қайтпауы тиіс.

Ер бала алдын ала өзін өзі тәрбиелеу шарт .Өзін-өзі тәрбиелеу оның өміріндегі басты кезектердің бірі.Өзінің рухани дүниесін байыту керек.Ең бастысы оның жанының әдемілігі.Ол әрине адамдар мен қарым қатынасы.Өзін-өзі тәрбиелеу арқылы ұл бала патриоттық , ер жүректік сезімдерін байытады.Отанын кез келген жерде кез келген уақытта қорғауға бапталуы басталады.

Адамгершелік рух

Немат Келімбетов хаттарынан .....

«Ұлым менің ..... Қазаққауымы қашанда қаоттарды қадірлей білген.Ақсақалдарын ардақтай білген»...

Автордың айтпақ ойы ол баласына үлкен кісілерді құрметтеп оларға мейрімдік пен қарауды мензейді.Әр отбасында осындай тәрбие болатын болса әрдағым әкелер балаларына дұрыс жол көрсетіп тұратын болса нағыз ер балаларды тәрбие алаын да шығармыз.Адамгершілік қасиет ұл баланың мінез құлқының бастысы болып табылады.Адамгершілік қасиеті де өзін-өзі тану арқылы амалға асады .

Ерлік.Міне осыған тірісіп бағу керек.Отан үшін талай ер жүрек азаматтар о дүниелік болды .Олар Отан үшін өздеренің жанын қиды.Отан үшін ұл бала өзінің қорқынышын жөніп батылдық көрсетуі тиіс.Отан алдындағы парыз бұл ер баланың бірден бір парызы.Отан бұл мейрімдіде жігерлі ана.Егер ананың ұлдары жаман, жалқау ,түкке де жарамсыз болып қалса ананың жүрегі ауырып , қан жилайды .Ұл бала Отан мақтанышы болуы тиіс.Ер баланың мойнында екі мамандық болады .

Біріншісі ол мұғалім немесе агроном немесе экономист , екіншісі ол Отан қорғаушысы.

Достық

Достық – адамдардың бір-біріне адал, қалтқысыз сеніп, бір мүдделі, ортақ көзқараста болатын қасиеті. Достық өзара жауапкершілік пен қамқорлықтың, рухани жақындықтың белгісі. Нағыз достық кісіге шабыт беріп, өмірде кездесетін түрлі сәтсіздіктерге мойымауға, басқа түскен қайғы мен қиыншылықты бірге көтеруге жәрдемдеседі.Автор достық жайлы былай өзінің хатында былай жазады ... «Ұлым менің .Сен өз хатында достарым көп деп жазыпсың.Оған әрине мен қуныштыпын.Бірақ өмірде шынайы дос көп болмайды.....Ал менің достарым тым аз.Мұның екі түрлі себебі бар.Біріншіден кейбіреулері о дүниелік болып кетті.Екіншіден, жастық шақта топырласып бірге жүрген достардың біразы менің басыма қара бұлт төнген сәттерде қашып кетті»... Нағыз дос ұл баланың басына қиыншылық түскен кезде, қайғынды өзімен бірге бөлісіп көтереді, қуансаң қуанады ,қуанышынды одан да көп артырады. Нағыз дос ер баланың ақшасының досы емес нақ өзінің досыболып қалуы қажет.Дос деген адамдың қателіктерін кешіре алатын дәрежеде болады.

Әйел кісі .

Бұл нәзік жандардың біздің өміріміздегі орны қандай ?Біз үшін олар кім?

Әр бір ұл баланың өміріндегі тұңғыш нәзік жан ол оның анасы .Түн ұйқысын төрт бөліп ,аялап, қорғаштап өсірген - анасы .

Әйел затына болған көз қарас адамгершіліктің мөлшері.

Әйел кісіге дөрекі сөйлейтін адам ол барлығымен дөрекі . Әйел кісі ол өмір сыйлаушы. Ол қоғамның рухани дамуына көп әсеріе тигізеді.Әйел кісіні құрметтеу бұл өзіннің өмірінді құрметтеу.Әйел ол ана , ана ол тәрбие көзі. Балаға рухани , патриоттық сезімдерді тұңғыш рет баланың көкейіне ана сыйғызады.

Парасатты ер адам әйелінің интеллектуальды , ақылды болуына көп көңіл бөледі.Әйел кісіні құрметтеу ол қазіргі жас қыздарды құрметтеуден басталады .Нағыз ер жігіт бір рет қана ғашығ болады. Сүйу ол сүйген адамына жаныңның күшін беру , оны бақытты ету.Ұл бала келешек балалырының анасын , өзінің жан жарын шын жүрегімен сүйе алады .

Қорытынды:

Майқы бидің нақыл сөздері:

Тұлпардан тұлпар туады,

Сұңқардан сұңқар туады,

Асылдан асыл туады,

Жалқаудан масыл туады,

Тілзардан қылжаңбас туады –

Немат Келімбетов ұлдарын нағыз ер етіп , рухани тәрбиелеп , Отаншылық сезімін ерекше тәрбиелеп өсіргісі келді . Менің ойымша Немат Келімбетов ұлдарын дұрыс жолға қойып , ел үшін қызмет ететін нағыз азамат тәрбиелеп шықты деп айтар едім. Немат Келімбетовтың ұлы Кайрат Келімбетов көп жылдардан бері мемлекеттің жауапкершілік қызметтерінде болып келе жатыр.

Қолданған әдебиеттер:

1. Келімбетов. Н.«Үміт үзгім келмейлі» Алматы,« Ратирет», 2005ж

**Шайзадаева А.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 4 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Мукашева А.Б.**

БАЛАЛАР ҮЙІНДЕГІ ЖЕТКІНШЕК ҚЫЗДАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ КӘСІБИ АНЫҚТАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі таңда қоғам алдына қойылған негізгі міндеттердің бірі жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Қазіргі жаңа кезендерде ғылымдар жүйесінде, кәсіби өзіндік анықталу мәселесін зерттеу өзектілігі қоғам талаптарына орай еңбек сипаты мен мазмұнының аумақты, жылдам өзгеруіне байланысты кәсіби бағдар мен мамандық таңдауға психологиялық дайындықты қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық өңдеулерін жүзеге асыру мәнді сұрақтардың бірі. Кәсіби бағдарлану мен кәсіби анықталу, соған байланысты іс-әрекетті саналы өзіндік реттеу мәселелерінде дәстүрлі және диагностикалық зерттеуді қолдану, психологиялық, педагогикалық, практикалық кеңес беруді, мамандыққа дайындауды, еңбек субъектісі ретінде болашаққа бағыт-бағдар беруді кеңінен қолдануды күшейтіп негіздейді [1].

Кәсіп – (профессия-латын тілінен аударғанда professio) адамның білімі туралы тиісті құжаттармен расталған кәсібінің, еңбек қызметінің негізгі түрі [2].

Кәсіптік білім – жеке тұлғаның кәсіптер әлемінде бағдар ала білуін және биімделуін, еңбек етуде әлеуметтенуінің, нақты мамандықты және білік деңгейін меңгеруін, адамның түрлі іс-әрекеттері саласындағы құзіреттілігін, шеберлігін және дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік және педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған үдеріс[3]. Бұл үдеріс барысында әр бір жеке тұлғаның қызығушылығына мән беріледі және соған жетудің жолдары қарастырылады.

Кәсіптік қалыптасу - жеке тұлғаның кәсіптік білімдерін, іскерліктерін, дағдыларын, жеке тұлғалық сапаларын кәсіби іс-әрекетте жүзеге асыруда қол жеткен деңгейі.

Кәсіптік даму – жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекет субъектісі ретінде дамуы. Оның кезеңдері: кәсіби өзін-өзі анықтауы, кәсіптік білімділік және іскерлік, кәсіби құзіреттілік, кәсіби шеберлік, кәсіби шығармашылық.

Қайсыбір ғылым саласы сияқты негізгілерімен қатар, кәсіби педагогикаға қатысты кәсіби мәдениет, кәсіби жарамдылық, кәсіби өзін-өзі анықтау, кәсіби бағдар, кәсіби кеңестер беру, кәсіптік білім мекемелері сияқты категориялары қарастырылады.

Психологтар мен педагогтар үшін негізгі мәселе – жеткіншек шақта еңбекке деген психологиялық дайындықты қалыптастыру және оқушылардың әлеуметтік-психологиялық кемелдену сипатын негіздеу. Осы жағдайларға байланысты жасөспірімдік кезеңді психологиялық зерттеуде бірнеше маңызды кезеңдрді ескеру керек:

- сенімділіктерді (ғылыми, моральдық, эстетикалық, танымдық) зерттеу, яғни жеке адамның мотивациялық сферасын қалыптастыру: жеке адамға әсер ететін сыртқы әсерлерді, әрекетті реттеу мен басқарудың ішкі тәсілдеріне айналдыру немесе олардың интериоризациясы;

- жеткіншек шақтағы кезеңдегі негізгі құндылықтарға бағдарлану мен өмірлік болашақтарды анықтау;

- жеткіншек шақтағы жеке бастық әлеуметтік-психологиялық кемелденудің қалыптасуын зерттеу;

- жеткіншектердің танымдық процестерін зерттеу;

- жеткіншектердің жеке бастық даму ерекшеліктері мен өзіндік және кәсіби өзіндік анықталудағы өзіндік бағалау ерекшеліктерін, кәсіби қызығулары мен мамандық таңдауға байланысты өзін бағалау сипатын зерттеу.

Осы мәселелерді зерттеу мақсатында жеткіншектік кезеңдегі өзіндік бағалау, өзіндік сана сезімдер, өмірлік анықталу, мамандық таңдау мен кәсіби өзіндік анықталу сұрақтарын теориялық талдау қаралады. Жеке адам дамуындағы кіші балалар мен жеткіншектерге қарағанда жасөспірімдік кезеңге аса көп көңіл бөлінбейді. Психологиялық зерттеулер көпшілігінде кіші сынып оқушылары мен жеткіншектерге бағытталған. Л.С.Выготский көрсеткендей «әлеуметтік мәдени қалыптасу» қоғамдық-тарихи орта шартында «жеке адамның құрылу» процесі. Жеткіншектердің әлеуметтенуі мен өзіндік анықталу процесінде олардың әрекеттерінің сәтті болуы субъективті ұстанымдарының қалыптасуынан, өздерінің меншікті белсенділіктеріне байланысты болады. Кәсіби өзіндік анықталуда оқушылардың белсенділігі іс-әрекет субъектесі ретінде қаншалықты дайын соған байланысты және бұл белсенділік «өзіндік бағдарланған» оқушы, өзіндік анықталудың алғашқы сатыларын зерттеуде оқушылардың субъективті белсенділіктерінің қалыптасуын бағалауды зерттеу мәнді болып табылады.

Мамандықты таңдауды анықтайтын факторлардың ішінде ең маңыздысы сол берілген еңбек түріне айқын қызығушылықтың болуы (Е.А.Климов, С.Н.Чистякова, В.В.Ярошенко); алайда оқушылардың субъективті позициясын түсіну үшін, айқын көрінетін қызығушылық факторы жеткіліксіз. Таңдауға деген қанағаттанушылыққа

оқушылардың психологиялық дайындығы да әсер етеді, яғни танымдық белсенділік, өзбетінше әрекет ете алуға ептіліктер, мүмкін деген қиындықтарды, әлеуметтік қысымдарды, амалсыздықты, қолайсыз эмоциялық күйлерді жеңуге ерік күші сапаларының жеткілікті болуы [4].

Кәсіби өзіндік анықталуға кәсіби бейімділік, ұстанымдар, жеткіншектердің танымдық түсініктері мен белсенділік әрекеті, қызығулары, таңдаған мамандықтың кейінгі салдарын ұғыну негіз болады. Осы факторларды анықтау үшін эмперикалық-эксперименттік зерттеу негізінде әсер етуші ішкі және сыртқы жағдайларды анықтау қажет. Осы жоғарыда айтылған тұжырымдардан бөлек жеткіншектердің іс-әрекетіндегі ұғынымды психикалық өзіндік реттелу жүйелерінің қалыптасу деңгейлері де негізгі сұрақтардың бірі. Көптеген зерттеулер көрсеткендей іс-әрекет процесіндегі көрінетін жеке бастық тұлғалық сапалардың жиынтығымен байланысты ұғынылған психикалық өзіндік реттелудің жеке-типологиялық ерекшеліктерімен кәсіби өзіндік анықталу тығыз байланысты. Атап айтқанда, іс-әрекетті орындаудың барлық сатыларында субъект мақсатты бағытталған, жинақылық, дамыған өзіндік бақылау, адекватты өзіндік бағалау, ақпараттарды белсенді іздеу, өзінің жеке бастық қасиеттеріне нақты сенімділік, мақсатқа жетуде көп күш жұмылдыру сияқты сапалары болуы керек. Басқаша айтсақ, іс-әрекет барысында ылғида «тиімді тәуелсіздікті» көрсете білу ептілігі. Сондықтан да, жоғарғы сынып оқушылары мамандықтаңдау мен кәсіби өзіндік анықталуда өз таңдауын ұғынылған сипатта дұрыс жасауы, жеке басының қалыптасқан жеке сапаларына тікелей байланысты. Тиімді тәуелділікке қатысты жеке бастық сапаларын қалыптастыруды ерте жеткіншек жасының басынан бастау керек [5].

Педагогикалық тәжірибеде баланың жан-жақты дамуы мен мінез-құлқы жағынан қалыптасуының жеткіншек шағы /10-15 жас/ ең қиын кез болып есептеледі. Балалардың тәртібі нашарлап, сабаққа үлгірімі төмендейді, қыздар мен ұлдар арасындағы қарым-қатынас та қалыпты болмайды. Кейбір балаларда тіпті қоғамды жатсыну әдеті пайда болады.

Жеткіншектік кезең жас кезеңдері ішіндегі ең күрделісі. Сонымен қатар жеткіншектік кезең баланың адамдарға, қоғамға, өзіне қатынасын адамгершіліктің негізін қалыптастыратындықтан жауапкершілікті қажет ететін шақ. Осы жаста мінездің, тұлғааралық мінез-құлықтың негізгі түрлері тұрақтанады. Жеткіншек кезеңінің басында балада ересектерге ұқсас болуға құштарлығы көрініс береді. Осы кезде балалар өздерін ересек санап, ересектерге еліктеп өздеріне ересек адам сияқты қарауды талап етеді. Бірақ олар ересектерге қойылатын талаптарды орындай алмайды. Жеткіншектердің жылдам өсуіне өмір жағдай әсер етеді. «Ересек сияқты болу» деген мақсатқа жетудің ең жеңіл әдісі бақылаудағы мінез-құлықтың сыртқы түріне еліктеу болып табылады.

Жеткіншектер 12-13 жастан бастап (қыз балалар ұл балаларға қарағанда ертерек) өздерінің айналасындағы ересек адамдардың мінез-құлқын қайталауға тырысады. Бұған киім киісі, шаш қойысы, сәндік бұйымдары, мінез-құлық мәнері, құштарлығы т.б. жатады. Ал ұл балаға көбінесе еліктейтін адамдары болып, өзін «нағыз еркек сияқты» ұстайтын, ерік-жігері күшті, төзімділігі жоғары, батыл, көзге түскен адамдар болып табылады. Бұл кезеңде баланың өзіндік санасы қалыптасып, даму үрдісі жалғасады. 7-8 сыныптарда жеткіншектер жүйелі түрде өзіндік тәрбиемен айналыса бастайды. Бұл әсіресе ұл балаларға тән [6].

Зерттеулер көрсеткендей жетім балар үйінің жеткіншектері (15-16 жас) өздерінің еркін деп санағанмен де олардың өзбеттілік әрекет жасауға қабілетсіз және өздерінің іс-әрекеттерін басқарып отыруды қажет ететіндігі анықталды. «Мен әлі ересек емеспін, менің әрекеттерімді бағыттап, қадағалап отыратын адам қажет» деген

пікірлер қалыптасады. Ал толыққанды отбасындағы балар өсе келе өзбеттілікке бейімделіп, барлық әрекеттерді өздері өзбетінше атқарғанды қалайды. Мұның барлығы баланың кішкентай кезінен бастап үлкендермен тығыз қарым-қатынас жасап тұрмауынан пайда болған. Балалардың топпен белгілі бір уақыт ішінде ғана қатынас жасап, ал жеке индивидуалды қарым-өатынас жасап тұрмағандықтан балаға көңіл аз бөлінеді. Баланы қатал күн тәртібіне бағындыру, үлкендердің үнемі басқарып отырулары, қандай әрекет жасау керектігін өзбетімен орындамағандықтан балада өзбеттілік қалыптаспайды. Бала тек тірі жан, ал оның жеке адам ретінде өмірі, пікірі кейінге қалдырылады [7].

Басқалардың айтуымен жүретін баларда «Мен» концепциясы өте төмен дамыған, оларда «Мен» концепциясының орнаны «Біз» концепциясы дамып қалыптасқан. Мысалы, толыққанды отбасындағы балаға «Сенің сынған ойыншығыңды жөндеуге уақытым жоқ» деген жауап айтса, бала «Мен өзім жөндеймін» деп жауап қайтарса, ал жетім балар үйінің тәрбиеленушілері «біз үшін ешкім ешнәрсежасай алмайды, жасағысы да келмейді» деген жауап қайтаруы мүмкін. Осындай мысалдан баланың қаншалықты өзбетінше жұмыс атқара алатындығын және қаншалықты белгілі жағдайларға жауап беруін көре аламыз. Бұндай жағдайда балалар агрессия, сенімсіздік танытады. Ата анасы бар бала жан-жақты болып келеді, белгілі бір жағдайлар болған кезде жан-жақты ойластырып сол жағдайдан шығуға тырысады, ал жетім баларда қорғаныс механизмі қалыптасып, жағдайдан шығуға деген конструктивті әрекет жасау қабілеті жоғалады. Розенцвейг «тұлғаның әлсіздігінің» пайда болуына белгілі бір нақты анықталған өмір жағдайына бағынып, эмоциоионалды өзін өзі таныта білмегендіктен және қарсылық білдіріп, өз пікірін білдіру қабілеті нашар қалыптасқандықтың негізі әсер етеді деп анықтаған.

Ал, жеткіншек қыздарға тоқталар болсақ жеткіншектік шақ бұл балалықтан ересектік кезеңге өту әр адамда әртүрлі болуы әбден мүмкін. Бұл жаста тек жыныстық жетілу, ағзадағы физиологиялық өзгерістер мен қоса психологиялық және әлеуметтік трансформациялық өзгерістер болады. Жеткіншек қыздар көбінесе ересек адамның іс-әрекеттерін балалыққа өзгертуге, өз қалаулары мен талғамдарын ауыстыруға бейім болады. Жеткіншектер әрдайым өздеріне беделді жұлдызды, ата-ананы, жолдастарын, негізінен үлгі тұтар адамы өзінен әлдеқайда ересек немесе ақылды болғандарын таңдап алады. Себебі, олардың іс-әрекеті ерекше, қызықты болып көрінеді.

Тағы мінезіндегі ерекше сипаты ол жоғары ұғымдылық, ерекшеленуге ұмтылу, өзін тұлға ретінде көру көбінесе есейген жеткіншек қыздарда байқалады. Оларға өз айтқанынан таймау, өздеріне сенімді болу және соны айқындау мінездеріне тән. Сол себепті де жеткіншектердің осы кезеңде өзін-өзі бағалаулары төмен болады.

Қыздар көбінесе сырт келбеттерін, мінездерін, жүріс-тұрыстарын, өз кемшіліктерін асыра сілтеп айтады. Сыншылдық және өз пікірлерінің жоқтығы көбіне қыздарда көрінеді, себебі олар сырт келбетке уайымдауға бейім.

Жеткіншек қыздардағы айқын ерекшелік дербестікке ұмтылу, ата-ананың қамқорлығынан серпілу және ата-ананың тексерісінен құтылу. Сонымен қатар қыздар ересек болып көрінгенді қалайды. Шылым шегу, алкогольды сусындарды ішу, опадалаптын шектен тыс болуы, киім үлгісіндегі өзгешіліктер, ақшаны көп құрту, ерте жыныстық қатынасқа түсу - өз жастарының әлдеқайда ересек көріну үшін жеткіншек қыздар осындай іс-әрекеттерге барады. Олардың көздерінде билік пен шектеусіздік ересек адамдардың қолында.

Балалар үйіндегі балалар проблемасын кеңінен зерттеген ғалымдар М.И.Лисина, В.С.Мухина, А.М.Прихожан, Е.О.Смирнова және т.б. болды.

Әлеуметтік педагогтің міндеті – бала дамуының жеке бағдарламасын жасау, яғни ол баланың қазіргі жағдайын ескере отырып, оның балалар үйінен кетерде қандай

дәрежеде болуы керек екендігін елестетуі керек. Ол үшін әлеуметтік педагог басқа тәрбиешілермен ақылдаса отырып, балада бар барлық құжаттарды зерттейді, проблемаларды, одан шығудың жолдарын қарастырады.

Балалар үйіне келіп түскен балалардың жаңа ортаға бейімделуі әлеуметтік педагогтың қызметіндегі маңызды міндет болып табылады. Психологтармен біріге отырып, әлеуметтік педагог бітірушілермен мамандық таңдау проблемасы бойынша жұмыс жүргізеді. Онда кәсіп туралы әңгімелер, өндіріс орындарына саяхаттар, кәсіби білім беру жүйелері туралы пікір алмасулар ұйымдастырады. Оларды қоғамдағы адамның әртүрлі әлеуметтік рөлдерін меңгеруге бейімдейді (қоғам мүшесі, отбасы мүшесі, тұтынушы, кәсіпкер және т.б. ретінде), отбасы құрылымы мен қызметтерімен таныстырады. Сондай-ақ, балалар үйінен кеткеннен кейінгі өмірде кездесетін қызметтермен, бітіру емтихандарына қалай дайындалу керектігі мен тапсыру, қоғамдық көліктерде қалай жүру керек, коммуналдық төлемдер үшін құжаттарды қалай толтырады және т.б. секілді тақырыптарда әңгімелер жүргізіледі. Бұл проблемаларды шешу үшін әлеуметтік педагог ойындарды, жаттығуларды, тренингтерді, мадақтау мен жазалау және әңгімелесу әдістерін қолданады [8].

Қорыта айтқанда, көріп отырғанымыздай балалар үйіндегі әлеуметтік педагогтың басқа мамандықтармен салыстырғанда жұмыс ерекшелігі тек жеткіншек қыздарды ғана емес барлық жетім балаларды әлеуметтік ортаға, қоғамға бейімдеу барысында үлкен еңбек етеді.

Әлеуметтік педагог балаларды өмірге бейімдеп, кәсіп таңдаумен қатар, балалардың жеке құжаттарын жасап, жеке шоттарына зейнетақыларын аударуын қадағалау, тәрбиеленушілердің тұрғын үй құқықтарын қорғау, сот орындаушылармен біріге отырып балалардың құқығын қорғау, мектеп бітіруші түлектердің қызығушылықтарымен танысып, оларды оқу орындарына түсуге немесе жұмысқа орналасуына көмектесу сияқты жұмыстарын айта кетуге болады.

Балалар үйіндегі жеткіншек қыздардың өзін-өзі кәсіби анықталуына әлеуметтік педагогтың жұмыс ерекшелігі жауапты да, қажетті сол уақытта қиын да, күрделі мамандық екендігіне көзіміз жетіп отыр.

Пайдаланған әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа кезең - Жаңа экономика» лекциясы. Қ.Р. Президентінің ресми сайты
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2008. – 371 б.
3. Дүйсембінова Р.Қ. Кәсіби педагогика – Алматы, 2012. – 8 б. - 304-305 б.
4. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. – М.: Знание, 1983.
5. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. – М., 1980.
6. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М., 1968. - 232с.
7. Особенности развития личности ребенка, лишённого родительского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением / Под. Ред. В.С. Мухиной. – М., 1989. - 229 с.
8. Әтемова Қ.Т. Әлеуметтік педагогика – Алматы, 2012. - 67-74 б// 260-265 б

**Ниязәліқызы Л.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-
нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі тану
мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Мукашева А.Б.**

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕСІ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында « Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын, талантын, қабілетін дамыту» сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отыр. Себебі ғылым мен техниканы, өндірісті әлемдік деңгейде дамыту үшін елімізге шығармашылықпен жұмыс жасайтын білімді, жоғары дайындығы бар білікті мамандар қажет.

«Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз» деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың сөзі жай айтыла салған жоқ. Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуы бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Осыдан барып жас ұрпақтың бойындағы іскерлік пен қабілеттерін ашу және оларды шығармашылыққа баулу туындайды. Дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп, жаңа типті оқыту, яғни, әр баланың табиғи қабілетін дамыту үшін қолайлы жағдай жасай отырып, оны жан-жақты дамыту керек. Оның қандай мектеп болсын, инновациялық үрдіс сатысынан өтпей даму мүмкін емес екеніне көзіміз жетіп отыр.

Сондықтан, қазіргі кезеңде мектептің негізгі жұмыстарын баланың жан-жақты дамуы мен қалыптасуына, олардың белсенділіктерін, жауапкершіліктерін арттыруға, мұғалімдердің шығармашылық жұмыстарын ұйымдастыруға, озат тәжірибені жинақтауға, ғылыми негізде білімді тәжірибемен ұштастыру қажет [1].

Дарындылық - адам бойындағы тума қасиет деп есептеледі. Талантты, дарынды балалар жөнінде 1975 жылы дүниежүзілік Кеңес құрылды. Көптеген елдерде дарынды балаларды әлеуметтік, психологиялық жағынан қолдау мақсатында арнайы бағдарламалар жасақталды.

Өркениетті қоғамда дарынды балаларды бөлектеп оқыту ХХ ғасырдың 50-60 жылдарында басталып, оқытудың саралап, даралап білім беру принципіне көшкені мәлім. Ол Францияда, Германияда, Америкада, Жапонияда т.б. елдердің білім беру жүйесінде қазір жоғары деңгейде жүргізілуде [2].

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек мектеп жасындағы балалардың 20 пайызы осы топқа жатқызылады екен. Біз дарынды деп белгілі бір қабілеті көпшіліктің орташа қабілетінен ерекшеленетіндерді айтып жүрміз. Өмір сүретін орта, берілетін тәрбие осы ерекшеліктің одан әрі дамуына көмектеседі немесе оны мүлдем жоқ қылады. Мәселен, саусағынан бал тамған зергердің табиғи алмазды бриллиантқа айналдырғаны сияқты, қолайлы ахуал, тамаша кәсіби ұстаздық кез келген қабілетті оқушыны дарынға айналдыра алады. Міне, осы бір айдай анық мәселе педагогика мен психологияда көптеген қиыншылықтардан өтіп, өз жолын енді тауып келеді.

Дарындылық - адамның ой-өрісінің деңгейі мен өзіндік іс-әрекеттің ерекше өрістеуіне себепкер болатын адамның жан-жақты дамуының қайнар көзі, арнаулы қабілеттердің ойдағыдай дамуының нәтижесі.

Дарынды балаларды анықтағанда және олармен жұмыс істегенде сол бала жанындағы ортаның педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік жағдайына баса назар аударуымыз керек [3].

Ерекше зейінділік, жинақылық, күрделі ақыл-ой жұмысына әрқашан да әзір тұру еңбекке ұмтылудың табандылыққа ұласуы, демалыспен есептеспей, қажымай- талмай

еңбектену-дарынды балалардың басты ерекшеліктері. Бойкүйездік пен жалқаулыққа бой алдырмай, қолайсыз жағдайда да жұмыс істей алу, әр істі соңына жеткізбей тынбайтын табандылық, ауыр еңбектен ләззат алу, әр нәрсені талдау мен жинақтай алуға ерекше икемділік, таным аясының кеңдігі, ойлау белсенділігінің аса тұрақтылығы-ерекше балалардың өзін-өзі басқара алу қабілетінің басты көрсеткіші болып табылады.

Жалпы білім беретін орта мектептерде оқушыларға білім берудің тиімді жолдарын іздестіру, жаңа технологиясын ойластыру қазіргі заманның көкейкесті мәселесіне айналған. Сол мәселелерді шешудің бірден-бір жолы әлеуметтік педагогтар қауымның іс-тәжірибесін жарыққа шығару.

Дарынды балалармен жұмыс жүргізудің әлемдік тәжірибелері, ғылыми бағыттары ескеріліп, негізгі төмендегі идеялар басшылыққа алынады:

- дарынды балаларды әлеуметтік және құқықтық қорғаудың ізгілігі мен бұқаралығы;
- дарынды балаларды іріктеу және олармен жұмыс істеуде биологиялық және әлеуметтік факторларды ескеру;
- дарынды балалармен үздіксіз, жүйелі жұмыс жүргізу;
- дарынды балаларды іріктеу үшін диагностикалық әдістердің жиынтығын қолдану;
- жеке тұлғаның дарындылық деңгейінің қалыптасуына орай оқу мен оларды одан әрі жетілдіруде арнайы жасақталған бағдарламалардың сәйкестігі;
- дарынды балалар мен әлеуметтік педагогтарды арнайы дайындау;
- инновациялық технологиялар мен әдістерді пайдалану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту;
- дарынды балалармен жұмыс істейтін жеке бағдарламалар дайындау.

Дарынды оқушылардың білімге деген талпынысы басқа оқушылардан өзгеше болып келеді. Дарынды оқушылар білім мазмұнын тез әрі терең түсініп, оған талдау жасай біледі. Дарынды оқушылармен жұмыс істеу үшін әлеуметтік педагог арнайы дайындықтан өтуі қажет.

Н.С.Лейтестің «Оқушылардың жасерекшілік дарындылығы» атты оқу құралында, сызба ретінде ұсынылған дарынды балаларға арналған бағдарламасында төмендегідей ерекшеліктер көрсетілген:

- бағдарлама жеке-жеке және үзіліссіз жүргізіледі.
  - қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттар қойылады
  - жүйелі бағдарламада (кезеңдермен) өткізіледі;
  - мектептің жалпы бағдарламаны толықтыратын бөлшегі болып табылады;

Дарындылықты анықтау үшін әр түрлі деректерді, бақылау бағалау нәтижелерін, тест, тренинг әдістерін қолдануға болады. Дарынды балаларды анықтау үшін әлеуметтік педагогтар балаларды сабақ үстінде, әр түрлі істермен айналысу барысында бақылау, ата-анасымен әңгімелесу, жолдастарымен әңгімелесу арқылы, тест, тренинг қорытындысына қарай анықтайды [4].

Әлеуметтік педагог әрбір оқушыға арналған педагогикалық-әлеуметтік-психологиялық карта жүргізіп, осы картаны толтыру барысында диагностикалық жұмыстар жүргізіп, әрбір оқушының зейінін, есте сақтау қабілеті, логикалық ойлауы, интеллектуалдығы, шығармашылық жұмысқа бейімділігі бағаланады. Осы зерттеу жұмыстары қабілетті және дарынды оқушыларды іріктеп топтастыруға ықпалын тигізеді. Мысалы, шығармашылық жұмыс бейімділігін анықтау үшін Кочетовтың тестін қолдануға болады. Тест көмегімен оқушының әлеуметтік жағдайынан бастап шығармашылық бейімділігін де анықтауға болады. Сонымен қатар оқушы дарындылығын, ізденімпаздығын тудыруда оқушылардың ғылыми қоғамның маңызы өте зор.

Сөз жоқ, бүгінде педагогикалық зерттеулер өте көп. Бір байқалатыны, педагогика, дидактика, методика, әлеуметтік-психология тұрғысынан мектепте оқыту мәселесін әр ғылым өз тұрғысынан зерттейді, ұсынады. Бірақ сол теориялық негіздемелердің нақты практикада іске асырылуына, жүйеленуіне әр мектеп өзі ғана мүдделі. Ол үшін ең алдыңғы қатарлы батыстық және Отандық қағидалар мен тәжірибелерге сүйенген, жаңа технологиялар тоғысқан жаңаша мазмұнды ғылыми-практикалық ізденістерді жүргізу-аса маңызды шара [5].

Әлеуметтік педагогтың дарынды балалармен жұмыс жасау барысында оның қызыметіне келесі талаптар қойылады:

- Дарынды анықтау әдістерімен жұмыс жасай алуы;
- Дарынды оқушыны (жекелей және топпен) оқытуға арналған тереңдетілген бағдарлама құрастырып, тұрақты жұмыс жүргізе алуы;
- Дарынды оқушыны зерттеуге психодиагностикалық күнделік жүргізуі;
- Оқытудың инновациялық технологияларын, дифференциалды әдісін қолдана білуі;
- Оқушылармен қарым-қатынасты психологиялық тұрғыда сауатты орната білуі;
- Дарынды оқушыны оқытудың нәтижесін нақты бағалай білуі;
- Дарынды оқушының ғылыми-ізденіс жұмыстарына жетекшілік жасай білуі;
- Дарынды оқушының ата-анасына педагогикалық психологиялық көмек көрсете білуі.

Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей арнайы дайындықтан өткен әлеуметтік педагог дарынды балаларға арнайы бағдарламалар құра біледі, өз бетімен жұмыс істеуге баулитын, шығармашылық ізденісін тудыратын, практикалық тапсырмалар мен есептердің стандартты емес шешімдерін таба білуге баулитын әдістер қолдана біледі. Қажетті материалдарды іріктеу, оқытудың әдіс-тәсілдерін таңдауда сабақ міндетін ашуда, даралап дифференциалды оқытуда педагогикалық жұмысты тиімді ұйымдастыра біледі. Еліміздің экономикалық әлеуметтік дамуы үшін интеллектуалы жоғары тұлғалар керек, сондықтан әлеуметтік педагогтар дарынды балалармен жұмыс істеуі үшін арнайы дайындықтан өтуі, өз бетімен білімдерін көтеру керектігі заман талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Концепция выявления, поддержки и развития одаренных детей в Республике Казахстан. Дарын. Информационно-методический сборник. №3, 1999, с. 24.
2. Яковлев Е. Развитие творческой одаренности детей школьного возраста//школьный психолог., №39, 2001, с. 6-7.
3. Педагогика и психология одаренности школьников (под ред. У.Б. Жексенбаевой, А.К. Сатовой - Аламты, 2002, 248с.
4. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников: Учеб. Пособие для студ. высш, пед. учеб. заведений М: Издательский центр «Академия», 2000 -320 с.
5. Нарыкбаева Л.М. Научно-практические основы подготовки будущего учителя к работе с одаренными детьми. А., 2001

**Бекназар Ә.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 4 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Мукашева А.Б.**

БАЛАЛАР ҮЙІНДЕГІ ЖЕТКІНШЕКТЕРГЕ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Адамның ең басты қасиеті –
оның адамгершілігі.
Ыбырай Алтынсарин.*

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселелердің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылық және адамгершілік қадір-қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар арқылы қалыптастыру-үлкен қажеттілік екендігі ел президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» жолдауында жан-жақты негізделген [1,2].

Қай заманда болмасын, сол қоғамға сай азаматты тәрбиелеудің бірден-бір жолы адамның рухани байлығын арттыру болмақ. Қазіргі уақытта қала жастары ғана емес, берекелі ауыл мен ақ көңіл, жайдары, ойлары таза, рухани құндылығы мен адамгершілігі жоғары, тәрбиелі ауыл адамдары да өзгерген. Мысалы, адам айтса нанғысыз аурулардың көбеюі, адамгершілік қасиеттеріміздің жүдеу тартуы, кісі өлтіру, үй тонау, маскүнемдік пен нашакорлық, жезөкшелік сияқты жат қылықтармен қатар мейірімсіз, қатігез жастар ауылдан да орын алады. «Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген сөз бар қазақта. Ендеше, жас ұрпақтың осындай күйге түспеуіне, олардың рухани бай, адамгершілігі мықты, бір-бірімен достық қарым-қатынаста өмір сүруіне жағдай жасау кезек күттірмейтін мәселе екені анық. Мұнда, әсіресе, балалар үйіндегі жеткіншектер тәрбиесіне дұрыс ұйымдастырылған тәрбие іс-шараларының ықпалы зор болары сөзсіз.

Бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде көрініс тапқан.

Ал Қазақстан Республикасының жалпы білім беру «тұжырымдамасында» жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, рухани-адамгершілікті қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін жағдайлар жасау міндеті ерекше аталуы біз көтерген мәселенің қоғам талабынан туындап отырғандығын, тақырыбымыздың өзектілігін дәлелдейді.

Кейінгі жылдары әлеуметтік-экономикалық себептерге байланысты және әртүрлі себептер тұрғысынан әлеуметтік жетім балалар саны артуда. Осыған байланысты жетімдер мәселесі және оларға білім беру тәрбиелеу үдерісі, сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, тек арнайы педагогикада ғана емес жалпы педагогика, психология, әлеуметтік педагогика және тағы басқа ғылымдардың ғылыми білім саласында көкейтесті болып отыр. Бұл жағдайда аталмыш балалар тобы *психологтар* мен *әлеуметтік педагогтардың* зерттеу нысанына айналуға.

Балалар үйіндегі тәрбиеленушілер шектеулі қарым-қатынастың шеңберіндегі әлеуметтік байланыстардың тұйық жүйесінде өмір сүреді. Отбасының, білім беру жүйесінің әлеуметтендіру әсері барынша кемиді, достарымен, құрдастарымен қарым-

қатынас шеңбері тарылады. Қоғам мекемедегі баланы шеттетіп, оны өзінен және де мәдени құндылықтар мен заңдылықтардан алшақтатады. Балаға қоғамнан алшақтату жағдайында әлеуметтік мәдени тәжірибені жеткізу қиындайды, ол ересек болған кезде де орны толмас тапшылық болып қалады.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік – рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталу керек. [3,205 б].

Халықта “Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың” деп бекер айтылмаған. [4,98 б].

Сол себепті қазіргі өтпелі заманда ата-аналардың қолында тәрбиеленген баланың адамгершілік қасиеттері шамалы болып тұрғанда, жетімдер үйінде, яғни, *балалар үйінде тәрбиеленген баланың жағадайы қандай болмақ?* деген мәселеге көп мән берілу керек. Сондықтанда оларды әлеуметтендіруге қиыншылық тудыратын себептерге тоқталар болсақ, олар әлеуметтік бейімделу деңгейлерінің, әлеуметтік белсенділіктерінің, әлеуметтік құзыреттіктерінің, әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуы төмендегідей болып отыр. Оларды әлеуметтендіру *әлеуметтік педагогтар, тәрбиеші, педагог, қоғам* жүйесі арқылы іске асырылуы тиіс деген тұжырым жасауға болады. Демек, жетім балаларға әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету, өмір сүруге үйрету, өзімен қатар алып жүру әлеуметтік педагог, психологтардың, тәрбиешілердің, кәсіби іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады. Бұл жетім балаларды өзімен қатар алып жүру баланың бойындағы жеке қасиеттерге сүйену арқылы іске асырылады.

Адамгершілік мәдениет адамзат қоғамның даму тарихы арқылы қалыптасады, әрбір дәуірдің өзіндік қайшылықтарымен біте қайнасып жетіледі. Сондықтанда адамгершіліктің мәнін абстрактылы түрде қарап, оны адамдардың табиғатымен, биологиялық ерекшеліктерімен ғана байланыстыруға болмайды. Адамгершілік дегеніміз – үлкенді үлкен, кішіні кіші деп қадірлей білуде, тектіліктің тірегін қалайтын тәлім тәрбиеде. [5,148 б].

Тәрбие әлеуметтік ішкі жүйе, азаматтық қоғам институты ретінде азамат тәрбиесінің негізгі факторы болады. Азаматтық тәрбие ден біз қоғам мен мемлекеттің мүшесі ретінде өсіп жатқан адамның әлеуметтік-саясаттық, құқықтық, экономикалық экологиялық моральдық-этикалық бөімдерін, тәжірибелік іс-әрекет адамдарын қалыптастыру жүйесінің процесі деп түсінеміз. Әлеуметтік және басқа қатынастар туралы білімдер стандарттары азамат тәрбиенің келелі мәселелерін әрқашан жаңа тұрғыдан көріп қарастыруды талап етеді. Бұл салада әлемдік стандарттарға интеграциялау мәні негізінде жас азамат бойында әлеуметтік іс-әрекет субъектісі ретінде көзқарастар мен сенімдер, ой-сана мен адамгершіліктік қасиеттер қалыптасады. Тәжірибелік іс-әрекетте өсіп жатқан алам оның әлеуметтік ортадағы орнын белгілейтін айқындалған азаматтық қасиеттермен ұстамдардың этикалық негіздерінде дамып қалыптасады. Қазіргі заманның жеке адамы қоғамда жүріп жатқан үрдістердің бәріне де белсенді әсер береді.

Айта кететін жағдай азамат пен мемлекет арасындағы саясаттық-құқықтық қарастардың әлемдік үлгілері мен стандарттары азаматтық тәрбиенің келелі мәселелерін әрқашан жаңа тұрғыдан көріп қарастыруды талап етеді. Бұл салада әлемдік стандарттарға интеграциялау тек олардың ортасынан орын алып қала қоймай, адамның мемлекеттік және қоғаммен қатынастарның басқа аспектерін де жандандыра түседі. Бұл біздің республикамыздың азаматтық тәрбие жүйесі үшін егемендік пен тәуелсіздікті нығайту жағдайында және осы салада өз тәжірибемізді жинақтауға қажет ерекше көкейтесті мәселе.

Азамат тәрбиесінің келесі мәселелерін қайта қарастыруға қоғамдағы идеологиядан бас тарту жайы ерекше әсер береді. Бұрын түрлі құбылыс, түсініктер, өзінің ішкі, сыртқы ерекшеліктеріне қарамастан, бәрі түгел қосылып қарастырыла берді. Оған себеп идеология мен саясат бір болды да догматикалық көзқарастар басым орын алды. Осыған орай азаматтық көптеген қасиеттер қоғамда басым белгіленбеген (көбінесе саяси сипатпен) нұсқауларға тәуелді талданып құрылымданды. Жаңа заман азаматтық тәрбиенің құрылымын, компоненттерін (тәрбиенің өзін де) саяси қонықтурадан жеке алып қарастыруға жағдай жасады. Ерекше айта кететін жай жоғарыда айтылғандар, әсіресе азаматтық тәрбие мәселелеріне өте қажетті нәрселер.

Азаматты қалыптастыру мәселелері ішінде біздің республикада ерекше өзектісі азаматтық тәрбие жүйесінде жаңа стандарттарды зерттеп дайындау. Біздің республикамыздағы қазіргі азаматтық тәрбие жүйесі бүгінгі күнде ұлттық менталитетінің және әлеуметтік ортаның көпұлттылық ерекшеліктері ерекшеліктері мен өзгешеліктерін толық есепке алып байқатпайды десек артық болмас. Әрине, бұрын азаматтық тәрбиенің теориялық негіздері мен қолданбалы аспектері, сонымен қатар, оның стандарттары зерттеліп дайындалған жоқ деуге болмайлы.

Азаматты тәрбиелеу жүйесі өз мәнін қазіргі замандық педагогикалық жүйеден алады, бірақ кеңес Одағының бұрынғы республикасы егемендік пен тәуелсіздік алғаннан соң өздігімен дами бастады. Тіпті бүгінгі күн шындығы ондағы өзгерістер бұл негіздерді қайта қарастыруды талап етеді. Бұл талаптың тағы бір айқындаушы себеп - кеңес педагогикасындағы азаматты тәрбиелеу жүйесі басқа құндылықтарда құрылған, кей жағдайда тіпті жаңа өзгерістерге мүлдем келіспейді, өйткені, Қазақстан халықтары мен қазақ халқының ерекшелік өзгешеліктері бар. Әр адам ғылыми тұжырымдалған өнегелдік принциптер көмегімен құлықтың әділеттілігін, тәртіптің дұрыстығын бағалай алады, өз өмірін қоғамдық үлгілер және мұраттар мен салыстырады, мораль талаптары тұрғысынан өз қылықтарына баға бере алады. Мектепте өнегелікке тәрбиелеудің әдіснамалық негізін зерттеу объектісі мораль болып табылатын мінез-құлық ілімі құрайды. Ол философиялық ғылым.

Біздің болашақ болатын мораліміз - бүкіл адамзаттың адамгершілік прогресінің жоғары сатысы, ол қоғам мұраттарына мүлтіксіз берілгендіктен және жоғары өнегеліктің Отанға сүйіспеншіліктің, барлық елдердің еңбекшілермен туысқандық ынтымақтастық, қауымдастық және қоғамдық борышты бұзуға төзімсіздіктің берік берлігі болып табылады. Біздің қоғамдық мораль адамзат қалыптастырған адамгершіліктің гуманистік ережелерін мұра етіп алады және дамытады. Біздер жаңа қоғамның ең тәуір өнегелі кедергі келтіретінің бәрінен түпкілікті құтылуымыз керек.

Қорыта келе, бүгінгі таңда білімнің өзінің шынайы міндетіне жауап беруден қалғанына бүкіл дүние жүзінің педагогтары алаңдатушылық танытуда. Біздің жағдайларымызда мектептің ықпалы әлеуметтік ортаның, бүкіл біздің құрылысымыз бен адамдар арасындағы қоғамдық қатынастардың системасымен тереңдетіліп, толықтырыла түседі. Осының нәтижесінде баланы қоршаған бүкіл шындық өмірдің ықпалымен күшейтіле түскен мектептің мақсат көздеген ықпалдарының нәтижесінде адамның адамгершілік дамуы, оның бүкіл рухани бет-бейнесінің қалыптасуы болып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030 «Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы, 1997
2. Қазақстан Республикасының білім туралы заңнамасы. – Алматы: Юрист, 2002
3. Қайров И.А. Адамгершілікке тәрбиелеу әліппесі. – Алматы, 1980
4. Қарсыбаева Р. Адамгершілік қасиетті бала бойына дарыту. - Алматы: Мектеп , 2001

**Ескермес С.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 3 курс
студенті
ғылыми жетекшісі: доцент Жолтаева
К.Ж.**

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ЭТИКАЛЫҚ ІЗГІЛІКТЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Қазіргі таңда ғылым, білім, техниканың дамыған заманында, тіпті жастардың санасы өсіп ерте түсініп, ерте жетілгенімен де, сонау текті ғұлама ғалымдарымыздың құнды еңбектері қажет. әл-Фараби әлемнің екінші ұстазы, ғұлама ғалым, көптеген саланың негізін салған дара тұлға. Әбу Насыр әл-Фараби адамдарды өзара байланыстыратын құндылықтардан- жан дүние үндестігінен, әдеміліктен, қайырымдылықтан іздеді. Адам басына дарыған төрт түрлі нәрсеге халықтар мен қала тұрғындары қол жеткізсе, олар бұл өмірде дүние бақытына, басқа өмірде алыс бақытқа жетеді. Олар: теориялық ізгіліктер, ойшылдық ізгіліктер, этикалық ізгіліктер және практикалық өнегелер. Мынадай сұрақ туады: осы теориялық (қағидаларға) сонымен қатар осы (төрт тектің) халықтар мен қалаларда түпкілікті болуына септігін тигізетін заттар көрсетілген бе, әлде жоқ па? Егер бұларда осы заттар ақыл-оймен пайымдалатын заттар ретінде көрсетілген әрі ақыл-оймен пайымдалатын, әрі өмірдегі заттар ретінде көрсетілген болса, онда теориялық білімдерде бұл заттардың түпкілікті өмір сүруші заттар ретінде көрсетілгені. Мәселен, егер құрылыс өнері ақыл-оймен пайымдалатын нәрсе ретінде және құрылыс өнерімен құрылысшыға дәнекер болған нәрсені ақылмен аңдаған түсінік ретінде көрсетілген болса, онда бұл өнердің құрылысшының зердесіне әбден қалыптасқаны, яғни егер құрылысшы ақыл-оймен пайымдалатын нәрсе ретінде көрсетілген болса, онда құрылыста нақты.

Теориялық ғылымдарда да сол сияқты мұның бәрі көрсетілген. Егер де зат ақылмен түсініліп, бірақ оның өзі ақылдан тыс өмір сүретін болса, онда заттың бар болғаны, яғни егер зат тұлғалы нәрсе ретінде емес, пайымдалғыш нәрсе ретінде көрсетілген болса, онда мұны пайымдауға талпынған күнде теориялық ғылымға емес, басқа бір нәрсеге сүйенеді. Себебі ол ақыл-оймен пайымдалғыш зат ретінде жннн тысқары өмір сүрген кезінде жағдай мен акциденция деген нәрселерден бос болады. Ұдайы бір түрге жататын акциденциялар мүлде өзгермейді де ауыспайды, ал ұдайы бір түрге жатпайтын акциденциялар өзгеріп отырады. Сондықтан, түр жағынан ұдайы бірыңғай ақыл-оймен пайымдалғыш заттарды жаннан тысқары жүзеге асыру керек болған күнде, күй және акциденциялармен қалайда байланыстыру тиіс, өйткені бұл заттардың жаннан тысқары, түпкілікті өмір сүруіне тура келген күйде әлгілермен осылай байланыста болуы дағдылы шарт.

Мұның өзі түр жағынан бірыңғай тұлғалар ретінде өмір сүретін, ақыл-оймен пайымдалатын табиғи нәрселер үшін де, ерікке негізделген ақыл-оймен пайымдалатын нәрселер үшін де ортақ қағида. Алайда, жаннан тысқары өмір сүретін, ақыл-пайымдалғыш табиғи мәндер табиғаты бойынша түзіліп, нақ сол табиғаты бойынша акциденциялармен байланысты болады. Ал ерікке негізделген жаннан тысқары өмір сүре алатын, ақыл-оймен пайымдалғыш нәрселерді алатын болсақ, олардың болмысына байланысты акциденциялар мен күйлер ең арғы ерікке қатынсы бар, сондықтан олар тек осы акциденциялар мен күйлердің байланысында ғана өмір

сүре алады. Әдетте еріктің тауқыметі мен өмір сүретін нәрсенің бәрі өмір сүре алмайды және әуел бастан белгілі бола алмайды. Сондықтан ерікке негізделген белгілі бір ақыл-оймен пайымдалғыш нәрсе жаннан тысқары түпкілікті өмір сүрер болса, онда ең алдымен мұнымен байланысты болуға тиісті жағдайларды білген жөн, ал егер бұл нәрселер саны жағынан емес, түрі немесе тегі жағынан бірыңғай заттар болып шықса, онда бұлармен байланысты болуға тиісті акциденциялар мен күйлер бұларда үнемі ауысып, көбейіп немесе азайып отырады, заңдар қамти алмайтын мүлде бұлжымас, тұрақты формада бір-бірімен ұштасып отырды; бұлардың біреулері үшін заң шығару мүмкін емес, екінші біреулер үшін мүмкін болады, бірақ бұлардың өздері ауысып, сөздері өзгеріп отыртын заңдар болмақ. Арнайы заң шығаруға мүлде болмайтындары-өте жиі өзгеріп отыратын заттар. Бұдан тұлға ретінде шығатын нәрсе екінің бірінше ерік білдірушінің қалауымен сәйкес болып шығады, дегенмен бұдан ештеңе шықпауы да мүмкін. Мұның өзі оған бөгет жасаушы қарама-қарсылықтардан келіп шығады, бұлардың біреулері- табиғи заттар, ал екінші біреулері ерікке негізделген және өзге адамдардың еркінен туады. Ерікке негізделген осы ақыл-оймен пайымдалғыш нәрселер әртүрлі уақытта ғана бір-бірінен өзгеше болып қоймайды, сондықтан бір кезде болған нәрсе өзінің акциденциялары мен күйі жағынан одан ертерек немесе кешірек болған нәрсеге қарама-қарсы келеді, бұлардың болмыс жағдайлары да, табиғи заттан айқын көрініп отырғанындай әртүрлі орында бір-бірінен өзгеше болады. Мәселен, адамды алып қарайық: егер ол жаннан тысқары түпкілікті өмір сүретін болса, онда белгілі бір уақыттағы оған тән күй мен акциденциялар оның басқа бір, ертерек немесе кешірек уақыттағы күйі мен акциденцияларынан өзгеше болады. Оның әртүрлі орындары күйі жөнінде де дәл осыны айтуға болады: бір елде бар акциденциялары мен күйлері екінші елдегі акциденциялары мен күйлерінен өзгеше болады. Оның бер жағында осы реттердің бәрінде де «адам» деген ұғымның ақыл-оймен пайымдалатын мазмұны сол қалпында қалады.

Ерікке негізделген заттар жөнінде де дәл осыны айтуға болады. Мысалы, инабаттылық, байлық сияқты нәрселердің бәрі де ерікке қатысы бар, ақыл-оймен пайымдалатын ұғымдар. Ал егер біз бұларды түпкілікті алғымыз келсе, онда бұлармен бір мезгілде нақты байланысты акциденциялар бұлармен басқа уақытта байланысты болған акциденциялардан өзгеше келеді; бір халықтың қолында болатын дағдылы нәрсе екінші бір халықта кездесетін нақты акциденциялардан өзгеше келеді.

Кейбір халықтарда бұл акциденциялар сағн сайын, екіншілерде ай сайын үшіншілерде жыл сайын, төртіншілерде ғасыр сайын, бесіншілерде сан ғасырда бір рет өзгеріп отырады. Ал егер осы акциденциялардың қайсыбір ерікке негізделгендей болса, онда бұлардың қайсыбіріне жаннан тысқары түпкілікті ие болу үшін ерік білдірушінің болуы керек, ал оның өзі белгілі уақыт мерзімі ішінде жер жүзінің белгілі бір мекенінде бұл акциденциялардың қалай өзгеріп отыратынын білуі керек, оның бұл акциденцияларды білуі, сонымен қатар адамның еркі бойынша бұлардың қайсысы сағат сайын, қайсысы ай сайын, қайсысы жыл сайын, қайсысы ғасыр сайын немесе басқа бірұзақ уақыт ішінде белгілі бір уақыт орнында, азды-көпті нәрседе болатынын білуі шарт; бұлардың қайсыларының ұзақ уақыт ішінде барлық халықтар үшін, кейбір халықтар үшін неесе бір қала ортақ болуы мүмкін екенін, қайсыларының қысқа мерзім ішінде ортақ болуы мүмкін екенін, ал өзінің келтірер пайдасы жағынан қайсыларының қысқа мерзім ішінде айрықша болуы мүмкін екенін білуі шарт.

Қорытындылай келе, әл-Фараби әрбір адамның, қоғамның, халықтың тәрбиелі, қайырымды, болуын сонымен қатар, әрбір жеке тұлға жан дүниесін тәрбиелеуін, жеке ойлануын қалады, және адамдарды соған үгіттеді. әл-Фарабидің әрбір сөзінде терең ой-мағына, баға жетпес асыл насихаттар жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Әбу Насыр әл-Фараби таңдамалы трактаттары», «Арыс» баспасы, Алматы, 2009
2. «әл-Фараби», А.Көбесов, «Қазақстан» баспасы, Алматы, 1971
3. «Әлеуметтік-этикалық трактаттар», Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, Алматы, 1975
4. «Әлемдік философиялық мұра 20 томдық», «әл-Фараби мен Ибн Сина философиясы», «Жазушы» бспасы, Алматы, 2005

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ БАЛА ДАМУЫНА ӘСЕРІ

**Изтурганова А.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 1 курс
магистранты
ғылыми жетекшісі: доцент Жолтаева
К.Ж.**

Тәуелсіздік жолына түсіп, өркениетті елу елдің қатарына қосылу мақсатын жүзеге асыруға кіріскен Қазақстан үшін, халқымыздың ұлттық сана-сезімі мен ұлттық дүниетанымын қалыптастыру, сонымен қатар, еліміздің ертеңі болатын, болашақ жастардың бойына заман талабына, қоғам сұранысына сай әлеуметтендіру – бүгінгі таңда аса маңызды міндеттердің бірі болып отыр. Аталмыш міндеттерді шешуде және оларды жүзеге асыруда білім беру мекемелерімен қатар, бұқаралық ақпарат құралдарының да алатын орны ерекше.

Бұқаралық ақпарат құралдары – баспасөз, радио теледидар сияқты құралдардың біртұтастығы, олар журналистика мен аудиторияның арасындағы байланыстырушы болып табылады және журналистиканың басты құралы ақпарат беруді пайдалана отырып білім беру, дамыту, тәрбие беру мәселелерін шешуге қатысады және адам баласы үшін дүниетанымдық тұрғыдан қосымша әлеуметтендіруші құрал ретінде қарастырылады және ол соған қызмет етуде. Осы аталмыш бұқаралық ақпарат құралдары арқылы адамзатқа, әсіресе мектеп оқушыларына ұлттық құндылықтар мен ұлттық атамұраларды білім және тәрбие беруде пайдаланып, оларға ұлттық тәрбие беру – бүгінгі таңда еліміздегі педагогика ғылымының алдында тұрған көкейкесті мәселелердің бірі болып табылады. Әрине, бұл тұрғыда ескере кететін бір жайт БАҚ ның балаға дұрыс әсер етіп, оның әлеуметтенуімен, дамуына оң бағыт сілтеуін педагогикалық тұрғыда барынша қамтып, тәрбие беру үдерісінде оңды жолға қойып отыратын болсақ онда бұл біздің ең басты жетістігіміз болып табылмақ. Осыған сәйкес, ел президенті Н.Ә.Назарбаев 2009 жылғы 6 наурыздағы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты халыққа жолдауында «Мен бұқаралық ақпарат құралдарын белсенді азаматтық ұстаным танытуға шақырамын! Сіздерді «төртінші билік» деп кездейсоқ атамаймыз. Қазіргі бұқаралық ақпарат құралдары қоғамда өмір сүріп жатқан әрбір тұлға үшін қиындықты қалай жеңуімізге болады, мынандай қиын кезеңнен қалай аман қаламыз, қалай төтеп береміз деген мәселелерде «кеңесші» рөлін атқаруы тиіс. Біздің ғылыми және шығармашылық интеллегенцияға да осындай міндет жүктеледі. Сенімділік, жеке белсенділік, төзімділік, Отанға деген сүйіспеншілік секілді сезімдерді қалыптастыратын, ең бастысы тұлға дамуына оң әсерін беретін және көңіл күйді орнықтыратын материалдарды жиі беруіміз керек» - деп тұжырымдаған[1]. Елбасымыз айтқан, мемлекеттік құндылықтарды халық арасына орнықтыратын ақпарат құралдарының арасында телевизияның шығармашылық ұжымына зор жауапкершілікті жүктейді. Демек, телеэкранға немесе газет журналда жарияланған қандай ақпарат болса

да ол тұлғада өзін сенімділік пен өмірге деген шынай көзқарасты қалыптастыруы қажет екендігі осының айғағы. Әсіресе бұқаралық ақпарат құралдарында берілетін мәліметтер не кино-фильмдер көбіне жасөспірімдік кезеңде, мектептің жоғары сатысында балаға көп жағдайда әсер етеді. Себебі бұл кезеңде балада психологиялық тұрғыда көзіне жақсы көрінген заттарға деген еліктеушілік және өз көздеген мақсатына жетушілік деген сияқты қасиеттер пайда болады. Егер бала телеэкранда көрсетілген қандай да болсын ақпараттық яки болмаса көңіл көтерушілік сынды хабарларды көргенде, сол хабарлар балада жақсы мінез-құлық қасиеттерін қалыптастырып, оң әсерін беруі керек.

Тұлғаны әлеуметтендіру және өмірге бейімдеу тарапынан алғанда бұқаралық ақпарат құралдары мезофакторлардың қатарында екендігі мәлім. Әлеуметтендірудің мезофакторлары ретінде бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттары жеке тұлғаға ғана әсер етіп қоймай, үлкен әлеуметтік топтардың санасы мен мінез-құлқына яғни бұқара халықтың санасы мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді, ондағы басты мақсат тұлғаның кейбір мәселелері бойынша өмірлік көзқарастарына әсер ете отырып, өмірге, қоғамға дұрыс әлеуметтенуін, бейімделуіне ықпал ету. Олай болса бұқаралық ақпарат құралдары оқушылардың да әлеуметтенуіне, дүниетанымын кеңейтуге өзіндік тұрғыда үлес қосады, сондай-ақ тұлғаның қосымша білім алуына көмектеседі. Сонымен қатар, бала телеэкранда көрсетілген қандай да болсын ақпараттық яки болмаса көңіл көтерушілік сынды хабарларды көргенде, сол хабарлар балада жақсы мінез-құлық қасиеттерін қалыптастырып, оң әсерін беруі керек. Осыған сәйкес, ақпараттардың тұлғаға әсер етуі тұрғысынан Ресейлік зерттеуші Георгий Кузнецов педагогикалық бес критерийін ұсынады [2]:

1. Егер көрермен ақпараттан өзінің арғы іс-әрекетіне пайдалы болар мағлұмат ала алса, ондай мұндай жаңалықтардың маңызы зор болып табылады. Айтылған жаңалықтар қатарынан «сән мен ауа райы және валюта бағамы» сияқты мәліметтер орын алады.
2. Егер ақпарат онымен құлақтанған адамның беделін арттыратын болса немесе ақпараттың көмегімен халықтың қызығушылығы қанағаттандырылса теледидардан бір мәлімет естіген адам оны біреуге айтып беру арқылы өзінің мерейін үстем қылғаннан ләззат алады.
3. Көрерменнің уайымын туғызатын ақпараттар (жағаның бір шетінде қайырымды істер, ерліктер тұрса, екінші нысанда апаттар, қылмыс тұрады.
4. Ақпарат белгілі бір жағдайда қатысу ниетін туғызуы тиіс. Бұл тұста көрермен «оның орнында мен болсам не істер едім?» деген сауалға жауап іздейді. Сол себепті кез келген ақпаратта көбіне жақсы қасиеттерді қалыптастыратын мәліметтер болуы шарт.
5. Ақпараттың эстетикалық құндылығы болуы тиіс.

Ал кез келген ел өз Отанына деген сүйіспеншілігі жоғары дәрежеде қалыптасқан тұлғаны қалыптастыру үшін ең алдымен ұлттық арналарда көрсетілетін бағдарламалар тізімінде өз тіліндегі бағдарламалардың көп болуы тиістігін айтады.

Ал осы жағдайларды ескеретін, қазіргі таңда өзіміз қуа болып отырғанымыздай көптеген ата-аналар қызмет бабымен айналысып жүргендіктен бала тәрбиесі екінші орынға шығып қалып жатады. Ал мұндай сәтте өзіне көптеген ықылас пен назарды қажет ететін жоғары сынып оқушысы болып табылатын жасөспірімдер өзіне қызық болып көрінетін отандық телеарналардағы бағдарламаларды емес, батыстық үлгідегі шетел бағдарламалары мен кинофильмдерін көруді дәстүрге айналдырған. Бұған себеп, соңғы онжылдықта қазақ қоғамындағы жағдай толығымен өзгерді. Ол өзгерістер елдің демократиялық бағытымен, соған сәйкес қоғамның ақпараттануымен тікелей байланысты. Сөз еркіндігі мен БАҚ бостандығына басымдық берген қоғамда ақпараттың қажеттісін алу мен оны пайдаланудың өзіндік

қиындықтары да бар. Әсіресе, ол жас жеткіншектер үшін үлкен қиындық тудырады. Бұл өз кезегінде бала тәрбиесіне, яғни оның қалыптасуына, дамуына кедергі жасайды. Сол себепті қазіргідей ақпараттың тасқыны мол кезеңде, оның зиянды ықпалынан қорғай отырып, баланың дамуына мейлінше тиімді тұстарын пайдалануға ұмтылу тәрбие беруші мекемелердің басты мақсаттарының бірі болуы шарт. Осы тұста зерттеуші ғалымдардың пікіріне назар аударар болсақ, қазіргі қалыптасып отырған ақпараттық қоғамға олар төмендегідей баға береді: бұл ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды дамытуға негізделген қоғам; адамға және мемлекетке қажетті білімнің бәріне ақпаратты кедергісіз алу арқылы қол жеткізуге болатын және онымен жұмыс істей алатын шарты бар білім қоғамы; бір жағынан әлем мәдениетін қабылдай отырып, екінші жағынан өз мәдениетінің дамуына жол ашатын қоғам. Ал бұның өзі жаһандану кезінде бір жағынан ақпаратты кедергісіз алатын қоғамның орнауы заңдылық деп есептелсе, екінші жағынан жеткіншектерді ақпарат тасқынында кездесетін кейбір кері ықпалдарынан сақтандыру керектігі қазіргі уақытта педагогикалық тұрғыдағы көкейкесті проблема дегенге әкеледі. Осыған байланысты, соңғы кезде жүргізілген зерттеулер балалар мен жасөспірімдер өмірінде бұқаралық ақпарат құралдары рөлінің барынша артып келе жатқанын көрсетіп отыр.

Қорытындылай келе айтарымыз, бала дамуына әсер ететін ата-аналар мен мектеп мұғалімдері қай кезеңде болмасын бала әлеуметтенуі мен дамуына ерекше назар аударуы керек. Әсіресе мұғалімдер балаға тәлім-тәрбие беру ісінде оларды жан-жақты мәліметтермен қамтамасыз ете отырып, олардың білімге деген құштарлығын арттыра түсуі қажет. Ал аталмыш көптеген қызықты мәліметтерді алу мақсатында мұғалімдер қауымы тек мектеп оқулықтарымен шектеліп қана қоймай бұқаралық ақпарат құралдарымен соның ішінде отандық телеарнадағы бағдарламаларға көп көңіл бөліп, тығыз байланыста болуы шарт. Мәселен біздің еліміздегі ұлттық телеарналардың ішінде «Қазақстан» мен «Ел арна» және «Хабар» телеарналарында ғана қазақылықтың нышандарын насихаттайтын сонымен бірге қазақ тіліндегі хабарларды көрсету жолға қойылған. Одан өзге телеарналарда көбіне орыс тіліндегі мәліметтер мен кинофильмдерді көрсетіп жатады. Әрине біздің Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан орыс тілі ондағы бар ұлтқа түсінікті ресми тіл болып табылады. Сол себептіде көптеген арналардағы хабарларды орыс тілінде көрсету қолға алынған. Дегенменде, осы тұста мына бір жайтты ескеруіміз қажет сияқты. Қазақ елінде мекендейтін кез-келген ұлт өкілі қазақ тілін білуі қажет, себебі ол қазақ топырағында ата-бабаларымыз арман еткен тәуелсіздіктің туы желбіреген осынау заманда қазақ елінде мекен етіп жатыр. Мұндай елде мекендеген әрбір тұлға бақытты, сондықтан ол қазақ еліне деген құрмет нышаны ретінде сол елдің салты мен дәстүрін тілі мен дініне құрмет көрсетіп оларды білуі қажет деп ойлаймын. Өзгелерді есіркейміз деп жүріп өзімізді құртып алу, ол да ғанибет емес. Мәселен біздің сол бір батысқа еліктеп, еліміздегі өзге ұлт өкілдеріне жағдай жасап есіркеуіміз өзімізге таяқ болып тиуде мүмкін әрине. Қазірдің өзінде көгілдір экранда көрсетіліп жатқан, өзге тілдегі бағдарламалар тізбегі жастарымызды теріс олқылықтарға жетелеп, қазақы емес дәстүр мен мінез бітістерін өн бойына сіңдіріп жатқаны шындыққа жанасарлық [3].

Әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә.Назарбаев 2009 жылғы 6 наурыздағы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты халыққа жолдауында
2. Ж.О.Кенжалин «БАҚ Қазақстандық патриотизмді қалыптастырудағы рөлі» п.ғ.к...дисс, Алматы, 2005. 155б
3. К. Тасболат Телевизия – мемлекеттік тіл жанашырыма? // www.aikyn.kz . – 2010. – 27 мамыр

**Дәуеева Ж.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-
нің Әлеуметтік педагогика және өзін –өзі
тану мамандығының 1 курс магистранты
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент
Анарбек Н.**

ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВТЕГІ ЗЕРТТЕУ УНИВЕРСИТЕТТЕРІНІҢ НЕГІЗГІ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Білім беру «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімді Стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып танылды. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Қазақстан Президенті республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады [1].

Зерттеу университеттерін құру туралы алғаш идеяны айтқан А.Гумбольдт- немісін танымал жазушысы XIX ғас. Берлиндік университет оқытушысы, ғылым және білім берудегі зерттеулердің құрылымын анықтады. Білім беру және ғылыми зерттеу туралы концепция Оксфорд, Кембридж, Париждік университеттері қабылдау арқылы жаңа әлемде жаңаша қырынан көріне бастады. XX ғас. басында АҚШ-тың жарты бөлігі ғылыми-техникалық бағытты ұстана отырып дамыды [2].

Бүгінгі таңда, Қазақстандағы жоғары оқу орындарын зерттеу университеттеріне айналдыру мәселесінің көтерілгеніне біршама уақыт болды. Осы орайда, біз мақала төңірегінде тарихи ретроспективтегі зерттеу университеттерінің негізгі тұжырымдамаларын қарастыруды жөн көрдік. Осы орайда, А.К.Мыңбаева өзінің монографиясында зерттеу университеттер және интеллектуалдық университеттердің тарихын қарастырған болатын [3].

Әлемнің ең үздік университеттері ие болып отырған «зерттеу» мәртебесіне жетудің шарттары - инженерлік, гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық және жаратылыстану ғылымдары желісіндегі басым бағыттар бойынша зерттеу мамандарын даярлауға келіп тіреледі.

Кешенді түрде ғылымаралық, пәнаралық зерттеу жүргізетін ғылыми-зерттеу бөлімдері болуы тиіс. Ғылымның түрлі салаларының басын біріктіретін ғылыми орталықтар мен ғылыми-зерттеу институттарында зерттеулер жүргізу - зерттеу университетінің ең басты әрі басым бағыттары болып саналады. Осы аталған талаптар жүйеленіп, іске қосылғанда ғана университет зерттеу мәртебесіне апарар алғышартты орындаған болып саналады. Мысалы ретінде, алғашқы орынды былтырғыдай Массачусетс технологиялық институты алды.

Үздік ондыққа Лондон университетінің колледжі, Лондон империялық колледжі, Оксфорд, Стэнфорд университеттері, Чикаго университеті, Калифорния технологиялық институты және Принстон университеті енді [2].

Айта кетерлігі, Ресей университеттерінен үздік 200-дік қатарында тек Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті бар, білім ордасы 120-шы орында. QS компаниясы әлемнің 76 елінен 800 университетін сарапқа салған.

Үздіктер тобы алты негізгі критерий бойынша анықталады. "Quacquarelli Symonds" (QS) компаниясы әлемнің 76 елінен 800 университетті сарапқа салған [4].

1. Массачусетс технологиялық институты (АҚШ)
2. Гарвард университеті (АҚШ)
3. Кембридж университеті (Ұлыбритания)
4. Лондон университетінің колледжі (Ұлыбритания)

5. Лондон империялық колледжі (Ұлыбритания)
6. Оксфорд университеті (Ұлыбритания)
7. Стэнфорд университеті (Ұлыбритания)
8. Чикаго университеті (АҚШ)
9. Калифорния технологиялық институты (АҚШ)
10. Принстон университеті

120-орын: М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті

Ал, Қазақстандағы жоғары оқу орындарынан зерттеу атағына ие болған Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті 209 орынды иеленіп отыр. Бұл нәтиженің жоғары болуы тарихи ретроспективтегі зерттеу университеттерінің негізгі тұжырымдамаларын қарастыру арқылы жүзеге асады.

Гарвард университеті –1636 жылы [Массачусетс штатының Кэмбридж қаласында](#) Массачусетс заңнамасымен қаланған жекеменшік, [Айви Лигасына](#) кіретін зерттеуші жоғары оқу орны. Гарвард [АҚШ](#)-тағы жоғары оқу орындарының ішіндегі ең көнесі және [АҚШ](#)-тағы тұңғыш [корпорация](#) (ресми президенті және басқа жұмысшылар тағайындалған). Әлемде Гарвардты ең беделді [университет](#) ретінде таниды, себебі оның тарихы, ықпалы және жеткен жетістіктері өте жоғары [5].

Гарвард – әлемдегі ең бай қаржы қоры бар білім институты, [2011 жылдың](#) қыркүйегінде оның қорында \$32 миллиард бар делінген.

Зерттеу университетінің дәстүрі тұңғыш американдық академик Бенджамин Франклиннен бастау алады. Ол ғылым мен білім үйлескенде ғана да білім саласы қуатты әлеуетті күшке айналады деп кеткен. Сол Франклиннің өзі қолымен қалап кеткен болашақтың зерттеу университеті жобасы кейін дамып, жаңа технологияның базасы ретінде ел бюджетіне құятын қаржылық ағынның басты көзіне айналды. Мысалы қазіргі кезде зерттеу университеттерінің отаны [АҚШ](#)-та ең озық 100 университеттің зерттеу және білім беруден түсетін қаржысы жергілікті бюджеттердің (жергілікті штаттардың-ред.) 95 пайызына тең келеді. Қазіргі кезде әлемдік рейтингтің басында тұрған ең озық саналатын университеттердің жылдық бюджеті 1-3 миллиард доллар көлемінде [4].

Зерттеу университеттеріндегі ғылыми жаналықтар ең басты пайда әкелуге ықпал ететін механизм болып саналады, олар қолданбалы әзірленімдердің негізінде келешекте өндіріске енгізіледі. Мысал ретінде бір ғана университет маңына 300-ден астам корпорация шоғарыланып отырған *Массачустет университетін* атауға болады. Сонымен қатар жобаларды жүзеге асыруға қажетті инвестицияларды тарту да басты мақсаттың бірі. Білім ошағындағы ғылыми зерттеулер, әзірленімдерге құйылар қаржы көзі әр тараптан келеді. Қаржы көздерінің қатарында алдымен мемлекеттік бюджет болса, келесі қатарда бөлінетін гранттар, қайырымдылық және қамқорлық қорларынан, бизнес саласынан, оқу, зерттеу, өндірістік және кеңес қызметтерінен түсетін қаржылар бар.

Жалпы жоғары оқу орындарындағы зерттеулер бұл жүйені жолға қойған мемлекеттерде әлемнің озық технологиялы дамыған елдері қатарына кіруіне ықпал ететін әлеуетті күш саналады. Сол үшін де соңғы жылдары ғылыми мінберлерде зерттеу университеттері «білім экономикасының орталықтары» деп те аталып жүр.

Әлемдік білім саласында зерттеу университеттері жиі талқыға салатын мәселелер төңірегі төмендегідей [6]:

- зерттеу университеттерінің қауымдастығын және зерттеу университеттерінің корпорациясын құру,
- ортақ заңнамалық базаны әзірлеу,
- зияткерлік құқық мәселесін шешу,
- қаржылық ағынды шоғырландыру әдістерінің дайын болуы тиіс

Сонымен қатар зерттеу университеттері білім мен ғылым, өндіріс, өнертапқыштық, ғылыми ашылулар тоғысқан аса ірі құрылымдарға айналды. Бұл ретте зерттеу университеттерін, институттарын Қазақстанның білім жүйесі үшін жаңа белес деп қарауға болады. Оған дәлел, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. Жоғары оқу орындарының «зерттеу» мәртебесін алуы, яғни зерттеу университеттерін Қазақстанның білім жүйесіне енгізу - елдің рухани өміріне, әлеуметтік жетілуіне, саяси ахуалына, экономикалық дамуына ықпал ететін болады.

Ең әуелі зерттеу университетті төмендегі талаптарға дайын болуы тиіс:

- инфрақұрылымы дайын болуы керек.
- зерттеулерді басқаруға, өнеркәсіптік өндіріс ошақтарымен тығыз қарым-қатынас орнатуға,
- қаржыландыру жолдары мен қор көзіне, ұлттық зертханалар мен академиялық институттармен байланысты жүзеге асыруға
- мамандар дайындалып, арнайы қызметтер құрылуы қажет [4].

Қазіргі таңда, Қазақстандағы жоғары оқу орындары шетелдік тарихи ретроспективтегі зерттеу университеттерінің негізгі тұжырымдамаларын өңдеу арқылы, талдап, сараптау нәтижесінде білім беру жүйесіне енгізу қажет. Нәтижесінде, әлемнің ең үздік университеттері қатарында көрінері сөзсіз. Зерттеудің негізгі шарттары - инженерлік, гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық және жаратылыстану ғылымдары желісіндегі басым бағыттарын айқындау арқылы жетістікке жетеміз.

Кешенді түрде шетелдік тарихи ретроспективтегі зерттеу университеттерінің негізгі тұжырымдамаларын қарастыру арқылы ғылымаралық, пәнаралық зерттеу жүргізетін ғылыми-зерттеу бөлімдері болады. Ғылымның түрлі салаларының басын біріктіретін ғылыми орталықтар мен ғылыми-зерттеу университетінде зерттеулер жүргізудің басым бағыттары айқындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә., «Мәңгілік ел» -Алматы, 2014.
2. Құсайынов А.К. Салыстырмалы педагогикасы. – А., 2010. – 352 б.
3. Мынбаева А.К. История, теория и технология научной деятельности высшей школы: Монография.- Алматы, 2010. – 257 б.
4. Е. А. Штокман, А. Е. Штокман Высшее образование в США. – М., 2012 г. – 211 б.
5. Анарбек Н. Вариативность высшего образования в эпоху глобализации. – А, 2009. – 262 б.
6. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы/ Егемен Қазақстан, -14 желтоқсан, 2010 ж.

**Ибрагимова Л.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және
өзін –өзі тану мамандығының 1 курс
магистранты
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Булатбаева А.А.**

ШЫҒЫСТЫҢ ОЙШЫЛЫ ӘЛ-ФАРАБИДІҢ АДАМГЕРШІЛІК ТӘЛІМ- ТӘРБИЕНІҢ МАЗМҰНЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ РОЛІ.

Тәуелсіз мемлекетіміздің дархан халқымыздың болашағы-қазіргі жас ұрпақтың тәлім-тәрбиесі мен білімдарлығына, саналығына тікелей байланысты екендігі баршаға аян. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында елдегі адами капиталының сапалы өсуін былайша жеткізеді: «Ұлтжандылық, адамгершілік нормалары, халықаралық ынтымақтастық пен толеранттылық, физиологиялық және рухани даму, заңға бағынушылық. Осы аталған құндылықтар барлық оқу орындарына, білім мекемелеріне енуі керек» [1]. Қоғамды ізгілендіру-XXI ғасырдың табалдырығындағы өркениетті дамудың талабы. Мұның өзі оқу, тұлғалық үрдісінің барысында баланың адамдық бейнесіне көп көңіл бөлудің қажеттілігін көрсетеді.

Ұлы ойшыл Фараби тарихи шындықты, адамгершілік тәлім- тәрбиені, оның ішінде еңбек тәрбиесін адамның игілігі, бақыты үшін қолдануды армандады. Адамның игілікке жету жолдары туралы ойларын Фараби «Сол кездің өзінде» экономиканың, саясаттың, мемлекеттік құрылыстың, отбасы тәрбиесінің, еңбек тәрбиесінің мәселелеріне байланыстыра отырып, аса қажет мызғымас берік негізге сүйенді. Сондай-ақ ол қоғамды ақылмен дұрыс басқарудың шарттары жөнінде батыл пікір айтқан ғұлама-ойшыл еді. Өйткені адам бақытты болуға лайық және сол бақытын табуға тиіс. «Адам өз заманында жақсы да дұрыс басқарылатын қоғамда ғана шын мәнісінде бақытты өмір сүре алады»- дейді данышпан. Сөйтіп, Фараби адамның өмірлік іс әрекетіне үлкен мән бере отырып, тәлім-тәрбие мен еңбек қана адамды жануарлар дүниесінен бөліп, оқшау көрсететінін ғылыми тұрғыда дәлелдеді.

Адамгершілік тәрбиесі жастардың қоғамға, отбасына, еңсе, білімге, Отанға, жер бетіндегі бейбітшілікке қатынасын қалыптастырады. Осы заманғы адамгершілік тәлім-тәрбиесі жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделеді. Адам ең әуелі адамгершілігімен, парасатының биіктігімен көрікті. Адамгершілік тәлім-тәрбие оқушылардың адамгершілік ұғымы мен принциптерін, мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. Оқушылар оларды оқып үйренумен шектелмей, оқу, тәрбие, еңбек процесінде іске асырғанда адамгершілік олардың сеніміне айналады. Адамгершілік қатынастар моральдық нормалармен өлшенеді. Адамгершілік тәрбиесі оқушылардың моральдық сенімдерін, жағымды мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін қалыптастырады. Адамгершілік тәрбиесінің теориялық мәселелері өл-Фараби, Ыбырай, Абай, т.б. еңбектерінде нақты жазылып кеңінен қолданылылуда. Әл-Фараби "Адам өз өмірінің қожасы, сондықтан өз бағытын өзі жасауы керек. Ол не нерсеге де ұқыптылықпен қарап, жиған-тергенін орынсыз шашпай, кез келген адамға сырын ашпай, өзінің мақсат мүдделері жөнінде достарымен ғана бөлісіп отыруы керек дейді. Осылайша өмір сүрген адамның ғана ар-ожданы таза болады" деген.

Мәдени мұрасы бай, қазақ халқы- өзіне біткен табиғи ерекшелігімен, сергек ой, сезімтал жүрекпен, дәстүрлі тәлім-тәрбиесі, әдіс-тәсілдері бар халық. Қазақ топырағында туып, білім алған, кейінгі ұрпаққа өшпес мұра қалдырған ұлы тұлғалар:

Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, А.Байтұрсынов, С.Торайғыров, М.Сералин, М.Әуезов, С.Мұқанов, С.Көбеев, Б.Момышұлы, М.Ғабдуллин, тағы басқа ойшыл ғалымдар мен ақындар ғылымның әр саласы мен әдебиеттің, мәдениеттің дамуына игі ықпал жасады. Адамгершілік тәлім-тәрбие берудің басты саласының бірі - мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. өз халқы үшін адал қызмет ету. Ұлтжандылықтың, елін сүюдің ғажайып күш екендігін терең сезінген ежелгі қазақ ақын-жыраулары, ойшылдары өз шығармаларына осы тақырыпты үнемі арқау етті, көп көңіл бөліп, халықты елі үшін жанын пайда етуге, жастарды елжандылық рухта тәрбиелеуге баса көңіл бөлді.

Адамгершілік тәлім тәрбиесінің құрамдас бөлігі ретінде - ұлтжандылық, отаншылдық (патриоттық) қасиеттерді» айтамыз. Патриоттық сезім және ұлттық құндылықтарды құрметтеу арқылы Отанға деген сүйіспеншілік артып, оның қуатты, тәуелді болуы үшін жауапкершілікті сезіну пайда болады.

Патриотизм ұғымына енетіндер:
- адамның туған жерін сүйіп, өз халқының тілін құрметтеуі, Отанының мүддесін қорғау, азаматтың көрсетуі және Отанға адалдықты сақтау;
- елінің әлеуметтік және мәдени салаларда жеткен жетістіктеріне мақтану;
- оның ар-намысын, еркіндігі мен тәуелсіздігін қорғау;
- өткен тарихын, халқының әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрлерін құрметтеу, Отан игілігі үшін еңбек ету.

Енді ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті мазмұнына енетіндер:
- әр түрлі елдердің және ұлттардың халқын құрметтеу;
- басқа халықтардың тілін, әдет-ғұрыптарын және салт-дәстүрлерін сыйлау;
- басқа халықтардың рухани өмірі мен мәдениетіндегі жетістіктерге оң баға беру;
- олармен жақсы қарым-қатынаста болу.

Патриотизм мен ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін атқарылатын тәлім-тәрбие жұмыстарын атап өтетін болсақ, бұл аса аяулы сезімдерді балалардың бойына ұялата білудің жолдары көп болғанымен, осы төрт саласына тоқталайық.

- Халқымыз баланың жақсы, жаман болуы оның жаратылысынан деген қағиданы келтіреді. Шындығында бала әке, шешесінің бір-біріне деген таза сезімінен жаралуы, ана құрсағында ортаның, үлкендердің, қоғамның ықпалында дамып жетілуі, ана бауырында уызына тойып, ана сөзінің үніне бағынып өсуі, жаратылысының дұрыстығы.

- Баланың ата-анасымен, өскен ортасымен ана тілінде қарым-қатынасқа түсуі.
- Бала өзінің әке-шешесі, ата-бабасы өсіп-өнген жерінде өсуі, туған-тұрған жерінің қадір-қасиетін, табиғат сырын терең ұғынып, болашақты жалғастыратын ұрпақ екендігін сезініп өсуі, өз өлкесінің суын, нуын қастерлей білуі, ұғынуы.

- Баланың туған халқының, ұлттық тарихын білуі, оның ашы-тұщы кезеңдеріне мән беріп өсуімен байланысады. Жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық сана мен мінез ерекшеліктерінің орны ерекше.

Профессор М.Ғабдуллин өзінің "Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес" еңбегінде "Бүгінгі жастарды адамгершілігі мол, ұлтжандылық рухта тәрбиелеуде ақын-жыраулардың өнеге сөздерінің белгілі мөлшерде пайдасы бар екені нақ. Халықты сүй, халық үшін ерлік еңбек ет, ел-жұртқа қорған бол деушілік қазіргі күнде ескірген сөздер емес, қайта мағыналы, мәнді сөздер. Сондықтан бұлардың ішінен жастарымызды адамгершілікке тәрбиелеуде әсер ететіндерін таңдап алып, орнымен

пайдалана білсек, нұр үстіне нұр болар еді" дейді. Осы тұрғыдан алғанда қазақтың ұлы ойшылдарының кемеңгерлік ой-пікірлерін тәлім-тәрбие ісінде орынды пайдалана отырып, оқушы-жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеу - әрбір тәрбиеші ұстаздық басты парызы. Әскери ұлтжандылық тақырыптарына ой толғаған жауынгер жазушы, тәлімгер педагог Б.Момышұлы жас жауынгерлерді ерлік, ұлтжандылық, Отанын, елін, жерін сүю, ұлттар достығына тәрбиелеу қажеттілігін өз шығармаларының арқауы етті. Ол ұлттың дәстүрді, елжандылықты жастардың қанына сіңіруде мақал-мәтелдердің, батырлар жырларының, терме-толғаулардың мәніне тоқталады. Жеткіншек ұрпақты тәрбиелеуге қажетті негізгі адамгершілік қасиет, С.Көбеевтің пікірінше, ұлтжандылық болып табылады. "Туған елін сүю сезімі туа бітпкен сезім болып табылмайды, оны адамға табиғат тарту етпейді. Елжандылықты қоғам мен жекелеген адамдар бойына сіңіріп, дамытып, тиісті деңгейге көтереді. Отбасы мен мектеп жастарды асқақ ұлжандылық сезімге тәрбиелеуге тиіс" - дейді ол. С. Көбеев баланың өз Отаны үшін қажетті азамат болып қалыптасуында ата-ананың алатын орны мен атқаратын мәнін зор бағалап, отансүйгіштік тәрбие негізі ана тілі екенін терең түсіндіре білді. Оның пікірінше, жас ұрпаққа білім беру өз ана тілінде жүргізілуі керек дейді. Еліміз егемендік алып, мемлекет ретінде қалыптасты. Экономикадағы, саяси-әлеуметтік, ғылым салаларындағы жетістігіміз мақтануға тұрарлық. Осы жетістіктер аясында жас ұрпақта Отанын сүюге, ол үшін аянбай қызмет етуге тәрбиелеу - әр педагогтың қазіргі таңдағы басты міндеттерінің бірі. Жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық сана мен мінез ерекшеліктерінің орны ерекше. Әр халықтардың дәстүр-салтындағы келін түсіріп, қыз ұзату, баланы үйлендіріп, ұрпақ жалғастыру мәңгілік құбылыс. Осы заманға лайықтап, өткеннің мұрасын байыптап жастарды жұбайлық өмірінің дұрыс басталуына бағыт-бағдар беру - қоғам мен мектептің, ата-ананың, бүгінгі тыныс-тіршілігіміздің маңызды шаруасы. Бұл мәселеде халықтың ақыл-ойын, болмысын, арманын, тәлім-тәрбиесін Абайдан терең ұғындырған ақын болған емес. Сондықтан да Абай идеясына тоқталғанды жөн көрдік.

Абай бозбала мен бойжеткенді жұбайлық өмірге баулуда мына мәселелерге назар аударды.

- Адам өмірінің сыңары, бір бүтіннің жартысы болатын өмір серік жар таңдауда тәрбиелі, ақылы ажарына сай, еңбексүйгіш адамгершілігі мол таза жүректі адаммен бас қосу. Жастың шақ - адам өмірінің ең қызық ең мағыналы, ең жауапты шағы, оның басты ерекшелігі, алданғыш көңіл, албырт сезім, сенгіш жүрек, батыл әрекет, қызыққа құмар, қызылға өш, өткінші дәурен екендігі.
- Жастық шақта отбасын құру, білім алу, еңбек қаракетіне төселу - адамшылықтың басталу шағы, оны дұрыс бастау қажет. Абай келешегіне үміт еткен жастарды жұбайлық өмірге алдын ала даярлықпен баруына ерекше мән береді. Отбасындағы тіршіліктің барлық жай-жапсарын, жетістік-кемістігін олардың алдарына жайып салып, жақсысын үйреніп, жаманынан жиренуге шақырды.

Демек, балаларымызды адамгершілік тәлім-тәрбие беру үшін олардың ар ұятын, намысын оятып, мейірімділік, қайырымдылық, кішіпейілдік қамқорлық көрсету, адалдық, ізеттік сияқты қасиеттерді бойына сіңіруі қажет. Баланы үлкенді сыйлауға, кішіге ізет көрсетуге, иманды болуға адамгершілікке баулу адамгершілік тәрбиесінің жемісі болады. Әл-Фарабидің еңбектерінде жазылған адамгершілік тәрбиені қазіргі кезеңдегі уақытпен ұштастыра білсек адамгершілігі мол жеке тұлғаны тәрбиелеу үшін

оған мұғалім іс-әрекетінің әр алуан түрлерін үйрету, дамыту оны өзінің қоршаған дүниесін танып, білуіне қажетті «құралмен» қамтамасыз ету керек.

Сонымен, Фараби туындыларының ішінде тәлім- тәрбиесі, адамгершілік, игілік туралы тағылымдарының маңызы әлі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ. Қайта оны тағылымдарының мазмұны қазіргі тәуелсіз Қазақстан жағдайында қайта түлеп, заман талабына сай жаңа көрініс алууда. Әл Фарабидің ілімі Шығыс халықтарының, оның ішінде қазақ халқының педагогикалық ой-пікірінің дамуында революциялық төңкеріс болып есептелді. Демек, ол Шығыс халықтарының салт-санасының, әдет-ғұрпының ағартушылық тәлім-тәрбиелік, ой-пікірінің, ғұламалық тағылымының дамуында жаңа кезеңі ашылуының, негізін қалауы дейміз.

Пайдаланған әдебиеттер.

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы <http://strategy2050.kz/>
2. Қ.Б.Сейталиев. Тәрбие теориясы. - Алматы, 1976.
3. Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы/Қазақстан мұғалімі. 5 ақпан, 1993.
4. М.М.Тілеужанов. Қазақ халықтық педагогикасының кейбір мәселелері. - Орал, 1992.
5. Көбесов А. Әл Фараби. Алматы, 1971.
6. Қазақ Совет энциклопедиясы. Алматы, 1973, II-том.
7. К.А.Оразбекова. Иман және инабат. - Алматы, 1993

Шошабаева С.- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 1 курс магистранты
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор Булатбаева А.А.

СУБЪЕКТІЛІК БЕЛСЕНДІЛІК ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МАМАН РЕТІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Адам материяның әлеуметтік формасына жатады. Әлеуметтік индивид бола тұра, ол қоғамның мүшесі болудың алдында, әлеуметтену үрдісінен өтуі тиіс және тұлға ретінде қалыптасуы керек. Сондықтан да, адамды қоғамның талаптарына сәйкес тәрбиелеу мен оған білім беру қажет.

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің басымдығы халықаралық еңбек нарығында бәсекелесе алатындай мамандарды даярлаудағы жетістіктерімен анықталады, яғни үнемі еңбек үдерісіне итермелейтін оқу үдерісі – адамды үздіксіз білім алуға дайындау үдерісі. Мұндай жағдайда оқыту мен білім берудің мақсатын – маманға өз бетімен іс-әрекеттің жаңа әдістері мен түрлерін тудырушы, өзі үшін жаңа кәсіби өріске енуі, аз уақыттың ішінде өз еңбегінің бағытын бағалай білуіне ықпал етуші тұлғаның интегралды сапасы – креативтілікті қалыптастыру.

Жоғары білім беруге жаңа көзқарас бойынша, болашақ маманның мақсатты түрде креативті әлеуетін дамыту қажет. Психологтардың анықтауынша, «дайын» білім, дерек студенттің дербестігін қалыптастырмайды, керісінше, олардың ішкі түрткілерін әлсіретеді және тұлғалық әлеуетінің сұранымсыздығына алып келеді. Сондықтан да жаңа заманға маман даярлаудың мақсатына сәйкес оқу үдерісінде креативті ойлауды қалыптастыру, жасампаз қабілетіліктерді дамыту басым бағыт болып саналады.

Бүгінде оқу үдерісінің негізгі құрамдас бөлігі оның қызметіне қажетті креативті іс-әрекет тәсілдерін, оның құрылымы мен әдістемесін үйрету, шеберліктерін қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты әрбір студенттің тұлғалық психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оның танымдық іс-әрекетіне де, оқыту ортасының құралдарына, мазмұны мен әдістерне түбегейлі өзгеріс енгізуді қажет етеді. Сондықтан да тарихи-логикалық ұстаным тұрғысынан негізделген дәстүрлі жүйеден тұлғаға бағдарланған білім беруге ауысуды тұжырымдауға болады. ол студент оқыту үдерісінің субъектісі болу қажет деген әдіснамалық принципке негізделеді. Демек, ең алдымен студенттің қажеттіліктерін, түрткілерін, мақсаттарын, белсенділігі, интеллекті мен басқа да жекелік психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет [1].

Субъект (лат. *subjectum* — бастауыш) – 1) Болмысты тану мен өзгертудің қайнары ретіндегі индивид немесе топ; белсенділікті жеткізуші. Субъект индивид немесе топ іс-әрекетті танудың және өңдеудің негізі ретінде; іс-әрекеттік белсенділіктің тасымалдаушысы. 2) сараптауға қатысатын (өз еркімен немесе күйттеп) организм [2, 384б].

Философиялық көзқарас адамның өзін-өзі дамуы мен қалыптасуының негізі ретінде қаралады, ұйымдастырушылықтың жаңа сапалы деңгейге ауысуға болатын материяның өзіндік қозғалысының ерекше типі ретінде қарастырылады. Әдебиеттерді талдаудан бізге мәлім болатыны; адам ежелгі заманнан бастап бүгінгі әлемде ғана түсініледі, ал әлем адамсыз мүмкін емес, өйткені тұлға көп жағдайда қатынас ретінде болатын. Сократ, қазіргі батыс елдері әдебиеттерінде оны адам философиясының бастаушысы, негізін салушысы ретінде, бір ұстанымды ұсынған екен, оған сәйкес өзін-өзі тану мен даму философияның басты және жалғыз мақсаты деп түсініледі. А.Протагор адамда тек қана ойлауға қабілеттілігін анықтап қоймай, сонымен бірге оның бүкіл адами субъектілігін көрсетеді, өйткені адам – нақты индивид. Аристотельдің философиясында антропологияның екі тенденциясы біріктіріледі: діни-этикалық (адам мен табиғат ажыратылған) және космологиялық-натуралистік (адам бүкіл әлеммен байланысты). Ол адамның қоғамдық-саяси мәнін айрықша көрсетіп, адамның өзін-өзі жетілуінің қажеттілігін айтып, оның мүмкіндігін айқындайды. Бірақ оған адам табиғатын түбегейлі өзгертуге болмайтындығы туралы көзқарасын да білдіреді. Сондықтан да, сол уақыттар кезеңінде адамның ақиқаттағы бейнесінің өзі көргендей мәнімен сәйкес келмеу мәселесі анықталған болатын. Сонымен ежелгі грек мәдениетінің негізгі көзқарасы физикалық-рухани дене ретіндегі адамды қарастыруға болатындығын, оның мәселелері рационализм, табиғи және әлеуметтік үрдістердің циклдік тұжырымдамасы шеңберінде қаралатындығын білдіреді. XVIII ғасырдан бастап, әсіресе И.Кант заманынан бастап, философтар тұлғаны жеке даралықтан ажырататын болған. И. Кант адамды өзіндік таным іс-әрекетінің субъектісі ретінде, сыни және практикалық ақыл-ойдың қосымшасы ретінде қарастырып, тұлғаны «...ақылды, өзі немесе өзгелермен бірге орнатқан заңдарға бағынатын» деп анықтаған. Басқаша айтқанда, кез келген адам өзін-өзі дамытатын тұлға бола алмайды, оған «жақсы Менге» ұмтылатын, өзінің бай ішкі тәжірибесін көре білетін және талдай алатын адам ғана лайықты. Әр адамның қайталанбайтындығы тұрғысынан даралық идеясы негізінде ұстанымды анықтаймыз, ол теориялық негіздеменің бір ережесін құрайды. Білім беру үрдісінде жаңа білім беру парадигмасына сәйкес даралық пен тұлға еркіндігі қамтамасыз етілуі анықталады. Осындай көзқарас педагогикалық үрдістің мазмұны мен мәнін анықтайды, болашақ мамандарды дайындаудың іс-тәжірибеде жүзеге асырылатын бағытын көрсетеді. Маркстік философияда тұлғаның өзін-өзі дамуының мәні өзгелермен өзара әрекеттестігі негізінде түсініледі, өйткені қоршаған әлем адамның әлемі ретінде айқындалып, адам әлеуметтік табиғатты меңгеретіні туралы айтылады. Адамды К.Маркс тарихтың субъектісі мен объектісі ретінде қарастырады, яғни «тарих дегеніміз – адамның өз мақсаттарын іске асырудағы іс-

әрекет» деп түсіндіріледі. Осы пікірдің мағынасын, былай түсінуге болады: адам – оны жеке алып қарастырғанда абстрактілі және индивид ретінде әлсіз, қоғамдық таптар құрамында және әлеуметтік топтарда өзгелермен бірге тарихтың жасаушысы болады. Маркстің пікірінше, адамның ерекшелігі оның еңбек етуімен байланысты. Еңбек – қоғамдық, заттық іс-әрекеттің нәтижесі. Ол тек нақты заттарға бағытталып қана қоймай, сонымен бірге қоғамдық қатынастар мен қоғамды қамтиды. Осыған сәйкес қарым-қатынастың, танымның, ойлаудың формалары қалыптасады. Осы арқылы адамның қабілеттері жүзеге асырылып, ол үшін жаңа мүмкіндіктер ашылады. Осы ереже адам тұлғасы өзін-өзі дамуы мәнін түсіну үшін негіз болады. XIX ғасырдың соңында қоғамның жаңа өмірі ұйымдастырылуынан пайда болуымен байланысты, тұлғаның ішкі дүниесіне, оның еркіндігіне бағытталған, оның әлеуметтік құқықтары мен еркіндігіне бағытталған. Тұлғаның өзін-өзі дамыту мәселесі философтардың ойларында бейнеленіп персонализм және экзистенциализм бағыттарында көрініс береді. У.Э.

Гуссерляның өзін-өзі дамыту идеясы жеке субъектілердің ішкі әлемі болып, өзін-өзі жетілдірудің қайталанбас, ерекше нәтижесі ретінде қарастырылады. А.Камю, С.Кьеркегор, Ж.Сартр, М.Хайдеггер, К.Лоперс және т.б. өз еңбектерінде тұлғаның өзін-өзі дамытудың идеясын адамдық «Меннің» терең мәні ретінде қарайды. Орыс философиясында XX ғасыр ойларының (Г.С. Батищев, М.М. Бахтин, В.С. Библер, О.Н. Крутова,

Н.О. Лосский, М.К. Мамардашвили, А.Г. Мысливченко, В.В. Розанов,

С.Л. Рубинштейн, Л.С. Франкл, К.А. Шварцман және т.б.) ортақ бағыты гуманист философтар мен психологтарды біріктіреді. Олардың барлығы адам тұлғасының өзіндік құндылығы мен ерекшелігін қабылдайды, оның қоғам өміріндегі мәндік рөлін ерекше көрсетеді. Н.А. Бердяев, В.В. Розанов, Л.С. Франкл өз еңбектерінде тұлғаның өзін-өзі дамытудың мәнін ашады. Мысалы, В.В. Розановтың жазғаны: «Адам тек өзінің ерекшелігінде өзінің мағыналық ерекше мәнін көрсетеді: онда түрлі рухани шығармашылықтың бұлағы жатыр». С.Л. Франкл «өзімізді өзіміз іске асыруымыздің қажеттілігі бар, біздің «Меніміздің» нағыз мәнін құрайтын біздегі ұйықтап жатқан рухани күштерге шығармашылық шығыс беру керек». Н.А. Бердяевтің позициясында дамудың табиғи жолын таңдау еркі идеясы болады. Ол адамның өзінің жетілуіне бағытталған ішкі қозғалысын өзіндік еркіндікті орнату деп түсінеді. Сонымен, философтардың еңбектерінде адамның рухани өзіндік жетілу феномені тұлғаның өзін-өзі дамытудың идеясы болып табылады екен. Қазіргі философия адамның әлеуметтік адам ретіндегі үнемі өзгеруін үнемі тұрмыс жағдайына байланысты түсіндіреді және қоршағанның түрлі факторларының әсерімен болады. Осыған орай М.К.

Мамардашвилидің ойы өзекті болады: «адам әлемдегі үнемі қайта жаңару үстіндегі жағдайында болатын жан, осы жаңадан жаңаруы адамның өзінің ұмтылысы нәтижесінде, яғни өзін өз ойларына орнату, өз ұмтылыстарына бағындыру нәтижесінде іске асады». Сонымен бірге

П.Г. Шедровицкийдің пікірі бойынша тұрмыстың күрделілігі адамның өзін-өзі дамуына, ішкі дүниесіне назар аудару қажеттілігін талап етуді, бірақ өзін-өзі дамыту механизмін іске асыру үшін себепкер ұмтылысы қажет – белсенділік, өзіндік-себептік ауыстыру мен ауысу. Адам дамуының басқа философиялық ережесі бар, ол: әлеуметтік факторлардың және өмір сүру жағдайларының интенсивті түрде дамуы адамның тірі ретінде, сезімтал индивидуум ретіндегі тіршіліктің негізін қозғайды, ол тұлғадағы, табиғатпен берілген өзгерістердің себебі болатын әлемге қатынасы, мінезі, қабілеттері және т.б. айтады. Осы идеялардың негізінде біз болашақ маманның кәсіби қалыптасуы барысында педагогикалық үрдістің мазмұнын белгілейміз, педагогикалық әсер етудің мәні мен бағыты өздерінің «Жақсы Меніне» жетудегі студенттердің өзгелермен іс-әрекеттік әрекеттестігі арқылы өзін-өзі жүзеге асыру негізінде рухани-шығармашылық іс-әрекеті үшін жағдайлар жасайды. Сонымен, философиялық ғылымдар тұлғаның өзін-өзі дамытуы туралы түсінікке өзін-өзі жетілдіру мен әлеуметтік қызмет

көрсету мақсатымен рухани-тәжірибелік өзіндік жаңаруы ретінде, өзінің адами мәнінің толықтығына жету мен өмірлік мақсаттарға қарай өз-өзінің құрастырылуының аяқталуына бағытталған адамгершілік жаңару іс-әрекеті ретінде зерттеген. Бұл жерде тұлғаның өзін-өзі дамытудың маңызды факторы ретінде көптеген философтардың пікірі бойынша диалектикалық бірігудегі еркінділік саналады, сонымен еркінділіктің «неден» дегеннен гөрі «не үшін» құндылығы айқындалады. Осының барлығы тұлғаның өзін-өзі дамытудың негізгі шарты ретіндегі еркінділік мәселесінің философиялық аспектісіне тоқталуға мүмкіндік жасайды. М.К.Мамардашвилидің, Б.С.Гершунскийдің, П.Г.Щедровицкийдің, Б.А.Запесоцкийдің, В.П.Зинченконың, Н.Б.Крылованың және т.б. еңбектерінде жоғарыда айтып кеткендей келесілерге назар аударылады: тұрмыстың күрделілігі адамның ішкі дүниесіне ерекше көңіл аударуды талап етеді, оның өзіндік тұрмысының деңгейін өздігінен ұғынуға, «Мен-бейнесін» түзету механизмдеріне еркіндік және топқа тәуелділік жағдайларында. Біздің көзқарасымызға П.Г.Щедровицкийдің пікірі жақындау болады, белсенділіктің көзі адамның өзінде табылмайды, сондықтан да білім беру жүйесі іс-әрекеттің жаңа үлгілерін қалыптастырудың және белсенділіктің, ойлаудың шығармашылық эволюциясының, жалпы әрекеттің орталығы болуы тиіс.

Субъект психологиясын іс-әрекет субъектісі ретінде қарастыру барысы адам қалыптасуының негізгі кезеңдерін сипаттайды. Философиядан өз бастамасын алатын субъект психологиясының басты ережелерін С.Л. Рубинштейн, Б.Г.

Ананьев жасаған және олар жалпы түрде тұжырымдалып, психологиядағы гуманистік бағытымен анықталған.

А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская субъект психологиясы негіздерін дамытқан болатын, ал С.Л. Рубинштейн оның ережелерін тұжырымдап жасайды. Субъект – тұтастылықтың және автономиялықтың, өз белсенділігінің жоғары деңгейіндегі адам. Осы деңгейде адам өте жекеленіп кеткен, яғни өз мотивациясы, қабілеттері, психикасы ерекшеліктерін білдіреді. Сонымен, адам субъект ретінде туылмайды, ол іс-әрекет барысында субъект ретінде танылады. Әр тұлға – субъект, бірақ соның өзінде ол тұлғаға теңестірілмейді. Субъект – өзін-өзі ұйымдастырудың белгілі бір сапалы тәсілі, тұлғаның өзін-өзі реттеуінің, ішкі және сыртқы жағдайлардың келісуінің тәсілі, барлық психикалық үдерістердің, күйлердің, қасиеттердің реттеу орталығы, сонымен бірге қабілеттердің, объективті және субъективті мақсаттарға қатысты іс-әрекеттің міндеттеріне сәйкес тұлғаның мүмкіндіктері мен шектеулерінің формасы. Субъектінің тұтастылығы, бірлігі және кіріктірілуі оның психикалық қасиеттері жүйелілігінің негізі болады.

А.В.Брушлинский субъектінің тұтастылық мәселесін аша отырып, адам дамуының барлық кезеңдеріндегі табиғилық пен әлеуметтіктің байланыстылығын айтады. Сонымен, субъектіні әр түрлі авторлар түрлі түсіндіреді. Мысалы, Б.Г. Ананьев адам ұйымдастырушылығының үш негізгі құрылымдарын айтады: индивид, тұлға, іс-әрекет субъектісі. Осы үш құрылымның кіріктірілуі адамның қайталанбас даралығын айқындап береді екен. Даралықтың компоненттері индивидтің қасиеттері болып табылады (табиғи қасиеттер жиынтығы), тұлғаның (қоғамдық қатынастары жиынтығы), іс-әрекет субъектісінің (еңбек іс-әрекеттері жиынтығы). Даралық дамуының үш формасы анықталады. *Біріншісі* – онтогенез – адам дамуының негізгі формасы. *Екіншісі* – тұлғалық қасиеттердің даму формасы – қоғамдағы адамның өмірлік жолы. *Үшіншісі* – адамның кәсіби іс-әрекеті барысындағы субъектілік қасиеттері қалыптасуының формасы. Барлық үш құрылымның ерекшеліктері мен сипаттамалары бар және әр құрылымға даму процесінің гетерохрондығы тән. *Даралық* генетикалық тұрғысынан кеш қалыптасады, ал *қасиеттер* онтогенез, кәсіби іс-әрекет, адамның өмірлік жолы барысында тұтас жүйенің нәтижесі болып қалыптасады.

Сонымен, Б.Г. Ананьевтің іс-әрекет субъектісі ретіндегі адам туралы түсінігі адам

дамуының белгілі бір кезеңінде психикалық қасиеттердің және кәсіби іс-әрекет барысындағы механизмдердің қалыптасуымен анықталады. Осыдан *адам* субъект ретінде операционалдық механизмдермен, *индивид* -қызметтік механизмдермен, ал *тұлға* – индивидтің қажеттіліктері мен құндылық бағдарларын қамтитын мотивациялық механизмдерімен түсіндіріледі. «Адам қасиеттерінің индивидтік, тұлғалық және субъектілік болып ажыратылуының себебі адам сипаты мәнінің табиғилық пен әлеуметтіліктің тұтастығымен ашылады» – деп Б.Г. Ананьев жазады. Өзінің кәсіби іс-әрекеті барысында және шығармашылығы негізінде кәсіби іс-әрекеттің жоғары деңгейі ретінде адам Б.Г. Ананьевтің көзқарасы бойынша субъект ретінде қарастырылады.

Субъект белсенділігі түрлі қарама-қайшылықтарды шешіп, психикалықты дамытады және сол психикалықтың тасымалдаушысы субъект болады. Белсенділіктің таңдамалылығы, даралығы мен нәтижелілігі түрлі әрекеттерді субъект жасайтынын растайды. Міне осы жерде субъект іс-әрекетінің өзін-өзі дамытудың ұйымдастыруы мен реттеуінің деңгейлері туралы сұрақ туындайды. Қарама-қайшылықты шешетін субъектіні анықтау үдерісі, К.А.Абульханованың түсінуінше, субъект категориясының тұлға категориясымен толық қамтылатынын және *тұлға дамуының* жоғары деңгейінің белгісін білдіреді. Бұл адамның өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі белсендіру ұмтылысының гуманистік көзқарасы пікірімен толық келіседі (мысалы, А.Маслоу, К.Роджерс).

Субъект – әрекеттік көзқарастың ережесіне сәйкес субъект өзін-өзі дамытудың негізі ретінде тәжірибелік (практикалық) және теориялық іс-әрекеттері алынады, бірақ олардың барысында бір ғана іс-әрекет өтеді (ойын, оқу, еңбек және т.б.) және қарым-қатынастың түрлі деңгейлерінде жүзеге асырылатын нақтылау мен дамыту жүреді. *Бір жағынан*, субъектіні дамытуда белсенділік пен іс-әрекеттің рөлі жетекші болып анықталады, *екінші жағынан*, сауал туындайды – субъектінің белсенділігі мен іс-әрекетін не бағыттайды? *Теориялық тұрғысынан* мақсатсыз саналы және саналы емес тәжірибелік іс-әрекетті болдыру қиынға соғады. Осы жерде, тәжірибелік іс-әрекетті және белсенділікті түсінудің *өлшемдерін ажырату маңызды*. Белсенділік тәжірибелік әрекетке қарағанда эндогендік қажеттіліктермен бағытталады, олар сыртқы ортада іске асырылады. Ал тәжірибелік әрекет экзогендік мақсаттармен бағытталады, сонымен қатар субъект таңдаған және белгілі бір осы таңдауға сәйкес әрекеттер мен тәсілдер арсеналымен осы мақсаттарды жүзеге асыру үшін қамтамасызданады. Осылайша «белсенділік» және «тәжірибелік әрекет» арасындағы қарама-қайшылық жойылады.

Субъектінің практикалық әрекеттері – сыртқы әлеммен өзара әрекеттестігін аяқтайтын танымдық бағалау мен жоспарлаудың соңғы кезеңі. Сонымен, белсенділік субъектінің әлеммен жалпы әрекеттестігін бағыттайтын және тәжірибелік іс-әрекеттегі мақсат пен тәсілдердің өзара әрекеттесудің барысындағы мақсаттар мен тәсілдерді нақты талдаудың нәтижесі болып табылады. Белсенділік пен тәжірибелік іс-әрекет субъектіні әрқашан мақсатқа бағытталған және әлеммен әрекеттестігінің дамуына қол жеткізеді. Бұл өз кезегінде субъектінің ментальды тәжірибесін дамытады, өзгертеді, қайта құрайды және мақсат-міндеттердің іске асуын қамтамасыз етеді. *Белсенділікті дамыту үрдісі тәжірибелік іс-әрекетті дамытудың алдында жүреді және оны дайындайды*.

Болашақ маманның өзін-өзі дамытудың кәсіби қалыптасуына ықпал ететін педагогикалық жағдайлардың жасалуы тұлға дамуының жалпы теориялық негіздемесін талап етеді. Бұл өзара әрекетте болатын факторлардың әсерін есепке ала тұра өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту феномендерін анықтауға, сонымен бірге педагогикалық үрдісі жағдайында олардың іске асудағы механизмдерін анықтауға мүмкіндік береді.

Білімді адам болу үшін, қайта ұғыну кеңістігінен шығу мен үздіксіз өзін-өзі өзгерту, өзіндік шығармашылықта тұтастай тұлға ретінде өзін-өзі дамыту үшін бұрын меңгергенді тереңінен ұғыну болып табылады. Осыған орай педагогикалық үрдісте өз бетінше әрекет ететін, өзін-өзі дамытатын шығармашыл тұлғаны қалыптастыру мәселесі

туындайды. В.П. Зинченко білім берудің рөлін өз оқушыларына жаңа әлемді ашу деп түсіндіреді, сол әлемдерде бағдарлай алуға үйрету деп айтады, сонымен қатар білім әлемін ашу мен білімсіздік әлемін ажырату деп түсіндіреді. Педагогтардың пікірінше, білім беру парадигмасы жаңаруының дәуірінде тұлғаның өзін-өзі дамуы ішкі факторлармен анықталуға тиіс. Қазіргі жағдайларда қоғамның маңызды міндеті – жаңа өзіндік сана мен ойлауды қалыптастыру. Олар тек білімді алу білігін ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге жұмыс жасауға, өмір сүру білігін және өзгелермен бірге өмір сүруге үйрету болып табылады. Осы төрт біліктер өз жиынтығында біздің діліміздің өзгеруін анықтайды: адам өз өмірін өзі құру керек, өз-өзінің авторы болуы тиіс. Педагогикалық үдеріс барысындағы субъектілердің өзін-өзі дамытуы білім беру іс-әрекетін гуманизациялаудың маңызды факторы, шарты, тәсілі болады. *Студенттердің өзін-өзі дамытуы мен білім берудің гуманизациясының арасындағы өзара байланысты көру және оны меңгеру үшін тұлғалық өзін-өзі дамыту үдерісінің әдіснамалық негіздерін қарастыру маңызды.* Өйткені, ол әр түрлі адамтану ғылымдарында түрлі түсіндіріледі.

Сонымен, тұлғаның өзін-өзі дамытудың жағдайларын түсіндіруде келесі қорытындыға келеміз: болашақ маман тұлғасының қарым-қатынасқа қабілеттілігін, педагогикалық және психологиялық үдерісіне қатысушылардың арасындағы субъект-субъектілік қатынастарын дамыту деп ұйғардық. Түсіністік пен қарым-қатынас мәселелерін педагогтар мен психологтардың зертеулерінде «мен» тұжырымдамасы шеңберінде зерттеленеді.

К.Роджерстің пікірінше, өзін-өзі дамытудың негізгі бағыты – өзіне деген сенімді нығайту мен өзін-өзі сыйлау қабілетін қалыптастырудың нәтижесінде субъект «идеалды Менге» ұмтылады. Қазіргі тәжірибеде К. Роджерстің «тұлғалық өсу тобының» әдісі қолданылады. Ондағы қарым-қатынас барысында адамның адаммен қатынастарын құру үшін қатысушылар бір-бірінің алдында ашылып, өздерінің сезімдері туралы айтады, мәндік мағыналарды іздейді, өмірлік таңдаудың еркіндігін алуға ұмтылады және ол үшін жауап береді. Неғұрлым білікті және қабілетті болу үшін осының барлығы шектеулі рухани потенциалды ашуға көмектеседі. Бұл өздігінен өз бетінше әрекеттенуді күшейтеді – ұйымдастырылған байланысты гештальт үнемі қалыптасу барысында болатын және өзіне деген көзқарасты анықтайды. Тұлғалық жетілуге теріс әсер ететіндер – өзгерістен қорқыныш, қорғаныс механизмдері, өз ағзасына сенбеушілік, конформизм. Тұлғалық жетілуді түсіндіруде А.Маслоудың зерттеулеріне сүйенеміз: өсу – яғни потенциалдықтан қалмау деп түсінеміз. Немесе «тұлғалық өсу» деп А.Маслоудың қол жеткізген негізгі қажеттіліктері негізінде «жоғары» қажеттіліктерді қанағаттандыруды айтамыз. А.Адлерде тұлғаның ішкі күштерінің өзін-өзі дамыту процесі әлеуметтену мен тұтастылыққа жету барысында атқарылады, мақсатқа бағытталған шығармашылық ұмтылысына байланысты. Сондықтан да, шет елдің қазіргі психологиясының тұжырымдамасында – онтопсихологияның – «тұлғалық жетілу мен даму» негізгі ұғымдары болады және адамның тұлғалық өсуіне кедергі болатындарды анықтаған. Осының негізінде келесі қорытынды жасаймыз: педагогикалық процеске қатысушы әрбір субъектінің өзін-өзі дамытуы бойынша өз іс-әрекетін талдауға көмектесетін технологияларды қолдану маңызды. Осыған орай біздің тәжірибелік жұмысымызда оқушы өзін-өзі дамытудың, жетілдірудің объектісі болуы ерекше орынды алады. Ол өзінің нағыз тұлғалық ерекшеліктері мен әрекеттерін шынайы бағалай білуі тиіс және өз алдына мақсат қоя білу керек.

Психологтардың зерттеулері бойынша (А.А.Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн және т.б.) адам дамуы барысында өзін-өзі дамыту екі детерменизмдік мағынасына ие: ішкі және сыртқы, негізінен назар ішкі анықтаушыларға аударылады – ішкі мүмкіндіктерді анықтау мен әлеуеттік жағдайларды ашу. К.А. Абульханова-Славскаяның пікірінше, адамның дамуы – бұл белсенді өзін-өзі

басқаратын, «ішкі жылжуға» тәуелді үрдісі (спонтанды ерексіз кез келген жүйенің өзгеруінің, оған сыртқы жағдайлар мен өзгерістегі орта ықпал етеді). Осыдан, «даму» категориясы мен «өзін-өзі дамыту» категориясы философиялық, психологиялық және педагогикалық зерттеулерде бір-бірімен байланысты, өйткені жалпы дамудың өзін-өзі дамыту мәселесі осы салалардағы өзін-өзі жетілдірудің негізінде пайда болған.

Адамның, тұлғаның қалыптасуының негізі білім деп қарастырсақ, университеттік білім беру жүйесінде студенттердің білім, білік пен дағдыны меңгеруі үдерісінде «өзін-өзі табуы», өзінің жеке құндылықтар әлемін құруы, білім әлеміне кіруі, өмірлік және ғылыми мәселелерді шығармашылық жолмен шеше білуіне икемдейді.

Креативтік орта әсер еткенде тұлғалық сапа ғана қалыптасады. Дегенмен, қандай да жетілген инновациялық білім беру ортасы болмасын, онда жоғары деңгейдегі креативтік қалыптаспайтыны сөзсіз. Сондықтан да зерттеуімізге субъект мәселесін өзекті етіп қарастыруды жөн көрдік. Өйткені, тұлғаның субъектілік ерекшеліктері көбінесе іс-әрекетке қатысты сипатталады. Бірақ, субъект ақиқатты бейнелеп қана қоймайды, ол әрқашан осы ақиқаттың мән-мағынасын айқындап, оның құнды жақтарын ашып, оған өзіндік мазмұн береді. Субъектілік қасиеттің ерекше белгісіне әлеуметтік сипат жатады.

Субъект табиғаты мен мәнісін ашатын тұжырымдамалар, ілімдер педагогикалық-психологиялық тұрғыдан бірқатар ресейлік және шетелдік ғалымдардың (К.А.Абдульханова, А.В.Брушлинский, Г.Олпорт, К.Юнг және т.б. зерттеу нәтижелері болып табылады.

Қ.М. Нағымжанованың пікірінше, университеттің инновациялық білім беру ортасындағы студенттерге ықпал ететін субъектіліктің құрауыштарын анықтау үшін ғылыми еңбектерге кең ауқымды талдау жасалды. Осылайша, студенттің субъект ретіндегі педагогикалық креативтікті меңгеруін танытатын мәндік сипаттамалары былайша қорытындыланып, жинақталды: 1) белсенділік; 2) арнайы қабілеттердің тұтастығы, ықпалдастығы; 3) инновациялық іс-әрекет жүйелігі; 4) дербестік; 5) саналылық; 6) жасампаздық; 7) ізгіліктілік; 8) рух күші; 9) жауапкершілік; 10) қайраттылық, жігерлілік; 11) бастамашылық; 12) өзіне сенімділік және басқаларға сенім артуға қабілеттілік; 13) педагогикалық жеке стилінің авторы бола алу; 14) дүниені тану мен өзгертіп, түрлендіруге қабілеттілік; 15) әлеуметке бағдарланған белсенділік; 16) өзін-өзі тануға, өзін-өзі реттеуге, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі өзектендіруге қабілеттілік; 17) инновациялық үдерістерді, педагогикалық мәселелерді өзекті ете алу; 18) педагогикалық технологиялардың белгілі бір түрлерін меңгеріп, оларды жетілдіре алу; 19) өмір сүру мен іс-әрекетте жеке-даралық сипаттағы стратегиялар мен мәнерлерді қолдана алу, яғни бірегейлікпен танылу; 20) өз даралығын, құндылығын күшейте алу [3, 122б].

Қазіргі әлемде табысқа жетуге талпынушы әрбір адам үшін жаңа қабілеттіліктерді қалыптастыруы мен дамытуы, ойлау алгоритмін шапшаң құруға дайындық; өз психикалық күйін басқара білу қабілеттері қажет. Басқаша айтқанда, үнемі өзін-өзі жетілдіріп отыруы қажет. «Өзін-өзі тану» - адамның өзінің іс-әрекет субъектісі ретіндегі өз тұлғалық ерекшеліктерін біртіндеп түсіну үрдісі. Бұл үрдістің нәтижесі – «Мен» образының түрлі аспектілерінің қалыптасуы [4, 88б].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оспанова Б.А. Формирование креативности студента в контексте субъектной активности. Вестник КарГУ. Караганда, 2009. №2.
2. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006.
3. Нағымжанова Қ.М. Университет студенттерінің педагогикалық креативтілігін инновациялық білім беру ортасында қалыптастыруының ғылыми негіздері: пед. ғыл.

канд... дисс. – Алматы, 2010.

4. Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования: : пед. ғыл. канд... дисс. – Туркестан, 2006.

**Мухангалиева Р.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін
–өзі тану мамандығының 1 курс
магистранты
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Қожахметова К.Ж.**

РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ, ДАМУ ГЕНЕЗИСІ

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселелердің бірі: олар отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылдық пен адамгершілік қадір-қасиеттерін жана дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын – ұнамды мінез-құлық нормалар мен рухани – адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру қажеттілік екені белгілі.

Қазақтың рухани мәдениеті қола дәуірінен қалыптасып, бірнеше тарихи кезеңдерден өтіп біздің халқымызға жетті. Көне түркілерден келе жатқан көшпенді ата-бабамыздың негізгі рухани мәдениетінде дін арқылы бірлесу, топтасып қалың қол жинап елдің бірлігін сақтап отырған. Шапқыншылық кезеңдерде тек қана білектің күшімен емес, *жүректің*, діннің, өткір сөздің, ақыл-ойдың ұшқырлығымен халықты біріктірген. Содан «білекті бірді жығар» - деген нақыл сөзбен өсиет қалдырған. Қазақстан халқының үш ғасыр бойы рухани мәдениеті сонау сақ, ғұн дәуірі одан кейін жалпы түркі, қазақ хандығы Ресей мәдениеті, Кеңес үкіметі кезеңдерінің тарихи мәдени даму қалыптарынан өтті. Осы кезеңдерде әрбір даму кезеңі өз кезегінде рухани мәдениеттің дамуына жолдар салды. Сақ, ғұн мәдениетінде көшпенді халықтың әдет-ғұрпы қалыптасса, жалпы түркі дәуірінде көшпенді жартылай отырықшы халықтың мәдениеті, Ресей мәдениетінде бодандық, қазақ хандығында рулық, Кеңес үкіметі жылдарында жалпы адамзатты жеке ұлтты материалды үрдіс деп тану т.с.с рухани мәдениеттің негізгі кезеңдері өзгеріске ұшырап келер ұрпаққа жеткізіліп отырған. Қазақтар ерте заманнан бастап, Отанын сүй, қорғай білу соған рух жинап тұтастықты қамту ел бірлігін ұстау сияқты рухани-адамгершілік мәдени құндылықтарды сақтаған. Қазақ халқының бүгінге дейін жетіп отырған негізгі рухани мәдени құндылықтарына:

- 1) Атамекен, атакәсіп, атамұра;
- 2) Кісілік қасиеттеріне: дінді ұстану, шаруашылық, өнеркәсіп өнеріндегі, ішкі дүниесіндегі қол жеткен табыстарын құндылық деп санаған.
- 3) Отбасын сақтау; ата-баба тарихы, шежірені білу, жеті атаны сақтау қазақтың отбасын сүттей ұйытуға, әрі қарай ата-бабасының салып кеткен ізімен жүретін рухта тәрбиелеу;
- 4) Сөзінде тұру, уәжде тұру, халықты жұмылдыратын өтімді сөз айту ұлт үшін маңызды құндылықтарға жатқан.

Рухани-адамгершілік тәрбиесіне тоқталмас бұрын, оның негізгі ұғымдары «рух», «руханилық», «адамгершілік», «құндылық», «тәрбие» ұғымдарының өзара байланысына, ара-жігіне тоқтала кетпекпіз.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «Рух – табиғи материялық бастаманы білдіретін философиялық ұғым» - делінген [1].

Рух ұғымы субъективті және объективті рух деп жіктелінеді. Субъективті рух – адамның өзіндік сана-сезімі, өз-өзіне баға беруі болса, объективті рух – белгілі бір тарих

сахнасында өмір сүріп жатқан халықтың рухы, ең алдымен оның туған тілі, жасаған өнер әлемі, әдет-ғұрпы, тәлім-тәрбие әдістері, адамгершілік құндылықтары, ділі ретінде қабылданады[2].

Қазақ Ұлттық Энциклопедиясында «рух – жан дүниесі кейде «жан» атауының баламасы ретінде қолданылады. Руханилық – адам танымы мен дүниеге көзқарасының адамаралық қарым-қатынастағы биік адамгершілік қағидасы» делінген [3].

Рухани мәдениет – адамның, өзіне және басқа адамдарға, дүниеге қатысын реттейтін дәстүрлер мен құндылықтардың жиынтығы.

Рухани тәрбие – борыш, әдептілік, шындық, жауапкершілік, т.с.с. адамның ісі мен ойына жоғары мән бере алатын қасиеттерді тәрбиелеу.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздікте *рухани-адамгершілік тәрбиесі* - өмірге адамның тұрақты және үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін құндылықты қатынасты қалыптастыру деп көрсетілген[4].

Рухани-адамгершілік тәрбиесі сонау ежелгі кезден бері дамып, ақын-жыраулар, ойшылдар, ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған.

Орта ғасырда педагогика ғылымының қалыптасуына өзіндік зор үлесін қосқан ұлы ойшыл, данышпан ғалым Әбунасыр әл-Фараби еңбектерінде рухани құндылықтарға көңіл бөлгендігі белгілі. Атап көрсеткен ерекше ұғымы «қайырымдылық» феномені болды. «Қайырымдылық» екі түрлі болады: этикалық және зияткерлік. Зияткерлік – (жанның) ақыл- парасаттылық жағына жататын қайырымдылық – дейді ғұлама. Сонда рухани құндылық – адамның ортамен қарым-қатынас, айналысатын ісі, білімі мен өмір сүру салты, санасы мен сезімі, сенімінен тұратын жиынтық.

XI ғасырда өмір сүрген түркі данасы ойшыл-ақын Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білік» атты еңбегінде бүкіл адамзатқа тән адами құндылықтарға сипаттама берілген. “Құтты білікте” ол, ең алдымен, даналық яғни қазіргі түсініктегі теориялық зерде туралы ой толғап, даналық табиғатын, оның ерекшелігін, туа біткен қабілеттер мен кейінгі білім жинақтаудағы адамның өз рөлі, таным процесінде ақиқатқа ұмтылу, т.б. мәселелерді қарастырады. Дастандағы адами құндылықтардың жүйесі төмендегідей болып табылады: 1) адам, адамның өмірі, жеке тұлға; 2) имандылық, ізгілік, руханилық; 3) тектілік, парасаттылық, кісілік; 4) оқу-білім, ақыл, даналық; 5) әділдік; 6) байлық, дәулет, құт; 7) қанағат, ынсап, тәубешілдік; 8) жомарт жүрек; 9) тіл өнері, сөз шеберлігі; 10) ел басқару өнері, билік.«Құтты білікте» білім өмір мәні және қоғам мәдени, рухани деңгейінің өлшемі ретінде көрсетіледі. [5] Ойшылдың пікірінше, білім мен парасат адам мен қоғам өмірінде кездесетін зұлымдықтардың алдын алу үшін қажет. Білім адамның өз болмысын танып білуге, иманын жетілдіруге, өмірдегі өз орнын табуға және қайырымды болуға жол ашатын жарқын жол.

Қожа Ахмет Йасауи [6] философиясының басты тақырыптарының бірі Жаратушымен тығыз байланыс, әлемнің үйлесімі, кеңістік пен уақыттың бірлігі, адамның Алланы тануға ұмтылысы, ғарыш пен адам әлемінің тұтастығы, макрокосмос пен микрокосмос болып табылады. Ол өзінің еңбектерінде негізгі ұстаным ретінде Хақты, Руханилықты, Тазалықты тануға апаратын ізденіс жолын жатқызады. Йасауи түсінігінде өзіндік таным мен өзіндік тазару, Хақты тану Шындық шыңына ұмтылыс. Йасауи ілімінен тұлғаның сапаларына да қызығушылық білдіргенін көреміз. Олар: шыдамдылық пен төзімділік, саналы тоқтам, ұстамдылық, шүкіршілік пен қанағатшылдық. Жалпы айтатын болсақ, Йасауи ілімінен рухани-адамгершілік тәрбиесін көре аламыз, өйткені тұлғаның сапалық қасиеттерін, оның жетілдіру жолдарын қарастырған.

Махмұт Қашғари. (XI ғ.) Негізгі еңбегі «Диуани лұғат ат-түрік» («Түркі сөздерінің жинағы») деп аталады [7]. Жинақта адамгершілік, тәлім-тәрбие, психологиялық қасиеттер, адамның бойында кездесетін жағымды және жағымсыз мінез-құлықтарға сипаттама береді. «Ақылымды ал, ұлым менің, рақымшыл бол, әулетіңнің

ағасы бол, ақылшы данасы бол, білгенінді ортақтас...» , «Ұлым менің, ақыл сенің серігін», «Ашу-ыза ақылыңды алады, мажыма мылжың дүниенді тарылтады». «Даналардың сөзі – ақыл, зер салсаң, зердеңе қонар», «Рақымшыл болсаң, менмен болма», «Рақымың болмай мақтансаң, қиын-қыстауда қиналарсың», «Туғаныңның мәртебесін өсіргің келсе, сый-сияпат көрсет...»

Асан қайғы, Шалкиіз, Бұқар жырау, Ақтамберді жырау т.б. қазақтың көрнекті ойшылдары халықтың рухани дүниесін, мәселені өмір салтымен, жер мұратымен, бостандық, теңдікпен, ел билеушілер мен төрелердің, батырлардың, қарапайым адамдардың жеке басымен, отбасындағы қарым-қатынасымен, үлкендерге, әйелдерге деген құрметпен тікелей байланыстыра қарастырады. Мысалы, Асан қайғы халық үшін “Жерұйықты” іздеп табуға бар күш-жігері мен ақыл-ойын жұмсайтын адамды мұрат тұтқан. Асан Қайғы қазақ қоғамының болашағы үшін барша жұрты бай, кедей деп бөлмей, адамгершілікке, бірлікке, бауырластыққа баулуды қажет деп санады. Оның ойынша, адамның мінез-құлқы жақсы болуы үшін айналасындағыларға жанашырлық ізгі жүректілік білдіруі, қамқоршы болуы қажет. Өзіне қажетті игіліктерді жасауда адамдар бірлесіп, қоғамдасып, бауырмалдық іс-әрекет жасауы керек, сонда ғана бақытқа жетеді, басына бақ қонады деп білді. Бүкіл халқының қамын ойлауы, елді берекелі бірлікке, шынайы достыққа адал еңбекке шақыруы, сол замандағы прогрессивтік маңызы зор гуманистік көзқарас еді.

Ақын-жыраулардан басқа біздің ұрпағымызға рухани-адамгершілікті тәрбиені уағыздап, насихаттаған ұлы ойшыл ғалымдарымыз да аз емес. Мысалы, А.Байтұрсынов, М.Ж.Көпеев, А.Құнанбаев, Ш. Құдайбердиев, Ы. Алтынсарин, М.Жұмабаев, Ж. Аймауытов, сияқты ұлы ғұламалар адамды аса жоғары құндылық ретінде бағалайды.

Ағартушы-демократ, қоғамдық қайраткер әрі ойшыл, реалист-ақын, ғылым және озық жанашыл педагог Ы.Алтынсарин, білім берудің толып жатқан мәселелерімен қатар халық ағарту ісінің рухани-имандылық негіздерін жасап, өз еңбектерінде мектеп пен отбасы тәрбиесінің моральдық негіздерін көрсетіп берді. Ы.Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан біз гуманистік көзқарасты, яғни шәкіртке жылы жүректі болуын, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық ұғымдарының көрініс тапқанын көреміз.

Ұлы Абай [8] адам мәселесіне, оның табиғи және әлеуметтік жақтарының арақатынасын, адамгершілік, кемелдену, гуманизм идеяларын өзгеше пайымдайтын сананы тудырды. Ұлы ғұламаның жарық дүниеге келген адам баласының маңдайына жазылған тағдыры жайлы, оның дүниеден алатын орны мен рөлі жайлы философиялық пайымдауға, сан қилы да күрделі адам болмысын жан-жақты әлеуметтік қарым – қатынасы адамдарды түзу жолға түсіреді - деп тұлғаның рухани-адамгершілік құндылықтарына адамның адами қасиетінің дамуын негізге алып, келер ұрпаққа бір сөзбен “Адам бол!” – деген ойларынан нағыз адам болу үшін тек қана өзіңді тану арқылы сыртқы мәдениетке, тілге дінге мән бере отырып дамуға сол арқылы адамгершіліктің негізгі принциптері- қайырымдылық, биік талғам, шындық, әділдік негіздерін қабылдауға итермелейді немесе “Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның өзінің замандастарының бәрі кінәлі” деп рухани-адамгершілік құндылықтың келесі жағы қарым-қатынас құндылығын суреттесе, өзінің отыз жетінші сөзінде: “Адам баласы бір-бірінен ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады –деп рухани-адамгершілік құндылықтарына мәдени-этикалық құндылықтардың мәнін ашып көрсетеді. ” Тағы бір сөзінде Абай «шынайы байлық бұл адамдардың бір-бірін және өзін терең түсініп, өзара түсіністік қалыптасқанда ғана адамдар үйлесімді тіршілік құрып, дами бастайды» – деп адам бойындағы ең жоғары қалыптасқан құндылықтар бұл олардың ішкі рухани дүниесінің байлығы мен асыл қасиеттерін көрсете білу екендігін дәлелдеп береді.

Ш.Құдайбердінің “Үш анық” атты философиялық еңбегінде тұлғаны рухани

калыптастыру мәселесіндегі маңызы ерекше екеніне тоқталуға болады. Ш.Құдайбердіұлының еңбектеріндегі “жан, рух” жайындағы тұлғаның руханилық санасы - өмірдің мәнін, өзінің өмірдегі орынын, өз тағдырын халықтың тағдырымен ортақ деп түсіну қабілетін дамыту, жақын адамдардың алдындағы жауапкершілігін сезіну, өзінің жеке басына тән азаматтық және адамгершілік парызын орындау т.б. ой жетегінен адамгершілік рухани қадір қасиеттердің біртұтастығын және оның қалыптасуы жан мен рухтың, тәннің үйлесімділігінен туындайтынын ұғынуға болады. Шәкәрімнің басты қағидасы адам болды. Яғни, адамның кез-келген іс-әрекеті ол - жаны мен тәнінің ықыласынан туындайды, адам парасатты болу үшін ол өзінің ішкі жаны мен тәнінің тылсымын түсіну қажет екендігін өз ойларында дәлелдейді. Бұдан біздер, тұлғаның ақыл-ойы, сана-сезімі биік адамгершілік тұрғыда көтерілгенде ғана тұлға өзін-өзі танып, өз мақсаттарын іс-әрекет түрінде жүзеге асыра алады – деп ұғынуға болады. Ал, рухани сананың мақсаты-өмірдің құндылығын түсіну, ақыл- ой арқылы үнемі адамгершілік тұғырлары шындықты, ақиқатты іздеу; сезім арқылы сұлулықты сезініп, түсіну; ерік арқылы мейірімділікке, рахымдылыққа ұмтылу. Рухтың ұясы-жүрек. Ақыл жүрекпен нұрланса, неғұрлым рахымға толы болса, соғұрлым адамды ізгілендіреді. Жүрек жылуынсыз тек қана ақылмен қабылданған білім адамның өзіне де, қоғамға да болашаққа да теріс ықпал етеді [9].

А.Байтұрсынов «Адамдық диханшысы» өлеңінде адамгершілікке, еңбекке, дұрыс іс-әрекет жасауға шақырады. Бұл адамның дұрыс іс-әрекет етуіне, жақсылық жасауына, мейірімділік көрсетуіне шақырады.

Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының[10] еңбектері мен шығармалары тұнып тұрған рухани-адамгершілік тәрбиесіне бағытталған. Ғалым көп тілді меңгерген. Жаста йынан тілдік қоры мол болып, ғылым-білімге араласқан.

Ғалымның өлеңдері мен шығармаларымен танысып, талдауды жөн көрдік.

Жоғарыдағы кестеде көретілген өлеңдері мен шығармалары бұл ғалымның бірнешесі ғана. Бұдан баса өлеңдері, шығармалары, тұрмыс-салт жырлары бар. Сол кезеңдегі ғалымдардың еңбектері бір-біріне жақынарақ келеді. Мысалы, Ш.Құдайбердіұлы мен М.Ж.Көпеев еңбектерінде Алла, адам, парыз, намаз, ораза тұту; жан, рух, жүрек, сабырлық, шүкіршілік, т.б. сәйкестілік көрінеді. Біздің ойымызша, адамның адамшылдығын, рухани бай болуын көздейді.

М.Ж.Көпеев өз еңбектерінде келесі ұрпаққа рухани азығы мол, тәрбиелік мағынасы жоғары, білім мен ғылым байлығын қалдырған десек те болады.

Жалпы рухани-адамгершілік тәрбиесі бүгінгі күнде өзекті болып отырғаны белгілі, сол себепті де ұрпағымыздың бойына рухани құндылықтарды сіңіруде біздің әрқайсысымыз орнымыз ерекше. Рухани-адамгершілік тәрбиесі – бұл мәдени құндылықтарды іске асыру мен таратудың тетігі болып саналады, ал оның қалыптасуына халқымыздың тарихы мен ана тілі, философиясы мен әдебиеті, дәстүрі мен психологиясы және ұлттық-мәдени әлеміміздің ерекшелігі болып отыр. Рухани-адамгершілігіміз жоғары болу үшін: жағымсыз жағдайларды есітпей, көрмей, сөйлемей; дұрыс есітіп, дұрыс сөйлеп, дұрыс іс-әрекеттер жасауымыз қажет болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. П-Т. Алматы: Ғылым, 1985. 8-том, 591 бет. [78-79 б.]
3. Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы. / Бас ред.Б.Аяған. – Алматы: «Қазақ Энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2005. – 728 бет.
4. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика 1074 редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е.Арын.-Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006.
5. Таутенбаева А.А. Жоғарғы оқу орындарының оқу-тәрбие үдерісінде студенттердің

- ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру. Дисс. Алматы, 2009.
6. Қожа Ахмет Яссауи. Диуани Хикмет: Ақыл кітабы / М.Қаратаев, З.Ахметов т.б.- Алматы: «Мұраттас», 1993,-260 б.
  7. Қашқари М. Диуани лұғат ат-түрік. – Алматы, 1996.-237 б.
  8. Абай. Қара сөздері. – Алматы: Өнер, 2010. – 124 бет.
  9. Шәкәрім Қ. Үш анық. Алматы. 1991.
  10. Гибратнама. (Ақындар мұрасы). Алматы: «Олжас кітапханасы» Баспа үйі, 2012. – 156 бет.
  - 11.

**Абдраманова П.- әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің Әлеуметтік педагогика және өзін
–өзі тану мамандығының 1 курс
магистранты
ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор
Таубаева Ш.Т.**

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Қазақстан -2050» стратегиясы анықтап берген және республиканың ғылым мен білім беру жүйесінің алдында тұрған жауапты міндеттерінің бірі – мемлекет үшін Қазақстанның гүлденуіне, егеменді еліміздің өсіп-өркендеуіне өз үлесін қосар, білімді, мәдениетті жастарды тәрбиелеу. Осы жолдауда айтылғандай ХХІ ғасырдағы экономикалық және әлеуметтік жұмыстағы негізгі жетекші күш – «адамдар, олардың еркі, жігері, табандылығы, білімі». Бұл масатты орындау үшін республиканың ақыл-ойлы, шығармашыл әлеуметін өсіру қажет, дарынды балаларды анықтау мен дамыту үшін өркениетті жағдайлар жасау керек [1].

Барлық бала дарынды немесе өзіндік жеке-дара ерекше қасиеті бар деген тұжырым педиатрлардың, спорттық және көркем студиялардың маңызды мәселесіне айналды. Дарынды деп өз қатарларнан әлдеқайда дамыған немесе ерекше бір зейіні бар (музыкалық, көркемдік, спорттық, т.б. қасиеттері бар) балаларды айтады; ғылыми тұрғыдан кәдімгі сөзде жиі вундеркиндтер деп те айтады. Психология көзқарасынан дарындылық екі мағына береді – жалпы рухани зейінділік және нақты дарындылық. Жалпы зейінділікті ғалымдар – жалпылау икемділігі, кез келген тақырыпта әңгімелесу, мәселелерді шешу және өз тәжірибесінде үйрену деп тұжырымдайды.

Дарындылықтың бірден -бір белгісі – тілдің ерте шығуы. Әсіресе, егер бала бөлек-бөлек сөздерден арапайым сөздерге көшсе, бұндай балалардың сөз байлығы да мол, әңгімесі де мәнерлі болып келеді және олар сөздің реңі мен нюанстарын іштей сезеді. Сөйлемдері ұзақ және орынды. Көп балаларда әзіл-оспақ қасиеттері кездеседі. Олардың есет сақтау қабілеті жақсы дамыған, ойлау қабілеті де жан-жақты. Дарынды балалар әдетте 4 жасында хат таниды, оқи алады. Тәжірибелі психолог мұндай баланы өткір көзқарасынан және өзінің ерекше іс-әрекетіне қарап көпшілік ішінен тез тауып алады. Егер үлкендер мен бала қарым-атынасында сенімділік болмаса, ең үлкен дарын да танылмай қалады. Дарындылық, сол сияқты қарапайым зейінділік, жылулық, сүйіспеншілік және қамқорлық ортада ған ашылады.

Н.Ожеговтың сөздігінде дарындылық «табиғаттан берілген ерекше қабілет» деп түсіндіріледі. Адами ойлау, ізденімпаздық – табиғаттың адамзата берген тамаша сыйы. Бұл қабілет барлық адам бойынан табылары да сөзсіз. Дегенмен, табиғат оны бәріне бірдей етіп бөлмей, біреуге көптеу, біреуге аздау, ал үшіншілеріне мүлдем жарытпай

тарататыны анық [2].

Қай мемлекеттің де негізгі тірегі – білімді де білікті, іскер де белсенді адамдар. Сондықтан қоғам талабына сай ол қоғамды көркейтіп, дамытатын жастар тәрбиелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет «Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту» ияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі.

Дарынды балаларға білім беруді әр ғылымның бүгінгі даму дәрежесіне сәйкес жүргізу бір жағынан қоғамға талантты мамандар даярлауда тиімді болса, екінші жағынан ерекше дарынды балалардың тек өзінің интеллектуалдық дамуын қанғаттандыруды қамтамасыз етеді.

Дарынды балаларды анықтау – баланың дамуын талдаумен байланысты ұзақ процесс. Дарындылықты қандай да бір әдіспен анықтау мүмкін емесе (мысалы сынақтан өткізу). Дарынды баланы тәрбие беру мен оқыту барысында біртіндеп, сатылап анықтау қажет.

Жас өркеннің бойындағы табиғат берер ерекше қабілетті, дарындылықты тани білу, оның ары қарай дамуына бағыт-бағдар бере білу ерекше қиын іс. Ұстаз болу жауапты да қиын мамандық. Баланы заманына қарай икемдеп, өз заманының озық өнегесін оның санасына сіңіре білу, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту – бүгінгі күннің басты талабы. Дарынды оқушымен жұмыс істейтін әрбір мұғалімнің көкейінде мынандай сан қилы сұрақтар тұрады сөзсіз. «Дарындылық, данышпандық, қабілеттілік дегеніміз не?», «Дарындылықтың пайда болу негізінде қандай себептер жатыр: қоршаған орта ма, тұқымқуалаушылық па әлде тәрбие ме?», «Оқушы дарындылығын, оның әлеуетті қабілетін қалай анықтауға болады?», «Дарындылықты анықтайтын психодиагностикалық әдістемелердің қайсысы нәтижелірек, қайсысы тиімді?», «Неліктен кейбір адамдардың (Паскаль, Моцарт, Гете, Архимед, т.с.с.) қабілеті ерте жасында байқалады, ал басқа танымал тұлғаларда (Ньютон, Гегель, дарвин, Менделеев, Декарт, т.с.с.) ересек жастапайда болады?» . Осы сұрақтарға талмай жауап іздеп және сонытаба білген мұғалім ғана дарынды оқушымен нәтижелі жұмыс жасай алмақ.

Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты – олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады.

Оқушының дарындылығын анықтап, дамыту үшін пән мұғалімдері өзінің алдына мынадай мақсаттар мен міндеттер қояды:

1. Дарынды оқушының ақыл-ойының, эмоционалдық және әлеуметтік дамуы мен ерекшеліктерінің өзіндік ашылу деңгейі мен өлшемін ескеру;
2. Жан-жақты ақпараттандыру;
3. Коммуникативті бейімдеу;
4. Дарынды оқушының шығармашылық бағытының ашылуына, дамуына, қоршаған ортаға өзін-өзі жарнамалауына көмек көрсету;

Осы мақсаттар мен міндеттерді орындауда пән мұғалімдері мынадай жұмыс түрлерін қолданады:

1. Икемді және ұтқыр оқу жоспарын құру;
2. Жеке пәндерді оқытуда тәуелсіз қозғалыс жасайды;
3. Дарынды оқушының өзінің жұмысын өзі жоспарлап, шешім қабылдауына ықпал етеді;
4. Дарынды оқушының қызығушылығына байланысты оқу жопарын құрады;

Осы жұмыс түрлерін ұйымдастыруда әлеуметтік педагог мынандай мәселелерге баса назар аударады:

1. Пән сабақтарында шығармашылық сипаттағы тапсырмаларды іріктеу, орындау, талдау жұмыстарын жүйелі жүргізеді;
2. Дарынды оқушылардың білім деңгейі мен олардың өз мүмкіндіктерін пайдалану көрсеткішін арнайы әдістемелер бойынша жүйелі түрде тексеріп отырады;
3. Сабақтан тыс мезгілде жүргізілетін жұмыстарға – пәндік олимпиада, ғылыми конференцияға, интеллектуалдық турнирлер мен шығармашылық байқауларға дайындық жұмыстарын жыл бойы жоспарлы жүргізеді;
4. Білім мекемелерінде дарынды оқушылар үшін арнайы сыныптар мен топтар құрып, оқу бағдарламаларын жеделдетіп оқытуды ұйымдастырады [3].

Дарынды оқушымен жұмыс жүйесінде әлеуметтік педагог маңызды орын алады. Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. Өкінішке орай дарынды баланы анықтау, дамыту, оған қолдау көрсету қазіргі уақытта білім жүйесіндегі қолға алынып жатқан өзекті мәселе екеніне қарамастан еліміздегі жоғарғы оқу орындары осындай категориялы оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімдерді даярлау мәселелерін нақты әрі мақсатты қарастырмаған. Мектепте мұғалімдер мен психологтердің дарынды оқушылармен жұмыс істеу тәжірибелері жеткіліксіз. Дарынды оқушыны анықтап, дамыту және оқытуға арналған ғылыми-әдістемелік оқулықтар тапшы. Сондықтан әрбір әлеуметтік педагог өзінің жинақтаған және семинарларда алған тәжірибесі деңгейінде ғана оқушымен жұмыс жасайды. Ал бұл дарындылық мәселесін шешуге қиындықтар туғызады. Сондықтан арнайы дайындықтан өтпеген әлеуметтік педагогтар дарынды оқушымен жұмыс жасаған кезде мынадай келеңсіз жағдайларға душар болады:

- көптеген жағдайда олар дарынды оқушыға немқұрайлы қарайды және олардың ішкі жан дүниесіне үңіле алмайды;
- тіпті дарынды оқушыларды жақтырмайтын да жағдайлар кездеседі, себебі олар оның беделіне қауіп төндіреді;
- дарынды оқушының ерекшелігін, қажеттіліктерін және онымен жұмыс жасаудың кешенді диагностикалық әдістемелерін білмегендіктен дарынды оқушыны анықтауда төмен нәтижелер көрсетеді;

Дарынды оқушылар мұндай мұғалімдер үшін тек қана оқу жағынан емес, сонымен қатар тәрбие саласында да қиындықтар туғызады. Олар оқушы дарындылығын дамытудағы ғылыми зерттеу жұмыстарының қажеттілігін сезінбейді.

Ал біліктілігі жоғары немесе арнайы дайындықтан өткен әлеуметтік педагог өзінің мынадай қасиеттерімен ерекшеленеді:

- дарындылықты анықтау, дамыту мәселесіне ерекше көңіл бөледі және сол бағытта талмай жұмыс жасай алады;
- олар дарынды оқушыға қосымша тереңдетілген бағдарламалар жасай алады және олардың өздігімен жұмыс істеуіне, шығармашылық ізденістеріне қажетті кеңестер бере алады;
- жұмысқа қажетті материалдар мен тиімді әдістерді таба біледі және жұмыстың мақсатын нақты оя алады;
- оқушыға дұрыс бағыт бағдар беру арқылы оның ғылыми зерттеу жұмысымен айналысуына көмек жасайды;
- педагогикалық үрдісті диагностикалау жұмысын жүргізе алады және оларды бір-бірімен байланыстыра алады;
- дарындылықты анықтауды әр түрлі психодиагностикалық әдістемелерді, ал оқытуда оқытудың әр түрлі жаңа технологияларын тиімді қолдана біледі [4].

Дарынды оқушымен жұмыс істейтін әлеуметтік педагогқа қойылатын педагогикалық-психологиялық талаптарды мынадай бөліктерге бөлуге болады:

1. Әлеуметтік педагогтің бағыт бағдарына байланысты талаптар:

- дарынды оқушымен жұмыстың әлеуметтік қажеттілігін сезінуі;
- оқушыны жақсы көруі және қабілеті жоғары оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болу;
- дарынды оқушымен жұмысқа тұрақты қызғушылық таныты және нтижелі әдіс-тәсілдерді талмай іздеуі;
- дарынды оқушының ата-анасымен тығыз байланыс орнатуы;
- дарынды оқушымен жұмыс кезінде жоғарғы нәтижелерге жетуге ұмтылуы.

2. Әлеуметтік педагогтің біліміне қойылатын талаптар:

- өзінің абақ беретін пәнін мемлекеттік стандарт деңгейінен жоғары деңгейде білуі;
- оқушы дарындылығының моделін білуі;
- жеке тұлға теориясын, оны қалыптастырудың әдіс-тәсілін білуі;
- қазіргі заманға сай оқытудың жаңа технологияларын білуі;
- дарынды оқушыны оқыту, тәрбиелеу үрдісінде үлгерімге ғана көңіл бөлмей, оның басқа көрсеткіштерімен байланысына да көңіл бөлуі;
- дарынды оқушылардың ерекшелігін ескере отырып, оларға шығармашылықпен жұмыс жасайтын тапсырмалар дайындай білу.

Сондай-ақ, дарынды оқушымен нәтижелі жұмыс жасайтын мұғалімнің кәсіби «бейнесі» мынадай қасиеттерден тұрады: жоғары кәсіби біліктілік, даралық қасит, білімпаздық, ойлап табуға және ғылыми зерттеу жұмысына қабілеттілік, кәсіби қызметін өздігінен жетілдіруге ұмтылушылық. Дарынды оқушымен жұмы мұғалімнің өзіне, қызметіне және кәсіби біліктілігіне жаңа, жоғары талаптар қояды. Тіпті оның кәсіби жетілуіне өзгеше емтихан болып табылады [5].

Әлеуметтік педагогтің дарынды оқушымен жұмысқа дайындығының қалыптасуының мәселесі арнайы ғылыми зерттеуді қажет етеді. Ал қазіргі жағдайда республиканың әлеуметтік экономикалық дамуы үшін интеллектуалдық әлеуетті арттыру аса қажет. Сондықтан әлеуметтік педагогтар арнайы курстар арқылы бағыт бойынша кәсби деңгейін жоғарылатуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2050 жылға арналған стратегиялық баяндамасы // - Астана.
2. У.Б.Жексенбаева, А.К. Сатова Педагогика и психология одаренности школьников.-Алматы,2002.
3. Н.Д.Иванов, Н.Д. Хмель, Н.Н.Тригубова Научно-практические основы профессионально- педагогического самообразования – Алматы,1995.
4. І.Халитова. Әлеуметтік педагогика- Алматы: Білім,2007.
5. Л.Н. Нарықбаева. Научно-практические основы подготовки будущего учителя к работе с одаренными детьми // Автореф.к.п.н. 19.11.01. Алматы, 2001. 26-б.

специальности «Социальная педагогика и самопознание»,
научный руководитель: С.М.Пузикова, доктор педагогических наук, доцент социологии, и.о. профессора кафедры общей и этнической педагогики КазНУ им. аль-Фараби

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Снижение внимания социума к проблемам воспитания в семье последние десятилетия привели сегодня к довольно неблагоприятным последствиям: росту алкоголизации, наркомании, половой распущенности, раннему материнству, росту внебрачных детей, семейному насилию, социальному сиротству, делинквенции детей.

Снижение внимания социума к проблемам воспитания в семье последние десятилетия привели сегодня к довольно неблагоприятным последствиям: росту алкоголизации, наркомании, половой распущенности, раннему материнству, росту внебрачных детей, семейному насилию, социальному сиротству, делинквенции детей. Не случайно, ученые все чаще поднимают проблему укрепления социального здоровья современного общества через формирование устойчивой системы нравственной системы ценностей личности как в семье, так и за ее пределами.

Результаты проведенного исследования подростков с девиантным поведением позволили констатировать, что из них 74,5% молодых людей имеют разные виды аддикции (табакокурение, алкоголизм, наркомания, азартные игры); 54,9% от общего числа прошенных, выявлено агрессивное поведение. Чтобы направить поведение подростка в конструктивное русло социальный педагог сталкивается с необходимостью повышения общего уровня культуры современного подростка, когда он мог бы ответственно ставить задачи и организовывать их реализацию в соответствии с морально-нравственными эталонами общества.

Очевидно, что для решения проблемы формирования социально здоровой личности ребенка единственно приемлем только комплексный подход. Единое воспитательное пространство должно складываться из следующих компонентов: во-первых, из эффективной молодежной политики, активного привлечения молодых людей к решению актуальных социальных проблем; во-вторых,- должно обеспечиваться систематической высококвалифицированной работой социальных педагогов, комплексной программой педагогического воспитания родителей, их стремлением к саморефлексии и саморазвитию; в - третьих, программы учебных заведений, как общеобразовательных, так и высших школ, должны быть сориентированы на уважительное отношение к героическому прошлому мировой и отечественной истории, к замечательным примерам служения отечеству, верности долгу и социальной ответственности всех и каждого. Это те качества личности, которые крайне необходимы социальному государству, претендующему на звание социально-здорового общества.

Лоншакова М.С., магистрант 1 курса

специальности «Социальная педагогика и самопознание»,
научный руководитель: Пузикова С.М.,
и.о. профессора кафедры общей и этнической педагогике КазНУ им. аль-Фараби

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Известно, что 10% населения нашей планеты, по данным ООН, являются инвалидами. Согласно данным Всемирной организации здравоохранения таких людей насчитывается 13% [1, с. 249]. Это есть огромный, во многом неиспользуемый человеческий потенциал работников, который мог бы быть с успехом использован в самых различных областях производственной и социальной сферы.

За рубежом уже долгое время действуют специальные программы, позволяющие реализовать потребности данной категории населения, со значительным эффектом использовать ее желание трудиться на благо общества.

Президент РК Н.А. Назарбаев в очередном Послании в связи с этим отметил, что «надо усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать безбарьерной зоной. Позаботиться об этих людях, которых немало, – наш долг перед собой и обществом. Во всем мире этим занимаются. Люди с ограниченными возможностями могут работать на предприятиях бытового обслуживания, пищевой промышленности, сельского хозяйства» [2].

Но чтобы обеспечить профессиональную готовность этой категории работников, необходимо создать особые условия обучения. Инклюзивное образование только начинает развиваться в Казахстане. И есть оптимистические прогнозы экспертов, подкрепленные решимостью Президента страны, которые определяют качественные изменения в сложившейся специфической образовательной практике.

На сегодня в РК по официальным данным проживает около 475 тысяч инвалидов, что составляет 3% населения страны. 65 % из них могут выполнять определенную работу, но смогли трудоустроиться на сегодня только 12% из них [3, с.6].

В этой связи показателен опыт зарубежных коллег. Например, в США долгое время действует программа Inclusion, согласно которой еще в 1980-е г.г. начался процесс строительства новых зданий и перестройки старых с учетом потребностей различных категорий инвалидов. Правительство для этого выделяет дополнительные финансовые средства, в тоже время налагает жесткие санкции за нарушение утвержденных стандартов. Параллельно в СМИ проводилась продуманная, разработанная психологами, просветительская кампания с целью изменить общественное мнение по отношению к инвалидам. В итоге, инвалиды получили доступ ко всем сферам жизнедеятельности американского общества, при этом изменилось их восприятие гражданами США. Сейчас их везде принимают как здоровых людей, просто нуждающихся в дополнительной помощи. Такая же атмосфера создана в образовательных учреждениях Штатов [1, с.256].

Несколько иначе обстоят дела в нашей республике. Анализ специалистов показывает, что в Казахстане все же существуют серьезные проблемы у инвалидов в доступе к участию в общественной деятельности и условиям получения полноценного образования[4].

Во-первых, и прежде всего,- этому мешает нерешенная проблема с последующим трудоустройством людей с ограниченными возможностями здоровья. Аналогичная проблема существует и в развитых странах, посильной работой в которых охвачено только 40% инвалидов. Однако, там существует мощная законодательная база,

система льгот и поощрений для работодателей, которая запрещает любые формы дискриминации людей с инвалидностью.

Вторая проблема, с которой сталкиваются инвалиды - это ограничение доступа к образованию и удовлетворению элементарных социально-культурных потребностей, вследствие неприспособленности образовательных, культурно-просветительских и развлекательных учреждений для таких «особых» посетителей.

Третья проблема, которую часто не могут самостоятельно разрешить инвалиды, - это недостаточный объем услуг системы здравоохранения для медицинской реабилитации, что служит определенной помехой эффективности процесса обучения.

Необходимо назвать еще одну актуальную проблему, с которой приходится часто сталкиваться данной категории людей – это необорудованность доступа инвалидов к жилым, общественным и производственным зданиям, объектам социальной инфраструктуры (в виде подъездных путей, пандусов, пешеходных переходов, специальных светофоров, устройств для инвалидов колясок и т.д.).

Целый комплекс проблем имеют семьи с детьми инвалидами. С первого дня существования ребенка семья обречена на полную зависимость от его потребностей. Жизнь родителей часто полностью подчинена реализации его программе развития и реабилитации, при этом часто упускаются возможности собственной самореализации, саморазвития, самообразования.

Проблема, с которой сталкиваются не только дети, но и родители инвалидов в этом случае – это недополучение полноценного образования.

В настоящий период развития демократического общества важной задачей государства является проведение информационно-просветительской работы среди населения республики, научно-педагогического сообщества с целью поменять сложившееся стереотипное восприятие инвалидов как неполноценную часть общества. Этот процесс должен сопровождаться созданием специальной нормативно-правовой базы, обучающих материалов, системным изменением системы повышения квалификации преподавательского состава, работающего с данной категорией воспитанников. Остро востребовано изучение отечественного и зарубежного опыта развития инклюзивного образования. Все это позволит выбрать приемлемый вариант системы обучения в рамках столь специфической системы образования.

Одной из актуальных задач государственной Программы развития образования Казахстана до 2020 года является именно совершенствование системы инклюзивного образования. До 2020 года предполагается, что доля детей, охваченным инклюзивным образованием, от общего количества детей с ограниченными возможностями в развитии должна составить 50%.

Наш путь в будущее связан с созданием новых возможностей для раскрытия потенциала казахстанцев. Развитая страна в XXI веке – это активные, образованные и здоровые граждане. На это не раз обращал внимание Президент РК Н.А.Назарбаев. Государство берется вовлечь инвалидов в активную жизнь, когда «они будут не просто получать пособия, а будут осознавать себя членами общества, полезными работниками». Всем социальным институтам, неправительственным организациям, партии «Нур Отан» Президент страны поручил проработать этот вопрос, с 1 июля 2015 года - повысить на 25 процентов размеры социальных пособий по инвалидности и утере кормильца, усовершенствовать правовую базу деятельности объединений инвалидов[2], чтобы обеспечить благоприятные возможности самореализации для этой части населения, во многом невостребованной обществом.

Потребуется серьезная трансформация и системы образования для данной категории. Переход к инклюзивному образованию диктует участие всех специалистов системы образования, особенно управленческого звена и специалистов-практиков,

вовлечения их в процесс фундаментальной разработки вопросов образовательной деятельности, использования опыта развития инклюзивного образования в дальнем и ближнем зарубежье.

Отметим, что в нашей стране целенаправленная подготовка педагогов для такого типа учреждений практически не осуществлялась.

Сейчас достаточно остро стоит вопрос внедрения инклюзивного образования и в казахоязычных школах. Наблюдается острый дефицит квалифицированных педагогов, которые могли бы работать с данной категорией детей.

Решение широкого круга новых задач инклюзивного образования требует перестройки всей системы переподготовки специалистов для сферы образования. В частности, в программы подготовки и переподготовки придется включить новые модули, которые состоят из специальных дисциплин, обеспечивающих готовность педагогов к широкому партнерскому взаимодействию и творческому сотрудничеству не только в профессиональном сообществе, но и во всей образовательной среде.

Сегодня в Казахстане живет более ста тысяч детей – инвалидов и с каждым годом эта цифра только растет. При этом в стране пока работает только одна инклюзивная школа.

Чтобы изменить положение и помочь детям-инвалидам и их семьям в формировании эффективной образовательной среды, необходимо объединить усилия органов социальной защиты населения, здравоохранения, образования, культуры, информации. В частности, детям-инвалидам требуются специальные условия обучения и воспитания. Агентство по статистике, Министерство труда и социальной защиты РК приводит такие данные: в стране имеется всего 8 школ для детей с нарушениями зрения, в которых обучается 1240 детей-инвалидов по зрению и 19 школ для детей с нарушениями слуха с охватом 2706 детей. Эти учебные заведения нуждаются в специальном оснащении аудиторий беспроводными учебными классами. *Здесь требуется особое приложение сил социального педагога* [5, с.3].

Введение инклюзивного образования представляется все же непростым процессом, поскольку обучение детей-инвалидов в массовых школах является дорогостоящим с точки зрения обеспечения и техническими средствами, и дополнительным персоналом. Но представляется, что это – дело времени. Главное – перестроить систему восприятия «особенного» ребенка, который, в сущности, не обделен. Ведь природа всегда с избытком компенсирует недостатки другими достоинствами, которые должны открыться обществу.

Как, вследствие профессионально выполненных социальными педагогами программ реабилитации и благодаря уважительному, внимательному отношению окружающих к данной категории необычных личностей.

Список использованных источников:

1. Кравченко А.И. Социальная работа.-М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2008.- 416 с.
2. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. // Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-yanvarya-2014-g
3. Козина В. Низы хотят, верхи не могут // Аргументы и факты Казахстан.- 2013.- №40.- С. 6
4. Музапарова Л. М. Положение инвалидов в Казахстане: проблемы и пути социальной реабилитации // Аналитик.- 2003.-№5.- С.29-36.
5. Музапарова Л. Положение инвалидов в Казахстане. –Алматы, 2010.- 36с.

**Особенности деятельности социального педагога по разрешению
коммуникативных проблем учащихся**

Аль-Фараби абу Наср (870–950) – философ, ученый-энциклопедист Востока. Один из основоположников аристотелизма на Ближнем и Среднем Востоке, называвшийся Вторым Учителем. Он написал около 100 работ, посвященных проблемам науки, социальным вопросам. Основные сочинения: "Трактат о взглядах жителей добродетельного города", трактат о классификации наук, "Геммы мудрости", "Большая книга о музыке" и др. «Трактат о взглядах жителей добродетельного города» – одно из самых зрелых произведений аль-Фараби. Здесь содержится учение о «добродетельном городе», во главе которого стоит философ. Аль-Фараби полагает, что цель человеческой деятельности – счастье, которого можно достигнуть лишь при помощи разумного познания. «Добродетельный город подобен здоровому телу, все органы которого помогают друг другу, с тем, чтобы сохранить жизнь живого существа». Все проблемы, которые волновали аль-Фараби и которые он поднимал в своих работах, принадлежат не только прошлому, многие его идеи актуальны и принципиально важны и сегодня. «Книга букв» дает нам образ нового аль-Фараби. Не только философ, но и психолог, герменевтик, умеющий иронизировать, поддразнивать, ободрять, пробуждать глубинный интерес к своим размышлениям, выстраивать диалог с читателем, превращая его в сотворца, дающего произведению еще не прожитую жизнь.

Тема взаимопонимания для аль-Фараби — не второстепенная, но ключевая, причем в двух смыслах. Во-первых, восточный мыслитель, как никто другой в арабоязычном ареале, осуществляет объективный «диалог» с различными культурами мира, находя продуктивный язык реального взаимопонимания. Говоря о совместном поиске подлинного счастья, т. е. духовном самосовершенствовании, аль-Фараби разъясняет, что в добродетельном граде люди помогают друг другу в достижении счастья и условием счастья каждого является счастье всех остальных. Жители добродетельного города «помогают друг другу в достижении последнего совершенства, т. е. высшего счастья». Все умопостигаемые идеи, высказывания, послышки и умозаключения, утверждает аль-Фараби, являются изначально речевыми, «изначально речевое является предшествующим». Это очень сильное по мысли высказывание. И аль-Фараби в своем трактате «Риторика» действительно излагает эти приемы убеждения: использование энтимем и примеров; указание на добродетельность говорящего и порочность его противника; ссылки на свидетелей; клятва говорящего; манера высказывания, голос и интонация и т. д. Среди апробированных приемов — и логические, и психологические, и стилистические средства воздействия на слушателей. Вся «Книга букв» написана в форме обращения к тому, с кем аль-Фараби ведет диалог: «Тебе следует знать...», «Тебе станет ясно...». Хотя фразы звучат достаточно наставительно, аль-Фараби призывает не поддаваться давлению авторитета учителя и проявлять как можно больше самостоятельности, прибегая к методам диалектики. Аль-Фараби был не просто ученым-гуманитарием, сблизившим различные культурные традиции, в нем жил гений реформатора науки, стремившийся систематизировать знания своего времени, что нашло отражение в его трактате «Слово о классификации наук». В этом трактате аль-Фараби в строгом порядке перечислил науки того времени, определив предмет исследования

каждой. Ученый разделил науку на 5 видов, выделив науку о языке, логику, математические науки, физику и метафизику, гражданскую науку и юриспруденцию. Основные его научные произведения, посвященные этим наукам, представлены в витрине: «Философские трактаты», «Логические трактаты», «О разуме и науке», «Математические трактаты», «Трактаты о музыке и поэзии», «Әлеуметтік этикалық трактаттар», «Комментарии к «Альмагесту» Птолемея». Проблема воспитания выступала у аль-Фараби как одна из самых важных и сложных частей его философской системы. Главная цель воспитания, согласно его концепции, — подвести человека к счастью через овладение им добродетелью, состоящей в совершении добрых дел. Но для совершения истинно добрых поступков необходимы знания, помогающие становлению нравственности.

В трактатах аль-Фараби предлагаются конкретные методы воспитания добродетели средствами познания. Он подразделял их на «мягкие» и «жесткие». Если воспитуемые сами проявляют желание овладевать науками, стремление к труду и добрым поступкам, то в этом случае уместны мягкие методы воспитания, помогающие усилению этих стремлений. Если же, подопечные злобны, своевольны, ленивы, к ним возможно, применение «жестких методов», т. е. принуждения. Вместе с тем использование таких методов должно определяться уровнем нравственности самого воспитателя. Воспитательная деятельность, таким образом, требует обширных знаний и высоких моральных качеств воспитателя в сочетании с наблюдением и опытом самих воспитуемых.

Общение – одна из важнейших сфер жизнедеятельности личности. Потребность в общении является сугубо человеческой и строится на стремлении людей к сотрудничеству и сообществу. В процессе общения у людей возникают и формируются межличностные отношения, происходит обмен мыслями, чувствами, переживаниями. Механизмы и способы влияния на формирование готовности социального педагога является предметом изучения ряда гуманитарных наук, и рассматриваются каждой всесторонне: как взаимодействие и взаимовлияние, как своеобразный обмен отношениями и сопереживание, как взаимное познание и деятельность.

Теоретический анализ литературы по данной проблеме указывает на многообразие различных подходов к пониманию сущности явления, его структуры и функции. Глубокие исследования посвящены этой форме жизнедеятельности человека, однако, она по-прежнему оставляет простор для научных поисков.

Насколько широк интерес к этой проблеме, настолько разнопланово звучат формулировки этого понятия, так как каждая из наук вносит свой смысл в понимание этого явления.

Для нашего исследования центральным являются понятия «общение» и «толерантность». И хотя в науке даны определения этим категориям, однородно они не звучат. Поэтому в контексте нашей работы, считаем необходимым, уточнить данные понятия применимо к теме нашего исследования и собственной позиции.

Для полного и глубокого понимания явлений рассмотрим позиции философов, психологов и педагогов по вопросу общения и толерантности.

В философии категория общения рассматривается как: способ реализации человеческих отношений (Петровский В.А., Парыгин Б.Д.). Платонов К.К. рассматривает общение через призму его форм, типов, уровней, целей. Общение рассматривают как «своеобразный обмен отношениями, средство взаимного познания» (В.М. Соковнин). Интересна позиция Абишева К.А., рассматривающего процесс становления индивидуальности личности посредством общения с окружающим миром через трансформацию мировоззрения.

Общей линией во взглядах ученых Парыгина Б.Д., К. Маркса, можно выделить

следующее: вопрос разграничения в понятии общения категорий – «деятельность» и «понимание». К. Маркс определил универсальность общения как «неотъемлемой части жизнедеятельности личности.

Анализ указанных источников позволяет сделать следующее обобщение: человек неотделим от своего окружения, личность формируется только в рамках общения, все отношения в системе человек-человек и человек-объект возникает через потребность в общении, сотрудничестве и пронизаны им. Однако, следует отметить, что взгляды философов не всегда совпадают в трактовке данного явления. Применительно к нашей проблеме исследования важными для нас стали следующие общие признаки, характеризующие общение: проблема общения многогранна, в процессе общения люди обмениваются результатами познания различных объектов, взаимодействуют, устанавливают единство идей, достигают общности мысли, общение сложный процесс социальной детерминации личности, стимулятор его развития.

Категория общения, затрагивая сферу человеческих отношений, ее эмоциональную направленность, не могла оставить без внимания психологов. Вопрос о сущности общения, о психологических свойствах общающейся личности, особенности восприятия и понимания человека человеком, механизмы и методы осуществления, являются предметом теоретико-практических исследований ученых-психологов. В трудах значительной группы ученых (Бодалев А.А., Божович Л.И., Буева Л.П., Ломов Б.Ф., Леонтьев А.А., Андреева Г.М.), рассматривались психические механизмы и функции общения, его значение в формировании межличностных отношений. Центральной, обобщенной линией в этих трудах стала мысль о том, что процесс общения не только обуславливает совместную коллективную деятельность, но и выступает важнейшим фактором формирования личности человека, средством его воспитания, коррекции. Общая позиция рассмотренной группы ученых-психологов на сущность общения такова. Общение это:

- Основной вид деятельности человека
- Обязательное условие становления личности
- Способ познания самого себя, окружающих
- Условие освоения социума и общественных устоев

В этой области знания общению отведен особый статус и значимость. Ряд исследований (Зимняя И.А., Малахов В. А.), тщательно анализируют средства общения: вербальные, невербальные процесс восприятия человека человеком (Бодалев А.А., Мудрик В.А.), общение служит мощным фактором и условием социализации подрастающей личности и ее воспитанием – считают Божович Л.И., Андреева Г.М., Мудрик В. А., Мухина В.С. .

Исследуемое явление является также достаточно разработанной в социальной психологии и педагогике. Общение пронизывает все сферы жизни людей, выступая условием и средством формирования систем отношении общества и самого человека.

Позиция, которая из всего многообразия мнений особа близка, рассматривают общение как вид деятельности Ананьев Б.Г., Выготский Л.С., Кан-Калик В.А., Кон И.С., Куницына В.Н., Леонтьев А.А., Лисина М.И., Ломов Б.Ф., Мудрик А.В..

Из анализа значительного числа работ правомерно сделать вывод: общение (значительной частью ученых) понимается как наиболее широкая категория для обозначения всех видов коммуникативных, информационных и прочих контактов людей, оно пронизывает все сферы деятельности, влияя на формирование и становление личности.

Формирование коммуникативных навыков у подростков актуально, так как степень сформированности данных умений влияет на результативность обучения детей, на процесс их самореализации, жизненного самоопределения и на социализацию в целом.

Поэтому коммуникативное развитие должно рассматриваться в общем контексте **социализации** подростка в плане учета особенностей общения со взрослыми, сверстниками, учета особенностей общей ситуации социального развития и т. д.

Использованные источники:

1. Социальные, этические и эстетические взгляды аль-Фараби. Алма-Ата: Наука, 1984.
2. Кубесов А. Педагогическое наследие Аль-Фараби. Алма-Ата Мектеп 1989г.
3. Абдильдин Ж. М., Бурабаев М. С. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. Алма-Ата: Наука, 1985.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Пер.изд. М: 1994

Секция кафедры политологии

««МӘҢГІЛІК ЕЛ» - ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ – ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ» «НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» - КАК ГАРАНТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ»

**Әрмен Б.Ә. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің саясаттану мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚЫТАЙ САЯСАТЫ

Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздік алғанна бастап, олардың алдында маңызды ішкі мәселелер тұрды. Кейбір мемлекеттерде басқару органдарының құрылымы тиімді емес болды, маңызды ішкі қарама- қайшылықтар байқалды, дін саясаты, кедейшілік, қоғамның бөлінуі. Бұған айқын мысал, ол –Тәджікстан. Бұл, халқы 5 млн. адам шамасынан тұратын үлкен емес ел, тәуелсіздік алғаннан кейін сансыз құрбандарға және қомақты материалдық зарарға әкелген, 5 жылдай азаматтық соғыс жағдайында болған еді. Қазіргі уақытта Орталық Азияның барлық елдері тұрақтылықты бірте- бірте нығайту жолы бойынша келуде, бірақ деструктивті фактор әлі күнге шейін бар болуда.

Алдында айтқандай, тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия елдері қиын экономикалық жағдайға дұшар болды, ВВП тез арада қысқарды. 1995 жылдан бастап жағдай бірте- бірте жақсы жаққа қарай өзгере бастады, бірақ маңызды экономикалық мәселелер әлі де маңызды болып тұрды. Жұмыссыздық, қайыршылық, қоғамның топқа жіктелуі- осының барлығы тұрақсыздықтың жәле әлеуметтік шиеленістің негізгі себептері болды. Аймақ елдерінің қалыпты экономикалық дамуынсыз- Қытай бұл елдермен ұзақ уақыттық негізде жетістікті табысты қатынастар құра алмайды. Қытай экономикалық ынтымақтастыққа қолайлы жағдай туғызатын, аймақ елдерінің экономикасының жақсы дамытылуына үміттенеді.

Орталық Азия Қытайдың сыртқы саясатында үлкен маңыздылыққа ие болып келуінің бірнеше себептері бар:

- аймақ Қауіпсіздік саласында маңызды және ұзақ мерзімдік рөлді атқарады. Бір жағынан, Орталық Азиялық мемлекеттерінің әлсіздігі және оның географиялық жағдайының өзгешелігі аймақты шектес территориясында террористік күштердің аманатына айналдырады. Басқа жағынан, Орталық Азия халықаралық терроризиге қарсы күресінде маңызды форпост болып тұр.

• Орталық Азия- ұлы державалардың мүдделері кең түрде көрсетілген аймақтардың бірі болып табылады. Сөз болып отырған мәселе- Ресей- Қытай, АҚШ, Евроодақ елдері, НАТО, Үндістан, Түркия, Жапония жөнінде. Бұлардың барлығы аймақтағы ықпалында өздерінің қатысуын белсенді түрде кеңейтеді. Орталық Азия, сонымен қатар, державалар арасындағы тұрақты қарама-қайшылықтар жері ,әсіресе бұл ресей-американдық,қытай-американдық және ресей американдық қатынастарға қатысты.

• Орталық Азиядағы АҚШ-ң әскери қатысуы ұзақ мерзімділік сипатқа ие болғандықтан, алғашында Қытайдың сенімді алыстағы жері ретінде санаған аймақтың жағдайы өзгере бастады. Егерде ол тайван немесе басқа да Орталық Азиялық мәселелерге байланысты маңызды шиеленіс немесе қарама- қайшылыққа тап болса, ол қытай үшін артқы жағынан алдыңғы аймаққа айналуы мүмкін.

• Орталық Азияның шикізат қорлары Қытай үшін өте маңызды. Қазіргі Орталық Азиядан мұнайды тасу жоспарының жүзеге асыру бойынша белсенді шаралар қолдануда. Сонымен қатарлас, ҚХР-ң экономикалық қауіпсіздігі және экономикасына Орталық- азиаттық аймақтың маңыздылығы өсуде. Бұған байланысты Орталық Азия Қытай үшін кілтті мүдделердің түйіні болады.

Қытайдың сыртқы саясаты үшін Орталық Азияның стратегиялық маңыздылығының өсуі нәтижесінде оның рөлі мен орны келешекте бағалануы мүмкін. Азия- мұнай импортының базасы болғалы, Қытайдағы қауіпсіздік мәселесі тек терроризмге тіркелмейді, сонымен қатар қытайдың инвестициялық қауіпсіздігі,энергетикалық қамтамасыз етуінің қауіпсіздігі және экономикалық қауіпсіздікті қосады. Байланыстың тереңдету шамасы бойынша бұл мемлекеттердің құрылысының саяси, экономикалық және дипломатиялық өзгерілуі Қытайға қатты әсерін тигізеді, соған байланысты аймақ елдерінде ішкі саяси жағдайына көп көңіл бөлетін болады. Сол уақытта Қытай Орталық Азиядағы өзінің мүддесін кеңейту шамасы бойынша басқа ұлы державалармен тығыз қатынастарға шарасыз барады. Ынтымақтастыққа және бәсекелестікке деген күш сонымен бірге өседі. Орталық Азиядағы Қытайдың сыртқы саясатында негізгі бағыты мынадай:

- терроризммен, сепаратизммен және экстремизммен күрес;
- шекаралық аймақта қауіпсіздікті қамтамасыз етуі;
- аймақта тұрақтылықты қолдау;
- экономикалық дамуға жәрдемдесу;
- Қытайға аймақ елдерінің достық қатынасын қамтамасыз ету;
- Орталық Азияның Қытайға қастық, мемлекеттердің монополды бақылауында болуын болдырмау;
- аймақта Қытайға қарсы бағытталған, әскери одақтар құруын болдырмау;
- Қытайдың аймақтағы энергетикалық қорлардың ашылуын қамтамасыз етуі.

Қытай Орталық Азияда көпжақты да, және екі жақты тәсілін қолданады. Қатынастың көпжақты нұсқасы негізінде ҚХР-ң Орталық Азия мемлекеттерімен байланысты дамыту үшін кең және тиімді платформа қалыптастырған ШЫҰ-да көрсетілген. Ұйымда- Қытайға саяси және экономикалық процесстерде, аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуіне қатысуына мүмкіндік беретін институционалды шеңберлер бар. Екі жақты формат, ҚХР-ң қатынасындағы Орталық Азияның жеке мемлекеттерімен көрсетілген.

Бұндай байланыстар маңызды, көбінесе негізін салушы сипаты тән болып келеді. Көпжақты қатынастар Орталық Азиялық барлық қорлары мен мүмкіндіктерін интеграциялау жағдайында емес. Аймақтың мемлекеттерімен талқылауға жататын көптеген мәселелер осы көпжақты қатынастар шеңберінде шешіле алмайды. Екі

тәсілде, өзара толықтыра және бір-бірін ынталандыра өзіндік бағытталуына және өзгешелікке ие.

Қытай Орталық Азияда белгілі өзгешілік ерекшеліктерге ие болатын, тұрақты және орнықты дипломатиялық қорларға ие. Қытай Орталық Азия елдеріне тек жай көршілес емес, сонымен қатар ұлы держава болып саналады. Белгіленген жағдай Қытайға аймақтық істе табиғи және тұрақты түрде қызмет ететін факторы болуында құралатын белгілі бір геосаяси артықшылыққа мүмкіндік береді. Жағдай қалай қалыптасса да, Қытай бұдан кете алмайды, қандайда бір жағдайда болса да сол жерде белгілі ықпалд көрсетуді жалғастырады.

Шекаралық аймақта қауіпсіздікті қамтамасыз ету көзқарасы бойынша Қытай-Орталық Азия елдерінің ауыстыруға болмайтын серіктесі болып табылады, сонымен қатар, аймақтық қауіпсіздік сенімді кепілі болып табылады.

Қытай—аумағы 3000 км.-ден асатын үш ортаазиялық мемлекеттермен жалпы шекарасына ие. Бұл шекара жерінің қауіпсіздігі бұл мемлекеттердің әр қайсысы үшін үлкен маңыздылыққа ие, ал оның қамтамасыз етуіндегі жалғыз серіктестік тек Қытай ғана бола алады. Қытай, сонымен бірге, толығымен аймақтық қауіпсіздік кепілдерінің бірі. Екі жақты қатынастар арқылы және ШЫҰ шеңберіндегі Қытай қауіпсіздікті қамтамасыз етуіндегі орталық азиаттық аймақтың жүйесінің маңызды компоненті болып табылды.

Қытай ұлы держава ретінде орталық- азиаттық мемлекеттерге дипломатиялық қызметті жүзеге асыруында мүмкіндік береді. Қытай Орталық Азияға керек және пайдалы екені бойынша тағы да бір себеп болып табылады. ҚХР- аймақта ұлы державалардың күш балансын қамтамасыз етуінде жағымды рөлде болуы мүмкін, сонымен қатар, орталық-азиаттық мемлекеттердің арасында балансталған және достық дипломатиялық қатынастардың дамуында қолайлы әсер ете алады. Сол уақытта Қытай дипломатиясының мәдениеті Орталық Азия елдеріне жақын. Қытай аймақта үстемдікке үміттенбейді, әлсізге күшті болуына үміттенбейді, өзінің қалауын сендіртпейді, көршілестердің ішкі істеріне араласпайды. Ол барлығына бірдей қатынаста, әр бір мәселені келіссөздер мен консультациялар арқылы шешуге үміттенеді, әділеттілікті қолдайды. Бұның барлығы бірте- бірте халықаралық істерде беделін құрады. «Жұмсақ күш»- Орталық Азия елдерімен қатынасындағы Қытайдың маңызды дипломатиялық ресурстары болып табылды.

Бірақ Қытайдың негізгі дипломатиялық және саяси ресурсы болып оның экономикалық мүмкіндіктері болып табылды. ҚХР өзінмен ауқымды экономикалық күшті көрсетеді, сонымен қатар одан арғы өсудің үлкен потенциалына ие. Қытай экономикасының табиғи түрде дамуы көршілестерге ықпалын кеңейтеді. Қытай- аймақ елдерінің ірі сауда серіктестерінің бірі, ол олардың экономикасына маңызды инвестор қатарына кіреді, ол маңызды экономикалық қолдау көрсетуде және одан ары көрсетуде. Қытай орталық- азиаттар энергия тасымалдаушылары және басқада минералды ресурстары үшін өтілімнің үлкен нарығын көрсетеді сонымен қатар, аймақ елдерін сыртқы әлеммен байланыстыратын маңызды транспорттық каналдарының бірін атқарады. Орталық Азиядағы Қытай ықпалының күшеюі экономика саласында ықпалының күшеюіне өтеді, деп сенімді түрде болжай аламыз. Сондай-ақ, ҚХР Орталық Азияда өзінің экономикалық қатысуын бір мезетте және тез арада кеңейте алмайды. Ол ұзақ даму барысында бірте- бірте кеңейеді.

Қытайда осал позициясы да бар. Олар негізінде мынаған байланысты,- көп он жылдықтар бойы ҚХР-ң аймақ елдерімен қатынасы үзілген болатын, нәтижесінде қысқа мерзімде алдын алуға мүмкіндік бермейтін терең жаттылыққа болды. Екіжақты қатынастар базасы әлі жеткілікті мықты болған жоқ. Әлі серіктес-ел қоғамында өзара түсінушіліктің төменгі дәрежесін белгілейді, әсіресе орталық- азиялық

мемлекеттерде. Орталық Азияның қоғамдық пікіріндегі Қытай жөніндегі ұғымы әлі бұрынғы стереотип бойынша құралады, алдыңғы ұғымдар сақталануда. Тез арада экономиканың дамуына қарамастан, ҚХР-ң инвестициялық және экономикалық мүмкіндіктері әлі де шектеулі Орталық- азиялық елдер тұрғындарының жас ұрпақтар үшін Қытайдың саяси мәдениетімен әлеуметтік статусы үлкен жағымдылықпен ерекшеленеді. Елдер арасында айырбастау активизациясында жалпы аймақтық шекараның бар болуы- мемлекетаралық мәселелері мен қарама- қайшылықтарды уәделейтін фактор болуы мүмкін.

Қытай Орталық Азия елдері қатынасында үш принципін ұстанады: «көршілестермен достасу», «көршілестерге сабырлы сезімін жеткізу», «көршілестерге бай болуына көмектесу». Бұл принциптер аймақтағы әлсіз мемлекеттерге тән. «Көршілестермен достасу» принципі барлық көршілес мемлекеттермен достық қатынасты қалыптастыруға үміттенуін білдіреді, «көршілестерге сабырлы сезімін жеткізу» принципі- жақында орналасқан мемлекеттер өздерін қалыпты және қауіпсіз сезіну керек. Қытайдың көптеген көршілестері ауқымды тұрғындары, үлкен территориясы мен гиганттық қуаты бар мемлекеттің тұсында өздерінің әлсіздігін сезбей алмайды. Қытай көршілестер қатынасында ашықтық және шындық, мейрімді қалау арқылы, теңдік және ынтымақтастық принципін ұстану арқылы бұл мемлекеттерді олардың қауіпсіздігіне сендіруге үміттенеді. «Көршілестерге бай болуына көмектесу» принципі- Қытай өзінің тез арада экономикалық жағынан өсу процессінде, көршілес мемлекеттер осыдан пайдасын алу үшін көршілес мемлекеттерге көмектесу керек.

Қазіргі кезде Орталық Азия елдерімен Қытайдың қатынасының негізі экономикалық байланыстарды дамыту болып табылады. Қытайдың Орталық Азия елдерімен маңызды саяси мәселелер бүгінгі күні жоқ болып саналады. Шекаралық мәселелер толығымен шешілуде. Шекаралық аймақта қауіпсіздік институционалдық механизммен қамтамасыз етіледі.

Қытай барлық елдермен тең, достық қатынастар ұстанады. ҚХР мен Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық қатынас соңғы 10 жыл ішінде байқаулы дамуға ие болды. Қытай экономикасының тез дамуына Орталық Азиялық елдердің ықпалы бір мағынасыз. Бір жағынан, Қытайдың қарқынды экономикалық өсуі олардың алдында көптеген мүмкіндіктер ашады. Басқа жағынан Қытайдың тез арада экономикасының дамуы, аймақты өзінің шикізат шылауына айналдыру салдары қауіпімен байланысқан нақты дискомфорттың сезінуі пайда болады.

Орталық Азия елдерінің экономикасы әлсіз, өнеркәсіп керек түрде дамымаған, жоғары технологиясының даму деңгейі төмен. Қытайдың қарқынды түрде экономикалық жетістігі оларды мазасын келтірмеу мүмкін емес. Бұнда тағы да бір Қытай алдында тұрған мәселе жатыр, әрине, орталық- азиялық елдердің экономикасының құрылымдық ерекшеліктері қазір қалыптасқан жоқ еді. Олар өткенің ұрпағы болып табылды. Орталық Азия тәуелсіздік алудың алдында да өнеркәсіп және ғылым саласында өте әлсіз дамыған еді, кеңестік экономика жүйесінде ол шикізат базасы рөлін атқарды. Сондықтан, қазіргі кезде бірнеше ғалымдар осы үшін қатесін Қытайға артуы, әділетсіздік болып табылады. Орталық Азия мемлекеттерінің экономикасында шикізат секторының артық болу мәселесі тек Қытай қатынасында емес сонымен қатар, басқа елдер қатынасында болып келеді. Батыс мемлекеттері орталық- азиялық елдердің табиғи ресурстарын әзірлеуде қаражат бөледі.

Қытай жағдайдың өзгеруіне байланысты Орталық Азиялық елдерімен өзінің экономикалық ынтымақтастығының құрылымын оптимизациялау үшін тұрақты түрде өзінің құрсын түзету қажет. «Ұлттық» сауда дамуын жалғасуымен қатар Қытай ол

аймақтармен келешекте экономикалық қатынастың басқа да формаларына көп көңіл аудару қажет.

Ерекше көңілді инвестицияға және бірлескен жобаларға көңіл аудару қажет. Бұл сауда-экономикалық ынтымақтастықтың дәрежесін жоғарлатудың негізгі жолы, сонымен қатар, бұл салада ұзақ мерзімдік және тұрақты қатынастар қалыптастырудың негізі болып табылады. Ол тек экономикалық пайда ғана әкелмейді, сонымен қатар, саяси пайда әкеледі.

Әдебиеттер:

1. Строкань С. Шанхайская грамота - начало нового этапа в истории Центральной Азии Коммерсант-власть. - 2001. -26 июня.
2. Экспресс К. 30 ноября 2001. - С.2.
3. Чэнь Циминь. Центральная Азия: политические процессы и региональная безопасность. - Алматы. - 2002. - С.156.
4. Бжезинский З. Геостратегия для Евразии//Независимая газета.-1999.-24 октября.
5. Раджабов М. Проблемы обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии на пороге XXI века // www.navi.kz.
6. Ерекешова Л. Безопасность в Центральной Азии // [http: www.cvi.kz](http://www.cvi.kz).

**Абдрашитова А.Х. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ

*Егер мемлекеттің болашағын білгін келсе,
маған оның жастарын көрсет.
Әбу Насыр әл-Фараби*

Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол XXI ғасырда Жаңа Қазақстанның – дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет» деп көрсетілген [1]. Қазақстанда 2013 жылғы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, жастардың жалпы саны 4656,5 адам. Бұл мемлекет халқының жалпы санының 27,5 %-ын құрайды [2]. Бүгінгі жастар қоғам өміріне белсенді қатысатын, үлкен жауапкершілік артылған жеке әлеуметтік-демографиялық тобына айналып отыр. Жастардың саяси белсенді болуы тек мемлекет үшін ғана емес, жастардың өз болашағы үшін де қажет. Саяси белсенділік олардың саяси процестерге, қоғамда болып отыратын өзгерістерге араласып, саяси партиялар, түрлі ұйымдар мен қозғалыстарға мүше болуларынан танылады. Осылайша жастар өз ойлары мен пікірлерін ашық білдіріп, көкейкесті мәселелерін ортаға салып, шешім қабылдау ісіне қатыса алады. Мемлекеттің тірегі – жастар. Тек жастар сапалы өзгерістерге жол бастай алады. Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Бүгінгі жастар жалынды сөз бен жасампаз істің иесі» деп айтып кеткен. Сол себепті Қазақстан жастарының саяси белсенділігінің артуын қамтамасыз ету, дамыту өзекті болып отыр.

SWOT-анализ барысында Қазақстан жастарының саяси белсенділігіне жан-жақты талдау жасауға қол жеткізілді.

•STRENGTHS (күшті жақтары):

1. Жастардың көп бөлігін бір арнаға тоғысуы. Консолидациясы.

Үнемі білім мен жаңалықтарға санасы, өзденіске жолы ашық топ – ол, әрине, жастар. Жастардың күші мен еркі, бастамашылдығы, жаңашылдығы дұрыс, әрі мемлекет үшін пайдалы арнаға бағытталуы керек. Осыған орай елімізде жастар ұйымдар құрып, ортақ қызмет атқаруға дайындығын көрсетуде. Мұндай шаралар мектептен бастап («Жас Ұлан») ЖОО-на дейін жүзеге асырылып келеді.

2. Мемлекет өміріне қызығушылықтың болуы.

Ол жастардың саяси партиялар, жастар ұйымдары, қозғалыстарға мүше болып, жастар маслихаттарына мүше болуынан байқауға болады. «Қазақстан жастары – 2013» Ұлттық баяндамасында көрсетілген статистикалық мәліметтер бойынша 250 мыңнан астам жастар (жалпы санынан 5,8%) саяси партияларда тіркелген. 33% жастар еліміздегі ірі ұйым – ҚР Кәсіподақтар федерациясында тіркелген. Мемлекеттік органдар құрылымында жастар 0,5% тең, ал мемлекеттік қызметкерлердің жалпы санынан 65,9% жастар орталық мемлекеттік органдарда қызмет етеді. 29 жасқа дейінгі саяси қызметкерлердің үлес салмағы 2,3% құрап отыр. Жас депутаттардың үлес салмағы 2007 жылы 51% болса, 2012 ж. 65% жетті [3]. Мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасының жоспары бойынша жастардың барлық деңгейдегі маслихаттардағы өкілеттілік деңгейі 14%-ға дейін өсіп, мемлекеттік қызметкер жастардың мемлекеттік қызметкерлердің жалпы санынан үлесі 30%-ға артады, оның ішінде «А» корпусындағылар саны да өседі деп көрсетіледі [1].

Сонымен қатар қазақстандық жастар елімізде болып жатқан саяси процестерден қалыс қалмайды. Сауалнама жүргізу барысында Қазақстанның 2010 жылы ЕҚЫҰ төрағалық етуіне қатысты жастардың 70% оң баға берсе, 13% хабардар емес (әдетте мектеп оқушылары) болып шықты. Тек 2% төрағалық етуге теріс баға берді. Ресей, Беларусь мемлекеттерімен бірыңғай экономикалық кеңістік құруды жас азаматтар өкілдерінің 98% қолдаса, 2% қарсы болды [4]. Бұнын барлығы жастар қауымының мемлекетте орын алып отырған жағдайлардан үнемі хабардар болып, оның белсенді күшіне айналып отырғанын білдіреді.

3. Жеке амбициялардың жүзеге асуы, жас лидерлердің пайда болуы.

Жастардың саяси белсенділігін жоғары деңгейге жеткізудің бірден бір жолы жастар саясатының жүзеге асуы деп санаймын. Оны бастайтын, жүзеге асыратын, жемісін көретін – жастар. Елбасы «Жас Отан» жастар қанатының I съезінде мемлекеттік жастар саясаты жастарға елінің толыққанды азаматы болуға мүмкіндік беру керек деп атап өтті. Жай ғана өзі үшін жетістікке ұмтылған азамат емес, өзінің жақындары, халқы, Отаны үшін биікке жетелеген азамат болу керек. Осыған орай мемлекеттің басты мақсаттарының бірі – жас лидерлерді қалыптастыру. Болашаққа көз тіккен жастар кейін нағыз ел азаматына айналып, ел тізгінің ұстайтын, оның қамын жейтін саясаткерлер, патриоттар болып болып қалыптасады.

Қазақстанның бәсекеге қабілетті әлемнің үздік елдері қатарына қосылуы үшін бәсекеге төтеп бере алатын жастар мен оларды бастайтын көшбасшылардың болуы шарт. Баршаға бәсеке артында сапа тұрғанын біледі. Ол саясаттан басталып, барлық қоғамдық саланы қамтиды. Жастардың бәсекелестікке қабілеттілігі білім беру, денсаулық сақтау, еңбекпен, тұрғын үймен қамтылуы мен инновациялық даму арқылы жүзеге асады.

Жас лидерлер шетелдік ұйымдармен тәжірибе алмасу үшін түрлі бағдарламаларға қатысу арқылы қалыптасады. Халықаралық ұйымдармен бірігіп қызмет ету, байланыс орнату жастардың лидерлік, кәсіби өсуіне үлкен ықпал етеді. Қазіргі кезде жастар ұйымдары (мысалы, ENACTUC, AIESEC, т.б.) Ресей,

Қырғызстан, АҚШ, Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Германия, Франция, Түркия секілді мемлекеттермен түрлі бағдарламалар аясында қарым-қатынас орнатып келеді.

Елімізде Президент жанында жастар саясаты бойынша Кеңес, Үкімет пен аймақтық әкімшіліктер жанындағы жастар ісі бойынша кеңестер тиімді қызмет жасап отыр. Осы салаларда орнын тапқан жас азаматтар саяси мансапқа қадам басып келеді.

Белгілі мемлекеттік қайраткер, дипломат Генри Киссинджер: «Барлық ұлы адамдар жалғыз салтанат құрады. Олардың қайталанбастығы замандастарына әлі аян емес өзгерістерді (вызов) байқап білу қабілетінен шығады», - деп жас көшбасшылардың қазіргі ғасырда алатын орнын, рөлін анықтап бергендей.

4. Жастардың жобасы жергілікті биліктің қолдауымен жүзеге асырылады.

Жастар – инновациялардың, жаңа идеялардың алтын қоры іспеттес. Сондықтан мемлекет тарапынан жастардың бастамаларына үлкен қолдау көрсетіліп келеді. Мысалы жастар саясатын жүзеге асыруға бөлінетін қаржы көлемі 7 жыл ішінде 10 есеге көбейді: 2013 жылы мемлекет тарапынан 1,5 млрд.тг., ал жергілікті бюджеттен 2 млрд.тг. [1] бөлінді.

Көп жағдайда жастар түрлі жобаларды өздері құрған ұйымдар аясында жүзеге асырады. Қазақстанда 727 жастар ұйымдары бар: «Жас Отан», Қазақстан студенттерінің альянсы, Қазақстан жастарының конгрессі, оппозициялық бағыттағы «Жас мамандар қоғамы», «Ар.Рух.Хақ», т.б. «Жастар кадрлық резерві» жобасы мемлекеттік басқару, бизнес және саясат салалары үшін кадрлар дайындаумен айналысады. Жобаға қатысуға жылына 1000 астам өтініштер түседі.

5. Сайлау процесіне белсенді қатысуы

Сонымен қатар жастар – қоғамның негізгі электоралды резерві және әлдеқайда ашық, прогрессивті бөлігі. Қазақстанда есептеулер бойынша 5 президенттік, 15 парламенттік, 8 жергілікті, 2 референдум болып өтті. Сайлау комиссиясының мәліметтері бойынша электораттың көп бөлігін жастар қауымы құрайды. Дәлірек айтып өтсем, 2005 жылы – 78,6% (президенттік сайлау), 2007 жылы – 51,7% (парламенттік), 2011 жылы - 87% (президенттік сайлау), 2012 жылы - 82% (парламенттік) жастар сайлау процесіне қатысып, азаматтық таңдауын жасаған. Бұл – қазақстандық жастардың саяси белсенділігінің ең басты дәлелі.

• WEAKNESSES (әлсіз тұстары):

1. Жастар ұйымдарының инфрақұрылымы әлсіз дамыған

Жастар ұйымдары еліміздің барлық аймақтарында қызмет жасауда. Алайда олардың толыққанды нәтижелі қызмет етуіне кедергі келтіретін де проблемалар бар. Көп жағдайда проблемалар қатарына офистердің болмауы, бар болған жағдайда техникалық жабдықтармен қамтамасыз етілуінің төменгі деңгейде болуы жатады. Әрине, мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп, жыл сайын қаржы бөлінеді. Алайда жемқорлық, қызмет бабын асыра пайдалану салдарынан қаражат тиісті көлемде жеткізілмейді. Сондықтан көптеген жастар ұйымындарына демеушілерге сенім артуларына тура келеді.

2. Жастардың ұйымдардың қызметіне қызығушылықты аз танытуы

Жоғарыда Қазақстанда 727 жастар ұйымдары тіркелгені айтылып өтті. 2011 жылы олардың саны 1043 болған. Жастар ұйымдарына қызығушылықтың аз болуы ұйымдарды қаржыландыру мәселесіне, жарнамалық қызметтің аз болуынан, т.б. себептер болып отыр. 2013 жылғы статистика бойынша жастардың 51,5%-ы жастар ұйымдарының қызметіне қатыспаймын, 40%-ы қатысамын деп жауап берген. Қалған 2%-ы жауап беруге қиналамын деп көрсеткен. Ұйым қызметіне қатысатын 40% -дың тек 16,2 % -ы ғана белсенді қызмет етеді екен. Табысты жастар ұйымдарының қатарына «Жас Отан» ЖҚ (40,6%) және «Жасыл ел» (27,8%) енген [3].

3. БАҚ-пен жұмыстың аздығы, арнайы телеарналардың болмауы

Жастардың саяси белсенділігін танытатын арнайы платформаның болмауы жастардың енжарлығына, қызметтерінің түкке тұрмайтынды дегенге сенім тудырып келеді. Олардың қандай іспен айналысатынын, қандай жетістіктерге жеткендігін, жоспарларын танытуға мүмкіндіктер өте аз. Әдетте, жастардың ғаламторда сайттары болады. Бірақ ол сайттар компьютерлері бар, ғаламторға шығу мүмкіндігі бар, оны қолдана алатындар үшін ғана қол жетімді. Сондықтан жастар мен БАҚ арасында тығыз қарым-қатынас орнату керек. Республика аймағында тарала бастаған «Отау» ұлттық телехабар таралымында «Жастар» арнасы бар екен. Бірақ, тағы да «Отау» барлығына қол жетімді емес. Бар болған жағдайдың өзінде бұл арнанын бар екені көпшілік үшін белгісіз болып қала беруде.

4. Қалыптасқан элита жастар амбициясына кедергі болады

Өкінішке орай, тәуелсіздік алған жылдардан бастап ел тізгінінде отырған тұлғалар жастардың саясат саласында қызмет етуіне қарсылық білдіріп отыр. Жастардың ұсыныстары мен элитаның көзқарастары бір арнаға тоғыспай тұр. Ұлы ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби тек бір пікірдің, бір беделдің ойына ерген, онымен келіскен адамдар бір сана секілді, ал бір сананың қателесуі мүмкін. Талқылау, ойлану, өзін-өзі тексеру, пікір-талас, мәселеге екі жақты қараудан кейін әр түрлі ақылдар біріксе, олар келген пікір, нанымнан артық дұрысырақ ештеңе жоқ деген. Сондықтан аға буын мен кіші буын арасында көпір қаланып, бір-біріне қолдау болған жағдайда ғана тиімді әрі дұрыс реформаларға жол ашылады.

5. Жастардың шешім қабылдауда қызуқандылыққа жол беріп кетеді

Егер психологиялық тұрғыдан қарасайтын болсақ, жастар – ықпалға тез берілетін, эмоцияның жетегінде кететін, тұрақты емес топ. Сондықтан шешімдер қабылдау кезінде қызуқандылыққа жол беріп, девиантты мінез-құлық танытып жатады. Ол жас ерекшелікпен түсіндірілетін уақытша құбылыс.

6. Басқа құндылықтарды бірінші орынға қою

Қазақстан жастарының саяси белсенділігінің келесі әлсіз тұсы саяси өмірге араласуды басқа құндылықтардан төмен қоюында болып тұр. Жастар үшін 2013 жылғы зерттеу бойынша құндылықтар келесідей ретпен орналасады: отбасы □□ білім алу □□ қызмет ету □□ маңсап □□ көңіл көтеру, туризм, спорт □□ дін, саяси және қоғамдық қызмет ету[5]. Оған жастар тәрбиесі, әлеуметтік-экономикалық жағдайы өте қатты әсер етеді. Алайда отбасы, білім, еңбек ету секілді құндылықтардың көңіл көтеруден жоғары болуы қуантатын жағдай деп білемін.

• OPPORTUNITIES (мүмкіндіктер):

1. Жастар ұйымдары фандрейзинг арқылы грант беруші қорлармен қызмет ету мүмкіндігіне ие болды

Жастар ұйымдары қаржы мәселесін шешу кезінде тек мемлекетке сенім артпай, түрлі қорлармен, кәсіпкерлермен, шетелдік ұйымдармен байланыс орнатып отыр. Бірінші кезекте, ол тәжірибе алмасуға септігін тигізсе, екіншіден кәсіпкерлік дағдыны дамытады. Жастар иждевенттік кейіптен арылып, өз күшіне деген сенімді қалыптастырады. Ұйымды қаржылай қамтамасыз етудің басқа да механизмдеріне қол жеткізу мүмкіндігі ретінде тіркелген мүшелерден жарна алу олардың жаңа, әлдеқайда нығым позицияға ие болғанын көрсетеді. Сондай-ақ өзара көмек принципі бойынша жастар ұйымы мен қаржыландырушы тараптар бір-біріне қандай болмасын мәселе бойынша тиімді көмек көрсетуге жол ашады.

2. Жыл сайын әлеуметтік қызмет көрсету салалары үшін мемлекеттік тендерлер саны артып келеді

Әлеуметтік көмек көрсету жастар мен жастар ұйымдарының басты қызметі болып табылады. Осы мақсатта мемлекет тарапынан ұйымдастыралатын тендерлер олар үшін жобаларын іске асырудың таптырмайтын мүмкіндігіне айналып отыр.

3. Халықаралық серіктестік, жастар ұтқырлығын арттыру мен дамытуға назар аудару

Жастардың саяси белсенділігінің арқасында халықаралық серіктестер тауып, жаңа деңгейге шыға алады. Әлем жастары арасында байланыс орнату, білім мен тәжірибе алмасу қазақстандықтардан жоғары сапалы білімді, әлем тілдерін меңгеруді қажет етеді. Соның арқасында жастар жаңа сапалы деңгейге көтеріліп, мемлекет үшін қажетті жаңалықтарды әкеледі. Көзі ашық азаматтар ел ертеңі үшін аса қажет. Осындай мүмкіндіктердің бірі – «Болашақ» мемлекеттік бағдарламасы екені белгілі. Одан басқа жастар үшін Болондық процесс, академиялық ұтқырлық табысты нәтижелерді көрсетуде.

4. Әртүрлі мүдделерді қорғайтын жастар тобының қалыптасуы

Қазақстандық жастар қоғамдағы түрлі проблемаларды ашық айту мүмкіндігіне ие болады. Тек проблемаларды айтып қана қоймай, оларды шешу жолдарын да ұсына алады. Әрбір жастар тобы бір саланы алып, оның кемшіліктерін реттеу үшін қызмет етіп, оны соңына дейін жеткізсе, қоғамда сапалы өзгеріс болар еді.

• THREATS (қауіптер)

1. Қазақстан аумағында халықаралық қорлар мен ұйымдардың қызметін шектеу немесе грант берушілердің қаржыны азайтуы

Қауіпсіздік мақсатында халықаралық қорлар мен ұйымдардың қызметін шектеу бүгінде алдын алу шараларының бірі болып саналады. Себебі, қорлар мен ұйымдар саны өсіп келеді. Оларды қадағалау қиынға соғып жатыр. Келесі мәселе валюталардың тұрақсыздығы, экономикалық дағдарыстар салдарынан қаржының аз бөліну қаупі тағы бар.

2. Жастар арасында лидердің саны азайды

Жастар арасында анық байқалатын көшбасшылардың саны азайып, сапасы төмендеп барады. Кеңестік заманда орын алған коллективизмнің рухы қайта оралған іспеттес. Оған себеп білім, өмір сүру сапасының төмендігі. Қалыптасқан жағдайды өзгертуге қауқарсыздықтың жастардың арасында таралуы.

3. Жастардың енжарлығының өсуі

Жастар арасында саясаттан басқа мәселелер алаңдатады. Ол - ертеңгі күніне ішерге ас, киерге киім табу. Жұмыссыздық мәселесінің реттелмеуі, ертеңгі күніне сенімсіздігі жастардың алғашқы қажеттіліктерін қамтамасыз етуді ойлауға итермелейді. Оларды саясат сахнасынан гөрі, өмір шындығына қалай төтеп беру қызықтырады.

4. Мемлекеттік бағдарламалардың жастардың шынайы қажеттіліктерінен алыс болуы

Мемлекеттік бағдарламалар жастар үшін қажеттіні жасайды деуге болмайды. Құжат жүзінде барлығы іске асады. Дегенмен де, шынайы қарайтын болсақ, мемлекет органдарында жемқорлықтың жоғары деңгейде болуы оны тежеп отыр.

5. Жастардың белсенділігін пайдаланып кетушілер, өзге пизылдағы ұйымдарға мүшелікке ену

Әлемдік экономикалық дағдарыс, діни экстремизмнің таралуы жастардың өзекті шақырулар мен қоғамның әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси өміріндегі өзгерістерге жеткілікті түрде дайын емес екендігін көрсетті. Жастар арасында діни экстремизм мен терроризмнің таралу қаупі 12%-ды құрап отыр [1]. Араб елдерінде, Еуропада жастарды саяси мақсатта пайдаланғанына барлығымыз куәгерміз. Сонымен қатар, жастардың әлеуметтік желілерді белсенді пайдалану олардың ойы мен санасын теріс жолға бұрулар үшін таптырмас құралына айналды.

6. «Тым белсенді болмау керек».

Тым белсенділік таныту да қауіпті. Себебі, белсенділікті де өз мақсаттарында пайдаланатындар артып-жетіледі. Көзсіз саясатты өзгертуге деген талпыныс керісінше, өздеріне үлкен зардаптарын тигізеді. Алматы қаласының жастар саясаты басқармасының бастығы С. Боқаевтың айтуы бойынша: «...батыс саясаттанушыларының ойынша, саяси белсенділіктің төмен болғаны да жақсы. Егер жастар арасында саяси белсенділік жоғары болса, саяси ауытқу да күшейіп кетуі мүмкін. Мысалы, Украина, Грузия, Қырғызстан мемлекеттерінде жастардың бәрі саясатқа бет бұрған, сол себепті көтеріліс жиі орын алады. Соның салдарынан, жастар негізгі мақсат-мүддесін, оқуын тастап кетеді» [6]. Онымен келіспеске де болмайды. Жастар қандай іске барса да, алдымен әрбір қадамын, мүмкіндіктерін ойластырып алғандары жөн.

Жастар – Қазақстанның жаңа саяси бағының қозғаушы күші. Олардың дамуы, азамат ретінде қалыптасуы қоғамның интерграциялануы мен ел болашағының айнасы. Сол себепті, жастардың сауатты, көзі ашық, ойы жүйрік, денінің сау болуы, жүрегінде жалындаған от пен қайтаттың болуы ұлттың қандай болуын анықтайды. Мағжан Жұмабаев халқымыз басынан ең ауыр күндерді кешіп жатқанда жастарға арнаған жүрекжарды өлеңі бүгінде өзектілігінен айырылған емес:

«Көздерінде от ойнар,
Сөздерінде жалын бар,
Жаннан қымбат оларға ар,
Мен жастарға сенемін!».

Әдебиеттер:

1. «Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы», 2012 ж.
2. Каукенова С. В МОН РК рассказали о проблемах казахстанской молодежи. - Астана: 2014 ж. www.bnews.kz
3. «Қазақстан жастары – 2013» Ұлттық баяндамасы. www.bnews.kz
4. Нұрсейітов Ш.Т. ҚР жастары қоғамдық-саяси белсенділігі және саяси қатысуы: проблемалар мен мүмкіндіктер. 2012ж.
5. «Қазақстан жастарының әлеуметтік-саяси белсенділігі». ҚР Білім және ғылым министрлігінің Философия, саясаттану және аймақтану институтының 2013 ж. зерттеу мәліметтері негізінде.
6. Дәден А. Қазақстанда жастардың саяси-қоғамдық белсенділігі неге төмен? 2013 ж. Qaznews.kz.

**Абдрашитова А.Х. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒЫТТАЛУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ: ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ МЫСАЛЫНДА

Бір жыл бұрын қабылданған 2020 жылға дейінгі мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамасында «Қазақстанның қазір негізі қаланып жатқан келешегі ел жастарының даму деңгейіне, қоғамдағы орнын табуына байланысты» деп жазылған. Құжатта «жастардың 54 пайызы жеке басына қатысты проблемасын мемлекет шешіп береді деп күтеді. Ал 92,5 пайызы жұмысқа мемлекеттің тікелей араласуымен немесе әлдекімдерден көмегімен орналасуым керек деп санайды» деп көрсетілген.

Бірақ ресми құжаттағы жағдай мен өмір заңы екі түрлі болуы мүмкін.

2012 жылы Қазақстанда 30 жасқа толмаған жастар саны 4 миллион 400 мыңға жуықтаған. Бұл – ел халқының төрттен бір бөлігінен асады. Астана және Алматы қалалары мен Ақтөбе облысы тұрғындарының басым бөлігі - жастар. Ал Солтүстік Қазақстан, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстары халқының аз бөлігі ғана - жастар.

Қазақстан жастарының 40 пайызының жоғары, аяқталмаған жоғары және арнаулы орта білімі бар. Ресми статистикаға сәйкес, соңғы кезде жоғары білімді жастар саны үш есеге, ал арнаулы орта білімі бар жастар саны екі есеге өскен.

Елдегі жұмыс істейтін халықтың 45 пайыздан көбі - жастар. Қазақстан статистика агенттігі деректері бойынша, 2011 жылы жастар арасындағы жұмыссыздық (4,5 пайыз) жалпы жұмыссыздық деңгейінен (5,4 пайыз) төмен болған. Бірақ қала жастарының арасында жұмыссыздық көп.

«Ауыл-селоларда жастарға болашақ жоқ. Сондықтан жастар қалада жұмыс істеуге тырысады. Ақшасы жоқ ауыл жастарының білім алуы да қиын. Бірақ қолында дипломы бар жастардың өзі жұмысқа орналаса алмайды. Өйткені жұмыс берушілер оқуды енді бітірген жастардан жұмыс тәжірибесін талап етеді» дейді

Жастарды мазалайтын тағы бір проблема - жас отбасылардың баспана алу қиындығы.

Мысалы, жас отбасы мемлекеттік бағдарлама бойынша пәтер кезегіне 25 жасында тұрды делік. Оған "бес жылдан кейін пәтер аласың" деп ешкім кепілдік бермейді. Ал бес жылдан кейін жасы 30-ға келген олар жастар санатына жатпайтындықтан, тұрғын үй бағдарламасынан шығып қалады.

Бірақ қазір кейбір ірі қалаларда балалар үйі түлектерін муниципалды жалдамалы пәтерлермен қамтудың мемлекеттік бағдарламасы жүріп жатыр. Жаңа жыл қарсаңында Алматы әкімдігі балалар үйінің 20 түлегіне пәтерді жалға берді. Егер бірнеше шартты орындаса, олар жалға берілген пәтерлердің иесі бола алады.

Қазақ жастарының негізгі бөлігін ауыл жастары құрайтындықтан, бұл сұрақты көтеріп, талдау жасау керек және осы жастардың жағдайын, олардың ұлттық мәдениетке, ұлттық рухқа, білімге деген көзқарастарын өзгертетін арнайы құрал есебінде саналатын кітапхана, клуб бәрі жабылып, керек десеніз ауылда электр энергиясының жоқтығынан кейбір ауылдарда әлі күнге дейін әлем жаңалықтары түгелі, Қазақстандағы жаңалықтардан хабар ала алмай, өзге бөлек болып қалыптасып қалған ауылдар қаншама, соларда тұрып жатқан жастар жағдайлары не болмақ, жұмыссыз жүрген жастарымыз, қылмыстың жастар арасында дамуы, өсуі болашақ үшін үлкен проблемаға айналғалы тұр.

Болашақ жастардың қолында деген керемет ұранның, сол болашақты жасайтын жастар үшін пайдасы шамалы болып отырғанын бүгін белгілі болып отыр. Ұраннан іске кіресетін кез келді.

Қойып отырған мәселенің төркіні мынада, қазақ жастарының, ол ауыл немесе қала болама, арасындағы жұмыссыздық, мәдени және саяси сауатсыздық, білімге деген, ғылымға деген құштарлықтардың жоқтығын жойып, сауатты қазақ жастараның және жастар проблемаларын және оның шешу жолдарын, өздеріңіздің ойларыңызды қалдырсаңыздар, жақсы болар еді.

Жұмысқа орналасу мен кәсіппен айналысу алдағы уақытта да мемлекеттік деңгейде қала беретін өзекті мәселе. Жастардың өзін-өзі анықтауда білімнің рөлі, оның кәсіби бағытының ерекшелігі қандай екенін зерттеу жұмысы барысында анықталды. Қойылған міндеттерге сәйкес Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің 13 факультетінің 1-4 курс студенттері арасында сұрау салу жүргізілді. Барлығы 130 студент қатысты. Сонымен қатар, студенттердің ойы қазақ және орыс топтарына байланысты жеке-жеке қарастырылды. Сұрақтар ЖОО түсудегі

себептері, қазіргі қазақстандық қоғамдағы жоғары білім алу престиждігі, жеке мамандықтардың перспективасы туралы, оқып отырған мамандыққа көңіл толушылық, болашаққа деген жоспарлары, таңдаған мамандығы бойынша қызмет істеуге дайындығы, оқуды аяқтағаннан кейін кездесетін қиындықтар секілді мәселелер төңірегінде болды.

Студенттердің көп бөлігі (70%) жоғарғы білім алудың маңыздылығын атап көрсеткен. 5% -ы адамдар жоғары білімсіз-ақ үлкен жетістіктерге жете алады деп санайды. Қалған 25%-ы жоғары білімнің қажеттігімен келіскенімен, оған сенімсіздікпен қарайды.

Тағы да атап өту керек, студенттердің басым бөлігі адамдар жоғары білімді материалдық игілікке жету үшін деп санайды.

Бірінші блокта бойынша студенттердің көп бөлігі (98%) бала күнінен армандағын мамандыққа түспеген. Мамандық таңдау кезінде студенттердің 90% - ата-аналарымен, 3% - мектеп ұстаздарымен, 5% - достарымен кеңесіп таңдаған. Ал 2% - ешкіммен ақылдаспаған. Бірақ соңғы шешім қабылдауда 45% - өз ойы болса, қалған 55% - ата-анасының ойы шешуші болған.

Қазіргі оқып жүрген мамандығыңызды не себепті таңдадыңыз деген сұраққа респонденттердің 45%-ы грант көп бөлінгендіктен, 35%- кездейсоқ таңдай салған, ал 15% - мамандыққа деген сұраныс жоғары болғандықтан таңдаса, тек 5% - ы ғана қызығушылық таңытып таңдаған.

Келесі анықталған мәселе студенттердің болашақта өз мамандығы бойынша қызмет істеуге дайындығы. Респонденттердің 40% өз мамандығым бойынша жұмыс істеуге дайынмын десе, 25% - жоқ деп жауап берген. Ал қалған 35% ол жайында әлі ойланбаған.

Сонымен қатар, ҚазҰУ жастары қазіргі нарықта сұранысқа ие мамандықтардың қандай екенін біледі. Ондай мамандықтарға дәрігерлер, техникалық мамандықтар, инженер, ауыл шаруашылығының мамандары, ұстаздар, IT- мамандары, электроэнергия, архитектура, биотехнология саласының мамандарын жатқызады. Соны біле тұра олар осы мамандықтарды таңдамаған.

Студенттерден алынған сауал бойынша егер мамандықты өзгертуге мүмкіндік туса, өзгертер ме едіңіз дегенге 66,5% иә десе, 33,5% жоқ деп жауап берген.

Соған қарағанда, студенттер қазіргі кезде қандай мамандықтардың қажеттігін түсінген секілді. Олар белгілі бір уақыт өткеннен кейін жасаған таңдауының дұрыс немесе бұрыстығын түсінген.

Алайда, 64,6% студенттер екінші білім алуға уақыт пен қаражат жұмсауға дайын емес. Тек 23,5% ғана қарсы еместігін көрсетіп, қалған 11,9% ол туралы ойланбадым деп жауап қайтарды.

Сондай-ақ, зерттеу барысында ҚазҰУ студенттерінен сабақтан тыс уақытта өз бетімен білімін жетілдіре ме, өз бетімен дайындала ма деген сұрақтар қойылды. Студенттердің 55% білімін көтеру үшін бос уақытында кітап оқыса, 30% деректі фильмдер көремін, 5% газет, журналдардан ақпарат алады екен. 1% ұстаздардан қосымша мәліметтер алса, 9% арнайы курстарға барады.

Біз саясаттану мамандығының студенттері болғандықтан, бізге қазіргі жастардың әлеуметтік өзекті мәселелерге қалай қарайтынын анықтау қызықты болды. Сауалнама жүргізуді пайдаланып, студенттердің пікірін білуге тырыстық. Себебі бұл сауалнамалар студенттердің саясылану деңгейін, саясаттан хабары қаншалықты екенін анықтауға мүмкіндік береді. Студенттердің қоғамда болып жатқан саяси өзгерістерге, саяси процестерге қатысуы, олардың қоғам өмірінде болып жатқан жағдайларға қалай жауап беретінін анықтау маңызды болды.

Бірінші сауал: қоғамдағы әлеуметтік проблемалар қаншалықты деңгейде шешімін тауып жатыр деп ойлайсыз дегенге 26% төмен, 25% жоғары және 49% орташа деңгейде деп жауап берді.

Қоғамдағы ұзақ уақыттан бері шешімін таппай жүрген әлеуметтік проблемаларды шешудің қандай жолдарын таңдайсыз дегенде басым көпшілігі реформа жасау керек деп 43% және келісімге келу арқылы шешуге болады деп 35% санайды. Ал митингіге шығу (8%) секілді шешу жолы айтарлықтай қажет емес де көрсетілді. Респонденттер арасында маған бәрібір (14%) деп бей-жайлық танытқандар да болды.

Келесі сұрақ: жастардың түрлі теріс діни ағымдарға кетуінің себебі қандай деп санайсыз? 38,9% жастардың психологиялық әлсіздігінен, 22% мемлекет тарапынан бақылаудың жоқтығынан, 25,2% әлеуметтік жағдайдың төмендігінен, 13,9% мені бұл мәселе толғандырмайды деп жауап берген.

Қазақ тілінің қоғамда статусының төмен болуының себебі қандай деп ойлайсыз? 46,3% орыс тілінің басымдығынан, 44% қазақ тілін дамытуға арналған іс-шаралардың жүзеге аспауынан, 7,6% элитаның өз тіліне деген салғырттығы және 2,1% мемлекет тарапынан немқұрайлықтан деп көрсетті.

Мемлекетте болатын сайлауларда дауыс беруге қатысасыз ба? 50% иә, 45% жоқ және 5% кейде деп жауап берді.

Сонымен, әл-фараби атындағы қазақ ұлттық университетінің студент жастардың кәсіби бағытталуының ерекшелігі атты әлеуметтік зерттеудің нәтижелерін қорытындылайық. Жастар өміріндегі түйткілді мәселелердің 5 өзектісін атап өтейік.

Біріншіден, бүгінгі жастардың бойында нақты өмірлік бағыт-бағдарлар жоқ. Өйткені, қазір мемлекеттік деңгейде қалыптастырылатын ортақ мақсаттар да жұртшылықты соған жұмылдыратын қуатты насихаттық машина әлі қалыптаспаған. Ата-аналарымыздың бойында қоғам заңдылықтары туралы білімдері болды, олар қандай мақсаттарға қол жеткізудің мүмкін екенін және қайсыларының мүмкін емес екенін алдын-ала білді. Мұны бүкіл елді тек өзінің айналасына топтастыруды мақсат еткен коммунистік партия жүзеге асырды. Ал, қазір ондай мүмкіндіктер жоқ. Өйткені, қазір елде партиялар да, бірлестіктер де түрлі ағымдарда көп. Оның сыртында қазіргі жастар бүгінгі партиялардың бұрынғыдай нақты идеологиялық бағытта жұмыс атқармай, көп жағдайда өздерінің мүдделерін көздеп, билікке таласу үшін құрылатынын жақсы біледі. Сондықтан, өмірден әлі өз орнын тауып үлгермеген жас буынды қаптап кеткен саяси партиялар онша қызықтыра қоймайды. Дүние жүзі бойынша жүргізілген көптеген зерттеулер жастардың саясатпен айналысуға онша құлықты емес екендерін анықтаған. Ол аздай, жастар бәрін бір қоңыраумен шеше салатын жағдай жиі байқап жүріп, өздерінің дәрменсіздіктері мен шарасыздықтарын сезінуге мәжбүр.

Екіншіден, жоғары білімі туралы дипломы бар жастардың қазіргі қоғамдағы жағдайын қорытындылайық. Тіпті, дипломы болған күннің өзінде еңбек өтілі жоқ жас маманның жоғарғы жалақы алатын жұмысқа орналаса қоюы екіталай. Қазіргі жастар өмірдің барлық қызығын көре жүріп, емін-еркін өмір сүргілері келетіндігі аян. Оның бәрі оңайлықпен іске аса қоятын шаруалар емес. Әсіресе, әркім өз күнін өзі көруі тиіс деген нарықтық заманда бұл проблемалардың шешілуі мейілінше қиын түйінге айналып отыр.

Үшіншіден, пәтер мәселесі. Жастар үлкен өмірге енді ғана аяқ басқан, негізінен ата-ана табыстары есебінен күн көріп жүрген қоғамдағы жеке тап болып табылады. Дегенмен, ата-ана баласына, әсіресе үйленгеннен кейін жеке пәтер алып бере алмайтыны белгілі. Көп жағдайда ата-ана балаларының талаптарын қанағаттандыруға материалдық тұрғыдан қауқары жетпей қалады. Несие алайын десе, тұрақты жұмысы,

комақты табысы болмағандықтан, оларға банктер несие бере қоймайды. Екінші мәселе, амалын тауып несие алған күннің өзінде жастардың аса жоғары үстемемен берілетін несиелерді төлеуді қалталары көтермейді.

Жоғары білімсіз, кәсіби даярлықсыз табысы жақсы жұмыс табу қиын. Сондықтан, жастардың дені, дәлірек айтқанда, ертеңін ойлағандар мектептен кейін жоғары оқу орындарын жағалайды. Бірақ, грантқа қолы жетпесе, қаржы тапшылығы тағы да қолбайлау болмақ. Өмір жолын енді ғана басталғалы отырған жас комақты қайдан табады? Осы орайда емтиханнан немесе тестілеуден сүрінбей өткендер ғана оқуды одан әрі жалғастыруға лайық деген пікірдің де сыңаржақ көзқарас екенін мойындауға тура келеді. Болашақта жақсы маман, іскер ұйымдастырушы болып шығу үшін сынақтарды 4 пен 5-ке тапсырып көзге түсу тіптен де міндетті емес. Өйткені, қандай да болмасын тест сұрақтарының адамның бойындағы бүкіл қабілет-мүмкіндіктерін ашып бере алмайтынын екіншісі біріне белгілі жайт. Керек десеңіз, сынақтардан сүрінбей өтіп, оқуды ойдағыдай аяқтап шыққан кейбіреулердің кейін практикалық жұмысқа келгенде қабілетсіз болып шығып жатуы да мүмкін. Бұл жерде емтихан, тест сияқты сынақтардан өте алмаудың салдарынан жоғары білімге, дәлірек айтқанда, дипломға қолдары жетпей қалған жастардың арасында талай-талай іскерлер мен дарындардың болуы мүмкін-ау.

Жастардың көңіл көтеретін, уақыт өткізетін орындар іздеуі табиғи жайт. Себебі, бос уақыттарын пайдалы өткізудің амалын таба алмай зеріккен жастардың теріс жолға, басқаша айтсақ девианттық жолға, түсіп кетуі оп-оңай. Девианттық жүріс тұрыс қазақстандық жастардың көпшілігіне тән деп айтсақ артық емес. Өйткені девиацияның өзі: өтірік айту, билетсіз жүру және т.б. жастарға тән жайт. Делинквенттік жүріс тұрыс: нашарқорлық, маскүнемдік, ұрлық, төбелес сияқты қылмыстар жастардың әлдебіреуінде кездеседі. Бұның әлеуметтік себептеріне әсершіл, қызбамінез жастардың «екі қолдарын алдарына сыйғыза алмауларынан» туындап жатады.

**Баймұрат А.Б. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Омарғазы Е.Е. - с.ғ.к., доцент**

ҚР-ДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕШІЛУ ЖОЛЫНДАҒЫ ТАПСЫРМАЛАР («МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ МЫСАЛЫНДА)

Қазіргі таңдағы әлем мемлекеттерінің алдындағы көптеген кешенді мәселелер, жаһан елдері мен ұлттарының алдына әртүрлі жаңа тапсырмалар жүктеуде. Әрбір мемлекет, әрбір ұлт жаһандану үрдістерінің кері әсерлеріне төтеп беруде, жаңа заманның талаптарына сай болып, заманауи іргесі берік ел болу үшін әр түрлі қиыншылықтарды бастан өткеруде. Қай заманда да ел басына түскен қиындықтардан елді білімді, білікті көш бастар азаматтар алып шығады. Бұл жер бетіндегі барлық ұлттың тарихында болған жағдайлар. Сондықтан қандай заман болса да білімді, жаны мен тәні сау және бәсекеге қабілетті жастар тәрбиелеу қажет. Себебі, қоғамның барлық проблемалары, ұлттық және ғаламдық деңгейлерде, жас ұрпақты дамытудан бастау алады.

Жастар – кез келген халықтың бүгінгі мен ертеңінің кепілі. Осы орайдағы маңызды стратегиялық курстың бірі ол – жастар бойында отаншылдық пен патриоттықты дамыту болып табылады. Сонымен қатар мемлекетті сүйеге баулу, отанды қастерлеу идеясын дәріптеу аясында ең алдымен осы жастар стратымен жұмысты дұрыс жолға қоя білу мемлекеттің болашағын айқындайтын фактор болмақ.

2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» деген Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Жастарымызға мынаны айтамын: бұл Стратегия сіздерге арналған. Оны жүзеге асыратын да, жемісін көретін де сіздер» [1] деген болатын. Елбасы сенім артып, межелеген мезгілде ел үшін игі істер мен үлкен міндеттерді атқаратын бүгінгі жастарға мемлекет тарапынан түрлі жағдайлар жасалып жатыр.

Ғалым, философия ғылымдарының докторы, профессор И.М.Ильинскийдің пікірінше, «адамзаттың жаһандық проблемалары мен жаһандану процесінің өлшемі де, әлпеті де жастарға қатысты. Экономикалық және әлеуметтік дағдарыстардан зардап шегетіндер жастар, тұрақты даму идеясын бәрінен көп ұғынуға және жүзеге асыра бастауға тиіс болатын да жастар, бейбітшілік пен демократия мәдениеті идеясын ұсынуға тиіс және оны жүзеге асыра бастауға тиіс болатындар жастар. Нақ сол жастар ғаламдық жаңа этиканы, құндылықтардың жаңа жүйесін игеріп, солардың негізінде өмір сүруді үйренуге тиіс» деген болатын [2].

Тәуелсіздік алғаннан бері «Болашақ» бағдарламасымен ел жастары бірнеше дамыған елдердің атақты оқу орындарында білім алып, алды еліміздегі министрліктер мен ірі компанияларда қызмет атқаруда. Жастардың білім алуының маңызды мәні бар. «Білімді дамыта білмейтін ел ХХІ ғасырда күйреуге ұшырайды» – ҚР Президентінің Қазақстан халқына 2005 жылғы Жолдауынан алынған бұл қағида ең алдымен жастарға қатысты [3]. Елімізде жастардың білім алуына, ғылыммен айналысуына мемлекеттен көп мүмкіндіктер берілуде. Студенттердің шәкіртақысының өсуі, ғылыми жобаларға арнайы гранттар бөлінуі соның дәлелі.

Жалпы жастар мәселесі қай елде болса да бір күнде, бір жылда шешілетін мәселе емес. Бүгінгідей жаһандану дәуірінде заман ағымына қарай жастар мәселесі туындап отыр. Осыны ескерсек, бұл мәселе қай уақытта да өзекті болып қала береді. Десек те әр ел әр уақытта өз жастарына әр қалай жағдай туғызып, ұлттық жобалар жасап, мәселені мемлекет тұрғысынан шешіп келеді. Ертеңін ойлаған елдер жастар мәселесін ешуақытта естен шығарған емес.

Қарыштап дамып келе жатқан Қазақстанда жастар мәселесі мемлекет назарынан тыс қалған жоқ. Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев жыл сайынғы халыққа жолдауында жас ұрпақтың жағдайын да қамтып өтеді. Егемен ел атанғалы елімізде жастар жөнінде бірнеше бағыттағы мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Уақыт талабына орай әр жылдары жастар мәселесін қамтыған жобалар жасалды. Ондай бағдарламалар мен жобалар өз жалғасын жыл сайын табуда. Осы уақытқа дейін мемлекет тарапынан жастарымыздың жарқын болашағы үшін атқарылған істер аз емес.

1994 жылы Қазақстан «Болашақ» бағдарламасымен Бала құқықтары туралы конвенцияны ратификациялады. 1999 жылдың 28 тамызында Қазақстан Республикасы Президентінің Өкімімен Мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасы бекітіліп, осы саладағы негізгі басымдықтар айқындалды.

Оның шеңберінде жастарға арналған әлеуметтік қызметтер желісі құрылды, ювеналды әділетті қалыптастырудың негіздері қаланды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 17 ақпандағы «Қазақстан жастары» атты бағдарламасында еңбек, білім беру және денсаулық сақтау саласында жастардың әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету, қазақстандық жастарды халықаралық мәдени, экономикалық, ғылыми және білім беру үдерістеріне кеңінен тарту үшін жағдайлар жасау көзделді.

Жастар саясатының 2003–04 жылдарға арналған салалық бағдарламасы аясында жастардың кәсіпкерлік бастамаларын қолдау бойынша шаралар қарастырылып,

экономикалық ой-сананы қалыптастыру және республика өңірлерінде жұмыс жасау тетіктері айқындалды.

«Жастар саясатының 2005–07 жылдарға арналған бағдарламасы» жастардың шығармашылық әлеуетін дамытуға, олардың әлеуметтенуі үшін жағдай жасауға, еңбек және жұмыспен қамту саласында жастар ұйымдарының қызмет етуіне бағытталды.

2006–08 жылдары патриоттық тәрбие беру жүйесін дамыту мен қазақстандық патриотизмді нығайтуға бағытталған Қазақстан Республикасының азаматтарын патриоттық рухта тәрбиелеудің мемлекеттік бағдарламасы іске асырылды.

2010 жылдан бастап, жастар саясаты 2020 жылға дейінгі білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылуда. Қазақ елі жастар мәселесін жыл-жылға бөліп, жастарды ұлт мұраты жолында біріктіретін, отансүйгіштікке тәрбиелейтін мемлекеттік бағдарламалар аясында шешуде. Арғы ата-бабаларымыз жас өренді елін, жерін сүйуге үндеп, ұлттық салт-дәстүрмен сусындатуды мұрат тұтқан. Сол рухани үндеу бүгінде жалғасуда. Мемлекет тарапынан отансүйгіштікті дамыту, сапалы білімге жол бастау бағытында келелі шаралар атқарылып, көлемді бағдарламалар жасалды. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлт болашағы білімді ұрпақ қолында» деген. Елімізде жастарға жасалып жатқан жағдайлармен қоса үлкен жауапкершілік жүктеліп отыр. Анығында бүгінгі жас – ертеңгі елдің егесі, келешек келбеті. Сол себепті олардың білімді, алғыр, бәсекеге қабілетті болып өсуі ел дамуындағы аса маңызды фактор болып табылатыны анық.

Елбасымыздың биылғы жылғы «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы әр ел тұрғынын еліміздің 30 дамыған ел қатарына ену жолында өз орнын табуға үндейді. Және Жолдауда мемлекет мүддесіне негізделген айқын міндеттерді жүзеге асыру халқымыздың ортақ ісі болуы тиіс. Оның ішінде «Мәңгілік ел» идеясы. Президент ұсынған бұл ұлттық идея халқымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманына әрі еліміздің бірлігін нығайтуға, алдымыздағы ауқымды экономикалық, саяси, мәдени, құқықтық, зияткерлік, тәрбиелік міндеттерді бірігіп шешуге арналған. Президент жастарға білім беру мәселесіне ерекше назар аударуды тапсырды. Алдағы үш жылдың ішінде білім беру орындары тапшылығы толығымен жойылуы тиіс. Ал 2016 жылдан бастап студенттердің шәкіртақысы 25 пайызға артады. Оған дейін нақты айтсақ, 2015 жылдың 1 шілдесінен бастап азаматтық қызметкерлерге жалақы төлеудің жаңа үлгісі әзірленуі шарт. Оған сәйкес, денсаулық сақтау қызметкерлерінің жалақысы – 28 пайызға, білім беру мамандары үшін – 29 пайызға және әлеуметтік сала қызметкерлерінің еңбекақысы 40 пайызға өсуі тиіс [4]. Бұл жалпы халықтың оның ішінде жастарға жасалып жатқан жағдайлар екенін естен шығармауымыз керек. Осы стратегиялық құжатта Президентіміз барлық саланы қамтыды. Қазақстанымызды дамытудың, әрбір отбасының, жастардың және келешек ұрпақтың мүддесі үшін қандай шаралар атқарылғанын және оны шешудің негізгі жолдарына да тоқталды. Әсіресе Президент өскелең ұрпақты бүгінгі заман талабына сай еңбек етуге, білім алуға, түрлі жаңашылдықтарды жете қабылдап, пайымдай алатын, түрлі маман иесі болып, Отанына еңбек етуге шақырды. **Нұрсұлтан Назарбаев:** – *Мәңгілік ел ата-бабамыздың сан мыңдаған жылдар бойғы асыл арманы екені баршамызға белгілі. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең, әлем қатынасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз мемлекет атану еді, ол арман тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз бұл армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік елдің іргесін қаладық. Мен қоғамда «қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек» деген сауалдың жиі талқыланатынын естіп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстыра ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік ел идеясы. Тәуелсіздіктің арқасында халқымыз мәңгілік мұраттарға қол жеткізді, еліміздің*

жүрегі елорда тұрғызылды. Қазақтың мәңгілік ғұмыры ұрпақтың мәңгілік болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ Мәңгілік Қазақтың перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің ұлттық идеясы «Мәңгілік ел» деп ерекше атап өтті [5].

Жастар мемлекеттің негізгі тірегі бола отырып, болашақта ел басқаратын ұрпақ өкілі. Қазақстанда жастар жалпы халықтың 28 пайызын құрайды. Жастар саясаты туралы заң бойынша жастар 14–29 жас аралығын қамтиды [6].

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының жастар саясаты әлеуметтік саясаттың жас бағыты болып отыр. Қай елде, қандай қоғамда болса да жастардың терең білім алуына, жақсы маман болуына, алған мамандығы бойынша жұмыс істеуге, өмірден өз орнын табуға мемлекет ықпал етуі тиіс.

Елімізде төрт базалық элемент – кәсіби жақсы білім, жақсы төленетін тұрақты жұмыс, отбасын құруға арналған жеке үйі, салауатты өмір салтын жүргізуге арналған мүмкіндіктің болуы. Мемлекетімізде осы төрт бағыт жастар мәселесін шешудің нақты қадамдары. Елімізде атап айтып өткен төрт бағыт бойынша жастарға қолдау көрсетіп, олардың жақсы азамат болып қалыптасуына ықпал етуде. Елбасымыз жолдаудағы «Мәңгілік ел» идеясы жөнінде сөйлеген сөзін жастарға қаратып айтты. Мәңгілік елге бастайтын, абыройлы ақ жолды жалғастыратын жастарға сенім білдірді. Бұл да бекер емес. Өйткені Отанымыздың болашағын баянды етіп, аға буын салып кеткен сара жолды жалғастыратын – жастар. Сол жастарға сапалы білім, саналы тәрбие бергенде ғана болашағы жарқын болары сөзсіз. Және жастар мәселесін шешудің негізгі жолы білім мен тәрбие. Білімді, тәрбиелі ұрпақ қана қоғамдағы тұрақтылықтың қалыптасуына, әр салада елдің дамуына, табысқа жетуге өз үлесін қосады. Қазақстан осыны жастардың негізгі қағидасы етіп алған. Әрі іргелі ел болу жолындағы стратегиялық мемлекеттің басты бағыты болған бағдарламалардың бәрінде жастар ісіне жете мән берілген. Жылдағы жолдаулардың қайсысын алып қарасақ та, жастар мәселесі сөз болады. Кешегі, бүгінгі жасалған және ертеңгі жасалатын мемлекеттік істердің бәрі жастарға арналады. Осының барлығы жастар мәселесін шешудің жарқын жолы.

Еліміздің даму жолындағы әр саладағы ұзақ жылдарға құрылған мемлекеттік жоспарлардың негізі ұлт болашағы. Болашағын ойлаған елдегі нақты істер ұлт пен ұрпағына бағытталады. Оған Елбасымыздың ел дамуындағы салиқалы саясатымен жасалып, қоғамымыздың қалыптасуына бағыт болған бағдарламаларынан толық көз жеткізе аламыз. Әсіресе биылғы Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдаудың дінгегі дербес елдің дамудағы басты құжаты болуы. Және осы мемлекеттік құжаттың басты бағыты мен негізгі бағдары «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы. Ұлттық идеяның мақсаты жастарды мемлекеттік мүддеге біктіре отырып, мәселелерді жан-жақты шешу болып табылады. Бұның бәрі егемен елдің кемел келешегі, бүгінгі жас ұрпақтың жарқын болашағы үшін жасалынып жатқан дүниелер.

Әдебиеттер:

1. http://www.akorda.kz/kz/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-yanvarya-2014-g.
2. Ильинский И.М. Молодежь в контексте глобальных процессов развития мирового сообщества // Молодежь и общество на рубеже веков. С. 39.
3. Назарбаев Н.А. Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. - С. 19.
4. http://strategy2050.kz/page/message_text2014.
5. Қазақ елінің ұлттық идеясы – Мәңгілік ел! // <http://alashainasy.kz/main/48657>.

6. <http://thenews.kz/2011/10/14/941917.html>.

**Егоров Р. - студент 4 курса отделения
политологии КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Ким Л.М.**

ИМИДЖ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ КОММУНИКАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕЗИДЕНТА Н.А.НАЗАРБАЕВА)

Стоя на вершине, нельзя позволять себе резких телодвижений.

Наполеон

XX век с его динамизмом, бурными социальными преобразованиями, острой политической борьбой порождает и новые взгляды на политический имидж как отдельного политика, так и государства. Фокус интереса исследователей перемещается в сторону практических аспектов имиджеологии. Вначале эта традиция наметилась в США, а затем в Европе.

Предшествующий теоретический интерес к проблемам власти питала объективная потребность в исследовании этого явления. Однако постепенно осознается потребность общества, государств, партий и отдельных политических лидеров в поиске механизмов влияния на широкие массы населения. Исследование и практическое применение психологических приемов влияния становится профессиональной деятельностью широкого круга специалистов.

Можно проследить тенденции изменения имиджа представителя той или иной социальной группы во взаимосвязи с изменением исторического контекста. Но если на протяжении столетий множество лидеров создавали и поддерживали собственный имидж во многом интуитивно, то с начала XX века создание образа политика становится специально организованной деятельностью целой армии специалистов — имиджмейкеров. В результате научно-технической революции, с появлением и совершенствованием СМИ, с мощным развитием информационных технологий эта деятельность приобретает глобализованный характер [1].

Особым этапом в развитии казахстанской имиджеологии стал период перестройки, который открыл новую эпоху социальных преобразований как в Казахстане, так и во всем мире. На политическую сцену пришли новые лидеры. На протяжении десятилетий в условиях однопартийной системы политические выборы были, по сути, фарсом. После слома существующего режима, когда каждый желающий мог действительно выдвинуть свою кандидатуру в органы власти и быть избранным, особую актуальность приобрело умение создавать желаемый образ кандидата и влиять на электорат.

На сегодняшний день с развитием новых технологий современные средства коммуникации приходят на службу специалистам по связям с общественностью и политтехнологам. Подлинное влияние возможно тогда, когда оно опирается не на манипуляции общественным сознанием, а на авторитет. Именно поэтому важно не только практическое применение различных манипулятивных приемов, позволяющих получить краткосрочный результат, но и серьезное осмысление теоретических основ влияния, коммуникации, имиджа, в том числе и политического.

Не менее важны и составляющие имиджа каждого политика во время его презентации - вербальная, манипулятивная, части, которые задают формат выступления, сам внешний образ. Но самая важная часть - невербальная составляющая имиджа, поскольку психологи считают, что чтение невербальных сигналов является

важнейшим условием эффективного общения. В поддержку этого утверждения можно привести следующие факты:

- 4) около 70% информации человек воспринимает зрительно (визуально);
- 5) невербальные сигналы позволяют понять истинные чувства и мысли собеседника;
- 6) наше отношение к собеседнику нередко формируется под влиянием первого впечатления, а оно, в свою очередь, является результатом восприятия невербальных факторов - походки, выражения лица, взгляда, манеры держаться, стиля одежды и т. д.;
- 7) особенная ценность невербальных сигналов в том, что они спонтанны, чаще всего бессознательны и поэтому искренни.

Как известно, невербальное общение включает в себя пять подсистем:

- Пространственная подсистема (межличностное пространство).
- Взгляд.
- Оптико-кинетическая подсистема, которая включает в себя:
  - внешний вид собеседника,
  - мимика (выражение лица),
  - пантомимика (позы и жесты).
- Паралингвистическая, или околоречевая, подсистема, включающая:
  - вокальные качества голоса,
  - его диапазон,
  - тональность,
  - тембр.
- Экстралингвистическая или внеречевая подсистема, к которой относятся:
  - темп речи,
  - паузы,
  - смех и т. д. [1].

Наиболее красноречивыми и правдивыми из данных подсистем можно считать подсистемы, связанные с пространством, взглядом и оптико-кинетикой, иначе говоря, для описания невербальной составляющей в имидже достаточно будет использовать истинно-невербальные подсистемы.

Для того чтобы наиболее точно дать классификацию возможным жестам или возможной мимике, обратимся к их использованию на примере выступлений Н.А.Назарбаева в разных ситуациях. Возьмем три выступления Н.А.Назарбаева в разной эмоциональной окраске репортажа:

4. Назарбаев даёт жару членам правительства [2].

5. Нурсултан Назарбаев принял ректора КазНУ им. аль-Фараби (Хабар) [3].

6. Глава государства провел совещание по укреплению обороноспособности страны (Хабар) [4].

Чтобы исключить возможность ангажированности материалов, один из материалов исследования был взят из репортажа оппозиционных источников, два других же были взяты из официальных источников.

Перейдём непосредственно к подсистемам невербальных сигналов.

Первая система невербальных сигналов сообщает нам о межличностном пространстве. Здесь следует отметить, что при встречах с руководителями разных уровней расстояние, которое существует между сторонами разговора приблизительно равно — около 1,5 метра. Применимо к нашим условиям, можно вполне уверенно утверждать, что на таком расстоянии люди обычно находятся по отношению к другим людям, если их связывают только рабочие и деловые отношения [5]. Это значит, что

сегодня можно говорить о том, что не существует взаимного доверия между двумя сторонами, что вполне характерно для коммуникации уровня «управляющий - подчиненный». Иначе говоря, на всех трёх репортажах Н.А.Назарбаев проявил себя в позиции управляющего делами, но никак не компаньона или соседа-друга.

Что касательно второй системы: здесь перед нами предстаёт удивительная особенность взгляда Н.А.Назарбаева - в случае, если Президент РК кого-либо отчитывает или ругает - его взгляд начинает перемещаться из стороны в сторону но, в конечном счете, останавливается на конкретном субъекте. Этой особенностью наблюдалась в репортаже о встрече ректора КазНУ с Президентом, где последний высказывал затрагивал разные темы, но при этом его взгляд останавливался только на Мутанове Г.М., так как были затронуты довольно щепетильные темы относительно состояния дел в КазНУ. Также следует отметить, что «бег» взгляда Назарбаева Н.А. останавливался и в третьем репортаже тогда, когда наш Президент смотрел на Джаксыбекова А., министра обороны РК - это может говорить о том, что личных претензий у Назарбаева Н.А. к нему нет, а только рабочие моменты.

Также интересная особенность невербалики Н.А.Назарбаева: перед тем, как кого-либо отчитать, наш Президент сдвигает очки с переносицы ниже, дабы обеспечить полный зрительный контроль над аудиторией и своим собеседником.

Третья подсистема - оптико-кинетическая система - один из самых красноречивых показателей того, что именно скрывается за словами политического лидера, поскольку включает в себя три дополнительные подсистемы: внешний вид лидера, его мимика (то есть, движение лицевых мышц) и его пантомимика (позы и жесты).

На примере всех выбранных для анализа трёх видео можно вполне чётко, используя оптико-кинетическую систему, дать характеристику невербальной составляющей речи нашего Лидера.

Следует начать с того, что для Назарбаева Н.А. появляется в обществе и на телевизионном экране в однотипном формате - костюм, галстук, и другие атрибуты делового человека. Однако, в первом репортаже, в отличие от двух других, Назарбаев Н.А. выступает перед правительством с не совсем аккуратной причёской (в то время как в двух других репортажах у него классически уложены волосы). Видимо, это свидетельствует о том, что отношение к проблеме, затрагиваемой в данном репортаже у него более эмоциональное, чем в репортаже с представителями обороны страны, где у него была типичная причёска.

Что касается мимики лица нашего Президента можно сказать следующее: как правило, Назарбаев Н.А. достаточно сдержан и обычно не проявляет свои мысли с помощью мимики. Однако в некоторых моментах можно заметить едва видимые движения мимических мышц, которые можно довольно точно трактовать в имиджологии.

Так, иногда у Президента во время произнесения речи мышцы лица напрягаются, как бы сжимаются, в первом репортаже это четко видно и можно найти объяснение - Назарбаев Н.А. сердится, он отчитывает министров и делает им серьёзные замечания. Однако в третьем репортаже Президент также предстаёт со сжатыми скулами, но он никого не отчитывает, так как обстановка третьего репортажа была нейтральной. В чем тут дело? Возможно, Президент неважно себя чувствует или просто устал. Дабы исключить возможность ошибки - во втором репортаже, во время встречи с Г.М. Мутановым наш Президент предстаёт перед нами с обычным спокойным лицом. Все это может говорить о настроении политического лидера - если во время выступления у политического лидера сжимаются скулы, он испытывает агрессию и недовольство по отношению к лицам, с которыми он общается.

Конечно, нашего Президента трудно упрекнуть в излишних мимических движениях, однако есть характерные физиогномические черты в его имидже:

- постоянно напряженные брови - говорят нам о дальновидности и предприимчивости человека с жёстким характером;

- тонкие губы с опущенными уголками - а ведь, если уголки рта опущены вниз, то у человека сильная воля и властный характер [7].

Отдельного описания заслуживает пантомимика Назарбаева Н.А., поскольку именно этими сигналами он пользуется гораздо более чаще, нежели чем другими остальными.

Укажем несколько жестов, которые использовал наш Президент при общении [7, 8]:

- постукивание шариковой ручкой по столу - это означает, что политический лидер требует немедленного исполнения его поручений без лишних разговоров;

- поворот головы в противоположную сторону от стороны собеседника - как правило, в большинстве случаев, этот жест означает безысходность в ситуации, дополнительный поиск новых аргументов в речи;

- постукивание пальцами по столу, как при игре на пианино - жест однозначный, который понимается как направленность к творческому поиску. Однако, в данном случае, Назарбаев Н.А. использовал этот жест совместно с другим, - он скрестил руки перед собой на столе. Как правило, сам по себе этот жест означает позицию защиты своих убеждений, но в единстве с «поигрыванием» пальцами интерпретируется по-новому - обозначение реальной границы между собеседниками и призыв к креативному подходу в решении проблемы;

- постукивание открытой ладонью по столу - довольно властный жест, показывающий, что мнение собеседника для политического лидера не очень важно, он как бы прихлопывает мысли собеседника ладонью. Данный жест можно время наблюдать при беседе ректора КазНУ им.аль-Фараби Г.М.Мутанова и президента Назарбаева Н.А.;

- отведение руки от себя - крайне популярный среди политических лидеров многих государств жест. Заводя речь об интересах Казахстана, о значении для неё отдельных событий политик указывает себе в грудь, а потом отводит в сторону от себя. Это полностью осознанный жест, который в данном контексте имеет целью не только показать честность намерений, но и отождествить интересы государства (а значит и народа) с интересами данного политика. Показать, что ему «не все равно».

Таким образом, Н. А. Назарбаев минимально использует невербальные символы в своей речи. Она несравнима с речами западных политиков, которые весьма эмоционально выражают свои мысли при публичных выступлениях, используя широкий спектр риторических средств - интонацию, жесты, мимику и т.п. Это вполне объяснимо и закономерно, поскольку наш менталитет и культура в целом не приветствуют открытого выражения своих чувств.

Наш Президент, закалённый в советской административной системе, сдержан и невозмутим, практически не использует широкую палитру жестов. Можно с уверенностью утверждать, что в указанных репортажах не было найдено ярких противоречий вербальной и невербальной составляющих в имидже Первого Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева.

Литература:

1. Почепцов Г.Г. Имиджелогия. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Рефл-бук, 2001. -

С.6.

2. <https://www.youtube.com/watch?v=9XCAZP8WOYM>.
3. http://khabar.kz/ru/view/obwestvo/page_67097_nursultan-nazarbaev-prinyal-rektora-kaznu-im-al-farab#page.
4. http://khabar.kz/ru/view/news_politic/page_64694_glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-ukreplenyu-obor#page.
5. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жить.- М.: АБС, 1992. - 767 с.
6. <https://www.youtube.com/watch?v=YdQUGoMDHak>.
7. Делакур Ж.Б. Большой словарь характеров.- М.: Феникс, 1997. - 541 с.
8. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. - М.:Эскмо, 2003. - 544 с.

**Жунусова А., Оразбаева А. - студенты 1 курса отделения
политологии КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: доцент кафедры политологии Саитова Н.А.**

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Каждый человек испытывает потребность быть личностью, самовыражаться и находиться в тех условиях, в которых он будет чувствовать, что причастен к своей судьбе и к судьбе своей страны. Гражданин, понимая, что он в силах исправить ситуацию, повлиять на решение властимущих, будет с энтузиазмом участвовать в политических процессах, отстаивать свою гражданскую позицию, а это, в свою очередь, может послужить консолидации общества, усилению социальной политики. Главное, создать все условия для того, чтобы творческая активность граждан имела поддержку со стороны государства. Возможно, тогда удастся решить множество проблем и улучшить жизнь общества. Как считал французский писатель и философ А.Камю: «Общее благо создаётся счастьем каждого».

Ну а если у граждан отсутствуют таковые условия или осуществляются не в полной мере, то это порождает апатию в обществе, пассивность, возрастание маргинальных групп среди населения, что не может позитивно влиять на государство.

Постоянное сотрудничество между государством и обществом, напротив, способствует благоприятной обстановке в стране, стабильному развитию. А посредником между государством и человеком в таких отношениях выступает гражданское общество. Гражданское общество - общество, где главным действующим лицом и субъектом происходящих в нем процессов и отношений выступает человек со всей системой его потребностей, интересов и ценностей [1].

С принятием независимости Казахстан провозгласил себя правовым, демократическим государством и старался создать все условия для образования и развития гражданского общества. Началось формирование политической системы, которая способствует укреплению институтов гражданского общества, признанию идеологического и политического многообразия, отделению государственных и общественных институтов, закреплены права на создание политических, общественных и профессиональных объединений. Был принят ряд соответствующих законов: «Об общественных объединениях», «О некоммерческих организациях», «О политических партиях». Всё это повлияло на возникновение в Казахстане различных

организаций, партий, ассоциаций, союзов, фондов, движений и т.д. В 2003 году был проведен первый Гражданский форум с участием Президента. Также были созданы различные национально-культурные центры для поддержания национальной самобытности, среди которых особое место занимает уникальная Ассамблея народа Казахстана. А в 2006 году указом Главы государства была утверждена «Концепция развития гражданского общества на 2006-2011годы», которая ставила перед собой такие цели, как создание благоприятных условий для устойчивого развития институтов гражданского общества, создание эффективной системы социальной защиты, укрепление роли политических партий в обществе и т.д. В Концепции также были обозначены нерешенные вопросы, связанные с неравноправным гражданским партнерством некоммерческих организаций (НКО) с государственными органами, неравномерным развитием НКО в регионах, слабым участием бизнес-структур в финансовой поддержке социально значимых инициатив НКО, отсутствием у большинства партий необходимых финансовых и материальных ресурсов. Не смотря на то, что в Концепции были обозначены эти проблемы еще в 2006 году, они, по-прежнему, имеют место быть. Как прокомментировал Концепцию Толеген Сыдыхов, первый заместитель председателя Демократической партии «Әділет»: «С моей точки зрения, документ весьма расплывчатый и неконкретный. В частности, в нем формально нет никакой разницы между политическими партиями, которые претендуют на приход к власти и, соответственно, реализацию своих программных целей, и некоммерческими неправительственными организациями, которые претендуют на решение конкретных вопросов, относящихся к отдельным группам населения или конкретной местности. Более того, Концепция представляет собой самый общий набор мероприятий, которые должно реализовать правительство, а сами институты Гражданского общества являются простым объектом действий правительства, не играют никакой самостоятельной роли» [2].

Впрочем, Республика Казахстан - это молодое государство, только вышедшее на путь самостоятельного развития, до этого не имевшее такого опыта, в связи с этим, допускаются некоторые ошибки, испытываются трудности, что является вполне нормальным для только образовавшегося государства. Как мы знаем, на сегодняшний день гражданское общество в лице общественных групп, организаций и институтов, ограничивающих власть государства, становится фактором демократизации. Но если в Казахстане и признаются демократические ценности, то использование их, как средство решения общественных проблем пока что не воспринимается казахстанцами. В «Заметках о штате Виргиния» Т. Джефферсон пишет, что его не оставляет надежда на то, что человечество вскоре "научится извлекать пользу из всякого права и власти, которыми оно владеет или может принять на себя» [3].

Так вот гражданам Казахстана как раз необходимы такие навыки. Ведь признавая демократические ценности, государство должно характеризоваться наличием зрелого гражданского общества, где постоянно расширяется область свободного волеизъявления людей.

Одним из важных достижений в создании гражданского общества в Казахстане является становление неправительственных организаций. В 1998 г. было образовано общественное движение «Өрлеу», заявившее об оппозиционности курсу правительства. Через 10 лет появилось и общественное движение «Ақ жол», представленное в основном научной и творческой интеллигенцией страны. Из правозащитных организаций, созданных и функционировавших в 1990-е годы, своей активностью в деле защиты прав человека выделялись Казахстанско-американское бюро по правам человека, республиканское историко-просветительское общество «Әділет», Ассоциация политических репрессированных, Демократический

комитет по правам человека, общественное объединение «Street Law-Казахстан» и другие. Активно действуют различные союзы и фонды. Например, Аграрный (Крестьянский) союз Казахстана, Русский союз Казахстана, Союз молодежи Казахстана, творческие союзы архитекторов, кинематографистов, писателей, художников, композиторов, Детский фонд «Бөбек», Фонд содействия борьбе с организованной преступностью, Фонд безопасности дорожного движения и другие [4].

В 2005 году Президент Н.Назарбаев обозначил стратегические направления сотрудничества власти и НПО. Главной целью такого партнерства является достижение высокого качества жизни для всех казахстанцев. Но с одной стороны, в Казахстане зарегистрированы более 6 тысяч неправительственных организаций (НПО), а с другой стороны, в настоящее время работает лишь часть из них, к тому же, условия их функционирования в стране далеки от идеальных. И хотя количество НПО постоянно растёт, это не говорит о реальной гражданской активности. Как показали исследования Казахстанского института стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 78,3% населения не участвует ни в одной из организаций, 6,3% принимают участие в профсоюзах, 4,4% - в политических партиях [5].

Таким образом, граждане участвуют в деятельности неправительственных организаций довольно пассивно, хотя потенциал для роста наблюдается у профсоюзов. В целом, можно охарактеризовать НПО эпизодичным взаимодействием с государством, разрозненностью друг от друга в своих целях, а их функции в ряде случаев носят благотворительный характер. Поэтому неправительственные организации в стране еще не достигли того уровня, чтобы стать авторитетными институтами гражданского общества.

Что касается политических партий, то в Казахстане официально зарегистрировано 9 политических партий. Лидирующей партией является Народно-Демократическая партия «Нур Отан», остальные партии менее авторитетны среди населения и в большинстве своём их главные цели заключаются в построении правового, демократического государства, гражданского общества, повышение жизненного уровня граждан. Идеальным сценарием для Казахстана было бы выдвижение ряда альтернативных стратегических программ партий и обоснование собственного видения развития страны. По мнению политолога Д.Сатпаева, «с точки зрения власти весь сегмент социально-экономической и политической жизни в Казахстане следует делить на «своих» и «чужих». «Свои» политические партии легко получают регистрацию и шанс попасть в парламент. В свою очередь «чужие» партийные структуры целенаправленно отодвигаются на позиции «аутсайдеров» сталкиваясь с большим количеством препятствий. Однако, из таких препятствий, порой вполне обоснованных, можно выделить: схожесть программ, отсутствие идеологической платформы, организованного и финансового потенциала, неспособность преодолеть 7% проходной барьер и недостаточное количество членов партии. Таким образом, доступ граждан к участию в государственных и общественных делах через политические партии оправдывается не в полной мере.

Другой вопрос в том, действительно ли готовы граждане принимать активное участие в политической жизни общества. Здесь нельзя не учитывать взаимосвязь гражданского общества с политической культурой и политической социализацией. Карин Богарт в своей статье «Азиатские ценности» выделяла культурные ценности, присущие всем государствам Азии, среди которых «стремление избегать конфликтов». Такая черта действительно характерна для казахстанского общества. Среди населения бытует стереотип о том, что оппозиция - дело уголовное. Однако, институт политической оппозиции как общепризнанный атрибут демократического политического режима в Казахстане всё же существует, но оппозиционные

политические субъекты мало институционализированы в качестве устойчивых партийных организаций. В конце концов, если «стремление избегать конфликтов» и присуще нашему обществу, то такая азиатская ценность, как сплоченность, всё еще не достигнута нами в должной мере. Слабая сплоченность объясняется разнородностью гражданского общества, социальным расслоением, трайбализмом и т.д. Плюс ко всему, мышление советского типа «от нас ничего не зависит» делает граждан пассивными. Наблюдается тенденция конформистского участия, которую американский политолог А. Марш характеризовал, как поддержку существующей политической системы и её действий «по привычке», в силу того, что так поступает большинство граждан.

Многие аналитики, политологии дают свои рекомендации, касающиеся развития гражданского общества в Казахстане. На наш взгляд, необходимо учитывать особенности развивающегося гражданского общества в стране. Как говорил Бенджамин Дизраэли: «Перемены в прогрессивной стране неизбежны. Перемены – это постоянная величина» [6]. Думается, что в числе перемен, происходящих в Казахстане, станет гражданское общество, развивающееся, совершенствующееся, эффективно взаимодействующее с государством.

Литература:

1. Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006-2011 годы (утверждена Указом Президента РК от 25 июля 2006 года № 154).
2. Сыдыхов Т. Об итогах реализации Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006-2011 годы/Центр актуальных исследований «Альтернатива», Гражданское общество в Республике Казахстан: концептуальные основы и реальность развития.- С.144.
3. Джефферсон Т. Заметки о штате Виргиния - М. ,1785.- С. 256.
4. Булуктаев Ю.О. Политический режим и посткоммунистическая трансформация.- Алматы; ИМЭП при Фонде Первого Президента Республики Казахстан, 2007.- С. 187.
5. Современный Казахстан: общественное мнение. – Алматы; КИСИ при Президенте Республики Казахстан, 2011.- С. 137-138.
6. Бенджамин Дизраэли, Эдинбург, 29 окт. 1867 г.

**Жунусов Н. - студент 4 курса отделения
политологии КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Ким Л.М.**

ПОЛИТИЧЕСКИЙ PR В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Политический PR, или связи с общественностью (Public Relations), занимает ключевое место в системе государственного управления в странах с высоким уровнем либерально-демократических ценностей и развитым гражданским обществом. Именно поэтому внутренняя политика любого государства должна основываться на эффективном, бесперебойном и прямом контакте между "слугами народа" и общественностью.

В современном понимании сфера Public Relations зародилась в Казахстане чуть больше десяти-пятнадцати лет назад. За всё это время отношение нашего общества к

PR менялось не раз, поскольку понимание его целей и задач было размыто, и он, чаще всего, отождествлялся с рекламой, предвыборной агитацией, пропагандой и т.д. Здесь-то и кроется основная проблема, поскольку это ошибочное понимание, а вместе с тем и неправильный вектор развития Public Relations в структурах государственного управления нашей республики.

Сегодня же политический PR становится всё более значимой областью деятельности государственных структур, общественных организаций. Таким образом, основополагающей целью данной статьи является раскрытие роли и места политического PR в Республике Казахстан.

Состояние данной сферы непосредственно связано с уровнем экономического, политического развития страны, интенсивностью демократических преобразований, вхождением в мировое информационное пространство, где благополучие государственных институтов или конкретного лица напрямую зависит от «обратной связи» - их отношений с общественностью. Особо важную роль здесь играют целенаправленные действия по преодолению процессов отчуждения граждан от власти, формированию политической культуры, навыков цивилизованной политической борьбы, где каждый член социума имеет право свободно высказывать свои позиции по актуальным вопросам жизнедеятельности государства.

Public Relations как один из институтов осуществления эффективного государственного управления способствует развитию демократии и расширению информированности общественности. В системе казахстанского государственного управления, к сожалению, не утратили свою жизнеспособность черты модели бюрократизма. Государственные органы понимают политический PR как продолжение устаревших методов, доставшихся по наследству от прежней советской идеологии. Кроме того, PR-деятельность государственных и частных структур активизируется лишь в преддверии различного рода электоральных кампаний, в то время как в развитых странах связи с общественностью являются частью ежедневной системной работы.

Если перейти к основным проблемам развития связей с общественностью в Казахстане, то можно утверждать:

- PR не сложился как политический институт;
- не сформирован отечественный рынок по связям с общественностью;
- деятельность PR-структур в государственных институтах не эффективна;
- низкий профессиональный уровень специалистов, работающих в области связей с общественностью;
- в Казахстане отсутствует методика обучения политическому PR, учитывающая национальную и страновую специфику; в качестве «учителей и методистов» зачастую выступают зарубежные политические технологи и специалисты;
- в отличие от стран с давними демократическими традициями, в Казахстане PR-технологии зачастую осуществляются с использованием административного ресурса.

Несмотря на все вышесказанное, у отечественных политтехнологов есть предпосылки и достаточный потенциал для дальнейшего профессионального роста. Сегодня PR в Казахстане становится все более значимой областью деятельности государственных структур, общественных организаций.

При определенных условиях PR в Казахстан, может способствовать поддержанию легитимности государственной власти. Политический PR призван внести свой вклад в принятие эффективных политических решений.

Тенденцией ближайшего будущего становится активность государственных структур, приобретение ими статуса основного заказчика PR-услуг. С одной стороны, демократизирующееся государство становится партнером общества. С другой, - формирующееся гражданское общество также испытывает нарастающую потребность в эффективных технологиях взаимодействия и с властью, и с различными социальными группами. Необходимо восстановить доверие общественности, показать совершенно новый PR как средство коммуникации между организацией и обществом как необходимый атрибут демократического общества.

Важными задачами политического PR в системе государственного управления являются:

- своевременное оперативное, регулярное информирование населения об инициативах главы государства, Правительства, центральных и местных органов власти, об обсуждаемых и новых принятых законах, о постановлениях Правительства;
- анализ существующей и возможной реакции общественности на проводимую или перспективную политику государства;
- осуществление комплекса организационных и практических мероприятий по формированию позитивного имиджа страны.

Эти проблемы могут решаться в таких конкретных направлениях деятельности PR в органах государственной власти как: установление, поддержание и расширение контактов с гражданами и организациями; информирование общественности о принимаемых решениях; изучение общественного мнения; анализ общественной реакции на действия должностных лиц и органа в целом; формирование благоприятного имиджа организации. Таким образом, службы PR способны играть важную роль в обеспечении стабильности политической системы и устойчивого развития государства.

Однако на сегодняшний день такой целенаправленной работы в данном направлении практически не ведется или же она ведется методами, не соответствующими современным реалиям дня. Для становления политических PR нового формата необходимо создать специальные аналитические центры, которые бы владели всем спектром политических технологий, ориентировались на информационном поле и были способны объективно отражать сложившуюся ситуацию и консолидировать общественное мнение в поддержку государственной политики.

Рассмотрим отдельные государственные структуры, где пресс-служба, осуществляющая функцию связи с общественностью, играет важную роль и достаточно организована. Например, в пресс-службе Агентства статистики РК с 2010 года главный эксперт по связям с общественностью является самостоятельной единицей. Основными задачами главного эксперта по связям с общественностью являются информационное, организационное обеспечение освещения деятельности Агентства Республики Казахстан по статистике в средствах массовой информации, а именно:

- информирование общественности о деятельности Агентства Республики Казахстан по статистике по актуальным вопросам;
- обеспечение благоприятного отношения и поведения международной общественности и международных организаций в отношении страны;
- информационное обеспечение взаимодействия управления по работе с общественностью Агентства Республики Казахстан по статистике с пресс службами государственной власти Канцелярии Премьер - Министра, Правительство РК, Палат Парламента РК;

- обеспечение взаимодействия Агентства Республики Казахстан по статистике с отечественными и зарубежными средствами массовой информации;

- участие в подготовке и проведении официальных визитов, рабочих поездок, встреч руководства Агентства Республики Казахстан по статистике, а также других мероприятий с его участием в целях освещения их в средствах массовой информации.

Данный пример показывает какие функции выполняет и какую ответственность несет главный эксперт.

В целом, для совершенствования и дальнейшего развития системы политического PR в Казахстане можно предложить следующие рекомендации:

- необходимы структурированные и упорядоченные независимые поставщики информации, расширяющие возможности получения достоверной информации для массового пользователя в удобной для него форме, создающие условия для эффективного информационного обеспечения управленческих решений в органах власти, информационной поддержки политической и общественной деятельности и осуществления конкуренции, а также формирования общественного мнения как истинной «четвертой власти» в демократическом обществе;

- создание Центров по изучению PR-технологий с целью обучения сотрудников государственной службы и подготовки специалистов–маркетологов в политической сфере;

- обеспечение формирования законодательного поля для укрепления статуса политического PR как важного института политической системы, обеспечивающего осуществление устойчивой обратной связи;

- создание в государственных органах PR-департаментов или специальных отделов по PR.

Развитие политического PR в Казахстане приведет к более эффективной реализации решений правительства и органов власти. Правильное использование политического PR будет способствовать успешной государственной политике.

Таким образом, PR повышает уровень демократической культуры, является коммуникативным мостом между властью и народом, может консолидировать, интегрировать население на основании базовых ценностей общества, влиять на формирование общественного мнения и обеспечивать прямую и обратную связь между государством и его гражданами.

Литература:

1. Батурчик, М.В. Основы Public Relations: курс лекций. - Режим доступа: <http://www.ffsn.bsu.by /infocom/baturchik/pr>.

2. Кондратьев Э.В. Связи с общественностью: учебное пособие для высшей школы. – М.: Академический проект, 2005. – 324 с.

3. Почепцов, Г.Г. Паблик рилейшенз для профессионалов / Г.Г. Почепцов. - М.: Рефл-бук, 2000. - 624 с.

4. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г.Г. Почепцов. - М.: Рефл-бук, 2002. – 576 с. Татаринова, Г.Н. Управление общественными отношениями / Г.Н. Татаринова. - СПб. : Питер, 2004. – 268 с.

5. Чумиков, А. Н. Связи с общественностью: теория и практика: учебное пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Дело, 2006. - 552 с.

**Иманбай Ж. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Омарғазы Е.Е. - с.ғ.к., доцент**

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАСТЫ ДАМУ БАҒЫТТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ деп өз сөзін бастаған мемлекет басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев биылғы жолдауында «Қазақстан-2050» даму стратегиясының басым бағыттарын ашып көрсетті. Басты мақсат – Қазақстанның ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылу екенін айта келе, ол мақсатқа жету жолын жаңа саяси бағдарламамен түсіндірді.

Ол – «Мәңгілік ел» жобасы ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті» - деген өз сөзінде бұл бағдарламаға осылай баға берді. Сондай-ақ президентіміз жолдауында Қазақ елі 22 жылда қыруар іс тындырып, үлгілі даму үстінде екенін айтып, халқымыздың 97 пайызы әлеуметтік ахуал тұрақтылығын қолдайтындығын мәлім еткен болатын.

Жалпы осы «Мәңгілік ел» деп аталатын идея «Қазақстан 2050» даму стратегиясы аясында іске асырылуы керек деп шешкен жеті негізгі басым бағыттар және бірқатар мәселелер шешу көзделген. Жеті бағыт төңірегінде экономикалық ынтымақтасу және даму ұйымына (ЭЫДҰ әлемдік ішкі жалпы өнімнің 60 пайыздан астамын өндіретін, құрамында 34 мемлекеті бар ұйым) кіруді мақсат тұтудан бастап, инвестиция қазргі 18% үлестен 30%-ға дейін ұлғайтуды, шағын және орта бизнестің 2050 жылға қарай ішкі жалпы өнімнің қазіргі 20% көрсеткішін 50%-ға дейін арттыруды көздеуде.

Сонымен қатар, әлеуметтік саланы дамытудың 2050 жылға дейін басты бағдарларын нақты индикативті цифрларда ашып көрсеткен. Ішкі жалпы өнімнің жан басына шаққандағы көрсеткішін 4,5%-ға – 13 мың АҚШ долларынан 60 мың АҚШ долларына арттыруды, мемлекет басшысы негізгі мақсат қатарына қосуда. Урбанизация жаһандық үрдісіне орай қалалық тұрғындар үлесі барлық халықтың қазіргі 55%-н 70% көрсеткішке жетеді деп күтілуде.

Салауатты өмір салтын орнықтыру аясында медицина саласын қарқынды дамыта отырып, қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығы 80 жасқа дейін артады деп болжалуда.

Жолдаудағы мақсат тұтқан мәселелер бұлармен шектеліп қоймай, инновациялық индустрияландыру трендін түзеу және күшейту негізінде дәстүрлі секторды дамыту мен қатар ғарыштық технологиялар, робот техникасын, гендік инженерия салаларын дамытуды ұйғарды. Агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру маңызды екенін ескеріп агрохимикаттарды тиімді пайдалану; инфрақұрылымдық ұштаған – агломерацияның, көліктің, энергетиканың дамуын қамтамасыз ету керек екенін ұғындырды. Ғылым-білім еліміз үшін маңызды салалар екенін ашып айтып, ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуды тапсырды.

Сондай-ақ жолдауда тағы қарастырылған мәселе – ол мемлекеттік институттарды жетілдіру. Сот жүйесін іс жүзінде ашық, қолжетімді, қарапайым және барлық дауды тез шеше алатындай болуы тиіс деп, барлық құқық қорғау органдарының жұмысының сапасын арттыру қажет деп түсіндірді. Бұл бағыттағы аса маңызды міндет – сыбайлас жемқорлыққа қарай бағытталды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегияны қалыптастыру және іске асыруды жалғастыруды, қажетсіз қағазбастылық пен құжат айналымының қолайсыз үдерісіне айналмау керектігін ескертіп өтті [1].

Енді осы жеті бағыт төңірегінде елімізге маңызды 2 мәселеге қатысты өзіндік баға беріп көрсек. Оның бірі көп жылдар бойы мемлекеттік аппаратымыз күресіп

шешімін таба алмай келе жатқан «Сыбайлас жемқорлық» мәселесі. Енді біріне елбасымыз биылғы жолдауында еліміз үшін жаңа бағыт – гендік инженериялық жолды игеріп, дамытуды тапсыруы аясында болмақ.

Қазіргі таңда мемлекеттік менеджменттің тиімді жұмыс атқаруына кедергі келтіріп, бір-бірімен тығыз байланысқан бірқатар негізгі проблемалар бар. Бірінші кезекте бұл қатарға жемқорлықты тіркеуімізге болады. «Transparency International» атты халықаралық үкіметтік емес ұйымының 2013 жылғы нәтижесіне сәйкес Қазақстан Республикасы 177 мемлекеттің ішінде 28 ұпай жинақтап 140-орынды тұрақтаған екен. Бұл көрсеткіш өз кезегінде біздің елімізді 28 ұпай жинаған Гондурас, Уганда және Лаос сынды экономикалық артта қалған мемлекеттермен теңестіруде [3]. «Transparency International» жемқорлыққа қатысты нәтижесін алғаш рет 1995 жылы жариялағанын ескерсек, Қазақстан бұл тізімге 1999 жылдан бастап ілігіп, 84-орынды иеленіпті. Біздің елдің бұл тізімдегі ең жоғарғы көрсеткіші 2000 жылы орын алып, 66-орынға тұрақтаған екен. Ал төменгі көрсеткіш 2007 жылы тіркеліп, 179 елдің ішінде 150-орынға тұрақтаныпты. Өзге жылдардағы көрсеткіштер келесідей [4].

2007 жылы «Сандж» зерттеу орталығының мәліметіне сәйкес жемқорлық саласындағы нарық айналымы 156 млрд теңгеге (сол кездегі курстық көрсеткішке сәйкес 1,25 млрд АҚШ доллары) бағаланған. Оның ішіндегі жемқорлықтың жоғарғы көрсеткіші кеден құрылымында және сот жүйесінде белгіленген. Қазақстанның брокерлері қауымдастығының мәлімдеуінше Қазақстаннан контрабандалық жолмен сыртқа шығарылған тауар бағасы 3 млрд АҚШ долларына жеткен [2].

2012 жылы экономикалық және жемқорлықпен күрес агенттігі 1 мың 659 жемқор қылмыс орын алғанын мәлімдеді. Сыбайлас жемқорлыққа қатысты жалпы саны 7,5 млрд теңге шығын орын алған. Оның 6,9 млрд теңге және 92,4% жымқырылды. 1 мың 367 сыбайлас жемқорлыққа жол берген 656 мемлекеттік қызметкерлер қылмыстық жауапқа тартылған. Сондай-ақ сот ісіне 415 шенеуніктің ісі жіберілген [2].

Қаржы полициясының мәлімдеуінше 2012 жылы Қазақстандағы көлеңкелі айналымдағы қаржы деңгейі 30 млрд АҚШ долларына жетіп, басым көпшілігі сыбайлас жемқорлыққа тиесілі екенін айтады. Мәжіліс депутаты Айгүл Соловьеваның сөзіне сенсек Қазақстандағы 20 пайыз компаниялар шенеуніктерге пара беруде екен. Бұл жайды «Экономикалық анализ орталығының» директоры, еліміздің белді экономисі Ораз Жандосов та еліміздегі жасырын экономиканың көлемін 30% құрайды деп есептейді. «Өндіріс және шаруашылық саласында да бұл көрсеткіш жоғары, жасырын экономикадағы ауыл шаруашылық деңгейі – 55% құраса, өндірісте 5%, ал тауар айналымында 25% шамалас»-дейді экономист [2].

Біздің елге қатысты тағы бір мәселе – Қазақстан аумағынан сыртқа заңсыз тұрғыда капиталдың шығуы. Осыған орай американдық «Global Financial Integrity» атты мемлекеттік емес ұйымының 2012 жылғы 17-желтоқсандағы «дамушы елдердегі заңсыз тасымалданған қаржы» баяндамасында Қазақстандағы үлес салмағын – 19,16 млрд АҚШ долларына теңестірген екен.

Тағыда айтып өтер жайт дәл осы ұйым қай әдісті қолданғаны белгісіз, дегенмен 2000 және 2008 жылдар арасындағы заңсыз сыртқа шығарылған капитал саны 126 млрд АҚШ долларына теңеген болатын. Осы сынды басқа «Tax Justice Network» американдық ұйымының мәліметіне сенсек 1990 жылы сыртқа шыққан заңсыз капитал үлесі 138 млрд АҚШ долларына тең екен. Бұл ұйымдардың зерттеу жұмыстарында ХВҚ, Әлемдік банк, БҰҰ және кейбір елдердің орталық банктерінің мәліметтері қолданылған [2].

Генетикалық модификацияланған ағзалар (ГМО) – гендік инженерия көмегі салдарынан, жасанды жолмен жасалған ағзалар. Бір ағзаның генетикалық бөлімінің екінші бір ағзаның генетикалық бөлімімен ұштасуын гендік инженериялық жол

дейміз. Мысалға қарапайым шаян генінің бидайықтың жасушасына тұрақтануы сынды.

Ең алғаш гендік модификациялық бағыттағы өнімдер 1987 жылы АҚШ-тағы «Мосанто» компаниясында нарыққа шығарылыпты. Дәл осы компания 90-жылдардың орта тұсына қарай әлем нарығына алғаш рет гендік бағыттағы бұршақ және мақтаның ұрықтарын ұсынған [6].

Әлем қауымдастығындағы ғалымдар гендік инженериялық өнімдердің дүниеге келуін әлем халқының шұғыл өсімімен байланыстырады. Олардың пайымдауынша әлемдегі шұғыл өсім жер бетіндегі ресурстық тапшылыққа алып келуі мүмкін. Сәйкесінше ГМО бағытын өндіріп, дамытып әлем халқын ашаршылықтан сақтап қаламыз дейді. Мысалға 1800 жылы жер бетіндегі халық саны – 1 млрд-ты құраса, 1929 жылы 2 млрд-ты, кейінгі 50 жылдықтарда 3-тен 7 млрд-қа дейін өсім көрсеткен. Сол ғалымдардың пайымдауына сенсек келесі 50 жылдық, яғни 2050 жылға қарай дүние жүзілік халық саны 9,5 млрд-қа жетеді деп күтілуде [8].

Бұл қауқарлы өнімдердің аграрлық шаруашылыққа тиімді екені даусыз – дейді еліміздегі «Бизон-Тех» атты зерттеу ұйымы. Ағзалардың гендік модификациялық кодталуы өндіруші орындағы бірқатар тиімді әсерін береді екен: төзімділік артады, құнарлық байытылады, зиянды шіркейлерге тиімді қарсы тұру сынды. Мысалға шаян генімен байланысқан бидайық құрғақшылыққа төзімді екен, ал жер астындағы бактериялар генімен шатысқан картоп дәрілік қосылыстарсыз-ақ зиянды шіркейлерге төтеп бере алады екен. Сондай-ақ табиғи өнімге қарағанда бұл өнім түрі екі немесе кей жағдайда 3 есе артық өнім береді. Бұл көрсеткіш тауар айналымындағы ұтысты айқындап бергендей [6].

«Бизон-тех» зерттеу институтының нәтижелерінде көрсетілгендей ГМО өнімдері адам денсаулығына қатысты бірқатар зиянкестер туындауы мүмкін.

Аллергиялық реакциялар

Күнделікті қолданыстағы азық-түліктерімізге белгісіз гендік кодтардың енгізілуі салдарынан аллергиялық реакциялар туындауы немесе күшеюі мүмкін. Әлемде ГМО өнімдерін көп мөлшерде (80%) өндірілетін АҚШ-та халықтың 75% осы аллергиялық реакциялардан жапа шегуде. Сондай-ақ дәрігерлердің дәріптеуінше ГМО өнімдерін қолданған адамдардың иммунитеті әлсіз болып келеді [8].

Уландырғыш заттардың көптеп бөлінуі

Кейбір зерттеулердің нәтижесінде белгілі болғандай, ағзалардың генетикалық өзгеруі табиғи ағзаларға қарағанда 100 есе артық улағыш заттарды бөледі.

Залалы заттардың көптеп жиналуы

Трансгенді өсімдіктер гербицид және химиялық құрылымдармен байланысы жоқ деген ақпарат болғанына қарамастан, бұл өнімдер зиянды заттарды өте көп мөлшерде жинайды.

ГМО өнімдерінің адам денсаулығына әсерін толыққанды білу үшін ондаған жылдарды талап етеді. Ең қауқарлы қорқыныш осы орайда туындап отыр. Яғни, шаян генімен шатысқан бидайықты пайдалана отырып, біздің балаларымыз немесе немерелерімізге әсерін біле алмай отырмыз. Ғалымдар арасында болашақта адам ағзаларының мутацияға ұшырауы мүмкін деген жорамалдар да бар.

Адам микрофлорасына әсер етуі

Адам ағзасына тән өздігінен басқа генетикалық мүшелерімен байланысын үзбейтін және ағзаға қауіп бар бифидобактерия және лактобактерия атты екі бактерия бар. Егер оған қарқынды мутациялық әрекеті бар ГМО өнімдері біріксе онда адам ағзасына асқан қауіпті алып келуі мүмкін.

Қарапайым өсімдіктердің генетикалық фондтарының ластануы

Көршілес жатқан бақшадағы ГМО бидайығы қарапайым, табиғи бидайықты лаптауы мүмкін. Нәтижесінде табиғи бидайық ертіңінде модификацияланған бидайыққа айналып шығуы мүмкін.

Қатерлі ісікті туындатуы мүмкін

Ішек қуысындағы жасушада гендік инженериялық өнімдердің салдарынан мутациялық әрекеттер орын алып жатса адам ағзасы қатерлі ісікке шалдығуы мүмкін деген қауіп бар [6].

Ресей ғалымдары тәуелсіз зерттеулер жүргізіп жануарларды ГМО өнімдерімен қоректендіріп тәжірибе жасаған. Нәтижесінде жануарлардың басым көпшілігі ұрпақсыз қалған. Ресей ғалымдарының сөзіне сенер болсақ ГМО өнімдері бедеулікке алып келеді дейді [8].

Қорытындылай келе «мәңгілік ел» идеясы қазіргі жаһандану үдерісінде мемлекеттілігін сақтап, дамыту үшін бәсекелестікке түскен сәтте, біздің ел үшін бұл идея өте өзекті болып табылады. Қазақ елінің экономикалық, әлеуметтік салаларын дамытып, ел халқын даму жолындағы бір орталыққа жұмылдыруда бұл идея аса маңызды екенін айта кеткен жөн болар. Мемлекеттілікті нығайтуға және ел тұғырын берік етуге жасалған бұл қадам ұлт алдындағы ұлы қадам деп көрсетуімізге болады. Осы идея аясында біздің ел болашақта алдыңғы қатарлы дамыған мемлекеттердің қатарына ене отырып, экономикалық-әлеуметтік жағдайларын түзертуге, инновациялық-индустриялық бағытта жаңа даму деңгейіне жету мүмкіндері өте зор. Дегенмен жоғарыда корсетілген өзіндік тұрғыда баға берілген 2 негізгі мәселелер төңірегінде біраз күдіктер туындауы мүмкін. «Сыбайлас жемқорлық» еліміздің барлық саласын шарпыған шешімін табу өте күрделі мәселе екенін ескіріп, идеядан тыс жаңа стратегиялық күрес жүйесін құру маңызды сынды. Гендік модификацияланған өнімдердің тиімділігінен бұрын денсаулыққа деген аса қауқарлы қауіп екенін ескеріп дамытқанымыз жөн болар.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-17-yanvarya-2014-g.

2. Коррупция в Казахстане и качество государственного управления – Досым Сатпаев Директор «Группы оценки рисков», Казахстан IDE-JETRO, 2013.

3. Уровень коррупции в Казахстане в 2013 году увеличился вторник, 03.12.2013, 13:29 http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/uroven-korrupsii-v-kazahstane-v-2013-godu-velichilsya-246582.

4. Transparency International атты мемлекеттік емес ұйымының жемқорлыққа қатысты көрсеткіштері <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>.

5. Еліміздегі ГМО болашағы туралы министрлікте сөз болды бейсенбі, 06.02.2014, 19:24 <http://kaz.tengrinews.kz/damu/elmzdeg-gmo-bolashagyi-turalyi-ministrlikte-soz-boldyi-661>.

6. Ред ГМО-растений. Стоит ли бояться генетически модифицированных продуктов 24.11.2013 07:35 http://kazakh-zerno.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=86365:2013-11-21-07-57-39&catid=83:2010-01-30-05-41-01&Itemid=98.

7. Пицца для размышлений. Казахстан атакуют генетически модифицированные продукты Николай ХАЛАБУЗАРЬ 06:35 02.04.2003 <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1049250900>.

**Иткулов С., Сақбекова Ә., Сартаева Қ. -
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студентері,
ғылыми жетекшісі: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ СУБМӘДЕНИЕТТІҢ ТАРАЛУ ДЕҢГЕЙІ

«Субмәдениет» түсінігі, «субмәдениет үрдістері» деген тіркестер жаһандану заманында көп кездесетін ұғымдар қатарына кіріп, сонымен қоса өз кезегінде кемшіліктерін бірге ала келді. Қазіргі кезде жасөспірім кезде жастар субмәдениет өкілі болуға қызығушылық танытады. Оның себептері:

- қызығушылықтан;
- қоғамдағы алар орнынан;
- психологиялық өзгешеліктерден;
- өзін тәуелсіз сезіну үшін;
- белгілі топқа бағыну үшін;
- түрлі отбасындағы жағдайға байланысты, соның ішіндегі отбасының материалдық жағдайы, отбасының ішіндегі арақатынас қиыншылықтары салдарынан болуы мүмкін.

Көбінесе жастар уақыттарын өткізу үшін қызығушылықтан субмәдениетке өтеді. Бірақ көп жастар 18-20 жасқа келгеннен кейін өзі кірген субмәдениет түрінен шығуы мүмкін, қызығушылығы басылып, басқа нәрсемен әуестене бастайды.

Субмәдениет өкілі болу әр түрлі мәселелерге байланыста болуы мүмкін:

- Жасына;
- Ұлтына;
- Аймақтық орналасуы бойынша;
- Қоршаған ортасына (жақын адамдар, достар және т.б.).

Қоғамның орта жас топ өкілдерінің пікірі байынша: «Бұл субмәдениет процесі жастардың ойлау қабілетін тарылтып, сонымен қоса, жастар уықтысын тиімді пайдалана алмайды, ұлттық құндылықтар мен салт-дәстүр ерекшеліктерін ескермей, өзге субмәдениеттің қызығушылығына еліктеп кетеді» - деп ойлайды. Бұл пікірге субмәдениет өкілі болған көптеген қазақ жастары келіспейді. Мысалы, олар екі жақты да қатар алып жүруге болады дейді. Барлығы да адамдардың субмәдениетті қабылдауы мен көзқарасына байланысты деп ойлайды.

Көп жастар субмәдениетті қазіргі заманда қалыпты жағдай деп ойлайды. Жастардың көп бөлігі әр түрлі нәрселерге қызықса, оған беріліп кетуден гөрі, тек соған жанкүйер ретінде қалуы көп кездеседі. Субмәдениет туралы түсінік бойынша халықтың сауыттылығы жоғары емес, тек түрлеріне байланысты ғана пікір айтуы мүмкін.

Қоғам арасында субмәдениет түсінігіне (атауына) емес, түрлеріне қарай ажырату басым. Қазақша және орысша жүргізілген сауалнама нәтижесінде басыт көпшілігінің субмәдениетке енген таныстары жоқ (80% - қазақша, 51% - орысша) болып шықты. Қазақша жүргізілген сауалнамада жастар субмәдениетке басым көпшілігі қарсы - 53.5%, ал орысша жүргізілген сауалнамада жастардың көбісі бейтарап пікірде - 40%. Жастардың осындай формальды емес ортаға енуіне қазақша жүргізілген сауалнама

бойынша, қызығушылықтан - 47%, ал орысша жүргізілген сауалнама бойынша, қоғамнан ерекшеленіп, заңдар мен тәртіпке бағынбау - 39% деп есептейді. қазақша жүргізілген сауалнамадан қарағанда орысша жүргізілген сауалнамада субмәдениетке деген көзқарас тым теріс емес. Мысалы, «Жастардың субмәдениетке енуі зиянды нәрселерге үйір болуына әкеп соқтыруы мүмкін деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа қазақша жүргізілген сауалнамада басым көпшілігі - 47% , әрине (нашақорлық, физикалық жарақаттар, психологиялық мәселелер), ал орысша жүргізілген сауалнама бойынша, 42%-барлық жастардың ұйымдары соншалықты қауіпті деп ойламаймын деген. Қазақ қоғамының субмәдениетке ұнатпау сезімі басым. Барлық сауалнамаға қатысушы респонденттердің 75%-ы, мемлекет - жастар арасындағы субмәдениет пен қозғалыстарды бақылауда ұстау керек деген ойда. «Жастардың субмәдениеттік ағымға енуге жас ерекшелігі ықпал ете ме?» деген сұраққа барлық сауалнамаға қатысушы респонденттердің 51%-ы, Иә, адамның жасы өскен сайын субмәдениетке қызығушылығы төмендейді деген. Бұдан біз субмәдениетке деген қызығушылық уақытша екенін аңғара аламыз. «Субмәдениет елдегі саяси өзгерістер мен процестерге ықпал ете ала ма?» деген сұраққа келгенде респонденттердің жауабы көп қырла болды. Қазақша жүргізілген сауалнамада көпшілігі-25%, жоқ деген, ал орысша жүргізілген сауалнамада-24.7% (жоқ және субмәдениет түріне байланысты) деген пікірде. Респонденттер субмәдениетті саясатпен байланыстыруды жөн көрмейді. Бірақ белгілі бір үлесі бар екенін де жоққа шығармайды. Субмәдениеттің Қазақстандағы болашағына болжамына байланысты қазақша жүргізілген сауалнама бойынша- ол кезде жаңа қозғалыстар пайда болады, субмәдениет беделі түсіп қалады (31%), ал орысша жүргізілген сауалнама бойынша - субмәдениет осы қалпында қала бермек (37.5%) деген. Ал субмәдениеттің болашақтағы өзектілігі қазақша жүргізілген сауалнама бойынша - Иә (38%), орысша жүргізілген сауалнама бойынша - Жоқ (72.2%) деген көзқараста респонденттер.

Осындай нәтижелерден кейін қоғам арасындағы субмәдениеттің таралу деңгейі және субмәдениетке деген түсінік төмен болып табылады.

Тәуелсіздік алғанына жиырма жылдан енді асқан еліміз үшін субмәдениеттік үрдістердің көрініс табуы қауіпті болуы мүмкін. Бұл өз кезегінде:

- Ұлттық құндылықтар мен ұлтымызға тән өзгешеліктер субмәдениет әсерінен әлсіреуі мүмкін.

- Жастардың ой-санасы тарылып, қызыққан субмәдениет бағытына беріліп кетуі мүмкін;

- Уақыттың босқа өтіп жатқанын түсінбеуі, кейінгі мақсатқа жетуіне кедергі болуы мүмкін;

- Қазақстан жастарының мәдени-рухани іргетасын шайқалтуы мүмкін.

Сондықтан, субмәдениет үрдісі - Қазақстан болашағына қауіп төндіреді, ал ол үрдіске бірінші болып ұшырасатын жастар. Жастар еліміздің болашағы ретінде субмәдениет кемшіліктерін сараптай отырып, өз өміріне әкелетін зардаптары мен еліміздің болашағын ойлағаны абзал.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ӘСЕРІ

Қазіргі қоғам – бұл жоғары ақпараттық технологияның қоғамы. Бүгінде Интернет желісі бүкіл әлемді және ондағы адамдардың өмір сүру салтының барлық саласын қамтыған. Ақпарат алмасу, байланыс орнату, жұмыс іздеу, демалу секілді іс-әрекеттер виртуалдық сипат алып бара жатыр. Интернет желісінің коммуникативтік қызметі қоғам дамуының негізгі құралына айналды.

Әсіресе, әлеуметтік желілер қазіргі шарттар бойынша жас буынға әсер етудің өте күшті құралы болып келеді. Сондай-ақ, отбасы, мектеп, құрбы-құрдас сияқты әлеуметтенудің барлық классикалық институттары екінші сатыға түскен. Виртуалдық әлем уақыт өткен сайын жас адамдарды одан әрі өзіне тартып әкетуде. Ол тек қана жастардың бір-біріне деген сезімдерін ғана жеткізуге мүмкіндік беріп қоймай, жастардың өзге адамдардан ақпарат алу мүмкіндігін көрсетеді. Интернет желісіне мүмкіндігі бар адамдардың басым бөлігінің ажыратылмас өміріне осы әлеуметтік желілер айналды. Бұл ең алдымен жастардың саяси белсенділігіне байланысты болып отыр.

Саяси белсенділікке тоқталмастан бұрын белсенділік терминіне тоқталып өткеніміз жөн. «Белсенділік» термині ғылымның қай саласы болмасын кең қолданысқа ие болып табылады. Қазақ сөздігі бойынша, белсенділік - *белсенділіктің* қозғаушы күші - қажеттілік пен құштарлық. Тіршіліктің негізі қозғалыс пен іс-әрекет болса, оның не қарқынды, не баяу жүруі қажеттілік пен құштарлық шегіне байланысты.

Ал енді біздің көтеріп отырған мәселеміздегі «саяси белсенділікке» назар аударатын болсақ, саяси белсенділік негізінен саяси қатысу түсінігі арқылы анықталады.

Жекелеген ғалымдардың саяси белсенділікке қатысты берген тұжырымдамаларына тоқталатын болсақ, Л.Милбрас саяси белсенділіктің үш тобын көрсеткен болатын :

- 1) «Көрермендердің белсенділігі» - саяси ынталандыруға ықпал ету объектісінің рөлінің орындалуы, дауыс және т.б.;
- 2) «өтпелі белсенділік» - билік өкілдерімен және саяси партиялардың көшбасшыларымен байланыс, жиналыстарға және митингтерге қатысу;
- 3) «гладиаторлық белсенділік» - саяси компанияға қатысу, саяси партия белсендісінің рөлінің орындалуы немесе биліктің немесе партияның басқарушы тағына кандидат атануы [1].

Кейбір зерттеушілер саяси қатысудың «дербес» және «жұмылдырылған» түрін көрсетті. Жұмылдырылған қатысу адамдарды еркіне байланысты саясатқа тарту ретінде қарастырылады: «билік және ондағы адамдарды манипуляциялау өнері арқылы, лидер болуы негізінде индивид саяси өмірге қосылады». Мұндай қатысулар азаматтардың өздерінің жеке мәселелерін шешу тұрғысында саяси күшке әрекет ете алуына шектеу қояды. Жұмылдырылған басқару типі-қолдаудың бірден бір тәсілі және авторитарлы және тоталитарлы режим бойынша биліктің жүзеге асырылуы болып есептеледі.

Ғалымдардың пайымдауларын түйіндей келе, біз саяси белсенділіктің пайда болу түрлерін келесідей ажырата білдік:

- Сайлауалды және сайлау белсенділігі яғни, қызметіне, сайлауда нәтижеге қол жеткізуге ұмтылуы: сайлау науқанына қатысу, анықталған кандидатқа агитация жасау, сайлауларда дауыс беру және т.б.;

- Ұйымдасқан белсенділік - жастарға арналған саяси институттар қызметіне қатысу, сондай-ақ қоғамдық қозғалыстарға қатысу, бұлардың мақсаттары өкілдік шешім қабылдау процесіне белгілі деңгейде әсер ету;

- Топтардың ұйымдасып әрекет ету белсенділігі- күштеу, жастар топтары мен ұйымдарының құрылуы мен дамуына, өзінің қызметінде саяси күрес тәсілдерін қолдану немесе саяси сауалдарды шешуге бағытталған;

- Қарсылыққа бағытталған саяси бағдарлануды көрсететін шартты немесе шартты емес пейілдегі наразылық белсенділігі [2].

Осылайша, жастардың саяси процеске қатысуы – жастардың жеке немесе әртүрлі ұйымдар, партиялар, қозғалыстар, топтар аясында және тағы да басқа формада саяси процеске әсер ете алу қызметі. Саяси жүйені функциялауда және оның дамуы мен өзгеруінде жастар өздерінің дербес әлеуметтік топ екенін сақтап қалуы тиіс. Сонымен қатар, оның негізгі рөлінің маңыздылығына таласады. Қызметтің мінезіне әсер етуші бүкіл факторлардың қатарына: ағымдағы саяси режимнің ерекшеліктері, жастармен байланыс бойынша жүргізілген саясат, манипуляциялық технологияны қолданудың деңгейі және т.б. жатады.

Қазіргі Қазақстан Республикасындағы ағымдағы саяси режимнің шарттары және жастардың саясатқа оппозициялық бағытта қызығушылығы оның салыстырмалы ниетіне байланысты болып табылады. Дегенмен, олардың белсенділігі айтарлықтай шынайы өсті. Мүдделердің өсуі көптеген түрлі тәсілдер бойынша анықталады. Олар:

Біріншіден, жастардың саяси санасы жандандырылды, яғни өздерінің қызығушылығы арқылы саясатқа келді. Мысалға, интернет кеңістігіндегі әлеуметтік желілердегі қоғамдық және саяси талқылауларды айтуға болады.

Екіншіден, жастар саясаткерлердің қызметін сынай бастады, үкімет жұмысына және қабылданушы заңдарға араласып қана қоймай, әртүрлі блоктағы кең көлемді талқылауларға бара бастады.

Үшіншіден, жастардың жанама түрде болса да саяси процеске қатысуға деген ынтасы, өздерінің келісімі немесе құптамайтындығы, олардың күнделікті тұрмыстық қажеттіліктері толықтай олардың саяси құндылықтарына байланысты [3].

Мұндай шарттарда әлеуметтік желілер тек қана талқылаулар аумағы ғана емес, саяси қатысуларда жастардың объект ретінде болуы, олардың саяси ұстанымдарын білдіруіне байланысты. Бұл саяси қатысудың әлеуметтік желілер мен жастар төңірегіннің арасындағы бірден бір ерекшелігі болып табылады. Жастар инновациялық потенциалды тасымалдаушы ретінде қоғамның дамуына айтарлықтай шынайы түрде әсер ете алады.

Тағы да айта кетерлік жайт, негізінен әлеуметтік желілер адамдарға өздерінің қорғалғандығы туралы сезімді береді, яғни бұдан көретініміз бұл факторлар саяси белсенділік үшін маңызды болып келеді. Бұл адамдардың ашылуына себепкер болады, содан келе өздерінің көзқарастары мен пікірлерін көрсетеді.

Статистикалық мәлімет көздеріне жүгінетін болсақ, қазіргі таңда рейтингі жоғары әлеуметтік желілердің тізімі келесідей болып табылады [4].

Саяси шешімдер институты Қазақстандық интернет пайдаланушыларының әлеуметтік желіні қаншалықты белсенді қолданатынын анықтап, келесідей нәтижеге келді. Ең тартымды саналатын «Мой мир». Мирда Қазақстандық интернет қолданушыларының 62,4 пайызы отырады екен. Екінші орында «Одноклассники» (25,9 пайыз). Бір мен екінші орынның арасы үлкен пайызды құрап отырғанын көрдік. Олардың соңынан «Вконтакте» - 22,7 пайызбен келе жатыр. Соңғы уақыттағы

«Одноклассникидегі» келеңсіздіктерге байланысты Дуровтың «балалары» екінші орынға келетін сияқты. Ал «Facebook»те интернет қолданушыларының 12 пайызы отырады екен. Твиттерде болса – небәрі 3-ақ пайыз. My Space деген тағы бір аса танымал емес желіде қазақстандықтардың 1,3пайызы тіркеліпті. Сауалнамада Астана мен Алматыдан басқа 14 облыстық орталықтан 2302 адам қатысты. Аталмыш зерттеудің басты көздегені – отандастарымыздың өздерінің сүйікті желілеріне қаншалықты кіретіндігін білу болды. Таныс болғандай, күнделікті – 28,7 пайыз, аптасына бір рет – 19,7 пайыз, айына бір рет – 10,9 пайыз, 9,1 пайызы қаламайды, ал 6,9 пайызы мұндай «жындардың» бар екенің әлі білмейміз деп жауап беріпті.

Жоғарыда көрсетілген мәліметтер жастық санатқа бөлмей жүргізілген сауал нәтижесінің қортындысы. Осы жерде BNews.kz сайтының мәлімдемесі бойынша, Қазақстан жастарының 98%-ы интернет желісін жиі қолданады. Қазақстан Республикасының барлық жастары интернет-қолданушы болып табылады. Жүргізілген сауалнамаға сәйкес шамамен 98% жастар белгіленген жүйелілікке сәйкес интернет желісін қолданады. Ал 70 пайызға жуығы болса көбіне әлемдік желіні қолданады екен.

Жастар интернет желісін түрлі мақсатқа жету үшін белсенді қолданады. Себебі интернет кеңістігі ойын-сауық және білім көздерін жинайтын ресурс болып есептеледі. Сұралған сауалнамаға сәйкес 70 пайыздық көрсеткіш бойынша, жастардың әрбір екінші өкілі әлеуметтік желілерді қолданады екен. Жастардың 90,7 пайызы болса әлеуметтік желілерге тіркелген. Ал әлеуметтік желіде жеке өздерінің ақпауынты жоқтар 8 пайыз респонденттерді құрайды.

Интернет желісінде сапалы ақпараттар қоры артып келеді, жүргізілген сауалнама көрсеткіші бойынша шамамен 30 пайызға жуығы интернетті кітапхана ретінде қолданады екен.

Рунет ресурсы үлкен сұранысқа ие, әсіресе «Мой мир» және «Вконтакте». Сонымен қатар Facebook әлеуметтік желісін қолданушылардың саны артып келеді. «Мой мир» барлық жастағы адамдар қолданады. Яғни үлкен атаққа ие, себебі бұның танымалдылығы хаттамалық қызметіне байланысты (mail.ru). Ал Вконтакте әлеуметтік желісі жасөспірімдердің құралы болып есептеледі, қазіргі таңда жастар арасында «Одноклассники» әлеуметтік желісі төмен деңгейге түсіп оның орнын Facebook әлеуметтік желісі басуда [5].

Ендігі сауалымыз интернет желісінде наразылық көтерілістері қалай жасалады, адамдардың алаңға шығыруына себепкер болған пікір алмасу процесі қалай жүрді деген сауалдарға жауап беру үшін, біз мысал ретінде бұған жақында орын алған теңгенің девальция мәселесіне байланысты болған қарсы наразылық қозғалыстарын айтуымыз болады. Ақпанның 15-і күні Алматыда теңгенің девальвациясына қарсы болған бір топ азамат наразылық акциясын ұйымдастырған болатын. Бұған себеп бір жағынан теңгенің девальвациясы болса, екінші себеп, осының салдарынан орын алған әлеуметтік желілердегі басылымдар болатын. Алматыда өткен наразылық шаралары жөнінде ақпарат тарату тізгінін қарапайым сайттар мен жеке блоггерлер қолдарына алған еді.

Мұнда негізгі мәселе жастар алаңға қалай шықты, ақпаратты қайдан алды және сол сияқты коммуникативті сұрақтардың астырында интернет желісі екен баршамызға мәлім. Алайда, бұл акцияның өзге де астары бар. Ол – қоғамдағы наразылықтың интернет желісінде яғни, әлеуметтік желілерде ғана емес, нақты өмірде де көрініс бере бастағаны. Нақты өмірде көрініс тапқан бұл жайдарларға қолдаушылар Фейсбук әлеуметтік желісінде көрініс тапқан болатын. Сондай –ақ наразылыққа шыққан саяси белсенді топ өкілдерінің өзіндік өткір пікірлері де болды. Мысалға: «Смотри мне в глаза, сын казахского народа! Что ты хочешь сделать со мной на моей земле?! Где твоя

душа?! [6]. Бұдан шығатын қорытынды, Фейсбук әлеуметтік желісі арқылы жастардың саяси процеске жұмылып, ұйымдасып әрекет етуі. Яғни бұдан көретініміз әлеуметтік желілердің жастардың саяси белсенділігіне тікелей әсер ете алуында болып отыр.

Әлеуметтік желілердегі жастардың белсенділігі олар әлеуметтік желілерге тіркелгеннен кейін белгілі бір адамдар үшін нақты бір тұлға немесе әлеуметтік статус ретінде анықталған. Егерде сіз фейсбук әлеуметтік желісіне пост жазсаңыз, Вконтакте әлеуметтік желісіне сурет салсаңыз, әрине сондай тұлғаға айналарыңыз сөзсіз. Жас адамдардың ағымдағы болып жатқан оқиғаларды білуі үшін және оларды бөлісуде «Twitter» әлеуметтік желісі өз септігін тигізеді. Бұл алаңдағы наразылық қозғалысының ұйымдасу үшін өте маңызды рөлге ие болып табылады. Оқиғалардан кейін, интернет кеңістігіндегі көптеген талқылауларда жас протестанттардың тұспалдаулары бойынша орын алған және оқиға болған жерлерді саяси белсенділіктің деңгейін төмендету үшін, сондай-ақ жаңа қатысушылардың келуін тоқтату мақсатында оны бітеп тастаған. Сол себептен Twitter әлеуметтік желісі белгілі бір деңгейде жастарды жұмылдырудың бірден бір құралы десекте болады.

Әлеуметтік желілердің қазақстан жастарының саяси белсенділігіне деген әсерін төмендегідей қорытындылаймыз:

Мықты тұстары:

-Жаңалықтарда хабарда болу;

-Әлеуметтік желі арқылы сол немесе басқада сайлауға түсуші үміткер туралы мәліметтерге қол жетімділік;

-Ағымдағы саяси ахуалға өзіндік пікірлерін қалыптастыра алуы;

-Жастардың бір арнаға бірігуі (әлеуметтік желідегі топтар арқылы).

Әлсіз тұстары:

-Саяси сауатының төменділігінен түрлі саяси провакациялық ағымдарға еріп кетуі;

-Әлеуметтік желіге деген тәуелділіктің пайда болуы.

Мүмкіндіктері:

-Жастардың саяси белсенділігін арттырады;

-Тиімді жұмыстың нәтижесінде сайланушы үміткер 50 пайыздан астам дауыс жинауы ықтимал;

-Қоғам мен мемлекет арасында байланыстырушы қызмет атқарады.

Қауіп қатерлер:

-Мемлекеттің ішкі және сыртқы тұрақтылығына қауіп төндіретін діни экстремистік топтардың ықпалына еніп кетуі;

-Сырттан келетін жалған ақпараттар легіне ілесуі.

Әдебиеттер:

1. Горшков М.К., Шереги Ф.Э. Социологический портрет - М., 2010.
2. Ксенофонтова И.В. «роль интернета в развитии протестного движения» Мониторинг общественного мнения, №3 (109) май-июнь 2012, УДК 323.22 (470+571):004.738.5:316.334.3.
3. «История сердитой толпы», Владислав Вдовин <http://izvestia.ru/news/557120>.
4. Рейтинг социальных сетей в Казахстане \\http://iport.kz/blog/kaznet/437.
5. Регулярно пользуются интернетом 98% молодых казахстанцев \\ <http://www.yk.kz/news/show/15496?print>.
6. <http://mgorod.kz/nitem/mnenie-uchastnikov-mitinga>.

БҮГІНГІ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде қазіргі таңда аса үлкен қауіп туғызып отырған – ақпарат. Қазіргі жаһандану кезеңінде мемлекеттік шекаралардың орнын ақпараттық ықпал шекараларының басқаны жасырын емес. Бұл тұжырымды әсіресе қарулы қақтығыс кезінде байқауға болады. Соңғы “Араб көктемі” кезіндегі оқиғаларда ақпараттық күрестің белсенді жүргізілгенін атап өтуге болады.

Ресейдің ақпараттық ықпалындағы Қазақстан үшін ақпараттық қауіпсіздік мәселесі ерекше маңызға ие. Қазіргі интеграциялық процесті жүргізіп отырған қос тараптың ақпараттық кеңістігінде өзара қайшылық орын алмай отыр. Ал егерде Астана тарапынан ұлттық мүддені қорғау мақсатында антиресейлік саясат жүргізілетін болса, сол кезде Мәскеуден елімізге қарсы ақпараттық қысымның қандай дәрежеде болатын айтып болжау қиын.

Негізінен дәл осы ақпараттық қауіпсіздік тақырыбы ХХІ ғасырдың басында көтеріле бастады. Батыс ғалымдары көптеген зерттеулерін осыған бағыттады. Алайда ақпараттың адамдарға қалай әсер ететінін, сонымен қатар оның қандай саяси күш екендігі бұрыннан белгілі еді. Себебі, саяси субъектілер өз мүддесін жүзеге асыру үшін, ықпалын арттыру үшін, мақсатқа жету жолында тиімді қарым-қатынас орнату үшін, ақпаратты кеңінен қолданады. Ол үшін түрлі ақпараттық коммуникациялар, технологиялар қолданылады. Мәселен, үгіт пен насихат адамдарды бақылау мен олардың саяси әрекеттерін қатаң әлеуметтік бағыттаудың ақпараттық әдісі ретінде танылады. Бельгиялық ғалым Г.Товеронның айтуынша, насихат адамдарға таңдау мүмкіндігін бермейді, олардың ойлау, сенім, мінез-құлықтарын өзгертуіне ықпал етеді. Й. Геббельстің пайымдауынша, насихат адамдарды бағындыруды қамтамасыз ететін “әлеуметтік құрал” деген болатын. Сол себепті ақпараттық шабуыл мемлекет қауіпсіздігі үшін өте қауіпті. Қазіргі жаһандану дәуірінде бәсекелестік тек әскери, экономикалық, техникалық салада ғана емес, сонымен қатар ақпараттық кеңістікте де қатар жүруде. “Ақпарат кімнің қолында болса, билік соның қолында”, “Ең қымбат тауар-ақпарат”, “Үшінші әлемдік соғыс – ақпараттық соғыс” деген сан алуан пікірлер, жоғарыда айтылған ұғымның дәлелі. Сол себепті Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік мәселесі күн тәртібіне қойылып отыр. Алдыңызға беріліп отырған мақалада, еліміздегі жалпы ақпараттық кеңістіктің жай-күйі қарастырылатын болады. Нақтырақ айтсақ, еліміздегі БАҚ бостандығы, елдегі шетелдік ақпарат көздеріне деген тәуелділік мәселесі. Сонымен қатар, шетелдік ақпараттық экспансия, яғни идеологиялық тұрғыдан шабуыл жасау жайттары сөз болады.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі бүгінгі таңда тек біздің елдегі ғана емес, сонымен бірге барлық дамыған елдерге тән өткір мәселенің бірі болып табылады. Ақпараттық қауіпсіздік мәселесіне мүдделілік ақпараттың қоғам өмірінің барлық саласындағы рөлінің артуымен байланысты. Ақпараттық қауіпсіздік, жалпы айтқанда, адамзаттың тіршілігін, оның дамуын, сонымен бірге адамзат тіршілігін дамыған интеллектуалды-ақпараттық өркениетке айналуын қамтамасыз етеді және ақпараттанудың барлық келеңсіз зардаптарын болдырмауға, жоюға кепіл беретін ақпараттану процесі.

**Касенғалиев А., Байұзақов Қ. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенттері,
ғылыми жетекшісі: с.ғ.д., профессор Мұсатаев С.Ш.**

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ САЯСИ ОЙЛАРЫ МЕН БАСШЫ ЖАЙЛЫ АЙТҚАН КӨЗҚАРАСТАРЫ

Ұлы ғұлама ғалым, шығыстың шынары, шайыры, әлемдегі екінші ұстаз Әбу Насыр әл-фараби (870-950) бабамыздың сан түрлі ғылым саласында қалдырған ізі ерекше болып келеді. Сол ғылымдардың арасында саяси салаға қатысты ойлары бір төбе. Музыка, астрономия, философия сынды ғылымдармен қатар саяси ғылымға да ерекше назар аударып, көптеген трактаттарын осы салаға арнаған еді. Билеушінің қандай болу керектігі жайлы, қоғам мен билік қандай қасиеттерге ие болса бақытқа қол жеткізетіндігі жайлы түрлі ойлар қалдырған, еңбектер жазған. Әл фараби бабамыз ғылымның сан саласы бойынша 160-тан астам трактаттар жазып, артына мол мұра қалдырды. Саяси салаға байланысты «Қайырымды қала тұрғындары көзқарастары туралы», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жолдары», «Саясат туралы» деген еңбектері бізге белгілі. Бұл еңбектерінен бөлек ғұламаның әр ойында адами қасиетті тәрбиелейтін ойлар жатыр және әр ой басшының қандай болу керектігіне жол сілтейді. Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерінде орта ғасырлық араб философиясында саясат, мемлекет және билік пен құқық туралы ойлар жан-жақты талқыланды. Шығыс саяси ілімдерінің, философиясының атасы атанған әл-Фараби саяси теория қайырымды басқаруды сақтау мен оны ұйымдастырудың тәсілдерін, қала тұрғындарына қайырымдылық пен игіліктің қалай келетіндігін және бұл нәтижеге қандай жолмен жетуге болатындығын оқытып үйретеді деп атап көрсетті. Бұл ойларын ақтап шығу және дәйекті ету үшін «Қайырымды қала тұрғындары көзқарастары туралы» атты еңбек жазып, өзінің ойын тұжырымдаған болатын. Әл фараби бабамыз қала тұрғындарын бес түрлі сатыға бөліп қарастырды. Оның ойынша «қайырымды қала бес түрлі адамдар тобынан құралады: ең құрметті адамдардан, шешендерден, өлшеушілерден, жауынгерлерден және байлардан». Әл-Фараби ең құрметті адамдарға ақылдыларды, келешекті болжайтын адамдарды, маңызды істерде беделге ие болғандарды жатқызады. Екінші топтағы шешендерге — діни қызметкерлерді, ақындарды, музыканттарды, хатшыларды сол сияқты шығармашылық жұмыспен айналысатындарды, ал өлшеушілерге-есепшілерді, дәрігерлерді, астрологтарды, математиканы оқытушыларды қосады. Әл-Фараби бойынша, байлар дегеніміз — қалада байлық табатындар, егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер, қол өнершілер. Әл-фараби бұл еңбекте қаланы тұтастай бір мемлекет ретінде қарастырады. Яғни мемлекеттің негізін осындай бес түрлі адамдар тобы құраса, олардың басшыларының саяси көзқарастары, адами қасиеті мен халқына деген қатынасы сол мемлекеттің даму жолын тікелей анықтайтын фактор болып табылады дейді.

Қазіргі таңда саяси кеңес беру (саяси консалтинг) АҚШ, Батыс Еуропа сынды елдерден шыққан, ал шығыс елдерінде, Азия құрлығында саяси кеңес берудің кәсіби түрі болмаған деген пікір қалыптасып, осыған ұқсас ойлар жиі айтылады. Алайда мен өз басым бұл пікірмен мүлде келіспеймін. Өйткені әл-фараби бабамызды Азия елдеріндегі, тіптен күллі әлемдегі алғашқы білікті саяси кеңес беруші деп атасақта болады. Оған дәлел өзінің еңбектеріндегі басшының қандай болу керектігін кәсіби дәрежеде сипаттап беруі, ал саяси кеңес берудің негізгі түпкі мақсаты басшының тұлғалық қасиеттерін жақсы жағынан қалыптастыра отырып, бәсекелестікте жеңіп шығуына қажетті қасиеттерді басшының бойына жинақтай білу болып табылады. Әл фараби еңбектерінде дәл сондай басшы қандай қасиеттерге ие болу керектігі жайлы

анық жазылған. Ұлы ғұлама жақсы басшы мынандай он екі қасиетке ие болу керек деп кеңес береді:

- Елді басқарып, билігін жақсы жүргізу үшін дені сау болу керек
- Айтылған сөз бен жасалған іс-қимылдың мағынасын, астарын жақсылап түсіне білу керек, бұл қасиет табиғат анадан сый ретінде берілуі тиіс
- Өте жақсы есте сақтау қабілеті болуға тиіс
- Тұңғыық терең ойы болуы шарт
- Сөйлеу шешендігі елден асқан ерекше болуы керек
- Оқу мен үйренуге, ілім мен ғылымға деген махаббаты зор болып, ғылымды еш қиындықсыз игеріп алатындай болуы тиіс
- Тамақ пен ішімдікке келгенде қанағатшыл болып, ойын-сауықтан бойын аулақ ұстағаны дұрыс
- Шындықты және оны айтушыларды жақсы көріп, өтірік пен жалған атаулыны қатаң сынға алуы керек
- Намысы мығым, ар ұяты таза болуы керек
- Жалғандағы ақша, дүние мүлік дегенге құштар болмағаны жөн
- Әділеттілікті алтын ту етуі шарт
- Шешім қабылдар сәтте тәуекелшіл, өзі дұрыс деп тапқан шешімді батыл қабылдап, екі ойлылыққа бармауы тиіс

Дәл осы он екі қасиет нағыз басшының бойында ғана болады дейді. Осындай қасиетке ие басшысы бар ел өзгелерден көш ілгері жүріп, даму жолы қарқынды болатынын айтады. Ал кері кеткен елдердегі басшылар мынандай қасиеттерді бойына үйір қылып, пасықтығын танытады дейді:

- Ол ақылды емес, ол бақыт не екенін білмейді, бірақ елестету қабілеті өте жақсы
- Пасық елдің басшысы билікті мұра ретінде қалдырғанына қарамастан өзін шындықты сүйетін адам ретінде дәріптеп көрсетеді.
- Пасық елдің басшысы тек қана тамақты, ішіп жеуді, ойын-сауық арқылы көңіл көтеруге тырысады.
- Мұндай елдің басшысы ғылыммен айналысып, танып-білуге ықыласы соқпайды.
- Ондай басшы сый құрметке өзінің адами қасиеттері арқылы емес, мәжбүрлеу және қатаң тәртіп арқылы жетеді.
- Ол шындық, әділеттіліктен гөрі адамның абыройы мен атағына баса мән береді.
- Түрлі ақылға сыйымсыз заңдар шығару арқылы өзінің мақсат-міндеттерін орындауға тырысады.
- Пасық қала билеушісінің барлық мақсаты байлықты барынша басып қалу, билікті қолында барынша ұзақ ұстау болып табылады.

Әл Фарабидің осындай екі түрлі билеушінің болатындығын айтып, ара жігін тайға таңба басқандай көрсетіп беруі саяси кеңес берудің негізгі нышаны болып табылады. Қазіргі таңда саяси кеңес берушілердің басшының тұлғалық қасиетін қалыптастыруға негіз болатын негізгі қасиеттерді сан ғасырлардан бұрын ұлы бабамыз айқындап көрсетіп, қазіргі таңдағы саяси консалтингтің ірге тасын осындай еңбектері арқылы құрып беріп кетті.

Әл Фараби еңбектерінде тек қана басшының қандай болуы керек екендігі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің түрлері, басқару формасы, қоғам мен жеке адам, отбасы арасындағы өзара байланыста баяндалады. демократияның негізгі принциптерінің көрінісі мен азаматтық қоғамның қазіргі таңда біз аңсайтын көріністері де жазылып кеткен.

Басқарудың екі типі болады деп жазды ғұлама. Олар:

I. Нағыз бақытқа жеткізетін моральдық белгілер мен өмірдің әдістерімен орнатуға бағытталған, мұндай басқарудағы мемлекет қайырымды мемлекет және мұндай басқарудағы қала да, оның халқы да қайырымды болады.

II. Басқару бойынша білімі жағынан кенжелеу мемлекет болады; бұл мемлекеттің қала тұрғындары да мәдениетсіз, білімсіз болады.

Фараби қоғам мен жеке адам гармониясының идеясын дамыта отырып, мынадай қортынды жасады: мемлекетке адам пайда келтіргенде ғана күшті, дамыған мемлекет болады. Үлгілі мемлекет қандай болу керек? Ондай мемлекет жетілдірілген, дамыған иерархиялық құрылыстағы мемлекет болу керек. Мұндай мемлекетте «әрбір адам» бір өнермен шұғылдануы керек немесе сол өнердің болашақ басшысы сол өнерді игеруі керек. «Әр адам өзінің табиғаты, - деп жазды Фараби, - өзінің өмір сүруі және жетістіктерге жетуі үшін көптеген қажеттіктерді зәру етеді, оған өзінің күші, жағдайы жетпейді, ал өзінің мұқтаждығын өтеу үшін жұрттардың бірлестігінің, қоғамдастығының әрқайсысының әр түрлі көмектерін қажет етеді, бірлестіктің барлық мүшесінің қызметі әркімге өзінің өмір сүруі және жетістіктерге жетуі үшін барлық жағдайды жасайды». Осындай негізде Фараби адам қоғамы пайда болуының табиғи теориясын ұсынды. Тек басқа адамдармен қарым – қатынаста ғана, әлеуметтік топта ғана адам өмір сүруі мүмкін. Адамдардың бірігуінің себебі олардың материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандырудағы мұқтаждығы болып табылады дей келе, қазіргі таңдағы азаматтық қоғам идеясын туындатты.

Әл-Фараби қоғамды: ұлы, ортақ, кіші қоғам деп үшке бөлді. Ұлы қоғамда жерде тұратын барлық адам біріккен. Орта қоғамда жеке халықтар біріккен, ал кіші қоғам тек қана бір қала халқын ғана құрайды. Қала осы қоғамның алғашқы сатысы болып табылады. Халық қалалық бірігуге қарай бөлінеді, ал адамзат қоғамы халықтарға қарай бөлінеді деп айтты. Халықтар бір – бірінен үш белгісі арқылы ажыратылады: табиғи әдеттерімен дәстүрі бойынша, мінезі, тілі бойынша деп, халықтардың арасындағы басты айырмашылықтарды негіздеді.

Мемлекет туралы ілімінде Фараби мемлекеттің ішкі және сыртқы міндеттерін анықтап көрсетеді. Мемлекеттің сыртқы міндетіне қайырымды қала тұрғындарын қорғау немесе елді сыртқы жаулардан қорғау, яғни қорғаныс ұйымдастыруды атайды. Соғысты Фараби әділетті, әділетсіз деп бөлді. Әділетті соғыс игілікті мақсаттарға жету үшін жүргізіледі және де онда қылмысты айыптау болады. Ал әділетсіз соғыстар қайырымды қала тұрғындарының мүддесіне бағытталады, яғни ол жеке басшылардың мүддесінен туындайды. Мемлекеттің ішкі міндеті бұл тұрғындардың бақытқа жету жолын қараастыра келе, әділеттілік орнату, халыққа білім беру, тұрмыс туралы ілімге оқыту оларды адамгершілікке тәрбиелеу, бақытқа жеткізетін әдеттерді тарату болып табылады деп әлеуметтік мемлекеттің бір көрінісін байқатады.

Сондай-ақ Фараби мемлекетте дін бақытқа жетудің құралы деп түсінді. «Әр түрлі қайырымды қалалар мен халықтарда әр түрлі дін болуы мүмкін, бұлардың бәрі дінге сеніп мақсатына жетуге ұмтылады» деп жазды. Фараби өз трактаттарында қоғамдық саяси мәселе бойынша халық билігімен демократия жайлы айтады. Мәдениетсіз қалалардың барлық түріне қарама – қарсы қайырымды қалаға ең жақыны коллективті қала дейді. Бұл қаланың тұрғындары барлық іс – қимылды тең құқылы, бұл жерде бағыныштылар мен билік етушілер жоқ. Ал қаланың басшылары құрметке иеленгендер ғана бола алады. Фараби бостандықпен тең құқылыққа ықыласпен қарайды, бірақ басшысыз, оның өкіметінсіз жалпыға ортақ бақытқа жету мүмкін емес деп есептейді.

Фарабидің дәуірінде мемлекеттік басқарудың билік етуші түрі феодалдық монархия болды. Онда бұқараны қатал қанау, елдердің арасында сансыз тонаушылық соғыстар болды. Сондықтан да Фарабидің басқарудың коллективтік, топтың үлгісі

туралы идеясы, демократиялық әділетті, ақылды басшы туралы идеясы, ол заманда утопия еді. Оның ойы бойынша қоғамның жетілген алғашқы үлгісі болып «қала» есептелді, ол одан төмен тұратын бірлестік мысалы ауыл тұрғындарының қоғамы, «толық емес» қоғам болып есептелді. Ауыл қаланы барлық қажетті азық – түлікпен қамтамасыз етеді. Фараби ауыл рөлін толық бағаламады. Мұның себебі оның уақытында көзге түсерін өзгерістердің ең күштісінде, үлкені де қалада болып жататын еді. Фараби қоғамында қоғам өмірінде қаланың рөлі сауданың, мәдениеттің негізінен қалыптасты.

Өзінің «қайырымды» және «қайырымсыз» қалалардың әр түрлі мінездемелерімен классификацияларында қоғамның жетілдірілген әлеуметтік құрылымын қайта жасады. Ол қала – мемлекеттің қоғамдық өмірінің толық мінездемесін береді. Фараби «адамның жануарлар әлемімен бөлініп тұратыны ақыл ойы және тәнінің жетілдірілгендігімен, бірақта адам одан әрі жетіле түсу үшін ол тіл және әр түрлі өнерге зәру» - деді. Фараби өз қоғамындағы дамып танылған өнердің әрқилы түрлеріне көңіл бөледі. Олар жер шаруашылығы, малшылық, балық аулау, тігіншілік, бишілік өнері, дәрігерлік, шешендік, заңгерлік. Фараби мемлекеттің міндетін және оның ішкі және сыртқы міндеттерін толық анықтап береді. **Сыртқы** міндеті мемлекеттің қайырымды қала тұрғындарын немесе мемлекетті сыртқы жаулардан қорғау, яғни күшті қорғаныс ұйымдастырумен жүктеледі. **Ішкі** міндеті мемлекеттің өз халқының бақытқа жетуі үшін көрнекті шараларды іске асыру керек. Әділеттілікті орнату, халықты оқыту, оларды керекті ғылыммен толықтыру оны адамгершілікке тәрбиелеу, қайырымдылықты тарату және ең жақсы бақытқа жеткізілетін әдеттерді бойға сіңіру. Қалған мәселелердің бәрі – экономикалық және саяси мәселелер – негізгі міндетке бағынады, яғни адамдардың бақытқа жетуі олардың рухани жетілуіне тәуелді болады дейді. Экономика мен саясатты басты міндет етіп қойған мемлекеттерді Фараби қайырымсыз, мәдениетсіз деп атады, өйткені ондай мемлекеттер басты назарын материалдық байлыққа аударып оның әсері, рухани байлықтың құлдырауына алып келеді дейді.

Қорытындылай келгенде Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыздың саяси салаға қосқан үлесі ұшан теңіз болып келеді. Мемлекеттің басты міндеттерін айқындап, басшының қандай қасиеттерге ие болу керектігін негіздеп, қоғамның түрлі классификацияларын жіктеп демократия мен азаматтық қоғамның үлгісін жасап кеткен аса құнды еңбектері бүгінгі таңда да өміршеңдігін жоймай, керісінше маңызы артып, саяси салада көрініс табууда. Саяси кеңес беруге қосқан үлесінің өзі бір төбе, шығыс елдерінің, жалпы күллі адамзаттың саяси консалтингтік ойлары Әл-Фарабиден бастау алады деп айтсақ қателеспейміз. Қазіргі уақытта ел басқару ісіне келгенде ұлы бабамыздың ойларына сүйенген басшы қателеспейтіні анық. Бабамыздың әр еңбегін оқып, мәнін түсіну әр қазақтың парызы, әр адамның міндеті, өйткені Әл-Фараби тек шығыстың ғана маңдайына біткен бағы емес-күллі адамның ғұламасы.

**Марасулов Н. - студент 2 курса отделения
политологии КазНУ им.аль-Фараби,
научный руководитель: к.полит.н., доцент Мекебаева М.А.**

ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Вода – жизненно важный ресурс для всего человечества. Распределение данного ресурса никогда не было лёгким делом, как для стран с достаточным её количеством, так и для стран с недостатком данного ресурса, т.к. вода определяет ход развития

экономики, экологической ситуации, социального развития, межгосударственного развития и вопросы мира и войны.

Конфликтогенный потенциал водного вопроса общепризнан в нашем регионе, так Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов в ходе визита в Казахстан в сентябре 2012 года заявил: «Ситуация может обостриться до такой степени, что есть вероятность того, что всё приведёт не только к противостоянию, ни и к войне» [1], а Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в послании «Стратегия «Казахстан-2050» отметил, что «борьба за обладание источниками уже становится важнейшим фактором геополитики, являясь одной из причин напряжённости и конфликтов на планете» [2].

Конфликтогенность водного вопроса обуславливается делением 6 стран региона на различные группы в рамках единой природной водной системы (Аральского стока). Таджикистан и Кыргызская Республика являются странами верховья, использующие гидроресурсы преимущественно для гидроэнергетики. Афганистан, Туркменистан, Узбекистан и Казахстан являются странами низовья, использующими воду для сельскохозяйственных и промышленных нужд.

Вторая группа также подразделяется по интересам. Афганистан, в силу внутренних факторов, пока следует советским договорам 1988 года о водопользовании. Узбекистан, являясь верхним потребителем, аккумулирует в себе большую часть водных ресурсов региона, а также планирует использование дополнительных 3 км³/год свыше установленных Нукусской декларацией 1994 г. и «Соглашением между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Республики Узбекистан об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья» 1998 г. лимитов. Туркменистан, в маловодные годы пользуясь лишь остаточными ресурсами, строит свои гидротехнические сооружения, которые могут нанести дополнительный ущерб высыхающему Аральскому морю и экологической обстановке в регионе. Казахстан также возводит свои гидротехнические объекты (коксарайский контррегулятор, противопаводковые каналы и прочие) и выражает наибольшую озабоченность по экологическому состоянию региона и Аральского моря, т.к. экологическая катастрофа нанесет сильнейший удар именно на его территории.

Основными моментами переговорного процесса по водной безопасности являются:

- лимит потребления;
- качество воды, её физико-химический состав;
- регулирование и контррегулирование водных ресурсов;
- качество и состояние гидротехнических сооружений;
- экологическое состояние региона;
- фактор чрезвычайных ситуаций (землетрясения, возможные прорывы естественных и технических плотин).

Особо острым вопросом является фактор чрезвычайных ситуаций, так при прорыве Сарезского озера на территории Таджикистана возможно полное уничтожение равнинных районов Таджикистана (количество жертв по разным оценкам от 370 тыс. до 400 тыс.), затопление прибрежных районов Афганистана, Узбекистана и Туркменистана вплоть до Аральского моря по руслам рек Бартанг, Пяндж, Амударья и Каракумского канала, при этом общее число пострадавших может достигать 6-7 млн. человек и нанесением крупного урона экономике данных стран.

Но так или иначе каждая страна отстаивает свои интересы, и очень затруднительным является процесс достижения компромиса. Как отметила Юлия Якушева, заместитель генерального директора Информационно-аналитического

центра по изучению постсоветского пространства(Россия): «Напомню, что в 2006 году на заседании ЕврАзЭС была принята Программа эффективного использования водных ресурсов Центральной Азии, однако стороны так и не смогли договориться об условиях её реализации. Поэтому сложность водно-энергетических проблем в Центральной Азии в значительной степени определяется причинами субъективного порядка, а именно, неспособностью или нежеланием самих центральноазиатских стран вступить в конструктивный диалог и выработать согласованные взаимоприемлемые подходы к использованию водных ресурсов»[3].

Причины столь продолжительного и затянувшегося процесса можно видеть также и в несменяемости лидеров Казахстана, Узбекистана и Таджикистана (25, 25 и 20 лет соответственно), что говорит не в пользу данных президентов и правящей элиты. Возможно, со сменой элит в ближайшее десятилетие произойдёт какое-либо изменение в данном процессе, и он сдвинется с «мёртвой точки».

Стоит вспомнить, что есть старые проверенные методы решения данного вопроса. В советский период существовала отработанная в течение десятилетий схема взаимобмена энергетическими ресурсами (нефтью, газом, углем, мазутом, электроэнергией) между республиками Центральной Азии. Ее суть заключалась в рациональном и взаимовыгодном обмене гидроэнергетических ресурсов Кыргызстана и Таджикистана (контролируют верхнее течение рек региона) на топливные ресурсы.

Так описывает её Владимир Парамонов, руководитель проекта "Центральная Евразия":«С одной стороны, в зимнее время в Кыргызстан и Таджикистан поставлялись туркмено-узбекский газ, казахстанский уголь и другие виды топлива в объемах, достаточных для выработки электроэнергии на тепловых электростанциях этих республик, а также для отопления их населенных пунктов. В свою очередь, Кыргызстан и Таджикистан значительно сокращали выработку электроэнергии на своих гидроэлектростанциях и ставили водохранилища в режим накопления воды. Так в 1990 году в Таджикистан было поставлено примерно 5 млрд. кубических метров газа (примерно 6,2% от туркмено-узбекского газового экспорта), а в Кыргызстан – около 3,6 млрд. кубических метров газа (4,5% туркмено-узбекского газового экспорта).

С другой стороны, в летнее время поставки природного газа, а также угля и мазута в Кыргызстан и Таджикистан значительно сокращались. В свою очередь, эти республики переводили свои водохранилища в режим максимального сброса воды. Вырабатываемой на гидроэлектростанциях электроэнергии хватало и на собственные нужды и на поставки в Узбекистан, Туркменистан, ряд областей Казахстана. Параллельно с этим, Узбекистан, Туркменистан и ряд областей Казахстана (Южно-Казахстанская и Кызылординская) получали из Кыргызстана и Таджикистана воду, подавляющая часть которой шла для сельскохозяйственных нужд» [3].

Данная схема позволит восстановить водный и экологический баланс, снизить конфликтогенность водного вопроса Туркестанского региона, и, возможно, предотвратить вооружённые конфликты между республиками. Всё это создаст благоприятные условия и приятный инвестиционный климат для экономического развития всего региона.

Литература:

1. Мальковский И. Водная безопасность Казахстана: проблемы и пути решения. – <https://camonitor.com/archives/5358>.
2. Послание Президента Республики Казахстан Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Казахстанская правда, 15.12.2012 г., №437-438 (27256-27257).

3. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1383235500>.

**Молдашев Е.Н. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекші: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

ТӘУЕЛСІЗ ОРТА АЗИЯ ЕЛДЕРІ АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕ

Әлемде болып жатқан жаһандық өзгерістер қауіпсіздік мәселесіне тек әскери жағынан ғана емес, экономикалық, геосаяси мүдделер қақтығысы жағынан да өзгеше қарауына себепші болды. Орталық Азия елдерінің әлемдік қауымдас-тығына кірген мерзімінен бастап аймақтың келешегі мемлекеттердің халықаралық еңбек бөлініс процесіне каншалықты дәрежеде қатысуына байланысты болып отыр. Бұл әрине, қауіпсіздік және тұрақтылық қамтамасыз етілген жағдайдың көрінісі ғана болмақ.

Қазіргі таңда қауіпсіздіктің қауіп-қатерлері көбейгені айқын. Бір жағынан қарағанда, Орталық Азия мемлекеттеріне тікелей қауіп жоқ, дегенмен, әлемнің саяси сахнасындағы ойыншылардың күштер балансы өзгеріске ұшырағаны Орталық Азия мемлекеттерінің жағдайына әсерін тигізбей қоймайды. Орталық Азия мемлекеттерінің сыртқы субъекттермен қатынастары аймақтық тұрақтылық пен қауіпсіздікке әсер етуші фактордың бірі. Бұл қатынастар баланс жоқтығымен және стратегиялық белгісіздікпен ерекшеленеді.

Орталық Азия мемлекеттерінің саясатында сыртқы күштерге қатысты тұрақты позициясы жоқ. АҚШ, Қытай, Ресей секілді мемлекеттерге қатысты ұзақ мерзімді стратегиялары байқалмайды. Әсіресе экономикалық мәселелерге қатысты стратегиялар ұзақ мерзімді сыртқы саясаттың қалыптасып, дамуына аса қажет. Аймақтың ішкі мәселелері аз емес. Саяси, экономикалық қатынастарда әлі шешілмеген мәселелер баршылық. Интеграциялық процестің динамикасы күткен нәтижеден әлдеқайда алыс жатыр. Инвестиция саласында, сауда және шекараға қатысты мәселелердің шешілуі өз кезегін күтуде.

Даму процестердің нәтижелері айтарлықтай көрсеткіштерден алшақ болуы Орта Азияның ішкі әлеуметтік-экономикалық мәселелеріне байланысты. Мысалы, Қырғызстанда биліктің кенет ауысуына ұласқан революциялық жағдай қалыптасуына түрткі болған сыртқы факторлармен қатар, ішкі әлеуметтік-экономикалық ахуал себепші фактор болды. Мақпал революциялардың пайда болуына септігін тигізетін факторлардың бірі эко-номикалық жағдайдың тоқырауы болып есептелінеді. Экономикалық тоқырау қоғамның жағдайы перманентті түрде нашарлап, жұмыссыздық, кедейшілік секілді құбылыстардың өрістеуіне әкеледі. Халықтық жалпы табыстың тепе-тең емес түрде бөлінуі қоғамның айқын мүліктік жіктелуіне, әлеуметтік теңсіздікке соқтырады. Бұл беталыс өз кезегінде тұрақтылық элементі болып табылатын қоғамда орта топтың қалыптасуына тежеуші болады. Егер жалпы табыстың теңсіздік принципімен бөлінуі аймақтық деңгейде орын алатын болса, онда ол сепаратистік беталыстармен қатар, элитаның аймақтық белгі бойынша бөлініп кетуіне әсерін тигізеді. Мемлекеттің тұрақтылығына қауіпті келесі фактор биліктің саяси әлсіздігі. Биліктің саяси әлсіздігінен мемлекетті бақылау, қадағалау функциялары атқарылмай қалып, нәтижесінде анархиялық қозғалыс-тар орын алады. Билік монополизациясы, халық тарапынан сенімділіктің жоғалуы саяси жүйені едәуір тұрақсыздандырады. Ол әсіресе сайлау кезінде байқалынуы мүмкін. Оған Қырғызстанда парламенттік сайлаудан кейін экс-президент А.Ақаевқа сенімділік

дәрежесі күрт төмендегені мысал бола алады. Мемлекетте билік монополизациясының көрініс табуы демократиялық принциптер тек сөз жүзінде ғана қалып, билік тарапынан қысым әрекеттері пайда болып, биліктің барлық деңгейінде сыбайлас жемқорлықтың өрістеп, нәтижесінде билік легитимдігі жойылуына әкеліп соқтырады. Элита ішіндегі шиеленістер мемлекетте оппозициялық қозғалыстарды насихаттайтын контрэлитаның пайда болуына ұласады. Бұл құбылыс нәтижесінде ірі қаржылық топтар арасындағы саяси қақтығыс халықтың құралы ретінде қатыстырылуы аса қауіпті белгі болып табылады. Мұндай жағдайдың нышандары келешекте орын алмауына ешкім кепілдік бере алмайды. Саясатта билік пен оппозиция арасындағы диалогтың жоқтығы оппозицияның деструктивті, радикалды формаға ауысып сырттан қаржылай көмекке немесе белгілі бір мемлекеттің бұл конфликтіге араласуына септігін тигізеді.

Орталық Азияның қауіпсіздік, тұрақтылық деңгейі төмендегідей бағыттар мен қатерлердің алдын алуына байланысты:

- билік пен қоғам арасындағы едәуір алшақтық, мемлекеттік және әлеуметтік институттар арасындағы мықты байланыстардың жоқтығы;
- конструктивті оппозицияның жоқтығы, партиялық жүйенің боркеміктігі, әлеуметтік мәселелерді реттеудің қажетті деңгейден алшақтығы;
- мемлекеттік билік институттарының тұрақсыздығы, бюрократиялық аппараттың өсуі, мемлекеттік басқарудың тиімділігіне кері әсері;
- билік легитимдігіне сенімсіздіктің пайда болуы;
- әлеуметтік мәселелердің көбеюіне байланысты агрессиялық, маргиналды топтардың көбеюі;
- әскери қатер;
- қатерлі аймаққа жақындығы;
- аймақтың қорғаныс деңгейінің жеткіліксіздігі;
- идеологиялық қатерлер;
- экономикалық қатерлер;
- экологиялық қатерлер;
- сыртқы фактордың ықпалынан қайшылықтар туындау қатері.

Орталық Азия мемлекеттерінің қауіпсіздік қатерлеріне қарсы және тұрақтылықты теңселтуі мүмкін бағыттардың алдын алу саясаты кейде уақытылы болмай жүр. Бұл жәйт саясаттың тиімділігі жөнінде ой салатыны сөзсіз. Орталық Азияның қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру мүмкіндіктерін қарастырсақ, аймақтың әлсіз функционалды байланысын ескерген жөн. Белгілі бір мүдделердің бір-бірімен уақытша сәйкес келуі шарты ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру үшін жеткіліксіз. Орталық Азия аймағының мемлекеттері ішінара аймақтық деңгейде тұрақтылық күйін сақтау дәрежесі айтарлықтай жоғары емес. Сондықтан аймақтағы саяси, экономикалық, әскери тұрақтылық сыртқы факторға байланысты екендігі жөнінде қорытынды жасауға болады. Атап айтқанда, Орталық Азияның қауіпсіздігі, тұрақтылығы сыртқы акторлардың аймаққа қатысты мүдделеріне және геосаяси стратегияларының жүзеге асырылу дәрежесіне тікелей байланысты болып отыр. Демек, аймаққа қатысты қызығушылық білдіріп отырған мүдделі сыртқы акторлардың саяси ұстанымдарын анықтап, талдау қажеттілігі туындап отыр. Енді оларды талдап көрейік.

Ресей

Орталық Азия елдері — Ресей Федерациясының мүдделері шоғырланған аймаққа жатады. Геосаяси, экономикалық және әскери мүдделер тұрғысында ресейлік саясатының басты бағыттары келесідей факторларға негізделеді:

- Орталық Азияны Ресейдің оңтүстіктегі шекараларының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін буфері ретінде қарастырады;
- мұнай факторы және Каспийде ықпалын сақтау Ресей үшін маңызды;
- аймақтағы қақтығыстар пайда болған жағдайда күш ресурсын шоғырлану сәйкесінше шара қолдану аймағы ретінде қарастырылады;
- аймақтың негізгі көлік байланыс жолдарын бақылауын қамтамасыз етуіндегі сыртқы саяси экономикалық маңызға ие болу;
- Орталық Азиядағы өзінің геосаяси ықпал етуін сақтап қалу, АҚШ, Қытай секілді ойыншылардың әсерін болдырмау;
- Орталық Азия мемлекеттерінің Ресеймен байланысын, интеграциялық процестердің аясын кенейту.

Қытай

Орталық Азияға қатысты мүдделігін білдіріп отырған келесі бір мемлекет Қытай Халық Республикасы болып табылады. Қытай өзінің сыртқы саясатын жүргізу барысында әдеттегі бұл мемлекетке тән ұтымды тактикасын ұстанады. Сыртқы саяси әрекеттерді Қытай келесідей ұлттық мүдделер бағыттарымен байланыстырады:

- батыстағы тынымсыз шекарасында тұрақтылықты қамтамасыз етпек. Сепаратистік беталыстар басым Тайваннан және батыс жақтан Қытайдың біртұтастық және егемендігіне тигізетін қатерлер бар. Демократиялық жолға шығып кеткен мемлекеттердің тарапынан әртүрлі ағымдарды қолдау қауіпін болдырмау әрекетін қарастыруда;

- жоғарыда айтылған мәселелерге қатысты Қытай 1990 жылдары «ашық есік саясатын» бастаған болатын. Осы саясат арқылы батыста орналасқан ең кедей аймақтың, экономикалық деңгейін көтермек. Бұл шарттың жүзеге асуы Синьцзянда ұлттық сепаратистік беталыстар өрлеуіне бөгет болып мәселені шешуге мүмкіндік туғызатынына Қытай сенімді болып отыр. Сондықтан Орталық Азия мемлекеттерінің батыстағы провинцияларымен сауда-экономикалық әріптестік маңызды элемент болып табылады;

- Қытайдың мұнай және газ көздерін көп мөлшеріне қажеттілігі өсуде.

- Мамандардың есептеу жұмыстарының нәтижесі бойынша Қытайдың қазіргі энергетика көздеріне қажеттіліктері 2010 жылы 5-6 есе көбеюі мүмкін. Осы орайда, Орталық Азия мұнай мен газдың негізгі кезі деп қарастырылуы түсінікті. Өйткені, Орталық Азия Таяу Шығыс және Батыс Сібір аймақтарынан кейінгі үшінші орындағы мұнай-газ базасы болып отыр. Сондықтан Қытай аз шығын кететіндей және қауіпсіз аймақтарды тандауы түсінікті. Демек, Қытайдың сауда -экономикалық әріптестікті тереңдетуі көрініс табады;

- ТМД мен Еуропа нарықтарына шығу үшін көлік коридорын қалыптастыру маңызды. Осыдан Қытай Орталық Азияны қор базасы ретінде ғана емес, оны маңызды тасымал жолы ретінде қарастыратынын байқауға болады;

- Қытай Орталық Азияға басымдығын күшейту арқылы көшбасшылық позициясын иеленіп алған АҚШ-қа тежеуіш болғандығын көздейді.

Соңғы жылдары Қытай әскери және экономикалық жағынан күшейіп аймақтағы жағдайдың өрбу бағытына әсер ете алатындай геосаяси ойыншыға айналды. Дегенмен, 11 қыркүйектен кейінгі оқиғадан Орталық Азиядағы геосаяси жағдайдың өзгеруінен АҚШ-тың ұстанған саяси бағдары Қытайды стратегиялық тұйыққа тіреп, көптеген мәселелерге себепші болды. Вашингтонның саясаты мен Орталық Азиядағы АҚШ-тың әскери құзыры Қытайдың жоғарыдағы жоспарларымен ұлттық мүдделерге қарсы болып отыр. Біріншіден, шетел мемлекеттерінің Синьцзянға жақындығы ұлттық қауіпсіздік пен Қытайдың біртұтастығына потенциалды қатер туғызады.

Екіншіден, АҚШ-тың аймақта нығаюының нәтижесі Қытайдың батыс аумаққа қатысты жоспарын жүзеге асыруында едәуір бөгет болады. Үшіншіден, Қытай үшін Орталық Азияның ресурстары аса маңызды рөл атқарып, ал Вашингтонның, әсіресе Каспий бассейнінде нығайып болашақта бұл салада монополия жасау бағыты Қытай үшін қиын мәселеге айналады. Осы тұрғыда жағдайдың өрбуі Қытайдың энергетикалық қауіпсіздігіне зиян келтіретіні анық. Демек, 11 қыркүйектен кейінгі жағдай Қытай үшін екі қырлы болып отыр. Терроризм, сепаратизм секілді құбылыстармен күресу жағдайында СУАР-дағы сепаратистік қозғалыстарды қолдайтын талибтер жойылса, екінші жағынаң Қырғызстан мен Өзбекстан аймағында АҚШ-тың әскери базалары пайда болды. Бұл мәселеден басқа Қытай мен АҚШ-тың ракетаға қарсы қорғаныс (РҚК) мәселесі бойынша шиеленіс туындауы мүмкін.

Ресейге РҚК аса күшті қатер тудырмауынан, ал «зұлымдық белдеуінде» орналасқан елдер АҚШ-қа шынайы зиян тигізетіндей стратегиялық радиусы бар ракеталар жоқ болғандықтан оның АҚШ-тың стратегиялық потенциалын жоюға бағытталған саясаты деп біледі. Осыған қарағанда ҚХР-мен АҚШ арасындағы қарым-қатынас қайшылыққа тіреліп, мәселе оңай шешіле қоймас. Сондықтан АҚШ-қа тежеуіш ретінде әріптестікке бейім болып, Орталық Азиядағы позицияларын нығайтуын жалғастырады деп қорытынды жасауға болады.

Еуропа Одағы

Кенес Одағының ыдырауы Еуропа Одағы үшін жаңа геосаяси рөл атқаруға мүмкіндік туғызды. Саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін ЕО-тың Орталық Азияға қатысты стратегиясы мынадай шарттардың орындалуына байланысты:

- посткеңестік кеңістіктің тұрақтылығы;
- экономикалық көмек беру;
- плюрализм, демократия, нарықтық қатынастарды жақтау.

Бұл шарттар тікелей экономикалық көмек негізінде жүзеге асуымен бірге халықаралық, еуропалық ұйымдар арқылы қысым жасаумен жүзеге асты. Еуропа Одағының негізгі саясатының құралы посткеңестік мемлекеттермен әріптестік келісімдерге қол қойып, сол арқылы Еуропамен саяси және экономикалық байланыстарды күшейту. Кейінірек ЕО-тың Орталық Азия мемлекеттеріндегі саяси сахнасына авторитарлық тұлғалар келіп, сәйкесінше ондағы демократиялық түсініктер әлі толық қалыптаспағаны және нарық қатынастардың орнықтағанна көзі жетті. Сонымен қатар, әлеуметтік тұрақтылықты шайқайтындай факторлар пайда болып, радикалды ислам бағыттары айқындала бастады. Осы кезде ЕО-тың геосаяси мүдделері, Орталық Азияның тұрақтылығына тікелей байланысты екендігі анықталды. Қазіргі таңда көрініс беретін ЕО-пен Орта Азияның арасындағы жағдай мынандай үш фактор негізінде даму үстінде: ЕО-тың шығысқа қарай кеңеюі, посткеңестік кеңістікке ЕО-тың әсерін күшейтіп, қауіпсіздік саласында бірегей еуропалық саясат жүргізу. Демек, осы орайда еуропалық белсенді саясатының әрекеттері жалғасын табатыны түсінікті. Дегенмен, басқада геосаяси факторлардың әсері байқалып, АҚШ, Ресей, Қытай секілді ірі ойыншылар арасында аймақтағы ықпал үшін күрес жалғаса түспек. Қорытынды.

Қорытындылай келе, жоғарыдағы жағдайды ескеретін болсақ, Орталық Азия мүдделі ойыншылар арасында амалдау шеңберінде қазіргі статус-квоны сақтайды деген қорытындыға келуге болады. Аймақтың мемлекеттері арасындағы қарым-қатынас сыртқы фактормен қиын «геосаяси ойын» нәтижесі есебінен өрбиді. Осыған орай, аймақтың халықаралық деңгейде субъектілігін көтеруге қатысты мәселелерді шешу үшін келесідей қадамдар жасау қажет:

- келешекте ойластырылған модернизация жасау, экономика, саясатта жүйелік реформалардың жүзеге асырылуы қажет;

- ашық демократиялық, саяси жүйелерді қалыптастырып, жұмыс істеуін қадағалау;
- аймақтық, әлемдік құрылымдарға интеграция жасау.

**Нарботаев Н. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Мекебаева М.А. - с.ғ.к., доцент**

ҚЫТАЙ МЕМЛЕКЕТІНІҢ САЯСИ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨРЛЕУІ

Қытай мемлекеті 1949 жылы өзін республика деп жариялады. Бұл мемлекет тарихтан белгілі болғанындай Конфуций заңдарына сүйеніп өмір сүрген және сол арқылы көптеген жетістіктерге жетіп отырды. Бұл мемлекет шығыс азияда орналасқан алпауыт ел. Халқы 1,3 млрд-тан асады. Жер аумағы бойынша Ресей мен Канадан кейінгі 3-орында. Тілі – қытай тілі, бірақ азиялықтар өте көп. Астанасы Бейжің қаласында таза қытай төл ұлты көп шоғырланған деуге болады. Көптеген мемлекеттермен шекараласады, атап айтсақ Қазақстан, Вьетнам, Үндістан, Жапония, Оңтүстік Корея және т.б.

Елдің саяси тарихы

Қытай елін атақты Суй әулеті, Хан әулеті, Сун әулеті, Таң әулеті билеген. Ел астанасы әр хан билік еткен тұста әрқалай өзгеріп отырды. Мемлекеттің негізін басқыншылық соғыс жағдайына негізделген. Қытай халқы ертеден ауыл шаруашылығымен шұғылданған. Елдің мәдениеті, өнері, ұлттық киімдері мен өнері, сауда қарым-қатынастары мен білім беру ісі жақсы дамыған. Сонымен бірге бұл елдің жазу өнеріндегі иероглифтер ерекше назарға ие. Ғалымдардың зерттеуі бойынша иероглифтер саны әр жылда өзгеріп отырады, мәселен 1255 жылы 1740 болса, ал 1423 жылы 2300-ге жақындаған. Қазіргі санақ бойынша қытай иероглифінің саны 9500-ге жуық. Ежелгі бұл елдің жасы әлемдегі ең көне ел болып табылады, елдің тарихы шамамен 5 мыңжылдықты қамтиды. Халқының көпшілігі дін мен көк аспанға табынған. Сонымен қатар адамгершілік ізгі қасиеттер мен әдет-ғұрыпты құрметтеуге, ата-баба салтын, үлкендерді сыйлауға негізделген Конфуций ілімдері болды. Жастар көп ғасырлар бойы осы іліммен сусындап өскен.

Елдің қазіргі тарихы

Қытай мемлекеті 1949 жылы құрылып, өзін республика деп жариялады. Кеңес елінің көмегімен 1949-1956 жылдары өндіріс орындары мен ірі құрылыстарды салуды бастады. Қытай мемлекетінде саяси 8 партия қызмет атқарады, ал негізгі партия коммунистік партия болып табылады. Елдің саяси басшысы-президент. Авторитарлы басқарудағы коммунистік мемлекет болып табылады. Мемлекеттің ұжымдық меншігі күшейіп, сырттан тауар алып келуге тыйым салады. Елдің экономикалық күші біршама дәрежеде алға жылжыды, бірақ елде қылмыстар саны артып, бандиттік топтар құрыла бастады. Бұл уақытта елді Мао Цзэдун басқарған болатын, ал бұл жағдай Дэн Сяопиннің келуімен тоқтатылды. Қытай мемлекетінде 4 рет конституция қабылданды (1959, 1975, 1978, 1982). Елдің экономикасын шектеу арқылы халық жағдайы нашарлап кеткен болатын. Коммунистік партияның 1978 жылғы наурыз айындағы 3 пленумда «адымдап секіріс» бағыты жарияланды. Вэ Цзянбао мен Ху Цзинтао елдің экономикасы мен халықтың әлеуметтік жағдайын жақсарту үшін барлық елдерге ашық саясат жүргізді. Нәтижесінде халыққа тұрақты даму және жұмыс орнын ашты,

сонымен бірге кіші саудаға рұқсат етілді. Сыртқы елдермен әсіресе, Ақш, Жапония, Оңтүстік корейя елдерімен техника жетістіктерімен алмасу және экономикалық әріптестік бойынша жұмыс жасады. Осының нәтижесінде елдің ЖІӨ артып жылдық 10%-ға дейін жетті. Халқының әлеуметтік жағдайы әлем елдері бойынша Ақш-тан кейінгі 2 орынды иеленді. Сонымен қатар 1997 жылғы Ұлыбританияның отары болған Гонконг Қытайға қайтарылды. Гонконг қаласының Қытайға қосылуы оның экономикалық күшін 2 есеге арттырды. Сыртқы экспорт көлемі төмен болғанымен, елдің әлеуметтік жағдайы өте жақсы қарқында еді. Сонымен қатар Тайвань қаласы да Қытайға қозғалтқыш рөлін атқарған мемлекет болды. Бұл елде әлемдегі ірі қаржы 100 банкінің 85-і осында орналасқан. Қытай мемлекетінде шаруашылық салаларына мемлекеттен бөлінетін қаржы 1990 жылы 240млрд юань болды, яғни 14%-ға өскен. Мемлекеттің 75%-ы шаруалар. Сонымен қатар елде ірі кәсіпорын ұжымдарына мемлекеттен ірі көлемде көмек көрсетілді, дегенмен бұл жағдай шағын провинцияларға жетпей, оларда билікке деген наразылық туды. Бұл жағдайды реттеп, елдегі балансты ұстап тұру үшін экономикалық өсімді тоқтатып, әскери шығындарды көбейтті және шаруаларға көп өңіл бөлінді.

Жахандану дәуіріндегі Қытай мемлекеті

Қазіргі таңда Қытай мемлекеті әлемдегі озық елдердің бірі Ақш-тан кейінгі 2 орынды иеленеді. Сонымен қатар жер көлемі жағынан демографиялық түйткілді ел болып табылады. Қазіргі басты саясаты- дамушы елдердің экономикасына көмек беру арқылы халқына жер аумағын алып беру үстіндегі саясат жүргізіп жатыр. Сонымен қатар қазіргі таңда әскери, саяси, экономикалық, ұлттық күш-қуаты нығайған бұл ел болашақта Ақш-тың құлауын күтіп жатыр және сол мақсатта ешбір елге қырын қарап жатқан жоқ деп ойлаймын. «Халқы мықты болса, мемлекет те мықты болады» - демекші бұл елдің халқы өте ұйымшыл жұрт екенімен танылған.

ҚХР-дағы сыртқы саяси шешімдерді жете зерттеудегі ықпал етуші топтар:

Таяу жылдары ҚХР-ң сыртқы саясатының стратегиясын жете зерттеуге өз ықпалын мемлекет басшылығындағы үш негізгі топ тигізе алады:

Цзэн Цинхун:

Қытай Компартиясың 16 съезі, Орталық Комитетінің бірінші пленумының шешімі бойынша Цзэн Цинхун ҚКПОК тұрақты комитеті Политбюрода халықаралық қатынастарға жауап береді. Сонымен қатар, оныншы шақырудың ВСНП бірінші сессиясында ол ҚХР төрағасының орынбасары болып тағайындалды. Бұл Пекиндегі шетел дипломатиялық корпус өкілдерімен қатынаса отырып, мемлекеттің сыртқы саясатына ықпал ету мүмкіндігін береді.

Вэнь Цзябао:

Мемлекеттік Кеңес премьерінен Вэнь Цзябао сыртқы экономикалық саясатын жүргізуге өкілдік берілді. 28-30 сәуірде 2003 жылы пневмония мәселесі бойынша Оңтүстік – Шығыс Азия елдерінің Ассоциациясы (АСЕАН) мемлекеттері Қытай басшыларының төтенше саммитіне қатысу үшін Бангкокқа визиті болды. Осы форумда Вэнь Цзябао жаңа Қытай үкіметінің «Қытай –АСЕАН» еркін саудаға біртұтас зона құрылуының жоспарларын қолдайтындығы және «Оңтүстік-Шығыс Азиядағы достық және ынтымақтастық туралы келісімге» қосылатындығы жайында мәлімдеді. Сонымен қатар АҚШ әкімшілігінің басшыларымен қарым-қатынас жүргізу Вэнь Цзябао басшылығында. Ол сянгандағы (Гонконг) демократиялық қозғалыстың басшыларымен өзара қарым-қатынас мәселесін қарастырады.

Цянь Цичэнь:

Сыртқы Істер Министрлігіне ықпалы бар, халықаралық қатынастарға жауапты, Мемлекеттік Кеңес премьерінің орынбасары қызметін 2003 жылдың наурызынан бастап атқарып келе жатыр. Ол 2003 жылдың қараша айында қытай делегациясын

басқарып ресми емес американо-қытай диалогы шеңберінде Тайвань мәселесін талқылауға АҚШ-қа визиті болды.

Қытай және жаһандану проблемалары

Сыртқы саяси басымдылықтарды анықтауда қытай лидерлерінің қазіргі кездегі тәсілдерінің негізінде жаһандануға деген прагматикалық қатынас жатыр. Глобализацияға деген қытай тәсілі екі жақты қабылдау негізінде құрылған. Бір жағынан, реформа мүддесінде глобализация мүмкіндіктерін қолдануға ұмтылу, екінші жағынан – оның қытай экономикасы мен әлеуметтік-саяси тұрақтылығына деген қауіпінен қауіпсіздендіру. Бұл тәсіл саясат пен экономиканы бөлу принципіне негізделген. Глобализация процесіне ҚХР-ң тарту бағыттарының бірі аумақтандыруға қатысу, бұл интеграцияға бағытталған экономикалық глобализация этапын көрсетеді. Қытай аумақтық және субаумақтық ынтымақтастыққа, әсіресе мемлекеттің шығыс азиат тобының жұмысына қосылуы керек. Осылай, глобализация жағдайында Қытай өзінің шекарасы шеңберіндегі жағдайды тұрақтандыру мен қарым-қатынас орнатылмаған мемлекеттермен дипломатиялық келісімдер жүргізу және басқа елдермен, әсіресе Ресеймен жақсы қарым-қатынасты қолдау үшін барлық мүмкіндіктерді жасайды. Экономикалық қауіпсіздік пен ұлттық тәуелсіздік қорғау мақсатында қытай келесі жаңа сыртқы-экономикалық принциптерді ұстанады:

Бірінші принцип: дамып жатқан елдер Оңтүстік линиясы бойынша ынтымақтастықты кеңейту, яғни өсу деңгейінің жеке ресурстарын қолдана отырып, глобализацияның қатеріне жауап бере алу.

Екінші принцип: Солтүстік-Оңтүстік бағыты бойынша қарым-қатынасты дамыту. Сонымен қатар Қытай бышылығының айтуынша кедей мемлекетіндегі тұрмыс жағдайын жақсаруы барлық елдердің, ең алдымен дамыған қамқорлығы болып табылады.

Үшінші принцип: Адал бәсекелестік пен теңдік негізіндегі халықаралық істерде барлық мемлекеттердің қатысуын болжайды. Төртінші принцип: Теңсіздік пен өзара пайда мүддесінде тұраты әріптестіктің ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнату. Глобализация жағдайында, сыртқы саясаттың басты міндеті мемлекеттік тәуелсіздікті қорғау болып табылады. Шын мәніндегі жаңа жаһанданып келе жатқан Қытаймен АҚШ, Жапония мен Оңтүстік Корея өз қарым-қатынастарының стратегиясын өзгертуге объективті түрде міндетті. Яғни, олардың Қытай мемлекетінің өсіп келе жатқан экономикалық пен саяси роліне деген әсер тигізуіндегі бағыттары. Дүниежүзілік саясатта қазіргі күннің өзінде де халықаралық режимдер мен механизмдердің құрылуын қиындататын батыс демократиясына жат болса да, Қытай өз аумақтық және глобальды мүдделерін ескеруді міндеттей отырып мықты күшке айналуда.

ҚХР және АҚШ қатынастары

АҚШ пен ҚХР арасындағы екі жақты қарым-қатынас «өзара қауіптену» және өзара пайда негізінде баяғыдан қалыптасқан. АҚШ өз әскери және экономикалық күшін арттыра отырған Қытайды болашақта өзінің жаңа глобальды бәсекелес мемлекет ретінде көреді. Қазіргі кезде Қытай мен АҚШ тікелей әскери қауіптің көзі ретінде бірін-бірі танымайды. Тайвань мәселесі мен Тибеттегі адам қарым-қатынастары және тәуелсіздік мәселесі осы екі мемлекет арасында қарам-қайшылық туғызуда. ҚХР-ға байланысты АҚШ ұзақ мерзімді стратегиясының бөлімі ретінде «стратегиялық ұстаным» доктринасы болып табылады. Вашингтонның бұл стратегиясын Евразиялық стратегиясы бекітуі керек. Көптеген сарапшылардың пікірінше, Ауғанстан мен Ирак – осы доктринаны іске асырудың бөлігі болып табылады. Негізінен АҚШ-ң глобальды міндеті - жыл сайын күшейіп келе жатқан Қытайды нейтрализациялау. Екі жақты қарым-қатынас мәселесіне өсіп келе жатқан

сауда экономикалық қарама-қайшылығын жатқызуға болады. 2000 жылы АҚШ Конгресі оның Бүкіләлемдік Сауда Ұйымына мүше болғаннан кейін тұрақты сауда қатынас режимін Қытайға беру шешімін қабылдады. Осы арқылы АҚШ 90 жылдары қолданған Қытайға мықты қысым көрсеткен рычагтардың бірінен айырылды. Сонымен қатар, АҚШ пен ҚХР өзара авиа-нарығын ашуға келісімге келді. 2010 жылы екі ел арасында авиакомпаниялардың саны екі есеге өседі, ал рейс саны бес есеге көбейеді. 2010 жылына қарай келісім бойынша әрапталық рейс саны 249 дейін өседі. Екі ел арасында тауар айналымы 10 есеге – 1980 жылғы 4,8 млрд долл. бастап 2004 жылы 170 млрд долл. 2004 жылы мамырда Пентагон АҚШ Конгресіне Қытайдың қарулы күштерінің жағдайы мен даму перспективасы туралы жылдық баяндама тапсырды. Американдық әскери ведомстволардың аналитиктері Тайвань және салынып жатқан «Үш шатқал» ГЭС туралы мәселе қозғалды. Американдық ГЭС-ті атып жіберу туралы ұсынысы Қытайды ашуландыру жоспары бойынша ГЭС 2009 жылы салынып біту керек. Ол дүниежүзілік ең үлкен ғимарат болады. Құрылыс құны 25 млрд долл. бағаланды, ал станция қуаттылығы 18 200 мегаватт. Оның іске қосылуы жылдық су тасқынын тоқтатады және электроэнергиядағы өсімді сұранысты қамтамасыз ете алады. 2004 жылы маусымды американдық-қытай экономикалық қатынастарын тексерісі бойынша екі партиялық комиссия қазіргі тенденцияның американдық экономикалық мүдделері ен ұлттық қауіпсіздік үшін ұзақ мерзімді қауіпке әкелетіндігі туралы әскертті. Американдық-қытай экономикалық қатынастарында АҚШ-ң ұзақмерзімді мүдделеріне қайшы келетін маңызды дисбаланс қалыптасты. 2003 жылы Қытаймен саудадағы дефицит 124 млрд долл. жетті, ал қытай импорты Қытайдағы американдық экспортының көлемінен 5 есе асып түсті. Қытай экономикалық дамуға уақыт пен кеңістік жеңу мақсатында АТА-да дипломатиялық шабуыл жүргізіп отырды. Сонымен қатар, комиссия төрағасы ҚХР-да мықты экономикалық даму тез әскери модернизацияға айналуын әскертті Әскери модернизация бағдарламасын жылдамдату үшін Қытайдың технологиялық мүмкіндіктерді қолдану деңгейі тікелей АҚШ-ң ұлттық мүддесін тежейді. Басқа жағынан қарағанда, Қытай Солтүстік Кореяның жеке атомдық арсеналының дамуына мүмкіндік бермеуге бағытталған келіссөздерде АҚШ-қа көмектесе алатын негізгі мемлекет болып табылады. ҚХР АҚШ-пен саудадан үлкен кіріс алатындығы даусыз. Бірақ бұл АҚШ-пен қарым-қатынастарында ешқандай кепілдік бермейді. Саяси шиеленіс өзара тәуелділікті әр жақтың кімге жол беретіндігінде келісушілікке емес, қақтығысқа әкеледі. Американдық сарапшылар айтуынша, АҚШ геосаяси мақсаты үшін тек экономикалық стимулмен ғана қанағаттана алмайды. Соңғы жылдары екі жақты қатынас тағы да қайшылыққа тап болды: 2004 жылы қыркүйектің соңында АҚШ 14 қытайлық компанияларға қарсы Иранға әскери технология мен қару-жарак қамтамасыздандыруы туралы санкция енгізді. Қытай саясатында стратегиялық тұрақтылық пен аумақтық шиеленістер мәселесі бойынша АҚШ-пен келіссөздер жүргізуге ұмтылыс бар. Стратегиялық тұрақтылықты қолдауда АҚШ тарапынан көңіл бөлуге түсінік бере отырып, космос пен қарулы күштердің техникалық жабдықталуы туралы жаңа амбициялық бағдарламалардың жетістіктерін жариялауда. Қытай АҚШ-ң қару-жарак таратылмауының толық жойылу шараларына қосылуын дайын, егер оның қатысуы үшін құқықтық базаны тапқан жағдайда. Осындай ынтымақтастықтың теоретикалық негізі көпжақты жауапты күш салуды талап ететін «қауіпсіздік мәселесінің глобализациясы» туралы қытай басшылығының жаңа тезисі болып табылады. Әскери-стратегиялық диалогқа АҚШ-ң араласуына стратегиялық тұрақтылық, жаңа қауіп пен Орталық Азиядағы жағдай мәселелері бойынша Қытай НАТО диалогының құрылуы туралы, сонымен қатар Корея мәселесі жөнінде алтыжақты кездесудің Шығыс Азия қауіпсіздігі туралы органға айналуы туралы идеясы бағытталған. Қытай НАТО мен

АҚШ-пен әскери-саяси және әскери-техникалық ынтымақтастық мүмкіндіктерін іздейді, яғни Шығыс Азияда көпжақты әскери-саяси құрылымдарды құру АҚШ қатысуынсыз мақсат қою мүмкін еместігін Пекин түсінеді. АҚШ-пен экономикалық қарым-қатынасқа келетін болсақ, Пекин сауда дауын тудырмауға тырысады. Мысалы, Валюта мәселе бойынша (юань курсы) АҚШ қысымына американ тауарын, әсіресе АҚШ үшін өте маңызды самолет құрылысындағы тауарларды сатып алуының кеңеюі деп жауап берді. «Буш доктринасы» кезіндегі АҚШ жаңа саясаты Қытай алдына екі маңызды проблема қойды. Біріншісі, қытай шекарасына жақын американ қарулы күштерінің алдыңғы қатарлы базалық құрылымдарының құрылуымен байланысты, екіншісі, парсы шығанағы елдерінен қытайлық мұнай импортына қауіптің өсуімен байланысты. Осылай американ-қытай қатынастарының шиеленісуі орта мерзімді перспективада қауіпті. Жағдайдың дамуы экономикалық, геосаяси, аумақтық факторларға байланысты. Евразияға АҚШ-ң шабуыл стратегиясының іске асуы болашақта Вашингтон пен Пекин арасында кең көлемді дағдарысқа әкеп соқтырады. Ұстаным факторы Ресей пен Қытай арасында, сонымен қатар ШЫҰ-мен әскери-саяси ынтымақтастық болып табылады. Тәжірибелік дипломатияда Пекин қытай-американ қатынастарында гиеленіс туғызатын халықаралық шешімдерге араласпайды. Тайвань мәселесі Қытай-американ ынтымақтастығына басты қауіп болып қала береді. ҚХР жаңа басшылығы «бір мемлекет – екі жүйе» ресми шешімінде тұрады.

Таяу Шығыстағы Қытай саясаты

Қытай Таяу Шығыс мемлекеттермен қарым-қатынас әрқаша нығайтуда, 1977-90 жылдар аралығында Қытай көптеген Таяу Шығыс елдерімен: Иордания, Оман, Ливия, Біріккен Араб Әміраты, Катар, Бахрейн, Сауд Аравиясы және палестиндықтармен дипломатиялық қарым-қатынас орнатты. 1992 жылы қаңтарда ҚХР Израильмен қарым-қатынас орнатты. Қазіргі кезде Қытай барлық таяу шығыс елдерімен, Американың жақын одақтастарынан (Израиль, Сауд Аравия мен Турция) бастап антиамерикандық бағытындағы мемлекеттерге дейін, жақсы қарым-қатынасты ұстанады. Қытай АҚШ сияқты стратегиялық мүддесі жоқ, сондықтан осында басты жетекші ролді ұстауға талпынбайды. Және араб әлемімен проблемасы жоқ, бұл арабтармен тұрақты қатынаста болу шарты. БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшес ретінде таяу шығыс саясатына белсенді түрде араласады. Қытай үкіметі өз саясатын төрт негізгі бағыттары бойынша жүргізеді, олар – мұнай, қару-жарак сату, Ирак пен Иран және араб-израиль шиеленісі. Қытайдың мұнай экспорттаушы мемлекеттермен қарым-қатынас нығайтуда. Ұзақ мерзімді жоспарда энергия сферасындағы жағдай Қытайды Таяу Шығыстағы өз әскери күш салуын іске асыруға итермелеуі мүмкін. Бірақ жақын арада қаржылық және техникалық қиындықтар Қытайға Таяу Шығысқа бағытталған теңіз жолдарын қорғау үшін океан флотын құру мүмкіндігін бермейді. Қытай үкіметі Таяу Шығыстағы күштерінің теңділігін бұзатын қару-жарак сатпауы туралы өз сөзін бекітті. Осы мәселе бойынша АҚШ пен ҚХР арасындағы көп келіссөздер жүргізді.

Екі фактор бойынша Қытай-араб қарым-қатынастарында қайшылық тууы мүмкін: Израильмен жақын ҚХР-дың қарым-қатынасы және Тайваньның араб елдерімен ресми қатынасы.

Қытайдың Орталық Азия елдерімен қарым-қатынасы

Орталық Азияда Қытай мүддесі бірнеше факторлармен анықталады. Біріншіден, Пекин «Шығыс Түркестандағы» сепаратистік күштерді шешуге ұмтылу, екіншіден, стратегиялық жоспардағы тұрақты тың ретінде Орталық Азияның сақтау, энергоресурстарды потенциалды қамтамасыз ететін аумақ ретінде және экономикада өзінің әріптестігі ретінде мемлекеттерді қарастыру.

ҚХР басты мақсаты – осы аумақтың Қытай шеңберінен шығыс-түркестандық күштердің базасы және олардың халықаралық терроризм байланысындағы каналы болуына жол бермеу. Сондықтан Қытай Орталық Азия мемлекеттерінің үкіметтеріне өз территорияларында сепаратистердің жұмысын шектеу және ҚХР-на территориялары арқылы террористік және экстремистік құрылымдардың өкілдерінің өтуіне жол бермеуді ұсынады. СУАР мен ОА мемлекеттерінің қауіпсіздігі өзара байланысты және ОА тұрақсыздық жағдайы Солтүстік-Шығыс Қытайдағы қауіпсіздігіне өз әсерін тигізеді. Қытай коллективті қорғану шеңберінде аумақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ОА елдері мен Ресеймен өзара ынтымақтастыққа талпынады. Бұл ШЫҰ негізгі міндеті болып табылады.

Қытайдың тұрақты стратегиялық тыңы ретінде ОА сақтау – Пекиннің глобалды стратегиясы мен геосаясатында маңызды аспект болып табылады. Қытайдың оңтүстік-шығысында орналасқан аумақ Қытай сыртқы саясатында бірінші орынға ие. Жақындағы онжылдықтағы Қытай сыртқы саяси стратегиясының мақсаты – Тайвань тәуелсіздігін алмауға жол бермеу. Осыған байланысты АҚШ-ң Тайбәйді қолдауы мен ҚХР-ң экономикалық өсуін ұстау саясаты негізгі проблеманы тудырып отыр. Осы екі фактор қытай-американ стратегиялық конфронтациясының нығаюына мүмкіндік туғызады.

Қытайдың тұрақты стратегиялық тыңы ретінде ОА сақтау үш жағдайға байланысты:

- Біріншіден, Қытай мен аумақ елдері арасындағы шекаралары туралы даулы мәселелерді шешу және шекара аудандарында қауіпсіздік орнату.
- Екіншіден, ҚХР байланысты ОА мемлекеттерінің сыртқы саясатын жүргізуі.
- Үшіншіден, ОА басқа державалардың қол астында болмау керек. Бұл Орталық Азияда ҚХР саясатының негізгі принципі мен міндеті.

ҚХР Үкіметінің мақсаты – эннегротасымалдаушыларды жеткізу, бұл елдің тұрақты экономикалық дамуының алғышарты. Осы мақсатта ОА мемлекеттерімен және Ресеймен ынтымақтастығын нығайту. ОА Қытайдың саяси әсері басқа державалармен салыстырғанда әлсіз, яғни АҚШ сияқты экономикалық көмек көрсете алмауы. Және ҚХР мәдениеті мен саяси моделі ОА үшін тартымды емес. ШЫҰ құрылуы Қытайға Орталық Азияға стратегиялық жол ашты. ШЫҰ Қытай үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ету механизмі, ОА елдерінің істеріне араласу каналы және көпжақты қатынастар негізін қалайды. Сонымен қатар, ШЫҰ Қытай мен Ресейдің Стратегиялық компромиске келуі мен өзара стратегиялық ынтымақтастықты жақсартуды білдіреді. Бірақ, Батыс БАҚ пікірінше, осы ұйымның құрылуы ОА-ға АҚШ пен НАТО-ны кіргізбеуге мүмкіндік туғызбауы. Бүгінгі күндегі Қытайдың «Батыстың дамуы» саясаты – ОА елдерінің экономикасы мен ҚХР экономикасы интеграциясының басты құралы. Бұл қазіргі Ресейдегі мұнай алу үрдісіне байланысты Қытайлық запастардың 2040 жылда таусылуынан шығып отыр. Сондықтан ОА энергетикалық ресурстар ХХІ ғасырда Қытайдың даму стратегиясы қамтамасыз етудегі үлкен мәнге ие. Даму жағдайы осы аумақтағы АҚШ-ң әскери қатысуына байланысты. Сондықтан ҚХР ШҰЫ шеңберінде өзінің орталықазиялық стратегиясын нығайтуда.

Қытай сарапшылары ойынша, ҚХР мүддесіне әсерін қамти отырып, ОА дамуы үш мүмкін жағдаймен қарастырылады:

1. Әр жақтың мүддесін ескере отырып, баланс жағдайын сақтау. АҚШ, жалғыз гегемон ретінде, БҰҰ-ң шешімі мен рөлі және халықаралық нормаларды ескереді. Глобалды проблемалар бойынша халықаралық шешім қабылдаған кезде Вашингтон Мәскеумен талқылайды, Пекин жағына құлақ асады.

2. Державалардың қақатығысуы мен конфронтациясы. Терроризмге қарсы күрес шеңберіндегі жағдай американо-ресей қатынастарына кері әсерін тигізуі және конфронтацияға әкелуі мүмкін. Бұл ОА елдеріне өз әсерін тигізеді. Ресей үшін АҚШ пен Қытайдың жақындасуы жағымды емес. ШЫҰ шеңберінде Пекин мен Мәскеу ынтымақтастығы Вашингтонның ОА саясатына қарсылық білдіруі болып табылады.

3. Аумақта күш балансын сақтауда державалардың бас тартуы. Ресей өзінің басымдылық жағдайынан бас тартады. Бірақ қазақстандық саясаттың басымдылығынан бас тарпайды. ШЫҰ-ындағы Ресейдің позициясы аумақта Мәскеу әсерін сақтауға мүмкіндік жасау.

Сонымен, Қытайдың ОА негізгі мүдделері: терроризм, сепаратизм мен экстремизммен күрес; аумақты тұрақтылықты сақтау; ОА экономикалық дамуын көтеру; ОА елдерімен достық қарым-қатынас; аумақта Пекинге қарсы әскери блоктардың орналасуына жол бермеу; энергоресурстарға ҚХР үшін жол ашу.

Әдебиеттер:

- 1) Волохова. А «Қытай мен Орта азия мемлекеттерінің қарым-қатынасы» - 2004. - №4. – 53-58бб.
- 2) Ванг Гуангчэню «Қытайдың тату көрші стратегиялық саясаты»- 2002. - №2. – 69-77бб.
- 3) Гао Шучинь «Қытайдың жахандануға көзқарасы». - 2004. - №11. – 9-10бб.
- 4) Гребенщиков «Қытай азиялық дипломатия аясында»- 2004. - №9. -9-12бб.
- 5) Зиновьев «Пекин – Вашингтон – Тайбэй саяси үшбұрышындағы Қытай ұстанымы»- 2004. - №2. -30-47бб.
- 6) Интернет материалдары.

**Насиров Н. - студент 3 курса отделения
политологии КазНУ ималь-Фараби,
научный руководитель: к.филос.н., доцент Ким Л.М.**

РОЛЬ ПОЭЗИИ В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО САМОСОЗНАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ПОЭТОВ-ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

*«Поэт в России - больше, чем поэт»
Евгений Евтушенко*

На первый взгляд трудно уловить ту самую невидимую грань между поэзией и политикой. Кажется, что эти два понятия не имеют друг к другу никакого отношения, либо имеют лишь косвенное. В нашем представлении поэзия – это нечто относящееся к высшему искусству, идеал и уникальная форма самовыражения человека. Политика же не может претендовать на такое благородное определение по отношению к себе. Люди понимают политику как процесс, отношения, которые складываются между политическими субъектами по поводу власти. Политика имеет в представлении людей очень негативную окраску, особенно в последние десятилетия. Где борьба за власть, там «грязные» методы и способы ее достижения, шантаж, коррупция.

Политика – феномен способный влиять на все сферы жизни общества, включая духовную культуру, в частности на искусство. Поэзия – лишь его часть, следовательно, политика может влиять на поэзию, но и поэзия на политику.

Поэты и политики. Кому мы больше доверяем? Кто вызывает в нас больше уважения? Это вопросы с очевидными ответами. Поэты – выдающиеся личности, в нашем сознании они герои, уже сложившийся архетип искренних храбрецов. Политиков мы не боготворим как поэтов, а уважаем или презираем. Но надо признать влияние поэтов на личность не прямое, а косвенное (через слово, с помощью стихотворного произведения). Поэтому вряд ли можно назвать их политическими акторами. Но отрицать их влияние на сознание людей и на политику нельзя. Попробуем разобраться.

Влияние поэзии на массовое сознание, на их мировоззрение людей зависит от популярности художественного слова в конкретном обществе, в конкретное время. К сожалению, в наши дни, в связи с развитием индустрии технологии и развлечения, роль поэзии в обществе значительно снизилась по сравнению с прошлыми годами. Сегодня воздействовать на сознание людей легче и удобнее через СМИ и, особенно телевидение, где огромное количество развлекательных каналов, а также через интернет. Людям просто не до поэзии. Такие сейчас времена, такие нравы. Поэтому, я решил рассмотреть творчество советских поэтов, поэтов-шестидесятников. В их пору, советский народ считался самым читающим народом на планете земля. Действительно так и было, кумирами молодежи были поэты, писатели, художники и актеры театров.

В литературе термин «шестидесятники» означает советскую «прослойку интеллигенции», поколение, родившееся приблизительно между 1925 и 1945 годами. Историческим контекстом, сформировавшим взгляды «шестидесятников», были годы сталинизма, Великая Отечественная война и эпоха хрущевской «оттепели». Большинство «шестидесятников» - выходцы из интеллигентской или партийной среды, сформировавшейся в 1920-е годы. Их родители, как правило, были убежденными большевиками, многие - участниками Гражданской войны. Вера в коммунистические идеалы была для большинства «шестидесятников» самоочевидной, борьбе за эти идеалы родители «шестидесятников» посвятили жизнь. Однако ещё в детстве им пришлось пережить мировоззренческий кризис, так как именно они больше всего пострадали от так называемых сталинских «чисток». У некоторых «шестидесятников» родители были «врагами народа». Обычно это не вызывало радикального пересмотра коммунистических взглядов, однако заставляло усиленно рефлексировать и приводило к скрытой оппозиции режиму [1].

К поэтам-шестидесятникам можно отнести: Роберта Рождественского, Беллу Ахмадулину, Булата Окуджаву, Андрея Вознесенского, Евгения Евтушенко, Олжаса Сулейменова.

Огромное влияние на мировоззрение шестидесятников оказала Великая Отечественная война. В 1941 году старшей части поколения было 16 лет и очень многие пошли добровольцами на фронт. Большинство из них, в частности, почти всё Московское ополчение, погибли. Но для тех, кто выжил, война стала главным опытом жизни. Столкновение со смертью, с конкретными людьми во всех их положительных и отрицательных проявлениях, с реальной политикой партии и правительства, не закамуфлированные пропагандой, с необходимостью требовало сформировать свое собственное мнение о происходящем вокруг. Кроме того, атмосфера на передовой в ситуации реальной опасности, была несравнимо более свободной и «настоящей», чем в мирной жизни. Наконец, экзистенциальный опыт фронтовой жизни заставлял совершенно по-иному относиться к социальным условностям. Бывшие десятиклассники и первокурсники возвращались с фронта совсем другими, критичными, самостоятельными и уверенными в себе людьми [2].

Первые несколько лет хрущевской «оттепели» стали настоящим «поэтическим бумом». Появилась так называемая «эстрадная поэзия», открытая широкой публике,

заполнявшей большие залы и даже стадионы. Повсеместно проходили поэтические вечера. Появился новый жанр, полюбившийся слушателям и позже названный «авторской песней»: поэты под гитару пели свои стихи.

Массовая популярность «шестидесятников» нашло отражение в фильме «Москва слезам не верит»: где одним из персонажей упоминаются фамилии: Евтушенко и Рождественский. Хотя в фильме говорится о бунтарском духе Рождественского, самое большое место в его творчестве занимала лирика. Он, так же как и другие шестидесятники не оставлял тему войны. В восемь лет он опубликовал свой первый стих, и он был о войне:

*С винтовкой мой папа уходит в поход.
Желаю, любимый, побед!
И мама зеленую сумку берет,
Уходит с сестрой в лазарет.*

*Я тоже имею ловкость и силу,
Чтоб в бой на фашистов идти,
Но мне «Погоди!» - говорит Ворошилов, -
«Учись, закаляйся, расти!».
Хотя мне сегодня десятый лишь год,
Стрелять научился, как надо.
И пусть только Сталин мне скажет: «В поход!» -
Фашистам не будет пощады [3].*

Несколько поэм и циклов стихотворений Евгения Евтушенко посвящено зарубежной и антивоенной тематике: «Под кожей Статуи Свободы», «Коррида», «Итальянский цикл», «Голубь в Сантьяго», «Мама и нейтронная бомба».

Строки о «любимом» Сталине в стихотворении Евтушенко «Наследники Сталина»:

*«Нет, Сталин не умер.
Считает он смерть поправимостью.
Мы вынесли
из Мавзолея
его.
Но как из наследников Сталина
Сталина вынести?!» [4]*

Такое откровение, естественно, вызвало резонанс в литературном обществе. «Большинство из нас не было революционерами, не собиралось коммунистический режим уничтожать. Я, например, даже подумать не мог, что это возможно. Задача была очеловечить его», - писал Булат Окуджава в статье «Мы больны, мечемся в бреду» в журнал «Столица» [5]. Он писал о Сталине так:

*Ну что, генералиссимус прекрасный,
потомки, говоришь, к тебе пристрастны?
Их не уговорить, не упросить...
Одни тебя мордуют и поносят,
другие все малюют, и возносят,
и молятся, и жаждут воскресить. Ну что, генералиссимус прекрасный?
Лежишь в земле на площади на Красной...*

*Уж не от крови ль красная она,
которую ты пригоршнями пролил,
пока свои усы блаженно холил,
Москву обзревая из окна? [6].*

Примерно в это же время появился жанр «авторской» песни, отцом-основателем которого является Булат Окуджава. Он был призван на фронт в 17-летнем возрасте. Его родители были репрессированы и реабилитированы лишь в 1956 году. В том же году Окуджава стал членом КПСС. Он является одним из самых ярких представителей жанра русской авторской песни (наряду с В.С.Высоцким и А. А. Галичем), который вскоре развили барды и который приобрёл огромную популярность. Участие в политической жизни страны, Окуджава стал принимать с объявлением «перестройки» заняв активную демократическую позицию.

Популярнее Окуджавы, наверное, был лишь Владимир Высоцкий. По итогам опроса ВЦИОМ, проведённого в 2010 году, Высоцкий занял второе место в списке «кумиров XX века» после Юрия Гагарина. Опрос, проведенный ФОМ в середине июля 2011 года, продемонстрировал, что, несмотря на снижение интереса к творчеству Высоцкого, абсолютному большинству (98 %) россиян знакомо имя «Владимир Высоцкий», а около 70 % ответили, что его песни нравятся, и считают его творчество важным явлением отечественной культуры XX века.

Высоцкий в своем творчестве затрагивал все актуальные и важные темы на его взгляд: от любовной лирики до сталинских лагерей.

Стихи Высоцкого о Великой Отечественной войне звучат с такой пронзительной силой, насыщены такой обжигающей правдой, что кажется, будто автор сам хлебнул лиха на войне. Потрясает стихотворение «Мы вращаем землю». Символический образ солдата останавливает движение фашистов:

*От границы мы землю вертели назад,
Было дело сначала.
Но обратно ее закрутил наш комбат,
Оттолкнувшись ногой от Урала [7]*

Писать о «штрафниках» до недавнего времени было запрещено. Но Высоцкий писал.

Среди стихов Высоцкого, повествующих о времени культа личности, особое место занимает стихотворение «Банька по-белому». Несмотря на то, что люди вдруг становились «врагами народа», они продолжали верить в Сталина:

*А потом на карьере, в топи ли,
Наглотавшись слезу и сырца,
Ближе к сердцу кололи мы профили,
Чтоб он слышал, как бьются сердца [8].*

Лидером антиядерного движения «Невада-Семей» был ПОЭТ! Причем поэт наш, казахстанский. Олжаса Сулейменова многие литературные критики относят к шестидесятиникам. Его друзьями были три столпа тех лет: Андрей Вознесенский, Евгений Евтушенко, Роберт Рождественский. Вознесенский написал стихи «АТЕ 36-70» или «2 секунды, 20 июня 1970», посвященные Олжасу и автомобильной аварии, в которую они попали под Алма-Атой. Рождественский начал свое стихотворение «О друзьях» так: «Олжас, Мумин, Виталий...», а Римма Казакова в 1968 году написала стихотворение: «Люблю тебя, товарищ мой Олжас».

Всесоюзную популярность Олжас приобрел после поэмы «Земля, поклонись человеку!» о полете Гагарина в космос.

Ещё в 1973 году Сулейменов написал смелое для застойных советских времён стихотворение о Казахстане «Дикое поле», которое заканчивалось словами: «И да здравствует запрещение испытаний!» Речь шла об испытаниях на Семипалатинском ядерном полигоне. В разгар холодной войны это был Поступок!

Эту эпоху называют «бронзовым веком» русской поэзии. Поэты-шестидесятники расширили состав поэтической аудитории. Они сделали поэзию масштабным общественным явлением, оказывали мощное влияние на формирование гражданской позиции у своих слушателей. Произведенный ими эффект воздействия на умы был так силен, что инерция его сохранялась еще долго.

«Поэт в России – больше чем поэт», - сказал Евтушенко. Поэты говорят за нас, отражают мысли и чаяния народа, пишут о том, что «наболело», о том, о чем мы не можем заявить громко и прямо. Поэты – голос народа, к которому политикам стоит прислушаться.

Литература:

1. <http://life-in-ussr.ru/shestidesyatniki/>
2. <http://life-in-ussr.ru/shestidesyatniki/>
3. <http://www.univer.omsk.su/pages/ipokrena/s117.html>
4. Известия. 2007. 23 октября. <http://izvestia.ru/news/329992>
5. <http://www.stolitsa.org/678-bulat-okudzhava-my-b-mechemsya-v-bredu.html>
6. <http://otvety.google.ru/otvety/thread?tid=51b9f338f4029cc9>
7. Высоцкий В. Нерв. – М.: Современник, 1988. - 240 с.
8. <http://www.kulichki.com/vv/pesni/protopi-ty-mne-banku.html>

**Нышанов Н. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 1 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Қайдарова А.С. - с.ғ.д., доцент**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ САЯСАТЫ ЖӘНЕ БАҚ – ТЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ

XXI ғ - ақпарат ғасыры. Ақпараттар ағынына ілесе білу уақыт талабы. *Ақпарат ұғымы* күнделікті өмірден бастап техникалық салада пайдаланылатын көп мағыналы ұғым. Жалпы алғанда бұл ұғым шектеу, байланыс, бақылау, форма, инструкция, білім, мағына, құрылым, бейнелеу, сезіну тағы басқа ұғымдармен тығыз байланысты. Көп адам бұл жайлы Білім дәуірі немесе білім қоғамы тудырғын *Ақпарат дәуірі* туралы айта бастады; ақпараттық қоғам, ақпараттық технологиялар.

Жаһандану кезіңінде мемлекеттік шекаралардың орнын ақпараттық ықпал шекараларының басқаны әмбеге аян. Бұл тұжырымды, әсіресе қарулы қақтығыс кезеңінде ерекше байқауға болады. Соңғы Тунис, Сирия, Ливия, көрші Қырғыз елі ақпараттық күрестің белсенді жүргізілгендігінің айғағы ретінде қарастырылып отыр. Ресейдің ақпараттық ықпалындағы Қазақстан үшін ақпараттық ауіпсіздік мәселесі ерекші маңызды. Қазіргі таңда ақпарат күші соншалық, ол Батыс елдерінде үкімет құрамының ауысуына, әскери қақатығыстың адында міндетті түрде ақпараттық қысымның жүруіне, рефередумдардың нәтижесінің өзгеруіне түрткі болуда. Ақпараттық қауіпсіздікпен айналысатын *Symantic Corp* компанияның

мәліметінше бүгінде әлемде 120 мемлекет өздерінің мүмкін болар қарсылас елдеріне қарсы ақпараттық шабуыл жасау стратегиясын жасап шығарған. 2009 ж наурыз айындағы АҚШ – тың ұлттық барлау қызметі аталған мемлекетке кибер шабуылдармен айналысатын мемлекеттердің ішінде Қытай мен Ресей көшбасшы екендігін көрсетеді. Ақпараттық соғыс тек технологиялық сандық жүйеде ғана емес, сондай –ақ идеологиялық тұрғыда жүргізілетіне белгілі. Оны қазіргі таңда посткеңестік мемлекеттерге демократиялық жүйе мен принциптерді насихаттап, ақпараттық және саяси қысым жасап жатқаны мәлім.

Ақпараттық қауіпсіздік ел тұтастығының кепілі. Яғни ақпарат, басты идеологиялық құрал. Қазіргі таңда еліміздегі ақпарат қауіпсіздігі ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Уақыттың өзі дәлелдегендей, көптеген ішкі бірлігі ыдырап, елдік іргесі сөгіліп жатқан мемлекеттердің саяси құлдырауының басты себебі, қоғамның жалған, радикалды, теріс пиғылды ақпараттармен улануы екендігі белгілі болуда.

Десекте, әлемдік ақпараттық ағыннан қол үзіпте қалуға болмас. Бірақ елге кіріп отырған ақпараттарды өзіндік қадағалауда ұстап отыруға негізде жоқ емес.

Ақпараттық қауіпсіздік режимін қалыптастыру кешендік мәселе болып табылады. Ақпаратты қорғау - ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені болып табылады. *Тәжірибе* жүзінде ақпаратты қорғау деп деректерді енгізу, сақтау, өңдеу және тасымалдау үшін қолданылатын ақпарат пен қорлардың тұтастығын, қол жеткізулік оңтайлығын және керек болса, жасырындылығын қолдауды түсінеді. Әрбір дамыған елдерде ақпараттық қоғамды қалыптастыру көзделген. Ақпараттық қоғамды қалыптастырудағы маңызды мәселелердің бірі – ақпараттық қауіпсіздікті дамыту. Ал, ақпараттық қауіпсіздік мәселесі ең алдымен ақпараттық қорғау жүйесіндегі негізгі тұжырымдамалар мен әлемдік деңгейдегі түрлі әдістерді қарастырып, зерттеуді талап етеді.

Әрине, ақпараттық қауіпсіздік ең алдымен ақпараттық саясаттың қаншалықты тиімді жүргізілуімен анықталады. Мемлекет тарихындағы түбірлі реформалық өзгерістерге орай дұрыс таңдап алған Ақпараттық саясат қоғамның мүдделі мұраттарына жол бастап, өзіндік материалдық-рухани құндылықтарын сақтай отырып, әлемдік өркениет деңгейіне көтерілуге қызмет етеді. Ақпарат түсінігі пайда болуымен «Ақпараттық кеңістік «Кибернетикалық кеңестіктер», «ионосфера» түсініктері қолданысқа енді. Кеңейтілген қоғамдық-саяси тұжырымға сәйкес, бұлар бүгінгі таңдағы басты рөлді атқаратын *ақпараттық коммуникациялар* деп атауға болады. Осы орайда қысқаша түрде ақпараттық жағдайдың белгісіздігін төмендететін қоғамдық-саяси әралуандылық көріністі анықтауды ұсынуға болады. Жаһандану процесінің дамуы елдегі экономикалық факторлармен қатар, ақпараттану процесіне, әлемдік ақпараттық кеңістікке ену жағдайларына тікелей қатысты екені мәлім.

Ұлттық рухты, ұлттық патриотизмді, ұлттық идеяны қалыптастыруда бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық ұйымдардың, жекелеген азаматтардың рөлі ерекше болмақ. Сондықтан, таяуда ғана ел президентінің үкіметке ақпараттық қауіпсіздікті күшейту, оның ішінде отандық ақпараттық ресурстарды дамыту, жаңа ақпараттық технологияларды, бірінші кезекте сандық және спутниктік технологияларды енгізу мәдениет, ұлтаралық және конфессияаралық қатынастарды және мемлекеттік тілде шығатын бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту мәселелерін айрықша көңіл бөлу тапсырылды.

Осылайша, ақпараттық қоғам дамуының дәрежесі мемлекеттік институттардың жұмыс істеу процесіне, әрбір елдің экономикасы мен қорғаныс қабілетіне тікелей ықпал етеді. Қазіргі заман болмысында азаматтардың қажеттіліктеріне барабар

ақпараттық қоғамның болуы мемлекеттің әл-ауқатының қажетті шарты болып табылады. Ескере кетер жайт, *ақпараттық саясаттың ұлттық мүддеге* сай келуі. Яғни ұлттың мүддесіне кері әсер ететін ақпараттың ел аумағына таралуына қатаң бақылауда болуы. Қазақстан Республикасының ақпараттық саладағы негізгі ұлттық мүдделері:

1) азаматтардың ақпаратты алу және таратуға конституциялық құқықтарын іске асыру;

2) ақпараттық қоғамның қалыптасуы және дәйекті дамуы;

3) мемлекеттің әлемдік ақпарат алмасуға тең құқылы қатысуы;

4) ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың озық дамуы;

5) мемлекеттік билік органдарын тиімді және уақтылы ақпараттық қамтамасыз ету;

6) мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді, сондай-ақ өзге де қорғалатын ақпаратты жоғалту және жария ету фактілеріне жол бермеу;

7) өте маңызды ақпараттық жүйелердің, ресурстар мен қолданушы инфрақұрылымның жұмыс істеу сенімділігі мен беріктігін қамтамасыз ету болып табылады [1].

Мемлекетаралық қатынастарда ақпараттық қысымды жаһандық бәсекелестіктің пәрменді тетігі ретінде пайдалану үрдісі қарқын алып келеді. Ақпараттық соғыс пен ақпараттық экспансияның әртүрлі құралдарын пайдалану саяси қақтығыстарды шешудің ажырамас құралына айналды. «Қызмет көрсетуден бас тарту» таралған компьютерлік шабуылдар жүргізу жолымен Интернет-БАҚ-ты бұғаулар әдістері белсенді пайдаланылуда. Әлемнің жетекші елдері өз қарулы күштері құрамында ақпараттық әскер құрды және оларды белсенді пайдалану ниеттерін жасырмайды. Экстремистік және террористік ұйымдар мен топтар өз идеологияларын насихаттау, пікірлестерін тарту мен оқыту, әртүрлі террористік топтармен байланыста болу және қаржыландыру үшін жаһандық ақпараттық-коммуникациялық желілер мүмкіндіктерін тағы да белсенді пайдалануда. Қазақстан жастары арасында әртүрлі пайымдағы радикалдық идеяларды тарату қауіпті сипат алып барады. Қазақстан азаматтары мақсатты насихаттың әсерімен, оның ішінде Интернет желісі арқылы әртүрлі соғыс ошақтарында заңсыз әскери құрылымдар қызметіне қатысу жағдайлары жиі болуда. Террористік қызметті жүзеге асыру әдісі сияқты мемлекеттің ақпараттық жүйесіне компьютерлік шабуылдарды пайдалану қауіпі өсуде. Мұндай шабуылдар басқа елдерде, оның ішінде Қазақстан Республикасына достас елдерде бірнеше рет тіркелді. Ақпараттық қылмыстың (киберқылмыстың), оның ішінде ұйымдасқан трансұлттық қылмыстық топтар қызметінің таралуы айтарлықтай проблеманы құрайды. Киберқылмыстардың ерекшелігі олардың беймәлімділігінің өте жоғары болуы. Осының салдарынан, қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы жасалған, ресми тіркелген қылмыстар нақты жасалған қылмыстың елеусіз бөлігін ғана құрайды. Ақпараттық қылмысқа қарсы күрес құқық қорғау органдарынан шет елдердің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдарымен бірігіп, үйлестірілген іс-қимыл жасау жолымен барабар жедел әрекет етуді талап етеді. Бүгінде ақпараттық қысымның маңыздылығы арта түсіп отыр. Мәселен, бүгінді ядролық жасауды әлемнің 20 елі ғана қолға алса, ақпараттық қару жасауға 120 ел кіріскен. Оның себебі де айқын, яғни алдымен оның арзандылығы, және нәтижесінің жоғарылығы.

Қылмыстың осы түрі Қазақстан аумағында тарала қоймағанына қарамастан, бүгінгі күні оның серпіні қажетті құқықтық, ұйымдық және техникалық аспаптардың болмауынан дәлелдеуі қиындық тудыратын, қылмыстар жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуымен, телекоммуникациялық технологияларды пайдаланудың тұрақты өсу

үрдісімен, әккілігімен сипатталады. Соңғы жылдары экономикалық және саяси жағдайлары әртүрлі елдерде болған терең өзгерістер бұқараны, оның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану: әлеуметтік желілер, ұялы телефондар мен арнайы сайттар арқылы қысқа хабарламаларды (SMS) жаппай жіберу арқылы басқарудың жаңа технологияларының осы процестерінде басты рөлді көрсетеді. Қазақстан халқының арнайы желілер мен блогтарды кеңінен пайдалануы Қазақстан Республикасының ұлттық мүддесіне зиян келтіретін ішкі саяси ахуалға мақсатты ықпал ету, оның ішінде жаппай тәртіпсіздіктер, наразылықтар мен басқа да саяси және әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдайларды ұйымдастыру үшін оларды пайдалануға мүмкіндік береді. Ұлттық ақпараттық кеңістіктің ашық болуына және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының, оның ішінде телевизияның және интернет-ресурстардың (пошта қызметтері, әлеуметтік желілер, блогтар мен бейнепорталдар) танымалдығына байланысты халықтың қоғамдық санасына ақпараттық әсер етудің нақты қаупі пайда болып отыр. Ақпараттық ықпал ету Қазақстан Республикасының мүддесіне қайшы келетін идеяларды тікелей күштеп таңу түрінде және ақпаратпен айла-шарғы жасау арқылы немесе оған тенденциялық комментарий жүргізіп жасанды қолдау көрсететін белгілі бір ақпараттық көрініс құру түрінде де көрінуі мүмкін. Осындай қоғамдық санамен айла-шарғы жасауға қарсы іс-қимыл жасау үшін мемлекеттік ақпараттық саясаттың тиімділігін едәуір жақсарту, мемлекеттік органдардың ашықтығын жоғарылату, азаматтардың ақпарат алу құқықтарының қамтамасыз етілуін арттыру талап етіледі.

Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздік саласы бойынша заңнамаларыда қабылданып келеді. «ҚР ақпараттық қауіпсіздік концепциясы», «ҚР Ұлттық қауіпсіздік туралы», «Мемлекеттік құпиялар туралы», «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігінің 2016 ж дейінгі тұжырымдамасы» қазіргі таңда қолданыста. Аталған құжаттарды сараптай келе сыртқы қауіп – қатер ретінде мемлекеттік құжаттарда мынадай факторлар атап көрсетілген:

- Шет елдік ақпаратты, ақпараттық технологияларды тарату, мониторинг жүргізудегі жүйесіз саясаты;

- Шет елдік барлау және арнайы қызметтің әрекеттері;

- Халықаралық топтардың заңсыз жұмыстары, өндірістік қаржылық тыңшылығы;

- Халықаралық террорлық және экстремистік топтардың әрекеттері;

- Сыртқы елдердің ҚР қарсы бағытталған экспансиясы;

- Жекелеген топтардың отанды БАҚ өз мүддесін пайдалану мақсатында монополизациялауы;

- Түрлі діни ағымдардың, ұлттық диаспоралардың интернет желісіндегі өзара ақпараттық күресі;

- Қазақстан азаматтарының шет елдік ақпарат көздеріне тәуелділігі;

- Отандық ақпараттық ресурстардың заман талабына сай болмауы, бәсекеге қабілетсіздігі.

Сонымен қатар, ақпарат түсінігін зерттеудегі маңызды кезең оны ақпарат және кибернетика тұрғысынан қарастыру кезінде туды. Жеке алғанда, *Н.Финер ақпарат санын таңдау және кері интрологиямен, «ақпарат» түсінігін заттар және энергия сыны сияқты табиғатты іргелі сипаттау қатарына қосты. В.Г.Афасев «Ақпарат – көрінісі нәтижесімен білім ғана емес, ол хабарлама, мәлімет, яғни тұтынушысы бар білім. Тек тұтынушылары мен бірлесе жұмыс істеу арқылы ғана, білім, хабарлама, мәлімет сипатына енеді, яғни ақпарат пайда болады».* Британдық зерттеуші Т.Стаунер табиғаттағы ақпараттық процестерді түсінудегі анықтайтын қасиеттерді бөліп көрсетті. Құралдар мен машиналар еңбекпен жасалған болса да, мәні бойынша заттанған ақпарат және ақпаратты капитал сияқты жинауға

немесе болашақта пайдалану үшін сақтауға болады. Постиндустриалды қоғамда ұлттық ақпараттық ресурстар оның негізгі экономикалық бағалылығы және ең үлкен қуатты байлық көзі саналған. Материалдық құндылықтар алмасу бәсекеге, ал ақпараттық алмасу бірлесіп әрекет жасауға алып келеді.

Қазіргі уақытта ақпарат кеңістігінде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі зор. Яғни, ұлт көсемі А. Байтұрсынұлы айтқандай «Газет- халықтың үні һәм құлағы» қызметін атқарып келе жатыр. Қазіргі уақытта республикамызда БАҚ –тың 2 695 бірлігі жұмыс атқарады, оның ішінде мемлекеттік 436 (16%), мемлекеттің емес 2 259 (84%). Қазақ тілді БАҚ үлесі қолданыстағы БАҚ жалпы санынан 19,1% құрайды, орыс тілді 33,4% бұқаралық ақпараттық құралдары қазақ және орыс тілдерінде 35% (таратылады) басылады, 12,5% -қазақ, орыс және басқа тілдерде. Барлық 2427 баспадан 1619 газет есептеледі, оның ішінде мемлекеттік 328, және 1-291-мемлекеттік емес. Қазақ тілінде басылатын 437 газет, орыс және басқа тілдерде -587, қазақша және орысша -479, қазақ және орыс басқа тілдерде -116. Журналдардың жалпы саны -808. Мемлекеттік -172, 636-мемлекеттік емес. Радиокомпаниялар - 49 (мемлекеттік-5, мемлекеттік емес-44,) эфирге қазақ және орыс тілдерінде шығады. кабелді телевизия операторлары -152, спутниктік хабар тарату операторлары - 6 (мемлекеттік-1, мемлекеттік емес- 5). Мазмұны жағынан Қазақстанның медиа кеңістігіндегі мерзімді басылымдардың жартысына жуығы - ақпараттық, ал қоғамдық-саяси басылымдар – 16 пайыз, ғылыми басылымдар - 9, жарнамалық басылымдар – 10,5 пайыз, діни, балаларға, жастарға және әйелдерге арналған басылымдардың жиынтығы – 4 пайызға жуық. Жалпы айтқанда, елдегі қазақ тілді және орыс тілді БАҚ – тың теңсіздігі және оның таралымындағы айырмашылықтар депутаттардың алаңдаушылығын туғызды. ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты Қуаныш Сұлтанов осыған қатысты Үкімет басшысының атына депутаттық сауал жолдаған болатын. «Елімізде тіркелген 2783 басылымның 574-і ғана қазақ тілінде. Дәл осы кезеңде біздің киосклер арқылы бұқараға ресейлік 1025 газеттер мен журналдар, яғни біздің мемлекеттік тілімізде шығатын баспа өнімдерінен екі есе артық өнімдер таратылады және олардың басым көпшілігі біздің болмысымызға мүлдем жат басылымдар екенін ешкімге дәлелдеп жатудың қажеті де бола қоймас. Олармен шарт жасасқан «ҚазПресс», «Қазпошта» басылымдардың мазмұнына қарап жатқан жоқ» деді. Бұл Қазақстанның ақпарат алаңындағы күрделі мәселе болып отыр [2].

Мемлекеттік органдар мен БАҚ-тың өзара үйлесімді қатынасы- елдің демократиялық дамуын айғақтайтын көрсеткіш. Ал бұл ұлттық қауіпсіздік пен ұлттық мүддені сақтаудың кепілі болмақ. Қазақстанның ақпараттық қоғамының дамуының стратегиялық принциптері мемлекеттік ұлттық идеясының негізінде анықталуы керек. Мемлекеттік ағза мен ұлттық мәдени қоғамдастықты топтастыру үшін ұлттық идея жобасын қарастыру өзекті мәселеге айналды. Сонда ғана Қазақстанда ақпараттық тұтастық сақталады. Қазақстан Республикасының ақпараттық тұтастығын қамтамасыз етуде бұқаралық ақпарат құралдарының идеялық бірлігінің маңызы зор.

Жалпы отандық және шетелдік өнімдердің сандық және сапалық тепе-теңдігі сақталмай отырғанын атап өту керек. Шетелдік телеөнімдер қазақстандық телеөнімдерге қарағанда бәсекеге қабілеттілігін байқатады. Іс жүзінде Қазақстан азаматтарының үштен бірінің ақпаратты сыртқы көздерден алуды қалайтыны Қазақстанның ақпараттық-идеологиялық саласындағы күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Телевидение қазақстандықтар үшін анағұрлым танымал ақпарат көзі болып табылады. Көрсермен аудиториясын жаулап алу жөнінен бірінші орында республикалық телеарналар (97,7%) алады, одан әрі жергілікті телеарналар (55,3%)

құрайды. Алайда бұл картина шынайы өмірдегі құбылыстарды айқындап бермейді. Шетелдік телеарналардың ішінде ресейлік арналардың ықпалы өте жоғары [3].

- 1) НТВ (88,6%)
- 2) Первый канал СНГ (64,1%)
- 3) Россия (55,5%)
- 4) REN TV (54,2%)

Ресейлік арналардың ықпалы жоғары болуының себебі орыс тілінің күшті позициясымен және оның лексикалық кең таралуымен түсіндіруге болады. Отандық телеарналардың рейтингі төмендегідей көрініс береді.

- 1) «ОРТ Евразия » (81,3 пайызы көреді, 47,6 пайызы сенеді)
- 2) «Хабар» (76,7 пайызы көреді, 40,6 пайызы сенеді)
- 3) «КТК» (74,4 пайызы көреді, 40,2 пайызы сенеді)
- 4) «Қазақстан телеарнасы » (62,1 пайызы көреді, 26,4 пайызы сенеді)
- 5) «31 арна» (54,2 пайызы көреді, 16,7 пайызы сенеді)
- 6) «Ел арна » (51,4 пайызы көреді, 13,7 пайызы сенеді)

Ал өзге Хит ТВ, СТВ, НТК, 7 КАНАЛ, Таң телеарналары өте төменгі деңгейді көрсетті.

Қазақстан Республикасындағы бұқаралық ақпарат құралдары арасындағы баспасөз танымалдығы жағынан екінші орында келеді. Респонденттердің 84,3 пайызы газет-журнал оқиды. Қазақстандықтардың көбі республикалық газеттерді (81%) және жергілікті басылымдарды (80,2%) оқиды. Шетелдік басылымдарды (29,9%) оқитыны белгілі болды. Дегенмен халықтың (17,8%) газет-журналдарды оқымайды [3].

Ал радионы респонденттердің 74,2 % тыңдайды. Олардың көбі жастар. Ең танымал радио қатарына «Европа плюс», «Русское радио», «Радио NS» және «Қазақ радиосы» аталады.

Жоғарыдағы деректерден шығатын қорытынды қазақ тілді және орыс тілді бұқаралық ақпараттық құралдары арасындағы сапалық айырмашылық күшейген. Қазақстанда дәл қазіргі кезде паралельді түрде қазақ тілді және орыс тілді қоғамдық-саяси дискуссия қалыптасқан, бұл Қазақстан халқының консолидациясына нұқсан келтірілуі ықтимал. Ал егер аталған халықаралық саясат пен Қазақстанның ішкі кеңістігенде қалыптасқан жағдайларды ескере отырып, келтірілген фактілер мен дәлелдерді басшылыққа алып, біз Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді одан әрі жетілдіру керек екендігіне көзіміз жетеді.

Әдебиеттер:

1. <http://adilet.zan.kz/>
2. <http://www.aikun.kz>
3. Қ. Меңдіғалиев. «Қазақстандағы ұлттық мәселелерді көрсетудегі қазақтілді және орыстілді БАҚ арасындағы тақырыптық айырмашылықтар» // Сборник материалов круглого стола «Национальная консолидация Казахстана проблема и перспективы» Алматы. 2013
4. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
5. <http://uvp.almaty.kz>
6. <http://www.mki.gov.kz/>

ҚАЗАҚСТАН, РЕСЕЙ, ҚЫТАЙ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ КЕШЕГІСІ ҚАНДАЙ, БҮГІНІ ЖӘНЕ ЕРТЕҢІ ҚАНДАЙ БОЛУ КЕРЕК?

Жалпы, Орта Азия қашанда да Ресей, Қытай, АҚШ және басқа ұлы державалардың геосаясатының өтінде тұрған бірден-бір елдімекен. Әсіресе, ондағы жүріп жатқан интеграциялық процестерде Қазақстанның қашанда да алатын орны ерекше болған. Әсіресе, еліміздің әлем алдындағы беделі өскен сайын, іргеміздегі Қытай мен Ресейдің бізге деген саяси-қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық көзқарастарындағы орнықтылықтармен қатар, оны сенімді көрші ретінде «уыстан» шығарып алмау принциптері де назардан тыс қалмай келеді. Ресей мен Қытай қарым-қатынасы ХХІ ғасырдың басында өткен жылдарға қарағанда ерекше мазмұн-мәнге ие бола бастауына байланысты, аталған екі ел іргесінде тұрған Қазақстанның да қос Ұлы державамен қарым-қатынасы да өзіндік мән-мағынаға көшуде. Егерде, Қазақстанның Қытай мен Ресей арасындағы байланысына өткен шақпен көз салсақ, онда біз алуан сырлы да қырлы тарихи-саяси жағдайлардың куәсі болар едік. Ал, енді жаңа ХХІ ғасырдағы еліміздің Қытай және Ресеймен байланысы қай деңгейде болып, қалайша дамуы керек? Міне, осыған байланысты ой бөлісуге Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазіргі заманғы Қытай зерттеу орталығының директоры, Халықаралық қатынастар факультетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы Нәбижан Мұхаметханұлын, Абай атындағы ҚазҰПУ, магистратура және Ph.D. докторантура институты гуманитарлық мамандықтар кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты Ордалы Қоңыратбаевты, саясаттанушы, саяси ғылымдарының кандидаты Мұхит Асанбаевты, белгілі экономист, экономика ғылымдарының докторы Тоқтар Есіркеповті, саясаттанушы Расул Жұмалынышақырған едік. Енді, назарларыңызға сол келелі кеңестегі ой-толғам, пікір-тұжырымдарды ұсынамыз.

– Қазақстанның ішкі және сыртқы саясаты бұл күндері кең көлемде, жан-жақты даму үстінде екендігін барлықтарыңыз да білесіздер. Әсіресе, еліміздің сыртқы саясатына келгенде, іргеміздегі Ресей мен Қытайдың алатын орны ерекше. Оған АҚШ-ты қоссақ, онда мәселе тіпті күрделене түседі. Бірақ, бізге әзірше, алдыңғы екеуі туралы әңгіме қозғау орынды деп ойлаймыз. Өйткені, Ресей мен Қытай қашаннан бергі сыралғы көршілеріміз. Және олардың Қазақстан мәселесіне келгендегі саяси және экономикалық көзқарастарын да білеміз. Екеуінің де мақсаты – Қазақстан атты «үлкен наннан» шама-шарықтарынша молынан қарпып қалу. Ол ойларын олардың кейбір саясаткерлері жасырған да емес. Мысалы, орыс саясаттанушысы Михаил Делягин: «Стратегической целью является воссоединение в рамках единого государства России, Белоруссии и Казахстана, а затем и Украины (за исключением, вероятно Западной)» немесе «Принципиальной задачей России является сохранение своего доминирования в Средней Азии, и особенно в Казахстане. Систематическое вытеснение ее китайским влиянием, осуществляемое в том числе через Шанхайскую организацию сотрудничества, должно быть остановлено и повернуто вспять. В частности, нельзя допустить реализации ни одного проекта строительства газопровода из Казахстана в обход территории России, так как такой газопровод вне зависимости от того, пойдет ли он на Восток (в Китай) или на запад (по маршруту Баку – Тбилиси – Джейхан), неминуемо отсечет Россию от жизненно необходимого ей газа Туркмении и Узбекистана», – дейді.

Осы сөзде астамдық пен үлкен бір саяси мән жатқан жоқ па?! Осыған орай, Қазақстан, Ресей, Қытай қарым-қатынастарының КЕШЕГІСІ қандай, БҮГІНІ және ЕРТЕҢІ қандай болу керек?

Нәбижан Мұхаметханұлы:

– Қазақстан Еуразияның орталығында қалыптасқан мемлекет болғандықтан, оған экспансияның көз алартуы XVIII ғасырдан басталған. Ал, қарым-қатынастық мәселелерге келгенде, Ресейдің империялық мемлекет болуы, оның Үнді мұхитына бағыт алған экспансиясына байланысты. Бұл – бірінші. Екінші жағынан, Жоңғар хандығының жойылуы, Цин империясының құрылуы. Сондықтан, Қазақ хандығы, Абылай хан екі мемлекетпен дипломатиялық қарым-қатынас орнатып, екеуінің арасында баланс ұстап тұруға мәжбүр болған. XVIII ғасырда Ресей империясының шарықтап дамуы, Цин империясының құлдырауы параллель жүріп отырған процесс. Ал, XIX ғасырға келгенде, Ресей империясы Қазақстанды түгелімен өзінің отарына айналдырды. Алайда, мұндағы мәселе Цин империясының құлдырауымен тікелей байланысты. Мәселе, XIX ғасырдың 60-жылдарына келгенде, ендігі жерде, екі империяның Қазақстан мәселесіне келгенде шекарасын анықтау күн тәртібіне келген еді. Абылайхан – XVIII ғасырдың орта шенінде Қазақ хандығының тәуелсіз мемлекет ретінде Ресейдің де, Қытайдың да алдында беделін көтерген бірден-бір тұлға. Қытайдың да, Ресейдің де санасатын басты тұлғасы Абылай хан болды. Ал, Абылай хан дүниеден өткеннен кейінгі Қазақ хандығындағы құлдырау, 1824-жылдардағы Қазақ хандығы жүйесінің жойылуы, Ресей империясының отарлық құрылымының Қазақстанға орнауы еліміздің геосаясаттағы орнын өзгертті. Абылай хан тұсында Қазақ хандығы Цин империясымен де, Ресеймен де дербес мемлекет ретінде келіссөздер жүргізіп тұрған. Әңгіме, 1864 жылы Шәуешек келісімінен басталады. Бұл жылы Қазақстанның Қытаймен және Ресеймен алғашқы шекара сызықтары анықталған болатын. Міне, осы он тараудан тұратын келісім-шарттың 5-тарауында: «Осы шекара сызығы өткен территорияның отырған халқы жер қай мемлекетке тиісті болса, сондағы тұрғындар сол мемлекетке тәуелді болады» делінген. Міне, алғашқы территориямыздың белгіленуі осы кездерден басталған. Ал, осыған дейін, Орталық Азияда Қазақстанның өзіндік геосаясаты болса, кейіннен ол тек Ресейдің отарлық өлкесі ретінде төмендеді. Сонымен қоса, ол Ресейдің Қытаймен байланыс жасауының өткелі ретінде пайдаланатын өлке іспеттес еді. Осы ретте, Қазақстанның Қытаймен байланысы Абылай хан дәуірінен төмендеді. Бұл туралы Шоқан Уәлиханов саяхаттарында жазылған. Демек, Қазақстанның екі империя арасында, аймақ ретінде деңгейінің құлдырауы осы кезеңнен басталды. Ал, кейін Ресей империясы жойылып, кеңестік кезең келгенде Қазақстан, Ресей мен Қытай арасындағы өлкеаралық қарым-қатынасында үлкен рөл ойнады. Қалай болғанмен, Қазақстанның Еуразиядағы бірін-бірі жалғастырушы өлке ретінде, саяси-экономикалық рөлі болды. Бұл процестерге міндетті түрде еліміздің тұрғындары қатысты. Өкініштісі, олар мұнда қожайындар ретінде емес, қарапайым тұрғындар есебінде ғана араласты. 1949 жылы Қытай Халық Республикасы құрылып, 1950 жылы 14 ақпаннан КСРО мен Қытай арасында достық қарым-қатынастары қалыптасты. Міне, осының нәтижесінде Қазақстан Батыс пен Шығысты жалғастырушы рөлде болды. Ал, мәселе, 1960 жылдары Қытай мен КСРО арасындағы шиеленістер туындауы барысынан, Қазақстан Қытайға қауіпті аймақ ретінде қаралды. Екі мемлекет арасында ішінаралық қақтығыстар болып тұрды. Міне, тәуелсіздікке жетіп, КСРО құлаған соң, екі империя арасындағы қарым-қатынас та өзгерді. Бұл ретте, Қазақстан тәуелсіз мемлекет ретінде Қытаймен де, Ресеймен де дипломатиялық қарым-қатынас орнатты. Алғашқы кездері, Қытай бұл құбылысты қайшылықты психологияда қабылдады. Бірақ, империяның құлдырауы, әлбетте, Қытай үшін қуантарлық жәйт. Дегенмен, Ресей отарының тәуелсіз мемлекет болуы,

олардың ойларынша, Шыңжаңдағы ұйғыр сепаратизміне тиімсіз көрінді. Міне, сондықтан, Қытай елімізбен саяси, экономикалық қатынастарға түсіп, дипломатиялық қарым-қатынасты қолдады. Сөйтіп, олар аталған қауіптен территорияның сыртынан құтылу саясатын ұстауда. Шанхай ынтымақтастық ұйымы негізінен, қауіпсіздікті қамтамасыз ететін ұйым болу керек. Алайда, оның қауіпсіздігі ұзаққа бармайды. Өйткені, қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін, арасын экономикалық мүдде байланыстырып тұру керек. Ал, мұндай бейбітшілікке Ресей де, Қазақстан да мүдделі. Мұның нәтижесі ретінде, Қазақстанның бүгінгі күні Қытаймен стратегиялық әріптес ретінде көтерілуін айтуға болады. Өйткені, басты нәрсе экономикалық мүдделікте. Ал, жаңа, жоғарыда Ресей ойшылдарының пікірлері айтылды. Ресей бұрынғы ықпалынан айырылды. Өйткені, қазіргі күндері әскери дайындығының мықтылығынан гөрі, экономикалық-әлеуметтік жағдайын көп мәселені шешеді. Ресейдің өзі Қытайға Қиыр Шығыстағы территориясын берді. Бұл да экономикалық мүдде тұрғысынан жасалды. Бүгінгі күні әскери күш пен қару-жарақ үлкен рөл атқармайды. Жұмсақ дипломатия бұл экономикалық мүдде [1, 84-86б].

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін егемен мемлекет ретінде халықаралық қатынастар жасауға, белсенді сыртқы саясат жүргізуге кірісті. Қазақстан өзінің сыртқы саясатында үш мәселеге ерекше назар аударды. Біріншіден, басқа елдермен, соның ішінде бұрынғы Одаққа кірген республикалармен, Азия, Тынық мұхит, Таяу Шығыс аймағы, Еуропа елдері және АҚШ-пен халықаралық байланысты өркендету.

Екіншіден, шет елдермен тек дипломатиялық байланыс қана орнатып қоймай, сонымен қатар, олармен мәдени-экономикалық байланысты күшейту, сол арқылы алдыңғы қатарлы өркениетті елдердің қатарына қосылу. Үшіншіден, Қазақстанның қауіпсіздігін сақтау, дүниежүзілік соғысты, ядролық қаруды қолдануды болдырмау.

Міне, осы бағытта 1991 жылдан бастап сыртқы саясат пен халықаралық қатынастар саласында көптеген шаралар іске асырылды. Қазақстан өзінің барлық көршілерімен, негізгі әріптес мемлекеттерімен байыпты және болжауға болатындай байсалды қарым-қатынастар орнатты. Сыртқы саясаттың негізгі дінгегі — көпвекторлық жол, яғни көп бағыттылық. Ол — еліміздің геосаяси жағынан орналасуына байланысты өмірдің өзі талап етіп отырған қалыпты жағдай. Өткен уақыт ішінде Қазақстан Республикасын дүние жүзінің 180-нен астам мемлекеті таныды. Қазақстан 120-дан астам елмен дипломатиялық қатынастар орнатты. Шет елдерде 40-тан астам дипломатиялық және консулдық өкілдіктер ашылды. Ал Алматы мен Астанада 50-ден астам шетелдік елшілік пен миссия, халықаралық және ұлтаралық ұйымдардың ондаған өкілдігі жү- мыс істейді.

Қазақстан өзінің сыртқы саясатында ең жақын және ірі көрші мемлекеттер — солтүстікте Ресеймен, ал шығыста Қытаймен тығыз қарым-қатынас орнатуға ерекше назар аударып келеді. Қазақстан мен Ресей арасында 1992 ж. 25 мамырдағы Достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шартқа қол қоюдың зор тарихи маңызы бар. Екі халықтың достығы мен ынтымақтастығын нығайтуда 1996 ж. 27- сәуірде Ресей Федерациясының Президенті Б.Ельцин мен Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Алматыда кездесіп, Қазақстан мен Ресей бірлескен Декларациясына қол қоюының маңызы өте зор болды. Онда Қазақстан мен Ресейде жүргізіліп жатқан демократиялық қайта құрулар мен саяси-экономикалық реформалардың екі ел халықтарының болашағы үшін үлкен мәні бар екендігі атап көрсетілді.

Ресей мен Қазақстан арасында ынтымақтастықтың одан әрі дамуында 1998 ж. 6-шілдеде Мәскеуде қол қойылған мәңгілік достық пен ынтымақтастық туралы Декларация маңызды рөл атқарды. Оның негізінде екі мемлекет арасындағы қаржылық өзара келіспеушіліктерді реттеу және Байқоңыр космодромын бірлесіп пайдалану мәселелері шешілді. 2000 ж. 25 қаңтарында Қазақстан Елбасы Н.Ә.Назарбаев пен

Ресей Президенті В.Путиннің кездесуі болды. Онда екіжақты қарым-қатынасты одан әрі жетілдіре түсуге жете мән берілді. Ал 2002 ж. желтоқсанда Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Мәскеуге ресми сапары барысында екі ел арасында қалыптасқан достық байланыстарды барынша тереңдетуге күш салынатыны баса айтылды. Сондай-ақ, аймақтық және халықаралық көкейкесті проблемалар төңірегінде жан-жақты пікір алмасылды. Екіжақты деңгейдегі, ТМД, ЕурАзЭҚ, ШЫҰ шеңберлеріндегі ынтымақтастық қарым-қатынастар аймақтағы ел-дер қауіпсіздігінің, интеграциялануының басты кепілі болып табылатыны атап көрсетілді.

2002 жыл — Ресейдегі Қазақстан жылы, 2004 жыл — Қазақстандағы Ресей жылы ретінде мемлекеттік деңгейде аталып өтті. 2004 жылы екі мемлекет арасындағы тауар айналымы 7 млрд. долларға жетті, мұның өзі 2003 жылғы сондай көрсеткіштен 40% дерлік көп (Егемен Қазақстан, 12.01.2005). 2005 жылдың басында Қазақстанда тұтастай жарғылық қоры 250 миллион АҚШ доллары- нан асатын, Ресеймен бірлескен 1100 кәсіпорын болды [3, 89-91 б].

Тәуелсіздік жылдары оңтүстік-шығыстағы үлкен көрші мемлекет — Қытай Халық Республикасымен тату көршілік және достық қатынастар орнатуда едәуір табыстарға қол жетті. 1990 ж. Қазақстан мен Қытайдың темір жол арқылы өзара байланысы іске асты, сөйтіп, біздің республика Тынық мұхит жағалауына ең қысқа жолмен шығу мүмкіндігіне ие болды. Қазақстан-Қытай қарым- қатынасының дамуы өте жоғары қарқын ала бастады. Қазақстан Республикасы Президентінің Қытай Халық Республикасына 1992 ж. тамызда барған алғашқы сапарынан бастап, барлық байланыс жолдарын ашудың сәті түсті. Екі елдің арасында сауда соңғы жылдары ондаған есе өсті. 1997 ж. 25 қыркүйекте Алматыда өткен Қазақстан және Қытай делегациялары арасындағы келіссөз барысында Батыс Қазақстан мен Батыс Қытайды жалғастыратын мұнай құбырына шығыстағы көршіміз тарапынан 9,5 млрд. доллар жұмсалатыны жөніндегі шартқа қол қойылды. Мұның өзі саяси-экономикалық байланысты нығайтуға, шекара маңында тыныштық пен бейбіт өмірді сақтауға кепілдік берді.

1998—1999 жж. белсенді дипломатиялық әрекеттер арқылы Қытай мен Қазақстан арасында тағы да жаңа маңызды уағдаластықтарға қол жетті. Ең алдымен шекараны нақтылау негізінен аяқталды. Қытаймен арадағы шекараны айқындап белгілеу Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне қосымша кепілдіктер берілгенін білдірді.

Қазақстан Президентінің Қытай мемлекетіне 2002 ж. желтоқсан айында жасаған сапары екі ел арасындағы ынтымақтастықтың жаңа кезеңін айқындады. Екі мемлекет басшыларының кездесуі барысында 5 құжатқа қол қойылды. Оның ең маңыздысы “Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шарт” болып табылады. Сондай-ақ, бұдан басқа екі ел деңгейінде халықаралық лаңкестікпен, сепаратизммен және экстремизммен күресте ынтымақтастық жөнінде, екі мемлекет арасындағы қауіпті эскери әрекетті болдырмау туралы және т.б. құжаттарға қол қойылды. Екі арадағы сауда-экономикалық байланыстар жылдан-жылға артып, 2003 жылы оның көлемі 3 млрд. АҚШ долларынан асты. Жалпы соңғы жылдары ҚХР басшыларымен өзара кездесу, келіссөздер жүргізу біздің елдің сыртқы саясатындағы тұрақты құбылысқа айналды [4, 221б].

Қазақстанның сыртқы саясатындағы басты көңіл аударып отырған мәселелерінің бірі — елдің шекаралық қауіпсіздігін сақтау. Бізбен солтүстікте бірнеше мың шақырым шекараласатын Ресеймен, оңтүстік-шығыста Қытаймен шекараны тұрақтандырып бекіту өте қажет іс еді. Шекара — мемлекеттік егемендіктің басты белгілерінің бірі. Сондықтан бұл маңызды саяси проблема Ресей мен Қазақстан үкіметтері арасындағы кездесулерде әлденеше рет әңгіме арқауы болды. Осының

нәтижесінде екі ел арасында 1992 ж. 15 мамырда Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартқа және 1999 ж. 28 наурызда Қазақстан мен Ресей арасындағы Әскери ынтымақтастық туралы шартқа қол қойылды. Бұл шарттар бойынша Қазақстан мен Ресей әрі қарай да аймақтық қауіпсіздікті бірлесіп нығайту және қорғаныс саласындағы ынтымақтастықты дамыту, сөйтіп сыртқы саясат саласында өзара бірлесіп әрекет етуі көзделген. Ресей мен Қазақстан арасындағы қауіпсіздік және сыртқы саясат мәселесі екі ел арасындағы 1998 жылы шілдеде қабылданған “Мәңгі достық және одақтастық туралы декларацияда”, сондай-ақ, экономикалық ынтымақтастық туралы алдағы 10 жылға (1998—2007 жж.) арналған экономикалық бағдарламада өзінің даму көрінісін тапты. Осы келісімдер негізінде Қазақстан-Ресей шекара белдеулерінде делимитациялау шаралары жүргізіле бастады. Ал 2000 жылы қаңтарда Мәскеуде өткен екі мемлекет басшыларының кездесуінде басты үш бағыт туралы келісім жасалды. Біріншісі — екі ел саясатындағы қарым-қатынастың сабақтастығы. Екіншісі — қауіпсіздік мәселесіндегі ынтымақтастық. Үшіншісі — шекараны нақтылау мәселесі [2, 187 б].

Мұхит Асанбаев:

– Меніңше, біз Ресейден, Қытайдан емес, өзіміздің селқостығымыздан да қорқуымыз керек. Тарихты алсақ, Кенесары неге жеңілді?! Ол төре сұлтандардың сатып кетуінен жеңілді. Осы тұста, біздің ішкі жауларымыз көп екенін айтқым келеді. Біз дұрыс қоғамдық пікірді қалыптастыруға ұмтылыс жасауымыз керек. Осындай мәселелерді қозғай берсек, белгілі бір қоғамдық пікір қалыптасады. Бұл қоғамдық пікір қазақтар күшейсе, оған ешкім қарсы бола алмайды деген сарында болу керек. Қоғамдық пікірді күшейтсе, саяси басшылық та осы сарында болады [1, 86 б].

Ордалы Қоңыратбаев:

– Біз қазір Қытаймен де, Ресеймен де қарым-қатынас жасағымыз келеді. ХХ ғасырда біздің интеллигенцияның ұсынғаны, бізбен тепе-тең қарым-қатынас орнату еді. Бірақ, ол жасалмады. Ал, қазір, тәуелсіз Қазақстан олармен қарым-қатынас жасағысы келеді. Сондықтан, бізде әлі күнге дейін, Ресеймен қарым-қатынаста үрей бар. Бұл, отарлық санамыздан айырылмағанымыздың белгісі. Біздің қазіргі негізгі атқаратын жұмысымыз – идеологияны қалыптастыру. Яғни, халықты сана-сезіміндегі үрейден арылта білгеніміз жөн. Сол кезде ғана біз азат боламыз. Тағы бір мәселе, неге осы біздегі орыстілді баспасөз баяғы империя дәуіріндегі заманды аңсай береді?! Себебі, ойларынан империялық сана-сезім шыға қойған жоқ. Сондықтан, Ресей де бізбен қарым-қатынас кезінде империялық тұрғыда ойлайды. Бұған, әрине, уақыт керек. 20 жыл өте аз. Бірақ, меніңше, Ресей сол империяны қалпына келтіре алмайды. Сөйтіп, саясаткерлерінің, халқының ойынан бұл да өшеді. Міне, сол себепті, Ресеймен қарым-қатынаста халықтың бойындағы үрейді жою керек [1, 87 б].

Әдебиеттер:

1. «Ақиқат» Ұлттық қоғамдық-саяси журналы, №12, 2013 жыл
2. Мансуров Т.А. Стратегические приоритеты казахстано-российских отношений. Внешняя политика Республики
3. Назарбаев Н.А. Стратегия вечной дружбы. Казахстан-Россия. – М., 2000.
4. Джалилов А. Шанхайская пятерка преобразована в ШОС // Панорама.

**Рүстем М. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Ақболат Д.Е. - с.ғ.к., доцент**

БАТЫС САЯСИ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРҒА ЫҚПАЛЫ

Қазіргі қазақ қоғамы экономикалық, саяси және әлеуметтік шапшандығымен сипатталады. Қоғамдағы трансформация дәстүрлі әрі ескі құндылықтардың бұзылуына және жаңа өзгерістердің тұрақсыздығына әкелуде. Адамдардың өмір сүру механизмі өзгерініп, бұрынғы идеалдар жойылып, құндылықтардың сипаты да, бағыты да өзгеруде. Бұл өзгерістерді жаһандану процесімен байланыстырамыз. Себебі, жаһандану үрдісі ХХІ ғасырда белең алған процестердің бірі. Әрине, өз кезегінде саяси, экономикалық дамуды алдына мақсат етіп қойған Қазақстан үшін бұл процесс қалыпты жағдай. Себебі, даму жаңашылдықты сіндіру мен, әлемнің дамыған елдерінен қалыспауды білдіреді. Жаһандану көп жағдайда батыс мәдениетімен сипатталып, батыс саясатымен жасалған дүние ретінде көрініс тауып жатыр. Батыс саяси мәдениеті қарқынды дамып, қазақ жастарның бойына сіңуде.

Жастар, қоғамның белсенді мүшесі ретінде, әрдайым жаңа образдарды іздеу үстінде. Қоғамдағы жастардың рөлі мен орынының өсуі- жалпыәлеуметтік заңдылық, бұл барлық қоғамда орын алатын жағдай.

Жастардың басқа әлеуметтік субъектілерге қарағанда ерекше функциясы бар, жастар жаңашылдықты, жаңа идеяларды, жаңа туындыларды тасымалдаушы. Жастардың шығармашылық қабілеті өте жоғары, ой-өрістері мен ерекше идеялары басым, соныдықтан, олардың ескіше ойлау қабілеттері көп жағдайда болмайды, жастардың жады таза, ал есте сақтау қабілеттері жоғары деңгейде болғандықтан, қорқыныш, үрей, ескіні аңсау, салыстыру бола бермейді. Жастар, табиғаты бойынша консерватизмге және тұрақтылыққа қарсы, олар көп жағдайда болашаққа және динамикаға көп көңіл бөледі. Сондықтан да, заман өз ағымына сай жастарды, ал жасатар өз кезегінде заманға сай құндылықтарды қалыптастырады. Батыс мәдениетінің экспансиясы және әлемдік жаңа өркениет қазақстандық жастар құндылықтарының қалыптасуына өз әсерін тигізіп, жастарды мәдени таңдау кезеңінде ұстап тұр деуге болады.

Осы орайда, батыс құндылықтары мен әлемдік өркениеттің қазақ жастарына әсерін зерттеу, батыс мәдениетінің қаншалықты өзгерістерді сіндіргенін бақылау, жақсы және кері әсерін айқындау маңызды болып табылады. Жастардың проблемаларын түсіну, қоғамның даму перспективаларын болжау, жалпы Қазақстанның болашағына шолу жасаумен тең болады. Трансформацияға ұшырап жатқан қоғамға сипаттама жасау және қоғамның басты субъектілерінің бірі-жастарды зерттеу, олардың бағытына баға беруге, жастардың саяси мәдениеті мен саяси санасының қалыптасу тетіктерін айқындауға жол береді.

Сонымен, тақырыпты кеңінен ашу мақсатында, ең алдымен, саяси мәдениеттің не екенін анықтап, оның қазіргі заман ағымындағы рөлін анықтап алайық.

Саяси ғылымда саяси мәдениеттің маңызы зор. Ол анық саяси жүйенің сипатын, саяси тәртіптің мәнін, қоғамдық топтардың саяси санасы мен іс әрекеттерінің ерекшеліктерін саяси үрдістердің даму жолын және бағытын түсінуге көмектеседі. Саяси мәдениет адамдардың жүріс-тұрысы мен әр түрлі ұйымдардың қызметіне, олардың ішкі және сыртқы саясат құбылыстарының ұғынуға, саяси бағдар алуына тікелей әсер етеді. Жалпы ғылымда «саяси мәдениет» ұғымы түрлі мағынада қолданылады, бірақ оның түпкі мәні бар, ол тарихи дамудың саяси өмірінде

калыптасатын дәстүрлер, құндықтар, идеялық ұстанымдар мен саяси іс- әрекеттер жүйесі [1].

Осы ұғымның саясаттануға енгеніне көп уақыт болған жоқ. Осы ғасырдың 50 жылдарының екінші жартысы – 60 жылдарының басында Г.Алмонд, С. Верба, Л. Пай деген Американдық зерттеушілер және оның шәкірттері саясатқа да, мәдениетке де қатысы бар өзгеше қоғамдық құбылыс жөнінде бірнеше жұмыстар шығарды. Олар кейін «Саясат мәдениеті» деген атаумен кең тарап кетті. Олардың ойынша саяси мәдениет – ол саяси жүйеге қатысушылардың индивидуалдық позициясы мен бағыт-бағдары. Саяси бағыт-бағдар мынадай элементтерімен толығыады:

- танымдық бағыт-бағдар – саяси объектілер мен идеяларды тану мүмкіндігі;
- белсенді бағыт-бағдар – саяси объектілер қарым – қатынасындағы қарама-қайшылықтар т.б.;

- бағалаушылық бағыт-бағдары саяси жаңалықтар мен оқиғаларға баға беру пікірі; [2]

Бірақ бұдан саяси мәдениет жөнінде бұрын ешқандай ой-толғам болмаған деуге болмайды. Өйткені, антикалық ойшылдар Платон («Мемлекет», «Заңдар» деген еңбектерінде), Аристотель («Саясат» деген еңбегінде), кейінірек Макиавелли, Бэкон, Ш. Монтескье т.б. ойшылдар бұл мәселеге көңіл аударған. Олар әр түрлі салт-дәстүрлерде тәрбиеленген, әрқилы әлеуметтік және саяси тәжірибе алған адамдар бір ыңғай, біртектес жағдайды әр түрлі сезіп, оған сан қилы жауап қайтаратындығын байқаған.

Саяси мәдениет тұжырымдамасын белгілеп, оның негізгі пікірлерін жасауға М. Вебер, Э. Дюркгейм, Т. Веблен, Т. Парсонс сияқты батыстық ірі саясатшылары мен әлеуметтанушылары да елеулі үлес қосты.

Сол сияқты, ағылшын саясатшылары Р: Карр мен М.Беркстейннің пікірлеріне сүйенер болсақ, саяси мәдениетке саяси идеялар әлеуметтік тәжірибе, адамдардың саяси мәдениетке әлеуметтік таптардың саяси іс-әрекеттеріндегі тәсілдер, саяси нанымның табиғаты және оның мүшелерінің қазыналары жатады.

Кеңес өкіметі кезінде бұл пікірге Ф. Бурлацкий мен А. Галкин қарсы шықты. Олар адамдардың саяси іс-әрекеттері саяси мәдениет ұғымынан кең, оны өз алдына бөлек зерттеу керек деп пайымдайды. Бірақ бұл көзқараспен келісу қиын. Себебі:

Біріншіден, саяси мәдениеттен саяси іс-әрекет пайда болды.

Екіншіден, егер адамдардың саяси өзінің-өзі ұстауын саяси мәдениеттен бөліп алсақ, оның іс-әрекеттік жағы ескерілмей қалады.

Яғни, қандай мәдениет болмасын ол сананың элементтерімен бірге нақтылы іс-әрекеттің бірлігін білдіреді. Сондықтан біз саяси мәдениетке саяси санамен қатар іс-әрекеттер де кіреді дейміз. Саяси мәдениеттің ерекшелігі саясат пен саяси процесті қалыптастыруында емес, оны түсіну мен қорытуда: саясат әлемінде мемлекет тарапынан жасалатын шынайы әрекеттер мен істерге қарағанда, сол істердің бағалануы мен қабылдануы маңыздырақ рөл атқарады. Саяси мәдениетті саясат әлемімен қоғам арасында әлеуметтік қарым-қатынасты, саяси нормалар мен құндылықтар процестерін қамтамасыздандыратын делдал ретінде қарастыруға болады.

Саяси мәдениет қоғамдағы саяси өмірдің барлық салаларын қамтиды. Оған ең алдымен саяси сананың мәдениеті, адамдардың, топтардың, ұлттардың, өзін-өзі мәдени ұстауы, осы саяси жүйенің шеуберінде жұмыс істейтін саяси мекемелердің мәдениеті, өкімет пен азаматтардың өзара қатынастарына байланысты тарихи қалыптасқан саяси нұсқаулар, қазыналар жатады. Сонымен, саяси мәдениет деп белгілі бір қоғамға немесе әлеуметтік қауымдастыққа тән саяси сана мен іс-әрекеттердің ұқсастық жиынтығын айтамыз.

Демек, жастардың саяси мәдениеті, олардың саяси санасы мен іс-әрекеттерінің көрінісі. Қазақстандық жастардың саяси санасы мен саяси іс-әрекеттеріне қандай факторлар әсер етеді, олардың саяси мәдениеті қандай деңгейде және қазіргі жаһандану үрдісінің әсері қаншалықты екенін анықтау, қазақстандық жастардың деңгейі мен дәрежесіне баға беруге мүмкіндік ашады.

Біздің ойымыз бойынша, қазақ жастарына батыс саяси мәдениетінің әсерін келесідей кезеңдерге бөліп, көрсеткен жөн:

1. 1991-1997 жылдар. Қазақстанның тәуелсіздік алған жылы және батыс елдерімен қарым-қатынастың басталған кезеңі. Бодандық жүйеден арылып, демократиялық жолға бағыт алған кез. Жастардың Қазақстан мемлекетінің тәуелсіз азаматы ретінде қалыптасып, саясатқа бет бұрған кезеңі. «Болашақ» халықаралық бағдарламасы ашылып, жастар үшін, шет елдерді, әсіресе батыс елдерін танып, білім-ғылымды игеруге деген үлкен мүмкіндіктің ашылған сәті болатын;

2. 1997- 2008 жылдар. Қазақстандық жастардың саяси белсенділігімен ерекшеленеді. 1997 жыл, ел астанасы Ақмола қаласына ауысып, мемлекеттік биліктің жаңадан қалыптасып, елде саяси партиялардың белең алғып, олармен мен қоса саяси-әлеуметтік ұйымдардың көптеп ашылған кезеңі болатын. Осы уақыт аралығында жастардың белсенділігі де айқын көрініс тапты. Жастар саяси партияларға мүше болып, саяси көз-қарастары мен бағыттарын ашық көрсетті. Ел азаматтары сайлауға белсене қатысып, өз дауыстарын таңдаған партияларға берген болатын, сол жылдары аса беделге ие болған партиялар, «Отан», «Асар» және т.б партиялар болатын. Жастар да электоралды белсенділік танытып, сайлауларда өз дауыстарының маңыздылығына кәміл сенімді болатын;

3. 2008 жыл және қазіргі уақыт. Қазақ жастарының шетелге көптеп бет алуы мен ағылшын тіліне деген қызығушылықтарының артуымен ерекшеленетін кезең болып табылады. Қазақстанда «Болашақ» бағдарламасына бөлек, шетелдік гранттар бөлініп, қазақ жастары білімдерін шыңдауға шетел асып жатыр. Универлердегі жаңа жүйенің арқасында академиялық мобильділік жұмыс істеп, студенттер жарты жыл көлемінде шет елде, оның ішінде батыс елдерінде білім алуға өте үлкен мүмкіншілікке ие болды.

Түйіндей келе, батыс саяси мәдениетінің қазақ жастарының санасын улап, олардың дәстүрлі ойлау қабілеттері мен салт-дәстүрді сақтауына кері әсерін тигізеді деуге болады. Батысқа еліктейтін жастар дін, діл және төл мәдениеттен алшақтау болады, шетел тілін менгергеннен кейін, шетелді көріп- білгеннен кейін, өздерін қазақстандық жастардан жоғары қойып, дәрежелерін жоғары деп санайды. Дегенмен де, батыс саяси мәдениетінің жақсы тұстары да бар. Мысалы, батыста тәлім алған жастардың санасы, билікке, болашаққа деген көз-қарастары өзгеріп, олар жаңа идеялар мен жаңашылдықты бойларына сіңіріп, индивидуалдық қасиеттері басым болып, өз істерінің маманы болып келеді. Олардың саяси мәдениеті, саяси ойлау қабілеті мен саяси саналары өзгеріп, саяси өзгеріс жасауға дайын болып келеді.

Г.Алмонд пен С.Верба «Азаматтық мәдениет» еңбегінде, саяси мәдениеттің 3 түрін көрсетеді, олар қауымдық, бодандық және белсенді. Саяси мәдениеттің алғашқы екі түрі азаматтардың саяси процестерге араласуын мүлдем бәсеңдетсе, саяси мәдениеттің үшінші, яғни белсенді түрі бұлардан ерекшеленеді. Өйткені мұнда азаматтар саясатқа қатысуға мүдделі болып қана қоймайды, сонымен қатар оған белсенді әрекет етуге тырысады. Аталған саяси мәдениеттің үшінші түрі алғашқы екеуінен басым түскенде, «азаматтық мәдениет» пайда болады [3]. Батыстық үлгідегі тәрбие көрген жастардың саяси белсенділігі мен саяси саналары өзгеріп, олар елде өзгеріс жасауға, мәдени, саяси өзгеріс жасауға талпынып тұрады. Ең бастысы олардың белсенділіктері артып, олар азаматтық қоғам құруға және азаматтық мәдениет қалыптастыруға талпынады.

Батыста тәлім алған жастардың басты басымдылықтарының бірі- «демократия» ұғымын өзгеше түсінуде. Себебі, қазақ жастарының басым бөлігі демократияны-еркіндік, «ойға келгенді істеу» деп түсінсе, батыстық саяси мәдениет «демократияны» - еркіндік ретінде емес, «жауапкершілік» және «мүмкіндік» ретінде түсіндіреді. Бұл үйренуге тұрарлық қасиеттер. «Демократия,- дейді А.Де Токвиль-адамдардың ең жетілген сауатты басқарумен қамтамасыз ете алмағанымен, қандай қолайсыз жағдайда да ғажайыпты тудыра алатын жан-жақты белсенділік пен күш-жігерді қалыптастырады. Демократияның шынайы басымдылығының өзі осында» [4].

Демек, қазақ жастары, батыс елдерінде білім алып, саяси мәдениеттерін өзгертіп, болашаққа деген сенімдері артылса, бұл мемлекет үшін де, жастар үшін де, болашақ үшін де игі іс болмақ. Осыған байланысты, Президенттің бастауымен 1993 жылы «Болашақ» халықаралық бағдарламасы ашылды. Шет елде білім алып келген жастар, қалыптасып келе жатқан Қазақстанның саяси, мәдени тұрпатына сай тәжірибелермен алмасып, еліне адал қызмет етуі бағдарламаның басты мақсаты болатын.

Әдебиеттер:

1. Казахстанская политологическая энциклопедия. Алматы. 1999 г.
2. Алмонд Г., Верба С., Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования,- 1992. №4.
3. Алмонд Г., Верба С., «Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций» // Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. М. Мысль, 1997- Т2.
4. Основы политологии курс лекции / под ред. В.П.Пугачева. М. 1992.

**Сақбекова Ә. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Камалдинова А.А. – аға оқытушы**

МЕМЛЕКЕТТЕГІ ЖАСТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Президент Н. Ә. Назарбаев: «Кез-келген ел өз келешегін болашақ ұрпағымен байланыстырады» - демекші, жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады.

Бүгінгі жастар өмірлік тәжірибе жинақтай отырып ертеңгі күні белсенді жасампаз күшке айналады, сөйтіп өзінің өмірлік даналығын жаңа ұрпақтарға береді. Сондықтан да болашақтағы ересектер – бүгінгі жастар әрбір қоғамның ең бағалы құндылығы болып табылады. Әрбір өміршең дамушы қоғам үшін барлық ұрпақтардың үзілмейтін байланысы, өзара түсіністігі мен қазіргі ұрпақтардың болашақ алдындағы жауапкершілігінің кепілі де осы. Әрбір қоғамның ілгерілеуі реформалардың жүзеге асырылу үдерісіне жастар өкілдерінің қатысу дәрежесімен анықталады.

БҰҰ ның сараптамасы бойынша: “18-25жас” аралығындағы жастар-“Алтын жастар” (“Golden Youth”). Ең жанып тұрған сәтте қолдан келгенше еңбектеніп, білім нәрімен сусындауы тиіс.

Жастар деген уақытша белгіленген статус болып табылады. Сондықтан белгіленген статус уақытысын зая кетірмей, ізгілікті ойлар мен тыңғылықты істерге пайдалана білуіміз керек. Бұл екі жаққа да тиімді болмақ. Себебі, ойшыл Томас Джефферсон: “Адам баласының прогрессивті дамуын, білімі мен мәдениетін қолдау және көтермелеу қоғам мен мемлекеттің мүддесі, себебі оқыған, ақылды, еркін адамдармен жұмыс істеу, басқару жеңіл әрі тиімді болмақ” –деген.

Президент Н.Ә.Назарбаев өз сөздерінде: “Ел болу үшін ұлттық рух, ұлттық қасиет және ұлтқа деген сенім болуы керек”, – дейді. Елге деген сенімді арттыру үшін мемлекет жастардың сапалы өмір сүру мүмкіндігін арттыруы тиіс, ал жалынды жастар мемлекетімізді дамытуға өз үлесін қосу үшін мемлекеттік мүдденің маңызды екенін ұмытпай, өз жерімізде өз күшімізбен бейбітшілік пен тұрақтылықты дамытып, алдыға өрлеуге тиіс.

Жастар саясатын жүзеге асыруда маңызды орын алатын ұлттық тәрбие, ұрпақтың сана сезімі және отанға деген құрметі. Жастар қай істе болсын патриоттық сезімді жадынан шығармауы керек. Себебі, қай саясатта болмасын ұлт мүддесі жоғары тұрады. Ұлт мүддесін жүзеге асыруда отансүйгіштік қасиет жоғары деңгейде тұратын болса, алға қойған мақсаттардың орындалуына зор септігін тигізеді. Қазір бәсекеге қабілетті жастарды дайындау үшін көптеген жұмыстар атқарылып жатыр. Дегенмен, жастардың жүрегіне жаңашылдық тән болады. Сол жаңашылықты ашу және дамыту үшін мемлекет тиімді шешімдер мен іс - шараларды іске асыруы тиіс.

Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман. Жаңа идеялар жастардың жүрегіне тезірек жол табуы тиіс. Содан кейін оларды жетілдіріп, дамып келе жатқан Қазақстан болашағының бәсекеге лайықты, басқа елдермен терезесі тең болуына жоғары деңгейде ықпал етуі тиіс. Болашақ тек білімділерді азаматтардың заманы болмақ. Тек қана іріктелген, сұрыпталған кәсіби мамандар белді қызметте жұмыс атқаратын болады. Ұлы бабамыз әл – Фараби : “Өткеніңді білмесең, болашақты болжау қиын”-, демекші, жастар өткенімізді есте ұстап, үлгі ала отырып, келешекке нық қадам басуы керек. Жас буынның беріктігі – мемлекеттің болашағының негізі.

**Сақбекова Ә. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
саясаттану мамандығының 3 курс студенті,
ғылыми жетекшісі: Камалдинова А.А. – аға оқытушы**

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ: ҚАТЕРЛЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Биполярлық әлемнің күйреп, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін жаңадан қалыптасқан геосаясат контекстінде әлемдік күштер арақатынасы, жаһанданумен бірге келген беталыстар жаңа пайда болған посткеңестік кеңістіктегі Орталық Азия мемлекеттерінің дамуын айқындаушы, жаңа бағыт қалыптастырушы кезең шеңберінде демократияландыру процесін жүзеге асыру мәселесі туындады. Өтпелі кезеңді бастан кешкен Орталық Азия мемлекеттері үшін қоғамда демократиялық институттардың пайда болып қана қоймай, қоғам дамуын жеделдетуші құрал ретінде көпфункциональды бағыттарды атқаруы маңызды болып табылатын құбылыс. Еуразиялық құрлықтың кіндігінде жаңа тәуелсіз бес мемлекеттің: Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркменстан және Өзбекстанның – пайда болуы Орталық Азияда жаңа халықаралық-саяси кеңістіктің қалыптасуына жағдай жасады. Орталық Азия мемлекеттерінің өз тәуелсіздігі мен егемендігін нығайтуға деген ұмтылыстары аймақтың тез арада әлемдік саясаттың дербес субъектісі ретінде халықаралық қатынастар жүйесіне интеграциялануына әсер етті. Сонымен қатар, Орталық Азия аймағында өзімен көршілес мемлекеттер – Ресей, Қытай, Иран, Түркия, Пәкістан сияқты мемлекеттердің және халықаралық қатынастардың жаһандық акторларының мүдделері тоғысқан және олардың сыртқы саяси әсер ету объектісіне айналды. Осы аталғандардың арасында Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың сипатына

және даму динамикасына, аймақтың ішкі және сыртқы саясатына әсер етуге қабілетті мемлекет – АҚШ болып табылады. АҚШ-қа бұндай мүмкіндіктерді беретін бірқатар факторлар бар. Біріншіден, АҚШ қазіргі кездегі әлемдік тәртіпті анықтаушы жетекші мемлекет. Екіншіден, АҚШ қазіргі кездегі әлемдік саясаттың негізгі орталығы. Үшіншіден, АҚШ-тың жоғары технологияға негізделген өнеркәсібіне арқа сүйеген қуатты экономикасы бар. Төртіншіден, биполярлы әлемдік тәртіп кезінен қалыптасып, осы күнге дейін үздіксіз дамып келе жатқан қарулы күштері бар қазіргі әлемдегі бірден-бір қуатты мемлекет. Сондықтан, Орталық Азия аймағындағы ықпал ету үшін бәсекелестік күресте Қытай және Ресеймен салыстырғанда, АҚШ-та бірқатар артықшылықтар бар [1].

Орталық Азия посткеңестік аймақтағы маңызды стратегиялық аймаққа айналды. Табиғи қазба байлықтарға бай Орталық Азия аймағы әлемдегі ірі алпауыт елдердің мүдделері тоғысқан аймақ болып табылады. Кеңестер Одағынан бөлініп шыққан мемлекеттер ендігі жерде өз қауіпсіздіктерін сақтауға күш сала бастаған. Қауіпсіздікті берік қамтамасыз ету мақсатында ынтымақтастық шаралары жүзеге асырыла бастады. Ең алдымен Орта Азия мемлекеттері арасында дипломатиялық қарым - қатынастар орнатылып, екі жақты қатынастарда қауіпсіздік саласындағы келісімдер жасала бастады. Осы қатынастардың негізінде ынтымақтастық ұйымдар құрыла бастады.

Орта Азиялық мемлекеттер Одағын құру бастамасы Қазақстанның Орталық Азия аймағында жүргізетін саясатының мәнін анықтайды. Орта Азия мемлекеттерінің егемендікті иеленуі аймақтың дамуына жаңа серпін береді. Қазір Орталық Азия қайтадан әлемдік экономиканың маңызды бөлігіне айналып отыр. Мұнда 56 миллион адам өмір сүреді, тұтас алғанда, ІЖӨ жылына 60 миллиард долларды құрайды. Қазіргі сәтте Орталық Азияның одан әрі дамуында екі жол бар. Бірінші жол - өзінің әлемдік экономикадағы шикізат көзі ретіндегі рөлін бекіту. Оның үстіне - әлемдік геосаяси және геэкономикалық бәсекелестіктегі рөлі. Екінші жол – интеграция. Халықаралық нарық процестеріне тең деңгейде қатыса алатын аймақтық мықты бірлестік құру жолы. Бұл - тұрақтылық, экономикалық өрлеу, әскери және саяси қауіпсіздік жолы [2]. Орта Азиялық елдердің тәуелсіздік жылдары, бұл елдердің мүдделері бір арнаға тоғыспайтын, Батыс және Шығыс мемлекеттерінің назарында болды. Сонымен қатар, сыртқы күштер арасында Орталық Азиядағы геосаяси және геэкономикалық ықпал сферасы және оның табиғи ресурстары үшін күрес пайда бола бастады.

Жеке - дара мемлекет ретінде өмір сүре бастаған Орталық Азия елдері өзіндік даму жолын таңдап, олардың әрқайсысының ұстанған саяси бағыты әртүрлі бола бастады. Мысалы, Түрікменстан ешкімге қосылмайтын бейтараптықты таңдап, оқшауланды. Тәжікстанда ішкі тартыстардың салдарынан 5 жылдан аса уақытқа созылған азамат соғысы басталып кетті. Өзбекстан мен Қырғызстан да өз жолдарын таңдады. Саясаттанушы Әзімбай Ғали: «Өзбекстанда үш түрлі қауіп бар» - дейді. Оның бірі, әлеуметтік жарылыс, екіншісі, діни жарылыс, үшіншісі, сарай ішіндегі, яғни, сарай төңкерісі болуы мүмкін [3]. Қазақстан көп векторлы саясатты ұстанушы және интеграция мәселесін алға тартушы мемлекет ретінде қалыптасып келе жатыр.

Нарық саласындағы егеменді Орталық Азия мемлекеттері аумалы - төкпелі қиын - қыстау кезеңін бастарынан кешіруде. Бұның барлығы көптеген өзекті мәселелерді туындатуда. Олар болса өзіндік сыни көзқарастар мен зерттеуді талап етеді. Орталық Азия саяси - экономикалық және әлеуметтік даму ерекшеліктері біршама шиеленісе түсті. Оған себеп, нарықтық экономикаға көшуде ішкі әлеуметтік-этникалық, шекаралық қайшылықтармен қоса діни мәселелердің кері әсері артып отырғаны. Әлемдік ынтымақтастық пен жаһандану Орталық Азия елдерінің даму нышандарын әлемдік даму үрдістеріне тәуелді қылды. Яғни, сыртқы күштердің әсері аймақты Балқан, Таяу Шығыстағыдай ойын алаңына айналу қаупі - қазіргі таңда өзекті

мәселелердің бірі. Геосаяси жағдай мен саяси жүйедегі өзгерістерді қылмыстық топтар пайдаланып кетуде.

Өңір қауіпсіздігіне тікелей байланысты, Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі хатшысының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор Нұрлан Әбдіров Орталық Азиядағы қауіпсіздік мәселесі бойынша ойын былай түйіндеген: «Орталық Азия өңіріндегі жағдай негізінен ұлттық қиын мәселелермен, қалыптасқан ішкі және мемлекетаралық саяси-экономикалық, сондай-ақ, аумақтық қарсы тұрушылықпен тығыз байланысты. Өңірдегі жағдайды түрлі діни экстремистік құрылымдар мен лаңкестік ұйымдардың іс-әрекеті одан әрі қиындата түсуде. Тұрақтылық болмаған елде әлеуметтік-экономикалық мәселелер шешілмейтіндігі, экономика өсіп-өркендемейтіндігі белгілі. Жалпы, Орталық Азия өңірінде лаңкестік пен діни экстремизмнің таралу қаупі ұзақ мерзімдік сипат алып барады. Өйткені, Ауғанстандағы қалыптасқан жағдайлар діни экстремистік және лаңкестік ұйымдарының қызметі осындай сипатта болып отыр. Мәселеге осы тұрғыдан келсек, діни экстремистік ұйымдардың идеясы Қазақстан аумағына таралу қаупі бар екендігін жоққа шығаруға болмайды. Мұны айтып отырған себебім, елімізде сот тәртібімен 13 халықаралық лаңкестік құрылым мен 1 экстремистік ұйым – «Хизбут-Тахрирдің» қызметіне тыйым салынды. Сондай-ақ, Орталық Азия өңіріндегі жағдайға Таяу Шығыстағы, Ирактағы, Ауғанстандағы ұзаққа созылып бара жатқан жанжалдардың да кері әсер етуі мүмкін. Иран мен оның ядролық бағдарламасына байланысты қалыптасқан геосаяси жағдайларды да естен шығармауымыз керек», – деп айтқан.

Енді Орталық Азияның алдында тұрған, негізгі де, өзекті мәселелерін сараптасақ:

1. Орталық Азиядағы қауіпсіздік мәселесіне кері әсерін тигізетін фактордың бірі – заңсыз көші-қон көлемінің уақыт өткен сайын өсіп бара жатқандығы. Мемлекеттер жаңа миграция түрімен - заңсыз транзиттік миграцияға тап болуда. Шығыс Европа мен ТМД елдері, оның ішінде Орталық Азия елдері транзит аймағы деп есептеледі. Оқшаулап Орта Азия аймағын ғана алсақ, қазіргі кезде Қазақстан қабылдаушы - транзитті ел болып отыр. Сондықтан, тек Орта Азия аймағын оқшаулап қарайтын болсақ, мемлекеттер келесі топтарға бөлінеді:

- Реципиент-транзиттік-донор мемлекет – Қазақстан (1);

- Донор-транзит мемлекеттер: Оңтүстік Азия (Иран, Пәкістан, Шри-Ланка, Ауғанстан), Орталық Азия (Тәжікстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан), Қытай, Моңғолия, Африка елдері. Соңғы кездері теңіз жолымен Әзірбайжан арқылы Қазақстанға заңсыз мигранттар енуде. Жоғарыда аталған донор-елдер Қазақстанды Европа, Ресейге транзит жолы ретінде пайдаланады.

Миграция бойынша Халықаралық ұйымның 2007 ж есебінде Орта Азия – транзитті ошақ деп көрсетіледі, Тәжікстанда әр үшінші отбасының бірнеше адамы шетелде жұмыс жасайды. Әйелдер мен балалар негізінен Батыс Европаға, Балтық елдері мен АҚШ-қа жөнелтілсе, Орта Азияның заңсыз мигранттары БАЭ, Сауд Арабиясы, Түркия немес Оңтүстік Кореяға жеткізіледі [5].

2. Халықаралық терроризмнің және экстремизмнің белсенділігінің артуымен байланысты Орталық Азиядағы қалыптасқан жағдай өте қауіпті болып тұр.

- Өзбекстанның ислам қозғалысы, «Хизбут-Тахрир» атты террористік және экстремистік ұйымдардың Орталық Азиядағы қызметі белсенділігінің артуы туралы мәліметтер пайда болды, бұл ұйымдардың лидерлері «Аль-Каида» мен «Талибанның» басшыларымен байланыстарды қалпына келтіруге, аймақтағы өзінің іс-әрекеттерінің координациясын қалпына келтіруге тырысуда. Әлемде халықаралық террористік ұйымдардың интеграциясы жүріп жатқанымен бұл жағдай тікелей байланысты.

- Сонымен, исламдық ұрандарды жамылатын халықаралық терроризм және экстремизм аймақ елдері үшін жүйелі және ұзақ мерзімді сипаттағы қауіпті білдіреді.

Бұл күштердің бір мәмілеге және «бейбітшілігінің» мүмкіндігі екіталай. 1999 жылы ақпанда Ташкенттегі жарылыстар, 1999-2000 жылдары тамызда Қырғызстанның оңтүстігіндегі оқиғалар, сонымен қоса 2000 жылы тамыз-қыркүйектегі Өзбекстанның Сурхандаря облысындағы оқиғалар жоғарыдағы шешімнің жарқын дәлелдері болып табылады.

Исламдық радикалистік үрдістер орнығу үстінде, өзінің ресурстық негізін кеңейтуде, саяси талаптар мен әлеуметтік міндеттер қоюда.

3.Терроризм мен экстремизмнің қауіпті есірткінің заңсыз айналымымен тығыз байланысты, оның көздерінің бірі Ауғанстан болып отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымының сарапшылар тобының мәліметтеріне сәйкес, бұл елдің үлесіне шикі апиын әлемдік өндірісінің шамамен 75 пайызы келеді. Сонымен қоса, Орта Азиялық бағыт әлемдік нарықтарға есірткі тасымалының басты арнасы болып табылады, өйткені, сарапшылардың бағалауы бойынша, Ауғанстанда өндірілетін есірткінің 65 пайызы осы аймақ арқылы өтеді. Есірткіні кедергісіз жеткізуді қамтамасыз ету үшін аймақта қылмыстық топтар есірткі трафигі жолдарының бойында өзіндік «тұрақсыздық дәліздерін» құруға баруы мүмкін, яғни, былайша айтқанда, «солтүстік дәліз» бағыты бойынша. Ауғанстанда өндірілетін есірткінің 30 пайызы аталып кеткен бағыт бойынша тасымалданады. Яғни, есірткі Орта Азия аумағы арқылы Ресей мен Еуропа елдеріне таралады. Жыл сайын оның тек 2,5 пайызы ғана тәркіленеді. БҰҰ – ның Қылмыстық және Есірткі бойынша Басқарманың сараптауына, әр жыл сайын Тәжікстан арқылы 100 тоннаға дейін героин өтеді. 2010 жылы аймақ бойынша, есірткіден түскен пайда 1,4 млрд. долларды құраған [6].

4. Орта Азияны біріктіретін тағы бір тағдырлы мәселе ол - су мәселесі. Мұнда әр елдің жеке ұлттық мүддесі басымдық алып отыр. Біздің ел судың төменгі ағысында отырған соң, көп мәселе туындай қойған жоқ. Көптеген шетелдік саясаттанушылар, Орталық Азияда алдағы екі жыл көлемінде әскери немесе басқа бір жанжал болатын болса, үлкен екі себептен туындауы мүмкін деп болжайды. “Біріншісі, есірткі трафигіне қатысты. Екіншісі, осы су мәселесіне қатысты”, - дейді.

5.Тағы бір алаңдатушылық тудырып отырған аймақтық мәселелердің бірі, әлемдік рынокқа шығу қиыншылықтары, батыстық демократизациялау мәселесі - маман кадрлар дайындаудағы кемшіліктер болып отыр. Яғни шикізатқа бай аймақ сол өнімді өндіру мен өңдеу үшін мамандар даярлауда шет елдерге жүгінулері қажет. Ұлттық тауарларды қалыптастырудағы қажеттіліктер мен еңбек нарығының нашарлығы, технологиялық жүйенің әлсіздігі, осының барлығын реттеуде ішкі экономикалық потенциалдың төмен деңгейлігі мен әлемдік сауда ұйымы тарапынан сенімсіздік білдіруі жағдайды қиындата түсуде.

6. Маңызды қауіптердің бірі - мемлекеттің аймақтық шикізат мәселесі болып табылады. Орталық Азия елдерінде табиғи ресурстар пен шикізаттың экспортқа тәуелділігі.

7. Кедейліктің өсуі өзекті мәселердің бірі болып табылады. Халықтың бір бөлігі басқа елдерге жұмыс іздеп баруға мәжбүр. Әлеуметтік қатынастарда бұл жағдай Тәжікстанға және Қырғызстанға жақынырақ. Қырғызстанда әлеуметтік тұрақсыздықпен қоса, қауіпті ұлтаралық, саяси мәселелер бар. Тәжікстанда тұрақсыздық ішкі саяси қарама – қайшылықтан туындауда.

8. Орталық Азия елдері адам саудасының орталығына айналып бара жатыр. Халықаралық Миграция ұйымының есептеріне қарағанда, жылына 4 млн. азамат адам саудасының құрбанына айналады екен. Бұл көлеңкелі бизнестің пайдасы 8-10 млрд долларға баланып отыр [7].

9. Ауғанстаннан 2014 жылы АҚШ-ның әскерінің шығуы Орталық Азия елдерінің тікелей көршісі ретінде әсер етпей қоймайды.

Бұларға қоса, Орталық Азия өңіріне мүдделерін өткізгісі келетін әлемдегі жетекші мемлекеттердің геосаяси ойындарын да жоққа шығаруға болмайды.

Өз кезегінде Орталық Азия мемлекеттері алда тұрған мәселелер бойынша күрес жүргізуде. Сыртқы қауіптер аймақтағы мемлекеттерді ұйымдар құрамына бірігуге итермелейді. 2006 жылғы 15 маусымда Шанхайдағы мерейтойлық саммитте Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің аумақтарында терроризмге қарсы бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы, Ұйымға мүше мемлекеттердің аумағына террористік, сепаратистік және экстремистік іс-әрекетке қатысы бар адамдардың кіру арналарын анықтау және жолын кесу саласындағы ынтымақтастық туралы және 2007–2009 жылдарға арналған ШЫҰ-ның мүше мемлекеттердің терроризм, сепаратизм және экстремизмге қарсы күрестің бағдарламасы қабылданды.

2006 жылы Ұжымдық қауіпсіздік шартты ұйымы (ҰҚШҰ) аясында осы ұйымға мүше мемлекеттердің ұжымдық қауіпсіздігіне қатер төндіретін лаңкестік және экстремистік ұйымдардың тізімі туралы хаттаманың жобасы дайындалып, Құқық қорғау органдары мен арнаулы қызметтің лаңкестікпен және есірткімен күрес саласындағы қажеттілігі үшін бірлескен шараларды жүзеге асыру бағдарламасы қабылданды. Мұндай шараларды Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің сарапшы топтары да өткізді. Қазіргі кезде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумағында қызметін жүргізуге тыйым салынған лаңкестік, сепаратистік, экстремистік ұйымдардың біртұтас тізімі дайындалып отыр. Сонымен қатар, мемлекеттермен бірлесе отырып, контрабандалық есірткі каналдарын жою, қылмыстық топтарды іздестіру, оларды өз елдеріне қайтару жөнінде ұйымдастыру - тәжірибелік шаралары қарастырылуда.

АӨСШК «терроризмді жою және өркениеттер арасындағы сұхбатты дамыту» декларациясын қабылдаған (2002 жылы).

Ал Ұжымдық қауіпсіздік шартты ұйымы аясында, осы ұйымға мүше мемлекеттердің мемлекеттік шекаралары арқылы тасымалданатын контрабандалық есірткінің жолын кесуге бағытталған «Канал» кешенді жедел-профилактикалық операциясы жыл сайын өткізіліп келеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің жолдамасында айтқандай, «ұлттық мүддені қорғауды және болашақта аймақтағы күштердің тепе-теңдігін қамтамасыз етудің жолы – интеграция саясатында жатыр. Сондықтан да бірінші кезекте Қазақстан өз сыртқы саясатында, басты назарды Орта Азиялық интеграциялық үрдіске бөлуі тиіс», – дейді. Тағы бір сөзінде: «Біз тек күш біріктіру арқылы ғана қауіпсіздікке төнген қатерлерге тиімді жауап қата, аймақтағы тұрақты дамуды қамтамасыз ете аламыз», - деген.

Орта Азиялық мемлекеттердің әлеуметтанушылары мен саясаттанушылары, аймақ мемлекеттерінің қазіргі сыртқы саясатының қалыптастырылуы, әлемдік және аймақтық ауқымды күштер орталығы арасында балансталған және дамудың сыртқы шаралары өте қиын жағдайда өтіп жатыр деп белгілеген. Өз кезегінде, бұл аймақтық ынтымақтастыққа себепші факторды туындатады. Сарапшылар, ең алдымен, қауіпсіздік үшін құрылымдық ынтымақтастыққа мемлекеттердің дайындығы мен қажеттілігіне шартталған, аймақшілік диалогтың дамуында бірқатар позитивті қозғалыстарды белгілейді. Қауіпсіздік идеясы - Орталық Азияның жас мемлекеттерінің интеграциясына түрткі болғаны дәлел бола бастады [8].

Дегенмен, Орталық Азиядағы, жоғарыда айтылған мәселелер толыққанды шешімін таппан жоқ, ол үлкен күшті және біругуді талап етеді.

Орталық Азия елдерінің бірігуі туралы Қазақстандағы Орталық Азияны зерттеуші С.К.Кушқумбаев өз ойын білдірген болатын: «Проблемаларды шешуде

бірігудің орнына, әр мемлекет әр түрлі бағытты ұстануда: Қазақстан көп векторлы саясатты ұстанады, Өзбекстан екі жақты бағытты қолдайды, Түркменстан саясатымен де, экономикасымен де әлі жабықтықты қалайды. Мемлекеттердің негізгі табыс көзін шикізат ресурстарынан алады, осылайша, олар бірін-бірі осы шикізат ресурстары арқылы сыртқы нарықта бәсекелес ретінде көрсетеді» [9].

Туындаған мәселеге қарсы іс - шарада қолданатын әрекеттерді үлкен ауқымдағы істен емес, төменнен бастаған жөн деп есептеймін. Осыған байланысты айтатын ұсыныстарым:

Жан - жақтан келетін қатерлер алдымен шекара мәселесіне келіп тіреледі.

1. Бақылауды күшейту (келушілер мен кетушілерге).

Ешкімді назардан тыс қалдырмау:

- Не себеппен келді?

- Қанша уақытқа?

- Кімнің басқаруымен немесе өз еркімен келгенін анықтау (білікті мамандар күшімен).

Егер жұмыс жасау үшін келсе:

- қандай бағытта;

- соған қарай қабілетін;

- денсаулығының сәйкестігін тексеру керек.

Барысы: бұл тексерісті өткізуге белгілі бір уақыт аралығын беру (тәжірибе сияқты) керек. Жұмыстың нәтижелігіне байланысты қорытынды шығарылады. Қорытынды оң болса: азаматтық алуға, баспана жағынан, жұмысқа байланысты көмектер жасалуы тиіс. Тек денсаулыққа байланысты құжаттарда дереу даярлау қажет(мемлекеттер арасында сырттан келген азаматтар әртүрлі жұқпалы аурудың вирусын таратуы мүмкін).

Нәтижесі: Бұл тексеріс мемлекеттің келешек дамуына үлесін тигізеді және әлсіреуінің жолын алады.

2. Ақпараттандыру (халықты сауаттандыру).

- келушілер мен кетушілерге қауіпсіздік шараларымен таныстыру;

- қауіпсіздік шараларын жарнамалау (БАҚ-ты жұмылдыру);

- Жұмысқа байланысты тексерісті алға тартып, асығыстық жасамау.

3. Бірлескен әлемдік-құқықтық заң құрастыру.

Себебі, бұл қазір жаһандық проблемалардың бірі. Заңды түрде жазалауды жүзеге асыру. Бұл барлық мемлекеттерге тән проблема болғандықтан, оған жекелей күрескен гөрі , бүкіл әлемдік деңгейде бірігуі тиімді нәтиже бермек.

4. Есіткі тасымалымен айналысатын қылмыстық топтарды, бір елден екінші елге тасымалдау бағытындағы аялдамаларды әшкерелеу. Трансұлттық есірткімен күресте негізгі күшті бірлесіп жүргізу тиімді болар еді. Ол үшін Ауғанстанның қаржы-экономикалық жағдайын жақсартуды көздейтін нақты бағдарлама дайындау керек. Ауғанстанның экономикалық жағдайы жақсарса, есірткі өндірісі төмендер еді. Бірақ бұл мәселе осы өңірдегі мемлекеттердің ғана қатысуын емес, әлемдегі барлық ірі елдердің белсенді түрде қатысуын қажет етеді.

5. Террористер игі идеяларды жамылады, психологиялық ерекшеліктерді, мотивациялық аспектілерді жақсы қолданады. Бұл жағдайда мемлекеттің өзі террористік ұйымдардан озық жұмыс істеуі керек және бұл мемлекеттің шаралары басқа, деструктивті, антипатриоттық идеялар мен ұрандарға қарсы иммунитет пен психологиялық тұрақтылықтың көтерілуіне ықпал етеді.

6. Орталық Азия елдерінің ортақ мәселелерін шешетін, саяси конфликттердің дер кезінде алдын ала алатын немесе шешу мәселелерімен айналысатын эксперттік топ құру.

7. Шет елдерге кадр дайындау мәселесі бойынша білім алуға және тәжірибе алмасуға мүмкіндіктерді молайту. Халықты, ұрпақты патриотизмге, отаншыл рухқа, елді, жерді сүйуге жұмылдыру. Себебі, бұл-азаматтар шет елге білім, табыс немесе тәжірибе үшін кетсе де, қайтадан елге қайта оралуы үшін септігін тигізеді. Осылайша мемлекетті көркейтіп, дамытуға үлестерін қоса алады. Азаматтарға осыған қолайлы жағдай ұйымдастыру керек.

Интеграциялық бірігу жолын тандап алған Орталық Азия мемлекеттері ортаазиялық интеграцияны объективті қажеттілік ретінде, территориялық тұтастықпен, сол сияқты экономиканың ең маңызды, ең басты салаларымен байланыстырады. Сондықтан тарихи қалыптасқан тығыз шаруашылық байланыстары мен аймақтың ұтымды геосаяси жағдайы Орталық Азия мемлекеттерін өзара ынтымақтасуға жетелейді. Сол сияқты аймақтың газ, су-энергетика ресурстарын, экологиялық мәселелерін бірлесе отырып шешу, көлік-коммуникация жүйелерін бірлесе отырып пайдалану. Таңдаған жол тиімді және нәтижелі табысқа жеткізсе нұр үстіне нұр болар еді. Орталық Азия елдерінің саяси-экономикалық және әлеуметтік ынтымақтастығы, мәдени-рухани құндылықтар мен салт-дәстүр өзегін сақтап қалу, өз тарихын ұмытпай, әлемдік қауымдастықта өз позициясын нақтылау және жүзеге асыра білу.

Құқық қорғау органдары мен мемлекеттік басқару органдарының келісімді жұмыс атқаруы, мемлекеттік ұйымдардың халықаралық ұйымдар мен көршілес мемлекеттермен тығыз байланыста болуы мемлекеттер алдындағы мәселелерді реттеуде, соның ішінде жаһандық мәселелерге қарсы күресте оң өзгеріс көрсете алады. Алдағы уақытта Орталық Азиядағы мәселелер шынайы түрде дертке айналмай тұрғанда, күресу жолында аянбай күш салуды қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. “Америка Құрама Штаттары мен Өзбекстанның қатынастары: жаңа қауіптер жағдайындағы саясат ерекшеліктері” // <http://magistr.kz/referat/show/6079/82/3>.
2. “Орталық Азия елдерінің аймақтық ынтымақтастығы негізгі бағыттары мен бағыттары мен болашағы” // <http://www.trk.kz>.
3. “Орта Азияда ортақ саясат бар ма?” // <http://www.abai.kz/content/orta-aziyada-ortak-sayasat-bar-ma>.
4. Садовская Е. “Незаконная миграция в РК” // <http://www.demoscope.ru/center/fmcenter/msngbalt.html>.
5. International organization for migration: World migration 2007, annual report // <http://www.iom.int/jahia/Jahia/cache/bypass/pid/8?entryId=11019&srcId>.
6. “Безопасность в Центральной Азии: проблемы и пути решения”.
7. “Орталық Азия елдерінің аймақтық ынтымақтастығы: негізгі бағыттары мен болашағы” // <http://magistr.kz/referat/show/6737/82/39>. <http://kaz.newsfactory.kz/index.php?do=art&id=26537>.
8. “Орталық Азия және қазіргі таңдағы халықаралық қатынастар жүйесі” // <http://bes-asy1.kz>.
9. Кушкумбаев С.К. Central Asia Monitor газеті, - №33, 23-29 тамыз, 2013.

МЕМЛЕКЕТТЕГІ ЖАСТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Президент Н.Ә. Назарбаев: «Кез-келген ел өз келешегін болашақ ұрпағымен байланыстырады» - демекші, жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады. Қазір бәсекеге қабілетті жастарды дайындау үшін көптеген жұмыстар атқарылып жатыр. Дегенмен, жастардың жүрегіне жаңашылдық тән болады. Сол жаңашылықты ашу және дамыту үшін мемлекет тиімді шешімдер мен іс - шараларды іске асыруы тиіс. Осыған байланысты жастардың қазіргі жағдайын сараптап көрейік:

1. Мемлекет пен жастардың байланысы әлсіз
2. Азаматтық қоғамның дамымауы (негізгі тетіктердің бірі-жастар болуы тиіс);
3. Мемлекеттегі жастардың интегративті деңгейінің төмендігі;
4. Жастардың өз мүмкіндіктері, мемлекеттік бағдарламалар туралы жете білмеуі;
5. Кәсіби даярлық саласындағы, жұмыспен қамтылу, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсетілу тұрысындағы мүмкіндіктердің шектелуі;
6. Жастардың ауылдық жерлерден қалаларға қоныс аударуы қарқынының күрт күшеюі;
7. Жастар арасындағы қылмыстық іс әрекеттердің көбеюі;
8. Жас отау құрған жастар арасындағы тұрмыс жағдайларының нашарлауы;
  - Әлеуметтік фактор;
  - Экономикалық фактор;
  - Бала-бақшалардың жетіспеуі;
9. Тұрмыс жағдайын жақсарту үшін өзге амақтарға немесе елдерге қоныс аударушы ретінде маргиналдануы;
10. Қазір ағылшын тіліне ерекше көңіл бөлінуде. Алдағы уақытта да маңыздылығы арта бермек. Бірақ ауыл аймақтарда ағылшын пәнінің мамандары сапа жағынан да, сан жағынан да көңіл толтырмайды. Ал негізгі білімнің іргетасы мектепте қаланады.

Бүгінгі жастар өмірлік тәжірибе жинақтай отырып ертеңгі күні белсенді жасампаз күшке айналады, сөйтіп өзінің өмірлік даналығын жаңа ұрпақтарға береді. Сондықтан да болашақтағы ересектер – бүгінгі жастар әрбір қоғамның ең бағалы құндылығы болып табылады. Әрбір өміршен дамушы қоғам үшін барлық ұрпақтардың үзілмейтін байланысы, өзара түсіністігі мен қазіргі ұрпақтардың болашақ алдындағы жауапкершілігінің кепілі де осы. Әрбір қоғамның ілгерілеуі реформалардың жүзеге асырылу үдерісіне жастар өкілдерінің қатысу дәрежесімен анықталады.

БҰҰ ның сараптамасы бойынша: «18-25жас» аралығындағы жастар-«Алтын жастар» («Golden Youth»). Ең жанып тұрған сәтте қолдан келгенше еңбектеніп, білім нәрімен сусындауы тиіс.

Жастар деген уақытша белгіленген статус болып табылады. Сондықтан белгіленген статус уақытысын зая кетірмей, ізгілікті ойлар мен тыңғылықты істерге пайдалана білуіміз керек. Бұл екі жаққа да тиімді болмақ. Себебі, ойшыл Томас Джефферсон: «Адам баласының прогрессивті дамуын, білімі мен мәдениетін қолдау және көтермелеу қоғам мен мемлекеттің мүддесі, себебі оқыған, ақылды, еркін адамдармен жұмыс істеу, басқару жеңіл әрі тиімді болмақ» –деген [1].

Ғылымдағы қол жеткен жетістіктерімен Өмірбек Арысланұлы әлемдік деңгейге көтерілген ғалым. Олкісі: «Шынғылымдылгеріапаратын да, ашатын да таланттыжастар.

Бізсолталанттыжастардыдайындауымызкерек, жалықпайтәрбиелеуімізқажет, әринекөпқаржыкетеді. Бірақ қайтарымы түптің түбінде болмай қоймайды», – деген [3].

Президент Н.Ә.Назарбаев өз сөздерінде: «Ел болу үшін ұлттық рух, ұлттық қасиет және ұлтқа деген сенім болуы керек», – дейді [4] елге деген сенімді арттыру үшін мемлекет жастардың сапалы өмір сүру мүмкіндігін арттыруы тиіс, ал жалынды жастар мемлекетімізді дамытуға өз үлесін қосу үшін мемлекеттік мүдденің маңызды екенін ұмытпай, өз жерімізде өз күшімізбен бейбітшілік пен тұрақтылықты дамытып, алдыға өрлеуге тиіс.

«Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы бар. Жалпы алғанда, қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық жағдайларды жақсартуға, болашақ ұрпақтың қалыптасуы мен жан-жақты дамуына тек арнайы жастар бағдарламалары ғана емес, бүгінде елімізде іске асырылып жатқан білім беруді, денсаулық сақтауды, тілдерді дамытудың, үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың ауқымды мемлекеттік бағдарламалары; «100 мектеп, 100 аурухана», «Балапан», «Жұмыспен қамту – 2020», «Бизнестің жол картасы – 2020», «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» бағдарламалары бағытталған.

Мемлекеттегі жастардың демографиялық ахуалын сараптасак: Ел тұрғындарының 26 %-дан астамын 14 – 29 жас аралығындағы Қазақстан жастары құрайды. 2012 жылы олардың саны 4,4 млн. адамға жақындады.

Облыс, сондай-ақ республикалық маңызы бар қала тұрғындарының жалпы санынан жастардың ең қомақты үлес салмағы Астана және Алматы қалаларына, сондай-ақ Ақтөбе облысына тиесілі, мұнда 14 – 29 жас аралығындағы жастар 29 %-ды құрайды.

Тұрғындардың жалпы санынан жастардың ең аз үлес салмағы Солтүстік Қазақстан облысына – 22 %, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстарына – 24 % келеді.

Қазақстан жастарына білім деңгейінің жоғары болуы тән. Жоғары білімі бар жастардың саны соңғы онжылдықта 3 есе, арнаулы орта білімі бар жастардың саны 2 есе дерлік өсті. Жоғары білімі бар ауыл жастарының саны 6 есе, қала жастарының саны 4 есе өсті. Тұтастай алғанда, Қазақстан жастарының 40 %-ының жоғары, аяқталмаған жоғары және арнаулы орта білімі бар.

Соңғы онжылдықта елімізде олардың саны 7 еседен астам өсті. Қазақстан жастар конгресі (2002) және «Нұр Отан» ХДП жанындағы «Жас Отан» Жастар қанаты (2008) сияқты бұқаралық ұйымдарға жастардың шоғырлану процесі жалғасуда. 2005 жылы «Қазақстан студенттерінің альянсы» студент жастардың қоғамдық бірлестігі құрылды.

2011 жылдан бастап «Қазақстан жас депутаттарының қауымдастығы», ал республиканың бүкіл өңірлерінде – жастар мәслихаттары жұмыс істейді. 2011 жылы «Жас Қыран» және «Жас Ұлан» балалар мен жасөспірімдерге арналған жаңа ұйымдар пайда болды, олардың басым міндеті патриоттық тәрбиелеу болып табылады.

Бірқатар жастар бағдарламалары мен бастамалары: «Жастар практикасы», «Жасыл ел», «Дипломмен ауылға!», «Жастар кадрлық резерві», «Мемлекеттік қызмет мектебі», «Жастар - Отанға!» іске асырылуда, олар мол қоғамдық оң резонансқа ие.

Жастар саясатын жүзеге асыруда маңызды орын алатын ұлттық тәрбие, ұрпақтың сана сезімі және отанға деген құрметі. Жастар қай істе болсын патриоттық сезімді жадынан шығармауы керек.Себебі, қай саясатта болмасын ұлт мүддесі жоғары тұрады. Ұлт мүддесін жүзеге асыруда отансүйгіштік қасиет жоғары деңгейде тұратын

болса, алға қойған мақсаттардың орындалуына зор септігін тигізеді. Жоғарыдағы кедергілерді жоймаса, қоғамдағы ірі топ ретіндегі жастардың әлеуметтік-саяси көңіл күйі арту ықтималдығы туындайды. Осы ретте мына жағдайларды ескеру керек:

- Жастардың мүдделеріне сай келетіндей білім алу;
- Өздерінің қабілеттеріне сай келетін жұмыспен қамтылуға жету;
- Қоғам өміріне белсене қатысуды қамтамасыз ету үшін қажеттіліктермен қамтамасыз ету;

- Денсаулықтың жақсы болуына, аурулар мен зиянды әдеттерден қорғалуға қолайлы жағдай жасау;

- Қазақстан даму болашағында барлық сала маңызды. Қазіргі маңда ауыл шаруашылығына жете көңіл бөлінбеуде. Қазақстан болашағын ауыл шаруашылығын дамыту моделімен дамытса, сол жақтағы жастарға да жұмыс көзі табылар еді.

- Ауылдық, сондай ақ қалалық жерлердегі жастардың тұрмыс деңгейін көтеру мақсатында мәдени демалыс, бос уақытты өткізу және спортпен шұғылданду үшін қажет орындар мен объектілердің болуы.

Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман. Жаңа идеялар жастардың жүрегіне тезірек жол табуы тиіс. Содан кейін оларды жетілдіріп, дамып келе жатқан Қазақстан болашағының бәсекеге лайықты, басқа елдермен терезесі тең болуына жоғары деңгейде ықпал етуі тиіс. Болашақ тек білімділерді азаматтардың заманы болмақ. Тек қана іріктелген, сұрыпталған кәсіби мамандар белді қызметте жұмыс атқаратын болады. Ұлы бабамыз әл – Фараби: «Өткеніңді білмесең, болашақты болжау қиын» - , демекші, жастар өткенімізді есте ұстап, үлгі ала отырып, келешекке нық қадам басуы керек. Қаншама сындарлы сағаттарды өткерген батыр бабаларымыздың асыл үмітін ақтау керек. «Бақытқа жеткізетін әрекеттер: ержүректік, үнемділік, ұстамдылық, тапқырлық, қайырымдылық». Уақытымызды үнемдіік, сын уақытында ұстамды, бәселестік заманында тапқыр, еліміздің абыройы үшін ержүрек, бір бірімізге қайырымды болайық! Жас буынның беріктігі – мемлекеттің болашағының негізі.

Әдебиеттер:

1. Деев Н. Н. Т. Джефферсон // Политические учения: история и современность.
2. Бақытжан Жұмағұлов «Егемен Қазақстан», 2011 жылғы 1 наурыз.
3. Н.Ә.Назарбаев «Өзек жарды ойлар».
4. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000191#z6>

Султангали И.А.
ст. 3 курса, университетат
Астана
Турекулов А.Б.
к.ю.н.
заведующий кафедрой
правовых
и экономических дисциплин
университета «Астана»

НОВАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА В БОРЬБЕ С ГЛОБАЛЬНЫМИ УГРОЗАМИ

В современной политологии национальная безопасность понимается как категория, отражающая связь безопасности с государством как целостной системой институтов общества по обеспечению национальных интересов в конкретной исторической обстановке.

В течение 23 лет независимости под руководством Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева проводилась работа по созданию действенной системы обеспечения национальной безопасности. И сегодня можно говорить о том, что в этом направлении есть конкретные результаты.

Так, заметные достижения имеются в области обеспечения внешней безопасности страны. Казахстан стал полноправным членом мирового сообщества, многих международных организаций, прежде всего ООН. Присоединение Казахстана к Хельсинкскому процессу, участие в работе Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, сотрудничество с НАТО позволили интегрироваться в развитую инфраструктуру безопасности и мер доверия, существенно укрепить суверенитет молодого государства.

Придавая важную роль развитию взаимоотношений с нашими соседями, руководство Казахстана стало одним из инициаторов создания и укрепления СНГ и Центрально-азиатского союза, последовательно выступая за укрепление интеграционного сотрудничества, атмосферы доверия и дружбы между государствами постсоветского пространства.

Политика укрепления СНГ является одним из условий внутренней и внешней безопасности Казахстана. Н.А. Назарбаеву принадлежит инициатива дальнейшего укрепления СНГ путем создания единого экономического пространства и зоны свободной торговли, что безусловно выгодно для внутренней и внешней безопасности Казахстана.

В отношениях с Россией наше государство смогло по возможности сохранить все многообразие исторически сложившихся связей, а также заключить ряд важнейших договоров, в которых юридически зафиксирован принцип взаимного уважения суверенитета и независимости, территориальной целостности, нерушимости существующих границ.

Непреодолимое значение для Казахстана имели соглашения с КНР об урегулировании вопросов прохождения казахстанско-китайской границы.

Стремясь к укреплению стабильности на всем Азиатском континенте, Казахстан выступил инициатором созыва Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии, которое призвано стать институтом превентивной дипломатии в огромном регионе мира. На данный момент есть уже конкретные результаты этой работы.

Таким образом, Казахстан был и остается активным участником широкого международного сотрудничества, направленного на ядерное сдерживание, борьбу с международным терроризмом, религиозным экстремизмом, наркоторговлей и другими современными угрозами.

*Секция кафедры общей и
этнической психологии*

**««МӘҢГІЛІК ЕЛ» ТҮСІНІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ»
«ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ
«МӘҢГІЛІК ЕЛ»»**

*Абубакир А.
4 курс студенті,
Қалымбетова Э.К.
ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доценті, психол. ғ. кандидаты*

ЖАСӨСПІРІМ КЕЗЕҢІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

17-18 ғасырға дейін жасөспірімдік шақ айрықша жастық кезең ретінде ерекшелінді. 19 ғасырда көптеген мемлекеттерде жалпы мектептік білім жүйесі құрылды.

Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамуындағы маңызды фаза. Жасөспірімнің жеке бас дамуының аса маңызды факторы – оның өзінің ауқымды әлеуметтік белсенділігі. Ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, ересектермен және жолдастарымен, ақырында өзінің жеке басы мен өзінің болашағын және ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерін жобалау бағытталады [1].

Бала ер жетті дегенде, оның үлкендердің арасында өмір сүруге, солар сияқты дәрежелі болуын айтады. Әрине жасөспірімге шынайы үлкендердің өміріне жету үшін физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік жағынан да әлі алыс. Ол ересектер өміріне объективті түрде қосыла алмайды, бірақ үлкендермен тең құқылы болуға таласады. Жаңа позиция әр түрлі жағынан көрінеді, көбінесе сырт келбеті мен іс - әрекетінен. Жақында ғана балаша жүгіріп секіріп жүрген бала, екі қолын қалтасына салып, арқаны кеңге жайып сабырлы жүреді. Оның қолында темекі мен міндетті түрде жаман сөздер пайда болуы мүмкін. Қыз балалар болса, киген киімі мен шаш үлгілерін өздерінің қатарларымен болмаса журнал сыртындағы қыздармен салыстыруды бастайды. Жасөспірімнің сырт кейіпі отбасындағы көптеген түсініспеушіліктердің себебі болып келеді. Ата - аналарға жастардың киім үлгісі де, олардың бағасы да ұнамайды. Ал жасөспірім бала өзін қайталанбас тұлға ретінде қарай отырып, басқалардан ерекшеленгісі де келмейді. Ол өзінен басқа балалардың бәрінде, тек онда ғана жоқ киімді трагедия ретінде қабылдауы мүмкін. Топпен үндесіп, одан ерекшеленбей өзін қорғанышта сезінуді психологтар қорғаныс механизімі ретінде қарастырып, оған әлеуметтік мимикрия деген ат берген. Үлкендерге еліктеу тек қана

киім мен еліктеумен ғана шектеліп қоймайды. Еліктеу көңіл көтеру мен романтикалық қатынастар кезінен де байқалады. Бұлардың мағынасына қарамастан, үлкендерден көшірілген түрде жүреді: кездесу, хаттар, қала сыртына саяхат, сауық кеші т.б. Әлеуметтік бейімделу өмірдің белгілі бір қырларына келгенде қарқынды дами түседі.

Жасөспірім шақ бала өміріндегі қиын кезең, сондықтан оны созылмалы дағдарыс деп атаған болуы керек. Бұл кезеңнің ең негізгі бейнесі тұлғалық тұрақсыздық, олардың да айналасындағылардың да өмірін қиындатын шақ. Л.С.Выготскийдің айтқнындай «Жасөспірім тұлғасында еш тұрақтылық, нақтылық, қозғалыссыз ештеңе жоқ деген болатын». Тұрақсыздық неден көрінеді?

Ең бастысы, эмоциялық лабильділік, осы шаққа тән нәрсе. Ол физикалық бойдың өсуімен физиологиялық өзгерістермен, жыныстық жетілу дағдарысымен байланысты. Қазіргі психологтардың айтуынша, адам психикасының дамуы екі дағдарыспен байланысты: жасөспірім және кәрілік кезеңімен. Жасөспірім организмі қарқынды дамып, ол ересек адамға айнала бастайды. Кәрілік кезінде кері процесс орын алады. Физиологиялық тұрғыда әлсіздене бастайды. Прогрессивті де регрессивті де өзгерістер психиканың эмоциялық сферасына әсер етеді [2].

Пубертатты кезең 11-13жаста басталады. Ұл балаларда «бойдың өсуі»13 жаста басталып, 15-17 жастарда аяқталады, ал қыздарда екі жыл бұрын басталып, екі жыл кейін аяқталады. Жыныстық ерекшеліктермен қатар, индивидуалды ерекшеліктерде баршылық: кейбіреулердің бойы екіншілерге қарағанда өсуі кеш басталуы мүмкін.

Адам қаңқа сүйектері мен бұлшық еттерінің жылдам өсуінен жүрек, өкпе, басми бағанының жұмысы бұзылады. Сондықтан жасөспірімдер үшін қантамырлар мен бұлшық ет жұмысының бұзылулары байқалады. Спазмалар көңіл - күйдің құбылмалылығын, әлсіздікті әкеледі.

Жасөспірім өзіне деген ішкі қарым – қатынас қалыптастыруға (мен қандай болғым келеді?) басқа адамдарға деген қарым – қатынасқа, және де моральдық құндылықтарға талпынады. Нақ осы жасөспірім кезеңінде адам өзінің жақсылық пен жамандық категориялары арасында саналы түрде өз орнын таба алады. «Намыс, адамгершілік, құқық, міндет» сияқты тұлғаның сипатын басқа да ұғымдар толғандырады.

Жасөспірім кезеңінде адам жақсылық пен зұлымдылықтың диапазонының шектелген шекарасына дейін таниды. Сондай – ақ, ол өзінің ақылы мен жанының кереметтей шарықтаудың мейірбандылықтан зұлымдыққа, адамгершіліктен жауыздыққа дейінгі диапазон аралығын басынан өткереді.

Жалпы адам құндылықтарының икемділігімен, құнды бағыт - бағдарының құрылымымен талдамасын тануға ұмтылған адамға, өзінің іс - әрекетін балалық және ересек жаста анықтайтын, тарихи бекітілген нормативтермен құндылықтарды саналы түрде бұзуға, қабылдауға тура келеді. Ол өзінің бейімделген және бейімделмеген өмір позициясының жағдайы, сонымен қатар оның ойынша, бұл таңдаған позиция, ол үшін ең негізгі, ең қажетті, ең таңдаулы болуы тиіс.

Жасөспірім қоршаған әлемдегі өз орнын табуға қандай күш салып бағытталса да, барлық өмір мәнділігін тануға интеллектуалды дайын болса да, ол көп нәрсені білмейді, өйткені ол өзін қоршаған адамдарды және рухани өмір тәжірибесін білмейді[3].

Психолог В.А. Крутецкийдің бекітуі бойынша жасөспірімдердің жетілуі жеткіншектерге қарағанда жоғары деңгейде. Жеткіншектердің айқын сезімін сырттан қарағанда ересек адамдарға келеді. Оларға қарағанда жасөспірімдердің ортаны бөлек олардың басқаға ұқсамауы және құр-былыстарымен ересек адамдардың ара-сында ерекше болуы, әр түрлі бағытта өз - өзін көрсетуі және өзінің өзіндігін бекітуі тән.

Рувинский Л.И. Хохлова С.И. еңбектерінде жасөспірім шақ - бұл қоғамдық жүйедегі көзқарасқа байланысты дүниетанымның бірінші элементі байқала бастайды, бірақ та әлемге деген көзқарасын толығымен пайымдай алмайды. Тек жасөспірімдерде философиялық ойлау әрекетінің қанағаттануы мүмкін болса, пайда болады. Бұған арқау болатын түрткі - оқудағы білім, тәртіп пен информация, әдеби оқулықтар және сыртқы ортадан алатын көріністер мен үлкендермен қарым – қатынас.

Ш. Бюллер жасөспірімдік кезеңді фаза бойынша бөліп қарастырады. Негативті кезеңге жеткіншектердің дамуын қоюға болады. Ал, позитивті фазада өмірге деген қызығушылықтың пайда болуы, адамға деген ыстық сезім, табиғатты түйсіну болады. Бұл фазаны жасөспірімдерге қатысты деуге болады [4].

М.И. Шардаков бойынша жасөспірімдік кезең адамның тұрмыстық құндылықтары ретіндегі заттық дүниеге психологиялық тұрғыда тәуелді болып қалады. Жасөспірім осы өмірге ой жүгірте бастайды. Соның арқасында ол жасөспірімдік ортаға кіреді. Әр затпен дүниеге таңдау жасау арқылы жасөспірім тұтынушыға айналады. Өз иелігіне заттарды жинай отырып әр – түрлі құндылықтарды жинайды. Олар ақыл – ой, адамгершілік әлеуметтік жағынан есейеді.

Жасөспірімдердің әлеуметтік есейуін дамыту болашақ өмірге даярлау үшін қоғамдық тұрғыдан қажет. Мұның өзі күрделі процесс, уақытты талап етеді және жасөспірім ересектерге арналған нормалар мен талаптар жүйесінде өмір сүре бастаса мүмкін болады. Ал бұл дербестік қажетті әр міндетті түрде міндеттер мен құқықтарды ұлғайтумен байланысты. Тек осындай жағдайда ғана жасөспірімдер ересектерге іс - әрекет етуге, ойлауға алуан түрлі міндетті орындауға, адаммен қарым-қатынас жасауға үйрене алады[5].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Эльконин Д.Б. «Избранные психологические труды». М., 1989г;
2. Кулагина И.Ю. «Возрастная психология». М., 1999г;
3. Обухова Л.Ф. «Возрастная психология». М., 1999г;
4. Кулагина И.Ю. «Личность школьника» Творческий центр, Москва 1999г;
5. И.В. Шаповаленко «Возрастная психология». М., 2005г;

Агабаева Ш.

4 курс студенті,

Садықова Н.М.

ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дің

жалпы және этникалық психология

кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. кандидаты

ГЕНДЕРЛІК СИПАТТАМАЛАРДЫҢ ТҮЛҒАНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНЫТУҒА ӘСЕРІ

XX ғасырдың 90 жылдардан бастап көптеген адамдарды жыныс психологиясы арналған мәселелер қызықтыра бастағаны анықталды, олар осы сұрақтарға арналған ғылыми және әйгілі әдебиеттерді сатып алуға және оқуға дайын болды. Жынысаралық қатынастардың әртүрлі аспектілері арналған әртүрлі көптеген публикациялар шыға бастады. Ғасырдың аяғына таман ғылыми жұмыстардың көлемі ұлғая бастады, енді бұндағы жыныстық айырмашылықтар мен –концепция , моральді-этикалық бағдар тұрғысынан қарастырылды. Негізінде 90 жылдары жүргізілген психологтардың жұмыстары әйел мен ер адамдарының мінез-құлық сипаттамасына, тұлғалық ерекшеліктерінің айырмашылықтарына, маскулиндік-феминдік стереотиптерінің

динамикасы мен мазмұнына, әртүрлі жас кезеңдеріндегі екі жыныстың психологиялық айырмашылықтарына арналған болды.

Сонымен қоса гендерлік психологияның дамуына үлес қосқан тағы бір қозғаушы күш ол феменистік бағыт. Феминизм ұғымы (лат, femina-әйел) алғаш рет XVIII ғасырдың аяғында Францияда пайда болды. Оның негізгі мақсаты -әйелдерге ерлермен тең құқықтар беру: білім алу, жұмыс істеу, сексуалды еркіндік, әлеуметтік-экономикалық, т.б. Кейде феминист-әйелдер өздерінің мақсаттарына жету үшін эпатажды әрекеттерге дейін барды, мысалы, ерлермен қарым-қатынас орнатудан бас тарту, тұрмысқа шықпау(23,Б.9). Бұндай жағдайлардың орын алуына қарамастан, феменистік бағыт жыныс психологиясының ғылым саласы ретінде қалыптасуына үлкен әсер етті[1].

Осылайша гендерлік психологияның даму кезеңдерін екіге бөлуге болады: гендерге дейінгі және гендерлік психология. Гендер (ағылшын тілінен аударғанда gender –жыныс деген мағынаны білдіреді) дегеніміз –адамның әлеуметтік-психологиялық жынысы, ол қарым-қатынас пен өзара қатынаста көрінетін, әлеуметтік мінез-құлықтың ерекшеліктері мен психологиялық мінездемесінің жиынтығы.

Гендер тұлғалық мінездеменің басты бөлігі болып табылады, ол адамның психологиялық және әлеуметтік дамуын шарттайды. Гендердің көп компонентті құрлымы және төрт топтық сипаттамамен анықталады: биологиялық жыныс, гендерлік стереотиптер, гендерлік нормалар және жыныстық сәйкестік [2].

Гендерлік сәйкестік – бұл адамның өзін нақты жыныстың өкілі ретінде өзін-өзі саналаудың аспектісі. Гендерлік сәйкестілік тұлғаны құрастырушы басты бөліктерің бірі және еркектік және әйелдік бітістердің психологиялық интериоризациясы, «Мен» және басқалардың өзара қатынасы кезінде және әлеуметтену процесі кезінде қалыптасады .

Өзін-өзі таныту процесінде ер адамдардың тұлғасының гендерлік сәйкестігі көбінесе, өзінің эффективтілігін бағалауда өзінің ойына, өзіндік қанағаттануына және әлеуметтік сәттілік эталондарына бағдарланса, әйелдер өзінің гендерлік сәйкестігін жүзеге асыруында басқалардың қанағат болуына, әлеуметтік нормаларға бағыттайды .

Элеонор Маккоби — жыныстық айырмашылық психологиясында аса танымал есімдердің бірі. 1966 жылдан бастап өзі жалғыз және әріптестерімен бірге бірнеше жалпыланған монографиялар жазған.Оның «Психология половых различий» атты кітабы Кэрл Жаклинмен бірігіп жазылған (1978 жж.), қазіргі таңға дейін әйел адамының жыныстық айырмашылығымен гендерлік ерекшелігі және басқарудағы гендерлік айырмашылықты сипаттайтын ең ірі еңбектердің бірі болып табылады. 1999 жылы өзінің жаңа монографиясында Маккоби «гендер» терминің «жыныс» терминімен бірге қолданады.Бұл автордың басқарудағы жыныстық ерекшеліктер туралы ойлары қазіргі таңға дейін өте құнды[3].

1960 жылдардың соңында Мартина Хорнер ер адамдарға қарағанда әйел адамның аз жетуіне оңай түсініктеме берді – ол әйел адамдардағы мотивацияның болмауы – «жетістіктен қорқу». Хорнер жұмыстары кең зерттеушілік және қоғамдық резонанс тудыратын. Хорнер бойынша егер әйел адамда мотивация пайда болса онда ол ештененің алдында бас иемейтін басқарушы бола алар еді, және ерлермен қатар жетекші мамандықтарды иемдене алады.

Е.П. Ильин шет ел авторларына сүйене отырып, ер балалардың қарым-қатынас стилі жас кезінен-ақ белсенді және заттық болатыны анықтаған. Қыз балалармен салыстырғанда ер балалар кез-келген жұмысты түсінікті және қажеттіліктеріне байланысты тік мінезді. Ер адамдардың стилі тәуелсіз және билікке икемді, ал әйел адамдар стилі өзара тәуелді. Ер балалар әңгімелесу процесінде қатты ырғақпен сөйлейді, көзге тіке қарайды, күлмейді бірақ күлімсірейді. Дегенмен, көп нәрсе қарым-

қатынас тобына және ондағы ер балалардың позициясына байланысты болады. Қыз балалар әңгімелесу процесі барысында сенімсіздеу болады, орташа ырғақпен сөйлейді, сөз ортасын бөлмеу арқылы тыңдаушының позициясын тұрақты ұстануға тырысады. Ұлдар қарым-қатынасы тұрақтылықпен сипатталады, бір-бірімен араласып сыйласу кезінде құшақтасу және тағы сол сияқтыденелік жақындықтан қашқақтайды. Оларға серіктестердің индивидуалды симпатиясына қарағанда өзара әрекеті мазмұнды. Қыздар қарама-қарсы жыныс өкілдеріне өз эмоциялары мен сезімдерін емін еркін ұстайды, олар тұлғааралық дистанциясының үлкен диапазонын қолданады, мұның әрқайсысы адамдармен белгілі бір деңгейдегі жақындықты көрсетеді. Әлеуметтік бағдарлану нәтижесінде, қыз балалар қарым-қатынас байланысын сезімтал саналап қабылдайды. Қыздардың қарым-қатынас стилі тұлғааралық қатынаста көп жағдайда интуиция дәрежесіне сүйенеді [4].

Мысалы, В. Айкс және Р. Барнстың көзқарасына сүйенетін болсақ, қыз балалар мен ер балалардың жыныс рөлдерінің дәстүрлі көрінісі кезінде олардың бір-біріне сирек қарау мен, сирек сөйлесумен, қарым-қатынас кезінде ишараны аз қолдануын байқауға болады. Әңгімелесу барысында, қыз балалар тыңдаушы рөлінде әңгімелесушіге қарайды, мұндай ерекшелік ер балаларда кездеспейді. Қыздар ұлдарға қарағанда эмпатияға бейім болады, мұны әртүрлі әңгімелер мен түрлі слайдтарды көруден көрініс тапқан.

Д. Джонсон мен Г. Шульман ер балаларға қарағанда қыз балалар қоршағандардың эмоциясына қызығушылық артатынын анықтаған. Дегенмен, ер балалар кейбір эмоцияларды жақсырақ таниды.

В.Е. Каган бойынша, қыз балалар фото суреттерден қарсылық пен ренішті, қобалжу мен мұңды, қанағаттануды көретін болса, ер балалар көкіректікті, қайғыны, салқындық пен нәзіктікті көреді (38,39).

Гендер тұлғалық мінездеменің басты бөлігі болып табылады, ол адамның психологиялық және әлеуметтік дамуын шарттайды. Гендердің көп компонентті құрлымы және төрт топтық сипаттамамен анықталады: биологиялық жыныс, гендерлік стереотиптер, гендерлік нормалар және жыныстық сәйкестік.

Гендерлік сәйкестік – бұл адамның өзін нақты жыныстың өкілі ретінде өзін-өзі саналаудың аспектісі. Гендерлік сәйкестілік тұлғаны құрастырушы басты бөліктерің бірі және еркектік және әйелдік бітістердің психологиялық интериоризациясы, «Мен» және басқалардың өзара қатынасы кезінде және әлеуметтену процесі кезінде қалыптасады.

Өзін-өзі таныту процесінде ер адамдардың тұлғасының гендерлік сәйкестігі көбінесе, өзінің эффективтілігін бағалауда өзінің ойына, өзіндік қанағаттануына және әлеуметтік сәттілік эталондарына бағдарланса, әйелдер өзінің гендерлік сәйкестігін жүзеге асыруында басқалардың қанағат болуына, әлеуметтік нормаларға бағыттайды.

Психикалық қасиеттердің дамуы мен мінез-құлық амалдары биологиялық түрде қатал шартталмаған. Ол толығымен жыныстық дифференциацияға жатқызылады. Адамның өзінің бір жынысқа жату мен гендерлік сәйкестілігін саналау - әлеуметтенудің бір жолы болып табылады. Гендерлік әлеуметтену процесі әртүрлі әлеуметтік және мәдени құралдармен анықталып, бағдарланады. Бұл үшін әрбір қоғамда анықталған гендерлік рөлдер бар.

Кең мағынада рөл түсінігі – бұл қоғамдағы позициядан және сол қоғамда қабылданған нормалар, күтімдер жиынтығына сәйкес келетін адамдардың тұлға аралық қарым-қатынас жүйесіндегі көрінетін мінез-құлықтың амалдарын білдіреді. Гендерлік рөл деп оны қыз немесе бала деп қабылдау үшін адамның әлеуметтік стандарттар жүйесіне, таптауырындарға сәйкестенуі.

Осы көзқараста ең бір танымалысы – Эллис Иглидің әлеуметтік рөлдер теориясы. Бұл теория 1987 жылдан бастап атақты Американдық зерттеушісімен жасалды. Ер адамдар мен әйелдер қауыммен қабылдануы үшін олар өздері өзінің гендерлік рөліне конгурэентті болуы керек, яғни белгілі жыныс өкілі ретінде индивидтен қоғам талап ететін стереотиптер, күтімдер жиынтығы .

Әйелдер мен ер адамдардың өзін-өзі таныту мәселесін қарастырған зерттеушілер дәстүрлі гендерлік рөлдер әйелдердің өзін-өзі танытуына кедергі жасайды, яғни «жанұядан тыс» өзін-өзі таныту мүмкіншіліктерін шектейді .

Ер адаммен орындалатын инструменталды рөлдің мазмұны сыртқы әлеммен жанұя байланыстыру, яғни жанұяны қамтамасыз ету жұмысы болса, әйелдің орындайтын экспрессивті рөлі – жанұя ішіндегі климат пен гармонияны орнатуда жатыр, ол ең біріншіден балаларға қамқорлық ету және үй шаруасын орындаумен байланысты.

Осылайша, жанұядағы әйелдердің рөлі көбінесе жанұя мүшелеріне деген қамқорлықпен байланыстырылса; ер адамдардың өзіндік сәйкестендіруінде профессионалды статусы басты орында тұр (48).

И. Атватер иен К.Г. Даффидің зерттеулері өзіндік бағалаумен гендерлік ер адамдық немесе әйелдік рөлдері арасындағы байланысты анықтады. Әйелдердің өзін-өзі бағалауы әлеуметтік қарым-қатынастармен байланысты болса, ер адамдардың өзін-өзі бағалауы істегі сәттілікпен байланысты болады.

Гендерлік рөлдерді түсінуде С. Бем ұсынған фемининдік және маскулиндік феномендері жаңа түсініктерді енгізді. Фемининдік және маскулиндік – бұл әйел мен ерге тән соматикалық, психикалық, мінез-құлықтық және тұлғалық қасиеттер туралы нормативті түсініктер. Фемининдік әйелдерге тән қасиеттерді (нәзіктік, мейірімділік, ұялшақтық, көңіштік, т.б.) бейнелесе, маскулиндік ерлерге тән қасиеттерді (тәуелсіздік, табандылық, өзіне-өзі сенімділік, өжеттік, т.б.) бейнелейді [3].

Шетел және кеңес психологиясында гендер мәселесі терең зерттелген. Әлеуметтік жыныс айырмашылықтарын зерттей келе, әйел адамдарының шет елдегі жағдайы қазіргі таңда ер адамдардың жағдайларынан нашар емес, яғни құқықтары тең, және демократиялы қоғамда кәсіпте және мемлекеттік қызмет орындарында жұмыс атқара алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Берн Ш. Гендерная психология - СПб.: изд. Питер, 2001. - 320с.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2005.
3. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. Вып 2. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 1998.
4. Кон И.С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире//Введение в гендерные исследования. Часть 1. Учебное пособие./Под ред. И.Жеребкиной. Харьков-СПб., 2001.

*Азамджонова Н.А.
4 курс студенті,
Сейітнұр Ж.С.
әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доценті, психол. ғ. кандидаты*

ИНДИГЕНДІК ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ

Отандық және кеңестік психология ғылымы ұзақ уақыт бойы «мәдениет» ұғымына лайықты назар аудармай келді. Мәдениетті зерттеуді посткеңестік елдер күні бүгінге дейін мәдениеттану не мәдени антропология еншісіне қалдырып отыр. Мұның басты бір себебі академиялық психологияда позитивизм парадигмасы үстем болып тұр. Ақпараттық технология жетістігі тудырған, бүгінгі таңда ықпалды бағыттардың бірі болып отырған когнитивтік психологияның өзі «бірінші» психология (В. Вундт негізін қалаған жаратылыстанулық эксперименттік үлгі) парадигмасы шеңберінен шыға алмауда. Когнитивтік психологтардың өздері оның жалпы когнитивтік ғылымға және барған сайын күшейе түскен когнитивтіліктің физиологиялыққа айналу тенденциясына алаңдауда. Психолог ғалымдардың кешенді зерттеу талпыныстары психиканың физиологиялық негізін қарастырумен шектеліп қалуда. Тек соңғы уақытта ғалымдар мәдениетті психологияның кіндік ортасына қоюды талап етуде. Бірқатар ірі психологтар мәдениеттің психологиялық зерттеулердің орталығы, дінгегі болуын негіздеуде. Психология ғылымында мәдениетті зерттейтін бірнеше пәндер бар. Батыс елдері ғылымдарында (әсіресе, АҚШ елінде) мәдениет пен психология арасындағы байланысты психологиялық антропология, кросс- мәдени психология, мәдени психология және индигендік (төлтума) психология сияқты пәндер зерттейді [1]. Посткеңестік ТМД елдерінде, соның ішінде Қазақстанда бұл мәселелермен этнопсихология ғылымы айналысады.

Белгілі этнос зерттеуші Л.Н. Гумилев негіздегендей, жалпыадамзаттық мәдениет дегеніміз оны құрайтын этностық мәдениеттер. Бүгінгі таңда жер бетінде бес мыңнан астам этностық топ, екі жүзге жуық тәуелсіз мемлекеттер бар. Жер шарында этносфера (тайпа, халықтар, ұлттар) бары іргелі факт. Этностан тыс адам жоқ. Әр халық өзіндік этномәдениет жасайды. Олардың өз тілдері, өзіне тән ойлау және өмір сүру салттары, құндылықтар жүйесі бар. Біреулері оны келесі ұрпаққа жеткізіп сақтай алады, ал біреулері сақтай алмайды. Сөйтіп өздерін жоғалта бастайды. Мәдениеттерді біркелкілендіретін (унификация) жаһандану құбылысы бұл үрдісті тездетуде. Сондықтан, саяси қайраткерлер мәңгілік ел болу идеясын орынды көтеріп отыр.

Мәдениет факторы қазіргі жаһандану жағдайында маңызды бола түсуде. Бүгінгі таңда мәдени ықпалға ұшырамаған ұлттарды табу қиын. Соңғы он жылдықтарда жеке тұлғалардан бастап ірілі-кішілі әлеуметтік топтар, мемлекеттік институттар мен қоғамдық ұйымдар арасында тікелей байланыстар мен мәдени алмасулардың қарқынды өсуі айқын байқалады. Әлемдік білім беру жүйесіне қосылу процесі мәдениетаралық өзара түсіністік пен академиялық ұтқырлық мәселесін арнайы зерттеуді талап етуде. Халықтар мен мәдениеттердің өзара байланысы мен әрекеттестігінің ұлғаюы олардың бірі-бірін түсінуі мен мойындауы, өзіндік анықталынуы (идентификация) мәселесін өткір тудырып отыр. Әдетте біз «әлеуметтік тұлға», «саяси тұлға» сияқты ұғымдарды жиі қолданамыз. Ал қоғамдық практиканың (халықаралық қатынас, мәдени алмасу, бизнес саласы, психологиялық консультация,

білім беру және т.б.) бүгінгі сұраныстары «мәдени тұлғаны» ескеру қажеттігін талап етуде. Психологияға «мәдени тұлға» категориясын енгізсе де артық етпейді.

Кезінде АҚШ дамушы елдерге көмек ретінде бағдарлама қабылдап, Әлем Корпусы жобасы аясында еріктілер мен сарапшыларды түрлі мемлекеттерге жіберген еді. Алайда олар онда өзара түсініспеушілік пен қақтығысарға тап болып нәтижеде миссиялары сәтсіздікке ұшырады. Тіпті белгілі бір елдің тілін жетік білгенің өзінде де, олардың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары, мінез-құлық нормаларын, мәдени ерекшеліктерін ескермесең психологиялық байланыс орнамайды екен. Мұның өзі ғалымдарды, мамандарды мәдениаралық қарым-қатынас мәселесіне ерекше назар аударуға мәжбүр етті. Оқу бағдарламаларына мәдениет факторын ескеретін арнайы пәндер кіргізіле бастады. Қазақстандық орта және жоғары білім стандарттарына ұлттық дүниетанымды қалыптастыратын индигендік психология сияқты пәндерді кіргізсе артық болмас еді. Өкінішке орай, орыстанған, батыстанған шенеуніктер санасын өзгерту әзірге мүмкін болмай отыр. Уызында төл мәдениетімен сусындамаған, рухани түп тамырынан айырылған мәңгүрт адамдарға бәрібір сияқты ғой.

Бүгінгі таңда жаһандану үрдісіне жауап ретінде әлемде индигендік психология бағыты айтарлықтай дамуда. Қазақша оны төлтума психология деуге болады. Бұл бағыттың ең жарқын өкілдерінің бірі кәріс психологы Уикол Кимнің пайымдауынша, «индигендік психология – басқа аймақтан алып келінбеген және тек «өздеріне» арналған ерекше психологиялық білім [2]. Бұл тұрғыдан қарасақ, психологиялық құбылыстар әлеуметтік-мәдени контексте зерттелінуі тиіс, кез келген құбылысты психологиялық түсіндіру мен түсіну жергілікті стандартқа сай болуы тиіс. Индигендік психологияға тән бірнеше белгілерге қысқаша тоқталып кетейік. Біріншіден, индигендік психология психологиялық феномендерді контексттік тұрғыда зерттеуге үлкен мән береді. Екіншіден, индигендік психология - жалпы барлық елдерді, мемлекеттерді қамтиды. Көбінесе адамдар индигендік психологияның зерттеу пәнін шеткері, оқшауланған жерлерде өмір сүретін «экзотикалық» адамдар жайлы антропологиялық зерттеулермен теңестіреді. Ол қате түсінік. Индигендік психологияның мазмұнын тек «Үшінші Дүниеде» өмір сүретін адамдар жайлы ғана білім емес, кез келген мәдени және этностық топтарға тән жергілікті, инсайдерлік білімдер жүйесі құрайды. Үшіншіден, индигендік психология психологиялық әдістемелерді негіздеумен не дәлелдеумен, болмаса құрастыру не жоюмен айналыспайды. Ол кез-келген феноменді талдау үшін тиімді әдістемелерді қолдануды жөн көреді. Өйткені, ғылыми қауымдастықтың қолданатын әдістемелері сан алуан және әдіснамалық әрі әдістемелік аспект ғылымда әлі шешуін таппаған күрделі мәселелердің бірі. Индигендік психология әр түрлі әдістер мен әдістемелердің қолданысын жақтайды: сапалық, сандық, эксперименттік, салыстырмалық, көптік методикалар, философиялық талдау және т.б.;

Төртіншіден, тек мәдениет иелері, яғни іштегі, жергілікті адамдар ғана нағыз төлтума және жергілікті мәдени феномендерді толық түсіне алады, ал сырттан келгендерге бұл түсінік шектелген түрде ғана қол жетімді болып есептеледі. Дегенмен бір қоғамда өмірге келіп, сол қоғамда өсіп-жетілгендердің сол жергілікті, төлтума мәдениетке деген түсініктері болғанымен, ол әрқашан назар аударылып қабылданатындай ерекше дүние емес. Зерттеушілердің пікірлері бойынша, адам жайындағы ең маңызды нәрсе олардың аз мән беретін заттары болуы мүмкін. Керісінше, сырттан келгендер не сырттай көзқарасқа ие болғандар табиғи болып көрінген заттардың мәдени екендігін байқаған. Демек, ішкі тұрғындар тарапынан байқалмай қалған ерекшеліктер, қарама-қайшылықтар мен «өлі аймақтарға» назар

аудару маңызды (Клейнман, 1980). Ішкі және сыртқы көзқарастардың екеуі де психологиялық феноменнің жалпылама әрі ортақ түсініктерін табуда зор үлесі бар.

Бесіншіден, индигендік психология күнделікті тұрмыстық, эмпирикалық білімдерге, яғни эпизодтық білімдерге мән береді. Адамдар өздері және айналасындағы әлеуметтік дүние жайлы күрделі түсініктерге ие. Олар практикалық және эпизодтық түсінікке ие болғанмен, берілген құрылымды немесе үдерісті сипаттайтындай аналитикалық қабілеттерге ие болмауы мүмкін. Эпизодтық және аналитикалық білім, екеуі екі түрлі таным болып табылады. Жалпы психология психологтардың концепцияларын, түсіндірмелерін ұсынғанмен, ол нақты адамзат психологиясын білдірмейді. Басқа сөзбен айтқанда, қазіргі заманның психологиясы - психологтардың психологиясы болып табылады. Жергілікті психологияда алынған эпизодтық ақпараттар тестіленіп, дәлелденуі үшін, аналитикалық пішінге келтіруі тиіс.

Алтыншыдан, жергілікті концепциялар индигендік психологияның мысалдары ретінде қарастырылған. Гректің филофимо концепциясы («сыпайы, ізгілікті, сенімді, намысқор адам», Триандис, 1972), үнділік анасакти («бөлінбеу», Панде & Найду, 1992), жапондық амаэ («шыдамды тәуелділік», Дой, 1973), Филиппиндегі капва («тұлғаның басқалармен бөлісуі», Энрикез, 1993), Кореяның джунг түсінігі («терең құштарлық немесе іңкәрлік» Цой, Ким & Цой, 1993) арнайы талданып, түрлі мәдениетке байланысты синдромдар ретінде танылды. Қазақтардың да тек өзіне тән мәдени синдромдары, индигендік тұлға концепциялары (мәселен, Абайдың «толық адам» концепциясы, Шәкерімнің ар ілімі сияқты) бары белгілі. Өкінішке орай, батыстық әдіснамадан өзгені мойындамайтын қазақстандық психологтар ондай тақырыптарға бойлап бара бермейді. Жоғарыда келтірілген концепциялар қызықты болғанмен, тілдік кедергілер коммуникативтік процеске бөгет болуда. Екінші бір мәселе, берілген концептуализациялардың шынайылығын нақтылау қиынға соғады. Үшінші мәселе, осы жергілікті талдауларға эмпирикалық қолдау көрсетілмегендіктен, ғылыми еңбекті іске асыру қиынға соғады. Дескриптивтік талдау – осы индигендік психология зерттеулеріндегі бастапқы нүкте болғанмен, қорытынды нүктесі емес. Жапон зерттеушісі С. Ямагучидің пікірінше, мәдени психология мен индигендік психология адам психологиясының әмбебаптығы идеясын қабылдамайды. Индигендік психологияның өкілдері зерттеудің теориясы, әдістері, терминологиясы сол зерттелінетін мәдениетте дамуы тиіс және зерттеуші ғалым ретінде нақ сол мәдениеттің адамдары болуы шарт деп есептейді.

Сонымен, зерттеушілер индигендік психология ретінде белгілі бір мәдени дәстүрге негізделген психологиялық ой-пікірлер мен практиканың жүйесін атап жүр. Индигендік психология әлеуметтік мінез-құлықты зерттейтін ғылымдардың мәдени аспектіні ескеру қажеттілігінен туындап отыр. Өйткені, қазіргі психологиялық ғылымдардың қортындыларының әмбебаптығы проблемасы өткір тұр. Батыстық психологиялық білімдер (WASP, ағылшынша Western academic scientific psychology — Батыстық академиялық ғылыми психология) өзге көпшілік өмір сүретін әлемге сәйкес келмейтіні эмпирикалық деңгейде белгілі болды. Статистикалық тұрғыдан да, демократиялық қағида тұрғысынан да басым көпшілік маңызды. Егер психология ғылымы нағыз ғылыми қорытынды шығарғысы келсе, онда мәдени ерекшеліктерді ескеретін кросс-мәдени (салыстырмалы) зерттеулерін жүргізуі шарт. Индигендік психология осы талаптарды ескереді. Өйткені, индигендік психологтар жергілікті (локалды) адамдар қоғамының әлеуметтік-мәдени фактісіне сәйкес келетін мінез-құлық туралы ғылымды дамытқысы келеді. Индигендік психологияны батыстан бөлек қоғамның дәстүрі, нанымы, сенімі мен идеологиясын бейнелейтін психология деуге болады.

Индигендік психология әлі даму үстіндегі психологияның жас саласы болып табылады. Ол жалпы психологияның шекарасы мен мазмұнын кеңейтуге тырысты. Индигендік психологияның өте қысқа ғана тарихы бар. XX ғ. 70-ж. соңында батыс емес елдердегі бірқатар психологтар, мәселен, Мексикада (Диас-Герреро, 1977), Корея (Квон, 1979), Жапония (Азума, Имада, 1994), Филиппины (Энрикес, 1977; Лэгмей, 1984), Үндістан (Синха, 1986), Тайвань (Ян, 1997) және т.б. автохтонды, индигендік психологияның қажеттілігін насихаттай бастады. Вирджило Энрикес филиппиндік психологияны белсенді қорғаған, ұлттық Қозғалыстың харизматикалық көшбасшы болды. Бүгінгі таңда әлемнің әр елінде индигендік психологияның белсенді өкілдері бар: Австралияда Йоши Касима; Камерунда Баме Нсаменанг; Канадада Джон Берри мен Джон Адэйр; Колумбияда Рувим Ардила; Францияда Дениз Джодел; Грекияда Джеймс Георгас; Гонконгте Майкл Бонд, Фанни Чунг, Дэвид Хо, Генри Кэо, Квок Леунг, Чунг-Фан Янга;

Үндістанда Р. К. Нэйду, Дж. Б.П.Синха, Р.К. Трипатхи, Рамеш және Кришмар Мишра; Жапонияда Хироши Адзума, Акира Хошино и Сузуму Ямагучи; Кореяда Санг - Чин Чой, Уикол Ким, Ен Син Парк; Мексикада Рохелио Диас-Герреро мен Роландо Диас-Ловинг; Нигерияда Майкл Дюроджэйв; Филиппинде Альфред Лэгмей и Роджелия Пи-пуа; Польшада Павел Боски; Швецияда Карл Мартин Аллвуд; Швейцарияда Пьер Дазан; Тайванда Ко-Шу Ян и Кванг-Куо Хуань; Түркияда С. Кагитшибаси; АҚШ та Фатали Могхаддам, Папа Римский Кэролайн, и Джозеф Тримбл; Венесуэлада Хосе Мигель Салазар және т.б.

1993 жылы У. Ким и Дж.Берридің «Индигендік психология: мәдени контекстегі зерттеулер мен тәжірибелер» атты еңбегі жарық көрді. Бұған дейін индигендік психология салыстырмалы түрде белгісіз сала болып табылған еді. Енді оған арнайы назар аударыла бастады. 1999 жылы Джон Г.Адэйр мен Роландо Диас-Ловинг «Индигендік психология: тұжырымдамалар мәні және оны бағалау» атты арнайы жұмысты жариялады. Соңғы жылдарда әлеуметтік психологияның Азиялық жорналында Манфуса Шам мен Кванг-Куо Хванның «Индигендік психологияның гносеологиялық шақыруына жауаптар» атты арнайы басылым жарық көрді (2005). Карл Мартин Аллвуд пен Джон В. Берри Халықаралық психология журналында (2006) «Индигендік психологияның шығу тегі мен дамуы: халықаралық талдау» атты арнайы басылымды редакциялап жариялады. Мәдени психология мен кросс-мәдени психология бойынша энциклопедиялық анықтамалықтарда, «Кросс-мәдени психология: ғылыми қолданысы» (Берри және т.б., 2002), «Түрлі мәдениеттегі әлеуметтік психология» (Смит, Бонд, 1999) атты оқулықтарда индигендік психологияға арналған бөлімдер бар.

2001 жылдың 29 қазан – 1 қараша аралығында Тайвандағы Тайбэй қаласында «Индигендік психологиядағы ғылыми жетістіктер: философиялық және мәдени-эмпирикалық үлестері» деген атпен халықаралық семинар болып өтті. Дүниежүзінің осы саладағы жектекті ғалымдары бас қосқан бұл халықаралық семинарда индигендік психологияға қатысты әр алуан көзқарастарды, бағыттарды біріктіру, оның болашағы арнайы талқыланды.

Жергілікті жағдайға сай келетін психологиялық құбылыстарды зерттейтін индигендік психология бағыттының дамуына жаһандану процесі де үлкен әсер етіп отыр. Оның үстіне, Қазақстанда автохтон халық болып табылатын қазақтардың жойылып кетпеуі үшін де индигендік психологияны дамыту өте маңызды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Берри Д., Пуртинга А. и др. Кросс-культурная психология: Исследования и применения – Харьков, Гуманитарный центр, 2007.- 560 с.

2. Лебедева Н.М. Этническая и кросс-культурная психология: Учебник для высших учебных заведений. М.: МАКС Пресс, 2011- С.18

*Ахметова А.
студент 2 курса,
Байшукурова А.К.
к.биол.н., доцент кафедры
общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ АДАПТАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ В УНИВЕРСИТЕТЕ СТУДЕНТОВ ОТДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ, МЕХАНИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО И ХИМИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТОВ

Студенческий возраст – юношеский период развития человека, это начало самостоятельной, взрослой жизни. Юность для юношей и девушек — это время выбора жизненного пути, учеба в ВУЗе, работа по выбранной специальности, создание семьи, для юношей, возможно, – служба в армии.

Современный этап социального развития общества «сдвинул» в психологическом и деятельностном планах границы всех возрастов в сторону более раннего наступления зрелости (в том числе – социальной зрелости). Данный процесс происходит одновременно по многим экономико-политико-социальным направлениям, но вместе с этим парадоксально усиливается социальный инфантилизм среди юношества и молодёжи. Тем не менее, в отличие от сравнительно недавнего прошлого, к лицам молодого возраста, только что закончившим ВУЗы, обществом сегодня применяется термин уже взрослые люди и возрастают общественные ожидания по отношению к ним. В этой связи, на современном этапе в целом возрастает значимость юношеского возраста как для успешного формирования личности юношей и девушек, так и для продуктивного социального развития общества [1].

Психологическую базу для профессионального самоопределения в юности составляет, прежде всего, социальная потребность юношей и девушек занять позицию взрослого человека, осознать себя в качестве члена общества, определить себя в мире, то есть понять себя и свои возможности наряду с пониманием своего места и назначения в жизни.

Другим важнейшим фактором, составляющим психологическую базу профессионального самоопределения и обеспечивающим готовность юношества к вступлению во взрослую жизнь, является наличие способностей и потребностей, которые позволяют с возможной полнотой реализовать себя на гражданском поприще, в труде, в будущей семейной жизни. Это, во-первых, потребность в общении и овладение способами его построения; во-вторых, теоретическое мышление и умение ориентироваться в различных формах теоретического познания (научном, художественном, этическом, правовом), что выступает в виде сложившихся основ научного и гражданского мировоззрения, а также развитой рефлексии, с помощью которой обеспечивается осознанное и критическое отношение к себе; в-третьих, потребность в труде и способность трудиться, овладение трудовыми навыками, позволяющими включиться в производственную деятельность, осуществляя её на творческих началах.

Исследования показывают, что первокурсники не всегда успешно овладевают знаниями отнюдь не потому, что не получили необходимой базы в средней школе. А

потому, что у них не сформированы такие черты личности, как готовность к обучению, способность учиться самостоятельно, контролировать и оценивать себя, владеть своими индивидуальными особенностями познавательной деятельности, умение распределять свое рабочее время для самостоятельной подготовки [2].

Серьёзное, глубокое влияние на восприятие мира юношами и девушками оказывает то социальное пространство (микросоциум, мезосоциум и макросоциум), в котором они живут. Здесь, в живом общении, познается жизнь и деятельность взрослых, состоявшихся в профессии людей.

В юношеский возрастной период довольно напряжённо происходит формирование нравственного сознания, осуществляется выработка и формирование ценностных ориентаций и идеалов, устойчивого мировоззрения, гражданских качеств личности. Юность — решающий этап формирования мировоззрения личности. Мировоззрение — это не только система знаний и опыта, но и система убеждений, переживание которых в юности сопровождается чувством их истинности (юношеский максимализм), правильности. Поэтому, в юности формирование мировоззрения связано с решением, так называемых жизненных проблем. Явления действительности интересуют юношу и девушку не сами по себе, а в связи с собственным отношением к ним. Мировоззренческий поиск в юности включает в себя социальную ориентацию личности, осознание себя в качестве частицы социальной общности (социальной и/или профессиональной, культурной группы, нации и/или этноса и т.п.). Юношеством осуществляется осознанная ориентация на своё будущее социальное положение (выбор социально-профессионального статуса), осмысливаются способы его достижения.

Психологическое содержание юношеского этапа развития личности, наверное, в большей степени связано именно с развитием самосознания как психического образования, с решением задач профессионального самоопределения и со вступлением во взрослую жизнь. К 16-17 годам уже возникает особое психическое измерение в структуре самосознания, которое обозначается термином самоопределение. С точки зрения развития самосознания субъекта, в юношеском возрасте самоопределение характеризуется осознанием себя в качестве члена общества и конкретизируется в новой, общественно значимой позиции. С 17 до 20 лет самосознание личности всё больше развивается, усложняется, структурируется, приобретая системно законченный вид к поздней юности, — к 20-21 годам [1].

В юности активно формируются познавательные и профессиональные интересы, потребность в труде, способность строить жизненные планы, общественная направленность личности. Становление устойчивого самосознания и стабильного «Образа Я» — возможно, центральное психологическое новообразование юношеского возраста. В юности практически окончательно складывается система представлений человека о самом себе, сформировывается некое обобщённое представление о себе, которое, независимо от того, истинно оно или нет, представляет собой психологическую реальность, влияющую на поведение, порождающую те или иные переживания. При этом в самосознание активно входит психологический фактор времени, юноша и девушка начинают «жить будущим».

Самоопределение, как личностное, так и профессиональное, — характерная черта студенчества. Выбор профессии упорядочивает и приводит в систему соподчинения все разнообразные мотивационные тенденции в студенчестве, идущие как от непосредственных интересов личности, так и от других многообразных мотивов, порождаемых условиями социально-профессионального выбора.

Любая профессия предъявляет определенные требования к личности специалиста, в психологии эти требования особенно высоки, а роль личностных

свойств и качеств психолога в успешной деятельности, на наш взгляд, выше, чем в большинстве других профессий сферы «человек-человек». Для психолога собственная личность – важный "инструмент" и исследовательской, и практической работы. Идет ли речь о психотерапии гуманистического толка или об экспериментальном изучении мотивации социального поведения, личностные характеристики психолога, как нам представляется, обязательно сказываются на результатах и самом способе его профессиональной деятельности [3].

Для сравнения мы исследовали уровень адаптации к учебной деятельности в университете студентов психологического отделения, механико-математического и химического факультетов. Мы полагаем, что именно личностные особенности студентов-психологов помогают им более успешно, по сравнению со студентами других специальностей, адаптироваться к обучению в университете. Студентам факультета химии, а так же механико-математического факультета не предъявляют столь высоких требований в сфере отношений «человек-человек», «человек-общество», так как это не настолько важно для их будущей профессии. Исходя из всего вышесказанного, нами была выдвинута гипотеза о том, что студенты-психологи адаптируются к обучению в университете, более успешно, чем студенты механико-математического и химического факультетов.

Для этого нами было проведено исследование, в котором приняли участие студенты 2 курса КазНУ им. аль-Фараби, по специальностям психология, информационные системы и химия, проживающие в г. Алматы. Были выдвинуты следующие гипотезы:

H_0 : уровень успешности адаптации студентов к обучению в университете при переходе от выборки к выборке является случайным.

H_1 : уровень успешности адаптации студентов к обучению в университете при переходе от выборки к выборке не является случайным.

Их данные были обработаны по S критерию Джонкира. По результатам которого была доказана альтернативная гипотеза - H_1 : уровень успешности адаптации студентов к обучению в университете при переходе от выборки к выборке не является случайным.

Нами была доказана гипотеза о том, студенты-психологи имеют более высокий уровень успешности в социально-психологической адаптации к обучению в университете.

В современном мире именно в студенческом периоде человек решает, в какой последовательности ему стоит реализовывать себя не только в трудовой деятельности, но и в жизни. Из этого следует, что значимость студенческого возраста существенно возрастает, так как имеет проекцию на всю жизнь человека.

Список литературы:

1. Донцов Д.А. Сенкевич Л.В. Психологические особенности, социально-психологические закономерности и специфика развития личности в юношеском возрасте 28.11.2012 novainfo.ru №9 <http://novainfo.ru/archive/9/psihologicheskie-osobennosti-socialno-psihologicheskie-zakonomernosti-i-specifika-razvitiya-lichnosti-v-yunosheskom-vozhraсте>
2. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
3. Косолапова Н.В., Иванова А.И. Юридическая психология.М., 2007. Стр. 64-67.

*Ахметова А.Е.,
студент 2 курса,
Кабакова М.П.,
к.психол.н., доцент кафедры общей
и этнической психологии КазНУ имени аль-Фараби*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ В УНИВЕРСИТЕТЕ

Период обучения в вузе – это важный период социализации личности. Социализация – это процесс формирования личности в определенных социальных условиях, процесс усвоения человеком социального опыта, в ходе которого человек преобразует его в собственные ценности и ориентации. В студенческом возрасте задействованы все механизмы социализации: это и освоение социальной роли студента, и подготовка к овладению социальной ролью «профессионального специалиста», и механизмы социального влияния со стороны преподавателей и студенческой группы. Явления внушаемости и конформизма также выражены в студенческой среде.

Резкая ломка многолетнего привычного рабочего стереотипа, основу которого составляет открытое Павловым психофизиологическое явление – динамический стереотип, иногда приводит к нервным срывам и стрессовым реакциям. По этой причине период адаптации, связанный с ломкой прежних стереотипов, может на первых порах обусловить и сравнительно низкую успеваемость, и трудности в общении. Выработка нового стереотипа зависит от типа нервной системы [1].

В контексте целей обучения в университете, социально-психологическая адаптация означает способность соответствовать требованиям и нормам учебного заведения, а также способность развиваться в новой для себя среде, реализовывать свои способности и потребности, не приходя с этой средой в противоречие.

Первые трудности для студента связаны с новыми условиями жизни, с первичной социализацией в университете. Ведь вместе с присвоением статуса студента молодые люди сталкиваются с рядом трудностей: новая система обучения, взаимоотношения с однокурсниками и преподавателями, проблемы в социально-бытовом отношении, самостоятельная жизнь в городских условиях (для иногородних студентов), недостаточное знание структур и принципов работы университета и возможностей для самореализации в творчестве, науке, спорте и общественной жизни.

Признаками неуспешной адаптации являются снижение работоспособности, усталость, сонливость, головные боли, доминирование подавленного настроения, возрастание уровня тревожности, заторможенность или, напротив, гиперактивность, сопровождающаяся нарушениями дисциплины, систематическое невыполнение домашних заданий, пропуски занятий, отсутствие мотивации учебной деятельности. От того, как долго по времени происходит процесс адаптации, зависят текущие и предстоящие успехи студентов. Одним из немаловажных этапов, которого не

избежать, учась в университете, как известно, является знакомство и общение с новым коллективом. Процесс адаптации учащихся в новом для себя коллективе зависит от обстановки в группе, от ее психологического климата, от того, насколько интересно, комфортно, безопасно чувствует себя учащийся во время уроков, в ситуациях взаимодействия с товарищами и педагогами [2].

Нами был проведен социально-психологический опрос среди студентов 1-го и 2-го курсов КазНУ им. аль-Фараби, в ходе которого были выявлены основные проблемы в адаптации юношей и девушек, проживающих в г. Алматы и иногородних студентов. Всего в опросе приняло участие *100 студентов*, из них 50 юношей и 50 девушек.

Итак, на первом месте среди *проблем девушек* выступает сам процесс обучения в университете, далее следует нехватка общения с семьёй. Ведь многие из студентов являются приезжими и соответственно, поступая учиться в другой город, они покидают родное гнездо.

По данным опроса большинство девушек (60%) испытывают трудности в освоении учебного материала. Возможно трудности в учебном процессе, в большей степени, зависят от их высокого уровня притязаний, завышенных требований к себе, более ответственного отношения учебе, поскольку хотят оправдать ожидания своих родителей и учителей. Также можно предположить, что эти проблемы основаны на недобровольном выборе профессии. Как показали результаты опроса, некоторые студенты поступают в определённый университет, на определённую специальность, потому что так нужно, или же, потому что так хотят их родители.

Более 70% девушек на вопрос, как они расценивают изменения отношений с семьёй, ответили отрицательно. Это связано с тем, что девушки в целом более эмоциональны и, следовательно, больше, чем юноши нуждаются в общении с близкими людьми, их поддержке.

Отрыв от семьи сказывается не только на девушках, но и на юношах (56%). Нелегко отвыкнуть жить в месте, где всё готово (горячий обед, чистая одежда) и всё знакомо. Не у каждого из новоиспечённых студентов хватает самостоятельности, чтобы жить в комфорте.

Большой проблемой оказывается отсутствие контроля со стороны взрослых, нежели заботы. Среди основных проблем, отмеченных в опроснике, преобладают такие как:

- неспособность экономно обращаться с деньгами;
- недосыпание;
- прогул занятий, по причине не подготовленности.

Большинство проблем, отмеченных юношами можно объединить в одну большую группу – самоорганизация.

Таким образом, *юноши в большинстве случаев испытывают проблемы не с учёбой, а с самоорганизацией*. Отсюда можно сделать вывод, что юноши поступают на ту или иную специальность чаще по желанию. Однако, на наш взгляд, отсутствие

проблем с учёбой основывается на низком уровне притязаний в данном вопросе. Очень часто для юноши получить невысокий балл, это уже хорошо. В то время как девушки стараются получать максимально возможные баллы, что не всегда удаётся. И поэтому у них могут чаще возникать проблемы с учёбой. Дело в ответственности, с которой подходят юноши и девушки к данному вопросу.

Далее нами был проведен статистический анализ различий в уровне адаптации алматинских и иногородних студентов к обучению в вузе. Различий в баллах оказалось достаточно, чтобы доказать гипотезу, о том, что уровень успешности адаптации в каждой из выборок имеет не случайные различия.

Студенческие годы, как известно самые интересные и насыщенные. Молодость и сила, амбиции – вся эта бьющая через край энергия направляется в новое русло. Это и знакомство с коллективом, новая кредитная система обучения, возможно новый город и ещё много чего другого. Но все ли готовы к этому? Хватит ли сил, нервов?

Очень важен изначальный настрой, который задаётся в семье. Очень важно дать понять студентам, что они значимы для семьи, несмотря на то, что живут отдельно. Что рано или поздно им бы пришлось жить самостоятельно. Теперь этот момент для них настал. Также порекомендовать поддерживать отношения со школьными друзьями. Ведь они находятся в одинаковом положении, и понимают друг друга так, как никто лучше их не поймёт. Осознание того, что ты не один, помогает оставаться стойким в тяжёлых ситуациях.

Мощное воспитательное воздействие оказывает на студента сама студенческая среда, особенности студенческой группы.

Такие особенности студенческой группы, как однородность возрастного состава, схожие ценности и интересы способствует сплочению коллектива. Чем больше эмоций студенты переживут вместе, тем ближе они станут друг к другу. Сплочённость коллектива, с которым на протяжении четырёх лет необходимо тесно взаимодействовать, один из важнейших факторов. Студенты, отмечающие отношения в группе как более тёплые и дружелюбные, в общем, показывали более высокие результаты.

В целом многие проблемы студентов решаемы при наличии у них доброго товарища в лице членов семьи, группы, куратора. Важно иметь правильное направление и человека, с которым можно поговорить обо всём. Студенты, отметившие, что им всегда есть с кем обсудить свои проблемы, имеют лучшие показатели адаптации.

От того каких специалистов мы воспитаем сегодня зависит то, какую страну мы получим в ближайшем будущем!

Литература:

1. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. - 544 с.

2. Информационный сайт Белорусского государственного медицинского университета

http://old.bsmu.by/index.php?option=com_content&task=view&id=5225&Itemid=.201

0

*Балабай А.
4 курс студенті,
Құдайбергенова С.Қ.
ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а, психол. г. к.*

ПЕДАГОГТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СУБЪЕКТИВТІЛІГІ

Оқу үрдісіндегі субъектінің тұлғалық дамуына және сол оқу ұйымының дамуына жағымды әсер ететін негізгі факторларының бірі педагогикалық кәсіптік біліктілік саналады. ХХІ ғасырдың басында-ақ П.Ф. Каптерев (1982) «мұғалімнің тұлғалық бейнесі оқу барысында алдыңғы қатарда тұратыны айтып, оқудың тәрбиелік маңызына әр түрлі әсер беретіндігін ерекшелеп көрсеткен болатын»[1]. Сонымен қатар Е.В. Андриенко (2002) мұғалімнің кәсіптік біліктілік ересектігін оқушының тұлғалығын дамытуға әсер ететін алдыңғы фактор екенін айтады, ал кәсіптік біліктілікті шындау – заманауи білім берудегі өзекті мәселелердің бірі деп тұжырым жасайды. Заманауи білім беру жүйесіндегі мәселелерді қарастыра отырып, В.А. Ясвин(В.А. Ясвин және В.А. Карпов Ред. қармағындағы білім беру орталығы) педагогтардың кәсіптік саналығындағы бірнеше мәселелер қиыншылықтарын атап көрсетеді, ол ұстаздар мен мектеп әкімшілігі арасындағы психологиялық тереңдік пен деңгейлері және педагогикалық білім қарама-қайшылығы, олардың кәсіптік дүниетанымы мен педагогикалық іс-әрекеттердің ұқыптылығы арасындағы қарама-қайшылықтар. Осы мәселер қатарына бірпәндік кәсіптік бағдарлар, оқушыларға субъект-объект қарым-қатынасын құру, педагогикалық жауапкершіліктің болмауы, педагогикалық қиыншылықтарды жасыру, педагогикалық баяулық жатады. Бұл мәселелердің бәрі педагогикалық қызмет негізінде, педагогикалық қарым-қатынас және педагогтар өзіндік санасындағы аумағында жатыр. Бұл мәселенің негізгі шешу жолын табу, біріншіден, осы мәселелердің пайда болу алғышарттарын түсінуден және талдаудан басталады.

И.А. Зимняя (2001) тұжырымдамасы бойынша, кез-келген мұғалімнің психологиялық портреті келесі құрылымдық бөлшектерден тұрады: адамның индивидуалдық қасиеттері, яғни оның индивид ретінде ерекшеліктері – темперамент, дарындылық, т.б. ; оның тұлғалық ерекшеліктері, ол ның тұлға реіндегі ерекшеліктері – адамның әлеуметтік болмысы; коммуникативті (интерактивті) қасиеттері; статустық-орындық ерекшеліктері, оның атағының ерекшеліктері, ролдері, топ ішіндегі қарым-қатынастары; қызметтік (кәсіби-пәндік), сыртқы әрекеттік көрсеткіштер[2].

П.Ф. Каптерев (1982) педагогтың ерекше және тұлғалық қасиеттерін қарастырады. Ол негізгі қасиеттерге объективті ерекше қасиеттерді жатқызады: (мұғалімнің ғылыми дайындығы) және субъективті ерекше қасиеттері: мұғалімдік өнер, жеке педагогикалық талант, шығармашылық. Ал жеке тұлғалық ерекшеліктерге: құмарсыздық, назар аударушылық, адамгершілік, қалыптылық, шыдамдылық,

адалдық, балаларға шынайы сүйіспеншілік. И. А. Зимняя (2001) П.Ф. Каптеревтің педагогикалық қасиеттер сипаттамасын педагогтың субъективті қасиет ерекшеліктерін елестету мүмкіндіктерінің бірі деп тұжырымдайды[3].

Субъективтілік, педагогтың субъективтілігі – кәсіби маманның интегралды қасиеті, ол оның қызметінің ең жоғары не маңызды жеке тұлғалық және психологиялық ерекшеліктерін көрсетеді. В.А. Петровский (1993) бойынша адамның субъективтілігі – оның болмысының әлемдегі детеминациясы. «тұлға болу ... ол қызмет, қарым-қатынас, өзін-өзі тану субъектісі болу» дегенді білдіреді(В.А. Петровский, 1993).

В.А. Петровский тұлға болу, өз өмірінің қожайыны бола білу, өзінің витальді өмірмен қарым-қатынас құра білу ерекшеліктері екендігін атап көрсетеді[4]. Е.Н. Волкова (1998) педагог субъектілігі концепциясын ойластыра отырып, субъектілік – ол адамның жеке тұлғалық қасиеттері, ол әлемге және адамның өзіне деген саналы және қызметтік қатынастарын көрсететін адамның болмыстық әдіс негізін ашады деп көрсеткен. Осы сипат негізінің мәні адамның өзіне деген қызметші ретінде көзқарастың қалыптасуы жатыр.

Тұлға болу – ол қарым-қатынас, сөйлесу субъектісі бола білу, онда қарым-қатынас қалыптасады, әрі қарай бұл арақатынаста тұрған тараптардың бір-біріне танылуына мүмкіндік береді. «...тұлғаның қарым-қатынас субъектісі болу бір мөлшерде адамның басқа адамдар өмірінде мінсіз репрезентациясы, көрінісінсіз мүмкін емес(В.А. Петровский, 1993). Субъектіліктің қажетті шарты ретінде адамның болмысының расталуы жатады[4].

В.А. Петровский тұлға болу дегеніміз- өзін-өзі саналылық субъектісі болу дегенді білдіреді деп ерекшелеп айтып кеткен. Ол ішіне өзін-өзі бағалау, өзінің ерекшелігін мойындау, өзінің «Менін» дамытуға мүдделілік пен қабілеттілік. Ол психологияға маңызды «субъектіліктің көрінісі» деген анықтаманы енгізеді. Шынайы субъект ол тек өзі-өзіне ғана емес, өзінің субъектілік болмысымен қалғандарға да саналуын айтамыз. Бұл қағиданың ерекшелігі педагогта егер субъект қасиеті не мінезі болмаса, ол оқушылармен қабылданбайды, ол өзіндік мен субъектісі болмысы бола алмайды, әрине, осыдан кейін ол оқушылардың субъект қасиетінің қалыптасуына әсер беру мүмкіндігінен айырылады.

Педагогикалық қызмет өзінің оқытушының оқушыға тәрбиелік және білім беруші әсер етуін қамтамасыз етеді, ол оның тұлғалық, интеллектуалдық, парасаттылық және қызметтік, сонымен қатар оның өзін-өзі дамытушы және өзін-өзі шыңдаушы бағдарларына әсер беруші қызмет. Педагогикалық қызмет субъектісінің құрылымында перцептивті-рефлексивті және жобалық (гностикалық, жоба құрастырушылық, құрастырушылық, коммуникативті, ұйымдастырушылық) қабілеттіліктерді атайды.

Перцептивті-рефлексивті қабілет – оқушының жеке тұлғалық ерекшелігін нәзік түсіну және оның уақытша психикалық күйі кезінде оқушының ішкі әлеміне үңілу, психологиялық бақылау, назар аударушылық жатады.

Гностикалық қабілеттер – оқыту әдістерімен тез және шығармашылық үйрену қабілеттері. Олар оқытушының өзі және оқушылары туралы ақпараттың жинақтай алуы. Осы бөлікке дидактикалық қабілеттіліктер де жатады: оқу мәліметтерін түсіндіре алу, оны қайта құра алу және бейімделе алдыру, оқушылардың танымдық белсенділік пен академиялық қабілеттіліктер ұйымдастыра алу және бағыттау алу, сол ғылымға байланысты қабілеттілік пен зерттеу қызметін басқара алу қабілеттілігі жатады.

Жобаландыру қабілеттіктері әр оқу кезеңінің соңғы нәтижесін елестете алу қабілетінде өз көрінісін табады. Педагогикалық елестету – өз әрекетінің соңғы күтілетін нәтижеге қалай әсер ететіндігін жобалай, болжамдай алу қабілеттілігімен

көрінеді, оқушының болашақта кім болып шығатыны туралы болжамдай алатындый оқушының тұлғалық тәрбиелік жобалау, оқушының неше түрлі қасиеттерінің пайда болуына не дамуына түркі болатынын болжамдай алу қабілеті.

Құрастырушылық қабілеттік ортақ ұйымдасу, қызме ету барысында шығармашылық жұмыс асмосферасын, көңіл-күйн құратсыра білу, мақсат қойылған мүдделерге тән және оқушының өзін-өзі дамытуға жоғары әсер ететіндей етіп сабақты құрастыруда сезімшілдіктің болуы.

Коммуникативті қабілеттіліктер педагогикалық нысаалы қарым-қатынастар орнату кезінде білінеді. Педагогтың коммуникативті мәдениетінің маңызды аспектісі педагогтық ұқыптылықтың болуымен ерекшеленеді.

Ұйымдастырушылық қабілеттер топтағы оқушыларды ұйымдастыру тәсілдеріндегі таңдау сезімталдылығы, оқушыларжың өзін-өзі ұйымдарстыру мүмкіндіктерін жасай білу, педагогтың өзінің қызметінің өзін-өзі ұйымдастыру қабілеттері жатады.

Өзінің жұмысын ұйымдастыру дегеніміз дұрыс жоспарлау және бақылауды қамтиды.

Осылайша, педагогикалық қабілеттілікке жататын бірнеше педагогикалық біліктіліктер қатары ерекше аталуымен қатар, педагогикалық қызмет субъектісі ретінде ұстаздың жеке тұлғалық ерекшеліктері анықталып, сипатталады. Ондай біліктіліктерге келесілері жатады:

- Педагогикалық жағдайда қиыншылықтар не мәселелерді көре білу және оны оқушыға өзінің түрткі және мақсаттары бар оқу үрдісіндегі белсенді дамып жатқан қатысушы ретінде қарап, оны бағдарлап педагогикалық мақсат ретінде рәсімдеу. Педагогикалық жағдай өзгерісіне байланысты мақсаттар мен мәселелерді тез өзгерте білу, педагогикалық мәселелердің жақын не алыс нәтиже шешімін болжай алу жатады.

- Оқу материалдарының мазмұнымен жұмыс істей алу, оны кеңейту және жаңаландыру, басқа пәндермен қарым-қатынас орнату. Оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін тани алу, мүмкін бола алатын және қалыпты қиыншылықтарды болжай алу, оқу қызметін жоспарлау және ұйымдастыру барысында оқушылардың өзінің ынтасынан шығу, оқушылардың өзін-өзі ұйымдастыру аймағын кеңейту, жеке тұлғалық бағдарламалар құру қабілеттері жатады. Оқу формалары мен әдіс-тәсілдерінің араластыра білу, таңдай білу, педагогикалық жағдайларды салыстыру және жалпылау және оларды қоса алу, оқушыларға арнайы және жеке әдістерді қолдана алу.

- Психо-педагогикалық білімдерді пайдалау біліктілігі, педагогикалық тәжіриенің алмасуы. Оқушылардың қиыншылықтары өзінің жасаған жұмысындағы кей мәселерді болжай алмау деп қарастырып, онымен салыстырып, өз еңбегінің мықты және кемшіліктерін мойындай білу, өзінің жеке стилін бағалай білу, өз тәжірбиесін талдай және жалпылай білу, оны басқа мұғалімдер тәжірбиесімен салыстыра білу, өзінің педагогикалық қызметінің болашағын жоспарлай білу.

Осылайша, педагог, педагогтық қызмет субъектісі ретінде педагогтық жағдайды және білім беру бағдарын шығармашыл және белсенді өзгерте алады. Білім беру мазмұнын, әдістер мен формаларды дербес таңдайды және араластырады, және соған өзіндік жауапкершілікті толықтай сезеді. Осындай нысаналы мақсатты көздеу таңдау негізі оқушылар болып табылады, олардың әрқайсысының оқу барысындағы тұлғалық психологиялық ерекшеліктері және оның оқу үрдісі субъектісі ретінде ынтасы мен мақсаттарын саралай білу, оқушыға мән беру өте маңызды.

Педагогта субъект қасиеттерінің қалыптасуы оның кәсіби қызметінің табысына алып келеді. Оқушылармен табысты жұмыс істейтін мұғалімдердің жеке тұлғалық ерекшеліктері Л.В. Попова (1996) бойынша, олардың табысты болуы олардың басқа

адамдармен байланысын түсіну, өздерін ұқыпты кәсіби маман ретіндегі көзқарасы, олар өздерінің іс-әрекеттеріне жауапты және сенім сезіміне лайықты, өздерін әдемі және басқа адамдармен сүйікті тұлғалар деп есептейді. Басқа адамдар ондай мұғалімдерді жауапты және жұмсақ адамдар деп, басқаларда өзіндік абыройы қалыптасқан тұлға деп бағалайды, және әрдайым шығармашылыққа ұмтылады. Осылайша, жоғары маманданған, табысты педагог – бұл кәсіби қызметте, сөйлесу, өзін-өзі санауда толықтай субъект қасиеттері қалыптасқан педагог болып табылады.

Педагогтарда субъектіліктің қалыптасуы олардың кәсіби шеберліктерінің шындалу әдісі, педагогтардың кәсіби саралауындағы бірқатар мәселелерді шешу жолы, оқушыларда субъектілікті қалыптастыру құралы. Ең маңыздысы, инновациялық қызметте, сөйлескенде, өзін-өзі санаудағы педагог-субъектілерден құралған педагогтық ұжымдар өте табысты болады[5].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения. - М., 1982. -235 с.
2. И.А. Зимняя Педагогикалық психология: Жоғары оқу орындарына арналған оқулық.Екінш., толықт., қайта өңд. Бас / Орыс тілінен аударған М.А.Құсаинова М.: Логос; Алматы: Т,2005- 368б.
3. П.Ф.Каптерев Дидактические очерки. Теория образования// Изб. Педагог. Соч. М.1982.-123с.
4. В. А. Петровский Личность в психологии: парадигма субъектности. – М., 2001.- 250с.
5. Е.Н. Волкова Субъектность педагога: Теория практика – Дисс. На соискание степени доктора пед. н.-М.,1998. – 180 с.

*Бөлегенова М.
4 курс студенті,
Садықова Н.М.*

*әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. кандидаты*

ТҰЛҒА АРАЛЫҚ ҚАТЫНАСҚА ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ ӘСЕРІ

Гендерлік психология – тұлғаны белгілі бір жыныс өкілі ретінде, оның қалыптасу мен дамуының заңдылықтарын зерттейтін психологияның бір саласы. Жыныстық психологиядан айырмашылығы, гендерлік психология еркектер мен әйелдердің психологиялық ерекшеліктерін ғана емес, жыныстық дифференциация, стратификация, иерархизация құбылыстары нәтижесіндегі тұлғаның даму заңдылықтарын зерттейді. Жыныс психологиясын әйел мен еркектер арасындағы физиологиялық және биологиялық айырмашылықтарын қарастыратын болса, гендерлік психология бұл айырмашылықтардың әлеуметтік (статустық, әлеуметтік позиция, ролдік, қарым-қатынастық, стереотиптік т.б.) жағын зерттейді.

Е.П. Ильин шет ел авторларына сүйене отырып, ер балалардың қарым-қатынас стилі жас кезінен-ақ белсенді және заттық болатыны анықтаған. Қыз балалармен салыстырғанда ер балалар кез-келген жұмысты түсінікті және қажеттіліктеріне байланысты тік мінезді. Ер адамдардың стилі тәуелсіз және билікке икемді, ал әйел

адамдар стилі өзара тәуелді. Ер балалар әңгімелесу процесінде қатты ырғақпен сөйлейді, көзге тіке қарайды, күлмейді бірақ күлімсірейді. Дегенмен, көп нәрсе қарым-қатынас тобына және ондағы ер балалардың позициясына байланысты болады. Қыз балалар әңгімелесу процесі барысында сенімсіздеу болады, орташа ырғақпен сөйлейді, сөз ортасын бөлмеу арқылы тыңдаушының позициясын тұрақты ұстануға тырысады. Ұлдар қарым-қатынасы тұрақтылықпен сипатталады, бір-бірімен араласып сыйласу кезінде құшақтасу және тағы сол сияқтыденелік жақындықтан қашқақтайды.

Джон Скот бойынша тарихи зерттеудің мәселесі гендерлік статусты құрастыру процесіндегі іс жүзінде осы төрт аспекті арасындағы қатынасты айқындау. Сонымен қатар осы көзқарас ұқсас аспектілердің ерекшеленуімен кез-келген әлеуметтік процесс үшін анализ жасау моделі бола алады. Бұл тұста «ер» және «әйел» категорияларының түпкілікті трансценденттік мазмұнға ие емес екендігін көрсету мүмкіндігі пайда болды. Гендерлік ерекшеліктер адамдардың қатынасы процесінде символикалық түрде құрылып және қайтадан құрылады. Гендерлік қатынастар адамзат тарихындағы, индивидте гендерлік консенсусқа жету және гендерлік әлеуметтену процесінде қалыптасқан ең ұзақ әрі өзге иерархиялық жүйелер ішіндегі ең мықтысы болып табылады.

Гендерлік зерттеулер ерекше синтетикалық модел жасауға мүмкіндік береді. Онда социумның барлық мүмкін деген өлшем белгілері орын табады. Олар: жүйелік-структуралық, социомәдениеттік, индивидуалды-жекебастық, және гендер түсінігі олардың қалай әрекеттесетіні және қалай байланысатыны туралы түсінік береді. Бұл моделдің уақыттық ұзақтықта ашылуы осы құбылыстардың тарихи динамикасын реконструкциялауға мүмкіндік жасайды. Бұл зерттеу перспективалары әліде толық түрде іске асу мүмкіндігіне ие. Бірақ қазіргі уақыттың өзінде батысевропалық тарихнамада барлық хронологиялық уақыттар мен Европаның бар региондары бойынша монографиялық зерттеулердің айтарлықтай көлемі жиналды. Сонымен қатар гендерге арналған көптеген беделді журналдарда тұрақты рубрикалар, сонымен қоса арнайы периодикалық басылымдар пайда болды.

Көптеген әлеуметтік психологтардың айтуы бойынша, гендерлік ерекшеліктерді гормондар мен хромосомалардан ғана іздемеуіміз керек, оны әлеуметтік нормалардан іздеуіміз керек. Біздің іс әрекеттеріміздің көпшілігі қоғамдық ойдың шеңберінен шықпайтыны ғылымға баяғыдан белгілі.

Американдық әлеуметтік психолог Алис Иглидің айтуы бойынша, гендерлік стереотип дегеніміз, осы қоғамдық норманың көрінісі. Бұл дегеніміз, біздің дұрыс деп тапқан ер адамға және әйел адамдарға тән деп тапқан іс-әрекет моделдері қоғамның көп бөлігінің ойымен сәйкес келеді. Ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылықты іс әрекетіне қарап ажыратуда осы мәселені назардан тыс қалдырмауымыз керек. Адам әректінде биологиялық және әлеуметтік қасиеттер тығыз байланысты болғандықтан, ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылық тек қана биологиялық тұрғыдан дей алмаймыз. Осы екі түсінікті ажырату мақсатында 1960 жылы Американдық психолог Р. Столлер адамның сексуалдылығын биологиялық жағынан «жыныс», ал әлеуметтік жағынан «гендер» деп бөліп атауды ұсынды.

Осылайша, адам әрекетінің гендерлік ерекшеліктеріне байланысты «гендерлік стереотиптер» қалыптасады.

Гендерлік психологияда «гендерлік стереотиптер» 3 топқа бөліп қарастырылады. Бірінші топқа: Ерлер мен әйелдерге тән соматикалық, психикалық, жүріс тұрыстың нормативтік ерекшеліктері тән. Бұл стереотиптерге: ер адамдар доминантты, тәуелсіз, агрессивті, өзімшіл, логикалық ойлауға бейім, эмоцияларын басқара алады деген стереотип болса, әйелдерге тән стереотиптерге: пассивті, тәуелді, шамадан тыс эмоционалды, қамқор, мейірімді т.б стереотиптерді жатқызады.

Екінші топтағы стереотиптерге ерлер мен әйелдердің мамандығы мен атқаратын еңбек ерекшеліктеріне байданысты айырмашылықтар жатқызылады. Яғни, әйелдерге тән еңбек түріне қызметтік, орындаушылық жұмыстар жатса, ер адамдар құралдық, шығармашылық ұйымдастырушылық әрекеттер атқарылуы тиіс деген таптаурындар қалыптасқан.

Үшінші стереотиптер қатарына, отбасындағы және мамандыққа байланысты жіктелу мен ролді меншіктеу жатады. Ерлердің рөлі кәсіби, ал әйелдерге тән отбасылық рөлдер болып табылады.

Т.Б. Бендастың «гендерлік психология» атты еңбегінде отандық және шет елдерде жүргізген көптеген зерттеулерінің қортындысына сүйене отырып, гендерлік стереотиптер қоғамдағы тұлғааралық қатынастарға әсер етеді деген тұжырымға келеді.

Көптеген зерттеушілер «әйелдік», «феминистік» және «гендерлік зерттеулерді» синоним ретінде қолданады. Біреулері «гендерлік зерттеулерді» әйелдердің мүддесі үшін әйелдердің әйелдерді зерттеуі деп түсінеді. Бірақ бұл дұрыс емес, көптеген жағдайларда әйел затының құқықтары жерге тапталып жатады, сондықтан әйел құқығына байланысты мәселелер туындап, гендерлік зерттеуледе көрініс тауып жатады. Осындай жынысқа байланысты дискриминация жағдайларын болдырмас үшін де гендерлік саясат жүргізіледі.

Гендер мәселелерінің көп бөлігін феминология ілімі құрайды. Маскулиндік бағытқа қарағанда, теориялық бағыт ретінде феминизм жылдам дамыды. Бұл көбінесе әйел жынысының көп дискриминацияға ұшырауымен себептелген.

Әлемдік қозғалыс ретінде феминизмге 200 жыл. Бұл қозғалыс буржуазиялық революция кезінде басталып, соның нәтижесінде әйелдердің құқықтары кеңейтілген болатын. Феминистік зерттеулердің кең өріс алған кезі XX ғасырдың 70-ші жылдарына келеді. Қазір феминизм ескі және жаңа феминизмге бөлінеді. XVIII ғасырда пайда болған ескі феминизмде жаңа феминизмнен айырмашылығы әйелдердің әлеуметтік теңдігі жайлы ұғымдары өте тар болып келеді.

Сонымен, қортындылай келе гендерлік стереотиптер қоғамдағы тұлға аралық қатынаста маңызды рөл атқаратынын білдік. Гендерді зерттеуде философтардың негізгі басымдықтары гендерлік тарихтың әр тарихи кезеңдегі тарихи спецификасын көрсетуге тырысатын тарихшыларға қарағанда олар әйел спецификасы ерлермен салыстырғанда ешқашан жоғалмайды деп көрсетеді және бұл гендерлік қатынастарда таусылмас қайшылықтар туғызады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: Питер, 2001.
2. Клецина И.С. Развитие гендерных исследований в психологии // Общественные науки и современность. - М., 2002. - № 3
3. Ильин Е.П Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2005
4. Пол женщины: Сб. статей по гендерным исследованиям / Под ред. С. Шакировой и М. Сеитовой. - Алматы: Мальвина. 200
5. Введение в гендерное исследование. - СПб.: 2001.

*Газизова К.
студент 1 курса,
Ахтаева Н.С.
д.психол.н., профессор
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ИНТЕРНЕТ-АДДИКЦИЯ СРЕДИ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

*Интернет хорош тем, что сумел
собрать огромное количество людей в
одном месте. Но он не смог дать им
ощущение единства.
Дэвид Линч*

На сегодняшний день, с развитием технологий и неизбежностью научно-технического прогресса, информатизация общества занимает ключевое место как в экономике и образовании, так и в культуре. Учитывая то, что с момента создания первых Персональных Компьютеров и Всемирной Паутины прошло около 40 лет, человечество сделало большой шаг вперед в научно-техническом плане. За эти 40 лет компьютеры стали неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Технологии не стоят на месте, каждый день внедряются различные новшества, что позволяет нам совершить огромный научно-технический рывок. Компьютеризация, как процесс внедрения электронно-вычислительной техники в сферы человеческой деятельности, с каждым днем набирает обороты. Она значительно упрощает человеческое существование. И, казалось бы, большинство из нас уже не может представить свою жизнь без электронно-вычислительных машин, к которым относятся и компьютеры. Но еще одним важным элементом, без которого немислимо наше существование, является Интернет.

Как мы знаем, интернет — это всемирная система объединённых компьютерных сетей для хранения и передачи информации. Интернет-пространство размывает политические, временные, культурные и национальные границы, позволяет около одной трети населения планеты находиться «на связи» 24 часа в сутки круглый год. Оно открывает нам доступ к мировой литературе, фильмам и музыке, позволяет осуществлять обмен информацией за считанные секунды. По данным 2012 года, число регулярных пользователей Глобальной Сети составило около 2,4 млрд человек, что составляет около 35% всего населения.[1] Но, в виду того, что с каждым днем интернет-пространство расширяется, количество постоянных пользователей также растёт. И, возможно, к 2015 году это число приблизится к 50% процентам. Конечно, в эти 2,4 млрд человек входят люди самого разного возраста, профессии и социального статуса.

Но хотелось бы остановиться именно на возрастном аспекте посетителей интернет-пространства. Да, можно сказать, что на данный момент современный ребенок знакомится с Интернетом еще в дошкольном возрасте (4-6 лет) и при этом, и, иногда, это происходит даже раньше, чем знакомство с азбукой и счетом. Правильно ли это? Определенно, нет. Ребенок, основным видом деятельности которого на данном возрастном этапе в идеале должна быть «игра», сидит за компьютером или телефоном, играя в глупые и бесполезные, а иногда даже жестокие игры, которые не позволяют ему развиваться. При этом он становится агрессивен и замкнут, ухудшается не только

физиологическое состояние организма, но и психическое, что может в дальнейшем привести к разному роду отклонениям и, главным образом, к интернет-зависимости.

Интернет-зависимость (или Интернет-аддикция) - это навязчивое желание подключиться к Интернету и болезненная неспособность вовремя отключиться от Интернета. Эта проблема определенно имеет место в нашей повседневной жизни. Впервые вопрос об интернет-аддикции был поднят психиатром Кимберли Янг в 1994 году, которая разработала опросник на выявление интернет-зависимости, а в 1995 году этот вид аддикции был описан американским психиатром Айвеном Голдбергом. Но, интернет-зависимость так и не была отнесена по медицинским критериям к ряду психических расстройств. В конце XX века в зарубежные ученые начали активно проводить исследования в рамках этой проблемы. А с начала 2000-х годов этот вопрос стал актуальным и в странах постсоветского пространства.[4]

Прошло более 10-ти лет, но этот вопрос до сих пор стоит открыто. И с каждым днем все больше людей задаются вопросом, не зависимы ли они от интернета. И большинство страдающих интернет-зависимостью являются пользователями юношеского возраста (15-25 лет).

Для определения процентного соотношения «настоящих» и «предполагаемых» интернет-зависимых людей мной было проведено мини-исследование, которое состояло из двух частей. Первая часть заключалась в опросе испытуемых их мнения о себе как об «интернет-пользователе» и их предположения о наличии или отсутствии у себя интернет-зависимости. В основе же второй части нашего мини-исследования лежит вышеупомянутый опросник психиатра Кимберли Янг, разработанный в 1994 году. В настоящее время полная версия опросника состоит из 40 пунктов. На каждый вопрос испытуемый должен дать ответ в соответствии с 5-балльной Шкалой Ликкерта. Баллы по всем вопросам суммируются, определяя итоговое значение. Адаптация же опросника для русского языка была произведена В. Лоскутовой. По результатам опросника, 20–49 баллов — обычный пользователь Интернета; 50–79 баллов — есть некоторые проблемы, связанные с чрезмерным увлечением Интернетом; 80–100 баллов — Интернет-зависимость.[2]

На основе проведенного нами мини-опроса, в котором участвовало 50 человек в возрасте 18-ти лет, можно утверждать, что у 56% исследуемых была обнаружена интернет-зависимость, 34% испытуемых имели проблемы с чрезмерным увлечением Интернетом, и только 10% опрошенных являлись обычными пользователями интернета.

При этом, по результатам первой части исследования, только 7 человек, а это 14% от общего числа опрошенных, предполагали, что они интернет-зависимы, в то время как подавляющее большинство (86%) отрицало наличие у себя такого рода аддикции.

Если рассмотреть обычный день современного человека, то можно отметить, что большую часть своего времени он тратит на социальные сети. Одними из ярких примеров социальных сетей среди русскоязычных юных пользователей являются: «В контакте», «Мой Мир», «Твиттер», «Фейсбук», «Инстаграм». В среднем мы тратим на Интернет около 2/3 своего свободного времени. Настоящее «живое» общение люди заменили на «виртуальное». Информация перестала нести в себе определенную ценность, стала легкодоступной и недостоверной. Настоящие лица заменили «аватары». Люди перестали читать, стремиться к познанию нового, они погрязли в паутине стереотипов, выработанных интернет-обществом. Интернет значительно упростил жизнь современного человека, позволяя ему решать большинство проблем, пару раз щелкнув по компьютерной мыши. Человеческое общение, как и дружба, обесценилось. Мы можем узнать о человеке все, подружиться с ним или же просто

начать общаться, не прилагая особых усилий: «Интернет, он не сближает. Это скопление одиночества. Мы вроде вместе, но каждый один. Иллюзия общения, иллюзия дружбы, иллюзия жизни...» И в этом, на наш взгляд, и состоит основная психологическая проблема.

Во-первых, предпочитая «виртуальное» опосредованное общение, человек не развивает свою устную речь, при этом не получает навыка общения с людьми, который в наше время является одним из жизненно важных. Также, замедляется развитие мышления и памяти. Во-вторых - это снижение работоспособности, беспричинные перемены настроения. В-третьих может наблюдаться болезненная и неадекватная реакция на критику, замечания, советы, приступы депрессии, страха, тревоги, появление фобий.ограниченное общение с друзьями, родителями, родственниками и др. И в довершение, отсутствие цензуры в интернет-пространстве оказаться причиной принятия асоциальных норм и ценностей, т.е. десоциализации личности.[3]

Ведущим специалистом в изучении интернет-зависимости является психиатр Кимберли Янг - профессор психологии Питсбургского университета в Брэтфорде (США), автор известной книги «Пойманные в Сеть» (англ. «CaughtintheNet»), переведённой на многие языки. Она также является основателем Центра помощи людям, страдающим интернет-зависимостью (англ. CenterforOn-LineAddiction). Центр, созданный в 1995 году, консультирует психиатрические клиники, образовательные заведения и корпорации, которые сталкиваются со злоупотреблением Интернетом. Центр свободно распространяет информацию и методики по освобождению от интернет-зависимости.

Ряд проведенных исследований показал, что одним из самых эффективных способов избавиться от такого рода зависимости – это занятия каким-либо видом творчества. Не смотря на то, что до сих пор ведутся споры о существовании и значимости такого феномена, как «интернет-аддикция», нам все же стоит задуматься над этим вопросом.

Использованная литература:

1. Internet Addiction: Symptoms, Evaluation, And Treatment - Kimberly S. Young. University of Pittsburgh at Bradford.
2. Бегоян А.Н., Горосян А.Р. (2009) Киберсексуальная зависимость – семья в опасности// Научно-методический журнал "Евразия" # 1-2 (2-3), 2009, стр. 19-24, Ереван.
3. Войскунский А. Е. Психологические исследования феномена интернет-аддикции /2-ая Российская конференция по экологической психологии. Тезисы. (Москва, 12-14 апреля 2000 г.). М.: Экопсицентр РОСС. - С. 251-253.

*Евнина Е.,
студент 4 курса,
Кудайбергенова С.К.
к.психол.н., и.о. доцента кафедры
общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ КОНФОРМНОГО ПОВЕДЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Зачастую индивида, живущего по правилам общества, следующим его нормам и подчиняющегося его мнениям называют конформным человеком. А противопоставляющего себя обществу и идущему против мнений большинства называют неконформистом.

Существует много мнений по поводу полезности и вредности для общества и индивида конформного или неконформного поведения. Ясно одно в различных ситуациях и смыслах обе эти формы поведения предпочтительны.

Проблема конформности является одной из наиболее актуальных, т.к. особенностью современной молодежи является ориентированность на нормы поведения, действующие в его референтной группе. Так же необходимо отметить, что подобных исследований в нашей стране недостаточно, чтобы сделать «масштабные» выводы и выработать определенную концепцию данной проблемы.

Существует множество исследований, где во главу проблемы конформности ставят социально-психологические факторы, но крайне малое количество исследований, где были бы рассмотрены личностные характеристики индивидов в связи с данной проблемой. Мы предлагаем рассмотреть проблему конформности во взаимосвязи с аутоагрессией, т.к. предполагаем, что это два взаимосвязанных фактора.

Конформность — свойство личности, выражающееся в склонности к конформизму (от позднелат. *conformis* — «подобный», «сообразный»), то есть изменению индивидуумом установок, мнений, восприятия, поведения и так далее в соответствии с теми, которые господствуют в данном обществе или в данной группе. При этом господствующая позиция не обязательно должна быть выражена явно или даже вообще существовать в реальности.

Интуитивно, конформизму часто противопоставляется реакция неконформизма, или негативизма, однако при более детальном разборе между этими видами поведения обнаруживается очень много общего. Неконформная реакция, как и конформная, определена групповым давлением и является зависимой от него, хотя и осуществляется в отрицании.

⁴Отмечается также, что и конформное, и неконформное поведение чаще встречаются в группах низкого уровня социально-психологического развития, и, как правило, не свойственно членам высокоразвитых сообществ.

Традиционно выделяют два вида конформизма: **Внутренний**, связанный с реальным пересмотром человеком своих позиций, взглядов (сравнимый с самоцензурой). **Внешний**, связанный с избеганием того, чтобы на внешнем, поведенческом уровне противопоставлять себя сообществу.

Проявление конформизма обуславливается множеством факторов. Часть из них были исследованы экспериментально, например, Соломоном Ашем. Выделяются следующие факторы: индивидуально-психологические особенности индивида

(уровень интеллекта, степень внушаемости, устойчивость самооценки, уровень самоуважения, потребность в одобрении и так далее); микросоциальные характеристики индивида (статус и роль индивида в группе, значимость группы для индивида и так далее); ситуационные характеристики (личностная значимость обсуждаемых проблем для индивида, уровень компетентности индивида и членов сообщества, принимается ли решение публично, в узком кругу или наедине и так далее); половозрастные характеристики индивида.

Так же, экспериментами по данной тематике занимался турецкий психолог, один из авторов ряда известных экспериментов в социальной психологии, Музафер Шериф. В 1935 году провел эксперимент, доказав, что групповое обсуждение влияет на высказываемые позже индивидуальные оценки.

Эксперимент Стенли Милгрэма (англ. *Stanley Milgram*), также известный как тест Эйхмана, проведенный в 1963 году, так же считается одним из ярких показателей конформного поведения и известен по всему миру. В своём эксперименте Милгрэм пытался прояснить вопрос: сколько страданий готовы причинить обыкновенные люди другим, совершенно невинным людям, если подобное причинение боли входит в их рабочие обязанности. В нем была продемонстрирована неспособность испытуемых открыто противостоять «начальнику» (в данном случае исследователю, одетому в лабораторный халат), который приказывал им выполнять задание, несмотря на сильные страдания, причиняемые другому участнику эксперимента (в реальности подсадному актёру). Результаты эксперимента показали, что необходимость повиновения авторитетам укоренена в нашем сознании настолько глубоко, что испытуемые продолжали выполнять указания, несмотря на моральные страдания и сильный внутренний конфликт.

Современные исследования конформного поведения и феномена конформности рассматриваются с различных сторон. В последнее время некоторые западные исследователи делают попытки обосновать причины конформного и противостоящего поведения групповой динамикой, ставя ее в зависимость от общества. К. Ларсен делает вывод, что различные временные периоды создают различную степень давления на конформизм, который отражается в различных уровнях поведения. Т. Шибутани придерживается такого же мнения – в одних обществах постоянно поощряется конформизм, в других – уверенность в себе и личные достоинства. По мнению западных исследователей, конформное поведение проявляется в двух направлениях – «внутреннем» и «внешнем», т. е. выходящем на уровень социального окружения. При оптимальном приспособлении происходит, по мнению западных социальных психологов, выравнивание между внутренним и внешним, в результате чего наступает нормальное состояние и личность завоевывает «некоторую степень свободы» по отношению к «притязаниям

социального окружения». Превалирует концепция социального лавирования (А. Маслоу, Г. Олпорт), имеют место социально-критические концепции конформизма (Э. Фромм, Д. Рисмен, Ч. Рейч, К. Кенистон, Р. Мак-Ивер и др.). Как считают социальные психологи Нью-Йоркского университета Дж. Бенсмен и Р. Лиленфельд, если индивид полностью социализировался относительно целей и ценностей группы, то ее цели и ценности уже не являются для него внешними – они интегрированы в его внутренние структуры.

Конформное поведение является одним из типов адаптации к окружающей социальной реальности по Р.Мертону. Среди многочисленных составляющих социальной структуры, Р.Мертон выделяет два существенно важных элемента: «Первый состоит из определенных культурой целей, намерений и интересов, выступающих в качестве законных целей всего общества или же для его отдельных

слоев»; другой элемент «определяет, регулирует и контролирует приемлемые способы достижения этих целей... В любом случае выбор средств достижения культурных целей ограничивается институализированными нормами». Рассматривая взаимозависимость между культурными целями и социально одобряемыми средствами их достижения Р.Мертон выделил пять типов адаптационного поведения: конформность, инновация, ритуализм, ретритизм, мятеж.

Конформизме и агрессии писал известный немецкий социолог, философ, социальный психолог, психоаналитик Эрих Фромм. Он полагал, что к конформистской агрессии относятся различные агрессивные действия, которые обусловлены не разрушительными устремлениями нападающего, а тем, что ему предписано действовать именно так, и он сам считает своим долгом подчиняться приказу. Так же, Фромм полагал, что конформистская агрессия заслуживает серьезного анализа из-за ее широкого распространения. От поведения парня из молодежной банды до солдата регулярной армии – многие разрушительные действия совершаются исключительно из чувства послушания и нежелания оказаться трусом в глазах своего окружения. Таким образом, в основе этого типа агрессивности лежит отнюдь не страсть к разрушению, которую нередко ошибочно объясняют врожденными агрессивными импульсами.

Подводя итоги, можно сказать, что проблема конформности и тем более взаимосвязи ее с агрессией не получила должного рассмотрения в нашей стране. Были проведены исследования о влиянии конформности на межличностные отношения в рабочем коллективе, о конформности и ее роли в девиантном поведении, о внутригрупповой динамике. К сожалению, этого не достаточно, чтобы однозначно высказаться об истинных причинах конформного поведения современной молодежи и на казахстанской выборке в частности.

Список литературы:

1. Большой психологический словарь / под редакцией Б. Г. Мещерякова и В. П. Зинченко. — 4-е издание, расширенное. — Москва: АСТ, Прайм-Еврознак, 2009. — 816 с.
2. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Конформизм // Азбука социального психолога-практика. — Москва: Пер Сэ, 2007. — 464 с.
3. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Нонконформизм // Азбука социального психолога-практика. — Москва: Пер Сэ, 2007. — 464 с.
4. Кидинов А.В. Статья «Личностный конформизм и противостояние в группе в социально-динамическом аспекте», 2011 г.
5. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура //Социол. исслед. 1992. №2. С .118-119
6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. - 278 с.

*Есендикова Н.
студент 2 курса,
Кабакова М.П.,
к. психол.н., доцент кафедры общей
и этнической психологии КазНУ*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ СЕМЬИ

Семейное психологическое консультирование является важнейшим специфическим видом психологического консультирования, требующим отдельного пристального профессионального изучения.

Семейное поведение, наряду с межличностными взаимоотношениями и связями между поколениями, составляет основной предмет микросоциологии семьи. Под семейным поведением Антонов А.И. и Медков В.М. понимают все те специфические проявления социального поведения, которые делают возможным функционирование супружества — родительства — родства. Это, прежде всего брачное, репродуктивное и социализационное поведение - те разновидности семейного поведения, которые определяют направленность на заключение брака, на рождение и социализацию детей в семье. В рамках каждого из них предполагается как позитивное, так и негативное развитие событий. Брачное поведение может закончиться разводом, репродуктивное — аборт, а воспитание ребенка — полным крахом. Тем не менее, конституируют, формируют эти виды поведения позитивные аспекты действий, о чем говорит и их наименование, закрепляющее просемейный характер данной разновидности человеческой жизнедеятельности брачное, репродуктивное и социализационное поведение - те разновидности семейного поведения, которые определяют направленность на заключение брака, на рождение [1].

По мнению Холмса Т.Х. и Раэ Р., неблагоприятные семейные события оказываются наиболее существенными стрессорами, резко увеличивающими сензитивность человека к различного рода вредностям и, соответственно, увеличивающих восприимчивость человека к разнообразным заболеваниям. Например, было доказано, что максимально неблагоприятное психосоматическое воздействие на человека оказывает смерть супруга, смерть близкого члена семьи, затем развод, разъединение семьи и т.п. [2].

Социальная психология семьи исследует закономерности межличностных отношений в семье, внутрисемейные отношения с точки зрения их устойчивости и стабильности. Задачей социальной психологии является также изучение воздействия структуры семьи на внутрисемейные процессы, на семейное поведение личности [1].

В современной психологии семьи и семейной психотерапии, Вирджиния Сатир выделяет две возможные теоретические позиции в отношении научного анализа семьи. Согласно первой позиции, семья представляет собой группу индивидов, имеющих как общие, так и различные интересы, а семейный социально-психологический контекст рассматривается как среда социализации и развития личности. Такой вариант трактовки семьи характерен для начального этапа становления семейной психологии как самостоятельной дисциплины и в определённой мере находит отражение в поведенческом подходе и психоанализе. Согласно второй позиции, семья рассматривается как целостная система, и интегральной «единицей» анализа этой системы является сама семья, — как уникальная общность. Эта позиция характерна для современной системной семейной терапии и для многих психологов,

подчеркивающих неаддитивный характер семьи, – характер, не сводящейся к суммарной совокупности членов семьи [2; 3].

Семейное психологическое консультирование, – это главнейший по глубине индивидуальной личностной значимости для клиентов и первый по частоте встречаемости в профессиональной консультационной деятельности вид психологического консультирования [1]. Таким образом, семейное психологическое консультирование является самым востребованным на сегодняшний день видом психологического консультирования, направленным на разрешение как внутрисемейных, так и внешнесемейных проблем. Как правило, в подавляющем большинстве случаев, проблемы семьи являются «внешне-внутренними», а точнее – «внутренне-внешними». Любые семейные проблемы связаны с «внутриличностным» психологическим состоянием каждого из членов семьи, связаны с межличностным социально-психологическим состоянием (внутрисемейные отношения и взаимодействия) всех членов семьи, связаны с социальным взаимодействием членов семьи с окружающими их людьми.

Семейное психологическое консультирование – это консультирование по вопросам, возникающим у клиента в собственной семье. Например: выбор будущего супруга; оптимальное построение взаимоотношений в семье; отношения супругов с родственниками; решение внутрисемейных проблем (распределение обязанностей); психологическая совместимость в семье; предупреждение и разрешение внутрисемейных конфликтов; поведение супругов в момент развода и после него; детско-родительские отношения и прочее [4].

Существуют различные модели оказания психологической помощи семье, которые может использовать психолог-консультант в процессе осуществления семейного психологического консультирования [4]. Следование психолога положениям той или иной основополагающей консультативной модели зависит, прежде всего, от того, каков характер трудностей, имеющих в данной конкретной семье (в какой области заключается, «концентрируется» основная сложность жизненных условий и ситуаций). Рассмотрим, вкратце, *базовые модели психологического консультирования семьи* [4].

Модели осуществления семейного психологического консультирования.

1) *Педагогическая модель* базируется на гипотезе недостатка педагогической компетентности родителей. Объект жалобы, – тот человек, на которого жалуется клиент в таком случае, – его ребёнок. Психолог-консультант, вместе с родителями анализирует ситуацию (например, имеется педагогическая запущенность), намечает программу мер для её исправления. Психолог ориентируется на оптимальные, с позиций педагогики и психологии, способы воспитания и методы формирования личности. Психолог-консультант может привлекать к «воспитательному» процессу «сторонних» лиц, – от бабушек и дедушек и других ближайших родственников. Педагогическая модель семейного психологического консультирования довольно часто применяется вместе, наряду с социальной моделью.

2) *Социальная модель* используется в тех случаях, когда семейные трудности являются, преимущественно, результатом неблагоприятных жизненных обстоятельств (негативной социальной ситуации развития) одного или нескольких членов семьи. Например, имеет место неудачная социальная ситуация (отрицательные социально-психологические условия) развития личности ребенка. В этих случаях, помимо анализа жизненной ситуации развития семьи в целом и соответствующих психолого-педагогических рекомендаций психолога-консультанта, требуется вмешательство «внешних сил». Этими «силами» могут являться: воспитатель детского сада, учительница начальных классов, классный руководитель, школьный психолог,

социальный работник. Это могут быть также одноклассники, одноклассники, сокурсники, друзья ребенка, подростка, юноши. Возможно привлечение друзей родителей ребёнка, подростка, коллег юноши по работе. Социальная модель семейного психологического консультирования нередко применяется параллельно с педагогической моделью.

3) *Диагностическая модель* основывается на предположении о том, что имеется дефицит у родителей специальных знаний о своем ребёнке и/или о своей семье. Объект диагностики – семья, а также дети и/или подростки с нарушениями и отклонениями в поведении. Диагностическое заключение может служить основанием для принятия организационного решения о произвольном изменении взаимоотношений в семье, путём, например, перераспределения семейных обязанностей. В ходе следования данной модели, психологом-консультантом нередко привлекаются, в качестве «сопутствующих лиц», лица, имеющие объективный социальный профессиональный статус, например, – социальные работники, социальные педагоги школ, школьные психологи, классные руководители. После получения психодиагностических данных, анализа учебных и других документов и анализа результатов включённого систематического стандартизированного наблюдения, возможно, так же, проведение психологической коррекции. Диагностическая модель семейного психологического консультирования, зачастую, применяется наряду с психологической моделью.

4) *Психологическая*, так же как и *психотерапевтическая модель* используется тогда, когда причины трудностей взаимодействия супругов и/или детей лежат в области общения, заключаются в личностных особенностях членов семьи. Психотерапевтическая модель психологического семейного консультирования предполагает собою глубочайший анализ семейной ситуации, психодиагностику личности, социальную диагностику семьи. Психологическая модель семейного консультирования, довольно часто используется параллельно с диагностической и социальной моделями.

5) *Медицинская модель* семейного психологического консультирования предполагает, что в основе семейных трудностей лежат физические болезни членов семьи. Задачи консультирования – медицинский диагноз, медицинское лечение больных и психолого-социальная адаптация здоровых членов семьи к больным. Данную форму консультирования могут осуществлять только лица с профессиональными медицинскими знаниями, умениями и навыками, например, – клинические психологи совместно с врачами [4].

Процесс семейного психологического консультирования в целом, обязательно включает в себя когнитивный, потребностно-мотивационный и эмоциональный аспекты.

В ходе консультирования не только выясняются проблемы семьи в общем плане, но и находятся пути их решения на рациональном и чувственном уровне, – что потом пролонгировано, реализуется (что обязательно должно осуществляться, «овеществляться») в поведении и деятельности всех членов семьи.

Психологическое консультирование семьи, это, прежде всего, взаимодействие, установление эмоционального психологического контакта с семьёй. Определённая динамика такого рода контактов психолога-консультанта с семьёй, создаёт условия для самораскрытия каждого из членов семьи. В ходе психологической работы, психологом-консультантом осуществляется формирование новых форм общения членов семьи друг с другом. Это «лично-семейное раскрытие», в дальнейшем, выражается в положительной трансформации поведенческо-деятельностных стереотипов каждого из членов семьи. Все позитивные социально-психологические

«подвижки» происходят с помощью изменения психологом-консультантом эмоционально-интеллектуальных условий взаимодействия в семье. Положительная динамика взаимоотношений в семье зависит от социальных факторов, от продолжительности совместной психологической работы членов семьи с психологом и от внутренних ресурсов каждой личности.

Следовательно, при работе с семьёй, психологу-консультанту необходимо хорошо знать общие социально-психологические законы формирования семьи, закономерности развития семейных взаимоотношений, владеть психокоррекционными знаниями, умениями и навыками, и, только с учётом и на основе всего этого профессионально строить свою работу.

Литература:

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. - М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 1996. - 304с.
2. Социально-психологическая и консультативная работа с семьей: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер в 2-х частях. - Часть 2. – М.: МПСИ; Воронеж: НПО МОДЭК, 2004. - 712 с.
3. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.
4. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования и групповой психотерапии. — 2-е изд., стереотип.— М.: Академический Проект; ОПЛ, 2003. — 464 с.

Жасұзақова С.М.

3 курс студенті,

Тоқсанбаева Н.Қ.

*әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. г. д.*

ЖАСӨСПІМДІК ШАҚТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСЫ

Қазіргі таңдағы білім берудің барлық сатыларындағы түбірлі өзгерістер оқыту процесіндегі жаңаша көзқарасты, білім берудің жаңа тиімді технологиясының, белсенді оқыту әдістерінің кеңінен енуін туындатып отыр. Еліміздің болашағы өскелең ұрпақтың рухани байлығы мол, білімді, кәсіби біліктілігі жаңалыққа сай жоғары дәрежеде болуын қажет етіп отырғаны белгілі.

Шетелдік және отандық зерттеулерді жинақтай отырып және біз қалыптастырған анықтамалар негізінде біз баланың қабілетілігі адамның кез келген әлеуетті құнды қызметінде сапалар жүйесін дамытуға қабілетті дарынды тұлғаның мынадай төрт негізгі аспектісінің өзара байланысымен сипатталады деген тұжырымға келдік: 1) интеллект, 2) шығармашылық (креативтілік), 3) мотивация және 4) тұлғаның әлеуметтік бейімделуі.

Оқушы дарындылығының біз атап көрсеткен факторлары сәйкес салалардағы сапалар топтарын білдіреді, біз оларды былайша түсінеміз:

– интеллект – бұл ақыл-ой дамуының белгіленген (орташадан жоғары) деңгейі ғана емес, сонымен қатар іс-әрекеттің нақты бір түрінде табысқа қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ететін жалпы интеллектуалдық және арнайы интеллектуалдық қабілеттіліктерді қамтитын бүкіл интеллектуалдық іс-әрекет саласы;

– шығармашылық “стереотиптерді жеңу” негізгі мақсаты болып табылатын шығармашылық ойлау мен шығармашылық қабілеттіліктерді қамтитын шығармашылық әлеуеттің (бастаманың) болуын білдіреді;

– мотивация баланың белгілі бір пән саласындағы тапсырмаға деген жоғары танымдық қажеттіліктен және ішкі тұрақтылықтан (қызығушылықтан) көрініс табатын мотивациялық-тұлғалық ерекшеліктерін білдіреді;

– тұлғаның әлеуметтік бейімделуі – бұл оқушының ортамен (отбасымен, мектептегілермен, қоғаммен) өзара әрекеттестіктегі тұлғааралық қатынастарды және қоғамдық мәдениетті меңгеру өлшемін бейнелейтін психологиялық-әлеуметтік саласы[1,38б.].

Ең алдымен біз жасөспірімдік шақтағы балалардың психологиялық ерекшеліктері мен тұлғаралық қарым-қатынасын айтпас бұрын, жасөспірімдік шақ қай жас аралығын қамтитындығын анықтап алуымыз керек. Жас ерекшелік психологиясында *жас кезеңдерін* әр ғалым әрқалай бөлген, соған қысқаша шолу жасап кетсек. Б.Г.Ананьев бойынша жас кезеңдері:

- 12-17 жасөспірімдік шақ
- 18-25 ерте кемел шақ
- 26-50 кемел шақ
- 51-75 кеш кемел шақ
- 76 кәрілік шақ

Л.С.Выготский бойынша:

- Нәрестелік шақ (1 жас)
- Ерте балалық шақ (1-3 жас)
- Мектепке дейінгі балалық шақ (3-7 жас)
- Мектептегі балалық шақ (7-13 жас)
- Пубертатты кезең (13-17 жас)

Сонымен қорытындылай келе жасөспірімдік шақты кезеңдерге бөліп қарастырамыз:

Бірінші кезең 10-11 жас аралығын қамтиды. Бұл кезеңде бала өзін тұлға ретінде қабылдап, айтқандарына құлақ асқанын қалайды. Барлық жұмыстарын өзі ғана шешкісі келеді.

Екінші кезең 12-13 жас аралығын қамтиды. Бұл кезеңде бала отбасында ғана емес, мұнымен қатар әлеуметтік ортада өз орнын иеленгісі келеді. Жасауға міндетті істермен қатар құқықтарын білуге тырысады.

Және соңғы кезең 15 жаспен тұспа-тұс келеді. Жасөспірім бұл кезеңде өзін қалыптастырып, өмірін жаңа арнаға бұруға тырысады.

Жоғарыда келтірілген мәліметтер ұл балаларға да, қыз балаларға да ортақ. Адам өміріндегі ең қиын әрі ең маңызды кезең. Бұл балалық шақтан ажырап үлкен өмірге қадам басуға дайындық. Осы уақытта жасөспірімнің түрлі армандары мен тандаулары пайда болады. Өкінішке орай, олардың барлығы бір-біріне қарама-қарсы. Яғни, ақ пен қараны ажырату құбылысы басталады. Бар өмірі осы ажыратуына байланысты.

Өтпелі жас жасөспірімдік кезеңге ұласады. 12-21 жас аралығында орындалады. Дәл осы уақытта өмірге деген көзқарас қалыптасып, психологиялық әрі физиологиялық өзгерістер пайда болады.

Ата-анасына, ұстаздарына, достарына қарсыласу арқылы өзіндік «МЕН-і» туындайды. Тәуелсіз болуға ұмтылады. Ата-анасының шамадан тыс қамқорлығынан арылуға тырысады. Олар бұны түсінбеген жағдайда жағдай ушығып кетуі мүмкін. Дәл осы уақытта оған ақылшы немесе бақылаушы емес, сырлас дос керек. Егер ата-аналары бақылау жүргізгенді қоймаса, балалары болашақта ынжық, өз бетімен шешім

қабылдай алмайтын, жауапкершілігі төмен болып ер жетеді. Жасөспірімдік шак жеткіншектік шақпен салыстырғанда, өзін өзі бақылауы мен өзін өзі реттеудің деңгейі жоғары болады.

А.Е. Личконың анықтауы бойынша жасөспірімдік шақта өзін басқалармен салыстырып, ерекше сезімталдылық пайда болады: сыртқы келбетіне, қабілеттіліктеріне, сонымен қатар шамадан тыс қоршаған ортаға деген қарым қатынасында сыншылдық пайда болады. Тез жараланғыштық пен мейірімсіздік, ұялшақтық пен әдепсіздік, сезім арқылы фантазиялар мен ақылгөйлiк қатар жүреді.

Жасөспірім шақта және жасөспірім кезеңінде де ересек жастағы сияқты адам өзінің ішкі әлемін дамыған рефлексивті қабілеттері арқылы ашады. Бұл сезім мен ой – тылсымдарын тануға бағытталған. Жасөспірім кезеңі 15-16, 21-25 жас аралыққа дейінгі жас мөлшерін қамтиды. Бұл кезең адамның сенімсіздік пен жүйесіздік кезеңінен шынайы ер жету шағы. Жасөспірім кезеңінде адамдарда өмір құндылықтарын таңдау мәселесі пайда болады. Жасөспірім өзіне деген ішкі қарым – қатынасын қалыптастыруға (мен қандай болғым келеді?) басқа адамдарға деген қарым – қатынысқа, және де моральдық құндылықтарға талпынады.

Л.Ф. Обухова психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жаңа құрылымдардың түп тамыры, жеткіншек жаста қалыптасып қойған туындысы болып табылады. Өзіндік жеке тұлғасына деген қызығушылықтың күшейуі, сыншыл-дықтың көрінуі – бұлардың барлығы ерте жеткіншек жаста сақталады, бірақ, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді.

Осы Жасөспірімдік шақтағы ең негізгі мәнді өзгеріс тұлғаның өзіндік дамуында болады. Оның айрықша ерекшелігі болып, өзіндік рефлексиясының күштілігі табылады. Яғни, өзін – өзі тануға, бағалауға, өз мүмкіншіліктері мен қабілеттіліктерін білуге талпынысы жатады. «Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Менің өмірлік идеалым қандай?», «Мен кім болғым келеді?» – міне осы сияқты сұрақтар жасөспірім жастағыларға өте қатты әсер етеді.

Жасөспірім тұлғасының индивидуалды дамуы мен қалыптасуы бірінше кезекте белсенді өзара әрекет, яғни қоршаған ортамен әрекеттесу нәтижесінің арқасында болады. Жас есейе келе адам психологиялық дамуында әлеуметтік фактордың әсері күшейе түседі.

Д.Б. Эльконин 11-17 жас аралығындағы жетілу кезеңін 2 фазаға бөледі:

➤ 11-15 жас кіші мектеп оқушылары, яғни жеткіншектерге қатысты. Мұнда жеткіншек әр жақты қарым-қатынасқа түсуге үйренеді.

➤ 15-17 жас жасөспірімдердің ең басты оқу-кәсіби іс-әрекетінің арқасында жасөспірімнің танымдық-кәсіби қызығушылықтары артады. Эмоция мен психосексуалды дамуы жағдайына байланысты, жанұя құру деген бұл жаста қарастырылмайды.

К. Юнг бойынша осы жас дағдарыс кезеңі. Шынайы өмірдің талаптарына жасөспірім бейімінің сай келмеуі орын алады.

1920-шы жылы психолог Л.С. Выготскийдің айтуы бойынша жасөспірім кезеңіне қатысты психологияда біршама жалпы теория қарастырылған. Бұл теориялар қазіргі заманда мәнді болып келеді. Кең түрде жасөспірім кезеңін үш негізгі тұрғыда қарастыруға болады.

1) Биогенетикалық биологиялық процес негізінде және дамудың басқа да процестері қарастырады.

2) Социогенетикалық тұрғы тұлғаның өмір барысында алдына қойған мақсаты мен әлеуметтік процестеріне басты зейін аударуын бекітеді.

3) Психологенетикалық - өзіндік даму негізіндегі психика процестерінің қызметтерін негіз етіп қою.

А. Гезел концепциясында “өсу мен даму” синоним, мінез-құлық, жүріс-тұрысы қабілеті интеграциясы мен дифференциациясы мағынасын білдіреді. Гезел қандай болмасын индивидті мәдениетке оқыту мен үйрету, оның жетілуінде ешбір орын ауыстыра алмайды деп санайды. Жасөспірім баланың ересектікке өтуі.

Гезел бойынша 11 мен 21 жас аралығын ең маңызды жас мөлшері. 15 жас Гезелдің анықтауында рухани ішкі жан дүниесінің өсуі, тәуелсіздік, өз-өзін ұстамдылығы, өз - өзін тәрбиелеу мен өте сезімтал болады. 16 жаста қайтадан салмақтылық пайда бола бастайды, ішкі жауапкершілігі ұлғайып, эмоция байсалды, қарым-қатынасқа тез түсуі, болашаққа бағыт бағдар жасайды.

«Жасөспірім» – сөзінің мағынасы ішкі дүниенің негізгі тенденциясының дамуын көрсетеді. Жасөспірім шаққа аяқ басқан баланың қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер сана – сезімнің дамуындағы сапалық өзгеріспен анық-талады, осының арқасында бала мен ортаның арасындағы қатынас бұзылады. Жасөспірімнің жеке басындағы басты және діни тән жаңа құрылымын оның өзі туралы енді бала емеспін дейтін түсініктің пайда болуы орын алады. Ол өзін ересекпін деп сезіне бастайды, ересек болуға және өзіне жұрттың осылай деп қарауына ұмтылады.

Жасөспірімдердің қарым қатынас жүйесі Э.Эриксон бойынша : жасөспірім сана сезімінің орталық психологиялық процессі- жеке сәйкестілікті қалыптастыру, индивидуалды түрде өзін теңестіру сезімі.

Д.Б.Эльконин жасөспірімдік шақтағы жетекші іс әрекет құрдастарымен қарым қатынас болып табылады деп пайымдаған. Қарым-қатынас әрекеті адамдар арасында болатын, қатынастардың құрдастар арасында қайталануының өзіндік нысаны болып табылады. сенім мен ішкі өмірдің ортақтығы негізінде құрылған жеке қарым қатынас соның ішінде жасөспірімдердің өмірге, адамдар арасындағы қарым қатынастарға, өзінің болашағына деген көзқарастары қалыптасатын қызметке айналады.

Жасөспірімдердің қарым қатынасқа ашықтығы көбінесе өзімшілдік сипатқа ие болады, ал өзін өзі табудағы, өз жан құбылыстарын ашудағы қажеттілігі басқаның сезімдері мен жан құбылыстарына деген қызығушылықтан жоғары тұрады. Бұдан қарым қатынастардағы өзара ширығу, оларға қанағаттанбаушылық келіп шығады. Жасөспірімдік топтарға тән ерекшелік жоғары конформдық. Үлкендерден өз тәуелсіздігін қорғай отырып, жасөспірімдер өз тобы мен оның көшбасшыларының пікірлеріне көбінесе сын көзбен қарамайды.

Сонымен қорыта айтқанда, жасөспірімдік топтар, ең алдымен еркін, тең құқылы, эмоционалды тұрғыдан қаныққан қарым қатынастағы қажеттілігін қанағаттандырады. Еркін қарым қатынас жай ғана бос уақытын өткізу тәсілі емес, сонымен қатар, өзін көрсету, жана байланыстар орнату, өзін іздеу құралы. Серіктестікте болу, Жасөспірімнің өзіне деген сенімділігін арттырып, өзін танытудың қосымша мүмкіндіктерін береді.

Қолданылған әдебиеттері:

1. Педагогика және психология сөздігі. Алматы «Мектеп», 2002ж.
2. Л.И. Божович . Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968, ч.3, гл.2-4.
3. П.Р. Чамата. Вопросы самосознания личности. М., 1960т.2.
4. Л.И. Рувинский, А.Е. Соловьева. Психология самовоспитания. М., Просвещение 1982.

*Жұмабекова А.
4 курс студенті,
Болтаева Ә.М.
әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. к.*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУ КЕЗІНДЕ КӘСІБИ БАҒЫТЫН ЗЕРТТЕУ

Қазіргі кезде мектеп түлектерінің болашақ мамандығына бағытталған кәсіби даярлықтан өтуі – олардың болашақ мамандығын адаспай табуының алғышарты болып табылары сөзсіз. Бұл мәселені жан-жақты зерттеу XIX ғасырда басталып, көптеген ғалым психологтар оның әр түрлі аспектілерін қарастырды. XX ғасырдың басында В.Вундт, Мюнстерберг, А.Бине, Ф.Парсонс, Д.Сьюпер, Е.Гинцберг т.б. ғалымдар ұйымдастырған зертханалар зерттелінушілердің психофизиологиялық ерекшеліктерін бағалау арқылы олардың мамандыққа жарамдылығын анықтаған.

Осы уақытқа дейін мектепте жүргізіліп жүрген мамандыққа бағдар беру жұмыстарының негізін Ю.В.Большакова, П.П.Блонский, В.И.Лебедев, В.А.Сухомлинский, Ю.П.Сокольников, А.П.Сейтешов, Л.К.Керимов, Е.П.Климов, Г.А.Уманов т.б. ғалымдар қалыптастырды. Олар өз зертеулерінде мамандыққа баулу жұмысының құрылымын, мазмұнын және пайдаланылатын әдіс-тәсілдерді анықтап, мектеп қабырғасында балалармен жүргізілетін мамандыққа икемділігін диагностикалау жұмыстарының бағдарламасын жасады.

Қазіргі таңда мектеп түлектерінің мамандық таңдауы аса маңызды екені өздерін алаңдатар емес. Себебі олар мамандық таңдауда көптеп қателіктерге ұрынып жатады. Бірі ата-анасы мен басқа да адамдардың қалауымен таңдап жатса, екіншісі ҰБТ нәтижесі бойынша мамандықтың грантқа түсу мүмкіндігі жоғары, сол мамандықты өзі қаламаса да тапсырып оқуға түсіп жатады. Алайда талапкердің мамандыққа қызығушылығы болмағандықтан оқуын тастап кететін жайттар да аз емес. Бұл жағдай студенттің психологиясына кері әсерін тигізуі әбден ықтимал. Әркімнің таңдаған мамандығы өзіне ұнауы тиіс. Ол сонда ғана бар ынта – жігерімен сол мамандықты жете меңгеруге тырысады. Адамның өзіне ұнаған, талғамына сай келетін мамандық ризашылық сезімін ұялатады. Ол адам сонда ғана өз мамандығын жете меңгеріп, толық қабілетін жұмсап еңбек етеді. Мұндай еңбек шабытын шақырады, ұдайы шығармашылық ізденіс үстінде болуға итермелейді.

Кездейсоқ таңдай салған мамандық адамның қымбат уақытын босқа ысырап етеді. Егер атқаратын жұмыс адамның өзіне ұнамаса, талап – талғамына сай келмесе, рухани және дене күшінің мүмкіндіктерінен тыс тұрса, ондай жұмыстың ауырлығы да, азабы да көп болмақ. Дегенмен де өз ықыластарымен атқара алмайтын мамандықтағы жұмыстан айырылмай жүре беретін, одан өзіне де, қоғамға да пайда келетіне алмайтынын сезе қаймайтын адамдардың аз кездеспейтініне өкінбеске болмайды. Мамандық таңдау кезінде әркімнің психологиялық ерекшеліктерімен қатар олардың моральдық көзқарасы, ерік-жігері, борыш пен жауапкершілігі, тәуекелге бел байлағыштығы тәрізді қасиеттерді ескермеске болмайды.

Мамандықты таңдауға жастарды баулудың бастамасын Ф.Парсонс 1909 жылы ғылыми жолға қойып, ол жеке тұлға теориясын құрып, осы теория негізінде психометриялық әдістемелерді пайдалану жолдарын ұсынған. Оның ғылыми қағидаларына сүйене отырып, зерттеушілер адамдардың психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты дәру негіздері ретінде келесі қағидаларды ұсынды:

а) әр адам өзінің жекелік психофизиологиялық қасиеттеріне және таным процестерінің ерекшеліктеріне байланысты тек бір мамандыққа икем болады;

б) мамандық бойынша қызметте табысты болу және өз мамандығына көңілі толу адамның жекелік қасиеттерінің мамандық қызмет талаптарына сай келуіне тәуелді;

в) мамандыққа бағдар беретін кеңесші мамандық таңдаушының жекелік ерекшеліктері мен оның диспозицияларын ескере отырып, мамандықты таңдауды саналы жүретін процеске айналдырып, таңдаудың тиімділігін қамтамасыз етуі қажет [1].

Жеке адамның көптеген әлеуметтік іс-әрекет мәселесі және соған байланысты жеке адамның дамуындағы кәсіби өзіндік анықталу сұрақтары маңызды орын алады. Кез келген кәсіби іс-әрекет белгілі бір талаптар, ниеттер негізінде жүзеге асады. Әрбір кәсіби іс-әрекет белгілі бір талаптар, ниеттер негізінде жүзеге асады. Әрбір кәсіби іс-әрекет – жеке адамның қиындықтарды жеңу қабілеттілігін, әрекеттерді орындауға байланысты жеке бастық кәсіби бағдарды, іскерлікті, кәсіби сананы қалыптастыруды, білімділікті, шеберлікті талап етеді. Кәсіби іс-әрекеттің тиімді, жемісті нәтижесіне жетуге тұлғалық қасиеттердің дамуы мәнді сипат алады.

Мектеп психологтары үшін негізгі мәселе – жоғарғы сынып оқушыларында еңбекке деген психологиялық дайындықты қалыптастыру және оқушылардың әлеуметтік-психологиялық кемелдену сипатын негіздеу. Осы жағдайларға байланысты психологиялық зерттеуде бірнеше маңызды кезеңдерді ескеру керек:

- сенімділіктерді (ғылыми, моральдық, эстетикалық, танымдық) зерттеу, яғни жеке адамның мотивациялық сферасын қалыптастыру: жеке адамға әсер ететін сыртқы әсерлерді, әрекетті реттеу мен басқарудың ішкі тәсілдеріне айналдыру немесе олардың интериоризациясы;
- жасөспірімдік кезеңдегі негізгі құндылықтарға бағдарлану мен өмірлік болашақтарды анықтау;
- жасөспірімдердегі жеке бастық әлеуметтік-психологиялық кемелденудің қалыптасуын зерттеу;
- жасөспірімдердің танымдық процестерін зерттеу;
- жасөспірімдердің жеке бастық даму ерекшеліктері мен өзіндік және кәсіби өзіндік анықталудағы өзіндік бағалау ерекшеліктерін, кәсіби қызығулары мен мамандық таңдауға байланысты бағалау сипатын зерттеу.

Мамандықты таңдауды анықтайтын факторлардың ішінде ең маңыздысы - сол берілген еңбек түріне айқын қызығушылықтың болуы (Е.А.Климов, С.Н.Чистякова, В.В.Ярошенко); алайда оқушылардың субъективті позициясын түсіну үшін, айқын көрінетін қызығушылық факторы жеткіліксіз. Таңдауға деген қанағаттанушылыққа оқушылардың психологиялық дайындығы да әсер етеді, яғни танымдық белсенділік, өз бетінше әрекет ете алуға ептіліктер, мүмкін деген қиындықтарды, әлеуметтік қысымдарды, амалсыздықты, қолайсыз эмоциялық күйлерді жеңуге ерік күші сапаларының жеткілікті болуы.

Кәсіби өзіндік анықталуға кәсіби бейімділік, ұстанымдар, жасөспірімдердің танымдық түсініктері мен белсенділік әрекеті, қызығулары, таңдаған мамандықтың кейінгі салдарын ұғыну негіз болады. Осы факторларды анықтау үшін эмперикалық-эксперименттік зерттеу негізінде әсер етуші ішкі және сыртқы жағдайларды анықтау қажет. Осы жоғарыда айтылған тұжырымдардан бөлек жасөспірімдердің іс-әрекетіндегі ұғынымды психикалық өзіндік реттелу жүйелерінің қалыптасу деңгейлері де негізгі сұрақтардың бірі.

Көптеген зерттеулер көрсеткендей іс-әрекет процесінде айқын көрінетін жеке бастық тұлғалық сапалардың жиынтығымен байланысты ұғынылған психикалық өзіндік реттелудің жеке-типологиялық ерекшеліктерімен кәсіби өзіндік анықталу

тығыз байланысты. Атап айтқанда, іс-әрекетті орындаудың барлық сатыларында субъект мақсатты бағытталған, жинақылық, дамыған өзіндік бақылау, адекватты өзіндік бағалау, ақпараттарды белсенді іздеу, өзінің жеке бастық қасиеттеріне нақты сенімділік, мақсатқа жетуде көп күш жұмылдыру сияқты сапалары болуы керек. Басқаша айтсақ, іс-әрекет барысында ылғида «тиімді тәуелсіздікті» көрсете білу ептілігі. Сондықтан да, жоғарғы сынып оқушылары мамандық таңдау мен кәсіби өзіндік анықталуда өз таңдауын ұғынылған сипатта дұрыс жасауы, жеке басының қалыптасқан жеке сапаларына тікелей байланысты. Тиімді тәуелділікке қатысты жеке бастық сапаларын қалыптастыруды ерте жеткіншек жасының басынан бастау керек [2].

Өз жаныңызға жақын мамандықты іздеп табу да барынша күрделі жұмыс. Өз қалауыңызды білесіз, бірақ мамандығыңыздың қалай аталатынын білмейсіз. Бұндай жағдайда психолог-профконсультант (мектеп психологтары), мектеп мұғалімдері, оқу орындарының оқытушылары, ата-анаңыз, туған-туыстарыңыздың көмектеріне жүгінгеніңіз жөн.

Қазір сауда-саттықтың жүріп тұрған заманы болғандықтан, көптеген мамандықтар осының төңірегінде деуге болады. Агенттер мен менеджер мамандықтары сұранысқа ие десек, артық айтпаймыз. Мысалы, коммерциялық агент, жарнамалық агент, туристік агент, финанстық менеджер, сауда-саттық менеджері, жоба менеджері, кеңсе менеджері т.б.

Екінші. Оқу керек. Кітап, газет, журнал, интернет – сенде ақпарат көп. Солардан мамандықтар мен олардың ерекшеліктері және бүгінгі күнгі оған деген сұранысты нақтылай аласың. Ал интернетте өз мүмкіндігіңді бағалап беретін психологиялық тесттер де бар. Алайда, олардың барлығы сәйкес келе бермейтінін де ескер.

Үшінші. Тәжірибе. Әлі мамандық таңдамай тұрып, көкейіңде жүрген мамандық бойынша жұмыс істеп көр. Жазғы демалыс кездерінде таңдаған мамандығың бойынша тәжірибеден өт. Ол үшін сен қалаған салада жұмыс атқаратын компанияға барып, өз қызметіңді ұсын. Олар сені жұмысқа қабылдай алмайды, алайда, көмекші бәріне керек-ақ. Есесіне өз қабілеттерің мен мүмкіндіктеріңді байқап шығасың.

Жастарға албырт ой, ұшқыр сезім тән келеді. Әркімнің неше түрлі мамандықтарды игергісі келеді. Бірақ солардың ішінен қайсысының басын ұстарын білмей, қиналатыны бар. Ең жақсы мамандық қайсы? Оны қалай еткенде дұрыс таңдауға болады? Оны тез меңгеріп алудың жолы қандай? Шынында да қазіргі заманда ғылыми – техникалық прогрестің ғаламат өсуінің нәтижесінде еңбектің мамандандырылу дәрежесі соншалықты артып, шырқау биікке шарықтап кеткен кезінде мамандықтың түрі көп. Ғалымдардың есептеуі бойынша қазір мамандықтың 390 мыңнан астам түрі бар. Соның 15 мыңнан астамы жұмысшы мамандығы. Олай болса, әркім ұшы қиыры жоқ мамандық түрлерінің қайсысын қалап, қайсысын ұстауы тиіс. Бұл ретте әркім ең алдымен өз бойында қалыптасқан қабілетіне, дамып келе жатқан біліміне, бейінеғ денсаулық ерекшеліктеріне қарау керек. Осы аталған қасиеттеріне орай мамандықтың белгілі бір түрлерін таңдауы қажет. Әсіресе осы салада жұмыс істейтін тәжірбиелі мамандардың ақыл – кеңесін тыңдаудың, олардың жұмыс орындарында болып, бәрін көзбен көріп, көңілмен тоқудың зор маңызы бар.

Әркімнің таңдаған мамандығы өзіне ұнауы тиіс. Ол сонда ғана бар ынта – жігерімен сол мамандықты жете меңгеруге тырысады. Адамның өзіне ұнаған, жаны жаратқан, талғамына сай келетін мамандық ризашылық сезімін ұялатады. Ол адам сонда ғана өз мамандығын жете меңгеріп, толық қабілетін жұмсап еңбек етеді, өз еңбегін мақтаныш тұрады. Мұндай еңбек шабытын шақырады, ұдайы шығармашылық ізденіс үстінде болуға итермелейді.

Кездейсоқ таңдай салған мамандық адамның қымбат уақытын босқа ысырап етеді. Егер атқаратын жұмыс адамның өзіне ұнамаса, талап – талғамына сай келмесе, рухани және дене күшінің мүмкіндіктерінен тыс тұрса, ондай жұмыстың ауырлығы да, азабы да көп болмақ. Дегенмен де өз ықыластарымен атқара алмайтын мамандықтағы жұмыстан айырылмай жүре беретін, одан өзіне де, қоғамға да пайда келетіне алмайтынын сезе қаймайтын адамдардың аз кездеспейтініне өкінбеске болмайды.

Мамандық таңдау кезінде әркімнің психологиялық ерекшеліктерімен қатар олардың моральдық көзқарасы, ерік — жігері, борыш пен жауапкершілігі, тәуекелге бел байлағыштығы тәрізді қасиеттерді ескермесе болмайды. Мұның өзі әсіресе геолог, ұшқыш, теңізші, дәрігер сияқты мамандық түрлері таңдағанда ерекше назар аударатын нәрсе. Кейбір мамандық түрлері оймен еңбек етуді, алғырлықты, тез шешім қабылдауды қажет етеді. Міне, мамандық таңдау кезінде оның осындай ерекшеліктерін ескеріп, отыру қажет екенін өмір тәжірбиесі көрсетіп жүр.

Мектеп оқушыларының мамандық таңдауда дұрыс бағыт алу мәселесі мектептің психологиялық қызмет аясында жүргізілетін аса жауапты да маңызды жұмыстарының бірі болып отыр. Бала үшін болашақ мамандықты таңдау өмірлік жолын дұрыс таңдаумен бірдей. Өкінішке орай, біз, балалардың таңдауының ақылмен емес, біреудің сөзіне ере отырып, немесе ата-анасының ықпалымен «қай жерге оқуға түсу оңай» деген көзқарастармен болып жатқанын байқаймыз. Ақпараттың көптігі де, өзін-өзі танудың әліппесі де, оларды қалай пайдалану керектігін білмегендіктен түкке жарамсыз болып қалатын жағдайлар жиі кездеседі. Басқаша айтқанда, бүгінгі күні жасөспірімдердің өзін-өзі тану арқылы мамандық таңдауда дұрыс бағыт алуы және оған бейімделу мәселесі туындауда. Яғни, мамандық таңдауда оқушыға өз ақыл ойымен, дұрыс шешім қабылдау үшін психолог маманның көмегі керек.

Мектеп түлектерінің болашақ мамандыққа қатысты психологиялық дайындықтары мен кәсіби өзіндік анықталу механизмдеріне өзіндік бағалаулары әсер ете ме? Осы сұрақтар әрқашан да өз маңыздылығын жоймайды. Жоғарғы сынып оқушыларының мамандықты таңдауға саналы қатынастарын қалыптастыруда олардың кәсіби қызығулары мен ниеттерінің құрылуы мен дамуы негіз болады. Жоғарғы сынып оқушыларында еңбекке деген шығармашылық қатынасты орнату, оларға дұрыс психологиялық бағдар беру оқушылардың индивидуалды-психологиялық жеке бастық ерекшеліктерімен тығыз байланысты.

Мамандыққа бағдар беру жұмысында әр балаға өзінің психологиялық ерекшеліктерін анықтап, барлық жұмысқа қажетті ашық-жарқындық, сыйысымдылық, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың мәні өте терең. Мектептерде психологиялық қызмет ұйымдастырылуына байланысты барлық оқушылардың жеке-даралық психологиялық ерекшеліктерін, әр баланың қызығушылықтары мен қабілетін, таным процестері мен жекелік қасиеттерін сандық және сапалық жағынан толық бағалап шығуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Воронеж, 1996
2. Кухарчук А.М., Ценциппер А.Б. Профессиональное самоопределение учащихся. – М., 1986.
3. Толочек В.А. Современная психология труда. – М.: Питер, 2006. – 477 с.
4. Леонтьев Д.А., Пилитко Н.В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования. //Вопросы психологии. – 1995. - №1. – 97-110с.
5. Сафин В.Ф., Ников Г.А. Психологический аспект самоопределения личности. //Психол. журнал. – 1984. – Т.5. - №4. – 65-73с.

*Жолмырзаева К.
3 курс студенті,
Тоқсанбаева Н.Қ.
әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. г. д.*

БАЛАНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Психикалық дамудың бірдей жас шағы кезеңіндегі балаларды біріктіретін негізгі психикалық белгілер - олардың қоршаған дүниеге көзқарасы, олардың қажеттері мен қызығулары және осы қажеттілік пен қызығулардың туындайтын бала іс-әрекетінің түрлері. Жетекші іс- әрекетті арнайы атап көрсеткен жөн, одан дәл осы кезеңдегі психикалық дамудың маңызды ерекшеліктері соған байланысты болады. Нәресте үшін жетекші іс- әрекет, мектепке дейінгі бала үшін ойын болып табылады.

Л.С. Выготский тұлға түсінігінің мазмұнын психологияда аффект пен интеллект бірлігінің ұстанымы сияқты, тұлға тұтастығының ұстанымына негіздеп тұжырымдаған [1]. Бұл принципті ары қарай нақтылау үшін, жеке адамның ерік - жігерін енгізу қажеттілігі туындады. Ерік - жігер - жоғары психикалық функция, ол сезім мен ақыл - ойдың органикалық бірлігін және олардың өзара байланысын қамтамасыз етеді. Яғни әрекеттегі ұғыну мен ниеттену ерік -жігердің функциясы болып табылады.

Біз баланың жеке тұлғалық дамуын, оның психикасындағы когнитивтік, танымдық, қайта құрушылық және құндылық - бағыттылық сияқты түрлі іс -әрекетте көрінетін өзгерістері арқылы бағалаймыз.

Л.С. Выготский бала дамуындағы жеке тұлғалық өзгерістерді әлеуметтік жағдайдағы белсенділігі арқылы байқаймыз десе, ал Л.И. Божович мұны қарама - қайшылықтардың және дағдарыстардың, жеке тұлғалық қадір - қасиеттердің пайда болуынан аңғарамыз деп түйіндеген. Баланың жас ерекшелік дамуының динамикасымен оның мазмұны педагогикалық бағдарламалар арқылы жобаланып, өзгеше және жетілген дидактикалық тәжірбиелер, өзіндік генетикалық бағдарламалар арқылы анықталады. Бұл дамудың әр алуан қозғаушы күші, шарты және қайнар көзі, яғни даму факторлары. Біліктілікке бала іс әрекетіндегі қалыптасқан қарым - қатынасты, мінез - құлықты және өмірлік іс - әрекетті, жеке тұлғалық тіректік сипаттамалардың нәтижелері енеді.

А.Н. Леонтьев пен Д.Б. Элькониннің топтастыруы бойынша, баланың жеке тұлғалық дамуын, эмоционалдық қарым - қатынас, айлалы әрекет, заттық -құралдық іс-әрекет, сюжеттік - рольдік ойындар және оқу сияқты жетекші іс -әрекет түрлерінің ауысуы барысында талданып отыратыны анықталды. Баланың тұлғалық дамуының генетикалық талдау ұстамын қарастырғанда, Д.Б. Элькониннің кезеңдері бойынша психикалық даму кезеңдерін ерекшелеп, негізгі жаңа білім беру жүйесі тұлғалық жетістіктермен үйлесімін табады [1]. Э. Элькониннің кезеңдері бойынша тұлғаға жаңа білім берудің тірегі, бұл сенім, дербестік, еркіндік, бастама жасаушылық деп қарастырылған. Бала дамуының өзіндік қисын тұжырымын түсіндірмей, жас ерекшелігінің психологиялық маңызын және генетикалық міндетін талдамай, баланың жаңа білім алудағы жетістіктерінің заңдылықтарын түсіну қиын.

Л.Ф. Обухова бала дамуының ерекшелігінің түсініктерін түрлі авторлардың теориясымен (биогенетикалық, конвергенциялық психоаналитикалық, әлеуметтік үйрену теориялары және Ж. Пиаженің генетикалық даму психологиясы т.б.),

салыстыра отырып, бұл Л.С. Выготскийдің мәдени - тарихи даму теориясы мен психологиялық жастың құрылымында толық көрсетілді деген қорытындыға келді [2].

Балалардың психикалық дамуы бір қалыпты болмайды, бала психикалық бейненің қандай да бір негізгі белгілерін ұзақ уақыт бойы сақтағанда дамудың біршама баяу, бірте - бірте өзгертін кезеңдері және ескі психикалық белгілердің құрып бітуімен, жойылуымен және жаңа белгілердің пайда болуымен байланысты, кейде баланы неғұрлым тез, сеңірмелі түрде адам танымастай өзгертіп жіберетін өзгерістер кезеңі байқалады. Осы секірмелі түрдегі өтуді даму дағдарысы деп атайды. Олар шамамен бірдей жағдайда тұрған, жас жағынан шамалас балалардың барлығында пайда болады да балалақ шақты жас шағына қарай бірнеше кезеңге бөлуге мүмкіндік береді.

Туғаннан бастап мектепке барғанға дейінгі кезеңде (баланың дүниеге келуіне байланысты оның өмір сүру жағдайын кенет өзгертетін дағдарысты айтпағанда) бала үш дағдарыс сәттерін; бір жаста, үш жаста және ақырында, жеті жаста басынан кешіреді. Осыған сәйкес бұл кезеңде үш жас шағы кезеңдері бөлініп шығады; нәрестелік шақ (туған күннен бір жасқа дейін), сәбилік шақ (бір жастан үш жасқа дейін) және мектепке дейінгі балалық шақ үш жастан жеті жасқа дейін).

Мектептің рөлі балаға адамның нақты қызметінің әр түрі үшін (қоғамдық өндірістің, ғылымның) қажетті білім мен іскерлікті үйрету және психикалық сапаларды дамыту болып табылады. Бала туғаннан бастап мектепке барғанға дейінгі кезеңнің маңызы қоғамда өмір сүру үшін қажетті адамның жеке басының психикалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастыру болып табылады. Бұларға тілді игеру, тұрмыс заттарын қолдану, кеңістікпен уақытты бағдарлауды дамыту, қабылдау, ойлау, елестетудің т.б адамға тән формаларын өрістету, басқа адамдармен өзара қарым-қатынастың неіздерін қалыптастыру, әдебиет пен өнердің туындыларын оқып, үйрене бастау жатады.

Қазақтың көрнекті ғалымы, профессор С.М. Жақыпов адамның психикалық дамуы оқыту процесі әсерінен тыс болмайды, ол үшін оқытушы мен оқушы арасында нақты байланыс, оқытудың формасы мен мазмұны екі жақты біріккен іс-әрекетте орныдалады деген. Педагогикалық іс-әрекеттегі тәуелділік және оны орныдау процесі кезіндегі қарым-қатынастың туу себептері, сонымен қатар қоғамдық ортадағы өмірдің тәуелділігі, пікірлесушілердің арасындағы қарым-қатынастың түрлері. Қарым-қатынастың түрлері адамның дүниеге келген күнінен бастап жас ерекшелікке қоршаған ортаның ықпалына байланысты дамиды [3].

Г.С. Абрамова бойынша қарым-қатынас әдістері. Оның пікірі бойынша, мұғалім мен оқушы өзарақатынастарының үш стилін болуге болады: оқиғалық, операциялық және құндылықтық.

Әрбір жас шағы топтарының осы міндеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес қоғам балаларға басқа адамдар арасынан белгілі орын береді, оларға қойылатын талаптар жүйесін, құқықтары мен міндеттерінің шеңберін белгілейді. Әрине, балалар мүмкіндігінің өсуіне қарай олардың құқықтары мен міндеттері де неғұрлым күрделі бола түседі, атап айтқанда, балаға берілетін дербестіктің және олардың өз ісіне жауапкершілігінің дәрежесі артады.

Үлкендер балалар өмірінің дұрыс жолға қойылуын ұйымдастырып, олардың тәрбиесін сәбидің қоғамдағы орнына қарай жүргізеді. Қоғам әрбір жас шағы кезеңінде баладан нені талап етуге және нені күтуге болатыны жөніндегі үлкендердің түсінігін белгілейді.

Баланың қоршаған дүниеге көзқарасы, оның қажеттері мен қызығуы өзге адамдар арасында алатын орнымен, үлкендер тарапынан болатын талап, үміт және әсер ету жүйесімен анықталады. Егер нәресте үшін үлкендермен үнемі эмоциялы қарым-қатынас жасау қажеттігі тән болса, оның себебі сәбидің бүкіл өмірі үлкендердің

қолында болуынан деп түсіндіріледі және қолында болғанда әлдебір жанама емес, тура жолмен: үлкендер баланы орағанда, тамақтандырғанда, ойыншық бергенде, тәй - тәй басқан кезде қолынан сүйгенде, т.б. үздіксіз дене қатысы жүзеге асырылады.

Сәбилік шақта үлкендермен қатынас жасауға қажеттіліктің, таяудағы қоршаған заттарға қызығушылықтың пайда болуы мыналарға байланысты: бала мүмкіндігінің өскенін ескере отырып үлкендер олармен қарым - қатынасты өзгертеді, қандайда зат немесе қимылдар жайлы қатынас жасауға көшеді, үлкендер балалар үшін сан алуан заттың, қимыл жасауға арнайы бейімделген заттардың (пирамидалар, қуыршақтар, құм салғыштар) ерекше әлемін жасайды.

Үлкендердің қимылдарына және өзара қарым-қатынасына араласу қажеттілігінің пайда болуы, қызығудың тікелей қоршаған ортадан шығып кетуі, сонымен бірге осы қызмет процесінің өзіне (оның нәтижесіне емес) қызығудың бағытталуы - мектеп жасына дейінгі балаларды басқалардан бөліп көрсететін және сюжетті - рольді ойыннан көрініс табатын негізгі белгілер. Бұл белгілер мектеп жасына дейінгі балалардың басқа адамдар арасындағы алатын орнының екі жақтылығын белгілейді. Бір жағынан, баладан адамның қылықтарын түсінуді, жақсылық пен жамандықты айыра білуді, мінез - құлық ережелерін саналы орындауды талап ете бастайды. Екінші жағынан, баланың бүкіл өмірлік қажеттерін үлкендер орындайды, оған қатаң жауапкершілік жүктелмейді, оның іс - нәтижесіне ересектер елеулі талап қоймайды.

Дамудың әрбір жас шағы кезеңдерінің дамуына тән баланың қоғамдағы психикалық белгілердің байланыстығы баланың бір кезеңнен екіншісіне өтуін түсіндіріп бере алмайды. Бұл өту кезеңінің алдында баланың өзінің басқа адамдар арасындағы орнына қанағаттанбауы және ол орынды өзгертуге ұмытылуы пайда болады. Осы кезең ішіндегі дамудың мынадай сәті туады: баланың өсіп келе жатқан мүмкіндіктері - оның білімі, іскерлігі, психикалық сапалары - ескі түрмыс қалпымен, қызметтің және айналасындағы адамдардың қарым - қатынасының ескі түрлерімен қайшылыққа ұрындырады. Бала өзінің жаңа мүмкіндіктерін сезінеді де осының алдында ғана қызықтырған іс - әрекетке ынтасын жояды. Ол үлкендермен жаңа қарым - қатынас жасауға ұмытылады. Бұл қайшылық дағдарыс ретінде көрінеді, қарым - қатынас жасалған жоқ.

Бұл кезде бала тәрбиесінде белгілі қиындықтар пайда болады, бала үлкендердің талаптарына жөнді құлақ аспайды, қыңырлық, қарсылық көрсетеді. Бұл қиындықтардың ауырлығы және қаншаға созылатындығы көп жағдайда үлкендерге байланысты болады. Үлкендер баланың іс - әрекет пен қарым - қатынастың жаңа түрлеріне ұмытылуын дер кезеңінде байқап, ескеруге және көмектесуге тиісті. Алдымен, үлкендердің өздері балаға деген көзқарасын өзгертуі керек, оған көбірек дербестік беріп, оның өсіп келе жатқан мүмкіндіктерін мойындауы және осы мүмкіндіктері толық ашылатындай жаңа іс - әрекетке үйретуі қажет.

Психикалық даму барысында пайда болған және жаңа қажеттер мен қызығушылыққа итермелейтін, сондай - ақ іс-әрекеттің жаңа түрінде игеруге бастайтын қайшылықтар психикалық дамудың қозғаушы күштері болып табылады. Егер бұл қайшылықтар тумаса, психикалық дамудың негізгі кезеңінен екіншісіне өту мүмкін болмас еді, және бала сол жеткен дәрежесінде қалып қояр еді, өйткені оның ілгері ұмтылуға, үлкендер үйреткен нәрсені игеруге ынтасы болмас еді.

Біздің елімізде мектеп жасына дейінгі балаларға қоғамдық тәрбие берудің ықпалы әрдайым өрісін кеңейтіп келеді. Баланың туғаннан бастап жеке адам болып саналуы, бала дамуының психология ғылымында маңызды мәселе болып саналады. Бала дамуының психологиялық жағын зерттеу арқылы ерекшеліктерге тән қасиеттердің, сапалардың қалай пайда болатынын ашуға тырысамыз. Баланың жеке адам болып қалыптасуында қарым - қатынас негізгі рөлді атқарады.

Көптеген жылдардан бері осы қарым - қатынастың табиғи заңдылығы, оның жас және жеке ерекшеліктері, дамуы мен өзгерістері психология ғылымында негізгі зерттеу саласына айналады. Баланың өз құрбыларымен қарым -қатынасын дұрыс жолға қоя білуі баланың қандай адам болып қалыптасуына қатты әсер етеді. Бірақ осыны қалай қоя білу керек? Міне осы күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың көпшілігі балабақшаларда тәрбиеленіп өз қатарларымен сонда жақсы араласады Балаларды тәрбиелеудің ең қажетті бөлшегі тәрбиешінің балалардың бір -біріне деген қарым-қатынасын жақсы ұйымдастырып, қадағалап отыры болып табылады. Отбасылық тәрбиеде және басқа балалармен қарым - қатынас бала психикасының дамуында өз пайдасын беріп отырады. Қарым - қатынас жүрісінде баланың жеткіліксіз қанағаттандырылуы оның ары қарай эмоционалды сезімділікке, қаталдыққа, әлемге бастапқы сенімсіздігінің қалыптасуына алып келеді. Қарым - қатынас бала қандай ортада өсседе, адам үшін өмірлік маңызы бар қажеттілік болып табылады. Егер ересектер балалардың қарым - қатынасқа түсуге түрткі болатын ішкі қажеттілікті тануға үйретпесе де, онда бала оны түсінбейді және оған дұрыс жауап бере алмайды. Осы қарым - қатынас сферасындағы сәтсіздік өзінің артынан басқа да сәтсіздіктердің болуына алып келеді, себебі, олар бір - бірімен өзара байланысты, бірақ әрқайсысы өзінің заңымен дамиды.

Психологтардың алдындағы мәселе осы дамуды қажетті қалыпқа бағыттау. Ал, бұл үшін қарым - қатынасы зерттелініп келеді. Қарым - қатынастың табиғи заңдылығы, оның жас және жеке ерекшеліктері, дамуы мен өзгерістері философ пен социологтардың Б.Д.Парыгин, И.С.Кон және тағы басқа зерттеу саласына айналды.

Бала және жас ерекшелік психологиясын А.Н. Леонтьев, В.С. Мухина т.б., көптеген зерттеушілер қарастырған. М.И.Лисинаның басқаруымен психикалық дамуы және мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу лабораториясында зерттеуден өткен [4,12б.]. Осы лабораториялық зерттеулердің нәтижесінде балалардың бірінші қарым - қатынасының пайда болуын және өзгеріп отыруын зерттеді. Танымал психологтар Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейннің пікірлері бойынша баланың психикасының дамуы әке - шешесінен балаға ауысады. Балалық шақта бала отбасынан алған тәлім - тәрбие арқасында психикасы қалыптаса бастайды. Сонымен қорыта айтқанда, психика көптеген өзгерістерге ұшырап отырады. Балаға тек ересектермен ғана қарым - қатынас жасап отыруы мүмкін емес, ол өз қатарындағы балаларға тартып тұрады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Выготский Л.С. Вопросы детской психологии.-М.: 1995 г.
- 2 Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 968. - 464 с.
- 3 Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. – Алма-Ата, 1992. – 195 с.
- 4 Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М., 1977

*Игисина А.
студент 2 курса,
Кабакова М.П.,
к.психол.н., доцент кафедры общей
и этнической психологии КазНУ имени аль-Фараби*

ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ И БИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДЛЯ САМООРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современный социум испытывает на себе жесткий дефицит самого ценного ресурса – времени. Высока необходимость поиска новых механизмов регулирования деятельности в условиях современной гонки «целей» и «средств».

Современная психология твердо убеждена во врожденности типа темперамента и, кроме того, в целостности, характеризующихся им особенностями динамики нервных процессов.

Ссылаясь на то, что характеристики темперамента определяют динамику психических процессов, А.Г. Маклаков прописывает: «...в зависимости от особенностей темперамента изменяется способ осуществления самой деятельности» [1].

Уже в работах Б.М. Теплова прослеживается мысль о том, что в зависимости от особенностей темперамента люди различаются не конечным результатом действий, а способом достижения результатов.

Российскими психологами был проведен ряд исследований с целью установить подневольность между способом выполнения действий и особенностями темперамента. В этих исследованиях был изучен «...индивидуальный стиль деятельности как путь к достижению результатов или способ решения определенной задачи, обусловленный главным образом типом нервной системы. Результаты исследований подавляющего большинства авторов, независимо от особенностей исследуемых групп и экспериментальных ситуаций, в которых изучался типичный для данных индивидов способ выполнения действий, показывают, что именно тип нервной деятельности, и прежде всего сила и подвижность нервных процессов, оказывает существенное влияние на формирование определенного стиля деятельности» [1].

Австралийские психологи Н. Физер и М. Бонд впервые вводят понятие «структура времени». При этом авторы имеют в виду не физические концепции структуры времени, а его *психологические корреляты*, т.е. особенности восприятия и использования времени в рамках человеческой жизни, связывая их с общим уровнем удовлетворенности жизнью, уровнем субъективного благополучия, уровнем депрессии и психического здоровья [2].

В настоящее время проблема личностного потенциала, как феномена, сопряженного с понятием эффективной деятельности субъекта, приобретает новое звучание. Динамика настоящего побуждает к принятию готовности к желательным изменениям и устойчивости к нежелательным, выдвигать новые подходы к личностным характеристикам и их измерению. В частности, к числу этих подходов относится подход к личностному потенциалу Д.А. Леонтьева, Е.Ю. Мандриковой, Е.Н. Осина, А.В. Плотниковой и Е.И. Рассказовой, рассматривающий понятие «личностного потенциала» и «эффективного управления деятельностью» подневольно [3].

Таким образом, анализ указанных выше психологических работ позволяет нам рассматривать темперамент в качестве биологического потенциала личности в самоорганизации деятельности и управлении временем.

В данном исследовании ставилась **цель** изучить особенности влияния типа темперамента на уровень самоорганизации деятельности.

Общая гипотеза исследования состояла в том, что деятельность людей с темпераментами, которым свойственен высокий уровень нейротизма, менее организована, чем у людей с типом темперамента, характеризующимся стабильностью.

Для решения поставленных задач общая гипотеза была конкретизирована в серии **частных гипотез**:

1. Высокий уровень нейротизма у людей снижает уровень планомерности и целеустремленности, как компонентов эффективного тайм-менеджмента.

2. Низкий уровень нейротизма у людей снижает уровень настойчивости, фиксации и ориентации на настоящее, как компонентов эффективного тайм-менеджмента.

3. Высокий уровень экстраверсии у людей снижает уровень самоорганизации с помощью внешних средств.

4. Уровень самоорганизации деятельности у женщин выше уровня самоорганизации деятельности у мужчин.

В исследовании нами был использован комплекс психологических **методик** для изучения связи темперамента и самоорганизации деятельности.

Для установления *типа темперамента* у респондентов применялась – *методика на определение типа темперамента Г. Айзенка* [4].

Для изучения *уровня самоорганизации деятельности* был использован *Тест-опросник самоорганизации деятельности (ОСД)*, разработанный *Е.Ю. Мандриковой* [5].

Всего в исследовании приняло участие 50 респондентов в возрасте от 18 до 20 лет, из них 25 – юноши, и 25 – девушки.

Статистическая обработка результатов по данным методикам была проведена с помощью программы SPSS 15.0, по критерию корреляции Пирсона. Была выявлена корреляционная связь:

А) положительная (**) (при $p \leq 0,01$)

- Экстраверсия-Настойчивость

Б) отрицательная (*) (при $p \leq 0,05$)

- Нейротизм-Планомерность

- Нейротизм-Целеустремленность

- Нейротизм-Настойчивость

- Нейротизм-Фиксация

- Экстраверсия-Самоорганизация с помощью внешних средств

В) отрицательная (**) (при $p \leq 0,01$)

- Настойчивость-Ориентация на настоящее

- **Настойчивость**-Общий показатель самоорганизации деятельности.

Гендерный анализ самоорганизации деятельности был произведен подсчетом с помощью Q-критерия Розенбаума. Подсчет показал, что $Q_{эмп}$ (2) в нашем исследовании ниже критического значения как $Q_{0,01}$ (9), так и $Q_{0,05}$ (7). Это дает возможность отвергнуть предложенную нами гипотезу.

Полученные в исследовании результаты с вероятностью в 99% подтверждают нашу общую и частные гипотезы.

В связи с вышеизложенными теоретическими положениями относительно природы темперамента и подходов к изучению самоорганизации деятельности, следует обозначить выводы, полученные в результате эмпирического исследования.

Во-первых, взаимосвязь темперамента с самоорганизацией деятельности имеет место быть, в ключе коррелирующих отношений отдельных компонентов первого с последней.

Во-вторых, результаты исследования указывают на прямую связь между показателями уровня настойчивости и уровнем общей самоорганизации личности. Люди, с типом темперамента, характеризующимся низкой стабильностью (холерик, меланхолик), менее способны к самоорганизации, нежели люди с типом темперамента, которому присущ низкий уровень нейротизма (сангвиник, флегматик).

В-третьих, уровень экстраверсии может показывать картину уровня настойчивости, имея с последней прямую положительную корреляционную связь.

В-четвертых, уровень самоорганизации деятельности женщин не отличается от уровня самоорганизации у мужчин.

И, наконец, подытоживая все вышесказанное, следует обратить внимание на актуальность данной проблемы в аспекте необходимости дальнейшего рассмотрения и изучения механизмов управления временем, поиска рычагов взаимодействия отдельных способов регулирования деятельности с каждым типом темперамента.

Литература:

1. Маклаков А.Г. Общая психология: Учебник для ВУЗов. - СПб.: Питер, 2008. – 583 с.
2. Мандрикова Е.Ю. Разработка опросника самоорганизации деятельности (ОСД) //Психологическая диагностика. – 2010. - №2. – С. 87-111.
3. Леонтьев Д.А., Мандрикова Е.Ю., Осин Е.Н., Плотникова А.В., Рассказова Е.И. Опыт структурной диагностики личностного потенциала //Психологическая диагностика. – 2007. - №1. – С. 8-31.
4. Тест Айзенка - опросник EPI - <http://www.psi-test.ru/person/Eysenck-EPI.html>
5. Тайм менеджмент. Тест-опросник самоорганизации деятельности (ОСД). Психодиагностика управления временем. - <http://psycabi.net/testy/590-tajm-menedzhment-test-oprosnik-samoorganizatsii-deyatelnosti-osd-psikhodiagnostika-upravleniya-vremenem>

*Илюхина А.
студент 4 курса,
Кудайбергенова С.К.
к.психол.н., и.о. доцента кафедры
общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НЕВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ (ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ)

Невербальный аспект общения является в определенной степени исследованным, хотя и по сей день в нем имеется достаточно много белых пятен. Серьезным исследованием проблем невербального общения ученые реально и систематически начали заниматься лишь с 60-х-70-х гг. XX века. Литература в основном представляет лишь отрывочные данные об истории развития данной проблемы, что не дает возможности в определенной мере проследить динамику развития научных исследований в области невербалики, выделить основные этапы.

Примерно с середины 90-х гг. XX в. в отечественном языкознании отмечается рост интереса к гендерной проблематике, постепенно начинает формироваться научное направление, системно изучающее гендерные аспекты языка и коммуникации (А. В. Кирилина, Е. И. Горошко, Е. А. Земская, И. И. Халева, А. К. Байбурин, Д. Зиммерман). [2].

Язык нашего тела, по сравнению с другими вербальными (речевыми) средствами общения, является уникальным. Невербальное общение несет от 60 до 80 процентов передаваемой собеседнику информации, и поэтому легко понять необходимость в интерпретации этого способа контакта. Если мы желаем быть уверенными, что точно поняли человека, мы должны соединить в одну общую картину информацию от тела и словесные выражения. Тогда у человека сформируется точное предположение о сказанной информации.

В настоящее время у современной молодежи возникает множество вопросов на тему невербального общения, так как данное направление становится очень популярным. Во-первых, выпускается множество книг по данной тематике, снимают множество фильмов, сериалов, где наглядно показывают определенные жесты и их значение. Во-вторых, психология приобретает все большую популярность среди молодежи, но самостоятельное изучение ее не приводит к хорошим результатам: возникают ложные представления об интерпретации невербальных сигналов и их обобщении. Каждый воспринимает тот или иной жест со своей точки зрения, отталкиваясь на собственные знания. И поэтому при межличностной коммуникации могут возникать конфликтные ситуации.

Для молодых людей культура невербального общения имеет особенно большое значение: выполняя адаптивную функцию, она облегчает им ориентацию и самореализацию в окружающем мире. Причем у девочек и девушек, адаптивная направленность которых сильнее, культура невербального общения часто бывает представлена ярче и богаче. Женщины всех возрастов как более социально устремленные индивидуумы комфортнее чувствуют себя в общении и расположены к нему больше, чем мужчины. В то же время, согласно теории социальных ролей, половые различия в социальном поведении определяются настоящей или будущей ролью, которую играет человек в обществе. Это значит, что невербальный репертуар девушек и юношей формируется с учетом их будущих лично ориентированной и просоциальной (ориентированной социально) ролей. Накопление невербального опыта

человека происходит на протяжении всей его жизни, при этом культура невербального общения личности обогащается за счет не только индивидуального (круг общения, ситуации, подкрепление эмоциями, социальные институты, влияющие на него), но и социокультурного наполнения (внутрикультурные, межкультурные связи и значения).[1 стр. 6].

Ученые выделяют широкий круг компонентов невербального поведения. Среди знаковых форм кинетического поведения, куда входят жесты, мимика, позы, знаковые телодвижения и др., можно выявить кинемы, которые в тех или иных условиях более свойственны мужчинам или женщинам.[4] Вполне очевидным является факт, что в каждой культуре существуют мужские позы, мануальные жесты и мужская походка, равно как женский стиль кинетического поведения тоже отражается в особых позах, походке и жестах.

Считается, что особенно заметны различия в употреблении собственно жестов, то есть жестов рук, ног и головы. При рассмотрении различных типов жестов исследователей, несомненно, интересует частота их использования в процессе коммуникации. Однако по этому вопросу нет единогласного мнения.

Присвоение мужских и женских стилей определенным невербальным жестам говорит о наличии гендерных стереотипах. [4] Гендерные стереотипы невербального поведения субъектов воспитываются, а значит, подвергаются специальному, направленному, систематическому, т. е. организованному воздействию общества. Гендерные различия в стилях невербального поведения закладываются в раннем детстве. Решающая роль в этом процессе принадлежит родителям или другим значимым взрослым, воспитывающим малыша. Родители, проявляя те или иные действия, программируют у ребенка определенное восприятие невербального общения. Гендерное различие может проявляться в жестикуляции, прикосновениях, голосе, его громкости, скорости, темпе и так далее. Проявляются половые различия и в использовании межличностного пространства и дистанции в общении. Все это и многое другое влияет на гендерное поведение личности.[4]

Впервые полученные данные об особенностях невербальной коммуникации для современной казахстанской молодежи (10-е года 21 века), в литературе в основном содержатся данные 15-20 летней давности на европейской выборке.

Несомненно, с позиций гендерных исследований представляет интерес изучение невербальных компонентов. Интересным является рассмотрение особенностей гендерного коммуникативного поведения в акте коммуникации знаковыми невербальными средствами. [5] Малоизученным остается исследование мужского и женского стилей невербального поведения, которые могут быть свойственны людям обоих полов, хотя считается, что в норме стиль невербального поведения соответствует определенному полу человека. [6]

Подобранная и апробированная нами батарея психодиагностического инструментария может быть использована в прикладных исследованиях. А также могут быть использованы при построении и ведении межличностной коммуникации, при налаживании контактов в деловых партнерских переговорах, могут способствовать обогащению данных общей теории в области изучения невербальной составляющей общения.

Список литературы:

1. Ахьямова И. А., Ширшов В. Д. «Культурная самопрезентация современной молодежи невербальными средствами». 2011. С. 31–38
2. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты М., 1999. С. 70.

3. Андреева Г. Социальная психология. Глава 5 «Общение как обмен информацией» 2001. - 384 с.
4. Нарожная В.Д «Невербальные средства общения: гендерные исследования». 2010. Т. 25. № 1. С. 42-46.
5. Ахьямова И. А. «Воспитание гендерных особенностей невербального поведения». 2009. Т. 4. С. 88-89.
6. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. М.: Языки славянской культуры, 2005. 224 с.

*Калабаева М. Ш.,
студент 2 курса,
Кунанбаева М.Н.
к.психол.н., и.о. доцента
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНО ОДАРЕННЫХ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В УСЛОВИЯХ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

В психологической науке проблема музыкальной одаренности была очень актуальна и рассматривалась в работах таких психологов как Б. М. Теплов, Н. С. Лейтес, В. Д. Шадриков и других, которые разрабатывали определение и проявления одаренности. В советской науке одно из первых классических психологических определений «одаренности» предложил Б. М. Теплов, согласно которой «одаренность» понимается как качественно своеобразное сочетание способностей, от которых зависит возможность достижения большего или меньшего успеха в выполнении той или другой деятельности. По мнению Б. М. Теплова, нельзя говорить об одаренности вообще, а можно говорить об одаренности к какой-нибудь деятельности [1].

В зарубежной психологической науке (Комитетом по образованию США) было дано определение одаренности, включающее следующие показатели: выдающиеся способности, потенциальные возможности в достижении высоких результатов и уже продемонстрированные достижения в одной или более областях (интеллектуальные способности, специфические способности к обучению, творческое или продуктивное мышление, способности к изобразительному и исполнительскому творчеству, психомоторные способности). Одаренность в основном определяется тремя взаимосвязанными параметрами: опережающим развитием познания, психологическим развитием и физическими данными [2].

В нашем исследовании особое внимание уделяется музыкальной одаренности, поэтому мы считаем нужным рассмотреть этот особый вид одаренности отдельно. Музыкальная одаренность и ее сущность была исследована в работах Б.В.Асафьева, Б. Л. Яворского, А. Л. Готсдинера, Б.М. Теплова, В. И. Петрушина, Г. М. Цыпина, К. Орфа, З. Кодаи. Структуре музыкальной одаренности были посвящены работы Т. Ф. Цыгульской, Ю. А. Цагарелли, Д. К. Кирнарской, К. В. Тарасовой, И. А. Курбатовой и др. [2].

Музыкальная одаренность начинает проявляться у детей уже на первом году жизни. Основным признаком музыкальности в раннем возрасте является проявление музыкальной впечатлительности и активности: эмоциональная отзывчивость на музыку, попытки пения, двигательные реакции на музыкальный ритм, предпочтение

одного музыкального произведения другому. Многочисленные примеры жизни и творчества известных музыкантов убедительно показывают, сколь мощное воздействие оказывают детские впечатления на их мироощущение и творчество. Это отчетливо прослеживается при изучении биографий и творчества В. Моцарта и М.И. Глинки, А.П. Бородина и Б. Бартока, С. Прокофьева и И. Стравинского. В музыкально-педагогической практике под основными музыкальными способностями подразумеваются обычно следующие три: *музыкальный слух, чувство ритма и музыкальная память.*

Согласно Б.М. Теплову, музыкальная одаренность – высшее и крайне идеализированное проявление музыкальных способностей. Иначе говоря, блестящий музыкальный слух, феноменальная память, пластичный и прекрасно скоординированный двигатель «аппарат», невероятная обучаемость и титаническая работоспособность являются показателями музыкальной одаренности. Б.М. Теплов отмечает также, что музыкальная одаренность не сводится к сумме способностей, её составляющих, а представляет новое качество, включающее, например, общие творческие способности личности. Б.М. Теплов в структуре музыкальной одаренности такие общие свойства психики, как эмоциональная восприимчивость и реактивность по отношению к воздействию музыки; богатство и активность слухового воображения; умение с большей силой сосредоточиться на предмете музыкальной деятельности [1].

Роль личности в становлении и развитии одаренности велика. Подчеркивается, что одаренность вовлекает целостную личность человека, включая мотивационную сферу, интересы, волевые проявления, чувства, креативность (Дж.Галахер, П.Кляйн, Н.С.Лейтес, А.М.Матюшкин, В.Э.Чудновский, В.С.Юркевич). [2].

В психологии одаренности признается тот факт, что одаренные дети и подростки имеют особенности личностного развития. К.Тэкэкс пишет, что одаренных детей от сверстников отличает ряд особенностей в сфере психосоциального развития. В числе таких свойств и качеств она выделяет обостренное чувство справедливости, развитую систему личных ценностей, хорошо сформированное чувство юмора, наличие преувеличенных страхов, упорство в достижении результата. При этом К.Тэкэкс подчеркивает, что положительное и отрицательное в личности способного ребенка возникает под влиянием окружающих людей. Одаренному и талантливому ребенку могут быть присущи такие свойства и качества, которые будут отталкивать от него окружающих. Среди них можно выделить:

1. Неумение выслушивать собеседника до конца, прерывание собеседника. Нередко ребенок в курсе того, о чем идет речь или быстро понимает излагаемый материал. Стремление продемонстрировать свои знания является отражением скорости восприятия.

2. Привычка исправлять других. Возникает у одаренного ребенка как сочетание альтруизма и эгоцентризма.

3. Высмеивание окружающих. Может возникать как ответ на травмирующий фактор. Главное преимущество ребенка - интеллектуальный потенциал, и он стремится защищать себя от источника боли доступными ему средствами.

Зарубежные исследователи одаренности (М. Карне, Л.Холлингворт) отмечают несколько психологических факторов, мешающих реализации способностей детей. К ним относятся: негативное отношение к школе и учебе; нарушение отношений с родителями; подверженность колебаниям настроения, депрессии, духу противоречия; низкая самооценка, чувство «гонимости»; тенденция к оправданию и объяснению своих недостатков, перекладывание вины на других; склонность к фантазированию; плохие межличностные отношения, недоверие к другим; недостаток настойчивости, склонность отвлекаться и откладывать дела; враждебное отношение к руководителям;

скука; отсутствие самодисциплины и неспособность нести ответственность за свои действия; недостаток лидерских способностей; недостаток увлечений или излишнее внимание к ним; неприятие состязательности; эмоциональная неуравновешенность; чувствительность к критике, тенденция критиковать других; нереалистические цели.

Они делают акцент на следующих личностных проблемах одаренных детей: неприязнь к школе; конформность; погружение в философские проблемы. Они также выделяет следующие личностные проблемы одаренных детей: перфекционизм; ощущение собственной неполноценности; нереалистические цели; сверхчувствительность; потребность во внимании взрослых; нетерпимость [4].

На основании экспериментальных данных мы пришли к выводу, что одаренные отличаются от учеников в других средних школах по следующим диагностически значимым личностным параметрам: высокие интеллектуальные способности; выдающиеся креативные способности (например, оригинальность, гибкость, разработанность); способность к более быстрому усвоению и выдающаяся память; интеллектуальное любопытство и стремление к знаниям; интернальный локус контроля и высокая личностная ответственность; убежденность в собственной эффективности и самостоятельность суждений; позитивная академическая Я-концепция, связанная с адекватной самооценкой.

В отдельных случаях дети с высоким уровнем развития способностей сталкиваются с неприятием их социумом. Родители стараются не замечать таланта своего дитя, пытаясь избежать трудностей. Сверстники не принимают школьника "черезчур" много знающего, осведомленного во всех вопросах. Осознание несоответствия ожиданиям окружающих, восприятие себя "белой вороной" приводит к тому, что ребенок начинает скрывать свои способности, появляются черты конформной личности. В данной ситуации следует говорить не просто о приспособлении, об адаптации личности, а о фальсификации собственного «Я».

Таким образом, в теоретическом анализе было установлено, что одаренным детям характерно повышенная уязвимость и чувствительность. Безобидные и нейтральные замечания часто у них вызывают бурную эмоциональную реакцию. Нетерпеливое отношение к чужому мнению, возможно возникновение зазнайства, эгоизма. В то же время у них наблюдаются чрезмерное упорство в достижении цели, что приводит к стремлению доводить все до полного совершенства. Работы, выполненные на высоком уровне мастерства, исполнителем оцениваются как неудачные. Завышенные личные стандарты, неудовлетворенность, оценивание собственной деятельности по взрослым меркам приводят к болезненным переживаниям.

Дж.Фримэн, английская исследовательница одаренных детей, утверждает, что проявления одаренности связаны с качествами и свойствами личности. Она выделяет некоторые личностные особенности одаренных детей. При этом Дж.Фримэн подчеркивает роль гендерного фактора. Девочки часто недооценивают свои способности. Показано, что часто этот факт связан с ожиданиями родителей, зависящими от полоролевых стереотипов. Девочки, имеющие равно высокий интеллектуальный и творческий потенциал с мальчиками, отличаются от них в социально-эмоциональном плане. Они сильнее подвержены депрессивным настроениям. Дж.Фримэн отмечает, что исследования представителей творческих профессий показали, что при достижении высокого уровня специализации личностные характеристики, такие как независимость, вносят больший вклад в получение еще более значимых результатов, чем интеллектуальные факторы. Дж.Фримэн делает акцент на роли в развитии способностей детей позитивных, положительных эмоций. Страх способен парализовать интеллектуальные проявления ребенка, такие как любопытство и любознательность. У высокоинтеллектуальных

детей развита саморегуляция деятельности, чрезмерное руководство взрослых только тормозит развитие. Среди личностных качеств индивидов, добившихся значительных успехов, Дж.Фримэн обращает внимание на эмоциональную стабильность, высокую продуктивность, мотивацию, увлеченность, низкий уровень тревожности. Однако, очень способные люди имеют проблемы, интеллект «создает» психологические барьеры. «Особые стрессы» одаренных подростков могут способствовать развитию депрессии и суицидальных наклонностей. [5]

В психологии изучение музыкальной одаренности сопряжено и с исследованием личности ребенка. Нередко особенности одаренного ребенка социумом воспринимается как аномальные, даже как признаки отставания, неприспособленности. Эти особенности следующие: трудности в нахождении близких по духу друзей; проблемы участия в играх сверстников, которые им неинтересны; проблемы конформности, то есть старания подстроиться под других, казаться такими, как все; трудности в школе, где отсутствует стимуляция интеллектуального развития; ранний интерес к проблемам мироздания и судьбе. У детей, обладающих яркими творческими способностями, проявляются черты, которые вызывают негативные эмоции со стороны окружающих: отсутствие внимания к условиям и авторитетам; большая независимость в суждениях; тонкое чувство юмора; отсутствие внимания к порядку и «должной» организации работы; яркий темперамент [1, с. 91].

Таким образом, изучив и проанализировав личностные особенности музыкально одаренных подростков в возрасте 10-13 лет, с точки зрения различных концепций отечественных и зарубежных психологов, мы можем заключить, что в силу особенностей подросткового возраста, который многими авторами оценивается как критический и характеризуется резкими изменениями в психике и в поведении ребенка, а также в силу таких особенностей одаренных детей, можно выделить такие личностные особенности как эмоциональная чувствительность, потребность к познанию, низкая или завышенная неадекватная самооценка, неумение прислушиваться к мнению другого человека. Нетерпеливое отношение к чужому мнению, к сверстникам с более низкими способностями, зазнайство, может стать причиной непонимания и трудностей в личностном становлении со сверстниками.

Чтобы сделать экспериментальное изучение гипотетических предположений мы выбрали личностный тест «16 - факторный опросник Кеттелла». Опросник Кеттелла является одним из наиболее распространенных анкетных методов оценки индивидуально-психологических особенностей личности как за рубежом, так и у нас в стране. Он разработан по руководством Р.Б. Кеттелла и предназначен для написания широкой сферы индивидуально-личностных отношений.

Отличительной чертой данного опросника является его ориентация на выявление относительно независимых 16 факторов (шкал, первичных черт) личности. Данное их качество было выявлено с помощью факторного анализа из наибольшего числа поверхностных черт личности, выделенных первоначально Кеттеллом. Каждый фактор образует несколько поверхностных черт, объединенных вокруг одной центральной черты.

Для тестирования мы выбрали С форму опросника (105 вопросов). Опросник Кеттелла включает в себя все виды испытаний - и оценку, и решение теста, и отношение к какому-либо явлению. Вопросы группируются по содержанию вокруг определенных черт, выходящих в конечном итоге к тем или иным факторам. Чтобы результаты были надежными, мы также решили дополнить батарею тестов методиками на общение, уверенность, темперамент и самооценку. Результаты данной методики позволили определить психологическое своеобразие основных подструктур

личностных особенностей музыкально одаренных учащихся, в условиях специализированного обучения. Причем каждый фактор содержит не только качественную и количественную оценку внутренней природы человека, но и включает в себя ее характеристику со стороны межличностных отношений. Отдельные факторы были объединены в блоки по трем направлениям:

1. Интеллектуальный блок : факторы: В - общий уровень интеллекта; М - уровень развития воображения; Q₁ - восприимчивость к новому радикализму.

2. Эмоционально-волевой блок : факторы: С - эмоциональная устойчивость; О - степень тревожности; Q₃ - наличие внутренних напряжений; Q₄ - уровень развития самоконтроля; G - степень социальной нормированности и организованности.

3. Коммуникативный блок : факторы: А - открытость, замкнутость; Н - смелость; L - отношение к людям; Е - степень доминирования - подчиненности; Q₂ - зависимость от группы; N - динамичность.

Полученные экспериментальные данные находятся на стадии обработки и являются результатом дипломной работы. в целом можно утверждать, что экспериментальное сравнительное исследование личностных особенностей детей из школ для одаренных детей, в условиях специализированного обучения и средних общеобразовательных школ, дают значимые различия.

Литература:

1. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. Изд. АПН РСФСР, 1947 – 334 с.

2. Бабаева Ю.Д., Лейтес Н.С., Марютина Т.М., Мелик-Пашасв А.А., Новлянская З.Н., Попова Л.В., Старчеус М.С., Юрквич В.С. Психология одаренности детей и подростков.М.: «Педагогика» – 52 с.

3. Общая психология. Словарь. под общей ред. Петровского А. В., редактор-составитель Карпенко Л. А., ПЕР СЭ, Москва, 2005 – 336 с.

4. Кадыров Р.Г. Отв.ред. Юнусов Р.Ю. Музыкальная психология: Учебное пособие/; М-во по делам культуры и спорта Респ. Узбекистан, Гос. консерватория Узбекистана. - Т.: Мусика, 2005. - 80 с.

5. Кирюшин В.В. Интонационно-слуховые упражнения. М., 1992г. – 62 с.

*Койбагарова Д.К.
студент 4 курса
КазНУ им. аль-Фараби*

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА С ОСОБЕННОСТЯМИ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОДЕ РАННЕЙ ВЗРОСЛОСТИ (18-25 ЛЕТ)

В последние 5 лет интерес к исследованию эмоционального интеллекта резко возрос [1-6]. Это обусловлено необходимостью в понимании и управлении эмоциональной сферой нашей жизни, которая имеет влияние и на социальную, и на профессиональную и на личную сферы, а также актуальностью повышения уровня эмоционального интеллекта в нашем эмоционально насыщенном современном мире, наполненном различными событиями, вплоть до отклоняющихся от нормы, имеющих под собой эмоциональную почву.

Гипотеза исследования: существует связь между эмоциональным интеллектом и особенностями личности (общий интеллект и креативность).

Для того чтобы проверить достоверность нашей гипотезы был подобран ряд методик, направленных на каждую, выделенную выше, личностную особенность.

1. В качестве теоретической базы для понимания Эмоционального интеллекта, была взята современная теория Д. В. Люсина, ввиду этого нами был выбран опросник эмоционального интеллекта «ЭМИН» Люсина Д. В. Данная методика позволяет диагностировать все аспекты эмоционального интеллекта такие, как способность к пониманию своих и чужих эмоций и управлению ими.

2. Следующим пунктом для исследования являются способности. Для диагностики были взяты:

А. Тест структуры интеллекта Амтхауэра – для диагностики интеллекта.

Б. Тест вербальной креативности (RAT) С. Медника (взрослый вариант).

В. Опросник Определение типов мышления и уровня креативности. Диагностика по методике Дж. Брунера. Данный опросник **позволяет определить 4 базовых типа мышления, каждый из которых обладает специфическими характеристиками: предметное, образное, знаковое и символическое мышление, также опросник измеряет уровень креативности у взрослых.**

В эксперименте приняли участие студенты 3-го и 4-го курса факультета философии и политологии кафедры психологии КазНУ им. аль.-Фараби. Выборка состояла из 12 человек.

Обработка и интерпретация данных исследования

Корреляционные связи между показателями личностных особенностей и показателями ЭИ

Ввиду того, что все использованные нами методики для исследования личностных особенностей находятся на интервальной шкале, мы использовали коэффициент корреляции Спирмена.

Найдена корреляция "-,729**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой МЭИ (межличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими и субтестом 5 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за арифметические задачи. Это означает, что чем выше способность в решении счетных арифметических задач, способность к логическим умозаключениям, аналитические способности и степень развития синтетических способностей, уровень развития способности к математическому обобщению и вычислительные способности, тем ниже способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими, тем ниже

Найдена корреляция "-,882**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой МЭИ (межличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими и субтестом 6 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за аналитико-синтетические математические способности. Это означает, что чем легче производятся операции сравнения, а следовательно, и аналитико-синтетическая деятельность, чем выше теоретические математические способности и форма обобщения, которая осуществляется на основе анализа и выявления существенных отношений в рамках единого целого, тем ниже способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими.

Найдена корреляция "-,726**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой МЭИ (межличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими и общим интеллектом по тесту структуры интеллекта Амтхауэра. Это означает, что чем выше способность адаптироваться к новым ситуациям, к обучению на основе опыта, пониманию и применению абстрактных концепций и использованию своих знаний для управления окружающей средой, тем ниже способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими.

Найдена корреляция ",629*" (уровень значимости 0,05*) между шкалой МЭИ (межличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию эмоций других людей

и управлению ими и показателем креативности по тесту Дж. Брунера «Определение типов мышления и уровня креативности». Это означает, что чем выше способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими, тем выше способность к созданию принципиально новых идей, повышенная чувствительность к проблемам, к дефициту или противоречивости знаний, действия по определению этих проблем, по поиску их решений на основе выдвижения гипотез, по проверке и изменению гипотез, по формулированию результата решения.

Найдена корреляция ",833**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой УЭ (управление эмоциями), отвечающим за способность к управлению своими и чужими эмоциями и субтестом 1 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за общую осведомленность человека. Это означает, что чем выше способность к управлению своими и чужими эмоциями, тем выше запас знаний, репродуктивный акт памяти, тем быстрее акт соотнесения условия задачи, и той информации, которая может быть использована для ее решения, выше аналитические способности.

Найдена корреляция ",597*" (уровень значимости 0,05*) между шкалой УЭ (управление эмоциями), отвечающим за способность к управлению своими и чужими эмоциями и субтестом 7 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за пространственное воображение. Это означает, что чем выше способность к управлению своими и чужими эмоциями, тем выше вербальная логика, аналитико-синтетические способности, способности к точному восприятию формы и величины плоскостных фигур, сознательное их удержание в памяти, планирование их на основе предстоящей деятельности, предвосхищение ее результатов, обобщение в образной форме.

Найдена корреляция ",766**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой ВЭИ (внутриличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию собственных эмоций и управлению ими и субтестом 1 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за общую осведомленность человека. Это означает, что чем выше способность к управлению своими и чужими эмоциями, тем выше запас знаний, репродуктивный акт памяти, тем быстрее акт соотнесения условия задачи, и той информации, которая может быть использована для ее решения, выше аналитические способности.

Найдена корреляция ",776**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой ВЭИ (внутриличностный ЭИ), отвечающей за способность к пониманию собственных эмоций и управлению ими и субтестом 3 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за словесно-логическое мышление. Это означает, что чем выше способность к пониманию собственных эмоций и управлению ими, тем выше уровень развития операции обобщения, словесно-логического мышления и потенциальных возможностей испытуемого.

Найдена корреляция "-,849**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой ПЭ (понимание эмоций), отвечающей за способность к пониманию своих и чужих эмоций и субтестом 5 по тесту структуры интеллекта Амтхауэра, отвечающим за арифметические задачи. Это означает, что чем выше способность в решении счетных арифметических задач, способность к логическим умозаключениям, аналитические способности и степень развития синтетических способностей, уровень развития способности к математическому обобщению и вычислительные способности, тем ниже способность к пониманию своих и чужих эмоций.

Найдена корреляция "-,849**" (уровень значимости 0,01**) между шкалой ПЭ (понимание эмоций), отвечающей за способность к пониманию своих и чужих эмоций и показателем уникальности по тесту вербальной креативности (RAT) С. Медника (взрослый вариант). Это означает, что чем выше способность к пониманию своих и чужих эмоций,

тем ниже ассоциативная беглость, которая измеряется числом ассоциаций на стимул, возникают сложности в организации индивидуальных ассоциаций, которая измеряется числом ассоциативных ответов, сложность в отборе оригинальных ассоциаций из общего числа связей, ниже скорость генерации гипотез и вербальная беглость.

Выводы:

Гипотеза исследования была частично подтверждена, т.е. была выявлена корреляция между всеми показателями эмоционального интеллекта и некоторыми показателями интеллекта и креативности. Между несколькими показателями интеллекта и показателями эмоционального интеллекта была выявлена отрицательная корреляция, а именно между показателями способности к пониманию эмоций других людей и управлению ими и показателями способности, отвечающими за выполнение арифметических задач. Также между показателями, отвечающими за способность к пониманию эмоций других людей и показателями, отвечающими за аналитико-синтетические математические способности. Между показателями, отвечающими за способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими и общим интеллектом. Между показателями, отвечающими за способность к пониманию своих и чужих эмоций и показателями, отвечающими за арифметические задачи.

Также были выявлены и положительные корреляции между показателями интеллекта и показателями эмоционального интеллекта, а именно между показателями, отвечающими за способность к управлению своими и чужими эмоциями и показателями, отвечающими за общую осведомленность человека, между показателями, отвечающими за способность к управлению своими и чужими эмоциями и показателями, отвечающими за пространственное воображение. Между показателями, отвечающими за способность к пониманию собственных эмоций и управлению ими и показателями, отвечающими за общую осведомленность человека. Между показателями, отвечающими за способность к пониманию собственных эмоций и управлению ими и показателями, отвечающими за словесно-логическое мышление.

Была выявлена, как положительная, так и отрицательная корреляция между эмоциональным интеллектом и креативностью. Между показателями, отвечающими за способность к пониманию эмоций других людей и управлению ими и показателем креативности по тесту Дж. Брунера «Определение типов мышления и уровня креативности» была выявлена положительная корреляция, тогда как между показателями отвечающими за способность к пониманию своих и чужих эмоций и показателем уникальности по тесту вербальной креативности (RAT) С. Медника (взрослый вариант) была выявлена отрицательная корреляция.

Список литературы:

1. Лёшенко А.А. Связь эмоционального интеллекта с индивидуально-психологическими особенностями личности // Альманах современной науки и образования. 2013. № 2 (69). С. 104-107.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва: М. Хранитель 2008. 478 с.
3. Япарова О.Г., Яковлева К.А. [Сравнительный анализ эмоционального интеллекта у подростков с разным уровнем креативности](#) // [Сборники конференций ниц социосфера](#). 2012. № 19. С. 45-49.
4. [Панкратова А.А., Паршикова О.В., Алексеева О.С. Эмоциональный интеллект: средовые причины индивидуальных различий](#) // [Сборник: «зона ближайшего развития» в теоретической и практической психологии. Материалы международных чтений памяти Л.С. Выготского](#). 2010.
5. Вахрушева Л.Н. Выраженность структурных и качественных характеристик эмоционального интеллекта на этапе юности и ранней взрослости [Текст] : автореф.

дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. Н. Вахрушева. - М., 2011. - 20 с. : ил. - Библиогр.: с. 20.

6. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Изд-во «ИП РАН», 2004. С. 29–39.

Қошым-Нозай И.Б.

4-курс студенті,

Болтаева Ә.М.

*ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. к.*

ЖАРНАМАЛЫҚ ӘСЕР ЕТУДІҢ СУГГЕССИВТІ ТЕХНИКАЛАРЫ

Күнделікті тұрмыста жарнамалық әсер ету техникаларының ішінде қолданылатын сөздердің рөлі өте зор. Себебі, сөз тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар адамдарға әсер ету құралы болып та табылады. Біз бұл жұмысымызда күнделікті жарнамада қолданылатын суггестивтік психотехникалар мен олардың ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Гипноз (грек. *hypnos* – ұйқы) – сананың көлемінің шектелуімен және сендірудің мазмұнына көңіл аудартқызатын уақытша күй [1]. Гипнозға барлық адамдар түгелімен түсе бермейді. Ол адамның гипнозға түсуге деген психологиялық дайындығымен тығыз байланысты. Егер адам сенгіш болса, оның гипнозға түсу мүмкіндігі жоғары болады. Жарнамада гипноздың әртүрлі түрлерін қолдану теориялық түрде мүмкін. Бірақ оның тиімділігі көптеген факторларға байланысты екенін білеміз. Теледидар және керемет күтіп отырған адамдарға толы стадион ондай жарнамаларды жасауға ең қолайлы жер болып табылады [2. 112 б.]. Сол себептен классикалық гипнозды жарнамада қолдану көп жағдайда тиімсіз деп ойлаймын.

Гипноздың аталып отырған классикалық гипноздан бөлек эриксондық гипноз деген түрі бар. Оның олай аталатын себебі эриксондық гипнозды ғылымға ең бірінші болып енгізген Милтон Эриксон болатын. Бұл гипноздың ерекшелігі адам ояу күйінде отырады. Милтон Эриксонның еңбектерін, сонымен қатар, НЛБ (нейролингвистикалық бағдарламалау) бағытында кеңінен пайдаланады және НЛБ-ның негізін қалауда оның еңбектерінің рөлі зор.

Суггестия (лат. *suggestio* – сендіру, иландыру) – бұл адамның психикалық сферасына әсер ету үдерісі. Ол саналы және сыни көзқараспен қабылдауының төмендеуімен, мақсатқа бағытталған белсенді түсінудің жоғалуымен, бұрынғы тәжірибесіне сүйене отырып талдау жасай алу мүмкіндігінің төмендеуімен байланысты (К.И. Платонов, В.Н. Мясичев). Сонымен қатар, сендірудің алдын ала ойластырылған және алдын ала ойластырылмаған деген түрлері болады. Алдын ала ойластырылған тура сендіру кезінде суггестор суггерендінің санасына сол сенімді енгізіліп, белсенді бөлшегі ететін арнайы «сөздік формулаларды» қолданады [3. 58 б.]. Ондай «сөздік формулаларды» кейде «сендіру формулалары» деп те атайды. Оларға мысал келтірсек, жарнамада қолданатындарының бірі – барлығына айқын үш шындықты айтқан соң төртіншісінде сендіргісі келген ақпарат беріледі. Кейде айтылатын шындықтардың саны өзгеше болуы мүмкін. Бірақ саны үштен көп болған сайын сендіру жақсы қабылданады. Мысалы, «Кез келген әйел өз үйінің таза болғанын қалайды және үйін тазалықта сақтау үшін көп күш жұмсап, асыл уақытын ысырап еткісі келмейді, өйткені қазіргі заманда уақыт бізде бар ең қымбат байлықтардың бірі.

(«Су сабын немесе ұнтақтың атауы») сізге үй ішін демде таза етіп жинауға көмектеседі». Бұл жерде басында бірнеше барлық адамдар келісетіндей шынайылықтарды келтіріп, соңында сол тауарды жарнамалайды. Келесі сендіру формуласы – «Егер ..., онда ...». Мысалы кейбір әмбебап дүкендерде «Егер сіз бізге келген болсаңыз, онда тауармен қайтасыз» деген сияқты сөздерді қолдануға болады. В.Штерннің ойынша сендіру – бұл басқа біреудің психикалық күйін өзінікі сияқты етіп қабылдау, басқа біреудің рухани нұсқамасына еліктеу [2. 114 б.].

Жарнамада сендірудің тағы бір түрі – негативті парадокстік сендіру қолданылады. Ол гипноз жасау барысында қолданатын әдістердің бірі болып табылады және ол болымсыз етістерді қолдану арқылы жүзеге асады. Мысалы, «Сіз мына торттың дәмін татқыңыз келмейді... Сіздің оны аузыңызға салып және оның дәмінен ләззат алуға ешқандай құлқыңыз жоқ...» деген секілді сөздерді қолдана отырып, керісінше адамда оның дәмін татып көргісі келетіндей әсер жасалынады [4. 122 б.].

Нандыру әдісі – адамның санасына психологиялық әсер ету арқылы оның бұрынғы ойларын өзгертуге бағытталған әдіс. Нандыру әдісінің құрамына суггестияның элементтері де кіреді [5. 706 б.]. А.П.Слободяниктің айтуы бойынша «сендіру» ұғымын «нандыру» мен «түсіндіру» ұғымына керісінше деп қарауға болмайды. Себебі нандырудың құрамында жасырын түрде сендіру болады [6. 79 б.]. Бірақ сендіру мен нандырудың айырмашылығы бар. Сендіру адамда саналы және сыни көзқараспен қабылдауының төмендеуінің арқасында жүзеге асатын болса, нандыру керісінше, адамға сергек күйінде әсер ету әдісі болып табылады. Бұл әдіс тек психотерапия саласында ғана емес, жарнама жасауда да кең қолданысқа ие.

«25-кадр» атауы адамдар бір секунд ішінде тек 24 кадрды айқын көре алады, ал 25-кадрды адам саналы түрде қабылдамай, ол дереу бейсаналық сферасына өтеді деген тұжырымға байланысты берілген болатын. Алайда 25-кадрда берілетін бейнелер көрудің инерттілігіне байланысты біртұтас ретінде қабылданады және оның толықтай қабылдануы сол бейнелердің берілу жылдамдығына және анық болуына байланысты. Егер 25-кадрда жазу үлкен қаріппен берілген болса, оны саналы түрде оқуға болады [7]. Дүниеде ақпараттар өте көп болғандықтан біздің санамыз ақпараттарға толып кетпеуі үшін біздің зейініміз керек деген ақпараттарды айқындап, қалған керек емес деген ақпараттарды санаға жеткізбей сүзгі секілді сүзіп отырады. Сол себептен артық деп саналатын 25-кадр санамызға жетпей бейсаналықта қалып қояды.

«25-кадр» феномені ХХ ғасырдың ортасынан бастап кеңінен талқылана бастады. Ол феномен эксперименталды психологияда тахистоскоп деген құралдың пайда болуымен байланысты болды. Тахистоскоп (грекше tachistos – тез, жылдам және skoreo – қараймын) – өте қысқа уақыт аралығында белгіленген уақытпен суреттерді көрсете алатын құрылғы. Психологияда онымен қабылдаудың жылдамдығы мен айқындығын және зейіннің қойылуын зерттейді [8. 558 б.]. Алғашқы тахистоскопты 1859 жылы неміс физиологы А.В.Фолькман бірінші рет сипаттаған болатын [9]. Ал осы құрылғыны ең алғаш құрастырғандардың бірі В.Вундт болып табылады. Ол танымдық үдерістерді, мысалы, зейін, қабылдау, ес және түйсікті зерттеуде қолданылады [10. 514 б.].

Джеймс Вайкери Нью-Йоркте 45699 көрерменге фильм көрсету барысында «Кока-кола ішіндер», «Поп-корн жеңдер» деген жазулары бар 25-кадр технологиясын қолданғанын, содан соң поп-корнның сатылымының 57,7 пайызға, ал кока-коланың сатылымының 18,1 пайызға өскендігін айтқан. Бірақ 1958 жылы арнайы комиссияның тексеруімен осы технологияның шынайы әсер ететіндігіне күмән білдірілген. Кейіннен Дж. Вайкери өзі жасаған экспериментінің нәтижелерінің жалған екендігін халық алдында мойындаған [2. 129 б.].

XX ғасырдың орта тұсында «Eastman Kodak» компаниясы электронды тахистоскопты жасап шығарған. Осы құрал арқылы «дежа вю» деп аталатын құбылысты эксперименталды түрде зерттей бастады. Адам тахистоскоп арқылы өте қысқа мерзімде белгілі бір ақпаратты саналы түрде қабылдап үлгере алмайды. Алайда сол ақпаратты ұзақ мерзім аралығында көрсеткен жағдайда адамдар оны осыған дейін бір жерден көргендерін, бірақ қай жерден, қашан көргендерін білмейтіндігін айтатын болған [2. 128-129 бб.]. Бұл адамның қысқа мерзім аралығында көрген ақпаратының бәрібір адамның бейсаналығында қалатындығын көрсетеді. Осы технология бірнеше мыңжылдық бұрын белгілі болған мнемотехникаға ұқсас болып келеді. Мысалы, ежелгі Үндістанда есті дамыту үшін сол есте сақтау керек затқа қарап тұрып, бірнеше рет жылдам көзді ашып-жұмып, сол заттың бейнесін көз алдына елестетуді пайдаланатын болған [2.130 б.].

Дж. Вайкери 25-кадр технологиясын нандыру әдісі, яғни суггестивті әсер ету әдісі ретінде қарастырғаны дұрыс болмағанымен, осы технологияның тауардың белгісін есте сақтауына, сол арқылы таңдау алдында тұрған кезде адамға көмектесетін жағы бар екендігін де ескеруіміз керек.

Бірақ 25-кадр технологиясына заңмен тыйым салынған. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы №508 «Жарнама туралы» заңының 7-бабы бойынша радио, теле, бейне, дыбыс және кино өнімдерінде, сондай-ақ өзге де өнімдерде, соның ішінде арнаулы бейнеқосылғыларды, қосарланған дыбыс жазбаларын пайдалану арқылы және өзге де тәсілдермен тұтынушының қабылдауына, түйсігіне аңдаусыз әсер ететін жарнама жасырын жарнама болып табылады [11]. Өзге елдерде де олардың осыған ұқсас заңдарына сәйкес 25-кадр технологиясын қолдануға тыйым салынады.

НЛБ 1970 жылдардың басында пайда болды. Оның негізін Калифорниядағы Санта-Круз университетінде лингвистика профессорының ассистенті Джон Гриндер мен сол университеттің психология мамандығының студенті Ричард Бэндлер қалаған және НЛБ-ның дамуына Л. Камерон-Бэндлер, Д. Делазье, Р. Дилтс өздерінің үлкен үлестерін қосқан болатын [12. 10 б.].

Адамдарда әр сезім мүшелерінің даму ерекшеліктеріне байланысты кейбір адамдарда көру мүшелері, кейбір адамдарда есту мүшелері, кейбір адамдарда сипап сезу мүшелері, т.с.с. басқа сезім мүшелеріне қарағанда жақсырақ дамыған болады. Соған байланысты адамда ішкі тәжірибелері қалыптасады. Ішкі тәжірибе үш категорияға бөлінеді және олар модальдылықтар деп аталады. Олар: көру, есту, сезіну. Көруге қатыстының барлығы, яғни көрген нәрсені еске түсіру және көру бейнелерін елестету визуальды модальдылық деп аталады (латынның «визус» – көру сөзінен). Есту есі – аудиалды модальдылық және қозғалыс тәжірибесі, сипап сезу – кинестетикалық модальдылық деп аталады. Қандай да бір оқиғаны еске түсіру біреуде – көрудің басымдылығымен, екіншісінде – негізінде есту, ал үшіншілерде – кинестетика арқылы жүзеге асады. Оларды жетекші модальдылық деп атайды. Оларды бірнеше жолмен анықтауға болады. Жетекші модальдылық туралы мәліметті көз сигналдары арқылы ғана емес, айтылған сөздер арқылы алуға да болады. Сөздерді таңдау адамда жетекші модальдылықпен байланысты. Адамның жетекші модальдылығын білдіретін сөздерді «предикат-сөздер» деп атайды. Сонымен бірге бірде-бір модальдылыққа жатпайтын сөздер де бар: «білу, түсіну, ойлау» [13. 12 б.].

Осыған байланысты адамдар көру сезім мүшелері жақсы дамығандар – визуалдар, есту сезім мүшелері жақсы дамығандар – аудиалдар, сипап сезу, иіс сезу, дәм сезу мүшелері жақсы дамығандар – кинестетиктер деп бөлінеді. Соған байланысты визуалдар көргенді ұнатады. Мысалы, жарнаманың көрнекі нұсқаларын жақсырақ қабылдайды. Сонымен қатар, «көру», «қарау», «көз салу», «бақылау», «көз

қиығымен қарау», «жарқырау», «басқалай көріну», «көрсетеді», «қырағылық», «көз қарасы», «түрі», «анық», «айқын», «ак», «қара», «қызыл», «сәуле», «белгі», «бейнелеу», «бейне», «әдемі», «сұлу», «ашық түсті», «қанық», «бұлдыр», т.б. көруге байланысты сөздерді визуал адаммен қарым-қатынаста көбірек қолданса, сол адамға ақпарат тиімдірек жетеді. Ал аудиал адам көбінесе дыбыс түрінде берілген жарнаманы жақсырақ қабылдайды. Сонымен қоса, «айту», «есту», «күбірлеу», «тыңдау», «үнсіздік», «үндемеу», «шақыру», «ысқыру», «әңгіме», «дауыс», «әуен», «дауыс ырғағы», «ән», «тыныштық», «дыбыс», «тыныш», «шулы», «қатаң дыбыс», «дауыстап», «ауызша», «үндемей», «құлақ шалу» т.б. естуге байланысты сөздерді қолдану аудиалдардың ақпаратты тиімді қабылдауына көмектеседі. Ал кинестетиктерге белгілі бір нәрсені сездіру арқылы және «иіс», «иіскеу», «сипау», «сезу», «сезіну», «басу», «итеру», «қысу», «қысым», «ұру», «ауырсыну», «ауыру», «аштық», «дәм», «салмақ», «күш», «жұмсақ», «қатты», «жайлы», «кедір-бұдыр», «ыстық», «суық», «тәтті», «ыңғайлы», «ұстау», «түрту», «қозғалыс» т.б. иіс сезу, дәм сезу және сипап сезу мүшелеріне байланысты сөздерді қолдану арқасында тиімді ақпарат беруге болады [14. 57 б.]. Кинестетиктерге белгілі бір затты жарнамалағанда ол затты сипап сездіру, иісін сезгізу, дәмін татқызу әрқашан мүмкін бола бермейді. Мысалы, егер де теледидар арқылы немесе радио құрылғылар арқылы ақпаратты жеткізу үшін жоғарыда айтылып кеткен сөздерді жарнамалаушылар қолданатын болса кинестетиктерге ақпарат тиімді жетеді. Осыдан өзге, сөздердің тағы бір түрі бар. Ол – интеллектуалды немесе рационалды сөздер. Атап айтсақ, «ойлау», «білу», «еске түсіру», «ұмыту», «ой», «сенім», «сана», «ес», «ақылды», «парасат», «толғану», т.б. сезімдерге тікелей байланысты емес сөздер [15. 59 б.].

Міне, осы айтылған әдістерді пайдалану арқылы жарнаманың адамға әсерін арттыруға болады. Бірақ аталған кейбір техникаларды жарнамада қолдануға тыйым салынған. Қазіргі кезде жарнамада осындай әдістерден бөлек адамның танымдық үдерістеріне әсер ететін тәсілдер де бар. Ол адамның түйсігіне, қабылдауына, зейініне, есте сақтауына т.б. әсер етеді. Солардың есесінен жарнаманың тиімділігі одан да арта түседі. Заманның дамуына байланысты жарнаманың да түрленіп өзгергенімен оның психологиялық аспектісі жоғалмайды, керісінше дамып, одан да жақсырақ әсер ететін тәсілдер ойлап табыла береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Карвасарский Борис Дмитриевич Психотерапевтическая энциклопедия». -СПб.: Питер». 2000 г. - С 79.
2. А.Лебедев-Любимов Психология рекламы». -СПб.: Питер», Мастера психологии», 2002 г. - С 112, 114, 129, 128-129, 130.
3. Словарь практического психолога». сост. С.Ю.Головин.-Минск: Харвест», 1998 г. С 58.
4. М.Р.Гинзбург, Е.Л.Яковлева Эриксоновский гипноз: систематический курс».- М.: Московский психолого-социальный институт», 2008 г. С 122.
5. Карвасарский Борис Дмитриевич Психотерапевтическая энциклопедия». -СПб.: Питер», 2000 г. С 706.
6. Слободяник А.П. Психотерапия, внушение, гипноз» 4-е изд., испр. и доп. Киев: Здоров'я», 1983 г. С 79.
7. [Репьев А. П. Миф о 25-м кадре». Российская глава»](#) (статья).
8. *Большая советская энциклопедия». -М.: Советская энциклопедия». 1969–1978 гг. С 558.*

9. Тахистоскоп»

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BF>

10. Словарь практического психолога» сост. С.Ю.Головин.-Минск: Харвест», 1998 г. С 514.

11. «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы» <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P020000887>

12. Ковалев С.В. Основы нейролингвистического программирования: Учебное пособие».-М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта», 1999 г. С 10.

13. Турарова Г.У. НЛБ және техника негіздері» (электронды оқулық).-Өскемен: ЮНИТА», 2007 ж. 8, 12-бет.

14. Томсон П. Самоучитель общения», перевод Н.Кириленко, СПб.: «Питер», Серия «Сам себе психолог», 2000 г. С 57.

15. Джозеф О'Коннор и Джон Сеймор, Предисловия Роберта Дилтца и Джона Гриндера, перевод А.Б. Бродского Введение в нейтолингвистическое программирование. Новейшая психология личного мастерства».-Челябинск: «Версия», 1997 г. С 59.

*Кудайбергенова А.
студент 4 курса
Н.С Ахтаева,
д.психол.н., профессор
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ им. аль-Фараби*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Развитие психологической науки и педагогической практики позволяют более качественно подойти к одной из основных проблем современной школы – школьной неуспеваемости. Становится все более очевидным, что эффективная психолого-педагогическая помощь младшим школьникам невозможна без выявления причин возникающих в процессе обучения в школе. Практикой школы уже давно доказано, что каждый школьник, не имеющий каких-либо органических дефектов, может усвоить знания в объеме школьной программы, однако не во всех случаях удается достигнуть необходимого уровня усвоения и отдельные учащиеся с трудом усваивают учебный материал [1]. Длительные, стойкие трудности усвоения программного материала в школе являются одной из самых больших проблем для психологов, педагогов, родителей и самих неуспевающих детей.

Проблема школьной неуспеваемости настолько сложна и многоаспектна, что для ее всестороннего рассмотрения требуется целостный синтетический подход, интегрирующий знания из различных областей психологической науки — общей психологии, возрастной и педагогической психологии, психодиагностики. В связи с чем, важнейшей задачей науки является раскрытие сущности неуспеваемости, выявление структуры неуспеваемости, признаков, по которым могут опознаваться ее компоненты и разработать научно обоснованные приемы обнаружения этих признаков.

Значение школьного периода жизни человека трудно переоценить. От того, как он складывается — успешно или неуспешно, зависит многое в жизни человека, в том

числе многие личностные качества, которые формируются под влиянием и в результате тех или иных особенностей школьного периода жизни человека. Многие проблемы взрослого человека могут быть лучше поняты, если обратиться к его годам обучения в школе. Дело даже не в том, успешно или неуспешно учился человек, а в том, насколько комфортно он себя чувствовал в школе, с желанием ли каждый день ходил в школу, как складывались его отношения с учителями и одноклассниками. Именно под влиянием этих обстоятельств формируются те или иные личностные качества [2].

Овладение знаниями в процессе школьного обучения со всей ясностью и отчетливостью должно выступать не как цель, а как средство развития личности школьников. Главная же задача школьного обучения — сформировать у детей такой психологический механизм, который позволил бы им в дальнейшем осуществить процесс самореализации, саморазвития, чтобы познавательная потребность школьников не угасла раз и навсегда еще во время обучения в школе, чтобы она двигала ими в будущем и во взрослой жизни человек сохранил тягу к знаниям и получал бы удовлетворение от этого.

В большинстве работ, неуспеваемость трактуется как несоответствие подготовки учащихся обязательным требованиям школы в усвоении знаний, развитии умений и навыков, формировании опыта творческой деятельности и воспитанности познавательных отношений [3,4].

Специалисты разных отраслей науки уделяют преимущественное внимание одной или другой стороне проблемы неуспеваемости школьников, например, педагоги основным объектом изучения делают: педагогические условия, особенности учебно-воспитательного процесса, которые способствуют преодолению неуспеваемости.

Психологи же направляют свое внимание на изучение особенностей личности неуспевающих учащихся, проявляющихся в процессе учения, на выявление своеобразия самого процесса их учебной деятельности. На вопрос – каковы типичные сочетания особенностей школьников, определяющие характер неуспеваемости, отвечают психологические исследования Д.Б. Эльконина, В.В.Давыдова, А.К. Марковой, Л.С.Фридман, М.В.Матюхиной, З.И. Калмыковой и др.

До сих пор «работают» типы, выделенные П.П. Блонским, Л.С. Славинной, Н.И. Мурачковским. Не утратили своего значения психологические анализы причин неуспеваемости в работах А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия, А.А. Смирнова, Л.С. Славинной и др. [5]

Среди казахстанских ученых занимающихся проблемой школьной неуспеваемости можно отметить работы Р.Б.Каримовой, Б.К. Каировой, З.Б. Кабылбековой, Ж.И. Кан, Д.Е. Дюсембаевой, К.К. Салимбаевой, В.А.Хрущева, С.В. Курбатовой, А.К. Ерсариной, С.К. Кудайбергеновой, однако акцент в их работах больше ставится на неуспеваемость младших школьников и нейропсихологические особенности школьной неуспеваемости. Вместе с тем, в Казахстане за 9 лет 25% школьников не смогли сдать Единое национальное тестирование. Однако, величина среднего балла ЕНТ на протяжении 2005-2010 годов имеет тенденцию роста. При этом отмечается ежегодное снижение доли выпускников 11-х классов, принимающих участие в ЕНТ.

Сравнительный анализ среднего балла ПГК знаний учащихся 9 классов в динамике по годам свидетельствует о существенной разнице результатов по предметам. Самый высокий средний балл в 2010 году получен по казахскому языку в классах с русским языком обучения (24,4), русскому языку в классах с казахским языком обучения (23,7). Низкий уровень знаний показали учащиеся по дисциплинам «Физика» (11,5) и «История Казахстана» (13,1) в 2006 году.

Для решения проблемы неуспеваемости казахстанских школьников в школах внедряются инновационные технологии обучения. Так, внедрение системы e-learning в образовательной сфере Казахстана позволило повысить успеваемость учащихся средних учебных заведений на 15-20% [6].

Проблема неуспеваемости – не только отечественная. Во многих странах (в том числе и весьма благополучных – например, Великобритании, США, Японии) ей уделяют серьезное внимание, о чем свидетельствует большое число публикаций теоретического, эмпирического и практического характера. Исследования посвящены поиску причин и путям преодоления неуспеваемости школьников [7].

По авторитетному свидетельству А.Анастази, «педагогов все больше волновало слишком большое число школьников, испытывающих трудности в обучении», и их озабоченность привела к тому, что «ознаменовались интенсивной разработкой программ по диагностике трудностей в обучении и методик по корригирующему обучению» [8].

Неуспеваемость в последние годы превратилась в хроническую, «вечную проблему». И нет, пожалуй, ни одного известного педагога или психолога, который бы не уделил ей самого пристального внимания к этой проблеме. В работах В.С.Цетлин, Ю.К.Бабанского, А.М.Гельмонта, П.П.Борисовой, Л.С. Славинной, Н.А.Менчинской, А.А.Бударного, Н.П. Локаловой неуспеваемость рассматривается не только как проявление недостаточной эффективности обучения, но и как фактор, оказывающий, в свою очередь, негативное влияние не только на качество учебно-воспитательного процесса, но и на формирование личности [6].

В целом, проведенный анализ исследований свидетельствует о том, что в современной психологической науке всестороннему изучению проблемы школьной неуспеваемости у старшеклассников в процессе образования уделялось недостаточно внимания, что и определяет **актуальность** нашего исследования. Считаем, что результаты данного исследования будут полезны для преподавателей, школьников и родителей в преодолении трудностей, возникающих у старших школьников в учебной деятельности.

Литература:

1. Каирова Б.К. Диагностика и коррекция личности неуспевающих младших школьников // Вестник КГПИ. - 2008. - № 3. - С.150-155.
2. Защирина О.В. Семья и ребёнок с трудностями в обучении. Монография. – СПб.: Речь; М.: Сфера, 2010. – 214с.
3. Кан Ж.И., Дюсембаева Д.Е. Влияние гендерных стереотипов на профессиональный выбор старшеклассников // Вестник КГПИ. - 2013. - № 1. - С.43-45.
4. Кан Ж.И. Особенности копинг-стратегий неуспевающих школьников (в гендерном аспекте) // Вестник КГПИ. - 2013. - № 3. - С.54-58.
5. Мещерякова И.А., Федорова Л.Н. Неуспевающий ученик глазами одноклассников, учителей и родителей // Психологическая наука и образование. – 2004. - № 3. – С. 12-33.
6. Национальный доклад о состоянии и развитии образования - Астана, 2011.- 75 с.
7. Мещерякова И.А. Психологические аспекты профилактики неуспешности // Материалы круглого стола «Создание образовательной среды, способствующей повышению мотивации к обучению и преодолению неуспешности». - М.: ДО г. Москвы НМЦ ЦОУ. В 2-х частях. 2007. -Часть 1. - С. 3-5.

8. Анастаси А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении /Пер. с англ. — М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 752 с.

*Люгай Ю.
студент 4 курса,
Сатыбалдина Н.К.
кандидат биол. наук, доцент
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ЗАВИСИМОСТЬ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ОТ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ У ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ

Педагогическая деятельность - это, в первую очередь передача детям знаний. Главное, чем должен обладать учитель, работая с детьми: знание предмета, эрудиция, владение информацией, хорошее самочувствие, любовь к детям, душевное равновесие, психологический климат, эмоциональный настрой и многое другое. Современные реформы казахстанского образования характеризуются повышением требований к педагогам, их компетентности и качествам личности, так как именно от них во многом зависят эффективность и качество образовательного и воспитательного процесса. [1, 6 с]

Профессия учителя может быть отнесена к разряду стрессогенных, требующих от него самообладания и саморегуляции. Проявления стресса в работе учителя разнообразны и обширны. Так, в первую очередь выделяются фрустрированность, тревожность, изможденность, депрессия, эмоциональная ригидность и эмоциональное опустошение. Эти качества могут стать причиной возникновения эмоционального выгорания у педагога.

К. Маслач в 1978 г. определила синдром эмоционального выгорания как «синдром физического и эмоционального истощения, для которого характерно развитие отрицательной самооценки, отрицательного отношения к работе, утрату понимания и сочувствия по отношению к клиентам или пациентам» [2,37 с].

Из всех социально- демографических характеристик тесную связь с выгоранием также имеет возраст и стаж. Причины спада профессиональной деятельности учителя старшего возраста, так называемый “педагогический криз”, выделяет Ю.Л. Львова. По ее мнению, это:

- стремление педагога использовать новые достижения науки и невозможность их реализовать в сжатые сроки обучения; отсутствия отдачи учащихся; несоответствие ожидаемого результата и фактического;

- возникновение и развитие излюбленных приемов, шаблонов в работе и осознание того, что нужно менять сложившуюся ситуацию, но как менять - неизвестно;

- возможность изоляции учителя в педагогическом коллективе, когда его поиски, инновации не поддерживаются коллегами, что вызывает чувство тревоги, одиночества, неверия в себя. [3]

Эмоциональное выгорание представляет собой приобретенный стереотип эмоционального, чаще всего профессионального, поведения. Выгорание отчасти функциональный стереотип, поскольку позволяет человеку дозировать и экономно расходовать энергетические ресурсы. В то же время, могут наступать его

дисфункциональные следствия, когда выгорание отрицательно сказывается на выполнении профессиональной деятельности. Изучение этих состояний представляется актуальной проблемой.

Программа пилотажного исследования:

1. Цель исследования. Выявить наличие эмоционального выгорания у школьных учителей и исследовать взаимосвязь эмоционального выгорания с личностными особенностями педагогов.

2. Задачи:

- 1) Анализ теоретических исследований по проблеме степени деформации личности и эмоционального выгорания.
- 2) Выявление связи эмоционального выгорания с личностными особенностями педагогов.
- 3) Составление плана исследования, математическая обработка результатов и их интерпретация.

3. Методы исследования:

1) Методика «Эмоциональное выгорание» В.В.Бойко

Методика В.В.Бойко состоит из опросника, включающего в себя 84 суждения. Испытуемый отвечает на них в виде утвердительных «ДА» и отрицательных «НЕТ» ответов. Интерпретация результатов тестирования проводится по 3 фазам, включающих в себя по 4 симптома.

I Фаза «напряжения» (Симптом переживания психотравмирующих обстоятельств), «неудовлетворенности собой», «загнанности в клетку», «тревоги и депрессии».)

II Фаза «резистенции» (Симптом «неадекватного избирательного эмоционального реагирования», эмоционально-нравственной дезориентации», «расширения сферы экономии эмоций», «редукции профессиональных обязанностей».)

III Фаза «истощения» (Симптом «эмоционального дефицита», «эмоциональной отстраненности», «личностной отстраненности, или деперсонализации», «психосоматических и психовегетативных нарушений».)

Если в любом симптоме количество баллов от 0 до 9 – симптом отсутствует, от 10 до 19 - симптом формируется, от 20 до 30 - симптом сформировался.

Если сумма баллов в каждой фазе от 0 до 29 –фаза отсутствует, от 30 до 59 - фаза формируется, от 60 до 120 – фаза сформировалась.

Выделяются симптомы и фазы, получившие наибольшее число баллов.

2) СМОЛ (сокращенный многопофильный опросник личности). Он применяется для построения профиля личности (является сокращенным вариантом теста ММРІ). СМОЛ содержит 71 вопрос, 11 шкал, из них 3 – оценочные. Первые три оценочные шкалы измеряют искренность испытуемого, степень достоверности результатов тестирования и величину коррекции, вносимую чрезмерной осторожностью. Остальные 8 шкал являются базисными и оценивают свойства личности. 1-ая шкала – невротического сверхконтроля (ипохондричности), 2-ая шкала – депрессии, 3-ия шкала – эмоциональной лабильности (истерии), 4-ая шкала – социальная дезадаптации (психопатии), 5-ая шкала - в этом варианте опросника не используется, 6-ая шкала – аффективной ригидности (паранойи), 7-ая шкала – тревоги (психостении), 8-ая шкала – индивидуалистичности (шизоидности) 9-ая шкала – оптимизма (гипомании).

Высокими оценками по всем шкалам являются оценки превышающие оценки 70 , а низкими меньше 40.

4. Выборка. 20 женщин-педагогов школы-гимназии №113 и школы № 6 со стажем работы более 5 лет.

5. Анализ результатов.

Исследования личностных особенностей школьных педагогов по СМОЛ показали следующие результаты. В группе испытуемых выделяются доминирующие шкалы 2, 3, 4, 7, что указывает на неустойчивость настроения, склонность к депрессии, чувствительность, склонность к драматизации событий, возможное присутствие таких черт, как импульсивность, конфликтность, агрессивность, тревожность. Со средними значениями преобладает 6 и 9 шкала. Она показывает такие свойства, как заикливание на отрицательных переживаниях, обидчивость, склонность к прямоте в общении. Не свойственны данной группе (шкалы 1 и 8) отгороженность от окружающих, индивидуалистичность, трудности в общении, склонность к контролю своих эмоций.

Проанализировав данные по методике «Эмоционального выгорания» В.В.Бойко, можно сделать следующие выводы. В группе исследуемых сформировался симптом А - переживание психотравмирующих обстоятельств. Он проявляется усиливающимся осознанием психотравмирующих факторов профессиональной деятельности, которые трудно или вовсе неустранимы. Нарастает раздражение, выливаясь в отчаяние и негодование. Неразрешимость ситуации приводит к развитию прочих явлений выгорания.

Формируется симптом: Д - тревога и депрессия, Е - неадекватное избирательное реагирование, Ж - эмоционально-нравственная дезориентация, И - редукция профессиональных обязанностей, К - эмоциональный дефицит, Л - эмоциональная отстраненность, З - расширение сферы экономии эмоций.

Их проявления отражаются на неадекватной экономии эмоций, профессионал ограничивает эмоциональную отдачу за счет выборочного реагирования в ходе рабочих контактов. Самому педагогу кажется, что он поступает правильно, но учащиеся и коллеги фиксируют иное – эмоциональную черствость, неучтивость, равнодушие. Устав от контактов и разговоров на работе, профессионалу не хочется общаться даже с близкими, они пресыщены человеческими контактами. Эти симптомы проявляются в попытках облегчить или сократить обязанности, которые требуют эмоциональных затрат. Педагог не в состоянии войти в их положение, соучаствовать и сопереживать, реагирует на окружение без чувств и эмоций. Меньше всего присутствуют симптомы: В - неудовлетворенность собой, Г - загнанность в клетку

По фазам методики можно сделать следующие выводы:

I Фаза «напряжения» отсутствует - 8 человек - 40%, формируется - 10 человек - 50%, сформировалась - 2 человека - 10%

II Фаза «резистенции» отсутствует - 2 человека - 10%, формируется - 13 человек - 65%, сформировалась - 5 человек, - 25%

III Фаза «истощения» отсутствует - 5 человек - 25%, формируется - 11 человек - 55%, сформировалась - 4 человека - 20%.

Проанализировав и сопоставив полученные предварительные данные по двум методикам, можно сделать выводы, что большинство испытуемых находится во II фазе эмоционального выгорания. Для них наиболее характерны черты: неустойчивость настроения, склонность к депрессии, чувствительность, склонность к драматизации событий, возможное присутствие таких черт, как импульсивность, конфликтность, агрессивность, тревожность. У этих педагогов повышена личностная тревожность.

Выявленные особенности личности, ведущие к ее деформации - это эмоциональная лабильность, характеризующаяся неустойчивостью фона настроения, склонностью к драматизации событий, демонстративностью, эгоцентризмом, истерией; психостенические черты характера, характеризующиеся тревожностью и мнительностью, а так же импульсивность, конфликтность и агрессивность.

Чтобы профессионал не деформировался, ему необходимо иметь качества личности, противоположные тем, что ведут к ее деформации.

Список использованной литературы:

1. Г.К. Ахметова, А.К. Мынбаева, Н.А.Маликова. Профессиональные деформации личности педагога. Теоретические основы и профилактика. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 102с.
2. Янковская Н.В. Как не сгореть на работе или об эмоциональном выгорании педагогов // Народное образование. - 2009. – 280 с.
3. Ненарт Е. О. Учитель в напряженных условиях. Статья. <http://www.psychodic.ru/arc.php?page=3785>

*Маликова А.,
Нуртаева М.
студенты 2 курса,
Кабакова М.П.,
к.психол.н.,доцент
кафедры общей и этнической
психологии КазНУ имени аль-Фараби*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ У СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

*Если вы хотите высоко
подняться, пользуйтесь
собственными ногами! Не
позволяйте нести себя, не
садитесь на чужие плечи и
головы!
Ф. Ницше*

Исследование самостоятельности и уровня интернальности у современных студентов является важной проблемой с точки зрения практической психологии, поскольку результаты подобных исследований могут применяться во всех сферах, где существует необходимость самостоятельного и независимого решения конкретных задач. Способность автономно и при этом эффективно выполнять работу выступает одной из тех качественных характеристик личности, которая наиболее часто используется при ее оценке.

В своей монографии «Психология самостоятельности» Г.С. Прыгин [1] указывает на тесную взаимосвязь самостоятельности личности с уровнем сформированности ее системы субъектной регуляции, трактуемой как универсальный механизм согласования активности личности с требованиями деятельности. Проблема формирования активной, самостоятельной и эффективно-действующей личности обуславливает актуальность исследований и разработок способов повышения самостоятельности, в особенности у студенческой молодежи – будущего нашей страны. Исследование самостоятельности во взаимосвязи с ведущим типом локуса контроля индивида выступает одним из способов исследования данной характеристики личности.

В «Словаре практического психолога» С.Ю. Головина: «**Самостоятельность** - обобщенное свойство личности, появляющееся в инициативности, критичности, адекватной самооценке и чувстве личной ответственности за свою деятельность и поведение. Необходимая предпосылка самостоятельных суждений и действий - развитие мыслительных и эмоционально-волевых процессов. Складывающиеся в ходе самостоятельной деятельности суждения и действия укрепляют и формируют способность не только принимать сознательно мотивированные действия, но и добиваться успешного выполнения принятых решений вопреки возможным трудностям» [2].

Уровень развития самостоятельности во многом определяет способность контролировать эмоционально-волевою сферу.

Воля – сознательное регулирование человеком своего поведения и деятельности, выраженное в умении преодолевать внутренние и внешние трудности при совершении целесообразных действий и поступков [3]. Воля нужна нам при выборе цели, принятии решения, осуществлении действия, преодолении препятствий. Последнее требует волевого усилия — особого состояния нервно-психического напряжения, мобилизующего физические, интеллектуальные и моральные силы человека. Волевое усилие зависит от уровня самоорганизации личности, самодисциплины, самоконтроля, значимости цели, сформированной установки по отношению к выполняемому действию, а также мировоззрения и моральной устойчивости человека.

Оценка результата волевого действия зависит от **локуса контроля** (англ. locus of control) – "способов (стратегий), посредством которых люди приписывают причинность и ответственность за результаты своей и чужой деятельности" [4].

Локус контроля считается одной из важнейших черт личности, влияющей на степень развития самостоятельности в ходе социализации личности. Впервые методы исследования степени самостоятельности и независимости были разработаны в 1960-х годах в США. Сам термин был введен социальным психологом [Джулианом Роттером](#) в 1954 году. Наиболее известной является именно его шкала локуса контроля. Эта шкала основана на том, что люди различаются между собой по тому, где локализуют контроль над значимыми для себя событиями.

Возможны два варианта локализации локуса контроля и, соответственно, два типа людей:

- экстерналы (внешний локус контроля) — человек интерпретирует происходящие с ним события, как результат действия внешних сил. Склонность к внешней атрибуции повышает беспомощность человека;

- интерналы (внутренний локус контроля) — значимые события рассматриваются человеком как результат собственных усилий. Внутренние факторы, приписываемые к результативности действий – это свойства личности индивида: его усилия, собственные положительные и отрицательные качества, наличие или отсутствие необходимых знаний, умений и навыков, и т. п. Люди, которые считают себя ответственными за состояние своих дел, способны добиваться большего успеха. Но также склонны больше испытывать чувства вины за события, которые с ними происходят.

Следующая категория, позволяющая оценить самостоятельность личности - субъектная регуляция.

Субъектная регуляция – это целостная, замкнутая по структуре, информационно открытая система, в которой степень сформированности ее отдельных компонентов, их содержательное наполнение и отношения между ними, отражая уникальность личности, приводит к согласованию ее активности с требованиями деятельности, и тем самым, к достижению цели, принятой субъектом [1].

Симптомокомплекс качеств личности, характеризующий самостоятельную личность, включает в себя такие особенности как: умение достигать поставленных целей; адекватная самооценка; уверенность в себе и результатах выполненной работы; чувство ответственности; развитый самоконтроль и рефлексия; склонность к систематическому планированию своей деятельности и др.

Способность критически оценивать свой успех (или неудачу) в деятельности и правильно проанализировать их причины, – т.е. такой комплекс личностных качеств, который позволяет им достигать результатов деятельности, соответствующих субъективным критериям успешности, не прибегая к помощи других лиц. Этот комплекс качеств можно охарактеризовать как комплекс **«эффективной самостоятельности»** в выполнении деятельности [5]. Согласно типологии использованной в монографии Г.С. Прыгина «Психология самостоятельности» подобная характеристика присуща личности с автономным типом субъектной регуляции. В то же время у субъектов с зависимым типом субъектной регуляции подобный комплекс «эффективной самостоятельности» развит слабо, вследствие чего для сколько-нибудь успешного осуществления деятельности им приходится прибегать к посторонней помощи.

Поскольку рассматриваемая нами тема весьма актуальна, мы провели эмпирическое исследование самостоятельности студентов КазНУ им. аль-Фараби. Всего в исследовании приняло участие 50 человек (25 юношей и 25 девушек).

Для исследования использовались: 1) тест-опросник уровня субъективного контроля (УСК) Дж. Роттера (в адаптации Е.Ф. Важина, С.А. Голынкиной, А.М. Эткинда), 2) опросник «автономности-зависимости» для юношеского возраста и взрослых Г.С. Прыгина.

По результатам теста на уровень субъективного контроля было выявлено, что 30% от числа всех опрошенных оказались обладателями интернального типа локуса контроля. Среди них 29% юношей и 30% девушек.

Опросник «автономности-зависимости» Г.С. Прыгина выявил, что среди студентов преобладают личности с «зависимым» типом субъектной регуляции - 44%; «смешанный» тип встречается у 36% опрошенных, и лишь 20% студентов обладают «автономным» типом субъектной регуляции.

Статистическая обработка полученных данных была проведена с помощью программы SPSS 15.0, по критерию корреляции Пирсона.

Получены следующие результаты: интернальный локус контроля положительно коррелирует с самостоятельностью. Таким образом, подтверждается гипотеза исследования, утверждающая существование корреляции между типом локуса контроля и уровнем самостоятельности личности. Подобная взаимосвязь, очевидно, вызвана способностью индивидов с интернальным локусом контроля **принимать** на себя ответственность за возникшую ситуацию, и посредством рефлексии исправлять совершенные ошибки (при негативных последствиях). Настойчивость в достижении цели, присущая личностям с внутренним локусом контроля, их последовательность в действиях, является непосредственной предпосылкой для развития самостоятельности. Уверенность в себе помогает таковым принимать решения, не опираясь на чужое мнение, а лишь чутко следовать своему внутреннему пониманию проблемы.

Говорят, что человек беспомощен до тех пор, пока ему есть на кого рассчитывать. Действительно, в современном мире самостоятельность поощряется настолько, что невозможно сомневаться в ее необходимости и трудно представить себе такой вид деятельности, где эта черта характера носила бы отрицательный характер, разумеется, при адекватном подходе к проблеме.

Вопрос развития самостоятельности может интересовать как самих студентов, желающих повысить ее уровень у себя, так и у их преподавателей, научных руководителей. Изучение путей формирования самостоятельности и ее связи с другими психологическими феноменами приводит к более глубокому ее пониманию и разработке методов повышения этой черты личности, что, разумеется, ведет к более эффективной и рациональной деятельности индивида во всех сферах его жизни.

Литература:

1. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности: Монография. - Ижевск, Набережные Челны: Изд-во Института управления, 2009. - 408 с.
2. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Мн.: Харвест, 1998. - 800 с.
3. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. – М.: Изд-во «Знание», 1976. – 64с.
4. Weiner B. and et al. Causal ascriptions and achievement behaviour: Conceptual analysis of effort and reanalysis of locus of control // J. of Personal and Soc. Psychol.–1972.– Vol. 21.–№ 1.–Р. 239–248.
5. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека: Учебн. пособие.–2-е изд., перераб. и доп.–М.: Изд. Корпорац. «Логос», 1996. – 320 с.

Нагайбекова М.

4 курс студенті,

Тоқсанбаева Н.Қ.

*ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. ғ. докторы*

ЭТНОСАРАЛЫҚ ТОЛЕРАТТЫРЫҚ ПЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ КРОССМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН АНЫҚТАУ

Этномәдениеттік қауымдастықтың психологиялық түсінігі «мәдениет» және «этнос» түсініктерімен байланысты. Ғылымда мәдениет анықтамасының үлкен мөлшері қарастырылған. Клайд Клакхон «мәдениет анықтамасының және түсініктің сыни шолуы» кітабында: (1952) «мәдениет» түсінігін толығырақ талдап және оның анықтамасына 6 тәсіл ұсынды: сипаттаулық, тарихилық, нормативтік, психологиялық, құрылымдық, генетикалық. Дэвид Мацумото мәдениет анықтамасын ұсынады, психикалық үрдістердің жұмыс істеуін қамтамасыз ету, әлеуметтік категория немесе құрылымдық емес.

Мәдениет – бұл динамикалық ережелердің жүйесі, эксперименттік және имплициттік, топтармен өзінің өмір сүруін қамтамасыз ету, орнатуды, бағалауды, ұсынуды, қалыпты және іс-құлықтардың үлгісін қосқанда, жалпы топ үшін, бірақ топ ішіндегі түрлі бағытта жүзеге асып жатқан әр спецификалық бірігулер, ұрпақтан ұрпаққа беріліп жатқан, тұрақты, бірақ дәл уақытында өзгере алады [1, 38 б.].

К. Клакхон мәдениетті қоршаған әлемнің адам жасаған бөлігі деп қарастырады.

3. Фрейд (S.Freud,1998) мәдениет – бұл адамның сексуалды энергиясының шығармашылыққа ауысу сублимациялық өнімі деп есептеген [2, 131].

«Мәдениет» түсінігі көп аспектілі феномен болғандықтан, қиын анықталатын ғылымның бірі. Мәдениеттің маңызды бағыты адамдардың өмірінің мәнімен ұштастырылады, белгіленген қауымдастыққа бағынышты. Бағалылық жүйесі мақсаттармен және олардың жетістіктерімен байланысты, өмірге мән-мағыналық

береді. Мәдениет қоршаған әлемде болып жатқан идеялар мен заттардың категоризацияларының мағыналық алаңы. Әлем адамдардың санасымен, идеяларымен, заттарымен мағынасын тауып құрылады.

Мәдениет өз алдына абстракцияны ұсынады, оны қоғам мен этностан ажырату маңызды. «Қоғам» термині белгілі бір мақсатқа жету үшін бір-бірімен тығыз байланысқан адамдардың тобына жатады. Мәдениет ұғымының астарында осындай адамдар тобына жататын спецификалық өмір мәні түсіндіріледі [3, б. 45].

«Этнос» термині этногенез процесінде өңделген, қарым-қатынас және бағалылық жүйесі бірлігімен байланысқан адамдардың тобын сипаттайды [4, б. 85]. Осы қарым-қатынас пен бағалылық жүйесі мәдениет болып табылады. Адамдар этникалық қауымдастыққа мәжбүрлігінің арқасында мәдениетке ие болады. Серж Московичи «Ұлттар – бұл ыстық құбыжықтар, қоғам – суық құбыжықтармен жалындайтын құбыжықтар» [5, б.481].

Этнос – бұл адамдардың ұрпақтардан, халықтардан, ұлттардан құралған тұрақты тарихи туындаған әлеуметтік қауымдастық. Этнос өзіндік сананың бірлігінің құрамында туындайды, өз қауымдастығының мүшелерімен ұқсастығын және басқа ұйымдардың өзгешелігін, сонымен қатар, территория, тіл және мәдениет бірлігін мойындайды.

Этнос – бұл адамдардың табиғатқа деген қарым-қатынасының біріккен жүйесінің байланысуы, өзінің және өзге қауымдастықтың мүшелеріне, өзіне, идеялары мен бағалылығына, этногенез процесінде адамдардың бірігіп орындаған қауымдастығы.

К.Клакхон барлық қоғамның өкілдері адамның биологиялық және әлеуметтік белгіленген мөлшердегі шарасыз дилеммамен ерекшеліктерін ұштасатынын айтады. Мұның нәтижесінде барлық мәдениеттің негізгі категориялары ұқсас. Мәдениеттің ұқсастығы келесіде көрсетіледі:

1. Кез келген адами мәдениет тілсіз жүзеге аспайды.

2. Бір де бір мәдениет эстетиканы білдіруде және эстетикалық ләззат алу жетістігінде кемшілік білдірмейді.

3. Әр мәдениет байыпты мәселелерге, мысалы, өлім сияқты, стандартталған амалдарды ұсынады.

4. Әр мәдениет топты және оның ауызбіршілігін үнемі сақтауға, оның мүшелерінің биологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыруға және қажеттіліктерін өмір бейнесінде қалыпқа келтіруге құрылған [3, б. 46].

Мәдени түрлілікті түсіну тенденциялары Т.Г. Стефаненко мәдени түрлілікті түсінуде 3 тенденцияларды атайды: абсолютизм, универсализм, релятивизм [6].

Біз мәдени түрлілікті бағалау үшін екі критерийді қолдануды ұсынамыз. Бірінші критерий теңқұндылық, теңмағыналылық бағасында құрылған. Екінші критерий мәдени түрліліктің көп болуы немесе болмауымен бағаланады. Тиісінше келесі төрт тенденциялар туындайды.

Этноцентризм – мәдени үстемдік идеясында құрылған. Барлық әлемдік мәдениеттер мағынасы бойынша тең емес және болмысы бойынша бірдей емес.

Абсолютизм – мәдениеттің бірдей болу идеясында құрылған. Алайда мәдениеттер арасында теңдік болмайды. Бір мәдениеттер – өркениетті, басқалары – анайы және алғашқы, кейбір мәдениеттер басқаларын шаң қақтырып кетеді.

Универсализм – ортақ қорытындыға келуге немесе әмбебаптылықты іздеуге бағытталған, барлық халықтар бір бірін түсінуге болады және мәдени универсализммен бір бірімен араласуға болатын әдісті ұсынады – бір халықтық мемлекеттен көп халықтыға қалыптастыру. Бұл идеяны КСРО–да кеңестік халықтың бірлескен қауымдастығы құруда басқарған. Универсализм идеясы глобализация саясатына тән – біріккен әлемдік саяси, экономикалық, мәдени қауымдастық құру.

Универсализм теориясын практикада қолдану ұлттық сана сезімінің өсуіне, мәдениет әмбебаптылығына қарсы келуге, ұлттық қозғалыстарының жандануына және антиглобализм қозғалысына алып келеді. Мәдени универсализмнің теориялық идеясын америкалық мәдениеттанушылар мен әлеуметтанушылар жасады: К. Леви-Стросс (C.Levi-Strauss, 1908-2009), П.А. Сорокин (1889-1968), А. Кребер (A. Kroeber, 1876-1960), Т.Парсонс (T. Parsons, 1902-1978).

Релятивизм – мәдени түрліліктің маңыздылығын мойындауда мәдениеттің тең бағалылығы идеясында құрылған Л.Леви-Брюль (L.Levy-Bruhl, 1857-1939), Ф.Боас (F. Boas, 1858-1942), Р.Линтон (R. Linton, 1893-1953), Р. Бенедикт (R.Benedict, 1887-1948), К.Клакхон. Франц Боас релятивизмнің негізгі принциптерін атап айтты – мәдениеттер тең, бірақ әртүрлі. Релятивизм идеяларын мойындау әр түрлі мәдениеттің өкілдері жағынан төзімдік танытуы, мәдениеттің тең мағыналылығын түсіну және қабылдау, қоғамдағы түрлі этностардың өкілдерінің тең құқылылығы, жеке тұлғаны, оның мәдениетін, дәстүрі мен салтын, сенімін және құндылықтарын сыйлау.

Ағылшын мәдениеттанушысы және психологы Ричард Дэвис Льюис (R.D.Lewis) ғылым адамдардың ішкі ұқсастықтарын, адамгершіліктерінің, этикалық өлшемділігін және сыртқы болмыстарының, дәстүрлердің, киімдерінің, салттарының өзгешеліктерінің жаңа қырларын табу үстінде екенін атап айтады. Сондықтан соңғы уақытта мәдени универсализм мен релятивизм принциптерінің үйлесуі маңызды болуда [7, 9 б].

Биологиялық мұралылықпен мәдениет жиынтығы біздің әлеуметтік мұрамызды ұсынады. Мәдениет адамдардың ұйымдасқан қоғамда өмір сүруіне, мүмкіндік жасайды, дайын, ғасырлар бойы істеліп біткен мәселелердің шешілуін ұсынады, басқалардың тәртібін қадағалауға көмектеседі, адамдарға бір бірінен не күтуге болатынын білуге үйретеді. Мәдениет бірлескен мағыналық алаңын ұсынады, этномәдениеттік қауымдастықтың барлық мүшелерінің символдары және мағынасын түсіндіріп береді.

К.Клакхон мәдениетке түсінік пен идеялар ықпалдастығы тән екенін дәлелдейді. Ықпалдастық ұсынысты бекітуге, құндылықтарды, талпыныстарды, адамдардың дағдысының арқасында қол жеткізеді. Мәдениет адам өмірін өзіне толықтай бағындырады, оның тағдырына, биографиясына, мамандық таңдауына, отбасылық өміріне, мансабының өсуіне ықпал етеді. Хосе Ортега-и-Гассет (H.Ortega-y-Gasset) былай жазған: «Адамда табиғат болмайды, оның тарихы болады» [8, 197 б.].

Әлемде жекеленген мәдениеттер жоқтың қасы. Барлық мәдениеттер бір бірімен байланысты. Мәдениеттер константты білім болып табылмайды, олар әрқашан басқа мәдениеттермен арақатынаста болады. Мұндай арақатынасты бес феномендермен сипаттауға болады.

Бірінші феноменді антропологтар мәдени диффузия деп атайды. Бұл мәдениеттің басқа мәдениеттерден қабылдауы мен жаңашылдығын күшпен алу. Мәдени алыс-беріс үнемі болып отырады, бірақ олар өз маңызын сақтайтын болғандықтан әрқашан таңдаулы мәдениет. Ральф Линтон адамдардың қолданатын материалдық объектілерінің 10 %-ы ғана өзінің ойлап тапқан заттары, ал қалғандарын басқалардан алады деп есептеді [3, 84 б.].

Екінші феномен мәдениеттегі ойламаған жерден пайда болған өзгерістердің тенденциясын бекітеді. Осылай Альфред Кребер «Мәдени өсудің конфигурациясы» атты кітабында осы ғылыми зерттеудің мақсаты ретінде мәдениеттің ортақ ерекшеліктерін табуда деп белгілейді. Оның байқауынша, философия, ғылым, әдебиет, өнер облысындағы атақты есімдер белгілі бір орталықты, жалпылылықты, кластерді көрсетеді. Осы тұрғыда 1859 ж. ғылымның ары қарай дамуына үлес қосқан маңызды басылымдар пайда болды: Ч.Дарвин «Түрдің пайда болуы», К.Маркс «Саяси

экономикаға сын», Р.Вирхов «Жасушалық патология», т.б. Бұл жыл Атлантиканы зерттеудегі спектральді анализдің ашылу жылы болды.

Үшінші феномен мәдени эволюцияның заңдылықтарын бейнелейді. К. Клакхон мәдени эволюцияның заңдылықтарын бейнелейді. К.Клакхон мәдени дамуды кері қайтарылмайтын бірегей қадамдардың қатары ретінде қарастырылмайтынын айтып кеткен. Мәселен, алғашқы тайпалардың матриархаттан патриархатқа өткен, ал патриархаттан матриархатқа өтетін тек бір-ақ жағдай сипатталған. Тайпалардағы индивидуализация мен секуляризацияның өсуі мәдени тұйықталудың құлдырауына әкеп соқты.

Мәдениеттің төртінші феномені – оның таңдау қасиетінде. Адамдардың ең ерекше қажеттілігі алуан түрлі әдістермен қанағаттандырылуы мүмкін болды, алайда мәдениет жаратылыс пен физикалық мүмкіндіктерінің бір немесе өте аз әдістерін таңдайды. Бастапқы таңдауды бір адам жасап, оның артынша қалғандары да сол ізбен жүретіндері белгілі болды. Мәселені шешудегі ең әсерлі әдіс ретінде келесі ұрпақ үшін бұл тарихи қолданыста бар таңдау әдісі қалыптасқан норма болып есептеледі.

Мәдениеттің бесінші феномені материалды және рухани дүниенің бірлігін құрайды. Георг Зиммель (G.Simmel) былай деп жазады: «Мәдениет екі бір біріне деген кұқықтары тең элементтердің бірігуі: субъективті жан мен объективті жан азығы». Ол мәдениетке өзгеше анықтама береді: «Мәдениеттің негізінде жалпылай алғанда символикалық түрде берілген және біраз бұлдыр болып келетін жанның өз тәніне сапары тәртібі мен қарым-қатынасы арқылы өз-өзін тану мәдениеттің негізгі функциясы болып табылады».

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мацумото Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия. СПб.: Прайм-Еврознак, 2008.
2. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» // Психология масс. Самара: Бахрах, 1998. 131-195б.
3. Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антропологию. СПб.: Евразия, 1998.
4. Почебут Л. Г. Этническая общность // Введение в этническую психологию / Под ред. Ю. П. Платонова. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1995. 84-90б
5. Московичи С. Машина, творящая богов. М.: КПС+, 1998.
6. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. М.: Аспект Пресс, 2003.
7. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе: От столкновения к взаимопониманию. М.: Дело, 2001. 9б.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Психология масс. Самара, 1998. 195-315б.

*Нұрсейітова М.
4 курс студенті,
Сейітнұр Ж.С.
әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доценті, психол. ғ. кандидаты*

ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ЖҮРГІЗУДІҢ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кәсіпкерліктің түсінігін анықтау және алдын-ала талдаудың қажеттілігі қазіргі кезде өзекті болуда. Оның үстінде әр елдегі кәсіпкерлік қызметті жасаудағы этномәдени ерекшеліктерді ескермесе тағы болмайды. Психология ғылымында бұл түсініктің мәнін түсінуде біртұтас, ортақ көзқарас осы уақытқа дейін жоқтың қасы, оның ерекше белгілері және сондай-ақ, «кәсіпкер» деген терминнің жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Бұл жағдайдың негізгі себебі келесідей: кәсіпкерлік-қоғамның тарихи дамуының көлемінде салыстырмалы түрде жаңа феномен. Ол бір жағынан ұдайы дамып отыратын құбылыс және өзіне тән сипатында күрделі өзгеріске ұшырауы да мүмкін. Өртүрлі тарихи, экономикалық, әлеуметтік- мәдени жағдайларда өзінің терең мәні бар сипаттарға ие болады. Былайша айтқанда, кәсіпкерлік өте күрделі, көп қырлы экономикалық, әлеуметтік және психологиялық жақтары тығыз байланысатын құбылыс деуге болады. Бірақ та, кәсіпкерлік феноменін кешенді талдау тапсырмасын шешу және осы түсінікті анықтау психологиялық ғылымның шегінен шықса да, мұнсыз кәсіпкерлік феноменінің психологиялық қырларын талдап қарау, кәсіпкерлерді эмпириялық зерттеу объектісі ретінде болатын ерекше әлеуметтік топ түрінде шектеу мүмкін емес.

Кәсіпкерлікті анықтаудың қиыншылықтарының бірі, бұл сөздің бір уақытта және жалпыға ортақ пайдаланылатын термин және ғылыми түсінік болып қалыптаспауы және мойындалмауы үлкен мәселе болып табылады. Зерттеушілер бастапқыда оның анықтамасын сөздіктер және энциклопедиялардағы берілгені бойынша талдау арқылы мәнін ашуы мүмкін. Бұл жерде кәсіпкерлік тауарлар және қызмет көрсету өндірісімен кәсіпорынды құрумен, қолдау және дамуымен байланысты қызмет ретінде анықталады. Осының өзінен кәсіпкерліктің кең мағынадағы түсінігі тек қана экономикалық мағынада ғана емес (пайда табу мақсатында тауарларды өндіру және қызмет көрсету), сондай-ақ психологиялық мазмұны бар құбылыс екендігін байқауға болады. Оның басты мазмұны белсенділік таныту, яғни бастамашылық, алдын ала әрекеттерді жасау. Ғылыми дәл анықтау мүмкін болмаған жағдайда жылдам шешім шығарып оны жүзеге асыру мүмкіндігін болжайтын осындай түрдегі белсенділікті, жиі және табысты жүзеге асыру қабілетін күнделікті тілде іскерлік деп атаймыз. Сонымен, кәсіпкерлік-бұл субъектісінің ерекше психологиялық қабілетін білдіретін экономикалық қызметтің ерекше түрі. Оның әр деңгейдегі психологиялық ерекшеліктерін ашып қарастыру, кәсіпкерлік психологиясының ең басты міндеті болып табылады.

Әуелі кәсіпкерлікке тарихи даму тұрғысынан қарайтын болсақ, бірқатар жайға қанық боламыз. «Кәсіпкер» терминін дамуына тарихи талдау жасасақ, ол бастауын «антрепренер» ұғымынан алады, ол француз тілінен алғанда – делдал дегенді білдіреді. Бұл термин орта ғасырларда Батыс Европада пайда болды және алғашқыда үлкен музыкалық көріністерді және парадтарды ұйымдастырушыларды, сондай-ақ, құрылыс және өндірістік жоспарларды білдірді. Содан кейін 17 ғасырдан бастап, белгілі бір жұмысты орындау үшін немесе өнімді жеткізуге және тапсырыс беруші

және орындаушы арасында делдал ретінде болған адамдар, мемлекетпен келісім-шартқа отырғандар деп аталды. Жұмысты орындаудың бағасы алдын-ала келісілгендіктен, кәсіпкер табысқа бас-көз болды және шартты іске асырудағы шығын үшін жауапты болды. Осы уақыттан бастап, кәсіпорынды ұйымдастыру және басшылық ету қызметін жүзеге асырумен қоса кәсіпкерліктің ерекше белгілері болып тәуекел талабында қызмет ету және кәсіпорынның нәтижесі үшін жауаптылық болып табылады. Кәсіпкерліктің дамуы туралы басқа маңызды ғасыр тәуекел еткен кәсіпорын үшін жарғы беру қызметін шектеу пайда болды еншілес капиталист және кәсіпорынның өзін іске асырушы жеке кәсіпкер.

Кәсіпкерлік психологиясының дамуына мәнді үлес қосқан неміс социологы М.Вебер (1864-1920) кәсіпкерлік рухының дамуын зерттеген және протестандық діннің оның қалыптасуына әсерін ашып көрсетеді. В.Зомбарт (1863-1941) сияқты зерттеушілер кәсіпкерлердің түрлеріне кең түрде әлеуметтік-психологиялық тұжырымдама берді. Ресейлік ойшылдардың ішінен психологиялық және шаруашылық факторларға және жеке кәсіпкерлік қызметке үлкен мән берген С.Н. Булгаков (1871-1944), П.Б. Струве (1870-1944), П.Н. Савицкий (1895-1965) болды. Ресей жұмыстарының кәсіпкерлікке арналған зерттеу сипатының ерекшелігі осы феноменнің әлеуметтік-психологиялық қырларына: келіссөз жүргізу мәселелеріне, шаруашылық қызметте адамдар және топтар арасындағы өзара қарым-қатынаста және өзара әрекетіне аса мән беруі болып табылады. Сондай-ақ, П.Н. Савицкий кәсіпкерлікті тек қана шаруашылық-экономикалық ретінде ғана емес, ерекше рухты экономикалық қызмет ретінде қарастырады. Шаруашылық қатынас дегеніміз автордың пікірінше, тек қана көптеген табыс алуға деген ұмтылыс ғана емес, сондай-ақ шаруашылықта жұмыс істейтін адамдардың қанағаттандырылуының кеңеюі және сақталуына ұмтылу. Революцияға дейінгі Ресейде зерттеулердің көбісі кәсіпкерлік қоғамы сияқты қызықты әлеуметтік-психологиялық феномендерге (ерекше құбылысқа) арналған. Осы жұмыстарға шолу жасай отырып, Е.В. Шорохова осындай серіктестік, еңбек бірлестігі сияқты шаруашылық қоғамды құру негізінде тек таза шаруашылық мақсатта өзара көмек негізінде адамдарды бірлестіру, сөйлесу, сенім, және өзара жауаптылық болды. Бірақ та, капиталистік қатынастардың дамуына орай, көбіне қарқынды дамуды бірлескен кәсіпорында жекелік жауаптылығы бар және нақты мүліктік шектеу қойылған сипатқа ие акционерлік қоғам алды.

Кәсіпкерліктің экономикалық құбылыс ретіндегі қазіргі кездегі түсінігі Й.Шумпетердің жұмысында көрініс тапқан («Теория экономического развития», 1912). Й.Шумпетер кәсіпкерді экономика дамуының өзекті бейнесі ретінде анықтады, оның негізгі міндеті экономикадағы тепе-теңдік жағдайының бұзылуы және оны жаңа тепе-теңдік жағдайға ауыстыруы, экономикадағы көптеген қарама-қайшылықтарды шешу (динамика және тең қалып арасында, дәстүрлер мен жаңа кіріспелер, сұраныс пен ұсыным т.б.) өндіріс факторларының және экономиканың жаңа қисынын құру. Й.Шумпетердің жұмысынан бастап, экономикалық әдебиетте кәсіпкер анықтамасына экономикалық қызметтің ерекше түрінің субъектісі ретінде емес, ерекше психологиялық тұлға адам ретінде, оның ерекше сипаты онымен орындалатын экономикалық қызметтің мазмұнына қатыссыз қаралуы және ашылуы мүмкін түсінік беруге талпыныс жасалады. Бұл ой-пікір адамды кәсіпкерлік қызметке деген құлшынысын оятатын және кәсіпкерлік қызметтің функциясын тиімді орындалуын қамтамасыз ететін негізгі мақсаты спецификалық сапасы болып табылатын психологиялық зерттеулерді жүргізуге мықты күш берді.

Батыс психологтары Д.Макклеланд, Х. Мюррейдің жетістікке жету мотивациясын зерттеуі кәсіпкерлікті зерттеудің эмпирикалық және теориялық ой-пікірлердің дамуына айтарлықтай үлес қосты. Олардың «Жетістік қоғамы» (1961)

кітабында жазылған экономикалық дамудың мәселелерін шешуде және талдауда психологиялық ғылымның тәсілдерін және теориясын қолдануға деген бірден-бір талпыныс жасауы маңызды болды. Д.Макклелендтің негізгі ой-пікірі кәсіпкерлердің ерекше бір психологиялық ерекшелігі ретінде жетістікке жету мотивациясының өте жоғары деңгейі болуы, ол мұны қандай да бір әрекет етуші үлгімен жарысу ретінде анықтайды. Жетістікке жету мотиві келесі жағдайларда пайда болады:

а) жеке адамның қойған міндетін шешуге үлгермеуі немесе үлгерім бағаланатын белгіленген үлгілердің бар болуымен сипатталатын жеке адамның жүріс-тұрысы жағдайы;

ә) жеке адам өзін өз жүріс-тұрысының нәтижесіне жауап беретін субъект ретінде қарастыруы;

в) міндеттерді шешуде табысқа жету алдын-ала шешіліп қойылған емес, бірақ тәуекелдің белгіленген деңгейімен байланысты болуы.

Жетістікке жету мотивтеріне баға беру үшін, Д.Макклеланд ТАТ (жаңа заттар мен құбылыстарды қабылдаудың дара, бұған дейінгі тәжірибелер, психикалық күйлер, білім және т.б. тәуелділігін анықтайтын тақырыптық тест), Американдық психолог Х.Мюррей өндеген және неміс психологы Х.Хекхаузенмен соңында үлгіге айналдырылған жобалау әдісін пайдаланды. Сынаушыларға әртүрлі түсіндіру берілетін белгісіз бейнелері бар суреттер берілді, және әрбір сурет бойынша суретте бейнеленгенге, және бейнедегі тұлғалар не туралы ойлайтыны, неге алаңдайтындығы, суреттеуге не себеп болғандығы, болашақта не болуы мүмкіндігі жайында әңгіме құрастыру берілді. Әдейі жасалған негізгі санатының көмегімен тәжірибе жүргізушілер жетістікке жету мотивтерінің пайда болуы туралы куәландыратын әңгіменің мазмұнына талдау жасады. Көрсеткіштің нәтижесінде алынған ағылшын тілінен –жетістік дегенді білдіреді дәлелдің көрініс табуы санатына көпшілік бағаға қызмет етті. Лабораториялық тәжірибе жасаудың көпке созылғанының нәтижесінде Макклеланд және оның қызметкерлері Д.Аткинсон, Д.Винтер жетістік мотиві жоғары деңгейлі жеке адамдар сәтті, орынды кәсіпкерлер ретінде санайтындығы тұжырымдамасына келді. Олар өздері үшін, міндеттерді шешудің орташа деңгейлі қиындығын белгіледі және оларды шешуде жоғары жетістікке жетуге тырысты. Сонымен қатар, оларға жетістік жағдайына оң байланысты қатынаста болуы; қызықты, жеткілікті қиын, бірақ та нақты орындалатын міндеттерді шешуге тырысу; міндеттерді жетісті орындау сенімділігі; қойылған мақсатқа жету үшін жоғары табандылық; дұрыс тәуекелге талпыну және аса қиын және өте қарапайым міндеттерге қызығушылықтың болмауы; басқа жеке адаммен жарысу жағдайына қызығушылығы және өзінің нәтижелері туралы ақпаратты белсенді іздеу; белсенділік таныту; белгісіз жағдайлардағы нәтиже бойынша шешімділік және жауапкершілік; табысқа жеткенде және оның төмендеуінде ұмтылу деңгейінің жоғарылауы сипаттары жатады.

Алған нәтиженің негізінде, Д.Макклеланд кәсіпкерлердің (бизнесте табысқа жеткендер) кәсіпкерлер емес, кәсіпқойларға қарағанда табысқа жетуде жоғары сұранысқа ие екендігі гипотезасын ұсынды. Елдерде жүргізілген эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері осы болжамды нақтылады.

Д.Макклеланд басқа зерттеуінде жетістікке жетудегі қажеттілік деңгейінің көрінуі арасындағы байланысқа және елдің экономикалық дамуының жеделдігін бақылады (электр күшін қолдану динамикасы бойынша анықталған). Зерттеу нәтижелері 1925 ж басылым бойынша n Ach көрсеткіштері арасындағы өзара байланыстың бар екендігін көрсетті және күтіліп отырған және электр қуатын нақты түрде пайдаланатын арасындағы айырмасын көрсетті. Елдің экономикалық дамуын мотивтерінің сипатында ерекшеліктері бар қандай да бір әлеуметтік топты тікелей байланыстыру талпыныстары кең қоғамдық қызығушылық тудырды және сонымен

қатар психологиялық факторлардың рөлдерін шамадан тыс көтеруге маңызды рөл алды.

Өз зерттеулерінде Д.Аткинсон, Х.Хекхаузен табысқа жету мотивін және сәтсіздіктен қашу мотивін айыра бастады. Жетістікке жетуге дәлелденген адамдар былай сипатталады: қызметтің жағымды мақсаттарының нақты қойылымы және оған жетудің белсенді дәйекті түрде ұмтылуы, өзінің мүмкіндіктеріне сенімділік, теңбе-тең өзін өзі бағалау. Олар орташа қиындығы бар міндетті таңдап алады, сәтсіздікке ұшырағанда өз күштерін жұмылдырады және белсенділіктерін арттырады. Олар өзін-өзі бағалауда бара бер емес сипатталады (жоғарыланған немесе төмендетілген), сондықтан олар өте жеңіл немесе өте қиын міндеттерді таңдап алуға бейім келеді. Табыс олардың белсенділігін көтереді, бірақ та сәтсіздіктер оның кенеттен төмендетілуіне әкеліп соқтырады.

Кәсіпкерліктің жеке ұлттық қана емес, әлемдік құбылысқа айналуы және нарықтық қатынастардың бұрынғы социалистік елдерде де кең қанат жаюы оның жергілікті жағдайға байланысты болатын этномәдени ерекшеліктерін зерттеуге көңіл бөлу қажеттігі өзекті бола түсуде. Өйткені, мәдениет факторы адамдардың мінез-құлқы мен шешім қабылдауында әсер етеді. Бизнестің тиімділігі ұлттық мәдени ерекшеліктерді түсінуге байланысты екендігін батыс зерттеушілерді де мойындауда [1]. Қазақстан жағдайында да кәсіпкерлікпен айналысуда өзіне тән ерекшеліктер бары белгілі. Оның психологиялық жағын зерттеудің теориялық және практикалық мәні зор.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс и Ч. Хэмпден-Тернер // Пер. с англ. Е. П. Самсонов.— Мн.: ООО «Попурри», 2004.- 528 с.

*Опабекова А.
студент 4 курса,
Аймаганбетова О.Х.,
д.п.н., профессор
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ИНТРА-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МАРГИНАЛОВ (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ)

Современный полиэтничный Казахстан представляет собой не простое соединение различных этнических культур, а сложную их взаимосвязь и взаимопроникновение. В нашей стране, по последним данным, проживает около 130 этносов. Пространственное сосуществование культурного многообразия привело к преодолению замкнутости традиционных культур и этнических стереотипов. Культуры перестают быть закрытыми, идет постоянный процесс взаимодействия, включая взаимопроникновение и смешение различных этносов и их культур.

В интервью в газету «Казахстанская правда» профессор М. Татимов говорит: «...Возьмите для примера огромное количество смешанных браков, которое у нас существует. Демографическое поведение восточного и европейского населения сближается, вырабатывается общий, более рациональный тип поведения. И это, на мой взгляд, та самая золотая середина, которая поможет в решении многих проблем, как демографических, так и демократических».

Живя в мультикультурной стране мы все являемся маргиналами, так как маргинальность определяется как одновременная принадлежность двум этническим культурам, порождающая двойственное этническое самосознание и следствие длительного проживания человека среди представителей других этнических общностей и зависит от того, каким является его этническое окружение - дружественным или нет. Она характерна для потомков этнически смешанных браков, а также для представителей этнических меньшинств, включенных в иноэтническую среду.

Этнической идентичность продолжают оставаться важнейшей проблемой психологического знания. Сегодня актуальность этой проблемы связана как с глобальными изменениями в мире, так и с радикальной трансформацией казахстанского общества. Поэтому исследования особенностей этнической идентичности маргиналов актуальны на сегодняшний день.

В связи с этим интра-культурные исследования это один из самых перспективных путей для теоретического и эмпирического синтеза представляющего особую ценность для полиэтнического и мультикультурного Казахстана.

Целью исследования является интра – культурное изучение и раскрытие особенностей социально – психологической природы этнической идентичности маргиналов (на примере студенческой молодежи) в условиях полиэтнического общества

Поставленная цель реализуется посредством решения следующих основных **задач:**

1. Разработать программу специального экспериментального интро – культурного исследования этнической идентичности маргиналов;
2. Провести экспериментальное интра – культурное исследование особенностей этнической идентичности маргиналов;
3. Обобщить полученные результаты и сформулировать выводы.

При определении **гипотезы исследования** мы исходили из предположения, что этническая идентичность маргиналов, как один из видов этнической идентичности, имеет свои интра - культурные особенности: для маргиналов характерна этническая индифферентность.

Опытно-экспериментальная и эмпирическая работа проводилась на базе факультетов Казахского национального университет им. аль-Фараби. Исследованием были охвачены 60 студентов – 30 из них представители биологических маргиналов, 30 человек – контрольная группа, представители не из смешанных браков.

В качестве диагностического инструментария была использована методика исследования «Типы этнической идентичности (Г.У.Солдатова, С.В.Рыжова)». Данная методическая разработка позволяет диагностировать этническое самосознание и его трансформации. Имеет 6 шкал: этнонигилизм, этническая индифферентность, норма (позитивная этническая идентичность), этноэгоизм, этноизоляционизм, этнофанатизм. Испытуемым предлагалось заполнить опросник.

Сочетание количественных и качественных приемов исследования позволило получить интересные данные о том, что только у 20 % маргиналов тип этнической идентичности этническая индифферентность. А у остальных 80 % выявилась позитивная этническая идентичность. В контрольной группе 96,6 % имеют позитивную этническую идентичность, а 3,4 % этнонигилизм.

При сравнении группы маргиналов и контрольной группы выявилось, что баллы по шкале этнонигилизм в группе маргиналов варьировался от 0 до 3 баллов, а в контрольной группе от 2 до 15 баллов. В шкале этническая индифферентность в группе маргиналов от 11 до 18 баллов, в контрольной группе от 6 до 13 баллов. В

шкале позитивной этнической идентичности в двух группах показатели были одинаковы от 15 до 20 баллов. В остальных шкалах (этноэгоизм, этноизоляция, этнофанатизм) также были показаны одинаковые результаты от 0 до 5 баллов.

Таким образом, поставленная нами гипотеза, что этническая идентичность маргиналов, как один из видов этнической идентичности, имеет свои интра-культурные особенности: для маргиналов характерна этническая индифферентность была опровергнута. Для большинства маргиналов характерна позитивная этническая идентичность. Задачей дальнейшего исследования является изучить особенности выраженности этнической идентичности, этническую аффилиацию и уровень толерантности маргиналов и сравнить с контрольной группой.

Литература:

1. Этнопсихологический словарь. — М.: МПСИ. В.Г. Крысько. 1999. - 343 с.
2. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. М.: Смысл, 1998.- 386 с.

Өтеген С.
3 курс студенті,
Бердібаева С.Қ,
ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. ғ. д.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ (ШЕТ ЕЛ МЫСАЛЫНДА)

Білім саласындағы жахандану процесі студенттердің миграциясын әлемдік масштабқа көтерді. Қазіргі жаңа уақытта бұл мәселе өте өзекті болып отыр. Уақыт өзгеріп Қазақстандық жастар да шет елде білім алуда («Болашақ» бағдарламасы, өз есебінен барып оқу, академиялық ұтқырлық бағдарламасы). Сондықтанда білім беру саласындағы интернационализация мәселесін мәдени-тәрбиелік аспектіде зерттеу сұрағы психология ғылымы үшін аса маңызды. Шет елге оқуға барғанда студенттің статусы өзгеріп шет елдік студент атанады. Біз бұл мәселеде шет елге келген және шет елден келген студенттердің әлеуметтік-психологиялық адаптацияларына қатысты сұрақтарды талдаймыз.

Студенттердің әлеуметтік адаптациясы 2-ге бөлінеді: 1. Кәсіби адаптация: оқу процесіне қатысты өз беттілік әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру. 2.Әлеуметтік-психологиялық адаптация - адамның өзі игерген социализация дағдыларын қолдана отырып мәселелі жағдайды шешуі. Соның арқасында топпен ішкі немесе сыртқы конфликтілерсіз өзара әрекетке түсу. Жетекші іс-әрекетін нәтижелі орындау, рөлдік күтулерді ақтау, соның негізінде өзін бекіте отырып, негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру процесін айтамыз. Яғни индивидтің топқа бейімделуі, өзара қатынасқа түсуі, өзінің меншікті мінез-құлық стилін қалыптастыруы. Біздерде студент жастар тез үйреніп кетеді, жас ғой деген стереотиптер де жоқ емес.

Ең бастысы олардың психикалық және физикалық денсаулықтарында көптеген мәселелер туындайды. Әрине 20-30 жастағы студенттер әлем корпусы бойынша олар бәрі жастар, жоғарғы мотивациялы және тез бейімделе алатындар. Алайда мүлдем таныс емес жерге келіп оған тез бейімделген сияқты болсада оның көптеген көлеңкелі жақтары болатынын біздер жақсы түсінеміз.

ЮНЕСКО мәліметтері бойынша 1975 жылдан бері әлемде шет елде оқитын студенттердің саны миллионнан асып отыр. Тіпті шет елге келген студенттердің әлеуметтік-психологиялық адаптациясына байланысты Америкада the Journal of the American College Health Association журналы шығарылады.

Шет елдік зерттеулер (С. Цвингманн[1], А. Ганн[2], П. Клинеберг[3] т.б.) оқуға келген және жұмыс пен практика үшін келген шет елдік студенттерді зерттеді. Уақытша келседе біраз жыл өтеді (3-5-6 жыл). Осы адаптациядан бөлек тағы бір негізгі мәселе бар ол шет елдік студенттердің өз елдеріне қайтпай сол жерде қалып қоюлары әсіресе «милардың кетуі», өте білімді алғыр студенттерді өздері де жібергісі келмейді. Сол мәселені ғылыми-психологиялық шешу де біздер үшін маңызды.

Мысалы Е. Шилд[4] Израилде оқитын 59 американдық студентті зерттегенде, студенттер жаңа мәдениетке тез бейімделе алды дегеннің өзінде, негізгі екінші мәселе туындаған, сол жергілікті мәдениет оларды қалай қабылдайды, түсінеді, олар қаншалықты өзара түсінісуге дайын соның психологиялық аспектілерін зерттеген. Зерттеу көрсеткендей негізгісі қарым-қатынас үшін қайсысы маңызды сол факторларды ғана қабылдаған. Сондай-ақ студенттердің психикалық денсаулықтарына әсер еткен келесі жағдайлар анықталды: 3\1 бөлігі нервтері ауырған (нервозность), 4\1 жалғыздық сезімдері, ұйқының қашуы осының бәрі оқу процесіне, жеке бастық өмірге де әсері болады. Алайда бұл алғашқы зерттеулерде сол туындаған мәселелердің түпкі себептері ашылмай қалған.

Ендігі айтатынымыз адаптацияда қандай психологиялық мәселелер бар нақтыларын ғана айтсақ олар, зерттеулер бойынша : 1. Ол мәселелер тіпті өз студенттерімізде де болады, бірақ шет елден келгендерге қарағанда аз (14%), (біздің 1 курс студенті үшін де бар ғой), ең бастысы ипохандирия синдромы- яғни дискомфорт, әлсіздік, апетит жоқ, ұйқы бұзылған, гриппен тез ауырады, жүрегі айниды, ақыл жұмысына тез шоғырлана алмайды, сексуалды мәселелер, қорқыныш сезімдері басым болады т.б.- (Нигерия 28.1%, Индия 17.6%, Турция 21%).

2. «Шетелдік студент синдромы»- (Л.Уард)-физикалық денсаулыққа шағым жоқ, бірақ енжарлық, қарым-қатынастағы тұйықтық, өз денсаулықтарын шамадан тыс ойлай береді, «бейнесін жоғалтапау» қорқынышы, сырт бейнелері ұқыпсыздау, шашыраңқы, депрессия, «мәдени шок» өтеді, алайда студенттер психологқа емес дәрігерге жүгінеді. Барлық шет ЖОО денсаулық және психологиялық, әлеуметтік қолдау орталықтары бар.

3.Психологиялық жағымсыздығы бар студенттер Канада университетінің психиатриялық клиникасына төменгі курсқа қарағанда көбінесе жоғарғы курста оқитын шет елдіктер көп барған және қыздар көп қаралған, оларда да көбінесе жай дәрігерлерге ғана барған

4.Психологиялық стресстер британияда оқитын африкандық студенттер үшін негізгі фрустрациялық жағдайлар шақыратын белгілер анықталды.

5.Эмоциялық мәселелер - жалғыздық сезімі, үйлерін сағынуы, басқалардан қамқорлықтың болмауы, тамақ проблемасы, үйдегілерін көп ойлауы. Орта класқа қарағанда материалды жағы жеткілікті студенттерде бұл проблема аз болады. 26 жасқа дейін студенттер тез адаптациялана алады. Эмоциялық процестер адаптация процесімен байланысты.

6.Оқумен байланысты мәселелер - тілдік, шет елдік университеттердің жоғарғы стандарттары, «оқытушы-студент» ара қатынасы. Осылар адаптациямен теріс негативті корреляцияланған.

7.Адаптация мәселесі-студенттердің тұру орнымен тікелей байланысты анықталды-орташа жағдайлы студенттерге қарағанда материалды жағдайлары жақсылар тез адаптацияланған, әлеуметтік дағдылары мен адаптация оң

корреляцияланады. А. Сингх өз зерттеуінде индия студенттерін дифференциалданбаған топ деп қарау қате болады, адаптация көп жағдаймен байланысты-әлеуметтік жағдай, жас ерекшелігі, жеке сапалар, оқу деңгейі, университет типі деп көрсетті.

8.Оқшаулану және мәдени дистанция шет елдік студент үшін өз мәдениетінен басқа әртүрлі мәдениетте болуы қатты әсер етеді. И. Бабикер [7]мәдени дистанция индексі жасады (CDI)- екі мәдениет арасындағы айырмашылықты қабылдаудағы сезінулер. Осы индексті анықтау үшін келесі өзгергіштіктер алынды: климат, киім, дін, тамақ, отбасы құрылымы. Осы проблема симптомдары мен емтихандағы үлгерім арасындағы байланыс өлшенді.

9.Негізгі мәдени дистанциядағы мәселе - жаңа жерге келгендегі әлеуметтік дағдылардың аз болуы. Мәдени дистанция күнделікті кездесетін кедергілермен тура байланысты болады. Бұл да екі жақты процесс шет елге келген студенттер жергіліктілерден досты табуға көп ұмтылмаған, достар тапса мәдени мәселені жеңуі сәтті шешіледі.

10.Шет елдік және ағылшын студенттерінің психикалық денсаулықтары зерттелді –Ұлыбританияда А.Фернхэм 4 топты зерттеді (африкандықтар, европалықтар, орта Шығыстан және малазиялықтар). Оларды 2 британдық тексеру топпен (1-2 курс) салыстырды. Күткендей-ақ британдықтарға қарағанда шет елдік студенттер психологиялық мазасыздықты көп көрсетті.

Біріншіден басқа мәдениет мәселесі бірден болады, тілдік кедергі, дискриминация, қаржылық стресс, түсінбеушілік пен жалғыздық сезімі. Екіншіден үйде әлде үйден тыс оқып жатырма барлығына тән мәселе- олардың эмоциялық тәуелсіздігі, өзін жеттім деп санауы, қоғамның жауапты мүшесі болдым деген сәттен басталады. Үшіншіден, оқу стресстері, материалды қиындықтар, төртіншіден шет елге келгендердің этникалық, ұлттық рөлдерді жүзеге асыру деңгейлері жатады.

11.Шетелге келген студенттер сол елдің «елшілері» сияқты, өз елдерінің жақсы бейнесін жоғалтпау соған сай болу және жергілікті студенттер олардың ұлттық дәстүрлеріне, өмір сүру стилдеріне қызығып сол жайлы сұрайды білгісі келеді сондықтан да бұл үлкен жауапкершілік (мысалы кейбір студенттер домбыра тарта алмайды), магазинде оларға тілдік кедергі үшін асықпай сөйлесіп, көмектесуге тырысады, автобуста қайырымды тәтелер елі туралы сұрайды. Осы жағдайлар оларды қызықтырады немесе жалықтырады, ашуланады ол түсініспеушілік пен жауласуға жақындатады.

К.Хуан 4 қиындықты келтіреді- 1коммуникациялық кедергілер. 2. мәдениеттердің алмасуы, 3. әлеуметтік қоршаудың ауысуы- отбасы, достар, көршілер бір уақытта басқалар, олар студенттерге бөтен, шақырылмаған қонақ деп жағымсыз қарайды. 4.көп есеп беру- отбасына, үкіметке, басқа демеушілерге, оқытушыларға, Иммигранциялық қызмет жүйесіне есептер беру. Осы жағдайлар студентте стресс тудырады.

Әлеуметтік-психологиялық адаптацияның сәтті болуы келесі жағдайлармен байланысты: психологиялық және әлеуметтік кемелдену, этникалық дифференциация, мотивация сапасы, бұрынғы әлеуметтік тәжірибелер, мінез-құлық аспектілері, шет тілін жақсы білуі. Өз беттілі болуға туғаннан дайындалу.

12.Әлеуметтік қолдау: сапасы мен саны - бұлда негізгі мәселе-қолдау көздері- шет елдік студент өз мәдениетін сақтауы керек, ең жағымдысы студенттің өзінің және келген мәдениетті құрметтеуі.

Жақындағы бір зерттеуде (Фернхэм) 35 елден келген студенттерді зерттеді шартты түрде 9 топқа бөлген-азиаттар, африкандықтар, европалықтар, таяу шығыс, шығыс европа, солтүстік американдықтар, оңтүстік американдықтар, батыс

индиялықтар, британдықтар (ТМД елдері жоқ). Бұрынғы зерттеулерден алған мәліметтер қайта бекіді, діні, тілі бірлер де мәселе аз болған. Алайда 4\1 бөлігі ғана британдықтарды жақсы деген, ал шындығында 56% студенттерде британ достары болмаған.

Байланыстың шектеулігі келген елге деген қатынасқа әсер етеді. Қабылдаушы мәдениет өкілдерімен тез бірден байланысқа түсе алмайды, сондықтанда мономәдени олар үшін аса маңызды, ендеше университет әкімшілігі осы жағдайды қатты ескеру керек, би-мульти мәдени әсерлерді қолдау керек олар ашық болуы керек. Оған университеттегі әлеуметтік- қызмет, психологиялық қызмет орталықтары ат салысады.

Шет елде әртүрлі мәдениет индивидтерінің кездесулері, мәдени аралық өзара әрекетке түсе білу, яғни жаңа макро және микро ортаға енуі, студенттер сол елдің экономикасы, саясаты, әлеуметтік жүйелері туралы ақпараттарды білмейді, сол елдің құндылықтарын, дәстүрлерін, нормалары бойынша ақпараттарды меңгермейді, интернационализация мәселесі, коммуникация қиындықтары бірден туындайды.

Яғни адекватты емес психикалық және физикалық жүктемелер, табиғи дискомфорт күйі, өзгерістер тұлғаны да өзгертеді. Адаптацияның бірінші сатысында студентте «шок» күйі болады. Сондықтан да студенттердің өзін реттеу механизмдерін игеруі оларға көмектесуі керек. Комфортты жағдай жасау, (медициналық зерттеу, психологиялық қолдау беру, ақпараттық ағынды «дозалау» жоғарыда айтылған барлық критерийлер міндетті түрде сізден кете алмайтын мәселелер. Негізгілері тілдік кедергі, басқа мәдениет, жаңа орта, білім саласындағы айырмашылықтар, жаңа жағдайға сәтті адаптациялана алу дағдысы. Ал психологиялық кедергілер -жеке бастық, эмоциялық, интеллектуалды, коммуникативті, шамадан тыс жүктемелер.

Шет елдік ЖОО осы айтылған мәселелерді бегілі бір жүйеге салған жұмыстар көптеп жасалады, алайда бәрібір психологиялық мәселелер өз шешімдерін таппай жатады. Ең негізгісі мәселе ұйымдастыру сұрағы (69 %) бойынша студенттер оқу процесін түсінбеуі, ақпараттардың жеткіліксіздігі, өзбеттілік жоқ, шет елде жаңа студенттерге тьюторлар мен консультанттың көмекшілері жоғарғы курс студенттерін белгілейді, алайда оларда жеткілікті дәрежеде көмек беріп жатпайды (59% нашар көмектеседі, 19% жақсы, 28% көмек алмағандар).

Әлеуметтік-психологиялық адаптацияның сәтті болуы субъективті факторлардан көп тәуелді, яғни тұлғаның психологиялық құрылымымен байланысты. Мінез-құлықтың адаптациялық формасын қалыптастыру керек-жоғарғы коммуникативті потенциал, интеллектуалды-ерік комплекстері, тәртіп, табандылық, жауапкершілік, өзгерістерге ішкі дайындық, өзін жіті қадағалау, психикалық шамадан тыс жүктемелерге орнықтылық. Жергілікті масс медианы белсенді қолдану, формалды емес байланыстарды орната білу, қабылдаған қоғамның заңдарына бағыну, жеткілікті дәрежедегі тіл өз мәнін ешқашанда жоймайды.

Шет елдегі оқу сіз үшін жақсы білім алу ғана емес, әрі тәуелсіз өзбеттілі тұлға айналуға әсер етеді. Өз мәдениетінді сақтап басқалардың мәдениетін құрметтеу принципіне үйренеді. Соған қатысты сұрақтарды барлық университеттегі міндетті психологиялық орталықтар іске асырады. Тек психологиялық адаптация емес әрі кәсіби, мәдени адлаптация үшінде қолдау береді, жұмыс жасауға аптасына 20 сағат рұқсат береді.

Индивидуалды сабақ кестесі өте ыңғайлы жасалады. Яғни 1 студентке 1 профессордан келеді. Оларда уақытша бір елден бір елге сапар шегіп шақырту және студенттің таңдауымен өз лекциясын оқып жүре береді студенттермен электронды қатынас жүреді. Психологиялық қызмет және дәрігерлер белсенді жұмыс жеке жауапкершілігін ұғынуға, сыни ойлай білуге әкеледі. Қазақстаннан көп студенттер шет елде оқып жатқандықтан біздің елде психологтардың қолдауымен соларға арнап

элеуметтік-психологиялық адаптациясы бойынша арнайы қызмет жүйесін ұйымдастыру қажет деп санаймыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1.Березин Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. М., 2001. - 301с.
- 2.Витенберг Е.В. Социально-психологические факторы адаптации к социальным и культурным изменениям.-СПб., 1995. 160 с.
- 4.Налчадзян А.А. Социально психологическая адаптация личности. -Ереван, 1998.-126с.

*Сабитова Д.,
студент 4 курса,
Ким А.М.
д. психол.н., профессор
кафедры общей
и этнической психологии
КазНУ им. аль-Фараби*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ МОТИВАЦИИ МОЛОДЕЖИ С РАЗЛИЧНЫМ ОПЫТОМ РАБОТЫ

Проблемой сегодняшнего дня является нынешний кризис занятости молодежи во всем мире, причиной которого является всемирный финансовый кризис. Помимо этого, молодежь в развивающихся странах сталкивается с растущими трудностями, связанными с поисками достойной работы в современном реальном секторе экономики, причем все большая доля молодых людей вынуждена устраиваться на рабочие места более низкого качества в сельской местности, в условиях безразличия работодателей к их потребностям, ожиданиям и потенциалу [1]. Главным признаком этого кризиса является повсеместное движение молодежи связанное с высоким уровнем безработицы в таких странах как: Египет, США, Израиль, Чили, и т.д. в целом, в более чем 1000 городах в 82 странах. Радует то, что уровень безработицы среди молодежи в Казахстане значительно ниже, чем в других экономически развитых странах, согласно данным МБТ (международное бюро труда, Женева).

Актуальность работы состоит в том, что для эффективного управления персоналом, организацией и для самой молодежи, для удовлетворения ее потребностей важно создание адекватной производственной (трудовой) мотивации. Так как поддержка и развитие конкурентоспособности молодежи является очень актуальным и стратегическим приоритетом государственной политики Республики Казахстан, именно изучение того, что может эффективно мотивировать нынешнюю молодежь, является одной из насущных задач в достижении этой цели.

В наше время, в частности, в период с 2006 по 2013 годы, получение молодежью работы, т.е. вопрос о ее трудоустройстве стал очень актуальным для всех молодых специалистов, только закончивших ВУЗы и готовых приступить к работе с тем, чтобы применить свои знания на практике [2]. Как раз в такие моменты жизни и происходят многочисленные разочарования: либо специальность, которую молодой человек выбрал 4-5 лет назад оказывается уже неактуальной, либо для трудоустройства на хорошее рабочее место требуется опыт и квалификация, чего у подавляющего большинства бывших студентов еще не имеется, либо работа не соответствует ожиданиям и потребностям молодых людей.

Если сравнивать уровень безработицы в Казахстане и в других экономически развитых странах, то оказывается, что уровень безработицы среди молодежи увеличился на 4,1 процентного пункта в развитых странах ЕС в 2008-09 годах и на 3,4 процентных пункта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (без ЕС) и СНГ. Ирландия (уровень безработицы увеличился с 8,5% до 31,9%), уровень безработицы в Испании и Греции среди молодежи увеличился в 2 раза за период с 2007 по 2011 гг. и в настоящее время составляет 46% и 42% соответственно. Это наиболее высокие темпы ежегодного роста безработицы среди молодежи, когда-либо зарегистрированные по регионам [1].

По данным Агентства РК по статистике, доля молодых лиц в общем показателе безработных составляет 28,6%, то есть 183,5 тысячи человек, уровень молодежной безработицы - 13,4%. Это на 5,3 процентных пункта больше, чем величина безработицы в среднем по стране.[3]

Однако ежегодно из-за *несоответствия требованиям работодателей* в Казахстане не могут трудоустроиться 20 процентов выпускников [4]. В 21-м веке молодежи нелегко найти работу, по причине того, что многие работодатели нуждаются в квалифицированных и опытных сотрудниках, но тем не менее, зачастую они не дают шанса «зеленым» выпускникам попробовать себя в деятельности и применить свои знания на практике.

Что в таких случаях делают молодые люди? Они идут на работу в сферу услуг, зачастую работают официантами, продавцами, барменами в ночных клубах, т.е. в области, далекой от своей специальности, которая во многих случаях и не требует наличия диплома ВУЗа.

Повсеместно имеет место тенденция привлечения иностранных специалистов, преподавателей вместо того, чтобы дать шанс своим соотечественникам для реализации своего потенциала и возможностей, дать шанс показать, что мы, молодёжь, не зря обучались столько времени. И если все же повезет – и способный выпускник пройдет испытательный срок с результатом приема его на работу, то размер заработной платы не всегда соответствует ожиданиям и запросам молодого специалиста.

По мнению студентов, опыт по полученной специальности является одним из главных и приоритетных факторов успешного трудоустройства на высокооплачиваемую работу.

Как известно, молодежь нацелена на быстрый карьерный рост и рассматривает работу в качестве «социального лифта». Работодатель же не всегда имеет желание нести дополнительные расходы на «дообучение» молодых кадров [4].

Также может возникнуть и другая проблема, о которой говорилось выше, это то, что при наличии работы, условия работы могут не соответствовать ожиданиям самих новоиспеченных работников, сотрудников. Учитывая уровень жизни в нашей стране, например, в Алматы, уровень заработной платы является мизерным, и практически нереальным для поддержания жизни в мегаполисе. По данным Агентства Республики Казахстан по статистике за январь-февраль 2012-2013 гг., за 2012 год январь-декабрь индекс номинальной заработной платы составляет 112,4%, а индекс реальной заработной платы составляет 106,9%. В феврале 2013 года индекс номинальной заработной платы – 106,9%, и индекс реальной заработной платы – 99,9% [3].

Вышеуказанные проблемы повлияли на выбор темы исследования:

Целью данного исследования является: изучение особенностей производственной (трудовой) мотивации у молодежи с различным опытом работы.

Объект исследования: производственная (трудовая) мотивация

Предмет исследования: особенности производственной (трудовой) мотивации молодежи

Задачи исследования:

- 1)изучить теоретические проблемы производственной (трудовой) мотивации;
- 2)подобрать батарею валидных методик;
- 3)провести эмпирическое исследование.

Гипотеза исследования: существует связь между типами трудовой мотивации, предпочтениями в стиле мышления и поведения, а также опытом работы.

Практическая значимость: изучив производственную (трудовую) мотивацию молодых людей, можно понять, как их правильно стимулировать.

В качестве генеральной совокупности выступили молодые люди от 20 до 30 лет с различным опытом работы, сотрудники и работники организаций, название которой мы не можем оглашать.

Количество испытуемых составляет – 61 человек.

Процедура проведения исследования проходила следующим образом:

Сотрудники организаций отвечали на вопросы по следующим методикам:

1. Тестовый опросник для определения типа трудовой мотивации работника (В.И.Герчиков, О.В.Лазутина, Н.Д.Гришко)
2. HDI – тест на определение сильных сторон личности и профессиональные склонности (создана Недом Херрманном, модификация Карен Рихтер).

Эти методики дают нам основу для исследования типа трудовой мотивации (5 типов мотивации), предпочтений в стиле мышления и поведения (6 типов) у молодых людей с различным опытом работы, и получения достоверных результатов.

Предварительные результаты исследования таковы:

1. Из 61 испытуемых 22 (36%) обладают патриотическим типом мотивации, опыт работы в среднем составляет 4 года; 20(32%) – профессиональным типом мотиваций, опыт работы в среднем≈3,2 года; 12(20%) – избегательным типом мотиваций, опыт работы в среднем≈4 года; 6(10%) – инструментальным типом, опыт работы в среднем≈2,4 года; и 1(2%) – хозяйским типом мотиваций, опыт работы в среднем≈2 года.

2. По распределению данных по методике HDI, в патриотическом типе мотивации преобладает прагматический тип личности, в профессиональном – исполнительский тип, в избегательном – дипломатический тип, в инструментальном – прагматический и инструментальный типы, и в хозяйском типе мотивации – перфекционистский тип личности.

В целом, данное исследование направлено на изучение типов мотивации казахстанской молодежи и влияние на них таких факторов как, предпочтения в стиле мышления и поведения и опыт работы. По предварительным результатам видно, что опыт работы не имеет влияния на наличие и (или) формирование типа мотивации работников. Но есть существенные корреляции между некоторыми типами мотивации и предпочтениями в стиле мышления и поведения.

Список использованной литературы:

1. Международная конференция труда, 101-я сессия, 2012г. Доклад V – Кризис в сфере занятости молодежи: Время действовать. Пятый пункт повестки дня, Международное бюро труда, Женева.

2. Атенова А.М., Ташмагамбетова Д.С. «Проблема трудоустройства молодых специалистов в Казахстане», Астана, 2012. <http://www.group-global.org/ru/blog/view/6472>

3. Агенство РК по статистике, социально-экономическое развитие РК, гл 4 «рынок труда и оплата труда», 4.3 «оплата труда», январь февраль 2013 год, Астана, 2013г.

*Сейдехали Ж.
3 курс студенті,
Бердібаева С.Қ.*

*ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. ғ. д.
Садықова Н.М.*

*ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дің
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. кандидаты*

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ ТРАНСАКТИЛІ АНАЛИЗ

Американдық психологияда З. Фрейд, Э. Фроммның идеяларына жақын келетін трансактілі талдау бағыты пайда болды, тұлғаның мүмкін деген даму жолдары суреттеледі. Американдық психотерапевт Э.Берн әрбір адам үш түрлі эго күйді бастан кешіреді, яғни бір кездері бала болған, ата-анасы болды және қоршаған болмысты адекватты бағалауға қабілетті болады деген қарапайым жағдайға негізделген құрылымдық талдау жасады [1]. Э. Берннің концепциясында трансакциялар қарым-қатынас бірлігі ретінде қарастырылады.

Әрбір адамның ішкі әлемінде бірнеше “адамдар” болады, олар адамның мінез-құлқын дәл сол қажетті кезде басқарады. Э. Берннің концепциясы қарым-қатынастағы мәселе бойынша адам-дарға психологиялық көмек көрсету қажет екеніне жауап береді. Э. Берн адамның мінез-құлқын құрылымын құрайтын үш бөлікті көрсетті (“Ата-ана-Мен”; “Ересек-Мен”; “Бала-Мен”) [2].

Әрбір адамның тұлғасында барлық үш күй кездеседі. Алайда оның біреуі үнемі үстемдік етеді, басқаларын “басып” тастайды, сол үшін ішкі шиеленісу туындап, қарым-қатынас позициясы бұзылады.

Адам осы күйлердің шеңберінде ойлайды, әрекет етеді, сезінеді. Осы позициялардың біреуін үнемі қатал өзінде ұстап отыру қарым-қатынастағы көптеген кемшіліктерді береді. Мәселен кімде “Ата-ана” күйі үстем болса, ол үнемі кеңес беруге тырысады, әртүрлі бұйрықтармен жанындағыларды мезі етіп жібереді. Адамда “Ересек күйі басым болса, оның шамадан тыс ұстамдылығы, объективтілігі оны суық, салқын етіп жібереді. Бала күйі басым болса эмоциялық орнықсыздық өзіне жұмсақ қарау, өзін жоғары ұстау, мақтаншақтық сезімін туғызады.

Трансакциялар қарым-қатынас жасаушы тұлғалардың қандай позицияда болуына байланысты талданады. Әрбір эго күйдің өзінің бағдарламасы бар, өтіп жатқан оқиғаларды әртүрлі қабылдайды: адамдар өздерін әртүрлі сезінеді, естиді, көреді, айтады. Трансакция мінез-құлқтық оқиға немесе оның бір аспектісі, мағынасы сол, әрекет етуші адамдардың қоршаған ортада басқа адамдармен өзара әрекетін айтамыз.

Трансактілі талдау (ТА) терапиясының басты мақсаты тұлғаны өзгертудегі бағдарлануларды жасау. Тұлғаны түсіну мәселесі соңғы мақсат ретінде қарастырылмайды. Керісінше оларды ұғыну тұлғаны өзгертудің басты құралы болып

табылады. Өзгерістер өзгеріс жайлы шешім қабылдаудан және содан кейін оны таратуудағы белсенді процестен тұрады.

Э. Берн сондай-ақ адам кейде бір не одан да көп эго-күйді “шығарып тастайды” деп санап, оны жоққа шығару процесі деп атады. Мысалы “Ата-ана» эго күйін жоққа шығарып тастағандар дайын өмірлік принциптерге сәйкес әрекет етпейді. Оның орнына олар әрбір ситуацияда қайтадан өздері үшін меншікті өз принциптерін жасайды.

Құрылымдық талдаудың қызықты мүмкіндіктері жеке бір адам- дардың қатынасында ғана емес, тіпті тұтас бір ұйымдар да, жиындар да да көрінеді (мысалы айтыс). “Мен” күйінің сипатын анықтау олардың “Ересек” позицияларының тиімділігін анықтауды мүмкін етеді. “Ересек” позициясы күшейтіледі және ол сол іс-әрекетте ерекше табыстылықты қамтамасыз етеді. Ендеше, айтыс творчестволық сөз жарысында да айтыскерлердің “Ересек” позициясында болғандары үнемі жеңеді.

Айтыстың психологиялық ішкі заңдылықтарының бірі-дәлелмен, логикамен сөйлеу шеберлігі. Нені айтса да сендіріп, логикалық байланыспен сөйлейді. Асып саспайды, абыржымайды, сөзінде салмақ, мазмұн болады («Ересек» күйі).

Осы зерттеудің методологиялық негізін жасаған С.М. Жақыповтың «мағына құрудың жалпы қоры» және бірлескен диалогты танымдық-іс-әрекет концепциясы мен жұмыстың теориялық негізін қалаған Э. Берннің трансактілі талдау концепциясы негізінде айтыстың психологиялық құрылымының коммуникативті-интерактивті моделі жасалып зерттелінді.

С.М. Жақыповтың тұлғаның мағыналық құрылуларының көп деңгейлі сипаты, сондай-ақ тұлғаның этностық әлем көрінісі жайлы және бірлескен диалогты танымдық іс-әрекет- концепциясын методологиялық-теориялық жалпылай отырып, айтыс-бірлескен диалогты творчестволық танымдық іс-әрекет деп анықталады[3].

Айтыстың психологиялық құрылымының коммуникативті-интер- активті моделін жасауға негіз болған С.М. Жақыповтың концепциясы[1, 3], В.Н.Мясищевтің қатынастар теориясы [4], сонымен қатар жүйелік ықпал позициясында негізделген тұлғаны әлеуметтік қатынастар кеңістігіндегі адам ретінде анықтайтын түсініктер бір-біріне жақындайды.

Белгілі атақты ғалым, ұстазымыз С.М. Жақыповтың ғылыми басшылығымен орындалған бұл жұмыстың эксперименттік этнопсихологияны қазақстанда дамытудың бір негізін қалаған жұмыстардың бірі болды. Келешекте осы бағыттағы жұмыстарды жалғастыру ғылыми міндетіміз бен адами борышымыз деп санаймыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1Бердібаева С.Қ. Айтыс өнерінің этнопсихологиясы.-Монография.-Алматы., Қазақ университеті.-,2012, 188 б.

2Берн Э. Исцеление души. Трансакционный анализ в психотерапии.- Екатеринбург.-2004, 269 с.

3Джакупов С.М. Методологические проблемы изучения совместной деятельности // Методологические проблемы общей психологии: Учебное пособие- Алматы: Изд-во “Қазақ университеті”, 2003.-С.114-149

4Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. - Алма-Ата: Қазақ университеті, 2002 -195 с.

*Сраж Ж.
3 курс студенті,
Бердібаева С.Қ.,
ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. ғ. д.*

ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕТ ЕЛ ПСИХОЛОГИЯСЫНДА ҚАРАСТЫРУ

Оқу бағдарламалары мен білім беру саласындағы инновациялық озық тәжірибелермен және көптеген психологиялық ғылыми зерттеулермен тікелей танысу мүмкіндігінің арқасында соларды өз менталитетімізді ескере отырып өз елімізде де сондай зерттеулер қажет екен деген ғылыми ой-тәжірибелерді жинақтаудамыз.

2012-2013 жылдары көптеген шет елдік конференцияларға қатысу психология ғылымының қазіргі әлемдік жетістіктері мен кәсіби бағыттағы зерттеулері көптеген ойларды бекітті. Нәтижесінде емес импакт-факторларға ие көптеген конгресстер мен конференцияда қаралған зерттеу жұмыстарының қайсысын алып қарасақ та барлығы да адам өміріндегі әлеуметтік сфералар мен уақыт сұраныстарын толық қамтыған зерттеулер екенін көруге болады. Бүгінгі талдауымыз әлеуметтік сфералар мен оқыту процесіне қатысты психологиялық сұрақтарды қамтыған сол тәжірибелерді баяндаумен байланысты.

22-27.07.2012 аралығында Оңтүстік Африка мемлекетінің Кейптаун қаласында өткен, өзіміз қатысқан, 4 жылда бір рет болатын, 30-шы бүкіл әлемдік психологтардың конгресс жұмыстарын талдасақ, барлық зерттеулер адамдардың күнделікті өмірлеріне қажетті мәселелерді зерттеп, оларға психологиялық көмек беру бағытын белгілейді. Әр мемлекеттен келген зерттеулер өз елдерінің негізгі мәселелерін ғылыми негізде қарастырып психологиялық ұсыныстарды береді.

Конгресте ұсынылған ғылыми бағдарламаларда психологияның әртүрлі облысы бойынша 300 лидерлік ғылыми баяндамалар талқыланды. Психология ғылымдары бойынша жетекші баспа өнімдері, технологиялық инноваторлар көрмесі және психологиялық халықаралық ұйымдардың жұмыстары көрсетілді, психология бойынша әлемдік жаңа лауреаттар анықталды. Жаңа психологиялық бағдарламалар, оқу семинарлары, дебаттар мен көрмелер жұмыс жасады.

Конгресс бағдарламасы 40 категория бойынша жұмыс жасады: солардың негізгілеріне тоқталсақ, олар: 1.Талдау және бағалау (кросс-мәдени бағалау, тестердің араласуы және әділдік, интернет және компьютерлік бағалаулар, ең жақсы практикалар және жаңа технологиялар, білімді бағалау, ортаны өзгертудегі, мысалы Оңтүстік Африка бойынша заңдарды бағалау, психологияны жағымды бағалау, когнитивті қабілеттерді және тұлға потенциалын бағалау; 2.Клиникалық (балалар мен жеткіншектер патопсихологиясы, ересектер психопатологиясы, психотерапия, психоанализ, психологиялық гипноз); 3.Танымдық (когнитивті ғылымдар, ақпараттарды өңдеу, интеллект, творчество, таным және эмоция, когнитивті ғылымдар және интеллектуалды жүйелер); 4.Қоғам (қоғам психологиясы моделдері, қажеттіліктерді бағалау, әлеуметтік әділдік және теңдік, жаһандану мәселелері); 5.Консультация (сексуалды бірдейлік, неке және отбасы терапиясы, карьера психологиясы, зейнеткерлік және герантология); 6.Мәдениет (психологиядағы кросс-мәдени ықпалдар, адам мінез-құлқын қалыптастырудағы мәдениеттің рөлі, мәдениет

және таным, психологиялық білімдерді қоғамдық құбылыстарға және әртүрлі елдер мәселесіне қолдану).

Конгресте белгіленген категориялардан бүгінгі әлемдік психологияның негізгі зерттеу мәселелерін нақты көреміз, олар: диагностика, даму, білім психологиясы, инженерия (адамдық фактор), қоршаған орта, спорт, демалу, көңіл көтеру, этика, сот, жыныс, жалпы психология, денсаулық, психология тарихы, ВИЧ, тұрғылықты халықтар білімі психологиясы, нейропсихология, ұйымдастыру психологиясы, әлем, зомбылық, конфликтілер, позитивті психология, тұлға, расизм және нәсілдік, психофармокология, әлеуметтік сұрақтар және саяси психология, психология облысындағы оқу мен білімдер, жарақат алу психологиясы.

Арнайы шақыртылған ғалымдардың баяндамалары келесі бағыттарда болды: «Әлеуметтік өзгерістер және адам потенциалының дамуы», «Диаспоралар мигранттарының аккумуляциясы» (К. Райнер, Германия); «Қоғамның ескіруіндегі әлеуметтік қатынастар: болашақ бағыттары» (Т. Антонгуччи АҚШ); «Нәсілдік этностық категориялар емес нәсілдік бірдейлік концептауалды негіздер» (Ж. Хелмс АҚШ); «Мінез-құлықты өзгерту денсаулығы: теориялық конструктар, динамикалық механизмдер, клиникалық араласу» (Р.Шварцер, Германия); «Нейрореабилитациядағы жаңа оқиғалар және болашақ бағыттары» (Б. Уилсон, Біріккен Корольдік).

А.Ди Фабио, Флоренция университетінде карьера психологиясының профессоры, кәсіби бағдарлану бойынша маман, оның зерттеулері кәсіби бағдарлану, карьера және білім психологиясы, адам ресурстарын басқару психологиясы бағытында жүргізіледі, конгресте «Эмоциялық интеллект: жаңа перспективалар және кәсіби бағдарлану психологиясы: жаңа дәуір үшін жаңа шақырулар» атты баяндама жасады.

Конгресс барысында ұйымдастырылған ғылыми семинарларда келесі зерттеулер талқыланды: «Дамушы елдердегі психикалық ауруларды емдеу бойынша потенциал құру: мазасыздану бойынша бұзылғандарды когнитивті-мінез-құлықтық емдеу топтарының сәттіліктерін бағалау және жасау» - (А. Рехман, Канада); «Конфликт, конфликтіден кейін және мәжбүрлі миграция»- (Д. Георгия, Біріккен Корольдік); «Технологиялар көмегімен оқыту және оқу: білім психологиясы үшін оқу құралдарын жасау» -Л. Томас, АҚШ); «Психологтың өте ерте карьерасын қадағалау»- Н. Ненна, Сингапур); «Психология облысындағы ғылыми негізделген практика және психологиялық бағалау»-Д. Хунслей, Канада).

Конгресс барысында көрмеде көрсетілген постер баяндамалармен қатар электронды қабырғалы баяндамалар тақырыптары да психологияның әлемдік күшін нақты көрсетеді: «Қабылдау бойынша екі ұрпақ, неге олар бір бірімен үндесуі керек»- С. Тоннете, Оңтүстік Африка; «Гонконгтегі қытай жеткіншектеріндегі интернет-тәуелділікті зерттейтін тестің психометрикалық қасиеті»-Л. Ман, Гонконг; «Кенияда наркотиктер мен алкогольді қолдану себептеріндегі гендерлік айырмашылықтар» - В. Кимунья, Кения; «Когнитивті шектеулігі бар балалар отбасындағы ата-ана стрессі»-К. Бланка, Словения; «Өте ертеде болды... қарт адамдардағы мағыналар, жастар үшін өмірлік тарихтар»- Я. Сусан, Оңтүстік Африка; «Мінез-құлықтық терапияға енердегі отбасылық проблемаларды қабылдаудағы ер адамдар мен әйелдердің айырмашылығы» - С. Анжелесе, Испания; «Гендерлік зорлық-зомбылық жайлы жеткіншектердің әңгемелері» - Б. Кари, Оңтүстік Африка; «Діни қатынастарға әсер ететін факторлар және олардың коррекциялармен байланысы (әлеуметтік, білім беру саласы, эмоциялық)» -Г. Джабад, Иран; Н. Хасен, Иран; «Дәстүрлі фольклорлық музыканың терапиялық әсері», «Ғылым, технологиялар, инженерия, математика саласындағы дарынды студенттер: сәттілік үшін факторлар анықтау»- Фред Боннер, АҚШ.

2013 25-26.02.2013 Сингапурда өткен когнитивті мінез-құлық психологиясы халық аралық конференциясында оқыту мәселесіне қатысты келесі зерттеулерді айтуға болады. «Азия-Сингапур жаңа оқу технологияларын бағалау», «Студенттердің білімін адаптивті онлайн жүйесінде бағалау», «Мобильді технологияның көмегімен студенттердің баяндамаларын (сөйлген сөздерін) бағалаудың инновациялық тәсілдері», «Автоматты сандық технологияларды оқыту процесінде қолдану мүмкіндіктері» осы зерттеулердің бәрі оқыту процесін жетілдірудің замануи тәсілдерін олардық психологиялық аспектілерін көрсетеді. Студенттердің оқу үлгерімдерінің, тұлғалық және кәсіби қалыптасуларының психологиялық аспектілерін жаңа оқу технологияларымен арақатысты зерттейді.

Сонымен қатар келесі зерттеулер де аса өзекті болып табылады, мәселен, «Білім беру ортасы студенттердің креативтілігінің факторы ретінде»- тек білім ғана емес үнемі өзгертін жағдайларға әрекет жасай алатындай дағдыларды игеру керек. Креативтілікті қалыптастыру көптеген мәселелерді шешуде үлкен мәнге ие екенін ғылыми зерттеумен бекітеді. «Студенттік ортада стрессті жеңе алу тәсілдерін зерттеу»-психологиядағы негізгі зерттеулердің бірі осы стрессті жеңу сұрағы. Соны жеңудің тәсілдеріне «копинг», «психологиялық қорғаныс механизмдері», «мінез-құлықты қадағалау» сияқты категориялар қолданылады. Білім беру ортасы осы стрессорларды «беруші» болып табылады. Сондықтан оқыту процесі мен студенттік ортада алатын стрессті зерттеу маңызды болып табылады.

2013 9.07-12.07.2013 аралағында Швецияда, Стокгольм қаласында 13-Европалық психологиялық конгресс жұмысына қатыса отырып олардың зерттеулерімен танысып, сол зерттеулерді өз елімізде жүргізу қажеттігін түсіндік. Конгресте келесі маңызды зерттеулерді қысқаша айтатын болсақ, олар: «Білім беру ортасындағы толеранттылық феноменін зерттеу»- бұл зерттеулер де өте маңызды себебі толеранттылық оқытушы мен студенттің педагогикалық қарым-қатынасының негізі болып табылады, тұлғалық даму, өзін көрсету мен силау мәдениеті қалыптасады.

«Студенттердің оқу үлгеріміне Ж. Пиаженің когнитивті даму теориясының әсері»- бұл зерттеуде компьютерлік стратегия негізінде студенттердің ақыл ой дағдылары мен түсінулерін жаңаша музыканы пайдалана отырып дамытудағы Ж. Пиаженің теориясының әсерін көрсетеді, яғни сандық ақыл-ойды бейнелеу студенттерге ұнайтын музыкамен интеграцияланып ақыл-ой белсенділігі жоғарылаған, оқытушы жаңашыл музыканы компьютерде қолдана отырып, оқу процесін жүргізуде өзі де жаңашыл инноватор педагог болып қалыптасады, студенттер оқу дағдыларын, таным мен түсіну дағдыларын жақсы игереді.

«Жоғарғы білім берудегі электронды оқыту» - осы позицияны сәтті қолдану үшін оқу бағдарламаларына арнайы «Электронды оқыту» атты курстары ендіріліп соның негізінде зерттеулер жүргізілген, әрі бұл курсты тек студенттер ғана емес оқытушыларға да арнап оқытылған солардың психологиялық аспектілерін зерттеген.

«Білім саласындағы психологиялық қауіпсіздік мәселесі» - білім саласына еніп жатқан инновациялар, жаңалықтар білім беру ортасының барлық субъектілерінде психологиялық қауіпсіздікті шақыра алады, психологтың міндеті- тәуекелділікті азайту, психологиялық орнықтылықты қалыптастыру, психологиялық потенциалды көтеру. Студенттер мен оқытушыларды қауіпсіздікті қамтамасыз етуге дайындау, оларға психологиялық қолдау беруді қажетсінеді.

«Білім саласын психологизациялау»- білім субъектілерінің психологиялық денсаулығын сақтау және бекіту және қауіпсіз жағдайларды жасау, дискриминация формаларынан қорғау мақсатында агрессиялы әлеуметтік ортада ол альтернативті ретінде бола алады.

«Қазіргі жаңа білім беру ортасындағы студенттердің жәрдемсіздігіне психологиялық көмек беру»- яғни студенттердің позитивті өзіндік қатынасы, жауапкершіліктің конструктивті компоненттері, үлкен ұғынушылық, өзін қадағалау сияқты көптеген психологиялық ресурстарды дамыту мәселесі қаралады.

«Оқытушының үнемі шаршау мәселесі» -шаршау оқытушының іс-әрекетіне тікелей әсер етеді, психологиялық денсаулығы төмендейді, мазасыздану, ашуланшақтық, депрессияға бару, невротикалық реакциялар жоғарылайды. Сондықтанда оқытушыларды психологиялық диагностикадан өткізіп тұру керек. Зерттеулер көрсеткендей оқытушыларының 23,91 % физикалық шаршау, сақталып кеткен шаршау 44,43 %, ақыл-ой шаршау 29 %. Әрбір бесінші оқытушыда 35 % сақталып кеткен шаршау табылған.

«Экономикалық инновацияның білім беру ортасына әкелген психологиялық салдары». Жаңа уақыт талабына сай оқытушылардың жалақысын әртүрлі деңгейде бағалау әрбір адамға психологиялық салдар тудырады.

5.02-8.02.2013 - Италия, Рим қаласында өткен білім мәселесі бойынша өткен 5-халықаралық конференция- конференция материалдарында білім саласының психологиялық мәселелері, оқыту процесіне сәйкес психологиялық сұрақтар көптеп талданды. Білім саласындағы инновациялық іс-әрекеттің негізгі аспектілері, оқу персоналдардың инновацияларға психологиялық дайындығы, инновацияларды жою ендіру әдістемелері, инновацияларды басқарудың психологиялық аспектілері, инновацияларға қатысты персоналдарды топтастыру және өзгерістерге қатысты қарсыласу себептері, инновацияларды психологиялық қамтамасыз ету міндеттері сияқты аса маңызды зерттеулер талқыланды.

Барлық қатысқан конференциялардағы зерттеулерден көптеген тәжірибелерді ала отырып, бүгінгі уақыт талабына сай көптеген психологиялық мәселелерге арналған зерттеулерді өз елімізде де жүргізу мақсатын негіздедік.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. XXX Congress of Psychology. Cape town. South Africa -22-27 July 2012
2. 2nd Annual International Conference on Cognitive and Behavioral Psychology (CBP 2013)- 25 - 26 February 2013, Singapore
3. WCES 2013. The 5th world conference on educational sciences which will be held in university of sapienza, 5-8 february 2013, Rome– Italy
4. The 13-European Congress of Psychology. Stockholm. Sweden 9-12 July 2013

*Тунгускова Д.
студент 4 курса
КазНУ им. аль-Фараби*

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ УСПЕШНЫХ МЕНЕДЖЕРОВ В КАЗАХСТАНЕ

Одним из решающих факторов повышения эффективности деятельности любой организации является подбор руководителя. Современный Казахстан остро нуждается в грамотных менеджерах в различных отраслях деятельности. Именно от руководителей зависит, насколько цели и задачи организации будут воплощены в конкретный результат. С учетом сложных политических и экономических условий современного Казахстана, следует констатировать, что реальных успехов в

управлении предприятием могут добиться только всесторонне подготовленные руководители-новаторы, поскольку в каждом конкретном случае необходимы нестандартные, инновационные решения. Как отмечается, многие трудности связаны именно с тем, что в нашей стране имеется огромный дефицит менеджеров, а качество подготовки и рыночной деятельности большинства имеющихся оставляет желать много лучшего.

Для успешной реализации управленческих функций, руководитель должен обладать определенными менеджерскими характеристиками, среди которых рассматриваются биографические и собственно личностные качества.

На современном этапе развития менеджмента определение психологического портрета личности является, на наш взгляд, одним из самых сложных и важных вопросов, решение которого позволит повысить успешность управления персоналом. Как в Казахстане, так и за рубежом, проводилось немало исследований, посвященных данной проблематике. Актуальным остается вопрос, насколько требования к личностным особенностям руководителя соотносятся с их уровнем управления.

Изучение специфики деятельности менеджеров, дает основания предположить, что именно особенности их личности и коммуникативной сферы, их профессиональная компетентность могут и должны обеспечить успешную деятельность в компаниях даже в самых неблагоприятных финансово-экономических условиях.

На сегодняшнем этапе развития общества и системы деловых взаимоотношений в организации при подборе руководителей основной акцент ставится на отборе наиболее перспективных кандидатов из массы возможных претендентов. Качественный отбор включает в себя не только соответствие профессионально квалификационным характеристикам, стаж работы по специальности и прочее, но и учет важнейших психологических и личностных особенностей претендентов. Таким образом, представляется актуальным изучение особенностей личности успешных менеджеров.

По мнению В.А. Бодрова, психологический отбор направлен на определение состояния, степени развития совокупности психологических качеств личности, которые определяются требованиями конкретных профессий и специальностей и способствуют успешному овладению ними и последующей эффективной рабочей деятельности [1].

Важной стороной профессионального становления и социально-психологической подготовки менеджера Н.В. Самоукина называет целенаправленное формирование индивидуального стиля деятельности, который должен базироваться на психологических особенностях личности менеджера [2]. Современные последователи теории черт в менеджменте, в частности А.Г. Шмелев, продолжают интенсивный поиск различного рода личностных образований, которые однозначно коррелировали бы с эффективной деятельностью менеджера [3].

Рассмотрим теоретико-эмпирические аспекты успешности личности в профессиональной деятельности. По мнению О.Н. Родиной, успешность деятельности представляет собой наличие “удачных действий”, которые могут и не отражаться прямо на продуктивности, но либо вести к ее повышению в будущем, либо позитивно отражаться на деятельности партнеров по взаимодействию [4].

В.А. Бодров, Е.А. Климов [5], Н.С. Пряжников [6], Н.В. Самоукина в своих исследованиях обращают внимание на то, что профессиональная успешность человека обуславливается особенностями мотивационной, когнитивной, эмоционально-волевой и характерологической сферами личности.

Практическая значимость психологического исследования состоит в том, что

полученные результаты можно учитывать при построении разнообразных оценочных и тренинговых процедур, составлении рекомендаций по индивидуальному развитию управленческого потенциала менеджеров. Также полученные данные можно использовать с целью оценки и последующего обучения менеджеров. Используя готовую модель успешного менеджера, можно оценить профиль эффективности менеджеров как работающих в компании, так и приходящих на вакантные места. При отсутствии у менеджера навыков, определяющих его эффективность в трудовой деятельности, можно разработать программу обучения, способную скорректировать его профиль. При формировании кадрового резерва разработанный профиль успешного менеджера поможет более детально разработать программу оценки, опираясь на готовые критерии эффективности менеджерских кадров.

Цель исследования - на основе теоретического анализа и эмпирического исследования выявить индивидуальные психологические особенности и ролевые предпочтения, определяющие профиль успешного менеджера.

Основная гипотеза: предполагается, что существует отличие связей комплекса личностных черт и совокупности ролевых предпочтений успешных и неуспешных менеджеров.

Эмпирическое исследование проведено на базе рекрутингового агентства «HR Consulting». В исследовании приняли участие менеджеры одной из крупных компаний Казахстана (n=48; возраст от 24 до 32 лет).

Для реализации цели исследования и решения поставленных задач был использован комплекс методик. Для изучения успешности деятельности менеджера использовалось интервью по компетенциям с разработанным компанией списком критериев эффективности, которыми должны обладать успешные менеджеры, также учитывался стаж работы и карьерный рост менеджера за этот период времени.

В исследовании в общей сложности приняло участие 48 респондентов, которые были разделены на две группы: “успешные” и “неуспешные” менеджеры. К критериям успешности нами были отнесены средневысокий уровень развития компетенций, полученный в ходе интервью, а также карьерный рост за короткий период работы в компании (от 6 месяцев до 2 лет).

Далее в отобранных группах менеджеров изучались психологические особенности личности с помощью многофакторного личностного опросника Р. Кеттелла (16-PF) [7] и многоуровневого личностного опросника “Адаптивность” А.Г. Маклакова, С.В. Чермянина [8]. Ролевые предпочтения изучались с помощью адаптированного опросника Р.М. Белбина. Далее проводился сравнительный анализ и выявлялись личностные особенности и различия (по U-критерию Манна-Уитни) профессионально успешных и неуспешных менеджеров.

В результате проведенного эмпирического исследования были получены следующие результаты. По данным многофакторного личностного опросника Р. Кеттелла, профессионально успешные менеджеры статистически значимо более радикальны, склонны к экспериментированию (фактор Q1), эмоционально устойчивы (фактор C), нормативны в поведении (фактор G), для них характерен самоконтроль поведения (фактор Q3) и более высокие показатели напряженности (фактор Q4), чем для неуспешных менеджеров. Они также значимо более общительны (фактор A), доминантны (фактор E) и социально смелы (фактор H).

Профессионально неуспешные менеджеры статистически значимо более консервативны (фактор C1), эмоционально менее устойчивы, более чувствительны (фактор C), у них менее развит самоконтроль поведения (фактор Q3), внутренне менее дисциплинированы, чем успешные менеджеры. Они также значимо менее

общительны (фактор А), доминантны (фактор Е) и социально смелы (фактор L), чем профессионально успешные менеджеры.

Менеджеры обеих групп обладают средним уровнем интеллекта (фактор В), и воображения (фактор М), тревожности и обеспокоенности (фактор О), экспрессивности (фактор F) и дипломатичности (фактор N). По данным факторам значимых различий между группами менеджеров не выявлено.

По результатам многофакторного опросника “Адаптивность” А.Г. Маклакова, С.В. Чермянина успешные менеджеры обладают высоким уровнем поведенческой регуляции коммуникативного потенциала, средним уровнем морально-нравственной нормативности. В целом имеют средний уровень личностного адаптационного потенциала. Они достаточно хорошо адаптируются к новым условиям деятельности, достаточно легко и адекватно ориентируются в ситуации, быстро вырабатывают стратегию своего поведения.

Неуспешные менеджеры обладают средним уровнем поведенческой регуляции, коммуникативного потенциала и морально-нравственной нормативности. В данной группе выявлен средний уровень (на границе с низким уровнем) личностного адаптационного потенциала. Они обладают удовлетворительной адаптацией, где успех адаптации во многом зависит от внешних условий среды.

Успешные менеджеры статистически значимо превосходят неуспешных менеджеров в показателях поведенческой регуляции, коммуникативного потенциала, личностного адаптационного потенциала. Они обладают значимо более высокой нервно-психической устойчивостью, адекватностью в восприятии действительности, самооценкой; более высокими коммуникативными способностями, быстрее устанавливают контакты с окружающими, менее конфликтны; более адаптивны к новым условиям деятельности, более адекватно ориентируются в ситуации, быстрее вырабатывают стратегию своего поведения и социализации, чем неуспешные менеджеры.

Было проведено исследование ролевых предпочтений у менеджеров, различающихся по успешности их деятельности [9]. Степень выраженности ролей в группе успешных менеджеров достоверно отличается от степени выраженности этих же ролей в группе неуспешных менеджеров. Каждая роль значимо связана не с одним, важным для данной профессии, личностным фактором, а с несколькими. Можно утверждать, что чем шире ролевой репертуар и выше степень выраженности каждой роли, тем более успешна деятельность менеджера.

Общие выводы исследования:

1. На основе проведенного исследования были изучены личностные особенности успешных менеджеров. Доказано, что существуют значимые отличия комплекса личностных черт и совокупности ролевых предпочтений успешных и неуспешных менеджеров.
2. По результатам проведенного исследования можно выделить следующие личностные особенности успешных менеджеров:
  - когнитивные: радикализм, склонность к экспериментированию;
  - эмоционально-регуляторные и волевые: эмоциональная устойчивость, нормативность и самоконтроль поведения, напряженность и ответственность в выполняемой деятельности, высокий уровень поведенческой регуляции;
  - коммуникативные: общительность, доминантность и социальная смелость, высокий коммуникативный потенциал;
  - адаптационные: хороший адаптационный потенциал.

3. Выявлено, что для успешного менеджера характерно сочетание ролевых предпочтений. Можно утверждать, что чем выше ролевой репертуар и выше

степень выраженности каждой роли, тем более успешна деятельность менеджера. Для неуспешных менеджеров характерен ограниченный ролевой репертуар, средний и низкий уровень выраженности ролей.

Полученные результаты исследования могут использоваться при осуществлении профессионального отбора менеджеров, способных на высоком уровне успешности осуществлять профессиональную деятельность; для разработки программ обучения и развития менеджеров в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие. - М.: ПЕРСЭ, 2001. - 511 с.
2. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности. - СПб.: Питер, 2004. - 224 с.
3. Шмелев А.Г. Психодиагностика личностных черт. - СПб.: Речь, 2002. - 480 с.
4. Родина О.Н. О понятии "успешность трудовой деятельности" // Вестник МГУ. Сер. 14, Психология. 1996, №3. С. 60-68.
5. Климов Е.А. Введение в психологию труда. - М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. - 359 с.
6. Пряжников Н.С. Мотивация трудовой деятельности. - М.: Воронеж: ИПП: МОДЭК, 2008. - 272 с.
7. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. - СПб.: «Речь», 2001. - 112 с.
8. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие. - Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. - 672 с.
9. Белбин Р. М. Типы ролей в командах менеджеров. - М.: НИРРО, 2003. - 232 с.

*Тасибекова М.К.
студент 4 курса,*

Ким А.М.

*доктор психол. наук., профессор
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Изучение иностранных языков приобретает все большее значение в нашем динамично развивающемся мире. Большинство из нас чувствуют необходимость в английском языке как в языке мирового общения, выезжая за рубеж, ведя дела с иностранными партнерами, проводя время в интернете (по данным интернет ресурса internetwordstats.com доля англоязычного интернета составляет 26.4%, на втором месте китайский 24.2%, русский же 3%)

Практически все учили язык в школе, ВУЗе, записывались на курсы либо занимались по самоучителям, но многие ли могут твердо утверждать что говорят на иностранном языке? Почему? Недостаток прилежания, отсутствие языковой среды, нехватка материалов на языке? С приходом в нашу жизнь интернета, где от фильмов, учебных материалов, живых собеседников нас отделяет несколько кликов мышкой, эти самооправдания становятся несостоятельными. Так в чем же дело? Исследование 6 французов приехавших в Казахстан по программе обмена студентов, и нуждающихся в изучении русского языка, как языка бытового общения может дать ответ.

Исследование началось на 2 месяц их пребывания в Казахстане. На первой встрече были проведены замеры по методике Дембо-Рубинштейн на самооценку компетентности в разных аспектах языка - аудирование, говорение, чтение, письмо; также дано задание в процентных долях определить: зачем им нужен язык. Следует отметить, что до приезда никто из студентов не учил русский язык.

По опросу на мотивацию к изучению русского выявлены 2 главных аспекта: работа – 40%; повседневная жизнь – 25%, остальное же составляет: культура – 13%; развлечения - 12.5%; другое – 9.5%. Далее была проведена серия занятий, темы которых были сконцентрированы вокруг интересов испытуемых. Главный упор был сделан на тему «Повседневная жизнь».

Также была применена методика валентного изучения языка

Валентность - это свойство слова, заключающееся в его способности открывать при себе определенное количество «пустых» мест, заполнение которых необходимо для построения грамматически правильного и, с точки зрения смысла, полного высказывания. Типовые ситуации, отображаемые в высказывании, одинаковы, но в языковой реализации и употребляемых языковых средствах можно наблюдать различия.

Иначе говоря, каждое слово имеет стабильные связи с другими словами и эти связи легко построить и заучить. Чтобы студенты не путались в сложных грамматических построениях русского языка и могли быстрее заговорить, мы давали им конструкции, готовые к употреблению. Выглядело это следующим образом – мы взяли 100 наиболее употребляемых глаголов русского языка, и на каждом уроке брали несколько из них и строили валентные связи по заказам самих учеников. Используя эти схемы, они могли немедленно строить и использовать грамматически и лексически правильные предложения. Мы считаем что эта уверенность в правильности сказанных ими предложений сыграла значительную роль в повышении уверенности в своей языковой компетенции студентов.

На финальном занятии – через 4 месяца наши французы вновь оценили свою языковую компетентность: в среднем уверенность в своих силах повысилась на 200%!

Учет нужд обучаемых, поддержка в них уверенности и возможность немедленно использовать полученные знания без необходимости вспоминать множество лексических правил и сомневаться в правильности их употребления вот, на наш взгляд, ключевые моменты успеха в усвоении и применении языка.

Список литературы:

1. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории // Вестник ЛГУ. 1948. N 2 стр 20-23.
2. Блейхер В.М, Крук И.В. Патопсихологическая диагностика. - Киев: Здоровье. - 1986 — 280 с.

*Туреханова А.
4 курс студенті,
Садықова Н.М.
ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дің
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доцент м.а., психол. ғ. кандидаты*

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер және олардың қарқынды дамуы белсенді, творчестволы, тұлғалық дамуы жаңа заман талаптарына сай жас ұрпақты тәрбиелеу мен қалыптастыруға жоғарғы талаптар қояды. Ең маңыздысы іс-әрекеті мен мінез-құлқының субъектісі ретінде адамға өзінің дамуының келешегін өзбетінше анықтауға мүмкіндік беретін өзіндік бағалау жайлы мәселелер әрқашанда өзекті болып табылады.

Адамдардың мінез-құлықтарын және қарым-қатынастарын зерттеу мәселесі кез-келген қоғамда бірінші дәрежелі сұрақтар болып табылады. Осыған байланысты зерттеудің өзектілігі жасөспірімдердің қарым-қатынасы мен өзіндік бағалау ерекшеліктерімен шарттанады.

Бұл кезеңдегі ең бір маңызды сипаттама жасөспірімдердің өмірімен бірге жүретін және оның өз-өзімен сонымен қатар, қоршаған ортасымен өзара қатынастың ерекшеліктерін бейнелейтін ішкі тұлғалық және тұлға аралық жағдайларға байланысты психологиялық мәселелердің өте кең болуы. Сондықтан да жеткіншек жас тек қана тұлғалық дамудағы негізгі кезең деп ғана емес, әрі оларды тәрбиелеу процестерінің күрделілігіне байланысты әрқашанда зерттеу өзектілігін жоғалтпайды.

Л. Ф. Обухова психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жаңа құрылымдардың түп тамыры, жеткіншек жаста қалыптасып қойған туындысы болып табылады. Өзіндік жеке тұлғасына деген қызығушылықтың күшейуі, сыншылдықтың көрінуі – бұлардың барлығы ерте жеткіншек жаста сақталады, бірақ, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді. Ең негізгі мәнді өзгеріс тұлғаның өзіндік дамуында болады. Оның айрықша ерекшелігі болып, өзіндік рефлексиясының күштілігі табылады.

Тұлғаның қалыптасуының ең басты факторыларына қарым-қатынас жатады. Тұлғаның қалыптасуындағы қарым-қатынастың ең басты рөлді алатындығы туралы идеялар Отандық психологтардың: В.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Г.Ф. Ломов, А.Р. Лурия, В.Н. Мясищев, А.В. Петровский және т.б. еңбектерінде әрі қарай дамыды.

Қарым-қатынас мәселесі әр жасөспірімнің өміріндегі ең маңыздылардың қатарына жатқызылады. Тұлғаның болашақта толықтай қалыптасуы қарым-қатынасқа байланысты. Сол себептен қарым-қатынас мәселесін игеру қазіргі таңда өзекті мәселелердің біріне айналуға.

Жеткіншектік кезең тәрбиелік жұмыстардағы ең күрделі кезең болып табылады. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, жасөспірімдік кезеңнің қиындықтары жыныстық пісіп-жетілумен байланысты. Тұлғаны тәрбиелеудегі күрделі тапсырмаларды шешуде ең маңызды рөл – тұлғаның қарым-қатынас жасай алуында болып табылады. Менің көзқарасым бойынша, жасөспірімдік кезеңде ұйымдастыру, коммуникация секілді қасиеттердің дамуы өте маңызды рөл атқарады. Жеткіншек кезеңде жасөспірімдер арасында қарым-қатынасқа деген қажеттіліктің жоғары екендігі байқалады.

Сондықтан келешекте тұлғаның жан-жақты дамуы үшін, ең алдымен оны қарым-қатынасқа ерте кезден дағдыландыру керек.

Т.В. Драгуновтың көзқарасы бойынша, іс-әрекеттің негізгі түрі – бұл қарым-қатынас болып табылады. Қарым-қатынас жасөспірімнің мінез-құлқының, жүріс-тұрысының, іс-қимылының барлық жақтарын анықтайды. Қарым-қатынас процесі кезінде жасөспірімдерде әр түрлі қиындықтар пайда болады. Қарым-қатынастағы мұндай қиындықтар психологиядағы ең күрделі мәселелердің қатарына жатқызылады.

Қазіргі таңда жеткіншектер арасындағы қарым-қатынас мәселесі көп атақты Отандық және шетелдік авторлармен зерттелуде. А.Н.Леонтьев қарым-қатынас кез-келген іс-әрекетте байқалады деп есептейді. В.М.Соковин (1974 жылы) тұлға қарым-қатынасын коммуникация, іс-әрекет, қарым-қатынас ретінде қорытындылайды.

Жасөспірімдердің психологиядағы қарым-қатынас мәселесінің маңыздылығы Отандық және шетел психологиясында қарастырылған. Гештальтпсихологияның негізгі өкілі К. Левин жасөспірімдік және жастық шақ кезеңіндегі қарым-қатынасты әлеуметтік-психологиялық құбылыс жағынан қарастырды. Левиннің тұжырымдауы бойынша, осы кезеңде жасөспірімнің өмір сүру әлемі, қарым-қатынас жасау шеңбері кеңейеді. Отандық психологияда Д.Б.Эльконин жасөспірімдік кезеңдегі қарым-қатынастың маңыздылығын мәдени-тарихи теориясы жағынан қарастырады. Элькониннің айтуы бойынша, жасөспірімдік кезеңде қарым-қатынас іс-әрекеттің негізгі түрі болып табылады, бірақ жастық шақ кезеңінде де ол өз маңыздылығын жоғалтпайды. Қарым-қатынас жасау арқылы балалар қандай да бір байланыс құрады, әр түрлі әрекеттерге енеді. Барлық зерттеушілер (Л.С.Выготский 1984, Л.И. Божович 1968, И.С. Кон 1989 және т.б.) мен психологтардың айтуы бойынша, жасөспірім үшін ең маңыздысы – бұл оның құрбыларымен қарым-қатынас жасауы. Бұл жастағы жасөспірімдер үшін ең бастысы құрбыларымен бірге болу ғана емес, сонымен қатар достарының арасында қандай да бір статусқа ие болу. [11, 556].

И.С.Конның зерттеулері бойынша, мұндай әрекеттерге қол жеткізе алмау көбіне жасөспірімдердің құқық бұзушылығының бір себебі болып табылады. Ол жасөспірімдердің өз тобына қатысты кикілжіндердің жоғары болуымен қоса беріледі. Жасөспірімдер өмірінде қарым-қатынастың маңызы өте зор және бала өскен сайын ол да ары қарай дамып отырады. Қарым-қатынас арқылы тұлғаның кәсіби әрекеттегі жетістігі, қоғамдық өмірдегі белсенділігі, және әрқайсысының өзіне тән бақыты анықталады. Жасөспірімдік кезеңнің ең негізгі бағыты – бұл ересектермен қарым-қатынас жасауы, ал ең басты қажеттілік – ата-ананың бақылауынан, қамқорлығынан және де орнатылған ережелер мен тәртіптен құтылу, өзін еркіндікте ұстау. Оған деген себеп көбіне ата-ананың, жалпы ересек адамдардың жасөспірім бойындағы ішкі әлемінің өзгеруіне көңіл аудармауында болып табылады. Абстракті түрде ойлай отырып, ата-ана өз баласы жайлы басқаға қарағанда көп біледі. Бірақ балада болып жатқан өзгерістер тез жүріп жатыр. Ересектер жасөспірімнің есейгенін көре, көбіне бұл процесте оның жағымсыз жақтарын ғана көреді. Осылайша, жасөспірімдік кезеңнің ең басты тенденциясы – ата-анамен, мұғаліммен, жалпы ересектермен қарым-қатынас жасауы. Қарым-қатынас жасаудың эмоционалды функциясының рөлі екі аспектіде қарастырылады:

1) Адамдармен эмоционалды қарым-қатынас жасау тәжірибесін игеру;

2) Жасөспірімдердің құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасауы – ақпарат алудың ең басты спецификалық каналы (жынысқа қатысты ақпаратты жасөспірім көбіне құрбыларынан жинақтайды, ал оның болмауы жасөспірімнің психосексуалды дамуын кешіктіруі мүмкін немесе оған дені сау емес мінез-құлық берілуі мүмкін). Бұл тұлғааралық қарым-қатынастың спецификалық түрі, жасөспірімдік кезеңнің басында болатын қозғалыстар жасөспірімдегі жаңа қажеттіліктердің, ұмтылыстардың,

ересектерге деген талаптарының ұқсастығын анықтайды. Жасөспірімде ересектерге карағанда өз құрбысына деген түсінікті құндылықтар қалыптаса бастайды. Ересектермен қарым-қатынас жасау толығымен өз құрбыларымен қарым-қатынасқа түсуді ауыстыра алмайды. Топтық қажеттілікті, көмекті сезіну бір жағынан эмоционалды тұрақтылықты береді. Алайда жасөспірімдердің қарым-қатынасы эгоист болып келеді, ал өз толқыныстарын, реніштерін ашып көрсетуге деген қажеттілігі – сезімнен де жоғары болады. Жасөспірімдік кезең үшін өз құрбыларымен салыстыруда өзінің көзқарасын құра алуы тән. Жасөспірім үшін ең басты құндылық қарым-қатынас процесіне ену болып табылады. Сонда ғана ол өзін тұлға ретінде сезіне алады. Қарым-қатынас жасөспірімнің тұлға болып қалыптасуына үлкен әсер етеді. Қарым-қатынас тек ақпарат алмасу ғана емес (мысалы, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың болуы), сонымен қатар бірге әрекет ету, бір-біріне әсер ету болып табылады. Жасөспірім қарым-қатынасты тек интеллектуалды деңгейде ғана емес, ол сонымен қатар физиологиялық және эмоционалды деңгейді де уайымдайды. Бұл кезеңде тағы ата-ана арасындағы түсінбеушілікпен байланысты мәселелер де туындайды, көбіне ата-ана өз баласына көп көңіл бөлуге үлгере бермейді, ал мұның өзі жасөспірім үшін маңызы өте зор. Жасөспірімдік кезеңдегі қарым-қатынасқа деген қажеттілік жоғары болған кезде, коммуникативті дағдылар деңгейі көптеген жасөспірімдерде өте төмен.

Құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасау жасөспірім мінез-құлық, іс-қимыл әрекеттерінің барлық жағын анықтай келе, жасөспірімнің өмірінің нақ ортасында орналасады. Жасөспірімдік кезеңнің басында жасөспірімдер құрбыларымен қарым-қатынас жасауда әр түрлі тәжірибемен келеді, кей жасөспірімдерде ол оның өмірінде ең аз орынды алады, ал басқалары – мектеппен ғана шектеледі. Уақыт өте келе құрбыларымен қарым-қатынас жасау жаңа қызығушылықтарды алып келеді. Жасөспірімдік кезеңде құрбыларымен қарым-қатынас жасау ең негізгісіне айналып, білім, оқу екінші жоспарға ауысады, ата-анамен қарым-қатынас жасау жасөспірімде бұрынғыдай қызығушылықтар тудыртпайды. Мынаны ескере кету қажет, яғни ұл-балалар мен қыздардың қарым-қатынас жасау стилі бәрінде бірдей емес. Ұл-балалар қыздарға карағанда жастық шақ кезеңінде қарым-қатынасқа тез түскіш келеді. Ерте жастан бастап олар қыздардан бұрын басқа адамдармен қарым-қатынасқа тез түседі, әрі кез-келген әрекетте белсенді болып келеді. Қыз-балалардың қарым-қатынас жасау стилі тым баяу жүреді, бірақ олар достық қарым-қатынасты ұл-балаларға карағанда жақсы бағалайды. Ерте кезден бастап ұл-балалар экстенсивтілікке, қыз-балалар интегсивтілік қарым-қатынасқа жақын болады, ұл-балалар жиі үлкен топтармен, қыз-балалар екеу немесе үшеу болып ойнағанды ұнатады.

Жасөспірімдердің қарым-қатынасы ересек адамдар қоғамында болатын бұл қатынастардың нормасындағы бағдарламалар және оларды меңгеру, өзара қатынасты өзіндік қайталау формасы болып табылады. Жасөспірім жас психологиялық дамудың қиын кезеңі, ол өзіне де онымен жұмыс істегендерге де қиын. Бұл жастың ішкі қайшылығы мен баланың үлкендермен қарама-қайшылығы ұлғаяды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Л.И. Божович. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968, ч.3, гл.2-4.
2. Фельдштейн Д.И. Психологические аспекты и изучение современного подростка //Вопросы психологии. - 1983. - №146. - 15с.
3. А.А. Бодалев. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе.- М.,1979.

4. Божович Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков.- М., 1972

*Тұрсынова Г.
4 курс студенті,
Тоқсанбаева Н.Қ.*

*ал - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының профессоры, психол. ғ. докторы*

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНЕ ЭТИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ

Қазіргі кездегі оқыту процесіндегі ең маңызды мәселенің бірі болып отырған бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетіне әсер ететін факторлар болып отырғанын баршамыздың мойындағанымыз жөн болар. Өйткені, көптеген еңбектердің негізінде бастауыш сынып оқушысының танымдық іс-әрекетінің даму ерекшеліктеріне этикалық қарым-қатынас шеңберінің әсер ету мәселесін қарастырып, оның теориялық негіздерін терең ашып, жаңаша құру бағыттарын айқындау мүмкіндігі бар екеніне көз жеткізіп отырмыз. Бұл мүмкіндіктер біріншіден, бастауыш мектептегі балаға этикалық қарым-қатынастың түрімен таныстыру және танымдық іс-әрекетінің түрлеріне мән беру, екіншіден, мұғалім мен ата-аналардың арнайы ұйымдастырылған бағдарламалармен жұмыс жасауы арқылы баланың ойлауына, зейініне, қабылдауына, есте сақтауын жетілдіру.

Ғылыми әдебиеттердегі этикаға беретін анықтамаға сүйенсек, этика бар нәрсені емес, болуға қажетті нәрсені зерттейтін ғылым. Сондай-ақ, этика ғылымның – маңызды саласы, әдеп – қоғамдық алғышарттардың саласы, адамгершілік – адамның ар-ұяты арқылы жеткен ішкі тұрақтандыру саласы болып табылады.

А. Швейцердің айтуынша- этика әлемдік болмыстың ерекшелігі, тірі өмірге деген тірі қарым-қатынас, ойлаудағы түбір, саналы түрде табандылық таныту. [1]

М.И. Лисинаның пікірінше, қарым-қатынас екі адамның немесе одан да көп адамдарың өзара әрекеттесуі мен келісушілікке бағытталған қатынасты орнықтыру мақсатындағы күштердің біріктірілуі және жалпы нәтижеге қол жеткізуі.[2] Б.Ф. Ломовтың пікірінше, қарым-қатынас адамдардың субъект ретінде көрінетін өзара әрекеттестігі деді.[3]

Ендеше, танымдық іс-әрекет мәселесінің этикалық қарым-қатынасқа әсерін теориялық талдауға тоқталатын болсақ. Қарым-қатынас адамның бүкіл психикалық өмір сүру іс-әрекетін түсіндіреді. Бастауыш сынып оқушыларының қалыптасуы мен дамуы жайлы теория мен тәжірибе танымдық іс-әрекет пен этикалық қарым-қатынас мәселесінде байланыс тауып, өзара қиылысады. Қарым қатынас танымдық іс-әрекеттің дамуында басты көрсеткіш әрі фактор болып табылады. Қарым-қатынас тиімділігі бірлескен іс-әрекет қатынасының жақсаруына қаншалықты негіз болуына байланысты. Қарым қатынас мәселесінің жалпы психологиялық зерттеудің заты ретінде енуі арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетінің даму ерекшеліктеріне оның ықпалын қарастыруға мүмкіндік туады.

Этика жөніндегі маңызды пікірлер Ш, Уалиханов, Ж.Аймауытов, М.Дулатов т.б. еңбектерінде көрініс тапқан. Сонымен қатар, этика және қарым-қатынас мәселесінің

мән мағынасын, тұлғаның танымдық іс-әрекетіндегі маңыздылығын, қолдану аясы туралы қазақстандық психолог ғалымдардың: Жақыпов С.М, Ә.Ж.Алдамұратов, Х.Т.Шерьязданова, Н.Қ. Тоқсанбаева, Н.А. Ладзина, С.А. Елейсізова, Сарсенова Ж.Н, Молдабеков Ж.Ж, Маханбетова А.Ә, Оралбекова А.Ш, т.б. да еңбектерінің алатын орны ерекше.

Шет ел және отандық психологияның зейіні ең алдымен этика мәселесі болған. Оларды зерттеуде көптеген ғалымдардың еңбектері бар, олар : Б.Г. Ананьев, Э.Фром, Гусейнов А.А, М.И.Лисина, Ю.П. Ковалев, Мильнер-Иринин Я.А, холостова Т.В, Б.Ф.Ломов, Дж. Локк, Блюмкин В.А, К.Роджерс, және т.б. Аталған ғалымдардың еңбектерінде қарым қатынас психологиясының жалпы методологиялық және теоретикалық негізі болатын зерттеудің нәтижелері көрсетілген.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың ересектермен қарым-қатынасы, олардың жеке тұлғасының қалыптасуының жетекші факторларының бірі болып табылады. Осындай көзқарастың негізінде бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен өзара қатынастары бір-біріне қайшы екі тенденциямен сипатталады. Бір жағынан ересектердің талаптарына мойынсыну, бағыну міндеті айқын көрінсе, екінші жағынан өзінің жеке басының дербестілігін, ынтасын, құқығын қорғау мақсатында дербестік пен тәуелсіздік сезімі пайда болады. Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың, ересектерге қатысты тәртіп сезімі әлі қалыптаса қоймайды. Дамудың осы сатысындағы балалардың, сана сезімі жаңадан қалыптаса бастайды. Қарым-қатынастың танымдық іс әрекеттің дамуына ықпалы –субъектінің психикалық процестердің қалыптасуының маңызды факторы. Адамның психикалық дамуы оқыту процесі әсерінен тыс болмайды. Баланың интеллектуалды даму деңгейі оқытудың сапасы мен мазмұны және оны меңгеру процесінің көмегі арқылы анықталады. Ол үшін оқытушы мен оқушы арасындағы нақты байланыс, бала психикасының дамуы және ішкі жоспарының қалыптасу процесі іс әрекеттің өнімі ретінде қарастырылып , оқытудың формасы мен мазмұны екі жақты іс әрекетте орындалады. Оқу процесінің компоненттеріне көңіл бөле отырып, мұғалімнің этикалық қарым қатынасты бастауыш сыныптарда дұрыс ұйымдастыруынан, сабақтың нақты мазмұны анықталады және де әдіс тәсілдерді дұрыс пайдалану ерекшелігі арқылы оқушының танымдық іс әрекетінің дамуына әсер етеді.

Танымдық іс - әрекеттің өзге әрекет түрлерінен ең басты ерекшелігі - оқушының үнемі «жаңа дүниеге енумен», әрбір жаңа әрекеттерді оқушының оның бірінен екіншісіне ауысып отырумен байланысты. Сондықтан, оқу үрдісінде оқушының білім алуға, өз бетімен әрекет етуге деген құлшынысын оятуға, ақыл - ойының дамып, жетілуіне түрткі болатын танымдық іс - әрекетті ұйымдастырудың тиімді әдіс - тәсілдерін іздестіру өзекті сипат береді. Танымдық әрекеттерінің кейбірі (түйсік, қабылдау, елестету) сыртқы дүние құбылыстары мен заттарын тікелей танып, білуді енді біреулері (ойлау, қиял, т.б.) бұлардың арасындағы күрделі байланыстарды, өзгерістерді тереңдей бойлай білуде ерекше орын алады. Танымдық процестердің амалдарын меңгеру арқылы бала шындық болмыстағы заттардың байланыстары мен қатынастарын ажыратады, бір нәрсені екіншісімен салыстыра дәлелдей алуға, олардың айырмашылықтарын, ұқсастықтарын көре білуге үйренеді. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл - ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керектігі саналады. Оқушының танымдық іс - әрекет құрылымын: танымдық қызығушылықтан, танымдық белсенділік, танымдық ізденімпаздық және шығармашылық іс - әрекеттен тұрады.

Мектеп оқушыларының танымдық іс -әрекетті жетілдіру мәселесіне психологтардың көптеген еңбектеріне арналған зерттеулерде танымдық белсенділік туралы әртүрлі пікірлер айтылған. Біреулері танымдық белсенділікті іс -әрекеттер ретінде қарастырса, екіншілері жеке тұлғаның ерекше қасиеті ретінде қарастырылады. Таным-ол адамға бірден келмейді, ол өмір көріністерін топшылау, салыстыру, тәжірибе жинақтау, оны қорыту арқылы терең де тиянақты білім негізінде пайда болады. Танымдық іс -әрекетке баланың ақыл -ойын өсіру үшін олардың елестеулерін дамытуға көбірек зер салу керек.

Танымдық іс-әрекеттің құрамдас компоненттері іс-әрекет бағытталған нысан; оның құрамы мен осы сәттегі жағдайын білу, мән мағынасын түсіну; іс-әрекет тәсілін білу; іс-қимылдарды жаңа ситуацияларға көшіру. А.А.Леонтьев, қарым-қатынас іс-әрекеті бұл–ең алдымен сөздік іс — әрекет, өйткені онда іс-әрекетке тән элементтердің барлығы бар (әрекеттер, операциялар, мотивтер және т.б.) деді.[4]

Және де іс-әрекеттің құрылымдық элементтерін нақтылай отырып, А.Н.Леонтьев бізге оны қимылдардың жәй қосындысы деп қарауға болмайтынын ескертеді. Қарым-қатынас процесінде оқушының мотивке, мақсатқа, бағдарламаға, қабылданған шешімге, ерекше қозғалыстарды орындауға және оларды бақылауға, жалпы өзінің серіктесінің іс-әрекетіне ықпал жасай алады.

Бастауыш сынып оқушылары мектепке келгенде, таным іс- әрекеті еркін сипатқа ие болады, әрі таным көлемін кеңейтеді. Оқу арқылы өзінен бұрынғылардың практикалық іс әрекетін, ғылым білім жүйелерін меңгереді, сөйтіп, өзін практикалық іс -әрекетке даярлайды. Оқыту процесі адамның іс әрекеті мен танымдық процестерінің бірлігінде орындалады. Танымдық процестернің амалдарын меңгеру арқылы бала шындық болмыстағы заттардың байланыстары мен қатынастарын ажыратады. Оқу процесінің негізгі белгілері таным процесінің негізгі формаларының бірі болса, онда мектептегі оқытудың әлеуметтік мағынасы жағынан тиянақты іске асыруды түрлі қажеттіліктерге бөлуімізге болады. Оқушылардың қарым-қатынас этикасын қалыптастыруда мектептегі психологиялық қызметтің жүйелі әрі жоспарлы жұмыс атқаруы ерекше маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник- М.: Гардарика, 1998-218 б
2. Лисина М.И. Общение со взрослыми и психологическая подготовка детей к школе – К, 1987
3. Ломов Б.Ф. Психические процессы и общение // Методологические проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1975.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. –М.: Политиздат, 1977

*Шадыманова Ж.,
4 курс студенті,
Қалымбетова Э.К.*

*әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
жалпы және этникалық психология
кафедрасының доценті, психол. ғ. к.*

ЕҢБЕКТІҢ МӘНІНЕН ҚАНАҒАТ АЛУ - БАҚЫТ КІЛТІ

Еңбек етудің субъективті мәнін түсіну әрбір адамда өзгеше жүретін үрдіс. Еңбектің мәнін түсінуді адамдардың өз еңбегінен қанағат алумен байланыстырсақ

болады. Еңбектен қанағат алу өз кезегінде адам өмірінің мәнін аша түседі. Адам өз еңбегімен көрікті. Қай кезде болмасын адамды еңбегіне байланысты бағалаған. М. Пришвин жердегі бүкіл кереметтер бұл - күннен, ал жақсылықтар - адамнан деген. Осыны жалғастыра отырып барлық негізгі қажеттіліктер адамның еңбегімен келеді деп айтсақ болады. Сондай-ақ, Эзоп "адамдар үшін шынайы қазына болып - еңбек ете алу қабілеті жатады" деген. Адами сұлулық еңбек ету кезінде анық ашылады. Кез келген еңбек тәжірибе барысында жинақталатын дағдыларды, қолынан келуді, қабілеттіліктерді талап етеді. Ал ең бастысы сен сол жұмысты қандай көңіл-күймен жасағаныңда болып табылады. Өйткені, еңбектің мәнін дұрыс түсіне және қанағат ала отырып жұмыс жасау - бұл беретін нәтижесінің жемісі әрі өнімді болуына алып келеді. Жұмыстан жалпы қанағат алуды мынандай қарапайым сұрақтарды қою арқылы анықтауға болады: [1] "Мен өз жұмысымды жек көремін; оны ұнатпаймын; ол маған онша ұнамайды; немқұрайды; ұнайды; жұмысымнан қанағаттанамын; жұмысымды жақсы көремін". Осының негізінде Америкада 1972 мен 1978 жылдары сауалнама жүргізілген болатын. Соның нәтижесінде келесідей көрсеткіштер алынған: Өз жұмысынан қанағат алатындар 51,8%; белгілі бір деңгейде ғана қанағат алатындар 36,1%; аздап көңілі қалғандар 9,0%; өте қатты көңілі қалғандар 3,1% - ды көрсеткен. Адамдардың жұмысына деген қатынасын анықтау үшін оларға тағы мынандай басқа сұрақ қоюға болады: "Егер сізде қаржылай қажеттілік болмаған кезде, жұмыс жасар ма едіңіз?". Осы бойынша Великобританияда арнайы сауалнама жүргізілген. Зерттелушілердің орташа есеппен 32% өзінің бұрынғы орнында қала беруді қалаған, бірақ 65%-ға жуығы өз жұмыстарын қалдырғысы келмейтіндерін білдірген. Сол жауаптар бойынша мынандай көрсеткіштер алынған. Бұрынғы орнымда қалып жұмыс жасар едім: әйел адамдар - 34, ер адамдар - 31; жұмысымды ауыстырып, басқа жұмыс жасайтын едім: әйел адамдар - 29, ер адамдар - 35; жұмыс жасамайтын едім, болшақта жасауым мүмкін: әйел адамдар - 12, ер адамдар - 10; еш уақытта жұмыс жасамайтын едім: әйел адамдар - 18, ер адамдар - 15; білмеймін деген жауапқа: әйел адамдар - 7, ер адамдар - 9.

"Неге өз жұмысыңызды ары қарай жалғастыра беретін едіңіз?" деген сұрақты қою арқылы басқа да зерттеу жұмыстары жүргізілген [2]. Ең жиі кездесетін жауаптар: "Зерігіп, іш пысудан құтылу үшін", "Егер мен жұмыс жасамасам маған бүртүрлі болар еді", "Жұмыссыздықтан есім шығып кетер еді". Тек зерттелінушілердің 12% ғана өз жұмысынан қанағат алғандықтан және жұмыс жасау ұнайтындықтан екендігін айтқан. Осы алынған нәтижелер американдықтардан алған жауап нәтижелерінің пайыз көрсеткішінен төмен болып табылады. Осыған байланысты, Бенин мен Ниерштадттың айтуы бойынша бақыттың маңызды қайнар көзі отбасылық өмірде болса, ал бақытсыздық - жұмыстан қанағат алмау болып табылған. Осы көрсетілген мысалдарды негізге ала отырып, жұмыс жасаудан алған қанағаттану сезімі, адамдар үшін отбасылық қатынастан, жұбайлар арасындағы жақындықтан немесе материалдық жағайдан маңыздылығы төмен, сондай-ақ жұмыс қанағат алуға қарағанда көңілі қалу мен мазасыздықты білдірген.

1959 жылы Г. Херцберг және оның қызметтестері жұмыстан алатын жалпы қанағаттануға байланысты алғаш рет еңбек үрдісінің мәнділігіне назар аударды. Адамдар жұмыстан жағымды эмоцияны тек белгілі бір шарттарға байланысты алады екен. Хекманн 1977 жылы қанағаттануды жұмыстың сипатына байланысты деп көрсетеді. Адамдар үшін жұмыс ішкі қанағат алудың қайнар көзі болып табылады. Яғни, жұмыс - өмірде ең маңызды болып табылады; адамгершілік тұрғысынан жұмысты көп жасау керек; адамның құндылығы оның жұмысымен анықталады [3].

Көптеген зерттеулерде жұмыстан қанағат алу туралы айтылғанда, жалақы мәселесі бірінші орынды алған. Жалақы қанағат алуға қарағанда көңілі қалудың

қайнар көзі болатын, қызметкерлердің 80% өз жалақыларынан қанағат алмайтындарын көрсеткен. Қанағаттануға байланысты шкалада, міндетті түрде осы мәселе жалақымен байланысты болған. Біреулер үшін жалақы үлкен мәнге ие болса, ал басқалар үшін оныңмаңызы шамалы болған. Бұл сұраққа байланысты көп мазасызданатындар көбіне ер адамдар, жас жұмыскерлер, сондай-ақ қызметтің төмен сатысында жұмыс жасайтын адамдар болып табылады [4]. Сондай-ақ, жұмыста қызметтестермен тек формальды қатынас орнап қана қоймай, қарым-қатынас кезінде өзара қалжындасу, ойын ойнау әртүрлі жағдайлардың болуы жақсы қарым-қатынастың орнауына әсерін тигізеді. Осының негізінде психологтар монотонды және рутинды жұмыс түрімен айналысатын қызметтестер арасындағы қарым-қатынасты бақылаған болатын. Мысалы, олар жұмыс жасау барысында "бәсеңдеу сәттерін" ұйымдастырып отырған, мысалы, топ мүшесінің біреуі барып білдіртпей екінші біреудің бананын алып жеп қояды немесе терезені айқара ашып қою арқылы пайда болған өтпелі желдің әсері арқылы ұрыс тудыруы мүмкін және т.б. Жұмысшылардың айтқандары қызық болып табылады, яғни, олардың айтуы бойынша: "Егер мылжың мен ақымақтық болмаса, естен адасып кетуіміз мүмкін еді" деп жауап берген. Топтың әлеуметтік қолдауы - бұл сыртқы және жетекшілер тарапынан келетін қысымнан қорғанудың негізгі психологиялық қаруы болып табылады. Ол осындай сәттерде туындайтын, стресс, мазасыздану мен депрессияның төмендеуіне көмектеседі. Топ арасындағы өзара қатынастан және жұмыстан қанағат алу бірліктің болуымен сипатталады. Бірлігі жарасқан топтар бір-біріне көмектеседі, бұл өз кезегінде өзара әрекеттестік пен қызметтестіктің негізінде еңбектің сол түрінің өнімді болуына алып келеді. Бірліктің болуы әлеуметтік қолдаудың болуын қамтамасыз ете отырып, стресстік факторлардың әсерін жұмсартады және осы себепті де бұл физикалықпен қатар психикалық денсаулықпен байланысты болып табылады. Өзара қарым -қатынастың барлық жағымды жақтары жұмыста адамның өз-өзін сезінуіне шынайы әсерін тигізеді [5]. Сонымен қатар, жұмыскерлер арасындағы байланыс әлсіз болуы мүмкін. Осының негізгі дәлелі ретінде Англиядағы автомобиль зауытында жұмыс жасайтын жұмысшылардан алынған зерттеу нәтижелері болып табылады. Бір қараған көзге жұмысшылар бір-бірімен тығыз байланыста, көп әңгімелесетін бірлігі күшті топ болып көрінді, бірақ, берген жауаптарына қарайтын болсақ, оларға кіммен жұмыс істейтіні, яғни өздерінің бұрынғы қызметтестерімен бе әлде жаңа жұмысшылармен бе бәрі-бір болып саналған. Жауап алғандардың 45% жұмыста жақын достарының жоқтығын айтса, тек 16% ғана достарының үйінде қонақта болғандығын айтқан [6]. Сонымен қатар, тығыз байланыста болу жоғары деңгейдегі қауіпті және тәуекелді қажет ететін жұмысшылардың арасында болады, мысалы, оларға сот экипаждарын және ұшқыштарды, өзара тәуелділікке байланысты мүшелерді айтсақ болады.

Еңбектен қанағат алу өз кезегінде адамның еңбекке деген қатнасымен қорытындалады [7, 123б.]. Осы еңбектен қанағат алуға байланысты кеңестік әлеуметтану мен психология ғылымдарында А.А. Киссель, Т.А. Китвель, А.А. Мурутар, И.М. Попова және басқа ғалымдар өз тұжырымдамаларын келтірген болатын. Адамның еңбек етуі қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты болып табылады. Осының негізінде, индивид қажеттіліктің қай түрін еңбекте ұйымдастырғысы келеді деген сұраққа байланысты В.Г.Подмарков қажеттіліктің 3 түрін бөліп көрсетеді:

- өркениетке қажеттілік - бұл жұмысшының өзінің әлеуметтік рөлін ұйымдастыруға талпынысы, қоғамдық-маңызды болып саналатын іс-әрекет түріне қатысуы;
- материалдық заттарға қажеттіліктердің туындауы, яғни, өз өмірін жақсарту мен өмірлік қажеттіліктерден қанағат алумен байланысты;

- еңбекте өз физикалық және рухани күштерін ұйымдастыру және оның белсенділігін белгілі бір мамандықпен, тапсырмалармен біріктіру қажеттігі [8, 147 б.].

Сонымен қатар, Р. Штольберг еңбекке деген қатынасқа әсер ететін айнымалылардың үш түрін бөліп көрсетеді:

1. Жұмысшының тұлғасын сипаттайтын айнымалылар;
2. Жұмыс ортасын сипаттайтын айнымалылар;
3. Жұмыс мазмұнын сипаттайтын айнымалылар.

Осының бірінші тобына автор, жұмысшының жасын, жынысын, білім мен біліктілік деңгейін жатқызған [9].

Сонымен, еңбектен қанағат алу бұл адам өмірін ажарландыра түседі. Бірде белгілі түрік ақыны Н. Хикмет бақытты күндіз - жұмысқа баруға асығу десе, ал кешке - жұмыстан үйге қайтуға асығу деп көрсеткен. Ия, адамның өз еңбегінен қанағат алуы және мәнін дұрыс түсінуі - бұл бақытқа апаратын бірден-бір жол болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Hoppock, R. (1935) Job Satisfaction. New York: Harper.
2. Veroff, J., Douvan, E. and Kulka, R.A. (1981) The Inner American. New York: Basic Books.
3. Furnham, A. and Schaeffer, R. (1984) Person-environment fit, job satisfaction and mental health. Journal of Occupational Psychology 57: 295-307
4. Layler, E.E. (1971) Pay and Organizational Effectiveness. New York: McGraw-Hill.
5. Trist, E. A., Haggin G. W., Murray, H. and Pollack, A.B. (1963) Organizational Choice. London:Tavistock.
6. Goldthorpe, J., Lockwood, D., Bechofer, F. and Platt, J. (1968) The Affluent Worker. Cambridge: Cambridge University PRESS.
7. Человек и его работа (социологическое исследование). - М.: Наука, 1967.
8. Подмарков В.Г. Человек в трудовом коллективе. - М.: Экономика, 1982.
9. Штольберг Р. Социология труда.- М., 1982.

*Шаймерден М.
студент 4 курса,
Сатыбалдина Н.К.
кандидат биол. наук, доцент
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ЛИЧНОСТНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Современная ситуация в обществе характеризуется рядом стремительных изменений, затрагивающих самые разные стороны жизнедеятельности людей. Меняется и официальная политика в области прав человека. В силу этого появляются идеи общественного развития, отражающие потребность во взаимодействии не на основе сильной власти и подавлении, а на демократических принципах, сотрудничестве, терпимости. В то же время, курс на построение правового общества, вскрытие проблемы дифференциации культурного, социального, религиозного, политического пространства выдвигают проблему толерантности на первый план в жизни российского общества. А акты терроризма, насилия на почве национальной, религиозной, идейной нетерпимости, лишь усиливают актуальность данной

проблемы. В последнее время все больше и больше психологов, педагогов, философов, социологов обращается к теме толерантности, разрабатываются новые подходы, программы формирования толерантного мышления и поведения. Положения, касающиеся роли и места толерантности в общественной жизни, содержатся в работах Г.А. Бакиевой, Р.Р. Валитовой, Б.С. Гершунского, Д.В. Зиновьева, О.Н. Исаковой, В.А. Лекторского, А.А. Леонтьева, М.Мчедлова, Е. Накгле, В.А. Петровского, Л.В. Скворцова, В.А. Тишкова, О. Хеффе и др. [1] В исследованиях большинства авторов делается акцент на социокультурных и этнических характеристиках толерантности. В настоящее время проблема толерантности рассматривается очень широко, с разных позиций. Толерантность как снисходительность к другим людям изучается в работах Е.Ю. Клепцовой; как принятие и уважение культурных различий - в работах Г.Д. Дмитриевой; как позитивный образ иной культуры - изучается Н.М. Лебедевой, Ф.М. Малхозовой; как настроенность на диалог с другим - в работах Р.Р. Валитовой [2]; как сочувствие, сострадание к другим - А. Г. Асмоловым [3]; Г.С. Солдатовой [4].

Все исследователи сходятся в том, что в этом возрасте происходит бурное психофизиологическое развитие и перестройка социальной активности ребенка. В целом этот возраст можно назвать «переходным» от детства к взрослости. Для него характерны драматические переживания, трудности и кризисы. В этот период складываются определенные черты характера, устойчивые формы поведения, формируется самооценка, обретается социальная позиция человека. Его жизненная ориентация зависит от того, как он будет относиться к миру в целом, к себе и другим в этом мире.

Ситуация развития подростка предполагает кризисы, конфликты, трудности адаптации к социальной среде. То переходное состояние между взрослым и ребенком, которое характеризует подростка, внутренние проблемы, присущие для его возраста, накладывают свой отпечаток на его мысли, стремления, поведение. Ряд изменений, происходящих на данном возрастном этапе (физических, когнитивных, социальных), может вызвать множество внутренних проблем, мешающих подростку эффективно взаимодействовать с окружающими людьми, функционировать как полноценная личность. Эти проблемы ведут к искажению поведения подростков, агрессивности, нетерпимости к людям непохожим на них, тревожности, повышенной возбудимости, упрямству, негативизму, обидчивости.

Анализ теоретических источников по проблеме исследования свидетельствует о том, что в настоящее время активно разрабатывается понятие толерантности, подходы к ее формированию, но в то же время можно отметить, что эта проблема не рассматривалась с точки зрения ее взаимосвязи с внутриличностными конфликтами подростков, влияния толерантности на возникновение внутриличностных противоречий.

Программа психологического исследования:

Цель исследования: Исследование личностных детерминант толерантности в юношеском и подростковом возрасте.

Задачи исследования:

1. Аналитический обзор литературы по исследуемой проблеме;
2. Изучение и исследование личностных детерминант толерантности;
3. Диагностика толерантности учащихся;
4. Анализ полученных результатов исследования;

Методы исследования: « Диагностика коммуникативной толерантности (В.В.Бойко)», «Экспресс – опросник индекс толерантности (Солдатова, Кравцова, Хухлаев, Шайгерова)» , « Опросник для измерения общих социальных установок у детей (Э.Френкель-Брунвик)».

База исследования: выборка состоит из 40 детей – школьников обучающихся в общеобразовательной средней школе, 20 учащихся школьников с 9 класса (15 лет) среднего школьного подросткового возраста, а также 20 учащихся с 11 класса (18 лет) старшего школьного юношеского возраста.

Анализ результатов:

По результатам методики «Диагностика коммуникативной толерантности (В.В.Бойко)», диагностического обследования детей юношеского и подросткового возраста можно утверждать, что высокий показатель по балловой системе в таблице означает нетерпимость к людям в данном аспекте отношений с ними. т.к. чем больше баллов по конкретному признаку, тем менее вы терпимы к людям в данном аспекте отношений с ними. Напротив, чем меньше ваши оценки по тому или иному поведенческому признаку, тем выше уровень общей коммуникативной толерантности по данному аспекту отношений с партнерами.

По данным методики «Экспресс – опросник индекс толерантности (Солдатова, Кравцова, Хухлаев, Шайгерова)», диагностического обследования детей подросткового возраста можно утверждать, что среди детей подросткового возраста со средним уровнем толерантности – 9 человек, такие результаты показывают респонденты, для которых характерно сочетание как толерантных, так и интолерантных черт. В одних социальных ситуациях они ведут себя толерантно, в других могут проявлять интолерантность, с высоким уровнем толерантности – 11 человек, это означает, что представители этой группы обладают выраженными чертами толерантной личности, с низким уровнем – 0 человек, такие результаты свидетельствуют о высокой интолерантности человека и наличии у него выраженных интолерантных установок по отношению к окружающему миру и людям.

По результатам методики «Опросник для измерения общих социальных установок у детей (Э.Френкель-Брунвик)», диагностического обследования детей подросткового возраста можно утверждать, что среди детей данного возраста с утверждениями согласия – 12 человек, с утверждениями не согласия – 8 человек, это означает, что чем с большим количеством ответов ребенок выражает «да» согласие, тем более высока и велика вероятность того, что в отношениях с другими преобладает интолерантность (нетерпимость), чем толерантность.

Воспитание толерантности подрастающего поколения может успешно осуществляться при посещении подростками тренинговых занятий, где каждый подросток может с легкостью и удовольствием увидеть и осознать свои плюсы и минусы, достижения и поражения. Благодаря тому что ситуация тренинга учебная, ни один из участников не рискует уже сложившимися отношениями и взглядами, а приобретает и использует новый опыт. Анализ литературы позволяет нам предположить, что позитивная динамика этнической толерантности подростков, посещающих тренинговые занятия социального педагога может быть обеспечена, если отбирать для тренинга упражнения на межкультурное взаимопонимание и взаимодействовать использовать педагогические методы, вызывающие рефлексивную подростковую реализовать следующие принципы групповой работы: добровольность, конфиденциальность, обеспечение психологической безопасности участников группы.

Семантика слова «толерантность» вариативна и дискуссионна. За словом стоят разные методологические основания, методы социального познания. Для корректного использования понятия подростковой толерантности в исследованиях важна рефлексия на уровне методологии, теории и эмпирических данных. Необходимыми являются содержательные представления о понятии, описание границ реальности, охватываемой этим понятием, уточнение и построение концептуального поля, перевод концепта в конкретные индикаторы, поддающиеся измерению. От способа

концептуализации данного понятия в значительной мере зависят реализуемые в процессе полевого исследования методы сбора и интерпретации социологической информации. Полевые же исследования необходимы для принятия дальнейших практических решений и/или рекомендаций в конкретных ситуациях. Сегодня формируется новая ветвь.

Склонность людей к диалогу определяет перспективы существования согласия между ними, готовность к сотрудничеству. Под толерантностью обычно понимается готовность человека принимать многообразие «идентичностей», вступать в бесконфронтационную коммуникацию с представителями аутгрупп, принимать «другую» систему ценностей, взглядов, иную культуру, демонстрировать человеколюбие и внутренний локус ответственности за происходящее вокруг. Часто в одном ряду с толерантностью стоят такие синонимичные понятия как незлобивость, гуманность, терпимость (и даже терпение), доброжелательность, милосердие, сочувствие, дружелюбие и др., столь же мировоззренческие, ценностно нагруженные, требующие в свою очередь не менее глубокого теоретического осмысления, как и сама толерантность.

Список использованной литературы:

1. Тилова Х.Х. Принципы формирования толерантности //Вестник МГОУ. Серия «Педагогика». - № 2 (31).- М.: Изд-во МГОУ, 2006. - С.150-155.
2. Валитова Р. Р. Толерантность как этическая проблема: Дис. ... канд. филос. наук. — М., 1997.
3. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. — М., 2000.
4. Солдатова Г. У. Толерантность и интолерантность — две грани межэтнического взаимодействия // Век толерантности. М., 2001.

*Шепетья Н.
студент 4 курса,
Ким А.М.
доктор психол. наук., профессор
кафедры общей и этнической психологии
КазНУ имени аль-Фараби*

ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В РОЛЕВЫХ ПРОФИЛЯХ ПО МЕТОДИКЕ М. БЕЛБИНА

На сегодняшний день методики оценки персонала на этапе подбора претерпевают существенные изменения. Как правило, при подборе персонала оценивался преимущественно профессиональный уровень кандидата.

Работоспособный персонал является необходимым ресурсом любой компании, обеспечивающим эффективность ее деятельности. В связи с этим усилия организационной науки и практики постоянно направлены на решение вопроса об оптимизации работы сотрудников компании, а именно уменьшении «цены» деятельности, повышении их заинтересованности в труде, увеличении производительности, сохранении здоровья и т.п. Эти факторы в свою очередь определяют «экономическое благополучие» компании.

Сейчас актуальной является проблема командной работы. Важным аспектом является обеспечение эффективности деятельности команд. Огромное значение имеет

для эффективной работы команды ее качественный состав. При подборе кандидатов важно не только то, какими знаниями или специальными навыками обладает потенциальный работник, но и то, как он будет проявлять себя на работе, каково будет рабочее поведение человека, отобранного из достаточно квалифицированных кандидатов.

Проблема формирования эффективных команд является актуальной, поскольку ее решение позволяет, используя относительно небольшие инвестиции, пробудить мотивацию и активно использовать профессионально-личностный потенциал сотрудников для достижения организационных целей, при этом формируя и поддерживая у сотрудников интерес к делу и приверженность компании.

Работа в команде важна по многим причинам: она способствует структурированию бизнес-процессов и активизации деятельности компании, обеспечивает распределение, сохранение и приумножение знаний и навыков в среде персонала для обеспечения более эффективной работы. Мало кто может быть одновременно эффективным лидером, глубоким аналитиком, генератором идей, скрупулезным исследователем и великолепным коммуникатором. В команде же происходит распределение и совмещение разнообразных функций, необходимых для высокоэффективной деятельности. Кроме того, командная работа позволяет обеспечить удовлетворение таких человеческих потребностей, как безопасность, принадлежность к группе, признание (уважение), влияние, самореализация, достижение цели и т.д.

Несмотря на относительную разработанность темы формирования команд и организации эффективной командной работы, в теории и практике менеджмента остаются вопросы, связанные с половозрастной, профессиональной, психологической дифференциацией участников команд, отраслевой спецификой компаний, моделями управления и т.д. В проведенном исследовании предпринята попытка выявить некоторые особенности командно-ролевого поведения менеджеров, обусловленные гендерной и профессиональной дифференциацией сотрудников.

Понятие «гендер», «гендерные исследования» стали употребляться в казахстанском научном сообществе сравнительно недавно. На сегодняшний день гендерные исследования в Казахстане проводятся, тем более что сейчас нам доступны работы зарубежных исследователей социально организованных отношений между полами, среди которых можно назвать Э. Дюркгейма, Т. Парсонса, О. Вейнингера и др.

Большой вклад в исследование гендерных отношений внесли теоретики феминизма - Дж. Митчелл, Г. Рубин, Б. Фридан, К. Миллет, Х. Хартман и др., которые проанализировали отношения между полами с точки зрения власти и дискриминации по признаку пола.

Объяснение различий между мужчинами и женщинами занимались и представители психологического направления - З. Фрейд, Л. Иригари др., которые разрабатывали формирование гендерной идентичности у индивида, психологические различия мужчин и женщин.

Для современных российских социогендерных исследований предпосылки были созданы в 1960-е годы в социологии семьи и пола. В советской науке основное внимание уделялось профессиональной деятельности мужчин и женщин, а также сочетанию общественных и семейных ролей И.С.Кон.

Мередит Белбин — американский психолог, который более десяти лет посвятил изучению условий, необходимых для успешной деятельности управленческих команд. Предположение Белбина состоит в том, что каждый член рабочей группы играет двойную роль. Первая роль, функциональная, связана с формальной спецификой

деятельности группы. Вторая, которую Белбин назвал «командной ролью», гораздо менее очевидна, однако именно она важна для успешной деятельности группы.

Белбину удалось создать модель, подтвержденную необычайно большим массивом экспериментальных данных. В результате масштабных и тщательно спланированных экспериментов с рабочими группами он выделил и описал девять командных ролей, которыми характеризуется все ролевое разнообразие группы. Эти девять ролей были названы так: «генератор идей», «исследователь ресурсов», «координатор», «организатор», «аналитик», «душа команды», «реализатор» и «доводчик».

Целью исследования было выявление гендерных различий в структуре ролевых профилей мужчин и женщин по методике Белбина.

Задачами исследования являлись: 1. Проведение теоретического анализа проблемы гендерных различий в ролевых профилях по методике Белбина.

2. Изучение командных ролей по Белбину; 3. Эмпирическое измерение ролевые профили мужчин; 4. Эмпирическое измерение ролевые профили женщин; 5. Поведение сопоставительного анализа гендерных различий ролевых профилей мужчин и женщин.

Гипотеза исследования: существуют гендерные различия в структуре ролевых профилей.

В исследовании принимало участие 60 человек, из них 30 мужчин и 30 женщин. Возраст участников составлял от 25 лет и выше.

Методики, которые были использованы при проведении исследования: 1) Методика диагностики командных ролей М. Белбина, на концепции которого основывалось данное исследование. 2) Личностный опросник Кеттелла 16PF. Личностный опросник позволил получить данные по шестнадцати факторам личности человека, что дало информацию о различии в проявлениях каждой из ролей. 3) Методика С. БЕМ. Исследование маскулинности-фемининности личности. 4) Индивидуально-типологический опросник Л.Н. Собчик (ИТО).

В результате исследования были сделаны следующие выводы:

Полная ролезаполняемость характерна для женщин: у них в общей структуре ролей не представлена (отсутствует) только одна роль — исследователь ресурсов, в то время как у мужчин не представлены две роли — генератора идей и доводчика.

Ролевая акцентуация у мужчин выражена слабее и охватывает 2 роли — организатора и координатора (45% и 47%). Далее с небольшой разницей (40% и 34% соответственно) реализуются 2 роли — инноватора и исследователя ресурсов. Таким образом, 3-х уровневая структура ролевых предпочтений (ролевой принадлежности) статистически значимо более выражена у мужчин.

У женщин наиболее ярко представлены и статистически значимы 3 роли — инноватора, доводчика и организатора (54,8%, 54,8% и 50,4% соответственно), остальные роли выражены менее ярко и не представлена (отсутствует) только одна роль — исследователя ресурсов.

Таким образом, гипотеза исследования подтвердилась, были выявлены гендерные различия в ролевых профилях по методике Белбина.

Список литературы:

1. Сарсенбаева Р.Б. Социология гендера: учебное пособие для студентов гуманитарных и технических вузов. – Алматы, 2007. – 176 с.
2. Кон И.С. Психология половых различий // Психология индивидуальных различий. М., 2000. - С.154 — 160.

3. Белбин Р. М. Команды менеджеров: как объяснить их успех или неудачу. – 2-е изд. – Лондон: Кивитс, 2007. – 240 с.
4. Белбин Р.М. Типы ролей в командах менеджеров. Пер.с англ. М.: НИРРО, 2003. - 232 с.

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ ФИЛОСОФИИ

Ақылбеков М. ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФИЛОСОФИЯСЫ	3
Аманбек М. МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ	6
Амангелді М. ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖАСТАР ЖӘНЕ ПАТРИОТИЗМ	9
Байкадамова А.Е. СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Ч. ВАЛИХАНОВА	10
Бекенова Ж.Н. ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ- ДОСТЫҚ ПЕН БІРЛІК ТҮТАСТЫҒЫ	12
Бекенова Ж.Н. ЖҮСПІ БАЛАСАҒҰН ЕҢБЕГІНДЕГІ БІЛІМ МЕН ЭТИКА МӘСЕЛЕСІ	15
Биханов Н. БОЛАШАҚ ОФИЦЕРДІҢ ИМИДЖІ	18
Бекенова Ж.Н. МӘҢГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫ- ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМНІҢ ТҮПҚАЗЫҒЫ	19
Берикова С. ОДИНОЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН	22
Бердалин А. ПРОБЛЕМА СМЫСЛА ЖИЗНИ	26
Дүйсенбекқызы З. ЖЫРАУЛЫҚ ДӘСТҮРДЕГІ КІСІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР ФИЛОСОФИЯСЫ	30
Жангужанова А. ФЕНОМЕН ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ПОНИМАНИЯ	35
Жарылкасын Т. АБУ НАСР АЛЬ –ФАРАБИ- ВЫДАЮЩИЙСЯ МЫСЛИТЕЛЬ ВОСТОКА	39
Жораева Г.Н. ӘЛ - ФАРАБИ ІЛІМІНДЕГІ ҒЫЛЫМ МЕН ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ	41
Жораева Г.Н. АХМЕД ИҮГІНЕКИДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ	43
Калмырзаев А.М. ӘЛ ФАРАБИ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ МӘСЕЛЕЛЕРІ	47
Жораева Г.Н. ӘЛ - ФАРАБИ ІЛІМІНДЕГІ ҒЫЛЫМ МЕН ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ	50
Калмырзаев А.М. ТҮРКІЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ҚАСИЕТТІ МЕКЕН ҰҒЫМЫ	51
Ким В. ПРОБЛЕМА ДОСТИЖЕНИЯ СЧАСТЬЯ В УЧЕНИЯХ АЛЬ-ФАРАБИ	54
Койшибаев Е.Б. ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ КУЛЬТУРЫ	58
Қыдырбай.А.А. ҚАЗАҚСТАНДА ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	60
Құдайбергенова Г.Ж. ШАМАНИЗМ ФИЛОСОФИЯСЫ ЖӘНЕ МЕТАФИЗИКАСЫ	64
Кудайбергенова Г.Ж. ПРОБЛЕМА ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ АЛЬ-ФАРАБИ	68
Кудайбергенова Г.Ж. СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ М. ШЕЛЕРА	71
Курбанова И. ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ НА ОБЩЕСТВО: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ	76
Мурзатаева С. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АЛЬ- ФАРАБИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	80
Мыңбаева Ғ.ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЕУРОПА	82
Нысанова Б. «МӘҢГІЛІК ЕЛ»- ЖАСАМПАЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА БЕЙНЕСІ	86
Отарова Н. АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІ	88

Өмірбекова Ж.О. МӘНГІЛІК ЕЛ – ТӘУЕЛСІЗДІК ТҰҒЫРЫ	90
Өмірбекова Ж.О. БАТА - ТҮРКІ ДӘСТҮРІНІҢ ТІРЕГІ	94
Өтеу П. ТӘУЕЛСІЗДІК - ЕЛ ТІРЕГІ!!!	97
Раймханов О. ФИЛОСОФСКОЕ ПОНЯТИЕ ОБЩЕСТВА	98
Рысбекова Ж.Р. ФИЛОСОФСКИЙ ПОДХОД К РАССМОТРЕНИЮ ЧЕЛОВЕКА	101
Рысмахан Г. Б. КРИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И. КАНТА	104
Тулешева А. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕДИА В СОЦИУМЕ	107
Уалиев Б.Д. РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В НАУЧНОМ ИССЛЕДОВАНИИ	112
Утемуратова Ж. ФИЛОСОФИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ӨЗЕКТІЛІГІ	116
Хамит Х. Қ. ПРИРОДА И НАЗНАЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА	117
Цой Л. ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН	119
Шаяхметов А. ШЕШЕНДІК ӨНЕР-РУХАНИЛЫҚТЫҢ КӨРІНІСІ	123
Ибрагимова Ф.К. ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ	124

СЕКЦИЯ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ

Абдухамитов Б. ИСЛАМДАҒЫ МАЗҒАБТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ МАЗҒАБҚА БӨЛІНУШІЛІК	125
Абитбекова С. ВЛИЯНИЕ ИСЛАМА НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В СТЕПИ	129
Бадагулова Ж. ПОЛОЖЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	133
Бейсенбина Г. ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ	136
Ерназаров Д. МҰСЫЛМАН ӘЛЕМІНДЕГІ ҒЫЛЫМНЫҢ ОРНЫ	139
Әскенұлы Е. ДІНИ ЖҮЙЕДЕГІ ФАНАТТЫҚ САНА МЕН ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	143
Жорабек Ж. ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТҮСІНІГІ	149
Исмаил Нурислам ИСЛАМ ЖӘНЕ ЖИҒАДИЗМ	153
Мадалиева Асем ПРОБЛЕМА ОСВЕЩЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЫ	156
Сәуірбай Дінмұхаммед САЯСИ ИСЛАМ. ЭВОЛЮЦИЯ ЖӘНЕ ИДЕОЛОГТАРДЫҢ НЕГІЗГІ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ	159
Суембай Асем ВКЛАД РЕЛИГИОЗНЫХ ЛИДЕРОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ	164
Төрөбай Ақтолқын ХХІ-ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНДЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРМЕН ҚАЙШЫЛЫҒЫ	167
Абуқызы Фариза ИСЛАМ ДІНІНДЕГІ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ МӘСЕЛЕСІ	174
Хусаинова Айнур СПЕЦИФИКА ПРОВЕДЕНИЯ РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ	177

СЕКЦИЯ КУЛЬТУРОЛОГИИ

Алиева Л. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАЖАЙЛАР МӘДЕНИЕТІ	181
Амангелдіқызы Т. «НҰРЛЫ ҚАЛАШЫҚ»: ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	185
Ахметсапанова Ж.А ТІЛ МЕН МӘДЕНИЕТ ҰЛТЫМЫЗДЫҢ БЕТ-БЕЙНЕСІ	187

Ахметова Н. ПАТРИОТИЗМ – МӘҢГІЛІК ЕЛ КЕПІЛІ	191
Әділханов Ж. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДА ПАЙДА БОЛҒАН АЛҒАШҚЫ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАР	193
Бақытжанқызы Б. СУИЦИД ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ	198
Bakytova Leila THE ROLE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION IN SOCIETY IN CULTURAL CONTEXT	201
Букурубова Ә. А. СЕЙДІМБЕКТИҢ ЭТНОМӘДЕНИЕТТАНУ САЛАСЫНДА ҚАЛДЫРҒАН ІЗІ	205
Даулетова Г. О. АЛМАТЫДАҒЫ АЛЫП ШАҒАРҒА 80 ЖЫЛ	209
Датқа Ж. Д. ӘЛ-ФАРАБИДЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	215
Даулетова Г. О. ОТАНСҮЙГІШТІК ҚАСИЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫНЫҢ БІРІ - ЭТНОМӘДЕНИЕТ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ	218
Ежембекова С. ЖАҒАНДАНУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ІСКЕРЛІК МӘДЕНИЕТТІҢ ОРНЫ	221
Жамбыл Ә. ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНЫ – КӨКПАР ТАРТУДЫҢ НАҚЫШТАРЫ	224
Жүсіпбеков Ш.Б. ЕЛІМІЗДЕГІ ЖАСТАР ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ	228
Жұмахан Қ. ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ КІСІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР	232
Замзинова Н. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ГАЛЕРЕЯЛАРЫ	235
Қабылбаева Н.Қ. ЕХРО -2017 МӘДЕНИ САЯСАТТЫҢ НЕГІЗІ	237
Қайроллаев Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СПОРТ МӘДЕНИЕТІ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	242
Мырзабеков Р. ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ КҮЙ ӨНЕРІНІҢ ДАМУЫ	245
Наресбай Ш. БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ӨНІМДЕРІ ТАУАР РЕТІНДЕ	249
Оралов Е. ҚАЗІРГІ ЗАМАН ҚОҒАМЫНДА АРТ – МЕНЕДЖМЕНТТІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	251
Сейдаханова Н. ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҚАЛАНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ӘЛЕУЕТІ	256
Сейлханова Ә. КӨШПЕНДІЛЕРГЕ ОРТАҚ МАТЕРИАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР	260
Турсинханова А. РУХАНИ МӘДЕНИЕТТІҢ МАҒЫНАСЫ МЕН БАҒЫТТАРЫ	264

СЕКЦИЯ СОЦИОЛОГИИ И СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Әлдибай И.Қ., Шеденова Н.У. ДВИЖЕНИЕ ЖЕНЩИН В КАЗАХСТАНЕ	267
Әліпбай М., Шнарбекова М.К. ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЛСЕНДІЛІГІ-ӘЛЕУМЕТТІК КӨҢІЛ-КҮЙДІҢ ИНТЕГРАЛДЫҚ ИНДИКАТОРЫ РЕТІНДЕ (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ КазҰУ студенттері негізінде)	270
Алданғарқызы Ә., Маульшариф М. ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ СТУДЕНТ: ҚИЫЛЫСУ НҮКТЕСІНДЕ	273
Ашимова М.Т., Сарыбаева И.С. АУТИЗММЕН АУЫРАТЫН БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІЕК ЖҰМЫС	277
Балтабаева А., Пузиков М.Ф. ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ И ГЕНИАЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ	281
Дамысбек Ж., Омарова Ә.Т. СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ӨМІРЛІК СТРАТЕГИЯСЫН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ	282

Джусипбекова Д.Е., Жаназарова З.Ж. ЦЕРЕБРАЛДЫ ПАРАЛИЧ АУРУЫНА ШАЛДЫҚҚАН МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ФУНКЦИЯЛАРЫНА КОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР ЖҮРГІЗУ	286
Еселбаева Д., Нұран Д.Н. ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ	290
Жарменова А.Қ., Шеденова Н. У. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ГЕНДЕРЛІК АРАҚАТЫНАСЫ	294
Жумашева А.М., Жаназарова З.Ж. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА	297
Жауынбай Т.Л. Шеденова Н. У. ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ	298
Жолдасханова М.Б., Шеденова Н.У. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ РӨЛІ	300
Кемелбекова Ф.Р., Нурбекова Ж.А. ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ МЕН ҚАЙТА ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ КЛАССИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ	303
Косжанова С.С., Чинасилова А.М. ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒДАРЛАНУЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУ-БАСҚАРУШЫЛЫҚ АСПЕКТ	308
Қыдырмоллаева Э.К., Шеденова Н.У. РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В НАУКЕ	312
Қағазшай Ә.Қ., Айдарбекова А.С. ТІЛДІК ҚҰНДЫЛЫҚ – ҚОҒАМДЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ	316
Қайырханова А. О., Шеденова Н. У. ГЕНДЕР ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ТЕНДІКТІҢ ҰЛТТЫҚ МЕХАНИЗМІ	320
Көшербай Ф., Абдикерова Г.О. ХАЛЫҚТЫҢ АЗ ҚАМТЫЛҒАН ЭТНИКАЛЫҚ ТОПТАРЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТТАМАСЫ	323
Қалшабеков Н.С., Жанбиршина Н.Ж. ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ДІНИ ДҮНИЕТАНЫМЫН САПАЛЫҚ ЖЕТІЛДІРУ	325
Мырзабекова А.А., Шеденова Н.У. МОЖЕТ ЛИ СПОРТ БЫТЬ «МУЖСКИМ» И «ЖЕНСКИМ»?	330
Лисовская К., Маульшариф М. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	333
Сансызбаева А. ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА УСЫНОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ В РК	335
Сияз Г.Н., Мамытқанов Д.Қ. ЕСТУ МҮШЕСІ БОЙЫНША МҮГЕДЕКТЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС	339
Төленбай А., Болысбаева С.М. ЖАС ОТБАСЫ МӘСЕЛЕСІ – МЕМЛЕКЕТ МӘСЕЛЕСІ	343

СЕКЦИЯ ОБЩЕЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Жусупова А., Кудайбергенова К., Елеуова Г. ИНТЕРНЕТ КАК МЕДИАСРЕДА И СРЕДА ОБИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ	348
Литвинова М., Даукен М. ВЛИЯНИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПОЛОВУЮ ИДЕНТИФИКАЦИЮ МОЛОДЕЖИ	350
Даутбаева Т. ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА МОЛОДЕЖЬ	353
Гумерова А., Данике К.,Серикова К. МЕСТО ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ	355
Төлеубаева Т.Т., Елеманова Э.У. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ РӨЛІ	357

Отарбаева П.Г. ТҰЛҒАНЫҢ РЕПРЕЗЕНТАТИВТІ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ КОГНИТИВТІ ТЕОРИЯЛАРЫ	361
Өмешова Г. МЕКТЕПТЕГІ МҰҒАЛІМДЕР МЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	363
Утарбаева А.Е. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЛҚЫЛЫҚТАРЫ	368
Наурызбайқызы Ж. БІЛІМ БЕРУ ИДЕАЛЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ	370
Махсудова М. Н. ҰСТАЗ ҚАНДАЙ БОЛСА, ҚОҒАМ СОНДАЙ	374
Нурахунова Қ. ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК БАРЬЕРДІҢ ТУЫНДАУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТҮСІНГІ	380
Жұбатқанова Ж.Ғ. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ	383
Абуова М. ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	386
Джамбозова А.К. ОҚУШЫЛАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ҚАЗАҚ КИНОФИЛЬМДЕРІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ	390
Смайлова А. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰТЫНУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	394
Қуанышбекова Б. Б. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘСКЕРИ МАМАНДЫҚҚА МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕСІ	398
Жантеева А.Б. МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫҚ ФИЛЬМ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ: ЖАҒДАЙЫ, ДАМУ БОЛАШАҒЫ	401
Қыдырбаева Ж. КРЕАТИВТІЛІК МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	405
Таштауова Ж.Х. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ	408
Бекенова Г.Қ. БОЛАШАҚ «ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНІ МҰҒАЛІМІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ	412
Есімханова Ә.А. ЖОО-ДАҒЫ СТУДЕНТТІК ОТБАСЫНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	415
Манасова А.С. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ПӘНІНІҢ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУ	420
Колдышева А.В. АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА ПО ПРОФИЛАКТИКЕ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ	424
Есенаманова Қ .М. КӨП-МӘДЕНИЕТТІ ОРТАДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ АДАМГЕРШІЛІГІН ТӘРБИЕЛЕУ	431
Аметова Б.А. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ПРАКТИКАСЫ	434
Сейілханова М.Е. ДАНИЛОВ МИХАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ КАК ДИДАКТ И МЕТОДОЛОГ ПЕДАГОГИКИ К 115- ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ	440
Кабиева М.Ж. ПОНЯТИЕ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ	445
Ногай А. ЭЛЕМЕНТЫ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИИ САМОПОЗНАНИЯ	450
Есенкожа Е.М. МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК НОВЫЙ СТРУКТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ВЫПУСКНИКА	454

Ким М.В. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АНИМАЦИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ	458
Ахметова Н.Б. РЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЭКСТРЕМИЗМ КАК ФАКТОРЫ ТОРМОЖЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ	461
Ли А.А. ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАЩИХСЯ 5-7 КЛАССОВ НА УРОКЕ САМОПОЗНАНИЯ	465
Амантай Б. ПРИНЦИПЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ: СРАВНЕНИЕ ЗАКОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ	469
Галимова Н. ДИАГНОСТИКА КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ	474
Архабаева А.Қ. «ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНӘН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	477
Жалбагаева Э. Ж. ИНТЕРНЕТКЕ ТӘУЕЛДІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	480
Әміралиева Қ. ЖАСӨСПІМДЕР АРАСЫНДА ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУ ЖОЛДАРЫ	483
Ахтанбердиев А. ҒАЛАМТОР-ЖАСӨСПІМДЕРГЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘСЕР ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	485
Павел Н.М. ӘЛ-ФАРАБИ ІЛІМІ – ШЫҒЫС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРІН ДАМУЫ	488
Сейіткерім Б. ТӨРТІБІ ҚИЫН ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ–ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОБЛЕМА	491
Қапланбекқызы М. ЖҮСІП БАЛАСАҒҰНЫҢ «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ	495
Тәжен Б. ГИПЕРБЕЛСЕНДІ БАЛАЛАРҒА МУЗИКАТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ ӘСЕР ЕТУ	498
Алиева С. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ	502
Мамыр А. ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ	505
Накыпбек А. МЕКТЕПТЕГІ ОҚУШЫ ҚЫЗДАРДЫҢ ӨМІРДЕ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛДЕРІН АТҚАРУҒА ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	508
АхметҰ.Ө. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘНДІ БЕЙНЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	511
Темірханова Ә. КӘСІБИ МӘДЕНИЕТ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҒЫНАСЫ	513
Ораз А. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛелЕРІ	516
Қилыбаева А. ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ	518
Сүлеймен М. ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СУБМӘДЕНИЕТІ	521
Ауыт А. НЕМАТ КЕЛІМБЕТОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛ БАЛА ТӘРБИЕСІ	525
Шайзаева А. БАЛАЛАР ҮЙІНДЕГІ ЖЕТКІНШЕК ҚЫЗДАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ КӘСІБИ АНЫҚТАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	527
Ниязәліқызы Л. ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ МӘСЕЛелЕСІ	532
Бекназар Ә. БАЛАЛАР ҮЙІНДЕГІ ЖЕТКІНШЕКТЕРГЕ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛелЕРІ	535
Ескермес С. ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ЭТИКАЛЫҚ ІЗГІЛІКТЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ	538
Изтурганова А. БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ БАЛА ДАМУЫНА ӘСЕРІ	540

Дәуеева Ж. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВТЕГІ ЗЕРТТЕУ УНИВЕРСИТЕТТЕРІНІҢ НЕГІЗГІ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ	543
Ибрагимова Л. ШЫҒЫСТЫҢ ОЙШЫЛЫ ӘЛ-ФАРАБИДІҢ АДАМГЕРШІЛІК ТӘЛІМ-ТӘРБИЕНІҢ МАЗМҰНЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ РОЛІ	546
Шошабаева С. СУБЪЕКТІЛІК БЕЛСЕНДІЛІК ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МАМАН РЕТІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	549
Мухангалиева Р. РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ, ДАМУ ГЕНЕЗИСІ	556
Абдраманова П. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	560
Зарубаева В.В. ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ	564
Лоншакова М.С. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	565
Жакен А. ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ПО РАЗРЕШЕНИЮ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРОБЛЕМ УЧАЩИХСЯ	568

СЕКЦИЯ ПОЛИТОЛОГИИ

Әрмен Б.Ә. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚЫТАЙ САЯСАТЫ	571
Абдрашитова А.Х. ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ	575
Абдрашитова А.Х. СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒЫТТАЛУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ: ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ МЫСАЛЫНДА	580
Баймұрат А.Б. ҚР-ДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕШІЛУ ЖОЛЫНДАҒЫ ТАПСЫРМАЛАР («МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ МЫСАЛЫНДА)	584
Егоров Р. ИМИДЖ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ КОММУНИКАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕЗИДЕНТА Н.А. НАЗАРБАЕВА)	588
Жунусова А., Оразбаева А. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ	592
Жунусов Н. ПОЛИТИЧЕСКИЙ PR В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	595
Иманбай Ж. «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАСТЫ ДАМУ БАҒЫТТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	599
Иткулов С., Сақбекова Ә., Сартаева Қ. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ СУБМӘДЕНИЕТТІҢ ТАРАЛУ ДЕҢГЕЙІ	603
Каденова Н. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ӘСЕРІ	605
Қалдыбай А. БҮГІНГІ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ	609
Касенғалиев А., Байұзақов Қ. ӘЛ-ФАРАБИДІҢ САЯСИ ОЙЛАРЫ МЕН БАСШЫ ЖАЙЛЫ АЙТҚАН КӨЗҚАРАСТАРЫ	610
Марасулов Н. ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	613
Молдашев Е.Н. ТӘУЕЛСІЗ ОРТА АЗИЯ ЕЛДЕРІ АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕ	616
Нарботаев Н. ҚЫТАЙ МЕМЛЕКЕТІНІҢ САЯСИ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨРЛЕУІ	620

Насиров Н. РОЛЬ ПОЭЗИИ В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО САМОСОЗНАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ПОЭТОВ-ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ	626
Нышанов Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ САЯСАТЫ ЖӘНЕ БАҚ –ТЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ	630
Оқас А. ҚАЗАҚСТАН, РЕСЕЙ, ҚЫТАЙ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ КЕШЕГІСІ ҚАНДАЙ, БҮГІНІ ЖӘНЕ ЕРТЕҢІ ҚАНДАЙ БОЛУ КЕРЕК?	636
Рүстем М. БАТЫС САЯСИ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРҒА ЫҚПАЛЫ	641
Сақбекова Ә. МЕМЛЕКЕТТЕГІ ЖАСТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ	644
Сақбекова Ә. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ: ҚАТЕРЛЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	645
Сақбекова Ә. МЕМЛЕКЕТТЕГІ ЖАСТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ	652
Султанғали И.А. НОВАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА В БОРЬБЕ С ГЛОБАЛЬНЫМИ УГРОЗАМИ	655

СЕКЦИЯ ОБЩЕЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Абубакир А. ЖАСӨСПІРІМ КЕЗЕҢІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	656
Ағабаева Ш. ГЕНДЕРЛІК СИПАТТАМАЛАРДЫҢ ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНЫТУҒА ӘСЕРІ	658
Азамджонова Н.А. ИНДИГЕНДІК ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ	662
Ахметова А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ АДАПТАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ В УНИВЕРСИТЕТЕ СТУДЕНТОВ ОТДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ, МЕХАНИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО И ХИМИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТОВ	666
Ахметова А. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ В УНИВЕРСИТЕТЕ	669
Балабай А. ПЕДАГОГТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СУБЪЕКТИВТІЛІГІ	672
Бөлегенова М. ТҰЛҒА АРАЛЫҚ ҚАТЫНАСҚА ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ ӘСЕРІ	675
Газизова К. ИНТЕРНЕТ-АДДИКЦИЯ СРЕДИ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА	678
Евнина Е. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ КОНФОРМНОГО ПОВЕДЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ	681
Есендикова Н. ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ СЕМЬИ	684
Жасұзақова С.М. ЖАСӨСПІРІМДІК ШАҚТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ	687
Жұмабекова А. ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУ КЕЗІНДЕ КӘСІБИ БАҒЫТЫН ЗЕРТТЕУ	691
Жолмырзаева К. БАЛАНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІН ТАЛДАУ	695
Игисинова А. ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ И БИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДЛЯ САМООРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	699
Илюхина А. ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НЕВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ (ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ)	702

Калабаева М. Ш. ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНО ОДАРЕННЫХ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В УСЛОВИЯХ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ	704
Койбагарова Д.К. ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА С ОСОБЕННОСТЯМИ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОДЕ РАННЕЙ ВЗРОСЛОСТИ (18-25 ЛЕТ)	708
Қошым-Ноғай И.Б. ЖАРНАМАЛЫҚ ӘСЕР ЕТУДІҢ СУГГЕССИВТІ ТЕХНИКАЛАРЫ	712
Кудайбергенова А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ	716
Люгай Ю. ЗАВИСИМОСТЬ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ОТ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ У ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ	719
Маликова А., Нургаева М. ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ У СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ	722
Нағашбекова М. ЭТНОСАРАЛЫҚ ТОЛЕРАТТЫРЫҚ ПЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ КРОССМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН АНЫҚТАУ	725
Нұрсейітова М. ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ЖҮРГІЗУДІҢ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	729
Опабекова А. ИНТРА-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МАРГИНАЛОВ (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ)	732
Өтеген С. СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ (ШЕТ ЕЛ МЫСАЛЫНДА)	734
Сабитова Д. ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ МОТИВАЦИИ МОЛОДЕЖИ С РАЗЛИЧНЫМ ОПЫТОМ РАБОТЫ	738
Сейдахали Ж. ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ ТРАНСАКТИЛІ АНАЛИЗ	741
Сраж Ж. ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕТ ЕЛ ПСИХОЛОГИЯСЫНДА ҚАРАСТЫРУ	743
Тунгускова Д. ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ УСПЕШНЫХ МЕНЕДЖЕРОВ В КАЗАХСТАНЕ	746
Тасибекова М.К. ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА	750
Туреханова А. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ	752
Тұрсынова Г. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНЕ ЭТИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ	755
Шадыманова Ж. ЕҢБЕКТІҢ МӘНІНЕН ҚАНАҒАТ АЛУ - БАҚЫТ КІЛТІ	757
Шаймерден М. ЛИЧНОСТНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ТОЛЕРАНТНОСТИ	760
Шепетя Н. ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В РОЛЕВЫХ ПРОФИЛЯХ ПО МЕТОДИКЕ М. БЕЛБИНА	763